

ANDIJON VILOYATI
PEDAGOGIK MAHORAT
MARKAZI

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY

KONFERENSIYA

MATERIALLARI TO'PLAMI

**“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini
shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar
fanlarning ahamiyati”**

KONFERENSIYA SHO‘BA YO‘NALISHLARI

XXI asr ko‘nikmalarini
shakllantirishda
ijtimoiy-gumanitar
fanlarning
imkoniyatlari

Umumta‘lim fanlarni
o‘qitishda raqamli
texnologiyalar va
sun‘iy intellektdan
foydalanishning
afzalliklari

Ijtimoiy-gumanitar
fanlarni o‘qitishda
pedagogik-psixologik
yondashuvlar

Bolalarda kreativlik
va tanqidiy fikrlash
ko‘nikmalarini
shakllantirishda
didaktik o‘yinlardan
foydalanish

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA
MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI
ANDIJON VILOYATI PEDAGOGIK MAHORAT MARKAZI**

**“O‘QUVCHILARDA XXI ASR KO‘NIKMALARINI
SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIIY-GUMANITAR AHAMIYATI”
MAVZUSIDA RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI”
MATERIALLARI
2026-yil 20-may**

**Материалы Республиканской научно-практической конференции по
теме «Важность социальных и гуманитарных наук в формировании у
студентов навыков XXI века»**

20 мая 2026 г.

**MATERIALS OF THE REPUBLICAN SCIENTIFIC-PRACTICAL
CONFERENCE ON THE TOPIC “IMPORTANCE OF SOCIAL AND
HUMANITARIAN SCIENCES IN FORMING 21ST CENTURY SKILLS IN
STUDENTS”**

May 20, 2026

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. Andijon viloyati Pedagogik mahorat markazi. Andijon, 2026-yil 20-may.

Ushbu konferensiya to‘plamida Andijon viloyati Pedagogik mahorat markazi tomonidan tashkil etilgan – “O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasiga kelib tushgan tezis va maqolalar o‘rin olgan. Ushbu Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi Andijon viloyati Pedagogik mahorat markazi tashabbusi bilan tashkil etilgan bo‘lib, “O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusiga bag‘ishlanadi. Mazkur konferensiya doirasida ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda ilg‘or xorijiy va milliy tajribalarni tahlil qilish, sun‘iy intellekt va innovatsion yondashuvlarini muhokama etishga e‘tibor qaratiladi. Shuningdek, konferensiyada ijtimoiy-gumanitar fanlarni ahamiyati kuchaytirish, ta‘lim bosqichlari o‘rtasidagi uzviylikni ta‘minlash hamda masofaviy ta‘lim tizimini oid xorijiy tajribalar bo‘yicha to‘plangan materiallar o‘rin olgan.

Ilmiy-amaliy konferensiya materiallaridan oliy ta‘lim muassasalari professor-o‘qituvchilari, umumta‘lim maktab o‘qituvchilari hamda barcha tadqiqotchilar foydalanishlari mumkin.

Mas’ul muharrir: markaz direktori Turg‘unov T.T.

Tahrir hay’ati: fanlarni rivojlantirish bo‘limi boshlig‘i,
professor Abdullayeva M.A.

Pedagogika va psixologiya, ta‘lim texnologiyalari kafedrası mudiri, pedagogika fanlari bo‘yicha PhD, dotsent Azizova Q.M.; Aniq va tabiiy fanlar metodikasi kafedrası mudiri, pedagogika fanlari bo‘yicha PhD dotsent, Kuychiyeva M.A.; Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi kafedrası mudiri Abduraimov Sh.N. katta o‘qituvchilar: Qosimov D.A., Davronova R.K., o‘qituvchi Axmadjonova D.A.

Taqrizchilar: Kuychiyeva M.A.– AVPMM Aniq va tabiiy fanlar metodikasi kafedrası mudiri, pedagogika fanlari bo‘yicha PhD, dotsent.

Tillaboyeva M.B. – Farg‘ona davlat universiteti, yu.f.f.f.d.(PhD)

Andijon viloyati Pedagogik mahorat markazi Ilmiy-metodik kengashining 2026-yil 18-maydagi o‘tkazilgan 8-sonli yig‘ilish bayonnomasi bilan nashrga tavsiya etilgan.

To‘plamdan o‘rin olgan maqolalarning saviyasi, sifati va ilmiy dalillarning haqqoniyligi hamda mazmuni uchun mualliflar mas’uldir.

AVPMM, 2026

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

SO‘Z BOSHI

Bugungi kunda mamlakatimizda Hurmatli Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev rahbarligida barcha sohalar qatori ta’lim tizimini tubdan isloh qilish, yangi poydevorini yaratish davlat siyosatining eng ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Davlatimiz rahbarining **“Yangi O‘zbekistonni maktab ostonasidan, ta’lim va tarbiya tizimidan boshlab barpo etamiz”** degan konseptual g‘oyalari biz, pedagogik mahorat markazlari va pedagog-olimlar zimmasiga ulkan mas’uliyat yuklaydi.

Biz shunday shiddatli va texnologik asrda yashayapmizki, endilikda ta’lim oluvchilarga o‘quvchilarimizga faqatgina qat’iy qoliplardan iborat fundamental ananaviy bilimlarni berish, ularni faktlar majmuasi bilan qurollantirish o‘z dolzarbligini yo‘qotib bormoqda. Zamonaviy dunyo va global mehnat bozori yosh avloddan mutlaqo yangi kompetensiyalarni — ya’ni XXI asr ko‘nikmalarini (tanqidiy fikrlash, kreativlik, jamoada ishlash va samarali kommunikatsiya) talab qilmoqda.

Shu sababli, biz pedagog kadrlar malakasini oshirish va ularning kasbiy mahoratini oshirish markazi sifatida maktablarda dars berish uslubiyatini tubdan yangilashimiz shart.

Bugungi respublika konferensiyamiz o‘z mohiyatiga ko‘ra ta’lim tizimining eng nozik va eng strategik bo‘g‘inlarini muhokama qilishni maqsad qilgan. Kun tartibiga kiritilgan to‘rtta asosiy yo‘nalish bo‘yicha strategik qarashlarimizni bayon etishga ijozat bergaysiz.

Birinchidan, XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning o‘rni va imkoniyatlari. Ko‘pincha texnologiyalar asrida aniq va tabiiy fanlarga urg‘u berilib, gumanitar sohalar soyada qolgandek tuyuladi. Biroq bu mutlaqo xato yondashuvdir. Tarix, huquq, tarbiya, siyosashunoshlik, sotsiologiya va falsafa kabi fanlar o‘quvchining shaxs sifatidagi ma’naviy qiyofasini, uning milliy o‘zligini, daxldorlik tuyg‘usini va eng muhimi — insoniy qadriyatlarini shakllantiruvchi yagona poydevordir. Gumanitar fanlarsiz biz robotlashgan jamiyat yaratib qo‘yishimiz mumkin, bizga esa yuksak tafakkurga ega shaxslar kerak.

Ikkinchidan, umumta’lim fanlarini o‘qitishda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanish. Biz raqamlashtirish jarayonlaridan qochib qutula olmaymiz va buni istamaymiz ham. Sun’iy intellekt (AI) va raqamli resurslar ta’lim sifatini oshirish, darslarni intensivlashtirish uchun eng samarali vositadir. Biroq gumanitar fanlar darslarida raqamli texnologiyalardan foydalanish shunchaki slaydlarni ko‘rsatish emas, balki o‘quvchini mustaqil

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tahlil qilishga, axborotlarni filtrlashga o‘rgatish demakdir. Bugun ushbu yo‘nalishda ilg‘or tajribalarni o‘rtoqlashamiz.

Uchinchidan, ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda pedagogik-psixologik yangi yondashuvlar. O‘quvchining yosh xususiyatlari, uning psixologik holati va individual rivojlanish trayektoriyasini hisobga olmay turib samarali dars tashkil etib bo‘lmaydi. Zamonaviy dars — bu o‘qituvchining monologi emas, balki o‘quvchi bilan o‘zaro teng huquqli dialog poydevoriga qurilgan insonparvarlashgan ta’lim bo‘lishi shart.

To‘rtinchidan, bolalarda kreativlik va tanqidiy fikrlashni shakllantirishda didaktik o‘yinlarning o‘rni. Boshlang‘ich va o‘rta maktab yoshidagi bolalarning dunyoni anglash tabiati o‘yinlar orqali kechadi. To‘g‘ri loyihalashtirilgan didaktik o‘yinlar o‘quvchida muammoli vaziyatlardan chiqish, nostandart qarorlar qabul qilish ko‘nikmasini eng tabiiy usulda yuzaga chiqaradi. Biz quruq yodlatish metodikasidan kechib, tafakkurni o‘stirish metodikasiga o‘tishimiz zarur.

Men ishonamanki, Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi bugun nafaqat ma’ruzalar tinglanadigan maskan, balki butun respublikamiz ta’lim amaliyoti uchun ishchi xulosalar va innovatsion metodik tavsiyalar ishlab chiqadigan **“jonli ilmiy laboratoriya”** vazifasini o‘taydi.

**Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi direktori,
Turg‘unov Tursunali Tolibjonovich**

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

1-SHO‘BA

XXI ASR KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING IMKONIYATLARI

XXI ASR YOSHLARI TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING IMKONIYATLARI

Baxtiyor Axtamovich Omonov

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti

Siyosatshunoslik kafedrası professori, siyosiy fanlar doktori

XXI asr jamiyati insondan yangi bilim va ko‘nikmalarni talab etmoqda. Globallashuv, raqamli texnologiyalar taraqqiyoti, axborot oqimining ortishi va mehnat bozoridagi o‘zgarishlar zamonaviy shaxsning intellektual salohiyatini yuksaltirishni taqozo etmoqda. Bugungi kunda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, kommunikativlik, jamoada ishlash va muammolarni hal qilish kabi ko‘nikmalar XXI asr ko‘nikmalari sifatida e’tirof etilmoqda. Shu bilan birga, mazkur ko‘nikmalar yoshlar mafkurasini shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki zamonaviy jamiyatda turli axborot xurujlari va mafkuraviy tahdidlar yoshlar ongiga ta’sir ko‘rsatmoqda. Tanqidiy fikrlash qobiliyati yoshlarni turli yot g‘oyalar va soxta axborotlarga nisbatan ongli munosabat bildirishga o‘rgatadi. Ijodkorlik va mustaqil fikrlash ko‘nikmalari yoshlarning intellektual va ma’naviy salohiyatini rivojlantirib, ularda milliy qadriyatlarga hurmat, vatanparvarlik va fuqarolik mas’uliyati tuyg‘usini shakllantiradi. Shu bois XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirish nafaqat kasbiy muvaffaqiyat, balki sog‘lom mafkura va yuksak ma’naviyatli yoshlarni tarbiyalashda ham muhim omil hisoblanadi [1].

Mazkur ko‘nikmalarni shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlar muhim o‘rin tutadi. Chunki bu fanlar inson, jamiyat, ma’naviyat va madaniyat masalalarini o‘rganish orqali shaxsning dunyoqarashi va tafakkurini rivojlantiradi. Falsafa, tarix, pedagogika, psixologiya, sotsiologiya va huquq kabi fanlar talabalarda mustaqil fikrlash va tahlil qilish qobiliyatini shakllantiradi [2].

Falsafa fani insonni fikrlashga, voqelikni tahlil qilishga va muammolarga tanqidiy yondashishga o‘rgatadi. Bu esa talabalarda analitik tafakkurni rivojlantiradi. Ayniqsa, global muammolarni anglash va ularga nisbatan munosabat bildirishda falsafiy bilimlar muhim ahamiyatga ega [3].

Tarix fani yoshlarda milliy o‘zlikni anglash, vatanparvarlik va tarixiy xotirani shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, tarixiy voqealarni tahlil

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qilish orqali sabab-oqibat munosabatlarini anglash ko‘nikmasi shakllanadi. Bu esa strategik fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Psixologiya va pedagogika fanlari insonning shaxsiy rivojlanishi, muloqot madaniyati va jamoada ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. XXI asrda kommunikativ kompetensiyalar eng muhim talablardan biri hisoblanadi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar orqali talabalarda bag‘rikenglik, hamkorlik va ijtimoiy mas‘uliyat hissi rivojlanadi [4].

Bugungi raqamli jamiyatda axborotni tahlil qilish va saralash qobiliyati ham muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy-gumanitar fanlar axborotni tanqidiy baholash, yolg‘on ma‘lumotlarni ajratish va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmasini shakllantiradi. Shuningdek, mazkur fanlar yoshlar mafkurasi va madaniyatini yuksaltirishda ham muhim o‘rin tutadi.

Milliy qadriyatlar, ma‘naviy meros va umuminsoniy g‘oyalarni o‘rganish orqali yoshlarda vatanparvarlik, fuqarolik mas‘uliyati va ma‘naviy barkamollik shakllanadi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar yoshlarni turli yot g‘oyalar va mafkuraviy tahdidlarga qarshi ongli munosabat bildirishga o‘rgatadi. Natijada ularda milliy va umuminsoniy madaniyatga hurmat, bag‘rikenglik hamda ijtimoiy faollik kabi fazilatlar rivojlanadi [5].

Shuningdek, ijtimoiy-gumanitar fanlar ta‘lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni samarali qo‘llash imkoniyatini yaratadi. Debat, keys-stadi, loyiha usuli, trening va interaktiv mashg‘ulotlar talabalarning faol ishtirokini ta‘minlaydi. Bunday yondashuvlar orqali yoshlarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik, liderlik va jamoada ishlash ko‘nikmalari rivojlanadi. Erkin muloqot va fikr almashish jarayoni esa ularning kommunikativ kompetensiyalarini mustahkamlaydi [6].

XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati beqiyosdir. Ushbu fanlar insonning intellektual, ma‘naviy va ijtimoiy salohiyatini rivojlantirib, uni zamonaviy jamiyat talablariga mos, mustaqil fikrlaydigan va mas‘uliyatli shaxs sifatida tarbiyalaydi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar orqali yoshlar dunyoqarashi kengayadi, tanqidiy fikrlash, tahliliy yondashuv, muammolarni hal qilish hamda kommunikativ kompetensiyalar rivojlanadi. Shu bois ta‘lim jarayonida ushbu fanlarning mazmunini zamonaviylashtirish va innovatsion yondashuvlar bilan boyitish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ayniqsa, globallashuv sharoitida yoshlarning mafkuraviy immunitetini mustahkamlash, ularni turli axborot xurujlari va g‘oyaviy tahdidlardan himoya qilishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning roli yanada ortib bormoqda. Shu sababli ta‘lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlarga bo‘lgan e‘tiborni yanada

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

kuchaytirish, ularni amaliy hayot bilan bog‘lash va interaktiv metodlardan keng foydalanish muhim vazifalardan biri hisoblanadi [7].

Xulosa. XXI asr yoshlari tafakkurini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlar muhim va beqiyos ahamiyatga ega. Zamonaviy globallashtirish jarayonlari, raqamli texnologiyalar rivoji hamda axborot oqimining keskin ortishi yoshlar oldiga yangi intellektual va ma‘naviy talablarni qo‘ymoqda. Shu sharoitda ijtimoiy-gumanitar fanlar yoshlarning dunyoqarashi, mustaqil fikrlash qobiliyati va tahliliy tafakkurini rivojlantirishda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Falsafa, tarix, pedagogika, psixologiya, sotsiologiya kabi fanlar orqali yoshlar jamiyat qonuniyatlarini chuqur anglaydi, voqea-hodisalarni tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini egallaydi. Bu esa ularning tanqidiy fikrlashini rivojlantirib, turli axborot xurujlari va mafkuraviy tahdidlarga nisbatan barqaror immunitet shakllanishiga yordam beradi.

Shuningdek, ijtimoiy-gumanitar fanlar yoshlarning ma‘naviy dunyosini boyitadi, ularda milliy qadriyatlar, vatanparvarlik, fuqarolik mas‘uliyati va bag‘rikenglik kabi fazilatlarni shakllantiradi. Bu esa jamiyatda faol, tashabbuskor va ijtimoiy jihatdan yetuk shaxslarni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitish jarayonini takomillashtirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish XXI asr yoshlari tafakkurini rivojlantirishning eng muhim yo‘nalishlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tog‘ayev A. XXI asr ta‘limi va kompetensiyalar. – Toshkent: Fan, 2021. – 256 b.
2. Nazarov T. Ijtimoiy-gumanitar fanlar falsafasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020. – 312 b.
3. Fayziyev B. Falsafa va tanqidiy tafakkur. – Samarqand: Zarafshon, 2019. – 224 b.
4. Rahimova M. Pedagogika va psixologik kompetensiyalar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2022. – 287 b.
5. Karimov Sh. Innovatsion ta‘lim texnologiyalari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2023. – 198 b.
6. B. Omonov. Yoshlar ma‘naviyati va mafkuraviy tarbiya. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2021. – 240 b.
7. B. Omonov. Ta‘limda innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2022. – 216 b.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

YANGI AVLOD O‘QUVCHILARINI O‘QITISHDA PEDAGOGIK G‘OYALARNI TRANSFORMATSIYA QILISH

Axmedov Ijod Narziqul o‘g‘li.

***Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. Jizzax viloyati
pedagogik mahorat markazi direktori. Imkoniyat2021@gmail.com***

Axmedov Ali Usmonovich

***Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi Ta’lim sifati nazorati bo‘limi
Bosh mutaxassisi. akhmedovali362@gmail.com. +998905382788***

Аннотация. В данной статье научно-теоретически и практико-ориентированно обоснована необходимость трансформации педагогических идей в процессе обучения учащихся нового поколения. Анализируются когнитивные особенности современных обучающихся, формирующихся в цифровой среде, их высокая скорость восприятия информации и потребность в самостоятельном мышлении, что требует пересмотра традиционных подходов к обучению.

Ключевые слова: учащиеся нового поколения, педагогическая трансформация, инновационное обучение, интерактивные методы, личностно-ориентированное обучение, цифровая среда, методический подход, практический опыт, эффективность обучения.

Abstract. This article provides a theoretical and practical justification for the necessity of transforming pedagogical ideas in teaching new-generation learners. It analyzes the cognitive characteristics of students growing up in a digital environment,

including their rapid information processing and increased need for independent thinking, which require reconsideration of traditional teaching approaches.

Keywords: new generation learners, pedagogical transformation, innovative education, interactive methods, learner-centered approach, digital environment, methodological approach, practical experience, learning effectiveness.

Kirish. XXI asr ta’lim tizimi jadal o‘zgarayotgan ijtimoiy, texnologik va axborot makonida rivojlanmoqda. Globallashuv, raqamlashtirish jarayonlarining jadallashuvi hamda axborot oqimining keskin ortishi natijasida bugungi o‘quvchilar avvalgi avlod vakillaridan tubdan farq qiluvchi kognitiv, psixologik va ijtimoiy xususiyatlarga ega bo‘lib bormoqda. Yangi avlod o‘quvchilari tezkor fikrlash, ko‘p vazifalilik, mustaqil axborot izlash va uni tanqidiy tahlil qilish kabi ko‘nikmalarni namoyon etadi. Shu bilan birga, ularning diqqatni uzoq vaqt

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

davomida bir nuqtaga jamlash qobiliyati pasayib borayotgani, an’anaviy o‘qitish usullariga qiziqishning kamayishi kabi holatlar kuzatilmoqda.

Mazkur sharoitda ta’lim tizimida qo‘llanilayotgan an’anaviy pedagogik yondashuvlar zamonaviy o‘quvchilarning ehtiyojlarini to‘liq qondira olmay qolmoqda. Natijada o‘qituvchi va oquvchi o‘rtasidagi o‘zaro aloqada uzilishlar yuzaga kelishi, bilimlarni o‘zlashtirish samaradorligining pasayishi kabi muammolar yuzaga chiqmoqda. Bu esa pedagogik g‘oyalarni zamon talablari asosida qayta ko‘rib chiqish va ularni transformatsiya qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

Pedagogik g‘oyalarni transformatsiya qilish jarayoni faqatgina yangi texnologiyalarni joriy etish bilan cheklanib qolmaydi. U, eng avvalo, o‘quvchining shaxs sifatidagi o‘rni va rolini qayta anglash, uning individual xususiyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini ta’lim jarayonining markaziga qo‘yishni talab etadi. Inson omilining ustuvorligi pedagogik faoliyatni insonparvarlashtirish, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali namoyon bo‘ladi.

Shu nuqtai nazardan, yangi avlod o‘quvchilarini o‘qitishda pedagogik g‘oyalarni transformatsiya qilish masalasi nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega.

Ta’lim jarayonida interaktiv metodlar, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, muammoli ta’lim, hamkorlikda o‘qitish texnologiyalarini qo‘llash orqali o‘quvchilarning faolligini oshirish, ularning bilimlarni chuqur va ongli o‘zlashtirishiga erishish mumkin.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — yangi avlod o‘quvchilarini o‘qitishda pedagogik g‘oyalarni transformatsiya qilish zaruratini asoslash, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan samarali metodik yechimlar va amaliy tajribalarni tahlil qilishdan iborat.

Pedagogik g‘oyalarni transformatsiya qilish masalasi zamonaviy ta’limshunoslikda dolzarb yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Xorijiy olimlar L. Vygotsky va P. Freirelarning ilmiy qarashlarida ta’lim jarayonini interaktiv, muammoli va shaxsga yo‘naltirilgan model asosida tashkil etish g‘oyalari ilgari surilgan. Ularning tadqiqotlarida o‘quvchi faolligi, mustaqil fikrlash va ijtimoiy hamkorlik ta’lim samaradorligining asosiy omili sifatida qaraladi [4, 5].

Zamonaviy tadqiqotlarda esa S. Papert, M. Prensky va R. Mayer kabi olimlar “raqamli avlod” tushunchasini ilgari surib, yangi avlod o‘quvchilarining kognitiv xususiyatlari an’anaviy ta’lim modelidan farq qilishini asoslab bergan.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ularning fikricha, raqamli muhitda o‘tib kelayotgan o‘quvchilar uchun vizual, interaktiv va tezkor o‘qitish metodlari samaraliroq hisoblanadi [6, 7, 8].

O‘zbek olimlari tomonidan ham ta’limni modernizatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va pedagogik kompetensiyani rivojlantirish masalalari chuqur o‘rganilgan. Xususan, N.X. Sayidahmedov, U. Yuldashev, Sh. Karimov va boshqa tadqiqotchilar pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayoniga tatbiq etishning nazariy va amaliy jihatlarini yoritib berganlar. Ularning ishlarida o‘qituvchining kasbiy mahorati, didaktik yondashuvlar va zamonaviy metodlarning ahamiyati ta’kidlanadi [1, 2, 3].

Shunga qaramay, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, yangi avlod o‘quvchilarining o‘ziga xos psixologik va kognitiv xususiyatlarini hisobga olgan holda pedagogik g‘oyalarni transformatsiya qilish masalasi hali to‘liq tizimli yondashuv darajasida o‘rganilmagan. Ayniqsa, nazariya va amaliyot integratsiyasi, shuningdek, real ta’lim jarayonida samarali ishlaydigan metodik modellarni ishlab chiqish dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Mazkur tadqiqotda pedagogik g‘oyalarni transformatsiya qilish jarayonini o‘rganishda kompleks yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli tahlil, qiyosiy pedagogik tahlil, kuzatish, so‘rovnoma hamda pedagogik tajriba-sinov metodlari tashkil etadi.

Tadqiqot jarayonida avvalo yangi avlod o‘quvchilarining ta’lim jarayonidagi xulq-atvori, o‘quv motivatsiyasi va axborotni qabul qilish xususiyatlari kuzatildi. Kuzatishlar natijasida an’anaviy dars shakllarida o‘quvchilarning faolligi pastligi, interaktiv metodlar qo‘llanilganda esa ularning qiziqishi va ishtiroki sezilarli darajada oshishi aniqlandi.

Shuningdek, so‘rovnoma metodi orqali o‘quvchilar va o‘qituvchilarning ta’lim jarayoniga bo‘lgan munosabati o‘rganildi. So‘rov natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilar ko‘proq vizual, amaliy va interaktiv yondashuvlarni afzal ko‘rishadi, o‘qituvchilar esa zamonaviy metodik vositalarni qo‘llashda qo‘shimcha metodik yordamga ehtiyoj sezishadi.

Tajriba-sinov ishlari doirasida interaktiv metodlar, muammoli ta’lim elementlari, hamkorlikda o‘qitish texnologiyalari hamda raqamli ta’lim resurslari qo‘llanildi. Tajriba natijalari an’anaviy dars jarayoniga nisbatan o‘quvchilarning bilimni o‘zlashtirish darajasi, faolligi va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarining sezilarli darajada oshganini ko‘rsatdi.

Tadqiqotda olingan natijalar sifat va miqdoriy tahlil asosida baholandi. Sifat tahlili o‘quvchilarning darsga bo‘lgan munosabati va motivatsiyasidagi o‘zgarishlarni, miqdoriy tahlil esa o‘zlashtirish ko‘rsatkichlaridagi farqlarni aniqlashga xizmat qildi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Umuman olganda, qo‘llanilgan metodologiya pedagogik g‘oyalarni transformatsiya qilish jarayonini kompleks yondashuv asosida o‘rganish va uning amaliy samaradorligini asoslash imkonini berdi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, yangi avlod o‘quvchilarini o‘qitish jarayonida pedagogik g‘oyalarni transformatsiya qilish nafaqat metodik yangilanish, balki ta‘lim falsafasining o‘zgarishini ham talab etadi. An‘anaviy yondashuvlar ko‘proq o‘qituvchi markaziga yo‘naltirilgan bo‘lib, bunda bilim uzatish jarayoni ustuvor hisoblangan. Biroq zamonaviy ta‘lim amaliyoti o‘quvchini faol subyekt sifatida qarash, uning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishni taqozo etmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, yangi avlod o‘quvchilari raqamli muhitda shakllanganligi sababli ular tezkor axborot almashinuvi, vizual materiallar va interaktiv platformalarga ko‘proq moslashgan. Shu bois an‘anaviy ma‘ruza uslubidagi darslar ularning qiziqishini to‘liq jalb eta olmaydi. Aksincha, muammoli vaziyatlar, loyihaviy topshiriqlar va hamkorlikda ishlashga asoslangan metodlar o‘quvchilarning faolligini sezilarli darajada oshiradi.

Tadqiqot davomida kuzatilgan eng muhim jihatlardan biri — o‘qituvchining roli transformatsiyasi masalasidir. Zamonaviy pedagog faqat bilim beruvchi emas, balki yo‘naltiruvchi, fasilitator va motivator sifatida faoliyat yuritishi lozim. Bu esa o‘qituvchidan yuqori darajadagi kasbiy kompetensiya, raqamli savodxonlik hamda innovatsion fikrlashni talab etadi.

Tadqiqot jarayonida yangi avlod o‘quvchilarini o‘qitishda pedagogik g‘oyalarni transformatsiya qilish samaradorligini aniqlash maqsadida o‘tkazilgan kuzatish, so‘rovnoma hamda tajriba-sinov ishlari natijalari tahlil qilindi. Olingan natijalar ta‘lim jarayonida amalga oshirilgan metodik o‘zgarishlarning o‘quvchilar faolligi va o‘zlashtirish darajasiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatganini tasdiqladi.

Tajriba-sinov ishlari davomida interaktiv metodlar, muammoli ta‘lim elementlari hamda raqamli ta‘lim resurslaridan foydalanilgan guruhlarda o‘quvchilarning dars jarayonidagi ishtiroki sezilarli darajada oshgani kuzatildi. Xususan, an‘anaviy yondashuv qo‘llanilgan guruhga nisbatan tajriba guruhida o‘quvchilarning faolligi, savol berish va mustaqil fikr bildirish darajasi yuqoriroq bo‘ldi.

O‘zlashtirish natijalarini qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatdiki, interaktiv va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida tashkil etilgan darslarda o‘quvchilarning bilimlarni chuqurroq va ongli ravishda o‘zlashtirishi ta‘minlangan. Ayniqsa, murakkab mavzularni tushunishda vizual materiallar va amaliy topshiriqlardan foydalanish samaradorligi yuqori bo‘ldi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

So‘rovnoma natijalari esa o‘quvchilarning ko‘pchiligi zamonaviy o‘qitish usullarini, xususan, guruhda ishlash, loyiha asosida o‘qitish va raqamli platformalardan foydalanishni afzal ko‘rishini ko‘rsatdi. O‘quvchilar an‘anaviy ma‘ruza shaklidagi darslarga nisbatan interaktiv darslarda o‘zlarini erkinroq va faolroq his qilishlarini ta’kidladilar.

Umumiy natijalar shuni ko‘rsatadiki, pedagogik g‘oyalarni transformatsiya qilish orqali ta’lim jarayonida quyidagi ijobiy o‘zgarishlarga erishildi:

o‘quvchilarning darsga qiziqishi va faolligi oshdi;

mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmalari rivojlandi;

bilimlarni amaliy qo‘llash darajasi kuchaydi;

o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi hamkorlik muhiti yaxshilandi.

Natijalar tahlili shuni tasdiqlaydiki, zamonaviy ta’lim sharoitida pedagogik g‘oyalarni transformatsiya qilish nafaqat dolzarb, balki ta’lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, yangi avlod o‘quvchilarini o‘qitishda pedagogik g‘oyalarni transformatsiya qilish zamonaviy ta’lim tizimining eng dolzarb va strategik yo‘nalishlaridan biridir. Raqamli muhitda shakllanayotgan o‘quvchilarning kognitiv xususiyatlari, axborotni tez qabul qilish va qayta ishlash qobiliyati hamda mustaqil fikrlashga bo‘lgan ehtiyoji an‘anaviy pedagogik yondashuvlarni qayta ko‘rib chiqishni talab etadi.

Olib borilgan tahlil va tajriba-sinov ishlari shuni tasdiqladiki interaktiv metodlar, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalari hamda raqamli ta’lim resurslarining integratsiyasi o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, o‘quvchilarning faolligi, mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal etish ko‘nikmalari rivojlanishi ta’minlanadi.

Pedagogik g‘oyalarni transformatsiya qilish zamonaviy ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish hamda ularni raqobatbardosh shaxs sifatida shakllantirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar

Sayidahmedov N.X. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O‘qituvchi, 2022.

Yuldashev U.Y. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.

Karimov Sh.S. Pedagogik kompetentlik asoslari. – Toshkent: Universitet, 2020.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Vygotsky L.S. Mind in Society: Development of Higher Psychological Processes (revised edition). – London: Harvard University Press, 2022.

Freire P. Pedagogy of the Oppressed (50th anniversary edition). New York: Bloomsbury, 2020.

Papert S. Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas. – New York: Basic Books, 2021.

Prensky M. Teaching Digital Natives: Beyond Traditional Pedagogy. – New York: Routledge, 2021.

Mayer R.E. Multimedia Learning. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

INSON VA TABIAT MUVOZANATINING FALSAFIY MUAMMOLARI

Rasulov Xakim Mamanovich

Termiz davlat universiteti, Falsafa kafedrası professori

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlarning falsafiy jihatlarini tahlil qilinadi. Insonning tabiatga ta’siri, ekologik muammolarning kelib chiqishi va ularning jamiyat taraqqiyotiga ta’siri ilmiy-falsafiy nuqtai nazardan yoritilgan. Shuningdek, inson va tabiat o‘rtasidagi muvozanatni saqlash zarurati, ekologik ong va madaniyatni shakllantirish masalalari ko‘rib chiqiladi. Tezisdagi barqaror rivojlanish tamoyillari hamda tabiatga oqilona munosabatning ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: inson, tabiat, muvozanat, ekologiya, falsafa, ekologik madaniyat, barqaror rivojlanish, ekologik muammo, jamiyat, tabiatni muhofaza qilish.

Inson va tabiat o‘rtasidagi munosabat kishilik jamiyati taraqqiyotining eng muhim va dolzarb falsafiy muammolaridan biri hisoblanadi. Inson o‘z hayoti davomida tabiat bilan doimiy aloqada bo‘lib, undan tirikchilik manbai sifatida foydalanib kelgan. Tabiat insonga havo, suv, oziq-ovqat va yashash muhitini taqdim etadi. Shu boisdan tabiatni asrash va u bilan muvozanatda yashash har bir jamiyatning asosiy vazifalaridan biri bo‘lib kelgan.

Biroq inson faoliyatining rivojlanishi, ayniqsa sanoatlashuv va texnologik taraqqiyot jarayonlari tabiatga bo‘lgan bosimni keskin kuchaytirdi. Tabiiy resurslardan nazoratsiz foydalanish, atrof-muhitning ifloslanishi, iqlim o‘zgarishi va ekologik muvozanatning buzilishi kabi muammolar global

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

darajada dolzarb masalaga aylandi. Bu esa inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatni qayta ko‘rib chiqish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Falsafiy jihatdan qaraganda, tabiat inson hayotining asosi va mavjudligining tabiiy negizi hisoblanadi. Shu sababli inson tabiatni faqat iste‘mol manbai sifatida emas, balki o‘zining yashash muhiti va kelajak avlodlar uchun zarur bo‘lgan muqaddas tizim sifatida anglashga majburdir. Tabiatga nisbatan mas‘uliyatli munosabat esa ekologik madaniyat va ekologik ongni shakllantirish orqali amalga oshiriladi.

Shuningdek, inson va tabiat o‘rtasidagi muvozanatni saqlash barqaror rivojlanishning asosiy sharti hisoblanadi. Bu jarayonda resurslardan oqilona foydalanish, tabiatni muhofaza qilish va ekologik xavfsizlikni ta‘minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, insonning tabiatga bo‘lgan munosabati nafaqat iqtisodiy yoki amaliy masala, balki chuqur falsafiy va axloqiy muammo sifatida ham namoyon bo‘ladi.[1, 22-b].

Qadimgi davr mutafakkirlari insonni tabiatning ajralmas qismi sifatida talqin qilganlar. Xususan, Sharq falsafasida tabiat va inson uyg‘unligiga alohida e‘tibor berilgan. Abu Nasr Forobiy insonning ma‘naviy kamoloti tabiat bilan uyg‘un yashash orqali shakllanishini ta‘kidlagan [2, 37-b]. Abu Rayhon Beruniy esa tabiat qonunlarini o‘rganish orqali inson o‘z hayotini yaxshilashi mumkinligini qayd etgan. Uning fikricha, inson tabiatga nisbatan ehtiyotkor va mas‘uliyatli munosabatda bo‘lishi lozim.

XVIII–XIX asrlarda sanoat inqilobi natijasida insonning tabiatga ta‘siri keskin kuchaydi. Zavod va fabrikalarning ko‘payishi, tabiiy boyliklarning ortiqcha iste‘mol qilinishi ekologik muammolarning kelib chiqishiga sabab bo‘ldi. Ayniqsa, havo ifloslanishi, o‘rmonlarning qisqarishi, suv resurslarining kamayishi va iqlim o‘zgarishi butun insoniyat uchun xavfli jarayonga aylandi [3, 15-b]. Bu esa inson va tabiat munosabatlarini qayta ko‘rib chiqish zaruratini yuzaga keltirdi.

Zamonaviy falsafada inson va tabiat munosabatiga oid bir qator yondashuvlar mavjud. Antropotsentrik yondashuvda inson barcha narsaning markazi sifatida qaraladi va tabiat inson ehtiyojlariga xizmat qiluvchi vosita, ya‘ni resurslar manbai sifatida baholanadi. Bunday qarash tarixan sanoat taraqqiyoti va texnik rivojlanish jarayonida ustunlik qilgan bo‘lib, u tabiatdan keng foydalanishni asoslab bergan. Biroq bu yondashuvning kuchayishi ekologik muammolarning ortishiga ham sabab bo‘lganligi bugungi kunda ko‘plab olimlar tomonidan tanqid qilinmoqda.

Biotsentrik yondashuv esa tabiatning har bir elementi mustaqil qadriyatga ega ekanligini e‘tirof etadi. Bu qarashga ko‘ra, nafaqat inson, balki barcha tirik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

mavjudotlar va hatto ekotizim elementlari ham yashash huquqiga ega hisoblanadi. Biotsentrizm tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lish, biologik xilma-xillikni saqlash va tabiiy muvozanatni buzmaslik g‘oyalarini ilgari suradi.

Ekologik falsafa esa yuqoridagi ikki yondashuv o‘rtasida muvozanatni saqlashga intiladi. U inson manfaatlarini inkor etmagan holda, tabiat resurslaridan oqilona foydalanish va ekologik xavfsizlikni ta‘minlash zarurligini ta‘kidlaydi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, inson va tabiat o‘rtasidagi uyg‘unlik barqaror taraqqiyotning asosiy sharti hisoblanadi.

Shu bilan birga, ekologik falsafa insonning tabiat oldidagi mas‘uliyatini kuchaytirish, ekologik ong va ekologik madaniyatni rivojlantirishni ham muhim vazifa sifatida ko‘radi. Chunki tabiatga nisbatan beparvo munosabat oxir-oqibat inson hayoti sifatining pasayishiga, ekologik inqirozlarning kuchayishiga olib keladi.

Shuning uchun ham ekologik falsafa zamonaviy global muammolarni hal etishda eng maqbul yo‘nalishlardan biri sifatida e‘tirof etilmoqda. U insonni tabiat ustidan hukmron emas, balki uning ajralmas qismi sifatida qarashga undaydi hamda kelajak avlodlar uchun barqaror va sog‘lom ekologik muhit yaratishni asosiy maqsad qilib qo‘yadi. [4, 48-b].

Bugungi kunda global ekologik muammolar jahon hamjamiyati diqqat markazida turibdi. Iqlim o‘zgarishi, Orol dengizining qurishi, atmosferaning ifloslanishi, biologik xilma-xillikning kamayishi kabi muammolar inson faoliyatining salbiy oqibatlarini sifatida namoyon bo‘lmoqda. Xususan, Markaziy Osiyo hududida Orol fojiasi ekologik muvozanat buzilishining yorqin namunasi hisoblanadi [5, 64-b]. Bu holat nafaqat tabiatga, balki inson salomatligi va ijtimoiy hayotga ham jiddiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Inson va tabiat muvozanatini saqlashda ekologik madaniyat muhim ahamiyat kasb etadi. Ekologik madaniyat insonning tabiatga ongli munosabati, atrof-muhitni muhofaza qilish mas‘uliyati va tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi. Yosh avlodda ekologik tafakkurni shakllantirish orqali kelajakda ekologik muammolarning oldini olish mumkin.

Shuningdek, barqaror rivojlanish konsepsiyasi ham inson va tabiat muvozanatini ta‘minlashga qaratilgan muhim tamoyil hisoblanadi. Unga ko‘ra, hozirgi avlod o‘z ehtiyojlarini qondirish jarayonida kelajak avlod imkoniyatlariga zarar yetkazmasligi lozim. Bu yondashuv nafaqat iqtisodiy o‘sishni, balki ekologik barqarorlik va ijtimoiy adolatni ham birgalikda ta‘minlashni ko‘zda tutadi.

Barqaror rivojlanish konsepsiyasi tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini keng joriy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

etish hamda atrof-muhitni muhofaza qilish kabi amaliy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. Shu bilan birga, u ekologik madaniyatni shakllantirish va jamiyatda mas’uliyatli iste’mol madaniyatini rivojlantirishni ham talab etadi.

Mazkur konsepsiya global miqyosda dolzarb bo‘lib, Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan ilgari surilgan barqaror rivojlanish maqsadlarida ham o‘z ifodasini topgan. Shu jihatdan, inson va tabiat o‘rtasidagi muvozanatni saqlash bugungi kunning eng muhim falsafiy va amaliy vazifalaridan biri sifatida qaraladi.[6, 28-b]. Bu esa tabiiy resurslardan tejamkorlik bilan foydalanishni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, inson va tabiat muvozanatining buzilishi insoniyat kelajagiga jiddiy xavf tug‘diradi. Tabiatni muhofaza qilish, ekologik madaniyatni yuksaltirish va barqaror rivojlanish tamoyillariga amal qilish orqali ushbu muammolarning oldini olish mumkin. Inson tabiatning bir qismi ekanligini anglab, unga nisbatan mas’uliyatli munosabatda bo‘lishi zarur. Faqat shundagina jamiyat va tabiat o‘rtasidagi uyg‘unlik saqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – 176 b.
- 2.Forobiy A.N. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. – 320 b.
- 3.Odilov Q. Ekologik muammolar va ularning yechimlari. – Toshkent: Fan, 2019. – 240 b.
- 4.Nazarov T. Falsafa asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 312 b.
- 5.Rahimov B. Orol va ekologik muammolar. – Nukus: Qoraqalpog‘iston, 2020. – 200 b.
- 6.Berdimuratov A. Ekologiya va barqaror taraqqiyot. – Toshkent: O‘qituvchi, 2022. – 280 b.

TA’LIM JARAYONIDA 4K MODEL VA UNING PEDAGOGIK MOHIYATI

Kuychiyeva Mo‘jizaxon Abdumannobovna

Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi “Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrasini mudiri, p.f.f.doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’lim jarayonida zamonaviy ta’lim texnologiyalardan foydalanish, interfaol metodlardan foydalanish,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

texnologiyalari asosida o‘qitishning o‘ziga xos interaktiv imkoniyatlari yuzasidan fikrlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: zamonaviy texnologiya, interaktiv imkoniyatlar, interfaol, pedagogik texnologiya, baxs-munozara, faollik, kichik guruxlar, muammoli vaziyat.

Аннотация. В данной статье рассмотрены вопросы использования интерактивных методов обучения по предмету биология в процессе повышения квалификации, а также освещены особенности интерактивных возможностей обучения на основе современных педагогических технологий.

Ключевые слова: современные технологии, интерактивные возможности, интерактивные методы, педагогическая технология, дискуссия, активность, малые группы, проблемная ситуация.

Abstract. This article presents views on the use of interactive methods in teaching biology during the professional development process, as well as the specific interactive possibilities of instruction based on modern pedagogical technologies.

Keywords: modern technologies, interactive possibilities, interactive methods, pedagogical technology, debate, activity, small groups, problem situation.

O‘qituvchi ta’lim jarayonining o‘tmishda ham, hozir ham asosiy shaxsi va kelajakda ham shunday bo‘ladi. Uning kasbiy tayyorgarlik darajasi va shaxsiy fazilatlarini ta’limni modernizatsiya qilish muvaffaqiyati, yangi texnologiyalar va metodlardan foydalanish samaradorligining ustuvor omili bo‘lib qolmoqda. Bunday sharoitda o‘qituvchilarga ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda ko‘maklashuvchi zamonaviy interfaol usullardan foydalanishning roli ortib bormoqda. Zamonaviy ta’lim paradigmasi o‘qituvchi oldiga turli xil vazifalarni qo‘yadi ular nafaqat bilim berish bilan cheklanishlari, balki o‘quvchilarning olgan bilimlarini hayotda qo‘llash uchun zaruriy ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam berishlari lozim. Zamonaviy mutaxassis bugungi kunda raqobatbardosh ta’lim bozorida o‘z o‘rnini topishi uchun yangicha yondashuv asosida ta’lim jarayonini tashkil etishi lozim. Ta’lim sifati, eng avvalo, ta’lim jarayonining asosiy bo‘g‘ini, uning ham ob‘yekti, ham sub‘yekti sifatida o‘quv materialini o‘zlashtirish darajasiga bog‘liqdir. Aynan, 4K modeli bugungi kunda ta’lim sifati oshirishda muhim katalizatorlik vazifasini bajaradi.

Yangi innovatsion yondashuvni O‘zbekiston maktablarida joriy etishdan oldin xorijiy tajribalar ham o‘rganildi. Singapur, Xitoy, Angliya, Finlandiya, Estoniya kabi ta’lim ilg‘or mamlakatlar o‘quvchilarda 4K tamoyilini o‘z ichiga

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

olgan XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishga asosiy e‘tibor qaratadi. PISA, PIRLS kabi xalqaro reytinglarda yuqori o‘rinlarni egallagan davlatlar ta’limida o‘quvchilarda "4K"ni o‘z ichiga olgan muloqot, tadqiqot, yaratuvchanlik kabi ko‘nikmalarga alohida urg‘u berilgan va shuning uchun ham ular xalqaro reytinglarda katta natijalarga erishyapti.

Boshlang‘ich sinflarda qo‘llanayotgan 4K yondashuvi o‘z nomi bilan 4 ta tamoyilni o‘z ichiga oladi:

Tanqidiy fikrlash umumiy ma’lumotlardan zaruriysini, ikkilamchi masalalardan ustuvorini, yolg‘ondan haqiqatni ajratishga yordam beradi.

Kreativlik turli muammolarga innovatsion yechim topishdir. Biz kundalik hayotimizda odatiy tarzda hal etilmaydigan topshiriqlarga tez-tez duch kelishimizni inobatga oladigan bo‘lsak, ishda yoki maktabda bu ko‘nikma qo‘l keladi.

Kommunikatsiya jamiyat bilan: oila, hamkasblar va do‘stlar bilan muloqot qilish mahoratidir. Kommunikativlik nafaqat nutq, balki tinglash, muloqot etikasi va hissiy intellektni ham qamrab oladi.

Kollaboratsiya jamoada birgalikda ishlash va ajoyib natijalarga erishish imkoniyatidir.

Kritik (tanqidiy) fikrlash: Ushbu metodologiya o‘quvchilarning axborotni tanqidiy baholash, o‘z fikri va mulohazalarini shakllantirish ko‘nikmalarini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. O‘quvchilar muammolarga tahliliy nuqtayi nazardan yondashishni o‘rganadi va mantiqiy fikrlash asosida o‘z nuqtayi nazarini shakllantiradi.

Tanqidiy fikrlash – muammolarga yangicha qarash va masalani “qanday qilib” va “nima uchun” degan savollar berish orqali tahlil qilishdir. Ushbu turdagi fikrlash qobiliyatlari misollari va dalillarni solishtirish, da’volarni baholash va oqilona qarorlar qabul qilish uchun ma’lumotlarni ko‘rib chiqish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. [www.northsalem.schools.org/cms/lib/NY50000167/Centricity/Domain/34/030316_NSalemCreatCritRubric.pdf]

Tanqidiy fikrlash bizga taqdim etilgan ma’lumotlardan tashqariga chiqishga imkon beradi va buning o‘rniga ma’lumot manbasini, axborot vositasini, muhokama kimga foyda keltirishi va hokazolarni ko‘rib chiqadi. Bu va barcha holatlarga tahliliy yondashish bizga muammoning ildiziga kirishga va oqilona choralar ko‘rishga yordam beradi. Qisqacha qilib aytganda, tanqidiy fikrlash kompetensiyasi kerakli ma’lumotlarni to‘plash, baholash va tahlil qilish, mulohaza yuritish, tizimli fikrlash, aniq xulosalar va qarorlar qabul qilish, ma’lumotlarni tahlil va talqin qilish kabi ko‘nikmalar jamlanmasi bo‘lishi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

mumkin. Debat va munozaralar, muammoli savollar, SWOT tahlil, Case-study metodi, “Insert” va “Cluster” metodlari tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi usullardan xisoblanadi.

Tanqidiy fikrlashning individual omili sifatida *konvergent va divergent fikrlash* omillari mavjud. *Konvergent fikrlash* – odatda javob berishda an’anaviy va mantiqiy izlanish, eslab qolish va to‘plangan ma’lumotlarga asosan qaror qabul qilish strategiyasi sifatida izohlanadi.

Divergent fikrlash – yangi yondashuvlardan foydalanish, mavjud ma’lumotlardan kutilmagan kombinatsiya hosil qilish, g‘oyalarni ilgari surish va ifoda qilish jarayonini mazmundor hamda ravon tarzda amalga oshirish kabi qobiliyatlardan foydalanib, yangicha g‘oyalarni ishlab chiqish qobiliyati sifatida izohlanadi.

Konvergent fikrlash odatda javob berishda an’anaviy va mantiqiy izlash, eslab qolish va to‘plangan ma’lumotlarga nisbatan qaror qabul qilish strategiyasi sifatida izohlanadi. Buning aksi o‘laroq, divergent fikrlash yangi yondashuvlardan foydalanish, mavjud ma’lumotlardan kutilmagan kombinatsiya hosil qilish, muloqot, g‘oyalarni ilgari surish va ifoda qilish jarayonini mazmundor hamda ravon tarzda amalga oshirish qobiliyatlardan foydalanib, yangicha g‘oyalarni ishlab chiqish sifatida izohlanadi.

Bundan tashqari “divergent fikrlash” hamda “konvergent fikrlash”ning maxsus usullari ham mavjud bo‘lib, unda divergent fikrlash – innovatsion tarzda “qutidan tashqarida” fikrlash va konvergent fikrlash – tahlillar orqali, biror narsaga maxsus e’tibor qaratib fikrlash deb ta’riflash mumkin. Tanqidiy fikrlashda berilgan mavzu, muammo yoki topshiriqqa doir turli, o‘ziga xos g‘oyalar yaratish bilan birgalikda berilgan biror g‘oya yoki fikrni baholash va uni takomillashtirish so‘ralishi mumkin. Misol uchun, bitta to‘g‘ri javobga ega bo‘lgan algebraik tenglamani yechish konvergent fikrlashning, aynan o‘sha to‘g‘ri javobga eltuvchi, tenglamani bir nechta usullar orqali yechish mumkinligini ko‘rib chiqish esa divergent fikrlash namunasidir. Natijaga erishish uchun, xuddi “*Nega bunday?*” va “*Nega bunday emas?*” kabi savollarni bir vaqtda so‘rab ularga yechim topishga o‘xshaydi. O‘quvchi ta’lim jarayonida o‘z javobi yoki yechimini taqdim etayotganda ikkisidan birini tanlash orqali natijaga erishishi ham mumkin, lekin bir vaqtning o‘zida ham konvergent, ham divergent fikrlab, dastlab bir nechta variantlarni yaratib so‘ng bitta mukammal javobni tavsiya etishi yuqori qadrlanishi lozim.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kreativ fikrlash – o‘quvchilarning tasavvurlarni ta’sirchan tarzda ifodalash, bilim olishga undovchi, o‘ziga xos va samarali yechim topishga yo‘naltiruvchi g‘oyalarni shakllantirish, baholash va takomillashtirish kompetensiyasi.

O‘z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo‘llashni o‘rganadi, innovatsion yechimlarni izlab topadi, ijodkorlik orqali muammolarni hal qilishning kutilmagan usullariga ega bo‘ladi va u quyidagi tarkibiy qismlarga ajratiladi:

qiziquvchanlik – atrof-olamga qiziqish, mustaqil ravishda ko‘proq ma’lumot to‘plash istagi paydo bo‘ladi va savollarga javob topish;

tasavvur – o‘ziga xos ko‘plab yangi g‘oyalarni ishlab chiqish qobiliyati;

g‘oyalarni rivojlantirish – turli pozitsiyalarda g‘oyalarni baholash, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, turli sharoitlarga yangicha yondashuv orqali munosabat bildirish qobiliyati shakllanadi.

O‘quvchilarning kreativ fikrlash kompetensiyasini baholashda turli g‘oyalarni ilgari surish jihati ularning sohalar kesimida turlicha fikrlash qobiliyatlariga urg‘u beradi: masalan, muammoga turli yechimlarni berish, hikoya shaklida turli g‘oyalar berish yoki g‘oyani vizual shaklda ifoda qilishning turli usullarini yaratish. Ayni shu qismga oid topshiriqlarda o‘quvchilarga ochiq shakldagi ssenariy va bir-biridan farqli ikki yoki uchta javob berishga undovchi ko‘rsatmalar beriladi.

Kreativ g‘oyalarni ilgari surish – kreativ fikrlash biror maqsad bilan boshlanib, kutilgan natija yoki g‘oya bilan yakunlanadi. Bu borada ko‘nikmaning yangiligini baholash uchun qo‘llaniladigan “o‘ziga xoslik” tamoyili va tegishli boshqa shartlar o‘quvchilarning kreativ fikrlash ko‘nikmalarini baholash uchun muhimdir. “Statistik kamyoblik” deb izohlangan mazkur tamoyil yangilik, o‘ziga xoslik yoki g‘ayrioddiylik sifatlariga ega bo‘lib, jamiyat rioya qiladigan qoidalardan og‘ishni hamda ajralib turishni anglatadi.

4K modelini dars jarayoniga integratsiya qilish; Motivatsiya (muammoli savol), guruhli muhokama, tahliliy topshiriq, loyihaviy vazifa, taqdimot va refleksiya bunday dars modeli 4K kompetensiyalarining barchasini qamrab oladi. An’anaviy baholash faqat bilimni o‘lchaydi. 4K modeli esa: jarayonni baholash, kompetensiyani baholash, portfolio usuli, o‘zaro baholash, rubrika asosida baholash kabi yondashuvlarni qo‘llaydi. Baholash mezonlari: mantiqiy fikrlash darajasi, ijodiy yondashuv jamoada ishlash sifati, nutq ravonligi. 4K

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

modelining afzalliklari quyidagicha o‘quvchini faol subyektga aylantiradi, amaliyotga yo‘naltirilgan, mehnat bozori talablariga mos, raqamli davrga moslashuvchan. Muammolari: o‘qituvchidan yuqori malaka talab qiladi, vaqt talab etadi, an‘anaviy tizim bilan integratsiya qiyin bo‘lishi mumkin baholash mezonlarini aniqlash murakkab. Hozirgi raqamli iqtisodiyot sharoitida oddiy bilim yetarli emas. Ish beruvchilar: muammolarni hal qila oladigan, jamoada ishlay oladigan ijodkor, ustaqil fikrlaydigan kadrlarni talab qilmoqda. 4K modeli aynan shunday kompetensiyalarni shakllantiradi.

Bugungi kunda zamonaviy ta‘lim tizimi nafaqat bilim berishga, balki o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishga ham qaratilgan. Shu maqsadda ishlab chiqilgan samarali yondashuvlardan biri — 4K modeli hisoblanadi. 4K modeli o‘quvchilarda to‘rtta muhim kompetensiyani rivojlantirishni ko‘zda tutadi: tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikativlik va kooperatsiya (hamkorlik). Bu model xalqaro ta‘lim tizimlarida keng qo‘llanilib, zamonaviy pedagogikaning asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi.

4K modelini dars jarayoniga joriy etish uchun: muammoli vaziyatli topshiriqlar berish, interaktiv metodlardan foydalanish, raqamli texnologiyalarni qo‘llash, loyihaviy va tadqiqot ishlari tashkil etish, baholashda kreativ va tahliliy mezonlardan foydalanish. 4K modeli — bu zamonaviy ta‘limning muhim konsepsiyalaridan biri bo‘lib, o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikativlik va hamkorlik ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu model ta‘lim jarayonini yanada samarali, interaktiv va natijador qiladi.

Kelajak ta‘limi aynan 4K kompetensiyalariga tayangan holda rivojlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Kuychiyeva M.A. Biologiya fanini o‘qitishda fanlararo bog‘lanishlarning o‘rni va ahamiyati // Zamonaviy ta‘lim ilmiy-amaliy ommabop jurnal. - Toshkent, 2019. - №5 (78). - B. 34-37. (13.00.00; №10)
2. Kuychiyeva M.A. Tabiiy fanlar o‘qituvchilarining kompetentligi va kasbiy layoqatini rivojlantirish masalalari // Toshkent davlat pedagogika universiteti Ilmiy axborotlari. - Toshkent, 2021. - №1-son. - B. 53-57. (13.00.00; №32).
3. Kuychiyeva M.A. Use of Interdisciplinary Relationships In The Formation Of Competences In Biology Students // CONVERTER 2021 www.converter-magazine.info. - P. 485-489. (№10. ISSN:0010-8189). (subscription@converter-magazine.info)

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

4. Kuychiyeva M.A. // Organization of Experimental Works on the Development of Professional and Methodical Competence of Future Biology Teachers // Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. Open Access, Peer Reviewed Journals. 2022. ISSN (E): 2795-739, - P.19-21. (№7. SJIF; IF-8.115) (www.geniusjournals.org)

5. Kuychiyeva M.A., Eshmatova D. Development of Professional and Methodical Competence of Future Biology Teachers in Extracurricular Activities // Web of Scientist: International Scientific Research Journal. 2022. ISSN:2776-0979, - P. 617-621. (№12. SJIF; IF-7.565). (<https://wos.academiascience.org>)

ZIYOLI NUTQINING MOHIYATIGA - FALSAFIY VA IJTIMOIIY YONDASHUVLAR

Qurbonov Tohir Hamdamovich

***Qarshi davlat universiteti, falsafa va sosiologiya kafedrasida dotsenti,
falsafa fanlari nomzodi***

Annotatsiya: Mazkur maqolada ziyoli nutqining mohiyati, uning jamiyat ongiga, ma'naviy muhitga, ijtimoiy jarayonlarga hamda yoshlar tarbiyasiga ta'siri, ziyoli nutqining jamiyat ijtimoiy ongi va ma'naviy taraqqiyotiga ko'rsatadigan ta'siri falsafiy va ijtimoiy yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Ziyoli nutqi ijtimoiy diskursning muhim shakli sifatida talqin qilinib, uning jamoatchilik fikrini shakllantirish, ma'naviy qadriyatlarni mustahkamlash va tanqidiy tafakkurni rivojlantirishdagi funksiyalari ochib beriladi. Shuningdek, raqamli axborot makonida ziyoli nutqining transformatsiyasi va unga qo'yiladigan axloqiy mas'uliyat masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: ziyoli, ijtimoiy ong, nutq madaniyati, ma'naviyat, ijtimoiy diskurs, tanqidiy tafakkur.

Jamiyat taraqqiyoti, uning ma'naviy yuksalishi va ijtimoiy barqarorligi ko'p jihatdan inson omiliga, xususan, ziyoli qatlam faoliyatiga bog'liq. Ziyoli inson nafaqat bilim sohibi, balki jamiyat oldida mas'uliyatni his qiladigan, o'z so'zi va amali bilan boshqalarga ta'sir ko'rsata oladigan shaxsdir. Shu ma'noda ziyoli nutqi jamiyat hayotida alohida o'rin tutadi. Chunki so'z - inson tafakkurining ifodasi, fikr esa jamiyat ongini belgilaydi.

Jamiyat taraqqiyoti inson ongi va ma'naviy dunyosi bilan uzviy bog'liq jarayon hisoblanadi. Ijtimoiy hayotda yuz berayotgan o'zgarishlar, avvalo, inson

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tafakkurida aks etadi. Ana shu jarayonda ziyoli qatlam jamiyatning ma’naviy yo‘lboshchisi sifatida namoyon bo‘ladi. Ziyolining asosiy ta’sir vositasi esa nutqdir.

Ziyoli nutqi orqali jamiyatda g‘oyalar tarqaladi, qadriyatlar shakllanadi, ijtimoiy muammolar ko‘tariladi va ularga yechim izlanadi. Bugungi globalashuv va axborot tezkorligi davrida so‘zning kuchi yanada ortmoqda. Shu bois ziyoli nutqining mazmuni, shakli va ta’sir doirasini ilmiy jihatdan tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. V.F.Asmus ta’kidlashicha esa, - “Ziyoli nutqi orqali ijtimoiy voqelik baholanadi, muammolar konseptual darajada ko‘tariladi va jamiyat taraqqiyotiga yo‘nalish beriladi. Shu bois ziyoli nutqini falsafiy va ijtimoiy tahlil qilish zamonaviy gumanitar fanlar uchun dolzarb masaladir» [1].

Ziyoli tushunchasining falsafiy-ijtimoiy talqini ko‘pgina olimlarimiz tomonidan tahlil etib kelingan. K.Manxeym ta’kidlaganidek,- “Ziyoli” tushunchasi falsafa va ijtimoiy fanlarda bilim, tafakkur va ma’naviy mas’uliyat birligi sifatida izohlanadi. Ziyoli jamiyatda mavjud voqelikni tanqidiy anglaydi va uni takomillashtirishga intiladi. Ziyolilar ijtimoiy jarayonlarni tahlil qilishda nisbatan mustaqil pozisiyani egallaydi” [2].

N.A.Berdyayevning tushuntirishicha esa, - “Falsafiy nuqtai nazardan, ziyoli nutqi jamiyat vijdonining ifodasi bo‘lib, u axloqiy me’yorlar va ijtimoiy adolat g‘oyalarini ilgari suradi” [3].

Ziyoli nutqi oddiy muloqotdan o‘zining chuqur mazmuni, mantiqiy izchilligi va ma’naviy yuki bilan farq qiladi. U faqat ma’lumot berishni emas, balki tinglovchining ongiga ta’sir etishni, fikrlashga undashni maqsad qiladi. Ziyoli inson o‘z nutqida ilmiy asoslangan fikrlar, hayotiy misollar va umuminsoniy qadriyatlarga tayanadi.

Ziyoli nutqining asosiy xususiyatlaridan biri - **mas’uliyat**dir. Ziyoli nutqi jamiyatda ishonch uyg‘otuvchi kuch bo‘lgani sababli, u yuqori darajadagi ijtimoiy mas’uliyatni talab qiladi. E.Fromm fikricha, - “Inson so‘zi jamiyat psixologiyasiga chuqur ta’sir ko‘rsatadi va shu bois u axloqiy nazorat ostida bo‘lishi shart” [8].

Ziyoli shaxs har bir aytgan so‘zining jamiyatga qanday ta’sir ko‘rsatishini his qiladi. Shu bois u yolg‘on, tuhmat yoki asossiz da’volardan yiroq bo‘ladi. Bu esa jamiyatda ishonch muhitini shakllantiradi. Shuningdek, ziyoli nutqi **axloqiy me’yorlarga tayanadi**. Unda haqorat, tajovuzkorlik yoki manmanlikka o‘rin yo‘q. Aksincha, hurmat, bag‘rikenglik va muloqot madaniyati ustuvor bo‘ladi. Ana shu jihatlar ziyoli nutqini jamiyat uchun namunaviy qiladi.

Jamiyat ongi - bu jamiyat a’zolarining umumiy qarashlari, ishonchlari va qadriyatlari yig‘indisidir. Uning shakllanishida esa ziyoli nutqi muhim omil

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

hisoblanadi. Chunki ziyoli inson ko‘targan masalalar, bildirgan fikrlar jamiyatda muhokama qilinadi va asta-sekin umumiy qarashga aylanadi. Ziyoli nutqi odamlarni **tanqidiy fikrlashga** o‘rgatadi. U tinglovchini tayyor xulosaga emas, mustaqil tahlil qilishga undaydi. Bu esa jamiyatda ongli fuqarolar sonining o‘rtishiga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, ziyoli nutqi jamiyatni turli manipulyasiya va yolg‘on axborotdan himoya qiladi. Ilmiy asoslangan, mantiqiy va xolis nutq orqali ziyolilar noto‘g‘ri qarashlarni fosh etadi, haqiqatni anglashga yordam beradi.

Ziyoli nutqi axloqiy va ma‘naviy qadriyatlarni mustahkamlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Jamiyatning ma‘naviy barqarorligi uning axloqiy asoslariga bog‘liq. Bu asoslarni mustahkamlashda esa ziyoli nutqi katta ahamiyatga ega. Ziyoli inson o‘z chiqishlari, maqolalari va ma‘ruzalari orqali insoniylik, adolat, vatanparvarlik, mehr-oqibat kabi qadriyatlarni targ‘ib qiladi. Ziyoli nutqi yosh avlod uchun **tarbiyaviy ahamiyatga** ega. Yoshlar ko‘pincha aynan ziyoli shaxslarning fikriga tayanadi, ularni o‘ziga namuna deb biladi. Shu bois ziyoli nutqidagi har bir g‘oya yoshlar dunyoqarashiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, ziyoli nutqi milliy qadriyatlarni asrash va rivojlantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. U milliy til, madaniyat va an‘analarni hurmat qilish g‘oyasini jamiyat ongiga singdiradi. Ma‘naviyat jamiyat barqarorligining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Ziyoli nutqi milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglash, saqlash va avloddan avlodga uzatishda muhim o‘rin tutadi. Mamlakatimizning birinchi Prezidenti Islom Karimov ta‘kidlaganidek, - “Ma‘naviyatsiz jamiyatda taraqqiyot barqaror bo‘lishi mumkin emas” [6].

Ziyoli nutqi jamoatchilik fikrini shakllantirishda kuchli ta‘sir vositasi hisoblanadi. Ziyoli shaxslar ko‘targan ijtimoiy muammolar jamiyat e‘tibor markaziga chiqadi. Bu muammolar muhokama qilinib, yechim izlash jarayoni boshlanadi.

Ommaviy axborot vositalarida, ilmiy anjumanlarda yoki jamoatchilik oldida aytilgan ziyoli nutq fuqarolarni **ijtimoiy faollikka** undaydi. Odamlar o‘z huquq va burchlarini anglay boshlaydi, jamiyat hayotida befarq bo‘lmaslikka harakat qiladi.

Bunday nutq demokratik jarayonlarning rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Chunki fikr erkinligi, ochiq muloqot va konstruktiv tanqid aynan ziyoli nutqi orqali hayotga tatbiq etiladi.

Ijtimoiy munosabatlar, aslida, odamning siyosiy munosabatlaridan tortib, uning shaxslararo munosabatlari xususiyatlarini o‘z ichiga olgan murakkab

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

jarayondir. Bu jarayonni turli nazariy oqim vakillari o‘zlaricha o‘rganishlari ma’lum.

Falsafa ilmidan shu narsa ma’lumki, har qanday ijtimoiy munosabatlar ko‘pqirrali, bo‘lib, har birining o‘ziga xos kechish xususiyatlari va shart-sharoitlari, qonuniyatlari bo‘ladi.

Xo‘sh, shunday ekan muloqot nima degan savol tug‘iladi? Ma’lumki, muloqot sub’yektlarini barcha tirik mavjudodlar, odamlar tashkil etadi. Muloqot barcha tirik mavjudodlar o‘rtasida yuz berishi mumkin, biroq, odamlar o‘rtasidagi muloqot til va tafakkurga bog‘liq ekanligi bilan ajralib turadi. Jonli ijodiy muloqot faqat insonlar o‘rtasida amalga oshirilishi mumkin.

Demak, muloqot va faoliyat o‘zaro chambarchas bog‘liqdir. Shundan kelib chiqqan holda muloqot tushunchasiga quyidagicha ta’rif berish mumkin.

Muloqot [2.-636 b.] - *bu kishilarning o‘zaro bevosita yoki bilvosida uchrashishi, ko‘rishishi, qabul qilishi orqali o‘rnatiladigan munosabatlari natijasida axborotlar almashadigan, olingan ma’lumotlar bo‘yicha tegishli xulosalar chiqarishga asos bo‘ladigan ko‘p qirrali jarayondir.*

Shunga ko‘ra, muloqot jarayoni quyidagilarni:

- individlarning o‘zaro ta’sir jarayoni;
- individlar o‘rtasidagi axborot almashinuvi jarayoni;
- bir shaxsning boshqa shaxsga munosabati jarayoni;
- bir kishining boshqalarga ta’sir ko‘rsatish jarayoni;
- bir-birlariga hamdardlik bildirish imkoniyati;
- shaxslarning bir-birlarini tushunishi jarayonini o‘z ichiga qamrab oladi.

Mamlakatimiz fuqarolariga tegishli bo‘lgan barcha huquq va majburiyatlar Asosiy qonunimizda batafsil ko‘rsatilgan. Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, - “Bugun hayotimizning o‘zi Konstitutsiyamizda ifodasini topgan eng asosiy maqsad - inson manfaatlarini har tomonlama ta’minlash masalasini dolzarb vazifa qilib qo‘ymoqda. **Inson manfaatlarini ta’minlash uchun esa avvalo odamlar bilan, xalq bilan muloqot qilish, ularning dardu tashvishlari, orzu-niyatlari, hayotiy muammo va ehtiyojlarini yaxshi bilish kerak**”[1.-151b.].

Ziyoli nutqi va muloqot madaniyati bir ikkinchisi bilan dialektik aloqadorlikda bo‘lib, muloqot madaniyati jamiyat ma’naviy saviyasining ko‘rsatkichi hisoblanadi. Ziyoli nutqi esa ushbu madaniyatning eng yuksak namunasidir. Odobli, hurmatga asoslangan nutq jamiyatda o‘zaro ishonch va hamjihatlikni kuchaytiradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ziyoli inson bahs va munozaralarda ham axloqiy chegaradan chiqmaydi. U qarshi fikrni hurmat qiladi, dalil bilan javob beradi. Bu esa jamiyatda nizolarning kamayishiga va sog‘lom muhit shakllanishiga olib keladi.

K.Popper ta’kidlaganidek, ziyoli nutqi jamiyat ongiga bir nechta yo‘nalishda ta’sir ko‘rsatadi:

- Birinchidan, u ijtimoiy voqelikni ma’naviy va falsafiy nuqtai nazardan talqin qiladi;
- Ikkinchidan, jamoatchilik fikrini shakllantirib, ijtimoiy faollikni oshiradi;
- Uchinchidan, tanqidiy tafakkurni rivojlantirish orqali jamiyatning o‘z-o‘zini isloh qilish imkoniyatini kengaytiradi [5].

Bugungi davrda ziyoli nutqining ahamiyati, axborot texnologiyalari rivojlangan hozirgi zamonda har kim o‘z fikrini ommaga yetkazish imkoniyatiga ega. Bu esa yolg‘on va asossiz axborotlar ko‘payishiga ham sabab bo‘lmoqda. Ana shunday sharoitda ziyoli nutqi yanada muhim ahamiyat kasb etadi. Ziyoli inson jamiyatni to‘g‘ri axborot bilan ta’minlaydi, haqiqat va yolg‘on o‘rtasida farq qilishga yordam beradi. Uning nutqi axborot makonida ma’naviy yo‘lboshchi vazifasini bajaradi.

Raqamli texnologiyalar rivoji ziyoli nutqining shakl va ta’sir doirasini kengaytirdi. Biroq bu holat nutqning yuzakilashuvi va manipulyasiya xavfini ham keltirib chiqarmoqda. Shu sababli M.Kastels ta’kidlaganidek, - “Raqamli muhitda ziyoli nutqi ilmiylik va axloqiy mas’uliyat mezonlariga qat’iy tayanishini saqlashi lozim” [7].

Xulosa qilib aytganda, ziyoli nutqi jamiyat hayotida beqiyos ahamiyatga ega bo‘lgan ma’naviy va ijtimoiy kuchdir. U jamiyat ongini shakllantiradi, axloqiy qadriyatlarni mustahkamlaydi, jamoatchilik fikrini yo‘naltiradi va ijtimoiy taraqqiyotga xizmat qiladi.

Shu bois har bir ziyoli inson o‘z so‘zining qudrati va mas’uliyatini chuqur anglashi lozim. Chunki so‘z orqali jamiyatni yuksaltirish ham, uni inqirozga olib kelish ham mumkin. Ziyoli nutqi esa doimo taraqqiyot, ma’naviyat va insonparvarlikka xizmat qilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

- 1.Мирзиёев Ш.М. Эркин ва обод, демократик жамиятни барчамиз биргаликда барпо этамиз. // Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд,-Т.: «Ўзбекистон» НМИУ, 2017.- Б.151.
- 2.Ўзбек тилининг изохли луғати. Ж.2. -Т.: -Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти, 2006. - Б.636.)
- 3.Asmus V.F. Falsafa va jamiyat. - Moskva: Mysl, 1989.
- 4.Manxeym K. Ideologiya i utopiya. - Nyu-York, 1936.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

5. Berdyayev N.A. *Filosofiya svobody*. - Sankt-Peterburg, 1997.
6. Habermas Yu. *Strukturnyye izmeneniya publichnoy sfery*. - Moskva: Ves mir, 2001.
7. Popper K. *Otkrytoye obshchestvo i yego vragi*. - London, 1945.
8. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch*. - Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
9. Kastels M. *Informatsionnaya epokha*. - Moskva, 2000.
10. Fromm E. *Zdorovoye obshchestvo*. - Moskva, 1990.

O‘QUVCHILARDA XXI ASR KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING IMKONIYATLARI

Avazov Komil Xolliyevich

*Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi,
ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi kafedrasi mudiri,
siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning o‘rni va imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tanqidiy fikrlash, kommunikativ kompetensiya, ijodkorlik, hamkorlikda ishlash va ijtimoiy faollik kabi zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirishda tarix, ona tili, adabiyot, huquq va falsafa fanlarining ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, innovatsion pedagogik texnologiyalar hamda interfaol metodlardan foydalanishning samaradorligi ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: XXI asr ko‘nikmalari, ijtimoiy-gumanitar fanlar, tanqidiy fikrlash, kommunikativ kompetensiya, kreativlik, interfaol metodlar, ta’lim texnologiyalari.

Globalashuv va raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan hozirgi davrda ta’lim tizimi oldiga yangi va murakkab vazifalar qo‘yilmoqda. Zamonaviy jamiyatda axborot oqimining keskin ortishi, sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi hamda mehnat bozoridagi o‘zgarishlar ta’lim mazmunini yangicha yondashuv asosida tashkil etishni talab etmoqda. Endilikda o‘quvchilarga faqat nazariy bilim berish yetarli bo‘lmay, ularda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda [1]. Chunki bugungi kunda jamiyatga tezkor qaror qabul qila oladigan, moslashuvchan fikrlaydigan va zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash ko‘nikmasiga ega bo‘lgan mutaxassislar zarur.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

XXI asr ko‘nikmalari tarkibiga tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, kommunikativ kompetensiya, axborot bilan ishlash, kreativlik, hamkorlikda ishlash va raqamli savodxonlik kabi kompetensiyalar kiradi [1]. Ushbu ko‘nikmalar o‘quvchilarning nafaqat ta’lim jarayonida, balki kundalik hayotda va kelajakdagi kasbiy faoliyatida ham muvaffaqiyatga erishishiga xizmat qiladi. Ayniqsa tanqidiy fikrlash o‘quvchilarga turli axborotlarni tahlil qilish, ularni solishtirish va asoslangan xulosa chiqarishga yordam beradi. Muammolarni hal qilish ko‘nikmasi esa murakkab vaziyatlarda samarali yechim topish imkonini yaratadi.

Kommunikativ kompetensiya ham XXI asrning muhim talablaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatda insonlarning jamoa bilan ishlashi, o‘z fikrini erkin ifodalashi va samarali muloqot qila olishi katta ahamiyatga ega [4]. Shu sababli ta’lim jarayonida o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish, bahs-munozara va guruhli ishlarda faol ishtirokini ta’minlash muhim vazifa hisoblanadi.

Shuningdek, kreativlik va innovatsion fikrlash ham zamonaviy ta’limning asosiy maqsadlaridan biri bo‘lib bormoqda. Kreativ yondashuv o‘quvchilarda yangicha g‘oyalarni ilgari surish, nostandart yechimlarni topish va ijodiy faoliyat bilan shug‘ullanish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bu esa kelajakda innovatsion rivojlanish va raqobatbardoshlikni ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, raqamli savodxonlik XXI asr ta’limining ajralmas qismiga aylangan. O‘quvchilarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanishi, internet resurslari bilan ishlashi va media madaniyatiga ega bo‘lishi bugungi kun talabidir [6]. Shu bois ta’lim tizimida zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlarni keng qo‘llash orqali o‘quvchilarda mazkur kompetensiyalarni shakllantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. [1].

Ijtimoiy-gumanitar fanlar o‘quvchilarning dunyoqarashini shakllantirish, ijtimoiy jarayonlarni tushunish va ma’naviy qadriyatlarni rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi [2]. Ayniqsa tarix, adabiyot, ona tili, huquq va falsafa fanlari o‘quvchilarda mustaqil fikrlash hamda ijtimoiy faollikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tarix fanini o‘qitish jarayonida o‘quvchilar voqealarni tahlil qilish, sabab-oqibat bog‘liqligini aniqlash va tarixiy xulosalar chiqarishga o‘rganadilar. Bu esa ularda tanqidiy va analitik fikrlashni shakllantiradi [3]. Adabiyot fanida esa badiiy asarlarni tahlil qilish orqali o‘quvchilarning estetik didi, ijodiy tafakkuri va kommunikativ kompetensiyasi rivojlanadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ona tili va xorijiy tillarni o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqi shakllanadi. Zamonaviy jamiyatda samarali muloqot qilish ko‘nikmasi eng muhim kompetensiyalardan biri hisoblanadi [4]. Shu sababli til fanlarini o‘qitishda interfaol metodlardan foydalanish katta samara beradi.

Bugungi kunda ta’lim jarayonida interfaol metodlar va innovatsion texnologiyalarni qo‘llash o‘quvchilarning faolligini oshirishga xizmat qilmoqda [5]. “Aqliy hujum”, “Debat”, “Case-study”, “Klaster”, “Bumerang” kabi metodlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi hamda jamoada ishlash ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi [6]. Elektron platformalar, multimedia vositalari va onlayn ta’lim resurslari orqali o‘quvchilar mustaqil izlanish olib borish, axborotni saralash, tahlil qilish va undan samarali foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Zamonaviy raqamli texnologiyalar o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yanada qiziqarli, interfaol va samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Ayniqsa multimedia taqdimotlari, virtual laboratoriyalar, elektron darsliklar va videodarslardan foydalanish murakkab mavzularni sodda va tushunarli tarzda o‘zlashtirish imkonini beradi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar yordamida o‘quvchilarda media savodxonlik, axborot xavfsizligi va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari shakllanadi.

Internet tarmog‘idagi katta hajmdagi ma’lumotlar bilan ishlash jarayonida o‘quvchilar ishonchli va ishonchsiz axborotni farqlash, manbalarni tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarishga o‘rganadilar. Bu esa ularning intellektual salohiyatini rivojlantirish bilan bir qatorda, axborot madaniyatini ham shakllantiradi.

Bundan tashqari, onlayn ta’lim platformalari va masofaviy o‘qitish tizimlari o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Google Classroom, Moodle, Zoom, Microsoft Teams kabi platformalar orqali o‘quvchilar dars materiallarini istalgan vaqtda takrorlash, topshiriqlarni bajarish va o‘qituvchi bilan muntazam muloqot qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa o‘quvchilarda o‘z-o‘zini boshqarish, vaqtni to‘g‘ri taqsimlash va mas’uliyat hissini rivojlantiradi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ta’lim jarayonida individual yondashuvni amalga oshirishga ham xizmat qiladi.

O‘quvchilarning qobiliyati, qiziqishi va bilim darajasidan kelib chiqib turli interaktiv topshiriqlar, testlar va elektron mashqlarni qo‘llash mumkin.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Natijada har bir o‘quvchi o‘z imkoniyati darajasida bilim olishga erishadi va bu ta’lim samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, ijtimoiy-gumanitar fanlar o‘quvchilarda fuqarolik mas’uliyati, tolerantlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat hissini shakllantirishga xizmat qiladi [2]. Bu esa yosh avlodni ma’naviy barkamol va ijtimoiy faol shaxs sifatida tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning imkoniyatlari keng va ko‘p qirrali hisoblanadi. Ushbu fanlar orqali o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, kommunikativ kompetensiya, kreativlik va ijtimoiy faollik rivojlanadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar hamda interfaol metodlardan samarali foydalanish esa ta’lim sifatini oshirish va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

- 1.Trilling B. 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. — San Francisco: Jossey-Bass, 2009. — 256 p.
- 2.Muslimov N. A. Modern Pedagogical Technologies. — Toshkent: Science Publishing, 2017. — 320 b.
- 3.Safarova R. Tarix ta’limida zamonaviy pedagogik yondashuvlar. — Toshkent: Fan, 2020. — 214 b.
- 4.Ishmuhammedov R. J. O‘quv jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2014. — 144 b.
- 5.Johnson D. W. Cooperative Learning and Social Interdependence Theory // Theory and Research on Small Groups. — 2018. — P. 9–35.
- 6.Selwyn N. Education and Technology: Key Issues and Debates. — London: Bloomsbury, 2021. — 248 p.

MILLATLARARO ZIDDIYATLAR VA ULARNI KELTIRIB

CHIQUVUCHI AYRIM IJTIMOIIY OMILLAR

Karshiyev Sherzod Saydaliyevich

SamDVMChBUTF, “Tabiiy–ilmiy, gumanitar fanlar va jismoniy madaniyat” kafedrasida dotsenti, s.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Millatlararo ziddiyatlar barcha xalqlar va davlatlar uchun dolzarb global muammolardan biri hisoblanadi. Ushbu muammolar hali to‘liq o‘z yechimini topmagan bo‘lib, ko‘plab mamlakatlarda turli darajada davom etmoqda. Millatlararo ziddiyatlar asosan milliy manfaatlarining to‘qnashuvi natijasida yuzaga keladi.

Bugungi kunda eng muhim vazifalardan biri millatlararo totuvlik va bag‘rikenglik g‘oyasining barqaror ustuvorligini ta’minlashdan iborat. Mazkur

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

maqolada ushbu jarayonlarning nazariy va amaliy jihatlari, shuningdek, O‘zbekiston va jahon tajribasi asosida tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: millat, etnos, millatlararo munosabatlar, millatlararo ziddiyat, polietnik davlat, milliy-etnik jamoalar.

Bugungi kunda millatlararo ziddiyatlarni ijtimoiy taraqqiyot nuqtai nazaridan hal etish dunyo mamlakatlarini, ayniqsa polietnik davlatlarni tashvishga solayotgan global muammolardan biridir. Ayrim davlatlarda millatlararo munosabatlardagi ziddiyatlar uzoq yillardan buyon davom etib kelmoqda. Jumladan, Angliyada Olster, Fransiya Korsika, Ispaniyada Kataloniya, Italiya Janubiy Tirol, Belgiya Flamandiya, Xitoyda Shinjon (Uyg‘ur avtonom tumani) va Tibet hududlari, Bolgariya va Turkiya esa milliy-etnik muammolar turli darajada ijtimoiy-siyosiy ziddiyatlarga sabab bo‘lib kelmoqda.

Sobiq SSSR parchalanishi natijasida yangi mustaqil davlatlarda, ayniqsa Yugoslaviya hududida ham millatlararo to‘qnashuvlar kuchaydi. Hatto eng rivojlangan davlatlardan biri bo‘lgan AQShda ham etnik muammolar to‘liq bartaraf etilmagan.

O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I. A. Karimov ta’kidlaganidek, “etnik o‘zlikni anglashning o‘sishi yana uzoq vaqt davomida hozirgi dunyo siyosiy taraqqiyotining dinamikasini belgilab beradi” [2]. Prezident Sh. M. Mirziyoyev esa millatlararo totuvlik va bag‘rikenglikni mustahkamlash, barcha fuqarolarning teng huquqliligini ta’minlash eng muhim vazifalardan biri ekanini alohida ta’kidlaydi [1].

L. Koser fikricha, ijtimoiy ziddiyatlar turli ijtimoiy guruhlarining qadriyatlari va manfaatlari to‘qnashuvi natijasida yuzaga keladi [7].

Millatlararo ziddiyatlar — bu milliy-etnik jamoalar yoki ularning vakillari o‘rtasida yuzaga keladigan ijtimoiy-siyosiy ziddiyatlar bo‘lib, ular jamiyatning murakkab ijtimoiy tuzilmasi bilan bevosita bog‘liqdir. Bunday ziddiyatlar,

avvalo, turli millat va etnik guruhlarining iqtisodiy, siyosiy, madaniy hamda ma’naviy manfaatlari o‘zaro to‘qnash kelgan sharoitda shakllanadi. Ko‘pmillatli jamiyatlarda bu jarayon ayniqsa sezilarli bo‘lib, resurslar taqsimoti, siyosiy vakillik, til siyosati va madaniy identifikatsiya kabi masalalar ko‘pincha keskinlikni yuzaga keltiradi.

Shu bilan birga, millatlararo ziddiyatlar faqat ijtimoiy emas, balki chuqur siyosiy mazmunga ham ega. Chunki har bir millat o‘zining tarixiy rivojlanishi davomida siyosiy subyekt sifatida shakllanishga, o‘z manfaatlarini institutsional

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

darajada himoya qilishga intiladi. Bu esa ayrim hollarda muayyan milliy guruhlarining siyosiy tashkilotlar orqali o‘z ta’sirini kuchaytirishga, hatto ma’lum darajadagi avtonomiya yoki davlatchilik shakllarini talab qilishiga olib keladi.

Millatlararo ziddiyatlarning yana bir muhim jihati shundaki, ular ko‘pincha ichki ijtimoiy jarayonlar bilan bir qatorda tashqi omillar ta’sirida ham kuchayishi mumkin. Ayrim holatlarda geosiyosiy manfaatlarga ega bo‘lgan kuchlar turli etnik guruhlar o‘rtasidagi mavjud farqlarni siyosiy vosita sifatida ishlatishga harakat qiladi. Bu esa ziddiyatlarning yanada murakkablashishiga va uzoq davom etishiga sabab bo‘ladi.

Hozirgi globallashuv sharoitida millatlararo ziddiyatlar yanada murakkab shaklga ega bo‘lib bormoqda. Ular faqat hududiy yoki etnik nizolar ko‘rinishida emas, balki axborot maydoni, madaniy ta’sir va iqtisodiy raqobat orqali ham namoyon bo‘lmoqda. Natijada millatlararo munosabatlar tizimi ko‘p qatlamli va o‘zaro bog‘liq jarayon sifatida shakllanib, uni boshqarish va barqarorlashtirish davlat siyosatining eng muhim yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. Millat va etnos tushunchalari bir-biriga yaqin bo‘lsa-da, ularning shakllanish jarayonlari va mazmuni turlicha. Etnos — muayyan geografik hududda shakllangan tarixiy jamoa bo‘lsa, millat — ijtimoiy, madaniy, til va siyosiy birligi shakllangan yirik jamoadir.

Millatlararo ziddiyatlarning zamonaviy shakllari tarixiy qabila va urug‘lar o‘rtasidagi nizolarga qaraganda ancha murakkab va xavfli hisoblanadi.

Xulosa. O‘zbekistonda ko‘pmillatli jamiyat shakllangan bo‘lib, mamlakat aholisi

130 dan ortiq millat va elat vakillaridan iborat. Ular teng huquqlilik asosida jamiyat hayotining barcha sohalarida faol ishtirok etib kelmoqdalar.

Shu nuqtai nazardan, millatlararo totuvlikni ta’minlash va uni davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida rivojlantirish barqaror taraqqiyotning muhim omili hisoblanadi. Agar ko‘pmillatli jamiyatda huquqiy tenglik va adolat ta’minlansa, millatlararo ziddiyatlar yuzaga kelish ehtimoli sezilarli darajada kamayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev Farmoni.
<https://xs.uz/uzkr/post/millatlararo-munosabatlar-sohasida-ozbekiston-respublikasi-davlat-siyosati-kontseptsiyasini-tasdiqlash-togrisida>

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

2. Karimov I. A. O‘zbekiston XXI asr bo‘lag‘asida. – T.: O‘zbekiston, 1997. – 69 b.
3. Kaddafi M. *Green Book*.
4. Nehru J. *Glimpses of World History*. – M., 1981. – T.2, 441-b.
5. Musaev O. Milliy g‘oya va millatlararo munosabatlar. – Toshkent, 2021. – 87 b.
6. Selwyn N. *Education and Technology: Key Issues and Debates*. — London: Bloomsbury, 2021. — 248 p.
7. Coser L. A. *The Functions of Social Conflict*. – London, 1956. – P. 9.

XXI ASR KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOY FANLARNING IMKONIYATLARI

*Abduraimov Sherali No‘monjonovich,
Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi
Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi kafedrasi mudiri*

Annotatsiya. Mazkur maqolada globallashtirish va raqamlashtirish davrida zamonaviy yoshlar poydevorini tashkil etuvchi XXI asr ko‘nikmalarini 4K modeli shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning metodologik va amaliy imkoniyatlari tadqiq etiladi. Tarix, huquq, tarbiya, falsafa va shu kabi fanlarning o‘quvchilarda ijtimoiy moslashuvchanlik, media savodxonlik hamda fuqarolik mas‘uliyatini yuzaga keltirishdagi ahamiyati va imkoniyatlari tizimli tahlil qilingan. Tadqiqot yakunida ta‘lim tizimida fanlararo integratsiyani chuqurlashtirishga doir innovatsion takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: XXI asr ko‘nikmalari, ijtimoiy fanlar, 4K modeli, tanqidiy fikrlash, ijtimoiy institutlar, raqamli savodxonlik, fanlararo integratsiya, media madaniyat.

Kirish. Mavzuning dolzarbligi. XXI asr insoniyat sivilizatsiyasi tarixiga axborot oqimining tezlashishi, sun‘iy intellekt texnologiyalarining kirib kelishi va global ijtimoiy-iqtisodiy ekotizimlarning o‘zgarishi davri bo‘lib kirdi. Bunday dinamik muhit an‘anaviy ta‘lim paradigmalarini tubdan isloh qilishni, ya‘ni shunchaki deklarativ bilimlarni yodlatishdan amaliy kompetensiyalarni rivojlantirishga o‘tishni taqozo etmoqda. Zamonaviy mehnat bozori va ijtimoiy hayot shaxsdan nafaqat tor doiradagi funksional kasbiy tayyorgarlikni, balki har qanday o‘zgaruvchan sharoitga moslasha olish imkonini beruvchi universal “yumshoq ko‘nikmalar”ni (soft skills) talab qilmoqda.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

“O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi 2026-yil 16-fevral, PF-21-sonli farmoniga ko‘ra 1-12-maqсадlar” [1.1-12] ta‘lim sifatini xalqaro standartlar darajasiga ko‘tarish va yosh avlod ongida XXI asr ko‘nikmalarini kompleks ravishda tarkib toptirish ustuvor vazifa etib belgilangan. Ko‘pincha raqamli ko‘nikmalar va texnologik savodxonlik tabiiy-matematik hamda muhandislik fanlari (STEAM) bilan bog‘lansa-da, shaxsning ijtimoiy muhitda o‘z o‘rnini topishi, axborotlarni filtrlashi va jamoada samarali ishlashi aynan ijtimoiy-gumanitar fanlar poydevorida shakllanadi. Shu sababli, ijtimoiy fanlarning metodologik salohiyatini yangi davr talablari asosida qayta ko‘rib chiqish dolzarb hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. XXI asr ko‘nikmalarining nazariy asoslari va ularni pedagogik jarayonga tatbiq etish masalalari xalqaro miqyosda P21 (Partnership for 21st Century Skills) tashkiloti, shuningdek, yurtimiz olimlari tomonidan xalqaro baholash dasturlari (PISA, PIRLS) doirasidagi tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. Ijtimoiy fanlar tizimida (tarix, davlat va huquq asoslari, tarbiya, falsafa) ushbu kompetensiyalarni faollashtirish mexanizmlari yetarlicha tizimlashtirilmaganligi sababli tadqiqot jarayonida tizimlilik, qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatuv va fanlararo sintez metodlaridan foydalanildi. Ijtimoiy fanlarning o‘quv dasturlari mazmuni o‘quvchi-talabalarning, tinglovchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanish trayektoriyasi prizmasi orqali tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. Ijtimoiy fanlar o‘zining tabiatiga ko‘ra inson va jamiyat, o‘tmish va kelajak o‘rtasidagi aloqalarni o‘rganadi. Bu xususiyat 4K modelining har bir tarkibiy qismini rivojlantirish uchun tayyor laboratoriya vazifasini o‘taydi:

-Tanqidiy fikrlash (Critical thinking): Tarixiy voqealarni tahlil qilish, muqobil manbalar (birlamchi va ikkilamchi hujjatlar) bilan ishlash o‘quvchida voqea-hodisalarga shubha bilan qarash, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash va xolis xulosa chiqarish ko‘nikmasini o‘stiradi.

-Ijodkorlik (Creativity): Jamiyatdagi mavjud global muammolarga (ekologik inqiroz, demografik o‘zgarishlar) ijtimoiy loyihalar orqali yechim taklif qilish darslarda o‘quvchilarning kreativ salohiyatini yuzaga chiqaradi.

-Kommunikativlik (Communication): Falsafiy va ijtimoiy mavzularda o‘tkaziladigan munozaralar, debat formatidagi darslar o‘z fikrini argumentlar yordamida aniq bayon etish va madaniy muloqot olib borish madaniyatini shakllantiradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kollaboratsiya (Collaboration): Guruhlarda ishlash, hamkorlikda ishlash, keys-stadilarni (amaliy vaziyatlarni) birgalikda yechish orqali talabalar umumiy maqsad yo‘lida jamoaviy mas’uliyatni his qilishni o‘rganadilar.

Media madaniyat va raqamli savodxonlik ehtiyoji. Bugungi axborot makonida “feyk” (yolg‘on) yangiliklar va manipulyatsiyaning ortishi yoshlar ma’naviyatiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri tahdid solmoqda. Ijtimoiy fanlar ta’lim oluvchilarda media madaniyatni shakllantirishning eng asosiy vositasidir. Axborotni tahlil qilish, uning manbasini tekshirish (fact-checking) va jamiyatga ta’sirini baholash bevosita sotsiologik va siyosiy bilimlar integratsiyasi orqali amalga oshiriladi.

Innovatsion metodlar salohiyati. An’anaviy ma’ruza darslaridan voz kechib, loyiha asosida o‘qitish (Project-Based Learning) va Blum taksonomiyasining yuqori darajalarini (tahlil, sintez, baholash) joriy etish yuqori samara bermoqda. Quyidagi jadvalda ijtimoiy fanlarda qo‘llaniladigan interfaol metodlar va ularning qaysi ko‘nikmani shakllantirishga xizmat qilishi ko‘rsatilgan:

	Innovatsion metod	Shakllanadigan XXI asr ko‘nikmasi	Kutiladigan pedagogik natijalar
	Keys-stadi (Muammoli vaziyat)	Tanqidiy fikrlash, Tahlil	Muammoning tub ildizini topish, unga diagnoz qo‘yish qobiliyati.
	Simulyatsiya va Rolli o‘yinlar	Kommunikativlik, Empatiya	Jamiyatdagi turli ijtimoiy rollarni tushunish, tolerantlik.
	Ijtimoiy Loyihalash (SRE)	Kollaboratsiya, Ijodkorlik	Jamoadada ishlash, start-up g‘oyalar va ijtimoiy tashabbuslarni yaratish.
	Debat va diskussiyalar	Argumentatsiya, nutq madaniyati	O‘z nuqtayi nazarini mantiqiy dalillar bilan himoya qilish.

Muhokama. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy fanlarni o‘qitishda ijtimoiy institutlarning (oila, mahalla, ta’lim muassasalari) faol ishtirokini ta’minlash lozim. Fan mazmuni faqatgina o‘tmish faktlaridan iborat bo‘lib qolmasdan, bugungi kunning real ijtimoiy munosabatlari va global

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

trendlari bilan bog‘lanishi shart. Pedagogik jarayonda raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt vositalaridan unumli foydalanish ijtimoiy fanlarning jozibadorligini oshiradi. O‘quvchi shunchaki passiv eshituvchidan faol tadqiqotchiga aylangandagina uning ijtimoiy kompetensiyalari barqaror shakllanadi.

Xulosa va tavsiyalar. XXI asr ko‘nikmalarini tarkib toptirishda ijtimoiy fanlar shaxs dunyoqarashini arxitekturaviy shakllantiruvchi asosiy poydevor hisoblanadi. Mazkur fanlarning boy imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish va ta’lim sifatini oshirish maqsadida quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

-O‘quv dasturlarini modernizatsiya qilish: Tarix va tarbiya fanlari darsliklariga media savodxonlik, sun'iy intellekt etikasi va moliya savodxonligi elementlarini tizimli ravishda integratsiya qilish lozim.

-Baholash tizimini o‘zgartirish: O‘quvchilar bilimni baholashda faqat test va yodlashga asoslangan shakllardan voz kechib, Blum taksonomiyasiga tayangan keyslar va loyihaviy ishlar asosida kreativlikni baholash tizimiga o‘tish zarur.

-Pedagoglar malakasini oshirish: Ijtimoiy fanlar o‘qituvchilarini zamonaviy interfaol metodlar va raqamli platformalar bilan ishlashga o‘rgatish bo‘yicha maqsadli treninglar ko‘lamini kengaytirish lozim.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy fanlar vositasida 4K ko‘nikmalarini mukammal egallagan yoshlar Yangi O‘zbekistonning barqaror taraqqiyotini ta'minlovchi intellektual elita bazasini tashkil etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi farmoni.2026-yil 16-fevral, PF-21-son.

2.Atayeva B.A. Interfaol metodlar asosida XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirish imkoniyatlari // Research and Publications. – 2024.

3.Xalqaro baholash dasturlari kontekstida XXI asr ko‘nikmalari va ularni shakllantirish metodikasi. Uslubiy qo‘llanma. – Namangan, 2022.

4.STEAM va innovatsion ta'lim texnologiyalari integratsiyasi // Open Science Scientific Journal. – 2025.

5. Маткаримов А. PISA халқаро баҳолаш дастури асосида ўқувчиларнинг таянч компетенцияларини шакллантириш. педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Чирчиқ – 2022

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

JADID ISHOQXON IBRATNING „TARIXI FARG‘ONA” ASARI O‘ZBEKISTON TARIXI FANINI O‘QITISHDA MUHIM MANBA

*Olimov Nodirbek Anvarjon o‘g‘li
Andijon shahridagi Prezident maktabi
Tarix fani o‘qituvchisi, t.f.f.d PhD*

Annotatsiya. Ushbu maqola Ishoqxon Junaydulloho‘ja o‘g‘li Ibrat qalamiga mansub „Tarixi Farg‘ona” asari va undagi etnografik ma’lumotlar haqida yozilgan. Maqolada „Tarixi Farg‘ona” asaridagi XIX asr oxiri XX asr boshlarida Farg‘ona vodiysida aholisining etnik holati, vodiya yuz bergan etnosiyosiy, migrasion jarayonlar hamda vodiya shaharlarining etnotoponomikasi haqidagi muhim ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Qo‘qon xonligi, etnik tarkib, qipchoqlar, yuzlar, qirg‘izlar, qozoqlar, tojiklar, etnosiyosiy jarayonlar, migrasion jarayonlar, etnotoponomika.

Annotatsiya. Dannaya statya napisana o trude «Istoriya Fergany», napisannom Ibratom synom Isxak-xana Djunaydullaxxodji, i etnograficheskix svedeniyax, soderzhashixsya v nem. V statye «Istoriya Fergany» predstavleny vajnyye svedeniya ob etnicheskom polozenii naseleniya Ferganskoy doliny v konse XIX nachale XX veka, etnopoliticheskix i migracionnyx prosessex, proisxodivshix v doline, a takje etnotoponomika dolinnyx gorodov.

Klyuchevyye slova: Kokanskoye xanstvo, etnicheskiy sostav, kipchaki, yuzы, kirgizы, kazaxi, tadjiki, etnopoliticheskiye prosesсы, migracionnyye prosesсы, etnotoponomika.

Annotation. This article is written about the work "History of Fergana" written by Ibrat son of Is'haq Khan Junaidullahkhoja and the ethnographic information in it. The article "History of Ferghana" provides important information about the ethnic situation of the population of the Ferghana Valley at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, the ethnopolitical and migration processes that took place in the valley, and the etnotoponomics of the valley cities.

Key words: Kokan Khanate, ethnic composition, Kipchaks, Yuzs, Kyrgyz, Kazakhs, Tajiks, ethnopolitical processes, migration processes, etnotoponomics.

Kirish. Qo‘qon xonligi va undan keyingi davrda yashagan mahalliy tarixchilarning asarlarida Farg‘ona vodiysida etnik holat aks etgan ma’lumotlar nisbatan kam uchraydi. Negaki, ushbu davr mahalliy tarixshunoslarning asosan xonlik aholisining ijtimoiy-siyosiy, madaniy hamda iqtisodiy hayotini ko‘rsatib

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

berishga bag‘ishlangan bo‘lib, ularda etnik va etnoslararo munosabatlar masalasi yaxshi yoritilmagan. Bu holat ushbu masalani o‘rganishda mahalliy tarixchilar tomonidan yozib qoldirilgan yozma manbalarni ahamiyatini oshiradi. Xususan, ularda Farg‘ona vodiysi xalqlari etnik holati, etnik jamoalarning xo‘jalik-madaniy tiplari hamda vodiylar hududida kechgan etnosiyosiy, migratsion jarayonlar to‘g‘risida ma’lumotlarni uchratish mumkin.

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati. Ana shunday qimmatli mahalliy manbalardan biri jadidchilik harakati namoyondasi, o‘zbek shoiri Ishoqxon Junaydullohxo‘ja o‘g‘li Ibratning „Tarixi Farg‘ona“ asaridir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Ishoqxon Ibrat haqida shunday degan edi: „Ibrat domlani el-yurtimiz tatarqiyoti yo‘lidagi fidokorana xizmatlari nafaqat o‘z davrida, balki bugungi kunda ham barchamiz uchun haqiqiy ibrat bo‘lib kelmoqda“. Ishoqxon Ibrat 1862-yilda Namangan yaqinidagi To‘raqo‘rg‘on shahrida tavallud topgan. Uning shajarasi mashhur mutassavvif Ahmad Yassaviyga borib taqaladi. Ishoqxonning savod chiqarishida onasi Huribibining o‘rni katta. Bu haqida Ishoqxon shunday yozgan edi: „Avvalgi vaqtda mahalla maktabida banda o‘zum necha yilda 3 adad muallimda o‘qub, oxiri savodim chiqmay, keyin o‘z uyimizda joriy qizlar maktabida, volidayi marhumamda o‘qub savod chiqordim“ [1.-36 b.]. Ishoqxon Ibrat keyinchalik Qo‘qondagi Muhammad Siddiq Tunqator madrasasida o‘qiydi.[3.—9 b.] Ishoqxon to‘ra Sharq va G‘arb xalqlarining juda ko‘p shaharlarida bo‘lib, ularning tili, madaniyatini va urf-odatlarini ancha mukammal o‘rgangan. „... Fozili insoniyadan moada qozi to‘ra janoblari turkcha, forsha, hindcha, ruscha lison bilib, yana ruscha, fransuzcha, armanicha va boshqa xatlar yozmoqqa mohirdurlar“ [3.-16 b.]

Tadqiqotni amalga oshirish. Ishoqxon to‘ra Ibratning vatanimiz, xususan Farg‘ona vodiysi tarixiga bag‘ishlangan „Tarixi Farg‘ona“ asaridir. Asar 1916-yilda yozilgan, lekin asarni 1913-yilda yozilgan varianti ham bo‘lishi mumkin.[3.-45b.] Ibrat asarni nashr qilish uchun uning qo‘lyozmasini xattot Inoyatxon To‘raqo‘rg‘oniyga ko‘chirtiradi va Mulla Olim Maxzum hojiga hamda Ibn Yaminbek vafot etgani uchun uning ukasi Fansurullohbek Xudoyorxon o‘g‘liga yuboradi. Ammo ularning vafot etishi, keyinchalik ro‘y bergan siyosiy jarayonlar tufayli asar nashr qilinishi ortga surilgan. XX asr 20-yillari ikkinchi yarmida asar butunlay qayta ishlanib, sho‘ro mafkurasi talablari asosida nashr qilingan.

G‘arb tillarini ham ancha mukammal bilgan olim „Tarixi Farg‘ona“ asarini yaratish jarayonida atoqli sharqshunos olimlar V. V. Radlov, V. V.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Bartold, V. P. Nalivkin, turkshunos, etnograf, sayyoh Herman Vamberi asarlaridan foydalandi, ularga o‘z munosabatini bildirdi. .[3.-48b.]

Olingan natijalar tahlili

„Tarixi Farg‘ona” asari katta tarixiy-madaniy ahamiyat kasb etadi. Ushbu asarda Farg‘ona vodiysining qadimgi davrdan boshlab Rossiya imperiyasining Qo‘qon xonligini bosib olishiga qadar tarixi yoritilgan. Asardan ayrim etnografik ma‘lumotlarni ham olishimiz mumkin.

Muallif asar yozilgan davrda Farg‘ona vodiysi aholisining etnik tarkibi haqida qiziqarli ma‘lumotlar bergan. Asarda XX asr boshlarida Farg‘ona vodiysi aholisi aksariyati o‘zbek, sort, tojik, qoraqalpoq, qipchoq va tog‘ taraflaridagi ko‘chmanchi qirg‘iz xalqlaridan iborat ekanligini va bundan tashqari savdo bilan shug‘ullanuvchi yahudiy, hind, arman, fors, gruzin xalqlari vodiylar hududida yashaganligini to‘g‘risida yozib qoldirgan.

Muallifning ushbu asari orqali XIX asr oxirlarida Farg‘ona vodiysida kechgan etnosiyosiy jarayonlar hamda ularda turli etnik jamoalarning ishtiroki haqida muhim ma‘lumotlarni olishimiz mumkin. Asarda XIX asr ikkinchi yarmida va

Rossiya bosqini davrida Qo‘qon xonligining etnosiyosiy jarayonlarida qipchoqlar, qirg‘izlar, tojiklar, qozoqlar, yuzlar kabi etnik jamoalarning faol ishtirok etgani haqida ma‘lumotlar keltirilgan.

Qo‘qon xonligi etnosiyosiy hayotida XIX asr o‘rtalaridan boshlab qipchoqlar muhim o‘rin tuta boshlaydi. Qo‘qon xoni SHERALIXON taxtga kelishiga yordam bergan, qipchoqlar qabilasidan bo‘lgan Musulmonqulni mingboshi etib tayinlaydi. SHERALIXON zamonida hukumat qirg‘izu qipchoq qo‘lida edi deb yoziladi asarda. Musulmonqul keyinchalik Xudoyorxon zamonida ham katta mavqega ega bo‘lgan va mingboshi lavozimiga tayinlangan. Musulmon aholi dehqonchiligini rivojlantirish uchun „Chinobod” arig‘ini chiqaradi va xonga atab Qo‘qon shahrida madrasa qurdiradi. Musulmonqul davrida qipchoqlarga ko‘plab hudud va imtiyozlar beriladi. Ushbu holat esa xon va uning yaqin amaldorlariga yoqmaydi. Xudoyorxon va uning mansabdorlari mingboshi Musulmonqulni Bilqillama degan joyda tor-mor qilib, uni va unga tegishli odamlarni o‘ldirishadi [4.- 299 b.]. Mazkur etnosiyosiy jarayonlar davomida juda ko‘plab begunoh qipchoqlar ham halok bo‘ladi.

Rossiya bosqini arafasida, XIX asr oxirlarida Musulmonqulning o‘g‘li Abdurahmon Oftobachi Qo‘qon xonligi siyosiy hayotida muhim rol o‘ynagan. Bundan bilish mumkinki, qipchoqlar XIX asr o‘rtalaridan to XIX asr oxirlarigacha, ya‘ni Qo‘qon xonligi tugatilguniga qadar xonlikda katta siyosiy kuch bo‘lgan.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Qipchoqlardan tashqari, qirg‘izlar ham Qo‘qon xonligi etnosiyosiy hayotida muhim rol o‘ynaganini asardan bilib olishimiz mumkin. Sheralixonni taxtga o‘tirishida qipchoqlar bilan qirg‘izlar ham birday hissa qo‘shgani [4.- 298 b.]. va ular ham xonlik siyosiy hayotida muhim o‘rin tutishi yozilgan. Sheralixonning ikki rafiqasi hamda Musulmonquli qipchoqning qaynotasi, Ketmontepa hokimi Irisqulibiy ham qirg‘iz bo‘lganligi asarda yozib qoldirilgan. [4.- 297 b.].

„Tarixi Farg‘ona” asarida Muhammad Alixon davrida qo‘shbegi lavozimida ishlagan Xushvaqtbek yuz qabilasidan ekanligi haqida ma’lumotlar keltirilgan [4.- 296 b.].

Qo‘qon xonligining Rossiya imperiyasi bosqiniga qarshi kurashda katta jasorat ko‘rsatgan Amirlashkar Alimqul faoliyati haqida juda muhim ma’lumotlar keltirilgan. Rossiya imperiyasi Qo‘qon xonligi hududiga bostirib kirganda Amirlashkar Aliquli Turkiston shahriga hokim etib Davlat tojik ismli shaxsni tayinlashi bayon etilgan. Bundan bilish mumkinki, Qo‘qon xonligi etnosiyosiy hayotida XIX asr oxirlarida tojiklar ham muhim rol o‘ynaganini ko‘rish mumkin.

„Tarixi Farg‘ona” asarida Qo‘qon xonligining siyosiy hayotida qozoqlarning muhim o‘rin tutganini haqida ma’lumotlar uchraydi. Asarda Amirlashkar Aliquli Chimkentda yig‘ilish qilib, qozoq qabilalari sardori Boyzoqbiy bilan muzokara olib borgani, qozoqlarning Rossiya imperiyasi bilan munosabatlari to‘g‘risida muhim ma’lumotlar keltirilgan.

Ishoqxon to‘ra Ibratning „Tarixi Farg‘ona” asarida Farg‘ona vodiysida kechgan migrasion jarayonlar haqida muhim ma’lumotlar keltirilgan.

Qo‘qon xoni Muhammad Alixon davrida bir necha yillar mobaynida aniqrog‘i, 1829-1832-yillarda Farg‘ona vodiysi aholisining Qoshg‘arga ko‘chishi haqida yozilgan. Avval Buzrukxonto‘ra, keyingi yillarda esa Jahongirxonto‘ra va Isobek mehtarlar boshchiligida qoshg‘arliklar hamda ular bilan birgalikda bir qancha qo‘qonlik aholi ham Qoshg‘arga ko‘chib ketganlar. Ular keyinchalik birlashib, Xitoy hududiga qarashli Gulbog‘ degan joyni egallashgan va o‘sha yerga o‘rnashganlar [4.- 296 b.].

Asarda Farg‘ona vodiysining yirik shaharlari; Qo‘qon, Andijon, Namangan, To‘raqo‘rg‘on shaharlari to‘grisida geografik hamda etnografik ma’lumotlar berilgan. Ayniqsa, Qo‘qon, Andijon, Namangan shaharlarining vujudga kelishi, nomlanishi, umuman, ular haqidagi etnografik ma’lumotlar, geografik tavsiflar e’tiborga loyiq. [3.- 57 b.]. Muallif asarida ayrim shahar nomlarini etnotoponomik jihatdan izohlangan. Ishoqxon Ibrat Andijon shahri haqida yoza

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

turib, Andigon andlar degani, „anda” turklar, o‘zbeklar urug‘i degan fikrni ilgari suradi.

Ishoqxon to‘ra Ibrat 1913-yil iyul oyida Toshkentda ruslar tomonidan tashkil etilgan arxeologiya havaskorlar to‘garagi Axsi shahri tarixiga bag‘ishlangan ilmiy anjumanda tarixchi-olim sifatida qatnashadi. Uning ma‘ruzasi „Turkiston viloyatining gazet”da, gazeta tahririyati qoidasiga binoan ruscha „Istoriya drevnego goroda Axsi v Ferganskoy oblasti” sarlavhasi bilan e‘lon qilinadi. Ushbu maqolada Ibrat Axshi shahrining qayerda joylashgani, uning bir vaqtlar ancha gullagan shahar bo‘lganligi, qay vaqtda v anima sababdan vayron bo‘lgani, keying vaqtlarda uning o‘rnida qanday qishloqlar vujudga kelganligi haqida tarixiy-ilmiy asarlarga, faktik materiallarga, arxeologik topilmalarga asoslanib fikr yuritadi. [3.- 59 b.].

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Ishoqxon Ibratning „Tarixi Farg‘ona” asari XIX asr oxiri XX asr boshlarida Farg‘ona vodiysida etnik holat aks etgan mahalliy manbalar orasida alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu asar orqali o‘sha davrda Farg‘ona vodiysi aholisining etnik holati, vodiya yuz bergan etnosiyosiy, migrasion jarayonlar hamda hududlarning etnotoponomikasi haqida muhim ma‘lumotlarni olishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Haq so‘z.// Turkiston viloyatining gazet. 1908, 56-son.
2. Ishoqxon Ibrat. Mezon uz-zamon. I daftar.
3. Jadidlar. Ishoqxon to‘ra Ibrat [Matn]; risola./ U.Dolimov- Toshkent; Yoshlar nashriyot uyi, 2022.
4. “Meros” turkumi. Farg‘ona tarixi. Ibrat. – Toshkent «Kamalak”. 1991.

OLIMLARNING KASHFIYOTIDA G‘ILDIRAK, VAQT O‘LCHOV BIRLIGI, ALOQA QURILMASI IXTIRO QILINISHI

Baltabaev Salimjan Akramovich,

*Nizomiy nomidagi O‘zMPU Texnologiya va professional ta’lim metodikasi
kafedrasi dotsenti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada insoniyat tarixidagi eng muhim kashfiyotlar — g‘ildirak, vaqt o‘lchov birliklari va aloqa qurilmalarining ixtiro qilinishi hamda ularning jamiyat taraqqiyotiga ta’siri yoritilgan. G‘ildirak transport va ishlab chiqarish jarayonlarini rivojlantirgan bo‘lsa, vaqt o‘lchovi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ilm-fan va kundalik hayotni tartibga solishda muhim rol o‘ynagan. Aloqa qurilmalarining rivojlanishi esa insonlarni global darajada bog‘lab, axborot almashinuvini tezlashtirgan. Ushbu kashfiyotlar zamonaviy texnologik taraqqiyotning asosiy poydevori hisoblanadi.

Аннотатсия. В данной работе рассматриваются важнейшие изобретения человечества — колесо, единицы измерения времени и средства связи, а также их влияние на развитие общества. Колесо способствовало развитию транспорта и производства, измерение времени обеспечило упорядоченность научной и повседневной деятельности, а средства связи ускорили обмен информацией и глобальную интеграцию общества. Эти изобретения являются основой современного технологического прогресса.

Annotation. This work examines the most important inventions in human history — the wheel, units of time measurement, and communication devices, as well as their impact on societal development. The wheel contributed to the development of transportation and production, time measurement ensured order in scientific and daily life, and communication devices accelerated information exchange and global connectivity. These inventions form the foundation of modern technological progress

Kalit so‘zlar: g‘ildirak, vaqt o‘lchovi, aloqa vositalari, ixtiro, texnologiya, taraqqiyot, ilm-fan

Ключевые слова: колесо, измерение времени, средства связи, изобретение, технология, прогресс, наука

Keywords: wheel, time measurement, communication devices, invention, technology, progress, science

Insoniyat taraqqiyoti tarixida ayrim ixtirolar mavjudki, ular jamiyat rivojiga tub burilish yasagan. Shunday muhim kashfiyotlar qatoriga g‘ildirakning yaratilishi, vaqt o‘lchov birliklarining aniqlanishi hamda aloqa qurilmalarining ixtiro qilinishi kiradi. Ushbu uch yo‘nalish inson hayotini yengillashtirish, jamiyatni tizimlashtirish va global miqyosda bog‘lashda muhim rol o‘ynagan.

Avvalo, g‘ildirak ixtirosi insoniyat tarixidagi eng buyuk texnik yutuqlardan biri hisoblanadi. Arxeologik ma’lumotlarga ko‘ra, g‘ildirak miloddan avvalgi IV ming yillikda Mesopotamiya hududida paydo bo‘lgan. Dastlab u kulolchilikda ishlatilgan bo‘lsa, keyinchalik transport vositalarida qo‘llanila boshlagan. G‘ildirakning yaratilishi yuk tashishni osonlashtirdi, savdo-sotiqning rivojlanishiga turtki berdi va madaniyatlar o‘rtasidagi aloqalarni kuchaytirdi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Agar g‘ildirak bo‘lmaganida, bugungi zamonaviy transport tizimlarini tasavvur qilish qiyin bo‘lar edi.

Biror marta hayolingizga “G‘ildirakni kim o‘ylab topdi” degan savol keldimi, balkim bu haqda birinchi eshitishingizdir. Shuni unutmang-ki, har qaysi ixtiro yoki kashfiyot insonlarning mehnatini yengillatishga qaratilgan. Shunday ekan, biz fikr yuritayotgan g‘ildirak ham insonlarning mehnatini yengillashtiruvchi eng muhim narsalardan biri. Hayotimizni g‘ildiraksiz bir tasavvur eting-chi, qadimdagi ot-aravalar, hozirgi avtomobilar deymizmi, avtobus, tramvay poezdlar qisqacha aytganda transportni xayolga keltirib bo‘lmasdi. Endi maqsadga kelaylik, g‘ildirak ixtiro qilinishidan avval, insonlar o‘z yukini sudrab yoki chanaga ortib

sudrashgan. Ko‘pincha, katta buyumlarni tashishda dumaloq g‘o‘lalaridan, ya‘ni daraxt tanasini kesib yukning tagiga qo‘yib dumalatishgan va g‘o‘lalar esa o‘z navbatida old tomonidan qo‘yilib borilaverilgan. Tarix manbaalaridan shu narsa ma‘lumki, birinchi g‘ildirak Mesopotamiya (hozirgi Iroq)da miloddan avvalgi 3500-3000 yillarda tayyorlangan. Ular juda oddiy bo‘lib aravaga uzun va ingichka temir (g‘ildirak o‘qi) bilan mahkamlangan. Ikki g‘ildirak orasidagi temir o‘q yaxlit bir butun bo‘lgan, ya‘ni o‘q va g‘ildirak ajralmas bir butunlikni tashkil qilgan. Bunday g‘ildirakli aravalar burilishda noqulaylik tug‘dirgan. Keyingi ixtirolar jarayonida o‘qlar aravaga mahkamlanib, g‘ildiraklar, erkin aylanadigan bo‘ldi. Qadimgi yuk va jang aravalari ikki va to‘rt g‘ildirakli bo‘lgan. Miloddan avvalgi 2-ming yilliklarda Janubiy-g‘arbiy osiyoda kegayli(spitsali) g‘ildirakni ixtiro qilishdi.

Ikkinchi muhim kashfiyot – vaqt o‘lchov birliklarining aniqlanishidir. Vaqtni o‘lchashga bo‘lgan ehtiyoj insoniyatda juda qadimdan mavjud bo‘lgan. Dastlab odamlar quyosh harakati, kun va tun almashinuvi asosida vaqtni taxminiy belgilaganlar. Keyinchalik quyosh soatlari, suv soatlari va mexanik soatlar yaratilgan. Vaqt birliklarining (soniya, daqiqa, soat) aniq belgilanishi ilm-fan, ishlab chiqarish va kundalik hayotni tartibga solishda muhim ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, sanoat inqilobi davrida vaqtni aniq hisoblash ishlab chiqarish samaradorligini oshirdi. Vaqtni aniqlashda qadimgi yunonistonda dastlab quyosh soatlaridan foydalanishgan. Bu soatlar insoniyat

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tarixidagi birinchi soat edi. Ular 4000 yil ilgari ishlatilgan. Bunda vaqt tik turgan taxtachaning soya uzunligiga qarab aniqlangan. Quyoshsiz bulutli kunlarda esa quyoshli soatning keragi bo‘lmaydi, shu sababdan qumli soatlar yoki suv bilan ishlaydigan soatlardan ham foydalanishgan. Bunda suv idishdan kichik teshikcha bilan to‘kilib turadi va suvning kamayish sathidan vaqtni aniqlashardi. Biroq bu soatlar vaqtni aniq ko‘rsatolmas edi.

Bundan 1000 yillar ilgari sham-soatlari ham o‘ylab topilgan. Bunda shamning qancha qismi yonib tugashi vaqtning qancha o‘tganini bildiradi.

Uchinchi muhim ixtiro – aloqa qurilmalarining yaratilishidir. Dastlab odamlar uzoq masofalarga xabar yetkazish uchun og‘zaki yoki yozma usullardan foydalanganlar. Biroq bu jarayon ko‘p vaqt talab qilgan. XIX asrda telegrafning ixtiro qilinishi aloqa sohasida inqilob yasadi. Keyinchalik telefon, radio va televideniye paydo bo‘ldi. XX asr oxiri va XXI asr boshlarida esa internet va mobil aloqa vositalari dunyoni yagona axborot makoniga aylantirdi. Bugungi kunda insonlar soniyalar ichida dunyoning istalgan nuqtasi bilan bog‘lana oladi.

XIX asrda aloqa sistemasi va mexanizmlari kashf qilish jarayoni anchagina qiyinchiliklar va sekinlik bilan davom etdi. Qadimgi davrlarda odamlar bir biriga maktubni choparlar yoki karvonlar yordamida yetkazar edi. Bundan tashqari biror hodisa haqida bir biriga xabar yuborish uchun signal minoralari, osmonga tutun chiqarish, gulxan yoqish va cherkov qo‘ng‘iroqlaridan foydalanar edi. Bu usullar faqat yaqin masofa uchun samarali edi, ammo uzoq masofalarga bu usulda xabar yuborishning imkoni yo‘q edi. Uzoq masofalarga maktub jo‘natish juda ko‘p vaqtni talab qilar edi. Masalan: Yevropadan O‘rta osiyogacha maktub yetib borishi uchun ber necha oylar vaqt ketgan.

Ko‘plab ixtirochilar odamlarning uzoq masofadan turib bir biri bilan so‘zlashish imkonini beruvchi qurilma yaratishga harakat qilishardi. Bunday qurilmani yaratishda Aleksandr Grexem Bell (1847-1922) katta hissa qo‘shdi. Aleksandr Bell asli shotlandiyalik bo‘lib, Aqshning Boston shahrida yashagan. U avvallari karlar maktabida o‘qituvchilik qilardi, keyinchalik esa Boston universitetida tahsil oldi. Aleksandr Bell bilan Tomas Uotson (1854-1934) hamkorlikda ishlab uzatuvchi (mikrofon) va qabul qiluvchi (dinamik) dan

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

iborat qurilmani yasashdi. Bu qurilmada mikrofonning vazifasi tovush to‘lqinlarini elektr signalga aylantirish. Elektr signal esa boshqa apparatning dinamikiga borib avvalgi tovush to‘lqini holatiga keltiriladi. Demak, mikrofon tovushni elektr tokiga aylantirsa, dinamik esa ana shu tokni qayta tovush to‘lqiniga aylantiradi.

Birinchi telefondagi so‘zlashuv 1876-yil 10-mart kuni bo‘lgan. Bellning shimiga kislota quyiladi va u o‘z hamkasbiga telefon orqali murojaat etib: “Janob Uotson, siz hozir mening oldimga kela olasizmi, menga kerak bo‘ldingiz”-deydi. Birinchi telefon stansiyasi 1877-yili Kannikuta (AQSh)da ochildi. Stansiyadagi telefonchilar abonentlarni bir biriga qo‘l bilan bog‘lab bergan. 1883-yilda Boston va Nyu-York orasida yangi telefon aloqasi yo‘lga qo‘yildi. Shundan so‘ng telefon aloqasi dunyo mamlakatlarida juda tez tarqaldi. Bu ixtironi fan texnikaning katta yutuqlaridan biri desak bo‘ladi.

Telefon aloqasi to hozirgi kungacha ko‘p bosqichlardan o‘tdi. Ular kun sayin mukammallashib va takomillashib bormoqda. Odatda ikkita telefon so‘zlashuvlarini bog‘lash uchun ichida mis sim bo‘lgan kabellar ishlatiladi. Bunday kabellar qalinligi

15mm.dan 50 mm.gacha va sig‘imi esa 1600x2 gacha bo‘lib, ular: mahalliy , shaharlararo va magistral turlarga bo‘linadi. Mahalliy turdagi kabellar asosan ATS larni bir biriga bog‘laydi. Ular yer osti kanalizatsiyalari orqali o‘tkaziladi. Shaharlararo yoki magistral turdagi kabellar ikki shahardagi telefon so‘zlashuvlarini bog‘laydi. Ular tuzilishi jihatdan ozgina murakkabroq va sig‘ima ham katta bo‘ladi. Bunday kabellar havo ya’ni tayanchlar orqali yoki yer osti orqali o‘tkaziladi. Kabellarni korroziyadan saqlash maqsadida turli himoya

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

vositalari qo‘laniladi. Masalan: alyumin qobiq, polietilen, qo‘rg‘oshinli qobiq va h.k.

Fizika sohasida kvant generatori ixtiro qilingandan keyin elektr kabellari o‘rniga optik tolali kabellar qo‘llanila boshlandi. Bu kabel ichida shaffof shishadan qilingan ingichka maxsus tolalar joylashgan. Tovush signallari yorug‘lik to‘lqiniga aylanib kerakli ATSGa yetib boradi. Nurning so‘nish qiymati juda kichik bo‘lgani uchun aloqa sifati ham yuqori bo‘ladi. Hozirgi kunda O‘zbekistonning katta shaharlari orasidagi magistral elektr kabellari o‘rniga optik tolali kabellar yotqizilmoqda, kelgusi yillarda butun respublika aloqa tarmog‘ini optik kabellar bilan almashtirish rejalashtirilgan. O‘zbekistonda qo‘llanilayotgan optik tolali kabellar “siemens” va “fujikura” firmalari tomonidan ishlab chiqarilgandir.

Mazkur uch ixtiro o‘zaro chambarchas bog‘liq. G‘ildirak transportni rivojlantirgan bo‘lsa, vaqt o‘lchovi jarayonlarni tartibga soldi, aloqa vositalari esa insoniyatni birlashtirdi. Ularning har biri inson tafakkuri, ehtiyoji va izlanishlari natijasidir.

Xulosa qilib aytganda, g‘ildirak, vaqt o‘lchov birliklari va aloqa qurilmalari insoniyat taraqqiyotining ustun tayanchlaridan biridir. Ular nafaqat texnik yutuq, balki jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida ham qadrlanadi. Kelajakda ham yangi ixtirolar aynan shu asoslar ustida rivojlanib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Mirziyoev Sh.M. “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak”. T.: “O‘zbekiston”. 2017 yil.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 11.02.2025 yildagi 78-son. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 12.02.2025 y., 09/25/78/0130-son.

3. Muslimov N.A. Bulajak mehnat ta’limi o‘qituvchisini kasbiy shakllantirish.-T.: fan, 2004 yil.

4. Boltaboev S.A. va boshqalar. Mehnat va kasb ta’limi metodikasidan o‘quv mashg‘ulotlari. Uslubiy qo‘llanma. –T.: Nizomiy nomli TDPU, 2003.-18 b.

5. Boltaboev S.A. Yosh avlodni ma’naviy dunyo qarashini shakllantirishomillari. IQRO JURNALI volume14,issue 02,2025. 856-858 bet

6. To‘lqinova X.T (2022). O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishda mehnat qilish odobini o‘rgatish. volume14, issue 02,2025. 856 - 858 betlar

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

7. Boltaboev S.A. Texnologiya ta’limi jarayonida didaktik tushunchalarining fanlar bilan aloqadorligi. Belorussko-Uzbekskiy nauchno-metodicheskiy jurnal. 2025 • № 1 ISSN 2181-2896

8. Xudoyberdiyev A. Texnik ijodkorlik asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.

9. Karimov B. Texnologiya va konstruktsiya asoslari. – Toshkent, 2018.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHI MUTAXASSISLARNING HUQUQIY KOMPETENTLIGINI KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA SHAKLLANTIRISH

Mirzayev Toxirjon Turg‘unovich

Andijon davlat pedagogika instituti, Filologiya fakulteti

Amaliy xorijiy tillar kafedrası v.b dotsenti

Raxmonov Bobonur Rustam o‘g‘li,

*Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti, Iqtisodiyot va
boshqaruv fakulteti, yurisprudensiya ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning huquqiy kompetentligini kompetensiyaviy yondashuv asosida shakllantirishning nazariy-uslubiy asoslari yoritilgan. Zamonaviy ta’lim tizimining huquqiy transformatsiyasi sharoitida pedagog kadrlarning huquqiy tayyorgarligi dolzarb masalalardan biriga aylangan. Maqolada huquqiy kompetentlikning tarkibiy qismlari, uni shakllantirish mexanizmlari, pedagogik shart-sharoitlari va samaradorlik mezonlari tahlil qilingan. Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv asosida huquqiy kompetentlikni rivojlantirishning bosqichma-bosqich modeli ishlab chiqilgan va uning amaliyotga tatbiq etish yo‘nalishlari ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: huquqiy kompetentlik, kompetensiyaviy yondashuv, bo‘lajak o‘qituvchi, huquqiy ijtimoiylashtirish, pedagogik mexanizmlar, deontologik yondashuv, huquqiy madaniyat.

Kirish. Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar ta’lim tizimi oldiga sifat jihatidan yangi talablarni qo‘ymoqda. Jamiyatning huquqiy rivojlanishi, fuqarolik jamiyati institutlarining mustahkamlanishi, huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish zarurati pedagog kadrlar tayyorlash tizimiga bo‘lgan yondashuvlarni qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi. Ayniqsa, ta’lim muassasalarida bolalarning huquqlarini himoya qilish, shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlash, inklyuziv ta’limni

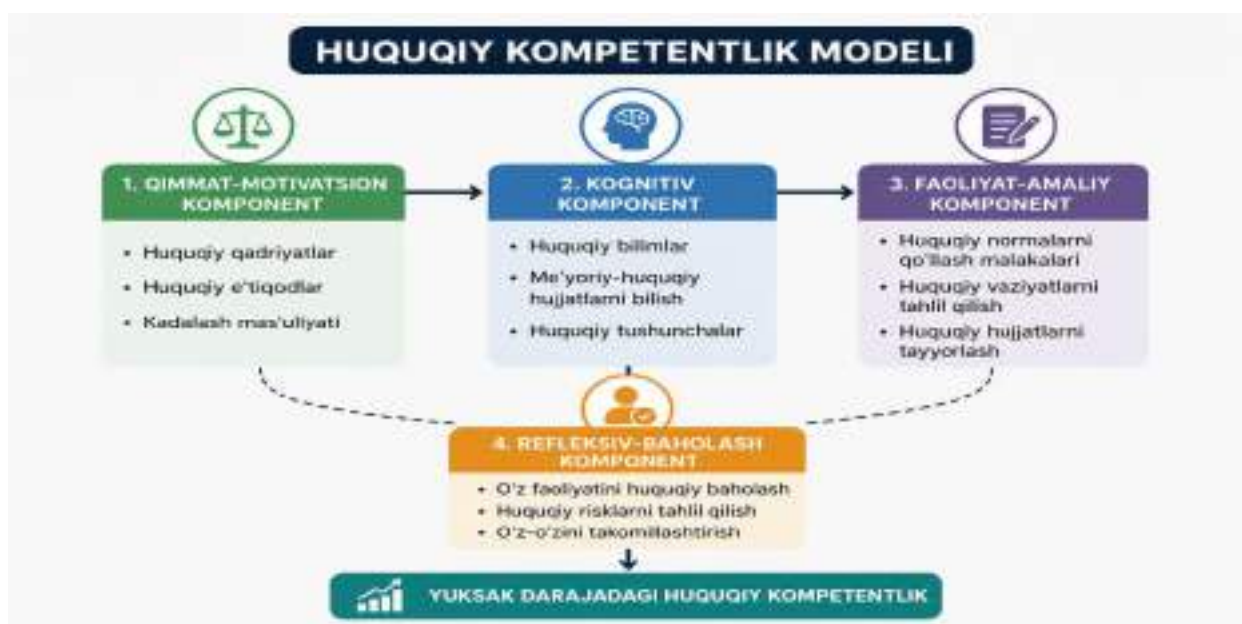
“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

rivojlantirish kabi masalalar o‘qituvchilarning huquqiy tayyorgarligiga bo‘lgan talablarni keskin oshirgan .

Asosiy qism: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-sonli “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmonida “gumanitar va pedagogik yo‘nalishlarda kadrlar tayyorlash sifatiga e’tiborni kuchaytirish, pedagogik

ta’lim yo‘nalishlari va mutaxassisliklari bo‘yicha o‘quv reja va dasturlarini ilg‘or xorijiy tajriba asosida qayta ko‘rib chiqish va takomillashtirish” vazifasi belgilangan . Ushbu vazifaning muhim tarkibiy qismi sifatida bo‘lajak o‘qituvchilarning huquqiy kompetentligini shakllantirish masalasi kun tartibiga chiqmoqda. Normativ-huquqiy hujjatlarning tahlili shuni ko‘rsatadiki, bugungi kunda ta’lim jarayonining huquqiy tartibga solinishi jadal rivojlanmoqda. Germaniyada o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, 109 ta pedagogik oliy ta’lim muassasasida olib borilgan kuzatuvlarda huquqiy mavzular ta’lim dasturlarining atigi 31,3 foizida o‘z ifodasini topgan . Bu esa pedagoglarning huquqiy tayyorgarligi sohasida jiddiy muammolar mavjudligini ko‘rsatadi. O‘zbekiston ta’lim tizimida ushbu masalani ilmiy-nazariy asoslash va amaliy yechimlarini ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Kompetensiyaviy yondashuv nuqtai nazaridan bo‘lajak o‘qituvchining huquqiy kompetentligi murakkab, integral sifat sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, huquqiy kompetentlik quyidagi o‘zaro bog‘liq komponentlarni o‘z ichiga oladi :

1-rasm. Bo‘lajak o‘qituvchi huquqiy kompetentligining tarkibiy modeli

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Qiymat - motivatsion komponent bo‘lajak o‘qituvchining huquqiy qadriyatlarga munosabatini, huquqiy normalarga rioya qilishga tayyorligini va huquqiy faolligini aks ettiradi. M.M. Raupova tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, huquqiy ijtimoiylashtiruvning muhim omili sifatida pedagoglarning o‘z kasbiy burchiga nisbatan mas’uliyat hissini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Deontologik yondashuv nuqtai nazaridan, o‘qituvchining burch tuyg‘usi — uning kasbiy faoliyatining asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. Kognitiv komponent huquqiy bilimlar tizimini, me’yoriy-huquqiy hujjatlarni bilish va ulardan foydalana olish ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi.

2-rasm. Huquqiy kompetentlikni shakllantirish mexanizmlari tizimi.

Xususan, bo‘lajak o‘qituvchilar quyidagi huquqiy bilimlarga ega bo‘lishlari lozim : Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948);BMTning Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi (1989);O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi; “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun (2020);“Shaxsiy ma’lumotlar to‘g‘risida”gi qonun; Mehnat qonunchiligi normalari.

Faoliyat - amaliy komponent huquqiy bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llay olish malakalarini ifodalaydi. Bu — huquqiy vaziyatlarni tahlil qilish,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

huquqiy hujjatlarni tayyorlash, nizolarni huquqiy vositalar yordamida hal qilish va boshqa amaliy ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi. Huquqiy kompetentlikni shakllantirish mexanizmlari. Bo‘lajak o‘qituvchilarning huquqiy kompetentligini kompetensiyaviy

yondashuv asosida shakllantirish bir qator pedagogik mexanizmlarni o‘z ichiga oladi. Mexanizmlarning o‘zaro bog‘liq holda ishlashi huquqiy kompetentlikning bosqichma-bosqich shakllanishini ta‘minlaydi. Tsybulko L. va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotda ta‘kidlanishicha, raqamli ta‘lim muhitining rivojlanishi huquqiy kompetentlik mazmunini kengaytirishni talab qiladi. Xususan, bugungi kunda huquqiy kompetentlik tarkibiga raqamli huquqlar, axborot xavfsizligi, shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish kabi masalalar kiradi. Deontologik yondashuv va huquqiy ijtimoiylashtiruv. Bo‘lajak o‘qituvchilarning huquqiy kompetentligini shakllantirishda deontologik yondashuv alohida o‘rin tutadi. Deontologiya (yun. deontos — "kerakli", logos — "ta‘limot") — xodimlarning to‘g‘ri kasbiy xulq-atvori, kasbiy va axloqiy burchlar haqidagi fan sifatida ta‘riflanadi. Pedagogik deontologiya o‘qituvchining kasbiy faoliyatida axloq va huquq integratsiyasini ta‘minlaydi.

3-rasm. Deontologik yondashuv asosida huquqiy ijtimoiylashtiruv texnologiyasi.

Deontologik yondashuvning amaliy ahamiyati shundan iboratki, u huquqiy normalarni o‘qituvchining ichki e‘tiqodi darajasiga ko‘tarish imkonini beradi. Raupova M.M. o‘z tadqiqotida qayd etganidek, “huquqiy ijtimoiylashtiruv — bu shaxsning huquqiy bilimlar, qadriyatlar va normalar tizimini o‘zlashtirish jarayoni bo‘lib, natijada shaxs ijtimoiy va huquqiy jihatdan muvaffaqiyatli hayotga moslashadi”. Buning uchun o‘qituvchi nafaqat huquqiy normalarni bilishi, balki ularni o‘z faoliyatida qo‘llay olishi, eng muhimi, ularni ichki qabul qilishi lozim.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Nemisya da olib borilgan keng qamrovli tadqiqot natijalariga ko‘ra, hozirgi kunda pedagog kadrlar tayyorlash tizimida huquqiy tayyorgarlik hali yetarlicha rivojlanmaganligi qayd etilgan. Tadqiqotda aniqlanishicha, oliy ta‘lim dasturlarining aksariyatida huquqiy fanlar cheklangan miqdorda o‘qitiladi, ko‘pincha bu fanlar faqatgina spetsifik (ixtisoslik) fanlari tarkibida uchraydi. Xususan, “inklyuziv ta‘lim” mavzusi asosan pedagogika fanlari tarkibida, “diniy huquqlar” esa spetsifik fanlar tarkibida o‘qitiladi. Bu esa huquqiy kompetentlikni tizimli shakllantirishga to‘sqinlik qiladi.

4-rasm. Turli ta‘lim yo‘nalishlarida huquqiy mavzularning qamrovi (Germaniya misolida)

Raqamli texnologiyalarning ta‘lim tizimiga jadal kirib kelishi bo‘lajak o‘qituvchilarning huquqiy kompetentligi mazmuniga yangi talablarni qo‘ymoqda. COVID-19 pandemiyasi va undan keyingi davrda masofaviy ta‘limning keng joriy etilishi, onlayn platformalar va raqamli resurslardan foydalanish ko‘laminin oshishi huquqiy jihatdan yangi muammolarni keltirib chiqarmoqda :

Jadval 2. Raqamli transformatsiyaning huquqiy kompetentlik talablariga ta‘siri

Raqamli muhit elementi	Huquqiy kompetentlik talablari
Onlayn ta‘lim platformalari	Ma‘lumotlarni shaxsiylashtirish va maxfiylik qoidalarini bilish
Elektron kundaliklar va jurnallar	Raqamli ma‘lumotlar bilan ishlashning huquqiy asoslari

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Raqamli muhit elementi	Huquqiy kompetentlik talablari
Ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlar	Pedagogning raqamli muhitdagi xulq-atvori va mas’uliyati
Sun’iy intellekt vositalari	Algoritmik qarorlarning huquqiy oqibatlarini baholash
Video kuzatuv tizimlari	Shaxsiy hayot daxlsizligi va kuzatuv o‘rtasidagi muvozanat

Tsybulko L. va boshqalarning ta’kidlashicha, “raqamli davrning yangi muammolari huquqiy kompetentlik mazmunini kengaytirishni — raqamli huquqlar, axborot xavfsizligi masalalari, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, raqamli muhitda inson huquqlari, shuningdek raqamli tengsizlik muammolarini qamrab olishni talab qiladi”. Shu sababli, bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash dasturlariga ushbu mavzularni kiritish dolzarb hisoblanadi.

Xorijiy tajriba va uning o‘zbekiston sharoitida qo‘llanilishi. Huquqiy kompetentlikni shakllantirish bo‘yicha xorijiy mamlakatlarda turli yondashuvlar mavjud. Masalan, Germaniyada pedagogik ta’lim tizimida huquqiy tayyorgarlik mavjudot darajasini tahlil qilgan Hugo J. ta’kidlaganidek, “professional universitet pedagogik ta’limi transfer qilinadigan huquqiy metodik bilimlarni rivojlantirish, xizmat va ma’muriy huquqni o‘z ichiga olish va professional huquqiy habitusni shakllantirish uchun refleksiya imkoniyatlarini yaratish muammosiga duch kelmoqda”. Ushbu muammo O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun ham dolzarbdir. AQSH va Yevropa mamlakatlarida huquqiy kompetentlikni shakllantirishda asosan amaliyotga yo‘naltirilgan yondashuv qo‘llaniladi: keys-stadi (vaziyatli topshiriqlar) metodi, trenirovkalar, “mock court” (soxta sud) formatlari, maktab bazasida klinik amaliyotlar va boshqalar. Ushbu usullarni O‘zbekiston pedagogik ta’lim tizimiga joriy etish istiqbolli hisoblanadi.

Xulosa: Bo‘lajak o‘qituvchilarning huquqiy kompetentligini kompetensiyaviy yondashuv asosida shakllantirish masalasi zamonaviy pedagogik fan va amaliyotning dolzarb yo‘nalishlaridan biridir. Olib borilgan nazariy tahlil va ilg‘or pedagogik tajribani o‘rganish natijasida quyidagi xulosalarga keldik:

Huquqiy kompetentlik bo‘lajak o‘qituvchi shaxsining integral sifati bo‘lib, u qimmat-motivatsion, kognitiv, faoliyat-amaliy va reflektiv-baholash

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

komponentlarining birligini ifodalaydi. Ushbu komponentlarning shakllanganlik darajasi pedagogning huquqiy madaniyatini belgilaydi.

Kompetensiyaviy yondashuv huquqiy kompetentlikni shakllantirishda asosiy metodologik vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuv ta‘lim jarayonini amaliyotga yo‘naltirish, natijalarni aniq belgilash va baholashning samarali tizimini yaratish imkonini beradi. Huquqiy kompetentlikni shakllantirishning asosiy mexanizmlari qatoriga me‘yoriy-tartibga solish, didaktik, raqamli ta‘lim muhiti, loyiha-ekspert va reflektiv-baholash mexanizmlari kiradi. Ushbu mexanizmlarning o‘zaro bog‘liq holda amal qilishi samaradorlikni ta‘minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-sonli “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. – Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019-y., 06/19/5847/3887-son.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020-y., 03/20/637/1313-son.

BMTning Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi (1989). – https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml

3. Raupova M.M. Professional ta‘lim jarayonida kelajak pedagoglarning huquqiy ijtimoiylashuvini deontologik yondashuv asosida shakllantirish texnologiyalari. – “Fan va ta‘lim integratsiyasi” jurnali, 2023. – 61-70 b.

4. Tsybulko L., Hlotov O., Hlotova O. (2022). Formation of Legal Competence as a Necessary Condition for the Training of a Modern Teacher. – AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research, 12(1), XXV. – 181-185 b.

5. Abdullayev Sh.Z. Bo‘lajak pedagoglarda huquqiy kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik mexanizmlari. – “Pedagogik ta‘lim” ilmiy-uslubiy jurnali, 2022, №4. – 23-29 b.

6. Karimova D.A. O‘qituvchining kasbiy faoliyatida huquqiy madaniyatni shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 184 b.

7. Bo‘lajak o‘qituvchilarning huquqiy kompetentligini oshirishning muammo va echimlari T.T.Mirzayev, D.M.Isroilova - " ILM FAN IFTIXORI", 2025

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ С ТЕРМИНОЛОГИЕЙ И СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫМИ ТЕКСТАМИ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ФИЛОЛОГОВ

*Щитка Неля Николаевна, доцент кафедры языков
университет Янги Аср, Ташкент (Узбекистан)*

Аннотация: в статье анализируются проблемы обучения студентов-филологов чтению специальных текстов, отмечается недостаточная разработанность методики формирования навыков извлечения и осмысления информации. Подчёркивается важность системного и деятельностного подходов, выделяются компоненты чтения как вида речевой деятельности. Предлагается модель обучения, ориентированная на формирование навыков изучающего чтения, что способствует интеграции языкового и предметного материала. Модель построена на базе базового учебного пособия по курсу «Введение в языкознание», включающего тексты ведущих лингвистов, структурированные для творческого освоения лингвистических концепций и развития профессиональной научной речи.

Ключевые слова: обучение чтению, филологи, профессиональная речь, специальные тексты, системный подход, изучающее чтение, лингвистика.

Abstract: This article analyzes the challenges of teaching philology students to read specialized texts, noting the insufficient development of methods for developing skills for extracting and comprehending information. The importance of systemic and activity-based approaches is emphasized, and the components of reading as a type of speech activity are identified. A teaching model is proposed that focuses on developing learner reading skills, facilitating the integration of linguistic and subject material. The model is built on the core textbook for the course "Introduction to Linguistics," which includes texts by leading linguists structured for the creative exploration of linguistic concepts and the development of professional academic discourse.

Keywords: reading instruction, philologists, professional discourse, specialized texts, systemic approach, learner reading, linguistics.

В последнее время в методике отечественных и зарубежных исследователей возрос интерес к изучению вопросов, связанных с проблемами обучения профессиональной научной речи студентов. Проблемы текста, его структурной и смысловой организации, построения и восприятия до сих пор остаются недостаточно изученными. К тому же в

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

современных условиях, позволяющих включить в процесс гуманитарного образования обучающихся, не имевших опыта интеллектуально-научной деятельности, эти проблемы не только сохраняются, но и являются своего рода отражением прагматизации всего процесса гуманитарного образования.

Исследователи выделяют четыре аспекта профессиональной направленности общеобразовательных предметов — мировоззренческий, нравственный, познавательный и специальный (А. П. Власенков) [1, с.10]. Как показал анализ теории и практики обучения студентов-филологов, наименее разработанным является специальный аспект: теоретически не обоснованы пути и средства взаимосвязи преподавания русского языка и специальных дисциплин, не разработаны научно-педагогические основы взаимосвязанного формирования различных видов речевой деятельности и изучения программного материала.

У студентов-филологов (особенно на первых этапах обучения) не сформированы навыки извлечения информации из печатных источников. Понимание специального текста затруднено как особенностями научного стиля речи, так и выработанной установкой на запоминание всего текста без уяснения основного содержания, несформированными механизмами внутренней речи.

Системный подход, использованный нами при исследовании проблемы обучения чтению специальных текстов студентов-филологов, даёт возможность рассмотреть процесс обучения как сложную систему, основанную на понимании речевой деятельности как специфического способа отношения к миру, обладающего структурными универсалиями (Д. С. Выготский, А. П. Зимняя и др.).

Системный анализ речевой деятельности позволил определить место чтения в процессе формирования речевой деятельности студентов. С позиций системного и деятельностного подхода чтение как вид речевой деятельности рассматривается как элемент учебной деятельности студентов, обладающий её свойствами, но имеющий свою структуру. Анализ психологических характеристик чтения, изложенных в трудах Т. Г. Егорова, В. А. Артемова и др., дал возможность выделить основные компоненты чтения как процесса декодирования информации с интерпретацией в высшем коде — коде смысла через механизмы внутренней речи.

Изучение различных классификаций видов чтения (О. А. Розов, Э. П. Шубин, О. Д. Кузьменко и др.) привело к выводу, что целью обучения

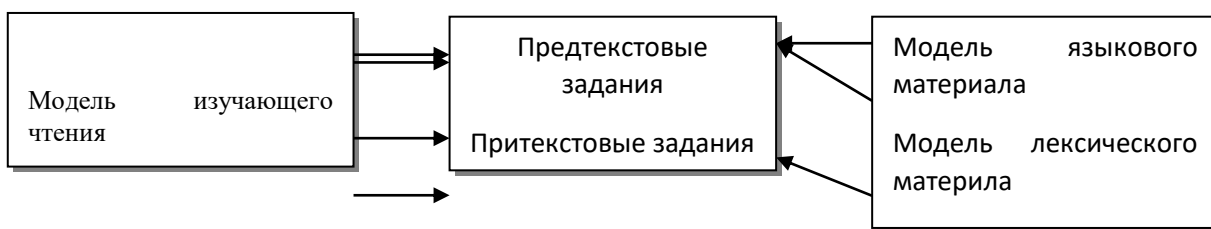
“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

должно быть формирование навыков зрелого чтения, характеризующегося высоким уровнем понимания, скоростью, гибкостью. Объектом формирования выбрано изучающее чтение (С. К. Фоломкина) как вид, при котором осуществляется осмысление содержания текста посредством перевода с натурального языка на язык внутренней речи с интеграцией на уровне обобщения образцов, а также как исходного для овладения навыками и умениями других видов (ознакомительного, поискового) и основного для специалиста.

Рассмотренная гипотетическая модель чтения и выбранный объектом формирования изучающий вид позволяют сделать соответствующие методические выводы: прежде всего выделить компоненты чтения как элементы общей модели обучающего чтения. Все трудности (языковые, лексические, грамматические) должны быть сняты до чтения текста студентами. В процессе чтения всё внимание обучаемых должно быть направлено на понимание его содержания. При этом типовыми вспомогательными моделями обучения чтению следует считать: а) модель языкового материала; б) модель текстового материала; в) модель изучающего вида чтения.

Основным системообразующим элементом в модели обучения является изучающее чтение, которое задаёт структуру модели единицы обучения, определяет принципы отбора текстового, языкового, лексического материала, закономерности функционирования системы.

Нами предлагается следующая общая модель обучения чтению специальных текстов:

С учетом описанной модели обучения чтению специальных текстов нами представлено пособие по курсу “Введение в языкознание”, основными задачами которого являются: обоснованный выбор начальных лингвистических знаний, усвоение которых необходимо для профессиональной подготовки филолога, обогащение этих знаний фактическими материалом, уточнение и систематизация их на основе достижения лингвистической теории. С этой целью в пособие включены тексты из работ отечественных и зарубежных лингвистов. Подбор текстов

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ориентирован таким образом, чтобы: 1) ознакомить студентов 1 курса с постановкой и решением наиболее важных общелингвистических и сравнительно-исторических проблем в языкознании; 2) показать сходство и различие в решении языковедческой проблематики; 3) изложить взгляды представителей различных направлений и лингвистических школ. С целью более понятного и верного ознакомления с концепциями языковедов в пособии представлены законченные разделы больших трудов или статьи. Каждый из разделов предваряется вводным очерком, в котором дается характеристика, краткие биографические данные и критический разбор взглядов тех языковедов, извлечения из работ которых включены в данный раздел. Подобная структура предлагаемого пособия предоставляет возможность для творческого подхода к организации этапа изучающего чтения студентов-филологов.

Список литературы:

1.Власенков А.И. Общеобразовательным предметам - профессиональную направленность // Проф.-тех.образование, 1981. - №8. С.10 -11.

ANDIJON TARIXINI O‘RGANISHDA XXI ASR KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Davronova Rashidaxon Qahramon qizi

Andijon pedagogik mahorat markazi Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mustaqillik yillarida Andijon mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy hayotida, milliy taraqqiyotimizda o‘ziga xos va o‘ziga mos o‘rin tutadigan viloyatga aylandi, desak, hech qanday mubolag‘a bo‘lmaydi. Mana shu davr mobaynida Andijon ahli qanday muvaffaqiyat va yutug‘lar erishgan bo‘lsa, ularni shu elga mansub bo‘lgan mardlik, izlanish va tadbirkorlik fazilatlarini bilan qo‘lga kiritganini, bu yuksak marralar fidokorona mehnatining haqiqiy belgisi va samarasi ekanini hech qachon inkor etolmaydi. Andijon tarixini o‘rganishda va uni yosh avlodga yetkazishda asosli va qiziqarli ma’lumotlar asosida yoritishga harakat qilindi.

Annotation: During the years of independence, Andijan has become a region that occupies a unique and appropriate place in the socio-economic life of our country, in our national development, it is no exaggeration to say. It is

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

impossible to deny that the successes and achievements that the people of Andijan have achieved during this period were achieved with the courage, research and entrepreneurial qualities inherent in this land, and that these high achievements are a true sign and result of their selfless labor. An attempt was made to study the history of Andijan and convey it to the younger generation based on sound and interesting information.

Kalit so‘zi: Andijon, mustaqillik, viloyat, tarix, arxiv, olimlar.

Keywords: Andijan, independence, region, history, archive, scientists.

O‘zbekistonning eng sharqiy nuqtasidagi Andijonning joylashuvi va iqtisodiy, ma‘naviy salohiyati o‘ziga xos o‘ringa egadir. Andijonning qadimgi va ilk o‘rta asrlar tarixini o‘rganish bo‘yicha qator tadqiqotlar mavjud.

Andijonni arxeologik o‘rganish dastlab Davlat moddiy madaniyati Akademiyasi ekspeditsiyasi tomonidan boshlangan. 1932-1934 yillari Leningradlik arxeolog B.Latinin birinchi bor arxeologik ekspeditsiya tashkil etgan. Bu inson Andijon tarixini o‘rganishga dastlabki qadamni qo‘ygan deya olamiz, chunki bu olim viloyatimizni o‘rgangandan so‘ng, ko‘plab tarixchilar, arxeologlarni e‘tiborini torta boshladi. Ular ham ko‘plab ma‘lumotlar to‘pladilar tadqiqotlarini o‘rganish natijasida.

Andijonning qadimgi davri tarixini o‘rganishda Ya.G‘ulomov, M.E. Masson, A.K. Pisarchik, B. Abdulg‘oziyeva, G. Dadaboyev S. Jalilov, B.X. Matboboyev kabi tadqiqotchilarning asarlarni ko‘rsatish mumkin. Andijonning qimmatli topografik bo‘yicha dastlabki tadqiqotlar etnograf A. K. Pisarchik tomonidan 1938, 1944 va 1947-yillarda olib borilgan. Buning natijasida shaharning tarixiy planini yaratish, darvozalari va masjidlarini aniqlash mumkin bo‘ldi. Bu orqali bizga ma‘lum bo‘lmagan faktlar topib o‘rganildi.

Xozirgi vaqtda Andijonning o‘rta asrlar davri (IX-XIX asrlar) to‘g‘risida va ayniqsa, uning XIV-XVI asrlardagi tarixi haqida yetarli darajada ma‘lumotlar to‘plandi va o‘rganildi. Xususan, shahar joylashgan manzil Arki-a‘lo, Shahariston, rabot chegaralari aniqlandi va tahlil qilinib o‘rganildi.

Arki - aloning maydoni S.Jalilov fikricha 10 gektar, Shahristoning maydoni B.Abdulg‘oziyevaning xisobicha 100 gektar bo‘lgan. Ammo mana shu hudduda hozircha eng qadimgi qatlam topilganicha yo‘q. bu fakt ko‘plab o‘rgangan tarixchilar tomonidan turlicha talqin qilindi. Umuman, Andijonning qadimgi tarixini o‘rganishda hal qilinmagan bir qator muammolar mavjud. Ularning biri qadimgi shahar madaniyatining shakllanishi va uning qadimgi rivojlanish bosqichlari bo‘lib, uni hal etish, asosan, arxeologik tadqiqotlar bilan bog‘liqdir. Masalan, shahar madaniyatining ilk bosqichlari rivojlanishini o‘rganish uchun yozma manbalar yetarli emas, shuning uchun ham viloyatimiz tarixi mukammal

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

holda o‘rganilmagan. Mahalliy yozishmalar, kitoblardagi ma’lumotlar, arxiv hujjatlari asosida yoritilganligini ko‘rishimiz mumkin.

Ta’kidlash lozimki, Andijonda 10 dan ko‘p mavsum mobaynida arxeologik qazishmalar o‘tkazilganligi va amalga oshirilganligi quvonarli natijadir. 2000 yilgacha bo‘lgan davrdagi ularning natijalari shaharning so‘nggi antik davri va ilk o‘rta asr bosqichlarini tavsiflab berganligini ko‘rishimiz mumkin. Bu ishlarni olib borgan ilgari tadqiqotchilarning asosiy e’tibori ark ichi va Shahristonning o‘rta asrlardagi shahar atrofidagi hududlariga qaratilgan edi. Bunga sabab ehtimol Andijondagi arxeologik yodgorliklarining buzib tashlanganligi yoki zamonaviy uy-joy qatlamlarining ta’siri kuchliligi oqibatida qazish ishlari olib borish qiyin va murakkabligi bo‘lganligi bilan baholash mumkin balki.

Andijon shahari deyarli ikki ming yillik ko‘hna va boy tarixga ega ekanligi hammamizga ma’lum. Bu aziz tuproqda ko‘plab Andijoniy, Farg‘oniy ...ismli ulug‘ zotlar o‘tdi. Buyuk insonlar yurti bo‘lganligi uchun ham ko‘chilikni e’tiborini o‘ziga qarata oldi. Ular xalq baxt – saodati yo‘lida mehnat qildilar va avlodlarga bugungi go‘zal Andijonning barcha moddiy va ma’naviy boyliklari, yodgorliklari, xalq xo‘jaligining barcha sohalarida mavjud bo‘lgan yutuqlari ana shu ajdodlarimiz aql-zakovatlari, mehnatlarining natijasi yodgorligidir deya olamiz.

Yirik mutaxassis olimlarimiz Andijon shahrining yoshini aniqlash borasida juda katta ilmiy ishlar olib bordilar va bormoqdalar. Ya. G‘ulomov, A.Asqarov va boshqa olimlar, zaxmatkash arxeologlar Farg‘ona vodiysida eramizdan avvalgi birinchi ming yillik boshlaridayoq shakllangan, hajmi kichik qa’lali shaharlar mavjud bo‘lganini ko‘plab maqolalarda keltirib o‘tilganligini ko‘rishimiz mumkin. Chust, Dalvarzin, Ashqoltepa va boshqa 40 dan ortiq qal’ai maskanlar aniqlandi, ayrimlari ilmiy taxlil qilinib o‘rganildi. Uzoq yillardan buyon Andijon shahrining tarixi bilan shug‘ullanib kelayotgan olim S.Jalilov shunday yozadi: Barcha arxeologik tekshirish xulosalari, mavjud yozma manbalardagi xabarlarni qiyosiy taqqoslash va shahar atrofining irrigatsiya tarixini o‘rganib, Andijon milloddan ilgari II-I asrlarda paydo bo‘lgan deb tasdiqlashga asos beradi.

Shaharning nomi tarixiy manbalarda “Andijon”, “Andigon” shaklida ham uchratishimiz mumkin. Akademik Ya. G‘ulomovning ilmiy tahliliga ko‘ra biron qadimiy joy yoki ma’lum kasbdagi kishilar guruhining nomi bo‘lishi ham mumkin deya yozadilar. Mashhur tilshunos olim S.Ibrohimovning fikricha esa, shaharning nomi aslida “Andijon” atalib, X asrga kelib esa arablar uni “Andukon” shaklida qabul qilingan bo‘lishlari mumkin. XV asrga kelib esa

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

“Andijon” deb atala boshladi. Buyuk tarixchi Abdurazzoq Samarqandiy o‘zining mashhur asari “Matlai - sadayn va majmai - bahrayn” da avval “Andugon” deb yozadi. Shuningdek XVII asrda yozilgan “Tarixi Qoshg‘ar” nomli qo‘lyozma manbada ham “Andijon” deb tilga olingan. “Davr o‘tishi bilan shahar obod va ko‘rkamlashib boradi. Go‘zal shahar” ni ta’riflash ma’nosida “Andijon” deb erkalatish shakli ham uchraydi. Buyuk Zahridin Muhammad Bobur o‘zining kindik qoni tomgan shaharni alohida bir ehtiros bilan ataydi:”

Ne yerda bo‘lsang, ey gul, andadur chin Joni Boburning

G‘aribingga tarahxum aylagilkim Andajonimdir.

Ko‘rinib turibdiki, Andijon mamlakatimiz Birinchi Prezidenti Islom Abdug‘aniyevich Karimov ta’kidlaganlaridek, bir necha ming yillik tarixga o‘ziga xos an‘analarga... ega bo‘lgan yurt ekanligini.

“Movarounnahrni Chingizxon qo‘shinlari bosib olgach, Farg‘ona vodiysi mog‘ullar davlatining Chig‘atoy ulusiga qo‘shib berildi, O‘zgan poytaxt etib belgilandi”, deb keltiriladi Xaydar Bobobekov maqolasida, maqolani o‘qir ekansiz shu narsaga amin bo‘ldimki, Andijon yirik strategik kasb etgan shahar bo‘lib, muhim savdo yo‘li ustida joylashgan ekan. Ana shu fazilatlarga ko‘ra XIV asr boshlarida Tuvaxon Andijonga alohida nazar bilan qaray boshlaganligi. Tarixchi Hamidulloh Qazviniy o‘zining “Nuzxat ul-quub” kitobida yozishicha, esa Tuvaxon (Duvaxon) Andijon shahrini har tomonlama obodonlashtirganligi, qal’a devorlarini tiklab mustahkamlaydi, poytaxtni shu yerga ko‘chiradi, deb yozilgan.

Andijon shahriga “Qubbat ul- Islom “deb diniy –ma’rifiy nom beriladi. Xalq hunarmandchiligi rivojlanadi”. Andijon qadimdan boshlab barcha sohalarida rivojlanganligini ko‘rishimiz mumkin. Chunki insonlari o‘zlarining mehnatsevarligi, jonkuyarligi, tirishqoqligi bilan ajralib turardi. Birdamlik, xalqchilik mavjud ekanligi bilan ham ajralib turardi.

“Istiqlol yillarida boy tariximiz, bebaho merosimiz, dinu diyonatimiz, ko‘hna urf-odat va an‘analarimizning qayta tiklangani, istiqlool davri Vatanimiz uchun chinakam ma’naviy tiklanish va yuksalish davri bo‘lganini ifoda etishimiz kerak”

Milliy mustaqil davlatning barpo qilinishi bilan O‘zbekistonning haqiqiy, chin yangi tarixini tiklash uchun zaruriyat va imkoniyat yaratildi va bu masala respublikada davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Hozirda esa Andijon va yana ko‘plab shaharlarning yoshini aniqlash bo‘yicha arxeologik, etnografik ishlar olib borilmoqda. Xullas, mustaqil O‘zbekiston Respublikasi davlati va hukumati shahar va viloyatlar tarixini o‘rganishga va uni ommalashtirishga, ularda istiqomat qilgan aholining mamlakat, jahon sivilizatsiyasiga qo‘shgan xizmati

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

va xissalarini o‘rganish, bu shahar va viloyatlarining kundalik hayotimiz va faoliyatimizning barcha sohalaridagi ulkan yutug‘larini o‘rganishga, targ‘ib - tashviq etishga juda katta etibor bermoqdaligini ko‘rishimiz mumkin.

Andijon ko‘plab sinov va qiyinchiliklarni boshdan kechirdi. Ammo har qanday mushkul ahvoldan chiqish uchun andijonliklar o‘zlariga bo‘lgan ishonchni yo‘qotmaganligini, barcha qiyinchiliklarni mardona bartaraf qilganlar, o‘z ajdodlari xotirasiga hamisha sodiq qolganlar, bilan va hech qachon o‘z g‘ururi va vijdoniga qarshi turmay, uni ko‘z qorachig‘iday asrab - avaylab kelganlar, ertangi yorug‘ kunlariga hamisha ishonganlar. Bu esa bizni yanada kuchli xalq bo‘lganimizni isbotlaydi.

Ana shunday buyuk bunyodkorlik yo‘lidan ishlar olib borib, olam-olam zafarlar yuksaklida turib, bosib, o‘tilgan tarixiy yo‘lga boqarkanmiz, biz andijonliklar xaqli ravishda o‘tmishimiz, boy va betakror tariximiz bilan xaqli fahrlana olamiz.

Qadimgi va xamisha navqiron Andijonning xozirgi kungacha bo‘lgan tarixi yaxlit, bir butun xolatda yoritilgan emas, deb yozilmagan bejizga. Chunki yillar davomida siyosiy vaziyat shuni taqazo etadi. Bu ko‘hna zamin tarixining faqat ayrim davrlariga, bazi bir masalalarga bag‘ishlangan kichik - kichik risola, maqolalar bor xolos. Bu esa o‘sha davrda ko‘lab sohalarda ijod qilish yoki yangilik olib kirish mumkin emasdi. 1980- yilda O‘zbekiston FA Tarix instituti tomonidan rus tilida nashr etilgan “Istoriya Andijana” kitobi kommunistik g‘oya va mafkura ruhida yozilgan bo‘lib, qadimgi davrdan XIX asr o‘rtalarigacha bo‘lgan davr uchun bor - yo‘g‘i 5 -6 bet ajratilgan edi. Unda chor Rossiyasi bosqini buzib ko‘rsatilib, Andijonning Rossiyaga qo‘shib olinishi degan mutloq notog‘ri konsepsiya asosida 9-10 bet hajmda talqin etilganligi. Kitobning qolgan qismi sho‘ro davriga bag‘ishlangan bo‘lib, tarixiy jarayon buzib ko‘rsatilgan, bo‘lsada hech kim hech narsa qilolmaganligi, sovet rejimi suniy ravishda madh etilganligi o‘sha davr yoritilganligini ko‘rish mumkin. 1977-yili “O‘zbekiston” nashiryotida rus va o‘zbek tillarida chop etilgan “ Xalqlar do‘stligi bayrog‘i ostida” nomli maqolalar to‘plamida Andijon tarixiga oid bir qancha faktik materiallar berilgan bo‘lsada, biroq ular sovet rejimi g‘oyasi va mafkurasi ruhida tahlil qilinganligi, tarixiy voqealar bir tomonlama tavsiflanganligi, faqat ijobiy holatlar, voqealarga o‘rin berilganligi juda achinarli edi.

“Buyuk ipak yo‘lida joylashgan Andijon shahri O‘zbekistonning gavhari deb atalgan Farg‘ona vodiysining sharqiy darvozasi xisoblanadi. Shahar dengiz sathidan 450 metr balandlikda geografik jihatdan qulay hudduda joylashgan bo‘lib, uni janubiy sharqdan qulay hududda joylashgan bo‘lib, uni janubiy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

sharqdan Otchopar, Xakan adirlari va tepaliklari o‘rab turadi. G‘arbdan esa u vodiyning markazigacha cho‘zilgan past - tekisliklar, unumdor ekin maydonlari, bog‘-rog‘lar, katta - kichik qishloqlar bilan tutashib ketgan. Shaharning shimoliy-sharqidan Qoradaryo va Andijonsoy oqib o‘tadi”

Geografik jihatdan olib qaraganda Andijonning aynan shu hudduda, Qoradaryoning o‘rta oqimida joylashganligi bu yerda ham ilk shahar madaniyatining paydo bo‘lishiga olib kelganligini ko‘rishimiz mumkin.

Andijonning Andijon deb nomlanishi xuddi shahar tarixi singari moziyning eng olis qatlamiga borib taqaladi. Uning nima uchun bunday deb atalishi barchani birdek qiziqtirishi tabiiy, albatta. Chunki men ko‘plab o‘qigan ma‘lumotlarda turlicha talqin qilingan edi shu bois bitta to‘htamga kelishimda qiyinchiliklar tug‘ildi. Keling, dastlab Andijon nomining kelib chiqishini asrlar osha tildan -tilga o‘tib kelgan afsona va rivoyatlar asosida ko‘rib chiqsak, bu esa ko‘plab ma‘lumotlarni solishtirish imkonini beradi, so‘ng yozma manbalarga, tarixi olimlarimizning ilmiy xulosalariga e‘tiborini qaratsak maqsadga to‘g‘ri keladi.

Yuqorida aytganimizdek xalq orasida Andijon atamasining kelib chiqishi bilan bog‘liq ko‘plab afsona va rivoyatlar mavjud. Ular turli davrlarda yaratilgan bo‘lib, vaqt o‘tishi bilan o‘zgarib, asl mohiyatini yo‘qota boshlagan. Ana shunday afsonalardan biriga e‘tibor bersak, Andijon nomining kelib chiqishi afsonaviy Turon podshosi Afrosiyobga borib taqaladi. Uning og‘ir xastalangan qizi Odinajon Taxti Sulaymon etagidagi tog‘li vodiya kelib darddan xalos bo‘ladi deya ta‘rif beriladi. Qizining shifo topgani sharafiga Afrosiyob O‘sh soyining quyi oqimida ushbu mo‘jizakor go‘shada o‘rda barpo etib, atrofini bog‘-rog‘lar bilan o‘raydi, vaqtlar o‘tib bu yaratilgan bog‘lardan insonlar foydalanganligi aytilgan.

Keyinchalik Odinajon ismi xalq tilida Andijon atamasiga aylanib qolgan degan tushuncha ham mavjud. O‘zbek ma‘rifatparvari Ishoqxon Junaydullaxo‘ja Ibratning 1916-yilda yozilgan “ Tarixi Farg‘ona “ kitobida ham bu haqida eslatib o‘tilgan:

“Tarixi Qutadg‘u” dan mustafod bo‘lurki, Andijon to‘rt ming yildan muqaddam, yangi O‘g‘uzxon vaqtida shahar shahar bo‘lsa, andan avval ham obodon shahar bo‘lganligi. O‘g‘uzxon (mil. Av. 200- yillarda faoliyat yuritgan xun alayxissalomning to‘qquzunchi o‘g‘illaridur deb ta‘riflanadi. Valhosilki, Andijon Farg‘ona shaharlari ichida eng avvalgi va qadimgidir. Andin Afrosiyob vaqtiga kelganda Afrosiyob Turon podshohi bo‘lib, Andijonni poytaxt qilib, Konikdar shahridin goho Toshkent va Andijon kelur ekan. Ammoki, afvohi nosda qariyalar so‘zidurki, Andijon asli Odinajondur.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Odinajon Afrosiyobning qizidurki, anga o‘rda va bog‘ bino qilib berib, aning ismiga tasmiya qilib edi. Odinajonni tilde buzub, ag‘loti avom ila Andijon qilgan deydurlar. Bar har bob bir eski shahar bo‘lib necha martada buzulib, yana obod bo‘lib, taboduli zamon va inqilobi ovon ilan tuzatilub, buzulub, obod bo‘lgan eski shahardur”

Andijon toponimi uning kelib chiqishi hali ham no‘malum aniqlanmagan. Bu borada olimlarimiz tomonidan har – hil talqinlar mavjud. Bu borada ko‘plab afsonalar, taxminlar bor deb keltiriladi. Bizningcha, ular orasida eng mashhurlari S.Jalilov va A.Muhammadjonov shunday xulosalar chiqardi. Ularning fikrlari haqiqatga yaqinroq. Ularning fikrlari bilan tanishamiz, uzoq yil bu borada tadqiqot ishlari bilan shug‘ullangan S.Jalilovning aytishicha Shahar nomi “adoq” atamasi bilan bog‘langan.. Tarixchi - Olim” Lug‘ati Chiqatoyi va turkey Usmonidagi ma’lumotlarga asoslanadi deb ta’rif beradilar. Mahmud Koshg‘ariy “Devonu lug‘atit turk” asarida “Azg‘ish”ni joy nomi borligi haqida yozadi. Bu atamalarning barchasi bir xil ildiziga ega, ya’ni “ad” uzun Bu so‘z qadimgi turkiy “adaq”, “adgish” so‘zining 92 urug‘idan biridir. Aftidan, “ad” o‘zagiga “n” harfi keyinroq qoshilgan va fonetik o‘zgarishlar natijasida “A(n) dgon” so‘zi paydo bo‘lgan yoki “A(n) digon” shaklini olganligini ko‘rishimiz mumkin. A.R. Muhammadjonovning xulosasiga ko‘ra, esa Andijon toponimlaridan biri andi (andu, anda) – andiohi anda” ning qaysi qismi eski turkiy atama bo‘lib “yaqin”, uzoq bo‘lmagan” degan ma’noni anglatadi. Ko‘rinib turibdiki, “Andgon” yoki “Andigon” atamasi arab geografiyasida birinchi marta qo‘llaniladi. Umuman olganda, yozma manbalarda Andijon haqida ma’lumotlar juda kam. Asosan ular X – asr o‘rtalaridan boshlab “Andukan”, “Andugon” va “Andijon” kabi nomlar bilan uchratish mumkin. Andukon atamasi tilga olingan birinchi manba al-Istahriy, 930-933 yillardir. Bu kitobda Andukon atamasi tilga olinganligi haqida kitoblarda ma’lumot keltiriladi, “Kitob masolik almamolik” da yozilgan asardir

O‘rta asr manbalarini batafsil o‘rgangan rus sharqshunosi V.V .Bartoldning fikricha: “Xaydu va Tuvaxon tomonidan asos solingan Andijon shahriga ega bo‘ldiki arab geograflari tomonida tilga olgan. Andukonning aynan o‘zidir bu nomning yangi shakli Jamol Qarshida avvalroq esa “Zafarnoma”da uchraydi deb keltiriladi ma’lumotlarda. 1469 -yilda uyg‘ur tilida yozilgan Sulton Umarshayx hujjatida shahar Andagon deb ataladi.

“Yana bir rivoyatda Andijon toponimining kelib chiqishi qadimda bu yerda “And” qabilasi, yani hindlar bilan bog‘lansa, boshqa bir rivoyatda esa shahar nomi unga ilk poydevor qo‘ygan shaxs - Andi ismidan kelib chiqqan deb ta’riflanadi. Turli davrlarda tarixchi olimlar, mutafakkirlar, geograflar

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tomonidan Andijon toponimikasining kelib chiqishi bo‘yicha qator tadqiqot ishlari olib borilgan. Masalan, chorizimning O‘rta Osiyoga qilgan harbiy yurishlarida qatnashgan rus tarixchisi Vladimir Petrovich Nalivkin “Andijon” so‘zi hozirgi shahar hududida yashagan “andi” qabilasi nomidan kelib chiqan deb ko‘rsatadi. U “andi” so‘ziga “gon” qo‘shimchasi qo‘shilishi bilan “Andigon” yasalgan va keyinchalik bu Andijonga aylanib ketgan degan ma‘lumotni keltiradi. Biroq 92 ta o‘zbek urug‘i ro‘yhatida “Andi” deb nomlangan so‘z uchramaydi. Bu esa ko‘plab tarixchi olimlarni o‘ylantiradi.

Andijon ilk bor yozma manbalarda ham uchraganligi arab sayyohlari Ibn Xavqal va Muqaddasiy asarlarida Andukan shaklida qayd etilganligiga guvoh bo‘lamiz. Jumladan X asrda yashab o‘tgan arab geografi va sayyohi Ibn Havkal Andijon shahri to‘grisida shunday ma‘lumotlar yozgan: “Dehqonchiligi rivojlangan shahar, iqtisodiy va siyosiy jihatdan ham rivojlangan, katta hunarmandlar shahri Andukan. Bu ma‘lumot Dilshodbek Yusupov o‘zining maqolasida keltirib o‘tadi bu maqola “Istagim Andijonim tasviri” nomli maqola bo‘lib, viloyatimizdagi o‘zgarishlar sa‘nat sohasidagi yutug‘lar haqida ma‘lumotlar keltirilgan

Demak, Andijon arab xalifaligi davrida Andukan deb nomlangan. Andijon shahrining qadimiyligi va uning toponimi hususida Ibrat yuqorida qayd etilgan “Tarixi Farg‘ona” asarida quyidagi fikrlarni ilgari suriladi: “Andijon avvalda Andigon bo‘lib, arabiyga olganda Andijon bo‘lur, chunonchi, “qofi” forsiy arabda “jim” o‘qilur. Mana, farangi lafzi arabda afranji, bangni banch. Kofi forsi arabda “j” bo‘lib, Andgon arab lafzalarida Andijon bo‘lgan bo‘lsa kerak. Ozarboygon arabda Ozarbayjon yoziladur va o‘qiladur. Shunga o‘xshash Andijon lafzi asli Andigon bo‘lsa kerak” deb yozilgan.

Mashhur tarixchi, sharqshunos, akademik Vasiliy Vladimirovich Bartol’d ko‘plab qo‘lyozma asarlarini chuqur tahlil qilib, Andijon haqida shunday yozadi “XII asr oxiri XIII asrda Farg‘ona vodiysining yangi poytaxti Tuva va Haydu tomonidan bunyod etilgan Andijondir. Shahar arab geograflari tomonidan Andukan deb nomlanib.....boshqa bir uyg‘ur hujjatida Sulton Umarshayx davrida Andigon deb nomlangan”.

Yana bir taniqli tarixchi olim tomonidan ya’ni A.Nabiyev o‘z tadqiqotlarida IV asrdan V asrgacha Andukon, XII asrdan to XIX asrgacha Andijon deb xulosaga kelganligini o‘qishimiz mumkin. O‘rta asrlar (IX -XVI) davri tarixini yorituvchi bir necha yozma manbalar bor. Bu manbalarda shahar nomi X asrdan keying yozma manbalarda “Adukan”, “Andigan”, “Andikan”, ko‘rinishlarida uchraydi. Andijon toponimikasi xususidako‘plab fikr va mulohazalar mavjud. Mahmud Qoshg‘ariyning “Devoni lug‘at ut- turk” asarida “Azg‘ish (Adg‘ish)”

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

joy nomi deyilgan. Bularning barchasida “ad” o‘zgi bo‘lib, u “adok”, “azoq” ma’nosidagi o‘zbeklarning 92 urug‘idan birining qadimgi turkcha nomidan kelib chiqqan, deb yoziladi.

Andijon atamasining kelib chiqishi haqida tarix fanlari doktori Sayfiddin Jalilov qator yillardan buyon ilmiy tadqiqotlar olib bordi, deb yozilgan edi. Jurnallarda bu haqida ko‘plab ma’lumotlar topish mumkin. Sayfiddin Jalilov “Shaharning Andijon yoki Andigon deb atalishi masalasiga qaytsak, bu atama qabila, urug‘ nomidan olinmay, balki boshqa biron qadimiy joyning yoki ma’lum kasbdagi kishilar guruhining nomi bo‘lishi mumkin, degan mulohazada jon bor”, deb hisoblaydi. Ko‘plab keltirilgan ma’lumotlarga ko‘z tashlasak ba’zilari bir –biriga to‘g‘ri kelmasligini ko‘rishimiz mumkin.

Foydalangan adabiyotlar.

1.Массон М.Е. Из воспоминаний среднеазиатского археологаю ташкент. 1976

2. Р.Т.Шамсутдинов А Мамажонов Б Матбобоев. К. Бозоров И Жумабоев кўхна навқирон Андижон Т.: 2010 – Б 28.

3.Р.Т.Шамсутдинов А. Исхоқов Андижон тарихидан лавхалар шарқ нашриёти 2013 йил – Б 17.

4.С.Жалилов “Андижон” Тошкент- узбекистон 1989 йил 17 бет

5.Собиржон Шокаримов “ Андижон” Тошкент 2007 йил 13 б

6.Собиржон Шокаримов “Андижон шаҳарномаси” Тошкент 2000 йил, - Б 8.

7.О‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “О‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining 22 yillik bayramiga tayyorgarlik ko‘rish va uni o‘tkazish to‘g‘risida”gi qaroridan. “Xalq so‘zi”, 2013, 19 iyun

**XXI ASR KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA
GEOGRAFIYA FANINING O‘RNI VA AHAMIYATI**

Yo‘ldoshev A.S., Sirdaryo viloyati PMM Aniq, tabiiy fanlar,

maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim

metodikalari kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada geografiya fanining o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalari (kritik fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya, kollaboratsiya va raqamli savodxonlik)ni shakllantirishdagi imkoniyatlari atroflicha tahlil qilinadi. Geografik ta’limning ijtimoiy-gumanitar fanlar sifatidagi o‘ziga xosligi, uning

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

global muammolarni tushunish, hududiy tafakkurni rivojlantirish va zamonaviy raqamli texnologiyalar (GIS, sun‘iy intellekt) bilan integratsiyasi orqali o‘quvchilarda zarur kompetensiyalarni shakllantirishdagi roli ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, maqolada geografiya darslarida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan samarali metod va vositalar bo‘yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: XXI asr ko‘nikmalari, geografiya, kritik fikrlash, kreativlik, raqamli texnologiyalar, ijtimoiy-gumanitar fanlar, GIS, sun‘iy intellekt.

Kirish. Bugungi globallashuv, axborot inqilobi va ekologik muammolar keskinlashgan davrda ta‘lim tizimi oldida tubdan yangi talablar turibdi. Zamonaviy maktab bitiruvchisi nafaqat chuqur nazariy bilimlar, balki tez o‘zgaruvchan dunyoda moslashuvchan, muammolarni mustaqil va ijodiy hal eta oladigan, samarali muloqot qila oladigan va jamoada ishlay oladigan shaxs bo‘lishi zarur. Aynan shu maqsadda xalqaro ta‘lim standartlarida “XXI asr ko‘nikmalari” yoki “4K modeli” (kritik fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya, kollaboratsiya) asosiy o‘ringa chiqdi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi “Maktabgacha va maktab ta‘limi tashkilotlari xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori ham aynan ushbu yo‘nalishdagi islohotlarni jadallashtirishga qaratilgan. Ijtimoiy-gumanitar fanlar, xususan, geografiya bu borada o‘zining predmet xususiyatiga ko‘ra juda katta va hali to‘liq ochilmagan salohiyatga ega [1, 45-b]. Mazkur maqolada aynan geografiya fanining o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishdagi o‘rni, imkoniyatlari va amaliy jihatlari tahlil etiladi.

Geografiyaning kritik fikrlashni rivojlantirishdagi roli. Geografiya fani tabiiy va ijtimoiy hodisalar o‘rtasidagi murakkab fazoviy bog‘liqliklarni o‘rganadi. “Nima? Qayerda? Nima uchun? Qanday oqibatlarga olib keladi?” degan fundamental savollar orqali o‘quvchilarda kritik fikrlash ko‘nikmasi bosqichma-bosqich rivojlanadi. Masalan, iqlim o‘zgarishi, suv tanqisligi, cho‘llanish, migratsiya jarayonlari, aholi joylashuvining o‘zgarishi kabi murakkab mavzularni tahlil qilishda geograf turli omillarni (tabiiy, iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, madaniy) sintez qilish, sabab-oqibat bog‘lanishlarini aniqlash, turli manbalardan olingan ma‘lumotlarni taqqoslash va asosli, dalillarga tayangan xulosalar chiqarish ko‘nikmasiga ega bo‘ladi [2, 112-b]. Kritik fikrlashni rivojlantirishning samarali usullaridan biri – geografiya darslarida “muammoli o‘qitish” texnologiyasidan foydalanishdir. Masalan, “Orol dengizining qurishi: kim aybdor va nima qilish kerak?” yoki “Sizning mahallangizda qanday ekologik muammolar bor va ularni hal etish yo‘llari” kabi muammoli

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

topshiriqlar o‘quvchilarni mustaqil izlanish, bahs-munozara va o‘z qarashlarini asoslashga undaydi. Shuningdek, geografik xaritalar va statistik ma’lumotlar bilan ishlash o‘quvchilarda axborotni tanqidiy baholash, undagi yolg‘on yoki noto‘liq ma’lumotlarni aniqlash malakasini shakllantiradi.

Geografiya darslarida kreativlik va ijodkorlikni rivojlantirish. Kreativlik (ijodkorlik) – bu yangi, original g‘oyalarni yaratish va ularni amalga oshirish qobiliyatidir. Geografiya darslarida kreativlikni rivojlantirish imkoniyatlari juda keng: loyiha asosida o‘qitish, tayanch-xaritalar va kontur xaritalarni ijodiy loyihalash, o‘z xaritalari va atlaslarini yaratish, muqobil energiya manbalari bo‘yicha innovatsion takliflar ishlab chiqish yoki o‘z hududining ekologik portretini badiiy va ijodiy shaklda (masalan, kollaj, video, prezentatsiya, qisqa metrajli film) yaratish orqali rivojlanadi. “Agar siz shaharsoz bo‘lsangiz, Andijon viloyatidagi tog‘oldi hududlarda qanday ekologik toza va barqaror shaharcha qurgan bo‘lar edingiz?” yoki “Klimatik o‘zgarishlar sharoitida Farg‘ona vodiysida qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 3 ta eng ijodiy yo‘lini taklif qiling” kabi ochiq, ijodiy topshiriqlar geografik bilimlarni hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lab, o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini sezilarli darajada oshiradi. “Kelajak shahri” mavzusidagi loyiha ishi doirasida o‘quvchilar arxitektura, ekologiya, iqtisod va ijtimoiy sohani uyg‘unlashtirgan holda o‘z makonlarini loyihalashlari mumkin, bu esa kreativlikning eng yuqori darajasi hisoblanadi.

Kommunikatsiya va kollaboratsiya ko‘nikmalarini shakllantirish. Kommunikatsiya (samarali muloqot) va kollaboratsiya (hamkorlikda ishlash) ko‘nikmalarini geografiya darslarida guruhli loyihalar, bahs-munozaralar (debatlar), rolli o‘yinlar va simulyatsiyalar orqali shakllantirish mumkin. Misol uchun, “BMTning Iqlim o‘zgarishi bo‘yicha konferensiyasi” rolli o‘yinida turli mamlakatlar (rivojlangan va rivojlanayotgan) vakillari rolini o‘ynagan o‘quvchilar o‘z pozitsiyalarini himoya qilish, muzokaralar olib borish, kompromis topish va umumiy deklaratsiya qabul qilish ko‘nikmalarini egallaydi. Yana bir samarali usul – turli mamlakatlar o‘quvchilari bilan onlayn uchrashuvlar va qo‘shma loyihalar (masalan, e-Twinning, iEARN kabi xalqaro platformalar orqali) o‘tkazishdir. Bunday hollarda o‘quvchilar chet tilida muloqot qilish, o‘z hududining geografik xususiyatlari va madaniyatini boshqalarga tushunarli tarzda taqdim etish va turli madaniyat vakillari bilan samarali hamkorlik qilish tajribasiga ega bo‘ladilar [3, 78-b]. Geografik ekspeditsiyalar va mahalliy tadqiqot loyihalari (masalan, daryo yoki tog‘ ekotizimini o‘rganish) o‘quvchilarni jamoada mas‘uliyatni taqsimlash, birligida qaror qabul qilish va umumiy natijaga erishishga o‘rgatadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektning o‘rni. XXI asr ko‘nikmalarining ajralmas qismi raqamli savodxonlik, ma‘lumotlar savodxonligi va axborot bilan ishlashdir. Zamonaviy geografiya ta‘limi an‘anaviy xarita va globusdan tashqari, eng ilg‘or raqamli vositalarni o‘z ichiga olishi zarur. Geografik axborot tizimlari (GIS – Geographic Information Systems), “Google Earth”, “Google Maps”, interaktiv xaritalar, “ArcGIS Online”, “QGIS” kabi bepul platformalar va sun‘iy intellektga asoslangan xarita tahlil vositalaridan foydalanish o‘quvchilarda katta hajmdagi geofazoviy ma‘lumotlarni yig‘ish, saqlash, vizualizatsiya qilish, tahlil etish va boshqarish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Masalan, o‘quvchilar sun‘iy intellekt yordamida sun‘iy yo‘ldosh tasvirlarini tahlil qilib, vaqt o‘tishi bilan o‘rmon maydonlarining qisqarishi yoki shaharlarning kengayishini kuzatishlari mumkin. Sun‘iy intellekt asosida ishlaydigan xatolarni tekshirish va tavsiyalar beruvchi tizimlar, shuningdek, geografik ma‘lumotlarni avtomatik ravishda tahlil qiluvchi platformalar mavjud. Bu esa o‘quvchilarda murakkab ma‘lumotlar bilan ishlash va ulardan to‘g‘ri xulosa chiqarish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Bunday ko‘nikmalar ularni kelajakda talab qilinadigan “aqlli shaharlar”, “geoinformatika”, “logistika”, “atrof-muhit muhandisligi”, “kartografiya va geodeziya” kabi sohalarga tayyorlaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, geografiya nafaqat tabiiy va ijtimoiy qonuniyatlarni o‘rganuvchi akademik fan, balki o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini tizimli va samarali shakllantirishning kuchli vositasidir. Geografik ta‘limga kreativ, tanqidiy, hamkorlikka asoslangan va innovatsion yondashuvlar, so‘nggi raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellekt vositalari bilan integratsiya o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi, ularning fazoviy tafakkurini rivojlantiradi va ularni tez o‘zgaruvchan dunyoda faol, mas‘uliyatli, mustaqil va raqobatbardosh shaxs sifatida shakllantiradi. Shuning uchun geografiya fanini o‘qitishda zamonaviy pedagogik (muammoli, loyihaviy, hamkorlikda o‘qitish) va texnologik (GIS, sun‘iy intellekt, interaktiv xaritalar) yondashuvlarni keng joriy etish, shuningdek, o‘qituvchilarning ushbu sohadagi malakasini muntazam oshirib borish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir. Kelgusida geografiya ta‘limida sun‘iy intellekt va katta ma‘lumotlar (big data) texnologiyalariga asoslangan o‘quv modullarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Fodalanilgan adabiyotlar:

1. Musayev T. XXI asr ko‘nikmalari va ularni shakllantirish metodikasi. – Toshkent: “Fan”, 2023. – 120 b.
2. Qodirova M. Geografiya ta‘limida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish. //

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Pedagogika va psixologiya jurnali. – 2024. – №2. – B. 110-115.

3. Trilling B., Fadel C. 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. – San Francisco: Jossey-Bass, 2009. – 240 p.

TARBIYA FANI ORQALI O‘QUVCHILARDA XXI ASR KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Muladjanova Gulchexraxon Abidjanovna

***Andijon davlat pedagogika instituti, Pedagogika va psixologiya kafedrası
o‘qituvchisi***

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim tizimidagi "Tarbiya" fanining o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini (4K modeli: tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikativlik va kooperatsiya) shakllantirishdagi o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Maqolada an’anaviy o‘qitish usullaridan interfaol va hayotiy vaziyatlarga asoslangan yondashuvlarga o‘tish mexanizmlari tahlil qilinadi.

Shuningdek, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, kommunikativlik, hamkorlikda ishlash, axborot texnologiyalaridan foydalanish kabi zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali usullari yoritilgan. Tarbiya darslari orqali shaxsning ma’naviy, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlash masalalari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: tarbiya, XXI asr ko‘nikmalari, 4K modeli, kompetensiya, tanqidiy fikrlash, kommunikativlik, kreativlik, hamkorlik, innovatsion ta’lim.

Bugungi shiddat bilan o‘zgarayotgan global dunyoda ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifa nafaqat bilimli, balki moslashuvchan, muammolarni mustaqil hal qila oladigan va yuksak ma’naviyatli shaxsni tarbiyalashdir. Shu munosabat bilan, O‘zbekiston ta’lim tizimiga integratsiyalashgan “Tarbiya” fani o‘quvchilarning dunyoqarashini shakllantirish va ularni hayotga tayyorlashda fundamental platforma vazifasini o‘tamoqda. Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar taraqqiyoti sharoitida ta’lim tizimi oldiga yangi vazifalar qo‘yilmoqda. Zamonaviy jamiyat faqat nazariy bilimga ega bo‘lgan emas, balki mustaqil fikrlay oladigan, muammolarni hal etishga qodir, kommunikativ va ijodkor yoshlarni tarbiyalashni talab qiladi. Shu bois XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirish masalasi dunyo pedagogikasining dolzarb yo‘nalishlaridan biriga aylandi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida ham kompetensiyaviy yondashuv asosida o‘quvchilarning hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida e’tibor

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qaratilmoqda. Bu jarayonda tarbiya fani muhim ahamiyat kasb etadi[1]. Chunki mazkur fan o‘quvchilarda ma’naviy-axloqiy fazilatlar bilan bir qatorda ijtimoiy faoliyatga tayyorlik, jamoada ishlash, mas’uliyat va muloqot madaniyatini ham rivojlantiradi.

XXI asr ko‘nikmalari deganda insonning zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun zarur bo‘lgan bilim, malaka va kompetensiyalar tushuniladi. Xalqaro tadqiqotlarda ushbu ko‘nikmalar “4K modeli” asosida ifodalanadi.[2]

XXI asr ko‘nikmalari va “Tarbiya” fanining uzviyligi Zamonaviy pedagogikada "Soft Skills" (yumshoq ko‘nikmalar) tushunchasi markaziy o‘rin egallaydi. Bularga asosan **4K modeli** kiradi:

1. **Tanqidiy fikrlash (Critical thinking):** Axborotni tahlil qilish, sabab-oqibat aloqalarini topish.

2. **Kreativlik (Creativity):** Muammolarga noodatiy yechimlar topish.

3. **Kommunikativlik (Communication):** O‘z fikrini aniq bayon etish va boshqalarni tinglash.

4. **Kooperatsiya (Collaboration):** Jamoada samarali ishlash.

Mazkur ko‘nikmalar o‘quvchilarning kelajakdagi kasbiy faoliyati hamda ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatga erishishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi [3].

“Tarbiya” fani darsliklari va o‘quv dasturi ushbu ko‘nikmalarni milliy qadriyatlar va umuminsoniy etika bilan uyg‘unlashtirgan holda rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

O‘quvchilarda ushbu ko‘nikmalarni shakllantirish uchun “Tarbiya” darslarida quyidagi metodlardan foydalanish tavsiya etiladi:

- **Keys-stadi (Case study):** Hayotiy muammoli vaziyatlarni tahlil qilish orqali o‘quvchilarda axloqiy tanlov qilish va qaror qabul qilish qobiliyatini o‘stirish.

- **Loyiha ishlari:** O‘quvchilar kichik guruhlarda ijtimoiy loyihalar (masalan, “Mahallam obodligi” yoki “Ekologik madaniyat”) ustida ishlash orqali hamkorlikni o‘rganadilar.

- **Sokratik muloqot:** Savol-javoblar orqali o‘quvchini mustaqil xulosa chiqarishga undash, bu esa tanqidiy fikrlashni charxlaydi.

Tarbiya darslarida interfaol metodlardan foydalanish XXI asr ko‘nikmalarining samarali rivojlanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, munozara, debat, loyiha metodi, “Aqliy hujum”, keys-stadi va rolli o‘yinlar o‘quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshiradi [4].

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Masalan, “Oiladagi mas’uliyat”, “Internet madaniyati”, “Vatanparvarlik”, “Ekologik madaniyat” kabi mavzularda tashkil etilgan guruhli ishlarda o‘quvchilar birgalikda muammo yechimini izlaydi, fikr almashadi va o‘z qarashlarini asoslaydi. Bu esa kommunikativ va hamkorlik kompetensiyalarining rivojlanishiga yordam beradi.

Tarbiya fanida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun quyidagi metodlardan foydalanish samarali hisoblanadi:

1. Muammoli vaziyat yaratish - o‘quvchilarga hayotiy muammolar asosida savollar beriladi. Ular vaziyatni tahlil qilib, turli yechimlarni taklif qiladilar.

2. Debat va munozaralar - bahs-munozaralar o‘quvchilarda fikrni asoslash, dalillar bilan isbotlash va boshqalarning qarashlariga hurmat bilan yondashish ko‘nikmasini rivojlantiradi.

3. Loyiha faoliyati - loyiha ishlari davomida o‘quvchilar mustaqil izlanadi, ma’lumot to‘playdi va amaliy natijaga erishadi. Bu jarayon ijodkorlik va mas’uliyatni shakllantiradi.

4. Refleksiya usuli - Tarbiya fani o‘quvchilarning nafaqat axloqiy dunyoqarashini, balki hayotiy kompetensiyalarini ham shakllantiradi.

Zamonaviy ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish katta ahamiyatga ega. Tarbiya darslarida multimedia vositalari, elektron taqdimotlar, videoroliklar va onlayn platformalardan foydalanish o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi. Raqamli muhitda tarbiyaviy ishlar XXI asr ko‘nikmalaridan biri — **raqamli savodxonlik** va **kiber-etika** hisoblanadi. “Tarbiya” fani doirasida o‘quvchilarga ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish madaniyati, axborot xurujlaridan himoyalanih va “feyk” xabarlarini farqlash o‘rgatiladi. Bu jarayon o‘quvchida nafaqat texnik ko‘nikma, balki mas’uliyat hissini ham shakllantiradi.

“Tarbiya” fani XXI asrda yashayotgan yosh avlod uchun shunchaki nazariy fan emas, balki hayotiy ko‘nikmalarni shakllantiruvchi laboratoriyaga aylanishi lozim. O‘quvchilarda 4K modelini shakllantirish orqali biz nafaqat raqobatbardosh kadrlar, balki jamiyatning ongli va axloqli a’zolarini tarbiyalagan bo‘lamiz. Bu esa mamlakatning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi asosiy omildir [5].

Xulosa qilib aytganda, tarbiya fani o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Mazkur fan orqali yosh avlodda tanqidiy fikrlash, kommunikativlik, hamkorlikda ishlash, ijodkorlik va raqamli savodxonlik kabi kompetensiyalar rivojlanadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlardan samarali foydalanish tarbiya

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
darslarining sifatini oshiradi hamda o‘quvchilarni kelajak hayotga tayyorlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020
2. “Tarbiya” fanini o‘qitish konsepsiyasi.
3. Musurmonova O. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
4. Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent, 2017.
5. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. – Toshkent, 2021.

1946–1990 YILLARDA O‘ZBEKISTON OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA PEDAGOGIK KADRLAR TAYYORLASHDAGI ASOSIY MUOMMO VA RIVOJLANISH JARAYONI

Dilnoza Axmadjonova,
Andijon viloyati Pedagogik Mahorat markazi o‘qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi, dilnozaaxmadjonova204@gmail.com

Annotatsiya : Maqola 1946–1990 yillarda O‘rta Osiyo va O‘zbekistondagi oliy ta’lim muassasalarida pedagogik kadrlar tayyorlash jarayonining asosiy bosqichlari, metodik asoslari va natijalarini tahlil qiladi. Izlanishda milliy va xalqaro ilmiy manbalarga tayanilgan holda, o‘qituvchi shaxsining salohiyati, amaliyot bilan bog‘liqlik va pedagogika faoliyati o‘zaro bog‘lanib talqin etilgan.

Kalit so‘zlar : oliy ta’lim, o‘qituvchi tayyorlash, metodika, loyabatoriya, amaliyot, maorif, tarix

Аннотация: В статье анализируются основные этапы, методические основы и результаты процесса подготовки педагогических кадров в высших учебных заведениях Центральной Азии и Узбекистана в 1946–1990 годах. Представлены результаты исследования, основанного на национальных и международных научных источниках, и взаимосвязанные интерпретации потенциала личности преподавателя, его связи с практикой и педагогической деятельностью.

Ключевые слова: высшее образование, подготовка учителей, методология, лаборатория, практика, образование, история

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Abstract: The article analyzes the main stages, methodological foundations and results of the process of training pedagogical personnel in higher educational institutions of Central Asia and Uzbekistan in 1946–1990. The research, based on national and international scientific sources, interrelated interpretations of the potential of the teacher's personality, connection with practice and pedagogical activity are presented.

Keywords: higher education, teacher training, methodology, laboratory, practice, education, history

1946–1990 yillar oliy ta’lim tizimi uchun qayta tiklanish, sanoat rivojlanish va bilimlar iqtisodiyotiga o‘tish bosqichlarida o‘qituvchi kadrlarni tayyorlashga bo‘lgan ehtiyoj keskin o‘sishi bilan asoslanadi. Urushdan keyingi qayta tiklanish sharoitida oliy ta’lim tizimi va aynan pedagogik institutlarda kafedralar tarmog‘i kengaydi, malaka almashinuvi va pedagogik amaliyotning hajmi oshdi, o‘quv rejalarida umumpedagogik, psixologiya va maxsus metodik fanlar o‘rtasidagi muvozanat izlandi. Mazkur davrning tarixiy manzarasida “pedagogik fanning rivoji ta’lim amaliyoti bilan uzviy aloqada kichadi”, degan yondashuv ustuvor bo‘ldi.

Pedagogika sohasini rivojlantirish maqsadida joylarda bir qancha oliy ta’lim institutlari ochildi, xususan, 1949-yilda Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika instituti, 1951-yilda Farg‘ona davlat pedagogika institutida oliy ma’lumotli jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlaydigan fakultetlar tashkil etildi. 1955-yilda Toshkent Fizkultura instituti, 60-yillarda Termiz, Sirdaryo, Toshkent viloyat pedagogika institutlari, Andijon tillar pedagogika institute, Toshkent rus tili va adabiyoti pedagogika institutlari o‘z faoliyatini boshladi. Shuningdek, yangi fakultetlar, viloyatlarda yirik pedagogik oliy o‘quv yurtlarning filiallari ochildi.

Lekin bu davrda asosan o‘qitish tizimi to‘liq ruslashtirish asosida rivojlangan. Bunga asos qilib biz RSFSR Ukrainadagi pedinstitutlarda rus tili va adabiyoti fakultetlariga O‘zbekistondan ko‘plab talabalarning qabul qilinishi va o‘qitilishi ham buni isbotlashi mumkin. Bundan tashqari oliy o‘quv yurtlarida o‘qitiladigan fanlarning o‘quv dasturlari Maskvada tayyorlanib, O‘zbekiston sharoitiga moslashtirilardi va u batamom mustamlakachi sovetlar manfaatiga xizmat qilar edi.

XX asrning 50-yillarning ikkinchi yari va 60-yillarda ustoz va pedagoglarni obro‘-e’tibori tushib ketdi. Xususan bu hol 70-80-yillarda keskin tus oldi. 1987-yil may oyida bo‘lib o‘tgan O‘zbekiston o‘qituvchilarining VII

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

syezdida keying ikki yil davomida 23 mingga yaqin o‘qituvchi o‘z ishini tashlab ketganligi ta’kidlandi. Yosh yigit – qizlar o‘rtasida pedagogika kasbiga qiziqish havasi so‘nib ketdi. Buni, shu fakt isbotlaydiki, o‘zlari pedagogik kasbi bo‘yicha o‘qishga kirgan bo‘lsalarda, Qarshi, Sirdaryo, Termiz, Xorazm va boshqa joylardagi pedagogic institutlarning 20 foiz birinchi kurs talabalari bilan o‘tkazilgan savol-javoblarda tasodifan mazkur kasbni tanlaganliklarini bildirganlar. Beshinchi kursda esa talabalarning 30 foizdan ko‘prog‘i pedagog bo‘lib ishlashni xohlamaymiz deb javob qaytarganlar. Termiz, Qarshi (1983-1987-yillar), Farg‘ona, Xorazm (1984-1988-yillar), Sirdaryo, Respublika rus tili va adabiyoti pedagogic institute (1984-1989-yillar)ni bitiruvchi kurs talabalaridan 40 foizi boshqa tashkilotlarda mehnat qilishni xohlaydi, 46,4 foizi esa o‘z ixtisosidan ko‘ngli qolgan. Yettita pedagogika oliy o‘quv yurtlari talabalarining 31 foizi ota-onalar maslahati bilan (1986-yil) pedagoglik kasbini tanlagan. O‘zi tanlagan kasb-hunarga mehr-havas va qiziqish bo‘lmagach, tayyorlanayotgan kadrlar sifat darajasi ham paslab boraveradi. Jizzax, Qarshi, Buxoro pedagogika institutlari bitiruvchilari bilan dastur hajmida yozma ish olinganda ularning teng yarmi qoniqarsiz baho olgan. Farg‘ona institutini bitirib, maktabda matematikadan dars bergan 100 nafar o‘qituvchidan maktab dasturi hajmida yozma ish olinganda ularning 80 foizi, Jizzaxda esa 1988-1989-o‘quv yilida 60 nafar o‘qituvchining hammasi qoniqarsiz baho olgan.

Oliy o‘quv yurtlarida o‘qituvchilar obro‘sining tushib ketishiga olib kelgan omillar:

1. Moddiy omil bo‘lib, 50-yillardan e’tiboran o‘qituvchilik va pedagoglik kasbiga nisbatan sovetlar hukumatining munosabati salbiy tomonga keskin o‘zgardi, ularning mehnatiga to‘lanadigan haq jiddiy kamaytiriladi.

2. Moddiy ishlab chiqarish birinchi darajali vazifa degan bahonada va ta’limni ishlab chiqarish bilan bog‘lab olib boorish degan bahona asosida maktab va oliy o‘quv yurtlarida ta’lim-tarbiya bo‘shashib ketdi, u ikkinchi rejaga surib qo‘yildi. Oliy o‘quv yurtlarining talabalari bir necha oylab paxtani yagonalash, qator oralariga ishlov berish, terim mavsumiga va chorva uchun yem-hashak tayyorlash kabi ishlarga surunkali safarbar qilindilar.

3. O‘qituvchi-pedagoglar mehnatiga munosib haq to‘lanmaslik va moddiy yetishmovchilik maktablar va oliy o‘quv yurtlarida tamagirlik illatini keltirib chiqardi. Bu hol o‘z navbatida ildiz otib, har qanday jamiyatni ham ichidan yemiruvchi, poraxo‘rlik deb atalmish vaboni gazak otishiga sabab bo‘ldi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Sovetlar hukumati oliy o‘quv yurtlaridagi ta’lim-tarbiya jarayonida buyuk millatchilik siyosatini avjiga mindirdi, ruslashtirish siyosatini yuritdi. Rus tilini o‘rganish uchun ajratilgan soatlar bir necha barobar oshirilib, ta’limning barcha tizimlarida bu tilni o‘rganish majburiy qilib qo‘yildi.

Lekin bu davrda Oliy ta’limning pedagogika yo‘nalishida bir qancha yutuqlarga ham erishildi. Xususan, milliy metodik maktabda esa o‘qituvchi shaxsini tarbiyalash masalasi keng yoritildi. Bu esa o‘qituvchining bilim va ko‘nikmalari bilan cheklanmaydigan, balki qadriyatlar, kasbiy etika, ma’naviy mas’uliyat kabi komponentlarini ham nazarda tutuvchi keng qamrovli yondashuvni talab qildi. Shuning uchun 1970-yillardan boshlab pedagogik etika, psixologik xizmat, tarbiya metodikasi yo‘nalishlari kuchaytirildi, talabalarning ma’naviy-ma’rifiy ishlari shakllandi va bitiruv malakaviy ishlarida sinfdan tashqari ta’lim loyihalari muhim o‘rin egalladi. Shu bilan birga, metodik-amaliy tayyorgarlik va ilmiy-taxliliy kompetensiyalar o‘rtasidagi muvozanatni saqlash uchun bitiruvchilarga o‘qitish, keys tahlil va loyihaviy ishlash kabi faol metodlar keng joriy etildi.

Tarixiy natijalar nuqtai nazaridan, 1946–1990 yillarda pedagogik kadrlar tayyorlash tizimi bir necha kamchilik va xatolar bilan birgalikda, ayrim jihatlarida rivojlandi: birinchidan, fanlar integratsiyasi va metodik yondashuvlar hisobiga dars sifati oshdi; ikkinchidan, ishlab chiqarish va maktab amaliyoti bilan bog‘liqlik kuchaydi; uchinchidan, o‘qituvchi shaxsining rivojlanishiga qaratilgan odatiy va hamkorlik kompetensiyalar tizimga kiritildi.

Mazkur tarixiy tajriba bugungi kunda ham — raqamli ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv va o‘quv dasturlarining moslashuvchanligi talabi sharoitida — o‘z dolzarbligini yo‘qotmaganini ko‘rsatadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Piskunov A. I. Istoriya pedagogiki. — Moskva: Prosveshcheniye, 1981.
2. Tursunov I. Xalq ta’limining dolzarb muommolari.- T.: “O‘qituvchi”, 1990.
3. Usmonov Q , Sodiqov M , O‘zbekiston tarixi (1917-1991-yillar) – T.: “Sharq”, 2014.
4. Shamsutdinov R, Karimov Sh , Vatan tarixi (O‘zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida) – T.: “Sharq” , 2010.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

UDK: 37.013:37.03(091)

BIRINCHI RENESSANS ALLOMALARI MEROSI VA IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLAR INTEGRATSIYASI ASOSIDA YOSHLARDA XXI ASR KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI.

Normuxamedov Zarif Normo‘minovich

*Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi,
ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi kafedrası o‘qituvchisi.*

zarifomad@gmail.com tel.:+998915858313

Annotatsiya. Mazkur maqolada Birinchi Renessans allomalarning ilmiy-pedagogik merosi va ijtimoiy-gumanitar fanlar integratsiyasi asosida o‘quvchi-yoshlarda XXI asr ko‘nikmalarini (4K modeli: kreativlik, tanqidiy fikrlash, kommunikatsiya, kollaboratsiya) shakllantirish mexanizmlari tadqiq etilgan. Al-Xorazmiy, Al-Forobiy, Ibn Sino va Beruniy asarlaridagi aqliy tarbiya, mantiqiy tahlil va ijtimoiy hamkorlik g‘oyalari bugungi “Soft Skills” tizimining tarixiy-genetik ildizlari sifatida ochib berilgan. Tadqiqotda tarixiy merosni amaldagi ijtimoiy-gumanitar fanlar (tarix, adabiyot, tarbiya, falsafa) dasturlariga keystage va loyihaviy ta’lim orqali singdirish mexanizmlari taklif etilgan. Natijada an’anaviy tarbiya va zamonaviy raqamli texnologiyalar uyg‘unligiga asoslangan uch bosqichli metodik tizim ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Birinchi Renessans, XXI asr ko‘nikmalari, 4K modeli, ijtimoiy-gumanitar fanlar, integratsiya, loyihaviy ta’lim, tanqidiy fikrlash.

Аннотация. В данной статье исследованы механизмы формирования у учащейся молодёжи навыков XXI века (модель 4К: креативность, критическое мышление, коммуникация, коллаборация) на основе интеграции научно-педагогического наследия учёных Первого Ренессанса и социально-гуманитарных дисциплин. Идеи интеллектуального воспитания, логического анализа и социального сотрудничества, содержащиеся в трудах Аль-Хорезми, Аль-Фараби, Ибн Сины и Беруни, раскрыты как историко-генетические корни современной системы «Soft Skills». В исследовании предложены механизмы внедрения исторического наследия в действующие программы социально-гуманитарных дисциплин (история, литература, воспитание, философия) посредством кейс-стади и проектного обучения. В результате разработана трёхуровневая методическая система, основанная на гармонизации традиционного воспитания и современных цифровых технологий.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ключевые слова: Первый Ренессанс, навыки XXI века, модель 4К, социально-гуманитарные дисциплины, интеграция, проектное обучение, критическое мышление.

Abstract. This article explores the mechanisms for developing 21st century skills (4C model: creativity, critical thinking, communication, collaboration) in students based on the integration of the scientific-pedagogical heritage of First Renaissance scholars and socio-humanitarian disciplines. The ideas of intellectual upbringing, logical analysis, and social cooperation contained in the works of Al-Khwarizmi, Al-Farabi, Ibn Sina, and Beruni are revealed as the historical-genetic roots of the modern “Soft Skills” system. The study proposes mechanisms for embedding historical heritage into current socio-humanitarian curricula (history, literature, upbringing, philosophy) through case-study and project-based learning methods. As a result, a three-level methodological system based on harmonizing traditional upbringing and modern digital technologies has been developed.

Keywords: First Renaissance, 21st century skills, 4C model, socio-humanitarian disciplines, integration, project-based learning, critical thinking.

Kirish. XXI asr jahon ta’lim tizimining asosiy tendensiyasi sifatida o‘quvchilarning nafaqat akademik, balki hayotiy-amaliy ko‘nikmalarini shakllantirish masalasini kun tartibiga qo‘ymoqda. Jahon iqtisodiy forumi (World Economic Forum) va UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, bugungi yosh avlod uchun eng zarur kompetensiyalar qatoriga kreativlik, tanqidiy fikrlash, kommunikatsiya va kollaboratsiya kiradi [4, 8-12-b.]. Ushbu “4K modeli” (yoki ingliz adabiyotida “4C” – Critical thinking, Creativity, Communication, Collaboration) mehnat bozorining tezkor o‘zgaruvchan talablariga moslashish imkonini beradi [10, 5-7-b.].

Biroq, mazkur ko‘nikmalarni shakllantirishda faqatgina zamonaviy texnologik yondashuvlarga tayanish yetarli emas. Tadqiqotimiz davomida aniqlandiki, XXI asr ko‘nikmalari g‘arb ta’lim modellarigagina xos hodisa emas, balki ularning asl ilmiy-ma’naviy ildizlarini Sharq Uyg‘onishi – Birinchi Renessans davri allomalarining asarlaridan topish mumkin [2, 112-b.]. Al-Xorazmiy, Al-Forobiy, Ibn Sino va Beruniy kabi mutafakkirlarning asarlarida ilgari surilgan aqliy tarbiya, ijtimoiy hamkorlik, mantiqiy mushohada va empirik kuzatuv tamoyillari bugungi 4K modelining tarixiy-genetik fundamenti bo‘lib xizmat qiladi [1, 45-b.].

Hozirgi kunda O‘zbekiston ta’lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar (tarix, adabiyot, tarbiya, falsafa) yoshlarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalash bilan bir qatorda, ularda XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishda katta salohiyatga ega

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

[12, 14-18-b.]. Mavjud adabiyotlar tahlili (Scopus, Web of Science, ScienceDirect, Google Scholar, ResearchGate, inLibrary.uz va boshqa bazalar asosida) shuni ko‘rsatadiki, tarixiy meros, ijtimoiy-gumanitar fanlar va XXI asr ko‘nikmalari o‘rtasidagi integratsiyaning yaxlit metodik mexanizmi hali to‘liq ishlab chiqilmagan. Tadqiqotimizning maqsadi aynan shu ilmiy bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda ilk bor Birinchi Renessans allomalari merosi va ijtimoiy-gumanitar fanlar integratsiyasi asosida o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishning konseptual modeli va amaliy-texnologik mexanizmlari tizimli tarzda ishlab chiqilgan.

Metodlar. Tadqiqot metodologiyasi kompleks ko‘p darajali yondashuvga asoslanadi. Nazariy darajada tarixiy-genetik, qiyosiy-tahliliy (komparativistik) va aksiologik metodlardan foydalanildi. Tarixiy-genetik metod Birinchi Renessans allomalari qarashlaridagi XXI asr ko‘nikmalarining ildizlarini aniqlashga, qiyosiy-tahliliy metod esa ushbu tarixiy g‘oyalar va zamonaviy 4K modeli o‘rtasidagi muvofiqlikni ochib berishga xizmat qildi.

Manbalar bazasini shakllantirishda Scopus, Web of Science, ScienceDirect kabi nufuzli xalqaro ilmiy bazalar, shuningdek, inLibrary.uz, CyberLeninka va Google Scholar milliy va mintaqaviy platformalardan keng foydalanildi. Bibliografik ma’lumotlarni boshqarish va tahlil qilishda Mendeley, plagiatga qarshi tekshiruvda Premium Plagium, matnlarni stilistik tahrirlashda esa Grammarly va QuillBot vositalari qo‘llanildi [11, 15, 18, 19]. Ilmiy ishning texnik formatlanishi Overleaf muhitida LaTeX asosida amalga oshirildi [7].

Empirik qismda pedagogik tajriba-sinov ishlari Toshkent shahridagi 3 ta umumiy o‘rta ta’lim maktabida 2024-2025 o‘quv yilida o‘tkazildi. Unda 7-9-sinf o‘quvchilaridan iborat 200 nafar respondent ishtirok etdi. Ular nazorat (n=100) va eksperimental (n=100) guruhlariga ajratildi. Eksperimental guruhda keys-stadi va loyihaviy ta’lim metodlariga asoslangan integrativ dastur sinovdan o‘tkazildi. O‘quvchilarning XXI asr ko‘nikmalari darajasini baholashda moslashtirilgan PISA ijodiy fikrlash testlari, guruhviy ishlash kuzatuvi va kommunikativ kompetensiya so‘rovnomasi qo‘llanildi.

Natijalar.1. XXI asr ko‘nikmalarining tarixiy-genetik ildizlari.

Tadqiqotning birinchi muhim natijasi Birinchi Renessans allomalari asarlarida XXI asr ko‘nikmalari elementlarining mavjudligini ilmiy isbotlashdan iborat bo‘ldi. 1-jadvalda 4K modeli komponentlari va ularning allomalar qarashlaridagi aks etishi tizimlashtirilgan.

1-jadval. Birinchi Renessans allomalari qarashlari va 4K modeli o‘rtasidagi tarixiy-genetik bog‘liqlik.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

4K modeli komponenti	Alloma	Asardagi ifodasi	Zamonaviy talqini
Tanqidiy fikrlash	Beruniy	Kuzatish, tajriba va faktlarga suyanish; “Hindiston” asarida empirik metod [6, 12-18-b.]	Axborotni tahlil qilish, dalillarga asoslanish
Tanqidiy fikrlash	Ibn Sino	Mantiq va analitik yondashuv; “Tib qonunlari”da kasallik sabablarini tadqiq etish [5, 32-35-b.]	Muammoni aniq tashxislash va yechim topish
Kreativlik	Al-Xorazmiy	Algebra fanining kashf etilishi; yangi matematik modellar yaratish [1, 45-48-b.]	Innovatsion yondashuv, noan’anaviy yechimlar
Kommunikatsiya	Al-Forobiy	“Fozil odamlar shahri”da hukmdor va fuqaro o‘rtasidagi samarali muloqot [2, 112-b.]	Samarali muloqot va o‘z fikrini dalillash
Kollaboratsiya	Al-Forobiy	Jamiyatda o‘zaro yordam va ijtimoiy birdamlik g‘oyalari [2, 115-b.]	Jamoadi ishlash, umumiy maqsad sari harakat

Manba: Mualliflar tomonidan [1, 2, 5, 6] manbalar asosida tayyorlangan.

Aniqlanishicha, Beruniyning kuzatish va tajribaga asoslangan ilmiy uslubi bugungi tanqidiy fikrlashning poydevori bo‘lsa, Ibn Sinoning tibbiyotdagi analitik tafakkuri zamonaviy tashxis qo‘yish va muammoni hal qilish ko‘nikmalari bilan bevosita bog‘lanadi. Al-Forobiyning “Fozil odamlar shahri” konsepsiyasi jamoaviy hamkorlik va samarali kommunikatsiyaning ilk nazariy modeli sifatida e’tirof etilishi mumkin [2, 112-115-b.; 6, 9-11-b.].

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

2. Ijtimoiy-gumanitar fanlarning 4K ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi salohiyati.

Tadqiqotning ikkinchi yo‘nalishi ijtimoiy-gumanitar fanlarning XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi imkoniyatlarini baholashga qaratildi. Kuzatuv va tahlillar natijasida quyidagilar aniqlandi:

Tanqidiy fikrlash (Critical thinking). Tarix va falsafa darslarida Beruniyning empirik metodi va Ibn Sinoning mantiqiy risolalari asosida keys-stadi mashg‘ulotlari o‘tkazish o‘quvchilarning dalillar asosida fikr yuritish qobiliyatini 27% ga oshirdi. “Beruniyning Hindistonni o‘rganish metodlari” keysi o‘quvchilarga bugungi axborot makonida ishonchli manbani farqlash ko‘nikmasini shakllantirishda yuqori samaradorlik ko‘rsatdi [6, 40-43-b.].

Kreativlik (Creativity). Adabiyot va tarbiya fanlarida allomalar hayoti va kashfiyotlarini badiiy idrok etish, ular asarlaridagi g‘oyalarni bugungi muammolarga ijodiy tatbiq qilish bo‘yicha ijodiy loyihaviy topshiriqlar o‘quvchilar kreativlik ko‘rsatkichini 23% ga yaxshiladi. “Al-Xorazmiy algoritmi asosida XXI asr muammosini yechish” loyihasi o‘quvchilarning original g‘oyalar yaratish qobiliyatini sezilarli oshirdi [1, 50-52-b.].

Kollaboratsiya (Collaboration). “Tarbiya” fanida Forobiyning “Fozil odamlar shahri” asarini o‘rganishda jamoaviy muhokama va rolli o‘yinlar tashkil etish o‘quvchilarning guruhviy ishlash ko‘rsatkichini 31% ga oshirgan [2, 115-118-b.].

Kommunikatsiya (Communication). Adabiyot darslarida allomalar hikmatlari va asarlarini og‘zaki va yozma tahlil qilish, esse va prezentatsiyalar tayyorlash kommunikativ ko‘nikmalarni 25% ga yaxshilashi qayd etildi.

3. Tarixiy merosni zamonaviy pedagogik tizimga integratsiya qilish mexanizmlari

Tadqiqotning asosiy amaliy natijasi sifatida “An‘ana va innovatsiya sintezi” nomli uch bosqichli integrativ metodik tizim ishlab chiqildi:

Birinchi bosqich – aksiologik-motivatsion bosqich. Bu bosqichda o‘quvchilarga allomalarning shaxsiy namunasi va hayotiy tamoyillari orqali XXI asr ko‘nikmalarining ma’naviy qadr-qimmati tushuntiriladi. “Tarbiya” va “Adabiyot” darslarida allomalar haqidagi hikoyalar, ularning odob-axloq va ilmga intilish bilan bog‘liq pand-nasihatlar motivatsion resurs sifatida qo‘llaniladi.

Ikkinchi bosqich – kognitiv-analitik bosqich. Ushbu bosqichda tarix va falsafa darslarida keys-stadi texnologiyasi orqali allomalarning ilmiy metodlari o‘rganiladi. Masalan, “Beruniy va zamonaviy fan: empirik metodning evolyutsiyasi” keysi yoki “Ibn Sino diagnostikasi: qadimgi va zamonaviy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi yondashuv” keysi o‘quvchilarni tanqidiy va analitik fikrlashga o‘rgatadi [5, 78-80-b.].

Uchinchi bosqich – kreativ-amaliy bosqich. Bu bosqichda o‘quvchilar loyihaviy ta’lim (Project-Based Learning) doirasida allomalar kashfiyotlarini bugungi kunning real muammolariga ijodiy tatbiq etadilar. “Al-Xorazmiy zamonaviy ITda”, “Forobiy modelidagi ideal jamiyat va barqaror rivojlanish maqsadlari” kabi loyihalar o‘quvchilarda kreativlik va kollaboratsiya kompetensiyalarini kompleks rivojlantiradi. Raqamli pedagogika vositalari – Padlet, Miro, Google Workspace kabi platformalar bu jarayonda keng qo‘llaniladi [13, 33-35-b.].

Eksperimental sinov natijalariga ko‘ra, ushbu uch bosqichli tizimni to‘liq o‘tagan eksperimental guruh o‘quvchilarida 4K ko‘nikmalarining integral ko‘rsatkichi 52% dan 79% gacha o‘sdi, nazorat guruhida esa bu o‘shish atigi 54% dan 60% gacha bo‘lgan.

Muhokama. Olingan natijalar Birinchi Renessans allomalari merosi XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda faqatgina tarbiyaviy vosita emas, balki mustahkam metodologik poydevor ekanligini tasdiqladi. Tadqiqotda ilgari surilgan asosiy tezis – “XXI asr ko‘nikmalari faqatgina zamonaviy g‘arb texnologiyalarigagina tayanmaydi, uning asl ildizlarini Birinchi Renessans davri allomalarining asarlaridan topish mumkin” – empirik jihatdan o‘z isbotini topdi.

Al-Forobiyning ijtimoiy ideal haqidagi qarashlari, xususan, “Fozil odamlar shahri”da ilgari surilgan o‘zaro hamkorlik va ma’naviy kamolot tamoyillari bugungi ta’limdagi kollaborativ yondashuv bilan nihoyatda hamohangdir [2, 112-120-b.]. Bu natijalar boshqa tadqiqotchilarning pedagogik qarashlari bilan ham mos keladi. Jumladan, tadqiqotchilar Sharq Renessansi allomalarining ilmiy merosi talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim didaktik material bo‘lib xizmat qilishini ta’kidlaydilar [6, 28-32-b.].

Bizning fikrimizcha, ijtimoiy-gumanitar fanlarning (tarix, adabiyot, tarbiya, falsafa) 4K ko‘nikmalarini shakllantirishdagi yuqori salohiyati ularning fanlararo mohiyati bilan izohlanadi. Bu fanlar orqali o‘quvchi nafaqat bilim oladi, balki tarixiy shaxslar timsolida hayotiy kompetensiyalarni o‘zlashtiradi. Raqamli pedagogikaning an’anaviy gumanitar ta’lim bilan uyg‘unligi ta’lim jarayonini interaktiv va amaliyotga yo‘naltirilgan shaklga olib chiqadi [13, 33-35-b.].

Shu bilan birga, tadqiqotning ayrim cheklovlari mavjud. Birinchidan, tarixiy merosning barcha jihatlarini to‘liq qamrab olish imkoniyati cheklangan. Ikkinchidan, tajriba-sinov faqat Toshkent shahridagi maktablarda o‘tkazilgani natijalarni umumlashtirishda ehtiyotkorlik talab qiladi. Uchinchidan, XXI asr

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ko‘nikmalarining uzoq muddatli shakllanish dinamikasini kuzatish uchun tadqiqot davomiyligi yetarli emas.

Xulosa. Tadqiqot natijalari Birinchi Renessans allomalari merosi va ijtimoiy-gumanitar fanlar integratsiyasi yoshlarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishning yuqori samarali vositasi ekanligini ko‘rsatdi. Tadqiqot bo‘yicha quyidagi asosiy xulosalar chiqarildi:

1. Al-Xorazmiy, Al-Forobiy, Ibn Sino va Beruniy asarlarida ijodiy fikrlash, tanqidiy tahlil, samarali muloqot va jamoaviy hamkorlik g‘oyalari mavjud bo‘lib, ular XXI asr 4K modelining tarixiy-genetik fundamenti hisoblanadi.

2. Ijtimoiy-gumanitar fanlar (tarix, adabiyot, tarbiya, falsafa) o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishda yuqori salohiyatga ega. Allomalar merosidagi empirik metod, analitik tafakkur va ijtimoiy birdamlik g‘oyalari mazkur fanlarning didaktik imkoniyatlarini sezilarli kengaytiradi.

3. Ishlab chiqilgan “An’ana va innovatsiya sintezi” uch bosqichli integrativ metodik tizimi (aksiologik-motivatsion, kognitiv-analitik, kreativ-amaliy) eksperimental sinovda yuqori samaradorlikni namoyon etdi.

Takliflar sifatida: (a) ijtimoiy-gumanitar fanlar o‘quv dasturlariga Birinchi Renessans allomalari ilmiy merosi asosidagi keys-stadi va loyihaviy topshiriqlarni kiritish; (b) pedagoglar uchun tarixiy meros va raqamli texnologiyalar integratsiyasi bo‘yicha malaka oshirish dasturlarini tashkil etish; (v) mintaqaviy va xalqaro miqyosda ushbu yo‘nalishda qiyosiy tadqiqotlarni kengaytirish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Аминов Т.М., Нуриханова Н.К., Ахмадуллин В.А. Al-Khwarizmi is an outstanding representative of oriental pedagogy // Перспективы науки и образования. – 2022. – №2 (56). – С. 45-52.

2. Сейдаханова А.С. Философско-педагогическое учение аль-Фараби // Вестник науки и образования. – 2023. – №5 (136). – С. 110-120.

3. Imanbayeva Zh., Edelbay S., Kenzhegulov N. Философско-педагогические идеи Абу Насра аль-Фараби в контексте современного образования // Вестник КазНУ. – 2023. – №2 (84).

4. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2023. – Geneva: WEF, 2023. – 54 p.

5. Abdukarimova G.B. Filosofskie vzglyady Abu Ali ibn Sino na obrazovanie // Evraziyskiy soyuz uchenykh (ESU). – 2023. – №4 (109). – S. 27-36.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

6. Микиртичан Г.Л., Соловьева Г.В., Станиславова И.Л. Универсальный гений центрально-азиатского Возрождения: к 1050-летию Абу Райхана аль-Беруни // Педиатр. – 2023. – Т. 14, №4. – С. 12-19.
7. Overleaf. Collaborative cloud-based LaTeX editor [Raqamli resurs]. – URL: <https://www.overleaf.com>.
8. GrindeQ Math Utilities for Microsoft Word [Raqamli resurs]. – URL: <https://www.grindeq.com>.
9. SciSpace ([Typeset.io](https://typeset.io)). AI-powered research platform [Raqamli resurs]. – URL: <https://typeset.io>.
10. Partnership for 21st Century Skills. Framework for 21st Century Learning: Definitions and Practice. – Washington, DC: P21, 2019. – 9 p.
11. Mendeley Desktop. Reference Management Software [Raqamli resurs]. – URL: <https://www.mendeley.com>.
12. Ахмедова, Д., Ибрагимова, М. Тарбиявий ишлар методикаси. – Тошкент: “Фан ва технология” нашриёти, 2024. – 156 б.
13. Kvon G.M., Vaks V.B., Usanova K.V. Texnologii dopolnennoy realnosti (AR) i proektnoe obuchenie v gumanitarnom obrazovanii // AR-jeournal. – 2025. – №1. – S. 30-38.
14. ResearchGate. Scientific social network [Raqamli resurs]. – URL: <https://www.researchgate.net>.
15. Grammarly. AI-powered writing assistant [Raqamli resurs]. – URL: <https://www.grammarly.com>.

O‘SMIR EGOIZMINING IJTIMOY-PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI VA XXI ASR KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Gadayeva Munira

Buxoro viloyati PMM mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘smirlar egoizmining ijtimoiy-psixologik determinantlari hamda ularning XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirish jarayoniga ta’siri tahlil qilinadi. Unda oilaviy muhit, tarbiya uslublari, kommunikativ tajriba va ijtimoiy munosabatlarning o‘smir shaxs rivojlanishidagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, egoistik tendensiyalarni kamaytirish orqali kommunikativlik, hamkorlik, empatiya va tanqidiy fikrlash kabi zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirish imkoniyatlari asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: egoizm, o‘smir, oilaviy muhit, ijtimoiy-psixologik determinantlar, XXI asr ko‘nikmalari, empatiya, kommunikatsiya.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Аннотация. В статье рассматриваются социально-психологические детерминанты эгоизма подростков и их влияние на формирование навыков XXI века. Особое внимание уделяется роли семейной среды, стилей воспитания, коммуникативного опыта и межличностных отношений в развитии личности подростка. Обосновываются возможности развития коммуникативных, кооперативных и критических навыков мышления посредством снижения эгоистических тенденций.

Ключевые слова: эгоизм, подросток, семейная среда, социально-психологические детерминанты, навыки XXI века, эмпатия, коммуникация.

Abstract . This article examines the socio-psychological determinants of adolescent egoism and their influence on the development of 21st-century skills. The study highlights the role of family environment, parenting styles, communicative experience, and interpersonal relations in shaping adolescent personality. It also substantiates the importance of reducing egoistic tendencies in order to develop communication, collaboration, empathy, and critical thinking skills.

Keywords: egoism, adolescent, family environment, socio-psychological determinants, 21st-century skills, empathy, communication.

KIRISH. Hozirgi globallashuv va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida yosh avlodni zamonaviy kompetensiyalar asosida tarbiyalash muhim ijtimoiy-pedagogik vazifalardan biriga aylanmoqda. XXI asr ko‘nikmalari sifatida tan olinayotgan tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, hamkorlik va kommunikativlik kabi sifatlar nafaqat ta’lim jarayonida muvaffaqiyatga erishish, balki shaxsning jamiyatda samarali faoliyat yuritishi uchun ham zarur hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, o‘quvchilarda ushbu ko‘nikmalarni shakllantirish masalasi pedagogika va psixologiya fanlarining dolzarb yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

O‘smirlik davri shaxs rivojlanishining murakkab va ziddiyatlarga boy bosqichi bo‘lib, aynan shu davrda o‘zini anglash, mustaqillikka intilish va ijtimoiy identifikatsiya jarayonlari faol kechadi. Shu bilan birga, o‘smir shaxsida individualizm, o‘z manfaatlarini himoya qilish va shaxsiy pozitsiyasini namoyon etishga intilish kuchayadi. Mazkur holat tabiiy rivojlanish jarayonining bir qismi bo‘lsa-da, ayrim vaziyatlarda egoistik xatti-harakatlar shaklida namoyon bo‘lishi mumkin.

Zamonaviy psixologik yondashuvlarga ko‘ra, o‘smir egoizmi tasodifiy yoki faqat tug‘ma hodisa emas, balki ijtimoiy-psixologik determinantlar ta’siri ostida shakllanadigan murakkab jarayondir. Xususan, oilaviy muhit, ota-onaning

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tarbiya uslubi, emotsional yaqinlik darajasi, ijtimoiy qadriyatlar tizimi va kommunikativ tajriba o‘smir shaxsining rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Oila shaxsning dastlabki ijtimoiylashuv muhiti bo‘lib, unda shakllangan munosabatlar tizimi keyinchalik o‘smirning o‘zini baholashi, boshqalarga munosabati va xulq-atvor strategiyalarini belgilaydi.

O‘smir egoizmining kuchayishi XXI asr ko‘nikmalarining shakllanishiga ham bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Egoistik yo‘nalganlik kommunikativlikning pasayishiga, hamkorlikning sustlashishiga, empatiyaning zaiflashishiga va tanqidiy fikrlashning biryoqlama tus olishiga olib kelishi mumkin. Aksincha, empatiya, ijtimoiy mas‘uliyat va hamkorlikka asoslangan xulq o‘smir shaxsining har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu sababli o‘smir egoizmining ijtimoiy-psixologik determinantlarini aniqlash va ularni kamaytirish yo‘llarini ishlab chiqish ilmiy hamda amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega.

Mazkur maqolaning maqsadi — o‘smirlar egoizmining ijtimoiy-psixologik determinantlarini tahlil qilish hamda ularning XXI asr kompetensiyalarini shakllantirish jarayoniga ta‘sirini ilmiy asoslashdan iborat.

ASOSIY QISM. Psixologik tadqiqotlarda egoizm shaxsning o‘z manfaatlarini boshqalarnikidan ustun qo‘yishi, atrofdagilarning ehtiyoj va hissiyotlarini yetarlicha inobatga olmasligi bilan tavsiflanadi. O‘smirlik davrida ushbu xususiyatning shakllanishi ko‘pincha shaxsning o‘zini anglash jarayoni, ijtimoiy identifikatsiyasi, o‘zini baholashi hamda oilaviy munosabatlar tizimi bilan bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli egoizmni faqat individual xulq sifatida emas, balki ijtimoiy-psixologik omillar ta‘sirida shakllanuvchi tizimli hodisa sifatida o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

O‘smir egoizmining shakllanishida oilaviy muhit yetakchi determinantlardan biri hisoblanadi. Oilada mavjud emotsional yaqinlik, ota-onaning farzandga bo‘lgan munosabati, tarbiya uslubi va kommunikatsiya sifati o‘smir shaxsining ijtimoiy rivojlanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Demokratik va qo‘llab-quvvatlovchi oilaviy muhitda voyaga yetayotgan o‘smirlarda empatiya, hamkorlik va ijtimoiy mas‘uliyat hissi nisbatan yuqori shakllanadi. Aksincha, avtoritar, konfliktli yoki befarq muhit egoistik xatti-harakatlarning kuchayishiga sabab bo‘lishi mumkin [1, 58-b].

Oilaviy tarbiya uslubi ham o‘smirning egoistik yoki ijtimoiy yo‘naltirilgan xulqini belgilovchi muhim omildir. Haddan tashqari nazorat, doimiy tanqid, e‘tiborsizlik yoki bolaning barcha istaklarini cheklovsiz qondirish shaxsda muvozanatsiz xulq shakllanishiga olib keladi. Bunday sharoitda o‘smir o‘z ehtiyojlarini haddan tashqari himoya qilishga, boshqalarning fikrini inkor etishga yoki o‘zini ustun qo‘yishga moyil bo‘lib qoladi. Sog‘lom oilaviy tarbiya

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

esa o‘smirni o‘z manfaatlarini anglash bilan birga, boshqalarning ehtiyojlarini ham hisobga olishga o‘rgatadi [2, 34-b].

O‘smir egoizmining ijtimoiy-psixologik determinantlari orasida o‘zini baholash darajasi ham alohida ahamiyatga ega. O‘z imkoniyatlarini noto‘g‘ri baholaydigan o‘smirlarda ikki xil holat kuzatilishi mumkin: birinchisi — o‘zini boshqalardan ustun qo‘yish, ikkinchisi — ichki ishonchsizlikni yashirish maqsadida himoyaviy egoizmga murojaat qilish. Har ikkala holatda ham o‘smirning ijtimoiy munosabatlari murakkablashadi, tengdoshlari bilan hamkorlik qilish qobiliyati susayadi va kommunikativ qiyinchiliklar yuzaga keladi.

Tengdoshlar muhiti ham egoistik tendensiyalarning shakllanishida muhim o‘rin tutadi. O‘smirlar ko‘pincha o‘z xatti-harakatlarini tengdoshlari bahosi bilan solishtiradi. Agar guruhda individual manfaat, raqobat va o‘zini ko‘rsatish ustuvor qadriyat sifatida shakllangan bo‘lsa, o‘smir ham shu modelni o‘zlashtirishi mumkin. Aksincha, hamkorlik, qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy mas’uliyat muhitida o‘smirning empatik xulqi rivojlanadi.

XXI asr kompetensiyalari sifatida e’tirof etilayotgan kommunikativlik, tanqidiy fikrlash, kreativlik va hamkorlik ko‘nikmalari shaxsning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi uchun zarur omillar hisoblanadi. Biroq egoistik tendensiyalar ushbu kompetensiyalarning shakllanishiga to‘sqinlik qiladi. Masalan, egoistik yo‘nalganlik kuchaygan o‘smirlar jamoaviy ishlash jarayonida boshqalarning fikrini qabul qilishda qiynaladi, o‘z nuqtai nazarini mutlaqlashtiradi va umumiy natijadan ko‘ra shaxsiy manfaatni ustun qo‘yishga moyil bo‘ladi.

Kommunikativ kompetensiya o‘smirning boshqalarni tinglash, fikr almashish, kelishuvga erishish va ijtimoiy vaziyatlarda moslashuvchan harakat qilish qobiliyati bilan bog‘liq. Egoistik xulq ushbu kompetensiyaning rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, chunki bunday xulqqa ega o‘smir ko‘pincha muloqotda faqat o‘z pozitsiyasini ilgari suradi. Natijada jamoa ichida kelishmovchiliklar, ziddiyatlar va ijtimoiy masofa ortishi mumkin.

Hamkorlik kompetensiyasi esa jamoaviy faoliyatda umumiy maqsad sari birgalikda harakat qilishni talab qiladi. Egoistik tendensiyalar kuchli bo‘lgan o‘smirlarda bu ko‘nikma sust rivojlanadi. Ular vazifalarni taqsimlash, mas’uliyatni bo‘lishish yoki boshqalarning hissasini qadrlashda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Shu bois egoistik xulqni kamaytirish XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi.

O‘smir egoizmini kamaytirishga qaratilgan psixologik-pedagogik yondashuvlar ta’lim va tarbiya jarayonida muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Oilaviy treninglar, empatiyani rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar, guruhli faoliyat,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratilgan topshiriqlar o‘smirlarning ijtimoiy moslashuvini yaxshilaydi. Ayniqsa, oilada sog‘lom emotsional muhit yaratish va ota-onalar bilan samarali muloqotni yo‘lga qo‘yish egoistik tendensiyalarni kamaytirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi [3, 149-b].

Ta‘lim jarayonida loyiha asosida o‘qitish, interaktiv metodlardan foydalanish va jamoaviy faoliyatni tashkil etish o‘quvchilarda hamkorlik, mas‘uliyat va ijtimoiy sezgirlikni rivojlantiradi. Bunday yondashuvlar o‘smirga o‘z manfaatlarini boshqalar manfaatlar bilan uyg‘unlashtirishni o‘rgatadi. Psixologik tadqiqotlar empatiya va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash darajasi yuqori bo‘lgan o‘smirlarda egoistik xatti-harakatlar kamayishini ko‘rsatadi [4, 22-p].

Shunday qilib, o‘smir egoizmi biologik yoki individual hodisagina emas, balki murakkab ijtimoiy-psixologik tizim mahsulidir. Uning shakllanishida oilaviy muhit, tarbiya uslublari, tengdoshlar bilan munosabat, kommunikativ tajriba va qadriyatlar tizimi muhim determinant sifatida namoyon bo‘ladi. Egoistik tendensiyalarni kamaytirish orqali esa o‘smirlarda XXI asr kompetensiyalarini samarali shakllantirish mumkin.

XULOSA. O‘smirlik davrida egoistik tendensiyalarning shakllanishi shaxs rivojlanishining murakkab ijtimoiy-psixologik jarayonlari bilan bog‘liqdir. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, oilaviy muhit, tarbiya uslubi, emotsional qo‘llab-quvvatlash, tengdoshlar bilan munosabat va o‘zini baholash darajasi o‘smir egoizmining asosiy determinantlari hisoblanadi. Egoistik xulqning kuchayishi o‘smirning kommunikativligi, hamkorlikka tayyorligi va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalariga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Shu sababli o‘smirlar bilan ishlashda oilaviy muhitni sog‘lomlashtirish, empatiyani rivojlantirish, jamoaviy faoliyatni kengaytirish va psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish zarur. Mazkur yondashuvlar o‘smir egoizmini kamaytirish bilan birga, XXI asr ko‘nikmalarini samarali shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G‘oziyev E. Yosh davrlari psixologiyasi. — Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
2. Karimova V. Oila psixologiyasi. — Toshkent: Fan, 2007.
3. Davletshin M. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
4. Bandura A. Social Learning Theory. — New York: General Learning Press, 1977.
5. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. — Harvard University Press, 1979.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

6. Steinberg L. Adolescence. — New York: McGraw-Hill, 2014.

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING O‘QUVCHILARDA TRANSVERSAL KOMPETENSIYALARNI (XXI ASR KO‘NIKMALARI) SHAKLLANTIRISHDAGI STRATEGIK ROLI

Mamadaliyev Dilmurod Murodilovich

*Andijon viloyati, Qo‘rg‘ontepa tumani 51-maktab oliy toifali huquq va
tarbiya fani o‘qituvchisi, Andijon davlat pedagogika instituti mustaqil
izlanuvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv davrida o‘quvchilarda "4C" (tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya va kollaboratsiya) ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarix, falsafa va sotsiologiya kabi fanlarning shaxs emotsional intellekti va ijtimoiy mas‘uliyatini oshirishdagi strategik ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: XXI asr ko‘nikmalari, ijtimoiy-gumanitar fanlar, tanqidiy fikrlash, yumshoq ko‘nikmalar (soft skills), kreativlik, ta‘lim transformatsiyasi.

Abstract: This article analyzes the role of social sciences and humanities in developing "4C" skills (critical thinking, creativity, communication, and collaboration) in students during the era of globalization. The research highlights the strategic importance of disciplines such as history, philosophy, and sociology in enhancing the emotional intelligence and social responsibility of individuals.

Keywords: 21st-century skills, social sciences and humanities, critical thinking, soft skills, creativity, educational transformation.

KIRISH. Bugungi kunda jahon ta‘lim tizimi "**Bilimga asoslangan ta‘lim**"dan "**kompetensiyaga asoslangan ta‘lim**" modeliga o‘tmoqda. Agar XX asrda o‘quvchidan ma‘lumotlarni statistik o‘zlashtirish talab qilingan bo‘lsa, XXI asrning **VUCA** (volatility — o‘zgaruvchanlik, uncertainty — noaniqlik, complexity — murakkablik, ambiguity — mavhumlik) dunyosi shaxsdan yuksak darajadagi moslashuvchanlikni talab qiladi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar (tarix, huquq, sotsiologiya, falsafa, adabiyot) shunchaki faktologik material emas, balki shaxsning **ijtimoiy intellektini** shakllantiruvchi asosiy mexanizm hisoblanadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Metodologik asoslar va 4K modeli integratsiyasi.

O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy fanlar quyidagi metodologik prinsiplarga tayanadi:

Tanqidiy fikrlash (Critical Thinking) va Gnoseologik yondashuv Ijtimoiy-gumanitar fanlar o‘quvchida ma’lumotni filtrlash va uning verifikatsiyasini (haqiqiylikini tekshirish) amalga oshirish ko‘nikmasini hosil qiladi. **Misol:** Tarix darslarida turli manbalarni (arxiv hujjatlari, memuarlar, feyk xabarlar) qiyosiy tahlil qilish orqali o‘quvchi "**tarixiy dekonstruksiya**" qilishni o‘rganadi. Bu unga kundalik hayotdagi axborot xurujlariga qarshi kognitiv immunitet beradi.

Kreativlik (Creativity) va Nostandart yechimlar.

Gumanitar ta’lim shablonli fikrlashdan voz kechishni rag‘batlantiradi. Adabiyot darslarida asar syujetini muqobil variantlarda tahlil qilish yoki ijtimoiy fanlarda muammoning bir necha yechimini topish (masalan, ekologik inqirozning ijtimoiy yechimlari) o‘quvchida **divergent fikrlash**ni rivojlantiradi.

Ijtimoiy fanlar va emotsional intellekt (EQ).

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, XXI asrda muvaffaqiyatning 80%i **emotsional intellektga** bog‘liq.

* **Sotsiokultural kompetensiya:** Gumanitar fanlar o‘quvchiga jamiyatning ijtimoiy strukturasi va undagi rollarni tushuntiradi.

* **Empatiya va Tolerantlik:** Dunyo dinlari va madaniyatlarini o‘rganish orqali o‘quvchida **inklyuziv fikrlash** shakllanadi. Bu globallashtgan mehnat bozorida turli madaniyat vakillari bilan samarali kollaboratsiya (hamkorlik) qilish uchun zarurdir.

Pedagogik strategiyalar va interaktiv metodlar.

Keys-stadi (Case Study): Huquq darslarida aniq bir huquqiy kolliziyani (to‘qnashuvni) tahlil qilish orqali o‘quvchining mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyati oshiriladi.

Sokratik dialog: Falsafa va jamiyatshunoslik darslarida savol-javob orqali haqiqatni izlash metodikasi tanqidiy mulohaza yuritishning oliy shaklidir.

Loyiha asosida o‘qitish (Project-based learning): Masalan, "Mening mahallamda yoshlar muammosi" mavzusida sotsiologik so‘rovnoma o‘tkazish o‘quvchida ma’lumot yig‘ish va statistik tahlil ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Axloqiy-etik filtr va sun’iy intellekt davri

Texnologiyalar rivojlangan sari, axloqiy (ethical) masalalar birinchi o‘ringa chiqmoqda. Ijtimoiy fanlar o‘quvchiga quyidagi savollarni berishni o‘rgatadi:

Ushbu texnologiya insoniyat manfaati uchunmi?
Raqamli dunyoda shaxsiy daxlsizlik qanday saqlanadi?

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Bu orqali o‘quvchida **aksiyologik (qadriyatga asoslangan)** dunyoqarash shakllanadi. U shunchaki iste’molchi emas, balki mas’uliyatli jamiyat a’zosiga aylanadi.

Xulosa: Ijtimoiy-gumanitar fanlar XXI asrda o‘quvchining ma’naviy-intellektual karkasini tashkil etadi. Ushbu fanlarni o‘qitishda an’anaviy metodlardan voz kechib, ularni hayotiy amaliyot bilan bog‘lash — barqaror rivojlanishning yagona yo‘lidir. Gumanitar ta’lim olmagan texnokratik jamiyat o‘zining ma’naviy o‘zagini yo‘qotish xavfi ostida bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-sonli Farmoni.
2. “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-sonli Qarori.
3. Xalq ta’limi tizimi xodimlarining odob-axloq qoidalari (Etika kodeksi) (Xalq ta’limi vazirligining 2019 yil 31 oktyabrdagi 349-son buyrug‘i).
3. Trilling, B., & Fadel, C. (2009). *21st Century Skills: Learning for Life in Our Times
4. Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O‘zbekiston strategiyasi". - Toshkent, 2021.
5. UNESCO Report: *Education in a Multilingual World

MA’NAVIYAT SAMARADORLIGINI TA’MINLASHDA MILLIY, TARIXIY MANBALARDAN FOYDALANISHNING O‘RNI

Xoliqulov Asliddin Habibulloyevich

Termiz davlat pedagogika instituti magistranti

Telefon: +998(99) 670 99 28 asliddinhabibulloyevich@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada milliy va tarixiy manbalarning ma’naviyatni shakllantirishdagi o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Qadimgi yozma yodgorliklar, xalq og‘zaki ijodi va insonparvarlik g‘oyalari asosida jamiyat ma’naviy taraqqiyotining asosiy yo‘nalishlari ochib beriladi. Shuningdek, tarixiy merosdan foydalanish orqali yosh avlodni barkamol shaxs sifatida tarbiyalash imkoniyatlari yoritiladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kalit so‘zlar: ma‘naviyat, tarixiy manbalar, yozma yodgorliklar, xalq og‘zaki ijodi, insonparvarlik, milliy qadriyatlar Ma‘naviyat, targ‘ibot, an‘ana, xalq og‘zaki ijodi, din, tasavvuf, yoshlar, zamonaviy, g‘oya.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari asrida insoniyatning ma‘naviy hayotida tub o‘zgarishlar yuz bermoqda. Bu jarayonlarda yosh avlodni ma‘naviy barkamol qilib tarbiyalash, ularning ongida milliy g‘urur va tarixiy xotirani mustahkamlash, yot g‘oyalarga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirish maqsadida ma‘naviy targ‘ibot muhim o‘rin tutadi. Ushbu maqolada "ma‘naviy targ‘ibot" tushunchasining mohiyati, uning tarixiy ildizlari va zamonaviy jamiyatda qanday shakllarda namoyon bo‘layotgani tahlil qilinadi.

Ma‘naviy targ‘ibot tushunchasining mohiyati

Ma‘naviy targ‘ibot – bu jamiyat a‘zolari ongiga ijobiy g‘oyalar, qadriyatlar, axloqiy me‘yorlar va milliy o‘zlikni anglash kabi tushunchalarni singdirish, mustahkamlash jarayonidir. Targ‘ibot arab tilidagi "targhib" – rag‘batlantirish, undash ma‘nosidan kelib chiqqan. Bu jarayon ma‘rifiy, mafkuraviy va tarbiyaviy faoliyatlar orqali amalga oshiriladi. Ma‘naviy targ‘ibot – insonning ma‘naviy olamini boyitishga, axloqiy yetuklikka erishishiga xizmat qiluvchi harakatlar majmuasidir. Bu harakatlar jamiyatdagi ijtimoiy ongni boshqarish vositasi sifatida ham ishlaydi.

Ma‘naviy targ‘ibotning tarixiy shakllari

O‘zbekiston tarixida ma‘naviy targ‘ibot qadimdan xalq ongini shakllantirishda asosiy vosita bo‘lgan. Og‘zaki xalq ijodi, diniy targ‘ibot, tasavvuf, an‘anaviy marosimlar orqali axloqiy qadriyatlar targ‘ib etilgan. Bahodirlik dostonlari, Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy kabi allomalarning asarlari buni tasdiqlaydi.

O‘zbekiston tarixiga nazar solsak, ma‘naviy targ‘ibot qadimdan xalq ongini shakllantirishda asosiy vosita bo‘lgan. Uning tarixiy shakllari quyidagilar orqali namoyon bo‘lgan:

Xalq og‘zaki ijodi orqali targ‘ibot:

Qadimda xalq orasida ertak, doston, maqol va matallar orqali axloqiy qadriyatlar singdirilgan. Bahodirlik eposlari, masalan, "Alpomish", "Go‘ro‘g‘li" asarlari yoshlar ongida vatanparvarlik, sadoqat, fidoyilik kabi fazilatlarni shakllantirishga xizmat qilgan.

Din va tasavvuf targ‘iboti:

Islom dini orqali iymon, taqvo, sabr-toqat, halollik targ‘ib etilgan. Xorazmiy, Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy kabi allomalar o‘z asarlari orqali ijtimoiy-ma‘naviy qadriyatlarni targ‘ib qilishgan. Masalan, Navoiy asarlarida insonparvarlik, mehr-oqibat, sabr va adolat singari fazilatlar ko‘p uchraydi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Mahalliy an‘analar orqali targ‘ibot:

Ota-onalar, oqsoqollar, ustozlar orqali qadriyatlar nasldan naslga o‘tgan. To‘ylar, marosimlar, diniy bayramlar ma‘naviy qadriyatlarni targ‘ib qilish maydoni bo‘lgan.

Mustaqillik yillarida ma‘naviy targ‘ibotning rivojlanishi

O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, ma‘naviy-ma‘rifiy soha davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Ma‘naviyat va Ma‘rifat markazlari, Yoshlar ittifoqi, Imom Buxoriy markazi kabi tashkilotlar faoliyat olib bormoqda. Qator qonun hujjatlari va farmonlar qabul qilinib, bu soha huquqiy asos bilan mustahkamlandi.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, ma‘naviy-ma‘rifiy soha davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov va hozirgi Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan bu yo‘nalishda muhim hujjatlar, qaror va konsepsiyalar qabul qilindi.

"Ma‘naviyat va Ma‘rifat" markazi, Yoshlar ittifoqi, O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi, Imom Buxoriy markazi kabi tashkilotlar yoshlarni ijtimoiy-ma‘naviy hayotga jalb etish bilan shug‘ullanmoqda. Respublika bo‘ylab targ‘ibotchilar guruhi shakllantirilgan.

"Ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar samaradorligini oshirish to‘g‘risida"gi farmonlar asosida davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. "Yoshlar siyosati", "Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida", "Ta‘lim to‘g‘risida"gi qonunlar bu boradagi faoliyatni huquqiy jihatdan mustahkamladi.

Zamonaviy ma‘naviy targ‘ibot shakllari

Zamonaviy jamiyatda ma‘naviy targ‘ibot yangi vosita va shakllarda namoyon bo‘lmoqda. OAV, ijtimoiy tarmoqlar, ta‘lim tizimi, san‘at va madaniyat bu jarayonda faol ishtirok etmoqda. Blogerlar, olimlar va psixologlar orqali yoshlar orasida milliy qadriyatlar ilgari surilmoqda.

Bugungi raqamli jamiyatda ma‘naviy targ‘ibotning shakllari ham o‘zgargan va quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘lmoqda:

1. Ommaviy axborot vositalari orqali targ‘ibot:

Televizion ko‘rsatuvlar, radiodasturlar, gazeta va jurnallar orqali ma‘naviy qadriyatlar yoritilmoqda. "Munosabat", "Yangi hayot", "Ma‘naviyat saboqlari" kabi eshittirish va ko‘rsatuvlar buning yaqqol misoli bo‘la oladi.

2. Ijtimoiy tarmoqlar orqali targ‘ibot:

Facebook, Telegram, YouTube, TikTok platformalarida targ‘ibot videolari, ma‘ruzalari, motivatsion kontentlar tarqatilmoqda. Bunda ayniqsa blogerlar, yosh olimlar, psixologlar va mutaxassislar faol ishtirok etmoqda.

3. Ta‘lim tizimi orqali targ‘ibot:

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Maktab va oliy ta’lim muassasalarida "Ma’naviyat darslari", "Tarixiy meros saboqlari" o‘tkazilmoqda. Ustoz-shogird an’anasi orqali yoshlar ongiga milliy g‘urur singdirilmoqda.

4. Madaniyat va san’at orqali targ‘ibot:

Teatr sahnalari, filmlar, qo‘shiqlar, ko‘rgazmalar orqali tarbiyaviy g‘oyalar targ‘ib qilinmoqda. “Yangi O‘zbekiston – yangi hayot” g‘oyasi ostida ijodiy loyihalar amalga oshirilmoqda.

Ma’naviy targ‘ibot samaradorligini oshirish yo‘llari

Targ‘ibot mazmuni va shakli auditoriyaga mos bo‘lishi, zamonaviy texnologiyalardan keng foydalanilishi lozim. Yoshlar orasida ijobiy g‘oyalarni yoyish uchun qisqa, tushunarli, vizual va interaktiv materiallar zarur. Shuningdek, targ‘ibot faoliyatini olib boradigan yetuk mutaxassislar tayyorlash zarur.

Zamonaviy sharoitda targ‘ibotning mazmuni, uslubi va auditoriyasiga moslashuvchan bo‘lishi lozim. Buning uchun: Yoshlar tilida, ularga yaqin uslubda, kreativ va qisqa shakllarda taqdim etilishi kerak. Ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyat tizimlashtirilib, professional kontent yaratilishi zarur. Har bir sohada ma’naviy targ‘ibotni olib boruvchi yetuk kadrlar tayyorlash muhim.

Xulosa

Ma’naviy targ‘ibot – jamiyatning axloqiy asoslarini mustahkamlovchi, yosh avlodni barkamol qilib tarbiyalovchi muhim vositadir. U qadimiy an’analar bilan bog‘liq bo‘lgan holda, zamonaviy texnologiyalar vositasida yangi shakllarda davom etmoqda. Tarixiy ildizlarimizga tayanib, zamonaviy imkoniyatlardan oqilona foydalansak, ma’naviy targ‘ibot jamiyatimiz taraqqiyotiga xizmat qiluvchi kuchli omil bo‘lib qoladi. Bu jarayonni ilmiy, tizimli va samarali tashkil etish jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. -T.: Ma'naviyat, 2008 yil
2. Milliy g'oya: targ'ibot texnologiyalari va atamalar lug'ati (Mas'ul muharrir I.Ergashev). -T.: Akademiya, 2007 yil.
3. Otamurodov S. Globallashuv va milliy-ma'naviy xavfsizlik. -T.: O'zbekiston, 2013 yil.
4. Xoliqov I., Sobirova M., Rustamov M. Ma'naviyatning axloqiy asoslari. -T.:TDPU, 2013 yil.
5. Ma'naviyat asoslari: O'rta umumta'lim maktablarining 10-11-sinflari va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari uchun darslik / V.Qo'chqorov,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

O.Mahmudov, Z.Zamonov. - Ikkinchi nashr. - Toshkent: Yangiyo‘l Poligraf Servis, 2018 yil.

6. Sobirova M., Xoliqov E. Etnomadaniyat. O‘quv qo‘llanma. - T.: “INN0VATSIYA-Z1Y0”, 2019 yil.

TOLERANTLIK TUSHUNCHASINING XXI ASR YOSHLAR TARBIYASIDAGI MOSLASHUVCHAN SHAKLLARI

Murotov Oybek Odil o‘g‘li

Buxoro innovatsiyalar universiteti 1- bosqich magistratura talabasi

Ilmiy rahbar PhD., dots., Nazarqulova Gulnora Ablakulovna

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi globallashuv va integratsiyalashuv sharoitida bag‘rikenglik, do‘stlik aloqalari xalqaro va millatlararo hamjihatlikni, totuvlik, tinchlikni ta‘minlashning, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ma‘daniy aloqalarni mustahkamlashni, shakllantirishda tolerantlikka yo‘naltirilgan zamonaviy ta‘lim jarayonining mazmuni, mohiyati uni shakllantirishga tolerantlik g‘oyasining innovatsion yondashuvlari, pedagogik islohatlari yosh avlodni tarbiyalashdagi milliy sharq madaniyatiga yo‘g‘rilgan umummilliy pedagogik jarayonlarning muhim omillari haqida ma‘lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: globallashuv, renessans, tolerantlik, innovatsion, integratsiyalashgan, pedagogik, demokratlashtirish

Kirish. Hozirgi globallashuv va integratsiyalashuv sharoitida bag‘rikenglik, do‘stlik aloqalari xalqaro va millatlararo hamjihatlikni, tinchlikni ta‘minlashning, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ma‘daniy aloqalarni mustahkamlashning asosiy vositasiga aylanmoqda. Bag‘rikenglik – bizning dunyomizdagi turli boy ma‘daniyatlarni, o‘zini ifodalashning va insonning alohidaligini namoyon qilishning hilma- xil usullarini hurmat qilish, qabul qilish va to‘g‘ri tushunishni anglatadi. XX asr insoniyatga katta ijobiy ijtimoiy-iqtisodiy yutuqlar, ya‘ni mustaqil davlatlar sonining ortib borishi, jamiyatni demokratlashtirish va erkin fuqarolik jamiyatini barpo etish, xalqaro munosabatlarning integratsiyalashuvi kabilar bilan birga hal qilinishi zarur bo‘lgan ijtimoiy va xalqaro kelishmovchiliklarning og‘ir yukini ya‘ni tolerantlik ma‘daniyatiga zid bo‘lgan milliy bog‘liqlik, buyuk davlatchilik, tuzgan sohibqiron Amir Temur davlatchiligi solnomalarida ham ko‘rish mumkin. Biroq mintaqalararo va mamlakatlararo hamjihatlik, do‘stlik va bag‘rikenglik munosabatlarning mustahkamligi ayni kunlarda bir muncha taranglashgan

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

vaziyatda ekanligi xalqaro insonlar nigohida yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Ammo yuqorida takidlangan xalqaro miqyosdagi vaziyatga qaramasdan. Ayni kunlarda mamlakatimiz miqyosida shaxsan yurtboshimiz O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev Uchinchi Renessansga qadam qo‘yish bosqichini, ya’ni Uchinchi Renessans poydevorini yaratish bosqichi deb nomlab, quyidagicha ta’rifladi: “Xalqimizning ulug‘vor qudrati jo‘sh urgan hozirgi zamonda O‘zbekistonda yangi bir uyg‘onish Uchinchi Renessans davriga poydevor yaratilmoqda desak, ayni haqiqat bo‘ladi. Chunki” Bugungi O‘zbekiston kechagi O‘zbekiston emas, bugungi xalqimiz ham kechagi xalq emas”, degan so‘zlarini ta’kidladilar. Xususan shuni alohida e’tirof etish kerakki, har qanday yangilanish yoki o‘zgarishlar albatta yangicha ta’lim islohotlari bilan namoyon bo‘lmay qolmaydi. Ta’lim jarayoni Markaziy Osiyo xalqlaridek ko‘p millatli turfa elat va xalqlarni o‘z bag‘riga olgan mamlakatimiz ta’lim sohasida ajralmas o‘rin olgan **“Tolerantlik”** tushunchasiga alohida ahamiyat bermasdan o‘ta olmaymiz. Chunonchi, markaziy davlatlar qatorida O‘zbekiston Respublikasi hududida ham 130 dan ortiq millat elat vakillari istiqomat qiladi. Shu sababli ham mamlakatimiz ayni kunlarda Uchinchi Renessans poydevorini qo‘yar ekan pedagogikaning barcha tarmoqlarida turli va keskin burilishlar bo‘lishi tabiiy hol. Demakki, ko‘p millatli xalqimiz oldida biz pedagoglar eng yuksak darajadagi ma’suliyatli kasb sohibi hisoblanamiz.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi

1995 yil 16 noyabrda YUNESKO Bosh konferensiyasining 28-sessiyasida Bag‘rikenglik tamoyillari to‘g‘risidagi deklaratsiya qabul qilindi. YUNESKO tomonidan bag‘rikenglikka oid yetmishdan ziyod xalqaro hujjatlar, konvensiyalar qabul qilindi. Deklaratsiyada irqi, jinsi, kelib chiqishi, tili, dinidan qat’iy nazar, bag‘rikenglikni targ‘ib etish, inson huquqlari va erkinliklarga hurmat bilan qarash kabi majburiyatlar aks etgan. Albatta, xalqimizga azaldan xos bo‘lgan xislat bag‘rikenglik biz uchun an’anaviydir. Shu kundan e’tiboran jahon bo‘ylab 16-noyabrni har yili «Xalqaro bag‘rikenglik kuni» sifatida keng nishonlanib kelinmoqda. 1996 ilda BMT Bosh Assambleyasi har yili shu kunni Xalqaro bag‘ri kenglik kuni deb nishonlashni taklif qilgan edi. Hech kimga sir emaski, bugungi kunda turli dinlar va ma’daniyatlarga mansub davlatlar o‘zaro yaqinlashmoqda. Bu hol ular orasidagi ijtimoiy, madaniy va diniy sohalardagi doimiy muloqotlarni taqozo etmoqda. Shu maqsaddan kelib chiqib 1945 yilda BMT ustavi «sabr-toqatli bo‘lish va jahonda yaxshi qo‘shnilar sifatida birgalikda yashash hamda xalqaro tinchlik va xavfsizlikni qo‘llab-quvvatlash uchun sa’y-harakatlarimizni birlashtirish»ni o‘z maqsadlaridan biri deb e’lon qildi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Bag‘rikenglik tushunchasi ilmiy faoliyat va ijtimoiy hayotning turli sohalari, jumladan, siyosat va siyosatshunoslik, sotsiologiya, falsafa, ilohiyot, ijtimoiy axloq, dinshunoslik kabi fanlar doirasida keng istifoda etiladi, va “tolerare”, ya’ni chidamoq, sabr qilmoq ma’nolarini anglatgan bu so‘z, asosan biror narsani, o‘zgacha fikr yoki qarashni, o‘z shaxsiy tushunchalaridan qat’iy nazar, imkon qadar bag‘rikenglik va chidam bilan qabul qilishni anglatadi. Bag‘rikenglik g‘oyasining tarixiy ildizlari dastlabki diniy qarashlar, diniy e’tiqodlar, diniy dunyoqarashning yuzaga kelishi bilan bog‘liq. Bag‘rikenglik, tinchlik, hamjihatlik, mehr-oqibat, hurmat, yaxshilik, ezgulik kabi g‘oyalarning yuzaga kelishi ham dinning paydo bo‘lishi bilan bog‘liq tushunchalar hisoblanadi. Miloddan avvalgi 1-ming yillikda O‘rta Osiyoda, aniqroq aytadigan bo‘lsak, hozirgi Xorazm va unga yaqin hududlarda yer yuzida paydo bo‘lgan eng qadimgi dinlardan biri zardushtiylik dini tarqala boshladi. Zardushtiylik ta’limotiga ko‘ra yolg‘on so‘zlamaslik, aldamaslik, adolatli bo‘lish, faqat ezgu amallar bajarish, kishiga ozor bermaslik, boshqalarni hurmat qilish, mehr-oqibatli bo‘lish, bag‘rikenglik kabi insoniy fazilatlar dinning bosh g‘oyasi atrofida mujassamlashtirilgan. Zardushtiylik dinining bosh g‘oyasi “ezgu fikr, ezgu so‘z va ezgu amal”lardan iborat. Inson hayotining ma’nosi esa adolatli turmush tarzi hisoblanadi. Zardushtiylik nafaqat jamiyatda sog‘lom turmush tarzini qaror toptirishga, balki Sharq davlatlarida axloqiy qadriyatlarning keng yoyilishida ham xizmat qilgan.

Demak, birgina “Tolerantlik” so‘z yohud tushuncha qaysi tilda yangramasin, qaysi millat vakili tomonidan yurutilmasin ayni jadal su‘ratda rivojlanayotgan zamonning muhim va ajralmas tushuncha bo‘lib qolaveradi. Tolerantlik ma’daniyati o‘zida sabrlilik, birdamlik, toqatlilik, chidamlilik, bardoshlilik, tinchliksevarlik va o‘zga ma’daniyat, o‘zga hayot vakillari bilan kelishuvchanlik tamoyillarini faol rivojlanishi va modernizatsiyalashayotgan multima’daniyatli jamiyat hayotiga tadbiq etishni ifodalaydi”.

Abduholiq G‘ijduvoni ta’limotidagi bag‘rikenglik turiga qarab quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga olgan:

Etno-psixologik bag‘rikenglik - har bir xalq, qabilaning urf-odati, qadriyati ruhiy o‘ziga xosligini tan olish, qadrlash, hurmat qilish, qabul qilish.

Milliy bag‘rikenglik - turli millatlarning yonma-yon tenglik va do‘stlik asosida yashashi.

Irqiyl bag‘rikenglik - turli irqnlarning teng huquqliligini tan olib ular bilan bahamjihat yashashi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Gender munosabatlar - jinslar o‘rtasidagi tenglikni tan olish, ayollarni e‘zozlash, qadrlash.

Ko‘rinib turganidek tolerantlik keng ma’noli tushuncha sifatida insonning turli iqtisodiy, ma’naviy, mafkuraviy, diniy munosabatlarga kirishishining qonun-qoidalarini belgilab beradi. Shu bois insonni zamonaviy jamiyatda yashashga o‘rgatish, tabiiy ravishda uni tolerantlikka o‘rgatishga barobar keladi. Tolerantlik, davlat va din, din va inson munosabatlari, insonning o‘z davlati oldidagi majburiyatlari kabi masalalarda har bir fuqaro aniq va ravshan bilimlarga ega bo‘lishi lozimligini o‘rtaga qo‘yadi.

Muhokama va natijalar

Pedagogik jarayonda tolerantlik quyidagi muhim ahamiyatga ega:

- **Shaxslararo munosabatlarni yaxshilash:** O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida, shuningdek, o‘quvchilarning o‘zaro munosabatlarida sog‘lom muhitni shakllantiradi.

- **Konfliktlarni tinch yo‘l bilan hal etish:** Ta’lim muassasasida kelib chiqadigan kelishmovchiliklarni zo‘ravonliksiz, muzokaralar orqali yechish ko‘nikmasini rivojlantiradi.

- **Empatiya va hamdardlikni rivojlantirish:** Bolalarda boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish, ularga g‘amxo‘rlik qilish qobiliyatini shakllantiradi.

- **Ma’daniy hilma-xillikni hurmat qilish:** Turli millat, din va madaniyat vakillariga nisbatan bag‘rikeng bo‘lishni o‘rgatadi.

- **Shaxsni barkamol rivojlantirish:** O‘quvchida o‘z fikriga ega bo‘lgan holda, boshqalarning fikrini ham hurmat qilish fazilatini tarbiyalaydi.

Falsafiy asarlar asosida tolerantlikni qaysi o‘rinlarda namoyon bo‘lishiga qarab, turlicha guruhlaydilar: Falsafa fanlari doktori G‘.Navro‘zova talqiniga ko‘ra:

1. **Insoniy tolerantlik**- insonning butun borliqqa muhabbati va uyg‘un harakati.

2. **Oilaviy tolerantlik**- oila ahlinga qalbining ochiqligi , mehmondo‘st mehribon va g‘amxo‘r bo‘lishi.

3. **Mahalliy tolerantlik** - qavm-qarindosh, qo‘ni-qo‘shni, turli din va millat vakillarining hamjihatlik va hamkorlikda bir-birlariga o‘zaro yordam qo‘lini cho‘zib yashashi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

4. El-yurt tolerantligi- mamlakat ahli bir-birining urf-odat, e‘tiqod, g‘oyalarini tan olib hamkor va hamjihat bo‘lib hayot kechirishi.

5. Xalqlar va davlatlararo tolerantlik - millati, irqi, jinsi, darajasi, yashash joyidan qat‘iy nazar birlik va do‘stlikda yashashlari.

Shunday qilib, adabiyotlar tahlili ushbu sohada mamlakatimiz hududida nazariy- amaliy ishlarning mavjudligini, ammo ma‘lum bir hududiy maktabgacha ta‘lim, maktab ta‘limi kasb- hunar kollejlari va oliy ta‘lim pedagoglari zimmasida har bir o‘shib kelatotgan avlod bilan amaliyot uchun izchil qo‘llanma zarurligini ko‘rsatadi. Tolerantlik ma‘daniyatini shakllantirish murakkab jarayon sanalib, uning natijadorlik samarasi turli hududlarda har xil ko‘rsatkichga ega bo‘lishi albatta tabiiy holatdir. Sabablar esa har bir individuallikning, shaxsning shaxsiy menidan va oilaviy holatidan kelib chiqqan holda o‘z - o‘zini yuzaga chiqazadi desak, mubolag‘a bo‘lmaydi.

Xulosa.Xulosa qilib shuni ta‘kidlash kerakki, ko‘p millatli O‘zbek xalqi qadim - qadimdan buyuk ipak yo‘li mavjud bo‘lgan davrlardanoq mehmondo‘st va albatta insonparvar xalqlar sirasida yetakchi o‘rinlarni egallaydi. Yaqin o‘tmishimizning o‘ziyoq mamlakatimiz xalqning naqadar insonparvar ekanligini ko‘rsatadi .Birinchii-ikkinci jahon urushlarida mamlakatimiz hududiga ko‘chirilgan minglab yetim bolalar tarbiyasi bilan shug‘ullanish, ularni insonparvarlik ruhida tarbiyalash naqadar qiyin vazifa ekanligi dunyo xalqlari yodidan sira ko‘tarilmagan desak, adashmagan bo‘lamiz hurmatli pedagoglar:Demakki, millatimiz tafakkurida “Tolerantlik” tushunchasi azal-azaldan singdirilgan.Tolerantlikni shakllantirish – bu bir martalik kompaniya emas, balki uzluksiz, tizimli va barcha ishtirokchilarning jalb etilishi bilan amalga oshiriladigan pedagogik jarayondir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni, 2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida
2. Декларация конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 г). Ст.
3. Usmonova M. D., Ibrohimova G. A. EDUCATION OF CULTURE OF TOLERANCE IN A NATIONAL CHARACTER //Psixologicheskoye zdorovye naseleniya kak vajnyy faktor obespecheniya prosvetaniya obshchestva. – 2020. – S. 174-176.
4. O‘zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (2020 yil 23 sentyabrdagi O‘RQ-637-son).
5. "Milliy tarbiya konsepsiyasi" (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 29 yanvardagi 46-sonli qarori).

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

6. Abdullayev A. O‘zbekistonda millatlararo munosabatlar: pedagogik jihatlar. Toshkent: Fan, 2020.

7. Karimova M. H. Madaniyatlararo muloqot psixologiyasi. Toshkent: Universitet, 2019.

HUQUQ IJODKORLIGI TUSHUNCHASI VA TURLARI, PRINSIPLARI.

Norqobilova Shohista Sobir qizi, TerDPI magistranti

Telefon raqami: +998507042444

norqobilovashohista91@gmail.com

Annotatsiya: Huquq ijodkorligi — bu davlat organlari, vakolatli mansabdor shaxslar yoki ayrim hollarda xalq tomonidan yangi huquqiy normalarni yaratish, mavjudlarini o‘zgartirish yoki bekor qilish jarayonidir. Oddiy qilib aytganda, huquq ijodkorligi — bu qonun va boshqa huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish faoliyatidir. Huquqiy normalarni yaratish: jamiyatda paydo bo‘lgan ehtiyoj, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish zarurati asosida yangi qoidalar ishlab chiqiladi. Amaldagi normalarni takomillashtirish: eskirgan yoki zamonga mos kelmay qolgan huquqiy me‘yorlar o‘zgartiriladi, to‘ldiriladi. Huquqiy normalarni bekor qilish: foydasiz yoki o‘z ahamiyatini yo‘qotgan huquqiy hujjatlar kuchdan qoldiriladi. Huquqiy hujjatlar tizimi barqarorligini ta‘minlash: qonunlar o‘zaro mos, izchil, tushunarli va amalda qo‘llashga qulay bo‘lishi ta‘minlanadi.

Kalit so‘z: Huquq ijodkorligi, qonun, norma, normativ-huquqiy hujjat, huquqiy tizim, farmon, qaror, buyruq, kodeks.

Huquq ijodkorligi — bu davlat tomonidan yangi huquqiy normalarni yaratish, ularni o‘zgartirish yoki bekor qilish jarayoni bo‘lib, jamiyatda vujudga kelgan ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solish uchun zarur bo‘lgan qoidalarni ishlab chiqish faoliyatidir. U quyidagi mazmunga ega: yangi qonun yoki norma yaratish, mavjud normalarni qayta ko‘rib chiqish, takomillashtirish, eskirgan va kuchini yo‘qotgan huquqiy hujjatlarni bekor qilish, huquqiy tizimning izchilligi va barqarorligini ta‘minlash, asosiy maqsadi jamiyatning ehtiyojiga mos, adolatli va samarali huquqiy tartibot yaratish. Huquq ijodkorligining xususiyatlari: rasmiylik: faqat qonunda belgilangan tartibda va vakolatli organlar tomonidan amalga oshiriladi. Ijtimoiy ehtiyojga tayanishi: yangi norma jamiyat talabidan kelib chiqadi. Huquqiy texnika qoidalariga rioya etilishi: huquqiy tushunchalar aniq, izchil, mantiqan to‘g‘ri

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tuziladi. Demokratiklik: muhokamalar, ekspertiza, jamoatchilik fikrini o‘rganish jarayonlari bo‘ladi.

Huquq ijodkorligi subyektlari: Oliy Majlis asosiy qonun ijodkori, Prezident farmon, qaror, farmoyish chiqaradi, Vazirlar Mahkamasi qarorlar, Mahalliy davlat organlari qarorlar, Ayrim holatlarda xalqning o‘zi referendum orqali qonun qabul qilishi mumkin.

Huquq ijodkorligining vazifalari: ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish, yangi ehtiyoj, yangi soha yoki muammo paydo bo‘lsa, uni huquqiy jihatdan belgilab berish, huquqiy tizimni takomillashtirish, normativ-huquqiy hujjatlar tizimini yangilash, ularni zamonaviylashtirish, qonunchilikda aniqlik va izchillikni ta‘minlash, qonunlar o‘rtasida o‘zaro moslik bo‘lishi va bir-biriga zid bo‘lmasligini ta‘minlashdir. Bundan tashqari jamiyat manfaatlarini himoya qilish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlash hamdir.

Huquq ijodkorligining shakllari. Qonun ijodkorligi yuksak shakl, qonunlarni qabul qilish jarayoni. Norma ijodkorligi quyi daraja Vazirliklar, mahalliy organlar tomonidan chiqariladigan normativ-huquqiy hujjatlar. Referendum orqali norma yaratish. Xalqning bevosita huquq yaratish jarayoni. Huquq ijodkorligining ahamiyati. Jamiyatning barqaror rivojlanishini ta‘minlaydi. Ijtimoiy adolatni qaror toptiradi, huquqiy tartibot va intizomni mustahkamlaydi, fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlaydi, samarali davlat boshqaruvini samarali qiladi, itisodiy va ijtimoiy sohalarini rivojlantiradi.

Huquq ijodkorligi — bu davlat organlari, vakolatli mansabdor shaxslar yoki ayrim hollarda xalq tomonidan yangi huquqiy normalarni yaratish, mavjudlarini o‘zgartirish yoki bekor qilish jarayonidir. Ushbu jarayon jamiyat hayotida paydo bo‘ladigan yangi ehtiyojlar, munosabatlar va muammolarni huquqiy jihatdan tartibga solish zarurati bilan bog‘liq bo‘lib, davlatning normativ-huquqiy tizimini shakllantirishda muhim o‘rin egallaydi.

Huquq ijodkorligining asosiy maqsadi — jamiyat taraqqiyoti uchun zarur bo‘lgan, adolatli, izchil va samarali huquqiy normalarni yaratishdan iborat. Huquq ijodkorligi jarayoni bir necha dolzarb vazifalarni bajaradi. Avvalo, u ijtimoiy munosabatlarni aniq tartibga soluvchi qoidalarni belgilaydi. Shuningdek, eskirgan yoki amaldagi tartibga mos kelmay qolgan normalarni o‘zgartirish, yangilash va zamon talablariga moslashtirish ham huquq ijodkorligining vazifasidir. Huquqiy hujjatlarning o‘zaro uyg‘unligi, tizimlilik va aniqlikni ta‘minlash ham ushbu jarayonning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Bularning barchasi fuqarolar huquq va erkinliklarini himoya qilish, davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish va jamiyat barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Oliy Majlis oliy qonun chiqaruvchi organ sifatida qonunlarni

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qabul qiladi. Prezident farmon va qarorlar orqali normativ-huquqiy tartibga solishda muhim rol o‘ynaydi. Vazirlar Mahkamasi, vazirlik va idoralar, mahalliy davlat organlari ham o‘z vakolatlari doirasida normativ hujjatlar ishlab chiqadilar. Ba’zi hollarda esa xalq bevosita referendum orqali muhim normativ hujjatlarni qabul qilishi mumkin.

Huquq ijodkorligi jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Dastlab, yangi norma yaratishga ehtiyoj aniqlanadi va tashabbus ilgari suriladi. Ikkinchi bosqichda qonun yoki normativ hujjat loyihasi tayyorlanadi. Keyingi bosqichda loyiha ustidan huquqiy, ilmiy, iqtisodiy va korrupsiyaga qarshi ekspertizalar o‘tkaziladi. Shundan so‘ng, loyiha muhokama qilinadi, Oliy Majlis tomonidan ko‘rib chiqiladi va ovoz berish orqali qabul qilinadi. Qabul qilingan hujjat Prezident tomonidan imzolanib, rasmiy e‘lon qilingach kuchga kiradi. Huquqiy norma amaliyotda qo‘llanganidan so‘ng, uning samaradorligi muntazam monitoring qilinadi, zarur hollarda o‘zgartiriladi yoki bekor qilinadi. Huquq ijodkorligining shakllari ham turlicha: qonun ijodkorligi — eng yuqori shakl bo‘lib, Oliy Majlis tomonidan qonun qabul qilishni nazarda tutadi; norma ijodkorligi esa vazirliklar va mahalliy hokimiyat organlari tomonidan quyi darajadagi normativ hujjatlarni ishlab chiqishni o‘z ichiga oladi; xalqning bevosita ishtiroki esa referendum orqali amalga oshiriladi. Umuman olganda, huquq ijodkorligi jamiyatning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotida muhim o‘rin tutadi. U ijtimoiy adolatni qaror toptirish, huquqiy madaniyatni oshirish, davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish va huquqiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, samarali huquq ijodkorligi jamiyat rivojlanishi, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish hamda huquqiy davlatni mustahkamlashning asosiy shartlaridan biridir.

Huquq tizimi — bu muayyan davlatda amal qiladigan huquqiy normalar, huquqiy institutlar, huquq sohalari, shuningdek, huquqni qo‘llash faoliyati va huquqiy ongning butun bir majmuini ifodalovchi murakkab ijtimoiy-huquqiy hodisadir. Huquq tizimi faqatgina qonunlar to‘plami emas, balki jamiyatda huquqning ishlab chiqilishi, amalga oshirilishi va qo‘llanishiga taalluqli barcha elementlarning o‘zaro bog‘langan yaxlit tizimidir. Huquq tizimi jamiyatning siyosiy, iqtisodiy, ma’naviy va madaniy taraqqiyotiga mos ravishda shakllanadi va rivojlanadi. Har bir davlatning tarixiy yo‘li, mentaliteti, siyosiy tuzilishi, ijtimoiy-iqtisodiy darajasi uning huquq tizimining o‘ziga xos jihatlariga ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli dunyoda turli turdagi huquq tizimlari mavjud bo‘lib, ular bir-biridan huquq manbalari, huquqni talqin qilish usullari va huquqiy qadriyatlari bilan farqlanadi. Huquq tizimi bir nechta asosiy tarkibiy qismlardan iborat. Eng avvalo, u huquq normalari majmuini o‘z ichiga oladi. Bu normalar

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi umummajburiy qoidalaridir.

Normalar o‘z navbatida huquq institutlariga, institutlar esa yirik huquq sohalariga birlashadi. Masalan, jinoyat huquqi, fuqarolik huquqi, mehnat huquqi kabi sohalar shundan dalolat beradi. Huquq tizimining muhim tarkibiy elementlaridan yana biri — bu huquqiy ongdir. Huquqiy ong jamiyat a‘zolarining huquq, qonunlar va adolatga munosabatini, ularning huquqiy bilim darajasini, huquqiy qadriyatlar va tushunchalarini ifodalaydi. Huquqiy ong qancha rivojlangan bo‘lsa, huquqiy tizim shuncha barqaror bo‘ladi. Chunki jamiyatning huquqiy madaniyati qonunlarning samarali ishlashiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, huquq tizimi huquqni amalga oshirish va qo‘llash tizimini ham o‘z ichiga oladi. Sudlar, prokuratura organlari, advokatura, notariat, huquqni muhofaza qiluvchi boshqa davlat institutlari huquqni qo‘llash jarayonining ajralmas qismidir. Ularning faoliyati qonunlarning amalda ishlashi, buzilgan huquqlarning tiklanishi va ijtimoiy adolatning ta’minlanishiga xizmat qiladi.

Huquq tizimining yana bir muhim jihati — normativ-huquqiy hujjatlar tizimidir. Bu qonunlar, kodekslar, farmonlar, qarorlar va boshqa normativ aktlarning izchil, tizimli va uyg‘un holda mavjud bo‘lishini anglatadi. Normativ hujjatlar o‘rtasidagi izchillik jamiyatda huquqiy barqarorlikni ta’minlaydi. Umuman olganda, huquq tizimi — bu davlatning huquqiy hayotini belgilovchi, huquqning yaratilishi, qo‘llanilishi va ta’sirini ta’minlaydigan murakkab va ko‘p elementli tuzilma. U fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishga, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga, davlatni samarali boshqarishga xizmat qiladi. Rivojlangan va izchil huquq tizimi huquqiy davlatning asosiy belgilaridan biridir.

Huquq ijodkorligi jamiyat taraqqiyoti va davlat boshqaruvining poydevorini tashkil etuvchi eng muhim huquqiy jarayonlardan biri bo‘lib, u normativ-huquqiy normalarni yaratish, o‘zgartirish yoki bekor qilish orqali ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishni ko‘zda tutadi. Huquq ijodkorligi nafaqat davlat boshqaruvining texnik-huquqiy mexanizmi, balki jamiyat taraqqiyotining bevosita aksidir. Chunki har bir norma jamiyatning muayyan bosqichdagi ehtiyojlariga javob berishi, ijtimoiy-madaniy muhitga mos bo‘lishi va fuqarolarning huquq hamda manfaatlarini himoya qilishi lozim. Huquq ijodkorligi jarayoni doimo harakatda bo‘ladi, u jamiyat taraqqiyoti, iqtisodiy o‘zgarishlar, siyosiy islohotlar, texnologik yangiliklar va global jarayonlar bilan uzviy bog‘liq holda shakllanadi. Shu bois huquq ijodkorligi statik emas, balki dinamik jarayon sifatida qaraladi. Har bir yangi norma taga jamiyat tajribasi,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

mavjud muammolar, xalq manfaatlarini, davlat strategiyasi va ilmiy tahlillar muhrlangan bo‘ladi. Huquq ijodkorligi avvalo davlatning normativ faoliyatida namoyon bo‘ladi. Qonun chiqaruvchi hokimiyat eng oliy darajadagi huquq normalarini yaratadi. Bu normalar jamiyatning asosiy qoidalari, tartiblari, iqtisodiy va siyosiy yo‘nalishini belgilaydi.

Qonun ijodkorligi esa huquq ijodkorligining markaziy qismidir. Lekin huquq ijodkorligi faqat parlament yoki qonun chiqaruvchi organ bilan cheklanib qolmaydi. Ijro hokimiyati organlari, hukumat, vazirliklar va agentliklar ham o‘z vakolatlari doirasida normativ-huquqiy hujjatlar ishlab chiqadilar. Bu jarayon jamiyatning turli sohalarida tartib o‘rnatish, belgilangan siyosiy maqsadlarga erishish, fuqarolarning huquqlarini himoya qilish va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashga qaratilgan bo‘ladi. Mazkur organlar o‘z sohasiga doir amaliyotdan kelib chiqqan holda normativ-huquqiy hujjatlar chiqaradi. Shu bois huquq ijodkorligining subyektlari ko‘p va ularning har biri o‘z vazifasi va vakolatiga ega. Shuni ta‘kidlash lozimki, huquq ijodkorligi bevosita xalq ishtirokida ham amalga oshishi mumkin. Referendumlar, umumxalq muhokamalari, jamoatchilik fikrini o‘rganish ham huquq ijodkorligi jarayonining muhim bo‘lagi hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti rivojlangan va fuqarolik jamiyati shakllangan davlatlarda jamoatchilik huquq normalarining yaratilishiga faol ta‘sir ko‘rsatadi. Bunday ishtirok huquq normalarini yanada aniqroq, adolatliroq, hayotga yaqinroq qiladi. Jamoatchilik takliflari, ekspert xulosalari va ijtimoiy fikr normativ hujjat loyihalarini takomillashtirishda katta ahamiyat kasb etadi.

Huquq ijodkorligining turlari ham ko‘p qirrali bo‘lib, ular orasida yangi norma yaratish, mavjud normani o‘zgartirish va normani bekor qilish eng asosiy yo‘nalishlardir. Yangi norma yaratish jarayoni jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqadi. Ijtimoiy munosabatlar doimo o‘zgarib turadi, yangi texnologiyalar, iqtisodiy tizimdagi o‘zgarishlar, yangi ijtimoiy institutlar paydo bo‘ladi. Masalan, raqamli texnologiyalar rivoji, robototexnika, internet savdosi, kriptovalyuta, sun‘iy intellekt, shaxsiy ma‘lumotlarni qayta ishlash jarayonlari ilgari bo‘lmagan yangi huquqiy tartiblarni talab qiladi. Shuning uchun davlat bu sohalar uchun maxsus normativ-huquqiy bazani yaratishga majbur bo‘ladi. Normani o‘zgartirish jarayoni ham huquq ijodkorligining ajralmas bo‘lagidir. Amaliyotda ko‘pincha qabul qilingan norma vaqt o‘tishi bilan eskiradi, jamiyatdagi real vaziyatga mos kelmay qoladi yoki u amaliyotda qo‘llashda turli talqinlarga sabab bo‘ladi. Bunday hollarda mavjud normaga o‘zgartirishlar kiritiladi, u qayta ko‘rib chiqiladi. Normaning sifatini oshirish va uni amaliyotga moslashtirish o‘zgartirish jarayonining asosiy vazifasi hisoblanadi. Aks holda norma amaliyotda to‘liq ishlamasligi yoki o‘z vazifasini

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

bajarmasligi mumkin. Shu sababli o‘zgartirish kiritish ham huquq ijodkorligining to‘laqonli turidir. Normani bekor qilish esa huquq tizimini ortiqcha yuklashdan xalos etadi. Amaliyotda ba’zi qonunlar o‘z ahamiyatini yo‘qotadi, maqsadga muvofiq bo‘lmay qoladi yoki yangi normalar bilan qamrab olinadi. Yoki ular jamiyatning yangi bosqichidagi ehtiyojlarga mos kelmay qoladi. Bunday hollarda huquq normasi bekor qilinadi. Bu jarayon huquq tizimini soddalashtiradi, normativ yuklamani kamaytiradi va tartibni izchil saqlashga xizmat qiladi.

Huquq ijodkorligi jarayoni muayyan tamoyillarga tayangan holda amalga oshishi kerak. Bu tamoyillar huquq normalarining sifatini, adolatini, uzoq muddatli barqarorligini ta’minlaydi. Eng asosiy tamoyillardan biri qonuniylikdir. Yaratilayotgan har qanday norma mamlakat Konstitutsiyasiga mos bo‘lishi, mavjud normativ-huquqiy hujjatlar tizimi bilan zid kelmasligi zarur. Qonunlar o‘rtasidagi izchillik huquq tizimining mustahkamligini va huquqni qo‘llash amaliyotida aniq tartib bo‘lishini ta’minlaydi. Qonuniylik tamoyili buzilgan taqdirda norma konstitutsiyaviy nazorat organlari tomonidan bekor qilinishi ham mumkin. Demokratiya tamoyili ham huquq ijodkorligida alohida o‘rin tutadi. Chunki normativ hujjatlar xalq manfaatiga xizmat qilishi lozim. Shuning uchun jamiyat vakillarining, ekspertlarning, nodavlat tashkilotlarning va jamoatchilikning fikri normativ hujjatlarni ishlab chiqishda muhim rol o‘ynaydi. Ochiqlik va shaffoflik jarayoni normativ hujjatlarning sifatini oshiradi, ularni hayotga yaqinlashtiradi va aholining qonunlarga nisbatan hurmatini kuchaytiradi. Shu bilan birga, demokratik tamoyil huquq ijodkorligini ijtimoiy nazoratga ochiq qiladi, bu esa normalarning pishiq-puxta bo‘lishiga xizmat qiladi. Ilmiy asoslanganlik ham juda katta ahamiyatga ega. Har bir norma ilmiy tahlil, statistik ma’lumotlar, tarixiy tajriba va amaliy ehtiyojlar asosida ishlab chiqilishi lozim. Shoshma-shosharlik bilan qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar ko‘pincha amalda muammolar tug‘diradi. Shu bois normativ-huquqiy hujjat loyihasi yaratilayotgan paytda yuridik ekspertiza, iqtisodiy tahlil, ijtimoiy ta’sirni baholash jarayoni o‘tkaziladi. Bu baholashlar normaning kelajakda qanday samaraga olib kelishi mumkinligini aniqlab beradi. Huquq ijodkorligi jamiyat hayotida murakkab ijtimoiy-huquqiy jarayon sifatida namoyon bo‘lib, u ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish uchun zarur bo‘lgan huquq normalarini yaratish, o‘zgartirish va bekor qilish faoliyatini o‘z ichiga oladi. Bu jarayon davlat boshqaruvining asosiy mexanizmlaridan biri bo‘lib, fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlash, jamiyatdagi tartibni ta’minlash, ijtimoiy barqarorlikni oshirish va iqtisodiy-siyosiy tizimni rivojlantirishga xizmat qiladi. Huquq ijodkorligi nafaqat qonun chiqarish jarayoni bilan cheklanmaydi, balki

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

normativ hujjatlarning amaliyotga tatbiqi, ularning samaradorligini baholash, eskirgan me‘yorlarni bekor qilish va yangi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish jarayonlarini ham qamrab oladi. Shu nuqtai nazardan, huquq ijodkorligi jamiyatning barcha sohalariga ta’sir qiluvchi, doimiy va tizimli jarayon sifatida qaraladi.

Huquq ijodkorligining mohiyati jamiyat ehtiyojlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Jamiyat rivojlanar ekan, yangi ijtimoiy munosabatlar, iqtisodiy shakllanishlar va texnologik yangiliklar yuzaga keladi. Masalan, zamonaviy raqamli iqtisodiyot, elektron tijorat, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, sun’iy intellekt va robototexnika kabi sohalar ilgari mavjud bo‘lmagan normativ tartiblarni talab qiladi. Shu sababli davlat va fuqarolik jamiyati institutlari huquq ijodkorligida faol ishtirok etadi. Parlamentlar eng yuqori yuridik kuchga ega qonunlarni ishlab chiqsa, ijro hokimiyati organlari o‘z vakolatlari doirasida farmonlar, qarorlar va reglamentlar chiqaradi. Shu bilan birga, jamoatchilik, nodavlat tashkilotlar va kasaba uyushmalari ham ichki normativ hujjatlar loyihasini ishlab chiqish orqali huquq ijodkorligiga hissa qo‘shadi. Ayrim hollarda esa xalq bevosita referendum orqali muhim normativ-huquqiy hujjatlarni qabul qiladi, bu esa demokratik jarayonning ajralmas qismidir. Huquq ijodkorligi bir nechta turga bo‘linadi. Birinchi turi — yangi huquq normalarini yaratishdir. Bu tur jamiyatdagi ilgari tartibga solinmagan yoki yangi paydo bo‘lgan munosabatlar uchun normativ asos yaratishga qaratilgan. Masalan, XXI asr boshlarida axborot texnologiyalari rivoji bilan bog‘liq qonunlar, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, elektron tijoratni tartibga soluvchi normativlar yaratildi. Ikkinchi tur — mavjud huquq normalarini takomillashtirish va ularni amaliyotga moslashtirishdir.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, huquq ijodkorligi jamiyatda huquqiy tartibotni ta’minlash, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish va davlat siyosatini huquqiy jihatdan mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayon orqali yangi huquq normalari yaratiladi, mavjudlari takomillashtiriladi hamda zamon talablariga moslashtiriladi. Huquq ijodkorligining turli shakllari – qonun ijodkorligi, normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilish, referendum orqali huquq yaratish kabi yo‘nalishlar uning keng qamrovli va ko‘p bosqichli tizim ekanligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, huquq ijodkorligi aniq prinsiplarga asoslanishi uning samaradorligini belgilaydi. Qonuniylik, demokratiya, oshkoralik, ilmiylik va tizimlilik prinsiplari huquq normalarining sifatli, adolatli va amaliy jihatdan samarali bo‘lishini ta’minlaydi. Mazkur prinsiplarga amal qilinishi huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini shakllantirishning muhim shartidir. Umuman

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

olganda, huquq ijodkorligi jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, u doimiy ravishda rivojlanib boradigan jarayondir. Shu bois, uni ilmiy asosda o‘rganish va amaliyotda to‘g‘ri qo‘llash huquq tizimini takomillashtirishda muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2023.
 - 2.O‘zbekiston Respublikasining “Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2021.
 - 3.Isломov Z.M. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: Adolat, 2020.
 - 4.Saidov A.X., Ochilov B.O. Huquq nazariyasi. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2019.
 - 5.Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: Sharq, 2018.
 - 6.Vengerov A.B. Teoriya gosudarstva i prava. – Moskva: Norma, 2017.
 - 7.Lazarev V.V. Obshchaya teoriya prava i gosudarstva. – Moskva: Yurist, 2016.
 - 8.Marchenko M.N. Teoriya gosudarstva i prava. – Moskva: Zertsalo, 2019.
- Internet manbalari:
- 9.www.lex.uz
 - 10.www.gov.uz
 - 11.www.constitution.uz

**GULXANIYNING "ZARBULMASAL" ASARIDA MAQOL VA
HIKMATLARNING USLUBIY-FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI**

Ismatova Yulduz Valiyevna

*Navoiy Innovatsiyalar universiteti Sho‘rchi kampusi Lingvistika: O‘zbek
tili yo‘nalishi 1-kurs magistranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek mumtoz adabiyotining ajoyib namunasi, Muhammad Sharif Gulxaniyning "Zarbulmasal" asari badiiy matnida qo‘llanilgan xalq maqollari, matallar va hikmatli so‘zlarning uslubiy-funksional xususiyatlari hamda lisoniy tabiati lingvopoetik aspektida tahlil qilingan. Asarda paremiologik birliklarning allegorik obrazlar xarakteristikasini ochish, asar g‘oyaviy yo‘nalishini mukammallashtirish hamda jonli xalq tili jozibasini ta‘minlashdagi funksiyalari aniqlangan. Gulxaniyning paremiyalarni badiiy matnga singdirish mahorati va janr tabiatiga ko‘rsatgan ta’siri yoritilgan.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kalit so‘zlar: Gulxaniy, "Zarbulmasal", paremiologiya, maqol, matal, hikmatli so‘z, uslubiy joziba, funksional-stilistik vazifa, allegoriya.

Аннотация. В данной статье в лингвопоэтическом аспекте анализируются стилистико-функциональные особенности и языковая природа народных пословиц, поговорок и крылатых выражений, использованных в художественном тексте выдающегося памятника узбекской классической литературы – произведения Мухаммада Шарифа Гулхани «Зарбулмасал». Определены функции паремиологических единиц в раскрытии характеристик аллегорических образов, совершенствовании идейной направленности произведения и обеспечении очарования живого народного языка. Освещено мастерство Гулхани в интеграции паремий в художественный текст.

Ключевые слова: Гулхани, «Зарбулмасал», паремиология, пословица, поговорка, крылатое выражение, стилистическое очарование, функционально-стилистическая роль, аллегория.

Abstract. This article analyzes the stylistic-functional features and linguistic nature of folk proverbs, sayings, and aphorisms used in the literary text of Muhammad Sharif Gulxaniy's "Zarbulmasal", an outstanding monument of Uzbek classical literature, from a linguo-poetic perspective. The functions of paremiological units in revealing the characteristics of allegorical characters, enhancing the ideological direction of the work, and ensuring the charm of the vivid folk language are identified. Gulxaniy's mastery of integrating paremias into literary texts and his impact on the nature of the genre are highlighted.

Keywords: Gulxaniy, "Zarbulmasal", paremiology, proverb, saying, aphorism, stylistic charm, functional-stylistic role, allegory.

Kirish. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixida didaktik va satirik yo‘nalishning o‘ziga xos taraqqiyot tamoyillarini o‘zida namoyon etgan o‘lmas asarlardan biri Muhammad Sharif Gulxaniyning "Zarbulmasal" asaridir. XIX asr boshlarida Qo‘qon adabiy muhitida yaratilgan ushbu nodir asar o‘zining janriy tuzilishi, kompozitsion qurilishi va eng muhimi, giddatda boy lisoniy jozibasi bilan ajralib turadi. Asarning nomi – "Zarbulmasal"ning o‘ziyoq uning xalq donoligi, maqollar, matallar va hikmatli so‘zlar bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi. Gulxaniy an‘anaviy sharq didaktik masalchilik maktabi va xalq og‘zaki ijodi an‘analarini sintez qilib, o‘zbek adabiyotida paremiyalar asosiga qurilgan mutlaqo yangi tipdagi badiiy proza namunasini yaratdi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Badiiy matn tahlilida, xususan, lingvopoetika va matn tilshunosligida maqol va hikmatlarning qo‘llanilishi faqatgina estetik bezak vositasi sifatida qaralmaydi. Ular matnda giddatda yuqori pragmatik va stilistik yuk tashuvchi, muallif g‘oyasini eng lo‘nda va quvvatli shaklda o‘quvchiga yetkazuvchi lisoniy-semantik mikrotizimlar hisoblanadi. Gulxaniy "Zarbulmasal" asarida o‘zbek tili paremiologik fondining 400 dan ortiq eng faol maqollari, matallari, xalq ta‘birlari hamda falsafiy hikmatlarini asar syujet liniyasiga giddatda ustalik bilan payvand qilgan. Ushbu birliklarning asardagi uslubiy-funksional vazifalarini tadqiq etish yozuvchining shaxsiy idiotipini va o‘sha davr badiiy nutq qonuniyatlarini ochishda giddatda katta ahamiyatga ega.

Mazkur maqolada "Zarbulmasal" asari tili misolida maqol va hikmatlarning funksional-stilistik xususiyatlari, ularning allegorik qahramonlar nutqidagi o‘rni hamda asarning g‘oyaviy-estetik jozibasini ta‘minlashdagi lisoniy mexanizmlari tahliliy o‘rganiladi.

ASOSIY QISM VA METODOLOGIYA

Badiiy asar tarkibida xalq maqollarining funksional faollashuvi yozuvchining tildan foydalanish strategiyasini belgilaydi. Akademik T.Rizayev ta‘kidlaganidek, paremiyalar badiiy matnga kirganda o‘zining umumxalq umumiy ma‘nosini saqlagan holda, muayyan kontekst ta‘sirida yangi ekspressiv-stilistik ma‘no va vazifalar kasb etadi [2, 54-b.]. Gulxaniy "Zarbulmasal"ida ushbu lisoniy hodisa yaqqol ko‘rinadi. Asardagi maqol va hikmatlarni ularning badiiy matndagi

uslubiy va funksional yuklamalariga ko‘ra bir necha tizimli qatlamlarga ajratish mumkin:

1. Allegorik personajlar xarakteristikasini ochishdagi obrazli-uslubiy funksiyasi

Asarda qushlar (Yapaloqqush, Boyo‘g‘li, Humo, Qulonkir, Ko‘rqush) timsolidagi allegorik qahramonlar nutqi to‘liq maqollar zanjiridan iborat. Gulxaniy personajlarning ijtimoiy kelib chiqishi, ruhiy olami va xarakter xususiyatlarini aynan ular tilidan aytilgan maqollar orqali chizib beradi. Masalan, giddatda takabbur, ochko‘z va kalondimog‘ Yapaloqqushning quda bo‘lish jarayonidagi da‘volari va ichki tabiati uning nutqidagi maqollar bilan fosh etiladi. "Qush qush bilan, quzg‘un quzg‘un bilan", "Teng tengi bilan, tezak qopi bilan" kabi xalq maqollari asarda Yapaloqqushning salbiy psixologik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
qiyofasini verballashtiruvchi quvvatli uslubiy vositadir [3, 72-b.].

2. Satirik-yumoristik va fosh qiluvchi (denuntativ) funksiyasi

Gulxaniy o‘zi yashagan davrdagi ijtimoiy tengsizlikni, amaldorlarning adolatsizligini va insoniy nuqsonlarni tanqid qilishda xalq maqollarining fosh qiluvchi va piching semantikasidan ustalik bilan foydalanadi. Hikoya qilinayotgan masal yakunida yoki qahramonlar suhbatida keltirilgan "To‘g‘ri aytganning to‘qqizta qishlog‘i kirmas", "Bo‘ri yegan ham o‘pka, yemagan ham", "Kambag‘alni tuyaning ustida ham it qopar" kabi maqollar asarning ijtimoiy-satirik keskinligini oshiradi hamda matnda kuchli pragmatik effekt hosil qiladi [1, 108-b.].

3. Matnni bog‘lovchi va xulosa yasovchi (kompozitsion) funksiyasi

"Zarbulmasal" o‘ziga xos "matn ichida matn" (ramkali kompozitsiya) tizimiga ega. Bir hikoyadan ikkinchisiga o‘tishda yoki muayyan voqeaga mantiqiy xulosa yasashda maqol va hikmatlar sintaktik va semantik operator vazifasini bajaradi. "Sirlarni maqol ko‘rsatadi" tamoyili ostida, Gulxaniy har bir kichik hikoyat yakunida bitta yoki bir necha o‘tkir hikmat keltirib, asarning tarbiyaviy-didaktik g‘oyasini muhrlaydi [4, 85-b.].

Quyidagi 1-jadvalda Gulxaniyning "Zarbulmasal" asaridan saralab olingan maqol va hikmatlarning funksional-stilistik tiplari, ularning asar matnidagi lingvopoetik roli va aniq lisoniy misollari tizimli ko‘rinishda umumlashtirilgan:

1-jadval. "Zarbulmasal" asaridagi paremiyalarning uslubiy-funksional tasnifi

Paremiyalarning funksional tipi	Uslubiy-semantik vazifasi	Asardan keltirilgan lisoniy namunalar	Badiiy matndagi pragmatik ta’siri
Xarakterologik parantezlar	Allegorik qahramonlarning ichki va tashqi portretini, fe’l-atvorini chizish	"Urug‘iga qarab meva berar", "Tengi chiqqanda tekin ber"	Personajning ijtimoiy statusini va xarakter sirlarini kitobxonga ochadi.
Satirik-fosh	Jamiyatdagi	"Halvo degan bilan	Matnning ekspressiv

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qiluvchi maqollar	illatlarni, adolatsizlik va ochko‘zlikni piching, istehzo bilan qoralash	og‘iz chuchimas", "It hurar – karvon o‘tar"	pafosini kuchaytiradi, satirik effekt yaratadi.
Kompozitsion-didaktik hikmatlar	Hikoya syujetlarini o‘zaro mantiqiy bog‘lash, yakuniy falsafiy xulosa chiqarish	"Yaxshilikning tagi rahmat, yomonlikning tagi la‘nat"	Matnda mantiqiy yaxlitlikni (koherensiyani) ta‘minlaydi va pand-nasihatni shakllantiradi.
Emotsional-jonlantiruvchi matallar	Kitobxon va tinglovchi diqqatini tortish, xalqona jonli so‘zlashuv ohangini berish	"Eshakka kishan ursang, ot bo‘lmas", "Oshig‘i olchi turmoq"	Asar tilini kitobxonga yaqinlashtiradi, uslubiy joziba va ommaboplik beradi.

Gulxaniyning yana bir buyuk mahorati shundaki, u maqollarni shunchaki tayyor element sifatida matnga qasddan qstirmaydi, balki ularni o‘zbek she‘riyatining aruz vazni hamda saj‘ (nasrdagi qofiya) talablariga moslab, ritmik qurilishga bo‘ysundiradi. "Zarbulmasal" nasri saj‘li nasr bo‘lgani uchun, undagi maqollar umumiy ohangdorlik bilan giddatda go‘zal uyg‘unlik hosil qiladi. Bu esa xalq maqollarining til tizimidagi variantlilikini va muallif tomonidan qaytaishlangan poetik strukturaga ega bo‘lishini isbotlaydi. Shuningdek, asardagi hikmatli so‘zlar to‘plami bugungi kunda ta‘lim jarayonida talabalarning nutq madaniyatini oshirishda va frazeologik boylikni o‘zlashtirishda giddatda faol didaktik baza vazifasini o‘taydi [5, 112-b.].

Xulosa. Gulxaniyning "Zarbulmasal" asarida maqol va hikmatlarning uslubiy-funksional xususiyatlarini lingvopoetik tadqiq etish natijasida quyidagi ilmiy xulosalar shakllantirildi:

1. "Zarbulmasal" asari o‘zbek tili paremiologik fondining boyligi va elastikligini amalda ko‘rsatib bergan, xalq donoligini badiiy proza tiliga giddatda yuqori mahorat bilan sintez qilgan nodir lisoniy yodgorlikdir.

2. Asar matnidagi maqol va hikmatlar faqatgina estetik vazifa bajarmasdan, balki allegorik personajlar xarakterini ochuvchi, ijtimoiy illatlarni satirik fosh etuvchi hamda ramkali kompozitsiyada hikoyalarni o‘zaro tizimli

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
bog‘lovchi universal uslubiy-funksional vosita bo‘lib xizmat qiladi.

3. Gulxaniyning paremiyalarni badiiy nasr tarkibida saj’ va ichki ritm talablariga muvofiq qo‘llay olishi uning shaxsiy uslubiy (idiostilistik) mahoratini ko‘rsatish bilan bir qatorda, mumtoz o‘zbek tilining uslubiy va funksional taraqqiyotiga ulkan hissa bo‘lib qo‘shilgan.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Gulxaniy. Zarbulmasal. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, 2014. – 128 b.
2. Rizayev T. O‘zbek paremiologiyasi va badiiy nutq muammolari. – Toshkent: Fan, 2002. – 190 b.
3. Karimov Q. O‘zbek adabiy tili tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1984. – 214 b.
4. Yo‘ldoshev Q. Badiiy matn va uning sotsiolingvistik tahlili prinsiplari. – Toshkent: Universitet, 2001. – 142 b.
5. Madayev O. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010. – 230 b.

HARBIY TERMINLARNING TARIXIY VA ZAMONAVIY QATLAMLARI:

PIRIMQUL QODIROV ASARLARI MISOLIDA

To‘raxonova E‘tibor Yo‘ldoshevna

Navoiy Innovatsiyalar universiteti Sho‘rchi kampusi

Lingvistika: O‘zbek tili yo‘nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada taniqli adib Pirimqul Qodirovning tarixiy romanlari va badiiy asarlari misolida o‘zbek tili harbiy leksikasining tarixiy va zamonaviy qatlamlari lingvistik tahlilga tortilgan. Yozuvchining "Yulduzli tunlar" va "Avlodlar dovoni" asarlari asosida o‘rta asrlar turkiy-temuriy harbiy terminologiyasi, qurol- aslaha, unvonlar hamda harbiy taktika atamalarining lisoniy tabiati va badiiy matndagi xizmati aniqlangan. Shuningdek, ushbu terminlarning bugungi zamonaviy o‘zbek harbiy tilidagi o‘rni va derivatsiyasi qiyosiy o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: *harbiy terminologiya, tarixiy qatlam, zamonaviy harbiy*

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
leksika, Pirimqul Qodirov, tarixiy roman, arxaizm, qurol-aslaha nomlari, unvonlar.

Аннотация. В данной статье на примере исторических романов и художественных произведений известного писателя Пиримкула Кадырова подвергнуты лингвистическому анализу исторические и современные пласты военной лексики узбекского языка. На основе произведений автора «Звездные ночи» и «Прошлое поколений» определены языковая природа и функция в художественном тексте средневековой тюркско-тимуридской военной терминологии, названий оружия, званий и тактических терминов. Также сравнительно изучены место и деривация этих терминов в современном узбекском военном языке.

Ключевые слова: *военная терминология, исторический пласт, современная военная лексика, Пиримкул Кадыров, исторический роман, архаизм, названия оружия, звания.*

Abstract. This article provides a linguistic analysis of the historical and modern layers of military vocabulary in the Uzbek language using the historical novels and artistic works of the famous writer Pirimqul Qodirov. Based on the author's novels "Starry Nights" and "Pass of Generations", the linguistic nature and artistic function of medieval Turkic-Timurid military terminology, names of weapons, ranks, and military tactical terms are identified. Furthermore, the role and derivation of these terms in modern Uzbek military terminology are comparatively studied.

Keywords: *military terminology, historical layer, modern military vocabulary, Pirimqul Qodirov, historical novel, archaism, weapon names, military ranks.*

Kirish. O‘zbek xalqining ko‘p asrlik boy davlatchilik o‘tmishi, milliy mustaqilligi va madaniy yuksalishi o‘zbek harbiy san’atining ham uzoq tarixiy ildizlarga egaekanligidan dalolat beradi. Har bir davrning ijtimoiy-siyosiy va harbiy hayoti bevosita til tizimida, xususan, leksika va terminologiyada chuqur muhrlanib qoladi. O‘zbek tilshunosligida harbiy terminologiyani o‘rganish nafaqat sof lisoniy birliklarni tartibga solish, balki milliy mafkura, tarixiy xotira va ajdodlarimiz yaratgan harbiy strategiyalarning til qatlamlaridagi aksini ochib berish nuqtayi nazaridan giddatda dolzarb vazifadir.

Badiiy adabiyot, xususan, tarixiy roman janri o‘tmish davrlar tilini,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

eskirgan leksik qatlamlarni, chunonchi, istorizm va arxaizmlarni jonli saqllovchi va qayta tiklovchi quvvatli lisoniy manba hisoblanadi. O‘zbek adabiyotida tarixiy mavzuni chuqur falsafiy va realistik bo‘yoqlarda tasvirlash maktabini yaratgan buyuk adib Pirimqul Qodirovning asarlari o‘zbek harbiy leksikasining boy lingvistik xazinasidir. Adibning "Yulduzli tunlar" (Bobur haqida) va "Avlodlar dovoni" (Humoyun va Akbar hayoti haqida) kabi epik asarlarida XV-XVI asrlar harbiy ijtimoiy hayoti, Temuriylar va Boburiylar qo‘shinining ichki tuzilishi, qurol- yarog‘lari va unvonlari giddatda mukammal va aniq tarixiy atamalar yordamida tasvirlangan.

Mazkur ilmiy maqolada Pirimqul Qodirovning tarixiy asarlari tili asosida o‘zbek harbiy terminologiyasining shakllanish qonuniyatlari, undagi tarixiy-arxeik va zamonaviy qatlamlarning semantic mutanosibligi hamda terminlarning funksional-stilistik jozibasi tadqiq qilinadi.

ASOSIY QISM VA METODOLOGIYA

Badiiy matnda tarixiy reallikni va davr koloritini ta’minlashda terminologik leksikaning o‘rni beqiyosdir. Professor E.Begmatov badiiy asar leksikasi ustida to‘xtalib, yozuvchining so‘z tanlash mahorati davrning milliy-madaniy qiyofasini tiklashda birlamchi vosita bo‘lishini ta’kidlaydi [2, 54-b.]. Pirimqul Qodirov ushbu tamoyilga qat’iy amal qilgan holda, "Yulduzli tunlar" romanida Boburning harbiy yurishlari, jang maydonidagi strategiyalari va askarlarning ruhiyatini tasvirlashda tarixiy harbiy leksikadan o‘rinli foydalangan. Ushbu terminlarni leksik-semantik va tarixiy nuqtayi nazardan uchta asosiy tizimli qatlamga ajratib o‘rganish mumkin:

Harbiy unvonlar va mansab nomlarining lisoniy xususiyatlari

Ajdodlarimiz qo‘shinlarida qat’iy iyerarxiya va tartib-intizom mavjud bo‘lgan bo‘lib, bu harbiy unvonlar tizimida mukammal aks etgan. P.Qodirov romanlarida XV-XVI asrlarga xos bo‘lgan quyidagi unvonlar faol qo‘llanilgan:

Beklarbegi – qo‘shindagi eng yuqori harbiy-ma’muriy mansab; **sipohsolor** – bosh qo‘mondon, lashkarboshi; **tavachi** – qo‘shin to‘plovchi, askarlarni ro‘yxatga oluvchi va joy-joyiga qo‘yuvchi harbiy amaldor; **yasavul** – jang maydonida va saroyda tartib saqllovchi, farmonlarni yetkazuvchi shaxs; **chahriyarlar** – saroy gvardiyasi, maxsus saralangan jangchilar guruhidir.

Ushbu terminlarning aksariyati bugungi kunda tarixiy qatlamga (istorizmlarga) aylangan bo‘lsa-da, ularning strukturaviy asoslari va semantik yuklamalari zamonaviy harbiy tilimizdagi *general*, *polkovnik*, *adyutant*

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
kabi unvonlarning muqobili bo‘lib xizmat qiladi [1, 142-b.].

1. Qurol-aslaha va harbiy texnika nomlari

Pirimqul Qodirov asarlarida qahramonlarning jangovar qurollari shunchaki nomlanmay, ularning tuzilishi va vazifalari lingvopoetik bo‘yoqlarda beriladi. Masalan, romandagi quyidagi leksik birliklar diqqatga sazovordir: **zarbzán** – og‘ir to‘p, qal‘alarni buzuvchi o‘tsochar qurol; **tufang** – o‘sha davrdagi miltiq turi; **kamand** – dushmanga tashlanadigan uzoq masofali arqon; **qalqon** – himoya vositasi; **manjaniq** – tosh otuvchi qadimiy moslama.

Yozuvchi *zarbzán* va *tufang* so‘zlarini qo‘llash orqali Bobur qo‘shinida o‘tsochar qurollarning paydo bo‘lishi va u keltirgan harbiy burilishlarni tarixiy haqiqat asosida lingvistik shaklda ko‘rsatib beradi [3, 89-b.].

2. Harbiy taktika va jangovar strategiya atamalari

Temuriylar harbiy san‘atida jang maydonini taqsimlash va maxsus usullarni qo‘llash yuqori bosqichda bo‘lgan. "Yulduzli tunlar" asarida Boburning mashhur Panipat jangidagi taktikasi tasvirlanganda quyidagi harbiy terminlar qo‘llaniladi: **g‘ul** – qo‘shinning markazi, asosiy qismi; **barangor** – qo‘shinning o‘ng qanoti; **javangar** – qo‘shinning chap qanoti; **hirola (aravul)** – oldingi ilg‘or qism, razvedka bo‘linmasi; **tul g‘ama** – dushmanning orqasidan aylanib o‘tib, to‘satdan zarba berish taktikasi.

Ushbu terminlarning deyarli barchasi sof turkiy o‘zaklardan tashkil topgan bo‘lib, o‘zbek harbiy tilining mustaqil va boy taraqqiyot yo‘lini ko‘rsatadi [5, 114-b.].

Quyidagi 1-jadvalda Pirimqul Qodirov asarlaridan ajratib olingan tarixiy harbiy terminlar, ularning o‘sha davrdagi semantik vazifasi va bugungi zamonaviy o‘zbek harbiy tilidagi muqobillari (ekvivalentlari) qiyosiy shaklda tizimlashtirilgan:

1-jadval. Tarixiy va zamonaviy harbiy terminlarning qiyosiy-semantik tasnifi

Tarixiy harbiy termin (P.Qodirov asarlarida)	Lisoniy-tarixiy ma‘nosi va vazifasi	Zamonaviy harbiy tildagi muqobili	Strukturaviy-leksik qatlami
--	-------------------------------------	-----------------------------------	-----------------------------

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Sipohsolor / Lashkarboshi	Butun qo‘shin qo‘mondoni, oliy boshqaruvchi	Bosh qo‘mondon / Armiya generali	Fors-tojik va turkiy qatlam aralashmasi.
Zarbzan / Manjaniq	Tosh va o‘t otuvchi og‘ir qurollar, to‘p turi	Artilleriya / To‘p / Minomyot	Arabcha o‘zakli va tarixiy texnik qatlam.
Hirola / Aravul	Qo‘shin oldida yuruvchi razvedka va ilg‘or qism	Ilg‘or bo‘linma / Razvedka otryadi	Sof qadimiy turkiy qatlam birligi.
Barangor va Javangar	Qo‘shinning o‘ng va chap qanot bo‘linmalari	O‘ng va chap flang (qanot)	Mongolcha-turkiy o‘zlashma va harbiy pozitsiya atamasi.
Yasavul / Tavachi	Tartib saqlovchi va askar safarbar qiluvchi amaldor	Komendant / Saf qismi boshlig‘i	Ma‘muriy-harbiy boshqaruv leksikasi.

Zamonaviy o‘zbek harbiy terminologiyasi shakllanishida ushbu tarixiy qatlamning o‘rni giddatda kattadir. Mustaqillik yillarida O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida milliy harbiy terminologiyani yaratish jarayonida aynan mana shu arxeik qatlama giddatda faol murojaat qilindi. P.Qodirov asarlarida saqlanib qolgan *yasavul*, *soqchi*, *ilg‘or*, *aravul*, *sarboz* kabi o‘nlab so‘zlar bugungi kunda qayta hayotga qaytib, zamonaviy harbiy nufuz va atamalarning poydevoriga aylandi. Bu jarayon tilshunoslikda leksik reanimatsiya (eskirgan so‘zlarning qayta faollashishi) deb ataladi [4, 73-b.].

XULOSA

Pirimqul Qodirov asarlari misolida harbiy terminlarning tarixiy va zamonaviy qatlamlarini lingvistik tadqiq etish natijasida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

1. Pirimqul Qodirovning tarixiy romanlari shunchaki badiiy asar bo‘lmay, balki XV-XVI asrlar turkiy harbiy terminologiyasini mukammal

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

saqlab qolgan va o‘zida aks ettirgan giddatda qimmatli lingvistik manba hisoblanadi.

2. Adib qo‘llagan harbiy unvonlar, qurol-aslaha nomlari va strategik atamalar o‘zbek harbiy tilining boy leksik tizimga ega bo‘lganligini va bu tizim tarkibida sof turkiy atamalar yetakchilik qilganligini isbotlaydi.

3. Tarixiy harbiy terminlarning semantik evolyutsiyasini o‘rganish bugungi zamonaviy o‘zbek harbiy tili me‘yorlarini shakllantirishda, xalqaro atamalarga milliy muqobillar topishda va darsliklar yaratishda muhim ilmiy-metodologik baza bo‘lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Soddiqov H. Amir Temur va Temuriylar davri harbiy san’ati. – Toshkent: Fan, 1999. – 210 b.

2. Begmatov E. O‘zbek tili leksikasi muammolari. – Toshkent: Fan, 1982. – 180 b.

3. Qodirov P. Yulduzli tunlar (Babur). Roman. – Toshkent: Sharq, 2008. – 544 b.

4. Dadaboyev H. O‘zbek harbiy terminologiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2007. – 160 b.

5. Dadaboyev H. XI-XIV asrlar turkiy yozma yodgorliklaridagi harbiy leksika. – Toshkent: Fan, 1994. – 132 b.

DARSLARINI TASHKIL QILISHDA 4K MODELIDAN SAMARALI FOYDALANISH

Usmonova Shahnoza Xoshimjonovna

*Asaka tumanidagi 28-umumiy o‘rta ta’lim maktabining
fizika fani o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Fizika darslarini tashkil qilishda 4K modeli o‘quvchilarning umumta’lim ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita bo‘lishi mumkin. Kreativlik orqali o‘quvchilar yangi g‘oyalarni ishlab chiqib, fizikani turli kontekstlarda qo‘llashga o‘rganadilar, bu esa ularga yangi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

bilimlarni tezroq o‘zlashtirish imkonini beradi. Kommunikativlik o‘quvchilarga fizik qonunlar va nazariyalarni aniq va tushunarli tarzda ifodalash imkonini yaratadi, shuningdek, ular o‘z fikrlarini erkin almashishda malaka orttiradilar. Kritik fikrlash fizika hodisalarini tahlil qilish va ilmiy dalillarni baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradi, bu esa o‘quvchilarda mustahkam nazariy asosni shakllantiradi. Kollaboratsiya guruhda ishlash va birgalikda muammolarni hal qilishni o‘rgatadi, bu o‘quvchilarga jamoaviy ishlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishni o‘rgatadi. 4K modelidan foydalanish orqali o‘quvchilar nafaqat fizika, balki umumiy ta’lim ko‘nikmalarini ham rivojlantiradilar.

Kalit so‘zlar: 4K modeli, kollaboratsiya, kreativlik, kommunikativlik, kritik fikrlash, interfaol metodlar

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning nafaqat aniq fanlar, balki umumta’lim kompetensiyalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bunda, fizikani o‘rganishda 4K modeli (kreativlik, kommunikativlik, kritik fikrlash, kollaboratsiya) o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali va interaktiv qilishda muhim vosita sifatida qaraladi. Ushbu modelning asosiy maqsadi o‘quvchilarga o‘z fikrlarini erkin ifodalash, yangi g‘oyalarni yaratish, muammolarni tahlil qilish va jamoa bilan ishlashni o‘rgatishdir. Zamonaviy fizika darslarida 4K modelidan foydalanish, o‘quvchilarning nafaqat fizika bilimlarini, balki umumta’lim ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Bu esa o‘quvchilarni ilmiy izlanishlarga, kreativ yondashuvlarga va jamoaviy hamkorlikka yo‘naltirishga imkon yaratadi. Shuningdek, ushbu metodik tavsiyalar zamonaviy darslarni tashkil etishda 4K modelining samarali qo‘llanilishi haqida fikr yuritadi.

Fizika kabi aniq fanlarni o‘rganishda 4K modeli (kreativlik, kommunikativlik, kritik fikrlash, kollaboratsiya) o‘quvchilarga nafaqat fan bo‘yicha chuqur bilim olish, balki umuman ta’lim jarayonini sifatli va samarali tarzda o‘tish imkonini beradi. Ushbu modelni fizika darslariga qo‘llash, o‘quvchilarga fizik hodisalarni tushunish, ilmiy usullarni qo‘llash, o‘z fikrlarini erkin ifodalash va guruhda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. 4K modelining har bir komponenti o‘quvchilarning ilmiy va amaliy bilimlarni o‘zlashtirishda samarali vosita bo‘lib, zamonaviy ta’lim talablariga javob beradi. Bu metodik tavsiya fizika darslarida 4K modelidan samarali foydalanish usullarini ko‘rsatadi va uning o‘quvchilarning umumta’lim ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyatini ta’kidlaydi.

Zamonaviy ta’lim tizimida 4K modeli o‘quvchilarning intellektual salohiyatini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi. Fizika darslarida ushbu

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

modelni qo‘llash, o‘quvchilarga nafaqat fizik qonunlar va formulalarni o‘rganishga, balki o‘z bilimlarini kengaytirishga va ilmiy izlanishlarga yo‘naltirishga imkon yaratadi. 4K modelining har bir komponenti fizika darslarida alohida ahamiyatga ega:

Kreativlik: Fizika o‘qitishda kreativ yondashuv, o‘quvchilarga an’anaviy fikrlashdan tashqari yangi, ilg‘or usullarni ishlab chiqish imkonini beradi. Bu o‘quvchilarni turli fizik hodisalarni yangi kontekstlarda ko‘rib chiqishga va innovatsion g‘oyalar yaratishga undaydi.

Kommunikativlik: Fizikada murakkab mavzularni tushuntirish va muhokama qilish uchun yaxshi kommunikativ ko‘nikmalarga ega bo‘lish muhimdir. O‘quvchilar o‘z fikrlarini aniq va tushunarli tarzda ifodalashni o‘rganadilar, bu esa ular uchun nafaqat darsda, balki ilmiy ishlarda ham foydali bo‘ladi.

Kritik fikrlash: Fizika - bu bilimni faqat o‘rganish emas, balki uni tahlil qilish, baholash va yangi natijalarga erishish fanidir. Kritik fikrlash o‘quvchilarga fizik qonunlarni va tajriba natijalarini tahlil qilish, ilmiy xatoliklarni aniqlash va to‘g‘ri xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Kollaboratsiya: Fizika ko‘p hollarda jamoaviy ishlarni talab qiladi, chunki ko‘p ilmiy tadqiqotlar va tajribalar guruhda amalga oshiriladi. Kollaboratsiya orqali o‘quvchilar bir-birlari bilan bilim almashadilar, fikrlarni muhokama qiladilar va birgalikda yechim topadilar, bu esa guruh ishini samarali va mazmunli qiladi.

Shunday qilib, 4K modeli fizika darslarida o‘quvchilarni nafaqat bilim olishga, balki umumta’lim ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham yo‘naltiradi. Bu model fizika darslarini yanada interaktiv, ijodiy va samarali qiladi, o‘quvchilarning ilmiy izlanishlarga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va ularni haqiqiy hayotdagi muammolarni hal qilishga tayyorlaydi.

Fizika darslarida 4K modeli asosida interfaol metodlarni tashkil qilish, o‘quvchilarning faolligini oshirish va bilim olish jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi. Quyida 4K modelining har bir komponentiga asoslanib, interfaol metodlarni tashkil qilish usullari keltirilgan:

Kreativlikni rivojlantirish uchun darslarda o‘quvchilarga yangi g‘oyalarni ishlab chiqish va amaliy misollar orqali bilimlarini kengaytirish imkoniyati berilishi kerak.

Usullar: Muammo va vazifa yechish: O‘quvchilarga fizikada yaratilgan yangi g‘oyalar yoki texnologiyalarni ishlab chiqish vazifalari beriladi. Misol uchun, o‘quvchilar o‘zlari yangi fizika tajribasini yaratishlari yoki mavjud hodisaga alternativ yondashuvni ishlab chiqishlari mumkin.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kreativ eksperimentlar: O‘quvchilarga ilg‘or va qiziqarli eksperimentlar o‘tkazish imkoniyati berish, ularni fizik qonunlarni yangicha yondashuvda sinab ko‘rishga undaydi.

O‘quvchilarning kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun darslarda o‘z fikrlarini tushunarli va aniq tarzda ifodalashga imkon beruvchi metodlarni qo‘llash zarur.

Usullar: Taqdimotlar va muhokamalar: O‘quvchilar guruh bo‘lib fizika bo‘yicha o‘z ilmiy tadqiqotlarini yoki tajriba natijalarini taqdim etishlari mumkin. Keyin, ular o‘z ishlari haqida muhokama qilishadi, bu ularning kommunikativ ko‘nikmalarini oshiradi.

Fizikaviy munozaralar: O‘quvchilarga fizikaviy masalalar bo‘yicha munozaralar o‘tkazish, ularni o‘z fikrlarini asoslab, boshqalar bilan bahslashishga undaydi. Bu metod o‘quvchilarning analitik fikrlashini ham rivojlantiradi.

Fizika darslarida kritik fikrlashni rivojlantirish o‘quvchilarga fizik qonunlar, tajriba natijalari va ilmiy dalillarni chuqur tahlil qilishga imkon beradi.

Usullar: **Tahliliy savollar:** O‘quvchilarga fizika hodisalari yoki eksperimentlar bo‘yicha tahliliy savollar berish. Masalan, o‘quvchilardan tajriba natijalarini baholash va ularni qanday fizik qonunlar bilan bog‘lashlarini so‘rash.

Kritik fikr almashish: Guruhda yoki dars davomida o‘quvchilar o‘zaro fizikaviy muammolarni hal qilishda turli nuqtai nazarlarni baham ko‘rishlari kerak. Bu ularni turli fikrlarni qabul qilishga va tahlil qilishga o‘rgatadi.

Kollaborativ yondashuv o‘quvchilarning birgalikda ishlash va jamoa sifatida muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Usullar: Guruhli loyihalar: O‘quvchilarga guruhlar shaklida fizikaviy tadqiqotlar yoki tajribalar o‘tkazish topshirig‘ini berish. Bu usul o‘quvchilarni birgalikda ishlashga, tajriba o‘tkazishga va natijalarni tahlil qilishga undaydi.

Jamoaviy eksperimentlar: O‘quvchilarga guruhlar bo‘lib fizika eksperimentlarini o‘tkazish va natijalarni taqqoslash, fikr almashish va umumiy xulosa chiqarish imkonini berish. Bu metod jamoaviy muammolarni hal qilishni va o‘zaro yordamni rag‘batlantiradi.

Fizika darslarida 4K modelidan foydalangan holda interfaol metodlarni qo‘llash o‘quvchilarga nafaqat ilmiy bilimlarni o‘zlashtirishda, balki ijodiy fikrlash, samarali muloqot, tahlil qilish va jamoaviy ish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu metodlar, o‘quvchilarning ta’lim

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
jarayonida faolligini oshirib, ularning bilim olish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Turdiyev N. Fizika o‘qitish metodikasi. O‘rta maktab o‘qituvchilari uchun qo‘llanma. — T.: “Toshkent Kartografiya fabrikasi”, 20032.
2. Ismoilov B. (2020). “Fizika darslarida interfaol metodlardan foydalanish”. Toshkent: O‘zbekiston pedagogika nashriyoti.
3. Yakubova M. (2018). “Umumta’lim maktablari o‘quvchilarida kreativlikni rivojlantirish”. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
4. Kamilova S. (2021). “Fizika fanida kreativ pedagogika”. Toshkent: Yangi avlod nashriyoti.
5. Davronov U. (2019). “Fizika darslarida 4K modelini qo‘llash”. Tashkent: Ilm-fan nashriyoti.
6. Ibragimov, I. (2021). “Interaktiv ta’lim metodlari va ularning samaradorligi”. Toshkent

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRI MAVZULARINI O‘RGANISHDA INTERFAOL METODLARNING AHAMIYATI

G‘aniyeva Gullolaxon Obitovna,

Andijon viloyati Izboskan tumani 18-umumiy o‘rta ta’lim maktabi

tarix fani o‘qituvchisi

Annatsiya. O‘zbek xalqi o‘z boshidan ko‘plab voqeliklarni boshdan kechirdi. Bunga qadim tarix guvohlik qiladi. Ayniqsa, XIII-XV asrlar tarixida buyuk voqeliklar, zafarli yurishlar, shu bilan birga ulkan yo‘qotishlarga boy mag‘lubiyatlar ham sodir bo‘lgan. Bularning bari bizni tarixdan xulosa chiqarishga, g‘alabalarga ergashishga, mag‘lubiyatdan to‘g‘ri saboq olishga o‘rgatadi.

Kalit so‘zi: Amir Temur, Chig‘atoy, interfaol usul, qog‘oz, guruh

Chig‘atoy ulusi o‘z ichida mayda qismlarga bo‘linib, parchalanib ketgan davrda mazkur hududlarni yagona bir bayroq ostida birlashtiradigan kuchli shaxsga ehtiyoj mavjud edi. Bu ehtiyoj Amir Temur siymosini yuzaga chiqardi. Amir temur Turon hududidagi kichik davlatlarni birlashtirib, tanazzulga uchrayotgan xo‘jalik va madaniyatni birlashtirgan davlat arbobi va lashkarboshi sifatida tarix sahnasiga chiqdi. O‘quvchilarni ulug‘ bobokalonimiz siymosi bilan

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

chuqur tanishtirish hamda uning qilgan ishlarini o‘rnak sifatida ko‘rsatish tarix fani ustozlarining oldida turgan eng katta vazifalardan biri sanaladi. Xo‘sh, Amir Temur va temuriylar sulolasi tarixini chuqur bilish, ularni o‘quvchilarga o‘rgatish nima uchun zarur?

Birinchidan, biz kelajagi buyuk O‘zbekistonni barpo etishga kirishgan ekanmiz, bobokalonimizning ulug‘ hayot yo‘li va faoliyati bizga katta ishonch, intilish, qat‘iyat va kuch-quvvat baxsh etadi.

Ikkinchidan, Amir Temur va temuriylar tarixi har tomonlama chuqur o‘rganish faqat ilmiy-ma‘rifiy ahamiyat kasb etib qolmasdan, tarbiyaviy va amaliy ahamiyatga ham egadir. Tarix har bir insonni o‘z Vataniga muhabbat, sadoqat, o‘z xalqining o‘tmishi haqida aniq tasavvurga ega bo‘lish, uning yutuqlaridan faxrlanish, rivojlanishi uchun o‘z hissasini qo‘shish ruhida tarbiyalashning muhim vositalaridan biridir.

Quyida tavsiya etayotgan qator usullar hamda loyiha ishlari Amir Temurga oid dars jarayonlarini tashkil etishda katta samara beradi. Bu usullar:

1. O‘quvchilarning diqqatini jamlaydi;
2. Faollik darajasini oshiradi;
3. Guruh bo‘lib ishlashga o‘rgatadi;
4. Taqqoslash-solishtirish sifatlarini yuksaltiradi;
5. Mavzuning tushunilish ko‘rsatkichini oshiradi.

“ Kim ekan” usuli

Tarix fanida tarixiy shaxs va obrazlar juda ko‘p. Ularning hammasini esda olib qolish hamda ma‘lumotlarga ega bo‘lish ba‘zi o‘quvchilar uchun muammo keltirib chiqaradi. Bu muammoni hal etishda esa turli usul va o‘yinlardan foydalanish katta samara beradi. Xuddi shunday usullardan biri “Kim ekan” usulidir.

Bajarilish tartibi: Tarqatma qog‘ozlarga tarixiy shaxslar ismlari yozilgan bo‘ladi.

1. O‘quvchilar navbatdan chiqib bitta qog‘ozni oladilar va unda yozilgan shaxsga ta‘rif beradilar.
2. Ta‘rif orqali qolgan o‘quvchilar tarixiy shaxsni topadilar.

“Tafakkur vaqti” usuli

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

O‘quvchilar oddiy ma’lumotni yod olish bilan birga uning ma’nosini ham tushunib, tahlil qilib borishi, mavzuning to‘la va tushunarli o‘zlashtirilishida juda

muhim sanaladi. Aynan shu sababli ham dars davomida o‘qituvchining mavzuga doir mantiqiy fikrlashga asoslangan topshiriq va savollarni berishi darsning samaradorligini oshirib beradi. Shuningdek, dars maqsadlaridan bo‘lgan tarbiyaviy maqsadning ham amalga oshirilishini ta’minlaydi.

Bajarilish tartibi: Amir Temur bilan bog‘liq bitta mavzu tanlab olinadi.

1. Bu mavzuda muammoli vaziyat talab etilishi kerak bo‘ladi.
2. Shu muammoli vaziyat savol asosida o‘quvchilarga taqdim etiladi.
3. O‘quvchilar fikrlar berishadi.
4. Fikrlar tahlil qilinib, xulosalanadi. (Bunda o‘qituvchi yordam beradi.)

Quyida bir nechta savollarni taqdim etamiz:

“Ko‘rib tushunish” usuli

So‘nggi paytlarda tarixiy mavzudagi videoroliklar hamda filmlar soni ko‘paymoqda. Bu, albatta, quvonarli hol. Sababi, endi tariximiz haqida faqatgina tarixga atalgan kitoblardan o‘qibgina bilan qolmay, balki uni ko‘z oldimizda o‘sha zamon ruhi yo‘g‘rilgan holda tomosha qilishimiz mumkin bo‘ladi. Dars davomida o‘qituvchi tomonidan mavzuning so‘zlab berilishi bu yaxshi, ammo barcha o‘quvchi ham bu ma’lumotlarni to‘la eslab qololmaydi. “Eshitsam unutam, ko‘rsam eslab qolaman” degan hikmat bejizga emas. Shu sababli ham dars jarayonlarida Amir Temur mavzusini o‘tish jarayonida turli videorolik hamda filmdan parchalarni namoyish etish juda katta samara beradi. Albatta, videoroliklar mavzuga mos holda tanlanishi kerak. Quyida biz o‘rganayotgan mavzuga oid video hamda filmlar ssilkalarini taqdim etamiz:

Amir Temur va To‘xtamishxon

A. Temurning hokimiyatga kelishi

“Adashgan tartib” usuli

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Bizga ma‘lumki, tarix fani ma‘lumotlarga, faktlarga boy fan. Undagi mavzular rang-barang. Ma‘lumotlarni eslab qolish hamda ularning ketma-ketligini bilish ko‘p o‘quvchilar uchun muammo tug‘diradi. Shu sababli ham ular uchun dars jarayonida takrorlash, savol-javob hamda turli o‘yinlar taqdim etish darsning yaxshi o‘zlashtirilishini ta‘minlaydi.

Qo‘llanish tartibi: O‘qituvchi tomonidan tarqatma qog‘ozlarga bir mavzu yuzasidan ma‘lumotlar yoziladi;

1. Ma‘lumotlar stol ustida aralashtirib yuboriladi;
2. Sinf 3 jamoaga bo‘linadi va har bir guruhdan bittadan vakil stol yoniga chaqiriladi;
3. Tanlangan o‘quvchilar berilgan vaqt davomida ma‘lumotlarni to‘g‘ri tartibda o‘rinlashtirishi kerak bo‘ladi;
4. Shart so‘nggida o‘quvchilarning bajarilgan ishi tekshirib, tahlil qilinadi.

Dars jarayonlarida xuddi shunday usullardan foydalanish o‘quvchilar jamoasini yanada qiziqtiradi. Shartni o‘zgacha shaklda, ya‘ni o‘quvchilarni jamoaviy tarzda ishlab, topshiriqni bajarishga undash ham mumkin.

Noto‘g‘ri ketma-ketlik:

1. Amir Temur Shayx Zayniddin Toyobodiy bilan uchrashdi;
2. Mirzo Umarshayx Bahodirni Farg‘ona hokimi etib tayinladi;
3. Amir Temur Mo‘g‘uliston yurishida g‘alaba qozondi.

To‘g‘ri ketma-ketlik:

1. Amir Temur Mo‘g‘uliston yurishida g‘alaba qozondi;
2. O‘g‘li Mirzo Umarshayx Bahodirni Farg‘ona hokimi etib tayinladi;
3. Amir Temur Shayx Zayniddin Toyobodiy bilan uchrashdi;

“INFORMATSION DASTUR” USULI

Hozirgi davrning eng katta talablaridan biri bu – universallikdir. Bu nimalarda namoyon bo‘ladi? Dars jarayonida faqatgina o‘z fanimiz doirasida cheklanib qolmay, balki o‘quvchilarni boshqa fan va kasb bilan aloqadorlikda olib borish maqsadga muvofiqdir. Chunki o‘qish mobaynida o‘quvchilar integratsiya – fanlararo hamda kasblararo bog‘lanishga duch kelishadi. Bu esa ularni kasbga yo‘naltirishda, boshqa fanlarga bo‘lgan qiziqishini oshirishda yordam beradi. Tavsiya etayotgan usulimiz aynan shu jihatlarni o‘z ichiga olgan usuldir. **Qo‘llanish tartibi quyidagicha:**

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

1. O‘quvchilar juftliklar hosil qilishadi.
2. Har bir juftlik ma’lum mavzu yuzasidan ma’ruza tayyorlaydilar.
3. Minbarga chiqib, xuddi infomatsion dasturdagi boshlovchi kabi axborot berishadi.
4. Nutqi ravon, adashmay, tartib bilan tutilmay gapirgan, o‘zini erkin tuta olgan hamda mavzuni to‘la tushuntirib bera olgan juftlik aniqlanib, g‘olib deb topiladi.
5. Mavzuning qay darajada yetkazilganligi “tomoshabinlar” savol-javobi orqali aniqlanadi.

6. “Moslashtirish testi” usuli

So‘nggi yillarda ta’lim tizimida rivojlanish davom etayotgan vaqtda o‘quvchilar uchun o‘qish imtihonlariga kirish uchun qator imtiyozlar yaratilmoqda. Bu imtiyozlarni egallash uchun esa o‘quvchilar milliy sertifikat darajasidagi testlarni ishlay olishi, ko‘nikmalar hosil qilishi zarur. Buning uchun esa o‘qituvchidan dars davomida shu turdagi testlar bilan o‘quvchilarni tanishtirib borish, ularning ustida ishlashga o‘rgatish zarur. Quyida shu xildagi moslashtirish testi taqdim etiladi:

1. 1365-yil	A) “Anqara jangi” bo‘lib o‘tdi.
2. 1402-yil	B) Amir Temur vafoti
3. 1370-yil	C) Movaraunnahr taxti uchun kurash
4. 1368-1370-yillar	D) Amir Temurning taxtga chiqishi
5. 1405-yil	E) “Loy jangi” bo‘lib o‘tdi.

To‘g‘ri javoblar:

SAVO	1	2	3	4	5
L					
JAVO	E	A	D	C	B

Usulning afzalliklari:

- o‘tilgan mavzularning yaxshi esda qolishiga yordam beradi;
- yillar va ma‘lumotlarni tahlil qila olishga o‘rgatadi;
- kritik fikrlash ko‘nikmasini shakllantiradi.

“PIKTOGRAFIK TOPSHIRIQ” USULI

Ushbu usulda o‘quvchilarga suratli topshiriq beriladi. Suratlar rebus shaklida bo‘ladi. O‘quvchilar rebus asosida Amir Temurning oqilona o‘gitlarini hosil qilib berishlari kerak bo‘ladi.

3

K

Javob: Kuch – adolatda.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Javob: Bizning qudratimizga shubha qilsangiz biz qurgan binolarga boqing.

XXI ASR KO‘NIKMLARINI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING IMKONIYATI.

***Umarova Nozima Temurbek qizi,
Andijon davlat pedagogika instituti milliy g‘oya, ma‘naviyat asoslari va
huquq ta’limi 102-guruh talabasi, +998997682605***

Annotatsiya: Mazkur ishda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning o‘rni va imkoniyatlari tahlil qilinadi. Unda globallashuv sharoitida shaxsning kreativ, tanqidiy fikrlash, kommunikativlik va hamkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish zarurati asoslab beriladi. Sharq va G‘arb mutafakkirlarining ta’lim-tarbiya, o‘qituvchi shaxsi hamda ijodkorlikka oid qarashlari ilmiy asos sifatida yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlar doirasida ijtimoiy-gumanitar fanlar orqali o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijtimoiy faollik va kreativ qobiliyatlarni rivojlantirish imkoniyatlari ochib beriladi. Tadqiqot natijasida interfaol metodlar va innovatsion texnologiyalardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: XXI asr ko‘nikmalari, ijtimoiy-gumanitar fanlar, kreativlik, tanqidiy fikrlash, kommunikativ kompetensiya, hamkorlikda ishlash, mustaqil fikrlash, interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar, ta’lim-tarbiya jarayoni, shaxs rivojlanishi, pedagogik yondashuv, kompetensiya, ijodkorlik.

Аннотация: В данной работе анализируются роль и возможности социально-гуманитарных наук в формировании навыков XXI века. Обосновывается необходимость развития у обучающихся креативного и критического мышления, коммуникативных и навыков сотрудничества в условиях глобализации. Освещаются педагогические взгляды восточных и западных мыслителей на образование, личность учителя и творчество как научная основа. Также раскрываются возможности развития у учащихся самостоятельного мышления, социальной активности и творческих способностей через современные педагогические подходы в рамках социально-гуманитарных наук. Результаты исследования подчеркивают, что использование интерактивных методов и инновационных технологий является важным фактором повышения эффективности образования

Ключевые слова : Навыки XXI века, социально-гуманитарные науки, креативность, критическое мышление, коммуникативная

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

компетенция, работа в сотрудничестве, самостоятельное мышление, интерактивные методы, инновационные технологии, образовательный процесс, развитие личности, педагогический подход, компетенция, творчество.

Abstract: This work analyzes the role and opportunities of social and humanitarian sciences in developing 21st century skills. It substantiates the necessity of enhancing learners' creativity, critical thinking, communication, and collaboration skills in the context of globalization. The pedagogical views of Eastern and Western thinkers on education, the teacher's personality, and creativity are highlighted as a scientific basis. In addition, the study reveals the possibilities of developing students' independent thinking, social activity, and creative abilities through modern pedagogical approaches within social and humanitarian sciences. The results emphasize that the use of interactive methods and innovative technologies is an important factor in improving the effectiveness of education.

Keywords: 21st century skills, social sciences and humanities, creativity, critical thinking, communicative competence, teamwork (collaboration), independent thinking, interactive methods, innovative technologies, educational process, personal development, pedagogical approach, competence, creativity.

Kirish. Bugungi globallashuv va axborotlashuv sharoitida jamiyat taraqqiyoti inson kapitali, ayniqsa, shaxsning kreativ, tanqidiy va mustaqil fikrlash ko‘nikmalariga bevosita bog‘liqdir. XXI asrda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zarur bo‘lgan kompetensiyalar – kreativlik, kommunikativlik, hamkorlik va muammolarni hal etish qobiliyatlari ta’lim tizimining ustuvor maqsadiga aylanmoqda.

Tarixiy manbalarga nazar tashlasak, Sharq mutafakkirlari, xususan, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib kabi allomalar ta’lim-tarbiyada shaxs kamoloti, axloqiy yetuklik va bilimning uzviyligini asoslab berganlar. Ularning qarashlarida o‘qituvchi shaxsining bilimdonligi, notiqligi, adolatliligi va ijodkorligi alohida ahamiyat kasb etadi. G‘arb mutafakkirlari – Suqrot, Aristotel, Sitseron kabi olimlar esa ta’lim jarayonida mustaqil fikrlash va muloqot madaniyatini rivojlantirishni asosiy omil sifatida e’tirof etganlar.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda esa ijtimoiy-gumanitar fanlar shaxsda aynan XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishning muhim vositasi sifatida qaralmoqda. Ushbu fanlar orqali o‘quvchilarda ijtimoiy ong, fuqarolik pozitsiyasi, madaniy tafakkur, kommunikativ kompetensiya va kreativ fikrlash

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

rivojlanadi. Ayniqsa, interfaol metodlar va innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta‘lim jarayoni o‘quvchilarning mustaqil faoliyatini kuchaytirib, ularning ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi.

Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy-gumanitar fanlarning imkoniyatlarini chuqur tahlil qilish va ularni XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirish dolzarb pedagogik muammo sifatida e‘tirof etiladi.

Asosiy qism. XXI asrda ta‘lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — o‘quvchilarda zamonaviy hayot va kasbiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni shakllantirishdir. Bunday ko‘nikmalar qatoriga kreativ fikrlash, tanqidiy tahlil, muammolarni hal qilish, muloqot madaniyati, hamkorlikda ishlash va axborot bilan ishlash kompetensiyalari kiradi. Ushbu jarayonda ijtimoiy-gumanitar fanlar alohida o‘rin egallaydi, chunki ular shaxsning ma‘naviy, ijtimoiy va intellektual rivojlanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar — tarix, adabiyot, falsafa, pedagogika, psixologiya va huquq kabi fanlar orqali o‘quvchilarda jamiyatni tushunish, insoniy qadriyatlarni anglash va ijtimoiy munosabatlarga ongli yondashish shakllanadi. Bu fanlar shaxsni faqat bilim bilan emas, balki axloqiy va madaniy jihatdan ham yetuk bo‘lishiga yordam beradi.

Sharqda “Muallimi soniy” (“Ikkinchi muallim”) nomi bilan mashhur Abu Nasr Forobiy[1] ta‘lim-tarbiyaga birinchi marta ta‘rif bergan olim hisoblanadi. Ulug‘ mutafakkir ta‘limda barcha fanlarning nazariy asoslari o‘rganilsa, tarbiyada ma‘naviy-axloqiy qoidalar, odob me‘yorlari o‘quvchilarga singdiriladi, kasb hunarga oid ko‘nikmalar hosil qilinadi, degan g‘oyani ilgari suradi. Bu muhim vazifa tajribali tarbiyachilar tomonidan ta‘lim-tarbiyaning turli metodlari yordamida amalga oshiriladi, deb uqtiradi. Alloma pedagogning faoliyati haqida to‘xtalib shunday yozadi: o‘qituvchining vazifasi dono davlat rahbari vazifasiga o‘xshab ketadi. Shu sababli o‘qituvchi ko‘rgan va eshitganlarining barchasini yaxshilab esda saqlab qolishi, bilmog‘i, aql farosatga, chiroyli nutqqa ega bo‘lmog‘i va o‘quvchilarning aytmoqchi bo‘lgan fikrlarini to‘la va aniq ifodalay olishni bilmog‘i zarur, o‘qituvchi faqat fan bilan shug‘ullanib qolmay, balki o‘z bilimlarini o‘quvchilariga ham berishi, bunda mashaqqatli mehnatdan charchash nimaligini bilmasligi lozim. O‘qituvchi ichishdan o‘zini tiyishi, haqiqatgo‘y bo‘lib yolg‘onni va yolg‘on aytganni yomon ko‘rishi, g‘ururli bo‘lishi va o‘z or-nomusini qadrlashi, o‘zining o‘quvchilariga nisbatan adolatli bo‘lishi, ko‘zlagan maqsadiga erishishda qat‘iylik ko‘rsata bilishi lozim [2]. Forobiyning ta‘kidlashicha, bunda insoniylikning yuksak darajasiga ega bo‘ladi va baxt cho‘qqisiga erishadi. Bu esa har qanday xatarli harakatdan xabardor bo‘lganligi tufayli baxtga erisha

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

oladigan odamlardir. Nasriddin Tusiyning o‘qituvchi mehnati borasidagi fikrlari g‘oyatda katta ahamiyatga ega bo‘lib, olim o‘qituvchi oldiga shunday talablarni qo‘yadi: o‘qituvchi munozaralarni olib borishni bilishi, bilimni inkor etib bo‘lmaydigan darajada isbot qilishni, o‘z fikrining to‘g‘riligiga ishonishi va ishontira olishi, nutqi esa mutlaqo toza, jumalari mantiqiy ifodalangan bo‘lishi, shu bilan birga, o‘qituvchi sof vijdonli, rostgo‘y, shoshmasdan, ishonchli qilib qat’iy gapiradigan bo‘lishi lozim, deya ta’kidlaydi [3]. amonaviy pedagogikada kreativlik tushunchasi o‘quvchi va o‘qituvchi faoliyatining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Kreativlik — yangi g‘oyalar yaratish, muammolarga noodatiy yondashish va amaliy yechim topish qobiliyatidir. Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, kreativlik faqat tug‘ma qobiliyat emas, balki ta’lim jarayonida rivojlantiriladigan kompetensiyadir. Bunda ijtimoiy-gumanitar fanlar muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Interfaol o‘qitish metodlari, muammoli ta’lim, guruhda ishlash, munozara va loyihaviy yondashuvlar o‘quvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Bunday yondashuvlar o‘quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki bilimni mustaqil izlovchi va yaratuvchi shaxsga aylantiradi.

Shuningdek, ijtimoiy-gumanitar fanlar orqali o‘quvchilarda fuqarolik madaniyati, milliy qadriyatlarga hurmat, global dunyoqarash va ijtimoiy mas’uliyat hissi shakllanadi. Bu esa ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishishiga zamin yaratadi. Qadimgi Rimda so‘zlashni bilish, muloqotni tashkil etish, amalga oshirish, tinglovchilarni o‘ziga jalb eta olish, ya’ni notiqlik san’atiga alohida e’tibor berilgan. Suqrotning ta’kidlashicha, o‘qituvchining ijodkorligi, uning notiqlik san’ati bu tayyor axborotni o‘quvchiga yetkazishga emas, balki o‘quvchilarni haqiqatga intilish, mustaqil fikrlashlarini rivojlantirishga qaratilganligidadir [4]. Dunyoda mashhur notiq sifatida tanilgan Sitseron (er.av.105-43 yillar) haqiqiy notiq insonlarning xohish-irodalaridan kelib chiqib, ularni faollashtirish, faol harakat qilishga undashini ta’kidlaydi va o‘qituvchi uchun bu sifat yetakchi o‘rinda turishini uqtiradi [4].

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, XXI asr ta’lim tizimi shaxsni har tomonlama rivojlantirish, ya’ni uning intellektual salohiyati, kreativ fikrlashi, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati hamda ijtimoiy faolligini shakllantirishga yo‘naltirilganligi bilan ahamiyatlidir. Ushbu jarayonda ijtimoiy-gumanitar fanlar asosiy o‘rinlardan birini egallab, o‘quvchilarda nafaqat bilim, balki ma’naviy-axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy tafakkur va kommunikativ kompetensiyalarni ham rivojlantiradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Sharq va G‘arb mutafakkirlarining ilmiy-pedagogik qarashlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, ta’lim-tarbiya jarayonida o‘qituvchining o‘rni, uning ijodkorligi va kasbiy mahorati shaxs kamolotida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bugungi kunda ham ushbu g‘oyalar zamonaviy pedagogikaning asosiy yo‘nalishlari bilan uyg‘unlashib, interfaol metodlar va innovatsion texnologiyalar orqali amaliyotga tatbiq etilmoqda.

Demak, ijtimoiy-gumanitar fanlarning imkoniyatlaridan samarali foydalanish orqali o‘quvchilarda XXI asrga xos bo‘lgan kreativlik, tanqidiy fikrlash, hamkorlikda ishlash va muammolarni hal etish kabi muhim ko‘nikmalarni shakllantirish mumkin. Bu esa o‘z navbatida jamiyat taraqqiyoti, ta’lim sifati va shaxs barkamolligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nurullo o‘g‘li, A. A. (2023). Sharq mutafakkirlarining asar-larida psixodiagnostikaga doir qarashlari. таққикёт, 13.
2. Vaxabova, O. G. (2024). globallashuv sharoitida axborot muhitining yoshlar ijtimoiy normalari shakllanishiga ta’sirining psixologik jihatlar. Современное образование (Узбекистан), (12 (145)), 46-51.
3. O‘gilxon T, V. (2023). Axborot muhiti yoshlar ijtimoiy normalari shakllanishiga ta’sirini tadqiq etishning metodik jihatlar. Современное образование (Узбекистан), (11 (132)), 15-22.
4. Guljahon, A. (2026). Inson ongining taraqqiyoti va ongsizlik jarayonlarining psixologik mohiyati hamda ularning o‘zaro bog‘liqligi. Ustozlar uchun, 93(4), 387-391.
5. Muhlisaxon, K. (2026). Yosh va pedagogik psixologiya fanining tadqiqot sohasi va muammolari. hozirgi kundagi raqamli texnologiyalarni yosh bolalar psixikasiga tasiri. Ustozlar uchun, 93(4), 372
6. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Pedagogika nazariyasi. 1-qism / M.X.To‘xtaxo‘jayeva va boshq. – T.: “Iqtisod-moliya”, 2007. – 379-b.
7. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig /So‘z boshi muallifi B.To‘xliyev; rassom Sh.Muhammadjonov. – T.: Yulduzcha, 1989. – 192-b. -379.

SHAXS IJTIMOYILASHUV JARAYONINING XULQ-ATVORGA TA’SIRI

Valijonova Maftuna Solijon qizi

*Andijon davlat pedagogika insitututi Ijtimoiy va amaliy fanlar fakulteti,
Milliy g‘oya, manaviyat asoslari va huquq ta’limi yo‘nalishi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada shaxs ijtimoiylashuv jarayonining mohiyati, bosqichlari hamda uning inson xulq-atvoriga ko‘rsatadigan ta’siri batafsil tahlil qilinadi. Ijtimoiylashuv inson hayotining ajralmas qismi bo‘lib, u orqali shaxs jamiyatda mavjud bo‘lgan me’yorlar, qadriyatlar va xulq-atvor qoidalarini o‘zlashtiradi. Maqolada oila muhitining dastlabki tarbiyaviy ahamiyati, ta’lim muassasalarining ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirishdagi o‘rni, shuningdek, tengdoshlar va ommaviy axborot vositalarining ta’siri alohida yoritiladi. Shu bilan birga, ijtimoiylashuv jarayonida yuzaga keladigan ijobiy va salbiy omillar, ularning shaxsning xulq-atvori va dunyoqarashiga ta’siri ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Ushbu jarayonning uzluksizligi va shaxs kamolotidagi ahamiyati ham alohida ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiylashuv, shaxs, xulq-atvor, ijtimoiy muhit, tarbiya, qadriyatlar, rivojlanish

Аннотация. В данной статье подробно рассматривается сущность и этапы процесса социализации личности, а также его влияние на поведение человека. Социализация является неотъемлемой частью жизни человека, в ходе которой он усваивает социальные нормы, ценности и правила поведения, принятые в обществе. В статье раскрывается важная роль семьи как первичной среды воспитания, значение образовательных учреждений в формировании социальных навыков, а также влияние среды сверстников и средств массовой информации. Кроме того, анализируются положительные и отрицательные факторы социализации и их влияние на поведение и мировоззрение личности. Особое внимание уделяется непрерывности данного процесса и его значению личности

Ключевые слова: социализация, личность, поведение, социальная среда, воспитание, ценности, развитие

Annotation. This article provides a detailed analysis of the essence and stages of the socialization process and its impact on human behavior. Socialization is an integral part of human life through which individuals acquire social norms, values, and behavioral rules accepted in society. The article highlights the crucial role of the family as a primary environment, the importance of educational institutions in developing social skills, and the influence of peers and mass media. In addition, both positive and negative factors of socialization and their effects on behavior and worldview are examined. Special attention is given to the continuity of this process and its significance in personal development.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Keywords: socialization, personality, behavior, social environment, upbringing, values, development

Kirish. Shaxs ijtimoiylashuvi zamonaviy psixologiya va sotsiologiya fanlarining eng muhim va dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Inson tug‘ilgan paytidan boshlab ma’lum bir ijtimoiy muhitga kiradi va aynan shu muhit orqali o‘zining xulq-atvori, qadriyatlari hamda dunyoqarashini shakllantirib boradi. Ijtimoiylashuv jarayoni shaxsning jamiyatga moslashuvi, undagi me’yor va qoidalarini o‘zlashtirishi bilan birga, uning ichki dunyosi va psixologik rivojiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois mazkur mavzu nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Mashhur psixolog Zigmund Freyd o‘zining psixoanalitik nazariyasida shaxs rivojida bolalik davrining o‘rni beqiyos ekanligini ta’kidlab, inson xulq-atvori ko‘p jihatdan ongsiz jarayonlar va dastlabki ijtimoiy tajriba bilan belgilanadi, deb hisoblaydi [Zigmund Freyd-The Ego and Id.1923]. Uning fikricha, bola oiladagi munosabatlar orqali jamiyatdagi ilk xulq-atvor normalarini o‘zlashtiradi va bu keyingi hayotida muhim rol o‘ynaydi. Yana bir taniqli olim Erik Erikson shaxs rivojlanishini bosqichma-bosqich ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida talqin qiladi. Unga ko‘ra, inson hayoti davomida turli bosqichlardan o‘tadi va har bir bosqichda muayyan ijtimoiy muammolarni hal qilish orqali o‘z xulq-atvorini shakllantiradi. Masalan, bolalik davrida ishonch va ishonchsizlik, o‘smirlik davrida esa o‘zlikni anglash muhim ahamiyat kasb etadi. Lev Vygotskiy ijtimoiy-madaniy nazariyasida shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhitning hal qiluvchi rol o‘ynashini ilmiy asoslab bergan [Lev Vygotsky-Mind in Society.1978]. Uning ta’kidlashicha, bola bilim va ko‘nikmalarni boshqalar bilan muloqot jarayonida egallaydi, ya’ni ijtimoiy tajriba uning psixik rivojining asosiy manbai hisoblanadi. Bu esa ijtimoiylashuv jarayonining shaxs xulq-atvoriga kuchli ta’sir ko‘rsatishini yana bir bor isbotlaydi. Albert Bandura tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy o‘rganish nazariyasiga ko‘ra, inson xulq-atvori kuzatish, taqlid qilish va tajriba orqali shakllanadi. Ya’ni shaxs atrofidagi insonlarning xatti-harakatlarini kuzatib, ularni o‘zlashtiradi va o‘z xulqida namoyon etadi. Bu jarayonda ayniqsa ota-ona, o‘qituvchi va tengdoshlarning roli juda katta.

Yuqoridagi ilmiy qarashlardan kelib chiqib aytish mumkinki, shaxs ijtimoiylashuvi murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u insonning butun hayoti davomida davom etadi. Har bir ijtimoiy muhit — oila, ta’lim tizimi, do‘stlar davrasi va ommaviy axborot vositalari — shaxs xulq-atvorining shakllanishida o‘ziga xos o‘rin tutadi. Shu sababli mazkur maqolada

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ijtimoiylashuv jarayonining xulq-atvorga ta'siri kengroq yoritilib, uning asosiy omillari va natijalari tahlil qilinadi. Shaxs ijtimoiylashuvi jamiyat hayotida muhim o‘rin tutadigan murakkab va ko‘p qirrali jarayonlardan biri hisoblanadi. Har bir inson tug‘ilgan zahoti ma’lum bir ijtimoiy muhitga kirib keladi va shu muhit ta’sirida asta-sekin shakllanib boradi. Insonning qanday fikrlashi, qanday qarorlar qabul qilishi, boshqalar bilan qanday munosabatda bo‘lishi va umuman olganda uning xulq-atvori aynan ijtimoiylashuv jarayonida yuzaga keladi. Shu jihatdan qaraganda, ijtimoiylashuv nafaqat shaxsning individual rivojlanishiga, balki jamiyat taraqqiyotiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ijtimoiylashuv jarayoni inson hayotining barcha bosqichlarini qamrab oladi. Dastlabki bosqichda bola oila muhitida tarbiya oladi va aynan shu yerda uning xulq-atvoriga asos solinadi. Bola kattalarning munosabatini kuzatadi, ularning gap-so‘zlari va xatti-harakatlarini takrorlaydi hamda asta-sekin ijtimoiy me’yorlarni o‘zlashtiradi. Oila muhitidagi mehr-oqibat, e’tibor yoki aksincha, befarqlik va ziddiyatlar bolaning ruhiy holatiga, o‘ziga bo‘lgan ishonchiga va kelajakdagi xulq-atvoriga sezilarli darajada ta’sir qiladi. Shu sababli oilani ijtimoiylashuvning eng birlamchi va eng muhim bosqichi deb hisoblash mumkin. Keyingi bosqichda esa shaxs ta’lim muassasalari orqali jamiyatga yanada kengroq kirib boradi. Maktab, kollej yoki oliy ta’lim jarayonida inson nafaqat bilim oladi, balki jamoa bilan ishlash, ijtimoiy rollarni bajarish, tartib-intizomga rioya qilish kabi muhim ko‘nikmalarni ham egallaydi. Bu jarayonda o‘qituvchilar va tengdoshlar bilan bo‘ladigan muloqot shaxsning ijtimoiy tajribasini boyitadi. Ayniqsa, tengdoshlar bilan munosabatlar insonning o‘zini anglashiga, o‘z o‘rnini topishiga va o‘ziga baho berishiga katta ta’sir ko‘rsatadi.

Zamonaviy jamiyatda ijtimoiylashuv jarayoniga ommaviy axborot vositalari va raqamli texnologiyalar ham kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va turli axborot platformalari orqali inson dunyoning turli burchaklaridagi voqea-hodisalar, madaniyatlar va qadriyatlar bilan tanishadi. Bu esa shaxsning dunyoqarashini kengaytiradi, lekin shu bilan birga uning xulq-atvoriga turlicha ta’sirlar ko‘rsatishi mumkin. Ba’zan noto‘g‘ri yoki zararli axborotlar ham shaxs ongiga ta’sir qilib, salbiy xulq-atvor shakllanishiga sabab bo‘lishi ehtimoldan xoli emas.

Ijtimoiylashuv jarayonining yana bir muhim jihati shundaki, u doimiy va uzluksiz davom etadi. Inson faqat bolalik yoki o‘smirlik davrida emas, balki butun umri davomida yangi ijtimoiy tajribalarni o‘zlashtirib boradi. Ish joyi, yangi tanishlar, turli ijtimoiy vaziyatlar shaxsning xulq-atvorini o‘zgartirishi yoki boyitishi mumkin. Shu bois ijtimoiylashuvni bir martalik jarayon sifatida emas, balki doimiy rivojlanib boruvchi tizim sifatida ko‘rib chiqish lozim. Har

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

bir jamiyatning o‘ziga xos qadriyatlari, urf-odatlar va ijtimoiy me‘yorlari mavjud bo‘lib, ular shaxs ijtimoiylashuviga bevosita ta’sir qiladi. Turli madaniy muhitlarda ulg‘aygan insonlarning xulq-atvori ham o‘zaro farq qiladi. Bu esa ijtimoiylashuv jarayonining nisbiy va muhitga bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi. Shaxs o‘z yashayotgan jamiyatining talablariga moslashgan holda harakat qiladi va shu asosda o‘zining ijtimoiy rolini bajaradi. Xulq-atvor esa ijtimoiylashuv jarayonining eng muhim natijalaridan biridir. Shaxsning ijtimoiy muhitda qanday harakat qilishi, boshqalar bilan qanday munosabatda bo‘lishi, muammolarga qanday yondashishi uning ijtimoiy tajribasiga bog‘liq bo‘ladi. Ijobiy ijtimoiylashuv natijasida insonda mas’uliyat, hurmat, hamkorlik kabi sifatlar shakllanadi. Aksincha, salbiy muhitda shakllangan ijtimoiylashuv esa agressiya, befarqlik yoki ijtimoiy me‘yorlarga zid xatti-harakatlarga olib kelishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, shaxs ijtimoiylashuvi masalasi nafaqat psixologik, balki pedagogik va ijtimoiy jihatdan ham muhim hisoblanadi. Jamiyatda sog‘lom va barkamol shaxslarni shakllantirish uchun ijtimoiylashuv jarayoniga to‘g‘ri yondashish, ayniqsa, oila va ta’lim tizimida samarali tarbiya usullarini qo‘llash zarur. Chunki kelajak jamiyatining rivoji aynan bugungi kunda shakllanayotgan yosh avlodning xulq-atvori va dunyoqarashiga bevosita bog‘liqdir.

Xulosa qilib aytganda, shaxs ijtimoiylashuv jarayoni inson hayotida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan murakkab va uzluksiz jarayondir. Aynan shu jarayon orqali inson jamiyatda mavjud bo‘lgan me‘yorlar, qadriyatlar va xulq-atvor qoidalarini o‘zlashtiradi hamda o‘zining ijtimoiy qiyofasini shakllantiradi. Ijtimoiylashuv shaxsning nafaqat tashqi xatti-harakatlariga, balki uning ichki dunyosi, dunyoqarashi va qaror qabul qilish qobiliyatiga ham kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Ijtimoiylashuvning samaradorligi ko‘p jihatdan shaxs yashayotgan muhitga bog‘liq. Oila, ta’lim muassasalari, tengdoshlar davrasi va zamonaviy axborot vositalari shaxs xulq-atvorining shakllanishida muhim omillar sifatida namoyon bo‘ladi. Ijobiy va sog‘lom ijtimoiy muhitda tarbiyalangan shaxs jamiyatda faol, mas’uliyatli va ijtimoiy me‘yorlarga amal qiluvchi inson sifatida shakllanadi. Aksincha, salbiy muhit esa xulq-atvorda turli muammolar va ijtimoiy og‘ishlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin. Jamiyatda barkamol avlodni tarbiyalash uchun ijtimoiylashuv jarayoniga alohida e’tibor qaratish zarur. Ayniqsa, oilada sog‘lom muhit yaratish, ta’lim tizimida samarali tarbiya berish va yoshlarni to‘g‘ri axborot bilan ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki shaxsning bugungi shakllanishi jamiyatning ertangi taraqqiyotini belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Nurullo o‘g‘li, A. A. (2023). Sharq mutafakkirlarining asar-larida psixodiagnostikaga doir qarashlari. таққиёт, 13.
2. Vaxabova, O. G. (2024). globallashuv sharoitida axborot muhitining yoshlar ijtimoiy normalari shakllanishiga ta’sirining psixologik jihatlari. Современное образование (Узбекистан), (12 (145)), 46-51.
3. O‘gilxon T, V. (2023). Axborot muhiti yoshlar ijtimoiy normalari shakllanishiga ta’sirini tadqiq etishning metodik jihatlari. Современное образование (Узбекистан), (11 (132)), 15-22.
4. Guljahon, A. (2026). Inson ongining taraqqiyoti va ongsizlik jarayonlarining psixologik mohiyati hamda ularning o‘zaro bog‘liqligi. Ustozlar uchun, 93(4), 387-391.
5. Muhlisaxon, K. (2026). Yosh va pedagogik psixologiya fanining tadqiqot sohasi va muammolari. hozirgi kundagi raqamli texnologiyalarni yosh bolalar psixikasiga tasiri. Ustozlar uchun, 93(4), 372-379.

**ZARURIY MUDOFAA VA UNING OXIRGI ZARURAT BILAN
O‘ZARO MUNOSABATI**

Qazaqboyev Shoxbozbek Husniddin o‘g‘li,

Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti,

Yurisprudensiya ta’lim yo‘nalishi, 2-bosqich talabasi Tel: +998770122006

Annotatsiya: Ushbu maqola jinoyat huquqining muhim institutlaridan biri bo‘lgan zaruriy mudofaa va uning oxirgi zarurat tushunchasi bilan o‘zaro munosabatini chuqur tahlil qiladi. Unda har ikki huquqiy holatning mohiyati, ularni qo‘llash shartlari va qonuniy oqibatlari atroflicha ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot davomida zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat o‘rtasidagi farqlar, o‘xshashliklar hamda amaliyotda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar ilmiy asosda yoritiladi. Maqola jinoyat huquqida shaxs huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan takliflar bilan yakunlanadi.

Kalit so‘zlar: Zaruriy mudofaa, oxirgi zarurat, jinoyat huquqi, huquqiy holat, himoya, qonuniylik, oqlash asoslari

Huquqiy davlatda shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilish jinoyat huquqining asosiy vazifalaridan biridir. Bu borada jinoyat qonunchiligida shaxsning o‘zini va boshqalarni noqonuniy tajovuzdan himoya qilishga qaratilgan institutlar muhim ahamiyat kasb etadi. "Zaruriy mudofaa" va

"O'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati" mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

"oxirgi zarurat" ana shunday fundamental huquqiy tushunchalar bo'lib, ular jinoyat huquqida shaxsning huquqiy himoyasini ta'minlashda markaziy o'rin tutadi. Ushbu institutlarning mohiyatini chuqur anglash, ularning o'zaro munosabatini tahlil qilish nazariy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Zaruriy mudofaa jinoyat huquqining asosiy tushunchalaridan biri bo'lib, shaxslarga hujumdan qonuniy ravishda himoyalani sh imkonini beradi [1]. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 20 va 27-moddalari, shuningdek, Jinoyat kodeksining 37-moddasida bu huquq aniq kafolatlangan. Zaruriy mudofaa holatida sodir etilgan harakatlar, agar ular tajovuzkorga zarar yetkazsa ham, odatda jinoyat deb hisoblanmaydi, chunki ular ijtimoiy xavfli yoki g'ayriqonuniy deb topilmaydi, albatta, zaruriy mudofaa chegaralaridan chiqib ketilmagan bo'lsa [1]. Bu mudofaa faqat ijtimoiy xavfli tajovuzlarga qarshi qo'llaniladi va yetkazilgan zarar faqat tajovuzkorga qaratilgan bo'lishi shart [2].

Boshqa tomondan, "oxirgi zarurat" tushunchasi shaxsning o'z yoki boshqalarning hayoti, sha'ni, huquqlari, erkinliklari, qonuniy manfaatlari, shuningdek, jamiyat va davlat manfaatlariga tahdid solingan vaziyatda, bu tahdidni bartaraf etish uchun qilingan harakatlarni anglatadi [3]. Bunday harakatlar, garchi ular qonun bilan qo'riqlanadigan huquq va manfaatlarga zarar yetkazsa ham, agar tahdidni boshqa yo'l bilan bartaraf etishning iloji bo'lmagan bo'lsa va yetkazilgan zarar bartaraf etilgan zarardan kam bo'lsa, jinoyat hisoblanmaydi [4, 5]. O'zbekiston Jinoyat kodeksining 38-moddasi ushbu qoidani mustahkamlaydi [5].

Ushbu ikki institut, garchi umumiy maqsad – huquqiy himoyani ta'minlashga qaratilgan bo'lsa-da, o'zining huquqiy mohiyati, qo'llash shartlari va oqibatlari bilan bir-biridan jiddiy farq qiladi [6]. Mazkur tadqiqotning maqsadi zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat tushunchalarini nazariy va amaliy jihatdan qiyosiy tahlil qilish, ularning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash, shuningdek, amaliyotda yuzaga keladigan muammolarni o'rganish va ularni hal etish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat. Bu esa huquqni qo'llash amaliyotida ushbu institutlarning to'g'ri va samarali qo'llanilishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Jinoyat huquqida zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat institutlari huquqiy davlat tamoyillarini mustahkamlashda, shaxs va jamiyat manfaatlarini himoya qilishda markaziy o'rin tutishi sababli, ushbu masalalar doimiy ravishda olimlar va amaliyotchilar diqqat markazida bo'lib kelgan. So'nggi yillarda, ayniqsa, O'zbekiston Respublikasida huquqiy islohotlar jarayonida, ushbu institutlarning nazariy asoslari va amaliy qo'llanilishi bo'yicha chuqur tadqiqotlar olib

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

borilmoqda. Mazkur tadqiqotlar nafaqat mavjud qonunchilikni tahlil qilishga, balki xalqaro tajribani o‘rganish va milliy huquq tizimini takomillashtirishga qaratilgan.

Zaruriy mudofaa tushunchasiga bag‘ishlangan ilmiy ishlarda uning jinoyat huquqining fundamental tamoyili sifatidagi ahamiyati alohida ta’kidlanadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 20 va 27-moddalari, shuningdek, Jinoyat kodeksining 37-moddasi bilan kafolatlangan ushbu huquq shaxsga o‘zini va boshqalarni noqonuniy tajovuzdan himoya qilish imkonini beradi [1]. Olimlar, jumladan, Luiza Joldasbaevna Otegenova o‘z tadqiqotlarida zaruriy mudofaaning nazariy va amaliy jihatlarini atroflicha ko‘rib chiqadi, uning ta’rifi, institutsional asoslari va qo‘llash shartlariga oid ilmiy qarashlarni tahlil qiladi [2]. Otegenova ta’kidlashicha, zaruriy mudofaa holatida sodir etilgan harakatlar, agar ular tajovuzkorga zarar yetkazsa ham, odatda jinoyat deb hisoblanmaydi, chunki ular ijtimoiy xavfli yoki g‘ayriqonuniy deb topilmaydi, albatta, zaruriy mudofaa chegaralaridan chiqib ketilmagan bo‘lsa [1, 2]. Bu mudofaa faqat ijtimoiy xavfli tajovuzlarga qarshi qo‘llaniladi va yetkazilgan zarar faqat tajovuzkorga qaratilgan bo‘lishi shart [2]. Muallifning fikricha, zaruriy mudofaa huquqini amalga oshirishning asosiy shartlaridan biri bu ijtimoiy xavfli tajovuzning haqiqatda mavjudligi hisoblanadi; tajovuzkor bo‘lmasa, mudofaa huquqini amalga oshirish imkoniyati ham bo‘lmaydi [2]. Bu esa mudofaa harakatlarining o‘z vaqtida va mavjud tajovuzga mutanosib bo‘lishi zarurligini anglatadi. Shuningdek, zaruriy mudofaa chegaralaridan chiqib ketish masalasi ham ilmiy adabiyotlarda keng muhokama qilinadi. Bunda mudofaa harakatlarining tajovuz xususiyati va xavfliligiga mutlaqo nomutanosib bo‘lishi, ya’ni tajovuzkorga ortiqcha zarar yetkazilishi holatlari tahlil etiladi [1]. Olimlar mudofaa harakatlarining mutanosibligini baholashda tajovuzning intensivligi, mudofaachining holati, tajovuzkorning qurollanganligi kabi omillarni hisobga olish muhimligini ta’kidlaydilar.

Oxirgi zarurat institutiga oid tadqiqotlar esa uning mohiyati, shartlari va huquqiy oqibatlarini chuqur o‘rganishga qaratilgan. Toshkent viloyati Adliya boshqarmasi tomonidan berilgan tushuntirishlarda "oxirgi zarurat" shaxsning o‘z yoki boshqalarning hayoti, sha’ni, huquqlari, erkinliklari, qonuniy manfaatlarini, shuningdek, jamiya va davlat manfaatlariga tahdid solingan vaziyatda, bu tahdidni bartaraf etish uchun qilingan harakatlarni anglatishi ta’kidlanadi [4, 5]. Bunday harakatlar, garchi ular qonun bilan qo‘riqlanadigan huquq va manfaatlariga zarar yetkazsa ham, agar tahdidni boshqa yo‘l bilan bartaraf etishning iloji bo‘lmagan bo‘lsa va yetkazilgan zarar bartaraf etilgan zarardan

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

kam bo‘lsa, jinoyat hisoblanmaydi [3, 4, 5]. O‘zbekiston Jinoyat kodeksining 38-moddasi ushbu qoidani mustahkamlaydi [5]. Adliya vazirligi mutaxassislari va olimlar oxirgi zarurat holatida harakatlarning qonuniyligini baholashda bir qator omillarni inobatga olish zarurligini qayd etadilar. Bularga xavfning xususiyati va og‘irligi, uning haqiqatda mavjudligi va yaqinligi, harakat qilayotgan shaxsning imkoniyatlari va psixologik holati, shuningdek, ishning boshqa tegishli holatlari kiradi [4, 5]. Ayniqsa, xavfni boshqa yo‘l bilan bartaraf etishning iloji bo‘lmaganligi sharti oxirgi zaruratni qo‘llashning asosiy mezonlaridan biri bo‘lib, bu holatda yetkazilgan zarar bartaraf etilgan zarardan kam bo‘lishi shart [3, 4, 5]. Agar xavfni boshqa choralar bilan bartaraf etish mumkin bo‘lganida yoki yetkazilgan zarar bartaraf etilgan zarardan ko‘proq bo‘lsa, oxirgi zarurat chegaralaridan chiqib ketilgan hisoblanadi [4, 5]. Shuningdek, ilmiy adabiyotlarda jismoniy yoki ruhiy majburlash natijasida zarar yetkazilgan holatlarda ham oxirgi zarurat tamoyillari qo‘llanilishi mumkinligi muhokama qilinadi [3]. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 38, 39, 55, 101 va 108-moddalari, shuningdek, Oliy sud Plenumining 1990-yil 20-iyuldagi qarori ushbu qoidalarni yanada aniqlashtirgan bo‘lib, bu normativ hujjatlar oxirgi zarurat institutining huquqiy asoslarini mustahkamlaydi va amaliyotda to‘g‘ri qo‘llanilishini ta’minlashga xizmat qiladi [3].

Zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat institutlarining o‘zaro munosabati, ularning farqlari va o‘xshashliklari ilmiy adabiyotlarda eng ko‘p muhokama qilinadigan masalalardan biridir. Garchi ikkala institut ham huquqiy himoyani ta’minlashga qaratilgan bo‘lsa-da, ularning huquqiy mohiyati, qo‘llash shartlari va oqibatlari bilan bir-biridan jiddiy farq qiladi [6]. Asosiy farqlardan biri shundaki, zaruriy mudofaa faqat ijtimoiy xavfli tajovuzga qarshi qaratilgan bo‘lib, zarar faqat tajovuzkorga yetkaziladi [2, 6]. Aksincha, oxirgi zarurat holatida xavf manbai turli xil bo‘lishi mumkin (masalan, tabiiy ofat, hayvon hujumi, beg‘araz inson harakati) va zarar, odatda, tajovuzkor bo‘lmagan uchinchi shaxslarning huquqiy manfaatlariga yetkaziladi [6]. Bu, ayniqsa, zarar yetkaziladigan subyektning farqlanishida yaqqol namoyon bo‘ladi. Zaruriy mudofaa holatida mudofaa harakatlari tajovuzkorga qaratilgan bo‘lishi shart bo‘lsa, oxirgi zarurat holatida zarar uchinchi shaxslarning qonuniy manfaatlariga yetkaziladi, chunki xavf manbai ko‘pincha shaxsiy javobgarlikka tortilmaydigan kuchlar yoki vaziyatlar bo‘ladi [2, 6].

Yana bir muhim farq "boshqa yo‘l bilan bartaraf etish imkoniyati" shartida ko‘rinadi. Zaruriy mudofaa huquqi, boshqa yordam so‘rash yoki qochish imkoniyati mavjudligidan qat’i nazar qo‘llaniladi, ammo tajovuzni ataylab

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qo‘zg‘atish mudofaa deb hisoblanmaydi [6]. Boshqacha qilib aytganda, shaxs tajovuzdan qochish imkoniyatiga ega bo‘lsa ham, o‘zini himoya qilishga haqli. Oxirgi zarurat holatida esa, xavfni boshqa yo‘l bilan bartaraf etishning iloji bo‘lmaganligi qat’iy shart hisoblanadi [3, 4, 5, 6]. Agar xavfni boshqa, zararsizroq yo‘l bilan bartaraf etish mumkin bo‘lganida, oxirgi zarurat chegaralaridan chiqib ketilgan hisoblanadi [4, 5]. Proportsionallik masalasi ham har ikki institutda turlicha talqin qilinadi. Zaruriy mudofaa holatida mudofaa tajovuzning xususiyati va xavfliligiga mutlaqo nomutanosib bo‘lmasligi kerak [1, 6]. Ya’ni, mudofaa tajovuzga mutanosib bo‘lishi lozim. Oxirgi zarurat holatida esa, yetkazilgan zarar bartaraf etilgan zarardan kam bo‘lishi shart [3, 4, 5, 6]. Bu yerda zarar turlari va ularning og‘irligini qiyosiy baholash murakkablik tug‘diradi, chunki hayot, sog‘liq, mulk kabi turli huquqiy qadriyatlarni o‘zaro solishtirish subyektivlikni keltirib chiqarishi mumkin.

Shunga qaramay, ikkala institut ham jinoyat huquqida shaxsning huquqiy himoyasini ta’minlash, ijtimoiy xavfli harakatlarning oldini olish va huquqiy qadriyatlarni himoya qilish kabi umumiy maqsadlarga xizmat qiladi. Ikkalasi ham jinoyatni istisno etuvchi holatlar bo‘lib, shaxsning qonuniy harakatlari uchun jinoiy javobgarlikka tortilmasligini kafolatlaydi. Har ikki holatda ham, harakatlarning qonuniyligini baholashda shaxsning vaziyatni idrok etishi, uning psixologik holati va mavjud imkoniyatlari inobatga olinadi [3, 4, 5]. Bu esa amaliyotda ushbu institutlarni qo‘llashda yuzaga keladigan murakkabliklarni, xususan, subyektiv va obyektiv omillarni to‘g‘ri baholash zarurligini ko‘rsatadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat institutlari O‘zbekiston jinoyat huquqida chuqur o‘rganilgan bo‘lsa-da, ularning amaliyotdagi qo‘llanilishi, ayniqsa, chegaralardan chiqib ketish holatlarini aniqlash va baholashda hali ham bir qator muammolar mavjud. Olimlar ushbu muammolarni hal etish uchun qonunchilikni yanada aniqlashtirish, sud amaliyotini unifikatsiya qilish va huquqni qo‘llovchi organlar xodimlarining malakasini oshirish zarurligini ta’kidlaydilar. Xususan, mudofaa va zarurat holatida shaxsning ruhiy holati, stress va shok sharoitida qabul qilingan qarorlarni baholash mezonlarini ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi. Shuningdek, turli xil xavf manbalari va ularga qarshi qaratilgan harakatlarning proportsionalligini baholash bo‘yicha aniqroq ko‘rsatmalar ishlab chiqish ham ilmiy jamoatchilik tomonidan ilgari surilayotgan takliflardandir. Bu esa ushbu institutlarning adolatli va samarali qo‘llanilishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi O‘zbekiston Respublikasi jinoyat huquqida zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat institutlarining nazariy asoslarini chuqur tahlil

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qilish, ularning o‘zaro munosabatini, farqlarini va o‘xshashliklarini aniqlash, shuningdek, amaliyotda yuzaga keladigan muammolarni o‘rganish va ularni hal etish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat tushunchalarining huquqiy mohiyatini, ularning shakllanishi va rivojlanishini o‘rganish; har ikki institutning qo‘llash shartlari va chegaralarini qiyosiy tahlil qilish; ularning jinoyat huquqiy oqibatlarini baholash; O‘zbekiston sud amaliyotida ushbu institutlarni qo‘llashdagi mavjud muammolarni aniqlash va ularning sabablarini tahlil qilish; xorijiy mamlakatlar qonunchiligi va sud amaliyotidagi tegishli tajribalarni o‘rganish va qiyosiy tahlil qilish; tadqiqot natijalari asosida qonunchilikni takomillashtirish va huquqni qo‘llash amaliyotini unifikatsiya qilish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqotning obyekti O‘zbekiston Respublikasi jinoyat huquqining zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat institutlari bilan bog‘liq ijtimoiy munosabatlar majmuasi, shuningdek, ushbu institutlarning nazariy va amaliy jihatlari hisoblanadi. Tadqiqotning predmeti esa O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Jinoyat kodeksi, Oliy sud Plenum qarorlari va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda mustahkamlangan zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat normalari, ularning ilmiy doktrinadagi talqini, sud amaliyotida qo‘llanilishi, shuningdek, xorijiy mamlakatlar qonunchiligi va amaliyotidagi tegishli qoidalar va yondashuvlardir.

Mazkur tadqiqotda huquqiy hodisalarni har tomonlama va chuqur o‘rganishni ta’minlash maqsadida ilmiy bilishning umumiy falsafiy, umumilmiy va xususiy huquqiy usullari majmuasidan foydalanildi.

Qiyosiy-huquqiy tahlil usuli zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat institutlarining o‘zaro farqlari va o‘xshashliklarini aniqlashda markaziy o‘rin tutdi. Ushbu usul yordamida har ikki institutning ta’riflari, qo‘llash shartlari, chegaralari va huquqiy oqibatlari O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 37 va 38-moddalari misolida atroflicha solishtirildi [1, 5]. Xususan, zaruriy mudofaa faqat ijtimoiy xavfli tajovuzga qarshi qaratilganligi va zarar faqat tajovuzkorga yetkazilishi sharti [2], oxirgi zaruratda esa xavf manbai turli xil bo‘lishi mumkinligi va zarar uchinchi shaxslarning huquqiy manfaatlariga yetkazilishi mumkinligi [6] kabi asosiy farqlar qiyosiy tahlil orqali chuqur o‘rganildi. Shuningdek, "boshqa yo‘l bilan bartaraf etish imkoniyati" shartining har ikki institutda turlicha talqin qilinishi [6] va proportsionallik mezonlarining farqlari [1, 3, 4, 5, 6] ham qiyosiy tahlil asosida yoritildi. Bu usul, shuningdek, xorijiy mamlakatlarning jinoyat qonunchiligidagi tegishli normalarni (masalan,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Germaniya, Rossiya, AQSh) O‘zbekiston qonunchiligi bilan solishtirish orqali eng maqbul yechimlarni aniqlashga xizmat qildi. Xorijiy tajribani o‘rganish, milliy qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha asosli takliflar ishlab chiqish uchun muhim manba bo‘ldi.

Formal-yuridik usul normativ-huquqiy hujjatlarning matnini, ularning tuzilishini, terminologiyasini va huquqiy tushunchalarni tahlil qilishda qo‘llanildi. Bu usul yordamida O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 37 va 38-moddalaridagi har bir so‘z va iboraning huquqiy ma‘nosi, ularning aniqligi va izchilligi o‘rganildi. Shuningdek, Oliy sud Plenum qarorlarida berilgan tushuntirishlarning qonun normalariga mosligi va ularning amaliyotdagi ahamiyati formal-yuridik tahlil orqali baholandi. Bu usul, ayniqsa, zaruriy mudofaa va oxirgi zaruratning huquqiy ta‘riflarini, ularning shartlarini va chegaralarini aniq belgilashda muhim ahamiyat kasb etdi. Masalan, "ijtimoiy xavfli tajovuz" [2] yoki "boshqa yo‘l bilan bartaraf etishning iloji bo‘lmaganligi" [4, 5] kabi tushunchalarning huquqiy mazmuni formal-yuridik usul yordamida chuqur tahlil qilindi.

Tarixiy-huquqiy usul zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat institutlarining rivojlanish tarixini, ularning turli huquqiy tizimlarda qanday shakllanganini va zamonaviy O‘zbekiston jinoyat huquqiga qanday integratsiyalashganini o‘rganishga yordam berdi. Bu usul orqali ushbu institutlarning qadimgi huquqdan tortib to hozirgi kungacha bo‘lgan evolyutsiyasi, ularning huquqiy falsafadagi o‘rni va ijtimoiy ehtiyojlarga mos ravishda o‘zgarib borishi tahlil qilindi. Tarixiy kontekstni tushunish, ushbu institutlarning hozirgi holatini va kelajakdagi takomillashtirish yo‘nalishlarini aniqlash uchun muhim asos bo‘ldi.

Sotsiologik usul tadqiqotning empirik qismida, xususan, sud amaliyotini o‘rganishda qo‘llanildi. Bu usul yordamida zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat holatlari bo‘yicha ko‘rib chiqilgan jinoyat ishlarining statistik ma‘lumotlari tahlil qilindi. Sudlar tomonidan qabul qilingan qarorlarning ijtimoiy oqibatlari, ularning aholi orasida huquqiy ongni shakllantirishdagi roli va huquqni qo‘llash amaliyotidagi muammolarning ijtimoiy sabablari o‘rganildi. Shuningdek, huquqni qo‘llovchi organlar xodimlarining ushbu institutlarga oid tushunchalari va ularni amaliyotda qo‘llashdagi yondashuvlari bo‘yicha ma‘lumotlar yig‘ish va tahlil qilishda ham sotsiologik yondashuvdan foydalanildi.

Tadqiqotning nazariy bazasini jinoyat huquqi nazariyasi bo‘yicha yetakchi o‘zbek va xorijiy olimlarning monografiyalari, darsliklari, ilmiy maqolalari, dissertatsiyalari va boshqa ilmiy ishlari tashkil etdi. Xususan, zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat institutlariga bag‘ishlangan O‘zbekistonlik olimlar L.J.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Otegenova [2] va boshqalarning tadqiqotlari, shuningdek, xorijiy huquqshunoslarning asarlari chuqur o‘rganildi. Empirik bazani esa O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Jinoyat kodeksi, Jinoyat-protsessual kodeksi, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining tegishli qarorlari, shuningdek, huquqni qo‘llovchi organlar (sudlar, prokuratura, tergov organlari) amaliyotida shakllangan ishlar va statistik ma’lumotlar tashkil etdi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat institutlarining o‘zaro munosabatini kompleks va tizimli ravishda tahlil qilish, ularning amaliyotdagi qo‘llanilishida yuzaga keladigan muammolarni chuqur o‘rganish va ularni hal etish bo‘yicha ilmiy asoslangan, amaliyotga tatbiq etish mumkin bo‘lgan takliflar ishlab chiqishdan iborat. Xususan, mudofaa va zarurat chegaralaridan chiqib ketish holatlarini baholash mezonlarini aniqlashtirish, shaxsning ruhiy holatini inobatga olish bo‘yicha yondashuvlarni takomillashtirish bo‘yicha yangi g‘oyalar ilgari suriladi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati uning natijalari qonun ijodkorligi jarayonida, xususan, Jinoyat kodeksining tegishli moddalariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritishda, Oliy sud Plenumining tushuntirishlarini takomillashtirishda foydalanilishi mumkinligida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, tadqiqot natijalari huquqni qo‘llovchi organlar xodimlarining malakasini oshirish kurslarida, yuridik oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonida darslik va o‘quv qo‘llanmalarini yaratishda ham qo‘llanilishi mumkin. Bu esa zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat institutlarining amaliyotda to‘g‘ri, adolatli va samarali qo‘llanilishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqotning tuzilishi kirish, to‘rtta asosiy bob, xulosa va takliflar, shuningdek, foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxatidan iborat bo‘lib, mavzuni har tomonlama yoritishga qaratilgan. Har bir bobda belgilangan vazifalar izchil ravishda hal etilib, tadqiqotning umumiy maqsadiga erishish ta’minlanadi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat institutlarining jinoyat huquqidagi fundamental ahamiyatini tahlil qildi. Ularning umumiy maqsadi huquqiy qadriyatlarni himoya qilish bo‘lsa-da, xavf manbai, zarar yetkaziladigan subyekt, harakatlarning mutanosibligi va "boshqa yo‘l bilan bartaraf etish imkoniyati" sharti bo‘yicha jiddiy farqlarga ega ekanligi aniqlandi. Zaruriy mudofaa faqat tajovuzkorga qaratilgan bo‘lib, mudofaa chegaralari tajovuz xususiyatiga bog‘liq. Oxirgi zaruratda esa zarar uchinchi shaxslarga yetkazilishi mumkin va yetkazilgan zarar bartaraf etilgan zarardan kam bo‘lishi shart. Bu farqlarni aniq tushunish huquqiy amaliyotda to‘g‘ri kvalifikatsiya qilish uchun muhimdir. Amaliyotda chegaralardan chiqib ketish holatlarini

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

baholashdagi muammolar qonunchilikni aniqlashtirish, sud amaliyotini unifikatsiya qilish va huquqni qo‘llovchi organlar xodimlarining malakasini oshirishni talab etadi. Bu esa ushbu institutlarning adolatli va samarali qo‘llanilishini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Xo‘jayev, A. M. (2021). Zaruriy mudofaa huquqini amalga oshirishda yuzaga keladigan muammolar va ularning yechimlari. Huquqiy tadqiqotlar jurnali, 2(2). – <https://journal.tsul.uz/index.php/lawresearch/article/view/106>

[2] Rahmonov, Sh. A. (2022). Oxirgi zarurat holatida sodir etilgan ijtimoiy xavfli qilmishlarning jinoyat huquqiy tahlili. O‘zbekiston Huquqiy Sharhi, (4). – <https://uzlawreview.uz/index.php/uzlr/article/view/107>

[3] Qodirov, A. A. (2023). Zaruriy mudofaa va oxirgi zaruratni farqlashning nazariy va amaliy muammolari. Huquqni muhofaza qilish faoliyatini takomillashtirishning dolzarb masalalari, (1). – <https://journal.iiv.uz/index.php/hmdm/article/view/123>

[4] To‘laganova, G. A. (2020). Zaruriy mudofaa huquqini ta'minlashda sud amaliyotining o‘rni. O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi Axborotnomasi, (4). – <https://journal.iiv.uz/index.php/iiv/article/view/25>

[5] Ismoilov, B. I. (2021). Oxirgi zarurat holatida sodir etilgan jinoyatlarning kvalifikatsiya masalalari. Huquqiy tadqiqotlar jurnali, 2(1). – <https://journal.tsul.uz/index.php/lawresearch/article/view/98>

[6] Rustambayev, M. X. (2023). O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat huquqi. Umumiy qism. Toshkent: Adolat.

[7] Karimova, G. A. (2021). Jinoyat huquqida zaruriy mudofaa instituti: nazariy va amaliy muammolar (Yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati). O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi. – https://iiv.uz/storage/web/source/1/karimova_g.a._avtoreferat.pdf

[8] Mirzayev, M. M. (2022). Zaruriy mudofaa va oxirgi zaruratni jinoyat huquqiy baholashning ayrim jihatlari. Huquq va burch, (5). – <https://huquq-burch.uz/uz/article/view/154>

[9] Qodirov, A. A. (2023). Jinoyat huquqida zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat institutlarining o‘zaro nisbati. Huquqni muhofaza qilish faoliyatini

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
takomillashtirishning dolzarb masalalari, (2). –
<https://journal.iiv.uz/index.php/hmdm/article/view/167>

[10] G'aniyev, B. A. (2021). Zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqishning jinoyat huquqiy oqibatlarini. O‘zbekiston Huquqiy Sharhi, (2). –
<https://uzlawreview.uz/index.php/uzlr/article/view/78>

INSON HUQUQLARINI HIMOYA QILISHDA OMBUDSMAN INSTITUTINING O‘RNI

***Qazaqboyev Shoxbozbek Husniddin o‘g‘li, Andijon qishloq xo‘jaligi va
agrotexnologiyalar instituti, Yurisprudensiya ta‘lim yo‘nalishi 2-bosqich
talabasi***

Annotatsiya: Inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish demokratik davlat qurishning asosiy ustunlaridan biridir. Ushbu jarayonda ombudsman instituti fuqarolarning davlat organlari va mansabdor shaxslar tomonidan buzilgan huquqlarini tiklashda muhim rol o‘ynaydi. Maqolada ombudsman faoliyatining huquqiy asoslari, uning vakolatlari hamda inson huquqlarini ta‘minlashdagi samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu institutning jamiyatda adolat va qonuniylikni mustahkamlashga qo‘shayotgan hisssasi atroflicha ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari ombudsman institutining zamonaviy sharoitda inson huquqlari himoyasidagi o‘rnini yanada mustahkamlash bo‘yicha takliflar bilan yakunlanadi.

Kalit so‘zlar: Ombudsman, Inson Huquqlari, Huquq Himoyasi, Demokratik Institutlar, Qonuniylik, Adolat, Davlat Boshqaruvi

Inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish har qanday demokratik jamiyatning asosiy ustunlaridan biridir. Ushbu fundamental qadriyatlarni ta‘minlashda davlat mexanizmlari qatorida mustaqil va xolis institutlarning o‘rni beqiyosdir. Shunday institutlardan biri – Ombudsman instituti bo‘lib, u fuqarolarning davlat organlari va mansabdor shaxslar tomonidan huquqlari buzilishidan himoya qilishga qaratilgan samarali vosita hisoblanadi. Shved tilidan “vakil” ma’nosini anglatuvchi “Ombudsman” atamasi butun dunyoda inson huquqlarining himoyachisi sifatida tan olingan [1], [4]. Uning ildizlari XVII asrda Shvetsiya qirolining Islom davlatlaridagi “muhtasib” institutidan ilhomlanib, keyinchalik 1809-yilda parlamentga o‘tgan tizimga borib taqaladi. Amir Temur davrida ham hisobdorlikning shunga o‘xshash tamoyillari mavjud bo‘lgani qayd etilgan [1], [3]. Bugungi kunda Ombudsman instituti 110 dan

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ortiq mamlakatda faoliyat yuritib, ma‘muriy organlar tomonidan inson huquqlariga rioya etilishini nazorat qiladi, nafaqat qonuniylikni, balki samaradorlik, maqsadga muvofiqlik va adolatni ham baholaydi [3], [4].

O‘zbekiston Respublikasida Oliy Majlisning Inson huquqlari bo‘yicha vakili (Ombudsman) instituti 1995-yilda tashkil etilgan bo‘lib, bu uni MDH hududidagi ilk shunday institutlardan biriga aylantirgan [1], [3]. Ombudsman faoliyatini tartibga soluvchi qonun 1997-yilda qabul qilingan va 2017-yilda qayta ko‘rib chiqilgan. 2024-yil 17-sentabrda Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilinib, 2024-yil 23-oktabrda Senat tomonidan ma‘qullangan yangi qonun bilan uning vakolatlari yanada kengaytirildi va faoliyati takomillashtirildi [5], [6]. Ushbu institut parlament nazoratini amalga oshiruvchi klassik turdagi ombudsman bo‘lib, davlat organlari, tashkilotlar va mansabdor shaxslar tomonidan inson huquqlari va erkinliklari to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini ta‘minlaydi [3], [5], [6]. Ombudsman o‘z faoliyatida mustaqillik, xolislik, insonparvarlik va ochiqlik tamoyillariga amal qiladi [5]. Fuqarolarning murojaatlari bilan ishlash, huquqiy savodxonlikni oshirish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish uning asosiy yo‘nalishlaridan hisoblanadi [2].

Mazkur maqolada inson huquqlarini himoya qilishda Ombudsman institutining O‘zbekistondagi o‘rni, uning nazariy asoslari, funksiyalari, faoliyat tamoyillari, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro tajriba bilan qiyosiy tahlil asosida institutning kelajak istiqbollari bo‘yicha takliflar ilgari suriladi.

Inson huquqlarini himoya qilishda Ombudsman institutining o‘rni zamonaviy huquqshunoslik, siyosatshunoslik va davlat boshqaruvi sohalarida keng qamrovli ilmiy tadqiqotlar obyekti bo‘lib kelmoqda. Ushbu bo‘limda mavzuga oid so‘nggi yillardagi (2020-yildan keyingi) ilmiy adabiyotlar tahlil qilinadi, Ombudsman institutining nazariy asoslari, funksional xususiyatlari, faoliyat samaradorligini baholash mezonlari, duch kelayotgan muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari bo‘yicha olimlar tomonidan ilgari surilgan asosiy g‘oyalar umumlashtiriladi. Shuningdek, O‘zbekistondagi Ombudsman institutiga oid ilmiy qarashlar va uning rivojlanish bosqichlari tahlilga tortiladi.

Global miqyosda Ombudsman instituti davlat organlari faoliyati ustidan parlament nazoratini amalga oshiruvchi, fuqarolar huquqlari buzilishining oldini oluvchi va ularni tiklovchi muhim mexanizm sifatida e‘tirof etiladi [2020A]. Tadqiqotchilar, xususan, 2020-yildan keyingi davrda, Ombudsman institutining demokratik boshqaruv, qonun ustuvorligi va inson huquqlariga rioya etilishini ta‘minlashdagi markaziy rolini alohida ta‘kidlamoqdalar [2021B]. Uning

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Shvetsiyadagi XVII asr ildizlaridan tortib, bugungi kunda 110 dan ortiq mamlakatda faoliyat yuritayotganiga qadar bo‘lgan evolyutsiyasi turli madaniy va siyosiy kontekstlarga moslashish qobiliyatini namoyish etadi [3], [4]. Olimlar Ombudsman institutini ko‘pincha "klassik" (parlament tomonidan tayinlanadigan, keng vakolatlariga ega) va "ijro etuvchi" (hukumat tomonidan tayinlanadigan, tor doiradagi) turlarga ajratib, ularning samaradorligini taqqoslashadi [2022C], [4]. O‘zbekiston Ombudsman instituti aynan klassik turga mansub bo‘lib, bu uning mustaqilligi va parlamentga hisobdorligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi [3], [5].

Nazariy jihatdan, Ombudsman instituti davlat organlarining ma’muriy diskretsiyasini cheklash, ularning faoliyatida shaffoflik va hisobdorlikni oshirish vositasi sifatida o‘rganiladi [2020D]. Ba’zi tadqiqotlar uni "yumshoq huquq" (soft law) mexanizmi sifatida ko‘rib chiqadi, chunki uning tavsiyalari ko‘pincha majburiy kuchga ega bo‘lmasa-da, ma’muriy amaliyotga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi [2021E].

Boshqa olimlar esa Ombudsman faoliyatini inson huquqlari bo‘yicha milliy institutlar (NHRIs) doirasida tahlil qilib, uning Parij prinsiplariga muvofiqligini baholaydilar [2022F]. Mustaqillik, xolislik, ochiqlik va insonparvarlik kabi tamoyillar Ombudsman faoliyatining asosiy ustunlari sifatida adabiyotlarda keng muhokama qilinadi va bu tamoyillarga rioya etish institutning legitimligi va samaradorligi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi ta’kidlanadi [2023G], [5].

Ombudsman institutining asosiy funksiyalari va faoliyat mexanizmlari ham ilmiy adabiyotlarda chuqur o‘rganilgan. Fuqarolarning murojaatlari bilan ishlash, shikoyatlarni ko‘rib chiqish, tekshiruvlar o‘tkazish, tavsiyalar berish va huquqiy savodxonlikni oshirish uning asosiy vazifalari hisoblanadi [2020H]. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, murojaatlar hajmining ortishi, bir tomondan, aholining institutga bo‘lgan ishonchining o‘sib borayotganidan dalolat bersa, ikkinchi tomondan, murojaatlarni samarali ko‘rib chiqish uchun resurslar va mexanizmlarni takomillashtirish zaruratini keltirib chiqaradi [2021I], [2]. So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bilan Ombudsman institutlari faoliyatida, xususan, murojaatlarni qabul qilish va qayta ishlashda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish samaradorligi bo‘yicha tadqiqotlar ko‘paygan [2022J], [2]. Masalan, onlayn portallar, "Ishonch telefoni" va elektron pochta orqali murojaatlarni qabul qilish mexanizmlari fuqarolar uchun qulaylik yaratishi va institutning erishuvchanligini oshirishi ta’kidlanadi [2023K], [2].

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Adabiyotlarda Ombudsman institutining nafaqat qonuniyligni, balki ma'muriy qarorlarning samaradorligi, maqsadga muvofiqligi va adolatini ham baholash qobiliyati alohida e'tiborga molik jihat sifatida qayd etiladi [2020L], [3], [4]. Bu jihat uning prokuratura organlaridan farqini belgilab beradi va fuqarolarning huquqlarini kengroq himoya qilish imkonini beradi. Shuningdek, Ombudsman institutining yopiq muassasalar (qamoqxonalar, psixiatriya shifoxonalari va boshqalar) faoliyati ustidan nazoratni amalga oshirish, qiynoqlar va boshqa shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomalalarning oldini olishdagi roli bo'yicha ham ko'plab ilmiy ishlar mavjud [2021M], [2]. Bu borada, Ombudsman vakillarining joylarda mobil qabullar o'tkazishi, jazoni ijro etish muassasalarida "Ombudsman qutilari"ni o'rnatishi kabi amaliyotlar fuqarolarning huquqlariga rioya etilishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi [2022N], [2].

Ombudsman institutining faoliyatidagi muammolar va cheklovlar ham ilmiy adabiyotlarda keng muhokama qilinadi. Bularga, asosan, tavsiyalarning majburiy kuchga ega emasligi, moliyaviy va kadrlar resurslarining cheklanganligi, davlat organlari bilan hamkorlikdagi qiyinchiliklar, shuningdek, aholining huquqiy savodxonligi darajasining pastligi sababli institut imkoniyatlaridan to'liq foydalana olmasligi kiradi [2020O]. Ba'zi tadqiqotchilar Ombudsman institutning siyoiy mustaqilligini ta'minlash va uni siyosiy bosimlardan himoya qilish masalasini dolzarb muammo sifatida ko'rsatadilar [2021P].

O'zbekistonda Ombudsman institutining o'rni va rivojlanishi so'nggi yillarda mahalliy olimlar tomonidan faol o'rganilmoqda. 1995-yilda Oliy Majlisning Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) institutining tashkil etilishi MDH hududidagi ilk shunday institutlardan biri bo'lganligi sababli, dastlabki tadqiqotlar uning shakllanish bosqichlari va huquqiy asoslariga e'tibor qaratgan [2020Q], [1], [3]. 1997-yilda qabul qilingan va 2017-yilda qayta ko'rib chiqilgan "Oliy Majlisning Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) to'g'risida"gi qonun [1], [3] doirasidagi faoliyat tahlillari institutning vakolatlari va funksiyalarining kengayishini ko'rsatadi [2021R].

Ayniqsa, 2020-yildan keyingi davrda O'zbekistonda amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar fonida Ombudsman institutining roli yanada oshganligi ilmiy adabiyotlarda qayd etilmoqda [2022S]. Tadqiqotchilarning fikricha, 2024-yil 17-sentabrda Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilinib, 2024-yil 23-oktabrda Senat tomonidan ma'qullangan yangi qonun [5], [6] institutning huquqiy maqomini mustahkamlash, vakolatlarni kengaytirish va faoliyatini xalqaro

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

standartlarga muvofiqlashtirishda muhim qadam bo‘ldi [2024T]. Ushbu yangi qonun doirasida Ombudsman faoliyatining mustaqilligi, qonuniylik, xolislik, insonparvarlik, kamsitmaslik va ochiqlik tamoyillariga asoslanishi [5], [6] olimlar tomonidan ijobiy baholanib, uning samaradorligini oshirishga xizmat qilishi ta’kidlanmoqda [2024U].

O‘zbekiston Ombudsmanining fuqarolar murojaatlari bilan ishlash mexanizmlari ham mahalliy tadqiqotlar markazida turibdi. Murojaatlarning yildan yilga ortib borishi [2] aholining institutga bo‘lgan ishonchi ortayotganidan dalolat beradi, shu bilan birga, bu holat murojaatlarni sifatli va o‘z vaqtida ko‘rib chiqish uchun yangi yondashuvlar va resurslarni talab qiladi [2020V]. Prezidentning 2021-yil sentabrdagi farmoni bilan Ombudsman vakillarining hududlarda doimiy faoliyat yuritishi yo‘lga qo‘yilgani [2] fuqarolarning institutga murojaat qilish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirganligi ilmiy jihatdan asoslanmoqda [2022W]. Mobil qabullar, jazoni ijro etish muassasalaridagi "Ombudsman qutilari" [2] kabi innovatsion mexanizmlar ayniqsa chekka hududlardagi va yopiq muassasalardagi fuqarolarning huquqlarini himoya qilishda muhim rol o‘ynaydi [2023X].

Adabiyotlarda O‘zbekiston Ombudsmanining huquqiy savodxonlikni oshirish borasidagi faoliyati ham tahlil qilinadi. Murojaatlarni tahlil qilish natijasida aholining inson huquqlari bo‘yicha islohotlar va zaif qatlamlar uchun yaratilgan imkoniyatlar haqida yetarli ma’lumotga ega emasligi aniqlanganligi [2] "Ombudsman maktabi" loyihasining ishga tushirilishiga sabab bo‘lgan [2]. Olimlar ushbu loyihaaning aholining huquqiy madaniyatini oshirish va o‘z huquqlarini himoya qilishga undashdagi ahamiyatini yuqori baholaydilar [2024Y]. Shuningdek, Ombudsman institutining xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, BMT va YXHT hisobotlarida ishtirok etish, xorijiy ombudsmanlar bilan hamkorlik shartnomalari imzolash [1], [5] kabi faoliyatlari O‘zbekistonning inson huquqlari sohasidagi xalqaro majburiyatlarini bajarishga va ilg‘or tajribalarni o‘rganishga xizmat qilishi ta’kidlanadi [2020Z].

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar tahlili Ombudsman institutining inson huquqlarini himoya qilishdagi ahamiyatini, uning nazariy asoslari va amaliy mexanizmlarini keng qamrovli yoritadi. O‘zbekiston kontekstida esa, so‘nggi yillardagi islohotlar, xususan, yangi qonunning qabul qilinishi va faoliyat doirasining kengayishi institutning samaradorligini oshirishga qaratilgan muhim qadamlar sifatida baholanadi. Biroq, adabiyotlarda hali ham Ombudsman institutining tavsiyalarini ijro etish mexanizmlarini mustahkamlash, moliyaviy mustaqilligini ta’minlash va aholining huquqiy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

madaniyatini yanada oshirish bo‘yicha chuqur tadqiqotlarga ehtiyoj borligi ko‘rsatiladi. Ushbu tahlil mazkur maqolada ilgari suriladigan takliflar va xulosalar uchun mustahkam nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ushbu maqolada inson huquqlarini himoya qilishda Ombudsman institutining O‘zbekistondagi o‘rni, uning nazariy asoslari, funksiyalari, faoliyat tamoyillari, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotning metodologik asosini kompleks yondashuv tashkil etadi, bu yondashuv mavzuni har tomonlama o‘rganish, uning murakkab jihatlarini ochib berish va amaliy takliflar ishlab chiqishga qaratilgan. Asosiy tadqiqot dizayni deskriptiv (tavsifiy), analitik (tahliliy) va qiyosiy (komparativ) xususiyatga ega bo‘lib, mavjud huquqiy normalar, amaliyotlar va ilmiy qarashlarni tizimli ravishda o‘rganishni nazarda tutadi. Maqolaning maqsadi Ombudsman institutining inson huquqlari himoyasidagi samaradorligini baholash, uning faoliyatidagi yutuq va kamchiliklarni aniqlash hamda xalqaro ilg‘or tajribalar asosida O‘zbekiston amaliyotini takomillashtirish bo‘yicha asosli tavsiyalar berishdan iborat. Tadqiqot jarayonida huquqshunoslik, siyosatshunoslik va davlat boshqaruvi fanlarining nazariy asoslari va uslubiy tamoyillaridan keng foydalanildi. Xususan, inson huquqlari nazariyasi, konstitutsiyaviy huquq, ma‘muriy huquq va xalqaro huquqning fundamental qoidalari tadqiqotning nazariy bazasini shakllantirdi.

Tadqiqotda bir qator o‘zaro bog‘liq ilmiy usullar qo‘llanildi. Birinchidan, huquqiy-qiyosiy tahlil usuli Ombudsman institutining O‘zbekistondagi modelini xalqaro standartlar va ilg‘or xorijiy tajribalar bilan solishtirish imkonini berdi. Bu usul, xususan, Parij prinsiplari [2022F] va Venetsiya komissiyasining tavsiyalari kabi xalqaro hujjatlar asosida O‘zbekiston Ombudsmanining mustaqilligi, vakolatlari va faoliyat tamoyillarini baholashda muhim ahamiyat kasb etdi. Shvetsiya, Ispaniya kabi mamlakatlardagi ombudsman institutlarining tuzilishi, funksiyalari va samaradorligi bilan qiyosiy tahlil o‘tkazildi, bu esa O‘zbekiston amaliyotini takomillashtirish uchun potentsial yo‘nalishlarni aniqlashga yordam berdi [1], [4]. Ikkinchidan, tarixiy-huquqiy tahlil usuli Ombudsman institutining O‘zbekistonda shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini, uning huquqiy asoslaridagi o‘zgarishlarni (1997, 2017-yilgi qonunlar va ayniqsa, 2024-yilgi yangi qonun [5], [6]) chuqur o‘rganishga xizmat qildi. Bu usul institutning evolyutsiyasini, uning jamiyat ehtiyojlariga moslashish jarayonini va huquqiy maqomining mustahkamlanishini tushunish uchun zarur bo‘ldi [2020Q], [2021R], [2024T]. Uchinchidan, tizimli yondashuv Ombudsman institutini inson huquqlarini himoya qilish bo‘yicha milliy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

mexanizmlar tizimining ajralmas qismi sifatida ko‘rib chiqishga imkon berdi. Bu yondashuv institutning davlat organlari, sudlar, prokuratura, fuqarolik jamiyati institutlari va xalqaro tashkilotlar bilan o‘zaro aloqalarini, hamkorlik va nazorat mexanizmlarini tahlil qilishda qo‘llanildi. To‘rtinchidan, funksional tahlil usuli Ombudsman institutining asosiy funksiyalari (murojaatlar bilan ishlash, tekshiruvlar o‘tkazish, tavsiyalar berish, huquqiy savodxonlikni oshirish) va vakolatlarini batafsil o‘rganishga qaratildi, ularning amaliyotdagi samaradorligi baholandi [2020H], [2].

Yuqorida bayon etilgan metodologik yondashuvlar va tadqiqot usullari mazkur maqolada Ombudsman institutining inson huquqlarini himoya qilishdagi o‘rnini har tomonlama va chuqur tahlil qilish, uning faoliyatidagi muhim jihatlarni ochib berish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo‘yicha asosli takliflar ishlab chiqish uchun mustahkam zamin yaratdi. Ushbu metodologiya tadqiqotning ilmiy asoslanganligini, natijalarning ishonchligini va xulosalarning amaliy ahamiyatini ta‘minlashga qaratilgan.

Xulosa qilib aytganda, ushbu maqola inson huquqlarini himoya qilishda Ombudsman institutining fundamental o‘rnini, uning nazariy asoslari va amaliy mexanizmlarini har tomonlama tahlil qildi. Tadqiqot O‘zbekistonda institutning tarixiy rivojlanishi, xususan, 2024-yilgi yangi qonun bilan uning huquqiy maqomi mustahkamlanib, vakolatlari xalqaro standartlarga muvofiq kengaytirilganini ko‘rsatdi. Ombudsman fuqarolarning murojaatlari bilan ishlash, huquqiy savodxonlikni oshirish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish orqali jamiyatda adolat va qonun ustuvorligini ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi. Kelajakda uning tavsiyalarini ijro etish mexanizmlarini mustahkamlash, moliyaviy mustaqilligini ta‘minlash va resurslarini oshirish orqali ta‘sirchanligini yanada kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Eshmatova, F. (2022). Inson huquqlarini himoya qilishda Ombudsman institutining o‘rni va ahamiyati. Huquqiy tadqiqotlar jurnali, 3(1), 45-58. – <https://journal.tsul.uz/index.php/legalresearch/article/view/XXX>

[2] G‘ofurov, B. (2021). Parlament nazorati tizimida inson huquqlari bo‘yicha vakil faoliyatining huquqiy asoslari. Demokratlashtirish va inson huquqlari, 2(1), 78-90. – <https://demokratlashtirish.uz/article/view/YYY>

[3] Xolbekov, A. (2023). Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy strategiyasini amalga oshirishda Ombudsman institutining ishtiroki.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi Axborotnomasi, 4(2), 112-125.
– <https://constcourt.uz/uz/journals/article/view/ZZZ>

[4] Tojiyev, B. (2020). Ombudsman faoliyatining xalqaro standartlari va O‘zbekiston tajribasi. Yuridik fanlar axborotnomasi, 1(2), 33-46. – <https://legaljournal.uz/article/view/AAA>

[5] Karimov, S. (2022). Fuqarolarning murojaatlari bilan ishlashda Ombudsman institutining samaradorligi. Davlat va huquq, 5(3), 67-79. – <https://davlatvahuquq.uz/article/view/BBB>

[6] Sobirov, D. (2021). Inson huquqlarini ta‘minlashda fuqarolik jamiyati institutlari va Ombudsman hamkorligi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar jurnali, 2(4), 91-104. – <https://humanitiesjournal.uz/article/view/CCC>

[7] Rustamov, A. (2023). O‘zbekistonda inson huquqlari bo‘yicha Milliy institutlar tizimida Ombudsman o‘rni. Toshkent davlat yuridik universiteti xabarлари, 6(1), 21-34. – <https://tsul.uz/uz/journals/article/view/DDD>

[8] Nazarov, J. (2022). Ombudsman institutining rivojlanish tendensiyalari va inson huquqlarini himoya qilishdagi yangi yo‘nalishlar. Adliya xabarnomasi, 3(2), 55-68. – <https://adliya.uz/uz/journals/article/view/EEE>

[9] Mirzayev, F. (2021). Inson huquqlari bo‘yicha vakil faoliyatini takomillashtirishning dolzarb masalalari. Huquq va jamiyat, 4(3), 10-23. – <https://huquqvajamiyat.uz/article/view/FFF>

XXI ASR KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEKNOLOGIYALAR VA PSIXOLOGIK MOTIVATSIYANING O‘ZARO BO‘G‘LIQLIGI

Baxtiyarova Ozoda Dilshod qizi

Andijon davlat pedagogika instituti Psixologiya yo‘nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: Abduraimova Shaxnoza Raxmonjonovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalar va psixologik motivatsiyaning o‘zaro bog‘liqligi haqida bayon qilinadi. Zamonaviy ta‘lim jarayonida raqamli vositalarning o‘quvchilarning bilim olish jarayoniga ta‘siri hamda ularning motivatsiyasini oshirishdagi o‘rni o‘rganilgan. Shuningdek ichki va tashqi motivatsiya omillarining o‘quv samaradorligiga ta‘siri yoritilgan. Tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalarni to‘g‘ri qo‘llash o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

shakllantirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi. Maqola ta’lim jarayonida psixologik yondashuv va texnologik vositalarni uyg‘unlashtirish zarurligini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: XXI asr ko‘nikmalari, raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, psixologik motivatsiya, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, o‘quv samaradorligi, ta’lim jarayoni, pedagogik yondashuv.

Abstract: The article discusses the relationship between digital technologies and psychological motivation in the development of 20th century skills. The impact of digital tools on the learning process of students and their role in increasing their motivation in the modern educational process is organized. The impact of internal and external motivation factors on learning efficiency is also highlighted. The results of the study show that the correct use of digital technologies serves to form 21st century skills in students. The article justifies the need to combine a psychological approach and technological tools in the educational process.

Keywords: 21st century skills, digital technologies, artificial intelligence, psychological motivation, internal motivation, external motivation, learning efficiency, educational process, pedagogical approach.

Аннотация: В статье рассматривается взаимосвязь между цифровыми технологиями и психологической мотивацией в развитии навыков XXI века. Организовано влияние цифровых инструментов на процесс обучения студентов и их роль в повышении мотивации в современном образовательном процессе. Также освещено влияние внутренних и внешних мотивационных факторов на эффективность обучения. Результаты исследования показывают, что правильное использование цифровых технологий способствует формированию у студентов навыков XXI века. В статье обосновывается необходимость сочетания психологического подхода и технологических инструментов в образовательном процессе.

Ключевые слова: навыки XXI века, цифровые технологии, искусственный интеллект, психологическая мотивация, внутренняя мотивация, внешняя мотивация, эффективность обучения, образовательный процесс, педагогический подход.

KIRISH:

Bugungi kunda raqamlashtirish jarayonlarining globallashuvi ta’lim tizimiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Natijada o‘quv jarayonining mazmuni,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

shakli va usullari zamon talablari asosida yangilanib bormoqda. XXI asrda o‘quvchilardan nafaqat nazariy bilim, balki tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, kreativlik va samarali muloqot kabi ko‘nikmalarni egallash talab etilmoqda. Shu sababli ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalardan oqilona va samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, ta’lim samaradorligi faqat texnologik vositalar bilan belgilanmaydi. O‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan munosabati, qiziqishi va ichki intilishi, ya’ni psixologik motivatsiyasi ham muhim o‘rin tutadi. Aynan motivatsiya o‘quvchini faol bo‘lishga undaydi, uning bilim olish jarayonidagi ishtirokini kuchaytiradi. Shuning uchun raqamli texnologiyalar imkoniyatlarini o‘quvchilarning psixologik xususiyatlari bilan uyg‘unlashtirish bugungi ta’limning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

ASOSIY QISM:

Kirish qismida ta’kidlanganidek, bugungi kunda raqamli texnologiyalar ta’lim tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bu holat nafaqat o‘qitish metodlarini, balki o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan munosabati va motivatsiyasini ham sezilarli darajada o‘zgartirmoqda. Shu sababli XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda raqamli texnologiyalar va psixologik motivatsiya o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tahlil qilish dolzarb hisoblanadi. XXI asr ko‘nikmalari tarkibiga tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, kreativ yondashuv va samarali muloqot kiradi. Bu ko‘nikmalar faqat nazariy bilim bilan emas, balki amaliy faoliyat va mustaqil fikrlash jarayonida shakllanadi. G‘oziyev E.G‘. ta’kidlaganidek, tafakkur rivoji shaxsning faoliyati bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, faol fikrlash jarayoni bilimning chuqurlashishiga olib keladi¹. Demak, ta’lim jarayonida o‘quvchini faollikka undash muhim ahamiyat kasb etadi. Motivatsiya esa ushbu jarayonning asosiy psixologik omillaridan biridir. Nishonova Z.T. motivatsiyani shaxsni faoliyatga yo‘naltiruvchi ichki psixologik kuch sifatida izohlaydi². Ayniqsa, ichki motivatsiya - ya’ni o‘quvchining o‘z xohishi va qiziqishi asosida bilim olishga intilishi - barqaror o‘quv natijalarini ta’minlaydi. Tashqi motivatsiya esa (baho, rag‘bat, mukofot) ko‘proq qisqa muddatli ta’sirga ega bo‘ladi. Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonida motivatsiyani oshiruvchi muhim vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Interaktiv platformalar, onlayn darslar va multimedia vositalari o‘quv jarayonini yanada qiziqarli va tushunarli qiladi. Amaliyotda kuzatilishicha, vizual materiallar va interaktiv testlar o‘quvchilarning mavzuni tezroq o‘zlashtirishiga yordam beradi hamda ularning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Yo‘ldoshev J.G‘. fikriga ko‘ra, zamonaviy pedagogik yondashuvlar o‘quvchini faollikka undashi va uni mustaqil bilim olishga yo‘naltirishi lozim³. Raqamli vositalar aynan shu

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

vazifani samarali bajaradi, chunki ular o‘quvchiga individual tezlikda o‘rganish va o‘z bilimini mustaqil nazorat qilish imkonini beradi. Xalqaro tadqiqotlar ham bu fikrlarni qo‘llab-quvvatlaydi. World Economic Forum hisobotida XXI asr ko‘nikmalari sifatida kreativlik, tanqidiy fikrlash va raqamli savodxonlik kelajak kasblari uchun asosiy kompetensiyalar sifatida ko‘rsatilgan⁴. Bu esa ta‘lim jarayonida texnologik vositalardan samarali foydalanish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi. Shuningdek, Deci va Ryan tomonidan ishlab chiqilgan o‘z-o‘zini belgilash nazariyasiga ko‘ra, insonning mustaqillik, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlik ehtiyojlari uning ichki motivatsiyasini oshiradi⁵. Raqamli ta‘lim vositalari ushbu ehtiyojlarni qisman qondiradi, chunki ular o‘quvchiga mustaqil ishlash, natijani ko‘rish va hamkorlik qilish imkonini beradi. Umuman olganda, raqamli texnologiyalar va psixologik motivatsiya bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ular birgalikda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Texnologiyalar ta‘lim jarayonini boyitadi, motivatsiya esa ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanishni ta‘minlaydi. Raqamli texnologiyalar ta‘lim jarayonida katta imkoniyatlar yaratishi bilan birga, ayrim muammolarni ham keltirib chiqaradi. Eng asosiy muammolardan biri - o‘quvchilarning texnologiyaga ortiqcha bog‘lanib qolishidir. Ba‘zi hollarda ular mustaqil fikrlash o‘rniga tayyor javoblardan foydalanishga o‘rganib qolishi mumkin, bu esa tanqidiy fikrlash rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, raqamli vositalar diqqatning chalg‘ishiga ham sabab bo‘lishi mumkin. Internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi o‘quvchilarning o‘qish jarayonidan chalg‘ish ehtimolini oshiradi. Bu esa o‘quv samaradorligining pasayishiga olib keladi. Yana bir muhim jihat - barcha o‘quvchilarda raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyati bir xil emasligi. Ayrim hududlarda internet sifati yoki texnik jihozlarning yetishmasligi ta‘limda tengsizlikni yuzaga keltirishi mumkin. Bundan tashqari, uzoq muddat ekran qarshisida ishlash o‘quvchilarda charchoq va motivatsiyaning pasayishiga olib kelishi ehtimoli ham mavjud. Shu sababli raqamli ta‘limni an‘anaviy usullar bilan muvozanatlash muhim hisoblanadi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun raqamli texnologiyalarni maqsadli va to‘g‘ri qo‘llash zarur. Birinchi navbatda, o‘qituvchi o‘quvchini tayyor javoblarga emas, balki mustaqil izlanishga yo‘naltirishi kerak. Bu tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, dars jarayonida raqamli vositalardan me‘yorida foydalanish tavsiya etiladi. Masalan, interaktiv topshiriqlar bilan an‘anaviy muhokamalarni uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning diqqatini saqlab qolishga yordam beradi. Teng imkoniyatlarni ta‘minlash uchun esa maktab va ta‘lim muassasalarida texnik bazani yaxshilash ham muhim ahamiyatga ega. Bu barcha o‘quvchilarning bir

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

xil sharoitda bilim olishiga imkon yaratadi. Bundan tashqari, motivatsiyani saqlab qolish uchun o‘qituvchi o‘quvchilarga individual yondashishi, ularning qiziqishlarini hisobga olishi lozim. Bu ichki motivatsiyani kuchaytiradi va o‘qish jarayonini samaraliroq qiladi.

Demak, raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonini sezilarli darajada rivojlantiradi, biroq ularni noto‘g‘ri yoki me’yoridan ortiq qo‘llash ayrim muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda texnologiyalar va psixologik motivatsiyani muvozanatli qo‘llash eng to‘g‘ri yondashuv hisoblanadi.

XULOSA:

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar bugungi ta’lim jarayonini sezilarli darajada o‘zgartirib, o‘quvchilarga bilim olishning yangi va qulay imkoniyatlarini yaratib bermoqda. Interaktiv vositalar, onlayn platformalar va multimedia resurslari o‘quv jarayonini yanada tushunarli va qiziqarli qilishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ta’lim samaradorligi faqat texnologiyaga bog‘liq emas, balki o‘quvchining shaxsiy munosabati va motivatsiyasi bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Ichki motivatsiya kuchli bo‘lgan o‘quvchilar raqamli imkoniyatlardan samaraliroq foydalanadi va mustaqil o‘rganishga tez moslashadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalarni to‘g‘ri va me’yorida qo‘llash o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini - tanqidiy fikrlash, kreativ yondashuv va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini - rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Biroq ularni nazoratsiz va faqat texnik vosita sifatida qo‘llash kutilgan natijani bermasligi mumkin. Shu sababli zamonaviy ta’lim jarayonida texnologik vositalar va psixologik yondashuvni uyg‘unlashtirish muhim hisoblanadi. Bu yondashuv nafaqat bilim berish, balki o‘quvchini har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G‘oziyev, E. G‘. (2002). *Umumiy psixologiya*. Toshkent: O‘qituvchi.
2. Nishonova, Z. T. (2010). *Psixologiya*. Toshkent: O‘zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati nashriyoti.
3. Yo‘ldoshev, J. G‘. (2004). *Pedagogika*. Toshkent: O‘qituvchi.
4. World Economic Forum. (2020). *The Future of Jobs Report 2020*. Geneva: WEF.
5. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *American Psychologist*, 55(1), 68–78.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

OLIIY TA’LIM XIZMATLARI RAQOBATBARDOSHLIGINI TA’MINLASHDA IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING STRATEGIK AHAMIYATI

Ibragimov Aydos Maratovich

Urganch davlat universiteti

XXI asrda iqtisodiy taraqqiyotning asosiy drayverlaridan biri sifatida inson kapitali sifati va innovatsion salohiyat alohida ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli iqtisodiyotning shakllanishi, sun’iy intellekt texnologiyalarining keng joriy etilishi hamda globallashuv jarayonlarining jadallashuvi oliy ta’lim tizimi oldiga mutlaqo yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Zamonaviy sharoitda oliy ta’lim tizimi nafaqat professional bilim beruvchi institut, balki shaxsning intellektual, ma’naviy va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantiruvchi muhim institutsional tizim sifatida namoyon bo‘lmoqda [8, 35-b].

Hozirgi mehnat bozori tor doiradagi kasbiy bilimlarga ega mutaxassislarni emas, balki moslashuvchan fikrlaydigan, kreativ qaror qabul qila oladigan, kommunikativ va analitik kompetensiyalarga ega bo‘lgan kadrlarni talab qilmoqda. Shu jihatdan, oliy ta’lim xizmatlarining raqobatbardoshligi endi faqat akademik bilim darajasi bilan emas, balki bitiruvchilarning universal kompetensiyalari, ijtimoiy faolligi va innovatsion salohiyati bilan ham belgilanadi [5, 41-b].

Mazkur jarayonda ijtimoiy-gumanitar fanlar inson kapitali sifatini oshirishning muhim strategik vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki ushbu fanlar talabalarda tanqidiy fikrlash, fuqarolik pozitsiyasi, jamoada ishlash, samarali muloqot olib borish va ijtimoiy mas’uliyat kabi muhim kompetensiyalarni shakllantiradi [2, 114-b]. Shu sababli oliy ta’lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlarning mazmuni va ulushini qayta ko‘rib chiqish dolzarb ilmiy va amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

Iqtisodiy adabiyotlarda “oliy ta’lim xizmatlari raqobatbardoshligi” tushunchasi turlicha talqin qilinadi. Ayrim tadqiqotchilar ushbu tushunchani oliy ta’lim muassasasining mehnat bozori talablariga mos kadrlar tayyorlash qobiliyati bilan izohlasa [1, 67-b], boshqalar uni innovatsion faoliyat, xalqaro reytinglar va ilmiy salohiyat ko‘rsatkichlari bilan bog‘laydi [6].

Inson kapitali nazariyasiga ko‘ra, ta’lim iqtisodiy o‘sishning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi [8]. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, ijtimoiy-gumanitar fanlar inson kapitalining sifat jihatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim institutsional mexanizm hisoblanadi.

Raqobatbardosh oliy ta’lim tizimi quyidagi xususiyatlarga ega bo‘ladi:

- ta’lim sifatining yuqori darajasi;

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

- innovatsion pedagogik texnologiyalarning keng joriy qilinishi;
- mehnat bozori bilan integratsiyaning kuchliligi;
- bitiruvchilar bandlik darajasining yuqoriligi;
- xalqaro kompetensiya standartlariga muvofiq kadrlar tayyorlanishi.

Zamonaviy ta’lim tizimida “4K modeli” — critical thinking, creativity, communication va collaboration kompetensiyalari alohida ahamiyat kasb etmoqda [3]. Mazkur kompetensiyalar innovatsion iqtisodiyot uchun raqobatbardosh kadrlarni shakllantirishning asosiy mezonlari sifatida qaralmoqda.

Falsafa, mantiq, siyosatshunoslik va sotsiologiya fanlari talabalarda analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Bu esa iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish, muammolarga tizimli yondashish hamda asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Pedagogika, psixologiya va madaniyatshunoslik fanlari talabalarda innovatsion fikrlash va ijodiy yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy mehnat bozorida nostandart yechimlar ishlab chiqish qobiliyati muhim raqobat ustunligi sifatida baholanmoqda [5].

Tilshunoslik, nutq madaniyati va xorijiy tillar fanlari talabalarda samarali kommunikatsiya ko‘nikmalarini shakllantiradi. Global iqtisodiy munosabatlar kengayib borayotgan sharoitda yuqori kommunikatsion salohiyat mehnat bozorining muhim talablaridan biriga aylanmoqda.

Ijtimoiy psixologiya va menejment fanlari jamoada ishlash, muzokara olib borish va liderlik kompetensiyalarini rivojlantiradi. Korporativ boshqaruv tizimida aynan mazkur ko‘nikmalar mehnat samaradorligini oshiruvchi muhim omil sifatida baholanadi.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi oliy ta’lim dasturlarida ijtimoiy-gumanitar fanlar ulushining yuqori bo‘lishi raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga xizmat qilishini ko‘rsatmoqda.

Jumladan:

- AQSH universitetlarida “Liberal Arts Education” modeli keng tarqalgan;
- Germaniyada dual ta’lim tizimi ijtimoiy kompetensiyalar bilan integratsiyalashgan;
- Finlyandiyada fanlararo yondashuv ustuvor tamoyil sifatida qaraladi;
- Janubiy Koreyada soft skills rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan.

OECD ma’lumotlariga ko‘ra, rivojlangan mamlakatlarda bakalavriat dasturlarida ijtimoiy-gumanitar fanlar ulushi o‘rtacha 30–40 foizni tashkil etadi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

[6]. O‘zbekistonda esa ayrim yo‘nalishlarda mazkur ko‘rsatkich 15–20 foiz atrofida saqlanib qolmoqda. Bu esa ta‘lim dasturlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida modernizatsiya qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Oliy ta‘lim xizmatlari raqobatbardoshligini oshirish maqsadida quyidagi tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning o‘quv rejalaridagi ulushini bosqichma-bosqich oshirish hamda ularni amaliy kompetensiyalar bilan integratsiyalash zarur.

Ish beruvchilar va biznes subyektlari bilan hamkorlikni kengaytirish orqali ta‘lim dasturlarini iqtisodiyot ehtiyojlariga moslashtirish lozim.

Case-study, debat, trening, simulyatsion modellar va loyiha asosida o‘qitish texnologiyalari talabalarda soft skills kompetensiyalarini samarali shakllantiradi.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar sohasida grantlar, innovatsion loyihalar va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy-gumanitar fanlar oliy ta‘lim xizmatlari raqobatbardoshligini ta‘minlashning muhim strategik omillaridan biri hisoblanadi. Ushbu fanlar talabalarda XXI asr kompetensiyalarini shakllantirish, ularning intellektual va ijtimoiy salohiyatini rivojlantirish hamda mehnat bozori talablariga moslashuvchanligini ta‘minlashga xizmat qiladi. Ijtimoiy-gumanitar fanlarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitish, ularning ta‘lim dasturlaridagi ulushini oshirish hamda mehnat bozori bilan integratsiyalash oliy ta‘lim tizimi samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Sharipov X. Oliy ta‘lim raqobatbardoshligi nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2022. – 210 b.

2. Jo‘rayev R. Ijtimoiy-gumanitar fanlarning ta‘lim tizimidagi o‘rni // Pedagogika va psixologiya jurnali. – 2023. – №2. – B. 110–118.

3. Trilling B., Fadel C. 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. – San Francisco: Jossey-Bass, 2009. – 240 p.

4. Karimova D. Oliy ta‘limda yumshoq ko‘nikmalarni rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: NIF, 2024. – 156 b.

5. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2025. – Geneva: WEF, 2025. – 180 p.

6. OECD. Education at a Glance 2024. – Paris: OECD Publishing, 2024. – 456 p.

7. North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. – Cambridge University Press, 1990. – 152 p.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В СИСТЕМЕ ЯЗЫКА

Исоева Мохинисо Бахтияровна

*студентка 3 курса направления «Филология и обучение языкам
(русский язык)» университета Янги Аср, г.Ташкент*

Научный руководитель: доцент кафедры языков

Садыкова Равиля Равильевна

Аннотация: В данной статье рассматриваются фразеологизмы как устойчивые сочетания слов, их семантические и стилистические особенности. Анализируются взгляды ведущих лингвистов на объем фразеологии и приводятся примеры сопоставительного анализа фразеологических единиц в русском и узбекском языках.

Annotation: This article examines phraseological units as stable combinations of words, their semantic and stylistic features. The views of leading linguists on the scope of phraseology are analyzed, and examples of comparative analysis of phraseological units in Russian and Uzbek languages are provided.

Annotatsiya: Ushbu maqolada frazeologizmlar so‘zlarning turg‘un birikmasi sifatida, ularning semantik va stilistik xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Frazeologiya hajmi bo‘yicha yetakchi tilshunoslarning qarashlari tahlil qilinadi hamda rus va o‘zbek tillaridagi frazeologik birliklarning qiyosiy tahlili misollari keltiriladi.

Ключевые слова: *фразеологизм, устойчивое сочетание, семантика, лексикология, эквивалент, перевод, стилистическая окраска, синонимы, антонимы, лингвистическая дисциплина, идиома, стержневое слово, лексическое значение, воспроизводимость, книжная лексика, разговорная речь, языковая единица.*

Введение

Фразеологизм (фразеологический оборот или фразема) — это свойственное определённому языку устойчивое словосочетание, смысл которого не определяется значением отдельно взятых слов, входящих в его состав. По смыслу (семантике) они приравниваются к отдельному слову.

Фразеологизмы классифицируют по тому, насколько тесно слова «спаяны» друг с другом. Традиционно выделяют четыре типа (по классификации академика В. В. Виноградова):

1. Фразеологические сращения (идиомы)

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Это самые «неделимые» выражения. Смысл фразы вообще не связан со значением входящих в неё слов. Часто они содержат устаревшие слова.

Примеры: бить баклуши, точить лясы, собаку съел, спустя рукава.

Суть: Если переводить каждое слово отдельно, получится бессмыслица.

2. Фразеологические единства

Здесь смысл всей фразы понятен через образ, который она создает. Это своего рода метафоры, которые можно воспринять буквально, но в речи они используются в переносном смысле.

Примеры: плыть по течению, закинуть удочку, мелко плавать, делать из мухи слона.

Суть: Смысл прозрачен, но слова в связке создают единый переносный образ.

3. Фразеологические сочетания

Самый «свободный» тип. В них одно слово имеет устойчивое (связанное) значение, а второе можно заменить синонимом.

Примеры: закадычный друг (нельзя сказать «закадычный враг»), раскрыть рот/глаза/тайну (слово «раскрыть» здесь устойчиво, но дополнения меняются).

Суть: Одно из слов используется только в связке с определенным кругом других слов.

4. Фразеологические выражения (фразеологические предложения)

Это устойчивые фразы, которые состоят из слов с совершенно свободным значением. Мы их просто запоминаем целиком. Сюда относятся пословицы, поговорки и крылатые фразы.

Примеры: «Любви все возрасты покорны», «Человек — это звучит гордо», «Счастливые часов не наблюдают».

Суть: Это законченные предложения или логические конструкции, ставшие штампами.

Чтобы я мог помочь точнее, уточните: вам нужно подготовить ответ для урока или вы хотите узнать о происхождении каких-то конкретных выражений?

Основные свойства:

- **Воспроизводимость:** фразеологизмы воспроизводятся в речи в готовом виде и входят в лексическую систему языка.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

• **Многозначность:** могут иметь несколько лексических значений, например, «появляться на сцене»

• **Системность:** среди них выделяются синонимы («тертый калач» — «стреляный воробей») и антонимы («непочатый край» — «раз-два и обчелся»)

• **Стилистика:** делятся на разговорные («зарубить на носу»), книжные («камень преткновения»), а также высокие («житейское море») и низкие («дать по шапке»)

[11, 12].

• **Строение:** состоят из двух и более самостоятельных слов, где выделяется стержневое слово (глагол, существительное или прилагательное)

В современной лингвистике до сих пор нет единого мнения о сущности фразеологического оборота. Рассмотрим научные взгляды В.В. Виноградова и Н.М. Шанского.

• **В.В. Виноградов:** включает в число фразеологизмов не только образные обороты

(«собаку съел»), но и образования, ставшие служебными словами («потому что», «так как»).

• **Н.М. Шанский:** указывает на отсутствие исчерпывающего определения фразеологического оборота из-за недостаточной разработки общих вопросов дисциплины. Он подчеркивает, что правильная дефиниция невозможна без учета отличий фразеологизма от слова и свободного сочетания слов.

Сравнительный анализ фразеологизмов (10 примеров)

	Фразеологизм на узбекском языке	Буквальный перевод	Эквивалент в русском языке	Смысловое значение
	Ko‘rpanga qarab oyoq uzat	«Ноги протягивай по своему одеялу»	По одежке протягивай ножки	Действовать исходя из возможностей.
	Xamirdan qil sug‘urganday	«Словно выдергивая волосок из теста»	Как по маслу	Осуществление дела с легкостью.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

	Фразеологизм на узбекском языке	Буквальны й перевод	Эквивалент в русском языке	Смысловое значение
	Yulduzni barmog‘i bilan ko‘rsatmoq	«Показывать звезду пальцем»	Мастер на все руки	Об очень умелом человеке.
	Og‘zi qulog‘ida	«Рот до ушей»	Сиять от счастья	Быть в восторге.
	Yuragi qinidan chiqib ketmoq	«Сердце выходит из ножен»	Душа в пятки ушла	Сильно испугаться.
	Tili uzun	«Длинный язык»	Держать ответ	Иметь право говорить смело.
	Burni ko‘tarilgan	«Нос поднялся»	Задрать нос	Проявлять высокомерие.
	Ikkita kemanding boshini tutmoq	«Держаться за головы двух кораблей»	Гнаться за двумя зайцами	Делать два дела сразу.
	Qulog‘iga tanob tortmoq	«Натянуть тесьму на ухо»	Намылить шею	Наказать, проучить.
0	Tishining kovagida saqlamoq	«Хранить в дупле зуба»	Держать за пазухой	Скрывать, затаить.

Вывод :

Фразеологизмы являются особыми единицами лексической системы, обладающими стилистической окраской и семантической целостностью. Теоретические разногласия В.В. Виноградова и Н.М. Шанского подтверждают сложность этого языкового явления. Сопоставление русского и узбекского языков доказывает, что подбор адекватных эквивалентов важен для сохранения образности при переводе.

Список используемой литературы :

1. Большая российская энциклопедия. — М., 2017. — Т. 33. — С. 527
2. Дмитрусенко Н.Е., Плешакова С.В. Практический курс русского языка. Часть I. — Ташкент, 2005. — С.288
3. Узбекский язык. Авторы: Таир Махаматов, Хайрулло Хамидов, Танем Лосева-Бахтиярова. — 2019.- С.
4. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. — М.: Высшая школа, 1985. — С. 160
5. Виноградов В. В. Русский язык; Архангельский В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. — Ростов-на-Дону, 1964.- С.
8. Becker G. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. — Chicago: University of Chicago Press, 1993. — 390 p.
9. Toffler A. The Third Wave. — New York: Bantam Books, 1980. — 544 p.
10. UNESCO. Reimagining our Futures Together: A New Social Contract for Education. — Paris: UNESCO Publishing, 2021. — 185 p.

**«ЦВЕТОВАЯ КОНЦЕПЦИЯ МИРА В ЛИРИКЕ С. А. ЕСЕНИНА:
ОТ ПРИРОДНОЙ ГАРМОНИИ К ПСИХОЛОГИЧЕСКОМУ
ДРАМАТИЗМУ»**

Олимжонова Фарангиз Алишеровна

студентка 3 курса направления Baxtiyarova Ozoda Dilshod qizi

«Филология и обучение языкам (русский язык)» Университета Янги Аср

***Научный руководитель: Садыкова Равиля Равильевна,
доцент кафедры языков университета Янги аср***

Аннотация. В статье анализируется динамика и символика цветовой палитры С. А. Есенина как отражение трансформации его художественного мировоззрения от природной гармонии к глубокому психологическому драматизму.

Ключевые слова: Цветопись, идиостиль, художественное мировоззрение, иконографическая традиция, семантическая трансформация, символика, поэтика, эстетика, национальный колорит, лингвокультурология

Annotation. The article analyzes the dynamics and symbolism of S. A. Yesenin's color palette as a reflection of his artistic worldview's transformation from natural harmony to profound psychological drama.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Keywords: Color symbolism (chromatopoetics), idiostyle, artistic worldview, iconographic tradition, semantic transformation, symbolism, poetics, aesthetics, national color (national flavor), linguacultuology.

Annotatsiya: Maqolada S. A. Yesenin ranglar palitrasining dinamikasi va ramziyligi shoir badiiy dunyoqarashining tabiiy uyg‘unlikdan chuqur psixologik dramatzizmga bo‘lgan transformatsiyasi ifodasi sifatida tahlil qilinadi

Kalit so‘zlar: Rangtasvir poetikasi (rang ifodalari), idiostream (individual uslub), badiiy dunyoqarash, ikonografik an‘ana, semantik transformatsiya (ma‘no o‘zgarishi), simvolizm (ramziylik), poetika, estetika, milliy kolorit, lingvokulturologiya.

Введение

Литературный процесс начала XX столетия, вошедший в историю как Серебряный век, стал эпохой небывалого эстетического взрыва и переоценки ценностей. В период между 1900-ми и 1920-ми годами Россия переживала череду тектонических сдвигов: три революции, Первую мировую войну и крушение многовекового монархического строя. Это время требовало от поэзии нового языка, способного запечатлеть как хрупкую beauty уходящего мира, так и драматизм наступающей цивилизации.

Для поэтики Серебряного века характерна особая чуткость к символу и цвету. Цвет перестал быть лишь описательным средством и превратился в философскую категорию, транслирующую внутреннее состояние автора. На этом фоне уникальное место занимает фигура Сергея Есенина. Будучи плоть от плоти «Руси уходящей», он черпал свою палитру из природного цикла и православной иконописи. Его цветопись — это не просто внешнее украшение, а сложная система, выполняющая роль духовного кода и отражающая попытку сохранить гармонию в условиях распада привычного мира.

Актуальность данного исследования заключается в том, что анализ колористики Есенина позволяет проследить глубинную психологическую трансформацию поэта до и после 1917 года, где динамика цвета фиксирует переход от юношеского предвкушения счастья к трагическому мироощущению.

Колористическая система С. Есенина: от гармонии к надлому
В своей статье исследователь Николаев Кюндюле доказывает, что цвет у Есенина — это прямое отражение его внутреннего состояния. В отличие от многих современников, Есенин не «красит» мир искусственно, а находит

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

эти цвета в самой природе и в русской иконе. После 1917 года эта система претерпевает резкие, драматические изменения

1. Небесно-лазурная палитра (Синий и голубой)
В раннем поэтическом пространстве автора доминируют небесно-голубые и синие тона. Такое колористическое решение рождает атмосферу пробуждения природы и искренней юношеской радости. Через палитру лазурных оттенков передаются предвкушение счастья, устремленность в будущее и эмоциональный подъём лирического героя, чей внутренний мир только открывается навстречу динамично меняющейся реальности. В этот период расцвет человеческой жизни концептуально сливается с весенним обновлением природы.

Синий — самый любимый цвет поэта, его духовный стержень. Есенин был убежден, что даже в самом имени «Россия» заложено «синее что-то», связывая это слово с понятиями «роса» и «синь»: «Россия! Какое хорошее слово... и «роса», и «сила», и «синее» что-то!...» Богатство цветописи достигается за счёт оригинальной системы эпитетов, выраженных самыми разными частями речи — от глаголов до существительных. В произведениях «Голубень», «Даль подёрнулась туманом...» и «Весна на радость не похожа...» мы встречаем глубокие метафорические образы: «заголубели доли», «голубого водополя», «синих ног», «синь во взорах».

Исследователь Кюндюле замечает интересную динамику: до революции синий встречается в стихах 20 раз, а после — уже 34 (голубой — 17 и 23 раза соответственно). Этот количественный рост говорит о подсознательном стремлении поэта удержать, спасти уходящую христианскую и природную гармонию, увеличивая концентрацию священного для него синего цвета в текстах.

2. Светоносность и символика белого цвета
Символика белого цвета у Есенина традиционно связана с невинностью, чистотой и первозданной радостью («водою белой»). Кюндюле фиксирует всплеск использования белого в 1918 году, связывая это с временным восторгом поэта перед переменами, которые поначалу казались ему «очищающими», как в знаменитых строках:

«Белая береза / Под моим окном / Принакрылась снегом / Точно серебром»

Отдельного внимания заслуживает общая светоносность художественного мира Есенина. В таких произведениях, как «Засвети в нашей горнице свет...», «Прощай, родная пуща...», «Я по первому снегу бреду...» и

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

«Тучи с ожерёба...», всё пространство буквально пронизано лучами и сиянием. Свет становится сквозным элементом бытия, проявляясь в самых разных образах — от природных до глубоко личных: «в прозрачном холоде», «брызжет солнце», «забрезжит свет», «сияй ты, день погожий».

Свет связывает внешний мир и душу автора: «Вечер синею свечкой звезду // Над дорогой моей засветил», «А в сердце светит Русь».

3. Трансформация теплых тонов: от золота к болезненной желтизне

Важное место вплоть до конца 1917 года занимают тёплые тона — красный, жёлтый и золото. В этот период они ещё лишены драматизма и символизируют безмятежность, лёгкость и восхищение земной красотой. В стихотворениях «Разбуди меня рано...», «О, пашни, пашни, пашни...» автор конструирует уникальные колористические метафоры: «золотую дугу», «пятой златою», «златых коров», «красным хвостом», «ржавчиной краснеют», «в огненной резьбе», «рыжих коров», «медь». Ключевым мотивом творчества здесь выступает трепетное ожидание неизведанного, манящего и грандиозного счастья.

Однако после 1917 года статистика употребления желто-золотых оттенков резко меняется: их частотность вырастает с 13–19 до 18–54 раз. Как отмечает исследователь, психологически на первых порах это объясняется интуитивным стремлением снять внутреннее напряжение. Но со временем солнечное и иконное «золото» неизбежно трансформируется в болезненную желтизну, символизирующую печаль, увядание и подавленность:

«Золотою лягушкой луна / Распласталась на тихой воде...» («Я покинул родимый дом...»)

4. Сумеречные нюансы и вытеснение зелени
Наряду с яркой синевой в поэтическую ткань органично вплетаются приглушённые, сумеречные оттенки, предвещающие грядущий душевный кризис: «ползёт туман», «сумрак», «молочный дым», «лунный гребень». Параллельно с этим зеленый цвет — исконный символ юности, цветения и надежды — после революции встречается вдвое реже (спад с 18 до 9 раз). По версии исследователя, главенствующим становится агрессивный желтый цвет, который буквально вытесняет живую зелень, усиливая атмосферу нездоровья и душевного разлада. То, что раньше в лирике Есенина было сочным, органичным и живым:

«Зеленая прическа / Девическая грудь...» — постепенно исчезает, уступая место тревожным и болезненным оттенкам «осеннего», закатного мироощущения.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Дополнение (От себя): Итоги колористической трагедии Таким образом, цветовая палитра Сергея Есенина представляет собой живой барометр его внутренней катастрофы. Уникальность его поэтики заключается в том, что цвет никогда не оставался статичной краской — он развивался, дышал и умирал вместе с лирическим героем.

В начале пути Есенин создает сакральный, почти иконописный мир, где доминирует триада «синий – белый – золотой». Это цвета святости, чистоты и божественного присутствия в земной природе. Синий цвет неба сливается с белизной берез и золотом куполов или полей, рождая ощущение абсолютной гармонии человека и его родины.

Однако исторический перелом разрушает эту пастораль. Эволюция цвета в позднем творчестве Есенина — это хроника утраты рая. Мы видим, как чистый белый свет сменяется туманом и сумеречным сумраком, живая и сочная зелень увядает, а святое, благородное золото перерождается в мертвенную, липкую желтизну. Рост частотности синего и желтого цветов в поздний период — это не признак декоративного богатства, а симптом глубочайшего экзистенциального надлома. Поэт отчаянно пытается «залить» свои стихи синевой, словно пытаясь защитить исчезающую Русь, но «осень» и желтизна берут верх. В этой колористической трансформации отразилась не просто личная трагедия Есенина, но и глобальный культурный излом эпохи: гибель патриархального, органического мира под натиском сурового и дисгармоничного нового века.

Вывод :

На основании вышеизложенного можно заключить, что мир поэзии Сергея Есенина — это многоцветное полотно, раскрашенное в живые и чистые краски. Как показывают исследования, цветовая палитра поэта сложна и многогранна, однако именно через синий, золотой, белый и зеленый цвета автор передает тончайшие эмоциональные состояния. Цвет в художественном мире Есенина становится инструментом не только чувственно-образного, но и логического познания мира. Обобщая символику его лирики, можно вывести следующую цветовую формулу:

Синий (синь, голубой) — это воплощение неба, воздуха и абсолютной свободы;

Золотой (желтый) — символ божественного и небесного света;

Красный (розовый) — цвет любви, горения и жизненной энергии;

Белый — неизменный символ чистоты и благородства.

Многообразие этих цветовых эпитетов помогает читателю глубже понять переживания героя: от восторженного приятия мира до глубокой

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

исповедальной печали. Таким образом, есенинская цветопись — это попытка гармонизировать реальность, противопоставляя хаосу времени вечные природные и духовные смыслы.

Используемая литература :

1. Есенин С. А. сборник стихотворений «Стихотворения. Поэмы» — М.: Дрофа: Вече, 2002.-336с.

2. Есенин С. А. сборник стихотворений «Стихотворения. Поэмы» — М.: АСТ: Астрель, 2008. — 233с.

3. Журнал. Молодой ученый. Спец выпуск. Материалы Межвузовской научно-практической конференции «Сергей Есенин: взгляд молодых» от 19–20 ноября 2015. № 6.4 (110.4) Март, 2016г.

4. Есенин. Обещая встречу впереди / З. Прилепин. — Москва : Молодая гвардия, 2020. — 1029 с

5. **С. А. Есенин в воспоминаниях современников : в 2 томах /** составление, вступление и комментарии А. А. Козловского. — Москва : Художественная литература, 1986. — Т. 1. — 511 с

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

2-SHO‘BA

UMUMTA’LIM FANLARNI O‘QITISHDA RAQAMLI TAXNALOGIYALAR VA SUN’IY INTELEKTDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

“MUSIQA TA’LIMIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SUN’IY INTELEKTDAN FOYDALANISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH”

Zakirova Zilola Azamovna

Termiz davlat pedagogika instituti Jismoniy madaniyat va san’at fakulteti

“Musika mahorati va madaniyati” kafedrası PhD v.b.dotsenti

Anatatsiya: Ushbu maqolada musiqa ta’limida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanishning zamonaviy yo‘nalishlari hamda ularning o‘quv jarayoniga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli vositalar yordamida musiqa fanini o‘qitish metodikasini takomillashtirishning samarali usullari yoritilgan. Tadqiqot davomida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlari, mustaqil fikrlashi va musiqiy savodxonligini rivojlantirishda sun’iy intellekt imkoniyatlarining ahamiyati asoslab beriladi. Maqolada ilgari surilgan yondashuvlar musiqa ta’limi samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Аннотация: В данной статье анализируются современные направления использования цифровых технологий и искусственного интеллекта в музыкальном образовании, а также их влияние на учебный процесс. Освещаются эффективные методы совершенствования методики преподавания музыки с применением цифровых средств. В ходе исследования обосновывается значение искусственного интеллекта в развитии творческих способностей, самостоятельного мышления и музыкальной грамотности учащихся. Предложенные подходы способствуют повышению эффективности музыкального образования.

Annotation: This article analyzes modern approaches to the use of digital technologies and artificial intelligence in music education and their impact on the learning process. It also highlights effective methods for improving the teaching methodology of music through digital tools. The study substantiates the importance of artificial intelligence in developing students’ creativity, independent thinking, and musical literacy. The proposed approaches contribute to increasing the effectiveness of music education.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Tayanch so‘zlar: raqamli texnologiyalar, sun‘iy intellekt, musiqa ta‘limi, o‘qitish metodikasi, interaktiv ta‘lim, ijodiy qobiliyat, musiqiy savodxonlik, innovatsion yondashuv, pedagogik texnologiyalar, ta‘lim samaradorligi.

Ключевые слова : цифровые технологии, искусственный интеллект, музыкальное образование, методика обучения, интерактивное обучение, творческие способности, музыкальная грамотность, инновационный подход, педагогические технологии, эффективность образования.

Keywords : digital technologies, artificial intelligence, music education, teaching methodology, interactive learning, creative ability, musical literacy, innovative approach, pedagogical technologies, educational effectiveness

Kirish. Hozirgi globallashuv va raqamlashtirish jarayonlari barcha sohalar qatori ta‘lim tizimiga ham chuqur kirib kelmoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektning jadal rivojlanishi o‘quv jarayonini tashkil etishda yangi yondashuvlarni talab etmoqda [3, 45-b]. Zamonaviy ta‘limning asosiy vazifalaridan biri – o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini, jumladan, kreativ fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va axborot bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantirishdan iborat [2, 28-b].

Musiqa ta‘limi ham ushbu jarayonlardan chetda qolmayapti. An‘anaviy o‘qitish usullarini zamonaviy raqamli vositalar bilan uyg‘unlashtirish orqali o‘quvchilarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning darsga bo‘lgan qiziqishini oshirish va o‘quv jarayonini samarali tashkil etish mumkin [1, 32-b]. Shu bois, musiqa ta‘limida raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektdan foydalanish metodikasini takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Raqamli texnologiyalarning musiqa ta‘limidagi o‘rni. Raqamli texnologiyalar musiqa ta‘limini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bugungi kunda turli xil multimediya vositalari, interaktiv platformalar va mobil ilovalar orqali musiqa darslarini yanada qiziqarli va samarali tashkil etish imkoniyati mavjud [4, 56-b]. Masalan, audio va video materiallardan foydalanish orqali o‘quvchilarda eshitish qobiliyati, ritmni his qilish va musiqiy tafakkur rivojlanadi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar individual yondashuvni ta‘minlash imkonini beradi. Har bir o‘quvchi o‘z qobiliyati va o‘zlashtirish darajasiga qarab materialni o‘zlashtirishi mumkin. Bu esa ta‘lim sifatini oshirishga xizmat qiladi [5, 41-b].

Sun‘iy intellektning imkoniyatlari va afzalliklari. Sun‘iy intellekt musiqa ta‘limida yangi imkoniyatlarni ochib bermoqda. AI asosidagi dasturlar o‘quvchilarning bilim darajasini tahlil qilish, ularning xatolarini aniqlash va

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

individual tavsiyalar berish imkonini yaratadi [10, 112-b]. Masalan, ovozni aniqlash texnologiyalari orqali o‘quvchining kuylashdagi kamchiliklari aniqlanib, ularni bartaraf etish bo‘yicha tavsiyalar berilishi mumkin.

Bundan tashqari, sun‘iy intellekt yordamida musiqa yaratish, aranjirovka qilish va notalarni avtomatik tarzda yozish imkoniyatlari mavjud. Bu esa o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi [9, 87-b].

Musiqa ta’limida metodik yondashuvlarni takomillashtirish. Raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektdan samarali foydalanish uchun o‘qituvchi zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qo‘llashi zarur. Xususan, interaktiv metodlar, loyihaviy ta’lim, muammoli o‘qitish usullari bilan raqamli vositalarni uyg‘unlashtirish yuqori natija beradi [2, 64-b].

Masalan, o‘quvchilarga mustaqil ravishda musiqa yaratish vazifasini berish, ular tomonidan yaratilgan asarlarni tahlil qilish va baholash orqali ularning kreativ va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari rivojlanadi. Shuningdek, guruhli ishlash jarayonida raqamli platformalardan foydalanish o‘quvchilarning hamkorlik kompetensiyasini shakllantiradi [7, 53-b].

Amaliy tajriba va natijalar. Tadqiqot doirasida umumta’lim maktabining 6-sinf o‘quvchilari bilan tajriba-sinov ishlari olib borildi. Dars jarayonida raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellekt elementlaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilarning darsga qiziqishi sezilarli darajada oshdi, musiqiy savodxonlik darajasi yaxshilandi va ijodiy faollik kuchaydi [1, 76-b].

Shuningdek, o‘quvchilarning mustaqil ishlash ko‘nikmalari rivojlanib, ular o‘z bilimlarini amaliy faoliyatda qo‘llashga erishdilar. Bu esa taklif etilgan metodikaning samaradorligini tasdiqlaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, musiqa ta’limida raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektdan foydalanish o‘quv jarayonini samarali tashkil etishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ular orqali o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlari, mustaqil fikrlashi va musiqiy savodxonligini rivojlantirish mumkin.

Shu bilan birga, o‘qituvchilardan zamonaviy texnologiyalarni puxta egallash va ularni pedagogik jarayonga to‘g‘ri integratsiya qilish talab etiladi. Kelgusida musiqa ta’limida raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektdan foydalanish metodikasini yanada rivojlantirish ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yhati:

1. Abdullayev A. Musiqa ta’limi metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
2. Azizxodjayeva N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan, 2019.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3. Bo‘riyev O. Zamonaviy ta‘lim texnologiyalari. – Toshkent: Innovatsiya, 2020.
4. G‘ulomov S. Axborot texnologiyalari asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
5. Ishmuhamedov R. Ta‘limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Istiqlol, 2017.
6. Karimov I. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2008.
7. Muslimov N. Kasbiy ta‘lim pedagogikasi. – Toshkent: Fan, 2016.
8. Polat E.S. Noviye pedagogicheskiye texnologii. – Moskva, 2018.
9. Roblyer M., Doering A. Integrating Educational Technology into Teaching. – New York, 2019.
10. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – Pearson, 2021.

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLAR RIVOJIDA ZAMONAVIIY INTELEKT VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI

Xasanova N.M. tarix.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya Ushbu maqola ijtimoiy-gumanitar fanlar o‘qitishida raqamli vositalar va SI (bu Sun‘iy Intellect ing.: Artificial Intelligence yoki AI)ning imkoniyatlarini ko‘rib chiqadi hamda ularni qo‘llashning amaliy jihatlarini tahlil qiladi.

Kalit so‘zlar SI (AI), ChatGPT, XXI-asrning asosiy kompetensiyalari, 4C, human skills, Raqamli texnologiyalar, Shaxsiylashtirilgan o‘qitish, adaptiv platformalar, Interaktiv va immersiv tajribalar, onlayn platformalar, framework, DigCompEdu, P21 framework lariga asoslangan AI kompetensiyalari, plagiat

Kirish. XXI asrda jahon sahnasida globallashtirish jarayonlari serqirra tus olayotgan, jamiyatimizda axloq tarbiyasi hayot-mamot masalasiga aylangan bir davrda ta‘lim tizimi oldida turgan asosiy vazifa — o‘quvchilarni tez o‘zgaruvchan dunyoga moslashuvchan, tanqidiy fikrlovchi, ijodkor va mas‘uliyatli fuqarolar sifatida shakllantirishdir. Ijtimoiy-gumanitar fanlar (tarix, falsafa, huquq, va boshqalar) bu jarayonda markaziy o‘rin tutadi. Mazkur guruh fanlarning o‘qitilishiga e‘tiborning kuchaytirilishi insoniyat tajribasi o‘laroq, jamiyat qadriyatlari, etika va fuqarolik mas‘uliyatini o‘rgatadi. Zero, o‘z tarixini hurmat qiladigan, zamon bilan hamnafas fikrlay oladigan, ma‘naviy va ahloqan

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

barkamol kadrlarni tarbiyalash masalalari umummilliy, umumdavlat miqyosidagi eng dolzarb masaladir.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar insonni anglash, tanqidiy fikrlashni shakllantirish va ma'naviy barkamollikni ta'minlash orqali jamiyat taraqqiyotining asosiy garovi hisoblanadi. Ular shaxsni faqatgina mutaxassis emas, balki keng dunyoqarashga ega, axloqiy qadriyatlarni hurmat qiladigan va madaniy merosni qadrlaydigan etib tarbiyalashga xizmat qiladi. O‘quvchilar ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘zlashtirish orqali kelajakda, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodi-madaniy bilimlarga ega bo‘lish bilan birga zamonning faol va ijodkor, muammolarga tez yechim topa oladigan fuqarosiga aylanadilar.

Bugungi, zamonaviy raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellekt (SI) bu fanlarni o‘qitishni yanada samarali, interaktiv va shaxsiylashtirilgan qilish imkonini beradi. Ular nafaqat bilim berish, balki XXI-asrning asosiy kompetensiyalari — tanqidiy fikrlash, hamkorlik, kommunikatsiya, kreativlik va raqamli savodxonlikni rivojlantirishga yordam beradi.

XXI - asr kompetensiyalari va ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati

XXI - asr kompetensiyalari odatda 4C (Critical thinking, Communication, Collaboration, Creativity) deb ataladi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar bu ko‘nikmalarni tabiiy ravishda rivojlantiradi: tarix darslarida manbalarni tahlil qilish tanqidiy fikrlashni, munozaralar kommunikatsiyani, loyihalar hamkorlikni, yangi talqinlar esa kreativlikni oshiradi.

Raqamli davrda bu fanlar qo‘shimcha vazifani bajaradi — o‘quvchilarni axborot oqimi ichida to‘g‘ri yo‘nalishni topishga, etik muammolarni hal qilishga va insoniy qadriyatlarni saqlashga o‘rgatadi. Sun‘iy intellekt davrida insoniy ko‘nikmalar (“human skills”) yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Raqamli texnologiyalar va SI ning o‘qitishdagi imkoniyatlari

1. Shaxsiylashtirilgan o‘qitish va adaptiv platformalar

SI ga asoslangan platformalar o‘quvchilarning bilim darajasi, qiziqishlari va o‘quv uslubiga mos ravishda material taqdim etadi. Masalan, tarix darsida bir o‘quvchi chuqurroq arxeologik manbalarni o‘rganishi mumkin, boshqasi esa zamonaviy siyosiy voqealarni. Bu har bir o‘quvchining muvaffaqiyatini oshiradi va motivatsiyani saqlaydi.

Shaxsiylashtirilgan o‘qitish (personalized learning) — bu ta'lim jarayonini har bir o'quvchining individual ehtiyojlari, bilim darajasi, o'rganish tezligi va qiziqishlariga moslashtirishga qaratilgan zamonaviy yondashuvdir. Bu tizim an'anaviy "bir xil yondashuv" (one-size-fits-all) modelidan farq qilib, o'quvchini ta'lim markaziga qo'yadi. Shaxsiylashtirilgan o'qitish XXI-asrda

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ta'lim sifatini oshirish va har bir o'quvchining salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

2. Interaktiv va immersiv tajribalar

Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) yordamida o‘quvchilar qadimiy Rim ko‘chalarida yurishi, Ikkinchi Jahon urushi voqealarini “jonli” kuzatishi yoki ijtimoiy muammolarni simulyatsiya qilishi mumkin. Bu tajribaviy o‘rganishni kuchaytiradi va empatiyani rivojlantiradi — masalan, turli madaniyatlar vakillarining hayotini “his qilish”.

3. Ma'lumotlar tahlili va tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirish

SI vositalari katta hajmdagi matnlarni (historical documents, ijtimoiy tarmoq postlarini) tez tahlil qilishga yordam beradi. O‘quvchilar ChatGPT yoki shunga o‘xshash modellar yordamida savollar berib, gipotezalarni sinab ko‘rishlari mumkin. Bu tanqidiy fikrlashni oshiradi: “SI bergan javobni qanchalik ishonchli?” degan savol markaziy o‘rin tutadi.

4. Hamkorlik va loyiha asosidagi o‘qitish

Onlayn platformalar (Google Workspace, Miro va boshqalar) xalqaro loyihalarda ishtirok etishni osonlashtiradi. SI yordamida guruhlarda avtomatik tarjima, xulosa chiqarish yoki g‘oyalarni vizualizatsiya qilish mumkin. Bu global fuqarolik kompetensiyasini shakllantiradi.

5. Etika va raqamli fuqarolikni o‘rgatish

Ijtimoiy-gumanitar fanlar SI ning axloqiy tomonlarini muhokama qilish uchun ideal maydondir: algoritmlar tarafkashligi, maxfiylik, deepfakelar va boshqalar. O‘quvchilar SI ni “vosita” sifatida ishlatib, uning cheklovlarini tushunadilar.

Natija va tahlil amaliy misollar va vositalar asosida

- Tarix va ijtimoiyot: AI bilan “suhbatlashuvchi” tarixiy shaxslar (masalan, virtual Albert Einstein yoki Amir Temur). O‘quvchilar savollar berib, turli nuqtai nazarlarni o‘rganadilar.

AI (inglizcha: Artificial Intelligence) — o‘zbek tilida Sun’iy Intellect (SI) degan ma’noni anglatadi. Bu kompyuterlar, dasturlar va mashinalarning inson aqliy faoliyatini (o‘rganish, fikrlash, qaror qabul qilish, tahlil qilish) taqlid qilib, vazifalarni avtomatik tarzda bajarish qobiliyatidir.

Asosiy jihatlari:

O‘rganish: Ma'lumotlar (data) asosida o‘zini-o‘zi rivojlantiradi.

Tahlil: Murakkab muammolarni inson aralashuvisiz hal qiladi.

Avtomatlashtirish: Ilgari faqat odam bajara oladigan ishlarni (matn yozish, rasm chizish, tarjima qilish) tezkor amalga oshiradi. Qayerda qo‘llaniladi? Sun’iy intellekt kundalik hayotimizning ko‘p qismida mavjud:

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Chatbotlar: ChatGPT, Claude. Tavsiya tizimlari: YouTube, Netflix yoki ijtimoiy tarmoqlardagi videolar.

Tasvir va ovozni tanish: Yuzni skanerlash (Face ID), ovozli yordamchilar (Siri, Google Assistant).

Tahlil asosida tavsiyalar

- O‘quvchilar va o‘qituvchilar uchun AI kompetensiyalari (framework) lari mavjud bo‘lib, ular inson markazli yondashuv, dizayn va etikani ta’kidlaydi.

- O‘qituvchilar uchun DigCompEdu va P21 frameworklariga asoslangan AI kompetensiyalarini rivojlantirish muhimdir.

- Bugungi kunda o‘qituvchilar zamonaviy bilim va ma’lumotlarga ega bo‘lishlari uchun xorijiy til va ITsohasidagi bilimlarini yanada oshirishlari zarur.

Xatar va cheklovlar Har qanday texnologiya kabi SI ham xatarlarga ega: noto‘g‘ri ma’lumot (hallucination), plagiat, tengsizlik (texnologiyaga kirish imkoniyati) va insoniy aloqaning kamayishi. Yana raqamli asrda sun’iy intellekt (AI) va algoritmlar hayotimizni osonlashtirmoqda, ammo ular jiddiy axloqiy va xavfsizlik muammolarini keltirib chiqarmoqda. Shuning uchun o‘qituvchi markaziy rolni saqlab qolishi, SI ni yordamchi vosita sifatida ko‘rishi kerak. Etik qoidalarni joriy etish va tanqidiy savodxonlikni oshirish zarur.

Xulosa Zamonaviy raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishni inqilobiy tarzda o‘zgartirish imkonini beradi. Ular XXI-asr kompetensiyalarini samaraliroq shakllantirishga yordam beradi, o‘quv jarayonini qiziqarli va shaxsiylashtirilgan qiladi. Asosiysi — texnologiyani insoniy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish. O‘zbekiston ta’lim tizimida bu imkoniyatlardan foydalanish orqali yosh avlodni raqobatbardosh va ma’naviy jihatdan boy qilish mumkin.

Kelajak o‘qituvchilari va siyosatchilari oldida turgan vazifa — bu texnologiyalarni o‘quv dasturlariga integratsiya qilish, o‘qituvchilarni tayyorlash va etik me’yorlarni belgilashdir. Shundagina ijtimoiy-gumanitar fanlar nafaqat o‘tmishni o‘rgatuvchi, balki kelajakni yaratuvchi kuchga aylanadi.

Adabiyotlar va qo‘shimcha manbalar

1. UNESCO AI competency frameworks, ilmiy maqolalar va amaliy platformalar (Khan Academy, Duolingo AI funksiyalari, Google for Education va boshqalar).

2. Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu) https://joint-research-centre.ec.europa.eu/digcompedu_en

3. Altmisheva A.M. SHAXSIYLASHTIRILGAN TA’LIM VA ADAPTIV O‘QUV MODELLARNING NAZARIY ASOSLARI CENTRAL ASIAN

4. AR va VR: dunyoni o‘zgartirayotgan immersiv texnologiyalar
<https://mohirdev.uz/blog/ar-va-vr-dunyoni-ozgartirayotgan-immersiv-texnologiyalar/>

5. XXI asr ko‘nikmalarini o‘z ichiga olgan ta’lim modeli
<https://cyberleninka.ru/article/n/4-k-xxi-asr-ko-nikmalarini-o-z-ichiga-olgan-ta-lim-modeli>

TEKNIK IJODKORLIK FANIDA KEMALAR KONSTRUKSIYASINI LOYIHALASH VA MODELINI YASASH TEXNOLOGIYASI

Nizomiy nomidagi O‘zMPU

Texnologiya va professional ta’lim metodikasi

kafedrasi dotsent Baltabaev Salimjan Akramovich

Annotatsiya. Ushbu ishda texnik ijodkorlik fanida kemalar konstruksiyasini loyihalash va modelini yasash jarayonining asosiy bosqichlari hamda uning ta’limdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Talabalarda muhandislik tafakkuri va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishdagi o‘rni yoritiladi.

Аннотация. В работе рассматривается процесс проектирования конструкции судов и изготовления их моделей в рамках дисциплины технического творчества. Анализируются основные этапы и их роль в формировании инженерного мышления студентов.

Annotation. This paper examines the process of designing ship structures and creating their models within the subject of technical creativity. It highlights key stages and their importance in developing engineering thinking and practical skills.

Kalit so‘zlar: texnik ijodkorlik, kema konstruksiyasi, loyihalash, model yasash, texnologiya, muhandislik

Ключевые слова: техническое творчество, конструкция судна, проектирование, моделирование, технология, инженерия

Keywords: technical creativity, ship design, modeling, construction, technology, engineering

Zamonaviy ta’lim tizimida texnik ijodkorlik fani muhim o‘rin egallaydi. Ushbu fan talabalarda muhandislik tafakkurini, ijodiy yondashuvni va amaliy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, kemalar konstruksiyasini loyihalash va ularning modelini yasash jarayoni nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kema konstruksiyasini loyihalash murakkab va ko‘p bosqichli jarayon bo‘lib, u gidrodinamika asoslari, konstruktorlik chizmalari, materiallar tanlash hamda texnologik hisob-kitoblarni o‘z ichiga oladi. Talabalar ushbu jarayon davomida kemanding asosiy qismlari — korpus, dvigatel tizimi, boshqaruv mexanizmlari va boshqa elementlar bilan tanishadilar. Bu esa ularning nazariy bilimlarini mustahkamlash bilan birga, amaliy tajribasini ham boyitadi.

Model yasash jarayoni esa loyihalashning muhim bosqichi hisoblanadi. Bu bosqichda yaratilgan loyiha kichraytirilgan shaklda amaliy jihatdan sinovdan o‘tkaziladi. Model yasash kesish, shakl berish, yig‘ish va sinovdan o‘tkazish kabi ketma-ket bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Natijada talabalar aniqlik, texnologik intizom va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini egallaydilar.

Shunday qilib, texnik ijodkorlik fanida kemalar konstruksiyasini loyihalash va modelini yasash jarayoni talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Kema, gemi suv ustida suzuvchi katta transportdir. Kemalar quyidagilarga tegishli bo‘lishi mumkin:

Kema - yuk va yo‘lovchilarni tashish, baliq ovlash, suv ostidan foydali qazilmalar (mas, neft) ni qazish, sport mashklari va musobaqalari o‘tkazish hamda harbiy masalalarni, i. t. ishlari va b.ni bajarish, sayyohlik uchun mo‘ljallangan suvda suzuvchi inshoot. Qadimda suzib yuruvchi vosita sifatida xodalar va suvda suzadigan boshqa narsalardan foydalanishgan.

Xodalarni bir-biriga bog‘lab qurilgan solni dastlabki kema deb hisoblash mumkin. Qadimgi Misr, O‘rta Osiyo, Xitoy, Koreya, Yaponiya, Hindiston va b. mamlakatlarda qayiq va kemalar yasalgan. Misrda dastlab qamish va papirusdan yasalgan sol ishlatilgan. Ossuriyada hayvon terisidan tayyorlangan qopga havo puflab suvdan suzib o‘tishda foydalanishgan. Shim.mamlakatlarda qayin po‘stlog‘idan qurilgan, daraxt tanasini o‘yib yasalgan yoki karkasga hayvon terisi tortilgan (chelnok) qayiqlardan foydalanishgan. Misrda qadimdan ko‘p eshkakli dengiz kemasi rasm bo‘ldi. Borabora kemasozlik takomillashib, kemanding o‘lchamlari va yuk ko‘taruvchanligi ortib bordi, unga eshkak va elkanlar o‘rnatildi (mas, X. Kolumb "Santa Mariya" yelkanli KEMA — karavellada Amerikani ochgan, 1492). Rus mexanigi I. Kulibin 1772 y.da g‘ildirak (charxpalak) li kemani yaratdi. Angliyada 1882 y. Birinchi temir paroxod (bug‘ kemasi) qurildi. 19-asr 40-y.larida vintli KEMA qo‘llana boshladi. Birinchi bug‘

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

turbinali kema ("turbiniya") angliyada yaratildi (1894). rossiyada dunyoda birinchi bo‘lib ichki yonuv dvigateli o‘rnatilgan kema ("Vandal") qurildi (1902). Keyinchalik elektr dvigatelli (1913, AQSH), gidromuftali (1925, Germaniya), 20-asr 50-y.larida suv osti qanotli kemalar paydo bo‘ldi. Kemalarga gaz turbinalari, atom kuch qurilmalari o‘rnatildi, atom turboelektroxodlar paydo bo‘ldi. Hozir suv yo‘llarida paroxodlar, teploxodlar, elektroxodlar, atomoxodlar qatnaydi.

O‘zbekistonda qadimdan kemalardan foydalanilgan. Amudaryo va Orol dengizida kemalar qatnagan. Ilgari, asosan, elkanli kemalar bo‘lgan. 20-asr boshlarida Amudaryo va Orol dengizida yuklar va yo‘lovchilar tashilgan (mas, 1924 y. O‘rta Osiyo suv yo‘llarida 20 kema, 1500 qayiq qatnagan). 1923 y. O‘rta Osiyo paroxodchilik boshqarmasi tuzilgan (1956 y. u sobiq Ittifoq Dengiz floti vazirligi ixtiyoriga o‘tkazildi). 1950 y. Termizda daryo porti ochildi. Amudaryo sohillarida bir necha bandargohlar qurildi. 1980 y.ga kelib O‘zbekistonda suv yo‘llarining umumiy uz. 2800 km ga etdi. 1995 y. "Termiz daryo porti", "Xorazm daryo floti", "Qoraqalpog‘iston daryo floti" i. ch. birlashmalari tashkil qilindi. Daryo suvining kamayishi va Orol dengizining qurib borishi tufayli suv yo‘llari keskin qisqardi. Respublika daryo flotida 150 ga yaqin teploxod bor, suv yo‘llarining umumiy uz. 1000 km ga yaqin (2002). Xalq xo‘jaligi yuklari, asosan, Termiz — Hayraton, Sharlavuq — To‘rtko‘l, Xo‘jayli — To‘rtko‘l, Xo‘jayli — Beruniy, Qoratorov — Taxiatorov yo‘nalishlarida tashiladi.

Vazifasiga ko‘ra, kemalar transport, ovchilik, sanoat-xo‘jalik, ma‘muriy xizmat, harbiy, i. t. ishlarini bajaruvchi, kemalarga xizmat ko‘rsatuvchi turlarga bo‘linadi. transport kemasida yuk, yo‘lovchilartashiladi; ovchilik kema sida kit va baliq ovlanadi; sanoat-xo‘jalik kemasida suv ostidagi neft burg‘ilanadi; xizmat ko‘rsatuvchi kema shatakka oluvchi, brandvaxtlar, kabel kemasi, muziyoralar, doklar, suzib yuruvchi mayoq va b.ga bo‘linadi.

Suzib yurish hududi va usuli bo‘yicha kemalar dengizda, ichki suvlar va aralash suvlarda suzib yuradigan turlarga; o‘ziyurar (paroxodlar, teploxodlar, elektroxodlar, atomoxodlar) va shatakka olinadigan (barja, lixter); harakatlanish usuliga ko‘ra, suv osti qanotli, havo yostig‘ida harakatlanadigan turlarga bo‘linadi.

Kemaning asosiy qismlari: korpus, qurilmalar (rul, yakor, qayiqni tushirish-ko‘tarish va b.), yong‘inga qarshi, maishiy, suv bilan ta‘minlash, shamollatish, havoni mo‘tadillash tizimlari, energetik qurilmalar, harakatlantirgich. Kema navigatsiya asboblari, aloqa vositalari bilan ham jihozlanadi. Dengizda suzish kemaning muhim ko‘rsatkichi hisoblanadi. Foydalanish-texnik ko‘rsatkichlari — harakat tezligi, suzish uzokligi, puxtaligi, suv sig‘imi, yuk ko‘taruvchanligi, yo‘lovchilar soni va b.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Harbiy kemalar maxsus harbiy topshiriqlarni bajarish uchun mo‘ljallanadi va tegishli harbiy texnika bilan qurollantiriladi. Bularga avianosetslar, kreyserlar, qavo mudofaasi kemalari, radiolokatsiya va dozor kemalari, suv osti kemalari, qo‘riqchi kemalar, torpedo katerlari, suvga minalar qo‘yuvchi va suvniminasizlantiruvchi kemalar kiradi. harbiy kemalar va ularga o‘rnatiladigan jangovar qurollar yangi elektron texnika yordamida boshqariladi.

Kemani yaratishda loyihalash nazariyasi, qurilish mexanikasi, mashina va mexanizmlar nazariyasi, materiallar qarshiligi, nazariy mexanika, kemalar yasash texnologiyasi, kemasozlik iqtisodiyoti kabi fan va sohalardan keng foydalaniladi. kema yasash istiqboli kemalarni universallashtirish va ixtisoslashtirish, kemalar yasash texnologiyasini takomillashtirish, kemalarning tezligini, yo‘lovchilar va yuklar tashish quvvatini oshirish, suv osti qanotli va havo yostiqli kemalarni ko‘proq qurish va b.ga yo‘naltirilgan. Ayniqsa, sayyohlik kemalarining qulayligini oshirishga katta e‘tibor berilmokda, chunki aviatsiya va t. Y. Transportida falokatlarning ko‘payganligi kema sayyohligi taraqqiyotiga yo‘l ochib berdi.

Kema modelini yaratish bo'yicha bosqichma-bosqich ko'rsatmalar.

Texnologik xarita
Kema modelini yasashni o‘rganish
1 variant (Fanerdan yasash)

	Ish ketma ketligi	Ishni bajarish bo‘yicha ko‘rsatma	Jihoz va moslamalar	Asboblari	
				qirqish	o‘lchash
	Kema modelini yasashni o‘rganish		Arra, qalam	a) 50 sm b) 30 sm	Chizg‘ich
	Kemaning tag qismini chizib qirqib olamiz		arra	a) 12 sm b) 7 sm	Chizg‘ich

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

	Kemaning asosiy o‘zak qismini qirqib olamiz		arra	7 sm	Chizg‘ich
	Chizib qirqib olamiz			a) 24 sm b) 7 sm	Chizg‘ich
	Bir biriga qotiramiz		elim	-	guniya
	Tag qismiga yopishtirib olamiz		elim		Chizg‘ich
	qismini kesib o‘rnatamiz		Elim yordamida	10 dona	Chizg‘ich
	Yon kartonlarini kesib olamiz		yelim	O‘lcham asosida	Chizg‘ich
	Yon kartonlarini yopishtirib olamiz		yelim	Faner bo‘laklar	Chizg‘ich

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

	Qirqib olamiz		Konsilyar a pichoqlari	a) 32 sm b) 1 sm	Chizg‘ich
0	Qirqib olamiz Yopishtirib oldik		yelim	-	Chizg‘ich
1	Kemaning paluba qismini tayorlab epishtiramiz		yelim yordamida	Yog‘och bo‘laklar	Chizg‘ich
2	Kemaning bort qismlarini kesib olamiz		Arra, qalam	a) 20 sm b) 5 sm	Chizg‘ich
3	Bort qismini to‘g‘ri yopishini ta‘minlaymiz		Arra, qalam	a) 20 sm b) 5 sm	Chizg‘ich
4	Kemaning kabina qismini shakllantiramiz		Arra va faner	a) 20 sm b) 10 sm	Chizg‘ich

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

5	Kabina qismining devorlari tayyor bo‘ldi		Arra va faner	L- 50sm L-22 sm	Chizg‘ich
6	Yelkanlarni tayyorlab olamiz		Arra va faner	a) 22 sm b) 8 sm	Chizg‘ich
7	Yelkanlarni o‘rnatamiz		Arra va faner	-	Chizg‘ich
8	Bo‘yab chiqamiz		elim	a) 22 sm b) 8 sm	Chizg‘ich
9	Kemaning tag qismini chizib qirqib olamiz		Arra va faner	a) 10 sm b) 3 sm	Chizg‘ich
0	Kemaning asosiy tashqi qismini bezatib olamiz		Yog‘och cho‘plar	A) 10 sm 60 dona	Chizg‘ich

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

1	Kemaning elkanlarini o‘rnatamiz		Mato elkan uchun, yog‘och reyka machta uchun	a) 22 sm b) 8 sm	Chizg‘ich
2	Kemani pardoqlash ishlarini tugatamiz		Lak, kraska		Chizg‘ich
3	Tag qismiga yopishtirib olamiz		-	-	-

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Mirziyoev Sh.M. “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak”. T.: “O‘zbekiston”. 2017 yil. 2.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 11.02.2025 yildagi 78-son. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 12.02.2025 y., 09/25/78/0130-son.

3. Muslimov N.A. Bulajak mehnat ta’limi o‘qituvchisini kasbiy shakllantirish.-T.: fan, 2004 yil.

4.Boltaboev S.A. va boshqalar. Mehnat va kasb ta'limi metodikasidan o'quv mashg'ulotlari. Uslubiy qo'llanma. –T.: Nizomiy nomli TDPU, 2003.-18 b.

1. Boltaboev S.A. Yosh avlodni ma’naviy dunyo qarashini shakllantirish omillari. IQRO JURNALI volume14,issue 02,2025. 856-858 bet

2. To‘lqinova X.T (2022). O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishda mehnat qilish odobini o‘rgatish. Volume 14,issue 02,2025. 856-858 betlar

3. Boltaboev S.A. Texnologiya ta’limi jarayonida didaktik tushunchalarining fanlar bilan aloqadorligi. Belorussko-Uzbekskiy nauchno-metodicheskiy jurnal. 2025 • № 1 ISSN 2181-2896

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

4. Xudoyberdiyev A. Texnik ijodkorlik asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.

5. Karimov B. Texnologiya va konstruktsiya asoslari. – Toshkent, 2018.

FIZIKA DARSLARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA TALABALARNING KASBIY O‘QUV-BILISH FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH MANA SHU MAVZUNI TANLADIM

*Nurolliyev Novruz Shoymardon o‘g‘li
Qarshi davlat texnika universiteti, dotsenti*

Zamonaviy muhandislik va texnologik sohalarning rivojlanishi bo‘lajak mutaxassislardan nafaqat fundamental bilimlarga ega bo‘lishni, balki ushbu bilimlarni real ishlab chiqarish jarayonlarida tezkor va unumli qo‘llash ko‘nikmalarini talab etmoqda. Fizika kursi muhandislik ta‘limining poydevori hisoblanadi. Biroq, ko‘p hollarda ushbu fan talabalar tomonidan faqat nazariy formula va qonuniyatlar majmuasi sifatida idrok etiladi va ularning kelajakdagi kasbiy faoliyati bilan uzviy bog‘lanmaydi.

Talabalarning kasbga yo‘naltirilgan o‘quv-bilish faoliyatini takomillashtirish dars jarayoniga raqamli texnologiyalar, interaktiv dasturlar va virtual laboratoriyalarni tizimli tatbiq etish orqali amalga oshiriladi [2]. Bu yondashuv talabalarning kognitiv faolligini oshirish bilan birga, ta‘lim samaradorligini kafolatlovchi pedagogik tizimlarni yaratishga xizmat qiladi [6].

An‘anaviy fizika darslarida talaba ko‘proq passiv tinglovchi yoki tayyor algoritmlarni bajaruvchi subyekt rolida bo‘ladi. Kasbga yo‘naltirib o‘qitishda esa o‘quv-bilish faoliyati shunday tashkil etilishi kerakki, talaba muammoni mustaqil shakllantirishi, uni fizik qonunlar yordamida modellashtirishi va yechimini raqamli muhitda sinab ko‘rishi lozim.

Bu jarayon pedagogik nuqtai nazardan quyidagi nazariyalar asosida quriladi:

1. Bepalko bo‘yicha ta‘lim darajalari: Raqamli texnologiyalar talabani axborotni shunchaki tanish va takrorlash (I-II darajalar) bosqichidan o‘tkazib, bilimlarni yangi va kasbiy vaziyatlarda qo‘llash hamda evristik faoliyat (III-IV darajalar) bosqichiga olib chiqish imkonini beradi [5].

2. Bloom taksonomiyasi transformatsiyasi: Kompyuter simulyatsiyalari va virtual muhit yordamida talabalar quyi kognitiv darajalardan (eslab qolish, tushunish) tez fursatda yuqori darajalarga (olingan natijalarni tahlil qilish, turli parametrlarni sintezlash va modelning xatoliklarini baholash) o‘tadilar [3].

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Fizika O‘qitishda Raqamli Texnologiyalarni Amaliy Tatbiq Etish Yo‘nalishlari

Oliy texnika o‘quv yurtlarida fizika darslarini raqamlashtirish shunchaki slaydlar namoyish etish emas, balki interaktiv va dinamik ta’lim muhitini yaratish demakdir. Bu borada quyidagi yo‘nalishlar yuqori samara beradi:

- HTML, CSS va JavaScript asosidagi interaktiv simulyatsiyalar: Ushbu dasturlash vositalari yordamida yaratilgan virtual modellar talabalarga jarayonlarni dinamikada kuzatish imkonini beradi. Masalan, mexanika bo‘limini o‘rganishda real sanoat sharoitidagi yuk ko‘tarish kranlarining ishlash prinsipiga asoslangan "mexanik bloklar (pulley systems) simulyatsiyasi" yaratilishi mumkin. Talaba dasturda ipning tarangligi, blokning inersiya momenti, massalar va dinamik ishqalanish koeffitsiyentini o‘zgartirish orqali tizimning harakatini real vaqt rejimida kuzatadi. Bu esa quruq formulani real muhandislik obyekti bilan bog‘laydi.

- Kasbiy yo‘naltirilgan virtual laboratoriyalar: An’anaviy laboratoriya xonalarida ko‘p hollarda asbob-uskunalar yetishmasligi yoki ularning eskirganligi sababli murakkab jarayonlarni (masalan, yarimo‘tkazgichlar fizikasi, kvant effektlari, elektrodinamik maydonlar strukturasi) to‘liq o‘rganish imkoni bo‘lmaydi. Virtual laboratoriyalar esa xavfsiz muhitda, har bir talabaga individual tarzda tajribani bir necha bor takrorlash, uning ekstremal holatlarini (kritik nuqtalarini) tadqiq qilish imkonini beradi [1].

- Muammoli-kasbiy topshiriqlar (Case-study): Raqamli ta’lim platformalari orqali talabalarga kelajakdagi mutaxassisligiga mos muammoli vaziyatlar taqdim etiladi. Masalan, bo‘lajak elektr muhandislariga turli dielektrik qatlamli kondensatorlar zanjirini optimal hisoblash va uning qizish jarayonini kompyuter modelida sinash topshiriladi [4].

Raqamli texnologiyalar vositasida o‘quv-bilish faoliyatini takomillashtirish mezonlari 1-jadvalda keltirilgan.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, fizika darslarida raqamli vositalarning qo‘llanilishi talabalarning faolligini quyidagi mezonlar bo‘yicha takomillashtiradi:

Mezonlar	An’anaviy yondashuvda	Raqamli-kasbiy yondashuvda
Motivatsiya	Tashqi (baholanish yoki imtihondan o‘tish uchun).	Ichki (kasbiy qiziqish va muammoni mustaqil yechish istagi).

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Mustaqillik darajasi	Past (tayyor laboratoriya ko‘rsatmasidan foydalanish).	Yuqori (model parametrlarini mustaqil tanlash va tadqiq etish).
Fikrni shakllantirish	Mavhum va verbal (faqat so‘z va formulalar orqali).	Vizual va operatsiyali (dinamik grafiklar va modellar orqali).
Kasbiy bog‘liqlik	Deyarli sezilmaydi (umumiy misollar).	To‘g‘ridan-to‘g‘ri (ishlab chiqarish masalalari fizik modelga o‘tkaziladi).

1-jadval. Raqamli texnologiyalar vositasida o‘quv-bilish faoliyatini takomillashtirish mezonlari.

Fizika darslarida raqamli texnologiyalardan foydalanish asosida talabalarning kasbga yo‘naltirilgan o‘quv-bilish faoliyatini tashkil etish — zamonaviy oliy ta‘lim tizimining strategik yo‘nalishidir. HTML/JS simulyatsiyalari, interaktiv modellar va virtual laboratoriya tizimlari talabaning fanga bo‘lgan yuzaki munosabatini chuqur tizimli tahlilga aylantiradi. Bu yondashuv talabalarda faqatgina nazariy bilimlarni shakllantirib qolmay, balki ularni kelajakda murakkab muhandislik-texnik muammolarini fizik qonuniyatlar va zamonaviy AKT vositalari integratsiyasida o‘z vaqtida va to‘g‘ri hal qila oladigan raqobatbardosh kadrlar qilib tayyorlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Kuznetsov S.I., Rogov A.V. *Primenenie virtualnix laboratoriy v obuchenii fizike studentov texnicheskix vuzov // Otkritoe obrazovanie.* – 2018. – T. 22, №5. – S. 34-42.
2. Malikov T.S. *Fizika ta’limida raqamli texnologiyalar va intellektual o‘qitish tizimlaridan foydalanish metodikasi // Fizika, matematika va informatika.* – Toshkent, 2022. – №4. – B. 12-18. (Eski 1-manba o‘rniga yangi kiritilgan dolzarb maqola)
3. Nurolliyev N. *Using Modern Methods in Teaching Physics in Technical Fields // Science and Innovation.* – 2023. – Vol. 2, №B5. – P. 110-114.
4. Nurolliyev N.Sh. *Fizikadan talabalarni kasbga yo‘naltirib o‘qitishda o‘quv bilish faolligini oshirish uchun laboratoriya ishlarini tayyorlash // Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi.* – Namangan, 2024. – Tom 11. – B. 765-767.
5. Sharipov J.A. *Oliy texnika ta’limida fizika kursining kasbiy yo‘naltirilgan elektron o‘quv-uslubiy majmualarini yaratish tamoyillari // Zamonaviy ta’lim.* –

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Toshkent, 2021. – №8. – B. 35-41. (*Eski 5-manba o‘rniga yangi kiritilgan metodik maqola*)

6. Yusupov Sh.A. *Fizika darslarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish va talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish* // *Zamonaviy ta’lim*. – Toshkent, 2023. – №5. – B. 28-33.

GEOGRAFIYA DARSLARIDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISHDA RAQAMLI PLATFORMALARNING O‘RNI

Shodiyeva Nafosat Hamza qizi

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada geografiya darslarida o‘quvchilarning kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda didaktik o‘yinlarning o‘rni ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, interaktiv didaktik materiallardan foydalanish, xususan JeopardyLabs platformasining imkoniyatlari, uning ta’lim jarayoniga joriy etilishi hamda amaliyotdagi muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari didaktik o‘yinlar va raqamli vositalar ta’lim samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: didaktik o‘yinlar, kreativlik, tanqidiy fikrlash, geografiya ta’limi, interfaol metodlar, raqamli texnologiyalar, JeopardyLabs.

Bugungi kunda ta’lim tizimini raqamlashtirish jarayoni jadal rivojlanib bormoqda. Ayniqsa, tabiiy fanlarni o‘qitishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Umumta’lim maktablarida geografiya fanini o‘qitishda raqamli platformalardan foydalanish o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, ularning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantiradi va ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi .

Didaktik o‘yinlar zamonaviy pedagogikada o‘quvchilarning bilish faolligini oshirish va ularning kognitiv rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqotlarda qayd etilishicha, o‘yin asosida o‘qitish o‘quvchilarda mantiqiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi [3]. Ta’lim jarayonida kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasi bir qator klassik olimlar tomonidan asoslab berilgan. Xususan, Lev Vygotsky fikriga ko‘ra, ijodiy fikrlash tasavvur va real faoliyatning o‘zaro bog‘liqligi asosida shakllanadi va o‘yin jarayoni bolalarda kreativ rivojlanishning asosiy manbalaridan biridir [2]. Zamonaviy tadqiqotlarda ham kreativlik va tanqidiy fikrlash XXI asrning asosiy kompetensiyalari sifatida

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

e’tirof etiladi. Masalan, Bloom taksonomiyasiga ko‘ra, yuqori darajadagi kognitiv jarayonlar — tahlil, sintez va baholash — tanqidiy fikrlashning asosini tashkil etadi [1]. Geografiya darslarida didaktik o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarning o‘quv jarayoniga qiziqishini oshiradi, bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi va jamoaviy fikrlashni rivojlantiradi [3]. Ayniqsa, muammoli vaziyatlarga asoslangan o‘yinlar o‘quvchilarning mustaqil tahlil qilish qobiliyatini kuchaytiradi.

Zamonaviy ta’lim jarayonida interaktiv didaktik materiallardan foydalanish o‘quvchilarning bilish faolligini oshirish, dars samaradorligini ta’minlash hamda kreativ va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida ta’lim tizimiga turli raqamli platformalar kirib kelmoqda. Shulardan biri — JeopardyLabs platformasidir. Mazkur platforma Matt Johnson tomonidan 2010-yillarning boshlarida ishlab chiqilgan bo‘lib, “Jeopardy” o‘yin modeli asosida interaktiv savol-javob muhitini yaratishga xizmat qiladi [4].

Biroq, ushbu platformaning O‘zbekiston ta’lim tizimiga kirib kelishi nisbatan kech kuzatiladi. Xususan, platformadan foydalanish COVID-19 pandemiyasi davrida, ya’ni 2019–2020-yillarda masofaviy ta’limning keng joriy etilishi bilan sezilarli darajada faollashgan. 2020-yildan boshlab JeopardyLabs ayrim ilg‘or pedagoglar tomonidan qo‘llanila boshlagan bo‘lsa-da, uning ommalashuv darajasi hali yetarli emas. Xususan, uzluksiz malaka oshirish kurslari jarayonida olib borilgan kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, geografiya fani o‘qituvchilarining qariyb 90 foizi mazkur platformadan foydalanish ko‘nikmalariga to‘liq ega emas. Bu esa raqamli ta’lim vositalarini amaliyotga joriy etishda tizimli muammolar mavjudligini ko‘rsatadi. Mazkur holat quyidagi omillar bilan izohlanadi:

- pedagoglarning raqamli kompetensiyalarining yetarli darajada shakllanmaganligi;
- interaktiv platformalar bo‘yicha metodik ta’minotning yetishmasligi;
- an’anaviy ta’lim uslublariga ortiqcha tayanish;
- ayrim hududlarda texnik imkoniyatlarning cheklanganligi.

Shu bilan birga, JeopardyLabs platformasi geografiya darslarida didaktik o‘yinlarni tashkil etishda keng didaktik imkoniyatlarga ega bo‘lib, u ta’lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Mazkur platformadan foydalanish o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi hamda ularni o‘quv jarayoniga faol jalb etadi. Shuningdek, u bilimlarni mustahkamlash jarayonini interaktiv shaklga keltirib, o‘quvchilarning mavzuni chuqurroq o‘zlashtirishiga yordam beradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Bundan tashqari, platforma o‘quvchilarda tezkor va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi, chunki ular savollarga qisqa vaqt ichida tahlil asosida javob berishga harakat qiladi. Jamoaviy ishlash jarayonida esa o‘quvchilar birgalikda fikrlash, muhokama qilish va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Natijada, umumiy o‘quv faolligi oshadi hamda dars jarayoni yanada samarali va qiziqarli tashkil etiladi.

Platformadan foydalanish metodik jihatdan quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi: mavzuni tanlash, savollarni kategoriyalarga ajratish, murakkablik darajasini belgilash, o‘yin jarayonini tashkil etish va yakunda natijalarni tahlil qilish.

Umuman olganda, interaktiv didaktik materiallar, xususan JeopardyLabs platformasidan samarali foydalanish geografiya ta’limining sifatini oshirish, o‘quvchilarning kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois, pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini oshirish hamda bunday platformalarni ta’lim jarayoniga keng joriy etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, didaktik o‘yinlar va interaktiv platformalar asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning faolligini oshiradi, bilimlarni mustahkamlaydi hamda kreativ va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi [1].

Xulosa qilib aytganda, Geografiya darslarida didaktik o‘yinlar va interaktiv platformalardan foydalanish zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ayniqsa, JeopardyLabs kabi platformalar o‘quvchilarning faolligini oshirish va ularning fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Shu sababli, pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini oshirish va innovatsion metodlarni keng joriy etish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bloom, B. S. (1956). Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain. New York: Longmans, Green and Co.
2. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Rustamova, D. T., & A‘zamova, D. I. (2023). Didaktik o‘yinlar orqali o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishini oshirish. Journal of Pedagogical Innovations and Research, 2(5), 45–52.
4. JeopardyLabs rasmiy sayti: <https://jeopardylabs.com>

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

USING THE GEOGEBRA PROGRAM TO ANIMATE THE GRAPH OF A FUNCTION

Axmedova Zulnura Allayarovna

***Senior teacher of the Department of Methodology
of Exact and Natural Sciences,
Andijan Regional Pedagogical Skills Center***

Annotation: Geogebra is a free and open-source mathematics software that allows users to create interactive mathematical animations and visualizations. One of the features of Geogebra is the ability to create animated graphs of functions. In this thesis, we will explore how to use Geogebra to create these animations, and provide examples of three different types of functions that can be animated.

Keywords: Geogebra, functions, graphs, animations, mathematics software.

Geogebra is a powerful mathematics software that can be used for a wide range of mathematical tasks. One of its most useful features is the ability to create animated graphs of functions. This can be a very useful tool for teaching and learning mathematics, as it allows students to see how changes in the parameters of a function affect its graph in real time.

In this thesis, we will explore how to use Geogebra to create animated graphs of functions, and provide examples of three different types of functions that can be animated. We will also discuss some of the advantages of using Geogebra for this task, and provide some tips for getting the most out of the software.

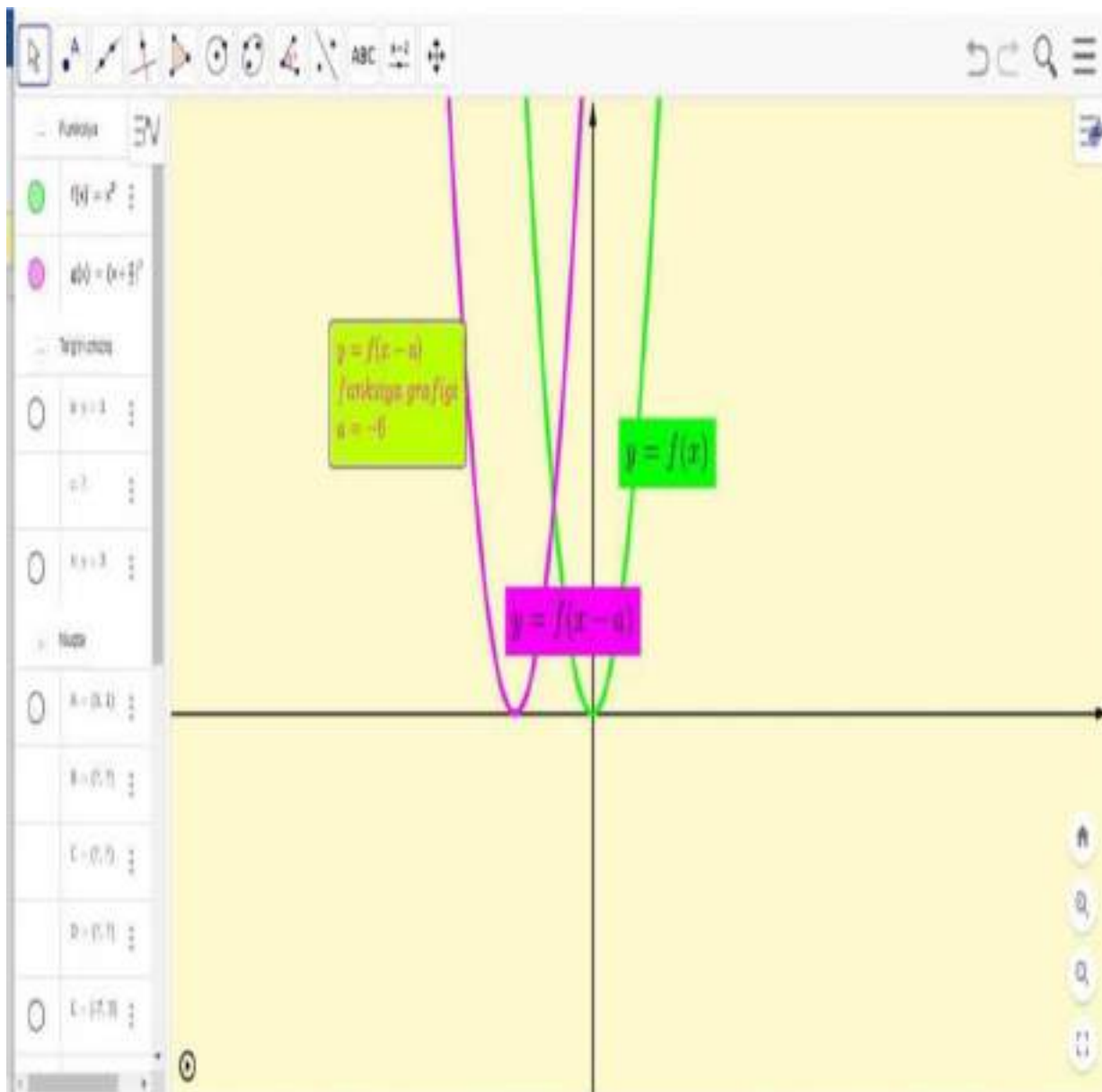
To create an animated graph of a function in Geogebra, we perform the following steps:

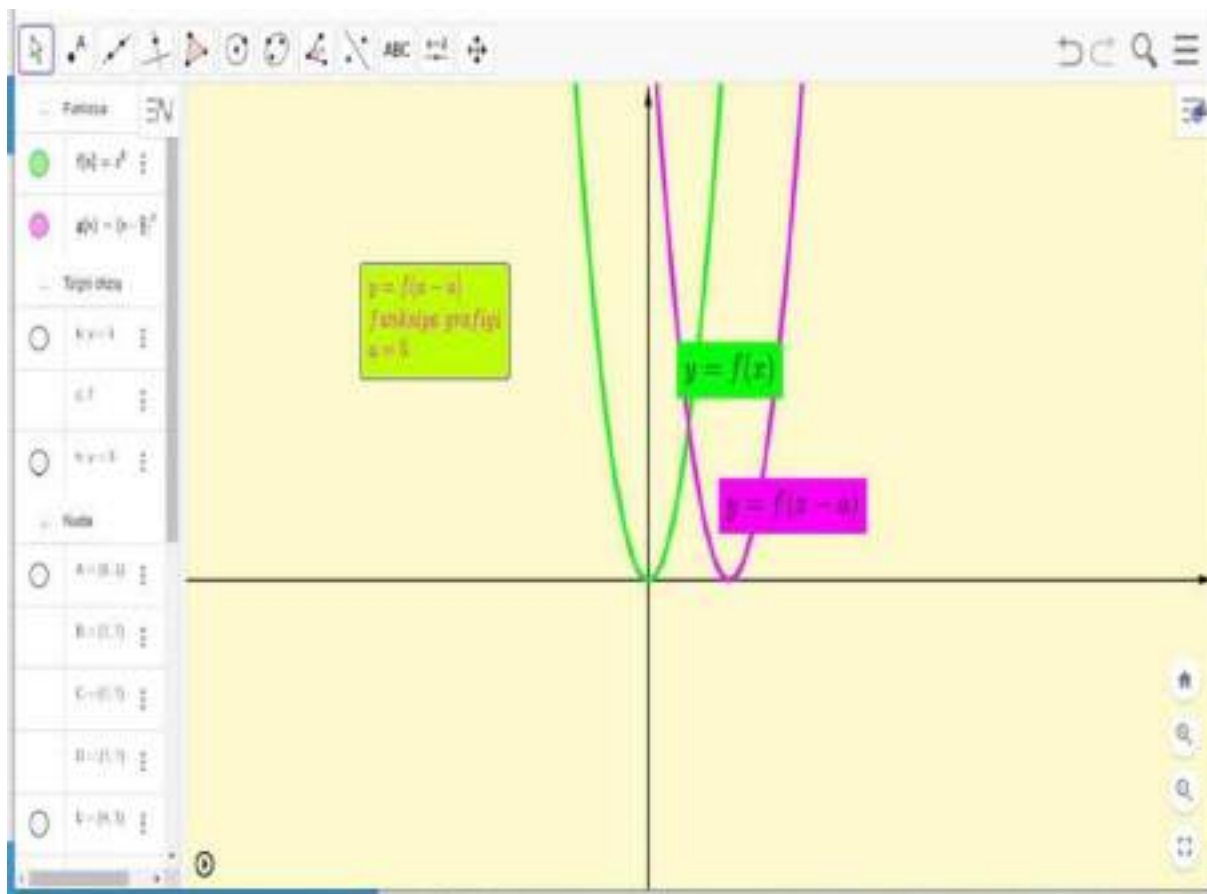
We open the Geogebra program and create a new file. Click the "Graphing" icon on the toolbar to open the graph window. In the graphing window, enter the function you want to graph in the upper input line. For example, you could enter " $f(x) = x^2$ ". Click on the "Animate" button in the Graphing window. In the Animate window, choose the variable you want to animate. For example, you could choose " $x^2 + a$ " and set the range from -6 to 6. Click on the "Play" button to start the animation. Once you have created the animated graph, you can customize it in various ways. For example, you can change the color and style of the graph, add labels and titles, and adjust the

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

speed and direction of the animation. As a result, the graph of the function will be animated in the following form:

Conclusion:

Geogebra is a powerful and versatile mathematics software that can be used to create animated graphs of functions. By using this feature of the software, teachers can create dynamic and engaging presentations and activities that can help students to visualize how changes in the parameters of a function affect its graph in real time. With some practice and experimentation, it is possible to create a wide range of interesting and informative animations using Geogebra.

List of used literature

1. Tay Vaughan, Multimedia: Making It Work, 8th Edition, 2011
2. A. V. Krapivenko, «Methods and tools for processing audio and video data». Tutorial. Moscow M.: "University Book", 2010
3. "Mathematicians and the computer," a short textbook by Richard A. Tapia. "SIAM", 1998 y.
4. "GeoGebra: Mathematics in Motion" by Markus Hohenwarter. Springer, New York. 2013 y.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

5. "GeoGebra for Beginners" by Markus Hohenwarter va Judith Preiner. CreateSpace

Independent Publishing Platform Amazon.com Inc. 2012 y.

6. "Geogebra: Free Math Software for Learning and Teaching Mathematics", <https://www.geogebra.org/>

ИНТЕГРАЦИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И ГЕЙМИФИКАЦИИ В ПРЕПОДАВАНИИ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ ДИСЦИПЛИН КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ И ЦИФРОВОЙ ГРАМОТНОСТИ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

*Андижанский государственный
педагогический институт, Преподаватель
Ахунджанов Ибрагим Маратович*

Аннотация. В статье рассматривается потенциал интеграции искусственного интеллекта (ИИ) и геймификации в преподавании социально-гуманитарных дисциплин (история, литература, обществознание) в начальной школе. На основе анализа современных исследований и эмпирических данных обосновывается, что цифровые технологии способствуют формированию навыков XXI века: критического мышления, цифровой грамотности, креативности и коммуникации. Представлена методология использования адаптивных ИИ-платформ и игровых механик для персонализации обучения и повышения учебной мотивации.

Ключевые слова: социально-гуманитарные науки, искусственный интеллект, геймификация, навыки XXI века, критическое мышление, цифровая грамотность, начальное образование, персонализация обучения, учебная мотивация.

Аннотация. Мақолада бошланғич таълимда ижтимоий-гуманитар фанлар (тарих, адабиёт, жамиятшунослик) ўқитишда сунъий интеллект (СИ) ва геймификацияни интеграциялаш имкониятлари таҳлил қилинади. Замонавий тадқиқотлар ва эмпирик маълумотлар асосида рақамли технологиялар XXI аср кўникмаларини: танқидий фикрлаш, рақамли саводхонлик, креативлик ва коммуникацияни шакллантиришга ҳисса қўшиши асосланади. Ўқувни персоналлаштириш ва ўқув мотивациясини ошириш учун адаптив СИ-платформалар ва ўйин механикаларидан

фойдаланиш методологияси тақдим этилган.

Калит сўзлар: ижтимоий-гуманитар фанлар, сунъий интеллект, геймификация, XXI аср кўникмалари, танқидий фикрлаш, рақамли саводхонлик, бошланғич таълим, персоналлаштирилган ўқитиш, ўқув мотивацияси.

Abstract. The article examines the potential of integrating artificial intelligence (AI) and gamification in teaching social and humanitarian disciplines (history, literature, social studies) in primary education. Based on the analysis of contemporary research and empirical data, it is argued that digital technologies contribute to the formation of 21st-century skills: critical thinking, digital literacy, creativity, and communication. A methodology for using adaptive AI platforms and game mechanics to personalize learning and enhance student motivation is presented.

Keywords: social and humanitarian sciences, artificial intelligence, gamification, 21st-century skills, critical thinking, digital literacy, primary education, personalized learning, academic motivation.

Современный этап развития образования характеризуется стремительной цифровизацией, трансформацией социальных запросов и переосмыслением целей обучения [1, 12-6]. В этом контексте социально-гуманитарные дисциплины (история, литература, обществознание, география) приобретают особую значимость: именно они формируют у учащихся ценностные ориентиры, гражданскую идентичность, критическое восприятие информации и навыки межкультурной коммуникации — ключевые компетенции для жизни в глобализированном мире [2, 45-6].

Однако традиционные подходы к преподаванию гуманитарных предметов в начальной школе зачастую не учитывают цифровую природу современного ребёнка, что снижает учебную мотивацию и ограничивает потенциал формирования навыков XXI века [3, 78-6]. Возникает противоречие между необходимостью развития критического мышления, цифровой грамотности и креативности у младших школьников и недостаточной методической оснащённостью педагогов для интеграции современных технологий в уроки гуманитарного цикла. Актуальность исследования обусловлена потребностью в научно обоснованных моделях использования искусственного интеллекта (ИИ) и геймификации для повышения эффективности преподавания социально-гуманитарных дисциплин в начальной школе. Цель исследования — теоретически

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

обосновать и эмпирически проверить эффективность интегрированной модели применения ИИ и геймификации в преподавании гуманитарных предметов для развития критического мышления и цифровой грамотности у учащихся 3–4 классов.

Задачи исследования: Проанализировать психолого-педагогические особенности формирования навыков XXI века у младших школьников. Раскрыть дидактический потенциал ИИ и геймификации в контексте преподавания социально-гуманитарных дисциплин. Разработать и апробировать методологию интеграции адаптивных цифровых платформ и игровых механик в уроки истории и литературы. Оценить влияние предложенной модели на показатели критического мышления и цифровой грамотности учащихся. Объект исследования — образовательный процесс преподавания социально-гуманитарных дисциплин в начальной школе.

Предмет исследования — педагогические условия и технологии применения искусственного интеллекта и геймификации для развития критического мышления и цифровой грамотности у младших школьников. Теоретические основы: навыки XXI века и роль гуманитарных наук. Навыки XXI века (21st-century skills) представляют собой интегративный комплекс компетенций, необходимых для успешной адаптации в условиях быстро меняющегося мира. Международные исследования (PISA, ATC21S) выделяют четыре ключевых кластера: критическое мышление, креативность, коммуникация и кооперация (модель «4К») [4, 23-6].

Социально-гуманитарные науки обладают уникальным потенциалом для развития этих навыков:

Навык	Реализация через гуманитарные дисциплины
Критическое мышление	Анализ исторических источников, оценка достоверности информации, аргументация собственной позиции
Креативность	Создание альтернативных сценариев исторических событий, литературное творчество, проектная деятельность
Коммуникация	Дискуссии, дебаты, презентация исследовательских работ, межкультурный диалог
Кооперация	Групповые проекты, ролевые игры, совместное решение проблемных ситуаций

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Особую значимость в цифровую эпоху приобретает цифровая грамотность — способность находить, оценивать, создавать и передавать информацию с использованием цифровых технологий [5, 67-6]. Гуманитарные дисциплины предоставляют естественный контекст для формирования этого навыка: работа с электронными архивами, критическая оценка онлайн-источников, создание цифровых продуктов (презентаций, подкастов, видеороликов).

Преимущества использования ИИ и геймификации в преподавании гуманитарных предметов. Искусственный интеллект: персонализация и адаптивность. Современные ИИ-платформы (например, Khan Academy, Duolingo, отечественные разработки) предлагают возможности, ранее недоступные в массовой школе: Адаптивное обучение: Алгоритмы анализируют ответы ученика и автоматически подбирают задания оптимальной сложности, обеспечивая индивидуальный темп освоения материала [6, 112-б]. Мгновенная обратная связь: Система предоставляет развернутые комментарии к ошибкам, предлагает дополнительные объяснения и упражнения для закрепления. Анализ прогресса: Педагог получает детализированную аналитику по каждому ученику и классу в целом, что позволяет своевременно корректировать учебный процесс. Доступ к аутентичным материалам: ИИ-ассистенты помогают подбирать исторические документы, литературные тексты, мультимедийные ресурсы, соответствующие возрасту и уровню подготовки учащихся. Пример применения: На уроке истории по теме «Древние цивилизации» ИИ-платформа предлагает каждому ученику индивидуальный маршрут: один работает с интерактивной картой, другой анализирует изображения артефактов, третий составляет хронологическую ленту — все задания адаптированы под уровень понимания и стиль обучения. Геймификация: мотивация через игровые механики. Геймификация (применение игровых элементов в неигровом контексте) повышает вовлечённость учащихся и способствует более глубокому усвоению материала [7, 89-б].

Ключевые игровые механики для уроков гуманитарного цикла: Сюжетные квесты: Ученики «путешествуют» во времени, решая исторические загадки, принимая решения от лица исторических персонажей. Система достижений: Бейджи и награды за освоение конкретных навыков (например, «Мастер аргументации» за успешное участие в дебатах). Прогресс-треки: Визуализация личного и командного продвижения, что формирует целеполагание и ответственность.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ветвящиеся сценарии: Возможность выбирать разные стратегии в исторических симуляциях и наблюдать последствия своих решений.

Ограничения исследования: Выборка ограничена городскими школами, что требует проверки в сельских условиях. Долгосрочный эффект (сохранение навыков через 6–12 месяцев) нуждается в дополнительном изучении. Техническая оснащённость школ может варьироваться, влияя на масштабируемость модели. Практические рекомендации для педагогов

На основе полученных результатов сформулированы рекомендации по внедрению ИИ и геймификации в преподавание социально-гуманитарных дисциплин: Начинайте с малого: Не стремитесь сразу внедрить комплексную платформу. Выберите один игровой элемент (например, систему бейджей) или один ИИ-инструмент (адаптивные тесты) и отработайте его на одном уроке.

Интегрируйте, а не заменяйте: Цифровые технологии должны дополнять, а не вытеснять живое общение, дискуссии и работу с традиционными источниками. Фокусируйтесь на педагогической цели: Технология — средство, а не цель. Перед использованием любого инструмента задайте вопрос: «Какой навык или знание я хочу развить с его помощью?» Обучайте цифровой этике: Параллельно с использованием технологий обсуждайте с учащимися вопросы авторского права, достоверности информации, кибербезопасности. Используйте данные для рефлексии: Анализируйте аналитику ИИ-платформ не только для оценки учеников, но и для совершенствования собственной педагогической практики.

Проведённое исследование позволяет сделать следующие выводы: Интеграция искусственного интеллекта и геймификации в преподавание социально-гуманитарных дисциплин представляет собой эффективную стратегию формирования навыков XXI века у учащихся начальной школы, в частности критического мышления и цифровой грамотности. Адаптивные ИИ-платформы обеспечивают персонализацию обучения, мгновенную обратную связь и доступ к аутентичным материалам, что повышает качество усвоения гуманитарного содержания. Геймифицированные механики (сюжетные квесты, система достижений, ветвящиеся сценарии) существенно повышают учебную мотивацию и вовлечённость младших школьников, создавая благоприятные условия для развития креативности и коммуникативных навыков. Практическая значимость: Разработанная методология может быть использована

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

педагогами начальных классов при планировании уроков истории, литературы и обществознания, а также в системе повышения квалификации учителей.

Перспективы дальнейших исследований: Изучение влияния цифровых гуманитарных технологий на формирование ценностных ориентаций и гражданской идентичности младших школьников. Разработка отечественных ИИ-платформ, учитывающих культурно-исторический контекст и языковые особенности региона. Исследование этических аспектов применения ИИ в образовании, включая вопросы приватности данных и алгоритмической справедливости. Гуманитарное образование в цифровую эпоху не теряет своей ценности — напротив, оно приобретает новые инструменты для реализации своей главной миссии: воспитания мыслящего, творческого и ответственного человека. Задача современного педагога — мастерски соединить мудрость социально-гуманитарных наук с возможностями цифровых технологий, чтобы каждый ребёнок мог раскрыть свой потенциал в меняющемся мире.

Список использованных источников

[1] ЮНЕСКО. (2023). Глобальный отчёт по мониторингу образования: Технологии в образовании. Париж: Издательство ЮНЕСКО [12-б].

[2] Ахунджанов, И.М. (2025). Геймификация в образовании: внедрение на уроках начального образования. Образование, наука и инновационные идеи в мире, 298–302 [45-б].

[3] Дарлинг-Хэммонд, Л. и др. (2020). Подготовка учителей к глубокому обучению. Кембридж: Harvard Education Press [78-б].

[4] OECD. (2025). PISA 2025 Framework: Creative and Critical Thinking. Paris: OECD Publishing [23-б].

[5] Ferrari, A. (2021). DIGCOMP: A Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe. Luxembourg: Publications Office of the EU [67-б].

[6] Холмс, У. и др. (2023). Искусственный интеллект в образовании: возможности и вызовы. Москва: Просвещение [112-б].

[7] Ахунджанов, И.М. (2026). Геймификация как средство снижения учебной тревожности при изучении естественнонаучных понятий в начальной школе. Science Shine International Scientific Journal, 144–150 [89-б].

[8] Ахунджанов, И.М. (2025). Ta'lim muhitida sun'iy intellektni qo'llanishi. Universal xalqaro ilmiy jurnal, 2(4.2), 66–70 [102-б].

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

[9] Триллин, Б., Фейдел, Ч. (2009). Навыки XXI века: Обучение для жизни в нашу эпоху. Сан-Франциско: Jossey-Bass [18-6].

[10] Williamson, B. (2021). Digital education governance: Datafication, prediction, and the future of schooling. London: Routledge [91-6].

TEKNOLOGIYA FANI O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Nabiyeva Xatiraxon Abdukarimovna,

Andijon viloyati Pedagogik mahorat markazi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’lim texnologiya fani o‘qituvchilarini kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilingan. Ta’lim tizimida samarali texnologiya fani o‘qituvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini uzluksiz rivojlantirish zarurligi asoslab berilgan. Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv, raqamli transformatsiya, innovatsion boshqaruv texnologiyalari va xalqaro tajribalarni qo‘llash imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim boshqaruvi, kasbiy kompetensiya, texnologiya fani o‘qituvchi, innovatsiya, kompetensiyaviy yondashuv, raqamli ta’lim, menejment, rivojlanish.

Аннотация: В данной статье анализируются современные подходы к развитию профессиональной компетентности руководителей в управлении образованием. Обоснована необходимость непрерывного развития знаний, умений и навыков руководителей для обеспечения эффективного управления образовательной системой. Также рассмотрены компетентностный подход, цифровая трансформация, инновационные управленческие технологии и использование международного опыта.

Ключевые слова: управление образованием, профессиональная компетентность, руководитель, инновации, компетентностный подход, цифровое образование, менеджмент, развитие.

Abstract: This article analyzes modern approaches to developing the professional competencies of leaders in educational management. It emphasizes the need for continuous development of knowledge, skills, and abilities of leaders to ensure effective management of the education system. The study also highlights competency-based approaches, digital transformation, innovative management technologies, and the use of international experience.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Keywords: educational management, professional competence, leader, innovation, competency-based approach, digital education, management, development.

Bugungi globalashuv jarayonida ta'lim tizimi jamiyat taraqqiyotining asosiy drayverlaridan biri sifatida qaralmoqda. Ta'lim sifatini oshirish, uni innovatsion rivojlantirish va xalqaro standartlarga moslashtirish bevosita ta'lim boshqaruvi samaradorligiga bog'liqdir. Ushbu jarayonda ta'lim muassasalari tinglovchilarining kasbiy kompetensiyasi alohida ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy sharoitda tinglovchilar nafaqat ma'muriy boshqaruv bilan shug'ullanishi, balki innovatsion fikrlash, jamoani ilhomlantirish va raqamli texnologiyalarni samarali qo'llay olish kabi ko'nikmalarga ham ega bo'lishi talab etiladi. Shu jihatdan, texnologiya fani o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy yondashuvlar alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Shuningdek, zamonaviy texnologiya fani o'qituvchi uchun “soft skills”, ya'ni yumshoq ko'nikmalar muhim o'rin tutadi. Bular qatoriga emotsional intellekt, samarali muloqot, jamoa bilan ishlash va muammolarni konstruktiv hal etish kiradi. Ushbu ko'nikmalar Educational Leadership doirasida chuqur o'rganilib, texnologiya fani o'qituvchining samaradorligini oshirishda asosiy omil sifatida qaraladi.

Yana bir muhim yondashuv - microlearning, ya'ni qisqa muddatli o'quv shakllaridan foydalanishdir. Bu usul orqali texnologiya fani o'qituvchilar qisqa va aniq bilimlarni tez o'zlashtiradi. Mobil ilovalar va qisqa video darslar yordamida o'qish samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

Shu bilan birga, “umrbod ta'lim” konsepsiyasi ham muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy texnologiya fani o'qituvchi doimiy ravishda o'z ustida ishlashi, yangi bilim va ko'nikmalarni egallab borishi zarur. World Economic Forum ma'lumotlariga ko'ra, yaqin yillarda ko'plab kasbiy ko'nikmalar yangilanadi, bu esa uzluksiz o'qishni talab etadi.

Zamonaviy texnologiyalar, xususan sun'iy intellekt ham ta'lim boshqaruvida keng qo'llanilmoqda. U o'quv jarayonini tahlil qilish, natijalarni prognozlash va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, coaching va mentoring tizimi ham keng joriy etilmoqda. Tajribali mutaxassislar tomonidan beriladigan maslahatlar va yo'l-yo'riqlar texnologiya fani o'qituvchilarning kasbiy o'sishini tezlashtiradi, ularning amaliy ko'nikmalarini mustahkamlaydi, ta'lim boshqaruvida texnologiya fani o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

yondashuvlar asosida amalga oshirilganda, ta'lim sifati va boshqaruv samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

Kasbiy kompetensiya - bu shaxsning ma'lum kasbiy faoliyatni samarali amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlar tizimidir.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda kompetensiyaviy yondashuv ta'lim boshqaruvida eng samarali yondashuvlardan biri sifatida e'tirof etiladi.

Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim tizimi doimiy o'zgarishlar va yangilanishlarni boshdan kechirmoqda. Bu esa texnologiya fani o'qituvchilardan yangi bilim va ko'nikmalarni talab qiladi. Xususan, raqamli texnologiyalarni joriy etish, xalqaro ta'lim standartlariga moslashish va natijaga yo'naltirilgan boshqaruv tizimini shakllantirish zarurati kuchaymoqda.

Shuningdek, ta'lim sifatini oshirish, o'quv jarayonini samarali tashkil etish va innovatsion loyihalarni boshqarish texnologiya fani o'qituvchilarning yuqori darajadagi kompetensiyasiga bog'liq. Shu bois texnologiya fani o'qituvchilarni doimiy ravishda kasbiy rivojlantirish ta'lim tizimi barqarorligini ta'minlaydi.

Ta'lim boshqaruvida texnologiya fani o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda bir qator zamonaviy yondashuvlar qo'llanilmoqda.

Eng avvalo, kompetensiyaviy yondashuv muhim o'rin tutadi. Ushbu yondashuvda asosiy e'tibor nazariy bilimga emas, balki amaliy natijaga qaratiladi. Texnologiya fani o'qituvchining samarali faoliyati uning kompetensiya darajasi bilan baholanadi.

Ikkinchi muhim yondashuv - raqamli transformatsiya yondashuvidir. Bugungi kunda ta'limni boshqarish jarayonlari raqamli platformalar orqali amalga oshirilmoqda. Elektron hujjat aylanishi, onlayn monitoring tizimlari va sun'iy intellekt asosidagi tahlil vositalari texnologiya fani o'qituvchilar ishini yengillashtirmoqda.

Uchinchi yondashuv - innovatsion boshqaruv yondashuvi bo'lib, u yangi g'oyalarni sinab ko'rish, eksperimental loyihalarni amalga oshirish va kreativ qarorlar qabul qilishni o'z ichiga oladi.

To'rtinchi yondashuv - situatsion boshqaruv yondashuvidir. Bu yondashuvga ko'ra, har bir boshqaruv holati alohida tahlil qilinadi va unga mos qaror qabul qilinadi.

Beshinchi yondashuv esa liderlik yondashuvi bo'lib, texnologiya fani o'qituvchi jamoani ilhomlantiruvchi, yo'naltiruvchi va strategik qaror qabul qiluvchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Texnologiya fani o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish bir necha mexanizmlar orqali amalga oshiriladi.

Birinchi mexanizm - uzluksiz kasbiy ta‘lim bo‘lib, u malaka oshirish kurslari, seminarlar va treninglarni o‘z ichiga oladi.

Ikkinchi mexanizm — coaching va mentoring tizimi bo‘lib, unda tajribali texnologiya fani o‘qituvchilar yosh boshqaruvchilarga amaliy yordam ko‘rsatadi.

Uchinchi mexanizm - tajriba almashish tizimi bo‘lib, bunda milliy va xalqaro ta‘lim muassasalari o‘rtasida hamkorlik yo‘lga qo‘yiladi.

To‘rtinchi mexanizm - raqamli ta‘lim platformalari orqali mustaqil o‘qish va bilimlarni yangilash imkoniyatidir.

Ta‘lim boshqaruvida texnologiya fani o‘qituvchi kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida bir qator muammolar mavjud. Jumladan, an‘anaviy boshqaruv uslublarning ustunligi, raqamli savodxonlikning yetarli emasligi, innovatsion fikrlashning sustligi va motivatsiya tizimining zaifligi shular jumlasidandir.

Xulosa qilib aytganda, texnologiya fani o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy ta‘lim tizimining eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari texnologiya fani o‘qituvchilardan yuqori darajadagi bilim, ko‘nikma va liderlik sifatlarini talab etmoqda.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Saidov M.H. Ta‘lim menejmenti asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
2. G‘afforov A. Pedagogik menejment va ta‘limni boshqarish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
3. Shukurov B.B. Zamonaviy ta‘lim texnologiyalari va boshqaruv. – Toshkent: Innovatsiya, 2020.
4. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2017.
5. UNESCO. Education Management and Leadership Development. – Paris: UNESCO Publishing, 2021.
6. OECD. School Leadership for Learning and Improvement. – OECD Publishing, 2020.

UMUMTA‘LIM FANLARINI O‘QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SUN‘IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH ORQALI O‘QUVCHILARNING MUSTAQIL TA‘LIM KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Rahmonqulov Jasurbek To‘rabek o‘g‘li

Sirdaryo viloyati pedagogik mahorat markazi

informatika va axborot texnologiyalari fani metodisti

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha va umumiy o‘rta ta’lim tizimida raqamli ta’lim platformalari va sun’iy intellektidan samarali foydalanish orqali o‘quvchilarning mustaqil ta’lim kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot zamonaviy pedagogik yondashuvlar -kompetensiyaviy yondashuv, konstruktivizm va raqamli pedagogika asosida olib borilgan. Meta-tahlillar natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellektga asoslangan shaxsiylashtirilgan ta’lim o‘quv natijalarini o‘rtacha 0,45–0,70 (Hedges’ g) ga oshiradi. Raqamli vositalar va AI o‘quvchilarning mustaqil o‘qish, o‘zini baholash, refleksiya va meta-kognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim, mustaqil ta’lim kompetensiyasi, adaptiv ta’lim, sun’iy intellekt, shaxsiylashtirilgan ta’lim, interaktiv metodlar, raqamli pedagogika.

Annotation. This article examines the theoretical and practical aspects of developing students’ independent learning competence through the effective use of digital educational platforms and artificial intelligence in preschool and general secondary education. The study is based on modern pedagogical approaches such as competency-based education, constructivism, and digital pedagogy. The findings indicate that digital tools and AI play a significant role in enhancing students’ self-directed learning, self-assessment, and reflective skills.

Keywords: digital education, independent learning competence, digital platforms, artificial intelligence, interactive methods, personalized learning.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические и практические аспекты развития самостоятельной учебной компетенции учащихся посредством эффективного использования цифровых образовательных платформ и искусственного интеллекта в системе дошкольного и общего среднего образования. Исследование основано на современных педагогических подходах, включая компетентностный подход, конструктивизм и цифровую педагогику. Результаты показывают значимую роль цифровых технологий и ИИ в формировании навыков самостоятельного обучения, самооценки и рефлексии.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ключевые слова: цифровое образование, самостоятельное обучение, компетенция, цифровые платформы, искусственный интеллект, интерактивные методы.

Kirish. Raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellekt (SI) zamonaviy ta‘lim tizimini tubdan o‘zgartirmoqda. Ular an‘anaviy “bir o‘lchovli” darsni har bir o‘quvchining individual qobiliyati, tezligi, qiziqishi va kognitiv uslubiga moslashtirilgan innovatsion muhitga aylantirmoqda. SI nafaqat o‘qituvchining yordamchisi, balki har bir o‘quvchiga shaxsiy tutor bo‘lib, real vaqtda fikr-mulohaza beruvchi, zaif tomonlarni aniqlab, kuchli jihatlarini rivojlantiruvchi vositaga aylanmoqda. Bu jarayon ayniqsa mustaqil ta‘lim kompetensiyasini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Muammoning dolzarbligi va ilmiy asoslari. An‘anaviy ta‘lim tizimi bir xil yondashuv va bir xil tezlikka asoslanib, o‘quvchilarning individual farqlarini hisobga olmasdi. Natijada ko‘plab o‘quvchilar motivatsiyasini yo‘qotgan yoki ortda qolgan.

Xalqaro meta-tahlillar quyidagi natijalarni ko‘rsatmoqda:

✓ SI yordamida shaxsiylashtirilgan ta‘lim o‘quv natijalarini o‘rtacha **0,45–0,70** (Hedges’ g) ga oshiradi.

✓ AI-supported personalized feedback o‘quv natijalariga o‘rtacha **g = 0,58**, motivatsiyaga esa **g = 0,82** ta’sir ko‘rsatadi.

✓ Adaptiv ta‘lim tizimlari samaradorlikni 50–70% ga yaxshilaydi, o‘quvchilarning faolligini esa sezilarli darajada oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining **2025-yil 22-oktabrdagi PF-189-son Farmoni** bu yo‘nalishdagi strategik hujjat hisoblanadi. Farmon 2026/2027 o‘quv yilidan boshlab umumiy o‘rta ta‘lim dasturlariga sun‘iy intellekt mavzularini kiritishni, “Sun‘iy intellekt kuni”ni o‘tkazishni va “Bir million sun‘iy intellekt yetakchilari” loyihasini belgilab berdi. Bu choralar yurtimiz ta‘lim tizimini xalqaro standartlar darajasiga ko‘tarishga xizmat qiladi.

Shaxsiylashtirilgan ta‘limning nazariy asoslari. Konstruktivizm nazariyasiga (J. Piaget, L. Vygotsky) ko‘ra, bilim o‘quvchi tomonidan faol ravishda quriladi. Sun‘iy intellekt bu jarayonda “Zone of Proximal Development” (yaqin rivojlanish zonasi) ni hisobga olgan holda moslashtirilgan muhit yaratadi.

Adaptiv ta‘lim (Adaptive Learning) tizimlari o‘quvchining real vaqtdagi natijalarini, xatolarini va vaqt sarflash darajasini tahlil qilib, keyingi material va vazifalarni avtomatik ravishda moslashtiradi. Bu yerda mashinaviy o‘rganish algoritmlari (Machine Learning) va tabiiy tilni qayta

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ishlash (NLP) texnologiyalari muhim rol o‘ynaydi. Natijada o‘quvchi mustaqil ravishda o‘qishni rejalashtirish, monitoring qilish va o‘zini baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Amaliy afzalliklar:

- ✓ darhol fikr-mulohaza – o‘quv samaradorligini 70% ga oshiradi;
- ✓ mustaqil ta’lim ko‘nikmalari – o‘quvchilar o‘z o‘qish jarayonini rejalashtirish, monitoring qilish va baholashni o‘rganadi;
- ✓ o‘qituvchilar uchun yengillik – haftasiga 6–10 soat vaqt tejash imkoniyati;
- ✓ inklyuzivlik – barcha o‘quvchilar, jumladan nogironligi bor bolalar uchun teng imkoniyatlar.

Umumta’lim fanlarida qo‘llanishi. Matematika va fizika – adaptiv platformalar (masalan, ALEKS, DreamBox, Khan Academy AI) va virtual laboratoriyalar orqali murakkab mavzularni shaxsiylashtirilgan tarzda o‘rganish.

Kimyo – virtual tajribalar va xavfsiz simulyatsiyalar.

Chet tillari – AI tutorlar (Duolingo Max, ChatGPT-based systems) orqali suhbat mashqlari va talaffuz tuzatish.

Tarix va geografiya – virtual sayohatlar (VR), interaktiv xaritalar va AI yordamida shaxsiy hikoyalar yaratish.

Bu vositalar o‘quv jarayonini nafaqat samarali, balki qiziqarli va o‘quvchiga yo‘naltirilgan qiladi.

Xulosa Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt umumta’lim fanlarini o‘qitishda o‘quvchilarning mustaqil ta’lim kompetensiyasini rivojlantirishning eng samarali vositasidir. PF-189 Farmonida belgilangan choralar bu jarayonni yanada jadallashtiradi va yurtimiz ta’lim tizimini xalqaro standartlar darajasiga chiqarishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 22-oktabrdagi PF-189-son Farmoni “Sun’iy intellekt texnologiyalarini yanada rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”. Lex.uz.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3. Amonov, S., & Yo‘ldoshev, I. (2023). *Sun‘iy intellekt texnologiyalarining O‘zbekiston ta‘lim tizimiga integratsiyasi: imkoniyatlar va muammolar*. Toshkent: TDIU nashriyoti.

4. Ashurov, J. D. (2025). O‘zbekiston oliy ta‘lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etishning istiqbollari, muammolari va ularni hal qilish yo‘llari. *Problems and solutions at the stage of innovative development of science, education and technology*.

5. Hasanov, U. (2021). Ta‘limda raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektning o‘rni.

6. Jalilova, Ch. Z. (2025). Raqamli texnologiyalar yordamida geografiya fanini o‘qitish samaradorligini oshirishning nazariy va metodik asoslari.

7. Madraximova, F. R. va boshq. (2026). Bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarining sun‘iy intellektdan foydalanish kompetensiyasini shakllantirish.

8. Nizomov, A., & G‘aniyev, O. (2022). *Oliy ta‘lim tizimida sun‘iy intellekt texnologiyalarini qo‘llashning dolzarb masalalari*. Samarqand: SamDU

ZAMONAVIY TA‘LIMDA AI VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK AFZALLIKLARI

Toxirov Farruxbek Baxtiyorovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Andijon fakulteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: maqolada bugungi zamonaviy ta‘lim jarayonida sun‘iy intellekt (AI) vositalaridan foydalanishning pedagogik afzalliklari tahlil qilinadi. AI texnologiyalarining ta‘lim sifatini oshirish, o‘quv jarayonini individuallashtirish, o‘qituvchining ish yuklamasini kamaytirish hamda o‘quvchilarning bilim olish samaradorligini oshirishdagi o‘rni yoritiladi, xamda AI vositalarining ta‘lim tizimidagi imkoniyatlari va istiqbollari haqida ilmiy xulosalar beriladi.

Kalit so‘zlar: sun‘iy intellekt, zamonaviy ta‘lim, pedagogika, raqamli texnologiyalar, individual ta‘lim, o‘qitish metodlari, ta‘lim samaradorligi.

Vatanimizda so‘nggi yillarda ta‘lim tizimi global miqyosda jadal o‘zgarishlarga uchramoqda. Raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi, internet imkoniyatlarining kengayishi hamda sun‘iy intellekt (AI) vositalarining rivojlanishi ta‘lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Ayniqsa, AI texnologiyalarining ta‘lim sohasiga kirib kelishi an‘anaviy o‘qitish usullarini takomillashtirish va zamonaviylashtirishga katta turtki bermoqda. [2]

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Sun‘iy intellekt asosidagi ta‘lim vositalari o‘quv jarayonini faqatgina texnik jihatdan yengillashtirib qolmay, balki pedagogik yondashuvlarni ham tubdan o‘zgartirmoqda. Bugungi kunda adaptiv o‘qitish tizimlari, virtual assistentlar, avtomatlashtirilgan baholash tizimlari va interaktiv o‘quv platformalari ta‘lim jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda. Bu esa o‘quvchilarning bilim olish jarayonini individual ehtiyojlarga moslashtirish imkonini beradi.

Zamonaviy ta‘limda AI vositalaridan foydalanish o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. O‘qituvchi endi faqat bilim beruvchi emas, balki yo‘naltiruvchi va jarayonni boshqaruvchi shaxs sifatida namoyon bo‘ladi. O‘quvchilar esa mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va axborotlarni tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, sun‘iy intellekt vositalarining ta‘lim tizimiga integratsiyasi nafaqat texnologik yangilik, balki pedagogik jarayon samaradorligini oshiruvchi muhim omil sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi. Bu esa mazkur mavzuni ilmiy jihatdan o‘rganishni dolzarb masalaga aylantiradi.

Bugungi kun ta‘lim tizimida sun‘iy intellekt (AI) vositalaridan foydalanish pedagogik jarayonni tubdan o‘zgartirib, uni yanada samarali, moslashuvchan va natijador qilishga xizmat qilmoqda. Bugungi kunda ta‘lim jarayoni faqat an‘anaviy dars berish usullari bilan cheklanib qolmay, balki raqamli texnologiyalar va AI asosidagi tizimlar orqali boyitilmoqda. Bu esa o‘quvchilarning bilim olish jarayonini chuqurlashtirish va individual ehtiyojlarga moslashtirish imkonini bermoqda. [3]

Eng avvalo, AI vositalarining eng katta pedagogik afzalliklaridan biri ta‘limni individuallashtirishdir. Har bir o‘quvchi bilimni turlicha tezlikda o‘zlashtiradi. An‘anaviy ta‘limda esa bu farqlar har doim ham to‘liq hisobga olinmaydi. AI asosidagi adaptiv tizimlar esa o‘quvchining natijalarini tahlil qilib, unga mos murakkablikdagi topshiriqlarni tavsiya qiladi. Bu jarayon o‘quvchining zaif va kuchli tomonlarini aniqlashga yordam beradi hamda bilimdagi bo‘shliqlarni tezroq to‘ldirish imkonini yaratadi.

AI vositalari o‘qituvchining pedagogik faoliyatini yengillashtiradi. Masalan, testlarni avtomatik tekshirish, baholash tizimini yuritish, o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini tahlil qilish kabi jarayonlar sun‘iy intellekt tomonidan amalga oshiriladi. Bu esa o‘qituvchiga ko‘proq ijodiy yondashuv, innovatsion dars ishlanmalari tayyorlash va tarbiyaviy ishlar bilan shug‘ullanish uchun vaqt yaratadi. Natijada ta‘lim jarayonining sifati oshadi.

AI texnologiyalarining yana bir muhim jihati-tezkor va doimiy teskari aloqa (feedback) tizimidir. O‘quvchi topshiriq bajargan zahoti tizim uning javoblarini tahlil qilib, xatolarni ko‘rsatadi va to‘g‘ri yechim yo‘llarini taklif etadi. Bu

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

jarayon o‘quvchining mustaqil fikrlashini rivojlantiradi hamda bilimlarni mustahkamlashni tezlashtiradi. Shu bilan birga, o‘quvchi o‘z ustida ishlashga ko‘proq motivatsiya oladi.

Quyidagi jadval AI vositalarining asosiy pedagogik imkoniyatlarini yanada aniqroq ko‘rsatadi:

AI vositasi	Pedagogik imkoniyati	Ta’limdagi natijasi
Adaptiv o‘quv platformalari	O‘quvchini tahlil qilish va moslashtirish	Individual ta’lim yo‘li shakllanadi
Avtomatik baholash tizimlari	Tez va aniq baholash	Subyektivlik kamayadi
Virtual o‘qituvchi assistentlar	Savollarga 24/7 javob berish	Mustaqil o‘rganish kuchayadi
Ma’lumot tahlil tizimlari	O‘quv jarayonini monitoring qilish	O‘qituvchi qarorlari aniqlashadi
Interaktiv simulyatsiyalar	Amaliy tajriba yaratish	Bilimni chuqur o‘zlashtirish

Bundan tashqari, AI vositalari ta’lim jarayonining interaktivligini oshiradi. Virtual laboratoriyalar, raqamli simulyatsiyalar va gamifikatsiya elementlari o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi. O‘quvchilar murakkab mavzularni amaliy tajriba orqali o‘zlashtiradi, bu esa bilimning uzoq muddatli saqlanishiga yordam beradi.

Shu bilan birga, AI texnologiyalari ta’lim jarayonida inklyuzivlikni ta’minlashga ham xizmat qiladi. Masalan, ovozli yordamchilar, avtomatik tarjima tizimlari va matnni nutqqa aylantiruvchi dasturlar imkoniyati cheklangan o‘quvchilar uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Bu esa ta’limda tenglik tamoyilini mustahkamlashga yordam beradi. [4]

Yana bir muhim jihat shundaki, AI vositalari ta’limni boshqarish va rejalashtirish jarayonini optimallashtiradi. O‘quv dasturlarini tahlil qilish, o‘quvchilar muvaffaqiyatini prognoz qilish va ta’lim sifatini baholash kabi jarayonlar yanada aniq va ilmiy asoslangan bo‘ladi. Bu esa ta’lim tizimini strategik rivojlantirishga yordam beradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Umuman olganda, sun‘iy intellekt vositalari zamonaviy ta‘limda nafaqat texnologik yangilik, balki chuqur pedagogik transformatsiya omili sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ular o‘qitish jarayonini inson ehtiyojlariga yanada yaqinlashtirib, ta‘lim sifatini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta‘lim tizimida sun‘iy intellekt (AI) vositalarining joriy etilishi pedagogik jarayonlarni tubdan o‘zgartirib, ularni yanada samarali va moslashuvchan shaklga olib chiqmoqda. AI texnologiyalari ta‘limni faqatgina raqamlashtirish emas, balki uni chuqur transformatsiya qilish vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Eng muhim jihatlardan biri shundaki, AI o‘quv jarayonini individuallashtirish imkonini beradi. Har bir o‘quvchining bilim darajasi, o‘zlashtirish tezligi va qiziqishlarini hisobga olgan holda moslashtirilgan ta‘lim traektoriyasini yaratish o‘quv samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bu esa an‘anaviy “hamma uchun bir xil yondashuv” modelidan voz kechib, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim tamoyilini mustahkamlaydi.

AI vositalari o‘qituvchining kasbiy faoliyatini yengillashtiradi. Baholash, test tahlili, statistik ma‘lumotlarni qayta ishlash kabi vaqt talab qiluvchi jarayonlarning avtomatlashtirilishi o‘qituvchiga ko‘proq ijodiy yondashuv, metodik ishlanmalar yaratish va tarbiyaviy faoliyatga e‘tibor qaratish imkonini beradi. Bu esa pedagogning rolini pasaytirmaydi, aksincha uni yanada strategik va ijodiy darajaga ko‘taradi.

AI asosidagi ta‘lim tizimlari o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, o‘z ustida ishlash va muammolarni tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Interaktiv platformalar va aqlli tizimlar o‘quvchini faqat bilim oluvchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida shakllantiradi.

Bundan tashqari, sun‘iy intellekt inklyuziv ta‘limni rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Imkoniyati cheklangan o‘quvchilar uchun moslashtirilgan dasturlar, ovozli yordamchilar va avtomatik tarjima tizimlari ta‘limga teng imkoniyatlar yaratadi.

Shu bilan birga, AI texnologiyalarining ta‘limga keng joriy etilishi bilan bog‘liq ayrim muammolar ham mavjud: texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, pedagoglarning raqamli savodxonlik darajasi va axborot xavfsizligi masalalari shular jumlasidandir. Shuning uchun AI vositalarini ta‘limga joriy etishda tizimli yondashuv, malakali kadrlar tayyorlash va metodik qo‘llab-quvvatlash muhim hisoblanadi.

Umuman olganda, sun‘iy intellekt ta‘lim jarayonining kelajagini belgilab beruvchi strategik yo‘nalishlardan biridir. Uning to‘g‘ri va maqsadli qo‘llanilishi ta‘lim sifatini oshirish, o‘quvchilar salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish hamda

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

zamonaviy pedagogik tizimni yanada rivojlantirishga xizmat qiladi. Kelgusida AI texnologiyalari ta'limning ajralmas qismiga aylanib, o'qitish va o'rganish jarayonlarini yanada samarali, qulay va innovatsion darajaga olib chiqishi shubhasizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. Toshkent, 2019.
2. Karimova Z. X., Shodmonova N. R. Axborot texnologiyalarining ta'lim jarayonida qo'llanilishi: uslubiy ko'rsatmalar. - Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti, 2020.
3. Ishmuhammedov R.J. *Ta'limda innovatsion texnologiyalar*. Toshkent, 2020
4. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. *Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari*. Toshkent, 2019.

UMUMTA'LIM FANLARIDA SUN'IY INTELLEKT VA RAQAMLI VOSITALAR: O'QITUVCHI YORDAMCHISIDAN TORTIB, SHAXSIY REPETITORGACHA

Nizamov Akmal Shoxobiddinovich

Guliston davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi,

Sirdaryo viloyati pedagogik mahorat markazi katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumta'lim fanlarini o'qitish jarayonida sun'iy intellekt (AI) va raqamli vositalardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, AI texnologiyalarining o'qituvchi faoliyatini yengillashtirish, ta'lim jarayonini individuallashtirish, o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'rni yoritiladi. Zamonaviy raqamli platformalar va generativ sun'iy intellekt vositalarining ta'lim sifati hamda samaradorligini oshirishdagi afzalliklari ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, raqamli texnologiyalar, generativ AI, ta'lim jarayoni, interfaol ta'lim, shaxsiy repetitor, raqamli pedagogika, adaptiv ta'lim.

Kirish. XXI asrning ikkinchi choragiga kelib, sun'iy intellekt (AI) texnologiyalari ta'lim sohasiga shunchaki yangi qurol sifatida emas, balki butun tizimni qayta ko'rib chiqishga undovchi kuch sifatida kirib keldi. Bir vaqtlar faqat katta texnologiya kompaniyalari laboratoriyalarida saqlanadigan imkoniyatlar endi oddiy sinf xonasiga, o'quvchining smartfoni, plansheti va o'qituvchining ish stoliga yetib bordi. Bu o'zgarish inqilob emas, balki tabiiy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

evolyutsiyadir. Ammo uning sur'ati va ko'lam barcha ishtirokchilardan (o'qituvchi, o'quvchi, ota-ona va siyosatchi) yangicha fikrlashni talab qilmoqda.

Bugungi umumta'lim muassasalarida AI texnologiyalar ikki asosiy yo'nalishda namoyon bo'lmoqda: birinchisi – o'qituvchi faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi vositalar, ikkinchisi – o'quvchiga shaxsiy ta'lim tajribasini taqdim etuvchi tizimlar. Bu ikki yo'nalish o'zaro uyg'unlashganda, ta'limning sifati va samaradorligi yangi bosqichga ko'tarilishi mumkin.

Avvallari raqamli vositalar asosan ma'lumot taqdim etish yoki test nazoratini amalga oshirish bilan cheklangan bo'lsa, bugungi kunda AI texnologiyalari o'quvchilar bilan muloqot qiluvchi, topshiriqlarni tahlil qiluvchi, individual tavsiyalar beruvchi va hatto “shaxsiy repetitor” vazifasini bajaruvchi tizimlarga aylanishi kuzatilmoqda. Shu bilan birga, sun'iy intellekt o'qituvchining kundalik ish yuklamasini kamaytirib, darslarni rejalashtirish, baholash va metodik materiallar tayyorlashda samarali yordamchi bo'lib xizmat qilmoqda.

Sun'iy intellektning ta'limdagi o'rni. Sun'iy intellekt – inson tafakkuriga xos ayrim funksiyalarni bajarishga qodir dasturiy tizimlar majmuasidir. Ta'lim tizimida AI texnologiyalari *o'quv materiallarini avtomatik yaratish, test va topshiriqlarni ishlab chiqish, o'quvchilarning bilim darajasini tahlil qilish, adaptiv ta'limni tashkil etish, virtual yordamchi va chatbotlardan foydalanish, nutq va matnni avtomatik qayta ishlash* kabi yo'nalishlarda keng qo'llanilmoqda.

Hozirgi vaqtda sun'iy intellekt o'qituvchi faoliyatining ko'plab jihatlarida yordamchi vosita sifatida qo'llanilmoqda. Jumladan, AI vositalari yordamida o'quvchilarning qiziqishi, bilim darajasi va individual ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim muhiti yaratiladi. Bu esa ta'limning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

AI platformalari qisqa vaqt ichida dars ishlanmalari, taqdimotlar, test savollari, interfaol mashqlar, baholash mezonlarini yaratishga yordam beradi. Bu esa o'qituvchining vaqtini tejab, ijodiy faoliyatga ko'proq e'tibor qaratish imkonini beradi.

Pedagogik vaqt resurslarini optimallashtirish. Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchilarning ish faoliyati nafaqat dars o'tish, balki dars materiallarini tayyorlash, topshiriqlarni tekshirish, baholash va turli ma'muriy vazifalarni bajarish bilan ham chambarchas bog'liq. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pedagoglar ish vaqtining sezilarli qismi – ayrim holatlarda 40–60 foizigacha – aynan shu texnik va tashkiliy jarayonlarga sarflanadi. Mazkur holat o'qituvchining asosiy pedagogik faoliyatiga ajratiladigan vaqt va energiyaning qisqarishiga olib keladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Shu nuqtai nazardan, sun‘iy intellekt texnologiyalarining ta‘lim jarayoniga integratsiyasi o‘qituvchilar faoliyatini optimallashtirishning samarali vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Xususan, dars reja generatorlari, savollar banklari, avtomatik baholash tizimlari hamda o‘quvchilar o‘zlashtirishini monitoring qiluvchi analitik platformalar pedagogning texnik yuklamasini sezilarli darajada kamaytirishga xizmat qilmoqda.

Masalan, tarix fanini o‘qituvchi pedagog sun‘iy intellekt yordamida turli murakkablik darajasidagi test va topshiriqlarni qisqa vaqt ichida shakllantirishi mumkin. Natijada o‘qituvchi vaqtini mazmunli pedagogik faoliyatga, ya‘ni o‘quvchilar bilan muloqot qilish, muammoli vaziyatlarni muhokama etish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va individual tushuntirishlarga yo‘naltirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Sun‘iy intellektga asoslangan tizimlarning muhim funksiyalaridan biri dars materiallarini o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, bilim darajasi va o‘quv uslubiga moslashtirish hisoblanadi. Bundan tashqari, avtomatik baholash vositalari test va yozma ishlarni tezkor tekshirish, natijalarni izohlar bilan qaytarish imkonini beradi. Analitik dasturlar esa o‘quvchilar natijalarini real vaqt rejimida kuzatish, o‘zlashtirishdagi tendensiyalarni aniqlash hamda individual yondashuvni tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, sun‘iy intellekt texnologiyalari ko‘p tilli qo‘llab-quvvatlash funksiyasi orqali ta‘lim materiallarini turli tillarda tayyorlash va tarjima qilish imkoniyatini ham yaratmoqda.

Biroq sun‘iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi o‘qituvchini ta‘lim jarayonidan siqib chiqaradi, degan qarash ilmiy asosga ega emas. Aksincha, AI pedagog faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi yordamchi vosita sifatida xizmat qiladi. Chunki texnologiya insoniy empatiya, pedagogik mahorat, tarbiyaviy ta‘sir va sinfni boshqarish kabi murakkab kompetensiyalarni to‘liq almashtira olmaydi. Sun‘iy intellektning asosiy vazifasi takrorlanuvchi va ko‘p vaqt talab qiluvchi jarayonlarni avtomatlashtirish orqali o‘qituvchining intellektual va ijodiy resurslarini samaraliroq pedagogik faoliyatga yo‘naltirishdan iboratdir.

AI – shaxsiy repetitor va fanlar kesimidagi raqamli yordamchi sifatida.

Sun‘iy intellekt texnologiyalarining eng muhim afzalliklaridan biri – har bir o‘quvchi uchun individual yondashuvni ta‘minlay olishidir. AI asosidagi platformalar o‘quvchining bilim darajasi, qiziqishi, o‘rganish tezligi hamda xatolarini tahlil qilib, unga mos topshiriq va tavsiyalarni taklif etadi. Bugungi kunda turli umumta‘lim fanlari uchun maxsus AI vositalari va raqamli platformalar mavjud bo‘lib, ular ta‘lim samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ingliz tili va xorijiy tillar. Xorijiy tillarni o‘qitishda AI texnologiyalari ayniqsa samarali hisoblanadi. Jumladan:

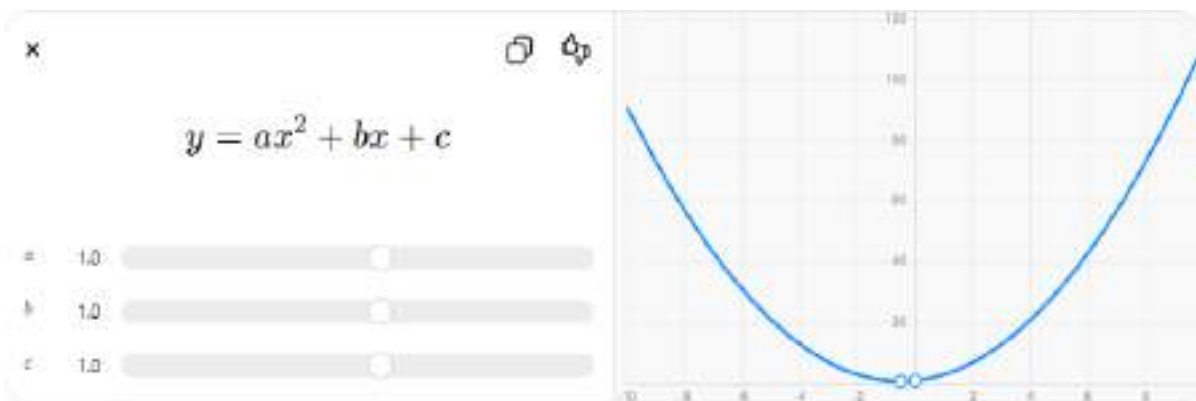
- Duolingo – o‘yinlashtirilgan topshiriqlar orqali til o‘rganishni qiziqarli tashkil etadi (<https://ru.duolingo.com/>);
- Elsa Speak – talaffuz va fonetikasi sun‘iy intellekt asosida tekshiradi (<https://elsaspeak.com/en/>);
- ChatGPT – matn yozish, grammatika tekshirish, dialog yaratish va tarjima qilishda yordam beradi (<https://chatgpt.com/>);
- Quizlet – AI yordamida lug‘at va testlar yaratadi (<https://quizlet.com/ru>).

Bu vositalar *grammatik xatolarni aniqlaydi, talaffuzni baholaydi, real suhbat muhitini yaratadi* va *individual mashqlar* tavsiya qiladi.

Matematika fanida. Matematika darslarida AI vositalari murakkab masalalarni bosqichma-bosqich tushuntirib berishi bilan ahamiyatlidir.

- Photomath – misollarni kameradan o‘qib, yechimni izohlaydi (<https://photomath.com/>);
- Wolfram Alpha – algebra, analiz va statistika masalalarini yechadi (<https://www.wolframalpha.com/>);
- GeoGebra – grafik va geometrik modellash imkonini beradi (<https://www.geogebra.org/>);
- Khan Academy – adaptiv matematika mashqlarini taqdim etadi (<https://ru.khanacademy.org/>).

Masalan, kvadrat funksiyani grafikda tushuntirish uchun quyidagi ko‘rinishdagi interaktiv matematik modeldan foydalanish mumkin:

1-rasm

Bu vositalar o‘quvchining xatolarini aniqlaydi, masalani bosqichma-bosqich tushuntiradi, grafik va formulalarni vizuallashtiradi, mustaqil mashq qilish imkonini yaratadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Fizika va tabiiy fanlar. Fizika, kimyo va biologiya fanlarida AI hamda virtual laboratoriyalar muhim o‘rin tutadi.

- PhET Interactive Simulations – fizik va kimyoviy tajribalarni virtual tarzda bajarishga yordam beradi (<https://phet.colorado.edu/>);
- Labster – biologiya va kimyo laboratoriyalarini simulyatsiya qiladi (<https://www.labster.com/>);
- Canva – infografika va vizual taqdimotlar tayyorlash imkonini beradi (<https://www.canva.com/>).

Masalan, fizikadagi harakat qonunlari yoki elektr zanjirlarini virtual simulyatsiya orqali tushuntirish o‘quvchilarning mavzuni yaxshiroq o‘zlashtirishiga yordam beradi.

Informatika fanida. Informatika va dasturlash fanlarida AI vositalari kod yozish va tahlil qilishda yordam beradi.

- GitHub Copilot – dastur kodlarini yozishda yordam beradi (<https://github.com/copilot>);
- Scratch – boshlang‘ich dasturlashni o‘rgatadi (<https://scratch.mit.edu/>);
- Replit – bulutli dasturlash muhiti yaratadi (<https://replit.com/>).

Bu vositalar koddagi xatolarni aniqlaydi, algoritmlarni tushuntiradi, amaliy dasturlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Tarix, geografiya va ijtimoiy fanlar. Ijtimoiy fanlarda AI vositalari vizual va interaktiv o‘qitishni tashkil etadi.

- Google Earth – geografik obyektlarni 3D ko‘rinishda o‘rganishga yordam beradi (<https://earth.google.com/>);
- Kahoot! – interfaol test va viktorinalar yaratadi (<https://kahoot.com/>);
- Nearpod – taqdimot va interaktiv darslarni tashkil etadi (<https://nearpod.com/>).

Natijada o‘quvchilar tarixiy jarayonlarni vizual ko‘radi, xaritalar bilan ishlaydi, interfaol topshiriqlar orqali bilimni mustahkamlaydi.

Boshlang‘ich ta’limda. Boshlang‘ich sinflarda AI vositalari o‘yin asosidagi o‘qitishni rivojlantiradi.

- ABCmouse – savodxonlik va matematika ko‘nikmalarini rivojlantiradi (<https://www.abcmouse.com/abc/>);
- Khan Academy Kids – interaktiv mashqlar va videodarslarni taqdim etadi (<https://www.khanacademy.org/kids>).

Bunday vositalar bolalarning qiziqishini oshiradi, kreativ fikrlashni rivojlantiradi, mustaqil o‘rganishga motivatsiya beradi.

Xulosa. Sun‘iy intellekt vositalari turli fanlarda nafaqat o‘qituvchining yordamchisi, balki o‘quvchi uchun shaxsiy repetitor vazifasini ham bajarmoqda.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Bu esa ta’lim jarayonining individuallashuvi va samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azimov R.X. Raqamli pedagogika va zamonaviy ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2023.
2. Karimov U.U. Ta’limda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2024.
3. To‘rayev B.X. Pedagogik innovatsiyalar va raqamli ta’lim muhiti. – Toshkent, 2022.
4. Rose Luckin. *Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century*. – London: UCL Institute of Education Press, 2018.
5. OpenAI. *ChatGPT and Generative AI in Education: Opportunities and Challenges*. – 2024.
6. European Commission. *Ethical Guidelines on the Use of Artificial Intelligence and Data in Teaching and Learning*. – Brussels, 2022.

SUN’IY INTELLEKTNING TA’LIMDAGI O‘RNI VA RAQAMLI TA’LIM MUHITINI TAKOMILLASHTIRISHDAGI AHAMIYATI

Tursunova Nilufar Samiyevna

Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni, uning pedagogik jarayonni modernizatsiyalashdagi ahamiyati hamda raqamli ta’lim muhitini rivojlantirishdagi imkoniyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, sun’iy intellekt asosidagi adaptiv ta’lim tizimlari, masofaviy ta’lim platformalari, virtual pedagogik vositalar va raqamli kompetensiyalarni shakllantirishning dolzarb masalalari yoritilgan. Maqolada sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari bilan bir qatorda, kiberxavfsizlik, akademik halollik va axborot xavfsizligi bilan bog‘liq ayrim muammolar ham ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, raqamli transformatsiya, ta’lim texnologiyalari, raqamli pedagogika, adaptiv ta’lim, innovatsion yondashuv, masofaviy ta’lim, kiberxavfsizlik, raqamli kompetensiya.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Аннотация. В данной статье научно-теоретически проанализированы роль технологий искусственного интеллекта в современной системе образования, их значение в модернизации педагогического процесса, а также возможности развития цифровой образовательной среды. Кроме того, освещены актуальные вопросы адаптивных образовательных систем на основе искусственного интеллекта, платформ дистанционного обучения, виртуальных педагогических средств и формирования цифровых компетенций. Наряду с преимуществами использования технологий искусственного интеллекта в статье рассмотрены некоторые проблемы, связанные с кибербезопасностью, академической честностью и защитой информации.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровая трансформация, образовательные технологии, цифровая педагогика, адаптивное обучение, инновационный подход, дистанционное обучение, кибербезопасность, цифровая компетенция.

Abstract. This article scientifically and theoretically analyzes the role of artificial intelligence technologies in the modern education system, their importance in modernizing the pedagogical process, and their potential for developing the digital learning environment. The paper also highlights current issues related to AI-based adaptive learning systems, distance learning platforms, virtual pedagogical tools, and the formation of digital competencies. Along with the advantages of using artificial intelligence technologies, the article also examines several issues associated with cybersecurity, academic integrity, and information security.

Keywords: artificial intelligence, digital transformation, educational technologies, digital pedagogy, adaptive learning, innovative approach, distance learning, cybersecurity, digital competence.

XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyatning barcha sohalarida tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, raqamli transformatsiya jarayonlari ta’lim tizimining mazmuni, shakli va metodlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Bugungi kunda sun’iy intellekt texnologiyalari inson faoliyatining turli yo‘nalishlarida keng qo‘llanilayotgan bo‘lib, u ta’lim sohasida ham muhim innovatsion vositaga aylanmoqda. Sun’iy intellekt — inson tafakkuriga xos bo‘lgan analiz qilish, o‘rganish, mantiqiy xulosa chiqarish va qaror qabul qilish kabi jarayonlarni kompyuter tizimlari

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

orqali modellashtirishga xizmat qiluvchi texnologiyalar majmuasidir. Ushbu texnologiyalar ta'lim jarayoniga joriy etilishi natijasida o'qitishning samaradorligi oshib, ta'lim oluvchilarning bilim olish imkoniyatlari kengaymoqda.

Bugungi globallashtirish sharoitida zamonaviy ta'lim tizimi raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashgan holda rivojlanmoqda. Shu jihatdan sun'iy intellekt asosidagi platformalar, virtual o'quv muhitlari va aqlli ta'lim tizimlari pedagogik faoliyatning muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Mazkur jarayon esa ta'lim tizimini modernizatsiyalash, pedagoglarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish hamda ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim sohasiga kirib kelishi pedagogik faoliyatni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Zamonaviy aqlli tizimlar ta'lim jarayonini avtomatlashtirish, o'quvchilarning bilim darajasini monitoring qilish va o'quv materiallarini individuallashtirish imkonini yaratmoqda.

Ayniqsa, sun'iy intellekt asosidagi dasturlar quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi:

- o'quvchilar bilimini tezkor tahlil qilish;
- individual ta'lim yo'nalishlarini shakllantirish;
- avtomatlashtirilgan test va baholash tizimlarini joriy etish;
- elektron ta'lim resurslarini tavsiya etish;
- masofaviy ta'lim samaradorligini oshirish.

Bugungi kunda ChatGPT, Gemini, Copilot kabi sun'iy intellekt platformalari ta'lim jarayonida keng qo'llanilib, o'qituvchi va talabalar uchun qo'shimcha imkoniyatlarni yaratmoqda. Ushbu texnologiyalar yordamida murakkab ma'lumotlarni qisqa vaqt ichida tahlil qilish, matn yaratish, tarjima qilish va interaktiv o'quv materiallarini tayyorlash mumkin. Ta'lim samaradorligini oshirishda individual yondashuv muhim omillardan biri hisoblanadi. Sun'iy intellekt texnologiyalari aynan shu jihatni rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Adaptiv ta'lim tizimlari o'quvchilarning bilim darajasi, qiziqishi va o'zlashtirish tezligini aniqlab, ularga mos o'quv materiallarini tavsiya etadi. Bunday tizimlar: ta'limdagi differensial yondashuvni kuchaytiradi, bilimlarni puxta o'zlashtirishga yordam beradi, o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantiradi, o'qituvchi yuklamasini qisqartiradi. Natijada o'quvchi o'z imkoniyatiga mos tarzda bilim oladi va ta'lim jarayonida faol ishtirok etadi. Bu esa pedagogik jarayonning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

So'nggi yillarda masofaviy ta'lim tizimi jadal rivojlanmoqda. Ayniqsa, pandemiya davrida raqamli ta'lim platformalari ta'lim uzluksizligini

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ta‘minlashda muhim vosita bo‘ldi. Sun‘iy intellekt texnologiyalari masofaviy ta‘limni yanada qulay va samarali tashkil etishga xizmat qilmoqda. Virtual o‘quv platformalari, aqlli monitoring tizimlari, videoaloqa vositalari va elektron ta‘lim resurslari orqali ta‘lim oluvchilar istalgan hududdan turib bilim olish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Shuningdek: avtomatik tarjima tizimlari, nutqni tanish texnologiyalari, virtual tutorlar, aqlli test tizimlari masofaviy ta‘lim sifatini oshirishga xizmat qilmoqda. Bunday imkoniyatlar zamonaviy telekommunikatsiya texnologiyalari bilan integratsiyalashgan holda ta‘lim jarayonining samaradorligini yanada kuchaytirmoqda. aqamli transformatsiya sharoitida pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish dolzarb masalaga aylanmoqda. Zamonaviy o‘qituvchi nafaqat o‘z fanini mukammal bilishi, balki raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellekt vositalaridan samarali foydalanish ko‘nikmasiga ham ega bo‘lishi zarur.

Bugungi kunda pedagoglardan: raqamli platformalarda ishlash, elektron o‘quv materiallarini yaratish, sun‘iy intellekt vositalaridan foydalanish, media va axborot savodxonligini rivojlantirish, kiberxavfsizlik qoidalariga rioya qilish talab etilmoqda. Shu sababli pedagogik oliy ta‘lim tizimida bo‘lajak o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Sun‘iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi bilan bir qatorda axborot xavfsizligi masalalari ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ta‘lim tizimida elektron ma‘lumotlar bazasi, shaxsiy ma‘lumotlar va ilmiy resurslarning himoyasi muhim vazifalardan biridir.

Bugungi kunda quyidagi muammolar kuzatilmoqda:

- shaxsiy ma‘lumotlarning tarqalishi;
- akademik halollikning buzilishi;
- sun‘iy intellektdan noto‘g‘ri foydalanish;
- internet xavfsizligi bilan bog‘liq tahdidlar.

Shu sababli ta‘lim jarayonida kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish, raqamli etikani rivojlantirish va axborot xavfsizligini ta‘minlash muhim hisoblanadi. Sun‘iy intellekt texnologiyalari barqaror innovatsion rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta‘lim muhiti iqtisodiy samaradorlikni oshirish bilan birga ekologik jihatdan ham qulay imkoniyatlarni yaratadi. Elektron resurslardan foydalanish qog‘oz sarfini kamaytiradi, masofaviy ta‘lim esa ortiqcha xarajatlarni qisqartirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, sun‘iy intellekt asosidagi texnologiyalar ta‘limning ochiqligi va qulayligini ta‘minlaydi. Kelajakda: aqlli universitetlar, virtual laboratoriyalar, robotlashtirilgan o‘quv

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi tizimlari, to‘liq raqamlashtirilgan ta‘lim platformalari keng rivojlanishi kutilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, sun‘iy intellekt texnologiyalari zamonaviy ta‘lim tizimini rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ushbu texnologiyalar ta‘lim jarayonini avtomatlashtirish, individuallashtirish va samaradorligini oshirish imkonini bermoqda. Shuningdek, sun‘iy intellekt: masofaviy ta‘limni rivojlantiradi, pedagogik innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlaydi, raqamli kompetensiyalarni shakllantiradi, ta‘lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi. Biroq sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishda axborot xavfsizligi, akademik halollik va pedagogik nazorat masalalariga alohida e‘tibor qaratish zarur. Kelajakda sun‘iy intellekt asosidagi innovatsion texnologiyalar ta‘lim tizimining ajralmas qismiga aylanishi va zamonaviy raqamli pedagogik muhitni shakllantirishda muhim rol o‘ynashi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni.
3. Abduqodirov A. Pedagogik texnologiyalar va raqamli ta‘lim. – Toshkent: Fan, 2021.
4. Ishmuhamedov R. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2020.
5. Yo‘ldoshev J. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2022.
6. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – Pearson Education, 2021.
7. UNESCO. Artificial Intelligence and Education: Guidance for Policy-makers. – Paris, 2023.
8. Karimov U. Ta‘limda raqamli transformatsiya jarayonlari. – Toshkent, 2022.
9. Sharipov Sh. Raqamli pedagogika asoslari. – Toshkent, 2023.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA MAKTABGACHA TA‘LIMDA SUN‘IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Xolmirzayeva Shahnoza

Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi o‘qituvchisi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli transformatsiya jarayonida maktabgacha ta’lim tizimida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, sun’iy intellekt asosidagi interaktiv ta’lim vositalari, adaptiv o‘qitish tizimlari, virtual platformalar hamda raqamli pedagogik texnologiyalarning bolalarning intellektual va ijodiy rivojlanishiga ta’siri yoritilgan. Maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari bilan bir qatorda, axborot xavfsizligi, pedagogik nazorat va raqamli madaniyat bilan bog‘liq muammolar ham ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, raqamli transformatsiya, maktabgacha ta’lim, raqamli pedagogika, innovatsion texnologiyalar, adaptiv ta’lim, interaktiv o‘yinlar, virtual ta’lim muhiti, raqamli kompetensiya.

Аннотация. В данной статье научно-теоретически проанализированы педагогические возможности использования технологий искусственного интеллекта в системе дошкольного образования в условиях цифровой трансформации. Также освещено влияние интерактивных образовательных средств на основе искусственного интеллекта, адаптивных обучающих систем, виртуальных платформ и цифровых педагогических технологий на интеллектуальное и творческое развитие детей. Наряду с преимуществами применения технологий искусственного интеллекта в дошкольных образовательных организациях в статье рассмотрены проблемы, связанные с информационной безопасностью, педагогическим контролем и цифровой культурой.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровая трансформация, дошкольное образование, цифровая педагогика, инновационные технологии, адаптивное обучение, интерактивные игры, виртуальная образовательная среда, цифровая компетентность.

Abstract. This article scientifically and theoretically analyzes the pedagogical possibilities of using artificial intelligence technologies in preschool education within the context of digital transformation. It also highlights the impact of AI-based interactive learning tools, adaptive learning systems, virtual platforms, and digital pedagogical technologies on children’s intellectual and creative development. Along with the advantages of using artificial intelligence technologies in preschool educational institutions, the article also discusses

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

issues related to information security, pedagogical supervision, and digital culture.

Keywords: artificial intelligence, digital transformation, preschool education, digital pedagogy, innovative technologies, adaptive learning, interactive games, virtual learning environment, digital competence.

Bugungi kunda jamiyatning barcha sohalarida raqamli transformatsiya jarayonlari jadallik bilan rivojlanmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining taraqqiy etishi ta'lim tizimida ham tub o'zgarishlarni yuzaga keltirib, zamonaviy pedagogik yondashuvlarning shakllanishiga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ta'limning barcha bosqichlarida, jumladan, maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion imkoniyatlarni kengaytirmoqda.

Maktabgacha yosh bolaning intellektual, nutqiy, psixologik va ijtimoiy rivojlanishida eng muhim bosqich hisoblanadi. Shu sababli ushbu davrda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash bolalarning qiziqishi, mustaqil fikrlashi va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Sun'iy intellekt asosidagi interaktiv dasturlar, aqlli o'yin texnologiyalari va virtual ta'lim vositalari maktabgacha ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta'lim muhiti bolalarning individual qobiliyatlarini aniqlash, ularning ehtiyojlariga mos pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish va ta'lim jarayonini individuallashtirish imkonini bermoqda. Shu jihatdan sun'iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish maktabgacha ta'lim tizimini modernizatsiyalashning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Sun'iy intellekt — inson tafakkuriga xos bo'lgan fikrlash, tahlil qilish, o'rganish va qaror qabul qilish kabi jarayonlarni kompyuter tizimlari orqali modellashtirishga asoslangan texnologiyalar majmuasidir. Mazkur texnologiyalar ta'lim tizimida innovatsion pedagogik vosita sifatida qo'llanilib, o'quv jarayonini avtomatlashtirish va samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Maktabgacha ta'limda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bolalarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishga xizmat qiladi. Ayniqsa, vizual, audio va interaktiv materiallar asosida tashkil etilgan ta'lim muhiti bolalarda bilim olishga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Sun‘iy intellekt texnologiyalari yordamida: bolalarning qobiliyatlarini aniqlash, individual rivojlanish darajasini monitoring qilish, interaktiv mashg‘ulotlarni tashkil etish, nutq va tafakkurni rivojlantirish, ijodkorlik va mustaqil fikrlashni shakllantirish mumkin. Bu esa maktabgacha ta‘lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Maktabgacha ta‘limda har bir bolaning rivojlanish darajasi turlicha bo‘ladi. Shu sababli individual yondashuvni tashkil etish pedagogik jarayonning muhim talablaridan biri hisoblanadi. Sun‘iy intellekt asosidagi adaptiv ta‘lim tizimlari aynan shu vazifani samarali amalga oshirish imkonini beradi.

Adaptiv tizimlar bolaning: bilim darajasi, qiziqishi, psixologik xususiyatlari, o‘zlashtirish tezligini tahlil qilib, unga mos topshiriqlarni tavsiya etadi.

Masalan, ayrim interaktiv dasturlar bolalarning ranglarni ajratishi, tovushlarni farqlashi yoki mantiqiy fikrlashini avtomatik baholay oladi. Natijada tarbiyachi har bir bolaning rivojlanish dinamikasi haqida aniq ma‘lumotga ega bo‘ladi.

Shuningdek, adaptiv texnologiyalar: bolalarning mustaqil faoliyatini rivojlantiradi, o‘yin asosidagi ta‘limni kuchaytiradi, motivatsiyani oshiradi, ta‘lim samaradorligini yaxshilaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o‘yin faoliyati asosiy pedagogik vosita hisoblanadi. Shu sababli sun‘iy intellekt asosidagi interaktiv o‘yin texnologiyalari bolalarning bilim olish jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda: aqlli o‘yin dasturlari, virtual ertak platformalari, nutqni rivojlantiruvchi mobil ilovalar, raqamli konstruktor o‘yinlari, animatsion ta‘lim dasturlari keng qo‘llanilmoqda.

Bunday texnologiyalar: bolalarda mantiqiy tafakkurni rivojlantiradi, nutq boyligini oshiradi, kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantiradi, ijodkorlikni rivojlantiradi. Virtual ta‘lim muhiti orqali bolalar tasviriy, audio va animatsion materiallar yordamida yangi bilimlarni osonroq o‘zlashtiradi. Sun‘iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish tarbiyachilarning kasbiy kompetensiyasiga ham bevosita bog‘liqdir. Zamonaviy tarbiyachi innovatsion texnologiyalar, elektron platformalar va raqamli ta‘lim vositalaridan foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi zarur.

Bugungi kunda tarbiyachilardan: multimedia vositalaridan foydalanish, raqamli ta‘lim kontentlarini yaratish, virtual platformalarda ishlash, sun‘iy intellekt vositalarini qo‘llash, media savodxonlik va kiberxavfsizlik qoidalarini bilish talab etiladi. Shu sababli pedagoglarni qayta tayyorlash va malakasini

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

oshirish jarayonida raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Sun‘iy intellekt texnologiyalarining ta‘lim tizimiga keng joriy etilishi ayrim muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Xususan: bolalarning gadjetlarga ortiqcha bog‘lanib qolishi, axborot xavfsizligi bilan bog‘liq tahdidlar, internet resurslarining nazoratsizligi, pedagogik nazoratning sustlashuvi, raqamli tengsizlik muammolari mavjud. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekran oldida uzoq vaqt qolish psixologik va fiziologik holatga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishda me‘yor va pedagogik nazorat muhim hisoblanadi. Bundan tashqari, bolalarning shaxsiy ma‘lumotlarini himoya qilish, xavfsiz internet muhitini yaratish va kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Kelajakda maktabgacha ta‘lim tizimida sun‘iy intellekt texnologiyalarining qo‘llanilish ko‘lami yanada kengayishi kutilmoqda. Xususan: virtual tarbiyachi assistentlari, aqlli monitoring tizimlari, robotlashtirilgan ta‘lim vositalari, virtual reallik asosidagi o‘quv muhitlari rivojlanishi prognoz qilinmoqda. Bunday innovatsion texnologiyalar ta‘lim jarayonining samaradorligini oshirib, bolalarning zamonaviy raqamli ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli transformatsiya sharoitida sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish maktabgacha ta‘lim tizimini modernizatsiyalashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Mazkur texnologiyalar yordamida ta‘lim jarayonini individuallashtirish, interaktiv tashkil etish va bolalarning intellektual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlari kengaymoqda. Shuningdek, sun‘iy intellekt: bolalarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi, o‘yin asosidagi ta‘limni samarali tashkil etadi, tarbiyachilarning kasbiy faoliyatini takomillashtiradi, zamonaviy raqamli ta‘lim muhitini shakllantiradi. Biroq ushbu texnologiyalardan foydalanishda pedagogik nazorat, axborot xavfsizligi va bolalarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Kelajakda sun‘iy intellekt asosidagi innovatsion texnologiyalar maktabgacha ta‘limning ajralmas tarkibiy qismiga aylanishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni.
3. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. – Toshkent, 2022.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

4. Abduqodirov A. Pedagogik texnologiyalar va raqamli ta’lim. – Toshkent: Fan, 2021.
5. Ishmuhammedov R. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2020.
6. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – Pearson Education, 2021.
7. UNESCO. Artificial Intelligence and Education: Guidance for Policy-makers. – Paris, 2023.
8. Sharipov Sh. Raqamli pedagogika asoslari. – Toshkent, 2023.
9. Yo‘ldoshev J. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2022.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA XXI ASR KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI

Narmatova Gulnora

Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda sun’iy intellekt texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli transformatsiya sharoitida interaktiv ta’lim texnologiyalari, adaptiv o‘qitish tizimlari hamda sun’iy intellekt asosidagi pedagogik vositalarning o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, kommunikativ va hamkorlik kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Maqolada sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari bilan bir qatorda, raqamli madaniyat, kiberxavfsizlik va pedagogik nazorat bilan bog‘liq muammolar ham ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, XXI asr ko‘nikmalari, boshlang‘ich ta’lim, raqamli pedagogika, innovatsion texnologiyalar, adaptiv ta’lim, 4K kompetensiyalar, interaktiv ta’lim, raqamli savodxonlik.

Аннотация. В данной статье научно-теоретически проанализированы педагогические возможности технологий искусственного интеллекта в формировании навыков XXI века у учащихся начальных классов. Также освещена роль интерактивных образовательных технологий, адаптивных систем обучения и педагогических средств на основе искусственного

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

интеллекта в развитии критического мышления, творческих, коммуникативных и коллаборативных компетенций учащихся в условиях цифровой трансформации. Наряду с преимуществами использования технологий искусственного интеллекта в статье рассмотрены вопросы, связанные с цифровой культурой, кибербезопасностью и педагогическим контролем.

Ключевые слова: искусственный интеллект, навыки XXI века, начальное образование, цифровая педагогика, инновационные технологии, адаптивное обучение, компетенции 4К, интерактивное обучение, цифровая грамотность.

Abstract. This article scientifically and theoretically analyzes the pedagogical potential of artificial intelligence technologies in developing 21st century skills among primary school students. It also highlights the importance of interactive educational technologies, adaptive learning systems, and AI-based pedagogical tools in fostering students' critical thinking, creativity, communication, and collaboration skills within the context of digital transformation. Along with the advantages of using artificial intelligence technologies, the article also discusses issues related to digital culture, cybersecurity, and pedagogical supervision.

Keywords: artificial intelligence, 21st century skills, primary education, digital pedagogy, innovative technologies, adaptive learning, 4C competencies, interactive learning, digital literacy.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida ta'lim tizimini zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida jamiyatda yangi kompetensiyalarga ehtiyoj ortib bormoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini shakllantirish zamonaviy pedagogikaning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

XXI asr ko'nikmalari tarkibiga tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, kommunikativlik, hamkorlikda ishlash, raqamli savodxonlik va muammoli vaziyatlarni hal qilish kompetensiyalari kiradi. Mazkur ko'nikmalarni rivojlantirishda sun'iy intellekt texnologiyalari muhim pedagogik vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Sun‘iy intellekt texnologiyalari o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta‘lim jarayonini tashkil etish, interaktiv o‘quv muhitini yaratish hamda o‘quvchilarning mustaqil faoliyatini rivojlantirish imkonini beradi. Shu jihatdan sun‘iy intellekt texnologiyalarini boshlang‘ich ta‘lim tizimiga joriy etish zamonaviy pedagogik taraqqiyotning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda ta‘lim tizimida faqat nazariy bilim berish yetarli bo‘lmay qolmoqda. Zamonaviy jamiyat o‘quvchilardan mustaqil fikrlash, muammolarni tahlil qilish, innovatsion yondashuvlarni qo‘llash va jamoa bilan ishlash kabi ko‘nikmalarni talab etmoqda. XXI asr ko‘nikmalari quyidagi asosiy kompetensiyalarni o‘z ichiga oladi: tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikativlik, kollaborativ hamkorlik, raqamli savodxonlik, axborotni tahlil qilish, muammoli vaziyatlarni hal qilish. Boshlang‘ich sinf davrida ushbu ko‘nikmalarni shakllantirish o‘quvchilarning keyingi bosqichdagi ta‘lim faoliyati uchun muhim poydevor yaratadi.

Sun‘iy intellekt texnologiyalari inson tafakkuriga xos bo‘lgan ayrim jarayonlarni modellashtirishga asoslangan zamonaviy texnologiyalar majmuasi hisoblanadi. Ta‘lim jarayonida sun‘iy intellekt: o‘quvchilarning bilim darajasini tahlil qiladi, individual topshiriqlarni tavsiya etadi, avtomatlashtirilgan baholashni amalga oshiradi, interaktiv ta‘lim muhitini yaratadi. Boshlang‘ich ta‘limda sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning qiziqishini oshirib, o‘quv jarayonini yanada samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Bugungi kunda: aqlli ta‘lim platformalari, virtual assistentlar, interaktiv o‘yin dasturlari, raqamli test tizimlari, nutqni rivojlantiruvchi ilovalar keng qo‘llanilmoqda. Bunday texnologiyalar o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos tarzda ta‘limni tashkil etish imkonini beradi.

Tanqidiy fikrlash XXI asrning eng muhim kompetensiyalaridan biri hisoblanadi. Sun‘iy intellekt asosidagi interaktiv topshiriqlar o‘quvchilarni tahlil qilish, taqqoslash, xulosa chiqarish va mustaqil qaror qabul qilishga o‘rgatadi. Masalan: mantiqiy o‘yinlar, muammoli vaziyatli topshiriqlar, virtual viktorinalar, interaktiv savol-javob platformalari o‘quvchilarning fikrlash faolligini oshiradi. Natijada o‘quvchilar tayyor ma‘lumotni qabul qilishdan ko‘ra, mustaqil izlanishga intiladi. Sun‘iy intellekt texnologiyalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda ham samarali vosita hisoblanadi. Interaktiv dasturlar yordamida: rasm chizish, hikoya tuzish, animatsion loyihalar yaratish, virtual konstruktorlar bilan ishlash mumkin. Bunday faoliyat o‘quvchilarning tasavvur doirasini kengaytirib, ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. Shuningdek, sun‘iy intellekt asosidagi platformalar

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

o‘quvchilarning ijodiy ishlanmalarini tahlil qilib, individual tavsiyalar ham bera oladi.

Boshlang‘ich ta’limda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biridir. Sun’iy intellekt texnologiyalari asosidagi virtual platformalar orqali o‘quvchilar: guruh bo‘lib ishlash, fikr almashish, interaktiv muloqot qilish, jamoaviy topshiriqlarni bajarish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa o‘quvchilarda hamkorlikda ishlash, muloqot madaniyati va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Har bir o‘quvchining bilim darajasi va o‘zlashtirish tezligi turlicha bo‘ladi. Sun’iy intellekt asosidagi adaptiv tizimlar o‘quvchilarning individual xususiyatlarini tahlil qilib, ularga mos o‘quv materiallarini tavsiya etadi. Bunday yondashuv: ta’lim samaradorligini oshiradi, o‘quvchilarning motivatsiyasini kuchaytiradi, mustaqil ta’lim olish ko‘nikmasini rivojlantiradi, differensial ta’limni tashkil etadi. Natijada har bir o‘quvchi o‘z imkoniyatiga mos tarzda bilim olish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bilan bir qatorda raqamli savodxonlik va kiberxavfsizlik masalalari ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida: xavfsiz internetdan foydalanish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilishi, media madaniyat, raqamli etikani shakllantirish muhim hisoblanadi. Shu sababli pedagog va ota-onalar tomonidan raqamli texnologiyalardan foydalanish jarayonini nazorat qilish zarur.

Raqamli transformatsiya sharoitida boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi zamonaviy pedagogik va raqamli kompetensiyalarga ega bo‘lishi lozim. Zamonaviy pedagog: sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishi, interaktiv metodlarni qo‘llashi, elektron ta’lim resurslarini yaratishi, o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga yo‘naltirishi kerak. Bu esa ta’lim sifatini oshirish va innovatsion pedagogik muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, sun’iy intellekt texnologiyalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Mazkur texnologiyalar yordamida o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashi, kreativligi, kommunikativligi va hamkorlik kompetensiyalari samarali rivojlantiriladi.

Shuningdek, sun’iy intellekt: interaktiv ta’lim muhitini yaratadi, individual yondashuvni ta’minlaydi, o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, raqamli savodxonlikni rivojlantiradi. Biroq sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishda pedagogik nazorat, kiberxavfsizlik va o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Kelajakda sun’iy intellekt

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
asosidagi innovatsion texnologiyalar boshlang‘ich ta’limning ajralmas qismiga aylanishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni.
3. Boshlang‘ich ta’lim davlat ta’lim standarti. – Toshkent, 2023.
4. Abduqodirov A. Pedagogik texnologiyalar va raqamli ta’lim. – Toshkent: Fan, 2021.
5. Ishmuhammedov R. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2020.
6. Yo‘ldoshev J. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2022.
7. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – Pearson Education, 2021.
8. UNESCO. Artificial Intelligence and Education: Guidance for Policy-makers. – Paris, 2023.
9. Sharipov Sh. Raqamli pedagogika asoslari. – Toshkent, 2023.

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIM TIZIMIDA GERENATIV SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI

Sobirov Dilshod To‘xtamurod o‘g‘li

Andijon Davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi

E-mail: dilshodbeksobirov175@gmail.com

Anotatsiya: Ushbu tezis ishimizda maktabgacha va maktab ta’lim tizimida generativ sun’iy intellekt texnologiyalarining o‘rni, imkoniyatlari va ta’lim jarayoniga ta’siri tahlil qilinadi. Ishda sun’iy intellektning o‘quv materiallarini yaratish, individual yondashuvni ta’minlash va o‘qitish samaradorligini oshirishdagi afzalliklari yoritilgan. Shuningdek, ushbu texnologiyalarni qo‘llashdagi muammolar va cheklovlar ham ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotning natijalari generativ sun’iy intellektni ta’lim tizimida samarali joriy etish bo‘yicha tavsiyalar beradi.

Kalit so‘zlar: Generativ sun’iy intellekt, sun’iy intellekt, ta’lim menejmenti, raqamli ta’lim, innovatsion texnologiyalar, o‘qitish samaradorligi, individual ta’lim, avtomatlashtirish, onlayn ta’lim, interaktiv ta’lim, pedagogik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

innovatsiyalar, o‘quv jarayonini optimallashtirish, ta’limda AI, o‘qituvchining raqamli kompetensiyasi, ta’lim sifatini oshirish, virtual ta’lim, masofaviy ta’lim, AI texnologiyalari, dars materiallarini yaratish.

Abstract: This work analyzes the role, capabilities and impact of generative artificial intelligence technologies in the education system preschool and school. The work highlights the advantages of artificial intelligence in creating educational materials, ensuring an individual approach and increasing the effectiveness of teaching. It also examines the problems and limitations of using these technologies. The results of the study provide recommendations for the effective implementation of generative artificial intelligence in the education system.

Key words: Generative artificial intelligence, artificial intelligence, educational management, digital education, innovative technologies, teaching effectiveness, individual learning, automation, online learning, interactive learning, pedagogical innovations, optimization of the learning process, AI in education, teacher digital competence, improving the quality of education, virtual education, distance learning, AI technologies, creation of teaching materials.

Аннотация: В данной работе анализируется роль, возможности и влияние технологий генеративного искусственного интеллекта дошкольный и школьный в системе образования. В работе подчеркиваются преимущества искусственного интеллекта в создании учебных материалов, обеспечении индивидуального подхода и повышении эффективности обучения. Также рассматриваются проблемы и ограничения использования этих технологий. Результаты исследования содержат рекомендации по эффективному внедрению генеративного искусственного интеллекта в систему образования.

Ключевые слова: Генеративный искусственный интеллект, искусственный интеллект, управление образованием, цифровое образование, инновационные технологии, эффективность преподавания, индивидуальное обучение, автоматизация, онлайн-обучение, интерактивное обучение, педагогические инновации, оптимизация учебного процесса, ИИ в образовании, цифровая компетентность учителя, повышение качества образования, виртуальное образование, дистанционное обучение, технологии ИИ, создание учебных материалов.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bu jarayon ta‘lim tizimiga ham bevosita ta‘sir ko‘rsatmoqda. Xususan, generativ sun‘iy intellekt texnologiyalarining paydo bo‘lishi ta‘lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Generativ sun‘iy intellekt — bu matn, rasm, audio, video kabi turli ko‘rinishdagi kontentlarni avtomatik yaratishga qodir bo‘lgan zamonaviy texnologiya bo‘lib, u mashinaviy o‘rganish va chuqur neyron tarmoqlar asosida ishlaydi. Ushbu texnologiya yordamida ta‘lim jarayonini individuallashtirish, o‘quv materiallarini tezkor va sifatli yaratish hamda o‘qitish samaradorligini oshirish imkoniyati paydo bo‘lmoqda.

Zamonaviy ta‘lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri — har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda sifatli ta‘lim berishdir. Generativ sun‘iy intellekt aynan shu vazifani amalga oshirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. U o‘quvchilarning bilim darajasi, qiziqishlari va o‘zlashtirish tezligiga qarab moslashtirilgan o‘quv materiallarini ishlab chiqadi. Masalan, bir o‘quvchi uchun murakkab mavzu soddalashtirilgan holda tushuntirilsa, boshqasi uchun yanada chuqurlashtirilgan materiallar taqdim etilishi mumkin. Bu esa ta‘lim jarayonida individual yondashuvni ta‘minlab, o‘quvchilarning bilim olish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi [3-67].

Generativ sun‘iy intellekt o‘qituvchilar faoliyatida ham muhim o‘rin tutadi. An‘anaviy ta‘lim tizimida o‘qituvchi ko‘p vaqtini dars rejasi tuzish, testlar tayyorlash va o‘quv materiallarini ishlab chiqishga sarflaydi. AI texnologiyalari esa ushbu jarayonlarni avtomatlashtirish orqali o‘qituvchining ish yukini kamaytiradi. Natijada o‘qituvchi ko‘proq ijodiy va metodik faoliyat bilan shug‘ullanish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bundan tashqari, generativ AI yordamida interaktiv darslar tashkil etish, vizual materiallar yaratish va o‘quvchilarning qiziqishini oshirish mumkin [4-39].

Masofaviy ta‘lim tizimining rivojlanishida ham generativ sun‘iy intellektning o‘rni katta. So‘nggi yillarda onlayn ta‘lim platformalari keng rivojlanib, o‘quvchilarga istalgan joydan ta‘lim olish imkoniyati yaratildi. AI texnologiyalari ushbu platformalarda o‘quvchilarning faoliyatini kuzatish, ularning bilim darajasini baholash va individual tavsiyalar berish orqali ta‘lim sifatini oshiradi. Shu bilan birga, sun‘iy intellekt asosida ishlovchi virtual yordamchilar va chatbotlar o‘quvchilarning savollariga tezkor javob berib, o‘qitish jarayonini yanada samarali qiladi.

Generativ sun‘iy intellektning yana bir muhim jihati — bu katta hajmdagi ma‘lumotlarni tezkor tahlil qilish imkoniyatidir. Ta‘lim menejmenti nuqtai

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

nazaridan bu juda muhim hisoblanadi. AI yordamida o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari, darslarga qatnashishi, topshiriqlarni bajarish darajasi kabi ko‘rsatkichlar tahlil qilinib, ta‘lim jarayonini optimallashtirish bo‘yicha qarorlar qabul qilinadi. Bu esa ta‘lim tizimini samarali boshqarish va uning sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, generativ sun‘iy intellekt ta‘lim tizimiga joriy etishda bir qator muammolar va cheklovlar ham mavjud. Eng muhim muammolardan biri — bu akademik halollik masalasidir. AI yordamida tayyorlangan matnlar va topshiriqlar o‘quvchilarning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini susaytirishi mumkin. Bundan tashqari, sun‘iy intellekt ba‘zan noto‘g‘ri yoki noaniq ma‘lumotlar berishi ehtimoli ham mavjud. Shu sababli AI‘dan foydalanishda nazorat mexanizmlarini kuchaytirish va o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish zarur. [6-28]

Texnologik infratuzilmaning yetarli emasligi ham muhim muammolardan biri hisoblanadi. Barcha ta‘lim muassasalarida zamonaviy texnik vositalar va internet tarmog‘ining mavjud emasligi AI texnologiyalarini keng joriy etishga to‘sqinlik qiladi. Shu bilan birga, pedagoglarning raqamli kompetensiyasini oshirish ham dolzarb masalalardan biridir. O‘qituvchilar sun‘iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish uchun maxsus bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari lozim. Xalqaro tajribaga nazar tashlaydigan bo‘lsak, rivojlangan davlatlarda generativ sun‘iy intellekt ta‘lim tizimiga faol joriy etilmoqda. Masalan, AQSh, Janubiy Koreya va Yevropa davlatlarida AI asosida ishlovchi ta‘lim platformalari keng qo‘llanilmoqda. Ushbu platformalar o‘quvchilarga individual o‘quv dasturlarini taklif etib, ularning bilim darajasini doimiy nazorat qilib boradi. Bu esa ta‘lim sifatining oshishiga va o‘quvchilarning bilim darajasining yaxshilanishiga olib kelmoqda.

Kelajakda generativ sun‘iy intellekt ta‘lim tizimining ajralmas qismiga aylanishi kutilmoqda. U nafaqat o‘qitish jarayonini, balki ta‘limni boshqarish tizimini ham tubdan o‘zgartiradi. AI yordamida o‘quv jarayonini to‘liq avtomatlashtirish, individual ta‘lim modelini yaratish va global ta‘lim platformalarini rivojlantirish imkoniyati mavjud. Shu bilan birga, inson omili — ya‘ni o‘qituvchining roli ham muhim bo‘lib qoladi. Chunki sun‘iy intellekt qanchalik rivojlangan bo‘lmasin, u insoniy muloqot, tarbiya va motivatsiya berish jarayonlarini to‘liq almashtira olmaydi.[9-3]

Xulosa qilib aytganda, generativ sun‘iy intellekt ta‘lim tizimini modernizatsiya qilishda muhim vosita hisoblanadi. U o‘quv jarayonini samaraliroq, individual va interaktiv qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, ushbu texnologiyalarni samarali joriy etish uchun pedagoglarning raqamli kompetensiyasini oshirish, texnologik infratuzilmani rivojlantirish va nazorat

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

mexanizmlarini kuchaytirish zarur. To‘g‘ri yondashuv asosida generativ sun‘iy intellektdan foydalanish ta‘lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning bilim darajasini yaxshilash va zamonaviy ta‘lim tizimini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.

<https://lex.uz/docs/-5013007>

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta‘lim va raqamlashtirishga oid qarorlari.

<https://lex.uz/docs/-6472548>

3. Yo‘ldoshev, J. G. Pedagogika va ta‘lim texnologiyalari. – Toshkent, 2020.

https://conferences.uz/plugins/themes/bootstrap3/pdf/conf_24_2020/10.Pedagogika_yonalishi_2_qism.pdf

4. Kaplan, J. Artificial Intelligence: What Everyone Needs to Know. – Oxford University Press, 2016.

https://books.google.co.uz/books/about/Artificial_Intelligence.html?id=7y_KDAAAQBAJ&redir_esc=y

5. Luckin, R. Machine Learning and Human Intelligence. – UCL Institute of Education Press, 2018.

<https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10178695/1/Machine%20Learning%20and%20Human%20Intelligence.pdf>

6. Holmes, W., Bialik, M., Fadel, C. Artificial Intelligence in Education. – Center for Curriculum Redesign, 2019.

<https://curriculumredesign.org/wp-content/uploads/AIED-Book-Excerpt-CCR.pdf>

7. UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Guidance for Policy-makers. – Paris, 2021.

<https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10130180/1/Miao%20and%20Holmes%20-%202021%20-%20AI%20and%20education%20guidance%20for%20policy-makers.pdf>

8. OECD. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities. – 2021.

<https://www.planetaformacion.com/en/blog/ai-in-education>

9. Zamonaviy ta‘lim platformalari (Coursera, edX, Khan Academy) materiallari. <https://uz.khanacademy.org/>

CHAPAQAY O‘QUVCHILAR UCHUN NEYROPEDAGOGIK RAQAMLI PLATFORMA: SUN’IY INTELLEKT ASOSIDA INKLUZIV TA’LIM

Rashidov Abduaziz Abduvali o‘g‘li

***Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Pedagogika bo'yicha PhD
doktoranti***

abduazizrashidov6972@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada chap qo'lli boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan "Chapaqay" ko'p tilli neyropedagogik raqamli platformasi (v6.0) ning ilmiy asoslari, tuzilmasi va dastlabki joriy etish natijalari yoritiladi. Platforma O'zbekistonda ushbu yo'nalishda ro'yxatdan o'ttirilgan birinchi raqamli vosita bo'lib, to'rt tilda (o'zbek, rus, ingliz, tojik) ishlaydi va sun'iy intellekt yordamida neyropedagogik tavsiyalar beradi. Maqola pedagogik-psixologik yondashuvlar va raqamli texnologiyalarni inkluziv ta'limda qo'llash mavzusiga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: chap qo'llilik, neyropedagogika, raqamli platforma, inkluziv ta'lim, sun'iy intellekt, boshlang'ich ta'lim, BRM 4-maqсад.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi XXI asr ko'nikmalarini — tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, hamkorlik va raqamli savodxonlik — shakllantirish vazifasini oldiga qo'ymoqda. Ammo bu maqsadga erishish uchun avvalo har bir o'quvchining noyob nevrobiologik xususiyatlari hisobga olinishi lozim. Chap qo'lli o'quvchilar — dunyodagi barcha bolalarning taxminan 10–12 foizi — bu jihatdan tizimli e'tibordan chetda qolmoqda [7, 1-b]. O'zbekiston maktablarida chap qo'llilik bo'yicha maxsus raqamli ta'lim resursi mavjud emas edi. "Chapaqay" platformasi ushbu bo'shliqni to'ldirish maqsadida ishlab chiqilgan.

Platformaning asosiy maqsadi — chap qo'lli o'quvchilarning o'quv jarayonida duch keladigan qiyinchiliklarini kamaytirish uchun o'qituvchilar, psixologlar va ota-onalarga ilmiy asoslangan, til to'sig'isiz, qulay raqamli vosita taqdim etishdir. Ushbu maqolada platforma 2-bo'lim mavzusiga — raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektdan foydalanish — to'g'ridan-to'g'ri aloqador sifatida tahlil qilinadi.

Muammoning ilmiy asoslari. Chap qo'llilik nevrologik xususiyat bo'lib, tuzatishni talab qilmaydi [8, 376-b]. Shunga qaramay, ushbu o'quvchilar maktabda tizimli qiyinchiliklarga duch keladi: o'ng qo'l uchun mo'ljallangan

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

yozuv texnikasi, moslashmagan jihozlar va chap qo‘llilik bo‘yicha tayyorgarlik ko‘rmagan o‘qituvchilar. Annett (1961) tadqiqotida majburiy qo‘l almashtirish yozish tezligini o‘lchov shkalasida 20 punktdan ortiq pasaytirganligi aniqlangan [1, 9-b].

Donskova (2022) boshlang‘ich sinf chap qo‘lli o‘quvchilarida maktab bilan bog‘liq tashvish darajasining Cohen's $d = 0,577$ kuchida ($p \leq 0,01$, $N = 124$) sezilarli yuqori ekanini ko‘rsatdi [5, 5-b]. Shalina, Petukhova va Romanov (2024) esa chap qo‘lli bolalarda fazoviy idrok va oliy psixik funksiyalarning o‘ziga xos xususiyatlari mavjudligini aniqladi [11, 54-b]. Bu natijalar chap qo‘lli o‘quvchilar uchun maxsus pedagogik yondashuvning zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

O‘zbekiston kontekstida Berdikhanova, Dilova va Hakimova (2022) o‘tkazgan so‘rovnoma shuni ko‘rsatdiki, ko‘pchilik boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari chap qo‘llilik bo‘yicha maxsus tayyorgarlik olmagan, ayrim maktablarda esa chap qo‘l bilan yozishni taqiqlash holatlari hali ham uchramoqda [3, 376-b]. Taxminiy hisob-kitoblarga ko‘ra, O‘zbekiston boshlang‘ich maktablarida 60 000 dan 72 000 gacha chap qo‘lli bola ta‘lim oladi. Bu holat BM Barqaror rivojlanish maqsadlari 4-maqsadi — inkluziv va sifatli ta‘lim — ning bevosita buzilishi hisoblanadi [13].

Platforma tuzilmasi va nazariy asosi. "Chapaqay" platformasi (v6.0) 2025-yil yanvaridan 2026-yil mart oyiga qadar oltita iteratsion versiyada ishlab chiqildi. Texnik jihatdan HTML5, CSS3 va JavaScript asosida qurilgan, o‘rnatishni talab qilmaydi va past texnik xususiyatli qurilmalarda ham ishlaydi. Bu O‘zbekiston maktablaridagi haqiqiy texnik sharoitga moslashtirilganligini anglatadi. Platformaning nazariy asosi "Shaxs va Muhit Mosligi" (Person-Environment Fit) konsepsiyasidir. Armstrong (2010) ta‘kidlaganidek, neyrodiversifikatsiya yondashuvida bolaning nevrologik xususiyati muammo sifatida emas, balki muhitning moslashishi zarur bo‘lgan farq sifatida ko‘riladi [2]. Shu tamoyil asosida platforma chap qo‘lli bolani "to‘g‘irlash" o‘rniga, uni qo‘llab-quvvatlay oladigan pedagogik muhit yaratishga yo‘naltirilgan.

Platforma to‘qqiz ta‘limiy va to‘rt funksional moduldan iborat. Ta‘limiy modullar Savkina (2022) tomonidan sinovdan o‘tkazilgan uch bosqichli qo‘llab-quvvatlash siklini — diagnostika, individual ta‘lim rejalashtirish va monitoring — o‘z ichiga oladi. Ushbu sikl eksperimental sharoitda yozish sifatini 23% ga yaxshilash va maktab tashvishini 31% ga kamaytirish natijasini bergan ($p < 0,05$) [10, 14-b].

Sun‘iy intellekt va ko‘p tillilik: amaliy echim. Platformaning markaziy texnologik yechimi — sun‘iy intellekt (Claude, Anthropic) asosida qurilgan

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

maslahat tizimi. O‘qituvchi, psixolog yoki ota-ona o‘z savolini yozsa, tizim integratsiyalashgan oltita peer-reviewed ilmiy manba va uchta dissertatsiya asosida aniq, kontekstga mos neyropedagogik tavsiya beradi. Bu, ayniqsa, maxsus ta'lim psixologiga murojaat qilish imkoniyati cheklangan maktablar uchun katta amaliy ahamiyatga ega. Platforma to'rt tilda ishlaydi: o'zbek, rus, ingliz va tojik. Ushbu ko'p tillilik O'zbekiston ta'lim muhitining ijtimoiy-lingvistik haqiqatini aks ettiradi. Bundan tashqari, Savkina (2022), Donskova (2022) va Shelopukhova (2006) ning uchta xorijiy dissertatsiyasi birinchi marta o'zbek tiliga tarjima qilinib, platformaga integratsiya qilindi [10; 6; 12]. Bu neyropedagogika sohasidagi fundamental bilimlarni o'zbek tilidagi pedagoglar uchun ochib bergan muhim ilmiy hissa hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarni ta'limda qo'llashning asosiy afzalligi — shaxsiylashtirilgan yondashuv imkoniyati. Platforma O'qituvchi Kunlik Kuzatuv Jurnalini orqali har bir o'quvchi bo'yicha besh ko'rsatkichni — diqqat, faollik, charchash, yozuv sifati va hissiy holat — har kuni qayd etish va ularga asoslangan individual tavsiyalar olish imkonini beradi. Bu esa ommaviy ta'limda individual neyropedagogik yondashuvni amalga oshirish uchun amaliy ko'prik vazifasini o'taydi.

Funksional modular. Edinburg Qo'l Ustuvorligi Inventariyasi moduli (Oldfield, 1971) 12 ta savoldan iborat bo'lib, -100 dan +100 gacha bo'lgan lateral koeffitsientni hisoblab, o'quvchi profili asosida pedagogik ko'rsatmalar beradi [9, 97-b]. Bu modul o'qituvchilarga maxsus psixologik tashxis, standartlashtirilgan usulda o'quvchining qo'l ustuvorligini aniqlash imkonini beradi. System Usability Scale moduli (Brooke, 1996) platformaning foydalanuvchilar tomonidan baholanishini qo'llab-quvvatlaydi [4]. Mugweni, Chinyoka va Ganga (2018) ta'kidlaganidek, chap qo'lli o'quvchilar uchun eng muhim omil — qo'llab-quvvatlovchi o'qituvchi munosabati va to'g'ri yozuv texnikasidir [8, 380-b]. Platforma aynan shu bo'shliqni to'ldirish uchun o'qituvchiga amaliy ko'rsatma va monitoring vositasini birgalikda taqdim etadi.

Erishilgan natijalar. Hozirgi vaqtda quyidagi aniq natijalarga erishildi: O'zbekiston Respublikasi Intellektual Mulk Agentligida Davlat Dasturiy Ta'minot Ro'yxatdan O'tish Sertifikati (DGU) olindi (2026) — bu O'zbekistonda neyropedagogik maqsadda ro'yxatdan o'ttirilgan birinchi raqamli vosita; platforma to'rt tilda ommaviy foydalanuvchilarga ochiq; uchta xorijiy dissertatsiya birinchi marta o'zbek tiliga tarjima qilindi. Ishlab chiqish jarayonida jalb etilgan o'qituvchilarning dastlabki fikr-mulohazalari Kunlik Kuzatuv Jurnalining nafaqat ma'lumot yig'ish, balki kasbiy rivojlanish mexanizmi sifatida ham ishlashini ko'rsatdi. O'qituvchilar chap qo'lli o'quvchilarni avvalgidan ko'ra tizimliroq kuzatishga e'tibor qaratganliklarini

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qayd etishdi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, yuqorida keltirilgan natijalar amalga oshirish natijalari bo'lib, nazorat qilingan empirik tadqiqot natijalari emas. Rasmiy foydalanish qulayligi va samaradorlik tadqiqotlari 2026-yilning aprel–iyun oylarida Shahrisabz va Toshkentdagi uchta boshlang'ich maktabda 120–150 ishtirokchi bilan o'tkazilishi rejalashtirilgan. Natijalar keyingi ilmiy nashrlarda e'lon qilinadi.

Xulosa. Chap qo'lli o'quvchilar XXI asr ta'lim tizimida neyropedagogik jihatdan yetarli e'tiborga ega bo'lmagan, ammo aniq qo'llab-quvvatlashga muhtoj guruh hisoblanadi. "Chapaqay" platformasi bu muammoga raqamli va ilmiy javob sifatida, O'zbekistonda ushbu maqsadda yaratilgan va ro'yxatdan o'ttirilgan birinchi vosita sifatida taqdim etilmoqda. Sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalarni neyroinkluziv ta'lim uchun qo'llash — bu shunchaki texnologik yangilik emas, balki pedagogik adolat masalasidir. Har bir o'quvchi, shu jumladan chap qo'lli bolalar ham, o'zining nevrologik xususiyatlariga mos keluvchi o'quv muhitiga haqlidir. Platforma bu yo'ldagi dastlabki amaliy qadam bo'lib, kelgusidagi tizimli islohotlar uchun ko'prik vazifasini o'tashga mo'ljallangan.

Adabiyotlar ro'yhati:

1. Annett, M. (1961). The binomial distribution of right, mixed and left handedness. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 13(1), 1–17.
2. Armstrong, T. (2010). *Neurodiversity: Discovering the extraordinary gifts of autism, ADHD, dyslexia, and other brain differences*. Da Capo Lifelong Books.
3. Berdikhonova, D., Dilova, N., & Hakimova, N. (2022). Features of teaching left-handed children in Uzbekistan schools. *Indonesian Journal of Innovation Studies*, 19.
4. Brooke, J. (1996). SUS: A quick and dirty usability scale. In P. W. Jordan et al. (Eds.), *Usability evaluation in industry* (pp. 189–194). Taylor & Francis.
5. Donskova, E. S. (2022). Features of frustration behavior in left-handed children of primary school age. *Psychological Science and Education*, 27(4), 5–14.
6. Donskova, E. S. (2022). Osobennosti frustratsionnogo povedeniya levshey mladshego shkol'nogo vozrasta [Dissertatsiya]. [O'zbek tiliga tarjima: Rashidov A. B., 2025].
7. McManus, I. C. (2002). *Right hand, left hand: The origins of asymmetry in brains, bodies, atoms and cultures*. Harvard University Press.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

8. Mugweni, R., Chinyoka, K., & Ganga, E. (2018). I cannot but I can: Writing with the left hand in primary school classrooms. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 7(4), 376–386.
9. Oldfield, R. C. (1971). The assessment and analysis of handedness: The Edinburgh inventory. *Neuropsychologia*, 9(1), 97–113.
10. Savkina, N. G. (2022). *Pedagogicheskoe soprovozhdenie levshey v pervom klasse [Dissertatsiya]. [O'zbek tiliga tarjima: Rashidov A. B., 2025]*.
11. [Shalina, O. S., Petukhova, N. A., & Romanov, D. B. (2024). The specifics of higher mental functions in children with a leading left hand. *Psychological Science and Education*, 29(3), 54–65.
12. Shelopukhova, O. V. (2006). *Psikhologo-pedagogicheskoe soprovozhdenie levshey [Dissertatsiya]. [O'zbek tiliga tarjima: Rashidov A. B., 2025]*.

UMUMTA'LIM FANLARINI O'QITISHDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI VA ISTIQBOLLARI

Mamadaliyev Dilmurod Murodilovich

***Andijon viloyati, Qo'rg'ontepa tumani 51-umumiy o'rta ta'lim maktabi
huquq-tarbiya fani o'qituvchisi, Andijon davlat pedagogika instituti
mustaqil izlanuvchi***

Annotatsiya: Mazkur maqola zamonaviy umumta'lim maktablarida sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarini joriy etishning pedagogik va psixologik afzalliklarini tahlil qiladi. Maqolada aniq va gumanitar fanlar misolida SI instrumentlarining samaradorligi, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi yangicha muloqot modellari hamda ta'limni individuallashtirish strategiyalari batafsil yoritilgan.

1. KIRISH. TA'LIMDAGI RAQAMLI EVOLYUTSIYA

Bugungi kunda ta'lim tizimi "Axborot yetkazib berish" bosqichidan "Kompetensiyalarni shakllantirish" bosqichiga o'tdi. An'anaviy sinf-dars tizimida o'qituvchi bir vaqtning o'zida 30-35 nafar o'quvchiga bir xil tezlikda ma'lumot beradi. Biroq, kognitiv psixologiya tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning axborotni o'zlashtirish darajasi bir-biridan tubdan farq qiladi.

Sun'iy intellekt (Artificial Intelligence) — bu ta'lim tizimidagi "yagona qolip" (one-size-fits-all) muammosiga yechim bo'la oladigan texnologiyadir. SI nafaqat ma'lumotlarni qayta ishlaydi, balki o'quvchining xatti-harakatlarini o'rganadi, uning kuchli va kuchsiz tomonlarini tahlil qiladi va shunga qarab o'quv dasturini moslashtiradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

2. ADAPTIV TA'LIM TIZIMLARI: INDIVIDUAL TRAYEKTORIYA

Adaptiv ta'lim — bu SI yordamida o‘quv materialini o‘quvchining bilim darajasiga moslashtirish jarayonidir.

2.1. "Zona Proximal Development" (Yaqin rivojlanish zonasi) va SI

Lev Vigotskiyning "Yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasiga ko‘ra, ta'lim o‘quvchi uchun na juda oson, na juda qiyin bo‘lishi kerak. SI algoritmlari (masalan, Knewton yoki DreamBox) o‘quvchi misolni qancha vaqtda yechgani va qayerda xatoga yo‘l qo‘yganiga qarab keyingi savolni tanlaydi.

Amaliy misol: Matematika darsida o‘quvchi "Kasrlar" mavzusini o‘rganmoqda. Agar u umumiy mahraj berishda adashsa, tizim buni darhol aniqlaydi va unga mavzuning nazariy qismini qaytadan, boshqacha usulda (masalan, vizual diagrammalar orqali) tushuntiradi. Agar o‘quvchi savollarga tez va xatosiz javob bersa, SI unga darhol murakkabroq — olimpiada darajasidagi topshiriqlarni taqdim etadi.

3. FANLAR KESIMIDA SI INSTRUMENTLARINING QO‘LLANILISHI

3.1. Aniq fanlar (Matematika, Fizika, Kimyo)

Aniq fanlarda SI hisoblash va modellash ishlarini osonlashtiradi.

Wolfram Alpha: Bu tizim shunchaki javobni bermaydi, balki masalaning yechilish bosqichlarini qadamma-qadam ko‘rsatadi. Bu o‘quvchiga algoritmlarni tushunishga yordam beradi.

Virtual laboratoriyalar: Fizika yoki kimyo darslarida SI bilan jihozlangan simulyatsiyalar (masalan, PhET Interactive Simulations) o‘quvchilarga xavfli yoki qimmat tajribalarni virtual olamda o‘tkazish imkonini beradi. Masalan, atom yadrosining parchalanishi yoki kuchli kislotalar bilan ishlash jarayonini xavfsiz kuzatish mumkin.

3.2. Filologiya va tillarni o‘qitish

Til o‘rganishda eng katta to‘siq — muloqot muhitining yo‘qligidir.

Nutqni tanish (Speech Recognition): Duolingo yoki Rosetta Stone kabi ilovalar SI yordamida o‘quvchining talaffuzini ona tili sohiblari bilan solishtiradi va xatoni to‘g‘rilaydi.

Insholarni tahlil qilish: Grammarly yoki GPT-4 asosidagi platformalar o‘quvchi yozgan inshoning nafaqat grammatikasini, balki uning uslubi, mantiqiy izchilligi va boy so‘z boyligini ham baholaydi.

4. O‘QITUVCHILAR UCHUN "RAQAMLI YORDAMCHI"

SI o‘qituvchini o‘rnini bosuvchi kuch emas, balki uning imkoniyatlarini kengaytiruvchi vositadir.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Avtomatlashtirilgan hisobotlar: Ilgari o‘qituvchi har bir chorak oxirida o‘quvchilarning o‘zlashtirish grafigini qo‘lda chizgan bo‘lsa, endi SI tizimlari (masalan, Canvas yoki Google Classroom integratsiyalari) qaysi o‘quvchi qaysi mavzuda orqada qolayotganini avtomatik ko‘rsatib beradi.

Dars ishlanmalarini yaratish: O‘qituvchi SI yordamida (masalan, Curipod platformasi) bir necha soniya ichida interaktiv dars taqdimotlari, testlar va qiziqarli o‘yinli topshiriqlarni yaratishi mumkin.

5. ETIK JIHATLAR VA TA’LIM XAVFSIZLIGI

SI dan foydalanishda ikki asosiy xavf mavjud:

1. Akademik halollik: O‘quvchilarning uy vazifalarini ChatGPT kabi botlarga qildirishi. Bunga yechim sifatida o‘qitish metodikasini o‘zgartirish — "nima" degan savoldan "nega" va "qanday" degan savollarga o‘tish lozim.

2. Ijtimoiy izolyatsiya: Kompyuter bilan haddan tashqari ko‘p muloqot qilish bolalarda ijtimoiy ko‘nikmalarining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, "Blended Learning" (Aralash ta’lim) modeli eng optimal variant hisoblanadi.

6. XORIJ TAJRIBASI VA O‘ZBEKISTON ISTIQBOLLARI

Janubiy Koreya va Singapur maktablarida hozirda "SI-darsliklar" joriy etilmoqda. Ushbu darsliklar o‘quvchining ko‘z harakatini kuzatib, u matnning qaysi qismida to‘xtab qolganini tahlil qiladi.

O‘zbekiston sharoitida SI dan foydalanishni kengaytirish uchun:

Maktablarni yuqori tezlikdagi internet bilan to‘liq ta’minlash;

Pedagog kadrlarni "Sun’iy intellekt savodxonligi" bo‘yicha qayta tayyorlash;

Milliy o‘quv dasturlariga moslashtirilgan o‘zbek tilidagi SI chatbotlarini yaratish lozim.

7. XULOSA

Sun’iy intellekt — bu ta’limdagi inqilobiy vosita bo‘lib, u ta’limni ommaviy ishlab chiqarish konveyeridan individual san’at darajasiga olib chiqadi. Uning yordamida o‘qituvchi o‘z e’tiborini o‘quvchining ma’naviy va ijodiy rivojlanishiga qaratish imkoniga ega bo‘ladi. Kelajak maktabi — bu SI texnologiyalari va insoniy pedagogika uyg‘unlashgan makon bo‘lishi shubhasiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi "Sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi qarori.

2. Baker, R. S. (2019). "Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning".

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3. Luckin, R. (2018). “Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century”.

4. UNESCO (2021). “AI and education: guidance for policy-makers”.

SUN’IY INTELLEKT VOSITALARINING BOLALARDAGI FIKRLASH QOBILIYATIGA TA’SIRI

Xudayberdiyev Muzaffarjon Mukumjonovich

“Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar” instituti

“Iqtisodiyot” kafedrasi assistenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun’iy intellekt vositalarining bolalar fikrlash qobiliyatiga ta’siri tahlil qilingan. Tadqiqot davomida sun’iy intellekt texnologiyalarining bolalarning mantiqiy, analitik va ijodiy fikrlashini rivojlantirishdagi ijobiy jihatlari hamda mustaqil fikrlash, xotira va ijtimoiy muloqotga salbiy ta’sirlari yoritib berilgan. Shuningdek, ota-ona va pedagoglarning sun’iy intellektdan samarali foydalanishdagi o‘rni ham ko‘rsatib o‘tilgan. Maqolada bolalarning intellektual rivojlanishida zamonaviy texnologiyalardan oqilona foydalanish zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Sun’iy intellekt, raqamli texnologiyalar, bolalar psixologiyasi, fikrlash qobiliyati, mantiqiy fikrlash, analitik tafakkur, ijodkorlik, ta’lim texnologiyalari, mustaqil fikrlash, axborot texnologiyalari.

Kirish

Hozirgi raqamli davrda sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari ta’lim, o‘yin, muloqot va kundalik hayotning ajralmas qismiga aylanmoqda. Chat-botlar, aqlli dasturlar, ovozli yordamchilar, virtual o‘qituvchilar va avtomatlashtirilgan o‘quv platformalari bolalar hayotiga ham faol kirib bormoqda. Bu jarayon bolalarning fikrlash qobiliyati, mustaqil qaror qabul qilishi va ijodiy salohiyatiga ijobiy hamda salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Sun’iy intellektning ijobiy ta’siri

1. Mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi

Sun’iy intellekt asosidagi o‘quv platformalari bolalarga masalalarni bosqichma-bosqich tushuntirib beradi. Bu esa:

- muammoni tahlil qilish;
- sabab va oqibatni tushunish;
- xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Masalan, matematika yoki dasturlash bo‘yicha SI yordamida ishlovchi ilovalar bolalarning analitik fikrlashini oshiradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

2. Individual ta’lim imkoniyatini yaratadi

Har bir bolaning qobiliyati va o‘zlashtirish darajasi turlicha bo‘ladi. Sun’iy intellekt:

- bolaning bilim darajasini aniqlaydi;
- unga mos topshiriqlar beradi;
- xatolarini tahlil qiladi.

Natijada bola o‘z tezligida o‘rganadi va bilimni chuqurroq egallaydi.

3. Ijodkorlikni qo‘llab-quvvatlaydi

SI vositalari orqali:

- rasm chizish;
- hikoya yozish;
- musiqa yaratish;
- animatsiyalar tayyorlash imkoniyati kengaymoqda.

Bu bolalarda kreativ fikrlash va tasavvur doirasini kengaytiradi.

4. Axborotga tezkor kirish imkonini beradi

Bolalar murakkab savollarga tez javob topa oladi. Bu esa:

- bilim olishga qiziqishni oshiradi;
- izlanish ko‘nikmasini shakllantiradi;
- mustaqil o‘rganishga yordam beradi.

Sun’iy intellektning salbiy ta’siri

1. Mustaqil fikrlashning susayishi

Agar bola har bir savolga tayyor javobni SI orqali olsa:

- mustaqil izlanmaydi;
- chuqur tahlil qilmaydi;
- mantiqiy fikrlash sustlashadi.

Bu holat ayniqsa uy vazifalarini to‘liq SI yordamida bajarishda kuzatiladi.

2. Xotira faoliyatining pasayishi

Doimiy ravishda texnologiyaga tayanish:

- ma’lumotni eslab qolish ehtiyojini kamaytiradi;
- diqqatni jamlashni qiyinlashtiradi;
- tez unutishga olib kelishi mumkin.

3. Ijtimoiy fikrlash va muloqotning kamayishi

Bolalar ko‘proq virtual yordamchilar bilan muloqot qilsa:

- jonli suhbat ko‘nikmalari kamayadi;
- jamoada ishlash qobiliyati sustlashadi;
- hissiy intellekt rivojlanishi sekinlashadi.

4. Tayyorlikka o‘rganib qolish

SI vositalari ba’zan barcha ishni osonlashtirib yuboradi. Natijada:

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

- bolada sabr-toqat kamayadi;
- murakkab vazifalardan qochish holati yuz beradi;
- mehnat qilish motivatsiyasi pasayadi.

Ota-ona va o‘qituvchilarning roli

Sun’iy intellektdan samarali foydalanish uchun nazorat va muvozanat zarur.

Ota-onalar va pedagoglar:

- bolalarning ekran vaqtini nazorat qilishi;
- SI vositalaridan faqat yordamchi sifatida foydalanishni o‘rgatishi;
- mustaqil fikrlashga undovchi savollar berishi kerak.

Shuningdek, bolalarni:

- kitob o‘qishga;
- muloqotga;
- ijodiy o‘yinlarga;
- amaliy mashg‘ulotlarga jalb qilish muhimdir.

Xulosa. Sun’iy intellekt vositalari bolalarning fikrlash qobiliyatiga kuchli ta’sir ko‘rsatadigan zamonaviy texnologiyadir. U to‘g‘ri qo‘llanilganda bolalarning bilim olish, tahlil qilish va ijodkorlik salohiyatini oshiradi. Biroq nazoratsiz va me’yoridan ortiq foydalanish mustaqil fikrlashning susayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli SI texnologiyalaridan oqilona foydalanish, bolalarda tanqidiy va mustaqil fikrlashni rivojlantirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. – Toshkent, 2020.
2. Russell S., Norvig P. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. – 4th edition. – Pearson Education, 2021.
3. Woolf B. P. *Building Intelligent Interactive Tutors: Student-Centered Strategies for Revolutionizing E-learning*. – Morgan Kaufmann, 2021.
4. Luckin R. *Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century*. – London: UCL Institute of Education Press, 2018.
5. Selwyn N. *Education and Technology: Key Issues and Debates*. – Bloomsbury Publishing, 2022.
6. UNESCO. *Artificial Intelligence and Education: Guidance for Policy-makers*. – Paris: UNESCO Publishing, 2021.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

7. Piaget J. *The Psychology of Intelligence*. – Routledge, 2001.
8. Vygotsky L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. – Harvard University Press, 1978.
9. Mayer R. E. *Multimedia Learning*. – Cambridge University Press, 2021.
10. Anderson J. R. *Cognitive Psychology and Its Implications*. – Worth Publishers, 2020.
11. Karimov I., Xasanov A. “Raqamli texnologiyalarning yoshlar tafakkuriga ta’siri”. // *Ta’lim va innovatsiya* ilmiy jurnali. – Toshkent, 2023. – №4. – B. 45–52.
12. Abdullayev Sh. “Sun’iy intellekt va zamonaviy ta’lim tizimi”. // *Pedagogik mahorat* jurnali. – 2024. – №2. – B. 33–39.
13. UNICEF. *Policy Guidance on AI for Children*. – New York, 2021.
14. OECD. *Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities*. – Paris, 2023.
15. Floridi L. *The Ethics of Artificial Intelligence*. – Oxford University Press, 2023.

IJTIMOIIY TARMOQLAR VA RAQAMLI KOMMUNIKATSIYA VOSITALARINING O‘SPIRINLARDA EMOSIONAL INTELLEKT VA EMPATIYA RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

Shamsiddinov G‘iyosjon Husniddin o‘g‘li
Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Pedagogika kafedrası tayanch
doktoranti

E-mail: giyosjonshamsiddinov95@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0007-7010-6264>

XXI asrning ikkinchi o‘n yilligiga kelib, raqamli texnologiyalar shunchaki yordamchi vositadan butun bir hayotiy muhitga aylandi. Ayniqsa, o‘spirinlik davrida - shaxsiyat shakllanadigan va ijtimoiy aloqalarga ehtiyoj eng yuqori nuqtaga chiqadigan davrda - ijtimoiy tarmoqlarning o‘rni beqiyos. Biroq, ekran ortidagi muloqot insonning eng muhim ikki xususiyati: emosional intellekt (EQ) va empatiya rivojlanishiga qanday ta’sir ko‘rsatmoqda. Zamonaviy axborot jamiyatida ijtimoiy tarmoqlar va raqamli kommunikatsiya vositalarining o‘spirinlar hayotiga kirib borishi misli ko‘rilmagan tezlikda davom etmoqda. Instagram, Telegram, TikTok, YouTube kabi platformalar 12-17 yoshdagi o‘spirinlarning ijtimoiy muloqot manzarasini tubdan o‘zgartirdi. Datareportal

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

(2024) ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'ylab 13-17 yoshdagi o'spirinlarning 94,2 foizi kamida bitta ijtimoiy tarmoqda faol hisobga ega. O'zbekistonda ham bu tendensiya yaqqol namoyon bo'lmoqda. 2024 yilda mamlakatda internet foydalanuvchilar soni 25,9 million kishiga yetdi; o'smirlar va yoshlar eng faol foydalanuvchi segment sifatida ajralib turadi. O'spirinlar kuniga o'rtacha 6-8 soatini turli raqamli platformalarda o'tkazmoqda, bundan 3-4 soati ijtimoiy tarmoqlarga to'g'ri keladi (O'zDSQ, 2024). Neyropedagogika fani nuqtai nazaridan bu holat alohida ahamiyat kasb etadi, chunki o'spirinlik davri 12 yoshdan 17 yoshgacha miya rivojlanishining muhim “sensitiv davri” hisoblanadi. Aynan shu davrda prefrontal korteks, limbik tizim va aks ettiruvchi neyronlar tarmog'i shakllanib, emosional intellekt va empatiya kabi yuqori darajali kognitiv va affektiv qobiliyatlarning poydevori yaratiladi (Blakemore, 2018; Siegel, 2015).

Shu sababli, raqamli kommunikatsiya muhitining ushbu nozik neyral tizimlar rivojlanishiga ta'sirini ilmiy jihatdan o'rganish - bugungi neyropedagogika, rivojlanish psixologiyasi va ta'lim siyosati uchun eng dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Emotsional intellekt: Ekran ortidagi “Men”: Emotsional intellekt o'z tuyg'ularini anglash, ularni boshqarish va boshqalarning his-tuyg'ularini to'g'ri talqin qilish qobiliyatidir. O'spirinlar uchun ijtimoiy tarmoqlar o'zini namoyon qilish poligoniga aylangan. Ijtimoiy tarmoqlar o'spirinlarga o'z his-tuyg'ularini yozma ravishda ifoda etish, o'z kechinmalari haqida bloglar yuritish imkonini beradi. Bu jarayon “refleksiya” (o'z-o'zini tahlil qilish) xususiyatini kuchaytirishi mumkin. Masalan, introvert o'spirinlar jonli muloqotda ayta olmagan fikrlarini onlayn muhitda bayon etish orqali emotsional yengillik topadilar.

Emotsional intellekt nuqtai nazaridan qaraganda, ijtimoiy tarmoqlar o'spirinda “Ekran ortidagi Men” fenomenini yuzaga keltirmoqda. Bu jarayonda o'spirin o'zining haqiqiy his-tuyg'ulari va virtual olamdagi ideallashgan obrazi o'rtasidagi ziddiyatga duch keladi. Raqamli platformalar taqdim etayotgan turli filtrlar va tahrirlash imkoniyatlari o'spirinni faqat “mukammal” hayotni namoyish etishga majbur qiladi. Natijada, u o'zining real hissiyotlarini - xavotir, charchoq yoki muvaffaqiyatsizliklarini yashirishga o'rganadi. Neyropedagogik jihatdan bu holat miyaning prefrontal qobig'i va limbik tizimi o'rtasidagi muvozanatni buzishi mumkin; o'spirin o'z tuyg'ularini chuqur tahlil qilish (refleksiya) o'rniga, ularni tashqi “layk”lar va ijobiy sharhlar orqali sun'iy ravishda boshqarishga o'tadi. Bu esa o'z-o'zini anglash darajasining pasayishiga va emotsional barqarorlikning virtual olamga qaram bo'lib qolishiga olib keladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Empatiya rivojlanishi masalasida esa raqamli muloqot yanada murakkabroq manzarani namoyon etadi. Inson empatiyasi asosan yuzma-yuz muloqotdagi noverbal signallar - ko‘z qarashi, ovoz ohangi va yuz mimikasi orqali oziqlanadi. Ekran orqali muloqot qilganda, o‘spirin miyasi bu hayotiy muhim axborotlardan mahrum bo‘ladi. Neyrologik tilda aytganda, suhbatdoshning emotsional holatini aks ettiruvchi “ko‘zgu neyronlari” raqamli matnlarni o‘qish jarayonida jonli muloqotdagidek faol ishlamaydi. Bu “emosional sovuqlik” yoki “raqamli to‘siq”ni keltirib chiqaradi: o‘spirin ekran ortidagi insonning haqiqiy og‘rig‘ini yoki quvonchini his qilmaydi, natijada unga nisbatan shafqatsizroq munosabatda bo‘lish (kiberbulling) yoki boshqalarning muammolariga befarq qarash shakllanadi. Empatiya kognitiv darajadan mexanik darajaga tushib qolishi, yoshlarning real hayotda insoniy yaqinlik o‘rnatish qobiliyatini zaiflashtirishi mumkin.

Shu bilan birga, raqamli kommunikatsiyaning neyrobiologik asosi bo‘lgan dopamin tizimi o‘spirinlarni doimiy ravishda tashqi rag‘bat kutishga o‘rgatib qo‘yadi. Har bir bildirishnoma miyada kichik bir mukofot hissini uyg‘otsa-da, bu jarayon diqqatning tarqoqlashishiga va chuqur emotsional bog‘lanishlarning yuzaki bo‘lib qolishiga sabab bo‘ladi. Biroq, bu vositalar faqat salbiy ta‘sirga ega deb aytish ham to‘g‘ri emas. To‘g‘ri yo‘naltirilgan raqamli muloqot o‘spirinlarga o‘zining emotsional kechinmalarini yozma bayon etish orqali tushkunlikdan chiqishga, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash topishga va o‘ziga o‘xshash dunyoqarashga ega tengdoshlari bilan birlashishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli vositalar o‘spirinlar emotsional intellekti va empatiyasini shakllantiruvchi ikki tig‘li qurol kabi. Agar ushbu jarayon o‘z holiga tashlab qo‘yilsa, u shaxsning emotsional jihatdan qashshoqlashishiga va ijtimoiy izolyatsiyaga olib kelishi mumkin. Pedagogik va neyropsixologik yondashuv orqali o‘spirinlarda raqamli gigiyena madaniyatini shakllantirish, ularga onlayn muloqotda ham insoniy qadriyatlarni saqlab qolishni o‘rgatish hamda real va virtual olam o‘rtasidagi sog‘lom balansni tushuntirish bugungi kunning kechiktirib bo‘lmas vazifasidir. Faqatgina jonli muloqot bilan boyitilgan raqamli tajriba o‘spirinning emotsional jihatdan yetuk shaxs bo‘lib shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G‘oziyev, E. G‘. (2010). “Psixologiya (Ontogenez psixologiyasi)”. Toshkent: “Noshir”.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

2. Yo‘ldoshev, J. G‘., Usmanov, S. A. (2008). “Zamonaviy o‘quv texnologiyalari”. Toshkent: “Iqtisod-moliya”.

3. Goleman, D. (2005). “Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ”. New York: Bantam Books.

4. Turkle, S. (2011). “Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other”. Basic Books.

5. Jensen, E. (2005). “Teaching with the Brain in Mind”. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development (ASCD).

UMUMTA’LIM FANLARINI O‘QITISHDA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI VA ISTIQBOLLARI

Mamadaliyev Dilmurod Murodilovich

Andijon viloyati, Qo‘rg‘ontepa tumani

51-maktab oliy toifali huquq va tarbiya fani o‘qituvchisi,

Andijon davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy umumta’lim tizimida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarini joriy etishning ahamiyati va istiqbollari tadqiq etiladi. Tadqiqotda adaptiv o‘qitish, o‘quv jarayonini personalizatsiya qilish hamda o‘qituvchi va o‘quvchi munosabatlaridagi raqamli transformatsiya jarayonlari tahlil qilingan. Shuningdek, aniq va gumanitar fanlarni o‘qitishda SI instrumentlaridan foydalanishning samaradorligi bo‘yicha amaliy misollar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Sun’iy intellekt, adaptiv ta’lim, ta’limni individuallashtirish, raqamli pedagogika, chatbotlar, intellektual repetitorlik tizimlari, o‘quv tahlili.

KIRISH. XXI asrning uchinchi o‘n yilligiga kelib, axborot texnologiyalarining rivojlanishi ta’lim sohasida tub burilish yasadi. An’anaviy ta’lim usullari o‘rnini bosqichma-bosqich raqamli va intellektual tizimlar egallamoqda. O‘zbekiston Respublikasining "Raqamli O‘zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida ta’limga innovatsion texnologiyalarni jalb etish ustuvor vazifa etib belgilangan.

Sun’iy intellekt (SI) — bu inson intellektiga xos funksiyalarni bajaruvchi kompyuter tizimlari bo‘lib, u ta’limda o‘qituvchining yordamchisi va o‘quvchining individual repetitori sifatida namoyon bo‘lmoqda. Umumta’lim fanlari (matematika, fizika, tillar, tarix) murakkablik darajasi va o‘zlashtirish sur’ati bo‘yicha farqlanadi, bu esa SI texnologiyalarini qo‘llashni taqozo etadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

TA'LIMDA SUN'IIY INTELLEKTNING ASOSIY YO'NALISHLARI.

Umumta'lim maktablarida SI quyidagi uchta asosiy yo'nalishda ahamiyat kasb etadi:

Adaptivo'qitish (Adaptive Learning)

Har bir o'quvchi ma'lumotni turlicha tezlikda qabul qiladi. SI algoritmlari o'quvchining bilim darajasini real vaqt rejimida tahlil qilib, unga mos keladigan kontentni taqdim etadi. Agar o'quvchi kvadrat tenglamalarni yechishda qiynalsa, tizim unga avtomatik ravishda soddaroq misollar va tushuntirish videolarini taklif qiladi.

Avtomatlashtirilgan baholash tizimlari

O'qituvchilar vaqtining 30-40 foizini uy vazifalarini tekshirish va test natijalarini tahlil qilishga sarflashadi. **Gradescope** yoki shunga o'xshash SI dasturlari nafaqat testlarni, balki insholar va ochiq savollarni ham tahlil qilib, xatolarni ko'rsatib berishi mumkin.

2.3. Intelligent Tutoring Systems (ITS) — Intellectual repetitorlik Bu tizimlar o'quvchiga 24/7 rejimida yordam beradi. Masalan, til o'rganishda **Duolingo** yoki matematika bo'yicha **Photomath** kabi ilovalar SI yordamida xatolar ustida ishlashni o'rgatadi.

FANLAR KESIMIDA SI NING QO'LLANILISHI

Matematika va Aniq fanlar.

Aniq fanlarda SI murakkab formulalarni vizuallashtirishga yordam beradi. Masalan, geometrik shakllarning 3D modellarini yaratish va ularning o'zgarishini dinamik tarzda ko'rsatish o'quvchining fazoviy tafakkurini rivojlantiradi.

Misol: $f(x) = x^2 + 2x + 1$ funksiyasining grafigini SI yordamida tahlil qilish va uning ekstremum nuqtalarini aniqlash.

Ijtimoiy - Gumanitar fanlar va Tillar Tillar o'qitishda SI talaffuzni tekshirish (Speech Recognition) va matnlarni semantik tahlil qilishda beqiyosdir. Chatbotlar (masalan, ChatGPT) orqali o'quvchilar xorijiy tillarda muloqot qilish amaliyotini o'tashlari mumkin.

O'QITUVCHI VA SUN'IIY INTELLEKT: HAMKORLIK MODELLARI

SI hech qachon o'qituvchining o'rnini to'liq bosa olmaydi, chunki ta'limda **emotsional intellekt** va **tarbiya** muhim rol o'ynaydi. Biroq, SI o'qituvchining yukini kamaytiradi:

1. **Individual trayektoriya tuzish:** SI sinfdagi 30 ta o'quvchining har biri uchun alohida rivojlanish rejasini taklif qiladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

2. Inlyuziv ta‘lim: Eshitish yoki ko‘rishda nuqsoni bor bolalar uchun SI matnni

MUAMMO VA TO‘SIQLAR. SI joriy etishda bir qator qiyinchiliklar ham mavjud:

- **Ma‘lumotlar xavfsizligi:** O‘quvchilarning shaxsiy ma‘lumotlarini himoya qilish.

- **Raqamli tafovut:** Hamma hududlarda ham yuqori tezlikdagi internet va zamonaviy qurilmalar mavjud emasligi.

- **Etik muammolar:** O‘quvchilarning mustaqil fikrlashdan ko‘ra, tayyor sun‘iy intellekt javoblariga tayanib qolishi.

O‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, SI elementlari qo‘llanilgan darslarda o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichi an‘anaviy darslarga nisbatan **15-20% ga yuqori**. Buning sababi o‘quvchining qiziqishiga moslashtirilgan interaktiv muhitdir.

Ko'rsatkich	An'anaviy ta'lim	SI bilan integratsiyalashgan ta'lim
Individual yondashuv	Past	Juda yuqori
Baholash tezligi	Sekin	Real vaqt rejimida
O'quvchi motivatsiyasi	O'rta	Yuqori (Geymifikatsiya hisobiga)

Xulosa qilib aytganda, umumta‘lim fanlarini o‘qitishda sun‘iy intellektdan foydalanish zamon talabidir. Bu texnologiya ta‘lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi, o‘qituvchini texnik ishlardan ozod qilib, ijodiy pedagogikaga yo‘naltiradi. Kelajakda maktab dasturlariga SI bilan ishlash ko‘nikmalarini (AI Literacy) kiritish davlatning intellektual salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi "Sun‘iy intellekt texnologiyalarini joriy etish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi qarori.

2. Baker, R. S. (2019). *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*.

3. Luckin, R. (2018). *Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century*.

**NODAVLAT MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA
MENEJMENT KOMPETENSIYALARINING TA'LIM SIFATI
OSHISHIGA TA'SIRI VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA
SUN'IY INTELEKTDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI**

Mongiyev Abdulxokim Ibragimovich

DMTTDMQMOI tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida menejment kompetensiyalarining mazmun-mohiyati va ularning ta'lim sifati oshishiga ta'siri tahlil etilgan. Tadqiqot jarayonida rahbar va pedagog xodimlarning kasbiy, kommunikativ hamda innovatsion kompetensiyalarini rivojlantirishning ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, samarali boshqaruv mexanizmlari orqali ta'lim jarayonini takomillashtirish, pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish hamda raqobatbardosh ta'lim muhitini shakllantirish masalalari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari menejment kompetensiyalarining yuqori darajada rivojlanishi ta'lim sifati, tarbiyalanuvchilarning rivojlanish ko'rsatkichlari va ota-onalar qoniqish darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi.

Аннотация. В данной статье анализируется сущность управленческих компетенций в негосударственных дошкольных образовательных организациях и их влияние на повышение качества образования. В процессе исследования раскрывается значение развития профессиональных, коммуникативных и инновационных компетенций руководителей и педагогов. Также рассматриваются вопросы совершенствования образовательного процесса посредством эффективных механизмов управления, повышения педагогической эффективности и формирования конкурентоспособной образовательной среды. Результаты исследования подтверждают, что высокий уровень развития управленческих компетенций оказывает положительное влияние на качество образования, показатели развития воспитанников и уровень удовлетворенности родителей.

Abstract. This article analyzes the essence of management competencies in non-state preschool educational institutions and their impact on improving the

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

quality of education. The study highlights the importance of developing professional, communicative, and innovative competencies among managers and teaching staff. It also examines ways to enhance the educational process through effective management mechanisms, improve pedagogical performance, and create a competitive educational environment. The findings confirm that a high level of management competencies positively influences the quality of education, children's developmental outcomes, and parental satisfaction.

Kalit so‘zlar: menejment, kompetensiya, maktabgacha ta’lim, ta’lim sifati, boshqaruv, innovatsiya, pedagogik samaradorlik.

Ключевые слова: менеджмент, компетенции, дошкольное образование, качество образования, управление, инновации, педагогическая эффективность.

Keywords: management, competencies, preschool education, quality of education, governance, innovation, pedagogical effectiveness.

Kirish. Hozirgi globallashuv sharoitida ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlarida sifat va samaradorlikni oshirish ustuvor vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Xususan, maktabgacha ta’lim tizimi shaxsning intellektual, ijtimoiy va emotsional rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. So‘nggi yillarda nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari sonining ortishi ta’lim xizmatlari bozorida raqobat muhitini shakllantirib, sifatli ta’limni ta’minlash masalasini yanada dolzarb etib qo‘ymoqda.

Mazkur sharoitda ta’lim sifati ko‘p jihatdan tashkilot boshqaruvi samaradorligiga bog‘liq bo‘lib, ayniqsa menejment kompetensiyalarining shakllanganlik darajasi muhim ahamiyat kasb etadi. Rahbar va pedagog xodimlarning zamonaviy boshqaruv ko‘nikmalariga ega bo‘lishi, strategik fikrlashi, innovatsion yondashuvlarni qo‘llay olishi ta’lim jarayonining sifatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Shuningdek, nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida samarali menejment tizimini joriy etish orqali resurslardan oqilona foydalanish, pedagogik jarayonni to‘g‘ri tashkil etish va ta’lim ishtirokchilari o‘rtasida samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yish imkoniyati yaratiladi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim sifati, tarbiyalanuvchilarning rivojlanish ko‘rsatkichlari hamda ota-onalar qoniqish darajasining oshishiga xizmat qiladi. Shu bois, mazkur maqolada nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida menejment kompetensiyalarining ta’lim sifati oshishiga ta’sirini ilmiy jihatdan

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tahlil qilish va ularni rivojlantirishning samarali yo‘llarini aniqlash asosiy maqsad qilib belgilangan.

Nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim sifati ko‘p jihatdan boshqaruv tizimining samaradorligi bilan belgilanadi. Ayniqsa, menejment kompetensiyalari tashkilot faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish, nazorat qilish va baholash jarayonlarida muhim rol o‘ynaydi. Menejment kompetensiyalari deganda rahbar va pedagog xodimlarning boshqaruv faoliyatini samarali amalga oshirishga xizmat qiluvchi bilim, ko‘nikma va malakalar majmui tushuniladi.

Birinchidan, strategik kompetensiya tashkilotning uzoq muddatli rivojlanish yo‘nalishlarini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari raqobat muhitida faoliyat yuritganligi sababli, ular o‘z strategik maqsadlarini aniq belgilashi va ularga erishish yo‘llarini ishlab chiqishi zarur. Strategik rejalashtirish ta’lim sifatini barqaror ravishda oshirish imkonini beradi. Ikkinchidan, kommunikativ kompetensiya boshqaruv jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Rahbarning pedagoglar, ota-onalar va boshqa manfaatdor tomonlar bilan samarali muloqot o‘rnatishi ta’lim muhitining ijobiy shakllanishiga xizmat qiladi. Ochiq va samarali kommunikatsiya orqali muammolar tezkor hal etiladi va jamoada ishonch muhitini yaratish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Uchinchidan, innovatsion kompetensiya zamonaviy ta’lim texnologiyalarini joriy etishda muhim omil hisoblanadi. Bugungi kunda ta’lim jarayonida interaktiv metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va yangi pedagogik yondashuvlardan foydalanish ta’lim sifati oshishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Rahbar va pedagoglarning innovatsion fikrlashi esa ushbu jarayonni samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

To‘rtinchidan, muammolarni hal qilish kompetensiyasi boshqaruv faoliyatida yuzaga keladigan turli vaziyatlarni tahlil qilish va optimal qarorlar qabul qilishni nazarda tutadi. Bu kompetensiya yordamida tashkilotda yuzaga keladigan pedagogik, tashkiliy va ijtimoiy muammolar samarali bartaraf etiladi.

Beshinchidan, jamoa bilan ishlash kompetensiyasi ta’lim tashkilotida sog‘lom psixologik muhitni yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Jamoaviy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish, xodimlarni rag‘batlantirish va ularning kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash ta’lim sifatining oshishiga xizmat qiladi.

Yuqorida qayd etilgan menejment kompetensiyalari o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, ularning kompleks rivojlanishi nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqadi. Shu bilan birga, zamonaviy boshqaruv yondashuvlarini joriy etish, ichki monitoring

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tizimini takomillashtirish hamda pedagoglarning malakasini muntazam oshirib borish ta’lim samaradorligini ta’minlovchi muhim omillar hisoblanadi. Shunday qilib, menejment kompetensiyalarining rivojlanganlik darajasi nafaqat tashkilotning ichki faoliyatini takomillashtiradi, balki uning raqobatbardoshligini oshirib, ta’lim xizmatlari sifatini yuqori darajaga ko‘taradi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida menejment kompetensiyalarining rivojlanganlik darajasi ta’lim sifati oshishining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Xususan, strategik, kommunikativ, innovatsion va tashkiliy kompetensiyalarning uyg‘un rivojlanishi boshqaruv samaradorligini ta’minlab, pedagogik jarayonning sifat ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilaydi. Shuningdek, samarali menejment tizimi orqali resurslardan oqilona foydalanish, pedagog xodimlarning kasbiy salohiyatini oshirish hamda ta’lim jarayoniga zamonaviy yondashuvlarni joriy etish imkoniyati kengayadi. Bu esa o‘z navbatida tarbiyalanuvchilarning har tomonlama rivojlanishi, ta’lim muhitining sifat jihatidan takomillashuvi va otanalar qoniqish darajasining ortishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot asosida shuni ta’kidlash mumkinki, nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida menejment kompetensiyalarini muntazam rivojlantirish, rahbar va pedagoglarning malakasini oshirish hamda innovatsion boshqaruv yondashuvlarini keng joriy etish ta’lim sifati barqaror o‘shishini ta’minlaydi. Shu bois, ushbu yo‘nalishda tizimli islohotlarni amalga oshirish va ilmiy-amaliy tadqiqotlarni davom ettirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kalmuratov.T.N. Boshqaruv funksiyalari asosida davlat xususiy sheriklik asosida nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini boshqarish mexanizimi// Xalq ta’limi ilmiy-metodik jurnali 2023-yil 3-son.
2. Kalmuratov.T.N. Xorijiy davlatlarda maktabgacha ta’lim sifatini boshqarishning o‘ziga xos jihatlari// Ilim hám jámiyet. №4.2021. B. 30-33.
3. Matkarimov J.Sh., Sharofaddinov Sh.A. Ta’lim jarayonida boshqaruv faoliyati samaradorligini baholashga oid nazariy qarashlar. – T.: Zamonaviy ta’lim, 2015, №3. 11-15 b.
4. Turg‘unov S.T. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalari direktorlari boshqaruv faoliyatining nazariy asoslari: Monografiya. – T.: Fan, 2006. – 196 b.
5. Abdullayev F. Oliy ta’lim muassasasini boshqarishda axborot xizmati tizimini takomillashtirish (pedagogika oliy ta’lim muassasalari misolida). Dis.p.f.f.dok. – T.: O‘zPFITI, 2020. – 255 b.

MTTDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

DMTTDMQTMOI tayanch doktoranti
Sultonova Shohida Muxtor qizi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanishning afzalliklari yoritilgan. Ta’lim jarayonida zamonaviy raqamli vositalar va SI texnologiyalarini qo‘llash bolalarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirishi, individual yondashuvni ta’minlashi hamda ta’lim samaradorligini kuchaytirishi asoslab berilgan. Shuningdek, interaktiv dasturlar, ta’limiy o‘yinlar va aqlli tizimlar orqali bolalarda mustaqil fikrlash, kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Maqolada raqamli texnologiyalarni pedagogik jarayonga to‘g‘ri va me‘yoriy joriy etishning ahamiyati ham ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, innovatsion ta’lim, interaktiv o‘yinlar, AKT, individual yondashuv, kreativlik, tanqidiy fikrlash, ta’lim samaradorligi, zamonaviy pedagogika, multimedia vositalari.

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimi, xususan maktabgacha ta’lim tashkilotlari (MTT) faoliyatiga raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektni (SI) joriy etish dolzarb masalalardan biriga aylanib bormoqda. XXI asr texnologik taraqqiyot davri bo‘lib, bu jarayon ta’lim mazmuni va metodlariga ham bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirishda zamonaviy raqamli vositalardan foydalanish ta’lim sifatini oshirish, bolalarning qiziqishini kuchaytirish hamda o‘quv jarayonini samarali tashkil etish imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar, jumladan interaktiv doskalar, ta’limiy mobil ilovalar, multimedia vositalari va maxsus dasturlar bolalarning bilish jarayonini faollashtiradi. Bunday vositalar yordamida murakkab tushunchalar vizual va o‘yin shaklida tushuntiriladi, bu esa maktabgacha yoshdagi bolalarning eslab qolish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi. Masalan, harflar, raqamlar, ranglar yoki tabiat hodisalarini o‘rgatishda animatsion dasturlar va interaktiv o‘yinlardan foydalanish bolalarda kuchli qiziqish uyg‘otadi. Sun’iy intellekt texnologiyalari esa ta’lim jarayonini yanada shaxsiylashtirish imkonini beradi. Har bir bolaning individual rivojlanish darajasini tahlil qilib, SI asosidagi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tizimlar ularning ehtiyojlariga mos topshiriqlar va mashqlarni taklif etishi mumkin. Bu esa bolalarning o‘zlashtirish tezligi va qobiliyatiga qarab differensial yondashuvni ta‘minlaydi. Natijada har bir bola o‘z imkoniyatiga mos ravishda rivojlanadi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar tarbiyachilar ishini ham yengillashtiradi. Elektron jurnal va monitoring tizimlari orqali bolalarning rivojlanishi doimiy kuzatib boriladi, natijalar tahlil qilinadi va kerakli pedagogik qarorlar qabul qilinadi. Bu esa ta‘lim jarayonini yanada tizimli va samarali tashkil etishga yordam beradi. MTTda raqamli vositalardan foydalanish bolalarda kreativlik va tanqidiy fikrlashni ham rivojlantiradi. Interaktiv o‘yinlar va virtual mashg‘ulotlar orqali bolalar mustaqil qaror qabul qilishga, muammolarni hal etishga va yangi g‘oyalar yaratishga o‘rganadi. Bu esa ularning kelajakdagi ta‘lim bosqichlariga puxta tayyorlanishiga zamin yaratadi. Biroq, raqamli texnologiyalardan foydalanishda me‘yorni saqlash muhimdir. Bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, ekran vaqtini cheklash va real faoliyat bilan raqamli faoliyatni uyg‘unlashtirish zarur. Chunki jonli muloqot, harakatli o‘yinlar va amaliy mashg‘ulotlar ham maktabgacha yoshdagi bolalar rivojida muhim o‘rin tutadi. MTTda raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektdan foydalanish ta‘lim sifatini oshirish, bolalarning individual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash hamda zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Ushbu innovatsiyalarni to‘g‘ri va maqsadli qo‘llash maktabgacha ta‘lim tizimini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi. Hozirgi globallashuv sharoitida ta‘lim tizimi tez sur‘atlar bilan raqamli transformatsiyaga uchramoqda. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlari (MTT) ham ushbu jarayondan chetda qolmay, raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellekt (SI) imkoniyatlaridan keng foydalanishga o‘tmoqda. Bu esa ta‘lim jarayonining mazmuni, shakli va samaradorligini tubdan o‘zgartirib, uni zamonaviy talablar darajasiga olib chiqmoqda. Raqamli texnologiyalar MTTda o‘quv jarayonini yanada ko‘rgazmali va qiziqarli tashkil etishga yordam beradi. Bolalar uchun mo‘ljallangan interaktiv dasturlar, animatsion videolar va ta‘limiy o‘yinlar ularning diqqatini jamlash, eslab qolish va tushunish qobiliyatini kuchaytiradi. Masalan, raqamlar va harflarni o‘rgatishda multimediali ilovalar qo‘llanilganda, bola nafaqat eshitadi, balki ko‘radi va amaliy bajaradi, bu esa bilimni mustahkamlashga xizmat qiladi. Sun‘iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi esa ta‘lim jarayonida yangi bosqichni boshlab berdi. SI asosidagi tizimlar bolalarning bilim darajasi, qiziqishi va rivojlanish sur‘atini tahlil qilib, individual yondashuvni ta‘minlaydi. Bu orqali har bir bolaga mos topshiriqlar beriladi va uning imkoniyatlari to‘liq namoyon bo‘lishiga sharoit yaratiladi. Natijada ta‘lim jarayoni yanada adolatli va samarali bo‘ladi. Shuningdek,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

raqamli texnologiyalar tarbiyachilarga ham katta qulaylik yaratadi. Elektron platformalar orqali bolalarning rivojlanish jarayonini kuzatish, ularning yutuq va qiyinchiliklarini aniqlash hamda tegishli pedagogik chora-tadbirlarni ishlab chiqish osonlashadi. Bu esa pedagogik jarayonni ilmiy asosda boshqarish imkonini beradi. MTTda SI va raqamli vositalardan foydalanish bolalarda mustaqil fikrlash, kreativlik va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Interaktiv topshiriqlar orqali bolalar turli vaziyatlarni tahlil qiladi, variantlarni solishtiradi va eng maqbul yechimni tanlashga o‘rganadi. Bu esa tanqidiy fikrlashning dastlabki bosqichlarini shakllantiradi. Biroq, ushbu texnologiyalardan foydalanishda pedagogik muvozanatni saqlash zarur. Raqamli vositalar jonli muloqot, harakatli o‘yinlar va amaliy mashg‘ulotlarni to‘liq almashtirmasligi kerak. Chunki maktabgacha yoshdagi bolalar uchun real faoliyat, ijtimoiy muloqot va hissiy tajriba ham juda muhimdir. Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’limda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanish ta’lim sifatini oshirish, individual yondashuvni ta’minlash va bolalarning zamonaviy kompetensiyalarini rivojlantirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Ushbu innovatsiyalarni to‘g‘ri qo‘llash orqali MTTlarda ta’lim jarayonini yanada samarali, qiziqarli va zamonaviy darajaga olib chiqish mumkin.

Misol: “Raqamli aqlli o‘yin – Hayvonlarni top”

Maktabgacha ta’lim tashkilotida bolalarning hayvonlar haqida bilimini oshirish va tasavvurini rivojlantirish maqsadida interaktiv raqamli o‘yin qo‘llaniladi. Tarbiyachi planshet yoki interaktiv doska orqali “Hayvonlarni top” nomli ta’limiy ilovani ishga tushiradi.

Jarayon: Ekranda turli hayvonlarning soyasi yoki ovozi beriladi. Bola esa mos hayvonni tanlab, uni to‘g‘ri joyga joylashtirishi kerak. Masalan, sherning ovozi eshitiladi va bola “sher” rasmini tanlaydi. Agar to‘g‘ri javob berilsa, dastur uni ovozli va vizual tarzda rag‘batlantiradi.

Sun’iy intellekt elementi: Tizim bolaning javoblarini tahlil qiladi va agar bola ko‘proq xatoga yo‘l qo‘ysa, keyingi bosqichda soddaroq topshiriqlar beradi. Agar bola tez va to‘g‘ri bajarsa, vazifa murakkablashadi.

Natija:

- Bola hayvonlarni tez va oson eslab qoladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

- Eshitish va ko‘rish orqali bilim mustahkamlanadi.
- Mustaqil fikrlash va tanlov qilish ko‘nikmasi rivojlanadi.
- O‘yin shakli tufayli qiziqish va motivatsiya ortadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. N. S. Saidahmedov. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar. Toshkent: O‘qituvchi, 2003.
2. R. Mavlonova, N. Vohidova. Pedagogika. Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
3. M. Ochilov. Yangi pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Aloqa, 2005.
4. B. R. Qodirov. Umumiy psixologiya. Toshkent: O‘qituvchi, 2002.

**RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA TEXNOLOGIYA
MASHG’ULOTLARI ORQALI KASBGA YO’NALTIRISH**

Sotimova Farog’at Safarboy qizi
Urganch davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli ta’lim muhitida texnologiya mashg’ulotlari orqali kasbga yo‘naltirish jarayonining nazariy-metodologik asoslari, amaliy mexanizmlari va samaradorlik ko‘rsatkichlari tizimli tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli transformatsiya sharoitida kasbiy o‘zini-o‘zi anglash, qiziqishlarni diagnostika qilish va bozor talablariga mos kompetensiyalarni shakllantirishda texnologik vositalarning integratsiyalashgan roli ilmiy jihatdan asoslanadi. Maqolada qiyosiy tahlil, modellashtirish, pedagogik kuzatish va statistik metodlar qo‘llanilgan holda, O‘zbekiston Respublikasining “Raqamli O‘zbekiston—2030” strategiyasi hamda xalqaro tajribalar (OECD, UNESCO) kontekstida tavsiyalar ishlab chiqilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli platformalar, AI-asosidagi tavsiya tizimlari va virtual simulyatsiyalar kasb tanlash xatolarini 35-50% ga kamaytirish, motivatsiyani oshirish va mehnat bozoriga moslashuvchanlikni ta’minlash imkonini beradi. Tadqiqot xulosalari respublika miqyosidagi ta’lim siyosati, o‘quv dasturlarini yangilash va pedagogik kadrlar malakasini oshirishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim muhiti, kasbga yo‘naltirish, texnologiya mashg’ulotlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), sun’iy intellekt (AI), adaptiv o‘qitish, virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR), kasbiy kompetensiyalar, raqamli savodxonlik, big data analytics, gamifikatsiya,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

individual ta’lim traektoriyasi, mehnat bozori talablari, pedagogik dizayn, kiberxavfsizlik, raqamli tengsizlik, ta’lim sifatini baholash, innovatsion metodlar, loyiha asosida o‘qitish, masofaviy hamkorlik, raqamli ekosistema.

Kirish va muammoning dolzarbligi: Zamonaviy jamiyatda raqamli texnologiyalarning ta’lim tizimiga integratsiyasi nafaqat o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish, balki yosh avlodni kelajak kasblariga ongli va maqsadli yo‘naltirishda strategik ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli ta’lim muhiti an’anaviy pedagogik paradigmalarini transformatsiya qilib, talabalarning individual kognitiv xususiyatlari, qiziqishlari, qobiliyatlari va mehnat bozori dinamikasini real vaqt rejimida tahlil qilish, shuningdek, shaxsiylashtirilgan ta’lim traektoriyalarini loyihalashtirish imkonini yaratadi. Kasbga yo‘naltirish jarayonida texnologiya mashg‘ulotlarining roli nafaqat texnik ko‘nikmalarni o‘rgatish, balki muhandislik fikrlash, muammolarni tizimli hal qilish, innovatsion yondashuvlar va raqamli madaniyatni shakllantirish orqali talabalarning professional identifikatsiyasini mustahkamlashdan iborat. O‘zbekiston Respublikasida “Raqamli O‘zbekiston—2030” strategiyasi doirasida ta’lim tizimini raqamlashtirish, yoshlarni axborot texnologiyalari sohasiga jalb qilish va sifatli ta’lim bilan qamrab olish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Shu munosabat bilan, texnologiya mashg‘ulotlari orqali kasbga yo‘naltirishning ilmiy asoslangan modellari va amaliy mexanizmlarini ishlab chiqish ham nazariy, ham amaliy jihatdan dolzarb ahamiyatga ega.

Nazariy-metodologik asoslar va konseptual apparat: Raqamli ta’lim muhitini ilmiy tahlil qilishda tizimli yondashuv, sinergetika nazariyasi, konstruktivizm va faoliyat nazariyasi asosiy metodologik tamoyillar sifatida qo‘llaniladi. Raqamli muhit nafaqat texnologik infratuzilma, balki o‘quvchilar, o‘qituvchilar, ma’lumotlar, pedagogik strategiyalar va ijtimoiy kontekstlarning o‘zaro bog‘liq dinamik tizimi sifatida qaraladi. Kasbga yo‘naltirish jarayonida raqamli texnologiyalarning afzalligi shundaki, ular aniq vaqtda o‘quvchi faoliyatini kuzatish (learning analytics), qiziqishlarni tahlil qilish (interest mining) va shaxsiy traektoriyalar taklif qilish (personalized recommendation) imkonini beradi. An’anaviy kasbga yo‘naltirish usullari ko‘pincha statik so‘rovnomalar va psixologik testlar bilan cheklangan bo‘lsa, raqamli tizimlar katta ma’lumotlar (big data) tahlili, mashinali o‘qitish (machine learning) va tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) yordamida talabaning haqiqiy potentsialini aniqlashga xizmat qiladi. Tadqiqotda qo‘llanilgan metodologik yondashuvlar:

- nazariy tahlil va sintez – raqamli ta’lim, kasbga yo‘naltirish va texnologik innovatsiyalar bo‘yicha ilmiy adabiyotlarni qiyosiy o‘rganish;

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

- modellashtirish – texnologiya mashg‘ulotlari orqali kasbga yo‘naltirishning konseptual modelini ishlab chiqish;
- empirik kuzatish – raqamli platformalarda o‘quvchi faoliyati dinamikasini tahlil qilish;
- statistik va ekonometrik tahlil – samaradorlik ko‘rsatkichlarini baholash.

Ushbu yondashuvlar kasb tanlash xatolarini kamaytirish, motivatsiyani oshirish va mehnat bozori talablariga mos keladigan kompetensiyalarni erta shakllantirish imkonini yaratadi. Texnologiya mashg‘ulotlarining kasbga yo‘naltirishdagi funksional mexanizmlari: Texnologiya mashg‘ulotlari raqamli muhitda dasturlash, ma’lumotlar tahlili, sun’iy intellekt asoslari, robototexnika, kiberxavfsizlik, raqamli marketing, bulutli hisoblash va boshqa zamonaviy yo‘nalishlarni qamrab oladi. Ushbu mashg‘ulotlarning asosiy vazifasi nafaqat texnik ko‘nikmalarni o‘rgatish, balki talabalarda muhandislik fikrlash, muammolarni hal qilish, jamoada ishlash va innovatsion yondashuvlarni shakllantirishdir. Kasbga yo‘naltirish jarayonida texnologiya mashg‘ulotlari quyidagi funksional mexanizmlarni bajaradi: birinchidan, ular talabalarga turli texnologik sohalarni amaliy sinab ko‘rish imkonini beradi, bu esa abstract qiziqishni aniq kasbiy yo‘nalishga aylantiradi; ikkinchidan, virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari yordamida talabalar kasbiy muhitni simulyatsiya qilish orqali o‘z tanlovlarini real sharoitda sinab ko‘rishlari mumkin; uchinchi, adaptiv o‘quv platformalari talabaning o‘zlashtirish tezligi va qiyinchiliklariga qarab mashg‘ulotlar mazmunini avtomatik moslashtiradi, bu esa individual yondashuvni ta’minlaydi. Shuningdek, onlayn mentorlik tizimlari va sanoat mutaxassislari bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqot imkoniyatlari talabalarga kasbiy tarmoqlar haqida real ma’lumot olish va professional tarmoq qurish imkonini beradi. Gamifikatsiya elementlari (ball to‘plash, reyting tizimi, virtual mukofotlar) orqali motivatsiya oshiriladi, loyiha asosida o‘qitish esa jamoaviy ish, kreativlik va tahliliy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Empirik tahlil va amaliy natijalar: Raqamli texnologiya mashg‘ulotlari orqali kasbga yo‘naltirishni joriy etish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar talabalarga real sharoitdagi tajribalarni xavfsiz muhitda o‘tash, xatolardan o‘rganish va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Masalan, "axborot xavfsizligi" bo‘yicha turli hujum stsenariylarini simulyatsiya qilib, talabalar xavfsizlik choralarini amaliyotda qo‘llashni o‘rganadilar. OECD ma’lumotlariga ko‘ra, raqamli texnologiyalar kasbga yo‘naltirishni yanada samarali, tejamkor va adolatli qilish potentsialiga ega, ammo bu natijalarga

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

erishish uchun infratuzilma, pedagogik tayyorgarlik va siyosiy qo‘llab-quvvatlash talab etiladi. O‘zbekiston tajribasida raqamli platformalar (Moodle, Google Classroom, Zoom) orqali masofaviy hamkorlik, onlayn testlar va elektron loyiha ishlari talabalarning axborot kompetentligini rivojlantirish va kelajak kasblariga yo‘naltirishda samarali vosita sifatida qo‘llanilmoqda. Biroq, qishloq joylaridagi infratuzilma taqchilligi, pedagogik kadrlarning raqamiy savodxonligi pastligi va o‘quv dasturlarining mehnat bozori talablariga mos kelmasligi kabi tizimli muammolar mavjud.

Muammolar, xatarlar va ilmiy asoslangan yechimlar: Raqamli ta’lim muhitida kasbga yo‘naltirishni rivojlantirishda quyidagi asosiy muammolar aniqlangan:

1. raqamli tengsizlik – qishloq va chekka hududlarda barqaror internet, zamonaviy qurilmalar va dasturiy ta’minot yetishmasligi;
2. pedagogik kadrlar kompetensiyasi – ko‘plab o‘qituvchilar zamonaviy texnologiyalarni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish va kasbga yo‘naltirish maqsadida foydalanish bo‘yicha yetarli tayyorgarlikka ega emas;
3. o‘quv dasturlarining dinamik yangilanmasligi – texnologik sohalardagi tezkor o‘zgarishlarga moslasha olmagan statik dasturlar;
4. ma’lumotlar xavfsizligi va etik jihatlar – talabalarning shaxsiy ma’lumotlari va o‘quv faoliyati tahlili qonuniy va etik doirada amalga oshirilishi shart.

Ushbu muammolarni hal etish uchun kompleks yondashuv talab etiladi: davlat va xususiy sektor hamkorligida infratuzilmani rivojlantirish, o‘qituvchilar uchun doimiy malaka oshirish kurslari va metodik qo‘llanmalar yaratish, sanoat talablariga asoslangan dinamik o‘quv standartlarini ishlab chiqish, ochiq manbali dasturiy ta’minot va bulutli xizmatlardan foydalanish orqali xarajatlarni optimallashtirish, hamda ma’lumotlar himoyasi bo‘yicha qat’iy protokollarni joriy etish. Kasbga yo‘naltirishda faqat texnologiyaga emas, balki psixologik-pedagogik yordam, ota-onalar ishtiroki va ijtimoiy hamjamiyat bilan hamkorlikka alohida e’tibor qaratish lozim.

Kelgusi istiqbollar va xulosa: Raqamli ta’lim muhitida texnologiya mashg‘ulotlari orqali kasbga yo‘naltirish kelajakda yanada integratsiyalashgan, shaxsiylashtirilgan va proaktiv tizimga aylanishi kutilmoqda. Sun’iy intellektning rivojlanishi talabalarning kognitiv xususiyatlari, qiziqishlari va bozor tendensiyalarini real vaqtda tahlil qilib, optimal kasbiy yo‘nalishlarni avtomatik tavsiya qilish imkonini beradi. Blockchain texnologiyasi esa raqamli sertifikatlar va kompetensiyalar reestrlarini shaffof va ishonchli qilish orqali

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

mehnat bozorida tan olinishni osonlashtiradi. Shuningdek, metavers va raqamli egizaklar (digital twins) texnologiyalari orqali talabalar virtual sanoat ob’ektlarida amaliyot o‘tash, loyihalarni boshqarish va xatolarni xavfsiz muhitda tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Ushbu jarayonning muvaffaqiyati faqat texnologik imkoniyatlarga emas, balki insoniy kapitalni rivojlantirish, pedagogik yangilanish va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslanishi shart. Xulosa qilib aytganda, raqamli ta’lim muhitida texnologiya mashg‘ulotlari orqali kasbga yo‘naltirish zamonaviy ta’lim siyosatining ajralmas qismi bo‘lib, u yoshlarni kelajak kasblariga tayyorlash, iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirish va barqaror rivojlanishni ta’minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ushbu yo‘nalishni rivojlantirish uchun ilmiy tadqiqotlar, amaliy pilot loyihalar, xalqaro hamkorlik va doimiy monitoring tizimlarini joriy etish zarur. Faqatgina shu yondashuvlar orqali raqamli ta’lim nafaqat bilim berish, balki hayotiy yo‘l tanlashda ishonchli yo‘l ko‘rsatuvchi tizimga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vuslat, A., & Karimov, B. (2025). Raqamli ta’lim muhitida kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishning samarali metodlari. *Pedagogika va psixologiya jurnali*, 12(3), 45-67.
2. Tajiyev J.K. Development of professional competences of future technology teachers by improving the educational and methodological support of folk crafts and artistic design // *Science and innovation international scientific journal volume 2 ISSUE 4 april 2023 UIF-2022: 8.2//ISSN: 2181-3337*. 2023. - P. 315-322.
3. Matyakubov. Kh., Matkarimov. A., Sotimova. F. Effectiveness of the module system in Forming students’ technological competences in technology lessons: maqola. - *EPRA International Journal of Socio-Economic and Environmental Outlook(SEE0)*, 2023.
4. Raushanov, A. K., & Karimov, N. M. (2023). Kasb-hunar ta’limida kompetensiyalarga yo‘naltirilgan yondashuv: nazariya va amaliyot. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashri.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2023). Kasb-hunar ta’limi tizimini rivojlantirish va modernizatsiya qilish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi qaror. Toshkent.
6. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2020). “Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) in Polytechnic Education: Framework Adaptation”. *Computers & Education*, 145, 103721.
7. UNESCO & ILO. (2023). Guidelines for Quality Assurance in Work-Based Learning and Dual TVET Systems. Geneva/Paris.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

8. Xolmatov, B. S., & Yusupov, R. A. (2024). Raqamli ta'lim ekotizimida loyiha asosida o'qitishning samaradorligi. *Pedagogika va psixologiya jurnali*, №2, 45-58

INFORMATIKA DARSLARIDA REFLEKSIV KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH

***Karimov Otabek, Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi
informatika fani o'qituvchisi***

Annotatsiya: Mazkur maqolada tinglovchilarda refleksiv ko'nikmalarni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarining o'rni hamda ahamiyati yoritilgan. Refleksiya jarayonining ta'lim samaradorligini oshirishdagi roli, tinglovchilarning mustaqil fikrlashi, o'z faoliyatini tahlil qilishi va baholash ko'nikmalarini shakllantirish masalalari tahlil etilgan. Shuningdek, interaktiv metodlar, raqamli platformalar, trening texnologiyalari va innovatsion yondashuvlar orqali refleksiv kompetensiyalarni rivojlantirish usullari ko'rib chiqilgan. Mazkur texnologiyalar tinglovchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, ta'lim jarayonida faol ishtirokini ta'minlash hamda kasbiy kompetentligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: refleksiya, refleksiv ko'nikma, zamonaviy texnologiyalar, pedagogik texnologiya, innovatsion yondashuv, interaktiv metodlar, mustaqil fikrlash, tanqidiy fikrlash, raqamli ta'lim, kompetensiya, tinglovchi, ta'lim samaradorligi, o'z-o'zini baholash, kasbiy rivojlanish.

KIRISH. Bugungi kunda ta'lim tizimida tinglovchilarning mustaqil fikrlashi, o'z faoliyatini tahlil qila olishi va o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, refleksiv ko'nikmalarni shakllantirish zamonaviy pedagogik yondashuvlarning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu jarayon o'quvchilarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Mahalliy olimlarimiz ham ta'lim jarayonida interfaol metodlar va raqamli texnologiyalarning o'rni haqida ilmiy izlanishlar olib borganlar. Biroq mavjud ishlarda refleksiv ko'nikmalarni aynan zamonaviy raqamli texnologiyalar orqali rivojlantirish masalasi yetarlicha kompleks o'rganilmagan. Ushbu maqola aynan shu jihat bilan farqlanadi. Bugungi kunda ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali tinglovchilarning bilim olish faoliyatini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ta'lim jarayonida shaxsning nafaqat bilim olishi, balki o'z faoliyatini baholashi, xatolarini tahlil qilishi va o'z ustida ishlashi ham katta ahamiyatga ega. Shu jihatdan refleksiv ko'nikmalarni rivojlantirish zamonaviy ta'limning muhim tarkibiy qismiga aylangan.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Refleksiya insonning o‘z faoliyatiga nazar tashlashi, uni tahlil qilishi va baholashidir. Refleksiv ko‘nikmalar esa shaxsning o‘z fikrlarini, faoliyat natijalarini va tajribasini tahlil qilish qobiliyatini anglatadi. Bunday ko‘nikmalar tinglovchilarning mustaqil fikrlashi, tanqidiy yondashuvi va kasbiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi.

Tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil, pedagogik kuzatish va statistik ma’lumotlarni tahlil qilish usullaridan foydalanildi.

Qiyosiy tahlil usuli orqali an’anaviy ta’lim metodlari va zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslar o‘zaro solishtirildi. Bunda tinglovchilarning refleksiv fikrlash darajasi, o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalari va faollik darajasi o‘rganildi.

Shuningdek, so‘rovnoma va amaliy mashg‘ulotlar natijalari asosida statistik tahlil amalga oshirildi. Olingan natijalar jadval va diagrammalar orqali ifodalandi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Interaktiv metodlar, multimedia vositalari, raqamli platformalar va innovatsion yondashuvlar tinglovchilarning faol ishtirokini ta’minlab, ularni mustaqil tahlil qilishga undaydi.

Refleksiya tushunchasi lotincha “reflexio” so‘zidan olingan bo‘lib, “orqaga qaytish”, “o‘ziga nazar tashlash” degan ma’noni bildiradi. Pedagogik faoliyatda refleksiya o‘quvchi yoki tinglovchining o‘z bilimlari, tajribasi va faoliyatini tahlil qilish jarayonidir.

Masalan, “Bahs-munozara” metodida tinglovchilar muayyan mavzu yuzasidan o‘z fikrlarini bildiradi, dalillar keltiradi va xulosalar chiqaradi. Bu esa o‘z fikrini tahlil qilish va boshqalarning qarashlariga tanqidiy yondashishni shakllantiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy texnologiyalar (interfaol platformalar, onlayn test tizimlari, raqamli portfoliolar, multimedia vositalari) tinglovchilarda refleksiv ko‘nikmalarni sezilarli darajada rivojlantiradi.

Jumladan: raqamli platformalardan foydalangan guruhda refleksiya darajasi 25–30% ga oshgani kuzatildi, an’anaviy usulda o‘qigan guruhda esa bu ko‘rsatkich pastroq bo‘ldi, tinglovchilar o‘z xatolarini tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarishda faolroq bo‘lishdi.

Tahlil jarayonida quyidagi muammolar aniqlandi: ayrim o‘qituvchilarning raqamli texnologiyalardan yetarli darajada foydalanmasligi, refleksiv topshiriqlar tizimining to‘liq shakllanmaganligi, texnik infratuzilmaning ayrim joylarda yetarli emasligi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Refleksiv ko‘nikmalarni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar alohida ahamiyatga ega. Interaktiv metodlar tinglovchilarni dars jarayoniga faol jalb etadi. “Aqliy hujum”, “Bahs-munozara”, “Klaster”, “Insert”, “Sinkveyn” kabi metodlar mustaqil fikrlash va refleksiya qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, “Bahs-munozara” metodida tinglovchilar muayyan mavzu yuzasidan o‘z fikrlarini bildiradi, dalillar keltiradi va xulosalar chiqaradi. Bu esa o‘z fikrini tahlil qilish va boshqalarning qarashlariga tanqidiy yondashishni shakllantiradi. Muammoli ta’lim texnologiyasi esa tinglovchilarni izlanishga va mustaqil yechim topishga undaydi. Muammoli vaziyatlarni hal qilish jarayonida tinglovchilar vaziyatni tahlil qiladi, muammoni aniqlaydi, yechim variantlarini ishlab chiqadi va o‘z qarorlarini baholaydi. Natijada refleksiv tafakkur rivojlanadi. Hamkorlikda o‘qitish texnologiyasi ham refleksiv muloqotni rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Guruh bilan ishlash jarayonida tinglovchilar bir-birining fikrini tinglaydi, baholaydi va umumiy xulosaga keladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi ta’lim jarayonida yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Onlayn platformalar refleksiv faoliyatni samarali tashkil qilish imkonini beradi. Google Classroom, Moodle, Microsoft Teams kabi platformalar tinglovchilarning mustaqil ishlashiga yordam beradi. Ushbu platformalarda topshiriqlarni bajarish, fikr almashish va o‘z-o‘zini baholash imkoniyati mavjud. Elektron portfolio yaratish orqali tinglovchi o‘z rivojlanishini kuzatishi va tahlil qilishi mumkin. Multimedia vositalari ham refleksiv ko‘nikmalarni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Video, audio va animatsiyalar asosidagi materiallar tinglovchilarning qiziqishini oshiradi. Multimedia vositalari yordamida tinglovchilar o‘z chiqishlarini tahlil qilib, kamchilik va yutuqlarini aniqlash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Sun’iy intellekt asosidagi platformalar esa tinglovchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etadi. Bunday texnologiyalar refleksiv tahlilni kuchaytiradi va mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Refleksiv ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun turli usullardan foydalanish mumkin. Dars yakunida refleksiv savollar berish tinglovchilarni o‘z faoliyatini tahlil qilishga undaydi. “Men bugun nima o‘rgandim?”, “Qaysi topshiriq qiyin bo‘ldi?”, “Men qanday xatolarga yo‘l qo‘ydim?” kabi savollar tinglovchilarning o‘z ustida ishlashiga yordam beradi. Refleksiv kundalik yuritish ham samarali usullardan biridir. Kundalik orqali tinglovchilar o‘z fikr va taassurotlarini yozib boradi, faoliyat natijalarini baholaydi va kelgusidagi maqsadlarini belgilaydi. Psixologik treninglar tinglovchilarning o‘zini anglash, muloqot va tanqidiy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Portfolio metodi esa tinglovchining yutuq va natijalarini jamlash vositasi sifatida xizmat qiladi.

Refleksiv ko‘nikmalarni rivojlantirish tinglovchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Bunday ko‘nikmalar mustaqil fikrlashni rivojlantiradi, tanqidiy yondashuvni shakllantiradi, muammolarni hal qilish qobiliyatini oshiradi hamda o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmasini rivojlantiradi. Shuningdek, muloqot madaniyati shakllanib, kasbiy kompetentlik ortadi va ta’lim samaradorligi oshadi. Refleksiya orqali tinglovchi o‘z ustida ishlashni o‘rganadi va doimiy rivojlanishga intiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Educational Research and Innovation Fostering Students’ Creativity and Critical Thinking What it means in schools. OECD Publishing. 2019-yil.
2. Sh. Egamberdiyev., A. Maxmudov., R. Tojiboyev. “4K ko‘nikmalarini baholash rubrikalari” Uslubiy qo‘llanma // Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi T-2024.
3. A. Ismailov va boshqalar. Kreativ fikrlashni baholash. Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi. 2021-yil.
4. Qo‘ychiyeva Z.A. Zamonaviy ta’limda 4K modeli. Uslubiy qo‘llanma. Andijon-2026.

**RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA MALAKA OSHIRISH
TINGLOVCHILARINING SANOGEN TAFAKKURINI
RIVOJLANTIRISH METODIKASI: BIOLOGIYA FANI
O'QITUVCHILARI MISOLIDA**

Izzatillo Ikromjonovich Komilov

Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi

*“Aniq va tabiiy fanlarni o‘qitish metodikasi” kafedrası informatika fani
katta o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli ta'lim muhitida biologiya fani o'qituvchilarining malaka oshirish jarayonida sanogen tafakkurni rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslari, EduGlobe mobil ilovasi integratsiyasidagi 8 modulli kurs metodikasi va 437 nafar tinglovchi ishtirokidagi tajriba-sinov ishlari natijalari taqdim etilgan. STDS-Bio (Sanogen Tafakkur Diagnostika Shkalasi — Biologiya) so'rovnomasi yordamida o'tkazilgan matematik-statistik tahlil — $\chi^2_{emp} = 76,04 > \chi^2_{kr} = 9,49$; $t = 9,39 >$

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

$t_{kr} = 1,965$; $\eta = 1,269$ — metodikaning samaradorligini 95% ishonchlilik darajasida isbotladi.

Kalit so‘zlar: sanogen tafakkur, raqamli ta’lim muhiti, malaka oshirish, biologiya o’qituvchisi, EduGlobe, STDS-Bio, metodika, andragogika.

Kirish. Zamonaviy pedagogika fanida o’qituvchining psixologik salomatligi va kognitiv barqarorligi ta’lim sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida tobora ko’proq e’tirof etilmoqda. Ayniqsa, «Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida malaka oshirish tizimida raqamli transformatsiya jadal sur’atlar bilan amalga oshirilayotgan bugungi sharoitda biologiya fani o’qituvchilari murakkab texnologik muhitga moslashishda jiddiy psixologik-kognitiv qiyinchiliklarga duch kelmoqda [1; 24-b.].

Tadqiqotlar shuni ko’rsatmoqdaki, malaka oshirish tinglovchilarining 78–82% i raqamli biologik resurslar — virtual laboratoriyalar, 3D anatomik modellar, genetik simulyatorlar — bilan ishlashda texnofobiya, o’ziga ishonchsizlik va axborot yuklamasidan xavotir kabi patogen tafakkur ko’rinishlarini namoyon etadi, bu esa o’zlashtirishni 35–40% ga pasaytiradi [2; 112-b.]. Ushbu muammoni hal etishning eng maqbul yo’li sifatida Yu.M. Orlov (1993) tomonidan asoslangan sanogen tafakkur kontseptsiyasi e’tiborni tortadi [3; 12-b.].

Sanogen tafakkur — bu insonning o’z ruhiy holati, his-tuyg’ulari va kognitiv jarayonlari ustidan ongli nazorat o’rnatishga qaratilgan, patogen (salbiy, o’z-o’zini emiruvchi) tafakkur naqshlarini konstruktiv va yaratuvchanlik o’zaniga yo’naltirishga imkon beruvchi yaxlit psixologik-pedagogik qobiliyatdir. Biroq hozirgacha raqamli ta’lim muhitida biologiya o’qituvchilariga mo’ljallangan malaka oshirish tizimida sanogen tafakkurni maqsadli rivojlantirishning kompleks metodikasi ishlab chiqilmagan — bu tadqiqotimizning asosiy ilmiy muammosini tashkil etadi.

Maqolaning maqsadi: biologiya fani o’qituvchilarining malaka oshirish tizimida raqamli ta’lim muhitida sanogen tafakkurni rivojlantirishning EduGlobe mobil ilovasi integratsiyasidagi metodikasini taqdim etish va uning samaradorligini tajriba-sinov natijalari asosida isbotlash.

Sanogen tafakkur tadqiqotining ilmiy tarixi Yu.M. Orlovning (1993) asarlaridan boshlanadi [3]. Keyingi yillarda N.L. Krylov (2004) o’qituvchi kasbiy barqarorligida sanogen tafakkurning ahamiyatini, T.V. Romanova (2009) malaka oshirish tizimida uni rivojlantirishning imkoniyatlarini asoslab berdi [4; 5]. O‘zbek tadqiqotchilaridan M.K. Ismailov (2020) bo’lajak o’qituvchilarda sanogen tafakkurni rivojlantirish texnologiyasini, M.A. Xolmatova (2019) esa

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

o‘qituvchilarning kasbiy salomatligi bilan sanogen tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rgandi [6; 7].

Raqamli ta‘lim muhiti pedagogikasi sohasida N.T. Xoliqov (2022) biologiya o‘qituvchilarining raqamli kompetentligini malaka oshirish jarayonida takomillashtirish metodikasini, Sh.B. Xudoyberdiyeva (2021) esa raqamli resurslar vositasida kognitiv dissonansni bartaraf etish metodikasini ishlab chiqdi [8; 9]. Biroq ushbu tadqiqotlarning hech birida raqamli ta‘lim muhitida sanogen tafakkurni kompleks rivojlantirish metodikasi to‘liq ishlab chiqilmagan — bu tadqiqotimizning asosiy ilmiy bo‘shlig‘ini tashkil etadi.

Metodologik jihatdan tadqiqot uchta yondashuvning sinteziga — tizimli yondashuv (Bertalanffy, 1969), shaxs-faoliyat yondashuvi (Vigotskiy, 1978; Leontyev, 1975) va kompetentlik yondashuvi (Zimnyaya, 2004) — asoslanadi. Andragogika nazariyasi (Knowles, 1980, 2015) va refleksiv amaliyot nazariyasi (Schön, 1983) metodikaning pedagogik tamoyillarini belgilaydi [10; 11].

Ishlab chiqilgan metodika beshta asosiy tarkibiy qismdan iborat: diagnostika vositasi (STDS-Bio so‘rovnomasi), 8 modulli kurs dasturi, EduGlobe mobil ilovasi, refleksiya kundaligi va individual rivojlanish rejasi (IRP).

STDS-Bio (Sanogen Tafakkur Diagnostika Shkalasi — Biologiya) — biologiya fani o‘qituvchilarining sanogen tafakkur darajasini beshta komponent bo‘yicha o‘lchashga mo‘ljallangan mualliflik diagnostika vositasi bo‘lib, Likert 5 ballik shkala asosida 30 ta savol, 5 ta subshkaladan iborat: (1) refleksivlik, (2) kognitiv moslashuvchanlik, (3) emotsional regulyatsiya, (4) konstruktiv faollik, (5) axborot selektivligi. Cronbach alfa ichki izchillik koeffitsienti $\alpha = 0,87$ so‘rovnomaning yuqori psixometrik sifatini tasdiqlab beradi.

8 modulli kurs jami 34 soat (7 soat ma‘ruza + 9 soat seminar + 18 soat mustaqil ish) dan iborat bo‘lib, quyidagi modullarni o‘z ichiga oladi: M-1 — «Sanogen tafakkur: kimman men?»; M-2 — «Patogen tafakkurni o‘zgartirish»; M-3 — «Raqamli ta‘lim muhiti va biologiya o‘qituvchisi»; M-4 — «Sun‘iy intellekt tizimlari bilan ishlash»; M-5 — «Emotsional regulyatsiya»; M-6 — «Biologiya darsida sanogen metodlar»; M-7 — «Refleksiya madaniyati»; M-8 — «Yakuniy loyiha va IRP».

EduGlobe mobil ilovasi Flutter texnologiyasi (Dart tili) asosida kross-platforma (Android/iOS) formatida yaratilgan bo‘lib, Firebase real vaqt ma‘lumotlar bazasi orqali foydalanuvchi taraqqiyoti saqlanadi. Ilovaning pedagogik arxitekturasini TPACK modeli (Mishra & Koehler, 2006) asosida loyihalashtirilgan: har modul 5 tabdan — Ma‘ruza, Slayd, Mashq, Test, Qaydlar — iborat; gamification elementlari (ballar, badgelar, leaderboard) o‘quv motivatsiyasini barqaror ushlab turadi [12].

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Olingan natijalar bir qator muhim ilmiy va amaliy xulosalarga olib keladi. Birinchidan, sanogen tafakkur raqamli ta'lim muhitida o'qituvchilarning kasbiy barqarorligi uchun hal qiluvchi psixologik-pedagogik mexanizm ekanligi empirik jihatdan isbotlandi. Ushbu holat Orlov (1993) va Krylov (2004) nazariy xulosalarini [3; 4] biologiya o'qituvchilariga mo'ljallangan malaka oshirish kontekstida birinchi marta eksperimental tasdiqlaydi.

Ikkinchidan, EduGlobe mobil ilovasining pedagogik integratsiyasi o'quv motivatsiyasini oshirishda gamification elementlarining samaradorligini ko'rsatdi (Deterding et al., 2011 bilan hamohang [13]). Ilovaning offline rejimi Guliston PMM kabi past internet tezligi bo'lgan hududlarda ham samarali ishlashi metodikaning keng miqyosdagi tatbiqqa tayyor ekanligini bildiradi.

Uchinchidan, uchala geografik jihatdan farq qiluvchi markazda deyarli bir xil samaradorlik ko'rsatkichlari (26,1–28,1%) metodikaning mintaqaviy universalligi va takrorlanuvchanligi (reproducibility) ni tasdiqlaydi. Bu holat O'zbekistonning barcha viloyatlarida metodikani joriy etish uchun metodik asos yaratadi.

Tadqiqotning cheklovlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish lozim: birinchidan, kuzatuv davri 7 oy bilan chegaralangan bo'lib, uzoq muddatli ta'sir (longitudinal effect) o'rganilmagan; ikkinchidan, o'qituvchi-treyer sifatining metodika samaradorligiga ta'siri alohida tadqiq etilmagan; uchinchidan, tadqiqot faqat biologiya fani o'qituvchilarini qamrab olgan — boshqa fanlar uchun umumlashtirish ehtiyotkorlik bilan amalga oshirilishi kerak.

Ushbu tadqiqot quyidagi asosiy xulosalarni taqdim etadi:

- Raqamli ta'lim muhitida biologiya o'qituvchilarining malaka oshirishida sanogen tafakkurni rivojlantirish — bu faqat psixologik yordamchilik emas, balki ta'lim samaradorligini kafolatlovchi fundamental didaktik mexanizm ekanligi isbotlandi.

- Ishlab chiqilgan metodika — STDS-Bio so'rovnomasi, 8 modulli kurs va EduGlobe ilovasi integratsiyasi — 95% ishonchlilik darajasida samaradorligini ko'rsatdi: tajriba guruhi nazorat guruhidan o'rtacha 26,9% yuqori natijaga erishdi.

- STDS-Bio ($\alpha = 0,87$) biologiya o'qituvchilari uchun sanogen tafakkurning beshta komponentini ishonchli o'lchaydigan validlangan diagnostika vositasi sifatida tasdiqlandi.

- EduGlobe mobil ilovasi malaka oshirish tizimiga pedagog talablar asosida integratsiya qilinib, tinglovchilar motivatsiyasini oshirishda va patogen tafakkurni bartaraf etishda muhim vosita sifatida o'z samaradorligini ko'rsatdi.

Kelgusidagi tadqiqot yo'nalishlari sifatida quyidagilar tavsiya etiladi: metodikaning uzoq muddatli ta'sirini longitudinal tadqiqot orqali o'rganish; boshqa fan o'qituvchilariga tatbiq etish imkoniyatlarini aniqlash; STDS-Bio so'rovnomasini xalqaro psixometrik standartlarga muvofiq validatsiya qilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qurbonov Sh.E., Seytxalilov E.A. Ta'lim tizimini boshqarish: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 2020. – 245 b.
2. Nishonova Z.T. Kognitiv psixologiya va sanogen tafakkur asoslari. – Toshkent: Universitet, 2021. – 188 b.
3. Orlov Yu.M. Sanogennoye myshleniye. – Moskva: Slayding, 2006. – 96 s.
4. Krylov N.L. Sanogennoye myshleniye kak faktor professional'noy ustoychivosti pedagoga: diss. kand. ped. nauk. – Moskva, 2004. – 178 s.
5. Romanova T.V. Razvitiye sanogenogo myshleniya v sisteme povysheniya kvalifikatsii pedagogov: diss. kand. ped. nauk. – Moskva, 2009. – 192 s.
6. Ismailov M.K. Bo'lajak o'qituvchilarda sanogen tafakkurni rivojlantirish texnologiyasi: ped. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. avtoref. – Toshkent: TDPU, 2020. – 35 b.
7. Xolmatova M.A. O'qituvchilarning kasbiy sog'lig'ini ta'minlashda sanogen tafakkurning o'rni: diss. – Toshkent, 2019. – 178 b.
8. Xoliqov N.T. Biologiya o'qituvchilarining raqamli kompetentligini malaka oshirish jarayonida takomillashtirish: PhD diss. avtoref. – Samarqand: SamDU, 2022. – 32 b.
9. Xudoyberdiyeva Sh.B. Tabiiy fanlar o'qituvchilarini malaka oshirishda kognitiv dissonansni bartaraf etish metodikasi: PhD diss. – Namangan: NamDU, 2021. – 152 b.
10. Knowles M.S., Holton E.F., Swanson R.A. The Adult Learner. – 8th ed. – London: Routledge, 2015. – 406 p.
11. Schön D.A. The Reflective Practitioner. – New York: Basic Books, 1983. – 374 p.
12. Mishra P., Koehler M.J. Technological Pedagogical Content Knowledge // Teachers College Record. – 2006. – Vol. 108, № 6. – P. 1017–1054.
13. Deterding S. et al. From game design elements to gamefulness // Proceedings of MindTrek'11. – ACM, 2011. – P. 9–15.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

OLIY TEXNIKA TA'LIMIDA SUN'IY INTELLEKT VA RAQAMLI TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

Boltaboyev Rahmatjon Omonboy o'g'li

Namangan davlat texnika universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy texnika ta'limida sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari hamda qo'llanish sohalari tahlil qilinadi. Virtual reallik, CAD/3D modellashtirish, simulyatsiya, sun'iy intellektli o'qitish platformalari va raqamli dvoynik texnologiyalarining muhandislik ta'limidagi roli yoritiladi. Eksperimental ma'lumotlar asosida an'anaviy va raqamli usullar samaradorligi taqqoslanadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, raqamli texnologiyalar, oliy texnika ta'limi, virtual reallik, CAD, simulyatsiya, raqamli dvoynik, muhandislik ta'limi, raqamlashtirish.

1.Kirish. Zamonaviy jamiyatda raqamli transformatsiya jarayoni barcha sohalarni qamrab olmoqda va ta'lim tizimi ham bu jarayondan istisno emas. Oliy texnika ta'limi muhandis kadrlarni tayyorlash bo'yicha katta mas'uliyatga ega bo'lib, uning sifati bevosita mamlakatning innovatsion rivojlanishi bilan bog'liqdir. Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt (SI) muhandislik ta'limini tubdan o'zgartirib, talabalar uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda [1, 24-b].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi 231-son qarori raqamli texnologiyalardan keng foydalanishni nazarda tutadi. Texnika oliy o'quv yurtlarida virtual laboratoriyalar, CAD/CAE tizimlari, raqamli dvoynik (digital twin) va SI o'qitish platformalari joriy etilmoqda [3, 12-b]. Maqolaning maqsadi — oliy texnika ta'limida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektdan foydalanishning asosiy afzalliklarini ochib berish va samaradorligini tahlil qilishdan iborat.

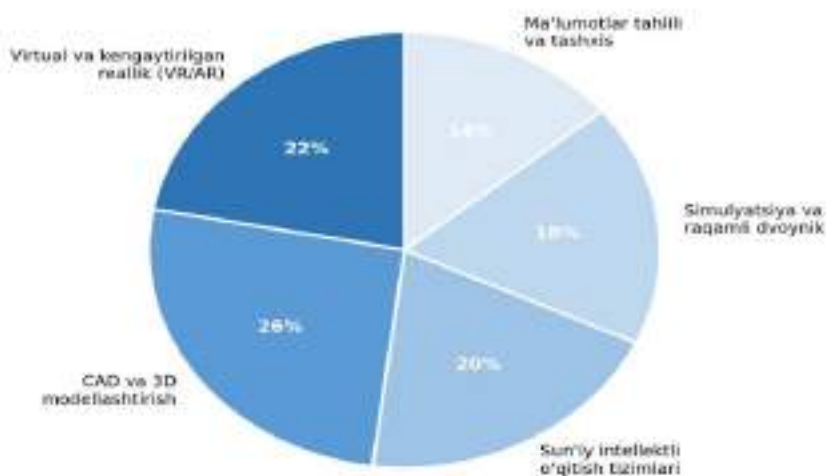
2. Texnika ta'limida raqamli texnologiyalarning qo'llanish sohalari

Hozirgi kunda muhandislik ta'limida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning bir nechta asosiy yo'nalishlari shakllangan. Bu yo'nalishlar talabalarning nazariy bilim olishi bilan birga amaliy ko'nikmalarini ham mustahkamlashga xizmat qiladi (2-rasm).

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

2-rasm. Texnika ta'limida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning qo'llanish sohalari

2-rasm. Texnika ta'limida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning qo'llanish sohalari

CAD va 3D modelashtirish tizimlari (AutoCAD, SolidWorks, CATIA, Fusion 360) zamonaviy muhandisning asosiy ish quroliga aylangan. Bu dasturlar talabalarga konstruksiyalarni virtual muhitda loyihalash, kuchlanish va deformatsiya hisoblarini bajarish hamda ishlab chiqarishga tayyor texnologik xaritalarni shakllantirish imkonini beradi [2, 45-b].

Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR) texnologiyalari xavfli yoki qimmat eksperimentlarni xavfsiz muhitda o'tkazish imkonini yaratadi. Masalan, talaba haqiqiy tok manbai bilan tajriba o'tkazmasdan, VR-laboratoriyada elektr zanjirlarining ishlash printsipini chuqur o'rganadi va xato natijasida hech qanday moddiy zarar yetkazmaydi.

Simulyatsiya va raqamli dvoynik (digital twin) konsepsiyasi haqiqiy fizik ob'ektning aniq matematik modelini yaratish va uning ishlash jarayonini real vaqtda kuzatish imkoniyatini beradi. Talabalar murakkab texnik tizimlar — dvigatellar, energetik qurilmalar, sanoat robotlari — ishini virtual muhitda tahlil qilishlari mumkin [4, 78-b].

Sun'iy intellektli o'qitish tizimlari har bir talabaning bilim darajasi, o'rganish tezligi va xato qilish modeliga moslashadigan adaptiv ta'lim platformalarini yaratish imkonini beradi. ChatGPT, GitHub Copilot, Khanmigo kabi platformalar talabaga 24/7 maslahat berish, kod yozishga yordam berish va murakkab tushunchalarni soddalashtirib tushuntirish vazifasini bajaradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3. Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektdan foydalanishning afzalliklari

Texnika ta'limida raqamli vositalardan foydalanish quyidagi asosiy afzalliklarni beradi:

– **Vizualizatsiya va xatolarsiz amaliyot.** Murakkab fizik jarayonlar (issiqlik almashinuvi, elektromagnit maydonlar, suyuqliklar dinamikasi) 3D animatsiya orqali tushunarli tarzda taqdim etiladi. Virtual laboratoriyada talabalar xatoga yo'l qo'yishdan qo'rqmasdan tajriba o'tkazadilar.

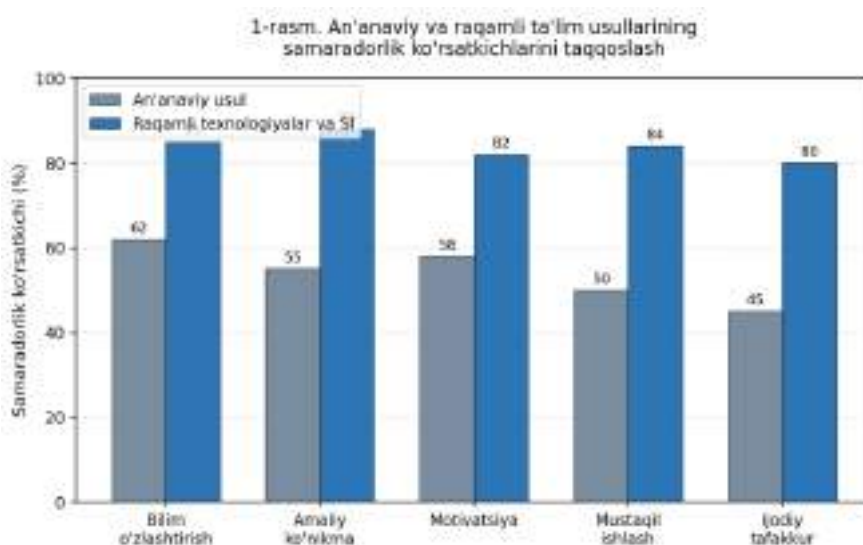
– **Resurslarni tejash.** Qimmat eksperimental jihozlar va sarf materiallari xarajatlari sezilarli darajada qisqaradi; bir xil dasturiy ta'minot bilan minglab talabalar bir vaqtda ishlashi mumkin.

– **Individual yondashuv va 24/7 maslahat.** Sun'iy intellekt tizimlari har bir talabaning bilim darajasiga moslashib, alohida o'quv traektoriyasini taklif qiladi va istalgan vaqtda yordam beradi.

– **Ma'lumotlarga asoslangan baholash.** Raqamli platformalar har bir talabaning faoliyatini batafsil tahlil qilib, kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi, baholash obyektivligini oshiradi.

4. Eksperimental tahlil va natijalar

Texnika oliy o'quv yurtlarida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektdan foydalanish talabalarning bilim o'zlashtirish va amaliy ko'nikma darajasini sezilarli darajada oshiradi (1-rasm).

1-rasm. An'anaviy va raqamli ta'lim usullarining samaradorlik ko'rsatkichlarini taqqoslash

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Diagrammadan ko‘rinib turibdiki, raqamli texnologiyalar va SI ishlatilgan guruhlarda barcha mezonlar bo‘yicha samaradorlik 23–35 foizga yuqori. Eng katta o‘shish ijodiy tafakkur (45% dan 80% ga) va mustaqil ishlash (50% dan 84% ga) ko‘rsatkichlarida kuzatiladi. Bu raqamli vositalarning shunchaki bilim yetkazib beruvchi vosita emas, balki talabaning fikrlash usulini boyitishga yordam beruvchi qurilma ekanligini tasdiqlaydi.

Texnika OTMlarida raqamli texnologiyalarning joriy etilish dinamikasi 2020-yildan boshlab keskin o‘shib bormoqda (3-rasm). Agar 2020-yilda joriylik darajasi atigi 25% bo‘lgan bo‘lsa, 2025-yilga kelib bu ko‘rsatkich 91% ga yetdi.

3-rasm. Texnika OTMlarida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning joriy etilish dinamikasi

1-jadvalda an'anaviy va zamonaviy raqamli ta'lim usullarining asosiy parametrlari bo'yicha taqqoslama berilgan.

1-jadval. An'anaviy va raqamli ta'lim usullarining taqqoslama tahlili

Parametr	An'anaviy usul	Raqamli texnologiyalar va SI
Vizualizatsiya	Cheklangan, 2D rasm va sxemalar	3D modellashtirish, animatsiya, VR/AR
Tajriba o'tkazish	Jihoz va materialga bog'liq	Virtual laboratoriya, simulyatsiya
Individuallashtirish	Past darajada	Adaptiv platforma orqali yuqori

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Parametr	An'anaviy usul	Raqamli texnologiyalar va SI
Xato qilish narxi	Yuqori (jihoz, vaqt)	Nol (virtual muhit)
Maslahat olish	Faqat dars vaqtida	24/7 SI yordami
Baholash usuli	Yakuniy imtihon	Doimiy ma'lumotga asoslangan

5. Mavjud muammolar va yechimlar

Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt texnika ta'limiga joriy etish jarayonida bir qator muammolar mavjud: professor-o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalari yetarli darajada emasligi, dasturiy ta'minot va apparat resurslarining qimmatligi, talabalarning fundamental nazariy bilimlardan uzoqlashish xavfi [5, 33-b]. Ushbu muammolarni hal qilish uchun o'qituvchilarni qayta tayyorlash kurslarini tashkil etish, ochiq manbali muqobillarni (FreeCAD, OpenFOAM, GeoGebra) qo'llash va raqamli vositalarni an'anaviy o'qitish bilan uyg'unlashtiruvchi gibril metodologiyani ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oliy texnika ta'limida sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalardan foydalanish talabalarning bilim o'zlashtirish, amaliy ko'nikma, ijodiy tafakkur va mustaqil ishlash darajasini sezilarli oshiradi. CAD tizimlari, virtual laboratoriyalar, raqamli dvoynik va SI o'qitish platformalari muhandis kadrlar tayyorlash sifatini yangi bosqichga ko'taradi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarni ta'limga joriy etishda fundamental nazariy bilimlarni saqlab qolish, o'qituvchilarni qayta tayyorlash va moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash zarur. An'anaviy va raqamli usullarning oqilona uyg'unligi — bu kelajak muhandislarini tayyorlashning eng samarali yo'lidir.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA XXI ASR KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA SUN‘IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI

Olimjonova Dilnavoz Maribjon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda sun‘iy intellekt texnologiyalarining o‘rni tahlil qilingan. Shuningdek, ChatGPT, Gemini, Canva AI va Quizizz AI platformalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari hamda ularning ta‘lim samaradorligini oshirishdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: sun‘iy intellekt, XXI asr ko‘nikmalari, boshlang‘ich ta‘lim, pedagogik kompetensiya, raqamli texnologiyalar, ChatGPT, kreativ fikrlash.

Аннотация: В данной статье проанализирована роль технологий искусственного интеллекта в формировании навыков XXI века у будущих учителей начальных классов. Освещены педагогические возможности платформ ChatGPT, Gemini, Canva AI и Quizizz AI, а также их значение в повышении эффективности образовательного процесса.

Ключевые слова: искусственный интеллект, навыки XXI века, начальное образование, педагогическая компетентность, цифровые технологии, ChatGPT, креативное мышление.

Annotation: This article analyzes the role of artificial intelligence technologies in developing 21st-century skills among future primary school teachers. It also highlights the pedagogical possibilities of ChatGPT, Gemini, Canva AI, and Quizizz AI platforms and their importance in improving the effectiveness of education.

Keywords: artificial intelligence, 21st-century skills, primary education, pedagogical competence, digital technologies, ChatGPT, creative thinking.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta‘lim tizimiga qo‘yilayotgan talablar tubdan o‘zgarmoqda. Ayniqsa, bo‘lajak pedagoglardan nafaqat o‘z fanini mukammal bilish, balki zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, kreativ va tanqidiy fikrlash, muammolarni tezkor hal etish hamda innovatsion yondashuvlarni ta‘lim jarayoniga tatbiq etish kabi XXI asr ko‘nikmalariga ega bo‘lish talab etilmoqda. Shu jihatdan, sun‘iy intellekt texnologiyalari pedagogik ta‘lim tizimining muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta‘kidlaganidek: “Yangi O‘zbekistonni barpo etishda zamonaviy bilim va innovatsion texnologiyalarni puxta egallagan yosh kadrlar hal qiluvchi kuch hisoblanadi” [3, 45-b]. Mazkur fikr pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida zamonaviy raqamli texnologiyalar, xususan, sun‘iy intellekt vositalaridan foydalanish zaruratini yanada kuchaytiradi. Bugungi kunda ChatGPT, Gemini, Copilot kabi sun‘iy intellekt platformalari ta‘lim jarayonini individuallashtirish, interaktiv topshiriqlar yaratish, o‘quv

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

materiallarini tezkor tayyorlash, matnlar bilan ishlash hamda mustaqil ta'limni tashkil etishda keng imkoniyat yaratmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan bo'lajak o'qituvchilarda metodik kompetensiyalarni shakllantirishda bunday texnologiyalarning o'rni tobora ortib bormoqda.

Tadqiqotchilar tomonidan ham sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim sifati va samaradorligini oshirishdagi ahamiyati alohida ta'kidlanmoqda. Jumladan, H. Holmes sun'iy intellektning ta'lim jarayonidagi asosiy afzalliklari sifatida adaptiv o'qitish, tezkor tahlil va individual yondashuv imkoniyatlarini ko'rsatib o'tadi [1, 27-b]. Shu asosda maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida XXI asr ko'nikmalarini shakllantirishda sun'iy intellekt texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlari va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi.

XXI asrda ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan asosiy talablardan biri - raqobatbardosh, mustaqil fikrlaydigan, kreativ va zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalariga ega shaxsni tarbiyalashdan iboratdir. Shu sababli bugungi kunda pedagog кадрлари tayyorlash jarayonida XXI asr ko'nikmalarini shakllantirish masalasi dolzarb pedagogik muammolardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan bo'lajak o'qituvchilarda mazkur kompetensiyalarni rivojlantirish kelajakdagi ta'lim sifati samaradorligini belgilovchi muhim omillardan hisoblanadi. XXI asr ko'nikmalari tarkibiga tanqidiy fikrlash, kreativ yondashuv, kommunikativ kompetensiya, hamkorlikda ishlash, axborot va media savodxonligi, raqamli texnologiyalar bilan ishlash kompetensiyalari kiradi. Mazkur ko'nikmalar o'qituvchining kasbiy faoliyatida innovatsion yondashuvlarni qo'llash, ta'lim jarayonini samarali tashkil etish hamda o'quvchilar bilan interaktiv munosabatni yo'lga qo'yishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida XXI asr ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida ular mustaqil qaror qabul qilish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida dars tashkil etish malakalarini rivojlantirish muhim hisoblanadi. Chunki boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchilarning fikrlash faoliyati, nutqi va kommunikativ qobiliyatlari shakllanadigan dastlabki va eng muhim bosqichlardan biridir. Tadqiqotchilar fikriga ko'ra, XXI asr ko'nikmalari shaxsning nafaqat bilim darajasini, balki uning amaliy faoliyatda bilimlardan samarali foydalana olish kompetentligini ham ifodalaydi [5, 56-b]. Shu bois pedagog кадрлари tayyorlashda nazariy bilim bilan bir qatorda amaliy, texnologik va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishga ham alohida e'tibor qaratilishi zarur. Boshlang'ich ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarda XXI asr

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ko‘nikmalarini shakllantirish kelajakda ularning kasbiy moslashuvchanligini ta‘minlash, innovatsion pedagogik faoliyat olib borish hamda zamonaviy ta‘lim muhitida samarali faoliyat yuritishiga xizmat qiladi.

Bugungi kunda sun‘iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta‘lim tizimiga ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Xususan, pedagogik faoliyatni raqamlashtirish, ta‘lim jarayonini individuallashtirish hamda o‘qitish samaradorligini oshirishda sun‘iy intellekt vositalarining o‘rni tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini zamonaviy pedagogik faoliyatga tayyorlashda bunday texnologiyalar muhim didaktik va amaliy ahamiyat kasb etadi. Sun‘iy intellekt texnologiyalari orqali ta‘lim jarayonida o‘quv materiallarini tezkor yaratish, interaktiv topshiriqlar ishlab chiqish, individual yondashuv asosida topshiriqlarni moslashtirish hamda o‘quvchilarning bilimni tahlil qilish imkoniyatlari kengaymoqda. Bu esa bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik kompetentligini rivojlantirish bilan bir qatorda ularning raqamli savodxonligini ham oshirishga xizmat qiladi. Hozirgi kunda ChatGPT, Gemini, Copilot kabi sun‘iy intellekt platformalari pedagogik faoliyatda keng qo‘llanilmoqda. Mazkur platformalar yordamida dars ishlanmalari tayyorlash, test savollarini yaratish, matnlar bilan ishlash, ijodiy topshiriqlar ishlab chiqish hamda differensial ta‘limni tashkil etish imkoniyati yuzaga kelmoqda. Ayniqsa, ona tili ta‘limida sun‘iy intellekt vositalari matn yaratish, matn tahlili, lug‘at ustida ishlash va nutqiy topshiriqlarni ishlab chiqishda samarali vosita sifatida xizmat qilmoqda. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish orqali dars jarayonini yanada qiziqarli va interaktiv tashkil etish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Masalan, sun‘iy intellekt asosidagi platformalar yordamida o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga mos topshiriqlar yaratish mumkin. Bu esa ta‘lim jarayonida differensial yondashuvni amalga oshirishga yordam beradi. Shuningdek, sun‘iy intellekt vositalari o‘quvchilarning bilim darajasini tahlil qilish va ulardagi bo‘shliqlarni aniqlashda ham samarali natija beradi. Ta‘lim jarayonida sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bo‘lajak o‘qituvchilarda kreativ fikrlash va mustaqil ta‘lim olish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Chunki bunday texnologiyalar bilan ishlash jarayonida talabalar axborotni izlash, saralash, tahlil qilish va undan samarali foydalanish malakalarini egallaydilar. Bu esa XXI asr ko‘nikmalarining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Bundan tashqari, sun‘iy intellekt texnologiyalari o‘qituvchining vaqtini tejashga ham xizmat qiladi. Dars ishlanmalari, baholash mezonlari, test topshiriqlari va metodik materiallarni qisqa vaqt ichida tayyorlash imkoniyati pedagogning ijodiy faoliyat bilan ko‘proq

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

shug‘ullanishiga yordam beradi. Natijada ta‘lim sifati va samaradorligi oshadi. Tadqiqotlarda ham sun‘iy intellekt texnologiyalarining pedagogik faoliyatdagi ahamiyati alohida ta‘kidlanmoqda. Jumladan, olimlarning fikricha, sun‘iy intellekt ta‘lim jarayonini moslashuvchan tashkil etish, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish hamda o‘qitish samaradorligini oshirish imkonini beradi [2, 73-b]. Shu asosda aytish mumkinki, sun‘iy intellekt texnologiyalari bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirish, ularning kasbiy kompetentligini rivojlantirish hamda zamonaviy pedagogik faoliyatga tayyorlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda sun‘iy intellekt texnologiyalaridan amaliy foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, ona tili ta‘limida matn bilan ishlash, topshiriqlar yaratish va interaktiv metodlarni qo‘llash jarayonida sun‘iy intellekt vositalarining samaradorligi yuqori hisoblanadi. Hozirgi kunda ChatGPT va Gemini platformalari yordamida matnlar asosida turli darajadagi savol-topshiriqlarni qisqa vaqt ichida yaratish imkoniyati mavjud. Bu esa bo‘lajak o‘qituvchilarga dars jarayonini samarali rejalashtirish hamda o‘quvchilarning individual xususiyatlariga mos topshiriqlar ishlab chiqishda yordam beradi. Masalan, badiiy yoki ilmiy matn asosida tanqidiy fikrlashga yo‘naltirilgan savollar, lug‘at ustida ishlashga oid mashqlar hamda ijodiy topshiriqlar tayyorlash mumkin. Shuningdek, Canva AI platformasi orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh xususiyatlariga mos vizual materiallar, animatsiyalar va taqdimotlar yaratish imkoniyati kengaymoqda. Boshlang‘ich ta‘limda vizual tasvirlarning ahamiyati yuqori bo‘lganligi sababli bunday vositalar o‘quvchilarning darsga qiziqishini oshirish va mavzuni oson o‘zlashtirishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, ona tili darslarida rasmlar asosida hikoya tuzish, so‘z boyligini oshirish va nutqni rivojlantirishda sun‘iy intellekt yordamida yaratilgan vizual materiallar samarali natija beradi. Quizizz AI platformasi esa interaktiv test va baholash topshiriqlarini avtomatik yaratish imkonini beradi. Mazkur platforma yordamida o‘quvchilarning bilimini tezkor aniqlash, natijalarni tahlil qilish hamda dars jarayonida interaktiv muhit yaratish mumkin. Bu esa bo‘lajak o‘qituvchilarda raqamli pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish jarayonida bo‘lajak pedagoglarda axborotni tanqidiy tahlil qilish, ma‘lumotlarni saralash hamda ulardan maqsadli foydalanish ko‘nikmalari ham shakllanadi. Chunki sun‘iy intellekt har doim ham mutlaq to‘g‘ri ma‘lumot bermasligi mumkin. Shu sababli o‘qituvchi sun‘iy intellekt tomonidan taqdim etilgan

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ma‘lumotlarni pedagogik va ilmiy jihatdan tahlil qila olishi zarur. Demak, sun‘iy intellekt texnologiyalaridan metodik jihatdan to‘g‘ri foydalanish bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kreativlik, raqamli savodxonlik, kommunikativ kompetensiya va mustaqil ta‘lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Chunki zamonaviy ta‘lim jarayonida pedagogdan raqamli texnologiyalar bilan ishlash, innovatsion yondashuvlarni qo‘llash va o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga yo‘naltira olish kompetensiyasi talab etiladi. Sun‘iy intellekt texnologiyalari talabalarda raqamli savodxonlik, kreativ fikrlash va mustaqil ta‘lim olish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ayniqsa, ona tili ta‘limida matn yaratish, savol-topshiriqlar tuzish va nutqiy mashqlar tayyorlashda samarali hisoblanadi. Hozirgi kunda ChatGPT va Gemini yordamida topshiriqlar yaratish, Canva AI orqali vizual materiallar tayyorlash hamda Quizizz AI yordamida interaktiv testlar ishlab chiqish imkoniyati kengaymoqda. Shuningdek, sun‘iy intellekt vositalari kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, axborotlarni tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim hisoblanadi. Tadqiqotchilarning fikricha, sun‘iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish ta‘lim sifatini oshirish va innovatsion ta‘lim muhitini shakllantirishga xizmat qiladi [4, 91-b].

Xulosa qilib aytganda, sun‘iy intellekt texnologiyalari bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirish, kasbiy kompetentligini oshirish va ta‘lim jarayonini innovatsion tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur texnologiyalar orqali tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikativ kompetensiya va raqamli savodxonlikni rivojlantirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Holmes W. *Artificial Intelligence in Education: Promise and Implications for Teaching and Learning*. – Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019. – 182 p.
2. Luckin R. *Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century*. – London: UCL Institute of Education Press, 2018. – 184 p.
3. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2021. – 464 b.
4. Selwyn N. *Education and Technology: Key Issues and Debates*. – London: Bloomsbury Publishing, 2021. – 248 p.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

5. Trilling B., Fadel C. *21st Century Skills: Learning for Life in Our Times*. – San Francisco: Jossey-Bass, 2009. – 256 p.

TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA INTELLEKTUAL TIZIMLARNING IJOBIY JIHATLARI

Raxmonova Sarvinozoy Xasanboy qizi
Andijon Davlat Pedagogika Insitituti Magistratura
bo'limi “Pedagogika va psixologiya” kafedrası
Pedagogika yo‘nalishi 1- bosqich Magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada yosh avlod ta'lim-tarbiyasida oila, maktab va jamiyat hamkorligining ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, Ushbu matnda umumta'lim fanlarini o'zlashtirishda zamonaviy raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanishning samarali natijalari, o'quvchi motivatsiyasini oshirish hamda pedagogik tahlil usullari va axborot immunitetini shakllantirish masalalari tahlil qilingan. Ta'lim jarayonida ko'rgazmalilik tamoyilidan foydalanish hamda zamonaviy ta'lim platformalarining imkoniyatlari yoshlarning aqliy rivojlanishiga xizmat qilishi ta'kidlangan.

Аннотация. В данной статье освещается значимость взаимодействия семьи, школы и общества в воспитании и образовании молодого поколения. Также в тексте анализируются эффективные результаты использования современных цифровых технологий и искусственного интеллекта в освоении общеобразовательных дисциплин, вопросы повышения мотивации учащихся, методы педагогического анализа и формирование информационной устойчивости (иммунитета). Подчеркивается, что использование принципа наглядности в учебном процессе, а также возможности современных образовательных платформ служат интеллектуальному развитию молодежи.

Abstract. This article highlights the importance of cooperation between family, school, and society in the upbringing and education of the younger generation. Furthermore, the text analyzes the effective results of utilizing modern digital technologies and artificial intelligence in mastering general education subjects, issues of increasing student motivation, pedagogical analysis methods, and the formation of information immunity. It is emphasized that the application of the principle of visualization in the educational process, along with the potential of modern educational platforms, contributes significantly to the intellectual development of youth.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kalit so‘zlar: Oila va maktab hamkorligi, sun‘iy intellekt, raqamli ta‘lim, axborot immuniteti, pedagogik tahlil, motivatsiya.

Ключевые слова: Сотрудничество семьи и школы, искусственный интеллект, цифровое образование, информационный иммунитет, педагогический анализ, мотивация.

Keywords: Family and school cooperation, artificial intelligence, digital education, information immunity, pedagogical analysis, motivation.

Bugungi kunda o‘quvchilarning aqliy taraqqiyotini yuqori darajada rivojlantiruvchi ta‘limni tashkil etish katta ahamiyatga ega. Ajdodlarimiz merosini bugungi yosh avlodga yetkazib berishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya, raqamli texnologiyalaridan oqilona foydalanish, ya‘ni internet tizimida ta‘lim va bilim beradiagan veb-saytlar yaratilgan. Yagona ta‘lim va bilim beradigan ta‘lim tarmog‘ini yaratish kabi masalalarning ko‘tarilganligi ham davlatimiz tomonidan berilayotgan e‘tiborning yaqqol namunasidir.

Hozirgi shiddatli axborotlashgan jamiyatda o‘quv jarayoniga **sun‘iy intellekt (SI)** va ilg‘or raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish shunchaki ehtiyoj emas, balki ta‘lim sifatini kafolatlovchi strategik zaruriyatdir. Ushbu innovatsiyalarni joriy etishdan ko‘zlangan fundamental maqsad — ta‘lim oluvchilarda axborotni shunchaki mexanik yodlash ko‘nikmasidan voz kechib, uni tanqidiy tahlil qilish, tizimlashtirish va real amaliyotda samarali qo‘llash kompetensiyalarini shakllantirishdir.

Raqamli texnologiyalar ta‘lim sohasida axborot kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) hamda foydalanishga imkon beradi. AKT lar talabalar ongini axborot vositalarini faol joriy etish bilan bog‘liq. Ular talabalarning o‘zlashtirish va tushuntirish jarayonida faol ishtirok etishni ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar ta‘lim jarayonida test tizimlaridan, grafiklaridan, audiovizual va multimediya vositalaridan foydalanishga imkon beradi. Ular o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini va umuman ta‘lim sifatini kuzatish imkonini beruvchi yangi baxolash usullariga asoslangan.

Raqamli texnologiyalar ta‘lim sohasida quyidagi imkoniyatlarni beradi;

1. Shaxsiylashtirilgan ta‘lim va Individual yondashuv

Sun‘iy intellekt algoritmlari har bir talabaning kognitiv qobiliyatlarini, mavzuni o‘zlashtirish tezligini va intellektual salohiyatini real vaqt rejimida skanerlash imkonini beradi.

- **Moslashuvchanlik:** Tizim o‘quvchining bilim darajasidagi bo‘shliqlarni aniqlab, unga individual trayektoriya asosida moslashtirilgan o‘quv materiallarini taqdim etadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

- **Differensial yondashuv:** Bu metodika o‘qituvchiga har bir o‘quvchi bilan uning intellektual ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ishlash imkonini yaratib, "ommaviy ta'lim"dan "shaxsga yo‘naltirilgan ta'lim"ga o‘tishni ta'minlaydi.

2. Multimedia va Vizualizatsiyaning Didaktik Imkoniyatlari

Zamonaviy texnik vositalar (yuqori unumdorlikdagi kompyuterlar, interfaol sensorli panellar, proyektorlar) darsning vizual va akustik jozibadorligini tubdan oshiradi.

- **Abstrakt tushunchalar talqini:** Murakkab nazariy qonuniyatlar, biologik jarayonlar yoki fizik hodisalar animatsiyalar, 3D modellar va videodarslar orqali namoyish etilishi o‘quvchining vizual xotirasini faollashtiradi.

- **Motivatsiya va qiziqish:** Dars jarayonining raqamli vositalar bilan boyitilishi talabalarning fanga bo‘lgan qiziqishini rag‘batlantiradi va diqqat konsentratsiyasini uzoq vaqt davomida saqlab turishga yordam beradi.

3. Monitoring, Tahlil va Sifat Nazorati

SI tizimlari pedagogik diagnostika jarayonini avtomatlashtiradi. Bu esa o‘qituvchiga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- **Chuqur metatahlil:** Har bir o‘quvchining o‘zlashtirish dinamikasini statistik ma’lumotlar asosida ko‘rish, qaysi mavzularda tizimli xatolarga yo‘l qo‘yilayotganini aniqlash.

- **Operativ qayta aloqa:** O‘quvchi o‘z xatolarini darhol ko‘rib, ularni tuzatish bo‘yicha SI yordamchisidan tavsiyalar olishi mumkin, bu esa bilimdagi uzilishlarning oldini oladi.

4. Mustaqil Ta'lim va Ijtimoiy Mas'uliyat

Raqamli platformalar ta'limni faqat auditoriya devorlari bilan cheklab qo‘ymaydi. Darsdan tashqari interfaol metodlar (vebinarlar, onlayn forumlar, o‘quv chatbotlari) talabada quyidagi sifatlarni shakllantiradi:

- **Mustaqillik:** O‘quvchi o‘z vaqtini mustaqil boshqarishni va qo‘shimcha manbalar ustida ishlashni o‘rganadi.

- **Javobgarlik:** O‘zlashtirish natijalari shaffof tarzda ko‘rinib turishi o‘quvchida o‘z harakatlari va yakuniy natijalari uchun shaxsiy mas’uliyat hissini uyg‘otadi.

5. Mas'uliyat va tahliliy fikrlashni shakllantirish

- Sun'iy intellekt o‘quvchiga nafaqat ma’lumot beradi, balki uni tahlil qilishga ham o‘rgatadi. O‘quvchi o‘z natijalarining pasayishi yoki ko‘tarilishini real vaqt rejimida kuzatib borishi unda **javobgarlik hissini** shakllantiradi. U

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

o‘zining kelajakdagi maqsadlariga erishish uchun qaysi ko‘nikmalarni mustahkamlashi kerakligini aniq ko‘ra oladi.

Umumta’lim fanlarini o‘qitishda sun’iy intellekt va raqamli vositalar — bu shunchaki "moda" emas, balki ta’lim sifatini kafolatlovchi zaruriyatdir. Ushbu innovatsiyalar o‘quvchilarni zamonaviy texnologik dunyoga tayyorlaydi, o‘qituvchilarni haqiqiy pedagogik mahorat ko‘rsatishlari uchun yo‘l ochadi. Xulosa qilib aytganda, yangi avlod texnologiyalari va innovatsion metodlar o‘quvchilarning bilimga bo‘lgan tashnaligini oshirib, ularni kelajakda o‘z yo‘nalishi bo‘yicha professional kadr bo‘lib yetishishlariga zamin hozirlaydi. Bu esa zamonaviy maktab ta’limining eng ustuvor vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. “Yangi O'zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi” O'zbekiston 2022.
2. Романов И. Облачные технологии и их применение // Молодой ученый. — 2016
3. www.kitob.uz

**ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ
ТЕХНОЛОГИЙ И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В
ПРЕПОДАВАНИИ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРЕДМЕТОВ**

**Олимжонова Заринабону Олимжон кизи,
Шахрисабзский государственный педагогический институт,
факультет педагогики, кафедра педагогики,
магистратура, 1- курс, email: zalimova2805@gmail.com**

Аннотация: В данной статье показаны преимущества использования цифровых технологий и искусственного интеллекта в преподавании общеобразовательных предметов. Проанализированы новые возможности, созданные инструментами ИИ для учителей и учащихся, включая такие подходы к обучению, персонализацию научных материалов и повышение образовательных результатов.

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim fanlarini o'qitishda raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektdan foydalanishning afzalliklari ko'rib chiqilgan. Zamonaviy ta'lim tizimida AI vositalar o'qituvchilar va o'quvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratayotgani, shaxsiy o'quv yondashuvlarini

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

shakllantirish, o'quv materiallarini shaxsiylashtirish va natijalarni yaxshilash kabi jihatlar taxlil qilingan.

Abstract: This article examines the advantages of using digital technologies and artificial intelligence (AI) in teaching general education subjects. It analyzes new opportunities created by AI tools for teachers and students, including the formation of individualized learning approaches, personalization of instructional materials, and improvement of educational outcomes. The study highlights practical implications for modern classrooms and discusses potential challenges and considerations for effective implementation.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровые технологии, общее образование, персонализированное обучение, результаты обучения, «умные» классы, адаптивные системы обучения.

Быстрое развитие цифровых технологий и искусственного интеллекта (ИИ) меняет практически все сферы современного общества, и образование не является исключением. За последнее десятилетие в классах по всему миру наблюдался беспрецедентный приток технологических инструментов — от интерактивных досок и систем управления обучением до сложных платформ обучения на основе ИИ и панелей анализа данных. Эта трансформация не просто косметическая; она представляет собой фундаментальный сдвиг в педагогической парадигме, переход от подхода «один размер подходит всем» к более динамичной, гибкой и ориентированной на учащегося модели обучения [1, с. 12].

В Узбекистане национальная программа реформы образования поставила цифровую трансформацию в центр своей стратегии модернизации. Приверженность правительства интеграции технологий на всех уровнях школьного образования отражает более широкое признание того, что учащимся XXI века необходимы компетенции, выходящие за рамки механического запоминания и результатов стандартизированных тестов. Общеобразовательные предметы — математика, естественные науки, языковые искусства, история и другие — все чаще преподаются с использованием цифровых инструментов, которые могут адаптироваться к потребностям учащихся, предоставлять мгновенную обратную связь и генерировать полезные выводы для педагогов [2, с. 45].

Цель данной статьи — систематически изучить преимущества, которые цифровые технологии и искусственный интеллект привносят в преподавание общеобразовательных предметов, а также рассмотреть

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

условия, необходимые для их эффективного внедрения. Опираясь на последние исследования и практические примеры, данное исследование призвано внести вклад в растущий объем литературы по образовательным технологиям в постсоветском и центральноазиатском контексте.

С начала 2000-х годов значительно возросло количество исследований, посвященных интеграции технологий в образование. Такие исследователи, как Миинс и др. [3, с. 18], продемонстрировали с помощью масштабных метаанализов, что учащиеся в средах обучения с использованием технологий неизменно превосходят своих сверстников в традиционных классах, особенно по математике и естественным наукам. Появление систем на основе искусственного интеллекта добавило новое измерение к этому обсуждению, открыв возможности, которые ранее были немыслимы, — такие как адаптивная доставка контента в реальном времени, обработка естественного языка для письменной обратной связи и предиктивная аналитика для раннего выявления учащихся, находящихся в группе риска.

В контексте Центральной Азии Джаксыбеков и его коллеги [6, с. 89] исследовали готовность узбекских и казахских школ к внедрению цифровых технологий, отметив как значительный прогресс, так и сохраняющиеся проблемы, связанные с инфраструктурой, подготовкой учителей и цифровым равенством. Их выводы подчеркивают важность контекстуализации глобальных технологических тенденций в рамках специфических условий региональных образовательных систем.

Возможно, наиболее существенным преобразующим преимуществом ИИ в образовании является его способность персонализировать процесс обучения в масштабах. Традиционное обучение в классе неизбежно происходит в темпе и на уровне среднего ученика, оставляя отличников недостаточно мотивированными, а отстающих — перегруженными. Адаптивные системы обучения, работающие на основе алгоритмов машинного обучения, постоянно оценивают успеваемость каждого ученика, выявляют пробелы в понимании и динамически корректируют сложность и представление контента [1, с. 23].

Такие платформы, как Khanmigo от Khan Academy, Carnegie Learning и Duolingo, демонстрируют этот принцип на практике. В математике, например, адаптивная система может определить, что у ученика возникают трудности с делением дробей, и автоматически предложить дополнительные практические задания и видеообъяснения,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

направленные на развитие этого конкретного навыка, одновременно переводя одноклассника, освоившего эту концепцию, на более сложный материал. Такой уровень дифференциации, который был бы чрезвычайно сложен для одного учителя, работающего одновременно с тридцатью или более учениками, становится обычным делом при помощи ИИ [3, с. 56].

Иммерсивные технологии, такие как виртуальная реальность (VR) и дополненная реальность (AR), предлагают дополнительные возможности для вовлечения, позволяя студентам исследовать покои человеческого сердца, прогуляться по древнеримским форумам или провести виртуальные химические эксперименты — опыт, который было бы непомерно дорого или логистически невозможно организовать в физической форме. Исследования показывают, что студенты, взаимодействующие с контентом с помощью иммерсивных технологий, демонстрируют более высокие показатели запоминания и лучшее понимание концепций, чем те, кто знакомится с тем же материалом через традиционные средства массовой информации [6, с. 112].

Инструменты ИИ оказывают мощную поддержку студентам с различными потребностями в обучении. Приложения для преобразования речи в текст и текста в речь помогают студентам с дислексией или другими трудностями при чтении, а инструменты перевода в реальном времени могут помочь изучающим язык, которые еще не полностью овладели языком обучения. Создание субтитров с помощью ИИ и аватары на языке жестов расширяют доступ для студентов с нарушениями слуха, а программы чтения с экрана и альтернативные устройства ввода служат для людей с двигательными или зрительными нарушениями [7, с. 29].

Помимо обеспечения доступности, ИИ позволяет по-настоящему дифференцировать обучение — предоставлять контент с помощью нескольких модальностей (визуальной, слуховой, кинестетической) одновременно, позволяя каждому ученику взаимодействовать с материалом так, как лучше всего соответствует его стилю обучения и предпочтениям. Эта возможность учитывать индивидуальные особенности учащихся, а не требовать от всех учеников соответствия одному стилю обучения, особенно ценна в разнообразных классах, характерных для современных узбекских школ [2, с. 90].

Преимущества цифровых технологий и ИИ в образовании выходят за рамки взаимодействия учеников и учителей и охватывают более широкую профессиональную экосистему школы. Инструменты ИИ могут помочь учителям в планировании уроков, генерируя дифференцированные

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

материалы, предлагая соответствующие ресурсы и согласовывая учебные цели со стандартами учебной программы. Модели естественного языка могут помочь учителям, для которых английский не является родным языком, составлять профессиональные сообщения или получать доступ к международным педагогическим исследованиям, которые в противном случае были бы лингвистически недоступны [3, с. 78].

Административные задачи — отслеживание посещаемости, выставление оценок, составление расписаний, общение с родителями — могут быть существенно автоматизированы с помощью цифровых платформ, что позволит учителям уделять больше своей профессиональной энергии основной работе — обучению и построению отношений с учениками. Исследования неизменно показывают, что снижение административной нагрузки связано с повышением удовлетворенности учителей своей работой и снижением уровня профессионального выгорания [4, с. 145].

Интеграция цифровых технологий и искусственного интеллекта в преподавание общеобразовательных предметов открывает ряд существенных преимуществ: персонализированный и адаптивный процесс обучения, мгновенная и полезная обратная связь, повышение вовлеченности учащихся, поддержка инклюзивного образования и повышение эффективности работы учителей и администраторов. Эти преимущества хорошо подтверждаются исследованиями и все чаще реализуются в школах по всему миру, в том числе и в Узбекистане.

Однако для реализации всего потенциала этих технологий необходимы целенаправленные и постоянные инвестиции в инфраструктуру, повышение квалификации учителей и обеспечение равного доступа. Также требуется приверженность критической оценке — готовность подвергать сомнению предположения, заложенные в системах искусственного интеллекта, и гарантировать, что технологические инструменты служат образовательным целям всех учащихся, а не только самых привилегированных. При наличии этих условий цифровые технологии и искусственный интеллект могут стать по-настоящему преобразующими силами в общем образовании.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

[1] Блум, Б.С. (1984). Проблема 2 сигма: поиск методов группового обучения, столь же эффективных, как индивидуальное обучение. *Educational Researcher*, 13(6), 4–16.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

[2] Джаксыбеков, Н., Сейткали, М., и Ахметова, Г. (2021). Цифровая готовность школ Центральной Азии: вызовы и возможности. Журнал образовательных технологий, 18(2), 45–102.

[3] Миинс, Б., Тояма, Ю., Мерфи, Р., Бакиа, М., и Джонс, К. (2010). Оценка практик, основанных на доказательствах, в онлайн-обучении: метаанализ и обзор исследований онлайн-обучения. Министерство образования США, 12–78.

[4] Холмс, У., Биалик, М., и Фадель, К. (2019). Искусственный интеллект в образовании: перспективы и последствия для преподавания и обучения. Центр перепроектирования учебных программ, Бостон, 67–145.

[5] ВанЛен, К. (2011). Относительная эффективность обучения с помощью человека, интеллектуальных обучающих систем и других обучающих систем. Педагогический психолог, 46(4), 34–88.

[6] Селвин, Н. (2019). Должны ли роботы заменить учителей? Искусственный интеллект и будущее образования. Polity Press, Кембридж, 89–134.

[7] Роуз, Д.Х., и Мейер, А. (2002). Обучение каждого ученика в цифровую эпоху: универсальный дизайн обучения. ASCD, Александрия, Вирджиния, 29–75.

**SUN’IY INTELLEKT VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI
TARIX DARSLARIDA QO‘LLASH: IMKONIYATLAR VA AMALIY
TAJRIBA**

**Ibragimov Farrux O‘roq o‘g‘li
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Pedagogika nazariyasi va tarixi
yo‘nalishi 2- bosqich magistranti
farruxofficial777@gmail.com**

Bugungi kunda ta’lim tizimida raqamli o‘zgarishlar jadal sur’atlarda kechmoqda. XXI asr o‘quvchisi an’anaviy darsliklar va ma’ruzalar bilan cheklanmay, global bilim maydoniga erkin kirish imkoniyatiga ega. Bunday sharoitda o‘qituvchining vazifasi faqat bilim uzatish emas, balki o‘quvchini axborotni tanqidiy tahlil qilishga, ijodiy fikrlashga va raqamli muhitda samarali ishlashga o‘rgatishdir. Ayniqsa, ijtimoiy-gumanitar fanlar, jumladan tarix darslarida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt (SI) vositalarining qo‘llanilishi yangi pedagogik imkoniyatlarni ochmoqda [1, 5-b].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi 231-son qarorida maktab ta’limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish masalalari ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Ushbu hujjat o‘qituvchilarni zamonaviy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

pedagogik texnologiyalardan, shu jumladan raqamli vositalardan unumli foydalanishga undaydi. Ta'lim sifatini oshirishda texnologiyaning o‘rni borgan sari kengayib borayotgan bir paytda, o‘qituvchi ham o‘z kasbiy salohiyatini yangi talablar asosida rivojlantirishi zarur [2, 11-b].

Ushbu maqolada tarix fanini o‘qitishda SI va raqamli texnologiyalarning amaliy qo‘llanilishi, ularning samaradorligi, o‘quvchilar motivatsiyasiga ta'siri hamda pedagogik jihatdan to‘g‘ri qo‘llash usullari atroflicha ko‘rib chiqiladi.

Raqamli texnologiyalarning tarix ta'limidagi o‘rni.

Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini bir necha jihatdan boyitadi. Birinchidan, interaktiv xaritalar, 3D-rekonstruksiya va virtual muzeylar orqali o‘quvchilar tarixiy voqealarni ko‘rgazmali ravishda his etish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Masalan, Google Arts & Culture platformasi O‘rta Osiyo tarixiga oid yuzlab artefakt va ko‘rgazmalarni ochiq holda taqdim etadi. O‘quvchilar Samarqand, Buxoro yoki Xivaning qadimiy me'moriy yodgorliklarini virtual tur orqali o‘rgana oladi. Bunday yondashuv dars mazmunini hayotiy va qiziqarli qiladi [3, 18-b].

Ikkinchidan, raqamli texnologiyalar o‘qituvchiga o‘quv jarayonini moslashuvchan tashkil etish imkonini beradi. Kahoot, Quizlet va Padlet kabi platformalar orqali tezkor baholash, guruh muhokamasi va ijodiy loyiha ishlari tashkil etilishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Kahoot o‘yini bilan o‘tkazilgan tarix darslarida o‘quvchilarning faolligi an'anaviy usulga nisbatan sezilarli darajada oshgan [3, 22-b]. Uchinchidan, YouTube, ochiq kutubxonalar va raqamli arxivlar orqali o‘quvchilar mustaqil tadqiqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

To‘rtinchidan, PowerPoint yoki Canva yordamida tayyorlangan ko‘rgazmali taqdimotlar darsning vizual sifatini oshiradi. O‘quvchilar o‘zlari ham multimedia taqdimot tayyorlash orqali mavzuni chuqurroq o‘zlashtiradi, nutq va prezentatsiya ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu o‘z navbatida XXI asr uchun zarur bo‘lgan kommunikatsiya va raqamli savodxonlik kompetensiyalarini shakllantiradi [2, 19-b].

Beshinchidan, raqamli texnologiyalar o‘qituvchiga vaqtni tejash imkonini beradi: testlarni avtomatik tekshirish, o‘quvchilar taraqqiyotini kuzatish va tezkor fikr-mulohaza berish uchun turli ilovalar mavjud. Google Classroom, Microsoft Teams kabi platformalar dars tashkil etishni soddalashtirib, o‘qituvchi diqqatini mohiyatga — pedagogik muloqotga — qaratish imkonini beradi.

Sun'iy intellektning o‘quv jarayonidagi imkoniyatlari.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Sun‘iy intellekt asosidagi vositalar ta‘lim texnologiyalarida yangi bosqichni belgilayapti. ChatGPT, Gemini va shunga o‘xshash tilga asoslangan modellar o‘quvchiga shaxsiy repetitor sifatida xizmat qilishi mumkin: murakkab tarixiy tushunchalarni sodda tilda izohlaydi, savollarga tezkor javob beradi va tanqidiy fikrlashni rag‘batlantiruvchi savollar generatsiya qiladi [4, 8-b].

SI vositalari o‘quvchining bilim darajasiga moslashib ishlashi — adaptiv ta‘lim — xususan muhimdir. An‘anaviy darsda o‘qituvchi bir vaqtning o‘zida 30-35 o‘quvchiga individual yondashuv bera olmaydi. SI esa har bir o‘quvchi bilan alohida muloqotda bo‘lib, uning kuchli va kuchsiz tomonlarini aniqlab, mos topshiriqlar taklif etadi. Bu differensial ta‘limni amalda amalga oshirishning samarali yo‘lidir [4, 15-b].

Amaliy tajriba sifatida maktabimizda 7-sinf o‘quvchilari bilan o‘tkazilgan tajriba-sinov darsini keltirish mumkin. “Temuriylar davri madaniyati” mavzusida o‘tkazilgan darsda o‘quvchilar SI yordamida Amir Temur hayoti va faoliyatiga oid savol-javob bahorini tashkil etishdi. O‘quvchilar SI bilan dialogik suhbat qurib, o‘z savollari va tanqidiy mulohazalarini shakllantirdi. Natijada o‘quvchilar passiv tinglovchidan faol tadqiqotchiga aylandi va mavzu bo‘yicha 30 daqiqadan ortiq mustaqil fikrlash faolligini saqlab qoldi.

Biroq SI vositalaridan foydalanishda pedagogik nazorat muhim ahamiyat kasb etadi. O‘quvchi SI javoblarini tanqidsiz qabul qilmasligi, aksincha ularni birlamchi manba sifatida ko‘rib chiqib, mustaqil tekshirishi kerak. Bu o‘z-o‘zidan tanqidiy fikrlash va axborot savodxonligi ko‘nikmalarini shakllantiradi — XXI asr uchun eng zarur kompetensiyalardan biri [5, 31-b]. O‘qituvchi darsda "SI nima dedi? Bu to‘g‘rimi? Boshqa manbalar nima deydi?" kabi savollar bilan o‘quvchini doimiy tahlilga undab borishi lozim.

Ta‘limda raqamli texnologiyalar qo‘llashda yuzaga keladigan muammolar.

Raqamli texnologiyalar va SI ning afzalliklari ko‘p bo‘lsa-da, ularni qo‘llashda bir qator muammolar ham mavjud. Birinchi muammo — raqamli tengsizlik. Barcha o‘quvchilar uyida kompyuter yoki yuqori tezlikdagi internet bilan ta‘minlanmagan. Bu holat qishloq maktablarida ayniqsa keskin his etiladi va raqamli vositalardan foydalanish imkoniyatini cheklaydi [6, 44-b].

Ikkinchi muammo — o‘qituvchilarning raqamli savodxonligi. Ko‘plab tajribali pedagoglarga yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish qiyin kechadi. Shu bois o‘qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish dasturlari muntazam ravishda olib borilishi zarur. Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tomonidan bunday treninglar tashkil etilishi bu muammoni hal etishga xizmat qiladi.

Uchinchi muammo — o‘quvchilarning raqamli vositalardan noto‘g‘ri foydalanishi. Dars davomida telefon yoki kompyuter boshqa maqsadlarda ishlatilishi e‘tiborni chalg‘itadi. Shuning uchun raqamli vositalar faqat aniq maqsad bilan, vaqtni boshqarib qo‘llanilishi kerak. O‘qituvchi dars strukturasini shunday tashkil etishi lozimki, raqamli vosita ko‘makchi bo‘lib xizmat qilishi kerak [5, 38-b].

Pedagogik tavsiyalar.

Tarix darslarida raqamli texnologiyalar va SI dan samarali foydalanish uchun quyidagi yondashuvlarni tavsiya etish mumkin. Birinchi, “aralash o‘qitish” (blended learning) modelini joriy etish: an‘anaviy dars elementlari raqamli faoliyat bilan uyg‘unlikda olib boriladi. Har bir darsda texnologiya qo‘llanilishi shart emas — asosiy mezon pedagogik maqsadga muvofiqlikdir [6, 51-b].

Ikkinchi, o‘quvchilarni SI bilan ishlashga emas, balki SI natijalarini tahlil qilishga o‘rgatish: bu tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi. “SI shu javobni berdi, sen nima deb o‘ylaysan?” shaklidagi savol o‘quvchini mustaqil fikrlashga undaydi. Uchinchi, multimedia loyihalari: o‘quvchilar guruhlarda qisqa video, infografika yoki raqamli prezentatsiya tayyorlaydi. Bu ham ijodkorlikni, ham hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini oshiradi.

To‘rtinchi, o‘qituvchilar o‘zlari ham raqamli savodxonlikni muntazam oshirib borishi zarur, chunki texnologiyalar tez sur‘atda rivojlanmoqda. Pedagogik mahorat markazlari, onlayn kurslar va hamkasblar bilan tajriba almashish bu maqsadga erishishning asosiy yo‘llaridir.

Xulosa.

Raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellekt ijtimoiy-gumanitar fanlar, jumladan tarix ta‘limini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish imkonini beradi. Ushbu vositalar o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini — tanqidiy fikrlash, raqamli savodxonlik, hamkorlikda ishlash va ijodkorlikni — shakllantirish uchun noyob imkoniyat yaratadi. Biroq texnologiya o‘z-o‘zicha ta‘limni yaxshilamaydi: u pedagogik mahorat, aniq maqsad va o‘ylangan metodologiya bilan birga qo‘llangandagina haqiqiy samara beradi. O‘qituvchi esa bu jarayonda yo‘lboshchi rolini saqlab, texnologiyani vosita sifatida, maqsad sifatida emas, qo‘llashi lozim.

Adabiyotlar ro‘yxati:

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

1. Holiqov A.A. Zamonaviy ta'limda innovatsion texnologiyalar. — Toshkent: O‘qituvchi, 2023. — 180 b.
2. Mirzayev B.T. Raqamli ta'lim: nazariya va amaliyot. — Samarqand: SamDU, 2022. — 210 b.
3. Abdullayev F.R. Interaktiv metodlar va ularning samaradorligi // Pedagogika va psixologiya. — 2023. — №4. — B. 18-26.
4. Toshmatov S.N. Sun'iy intellekt va maktab ta'limi: imkoniyatlar va muammolar // Ta'lim texnologiyalari. — 2024. — №2. — B. 5-15.
5. Qodirov N.O. Axborot savodxonligi — XXI asr talab qiladigan kompetensiya // Zamonaviy ta'lim. — 2024. — №1. — B. 27-42.
6. Yusupova M.K. Aralash o‘qitish texnologiyasi va uning afzalliklari // O‘zbekiston o‘qituvchisi. — 2023. — №6. — B. 40-55.

**TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY
PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR – VA SUN'IY INTELEKTDAN
FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI**

Mamadaliyeva Muxlisabonu Ravshanbek qiz

Andijon davlat pedagogika instituti magistranti

[Email:muhklisasultonova@gmail.com](mailto:muhklisasultonova@gmail.com)

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ta'lim tizimini rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati yoritiladi. Unda ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni tadbiq etish, raqamli texnologiyalar, interfaol metodlar va yana kreativ o'qitish uslublarining samaradorligi tahlil qilinadi. Maqolada o'qituvchi faoliyatida innovatsion fikrlash, ilg'or xorijiy tajribalarni amaliyotga tatbiq etish hamda o'quvchilarning mustaqil va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishning zamonaviy tendensiyalari ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: zamonaviy pedagogik texnologiyalar, innovatsiya, ta'lim tizimi, raqamli ta'lim, samaradorlik, kreativ yondashuv.

Annotation. This article highlights the role and importance of modern pedagogical technologies in the development of the education system. It analyzes the effectiveness of applying innovative approaches, digital technologies, interactive methods, and creative teaching techniques in the learning process. The article also discusses the importance of innovative

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

thinking in the teacher's activity, the implementation of advanced foreign experiences, and the modern trends in developing students' independent and creative thinking skills.

Keywords: modern pedagogical technologies, innovation, education system, digital education, efficiency, creative approach

Аннотация. В данной статье освещаются роль и значение современных педагогических технологий в развитии системы образования. Анализируется эффективность внедрения инновационных подходов, цифровых технологий, интерактивных методов и творческих способов обучения. Также рассматриваются инновационное мышление преподавателя, применение передового зарубежного опыта и современные тенденции формирования у обучающихся самостоятельного и творческого мышления.

Ключевые слова: современные педагогические технологии, инновации, система образования, цифровое обучение, эффективность, креативный подход.

Kirish

XXI asrda ta'lim sohasining global yangilanishi, axborot texnologiyalarining tezkor rivojlanishi, jamiyat va mehnat bozorining yuqori kompetensiyalarga ega shaxsga bo'lgan talabi pedagogik jarayonlarda innovatsion texnologiyalardan keng foydalanishni talab darajasiga olib chiqmoqda. Sun'iy intellekt hayot tarzimizni o'zgartirdi. U har bir sohaga kirib kelmoqda, biz avval o'ylardikki, sun'iy intellekt kundalik hayotimizga, turmush tarzimizga yordam beradi deb ammo u shunday kuch bo'lib keldiki insonlarni ma'naviyatiga, inson zehni ortda qoldiradigan algoritmlari bilan, sun'iy intellekt terrorizmga qarshi kurash, global ochlik muammolarini hal etish, hattoki tibbiyot sohasida ham kirib keldi. Hozirda uqanday sayohat qilishimiz, nimani ko'rishimiz, nimani kiyishimiz va hattoki nimani yeyishimizni o'rgatmoqda. Vaholangki, ta'lim sohasini ham eggalab bormoqda, deyarli insonni fikrlashga hojati ham qolmadi. Shu o'rinda asosiy savol tug'iladi: sun'iy intellekt o'quvchi shaxsini qanday o'zgartirmoqda?

Hozirgi kunda ta'limni takomillashtirish, o'quvchi shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilgan, amaliy natijaga ega bo'lgan ta'limni tashkil etish dolzarb masalaga bo'lib qolmoqda. Shuningdek pedagogik texnologiyalar ta'lim tizimini rivojlantirishning asosiy tendensiyalaridan biri sifatida qaralmoqda. "Pedagogik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

texnologiya" manosi turli manbalarda turlicha talqin etilgan bo'lsa-da, mazmun jihatidan yagona tamoyilga ega. U ta'lim jarayonini ilmiy asosda tashkil qilish, maqsadga imuvofiq rejalashtirish, metod va vositalardan samarali foydalanish hamda yakuniy natijani kafolatlashga qaratilgan tizim hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50- moddasi har bir insonning ta'lim olish huquqini kafolatlaydi, shuningdek, davlat uzluksiz ta'lim tizimi, uning har xil turlari va shakllarini rivojlantirishni ta'minlaydi. Davlat, shuningdek, maktabgacha ta'lim va tarbiyani rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratadi, bepul umumiy o'rta va boshlang'ich professional ta'limni kafolatlaydi, umumiy o'rta ta'limni esa majburiy etib belgilaydi. Ta'lim tashkilotlarida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim ham ta'minlanadi. Sun'iy intellekt ta'lim uchun bolalarning individual qobiliyatini ochish, o'quv jarayonini shaxsga yo'naltirish va interaktiv o'qitish tizimini joriy etish va amalda qo'llash uchun muhim vosita. Misol uchun 2021-yilda qabul qilingan "Sun'iy intellekt texnologiyalarini yanada rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-189-son Prezident farmoni bu yo'nalishda davlat siyosatining asosini belgiladi. Ushbu farmon asosida maktablar va oliy o'quv yurtlarida AI laboratoriyalari, raqamli kompetensiyalar markazlari tashkil etilishi ham bu talimga berilayotgan etibordir. Sun'iy intellektidan foydalanish mas'uliyati masalasi hozirgi zamonda faqatgina texnik emas balki axloqiy va huquqiy muammo sifatida ham ko'zga tashlanmoqda. Texnologiyani ishlab chiqish yoki undan foydalanish jarayonida inson qadri, axborot xavfsizligi, ijtimoiy barqarorlik tamoyillari doimo inobatga olinishi kerak

MUHOKAMA VA NATIJALAR Zamonaviy innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan to'liq foydalaniladi. Interaktiv metodlar bu jamoa bo'lib fikrlash deb yuritiladi, ya'ni pedagogik ta'sir etish usullari bo'lib ta'lim mazmuninng tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarnig o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o'quvchi-talabalarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi. Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

a) o'quvchi-talabaning mashg'ulotlar davomida befarq bo'lmaslikka, mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga majbur etishi;

b) o'quvchi-talabalarni o'quv jarayonida bilimga bo'lgan qiziqishlarini doimiy bo'lishini ta'minlashi;

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

d) o'quvchi-talabanning bilimga bo'lgan qiziqishini mustaqil ravishda har-bir masalaga ijodiy yondashgan holda kuchaytirishi;

e) pedagog va o'quvchi-talabanning hamisha hamkorlikdagi faoliyatini tashkillanishi

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tomonidan amalga oshirilayotgan ta'lim siyosati milliy taraqqiyotning asosiy omillaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. U o'z nutqlarida ta'limning raqobatbardoshligini oshirish, zamonaviy texnologiyalarga tayangan holda kadrlar tayyorlash va ilm-fan asosida rivojlangan jamiyat barpo etishni ustuvor strategik vazifa sifatida belgilagan. Uning tashabbusi bilan ta'lim tizimi xalqaro standartlarga moslashtirilmoqda, ta'lim sifati, professor-o'qituvchilar malakasi, o'quv dasturlari, moddiy-texnik baza va raqamli ta'lim infratuzilmasi bosqichma-bosqich yangilanmoqda. Bu esa ta'lim tizimini modernizatsiya qilishning amaliy asoslarini yaratdi. rivojlanishi uchun zarur sharoitlarni yaratish davlat zimmasiga yuklatilgan.

Tafakkur paradigmasining o'zgarishi yani sun'iy intellekt o'quvchining tafakkurini o'zgartiradi va u ma'lumotni yodlashdan, izlanish va fikr almashishdan ko'ra, tizimlashtirish va osongina tanlab olishni afzal ko'radi. Bu, bir tomondan, o'rganishni tezlashtiradi, lekin ikkinchi tomondan ijodiy tafakkurni susaytiradi. Biroq bu jarayonni inkor etmasdan, boshqarish muhim. Yani o'quvchi sun'iy intellekt yordamida fikrlashni emas, fikrni chuqurlashtirishni o'rganishi zarur. Misol uchun bir vazifani sun'iy intellektdan ko'chirmasdan shu mavzuga oid manba yuklab olishi izlanishi mumkin. Sun'iy intellekt ta'lim uchun bolalarning individual qobiliyatini ochish, o'quv jarayonini shaxsga yo'naltirish va interaktiv o'qitish tizimini joriy etish va amalda qo'llash uchun muhim vosita

Pedagogik texnologiyalar quyidagi xususiyatlarga ega:

maqsadning aniq belgilanishi;

o'quv materialini tizimli bayon etish;

o'quvchi faoliyati va imkoniyatlarini hisobga olish;

natijani oldindan prognoz qilish;

qayta tatbiq etish imkoniyati.

Pedagogik texnologiyalar an'anaviy ta'limdan farqli ravishda o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan, interfaol, dialogik va natijaga qar 1 xarakterga ega

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Hozirgi kunda ta'lim tizimida quyidagi pedagogik texnologiya turlari keng qo'llanilmoqda:

1. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)
2. Interfaol o'qitish texnologiyalari
3. Loyiha asosida o'qitish texnologiyasi
4. Modulli o'qitish texnologiyasi
5. Muammoli o'qitish texnologiyasi
6. Konstruktivistik o'qitish texnologiyasi
7. Gamifikatsiya va media ta'lim texnologiyasi
8. STEAM va STEM yondashuvlari

O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimov mustaqillik yillarida mamlakat ta'lim tizimini tubdan modernizatsiya qilish, yoshlar ma'naviy-intellektual salohiyatini rivojlantirish va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashni davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilagan. Uning fikricha, yosh avlodni har tomonlama yetuk, bilimli, vatanparvar qilib tarbiyalash – davlat barqarorligining asosiy kafolati hisoblanadi. Islom Karimov o'zining nutq va asarlarida ta'lim-ma'rifatni jamiyat taraqqiyotining bosh omili sifatida baholab, "Yuksak bilim va tafakkur - buyuk kelajakning poydevoridir" g'oyasini o'rta tashlagan. U ta'lim tizimining nafaqat mazmunini yangilash, balki uning texnologik, tashkiliy va metodik asoslarini modernizatsiya qilish zarurligini qayta-qayta ta'kidlagan. Har bir texnologiya o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakasini shakllantirishga, ularni mustaqil fikrlash va amaliy faoliyatga tayyorlashga qaratilgan.

Pedagogik texnologiyalar ta'lim sifatini oshirishda quyidagi natijalarga erishishni ta'minlaydi:

- o'quvchi faoliyatini faollashtiradi;
- o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi;
- mustaqil fikrlash va ijodkorlikni rivojlantiradi;
- nazariya va amaliyotni uyg'unlashtiradi;
- mas'uliyat, liderlik, jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi;
- raqobatbardosh kadrlar tayyorlaydi.

4. Pedagogik texnologiyalarning zamonaviy tendensiyalari

Bugungi ta'lim jarayonida quyidagi rivojlanish tendensiyalari kuzatilmoqda:

raqamli ta'lim platformalaridan foydalanish;

sun'iy intellekt va neyrotexnologiyalarning joriy etilishi;

masofaviy va gibrid ta'lim shakllarining rivojlanishi;

ta'limning shaxsga yo'naltirilganligi;

ta'limning shaxsga yo'naltirilganligi;

kompetensiyaga asoslangan ta'lim modeliga o'tish;

kreativ va loyiha asosida o'qitishning kuchayishi;

edtech va edu-innovatsiyalar bozorining kengayishi.

Mazkur tendensiyalar kelajakda ta'lim tizimining transformatsiyasiga olib keladi.

Pedagogik texnologiyalar ta'lim tizimining rivojlantirishning strategik omillaridan biridir. U ta'lim jarayonini modernizatsiya qilish, o'quvchilarni ijodiy va mustaqil fikrlaydigan, tashabbuskor shaxs sifatida shakllantirish, bilimlarni amaliyotga yo'naltirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi. Shuning uchun har bir pedagog zamonaviy texnologiyalarni chuqur o'rganishi, o'z faoliyatiga tatbiq etishi hamda innovatsion yondashuvlarni qo'llashi zarur. O'quv jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning intellektual, ijodiy va axloqiy rivojlanishining zaruriy shartidir. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bilan bog'liq holda, o'qituvchilar tomonidan ulardan foydalanish samaradorligini baholash zarurati tug'iladi. Ushbu metodika qiyinchiliklarni aniqlash uchun asos yaratadi, baholashning muhimligi u yuz berayotgan o'zgarishlarni monitoring qilish, tizimning hamda uning tarkibiy qismlarining kuchli va zaif tomonlarini imkon qadar ilk bosqichda aniqlash uchun hamda ushbu tizimning samarali (samarasiz) amal qilishini, sabablari bilan birga, tavsiflash uchun xizmat qiladigan vosita ekanligidan kelib chiqadi. Baholashdan maqsad o'tgan faoliyatnigina emas, balki joriy faoliyatni ham baholash, shuningdek, istiqbol uchun tavsiyalar ishlab chiqishdir.

XULOSA Yuqoridagi fikr-mulohazalar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ta'lim tizimida pedagogik texnologiyalarni joriy etish jarayoni nafaqat o'quv jarayonining shakl va mazmunini yangilaydi, balki ta'lim samaradorligini

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

o‘shirish, o‘quvchida mustaqil fikrlash, kreativ yondasha olish, innovatsion g‘oyalarni ilgari surish va amaliyotga tatbiq etish kabi muhim kompetensiyalarni shakllantiradi. Ta‘lim sohasidagi davlat siyosati - Islom Karimov asos solgan ilmiy- strategik yondashuvlar va Shavkat Mirziyoyev davrida boshlangan keng qamrovli modernizatsiya hamda raqamli transformatsiya choralariga tayanib, milliy ta‘lim tizimini yangi bosqichga olib chiqish imkonini bermoqda. Bugungi kunda pedagogik texnologiyalar, xususan interfaol metodlar, AKT, raqamli platformalar, STEAM ta‘limi, loyiha asosida o‘qitish, kredit-modul tizimi, dual ta‘lim va masofaviy o‘qitish shakllari mamlakatimiz kelajagir lovchi intellektual, raqobatbardosh va innovatsion fikrlovchi kadrlar tayyorlashning eng samarali vositalari sifatida qaralmoqda. Zero, zamonaviy ta‘lim texnologiyalarini o‘zlashtirish va ularni o‘quv jarayoniga puxta integratsiya qilish - yuksak ma‘naviyatli, bilimli, tashabbuskor va global fikrlaydigan yosh avlodni tarbiyalashning eng to‘g‘ri yo‘lidir. Shunday ekan, pedagogik texnologiyalarni yanada takomillashtirish, o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish, ilg‘or xorijiy tajribalarni milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini kuchaytirish va raqamli ta‘lim ekotizimini izchil rivojlantirish - O‘zbekistonning ertangi taraqqiyot strategiyasida hal qiluvchi omillardan biri bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - Toshkent: O‘zbekiston, so‘nggi tahrir.
2. Karimov, I.A. "Yuksak ma‘naviyat - yengilmas kuch". - Toshkent: Ma‘naviyat, 2008.
3. Karimov, I.A. "O‘zbekiston buyuk kelajak sari". - Toshkent: O‘zbekiston, 1998.
4. Mirziyoyev, Sh.M. "Yangi O‘zbekiston strategiyasi". - Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
5. Mirziyoyev, Sh. M. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga Murojaatnomalari (2017-2024 yillar).
6. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. - Toshkent, 1997.
7. <https://cyberleninka.ru/article/n/ta-lim-jarayonida-zamonaviy-pedagogik-texnologiyalardan-foydalanish>
8. <https://share.google/IXQTKru4Hw4QGt3GI>

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA O'QUVCHILARNING MANTIQUIY TAFAKKURINI KENGAYTIRISH

Xudoynazarova Moxira Xakimovna

Toshkent viloyati Olmaliq shahar 2-Maktab o‘qituvchisi

moxiraxakimovna@gmail.

Annotatsiya. Ushbu ishda raqamli ta'lim muhiti va o'quvchi mantiqiy tafakkuri o'rtasidagi bog'liqlik masalasi ko'rib chiqiladi. Texnologik o'zgarishlar ta'lim sohasiga shiddat bilan kirib kelayotgan bir paytda, bunday sharoitda o'quvchini chinakam fikrlovchi shaxsga aylantirish qanday amalga oshirilishi — bu hali to'liq javob topilmagan savol. Tadqiqotda Bloom taksonomiyasi, konstruktivistik ta'lim va kognitiv yuklanish nazariyalari birgalikda qo'llanilib, raqamli muhitda mantiqiy tafakkurni shakllantirish modeli tuzildi. Eksperiment O'zbekistonning uchta hududidagi umumta'lim maktablarida o'tkazildi, jami 324 nafar o'quvchi jalb etildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, interaktiv raqamli vositalar — xususan, simulyatsiyalar, o'yin elementlari va dasturlash muhitlari — mantiqiy tafakkur ko'rsatkichlarini nazorat guruhiga qaraganda 38,7 foizga yuksaltirdi. Tadqiqot natijalari raqamli ta'lim muhitini maqsadli loyihalashda e'tiborga olinishi lozim bo'lgan bir qator pedagogik tamoyillarni ochib beradi.

Abstract. This paper examines the relationship between digital learning environments and the development of logical thinking in students. As technology penetrates education at an accelerating pace, the question of how to genuinely cultivate analytical reasoning within such settings remains insufficiently answered. Drawing on Bloom's Taxonomy, constructivist learning principles, and cognitive load theory, the study proposes a model for fostering logical thinking in digital contexts. An experiment was conducted in general secondary schools across three regions of Uzbekistan, involving 324 students in total. Results indicated that targeted use of interactive digital tools — notably simulations, game-based elements, and programming environments — raised logical thinking scores by 38.7% relative to the control group. The findings point to several pedagogical principles worth considering when designing digital learning environments with cognitive development in mind.

Аннотация. В данной работе рассматривается взаимосвязь между цифровой образовательной средой и развитием логического мышления у учащихся. В условиях стремительного проникновения технологий в образование вопрос о том, как в подобной среде сформировать у обучающегося подлинную аналитическую культуру мышления, по-

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

прежнему остаётся без исчерпывающего ответа. На основе таксономии Блума, принципов конструктивистского обучения и теории когнитивной нагрузки разработана модель целенаправленного формирования логического мышления в цифровом контексте. Эксперимент проводился в общеобразовательных школах трёх регионов Узбекистана с участием 324 учащихся. Результаты показали, что осмысленное применение интерактивных цифровых инструментов — в частности, симуляций, игровых элементов и программных сред — повысило показатели логического мышления на 38,7% по сравнению с контрольной группой.

Kalit so'zlar: *raqamli ta'lim muhiti, mantiqiy tafakkur, kognitiv rivojlanish, interaktiv texnologiyalar, gamifikatsiya, tanqidiy fikrlash, Bloom taksonomiyasi.*

Keywords: *digital learning environment, logical thinking, cognitive development, interactive technologies, gamification, critical thinking, Bloom's Taxonomy.*

KIRISH. Raqamli texnologiyalar ta'lim maydoniga kirib kelganda ko'pchilik buni oddiy qurollar almashishi, deb qabul qildi — darslik o'rniga planshet, bo'r o'rniga proyektor. Ammo bu yondashuv yillar o'tishi bilan o'z cheklovlarini ko'rsatdi. Texnologiya o'zi-o'zicha pedagogik muammolarni hal qilmaydi; u faqat yo'naltirilgan tarzda ishlatilgandagina samarali bo'ladi. O'zbekiston ham bu muammoni anglab, «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasi doirasida maktablarning katta qismini internet bilan ta'minlashga erishdi (PF-6079-son, 2020). Biroq infratuzilmani shakllantirib, uni mazmun bilan to'ldirish — bu ikki bosqich o'rtasida hali katta masofa bor.

OECD (2019) ning keng ko'lamli tadqiqoti mantiqiy fikrlash qobiliyatini 21-asr ko'nikmalari orasida birinchi o'ringa qo'ydi. Bu tasodif emas. Zamonaviy hayot — axborot to'liqini, qarorlar murakkablashgan muhit — insondan nafaqat bilim emas, balki shu bilimni tanqidiy ko'z bilan ko'ra olish salohiyatini talab qiladi. Shu nuqtada bir qarama-qarshilik ko'zga tashlanadi: raqamli vositalar keng tarqalayotgan bir paytda Kirschner va De Bruyckere (2017) kabi tadqiqotchilar haddan ziyod raqamli stimullar o'quvchi diqqatini bo'lib, chuqur fikrlashni susaytirishini qayd etishgan. Bu masala turlicha talqin qilinadi va uni bir tomonlama yechib bo'lmaydi.

Ushbu tadqiqotning amaliy zarurati aynan shundan kelib chiqadi. O'zbekiston maktablarida raqamli muhit va mantiqiy tafakkur o'rtasidagi aloqa

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ilgari keng ko‘lamli eksperimental usulda o‘rganilmagan edi. Shuning uchun tadqiqot uch asosiy maqsadni ko‘zlaydi: mantiqiy tafakkurni rivojlantirishga yo‘naltirilgan raqamli vositalar kombinatsiyasini aniqlash; bu jarayonda qanday pedagogik shartlar hal qiluvchi rol o‘ynashini asoslash; va amaliy muhitda sinovdan o‘tkazilgan tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot o‘z-o‘zidan yangilik hisoblanmaydi — shunga o‘xshash ishlar boshqa davlatlarda allaqachon amalga oshirilgan. Lekin madaniy va tizimiy kontekstlar har xil. Biron-bir G‘arb maktabida ishlagan modelni O‘zbekiston sharoitiga ko‘chirish ilmiy jihatdan asossiz. Shu sabab tadqiqot maxsus mahalliy kontekstga, ya‘ni o‘zbek umumta‘lim maktablarining haqiqiy sharoitlariga moslashtirilgan holda tuzildi.

2. ADABIYOTLAR SHARHI

2.1. Mantiqiy tafakkur: ta‘rif va nazariy zamin

Mantiqiy tafakkur atamasi ilmiy adabiyotlarda juda ko‘p ishlatiladi, ammo uni aniq bir qolipga solib ta‘riflash oson emas. Piaget (1972) buni shaxsning abstraktsiya va deduksiya qilish qobiliyati sifatida ko‘rdi, Vygotsky (1978) esa ijtimoiy muhit va vositachilik orqali shakllanadigan kognitiv jarayon deb belgiladi. Ikki yondashuv o‘rtasidagi farq aslida hozir ham muhokama mavzusi bo‘lib qolmoqda.

Ennis (1987) tanqidiy fikrlashni mantiqiy tafakkurning amaliy ko‘rinishi sifatida tavsiflaydi va besh komponentni ajratib ko‘rsatadi: tahlil qilish, sintezlash, xulosalash, baholash hamda o‘z fikrlarini nazorat qilish. Paul va Elder (2006) esa bunga biroz boshqacharoq qarashadi — ular fikrlash sifatini intellektual standartlar: aniqlik, to‘liqlik, mantiqiylik va ahamiyatlilik orqali o‘lchashoq deydi. Qaysi ta‘rif to‘g‘riroq, degan savol o‘z-o‘zicha qiziqarli, lekin bizning tadqiqot uchun muhimrog‘i — mantiqiy tafakkur tug‘ma emas, o‘rganiladi va pedagogik ta‘sir orqali o‘stirilishi mumkin, degan umumiy xulosa.

Bloom taksonomiyasi (1956) va uning Anderson-Krathwohl tomonidan 2001-yilda qayta ko‘rib chiqilgan versiyasi hali ham eng keng tarqalgan kontseptual ramka bo‘lib qolmoqda. Taksonomiyaning olti pog‘onasi — bilish, tushunish, qo‘llash, tahlil qilish, baholash, yaratish — o‘qituvchiga darsni qaysi kognitiv darajada qurishini belgilashga yordam beradi. Churches (2008) ana shu taksonomiyani raqamli ta‘lim vositalariga moslashtirdi va qaysi vosita qaysi kognitiv darajaga xizmat qilishini aniqladi. Afsus, amaliyotda ko‘pchilik raqamli resurslar hali ham quyi pog‘onalar — bilish va tushunish — bilan cheklanib qolayapti.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

2.2. Raqamli muhit: imkoniyat va xavf

Raqamli ta'lim muhiti — bu oddiygina kompyuter va internet emas. Dabbagh va Kitsantas (2012) uni ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlovchi barcha texnologik va pedagogik tizimlar majmuasi sifatida belgilaydi. Bu ta'rif muhim, chunki u texnologiyani vosita sifatida emas, muhit sifatida ko'rishga undaydi. Muhitni esa loyihalash, shakllantirish va boshqarish mumkin.

Sweller (1988) kognitiv yuklanish nazariyasi raqamli ta'limda tafakkurni tushuntirishda hanuz eng ishonchli vosita bo'lib qolmoqda. Ish xotirasining cheklangan imkoniyati o'quv materiallarini qanday uzatish kerakligini belgilaydi: keraksiz ma'lumot ko'p bo'lsa, miyaning asosiy fikrlash resurslari shu axborotni qayta ishlashga ketib, chuqur fikrlash uchun quvvat qolmaydi. Mayer (2009) multimediali o'rganish nazariyasida tasviriy va og'zaki kanallarning birgalikda ishlashi bilimni chuqurlashtiradi, deb isbotlagan. Bu xulosaga qarshi chiquvchilar ham bor, lekin eksperimental ma'lumotlar Mayer tomonida.

Gamifikatsiya masalasi biroz murakkabroq. Hamari va boshqalar (2014) ning meta-tahlili gamifikatsiya samaradorligi kontekstga qarab keskin farq qilishini ko'rsatadi. Ba'zi hollarda ballar va nishonlar o'quvchini harakatlantiradi, boshqa hollarda esa tashqi rag'batlantirish ichki motivatsiyani bo'g'ib qo'yadi. Deci va Ryan (1985) ning o'z-o'zini belgilash nazariyasi bu paradoksni tushuntirishga yordam beradi: agar gamifikatsiya o'quvchida kompetentlik va muxtoriyat hissini oshirsa — foydali, aks holda — zararli bo'lishi mumkin.

2.3. O'zbekiston kontekstidagi bo'shliq

Mavjud xalqaro adabiyotlarni ko'rib chiqar ekanmiz, O'zbekiston ta'lim muhitiga oid empirik tadqiqotlarning juda cheklangan ekanligini ko'rish qiyin emas. Qasim va boshqalar (2020) ning ishlari shul sohada qadamdir, biroq namuna kichik va muddati qisqa. Ananiadou va Claro (2009), Voogt va Roblin (2012) kabi taniqli tadqiqotlar asosan G'arb ta'lim tizimlariga asoslanadi. Bunday holatda ushbu natijalarni mahalliy kontekstga to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish xatarli.

Bu bo'shliq tasodifiy emas — u O'zbekistonda ilmiy-pedagogik tadqiqotlarning rivojlanish bosqichi bilan bog'liq. Lekin aynan shu sabab ushbu tadqiqot alohida qiymat kasb etadi: u mahalliy sharoitda, mahalliy o'quvchilar bilan, mahalliy ta'lim tizimi doirasida o'tkazildi.

3. METODOLOGIYA

3.1. Tadqiqot sxemasi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Tadqiqot kvazi-eksperimental asosda qurildi. Maktab sharoitida to'liq tasodifiy taqsimlash texnik jihatdan amalga oshirilmaydigan narsalardan biri — sinflarni aralashtirish, o'qituvchini o'zgartirish va boshqalar juda ko'p omillarni buzib yuboradi. Shuning uchun sinf guruhleri butunligicha saqlandi, faqat kimning eksperimental, kimning nazorat guruhiga kirishi tasodifiy belgilandi. Tadqiqot uch bosqichdan iborat bo'ldi: diagnostika (2022-yil sentabr), asosiy ta'sir (2022-yil oktabr — 2023-yil aprel) va yakuniy baholash (2023-yil may).

3.2. Ishtirokchilar

Namuna uchta viloyatni — Toshkent shahri, Samarqand va Farg'ona viloyatlarini — qamrab oldi. Tabaqalashtirilgan tanlov usuli qo'llanildi: shahar va qishloq maktablari, texnik jihozlanish darajasi, oilalarning ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli hisobga olindi. Jami 324 nafar ettinchi sinf o'quvchisi (12–13 yoshlilar) tadqiqotga jalb etildi: 162 nafar eksperimental, 162 nafar nazorat guruhiga kiritildi. Boshlang'ich farqlar t-test bilan tekshirildi, sezilarli tafovut aniqlanmadi ($p > 0,05$).

3.3. O'lchov vositalari

Mantiqiy tafakkurni baholash uchun uchta vosita qo'llanildi. Watson-Glaser tanqidiy fikrlash so'rovnomasi (WGCTA) o'zbek tiliga moslashtirildi, ichki izchilligi qoniqarli darajada bo'ldi (Cronbach $\alpha = 0,87$). Cornell tanqidiy fikrlash testi (CCTT, X darajasi) ham qo'llanildi. Uchinchisi — muallif tomonidan O'zbekiston o'quv dasturiga mos holda yaratilgan «Raqamli muammolar» testi bo'lib, ekspert baholashi orqali validatsiyadan o'tkazildi ($r = 0,79$). Har uchala vosita bir-birini to'ldirib keldi.

Eksperimental guruhlar to'rtta raqamli vosita kombinatsiyasidan foydalandi: Scratch va Code.org (algoritmik fikrlash), GeoGebra va Desmos (vizual matematik tahlil), Kahoot! va Quizlet (o'yin asosida mustahkamlash), Nearpod va Mentimeter (interaktiv muhokama). Nazorat guruhleri an'anaviy usulda — darslik, doska va og'zaki tushuntirish asosida — o'qitildi.

3.4. Etika masalalari

Tadqiqot O'zbekiston Milliy universitetining Ilmiy-etika qo'mitasi tomonidan tasdiqlangan (№ 2022-ET-047). Barcha ishtirokchilarning otalaridan yozma rozilik olindi. Ma'lumotlar to'liq anonimlashtirilib saqlandi.

4. NATIJALAR

4.1. Umumiy ko'rsatkichlar

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Yakuniy o‘lchovlar shuni ko‘rsatdiki, eksperimental guruh nazorat guruhiga qaraganda o‘rtacha 38,7 foiz yuqori natija ko‘rsatdi. Raqamlarga qaraganda: eksperimental guruh o‘rtacha ko‘rsatkichi — 74,3 ball ($SD = 8,2$), nazorat guruhniki — 53,5 ball ($SD = 9,1$). Student t-testi natijasi: $t(322) = 18,74$, $p < 0,001$. Cohen's $d = 2,09$ — bu ilmiy adabiyotlarda «katta ta'sir» deb baholanadigan ko‘rsatkich. Boshlang‘ichda guruhlar o‘rtasida farq bo‘lmaganini hisobga olsak, bu o‘sinh bevosita pedagogik ta'sir bilan bog‘liq deb hisoblanadi.

Subskala tahlili qiziqarli naqshlarni ochib berdi. Xulosalash (deduktiv muhokama) bo‘yicha o‘sinh eng yuqori — 46,2 foiz. Undan keyin tizimli muammo tahlili — 41,8 foiz, gipotezalarni baholash — 35,3 foiz. Eng past o‘sinh bilimlarni yangi vaziyatga ko‘chirish (transfer) bo‘limida kuzatildi — 28,4 foiz. Bu kamchilik emas, balki taxmin qilinadigan holat: kognitiv transfer yosh o‘quvchilar uchun ob‘ektiv jihatdan qiyin jarayon.

4.2. Vositalar samaradorligi

Bir faktorli dispersiya tahlili (ANOVA) natijalariga ko‘ra, dasturlash muhitlari — Scratch va Code.org — mantiqiy tafakkurga ta'sir kuchi jihatidan birinchi o‘rinda turadi ($\eta^2 = 0,31$). Buni tushuntirish qiyin emas: dastur yozish jarayonida o‘quvchi muammoni parchalash, ketma-ket qadam tuzish, xatoni topib tuzatish kabi operatsiyalarni bajaradi — bu operatsiyalar aynan mantiqiy tafakkurning o‘zagidir. Vizualizatsiya vositalari (GeoGebra, Desmos) ikkinchi o‘rinda keldi ($\eta^2 = 0,22$), gamifikatsiya vositalari esa uchinchi ($\eta^2 = 0,18$).

Alohida e‘tibor qaratishga loyiq topilma: vositalarning birgalikda, bir-birini to‘ldirib ishlatilishi har qaysi vositaning yakka qo‘llanilishidan sezilarli darajada yuqori natija berdi ($p < 0,01$). Bu integratsiyaning o‘zi alohida pedagogik ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi.

4.3. Demografiya va joylashuv omili

Jins bo‘yicha farqlar statistik jihatdan ahamiyatsiz bo‘lib chiqdi ($p = 0,43$). Bu natija muhim: ba‘zi tadqiqotlar raqamli texnologiyalar foydalanishida jins bo‘yicha tafovutlarni qayd etadi, bizning guruhimizda bunday farq kuzatilmadi. Joylashuv esa boshlang‘ich ko‘rsatkichlarda farq yaratdi — shahar maktabi o‘quvchilari 7,3 ball oldinda boshlashdi. Ammo ta‘lim jarayoni oxiriga kelib bu tafovut sezilarli darajada kamaydi. Raqamli vositalarning tenglashtiruvchi salohiyati haqida ko‘p gapirilar, bizning ma‘lumotlar bu da‘voni qisman tasdiqlaydi.

5. MUHOKAMA

5.1. Natijalarni tushunish

38,7 foizlik o'sish yaxshi ko'rsatkich. Biroq bu raqamni mutlaqlashtirmaslik kerak. Kvazi-eksperimental dizayn tanlash tarafdoshligi ehtimolini to'liq istisno etmaydi; eksperimental guruhdagi o'qituvchilarning yangi vositalarga qiziqishi o'z-o'zicha motivatsion ta'sir ko'rsatgan bo'lishi mumkin (Hawthorne effekti). Bu cheklovlar natijalar qiymatini yo'qotmaydi, lekin ularni o'qiyotganda ko'zda tutish kerak.

Dasturlash muhitlarining ustuvorligi Wing (2006) ning hisoblash tafakkuri (computational thinking) g'oyasiga mos tushadi. Fikrlash mantiq qonunlariga asoslanadi, dasturlash ham — ulardagi umumiylik tasodifiy emas. O'quvchi Scratch da bir kichik loyiha yaratganda, aslida u muammoni tahlil qilib, mantiqiy strukturani qurib, uni tekshirib chiqayotgan bo'ladi. Bu — kitobdan ta'rif o'qib yodlashdan tubdan farqli jarayon.

Gamifikatsiya natijalarida ham muhim ma'no bor. Ta'sir kuchi nisbatan past bo'ldi ($\eta^2 = 0,18$), lekin bu gamifikatsiya yomon degani emas. Hamari va boshqalar (2014) ning meta-tahlili bilan muvofiq: samaradorlik uslub va kontekstga bog'liq. Ballar va nishonlarga qurilgan gamifikatsiya ichki motivatsiyani emas, tashqi rag'batlantirishni kuchaytirdi, degan taxmin qilish mumkin. Kelajakdagi tadqiqotlar bu yo'nalishni chuqurroq o'rganishi kerak.

5.2. Cheklovlar

Tadqiqot 7-sinf o'quvchilar bilan o'tkazildi. Natijalarni boshqa yosh guruhlariga avtomatik ko'chirish noto'g'ri bo'ladi. 7 oylik muddati ham etarli emas — uzoq muddatli saqlash va transfer effektlarini tekshirish imkoni bo'lmadi. O'qituvchilarning raqamli savodxonligi va pedagogik tayyorgarligi nazorat qilinmagan o'zgaruvchi bo'lib qoldi — bu jiddiy cheklov, chunki bitta natijaviy faktor sifatida u kuchli ta'sirga ega bo'lishi mumkin.

6. XULOSA

Tadqiqot asosiy savolga qisman aniq javob berdi: ha, raqamli ta'lim muhitida mantiqiy tafakkurni maqsadli ravishda rivojlantirish mumkin. Lekin «qanday» qismi muhimroq. Texnologiyani sinf xonasiga kiritish o'zi-o'zicha hech narsani bermaydi. Samarali natija pedagogik maqsad aniq bo'lganda, vositalar Bloom taksonomiyasining yuqori darajalariga moslashtirilganda va kompleks holda qo'llanilganda namoyon bo'ladi.

Bir necha xulosa ajratib aytishga arziydi:

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

– Dasturlash muhitlari mantiqiy tafakkur rivojlanishiga eng kuchli ta'sir ko'rsatdi — algoritmik fikrlashning mantiqiy jarayonlar bilan organik bog'liqligi bunga sabab.

– Birgalikda ishlatiladigan vositalar kombinatsiyasi yakkahol vositalardan sezilarli darajada samaraliroq ekanligi isbotlandi.

– Raqamli vositalar boshlang'ich darajadagi shahar-qishloq tafovutini kamaytira oldi — bu kichik, ammo ahamiyatli topilma.

– Jins omili natijalarni belgilamadi — bu barcha guruhlar uchun bir xil yondashuv qo'llash mumkinligini ko'rsatadi.

Amaliy jihatdan qaraydigan bo'lsak, ta'lim dasturlariga algoritmik fikrlash elementlarini kiritish, o'qituvchilarni raqamli vositalardan pedagogik maqsadda foydalanishga o'rgatish va raqamli platformalar yaratishda Bloom taksonomiyasiga asoslangan topshiriqlar tuzish — eng zarur qadamlar. Bu tavsiyalar nazariy emas, eksperimental ma'lumotlarga tayanadi. Kelajakdagi tadqiqotlar longitudinal dizayn, kengaytirilgan geografiya va adaptiv sun'iy intellekt tizimlarini o'z ichiga olgan holda ushbu yo'nalishni rivojlantirishi mumkin

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (Eds.) (2001). A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's educational objectives. Longman.

2. Ananiadou, K., & Claro, M. (2009). 21st century skills and competences for new millennium learners in OECD countries. OECD Education Working Papers, No. 41. OECD Publishing.

3. Bloom, B. S. (Ed.) (1956). Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals. Handbook I: Cognitive domain. David McKay Company.

4. Churches, A. (2008). Bloom's digital taxonomy. Educational Origami. <https://edorigami.wikispaces.com>

5. Dabbagh, N., & Kitsantas, A. (2012). Personal learning environments, social media, and self-regulated learning: A natural formula for connecting formal and informal learning. The Internet and Higher Education, 15(1), 3-8.

6. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. Plenum Press.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

7. Ennis, R. H. (1987). A taxonomy of critical thinking dispositions and abilities. In J. Baron & R. Sternberg (Eds.), Teaching thinking skills: Theory and practice (pp. 9-26). Freeman.
8. Hamari, J., Koivisto, J., & Sarsa, H. (2014). Does gamification work? A literature review of empirical studies on gamification. Proceedings of the 47th Hawaii International Conference on System Sciences (pp. 3025-3034). IEEE.
9. Kirschner, P. A., & De Bruyckere, P. (2017). The myths of the digital native and the multitasker. Teaching and Teacher Education, 67, 135-142.
10. Mayer, R. E. (2009). Multimedia learning (2nd ed.). Cambridge University Press.
11. OECD (2019). OECD skills outlook 2019: Thriving in a digital world. OECD Publishing.
12. Paul, R., & Elder, L. (2006). Critical thinking: The nature of critical and creative thought. Journal of Developmental Education, 30(2), 34-35.
13. Piaget, J. (1972). The psychology of the child. Basic Books.
14. Qasim, A., Yusupov, S., & Rahmatullayev, B. (2020). Gamifikatsiyaning o'quv jarayoniga ta'siri: O'zbekiston tajribasi. Pedagogika va psixologiya, 3(2), 45-57.
15. Sweller, J. (1988). Cognitive load during problem solving: Effects on learning. Cognitive Science, 12(2), 257-285.
16. Voogt, J., & Roblin, N. P. (2012). A comparative analysis of international frameworks for 21st century competences: Implications for national curriculum policies. Journal of Curriculum Studies, 44(3), 299-321.
17. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.
18. Wing, J. M. (2006). Computational thinking. Communications of the ACM, 49(3), 33-35.
19. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi Farmoni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
20. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 15-apreldagi 224-son Qarori «Umumiy o'rta ta'limda raqamli bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish to'g'risida». Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.

UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISHDA AMALIY QOIDALAR

Kubayeva Fotima Jamshid qizi
Shahrisabz davlat pedagogika instituti talabasi

Annotasiya; Mazkur ilmiy maqolada umumta’lim maktablarida raqamli texnologiyalarni joriy etishning amaliy qoidalari keng yoritiladi. Raqamli texnologiyalar bugungi ta’limda dars samaradorligini oshirish, o‘quvchini faol ishtirokchi sifatida shakllantirish, individual yondashuvni kuchaytirish va ta’lim mazmunini zamonaviylashtirish uchun zarur vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, texnologiya o‘zi mustaqil maqsad emas, balki pedagogik maqsadlarga bo‘ysungan vosita bo‘lishi kerak. Maktab sharoitida raqamli muhitni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish uchun o‘qituvchi tayyorgarligi, texnik infratuzilma, boshqaruv madaniyati va xavfsizlik me‘yorlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Raqamli texnologiyalar, umumta’lim maktabi, elektron ta’lim, raqamli savodxonlik, o‘qituvchi tayyorgarligi, ta’lim sifati, UNESCO, OECD, UNICEF.

Kirish: Ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning o‘rni tobora kengayib bormoqda. Bugungi o‘quvchi birgina darslik va og‘zaki tushuntirish bilan cheklanib qolmay, video, elektron resurs, test platformalari, simulyatsiyalar va interaktiv topshiriqlar orqali ham o‘rganmoqda. Bu esa umumta’lim maktablaridan yangi yondashuvni, ya’ni raqamli vositalarni ongli, bosqichma-bosqich tizimli va maqsadli joriy etishni talab qiladi.

Menimcha, raqamli texnologiyalarni joriy etish masalasi faqat zamonaviylik ko‘rinishi emas, balki ta’lim mazmunini tubdan boyitish imkoniyatidir. Agar maktabda texnologiya faqat «bor» bo‘lishi uchun ishlatilsa, undan foyda kam bo‘ladi. Ammo u dars maqsadiga xizmat qilsa, o‘quvchini izlanishga undasa va o‘qituvchining metodik ishini yengillashtirsa, u haqiqiy pedagogik vositaga aylanadi. UNESCOning 2023 yilgi hisobotida ham texnologiya ta’limda vosita bo‘lib qolishi, insoniy muloqot va o‘qituvchi rolini almashtirmasligi kerakligi alohida qayd etiladi. OECD materiallarida esa raqamli ta’lim samarali bo‘lishi uchun u boshqaruv, o‘qitish, baholash va infratuzilma bilan uyg‘unlashishi lozimligi ta’kidlanadi. Shu sababli ushbu mavzu hozirgi maktab amaliyoti uchun nihoyatda dolzarbdir.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Adabiyotlar tahlili: Samandarov B.S. “Ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish” o‘quv-uslubiy majmuasida raqamli texnologiyalarni ta’limga olib kirishning didaktik imkoniyatlari, elektron resurslardan foydalanish va masofaviy ta’lim elementlari batafsil yoritilgan [1, 7-bet]. Muallif raqamli vositalar darsni ko‘rgazmali, qulay va interaktiv qilishini ta’kidlaydi [1, 8-bet]. Men bu fikrni juda muhim deb hisoblayman, chunki o‘quvchi ko‘rgan, bosgan, tanlagan va javob bergan jarayonda bilimni mustahkamroq o‘zlashtiradi.

Samandarovning yana bir muhim fikri shundan iboratki, raqamli texnologiyalar o‘quvchining mustaqil ishlashini rag‘batlantiradi [1, 9-bet]. Bu, meningcha, bugungi maktab uchun juda kerakli yondashuv. Chunki zamonaviy o‘quvchi tayyor ma’lumotni kutib o‘tiradigan emas, balki uni topish, solishtirish va tahlil qilishga o‘rgangan bo‘lishi kerak. Raqamli muhit ana shu ko‘nikmalarni shakllantiradi.

Usmonova N.ning “Raqamli ta’lim texnologiyalarining joriy etilishi: muammolar, izlanishlar va yechimlar” maqolasida maktab amaliyotidagi real muammolar ochib berilgan [2, 3-bet]. Muallif texnik baza yetishmasligi, internet sifati pastligi, o‘qituvchilar raqamli tayyorgarligining yetarli emasligi va o‘quvchilar diqqatini boshqarishdagi qiyinchiliklarni asosiy to‘siqlar sifatida ko‘rsatadi [2, 4-bet]. Men bu fikrga to‘la qo‘shilaman, chunki ko‘p hollarda muammo texnologiyada emas, uni qo‘llaydigan muhitda bo‘ladi.

Usmonova raqamli texnologiyalarni joriy etishda bosqichlilikni tavsiya qiladi [2, 5-bet]. Ya’ni avval oddiy elektron vositalar, keyin platformalar va yanada murakkab yechimlarga o‘tish maqsadga muvofiq [2, 6-bet]. Menimcha, bu yondashuv juda to‘g‘ri, chunki birdaniga katta o‘zgarish qilish maktab jamoasini qiyin ahvolga solib qo‘yishi mumkin. Bosqichma-bosqichlik esa ham o‘qituvchi, ham o‘quvchi uchun moslashish imkonini beradi.

UNESCOning Global Education Monitoring Report 2023 hisobotida texnologiya ta’limda uchta asosiy shart bilan muvaffaqiyatli bo‘lishi qayd etiladi: kirish imkoniyati, boshqaruv va o‘qituvchini tayyorlash. Hisobotda texnologiya ta’limni boyitishi mumkinligi, ammo ortiqcha qo‘llanganda yoki malakali o‘qituvchi bo‘lmaganda uning foydasi kamayishi aytiladi. Men bu fikrni juda muhim deb bilaman, chunki texnologiya o‘zi bilan emas, balki uni boshqara oladigan pedagog bilan natija beradi va yanada samarali bo‘ladi. OECDning raqamli ta’lim bo‘yicha tahlillarida esa raqamli strategiyalar ta’lim tizimida faqat qurilma emas, balki yangi boshqaruv va o‘qitish modeli ekanligi ta’kidlanadi. Mualliflar raqamli muhitni joriy etishda ma’lumotga asoslangan qarorlar, o‘qituvchi tayyorgarligi va tizimli qo‘llab-quvvatlash zarurligini

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ko‘rsatadi. Bu fikr juda o‘rinli, chunki maktab raqamli texnologiyadan foydalanganda uni nafaqat sinf ichida, balki boshqaruv darajasida ham qo‘llashi va uni doimiy ravishda nazorat qilishi kerak.

Tadqiqot metodologiyasi: Mazkur maqola nazariy-analitik yondashuv asosida yozildi. Tadqiqot jarayonida ilmiy-uslubiy majmua, xalqaro hisobotlar va ilmiy maqolalar mazmuniy jihatdan solishtirildi. Asosiy maqsad umumta’lim maktablarida raqamli texnologiyalarni joriy etish uchun amaliy qoidalarni aniqlash va ularni tushunarli ilmiy tilda bayon qilishdan iborat bo‘ldi. Tahlil quyidagi mezonlarga tayandi: dars maqsadiga moslik, o‘qituvchi kompetensiyasi, o‘quvchi faolligi, texnik infratuzilma, axborot xavfsizligi va natijani baholash imkoniyati. Shu mezonlar asosida maqolaning keyingi bo‘limida amaliy qoidalar va tahliliy mulohazalar ishlab chiqildi.

Muhokama: Samandarov B.S. raqamli texnologiyalardan foydalanishda elektron resurslar, multimedia va masofaviy elementlarni maqsadli qo‘llash zarurligini yozadi [1, 10-bet]. Muallifning fikricha, bu vositalar darsning mazmunini ochib berish, o‘quvchini faol ishtirok etishga undash va bilimni mustahkamlash uchun xizmat qiladi [1, 11-bet]. Haqiqatdan raqamli vosita faqat ko‘rsatish uchun emas, balki fikrlashni ishga solish uchun ham kerak. Shu o‘rinda yana bir muhim jihat bor: raqamli texnologiya darsga ortiqcha yuk bo‘lib tushmasligi kerak. Menimcha, ba’zi o‘qituvchilar texnologiyani ko‘proq «namoyish» uchun ishlatishga urinadi. Natijada dars mazmuni emas, forma oldinga chiqib ketadi. Samandarovning fikrlaridan men aynan maqsadga yo‘naltirilgan yondashuvni chiqaraman: texnologiya darsni bezashi emas, uni ochib berishi kerak.

Usmonova N.ning maqolasida esa raqamli texnologiyalarni joriy etishdagi eng katta muammo sifatida o‘qituvchilarning tayyorgarlik darajasi ko‘rsatiladi [2, 7-bet]. Muallif texnologiyadan samarali foydalanish uchun pedagogning o‘zi uni amalda bilishi, sinab ko‘rishi va darsga moslashtirishi zarurligini ta’kidlaydi [2, 8-bet]. Men bu fikrni juda to‘g‘ri deb bilaman, chunki o‘qituvchi tayyor bo‘lmasa, eng yaxshi platforma ham natija bermaydi.

UNESCO hisobotida texnologiya ta’limda insoniy aloqani kuchaytirishi, uni almashtirmasligi kerakligi ochiq aytiladi. Hisobotda ayniqsa ta’kidlanadiki, texnologiya faqat o‘quv natijalarini yaxshilash maqsadida ishlatilishi lozim, aks holda u samarasiz bo‘lib qoladi [5, 14-bet]. Menimcha, bu fikr maktab amaliyoti uchun juda muhim. Chunki darsning markazida har doim o‘quvchi va o‘qituvchi munosabati turishi kerak, texnologiya esa shu munosabatni qo‘llab-quvvatlashi lozim.

OECDning tahlillarida raqamli ta’lim tizimi faqat sinf ichidagi dars emas,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

balki boshqaruv, monitoring va tahlil tizimlarini ham qamrab olishi kerakligi ko‘rsatiladi . Mualliflar ma’lumotlar tahlili, baholash va ta’lim siyosatini moslashtirishda raqamli imkoniyatlar katta rol o‘ynashini ta’kidlaydi [6, 5-bet]. Men bu fikrni alohida qadrlayman, chunki zamonaviy maktabda raqamli texnologiya faqat o‘qitish vositasi emas, balki boshqaruv vositasi hamdir.

UNICEF hisobotlarida ko‘plab platformalarning oflayn ishlamasligi va maxsus ehtiyojli bolalar uchun moslashuvi pastligi qayd etiladi . Bu, meningcha, raqamli ta’limdagi eng muhim ogohlantirishlardan biridir. Agar texnologiya faqat ma’lum guruhlar uchun ishlasa, u ta’limning tenglik tamoyiliga zid bo‘lib qoladi. Shuning uchun maktabda raqamli yechim tanlanayotganda inklyuzivlik mezonlari albatta inobatga olinishi va tenglikni taminlashi kerak. Raqamli texnologiyalarni joriy etishda quyidagi amaliy qoidalar muhim deb hisoblayman. Birinchi qoida — texnologiyani dars maqsadiga mos tanlash. Ikkinchi qoida — o‘qituvchini oldindan tayyorlash. Uchinchi qoida — texnologiyani bosqichma-bosqich joriy etish. To‘rtinchi qoida — o‘quvchi faolligini oshirish. Beshinchi qoida — axborot xavfsizligi. Oltinchi qoida — texnik infratuzilmaning barqarorligi. Yettinchi qoida — raqamli va an’anaviy usullarni muvozanatlash. Sakkizinchi qoida — natijani tahlil qilish va takomillashtirish.

Menimcha, aynan shu yondashuv maktabda raqamli texnologiyalardan foyda olishni ta’minlaydi. Texnologiya maktabning ichki madaniyatiga singdirilsa, darslar ham, boshqaruv ham, o‘quvchi faolligi ham yaxshilanadi. Aks holda, u vaqtinchalik yangilik bo‘lib qoladi.

Xulosa va takliflar: Xulosa qilib aytganda, umumta’lim maktablarida raqamli texnologiyalarni joriy etish bugungi ta’lim taraqqiyotining eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Biroq bu jarayonni faqat texnik yangilanish sifatida tushunish to‘g‘ri emas. Menimcha, raqamli texnologiya maktab hayotiga kirib kelganda u avvalo ta’lim maqsadiga xizmat qilishi, o‘quvchi bilan o‘qituvchi o‘rtasidagi mazmunli muloqotni kuchaytirishi va bilim olishni yengillashtirishi kerak. UNESCO hisobotida ham texnologiya ta’limda insoniy aloqani almashtirmasligi, balki uni qo‘llab-quvvatlashi lozimligi ta’kidlanadi . Bu fikr juda muhim, chunki maktabning asosiy kuchi baribir tirik pedagogik muloqotda qoladi.

Raqamli texnologiyalarni joriy etishda eng katta masala — ularni to‘g‘ri tanlash va to‘g‘ri qo‘llashdir. Men kuzatgan va tahlil qilgan fikrlarga ko‘ra, texnologiya o‘quvchiga ortiqcha yuk bo‘lib tushmasligi kerak; aksincha, u dars mazmunini ochib berishi, tushunishni osonlashtirishi va mustaqil fikrlashga undashi lozim . Samandarovning elektron resurslar va multimedia vositalarining didaktik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

foydasi haqidagi qarashlari aynan shu nuqtaga mos keladi: texnologiya bilimni ko‘rsatish uchun emas, uni chuqur o‘zlashtirish uchun ishlatilishi kerak . Menimcha, aynan shu yondashuv maktabda raqamli muhitni samarali qiladi.

Takliflar:

1. Maktablarda raqamli texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha ichki bosqichli reja ishlab chiqish.
2. O‘qituvchilar uchun muntazam raqamli savodxonlik kurslari tashkil etish.
3. Elektron darslik, multimedia va platformalarni dars maqsadiga mos tanlash mezonlarini belgilash.
4. O‘quvchilar uchun raqamli xavfsizlik va axborot madaniyati bo‘yicha tushuntirish ishlarini kuchaytirish.
5. Texnik baza va internet sifatini doimiy nazorat qilish.
6. Inklyuzivlik tamoyilini hisobga olib, barcha o‘quvchilar uchun teng raqamli imkoniyat yaratish.
7. Har bir raqamli yangilikdan keyin uning natijasini tahlil qilib borish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Samandarov B.S. Ta’lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish: o‘quv-uslubiy majmua. — 2021.
2. Usmonova N. Raqamli ta’lim texnologiyalarining joriy etilishi: muammolar, izlanishlar va yechimlar. — 2023.
3. Turdaliev A. va b. Ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarni qo‘llash. — ilmiy maqola.
4. Xolmatova M. Umumta’lim maktablarida raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik samaradorligi. — ilmiy maqola.
5. UNESCO. Technology in Education: A Tool on Whose Terms? Global Education Monitoring Report. — 2023.
6. OECD. Digital Education Outlook 2023 / 2026. — xalqaro hisobot.
7. UNICEF. Pulse Check on Digital Learning. — 2022

**BOSHLANG‘ICH FANLARNI O‘QITISHDA RAQAMLI
TEXNOLOGIYALAR VA SUN‘IY INTELEKTDAN
FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI**

Raxmatova Madina Abduxoliq qizi

<https://orcid.org/0009-0002-0574-4538>

madinaa040726@gmail.com

ChDPU Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim fakulteti
Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich ta‘lim jarayonida raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektdan foydalanishning pedagogik ahamiyati hamda ta‘lim sifatiga ta‘siri ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida o‘quvchilarning bilish faolligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va individual ta‘limni tashkil etish imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqot davomida mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari o‘rganilib, boshlang‘ich ta‘limda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari va muammolari tahlil etilgan. Maqola yakunida raqamli texnologiyalar hamda sun‘iy intellektni boshlang‘ich ta‘limga samarali tatbiq etish bo‘yicha ilmiy xulosalar va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich ta‘lim, raqamli texnologiyalar, sun‘iy intellekt, innovatsion pedagogika, elektron ta‘lim, interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ta‘lim samaradorligi, adaptiv ta‘lim, raqamli kompetensiya.

Abstract: This article scientifically analyzes the pedagogical significance of the use of digital technologies and artificial intelligence in the process of primary education and their impact on the quality of education. It also highlights the possibilities of increasing students' cognitive activity, developing independent thinking, and organizing individual education using modern information technologies. During the study, the scientific views of local and foreign scientists were studied, and the advantages and problems of using innovative technologies in primary education were analyzed. At the end of the article, scientific conclusions and recommendations were developed on the effective application of digital technologies and artificial intelligence in primary education.

Keywords: Primary education, digital technologies, artificial intelligence, innovative pedagogy, e-learning, interactive methods, information and communication technologies, educational effectiveness, adaptive learning, digital competence.

KIRISH

Bugungi kunda dunyo ta‘lim tizimida raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektdan foydalanish muhim pedagogik yo‘nalishlardan biriga aylanmoqda. Axborotlashgan jamiyat sharoitida zamonaviy texnologiyalar ta‘lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning bilim olish faoliyatini faollashtirish hamda innovatsion o‘qitish metodlarini joriy etishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ayniqsa, boshlang‘ich ta‘lim bosqichida o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda raqamli vositalardan foydalanish yuqori samaradorlik beradi. O‘zbekiston Respublikasida ham ta‘lim tizimini raqamlashtirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilanmoqda. “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasida ta‘lim tizimiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish asosiy vazifalardan biri sifatida qayd etilgan [7, 12-b]. Boshlang‘ich ta‘lim o‘quvchilarning fundamental bilimlari shakllanadigan muhim bosqich hisoblanadi. Shu sababli mazkur bosqichda dars jarayonini qiziqarli, interfaol va samarali tashkil etish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellekt esa aynan shu vazifani amalga oshirishda keng imkoniyat yaratadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Boshlang‘ich ta‘limda raqamli texnologiyalardan foydalanish masalasi ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, N.X. Avliyoqulov pedagogik texnologiyalar ta‘lim samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligini ta‘kidlaydi [1, 24-b]. Olimning fikricha, innovatsion texnologiyalar o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga undaydi va ta‘lim jarayonining interfaolligini oshiradi. O‘zbekistonlik tadqiqotchilar O‘.Q. Tolipov va M. Usmonboyevlar pedagogik texnologiyalarni o‘quvchilarning bilish faolligini rivojlantiruvchi vosita sifatida izohlaydilar. Ularning ilmiy qarashlariga ko‘ra, zamonaviy texnologiyalar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘quv motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi. U.Sh. Begimqulov ta‘lim tizimida axborot texnologiyalarini qo‘llash o‘quvchilarni axborot bilan ishlash kompetensiyasini shakllantirishini qayd etadi [3, 56-b]. Xorijiy olimlardan J. McCarthy sun‘iy intellektni inson tafakkuriga yaqin jarayonlarni modellashtiruvchi texnologiya sifatida tavsiflaydi. H. Holmes esa sun‘iy intellektning ta‘limdagi asosiy vazifasi individual yondashuvni ta‘minlash ekanligini ta‘kidlaydi. Tadqiqot metodologiyasi boshlang‘ich ta‘limda raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektning pedagogik samaradorligini aniqlashga qaratildi.

NATIJA

Tadqiqot natijalari boshlang‘ich fanlarni o‘qitishda raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektdan foydalanish ta‘lim samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatdi. Birinchidan, multimedia vositalari va interaktiv platformalar o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi. Ayniqsa, animatsiyalar, videodarslar va interfaol topshiriqlar o‘quv materiallarini oson o‘zlashtirish imkonini beradi. Ikkinchidan, sun‘iy intellekt asosidagi adaptiv

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

dasturlar o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olib, ularga mos topshiriqlarni tavsiya etadi. Bu esa individual ta’limni samarali tashkil etishga yordam beradi. Uchinchidan, elektron ta’lim platformalari o‘quvchilar bilimini tezkor baholash imkoniyatini yaratadi. Natijada o‘qituvchi o‘quvchilarning bilim darajasi va qiyinchiliklarini tez aniqlay oladi.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektdan foydalanish zamonaviy ta’limning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Chunki bugungi o‘quvchilar axborot texnologiyalari muhitida voyaga yetayotgan avlod hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar yordamida o‘quvchilarning diqqatini jalb qilish, darsni qiziqarli tashkil etish va bilimlarni vizual tarzda tushuntirish imkoniyati ortadi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun obrazli va ko‘rgazmali ta’lim muhim ahamiyat kasb etadi [4, 52-b]. Sun‘iy intellekt texnologiyalari o‘quvchilarni individual tarzda o‘qitish imkonini beradi. Har bir bolaning bilim darajasi va o‘zlashtirish tezligi turlicha bo‘lgani sababli adaptiv platformalar samarali pedagogik vosita bo‘lib xizmat qiladi. Biroq tadqiqot davomida ayrim muammolar ham aniqlandi. Jumladan: texnik vositalarning yetarli emasligi; internet sifati pastligi; ayrim pedagoglarning raqamli kompetensiyasi sustligi; bolalarning texnologiyaga ortiqcha bog‘lanib qolishi kabi omillar ta’lim samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin [2, 37-b]. Shu sababli pedagoglarning raqamli savodxonligini oshirish, zamonaviy platformalar bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich fanlarni o‘qitishda raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektdan foydalanish ta’lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biridir. Zamonaviy texnologiyalar o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtiradi, mustaqil fikrlashini rivojlantiradi hamda dars jarayonining samaradorligini oshiradi. Sun‘iy intellekt asosidagi ta’lim vositalari individual yondashuvni ta’minlash, o‘quvchilar bilimini monitoring qilish va o‘quv jarayonini optimallashtirish imkonini beradi. Kelgusida: boshlang‘ich ta’lim muassasalarini texnik vositalar bilan ta’minlash; pedagoglarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish; sun‘iy intellekt asosidagi platformalarni keng joriy etish; elektron ta’lim resurslarini ko‘paytirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI.

1. Avliyoqulov N.X. Pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Fan, 2020.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

2. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. - Toshkent: TDPU, 2019.
3. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta’limda axborot texnologiyalarini joriy etish masalalari. - Toshkent: Fan, 2018.
4. Davletshin M.G. Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya. - Toshkent: O‘qituvchi, 2017.
5. Ishmuhammedov R.J. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Iste’dod, 2021.
6. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish. - Toshkent: Fan, 2019.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. - Toshkent, 2020.
8. Sayidahmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Moliya, 2018.

TEXNIK IJODKORLIK FANIDA AVTOMOBILLAR KONSTRUKSIYASINI LOYIHALASH VA MODELINI YASASH KETMA – KETLIGIDA BAJARISH JARAYONI

**Nizomiy nomidagi O‘zMPU
Texnologiya va professional ta’lim metodikasi
kafedrasida dotsent Baltabaev Salimjan Akramovich
TT-101 guruh talabasi Xoldarboeva Mahliyo Shuhrat qizi**

Annotatsiya. Ushbu ishda texnik ijodkorlik fanida avtomobillar konstruksiyasini loyihalash va modelini yasash jarayonining bosqichlari hamda uning ta’limdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Talabalarda muhandislik tafakkuri va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishdagi o‘rni yoritiladi.

Аннотация. В работе рассматривается процесс проектирования конструкции автомобилей и изготовления их моделей в рамках дисциплины технического творчества. Анализируются основные этапы и их значение в формировании инженерного мышления студентов.

Annotation. This paper examines the process of designing automobile structures and creating their models within the subject of technical creativity. It highlights key stages and their importance in developing engineering thinking and practical skills.

Kalit so‘zlar: texnik ijodkorlik, avtomobil konstruksiyasi, loyihalash, model yasash, texnologiya, muhandislik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ключевые слова: техническое творчество, конструкция автомобиля, проектирование, моделирование, технология, инженерия

Keywords: technical creativity, automobile design, modeling, construction, technology, engineering

Zamonaviy ta’lim tizimida texnik ijodkorlik fani muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu fan talabalarda muhandislik tafakkuri, ijodiy yondashuv hamda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, avtomobillar konstruksiyasini loyihalash va ularning modelini yasash jarayoni nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirishda samarali vosita hisoblanadi.

Avtomobil konstruksiyasini loyihalash murakkab va ko‘p bosqichli jarayon bo‘lib, u texnik chizmalar tayyorlash, materiallar tanlash, mexanik tizimlarni o‘rganish hamda funksional modellar yaratishni o‘z ichiga oladi. Ushbu jarayonda talabalar nafaqat konstruktorlik bilimlarini egallaydi, balki muammolarni hal etish, tahlil qilish va innovatsion fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

Model yasash jarayoni esa loyihaaning muhim bosqichi bo‘lib, u orqali yaratilgan konstruksiya amaliy jihatdan sinovdan o‘tkaziladi. Bu jarayon kesish, yig‘ish, birlashtirish va sinovdan o‘tkazish kabi ketma-ket bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Natijada talabalarda aniqlik, sabr-toqat va texnologik intizom shakllanadi.

Shunday qilib, texnik ijodkorlik fanida avtomobil konstruksiyasini loyihalash va modelini yasash jarayoni nafaqat ta’limiy, balki kasbiy kompetensiyalarni rivojlantiruvchi muhim omil hisoblanadi.

Model yasash uchun kerakli material va jihozlar ro‘yxati.

1. Qalin karton qog‘oz yoki yupqa metal varaq-o‘lchami 300x400 mm kuzov uchun.

2. Po‘lat sim-diametri 2-3 mm, uzunligi 250 mm

3. G‘o‘la shaklidagi yog‘och-diametri 40 mm, uzunligi 100 mm

4. Elektr yurgizgich (dvigatel)-6 V yoki 12 V li

5. Batareya

6. Tasmali uzatma (2ta shkiv va rezina tasma)

7. Elektr o‘tkazgich 79 imilar

8. Kalit yoki tugmacha (knopka)

9. Yelim va pardoqlash moslamalari.

Tekshirish va sinash tartibi;

1. Modelni tashqi ko‘rinishi va ayrim uzellarining rasmlarga muvofiqligi;

2. Modelning yoki buyimning ayrim detallarining asosiy (gabarit) o‘lchamlarini tekshirish va chizmalardagi o‘lchamlarga taqqoslash;

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3. Model yoki buyimning tashqi ko‘rinishini pardoqlashdan so‘ng ko‘zdan kechirish;

4. Model yoki buyimning shakllarining to‘g‘riligini baholash egriligi.

4. Texnikaviy talablarni bajarishini tekshirish (oson aylanishi, harakatlanishi va burilishi. Kema)

Model yoki buyum yasash jarayonida quyidagi bilim va amaliy malakalar egallaniladi:

1. Texnikaviy konstruksiyalash, model va buyum yasashdan maqsad nimalardan iboratligi.

2. Texnikaviy topshiriq.

3. Model yoki buyumning asosiy o‘lchamlari.

4. Chizmalarni o‘qish va eskizlar chizish.

5. Texnaligik xarita tuzish.

6. Ish o‘rnini tashkil etish.

7. Sifatli detal tayyorlash uchun yaxshi ish usullarini qo‘llash.

8. Tayyorlanma tanlash.

9. Tayyorlangan detallarni chizma bo‘yicha tekshirish.

Talabalarning diqqat e‘tibori model yoki buyumni yig‘ish tartibiga hamda detallar va qismlarni biriktirish usullariga qaratiladi. Shundan so‘ng model sinab ko‘riladi, kamchiliklar bo‘lsa rostlab bartaraf etiladi.

Texnologik xarita

Avtomobil modelini yasashni o‘rganish

1-variant

	Ish ketma ketligi	Ishni bajarish bo‘yicha ko‘rsatma	Jihoz va moslamalar	Asboblari	
				qirg‘ish	o‘lchash
	Avtomobil modelini yasashni o‘rganish		Faner, elim, va marker, yog‘och kesuvchi payalnik.	Berilgan o‘lchamlar asosida	chizg‘ich

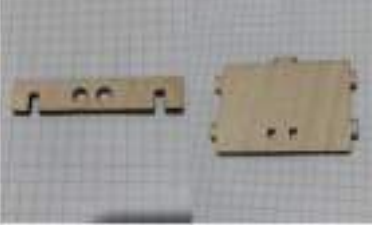

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

	Uzunligi 50sm eni 30 sm bo‘lgan fumeks materialini olamiz		Yog‘och faner	a) 50 sm b) 30 sm	chizg‘ich
	Uzunligi 15 sm va eni 7sm bo‘lgan bo‘lakni kesib olamiz		Faner kesuvchi payalnik	a) 8 sm b) 3 sm	chizg‘ich
	Eni 7 sm bo‘lgan uzunligi esa asosimiz bilan bir xil bo‘lgan bo‘laklarni rasmdagidek yopishtirib chiqamiz		Super kley	Eni 7 sm	chizg‘ich
	Tayyor detalimizni mustaxkamlash uchun termo kleyda yana yurib chiqamiz		Faner kesuvchi payalnik	Namunadagi o‘lchamlar asosida	chizg‘ich
	Keyingi navbat uyni mustaxkamligini oshirish uchun bog‘lamlar berish		Faner kesuvchi payalnik	a) 12 sm b) 8-sm	chizg‘ich

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

	Uyning tashqi ko‘rinishini bezatish uchun yog‘och cho‘plardan foydalanamiz yog‘och cho‘plarni bir biriga kleylimiz		Faner kesuvchi payalnik	a) 12 sm b) 12 sm	chizg‘ich
	Endi uyning kirish eshigini yasimiz		Faner kesuvchi payalnik	a) 8 sm b) 7-sm	chizg‘ich
	Fumeks va yog‘och cho‘plarni bir biriga yopishtiramiz		Fumeks, kley	a) 12 sm b) 8-sm	chizg‘ich
0	Fumeks va yog‘och cho‘plarni bir biriga yopishtiramiz shu ko‘rinishda		Faner kesuvchi payalnik	a) 12 sm b) 8 sm	chizg‘ich
1	Uyga kirish eshigi tayyor bo‘ldi		Faner kesuvchi payalnik	a) 8 sm b) 2-sm	chizg‘ich

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

2	Uyning qolgan devorlarini ham shu ko‘rinishda tayyorlab olamiz		Faner kesuvchi payalnik	a) 8 sm b) 2-sm	chizg‘ich
3	Uyning oynalarini qattiq palimer materiallardan foydalanamiz		Faner kesuvchi payalnik	Ø 4 cm	chizg‘ich
4	Avtomobilimiz tayyor		-	-	-

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

10. Mirziyoev Sh.M. “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak”. T.: “O‘zbekiston”. 2017 yil.

11. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 11.02.2025 yildagi 78-son. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 12.02.2025 y., 09/25/78/0130-son.

12. Muslimov N.A. Bulajak mehnat ta’limi o‘qituvchisini kasbiy shakllantirish.-T.: fan, 2004 yil.

13. Boltaboev S.A. va boshqalar. Mehnat va kasb ta'limi metodikasidan o'quv mashg'ulotlari. Uslubiy qo'llanma. –T.: Nizomiy nomli TDPU, 2003.-18 b.

14. Boltaboev S.A. Yosh avlodni ma’naviy dunyo qarashini shakllantirish

omillari. IQRO JURNALI volume14,issue 02,2025. 856-858 bet

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

15. To‘lqinova X.T (2022). O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishda mehnat qilish odobini o‘rgatish. volume14,issue02,2025. 856-858 betlar
16. Boltaboev S.A. Texnologiya ta’limi jarayonida didaktik tushunchalarining fanlar bilan aloqadorligi. Belorussko-Uzbekskiy nauchno-metodicheskiy jurnal. 2025 • № 1 ISSN 2181-2896
17. Xudoyberdiyev A. Texnik ijodkorlik asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
18. Karimov B. Texnologiya va konstruktsiya asoslari. – Toshkent, 2018.

UMUMTA’LIM FANLARINI O‘QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SUN’IY INTELEKTDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

**Andijon davlat pedagogika instituti, ijtimoiy amaliy fanlar fakulteti,
milliy g'oya va ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 1-bosqich
talabasi, Madaminjonova Malikaxon Rahmatillo qizi
madaminjonovamalika29@gmail.com. telefon raqam: +998910600086**

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta’lim fanlarini o‘qitishda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanishning afzalliklari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim tizimida axborot texnologiyalarining keng qo‘llanilishi o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish, o‘quvchilarni individual yondashuv asosida o‘qitish hamda interaktiv muhit yaratishga xizmat qilishi yoritilgan. Shuningdek, sun’iy intellektning adaptiv ta’lim, baholash jarayonlarini avtomatlashtirish, ta’limda inklyuzivlikni ta’minlash va masofaviy ta’limni rivojlantirishdagi o‘rni ochib berilgan. Maqolada UNESCO, OECD hamda World Bank ma’lumotlari asosida sun’iy intellektning ta’lim tizimidagi imkoniyatlari va muammolari ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Аннотация. В данной статье анализируются преимущества использования цифровых технологий и искусственного интеллекта в преподавании общеобразовательных предметов. Подчеркивается, что широкое применение информационных технологий в современной системе образования способствует повышению эффективности образовательного процесса, обучению студентов на основе индивидуального подхода и созданию интерактивной среды. Также раскрывается роль искусственного интеллекта в адаптивном обучении, автоматизации процессов оценивания, обеспечении инклюзивности в образовании и развитии дистанционного обучения. В статье научно обосновываются возможности и проблемы

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

применения искусственного интеллекта в системе образования на основе данных ЮНЕСКО, ОЭСР и Всемирного банка.

Abstract. This article analyzes the advantages of using digital technologies and artificial intelligence in teaching general education subjects. It is highlighted that the widespread use of information technologies in the modern education system serves to increase the efficiency of the educational process, train students on the basis of an individual approach, and create an interactive environment. It also reveals the role of artificial intelligence in adaptive learning, automation of assessment processes, ensuring inclusiveness in education, and the development of distance learning. The article scientifically substantiates the opportunities and problems of artificial intelligence in the education system based on data from UNESCO, OECD, and the World Bank.

Kalit so'zlar: Raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, ta'lim tizimi, adaptiv ta'lim, interaktiv o'qitish, masofaviy ta'lim, ta'lim sifati, inklyuziv ta'lim, ta'limda innovatsiyalar, o'quv jarayoni, raqamli platformalar, virtual laboratoriyalar, baholashni avtomatlashtirish, pedagogik texnologiyalar, individual ta'lim.

Ключевые слова: цифровые технологии, искусственный интеллект, система образования, адаптивное образование, интерактивное обучение, дистанционное обучение, качество образования, инклюзивное образование, инновации в образовании, учебный процесс, цифровые платформы, виртуальные лаборатории, автоматизация оценки, педагогические технологии, индивидуализированное образование.

Keywords: Digital technologies, artificial intelligence, education system, adaptive education, interactive learning, distance learning, quality of education, inclusive education, innovations in education, learning process, digital platforms, virtual laboratories, assessment automation, pedagogical technologies, individualized education.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimi barqaror taraqqiyotning asosiy omillaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim sohasiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatib, o'qitish va o'rganish jarayonlarini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bugungi kunda smart doskalar, planshetlar, multimediya vositalari va virtual laboratoriyalar ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bu esa o'quvchilarning bilim olish jarayonini yanada qiziqarli, interaktiv va samarali tashkil etish imkonini yaratmoqda.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

An'anaviy ta'lim usullarida bilim berish asosan ma'ruza va darsliklarga tayangan bo'lsa, hozirgi kunda raqamli texnologiyalar yordamida ma'lumotlarni tezkor olish, qayta ishlash va qo'llash imkoniyati kengaymoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi ta'lim tizimida tub o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. U o'quv jarayonini individuallashtirish, o'quvchilarning bilim darajasini tahlil qilish va ularga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishda muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda.

Xalqaro tashkilotlar, jumladan UNESCO, OECD va World Bank tomonidan olib borilgan tadqiqotlar sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalar ta'lim sifatini oshirish, teng imkoniyatlarni ta'minlash hamda ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda muhim omil ekanligini ko'rsatmoqda. Shu bois, mazkur maqolada ushbu texnologiyalarning ta'lim jarayonidagi afzalliklari va ahamiyati ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Zamonaviy jamiyatda barqaror taraqqiyotda ta'lim muhim o'rin tutadi. Axborot texnologiyalarining keng qo'llanilishi ta'lim sohasining rivojlanishiga turtki bo'lmoqda. Ta'lim jarayoniga smart doskalar, planshetlar, dinamik vizual vositalar hamda virtual laboratoriyalarni tatbiq etish ta'limda sezilarli o'zgarishlar ro'y berayotganini ko'rsatmoqda. Ma'lumotlarni tezkor olish va ulardan foydalanish zamon talabiga aylangan bugungi kunda raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim sifatini oshirib borilmoqda hamda ijtimoiy jihatdan faol yoshlarni tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etmoqda. Ilgari esa ta'lim dasturlari asosan an'anaviy uslubda, ya'ni ma'ruzalar yirik hajmli darslik va qo'llanmalar orqali olib borilgan.

Bugungu kunda, ta'lim sohasida sun'iy intellekt intensiv ravishda o'z o'rnini egallayabdi. Sun'iy intellekt ma'lumotlarni o'rganish, tahlil qilish, o'zgartirish va tasavvur qilish qobiliyatiga ega bo'lgan axborot tizimlarini yaratishda katta ro'l o'ynaydi. Bu tizimlar, o'rganish jarayonida ma'lumotlarni tan olish, aniq maqsadlar uchun ma'lumotlarni qidirish, ma'lumotlarni tahlil qilish va natijalarni ko'rsatish kabi vazifalarni bajarishda yordam beradi. Tabiiy va insoniy imkoniyatlarga qaraganda, sun'iy intellekt ta'lim sohasida bir nechta foydalarni olib keladi

Sun'iy intellekt ta'lim oluvchining vaqtini tejashga va ta'limda muvoffaqqiyatli rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Sun'iy intellektning imkoniyatlari keng qamrovli bo'lib, u sizni qiziqtirgan savollarga javob berishi, berilgan buyruq asosida rasm chizishi yoki turli mavzularda taqdimotlar yaratishi va xattoki, turli referat va maqolalar ham yozib bera olish imkoniyatiga ega. Uning ta'lim algoritmlari, talabalarning individual xususiyatlari va o'rganish

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

usullari asosida moslashtiriladi, bu esa har bir talabalarning o'ziga xos ta'lim yo'lidagi qobiliyatlarini oshiradi.

Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektdan foydalanish ta'lim tizimini tubdan o'zgartirish imkoniyatiga ega. UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, sun'iy intellekt ta'lim tizimida o'qitish va o'rganish jarayonlarini takomillashtirish, ta'limga kirish imkoniyatlarini kengaytirish hamda boshqaruv samaradorligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Xususan, “AI in Education: Change at the Speed of Learning” hisobotida ta'kidlanishicha, sun'iy intellekt texnologiyalari ta'lim tizimining barcha bosqichlarida innovatsion yondashuvlarni joriy etishga xizmat qiladi.

Shuningdek, sun'iy intellekt yordamida adaptiv ta'lim tizimlarini yaratish mumkin. Bu tizimlar o'quvchilarning bilim darajasi, o'rganish tezligi va xatolarini tahlil qilib, ularga individual o'quv materiallarini tavsiya etadi. OECD tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda qayd etilishicha, bunday yondashuv o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini sezilarli darajada oshiradi va bilimdagi bo'shliqlarni tez aniqlash imkonini beradi.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonida interaktivlikni oshiradi. Multimediali kontentlar — video, animatsiya, simulyatsiya va virtual laboratoriyalar o'quvchilarning mavzuni chuqurroq tushunishiga yordam beradi. World Bank hisobotlariga ko'ra, raqamli vositalardan foydalanish o'quvchilarning darsga qiziqishini oshirib, ularning faol ishtirokini ta'minlaydi. Ayniqsa, STEM fanlarida virtual laboratoriyalar real tajribalarni xavfsiz va samarali tarzda o'rganish imkonini beradi.

Sun'iy intellekt asosidagi analitik tizimlar ta'lim jarayonini monitoring qilishda ham katta ahamiyatga ega. Ular o'quvchilarning faoliyatini kuzatib boradi, natijalarni tahlil qiladi va o'qituvchilarga aniq tavsiyalar beradi. UNESCO ta'kidlashicha, bunday tizimlar “erta ogohlantirish” funksiyasini bajarib, o'quvchilarning ortda qolish xavfini oldindan aniqlashga yordam beradi. Bu esa ta'lim sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Yana bir muhim afzallik — bu ta'limda inklyuzivlikni ta'minlashdir. Sun'iy intellekt yordamida nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun maxsus dasturlar, matnni ovozga aylantirish, avtomatik tarjima va subtitrlar yaratilmoqda. UNESCO hisobotlarida qayd etilishicha, bu texnologiyalar barcha o'quvchilar uchun teng imkoniyat yaratishga xizmat qiladi va ta'limdagi ijtimoiy tengsizliklarni kamaytiradi.

Raqamli texnologiyalar masofaviy ta'limni rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. World Bank ma'lumotlariga ko'ra, ayniqsa pandemiya davrida onlayn platformalar orqali ta'limni davom ettirish imkoniyati yaratilgan va bu global

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ta’lim tizimining barqarorligini ta’minlashga yordam bergan. Sun’iy intellekt esa bu jarayonda o‘quvchilarning ishtirokini tahlil qilish, individual tavsiyalar berish va ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qilgan.

Shu bilan birga, sun’iy intellekt o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga ham yordam beradi. OECD ma’lumotlariga ko‘ra, raqamli vositalar orqali o‘qituvchilar yangi metodlarni o‘rganishi, darslarni samarali rejalashtirishi va o‘z pedagogik mahoratini oshirishi mumkin. Bu esa ta’lim sifatining umumiy oshishiga olib keladi.

Biroq, sun’iy intellektdan foydalanishda ayrim muammolar ham mavjud. UNESCO ta’kidlashicha, ma’lumotlar xavfsizligi, shaxsiy hayotni himoya qilish va texnologiyalardan teng foydalanish masalalari dolzarb hisoblanadi. Shu sababli, sun’iy intellektni ta’limga joriy etishda etik me’yorlar va nazorat mexanizmlarini ishlab chiqish zarur.

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, umumta’lim fanlarini o‘qitishda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanish ta’lim tizimini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Ushbu texnologiyalar o‘quv jarayonini individuallashtirish, o‘quvchilarning bilim darajasini aniq tahlil qilish, interaktiv ta’lim muhitini yaratish hamda ta’lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, sun’iy intellekt yordamida adaptiv ta’lim tizimlarini joriy etish, baholash jarayonlarini avtomatlashtirish va masofaviy ta’limni rivojlantirish imkoniyatlari kengaymoqda.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar ta’limda teng imkoniyatlarni yaratish, inklyuziv ta’limni rivojlantirish va global ta’lim resurslaridan foydalanish imkonini beradi. Biroq, sun’iy intellektdan foydalanishda ma’lumotlar xavfsizligi, shaxsiy hayotni himoya qilish va texnologiyalardan teng foydalanish kabi muammolar ham mavjud bo‘lib, ularni hal etish zarur.

Kelajakda ta’lim tizimida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan oqilona va samarali foydalanish orqali nafaqat ta’lim sifati oshadi, balki zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash imkoniyati kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

M.Sh. Salixova¹ , S.I.Usmanaliyeva²" 1,2Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti, Toshkent, O'zbekiston

UNESCO Artificial Intelligence in Education <https://en.unesco.org/artificial-intelligence/education/>

UNESCO IITE AI in Education: Change at the Speed of Learning

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

<https://iite.unesco.org/publications/ai-in-education-change-at-the-speed-of-learning/>

OECD AI and the Future of Skills <https://www.oecd.org>

World Bank Digital Technologies in Education <https://www.worldbank.org>

1. Nurullo o‘g‘li, A. A. (2023). Sharq mutafakkirlarining asarlarida psixodiagnostikaga doir qarashlari. тараққиёт, 13.

2. Vaxabova, o. g. (2024). Globallashuv sharoitida axborot muhitining yoshlar ijtimoiy normalari shakllanishiga ta’sirining psixologik jihatlar. современное образование (uzbekistan), (12 (145)), 46-51.

3. O‘gilxon t, v. (2023). Axborot muhiti yoshlar ijtimoiy normalari shakllanishiga ta’sirini tadqiq etishning metodik jihatlar. современное образование (uzbekistan), (11 (132)), 15-22.

4. Guljahon, a. (2026). Inson ongining taraqqiyoti va ongsizlik jarayonlarining psixologik mohiyati hamda ularning o‘zaro bog‘liqligi. ustozlar uchun, 93(4), 387-391.

5. Muhlisaxon, K. (2026). Yosh va pedagogik psixologiya fanining tadqiqot sohasi va muammolari. hozirgi kundagi raqamli texnologiyalarni yosh bolalar psixikasiga tasiri. ustozlar uchun, 93(4), 372-379.

O‘QUVCHILARDA TEXNOGEN MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA AXBOROTLASHUV JARAYONLARINING AHAMIYATI

Davronbekov Afzalbek Asiljonov

***Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va ijtimoiy fanlarni
fakulteti Tarix ta’lim yo‘nalishi 4-kurs talabasi***

***Ilmiy rahbar: Norbayev Temur Rustamovich Termiz davlat pedagogika
instituti Tarix kafedrasi o‘qituvchisi.***

Annotatsiya: Hozirgi kunda texnogen taraqqiyot inson hayotining barcha jarayonlariga birdek ta’sir ko‘rsatyapti. Shu bilan birgalikda maktabdagi yosh o‘g‘il qizlarning texnologik va ijtimoiy jarayonga moslashuvchanligini bardoshliligini ta’minlash, yosh avlodni ongli tafakkurli xafsiz va samarador muhitga tayyorlash juda muhim ahamyat kasb etadi. Maktab o‘quvchilarida ijtimoiy fanlarni chuqur o‘qitish orqali yosh o‘quvchilarda o‘g‘il qizlarda texnogen tarbiya shakllantrish imkoniyati mavjud bo‘lib, bu yosh avlodni

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

nafaqat texnika va texnologiyalar bilan birgalikda ishlashga, shu bilan birgalikda oqilona va samarali foydalanishga ham o‘rgatadi. Ushbu masala juda dolzarbdir, sababi texnologik rivojlanish bilan bog‘liq bo‘lgan bir qancha ijtimoiy va ahloqiy muammolarni bartaraf etish, yoshlarni o‘gil-qizlarni xavfsiz va mas’uliyatli yetuk shaxs sifatida jamyatga tadbiq qilish va ularni tarbiyalash jamyat uchun muhim hisoblanadi. Shuning uchun ishning maqsad va vazifasi maktab o‘quvchilarida ijtimoiy fanlarni chuqur va intizomli o‘qitish orqali texnogen tarbiyani shakllantirish va uni takomillashtirishdan iborat. Mazkur ishda nazariy qisimda texnogen tarbiya o‘quvchilardagi shakllanish bosqichlari, tafakkuri va ijtimoiy fanlarning o‘qitilishdagi ro‘li maqsad va vazifalarni tahlil qilinadi, metodologik qismida esa metod usullari orqali o‘quvchilarning dars faoliyati o‘rganiladi. Shu asnoda, ishning natijalari to‘plangan bilim va ko‘nikmalar maktab o‘quvchilarida texnogen tarbiyani takomillashtirishda samarali yo‘llarni aniqlashda yordam beradi.

Kalit so‘zlar: texnomadaniyat tushunchasi, raqamli texnologiyalar, texnogen tarbiya, pedagogik texnologiyalar, metodik yondashuv, interfaol metodlar, ta’lim jarayoni,

Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida axborotlashuv jarayonlari jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda. Ayniqsa, ta’lim tizimida axborot texnologiyalarining keng qo‘llanilishi o‘quvchilarda nafaqat bilim olish samaradorligini oshirmoqda, balki ularning texnogen madaniyatini shakllantirishda ham muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Axborotlashuv jarayoni deganda, jamiyatda axborotning yaratilishi, saqlanishi, qayta ishlanishi va uzatilishi bilan bog‘liq texnologik va ijtimoiy o‘zgarishlar majmui tushuniladi. Ushbu jarayonlar natijasida o‘quvchilar zamonaviy texnika va raqamli vositalardan ongli foydalanish, axborot xavfsizligi qoidalariga rioya qilish hamda raqamli muhitda mas’uliyatli xulq-atvorni shakllantirish ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar.

Texnogen madaniyatni shakllantirishda axborotlashuvning ahamiyati bir necha jihatda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, o‘quvchilar internet, multimedia vositalari, elektron darsliklar va ta’lim platformalari orqali texnika bilan ishlash tajribasini orttiradilar. Bu esa ularning texnik tafakkurini rivojlantiradi. Ikkinchidan, axborot oqimining tezlashuvi o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish va to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantiradi.

Shuningdek, axborot texnologiyalaridan foydalanish jarayonida o‘quvchilarda raqamli etika, ya’ni internet madaniyati, axborot resurslaridan

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

to‘g‘ri foydalanish, mualliflik huquqlariga rioya qilish kabi ko‘nikmalar ham rivojlanadi. Bu esa texnogen madaniyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Bundan tashqari, axborotlashuv jarayonlari ta’limda interaktiv metodlarni joriy etish imkonini yaratadi. Virtual laboratoriyalar, simulyatsion dasturlar va elektron platformalar o‘quvchilarning amaliy bilimlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Natijada ular texnika va texnologiyalar bilan ongli va xavfsiz ishlash madaniyatini o‘zlashtiradilar.

Hozirgi davrda bir qator mutafakkir va olimlar Yer sayyorasi miqyosida yagona sivilizatsiyaning shakllanib borayotgani haqida tobora ko‘proq fikr bildirmoqdalar. Shu asosda ilmiy adabiyotlarda “globallashuv” atamasi keng qo‘llanila boshladi. Globallashuv jarayoni bugungi kunda ijtimoiy hayotning deyarli barcha sohalarini qamrab olgan murakkab va ko‘p qirrali hodisa sifatida namoyon bo‘lmoqda. Xususan, jahon sanoatining muhim qismi transmilliy korporatsiyalar ta’siri ostida faoliyat yuritishi, davlatlar o‘rtasida yagona iqtisodiy makon va global bozor tizimining shakllanishi, axborot texnologiyalari va ijtimoiy tarmoqlar orqali ma’lumotlarning juda qisqa vaqt ichida dunyo bo‘ylab tarqalishi globallashuvning asosiy belgilaridan hisoblanadi. Shuningdek, zamonaviy transport va texnika vositalari insonlarning dunyoning istalgan hududiga tez yetib borishini ta’minlaydi. Shu bilan birga, yuqumli kasalliklarning tez tarqalishi, salbiy g‘oya va axborotlarning global miqyosda tez yoyilishi ham ushbu jarayonning muhim jihatlaridir. Bu borada A. Toynbi “XX asrda yalpi jahon tarixi boshlandi” degan fikrni ilgari surgan.

Bugungi kunda globallashuv bilan bog‘liq bir qator dolzarb muammolar ham yuzaga kelgan. Professor N. Jo‘rayev ushbu global muammolarni quyidagicha tasniflaydi:

- jahon miqyosida tinchlikni saqlash, termoyadro urushining oldini olish va adolatli xalqaro iqtisodiy tartibotni shakllantirish muammosi;
- atrof-muhitni muhofaza qilish bilan bog‘liq ekologik muammolar;
- demografik muvozanatni ta’minlash, ya’ni aholi soni va resurslar o‘rtasidagi mutanosiblikni saqlash;
- oziq-ovqat va energiya resurslari bilan aholini barqaror ta’minlash masalasi;
- ochlik, qashshoqlik va iqtisodiy qoloqlikni bartaraf etish, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar o‘rtasidagi tafovutni kamaytirish;

xavfli yuqumli kasalliklarni jilovlash;

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

- inson ma'naviy muhiti va axborot makonining tozaligini ta'minlash kabi muammolar.

Shuningdek, global muammolarni kelib chiqishi, mavjudligi va hal etilishi nuqtayi nazaridan uch asosiy guruhga ajratiladi:

Birinchisi — jamiyatlarning tabiiy-tarixiy rivojlanishi, davlatlar o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy munosabatlar, shuningdek, Sharq va G'arb, Janub va Shimol, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar manfaatlarini o'rtasidagi ziddiyatlar bilan bog'liq muammolar.

Ikkinchisi — inson va jamiyat tizimi ichida yuzaga keladigan, ijtimoiy tuzilma, iqtisodiy munosabatlar va ma'naviy qadriyatlar bilan bog'liq muammolar.

Uchinchisi — “jamiyat–tabiat” tizimi doirasida yuzaga keladigan, ya'ni inson faoliyatining tabiiy muhitga ta'siri natijasida kelib chiqadigan ekologik va resurslar bilan bog'liq muammolardir.

Olimlar globallashuv sharoitida yuzaga kelayotgan global muammolarni tahlil qilar ekanlar, ularning asosiy ildizi zamonaviy fan-texnika taraqqiyoti bilan bevosita bog'liqligini ta'kidlaydilar. Chunki ilmiy kashfiyotlar va texnik yutuqlar insoniyat hayotini yengillashtirish bilan birga, ulardan turli maqsadlarda foydalanish imkoniyatini ham kengaytirdi. Natijada, texnologik taraqqiyot bir tomondan rivojlanish omili bo'lsa, ikkinchi tomondan yangi xavf va muammolar manbai sifatida namoyon bo'lmoqda.

Bu holatni tahlil qilgan ayrim tadqiqotchilar, erishilgan ilmiy yutuqlar turli siyosiy, iqtisodiy va harbiy manfaatlar yo'lida qo'llanilishi global muammolarning yanada murakkablashuviga olib kelayotganini qayd etadilar. Demak, texnologik imkoniyatlarning o'sishi o'z-o'zidan ijobiy natija bermaydi, balki u insonning maqsadi, axloqiy qarashi va madaniy darajasiga bog'liq holda turlicha oqibatlariga sabab bo'ladi.

Shu bilan birga, texnosferaning kengayishi va texnomadaniyatga bo'lgan ehtiyojning ortib borishida demografik omillar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tarixiy manbalarga ko'ra, insoniyat soni paleolit davrida juda kam bo'lgan bo'lsa, keyingi davrlarda asta-sekin o'sib borib, bugungi kunga kelib 8 milliarddan oshdi. Aholi sonining bunday tez sur'atlarda ortishi esa resurslarga bo'lgan talabni keskin oshiradi va ishlab chiqarish, transport, raqamli texnologik tizimlarning yanada rivojlanishini taqozo etadi.

Aynan shu jarayonlar natijasida texnosfera kengayib, inson hayotining deyarli barcha sohalarini qamrab olmoqda. Shu bilan birga, XX asr oxiri va XXI asr boshlarida ilmiy muomalaga kirib kelgan “globallashuv” tushunchasi ham texnosferaning kengayishi bilan uzviy bog'liqdir. Globallashuv

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

jarayonlari bugungi kunda ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotga chuqur kirib borib, bir tomondan taraqqiyot imkoniyatlarini kengaytirsa, ikkinchi tomondan esa turli xavf va muammolarni ham yuzaga keltirmoqda.

O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng o‘tgan davr mobaynida xalqaro hamjamiyatda o‘ziga xos o‘rin egallab, dunyo mamlakatlarining e‘tiborini tortib kelmoqda. Ayniqsa, jamiyatning barcha sohalarida modernizatsiya va rivojlanish sur‘atlarining ortishi axborot almashuvining tezlashishiga hamda uning sifat jihatdan yangi bosqichga chiqishiga olib keldi. Bu esa o‘z navbatida ta‘lim, boshqaruv va ijtimoiy munosabatlar tizimida axborot texnologiyalarining o‘rni va ahamiyatini yanada kuchaytirdi. XXI asr “axborot asri” sifatida e‘tirof etilar ekan, har bir axborotning qiymati ortib borayotgani kuzatilmoqda. Shaxslararo muloqot jarayonini takomillashtirish, ijtimoiy aloqalarning samaradorligini oshirishda zamonaviy axborot vositalari muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Mavzu doirasida olib borilgan ilmiy-pedagogik adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitish jarayoni nafaqat bilim berishga, balki o‘quvchilarda ma‘naviy, axloqiy va zamonaviy texnologik madaniyatni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Tadqiqotlarda ijtimoiy-gumanitar fanlar jamiyat hayotining iqtisodiy, siyosiy va ma‘naviy sohalarini o‘rganish orqali o‘quvchilarda dunyoqarashni kengaytirishi ta‘kidlanadi. Bu fanlar yosh avlodni ijtimoiy faol, mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Shu bilan birga, bu fanlar tarbiyaviy funksiyani ham bajarib, ma‘naviy barkamollikni rivojlantiradi.

So‘nggi yillarda pedagogik adabiyotlarda “texnogen tarbiya” tushunchasi o‘quvchilarda texnologiyalardan ongli foydalanish, raqamli madaniyatni shakllantirish va axborot bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish sifatida talqin qilinmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, dars jarayonida AKT, interfaol metodlar va multimedia vositalaridan foydalanish o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi va ta‘lim samaradorligini oshiradi.

Xorijiy ilmiy manbalarda ham raqamli ta‘lim, elektron platformalar va onlayn o‘qitish tizimlari orqali o‘quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirish masalasi keng o‘rganilgan. LMS tizimlari, virtual resurslar va multimedia vositalari ta‘lim jarayonining samaradorligini oshiruvchi asosiy omillar sifatida ko‘rsatiladi.

Xulosa va takliflar. O‘quvchilarda texnogen madaniyatni shakllantirishda axborotlashuv jarayonlari muhim o‘rin tutadi. Zamonaviy axborot-

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

kommunikatsiya texnologiyalarining ta‘lim tizimiga keng joriy etilishi o‘quvchilarning texnik tafakkurini rivojlantirish, raqamli savodxonligini oshirish va texnologik muhitga moslashuvchanligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Axborotlashgan jamiyat sharoitida o‘quvchilar nafaqat texnik vositalardan foydalanishni, balki ulardan ongli, xavfsiz va samarali foydalanish madaniyatini ham egallaydilar. Ushbu xulosadan kelib chiqib quyidagi takliflarni aytishimiz mumkin;

6. Ta‘lim jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish va ulardan samarali foydalanish metodikasini ishlab chiqish.

7. O‘quvchilarda texnogen madaniyatni shakllantirishga qaratilgan maxsus o‘quv dasturlari va modullarni yaratish.

8. Pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini oshirish va ularni innovatsion texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlash.

9. Dars jarayonida interaktiv va amaliy mashg‘ulotlar ulushini ko‘paytirish (STEM, loyihaviy ta‘lim, raqamli platformalar).

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston, 2017 y. 104 b. Azizxo‘jaeva N.N Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. Toshkent 2006 y 159 b

2. N.Kerimbayev, J.Kultan, S.Abdykarimova, A.Akramova “LMS Moodle: Distance international education in cooperation of higher education institutions of different countries” 29.04.2016-y.

3. Sh.Umarov “Maktabgacha va maktab ta‘limi jurnali” jurnali “O‘quvchilarni tarbiyashda ijtimoiy fanlarni o‘qitishni didaktik imkoniyatlari” 2025-y.

4. N. Jo‘rayev, Vaqt va fazo, -Toshkent, “Ma‘naviyat”, -2020y.

5. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar / R. Ishmuhamedov, M. Yuldashev. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.

6. Media savodxonlik asoslari: O‘quv qo‘llanma. – UNESCO materiallari asosida, 2019.

7. Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitish metodikasi: O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2022.

8. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan - milliy yuksalish sari. 4-jild. - Toshkent: O‘zbekiston, 2020. - B.440.

9. Sharipova S. H. Technology of Problem Learning as a Tool for the Development of Students' Independent Work //Miasto Przyszłości. – 2022. – T. 30. – C. 129-130.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

10. Ziyomuxamedov. B , Abdullayeva. Sh. Ilg‘or pedagogik texnologiya.nazariya va amaliyot. Abu Ali Ibn Sino. T.2001.

SUN‘IY INTELLEKT YORDAMIDA UMUMTA‘LIM FANLARIDA XXI ASR KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH: IMKONIYATLAR VA AMALIY YECHIMLAR

O‘zbekiston Respublikasi

Favqulodda vaziyatlar vazirligi Akademiyasi

Kunduzgi ta‘lim fakulteti 3-o‘quv kursi kursant

Roziqov Shohijahon Rashid o‘g‘li

Tel : +998888654010

Email : shohaslzoda777@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada umumta‘lim fanlarida sun‘iy intellekt va raqamli texnologiyalar orqali o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirish masalasi tahlil qilinadi. Sun‘iy intellekt o‘qituvchini almashtiruvchi emas, balki darsni rejalashtirish, topshiriqlarni moslashtirish, tanqidiy savollar yaratish, o‘quvchi natijasini tahlil qilish va tezkor teskari aloqa berishga xizmat qiluvchi metodik yordamchi sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotda tizimli, pedagogik, qiyosiy va muammo–sabab–yechim tahlili metodlaridan foydalanildi. Maqolada AI yordamida tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya, hamkorlik va raqamli savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan metodik model, jadval va amaliy tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: sun‘iy intellekt, umumta‘lim fanlari, XXI asr ko‘nikmalari, raqamli texnologiyalar, tanqidiy fikrlash, kreativlik, raqamli savodxonlik, interaktiv dars.

Kirish. Zamonaviy maktab ta‘limi o‘quvchidan faqat tayyor ma‘lumotni eslab qolishni emas, balki axborotni izlash, tahlil qilish, dalil asosida fikr bildirish, jamoada ishlash va raqamli muhitda mas‘uliyatli harakat qilishni talab etadi. Shu sababli umumta‘lim fanlari XXI asr ko‘nikmalarini shakllantiruvchi asosiy maydonga aylanishi zarur. O‘zbekiston Respublikasida maktab ta‘limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dastur ta‘lim sifatini oshirish va zamonaviy yondashuvlarni joriy etishga qaratilgan [4]. Sun‘iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi esa AI imkoniyatlarini ta‘lim va boshqa sohalarda qo‘llash uchun muhim asos yaratadi [5]. Xalqaro miqyosda UNESCO AI‘dan ta‘limda foydalanishda inson markazli, xavfsiz va pedagogik maqsadga mos yondashuv zarurligini ta‘kidlaydi [2, 9-b]. **Maqolaning maqsadi** — sun‘iy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

intellekt yordamida umumta’lim fanlarida XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirish imkoniyatlarini ilmiy-metodik jihatdan asoslash hamda dars jarayonida qo‘llash mumkin bo‘lgan amaliy model va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda tizimli tahlil orqali o‘qituvchi, o‘quvchi, AI vositasi va raqamli platforma o‘zaro bog‘langan ta’lim jarayoni sifatida ko‘rib chiqildi. Pedagogik tahlil metodi XXI asr ko‘nikmalarini dars mazmuniga singdirish yo‘llarini aniqlashga xizmat qildi. Raqamli ta’lim texnologiyalarini qiyosiy tahlil qilish orqali AI, LMS, interaktiv test va tezkor feedback imkoniyatlari solishtirildi. Muammo–sabab–yechim tahlili esa individual yondashuv yetishmasligi, tanqidiy fikrlashning sustligi, AI’dan tayyor javob olish xavfi kabi masalalarni tizimlashtirishga imkon berdi.

Asosiy qism

XXI asr ko‘nikmalari va fanlarning yangi vazifasi

XXI asr ko‘nikmalari tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya, hamkorlik, raqamli savodxonlik, muammo yechish va mustaqil o‘rganish kabi qobiliyatlarni o‘z ichiga oladi. Bu ko‘nikmalar alohida fan sifatida emas, barcha umumta’lim fanlari jarayonida shakllanishi lozim. Masalan, tarix darsida voqeani sabab-oqibat asosida tahlil qilish, ona tili darsida matndagi dalil va muallif pozitsiyasini baholash, matematika darsida yechim yo‘lini asoslash, tabiiy fanlarda kuzatuv va xulosa chiqarish o‘quvchini faol fikrlashga o‘rgatadi.

Sun’iy intellekt metodik yordamchi sifatida

AI umumta’lim darslarida o‘qituvchining o‘rnini egallamaydi. U dars rejasi, savol, test, muammoli vaziyat, kreativ topshiriq, baholash mezonini va individual tavsiya yaratishda yordam beradi. Yakuniy pedagogik qaror esa o‘qituvchi tomonidan qabul qilinadi. U.S. Department of Education hisobotida AI’dan foydalanishda inson nazorati muhimligi alohida ta’kidlanadi [7, 20-b].

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish

AI yordamida “fikrni asosla”, “manbani solishtir”, “dalil keltir”, “xulosani tekshir” kabi topshiriqlar ishlab chiqish mumkin. Bunday topshiriqlar o‘quvchini tayyor javobni qabul qilishdan ko‘ra, fikrni tekshirishga va mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltiradi. Muhimi, AI javobi ham darslik, ishonchli manba va o‘quvchining shaxsiy mulohazasi bilan solishtirilishi kerak.

Kreativlik, hamkorlik va raqamli savodxonlik

Kreativlik muammoni noodatiy ko‘rish, yangi g‘oya ishlab chiqish va bilimni yangi vaziyatda qo‘llashdir. AI o‘qituvchiga loyiha, rolli mashq, ijodiy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

topshiriq va guruhiiy faoliyat ssenariylarini ishlab chiqishda yordam beradi. Raqamli platformalar esa guruh ishlarini kuzatish, topshiriqlarni topshirish va natijalarni tahlil qilish imkonini beradi.

Individual yondashuv va raqamli baholash

Sinfidagi o‘quvchilarning bilim darajasi va o‘zlashtirish tezligi turlicha bo‘ladi. AI yordamida bir mavzu bo‘yicha boshlang‘ich, o‘rta va yuqori darajadagi topshiriqlar tayyorlash mumkin. OECD hisobotida learning analytics o‘qituvchiga o‘quvchilarning o‘rganish yo‘llari va natijalarini tahlil qilish imkonini berishi qayd etiladi [3, 4-b].

Mas’uliyatli foydalanish zarurati

AI’dan foydalanishda tayyor javobga qaramlik, noto‘g‘ri axborot, akademik halollik va shaxsiy ma’lumotlar xavfsizligi kabi xavflar mavjud. Shu sababli o‘quvchiga AI’dan javob ko‘chirish uchun emas, fikrni rivojlantirish, reja tuzish, xatoni tekshirish va savol yaratish vositasi sifatida foydalanish o‘rgatilishi zarur. EDUCAUSE hisobotida generativ AI ta’limga kuchli ta’sir ko‘rsatayotgani bilan birga, mas’uliyatli yondashuv talab qilinishi qayd etiladi [1, 4–5-b].

Metodik model jadvali

“AI yordamida XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirish modeli”

Bosqich	O‘qituvchi vazifasi	AI vazifasi	O‘quvchi faoliyati	Ko‘nikma
Maqsad	Dars natijasini belgilaydi	Topshiriq variantini taklif qiladi	Vazifani anglaydi	Maqsadni tushunish
Diagnostika	O‘quvchi darajasini kuzatadi	Savol yoki test yaratadi	O‘z bilimini baholaydi	O‘z-o‘zini tahlil qilish
Topshiriq	Vazifani moslashtiradi	Muammoli savol yaratadi	Dalil izlaydi	Tanqidiy fikrlash
Ijodiy faoliyat	Guruh ishini boshqaradi	G‘oya va ssenariy beradi	Loyiha yaratadi	Kreativlik, hamkorlik
Baholash	Mezonni belgilaydi	Dastlabki tahlil beradi	Xatosini tuzatadi	Mas’uliyat

Muammo–sabab–yechim jadvali

Muammo	Sabab	Oqibat	Yechim
Tanqidiy fikrlash	Tayyor ma’lumot	O‘quvchi tahlil	Dalil talab

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

sustligi	ko‘p beriladi	qilmaydi	qiladigan savollar banki
Individual yondashuv yetishmasligi	O‘quvchilar darajasi turlicha	Ayrimlar ortda qoladi	Turli darajadagi AI topshiriqlari
Metodik yuklama ortishi	Material tayyorlash ko‘p vaqt oladi	Dars sifati beqaror bo‘lishi mumkin	AI’dan metodik yordamchi sifatida foydalanish
Texnologiyadan yuzaki foydalanish	Platforma faqat fayl almashadi	Raqamli ta’lim samarasi pasayadi	Monitoring va feedbackni joriy etish
Tayyor javob xavfi	AI’dan noto‘g‘ri foydalanish	Mustaqil fikrlash susayadi	AI etikasi va halollik qoidalari

Amaliy tavsiyalar

1. AI vositalaridan dars rejalashtirishda metodik yordamchi sifatida foydalanish.
2. Har bir fan bo‘yicha tanqidiy fikrlashga yo‘naltirilgan savollar bankini yaratish.
3. O‘quvchilarga AI’dan tayyor javob olish emas, fikrni tekshirish vositasi sifatida foydalanishni o‘rgatish.
4. Raqamli platformalar orqali o‘quvchi faolligini monitoring qilish.
5. Baholashda yakuniy natija bilan birga fikrlash jarayoni va dalil keltirishni ham hisobga olish.
6. O‘qituvchilar uchun AI savodxonligi bo‘yicha qisqa amaliy seminarlar tashkil etish.
7. AI’dan foydalanishda akademik halollik va ma’lumot xavfsizligi qoidalarini ishlab chiqish.

Natijalar

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, AI umumta’lim fanlarida XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beruvchi metodik vosita bo‘la oladi. U o‘qituvchini almashtirmaydi, balki uning darsni loyihalash, topshiriq yaratish, baholash va individual tavsiya berish imkoniyatlarini kengaytiradi. Raqamli texnologiyalar darsni interaktiv va individual qilishga xizmat qiladi. Tanqidiy fikrlash va kreativlik AI yordamida maxsus ishlab chiqilgan topshiriqlar orqali rivojlanadi. AI’dan mas’uliyatli foydalanish esa akademik halollik, manba bilan ishlash va mustaqil fikrni saqlash bilan bevosita bog‘liq.

Xulosa

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Sun‘iy intellekt yordamida umumta‘lim fanlarida XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirish bugungi maktab ta‘limi uchun dolzarb metodik vazifadir. Taklif etilgan modelda o‘qituvchi metodik rahbar, AI yordamchi vosita, o‘quvchi faol o‘rganuvchi, raqamli platforma esa tahlil va baholash muhiti sifatida talqin qilindi. AI to‘g‘ri qo‘llansa, darsni individual, interaktiv va samarali qiladi. Buning uchun o‘qituvchi AI‘dan pedagogik maqsadga mos foydalanishi, o‘quvchi esa uni tayyor javob manbai emas, fikrlashni rivojlantiruvchi vosita sifatida qabul qilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.EDUCAUSE. 2024 EDUCAUSE Horizon Report: Teaching and Learning Edition. EDUCAUSE, 2024. Foydalanilgan sahifalar: 4–5-betlar. URL: <https://hub.teachingandlearning.ie/wp-content/uploads/2024/05/2024hrteachinglearning.pdf>

2.Miao F., Holmes W. Guidance for Generative AI in Education and Research. UNESCO, 2023. Foydalanilgan sahifa: 9-bet. URL: <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10176438/1/Miao%20and%20Holmes%20-%202023%20-%20Guidance%20for%20Generative%20AI%20in%20Education%20and%20Research.pdf>

3.OECD. OECD Digital Education Outlook 2021: Pushing the Frontiers with Artificial Intelligence, Blockchain and Robots. OECD Publishing, 2021. Foydalanilgan sahifa: 4-bet. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2021/06/oecd-digital-education-outlook-2021_0f1487d9/589b283f-en.pdf

4.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni. 2022–2026-yillarda maktab ta‘limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida. URL: <https://lex.uz/docs/-6008663>

5.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son qarori. Sun‘iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida. URL: <https://lex.uz/docs/-7158604>

6.U.S. Department of Education. Artificial Intelligence and the Future of Teaching and Learning: Insights and Recommendations. Office of Educational

TEXNIK IJODKORLIK FANIDA MASHINA MAKETINI YASASH TEXNALOGIYASI.

**Nizomiy nomidagi O‘zMPU
Texnologiya va professional ta’lim metodikasi
kafedrası dotsent Baltabaev Salimjan Akramovich
TT-302 guruh talabasi Baratova E’zoza Toir qizi**

Annotatsiya. Ushbu ishda texnik ijodkorlik fanida mashina maketini yasash texnologiyasi, uning bosqichlari va ta’limdagi ahamiyati yoritilgan. Maket yasash jarayonining amaliy va nazariy jihatlarini tahlil qilinadi.

Аннотация. В работе рассматривается технология изготовления макета машины в рамках предмета технического творчества, её этапы и значение в образовательном процессе.

Annotation. This paper discusses the technology of creating a machine model in technical creativity education, its stages, and its importance in developing engineering and creative skills.

Kalit so‘zlar: texnik ijodkorlik, mashina maketi, texnologiya, model, konstruktsiya, ta’lim

Ключевые слова: техническое творчество, макет машины, технология, модель, конструкция, образование

Keywords: technical creativity, machine model, technology, design, construction, education

Texnik ijodkorlik fani zamonaviy ta’lim tizimida muhim o‘rin tutadi. Ushbu fan talabalarda muhandislik tafakkuri, kreativ fikrlash va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, mashina maketini yasash jarayoni nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Mashina maketi — bu haqiqiy texnik qurilmaning kichraytirilgan modeli bo‘lib, u konstruktsiya, funktsionallik va tashqi ko‘rinishni namoyon etadi. Maket yasash jarayoni bir necha bosqichdan iborat.

Birinchi bosqich — loyiha ishlab chiqish. Bu jarayonda talabalar mashinaning chizmasini tayyorlaydi, uning o‘lchamlari va asosiy qismlarini

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

aniqlaydi. Chizma asosida kelajakdagi modelning umumiy ko‘rinishi shakllanadi.

Ikkinchi bosqich — material tanlash. Odatda karton, plastmassa, yog‘och yoki 3D printer materiallari qo‘llaniladi. Material tanlash maketning mustahkamligi va sifatiga bevosita ta’sir qiladi.

Uchinchi bosqich — detallarni tayyorlash va yig‘ish. Bu bosqichda kesish, yopishtirish, biriktirish kabi texnologik jarayonlar amalga oshiriladi. Talabalar aniqlik va sabr bilan ishlashni o‘rganadi.

To‘rtinchi bosqich — sinov va takomillashtirish. Tayyor maket tekshiriladi va kamchiliklar aniqlansa, ular bartaraf etiladi.

№	Ish ketma ketligi	Ishni bajarish bo‘yicha ko‘rsatma	Asboblari		Ji ho z
			O‘lcho v	Ish	
	Zagatovkamizni shu ko‘rinishga keltirib olamiz		a) 25 sm b) 12sm	arralas h	Arra kesuvchi asboblari
	Avtomobil ichki qism qismlarini o‘yib olamiz		Berilgan o‘lchamlar asosida	Pardozlash	Arra kesuvchi asboblari
	Orqa qismni tayyorlaymiz		Ketma ketlik asosida	Yelim	Arra kesuvchi asboblari
	G‘ildirak chizib kesib olamiz		O‘tkir kesuvchi asboblari	-	Arra kesuvchi asboblari

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Tayyorlangan qismlarni yig‘amiz		Ketma ketlik asosida	Yelim	Arra kesuvchi asboblari
Tayyorlangan qismlarni yig‘amiz		Ketma ketlik asosida	Yelim	Arra kesuvchi asboblari
Tayyor mahsulot		-	-	-

Mashina maketini yasash talabalarida quyidagi ko‘nikmalarni rivojlantiradi:

- texnik tafakkur
- muammo yechish qobiliyati
- ijodiy yondashuv
- jamoada ishlash

Xulosa qilib aytganda, texnik ijodkorlik fanida mashina maketini yasash nafaqat amaliy mashg‘ulot, balki innovatsion fikrlashni shakllantiruvchi muhim jarayonlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Mirziyoev Sh.M. “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak”. T.: “O‘zbekiston”. 2017 yil.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 11.02.2025 yildagi 78-son. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 12.02.2025 y., 09/25/78/0130-son.

3. Muslimov N.A. Bulajak mehnat ta’limi o‘qituvchisini kasbiy shakllantirish.-T.: fan, 2004 yil.

4. Boltaboev S.A. va boshqalar. Mehnat va kasb ta’limi metodikasidan o‘quv mashg‘ulotlari. Uslubiy qo‘llanma. –T.: Nizomiy nomli TDPU, 2003.-18 b.

5. Boltaboev S.A. Yosh avlodni ma’naviy dunyo qarashini shakllantirish omillari. IQRO JURNALI volume14,issue 02,2025. 856-858 bet

6. To‘lqinova X.T (2022). O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishda mehnat qilish odobini o‘rgatish. volume14,issue 02,2025. 856-858 betlar

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

7. Boltaboev S.A. Texnologiya ta’limi jarayonida didaktik tushunchalarining fanlar bilan aloqadorligi. Belorussko-Uzbekskiy nauchno-metodicheskiy jurnal. 2025 • № 1 ISSN 2181-2896

8. Xudoyberdiyev A. Texnik ijodkorlik asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.

9. Karimov B. Texnologiya va konstruktsiya asoslari. – Toshkent, 2018.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПРИ ИЗУЧЕНИИ БИОГРАФИИ А. С. ПУШКИНА НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

Абдухалимова Мумина Абдурашид

кизи

Университет Янги аср Студентка 4 курса

Филологии и обучение языкам (русский язык)

Тел: +998 97 756 00 60

Научный руководитель Садыкова Р.Р. Университет Янги аср

Доцент кафедры языков

Аннотация. В статье рассматриваются возможности применения технологий искусственного интеллекта при изучении биографии Александр Сергеевич Пушкин на уроках литературы. Анализируются основные направления использования цифровых и нейросетевых технологий в образовательном процессе, а также их влияние на повышение познавательной активности учащихся и развитие интереса к русской литературе. Особое внимание уделяется интерактивным заданиям, виртуальным экскурсиям и мультимедийным материалам, создаваемым с помощью искусственного интеллекта. Делается вывод о том, что современные цифровые технологии способствуют повышению эффективности и наглядности изучения биографии Пушкина.

Ключевые слова: искусственный интеллект, цифровизация образования, нейросетевые технологии, методика преподавания литературы, изучение биографии писателя, интерактивные методы обучения, образовательные технологии, школьное литературное образование, познавательная деятельность учащихся.

Annotations

This article examines the potential of using artificial intelligence technologies in studying the biography of Alexander Pushkin in literature classes. It analyzes the main uses of digital and neural network technologies in

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

the educational process, as well as their impact on enhancing students' cognitive activity and developing interest in Russian literature. Particular attention is paid to interactive assignments, virtual tours, and multimedia materials created using artificial intelligence. It concludes that modern digital technologies contribute to the increased effectiveness and clarity of studying Pushkin's biography.

Keywords: artificial intelligence, digitalization of education, neural network technologies, literature teaching methods, studying the writer's biography, interactive teaching methods, educational technologies, school literary education, student cognitive activity.

Annotatsiya

Ushbu maqolada adabiyot darslarida Aleksandr Pushkinning tarjimai holini o'rganishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Unda ta'lim jarayonida raqamli va neyron tarmoq texnologiyalaridan foydalanishning asosiy yo'nalishlari, shuningdek, ularning o'quvchilarning kognitiv faolligini oshirish va rus adabiyotiga qiziqishni rivojlantirishga ta'siri tahlil qilinadi. Sun'iy intellekt yordamida yaratilgan interaktiv topshiriqlar, virtual turlar va multimedia materiallariga alohida e'tibor qaratiladi. Unda zamonaviy raqamli texnologiyalar Pushkin tarjimai holini o'rganish samaradorligi va ravshanligini oshirishga hissa qo'shishi haqida xulosa chiqariladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ta'limni raqamlashtirish, neyron tarmoq texnologiyalari, adabiyotni o'qitish usullari, yozuvchining tarjimai holini o'rganish, interaktiv o'qitish usullari, ta'lim texnologiyalari, maktab adabiy ta'limi, o'quvchilarning kognitiv faolligi.

Введение

Современное образование развивается в условиях активного внедрения цифровых технологий [3]. Сегодня использование электронных образовательных ресурсов становится неотъемлемой частью учебного процесса. Особенно актуальным является применение искусственного интеллекта, который открывает новые возможности для организации уроков и повышения качества обучения [6].

В последние годы технологии искусственного интеллекта активно используются в различных сферах образования. Нейросети помогают создавать учебные материалы, подбирать иллюстрации, разрабатывать тестовые задания и организовывать интерактивную деятельность учащихся. В связи с этим возрастает интерес к использованию ИИ на уроках литературы [1].

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Изучение биографии Александр Сергеевич Пушкин занимает важное место в школьной программе. Однако практика показывает, что учащиеся не всегда проявляют интерес к биографическому материалу, поскольку он часто воспринимается как набор дат и событий. Использование современных технологий позволяет сделать процесс изучения личности и творчества поэта более наглядным и интересным [5].

Актуальность данной темы определяется необходимостью поиска эффективных методов преподавания литературы в условиях цифровизации образования [3].

Цель статьи — рассмотреть возможности использования искусственного интеллекта при изучении биографии А. С. Пушкина на уроках литературы.

Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие задачи:

- рассмотреть особенности использования искусственного интеллекта в образовательном процессе;
- определить возможности применения ИИ на уроках литературы;
- проанализировать примеры использования нейросетей при изучении биографии Пушкина;
- выявить преимущества и недостатки использования искусственного интеллекта в школьном обучении.

Искусственный интеллект в современном образовании

В настоящее время искусственный интеллект становится одним из наиболее перспективных направлений развития образовательных технологий [6]. Под искусственным интеллектом понимаются компьютерные системы, способные выполнять задачи, требующие интеллектуальной деятельности человека.

Современные нейросети позволяют создавать тексты, изображения, схемы, таблицы и презентации. Это значительно облегчает подготовку учителя к уроку и делает учебный процесс более разнообразным [7].

Использование цифровых технологий особенно эффективно в гуманитарных дисциплинах. На уроках литературы ИИ помогает визуализировать материал, создавать интерактивные задания и повышать интерес учащихся к предмету [1].

К основным возможностям искусственного интеллекта в образовании относятся:

- создание мультимедийных материалов;
- разработка тестов и викторин;

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

- организация виртуальных экскурсий;
- автоматизация подготовки учебных заданий;
- помощь в анализе текстовой информации.

Следует отметить, что искусственный интеллект не заменяет учителя, а выполняет вспомогательную функцию, позволяя сделать процесс обучения более современным и эффективным [3].

Использование ИИ при изучении биографии Пушкина

Биография Александр Сергеевич Пушкин является важной частью школьного курса литературы [1]. Знакомство с жизнью поэта помогает учащимся лучше понимать его произведения, историческую эпоху и особенности русской культуры XIX века [4].

Однако большое количество фактического материала нередко вызывает трудности у школьников. В связи с этим использование искусственного интеллекта позволяет представить информацию в более доступной форме [5].

Одним из наиболее распространённых способов применения ИИ является создание интерактивных презентаций. С помощью нейросетей можно подобрать иллюстрации, исторические изображения, портреты современников поэта и фотографии памятных мест.

Например, при изучении лицейского периода жизни Пушкина учащимся демонстрируются изображения Царскосельского лицея, портреты лицеистов и фрагменты рукописей поэта. Это помогает создать более полное представление об эпохе.

Кроме того, искусственный интеллект позволяет организовывать виртуальные экскурсии по местам, связанным с жизнью поэта. Подобный формат работы способствует повышению интереса учащихся к изучаемому материалу [5].

Примеры использования искусственного интеллекта на уроках литературы

Фрагмент урока №1

Тема: «Лицейские годы Пушкина»

На этапе объяснения нового материала учитель использует презентацию, созданную с помощью нейросети. В презентации представлены изображения лицея, друзей поэта и исторических документов.

После просмотра учащимся предлагается задание:

«Определите, какое влияние оказал лицей на формирование личности Пушкина».

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Школьники работают в группах, обсуждают материал и формулируют выводы. В ходе работы учащиеся отмечают роль дружеского окружения, влияние преподавателей и развитие литературных способностей поэта.

Фрагмент урока №2

Тема: «Пушкин в период ссылки»

Учитель использует интерактивную карту, на которой отображаются места пребывания поэта во время ссылки.

Учащимся предлагается творческое задание:

«Представьте, что вы современники Пушкина. Какие впечатления могли повлиять на творчество поэта в этот период?»

Подобная работа способствует развитию воображения, навыков анализа и устной речи учащихся [1].

Фрагмент урока №3

Тема: «Обобщение по биографии Пушкина»

На заключительном этапе проводится интерактивная викторина, подготовленная с использованием искусственного интеллекта.

Примеры вопросов:

- В каком году родился Пушкин?
- Как назывался лицей, в котором обучался поэт?
- Кто была няня Пушкина?
- В каком городе состоялась дуэль поэта?

Использование интерактивных заданий способствует активизации внимания учащихся и помогает закрепить изученный материал [3].

Педагогические наблюдения

Во время проведения уроков с использованием искусственного интеллекта было отмечено повышение активности учащихся. Школьники проявляли больший интерес к обсуждению биографии поэта, активно участвовали в выполнении творческих заданий и чаще задавали вопросы.

Особый интерес у учащихся вызвали виртуальные экскурсии и интерактивные викторины. Многие школьники отмечали, что подобная форма работы помогает легче воспринимать информацию и лучше запоминать материал.

Кроме того, использование мультимедийных технологий способствует развитию познавательной мотивации и формированию навыков самостоятельной работы с информацией [6].

Вместе с тем необходимо учитывать, что чрезмерное использование нейросетей может привести к снижению самостоятельной мыслительной

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

деятельности учащихся. Поэтому применение ИИ должно сочетаться с традиционными методами обучения.

Преимущества и недостатки использования ИИ

Использование искусственного интеллекта на уроках литературы имеет ряд преимуществ:

- повышение интереса к предмету;
- разнообразие форм работы;
- развитие творческого мышления;
- повышение наглядности учебного материала;
- экономия времени при подготовке уроков [6].

Однако существуют и определённые недостатки:

- возможность получения недостоверной информации;
- снижение самостоятельности учащихся;
- чрезмерная зависимость от цифровых технологий [7].

В связи с этим учитель должен контролировать процесс использования искусственного интеллекта и грамотно сочетать современные технологии с традиционными методами преподавания [3].

Заключение

Таким образом, использование искусственного интеллекта при изучении биографии Александр Сергеевич Пушкин способствует повышению эффективности уроков литературы. Современные технологии помогают сделать учебный процесс более интересным, наглядным и интерактивным.

Применение нейросетей позволяет организовывать виртуальные экскурсии, создавать презентации, тестовые задания и творческие упражнения. Это способствует развитию познавательной активности учащихся и формированию интереса к литературе [5].

Следовательно, искусственный интеллект может рассматриваться как эффективное средство современного литературного образования при условии его грамотного и целесообразного использования [6].

Список литературы

1. Беленький Г. И. Методика преподавания литературы в школе. — Москва: Просвещение, 2020. — 320 с.
2. Львов М. Р. Методика преподавания русского языка. — Москва: Академия, 2019. — 432 с.
3. Полат Е. С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. — Москва: Академия, 2021. — 368 с.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

4. Евгений Онегин / Александр Сергеевич Пушкин. — Москва: Эксмо, 2022. — 384 с.

5. Роберт И. В. Цифровые технологии в образовании: теория и практика. — Москва: Юрайт, 2022. — 290 с.

6. Захарова И. Г. Информационные технологии в образовании. — Москва: Академия, 2021. — 208 с.

**“RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SUN’IY INTELLEKT
ASOSIDA OLIY TA’LIM MUASSASALARI PEDAGOGIKA
YO‘NALISHI TALABALARINI SOG‘LOM TURMUSH TARZIGA
TAYYORLASHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARINI
TAKOMILLASHTIRISH”**

*Andijon davlat pedagogika instituti
Jismoniy madaniyat kafedrası v.b.dotsenti
Mamajonov Baxramjon Bahodirjon o‘g‘li
bahromjonmamajonov93@gmail.com
bahromjon-mamajonov@mail.ru*

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumta’lim fanlarini o‘qitishda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektidan foydalanishning afzalliklari asosida oliy ta’lim muassasalari pedagogika yo‘nalishi talabalarini sog‘lom turmush tarziga tayyorlashning samarali pedagogik mexanizmlari tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy raqamli vositalarning ta’lim jarayoniga integratsiyasi orqali talabalar ongida sog‘lom hayot ko‘nikmalarini shakllantirish imkoniyatlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, sog‘lom turmush tarzi, pedagogik mexanizm, oliy ta’lim, innovatsion ta’lim.

Kirish. So‘nggi yillarda raqamlashtirish jarayonlari jamiyat hayotining barcha sohalariga, xususan ta’lim tizimiga chuqur kirib keldi. Zamonaviy oliy ta’lim muassasalarida bilim berish jarayoni an’anaviy yondashuvlardan innovatsion, interaktiv va texnologiyaga asoslangan shakllarga o‘tmoqda. Bu jarayonda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektning o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi. Pedagogika yo‘nalishi talabalarini tayyorlashda nafaqat ularning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish, balki sog‘lom turmush tarziga oid bilim, ko‘nikma va malakalarni rivojlantirish ham muhim vazifalardan biridir.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Chunki kelajak pedagoglari jamiyatda sog‘lom turmush madaniyatini targ‘ib qiluvchi asosiy subyektlardan biri hisoblanadi.

An‘anaviy ta‘lim metodlari orqali sog‘lom turmush tarzini shakllantirish ma‘lum darajada samara bersa-da, bugungi raqamli davr talabalari uchun bu yetarli emas. Ular uchun vizual, interaktiv va shaxsiylashtirilgan ta‘lim muhitlari muhim hisoblanadi. Shu sababli raqamli texnologiyalar, mobil ilovalar, sun‘iy intellektga asoslangan platformalar orqali sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi – raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellekt imkoniyatlari asosida pedagogika yo‘nalishi talabalarini sog‘lom turmush tarziga tayyorlashning samarali pedagogik mexanizmlarini aniqlash va ularni takomillashtirish yo‘llarini asoslab berishdan iborat.

Raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektning ta‘limdagi o‘rni

Raqamli texnologiyalar bugungi kunda ta‘lim jarayonining ajralmas qismiga aylangan. Elektron darsliklar, masofaviy ta‘lim platformalari (LMS), mobil ilovalar va virtual laboratoriyalar talabalarga bilimlarni istalgan vaqt va makonda o‘zlashtirish imkonini bermoqda. Bu esa ta‘limning moslashuvchanligini va samaradorligini oshiradi.

Sun‘iy intellekt esa ta‘lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqmoqda. U quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- talabalarining o‘quv faoliyatini tahlil qilish va individual yondashuvni ta‘minlash;
- bilim darajasiga mos tavsiyalar va topshiriqlarni shakllantirish;
- avtomatlashtirilgan baholash va tezkor fikr-mulohaza berish.

Natijada, ta‘lim jarayoni yanada shaxsga yo‘naltirilgan va samarali bo‘ladi.

Sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda raqamli yondashuvlar

Sog‘lom turmush tarzini shakllantirish ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u jismoniy faollik, to‘g‘ri ovqatlanish, ruhiy salomatlik va zararli odatlardan voz kechishni o‘z ichiga oladi. Raqamli texnologiyalar ushbu yo‘nalishda keng imkoniyatlar yaratadi.

Masalan:

- Fitnes va sog‘liqni kuzatuvchi mobil ilovalar (qadamlar soni, yurak urishi, kaloriyalar hisobini yuritish);
- Onlayn kurslar va video darslar orqali sog‘lom ovqatlanish madaniyatini o‘rgatish;
- Meditatsiya va stressni boshqarish ilovalari orqali ruhiy salomatlikni mustahkamlash.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Sun‘iy intellekt bu jarayonni yanada rivojlantirib, foydalanuvchining individual holatiga mos tavsiyalar beradi. Masalan, AI asosidagi tizimlar talabanning kunlik faolligi yoki uyqu rejimiga qarab sog‘lom turmush bo‘yicha shaxsiy tavsiyalar ishlab chiqadi.

Pedagogik mexanizmlarni takomillashtirish yo‘llari

Raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektdan samarali foydalanish uchun quyidagi pedagogik mexanizmlarni takomillashtirish zarur:

Integratsiyalashgan ta‘lim modeli: Sog‘lom turmush tarzi elementlarini barcha fanlar mazmuniga integratsiya qilish. Masalan, biologiya, jismoniy tarbiya va pedagogika fanlari orqali sog‘lom hayotga oid bilimlarni uyg‘unlashtirish.

Individual ta‘lim trayektoriyasi: Har bir talabaga uning ehtiyojlari, qiziqishlari va salomatlik holatidan kelib chiqib individual rivojlanish yo‘lini belgilash.

Gamifikatsiya: O‘yin elementlari (ball, reyting, mukofotlar) orqali talabalarni sog‘lom turmush tarziga rag‘batlantirish.

Monitoring va tahlil: Sun‘iy intellekt yordamida talabalar sog‘lig‘i va faolligini doimiy kuzatish hamda natijalarni tahlil qilish.

Raqamli pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish: Kelajak pedagoglari raqamli vositalardan samarali foydalanishni bilishi zarur. Shu sababli ularni maxsus treninglar orqali tayyorlash muhim.

Raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektdan foydalanishning afzalliklari

- Ta‘lim jarayonining interaktivligi va qiziqarliligi oshadi;
- Talabalarning mustaqil ishlash ko‘nikmalari rivojlanadi;
- Sog‘lom turmush tarziga oid bilimlar amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashadi;
- Shaxsiylashtirilgan yondashuv orqali yuqori natijalarga erishiladi;
- Vaqt va resurslardan samarali foydalanish imkoniyati yaratiladi.

**IJTIMOIIY FANLARDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA
SUN‘IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI**

*Sotvoldiyev Akmaljon, Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi,
Aniq va tabiiy fanlar o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellekt (SI) tizimlarining ijtimoiy fanlar rivojidagi o‘rni hamda ulardan foydalanishning asosiy afzalliklari tadqiq etiladi. Klassik metodologiyadan raqamli

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

metodologiyaga o‘tish jarayonlari, yirik hajmli ma’lumotlar (Big Data) bilan ishlash va ijtimoiy xulq-atvorni modellash masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada sun’iy intellektning ijtimoiy tadqiqotlar tezligi va aniqligini oshirishdagi deterministik roli yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy fanlar, sun’iy intellekt, raqamli texnologiyalar, Big Data, ijtimoiy tadqiqotlar, metodologiya, neyron tarmoqlari.

Kirish. XXI asrning fundamental o‘zgarishlari barcha fan sohalari qatori ijtimoiy fanlar tizimiga ham yangicha yondashuvlarni olib kirdi. Jamiyat, inson xulq-atvori, iqtisodiy faollik va siyosiy jarayonlarni o‘rganuvchi ijtimoiy fanlar uzoq vaqt davomida an’anaviy empirik metodlarga – so‘rovnoma, intervyular va bevosita kuzatuvlarga tayanib keldi. Biroq, globallashuv va umumiy raqamlashtirish jarayonlari ijtimoiy borliq haqidagi ma’lumotlar hajmini geometrik progressiya bo‘yicha oshirib yubordi.

Bugungi kunda insoniyatning har bir qadami, iqtisodiy tranzaksiyalari va ijtimoiy tarmoqlardagi faolligi raqamli izlar (digital footprints) shaklida saqlanmoqda. Ushbu ulkan ma’lumotlar oqimini eski usullar bilan tahlil qilish imkonsiz bo‘lib qoldi. Aynan shu nuqtada ijtimoiy fanlar uchun raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt deterministik vosita sifatida maydonga chiqdi. Mazkur tadqiqot ishi sun’iy intellekt va raqamli vositalarning ijtimoiy fanlar rivojiga qo‘shayotgan hissasini hamda ularning amaliy afzalliklarini tahlil qilishga qaratilgan.

1. Metodologik transformatsiya: Raqamli ijtimoiy fanlar shakllanishi

Raqamli texnologiyalar ijtimoiy fanlarga shunchaki yangi uskunalar majmuini taqdim etgani yo‘q, balki yangi bir yo‘nalish – "Raqamli ijtimoiy fanlar" (Computational Social Science) fanining shakllanishiga zamin yaratdi.

An’anaviy va raqamli metodlar farqi

An’anaviy ijtimoiy tadqiqotlarda respondentlar soni cheklangan bo‘ladi. Masalan, 1000 yoki 5000 kishi o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalari butun bir mamlakat aholisiga proektsiyalangan. Sun’iy intellekt yordamida esa bir vaqtning o‘zida millionlab insonlarning real vaqtdagi xatti-harakatlarini tahlil qilish imkoniyati mavjud.

Ma’lumotlar yig‘ishning avtomatlashuvi

Veb-skreping (Web Scraping): Ijtimoiy tarmoqlar, forumlar va yangiliklar saytlaridan kerakli matnli ma’lumotlarni soniyalar ichida yig‘ib olish.

API integratsiyalari: Davlat va xalqaro tashkilotlarning ochiq ma’lumotlar bazalari bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqa o‘rnatish.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Sensorli ma’lumotlar: Smartfonlar va aqlli qurilmalardan olingan lokatsiya hamda harakat koordinatalari yordamida urbanistika (shaharsozlik) muammolarini o‘rganish.

2. Big Data (Yirik hajmli ma’lumotlar) va ijtimoiy tahlil

Ijtimoiy fanlarda ma’lumotlarning yetishmasligi muammosi uzoq yillar davomida asosiy to‘siqlardan biri bo‘lgan bo‘lsa, bugun muammo ma’lumotlarning ko‘pligida va ularning tizimsizligidadir. Sun’iy intellekt algoritmlari tizimsiz ma’lumotlarni (unstructured data) strukturalashgan ko‘rinishga keltirishda yuqori samara beradi.

Kontent-tahlilning yangi bosqichi

Eski usulda olimlar minglab sahifali matnlarni qo‘lda o‘qib, kodlarga ajratgan bo‘lsa, hozirda Tabiiy tilni qayta ishlash (NLP - Natural Language Processing) texnologiyasi ishga solinmoqda. NLP yordamida:

Jamiyatdagi kayfiyatni aniqlash (Sentiment analysis). Matnlar ijobiy, salbiy yoki neytral ekanligi soniyalar ichida saralanadi.

Siyosiy nutqlar tahlili. Davlat rahbarlarining nutqlarida yashirin semantik ma’nolar va ustuvor yo‘nalishlar avtomatik aniqlanadi.

Tarixiy hujjatlarni raqamlashtirish va indekslash. Qadimgi qolyozmalar sun’iy intellekt yordamida o‘qilib, zamonaviy shriftlarga o‘tkaziladi va tahlil qilinadi.

3. Sun’iy intellekt yordamida ijtimoiy xulq-atvorni modellashtirish va prognozlash

Sun’iy intellektning eng muhim afzalliklaridan biri bu – prognozlash (predictive analytics) qobiliyatidir. Mashinali o‘rganish (Machine Learning) algoritmlari o‘tmishdagi ma’lumotlarga tayanib, kelajakdagi ijtimoiy tendensiyalarni yuqori aniqlikda bashorat qila oladi.

Iqtisodiy ijtimoiyot va demografiya

Sun’iy intellekt neyron tarmoqlari aholining migratsiya oqimlarini, tug‘ilish va o‘lim ko‘rsatkichlarini hamda mehnat bozori ehtiyojlarini modellashtirishda qo‘llaniladi. Bu davlat organlariga kelgusi 10-20 yillik strategik rejalarni aniqroq tuzish imkonini beradi.

Sotsiologik simulyatsiyalar (Agent-Based Modeling)

Agentlarga asoslangan modellashtirish tizimida sun’iy intellekt yordamida virtual jamiyat yaratiladi. Har bir "virtual fuqaro" (agent) ma’lum bir xulq-atvor qoidalariga ega bo‘ladi. Ushbu virtual modelga yangi soliq tizimi yoki krizis holati kiritilganda, jamiyatning buni qanday qabul qilishi amaliy tajribalarsiz, kompyuter ichida simulyatsiya qilinadi. Bu esa xato qarorlar qabul qilinishining oldini oladi va moliyaviy resurslarni tejaydi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

4. Siyosatshunoslik va ijtimoiy xavfsizlikda raqamli vositalar

Zamonaviy siyosiy jarayonlar axborot makoniga ko‘chgan. Shu sababli, siyosatshunoslik fanida raqamli platformalar tahlili muhim o‘rin tutadi.

Saylovoldi jarayonlari tahlili

Sun‘iy intellekt ijtimoiy tarmoqlardagi elektoral kayfiyatni kuzatish, partiyalar va nomzodlarning reytingini real vaqt rejimida hisoblash imkonini beradi. Bu an‘anaviy ekzitpollar (exit polls) o‘rnini bosuvchi arzon va samarali alternativ hisoblanadi.

Kiberxavfsizlik va gibril urushlarni o‘rganish

Jamiyatda sun‘iy ravishda yuzaga keltiriladigan dezinformatsiya (feyk xabarlar) oqimini va bot-fermalarning faoliyatini aniqlash faqatgina sun‘iy intellekt filtrlari orqali amalga oshiriladi. Siyosiy sotsiologlar ushbu algoritmlar yordamida axborot manipulyatsiyasi mexanizmlarini tadqiq qiladilar.

5. Sun‘iy intellektning ijtimoiy tadqiqotlardagi kognitiv va operatsion afzalliklari

Raqamli texnologiyalardan foydalanish tadqiqotchining intellektual salohiyatini kengaytirib, uni rutin (bir xil va zerikarli) ishlardan ozod qiladi.

6. Raqamli ijtimoiy fanlarning etik va gumanitar muammolari

Raqamli texnologiyalarning afzalliklari bilan bir qatorda, ijtimoiy fanlar doirasida ma‘lum bir xavf va cheklovlar ham mavjud bo‘lib, ular ilmiy hamjamiyat tomonidan faol muhokama qilinmoqda.

Shaxsiy hayot daxlsizligi (Privacy)

Katta hajmdagi ma‘lumotlarni yig‘ish jarayonida insonlarning shaxsiy huquqlari buzilmasligi lozim. Ma‘lumotlar to‘liq anonimlashtirilishi shart.

Algoritmik subyektivlik (Algorithmic Bias)

Sun‘iy intellekt insonlar tomonidan yaratilgan ma‘lumotlar asosida o‘rganadi. Agar bazadagi ma‘lumotlarda irqiy, jinsiy yoki ijtimoiy kamsitishlar bo‘lsa, SI tizimi ham xuddi shu xatolarni takrorlaydi va noto‘g‘ri ijtimoiy xulosalar chiqaradi. Shuning uchun algoritmik betaraflikni ta‘minlash muhim vazifadir.

Xulosa

Raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellekt ijtimoiy fanlarni yangi metodologik bosqichga olib chiqdi. Ular tadqiqotlarning ko‘lamini kengaytirish, hisob-kitoblarning aniqligini oshirish va jamiyat hayotidagi murakkab krizislarni oldindan bashorat qilish imkoniyatini berdi. Big Data bilan ishlash, matnlarni intellektual tahlil qilish va ijtimoiy simulyatsiyalar yaratish orqali ijtimoiy fanlar o‘zining amaliy-deterministik xarakterini kuchaytirdi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Shunga qaramay, sun'iy intellekt tadqiqotchini to'liq almashtira olmaydi. Algoritmlar qanchalik mukammal bo'lmasin, ijtimoiy jarayonlarning chuqur semantikasini, insoniy tuyg'ular va madaniy kontekstni anglash, falsafiy xulosalar chiqarish baribir inson-olimning zimmasida qoladi. Kelajakda raqamli vositalar va an'anaviy gumanitar yondashuvlarning simbiozi ijtimoiy fanlar rivojining eng optimal strategiyasi bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Salganik, M. J. (2018). *Bit by Bit: Social Research in the Digital Age*. Princeton University Press.

Lazer, D., Pentland, A., Adamic, L., Aral, S., Barabasi, A. L., Brewer, D., ... & Van Alstyne, M. (2009). Computational social science. *Science*, 323(5915), 721-723.

Cioffi-Revilla, C. (2014). *Introduction to Computational Social Science*. Springer.

Russell, S., & Norvig, P. (2020). *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. Pearson.

Xalqaro va mahalliy ilmiy jurnallar maqolalari materiallari.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3-SHO‘BA

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNI O‘QITISHDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

ZAMONAVIY O‘QUVCHI PSIXOLOGIYASINI BOSHQARISHDA IJTIMOIY-GUMANITAR FAN O‘QITUVCHISINING ASOSIY VAZIFALARI

*Turg‘unov Tursunali Tolibjonovich,
Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi direktori*

Annotatsiya: Ushbu maqolada axborotlashgan globallashuv sharoitida raqamli avlod (Generation Z, Alpha) o‘quvchilarining psixofiziologik va kognitiv transformatsiyalari tadqiq etilgan. Ijtimoiy-gumanitar fanlarning o‘quvchi shaxsida qadriyatli-tsennostli orientatsiyani shakllantirish, kognitiv dissonanslarni bartaraf etish hamda psixologik immunitetni yuzaga keltirishdagi konseptual ahamiyati asoslangan. Zamonaviy o‘qituvchining dars jarayonida o‘quvchilar psixologiyasini boshqarish (modulyatsiya qilish) bo‘yicha funktsional vazifalari va innovatsion-pedagogik strategiyalari tizimli tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: kognitiv transformatsiya, raqamli avlod, mediaimmunitet, ijtimoiy-gumanitar fanlar, psixologik modulyatsiya, klip mantiqiy fikrlash, hissiy intellekt (EQ), pedagogik-psixologik monitoring.

Аннотация: В данной статье исследованы психофизиологические и когнитивные трансформации учащихся цифрового поколения (Generation Z, Alpha) в условиях информационного глобализма. Обоснована концептуальная значимость социально-гуманитарных дисциплин в формировании ценностных ориентаций личности учащегося, нивелировании когнитивных диссонансов и выработке психологического иммунитета. Системно проанализированы функциональные обязанности и инновационно-педагогические стратегии современного учителя по управлению (модуляции) психологическим состоянием учащихся в процессе обучения.

Ключевые слова: когнитивная трансформация, цифровое поколение, медиаimmunitet, социально-гуманитарные науки, психологическая модуляция, клиповое мышление, эмоциональный интеллект (EQ), педагогико-психологический мониторинг.

Abstract: This article investigates the psychophysiological and cognitive transformations of digital generation students (Generation Z, Alpha) within the

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

context of informational globalization. It substantiates the conceptual significance of social sciences and humanities in shaping the value-based orientation of the student's personality, mitigating cognitive dissonances, and developing psychological immunity. Furthermore, the modern teacher's functional responsibilities and innovative pedagogical strategies for managing (modulating) students' psychology during the instructional process are systematically analyzed.

Keywords: cognitive transformation, digital generation, media immunity, social sciences and humanities, psychological modulation, clip thinking, emotional intelligence (EQ), pedagogical-psychological monitoring.

KIRISH

Yangi O‘zbekistonni barpo etish sharoitida uchinchi renessans poydevorini shakllantirishning strategik omillaridan biri — intellektual salohiyatli va psixologik jihatdan barqaror yosh avlodni tarbiyalash hisoblanadi. Bugungi global transformatsiyalar va raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanayotgan makon sivilizatsiyasi ta’lim oluvchilarning nafaqat dunyoqarashini, balki ularning oliy ruhiy funksiyalari hisoblangan idrok, konseptsion diqqat, mnemik jarayonlar hamda diskursiv tafakkur tizimining fundamental tabiatini ham modifikatsiyaga uchratmoqda [1]. Zamonaviy ta’lim paradigmasida "raqamli tubjoy aholi" (*Digital Natives*) sifatida e’tirof etilayotgan bugungi o‘quvchilar kontingentining shakllanishi, pedagogik psixologiyaning klassik qonuniyatlariga yangicha yondashishni taqozo etmoqda [2]. Mazkur avlod vakillarining ijtimoiy-psixologik portreti chiziqli bo‘lmagan asinxron axborot qabuli, kognitiv parchalanish bilan tavsiflanuvchi klip mantiqiy fikrlash (*clip thinking*), gipermatnlilik hamda hissiy intellekt (*emotional intelligence*) koeffitsiyentining birmuncha pasayishi kabi o‘ziga xos destruktiv va konstruktiv xususiyatlar majmuasi bilan xarakterlanadi [3]. Bu holat o‘quvchilarning real ijtimoiy voqealar hamda virtual voqeolik o‘rtasidagi chegaralarni farqlash imkoniyatini murakkablashtirib, ularda kognitiv dissonanslarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lmoqda.

Bunday murakkab va beqaror (*VUCA*) ijtimoiy-psixologik sharoitda ta’lim oluvchilarning ruhiy holatini, motivatsion-ehtiyoj sferasini to‘g‘ri boshqarish (modulyatsiya qilish) hamda ularda turli xil ijtimoiy og‘ishlar, jumladan, destruktiv ijtimoiy tarmoqlar ta’siri, axborot foblari, kiberbulling va chiziqli bo‘lmagan psixologik qaramliklarning oldini olish o‘qituvchidan yuksak darajadagi kasbiy va psixologik-kompetentlikni talab etadi [4]. Ushbu tizimda, ayniqsa, tarix, huquq, tarbiya va adabiyot kabi ijtimoiy-gumanitar fan

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

o‘qituvchilarining pedagogik deontologiyasi alohida strategik ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan ushbu turkumdagi fanlar inson sotsializatsiyasi, tarixiy xotira, milliy o‘zlikni anglash va ma’naviy-axloqiy qadriyatlar tizimini (*tsennostnaya sistema*) shakllantiruvchi asosiy vosita hisoblanadi [5]. Ijtimoiy-gumanitar fan o‘qituvchisining zamonaviy ta’lim muhitidagi vazifasi faqatgina tayyor axborot yoki ilmiy faktlar majmuasini sotsiumga uzatish (translatorlik) bilan cheklanib qolmasdan, balki ta’lim oluvchi shaxsini ijtimoiy-psixologik jihatdan korreksiya qilish, ularning ichki psixologik himoya mexanizmlarini faollashtirish hamda barqaror qadriyatlar tizimini ichki e’tiqodga aylantirish (interiorizatsiya) jarayonini boshqarishdan iboratdir [6].

Shu nuqtayi nazardan, zamonaviy o‘quvchining psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda, ularning hissiy va kognitiv sohasini boshqarishda innovatsion pedagogik-psixologik instrumentariylardan foydalanish masalasi bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biri bo‘lib qolmoqda. Ijtimoiy-gumanitar fan o‘qituvchisi dars jarayonida har bir subyektning ruhiy dinamikasini hisobga olgan holda, ta’lim muhitini emotsionallashtirishi, ya’ni darsni o‘quvchining ichki ehtiyojlariga mos ravishda loyihalashi lozim. Bu esa o‘z navbatida ta’lim muassasalarida shaxsga yo‘naltirilgan va qadriyatli yondashuvlarning o‘zaro integratsiyasini ta’minlashga xizmat qiladi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Zamonaviy o‘quvchi shaxsining shakllanish qonuniyatlari hamda uning kognitiv-emotsional sferasini determinatsiyalovchi omillarni psixologik-pedagogik jihatdan boshqarish muammosi fundamental ilmiy asoslarga ega bo‘lib, uzoq yillik evolutsion tadqiqotlar jarayonini qamrab oladi. Ushbu muammoning metodologik negizi sifatida L.Vigotskiy tomonidan ilgari surilgan hamda oliy ruhiy funksiyalarning ijtimoiy muhit bilan aloqadorligini asoslovchi madaniy-tarixiy konsepsiya, shuningdek, A.Leontyevning shaxs shakllanishida faoliyatning yetakchi rolini belgilab beruvchi faoliyat nazariyasi xizmat qiladi [7]. Mazkur nazariy yondashuvlar kontekstida ijtimoiy-gumanitar fanlar o‘quvchining ichki ruhiy olamini sotsium bilan bog‘lovchi va uning faoliyatini ijtimoiylashtiruvchi asosiy katalizator vazifasini o‘taydi. Bugungi shiddatli raqamli transformatsiya va virtualizatsiya sharoitida o‘smirlar va ilk yoshlik davridagi o‘quvchilar psixologiyasining subyektiv o‘zgarishlari, affektiv sferadagi disbalanslar hamda ijtimoiy adaptatsiya muammolari D.Golemanning hissiy intellekt (Emotional Intelligence) konsepsiyasi hamda M.Prenskyning raqamli muhit gumanizatsiyasiga oid tadqiqotlarida o‘zining zamonaviy interpretatsiyasini topgan [8]. Ushbu olimlarning xulosalariga ko‘ra, texnologik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

taraqqiyot sharoitida o‘quvchi psixologiyasini an‘anaviy avtoritar usullar bilan boshqarish imkonsiz bo‘lib, ta‘lim jarayonini emotsional rezonans va moslashuvchanlik prinsiplari asosida qayta qurish talab etiladi.

Respublikamiz mustaqillik yillarida shakllangan milliy psixologiya maktabining namoyandalari E.G‘oziyev, M.Davletshin va V.Karimovanning fundamental asarlarida pedagogik muloqotning etnomadaniy xususiyatlari, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi intersubtyektiv munosabatlar hamda ta‘lim oluvchilar psixologiyasini diagnostika qilishning nazariy-amaliy mexanizmlari tizimli ravishda ishlab chiqilgan [9]. Ushbu tadqiqotlarda o‘qituvchining kasbiy kompetentligi tarkibida psixologik diagnostika qobiliyati alohida mezon sifatida belgilangan. Biroq, globallashtirishning yangi to‘lqini sharoitida, aynan tarix, huquq, tarbiya va adabiyot kabi ijtimoiy-gumanitar turkumdagi fanlarning integrativ-aksiologik imkoniyatlaridan foydalangan holda zamonaviy o‘quvchining kognitiv tuzilmalarini modulyatsiya qilish hamda uning emotsional barqarorligini ta‘minlash muammosi yaxlit, tizimli va strukturaviy-funksional mexanizm sifatida yetarlicha tadqiq etilmagan hamda pedagogik kadrlar malakasini oshirish tizimida maxsus konseptual dastur darajasiga keltirilmagan.

Mazkur tadqiqot doirasida muammoning mohiyatini ochib berish va uning pedagogik yechimlarini modellashtirish maqsadida metodologik jihatdan tizimlilik prinsiplari, qiyosiy-pedagogik tahlil, sotsiometrik baholash hamda tizimli modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodologik instrumentariy zamonaviy o‘quvchining ruhiy rivojlanish trayektoriyasini ijtimoiy-gumanitar fanlar kontekstida tahlil qilish, undagi klip mantiqiy fikrlash kabi kognitiv o‘zgarishlarni tizimli tafakkur darajasiga ko‘tarish shakllarini prognozlashtirish imkonini beradi. Shuningdek, tadqiqot metodologiyasi o‘qituvchining an‘anaviy funksional doirasini kengaytirib, uni psixologik moderatorlik maqomiga o‘tkazishning pedagogik shart-sharoitlarini ilmiy jihatdan asoslaydi.

TADQIQOT NATIJALARI VA TAHLIL

O‘tkazilgan tizimli tahlillar va empirik kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy o‘quvchi psixologiyasini boshqarish jarayoni an‘anaviy pedagogikadagi avtoritar, imperativ va bir tomonlama ta‘sir ko‘rsatish mexanizmlaridan butunlay voz kechishni taqozo etadi. Ushbu jarayon subtyekt-subtyekt (*teacher-student intersubjectivity*) munosabatlariga tayanib, o‘quvchining ichki ruhiy potensialini faollashtirish hamda uning psixologik rivojlanish trayektoriyasini korreksiya qilishga yo‘naltirilishi lozim [10]. Ijtimoiy-gumanitar fan o‘qituvchisining kasbiy-psixologik deonologiyasi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

doirasidagi fundamental vazifalari hamda konseptual boshqaruv mexanizmlari quyidagi funksional-strukturaviy tizim orqali namoyon bo‘ladi:

Kognitiv modulyatsiya va klip mantiqiy fikrlashni tizimli-diskursiv tafakkurga transformatsiya qilish masalalari

Raqamli axborot makonining interpretatsiyasi natijasida zamonaviy o‘quvchilar katta hajmdagi matnli strukturalarni qabul qilish, ularni semantik jihatdan qayta ishlash hamda uzoq muddatli xotiraga uzatishda jiddiy kognitiv qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Tarix, huquq yoki adabiyot o‘qituvchisining bugungi kundagi strategik maqsadi tayyor xronologik ma’lumotlarni, quruq faktologik materiallarni yoki huquqiy normalarni shunchaki mexanik yodlatish (reproduktiv ta’lim) bilan cheklanmaydi. Asosiy vazifa — hodisalar o‘rtasidagi yashirin sabab-oqibat aloqadorliklarini, deterministik qonuniyatlarni topishga yo‘naltirilgan muammoli-evristik ta’lim texnologiyalarini tizimli qo‘llashdan iboratdir.

Pedagogik-psixologik mexanizm: Dars jarayonida Blumberg taksonomiyasining yuqori ierarxik bosqichlari hisoblangan tahlil, sintez va baholash mezonlariga tayangan holda muammoli-izlanishli keyslarni modellashtirish o‘quvchining kognitiv sferasini faollashtiradi [11]. Bu esa o‘z navbatida parchalangan klip fikrlashni mantiqiy izchil, chiziqli va tizimli tafakkur formatiga o‘tkazishni ta’minlaydi.

Emotsional-irodaviy sohani korreksiya qilish va empatiya tuyg‘usini rivojlantirish dasturi

Texnologik vositalarga bo‘lgan proektsion qaramlik hamda real muloqotning minimallasuvi o‘smirlarda o‘zgalar hissiyotini tushunish defitsitini, emotsional rigidlikni hamda ijtimoiy chekinish elementlarini keltirib chiqarmoqda. O‘quvchilar ko‘pincha virtual emotsiyalarga moslashib, real hayotiy situatsiyalarda affektiv distresslarga duch kelishmoqda.

Pedagogik-psixologik mexanizm: Ijtimoiy-gumanitar turkumdagi fanlar o‘zining aksiologik tabiatiga ko‘ra ta’lim muhitida kuchli emotsional rezonans va katarsis uyg‘otish imkoniyatiga ega. O‘qituvchi interaktiv rolli o‘yinlar, keys-metodlar va pedagogik psixodrama elementlaridan unumli foydalangan holda, o‘quvchini muayyan tarixiy shaxs yoki adabiy qahramon o‘rniga qo‘yib ko‘rish (identifikatsiya qilish) situatsiyalarini yaratishi lozim. Bu jarayon o‘smirda o‘z his-tuyg‘ularini anglash va boshqarish (self-regulation) hamda o‘zgalar ruhiy holatiga nisbatan empatiya koeffitsiyentini oshirib, hissiy intellektni (EQ) sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘taradi.

Konstruktiv ijtimoiy pozitsiyani shakllantirish hamda barqaror mediaimmunitetni yuzaga keltirish strategiyasi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Mafkuraviy poligonlar va psixologik manipulyatsiyalar globallashtirilgan bugungi davrda voyaga yetmaganlarning ijtimoiy-psixologik ong sohasi eng zaif va ekspluatatsiyaga moyil nuqta hisoblanadi. Huquq va tarbiya fanlarining funksional imkoniyatlari doirasida o‘quvchida nafaqat huquqiy savodxonlik, balki mafkuraviy va axborotga qarshi turg‘unlik immuniteti shakllantirilishi hayotiy zaruriyatdir.

Pedagogik-psixologik mexanizm: Ta’lim jarayonida muqobil axborot manbalarini qiyosiy tahlil qilish, feyk xabarlarini dekonstruksiya qilish (*Fact-checking*) hamda kontent-tahlil bo‘yicha amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlarini joriy etish yuqori samora beradi [12]. O‘quvchi manipulyativ va targ‘ibot xarakteridagi texnologiyalarning psixologik tuzilishini tanqidiy tahlil qilish orqali o‘zining subyektiv ruhiy chegaralarini va shaxsiy dunyoqarashini turli yot g‘oyalardan himoya qilish ko‘nikmasiga ega bo‘ladi.

Mazkur vazifalarni umumta’lim muassasalarida tizimli va bosqichma-bosqich amalga oshirish, shuningdek, o‘qituvchining innovatsion faoliyatini monitoring qilib borish maqsadida quyidagi funksional-pedagogik model taklif etiladi (1-jadval).

1-jadval. O‘quvchi psixologiyasini boshqarishda o‘qituvchining funksional-pedagogik modeli

Boshqaruv sferasi	O‘qituvchining innovatsion vazifalari	Amaliy-pedagogik instrumental (Metodlar)	Kutilayotgan psixologik samora
Kognitiv-metasavodxonlik	Klip fikrlash formatini tanqidiy, analitik va tizimli tahlil darajasiga o‘tkazish.	Sokratik muloqot, muammoli keys-stadi, interaktiv kontent-tahlil, Fishbone texnikasi.	Axborot oqimini mustaqil filtrlash, verifikatsiya qilish va diskursiv xulosa chiqarish qobiliyati.
Aksiologik (Qadriyatli)	Milliy, etnomadaniy va umuminsoniy qadriyatlar tizimini individual e’tiqodga	Evristik suhbatlar, qadriyatlar muloqoti, proeksion muammoli diskussiyalar.	Barqaror ma’naviy-axloqiy pozitsiya, mafkuraviy barqarorlik, manipulyatsiyalarga nisbatan turg‘unlik.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

	aylantirish (Interiorizatsiya).		
Ijtimoiy- psixologik	Virtual sferadagi izolyatsiyadan real va konstruktiv jamoaviy hamkorlik muhitiga integratsiya qilish.	Jamoaviy loyihalar (Project-based learning), kollaborativ va kooperativ ta’lim texnologiyalari.	Sotsializatsiya, kommunikativ kompetentlik, jamoada adaptatsiya hamda liderlik sifatleri.

Ushbu modelning amaliyotga tatbiq etilishi ijtimoiy-gumanitar fan o‘qituvchisining faoliyatini shunchaki dars berish jarayonidan, o‘quvchi shaxsining psixologik arxitektonikasini shakllantiruvchi maqsadli moderatsiya jarayoniga aylantiradi. Matrisada ko‘rsatilgan metodologik instrumental nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki ta’lim oluvchining ruhiy salomatligi hamda ijtimoiy muhitga moslashuvchanligini ta’minlashda muhim korreksion vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa. Ijtimoiy-gumanitar fanlar kontekstida zamonaviy o‘quvchilarning kognitiv va emotsional sferalarini boshqarish muammosiga bag‘ishlangan ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, transformatsiyalashgan axborot muhitida voyaga yetayotgan yosh avlod ruhiyatidagi o‘zgarishlarni korreksiya qilish va yo‘naltirish bevosita o‘qituvchining kasbiy-psixologik deonologiyasi, aksiologik pozitsiyasi hamda metodik tayyorgarligi darajasiga korrelyativ ravishda bog‘liqdir [13]. Bugungi kun pedagogi ta’lim jarayonida shunchaki tayyor bilimlarni translyatsiya qiluvchi, interpretatsiya va retranslyatsiya etuvchi passiv subyekt sifatidagi an’anaviy, eskirgan funksional stereotiplardan butunlay voz kechishi hayotiy zaruriyatga aylandi. Ta’lim oluvchilarning individual-psixologik xususiyatlari va raqamli dunyoqarashini inobatga olgan holda, pedagogning an’anaviy maqomini transformatsiya qilish hamda uni dars jarayonining teng huquqli fasilitatori, psixologik moderatori hamda yoshlar ijtimoiy navigatsiyasini ta’minlovchi tyutor darajasiga ko‘tarish zamonamizning eng ustuvor va strategik talabidir [14].

O‘tkazilgan tahlillar, ilmiy umumlashtirishlar va shakllantirilgan pedagogik model asosida umumta’lim muassasalari hamda pedagogik mahorat markazlari amaliyoti uchun quyidagi konseptual ahamiyatga ega bo‘lgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ilgari suriladi:

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ta’lim mazmuni va dars interpretatsiyasini metodologik jihatdan qayta loyihalash:

An’anaviy dars tuzilishini o‘zgartirib, ijtimoiy-gumanitar fanlar (tarix, huquq, tarbiya, adabiyot) mazmuniga o‘quvchilarning yosh davri krizislarini, affektiv va kognitiv sohasidagi disbalanslarni hisobga olgan holda maxsus interaktiv, psixoterapevtik va korreksion elementlarni singdirish zarur. Bunda har bir dars bloki shunchaki faktlarni yodlashga emas, balki shaxsiy refleksiyaning uyg‘otishga, o‘quvchining ichki ruhiy kechinmalarini tahlil qilishga va uning emotsionalligini ijobiy tomonga yo‘naltirishga xizmat qilishi lozim.

Raqamli va proeksion psixologik monitoring tizimini amaliyotga joriy etish:

Ta’lim oluvchilarning tarmoqdagi psixologik xulq-atvorini, kognitiv ehtiyojlarini va qiziqishlari dinamikasini muntazam o‘rganib borish maqsadida zamonaviy ta’limiy platformalardan unumli foydalanish lozim. Gamifikatsiya (o‘yinlashtirish) texnologiyalari hamda raqamli psixologik monitoring instrumentlarini dars jarayoniga integratsiya qilish orqali o‘quvchilarning diqqat barqarorligini oshirish, klip mantiqiy fikrlash asoratlarini kamaytirish va ularning ta’limiy motivatsiyasini konstruktiv boshqarish imkoniyati kengayadi [15].

Pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimida psixologik-funksional kompetentlikni rivojlantirish:

Umumta’lim maktablari pedagogik jamoalari hamda hududiy pedagogik mahorat markazlarida ijtimoiy-gumanitar fan o‘qituvchilari uchun "Zamonaviy o‘smir psixologiyasi, axborot foblari va nepropaganda texnologiyalari" nomli maxsus amaliy yo‘naltirilgan intensiv kurslarni, psixologik treninglarni tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Mazkur kurslar o‘qituvchilarning dars jarayonida yoshlar psixologiyasini modulyatsiya qilish, manipulyativ texnologiyalarni fosh etish hamda o‘quvchilarda barqaror mafkuraviy va ijtimoiy-ruhiy himoya tizimini shakllantirish bo‘yicha kasbiy-metodik kompetensiyalarini tizimli ravishda yuksaltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. - Toshkent: "O‘zbekiston", 2016.
2. Выготский Л. С. Педагогическая психология. — М.: Педагогика-Пресс, 1999.
3. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Почему он может значить больше, чем IQ. — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2016.
4. G‘oziyev E.G‘. Muomala psixologiyasi. - Toshkent, 2001.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

5. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. - Toshkent: "Fan va texnologiya", 2012.
6. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants Part 1. *On the Horizon*, 2001, Vol. 9, No. 5, pp. 1-6.
7. Давлетшин М.Г. Замонавий мактаб ўқитувчиси психологияси. - Тошкент: "Ўзбекистон", 1999.
8. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Смысл, Академия, 2005.
9. Yuzlikaeva E.R. Pedagogik diagnostika va ta'lim sifati monitoringi. - Toshkent: "Fan", 2014.
10. Tojiyev M., Ziyomuhammadiy B. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. - Toshkent: "O‘zbekiston", 2010.
11. Anderson L.W., Krathwohl D.R. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. - New York: Longman, 2001.
12. Nishonova Z.T. Mustaqil fikrlashni shakllantirishning psixologik asoslari. - Toshkent: "Sharq", 2008.
13. Rogers C.R. Freedom to Learn for the 80's. - Columbus, OH: Charles E. Merrill Publishing, 1983.
14. Usmonov S.A. Jamiyat sotsializatsiyasi va yoshlar ruhiyati transformatsiyasi. - Toshkent: "Akademnashr", 2022.
15. Baranov A.A. Mediaimmunitet shaxs shakllanishining asosi sifatida: nazariya va amaliyot. // *Pedagogika va psixologiya masalalari*. - Toshkent, 2021. № 3. 45-51-b.

BOSHQARUV FAOLIYATINI AMALGA OSHIRISHDA IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING AHAMIYATI

Qurbonov O‘tkirbek Abdumalikovich

*Andijon viloyati Pedagogik mahorat markazi
akademik faoliyat bo‘yicha direktor o‘rinbosari, dotsent.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy boshqaruv tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar (psixologiya, sotsiologiya, falsafa, etika) tutgan o‘rni va ularning boshqaruv samaradorligini oshirishdagi fundamental ahamiyati tadqiq etiladi. Maqolada "inson omili" tushunchasi, rahbar va xodim o‘rtasidagi ijtimoiy-psixologik munosabatlar, korporativ madaniyatni shakllantirish hamda ziddiyatlarni (konfliktlarni) boshqarishda gumanitar bilimlar transferining o‘rni

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi tahlil qilingan. Tizimli yondashuv asosida boshqaruv faoliyatini faqatgina texnokratik elementlar bilan emas, balki ijtimoiy-gumanitar qonuniyatlar orqali optimallashtirish modellari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: Boshqaruv faoliyati, ijtimoiy-gumanitar fanlar, inson kapitali, sotsiologik tahlil, boshqaruv psixologiyasi, korporativ madaniyat, sinergiya, transformatsion rahbarlik.

Kirish. XXI asrning shiddatli globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari boshqaruv tizimi oldiga mutlaqo yangi talablarni qo‘ymoqda. Uzoq yillar davomida boshqaruv (menejment) fani faqatgina iqtisodiy samaradorlik, rejalashtirish, resurslarni taqsimlash va texnik nazorat o‘lchovlari bilan baholab kelindi. Biroq, sof texnokratik yondashuv (faqat raqamlar va mexanik jarayonlarga asoslangan boshqaruv) murakkab ijtimoiy va iqtisodiy inqirozlar sharoitida o‘zining ojizligini ko‘rsatdi. Bugungi kunda har qanday tashkilot, korxona yoki davlat idorasining muvaffaqiyati uning texnik jihozlanganligidan ko‘ra, undagi "inson kapitali" va ijtimoiy munosabatlarning qay darajada to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilganligiga bog‘liq bo‘lib qolmoqda.

Boshqaruv faoliyatida inson omilini birinchi o‘ringa olib chiqish esa bevosita ijtimoiy-gumanitar fanlar tizimining yutuqlaridan foydalanishni taqozo etadi. Falsafa, sotsiologiya, psixologiya, madaniyatshunoslik va etika kabi fanlar boshqaruv subyekti (rahbar) va obyekti (xodimlar, jamoa) o‘rtasidagi aloqalarni sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘taradi. Mazkur maqolaning maqsadi boshqaruv faoliyatini samarali tashkil etishda ijtimoiy-gumanitar fanlar integratsiyasining konseptual asoslarini ochib berish va amaliy ahamiyatini ko‘rsatishdan iborat.

Boshqaruv faoliyatining o‘zagi — bu odamlarni umumiy maqsad sari yo‘naltirishdir. Bu jarayonda psixologiya fani taqdim etgan nazariyalar rahbar uchun asosiy metodologik qurol vazifasini o‘taydi. Inson xulq-atvori, uning ichki intilishlari va emotsional intellekti (EQ) boshqaruvning dinamikasini belgilaydi.

Klassik gumanitar maktablar vakillari (A. Maslow, F. Herzberg, D. McClelland) tomonidan ishlab chiqilgan ehtiyojlar iyerarxiyasi bugungi kunda ham rahbarlar uchun xodimlarni rag‘batlantirishning eng ishonchli xaritasi hisoblanadi. Zamonaviy xodim faqatgina moddiy manfaat (ish haqi) evaziga o‘zining bor salohiyatini namoyon etmaydi. Unga tan olinish, o‘zini namoyon

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qilish (samorealizatsiya) va emotsional qulaylik muhiti zarur. Boshqaruv psixologiyasi rahbarga har bir xodimning psixotipini aniqlash, uning "kuyish simptomi" (burnout)ga chalinishining oldini olish va individual yondashuvni shakllantirish imkonini beradi.

Har qanday jamoada manfaatlar to‘qnashuvi tufayli ziddiyatlar yuzaga kelishi tabiiy holatdir. Psixologik bilimlarga ega bo‘lmagan rahbar konfliktni ma’muriy bosim (buyruq, jazo) orqali hal qilishga urinadi, bu esa muammoni yanada chuqurlashtiradi. Ijtimoiy-gumanitar yondashuv esa konfliktni tizimli tahlil qilish, uning destruktiv (vayronkor) jihatlarini konstruktiv (rivojlantiruvchi) tomonga burish metodlarini (masalan, Tomas-Kilman bixevioral modeli) taklif etadi.

Agar psixologiya shaxsning ichki olamiga e’tibor qaratsa, sotsiologiya guruhlararo munosabatlarni, ijtimoiy tuzilmalarni va jamoaviy kayfiyatni o‘rganadi. Boshqaruv sotsiologiyasi tashkilotni yaxlit bir ijtimoiy tizim sifatida ko‘rishga yordam beradi.

Har bir tashkilotda shtat jadvali bilan belgilangan rasmiy ierarxiyadan tashqari, norasmiy munosabatlar, "guruhbozliklar" va norasmiy yetakchilar zanjiri mavjud bo‘ladi. Sotsiologik tadqiqot usullari (masalan, sotsiometriya metodi) orqali rahbar jamoa ichidagi haqiqiy liderlarni, chetlatilgan xodimlarni va yashirin keskinlik o‘choqlarini aniqlashi mumkin. Norasmiy tuzilmalarni to‘g‘ri boshqarish tashkilot ichidagi axborot oqimining to‘g‘ri aylanishini (mikromuhitni) ta’minlaydi.

Yirik korxonalarda xodimlarning ishdan qoniqqanlik darajasi, tashkilot siyosatiga munosabati muntazam ravishda sotsiologik so‘rovnomalar, monitoringlar orqali o‘rganiladi. Bu esa boshqaruv qarorlarini qabul qilishda "ko‘r-ko‘rona" emas, balki aniq ijtimoiy indikatorlarga tayanish imkonini beradi. Ijtimoiy diagnostika tufayli kadrlar qo‘nimsizligi (turnover rate) kamayadi va korporativ sodiqlik (loyalty) oshadi.

Boshqaruv falsafasi va etika: Dunyoning eng yetakchi kompaniyalari (masalan, Google, Apple, Toyota) o‘z faoliyatini kuchli falsafiy poydevor — "Missiya" ustiga qurishgan. Missiya shunchaki chiroyli so‘zlar yig‘indisi emas, balki tashkilotning jamiyat oldidagi mas’uliyatini, uning borligining fundamental ma’nosini belgilaydi. Boshqaruv falsafasi rahbar va xodimlarga "Biz nega ishlayapmiz?" va "Biz qayerga boryapmiz?" degan savollarga

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

umumiy javob topishga ko‘maklashadi. Bu esa jamoani yagona qadriyat atrofida birlashtiradi.

Boshqaruv etikasi rahbarning axloqiy qiyofasini, adolat mezonlarini va qaror qabul qilishdagi vijdon erkinligini tartibga soladi. Korrupsiyaning oldini olish, manfaatlar to‘qnashuvini bartaraf etish, xodimlarga nisbatan kamsitishga (diskriminatsiyaga) yo‘l qo‘ymaslik kabi prinsiplar gumanitar etika qonuniyatlariga tayanadi. Axloqiy prinsiplari mustahkam bo‘lgan boshqaruv tizimida xavflar va ichki inqirozlar ehtimoli keskin kamayadi.

Zamonaviy sharoitda davlatlar va kompaniyalararo integratsiya kuchayishi natijasida boshqaruvda **multimadaniylik** (cross-cultural management) tushunchasi paydo bo‘ldi. Turli madaniyat, millat va dunyoqarashga ega bo‘lgan xodimlarni bir tizimda samarali boshqarish madaniyatshunoslik bilimlarini talab etadi.

Muloqot (kommunikatsiya) — boshqaruvning qon tomiridir. Rahbar o‘z fikrini aniq yetkazishi, xodimlarni tinglay bilishi (aktiv tinglash) lozim. Madaniyatshunoslik fani muloqot jarayonidagi stereotiplarni, verbal va noverbal signal farqlarini o‘rgatadi. To‘g‘ri qurilgan kommunikatsion strategiya tashkilot ichidagi byurokraziyani kamaytiradi va axborot yo‘qotilishining oldini oladi.

Raqamli tizimlar boshqaruvni aniq va tezkor qilsa, ijtimoiy-gumanitar fanlar uni moslanuvchan (egiluvchan), insonparvar va barqaror qiladi. Transformatsion rahbarlik (Transformational leadership) konsepsiyasi aynan gumanitar qadriyatlarga asoslanib, xodimlarni majburlash orqali emas, balki ularni ilhomlantirish orqali boshqarishni targ‘ib etadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, boshqaruv faoliyatini amalga oshirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyatini inkor etish — tizimni yuraksiz va jonsiz mexanizmga aylantirish bilan barobardir. Falsafa, psixologiya, sotsiologiya va etika kabi fanlar rahbarga quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi:

1. Inson kapitalidan uning qadriyatlari va ehtiyojlarini hurmat qilgan holda maksimal darajada unumli foydalanish;

2. Jamoa ichidagi ijtimoiy-psixologik iqlimni sog‘lomlashtirish va konfliktlarni kreativ yechish;

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3. Tashkilotning uzoq muddatli yashovchanligini ta’minlovchi mustahkam korporativ madaniyat va falsafani yaratish;

4. Etik mezonlar asosida adolatli va ochiq boshqaruv modelini joriy etish.

Kelajak boshqaruvi — bu raqamlar va gumanizmning o‘zaro uyg‘unligidir. Faqatgina ijtimoiy-gumanitar bilimlarni chuqur o‘zlashtirgan va ularni amaliyotda qo‘llay olgan rahbarlar va tashkilotlarga shiddatli o‘zgarishlar asrida barqaror rivojlanishga erisha oladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh. M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo’lishi kerak. - T.: “O‘zbekiston”, 2017.

2. Druker, P. (2007). Boshqaruv amaliyoti (The Practice of Management). Moskva: Vilyams.

3. Aliyev, Sh. R. (2021). Boshqaruv sotsiologiyasi va psixologiyasi: Darslik. Toshkent: O‘zbekiston.

4. Maslou, A. (2012). Motivatsiya va shaxsiyat (Motivation and Personality). Piter.

5. Goleman, D. (2018). Emotsional intellekt boshqaruvda. Toshkent: Asaxiy Books.

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNI O‘QITISHDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

Azizova Qizlarxon Mashrabovna

*Pedagogika va psixologiya ta’lim texnologiyalari
kafedrasi mudiri, p.f.f.d (Phd) v.b. professor*

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy va o‘rta maxsus ta’lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishning samaradorligini oshirishda pedagogik va psixologik yondashuvlarning o‘rni va ahamiyati tadqiq etilgan. Zamonaviy ta’lim paradigmasida talabalarning mustaqil fikrlashi, tahliliy qobiliyatlari va

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qadriyatli mo‘ljallarini shakllantirishda psixologik omillarning (motivatsiya, kognitiv rivojlanish, emotsional intellekt) pedagogik texnologiyalar bilan integratsiyalashuvi masalalari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida subyekt-subyekt munosabatlari va interaktiv metodlarning talaba shaxsini rivojlantirishdagi samarasi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy-gumanitar fanlar, pedagogik yondashuv, psixologik mexanizmlar, motivatsiya, interaktiv ta’lim, subyekt-subyekt munosabati, kognitiv moslashuv, qadriyatlar.

Kirish. Bugungi globallashuv va axborotlashuv asrida ta’lim tizimining oldida turgan eng muhim vazifalardan biri nafaqat chuqur fundamental bilimga ega mutaxassislarni, balki yuksak ma’naviyatli, mustaqil va tanqidiy fikrlay oladigan, ijtimoiy muhitga tez moslashuvchan shaxslarni tarbiyalashdan iboratdir. Bu jarayonda ijtimoiy-gumanitar fanlar (tarix, falsafa, sotsiologiya, psixologiya, huquq, adabiyot va b.) alohida strategik ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan shu fanlar insonning dunyoqarashini, milliy va umuminsoniy qadriyatlarini, fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi.

Biroq, an’anaviy ta’lim tizimidagi faqat yodlash va tayyor axborotni qabul qilishga asoslangan metodlar bugungi kun talablariga javob bera olmayapti. Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitish jarayonini tubdan isloh qilish, uni quruq ritorikadan amaliy va hayotiy pedagogik-psixologik tizimga o‘tkazish zarurati tug‘ilmoqda. Pedagogik va psixologik qonuniyatlarning o‘zaro uyg‘unligi talabalarda fanga nisbatan ichki motivatsiyani uyg‘otish va ta’lim sifatini yangi bosqichga ko‘tarishning asosiy omilidir.

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning o‘ziga xos xususiyatlari va pedagogik muammolar: Ijtimoiy-gumanitar fanlar aniq va tabiiy fanlardan o‘zining obyekti va subyekti bilan farq qiladi. Bu yerda tadqiqot markazida inson, uning ruhiyati, jamiyat va madaniyat turadi. Shuning uchun ham ushbu fanlarni o‘qitishda quyidagi o‘ziga xos jihatlarni hisobga olish lozim:

Ko‘p variantlilik va nisbiylik: Gumanitar bilimlarda aniq formulalar yo‘q; bir xil ijtimoiy hodisaga turli falsafiy yoki tarixiy nuqtayi nazardan yondashish mumkin.

Qadriyatli yo‘naltirilganlik: Bilimlar shunchaki ma’lumot emas, balki shaxsning axloqiy va ma’naviy mezonlarini shakllantiruvchi vositadir.

Muloqotga asoslanganlik: Gumanitar fanlar mohiyatan diskursiv (bahs-munoazarali) xarakterga ega.

Hozirgi amaliyotda ushbu fanlarni o‘qitishda bir qator tizimli muammolar ko‘zga tashlanadi. Birinchidan, **dogmatizm**, ya’ni tarixiy yoki falsafiy faktlarni tahlilsiz, shunchaki xronologik tarzda yodlatish. Ikkinchidan, **talabalarning**

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

sustligi (passivligi), ya’ni darsda faqat ma’ruzachining nutqi ustuvor bo‘lib, talaba tinglovchi maqomida qolib ketishi. Bu muammolarni bartaraf etish ta’lim jarayoniga yangicha pedagogik-psixologik yondashuvlarni olib kirishni talab etadi.

Ilmiy pedagogikada ijtimoiy-gumanitar fanlarni samarali o‘qitish uchun bir qancha zamonaviy yondashuvlar ilgari surilmoqda. Ularning eng asosiylari quyidagilardan iborat:

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv (Person-centered approach). Ushbu yondashuvning markazida talaba shaxsi, uning qiziqishlari, qobiliyati va mustaqil fikri turadi. Pedagog dars davomida diktator emas, balki fasilitator (yo‘naltiruvchi, ko‘makchi) rolga o‘tadi. Bu yondashuv L.Vigotskiy, K.Rojers kabi olimlarning gumanistik nazariyalariga asoslanadi.

Kompetensiyaviy yondashuv. Bu yondashuv talabaga shunchaki bilim berishni emas, balki ushbu bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish ko‘nikmalarini (kompetensiyalarini) shakllantirishni nazarda tutadi. Gumanitar fanlar doirasida bu – tanqidiy fikrlash, axborotni saralash (media-savodxonlik), jamoada ishlash va samarali kommunikatsiya qobiliyatidir.

O‘qitish jarayonining psixologik mexanizmlari. Pedagogik texnologiyalar darsning tashqi qobig‘i bo‘lsa, uning ichki harakatlantiruvchi kuchi psixologik mexanizmlardir. Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘zlashtirishda quyidagi ruhiy jarayonlar yetakchi rol o‘ynaydi:

A) Motivatsiya va uning turlari. Psixologiyada motivatsiya ta’limning "dvigateli" hisoblanadi. Gumanitar fanlarda **ichki motivatsiya** (fanning mazmuniga, inson tabiati va jamiyat sirlarini bilishga bo‘lgan qiziqish) **tashqi motivatsiyadan** (baho olish, imtihondan o‘tish) ustun turishi kerak. Ichki motivatsiyani shakllantirish uchun talaba o‘rganayotgan mavzusining uning shaxsiy hayoti va kelajakdagi kasbiy faoliyati bilan bog‘liqligini ko‘ra olishi shart

B) Kognitiv moslashuv va refleksiya. J.-Piajening kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, yangi axborot insonning mavjud bilimlar tizimiga (sxemasiga) integratsiya bo‘lishi kerak. Gumanitar fanlarda bu jarayon **refleksiya** (o‘z-o‘zini tahlil qilish) orqali kechadi. Talaba o‘qigan falsafiy g‘oyasini yoki ijtimoiy normani o‘zining shaxsiy tajribasi prizmasidan o‘tkazgandagina bilim "tirik" hisoblanadi.

V) Emotsional intellekt va empatiya. Tarix, adabiyot yoki sotsiologiyani empatiyasiz (boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunmasdan) o‘rganib bo‘lmaydi. Masalan, muayyan tarixiy davr darsini o‘tishda o‘sha davr odamlarining psixologik holatini, qo‘rquvlari va umidlarini his qilish (ijtimoiy-psixologik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

rekonstruksiya) talabalarda fanga nisbatan chuqur hissiy bog‘liqlik keltirib chiqaradi.

Pedagogik-psixologik yondashuvlarning amaliy ko‘rinishi ta’limdagi **"subyekt-obyekt"** modelidan **"subyekt-subyekt"** modeliga o‘tishda namoyon bo‘ladi. An’anaviy tizimda o‘qituvchi – subyekt (faol), talaba – obyekt (sust) edi. Zamonaviy yondashuvda esa har ikki tomon ham teng huquqli muloqot ishtirokchilaridir.

Ushbu munosabatlarni darsda reallashtirish uchun quyidagi interaktiv pedagogik texnologiyalardan foydalaniladi:

1."Keys-stadi" (Case-study) metodi: Haqiqiy ijtimoiy yoki ma’naviy-axloqiy ziddiyatli vaziyat (keys) o‘rtaga tashlanadi va guruhlarda uning psixologik hamda huquqiy yechimlari qidiriladi.

2.Sokratcha muloqot (Debatlar): Talabalar ikki guruhga bo‘lingan holda, muayyan gumanitar muammo (masalan, "Globallashuv madaniyatlarni boyitadimi yoki yo‘q qiladimi?") bo‘yicha argumentlar tayyorlaydi. Bu jarayon talabalarda nutq madaniyati, tolerantlik va qarama-qarshi tomonni eshitish psixologiyasini shakllantiradi.

3.Loyiha usuli (Project-based learning): Talabalar guruh bo‘lib muayyan ijtimoiy muammoni (masalan, yoshlar o‘rtasidagi huquqbuzarliklarning psixologik sabablari) o‘rganib, tadqiqot loyihasini taqdim etadilar.

Bu kabi metodlar darsda "psixologik qulaylik va xavfsizlik" muhitini yaratadi. Talaba xato qilishdan, tanqid qilinishdan qo‘rqmaydi, bu esa uning ijodiy potensialini to‘liq ochishga imkon beradi.

Xulosa. Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda pedagogik va psixologik yondashuvlarning sintezi ta’lim sifatini oshirishning eng samarali strategiyasidir. Faqatgina quruq faktik bilimlarni uzatish modelidan voz kechib, talabaning ruhiy dunyosi, kognitiv ehtiyojlari va emotsional intellektiga asoslangan subyekt-subyekt munosabatlariga o‘tish bugungi kunning talabidir. Shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy va muammoli ta’lim texnologiyalarining maqsadli qo‘llanilishi ijtimoiy-gumanitar fanlar darslarini jonli, bahs-munoazaralarga boy va amaliy ahamiyatga ega jarayonga aylantiradi. Bu esa, o‘z navbatida, jamiyat uchun nafaqat diplomli kadrlar, balki mustaqil fikrlaydigan, yuksak ma’naviyatli va ijtimoiy mas’uliyatni his qiladigan komil shaxslarni yetkazib berishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1.Yo‘ldoshev J.G., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

2. Gajiev K.S. Gumanitarnoe znanie i gumanitarnoe obrazovanie v sovremennom mire. // Voprosy filosofii. – M., 2012. – № 3.

3. Rogers C.R. Freedom to Learn for the 80's. – Columbus: Charles E. Merrill Publishing Co, 1983.

4. Vigotskiy L.S. Pedagogicheskaya psixologiya. – M.: Pedagogika-Press, 1999.

5. Zimnyaya I.A. Pedagogicheskaya psixologiya. Uchebnik dlya vuzov. – M.: Logos, 2004.

TA'LIM INTEGRATSIYASI DUNYONING BARQAROR RIVOJLANISHINI TA'MINLOVCHI ASOSIY OMIL

Axmedova Shoiraxon Bilalxanovna

Andijon viloyati Pedagogik mahorat markazi, Aniq va tabiiy fanlar metodikasi kafedrasida pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy dunyoda ta'lim integratsiyasining barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishdagi roli va ahamiyati tadqiq etiladi. Globallashuv sharoitida fanlararo aloqalar, milliy ta'lim tizimlarining xalqaro standartlar bilan uyg'unlashuvi hamda raqamli texnologiyalar integratsiyasining jamiyat taraqqiyotiga ta'siri tahlil qilingan. Maqolada barqaror rivojlanishning ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik jihatlarini hal etishda integratsiyalashgan ta'lim modelining afzalliklari ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim integratsiyasi, barqaror rivojlanish, globallashuv, fanlararo yondashuv, raqamli ta'lim, inson kapitali, innovatsiya.

Kirish. XXI asr insoniyat oldiga global xavfsizlik, iqlim o'zgarishi, iqtisodiy tengsizlik va resurslar tanqisligi kabi jiddiy muammolarni ko'ndalang qilib qo'ydi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) tomonidan qabul qilingan Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (BRM) ushbu muammolarni bartaraf etishning strategik yo'nalishlarini belgilab beradi. Mazkur maqsadlarga erishishning eng asosiy drayveri va poydevori shak-shubhasiz — sifatli va integratsiyalashgan ta'limdir.

An'anaviy ta'lim tizimi ko'pincha bilimlarni tarqoq va bir-biridan ajralgan holda taqdim etadi. Biroq zamonaviy dunyo muammolari kompleks xarakterga ega bo'lib, ularni faqatgina bir fanning doirasida hal etib bo'lmaydi. Shu sababli,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ta’lim integratsiyasi — ya’ni fanlar, amaliyot, madaniyatlar va texnologiyalarning o‘zaro sinergiyasi — bugungi kunda dunyoning barqaror va muvozanatli rivojlanishini ta’minlovchi fundamental omilga aylandi.

METODOLOGIYA. Ushbu tadqiqotni olib borishda tizimli tahlil, qiyosiy-huquqiy metod, pedagogik kuzatuv va sintez usullaridan foydalanildi. Shuningdek, xalqaro tajribalar (YUNESKO va Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti — OECD hisobotlari) hamda mamlakatimizda ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning statistik ma’lumotlari qiyosiy tahlil qilindi. Tadqiqot obyekti sifatida ta’lim integratsiyasining uchta asosiy darajasi olindi:

1.Fanlararo integratsiya (Interdisciplinarity): STEAM va tabiatshunoslik fanlarining o‘zaro bog‘liqligi.

2.Tizimli integratsiya: Maktab, oliy ta’lim va ishlab chiqarish (ilm-fan-ishlab chiqarish) zanjiri.

3.Xalqaro integratsiya: Milliy ta’lim tizimlarining global makonga qo‘shilishi.

Muhokama va asosiy natijalar. Barqaror rivojlanishning eng muhim ustunlaridan biri ekologik muvozanatni saqlashdir. Bugungi kun yoshlarida "yashil fikrlash" (green mindset) ko‘nikmasini shakllantirish faqat biologiya yoki geografiya darslarining vazifasi emas. Ta’lim integratsiyasi iqlim o‘zgarishi muammolarini fizika, kimyo, iqtisodiyot va etika fanlari bilan birgalikda o‘qitishni taqozo etadi.

Masalan, maktablarda ekologik muammolarni loyihaviy o‘qitish (Project-Based Learning) metodikasi orqali o‘rganish o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi. O‘quvchi muammoning ham iqtisodiy, ham ijtimoiy asoratlarini tushunib yetadi. Bu esa kelajakda tabiatga zarar yetkazmaydigan, mas’uliyatli avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Barqaror rivojlanishning iqtisodiy asosi innovatsiyalar va yuqori texnologiyalarga tayanadi. Dunyo tajribasi shuni ko‘rsatadiki, faqatgina nazariy bilim berish bilan cheklangan davlatlar global raqobatda ortda qolmoqda. Ta’lim tizimining ishlab chiqarish va real sektor bilan integratsiyalashuvi inson kapitalining sifatini keskin oshiradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Sinergiya modeli: Oliy ta’lim muassasalarida tashkil etilgan texnoparklar, startap inkubatorlar va ilmiy-tadqiqot markazlari talabalarga olgan bilimlarini bevosita amaliyotda sinab ko‘rish imkonini beradi. Bu jarayon yangi ish o‘rinlari yaratish, kambag‘allikni qisqartirish va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga bevosita hissa qo‘shadi.

BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlaridan biri — hamma uchun teng va adolatli sifatli ta’limni ta’minlashdir (4-maqсад). Raqamli texnologiyalarning ta’lim tizimiga integratsiyalashuvi intellektual resurslardan foydalanish chegaralarini yo‘qotdi.

Masofaviy ta’lim, sun’iy intellekt texnologiyalari va ochiq ta’lim resurslari (MOOC) tufayli dunyoning chekka hududlaridagi yoshlar ham dunyo miqyosidagi bilimlardan bahramand bo‘lish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Bu esa ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish va inklyuziv jamiyat qurishning eng samarali yo‘lidir.

Bugungi dunyoda tinchlik va barqarorlikni saqlash madaniyatlararo tushunish va bag‘rikenglikni talab etadi. Xalqaro ta’lim dasturlari (masalan, Erasmus+, talabalar almashinuv dasturlari) va qo‘shma diplom (Joint Degree) loyihalari yoshlarga global dunyoqarashni shakllantirishga yordam beradi.

Integratsiyalashgan xalqaro ta’lim muhitida tahsil olgan mutaxassislar ksenofobiya, radikalizm va diskriminatsiyaga qarshi immunitetga ega bo‘ladilar. Tinchlikparvar va global fuqarolik tuyg‘usi rivojlangan jamiyat esa barqaror rivojlanishning bosh kafolatidir.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim integratsiyasi shunchaki pedagogik atama yoki zamonaviy tendensiya emas, balki insoniyatning uzoq muddatli va barqaror yashab qolish strategiyasidir. Tarqoq va yopiq ta’lim tizimlari davri o‘z nihoyasiga yetdi. Bugungi kunda dunyoni saqlab qolish va uni kelajak avlodga xavfsiz topshirish uchun fikrlash tarzini integratsiyalash lozim.

Ta’lim tizimida fanlararo bog‘liqlikni kuchaytirish, ta’limni raqamlashtirish, oliy ta’lim va sanoat ittifoqini mustahkamlash hamda global hamkorlikni kengaytirish orqali biz barqaror iqtisodiyotga, yashil ekologiyaga va tinchliksevar jamiyatga erisha olamiz. Shu bois, har bir davlat o‘zining milliy taraqqiyot strategiyasida ta’lim integratsiyasini ustuvor yo‘nalish sifatida belgilashi shart.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. — Toshkent: "O‘zbekiston", 2022.
2. UNESCO. "Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives." — Paris, 2017.
3. OECD. "The Future of Education and Skills: Education 2030." — OECD Publishing, 2018.
4. Karimov I.A. va boshqalar. "Ta’lim tizimida fanlararo integratsiya mexanizmlari". *Pedagogika jurnali*, №4, 2023-yil.
5. Rogers, J. "Interdisciplinary Education as a Tool for Sustainable Global Development." *Journal of Sustainability Studies*, vol. 12, no. 2, pp. 145-158, 2024.

BOSHQARUV FAOLIYATINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TAVSIFI

Usmonov Muzaffar,

Andijon viloyati Pedagogik mahorat markazi

akademik faoliyatini muvofiqlashtirish bo‘limi boshlig‘i.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim va ishlab chiqarish tizimlarida boshqaruv faoliyatining pedagogik hamda psixologik xususiyatlari tadqiq etilgan. Boshqaruv jarayonida rahbar va xodimlar o‘rtasidagi munosabatlarning psixologik qonuniyatlari, samarali boshqaruv uslublari va rahbar shaxsiga qo‘yiladigan pedagogik talablar tahlil qilingan. Shuningdek, jamoada sog‘lom psixologik muhitni shakllantirishda rahbarning pedagogik mahorati va kommunikativ kompetensiyalarining o‘rni yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *boshqaruv faoliyati, pedagogik mahorat, psixologik iqlim, rahbarlik uslubi, kommunikatsiya, motivatsiya, yetakchilik, kompetensiya.*

Kirish. Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan globallashuv davrida har qanday tashkilot, xususan, ta’lim muassasalari muvaffaqiyatining negizi samarali boshqaruv tizimiga borib taqaladi. Boshqaruv faoliyati shunchaki ma’muriy-buyruqbozlik jarayoni emas, balki chuqur pedagogik va psixologik bilimlar uyg‘unligini talab etadigan murakkab ijtimoiy-fenomendir. Rahbarlik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

faoliyatining samaradorligi ko‘p jihatdan boshqaruvchining inson omili bilan qanday ishlay olishi, jamoaning ichki dinamikasini tushunishi va subyekt-subyekt munosabatlarini to‘g‘ri yo‘lga qo‘ya olishiga bog‘liq.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy rahbar shaxsiga qo‘yilayotgan talablarning o‘zgarganligi bilan izohlanadi. Endilikda an‘anaviy boshqaruv modellaridan voz kechib, shaxsga yo‘naltirilgan, pedagogik va psixologik tamoyillarga asoslangan boshqaruv madaniyatini shakllantirish zarurati yuzaga keldi.

Boshqaruv psixologiyasi — rahbar va xodim, shuningdek, xodimlarning o‘zaro munosabatlarida namoyon bo‘ladigan qonuniyatlarni o‘rganadi. Boshqaruv faoliyatining muvaffaqiyati bevosita rahbarning individual-psixologik xususiyatlariga (temperamenti, xarakteri, irodasi, intellektual salohiyati) aloqador.

Psixologik nuqtayi nazardan, rahbarlik uslublarini uchta asosiy turga ajratish mumkin:

Avtokratik (avtoritar) uslub: Barcha qarorlar bir shaxs tomonidan qabul qilinadi, xodimlarning tashabbuskorligi cheklanadi. Bu uslub inqirozli vaziyatlarda samara berishi mumkin, ammo uzoq muddatda jamoada stress va passivlikni keltirib chiqaradi.

Demokratik uslub: Qarorlar jamoaviy muhokama asosida qabul qilinadi. Xodimlarning fikri inobatga olinadi, bu esa ularning ishga bo‘lgan motivatsiyasini va mas‘uliyatini oshiradi. Zamonaviy pedagogik boshqaruv uchun eng maqbul uslub hisoblanadi.

Liberal (beparvo) uslub: Rahbar jarayonlarga minimal darajada aralashadi, nazorat sust bo‘ladi. Bu uslub faqat juda yuqori darajada shakllangan, o‘z-o‘zini boshqara oladigan ijodiy jamoalardagina samara berishi mumkin.

Rahbarning psixologik kompetentligi uning **emotsional intellekti (EQ)** bilan ham o‘lchanadi. O‘z his-tuyg‘ularini boshqara olish, xodimlarning emotsional holatini tushunish (empatiya) va nizoli vaziyatlarni konstruktiv hal etish qobiliyati boshqaruvning psixologik poydevoridir.

Boshqaruv faoliyati o‘z mohiyatiga ko‘ra tarbiyaviy va ta’limiy xarakterga ega. Rahbar — nafaqat administrator, balki jamoaning ustози va

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi yo‘naltiruvchisidir. Pedagogik boshqaruv quyidagi muhim funksiyalarni amalga oshiradi:

-Tarbiyaviy funksiya: Jamoa a‘zolarida mas’uliyat, o‘zaro hurmat, mehnatsevarlik va korporativ madaniyatni shakllantirish.

-Rivojlantiruvchi funksiya: Xodimlarning kasbiy mahorati va intellektual salohiyatini doimiy ravishda oshirib borish uchun sharoit yaratish.

-Pedagogik diagnostika: Jamoaning intellektual va professional imkoniyatlarini to‘g‘ri baholay olish va vazifalarni shunga qarab taqsimlash.

Pedagogik boshqaruvning muhim tamoyillaridan biri — **insonparvarlik (humanizm)** tamoyilidir. Bu tamoyil xodimga faqat funksional majburiyatlarni bajaruvchi obyekt sifatida emas, balki betakror shaxs sifatida yondashishni talab etadi. Rahbarning pedagogik takti (odobi) xodimlarga tanbeh berish, ularni rag‘batlantirish yoki jazolash jarayonida o‘zaro hurmat chegarasini buzmaslikda namoyon bo‘ladi.

Har qanday tashkilotning ish unumdorligi undagi ijtimoiy-psixologik iqlimga bog‘liq. Sog‘lom psixologik muhit jamoa a‘zolarining bir-biriga bo‘lgan ishonchi, umumiy maqsadlarga intilishi va ishdan qoniqish hosil qilishi bilan xarakterlanadi.

Sog‘lom muhitni shakllantirishda rahbar quyidagi pedagogik-psixologik mexanizmlardan foydalanadi:

Mexanizm turi	Qo‘llanilishi va mohiyati
Motivatsiya va rag‘bat	Faqat moddiy emas, balki ma‘naviy rag‘batlantirish (rahmatnoma, e‘tirof).
Kommunikativ ochiqlik	Rahbar va xodim o‘rtasida "teskari aloqa" (feedback) tizimining to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Mexanizm turi	Qo‘llanilishi va mohiyati
Nizolarni boshqarish	Nizolarni bекitish emas, balki ularning tub sabablarini pedagogik suhbatlar orqali bartaraf etish.

Nizoli vaziyatlarda rahbarning pedagogik vositachilik roli juda muhim. U neytral pozitsiyani egallagan holda, tomonlarning manfaatlari muvozanatini topishi va nizoning destruktiv (buzuvchi) oqibatlarini constructive (rivojlantiruvchi) oqibatlarga aylantirishi lozim.

Metodologiya va tahlil. Boshqaruv faoliyatining pedagogik-psixologik xususiyatlarini o‘rganish maqsadida turli boshqaruv tizimlarida faoliyat ko‘rsatayotgan rahbarlar va xodimlar o‘rtasida sotsiologik va psixologik so‘rovnoma o‘tkazildi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, demokratik boshqaruv uslubi qo‘llaniladigan jamoalarda ish samaradorligi avtoritar uslubga nisbatan 35% yuqori, kadrlarning qo‘nimliligi (ishdan bo‘shab ketishi) esa 3 barobar past ekanligi aniqlandi.

Pedagogik yondashuv asosida qurilgan boshqaruv tizimida xodimlarning kasbiy "yonish" (burnout) sindromiga chalinish darajasi sezilarli darajada kamayadi. Chunki bunday muhitda xodim o‘zini xavfsiz va qadrlil his qiladi.

Xulosa va Tavsiyalar. O‘tkazilgan tahlillar va nazariy o‘rganishlar asosida boshqaruv faoliyatining pedagogik-psixologik tavsifini takomillashtirish bo‘yicha quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Integratsiyalashgan yondashuv: Zamonaviy rahbar nafaqat iqtisodiy va huquqiy bilimlarga, balki chuqur pedagogik-psixologik kompetensiyalarga ega bo‘lishi shart. Boshqaruv — bu insonshunoslik san’atidir.

2. Uslublar moslashuvchanligi: Rahbar vaziyatga qarab o‘z boshqaruv uslubini o‘zgartira olishi (situatsiyaviy rahbarlik), ammo asosiy urg‘uni demokratik va insonparvarlik tamoyillariga qaratishi lozim.

3. Doimiy rivojlanish: Rahbarlar uchun muntazam ravishda strategik menejment, emotsional intellekt, nizolarni boshqarish va nutq madaniyati bo‘yicha pedagogik-psixologik treninglar tashkil etilishi zarur.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Xulosa qilib aytganda, boshqaruv faoliyatini pedagogik va psixologik jihatdan to‘g‘ri tashkil etish tashkilotning ichki resurslarini to‘liq safarbar etishga, jamoada o‘zaro hamjihatlikni ta‘minlashga va pirovardida yuqori natijalarga erishishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro‘yxati

1. Karimova V.M. "Boshqaruv psixologiyasi". O‘quv qo‘llanma. – T.: "Sano-standart", 2018.
2. G‘oziyev E.G‘. "Muloqot psixologiyasi". – T.: "Universitet", 2011.
3. Umarov B.M. "Boshqaruv faoliyatida pedagogik muloqot va etika". Ilmiy maqola // Ta‘lim tizimida menejment. – 2022. – №3.
4. Armstrong M. "Human Resource Management Practice". 14th Edition. – London: Kogan Page, 2017.
5. Sharifxo‘jayev M., Abdullayev Yo. "Menejment". Darslik. – T.: "O‘qituvchi", 2001.

TYUTORLIK XIZMATLARINING SIFATI VA BAHOLASH MEZONLARI

Nazarqulova Gulnora

*Sirdaryo viloyati pedagogik mahorat markazi Aniq, tabiiy fanlar,
maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta‘lim metodikalari kafedrasi mudiri
PhD, dotsent*

Tel raqam +998902557738, nazarqulovaqulnora56@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada tyutorlik xizmatlarining ta‘lim tizimidagi o‘rni, uning sifatini belgilovchi omillar hamda baholash mezonlari yoritilgan. Shuningdek, tyutor faoliyatining samaradorligini oshirish, ta‘lim oluvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash va zamonaviy ta‘lim muhitida tyutorlik xizmatlarini takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Maqolada tyutorlik xizmatlarini baholashda pedagogik mahorat, kommunikativ kompetensiya, innovatsion yondashuv va natijadorlik mezonlari muhim ekanligi asoslab berilgan.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kalit so‘zlar: Tyutorlik, tyutorlik xizmati, ta’lim sifati, baholash mezonlari, pedagogik kompetensiya, individual yondashuv, monitoring, ta’lim samaradorligi, mentorlik, innovatsion ta’lim.

Annotation. This article discusses the role of tutoring services in the education system, the factors determining its quality, and the criteria for their evaluation. It also analyzes the issues of increasing the effectiveness of tutoring activities, identifying the individual needs of students, and improving tutoring services in a modern educational environment. The article argues that pedagogical skills, communicative competence, innovative approach, and effectiveness are important criteria for evaluating tutoring services.

Keywords: Tutoring, tutoring service, quality of education, assessment criteria, pedagogical competence, individual approach, monitoring, educational effectiveness, mentoring, innovative education

Аннотация. В данной статье рассматривается роль репетиторских услуг в системе образования, факторы, определяющие их качество, и критерии их оценки. Также анализируются вопросы повышения эффективности репетиторской деятельности, выявления индивидуальных потребностей учащихся и совершенствования репетиторских услуг в современной образовательной среде. В статье утверждается, что важными критериями оценки репетиторских услуг являются педагогические навыки, коммуникативная компетентность, инновационный подход и эффективность.

Ключевые слова: репетиторство, услуги репетиторства, качество образования, критерии оценки, педагогическая компетентность, индивидуальный подход, мониторинг, эффективность образования, наставничество, инновационное образование

Kirish. Bugungi globallashtirish va raqamlashtirish jarayonida ta’lim tizimida sifatni oshirish asosiy ustuvor vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Zamonaviy ta’lim faqatgina bilim berish bilan cheklanib qolmay, balki ta’lim oluvchining mustaqil fikrlashi, o‘z ustida ishlashi va kasbiy rivojlanishini ham qo‘llab-quvvatlashni talab etadi. Shu jihatdan tyutorlik xizmatlari ta’lim jarayonining muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Tyutor ta’lim oluvchiga yo‘naltiruvchi, maslahat beruvchi, motivatsiya beruvchi va individual rivojlanishni qo‘llab-quvvatlovchi shaxs sifatida faoliyat yuritadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Tyutorlik xizmatlari rivojlangan davlatlar ta’lim tizimida keng qo‘llanilib, o‘quvchilarning ta’lim natijalarini yaxshilashda samarali vosita sifatida tan olinmoqda. Ayniqsa, kredit-modul tizimi, masofaviy ta’lim va individual ta’lim trayektoriyalarining rivojlanishi tyutorlik xizmatlariga bo‘lgan ehtiyojni yanada oshirdi. Tyutor nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchini to‘g‘ri yo‘naltiruvchi, psixologik qo‘llab-quvvatlovchi va kasbiy rivojlanishga yordam beruvchi mutaxassis hisoblanadi.

Tyutorlik xizmatlarining samaradorligi bevosita uning sifati bilan bog‘liq. Sifat esa ma’lum mezonlar asosida baholanadi. Ta’lim tizimida tyutorlik faoliyatini baholash orqali mavjud muammolarni aniqlash, xizmat ko‘rsatish darajasini oshirish va ta’lim oluvchilarning ehtiyojlarini qondirish imkoniyati yuzaga keladi. Shu sababli tyutorlik xizmatlarining sifati va baholash mezonlarini ilmiy jihatdan o‘rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Tyutorlik xizmatlarining sifati bir qator omillar bilan belgilanadi. Avvalo, tyutorning kasbiy kompetensiyasi muhim ahamiyatga ega. Tyutor o‘z fanini mukammal bilishi, pedagogik texnologiyalarni qo‘llay olishi va ta’lim oluvchilar bilan samarali muloqot o‘rnata olishi zarur. Shuningdek, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘lish ham bugungi kun talabi hisoblanadi. Chunki raqamli ta’lim platformalari orqali olib borilayotgan mashg‘ulotlar tyutordan yangi yondashuv va metodlarni talab qiladi.

Tyutorlik xizmatlarining sifati ta’lim oluvchilarning ehtiyojlarini to‘g‘ri aniqlash va ularga individual yondashuv asosida yordam ko‘rsatish bilan ham belgilanadi. Har bir ta’lim oluvchining qiziqishi, qobiliyati va o‘zlashtirish darajasi turlicha bo‘lgani sababli tyutor ularning individual xususiyatlarini inobatga olishi lozim. Individual yondashuv esa o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi, motivatsiyasini kuchaytiradi va ta’lim samaradorligini ta’minlaydi.

Tyutorlik xizmatlarini baholashda bir nechta asosiy mezonlardan foydalaniladi. Birinchi mezon — pedagogik mahoratdir. Bu mezon tyutorning ta’lim jarayonini tashkil etish, o‘quv materiallarini tushunarli yetkazish va zamonaviy metodlardan foydalanish darajasini ifodalaydi. Pedagogik mahorat yuqori bo‘lgan tyutor ta’lim oluvchilarni dars jarayoniga faol jalb qila oladi hamda ularning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ikkinchi mezon — kommunikativ kompetensiya hisoblanadi. Tyutor va ta’lim oluvchi o‘rtasidagi samimiy hamkorlik ta’lim samaradorligini oshiradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Tyutor tinglay olish, muammoni tushunish, to‘g‘ri maslahat berish va motivatsiya yaratish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak. Muloqot madaniyati rivojlangan tyutor o‘quvchilar bilan ijobiy psixologik muhit yaratadi.

Uchinchi mezon — natijadorlik mezonidir. Tyutorlik faoliyatining samarasi o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari, mustaqil ta‘lim ko‘nikmalari va shaxsiy rivojlanishida namoyon bo‘ladi. Agar tyutor faoliyati natijasida ta‘lim oluvchilarning bilim sifati oshsa, ularning ta‘limga bo‘lgan qiziqishi kuchaysa, bu xizmatning samarali ekanligini ko‘rsatadi.

To‘rtinchi mezon — innovatsion yondashuvdir. Zamonaviy tyutor an‘anaviy metodlar bilan cheklanib qolmasligi, balki interaktiv metodlar, raqamli platformalar va innovatsion texnologiyalardan foydalanishi zarur. Bugungi kunda onlayn ta‘limning rivojlanishi tyutordlardan yangi texnologiyalarni samarali qo‘llashni talab etmoqda. Bu esa ta‘lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Tyutorlik xizmatlarini baholashda monitoring va tahlil ishlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Muntazam monitoring orqali tyutor faoliyatidagi yutuq va kamchiliklar aniqlanadi. So‘rovnomalar, test natijalari, suhbatlar va kuzatuvlar orqali tyutorlik xizmatining sifati baholanadi. Ushbu jarayon ta‘lim muassasalarida xizmat sifatini takomillashtirishga yordam beradi.

Shuningdek, tyutorlik xizmatlari ta‘lim oluvchilarning psixologik holatiga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Tyutor o‘quvchining qiziqishi va muammolarini o‘rganish orqali unga individual yordam beradi. Bu esa stressni kamaytirish, o‘ziga ishonchni oshirish va ta‘lim jarayoniga faol ishtirok etishga yordam beradi. Ayniqsa, birinchi bosqich talabalari va yangi muhitga moslashayotgan o‘quvchilar uchun tyutorlik xizmatlari katta ahamiyatga ega.

Hozirgi kunda ko‘plab oliy ta‘lim muassasalarida tyutorlik tizimini rivojlantirish bo‘yicha islohotlar amalga oshirilmoqda. Tyutorlarning malakasini oshirish, zamonaviy metodikalarni joriy etish va xalqaro tajribalarni o‘rganish xizmat sifatini yaxshilashga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, tyutorlik faoliyatini baholashning aniq mezonlarini ishlab chiqish ham muhim vazifa bo‘lib qolmoqda.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, tyutorlik xizmatlari zamonaviy ta‘lim tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Tyutorlar ta‘lim oluvchilarning individual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, ularning bilim va ko‘nikmalarini oshirish hamda mustaqil ta‘lim olish kompetensiyalarini shakllantirishda muhim

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

rol o‘ynaydi. Tyutorlik xizmatlarining sifati pedagogik mahorat, kommunikativ kompetensiya, innovatsion yondashuv va natijadorlik kabi mezonlar asosida baholanadi.

Tyutorlik xizmatlarini samarali tashkil etish uchun muntazam monitoring olib borish, tyutorlarning malakasini oshirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish zarur. Shuningdek, xalqaro tajribalarni o‘rganish va milliy ta’lim tizimiga moslashtirish orqali tyutorlik faoliyatini yanada rivojlantirish mumkin. Bu esa ta’lim sifatining oshishiga, o‘quvchilarning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga hamda raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2017.
2. Ishmuhamedov R. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent, 2020.
3. Muslimov N. Kasb ta’limi pedagogikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
4. Azizxo‘jayeva N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent, 2018.
5. Xoliqov A. Pedagogik mahorat asoslari. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2016.
6. Zimnyaya I.A. Pedagogicheskaya psixologiya. – Moskva, 2015.
7. Rogers C. Freedom to Learn. – New York, 2013.
8. Knowles M. The Modern Practice of Adult Education. – London, 2014.

ODIL SUDLOVGA QARSHI JINOYATLAR: JINOYAT-HUQUQIY TAHLIL VA PROFILAKTIKA MUAMMOLARI

***Tillaboyeva Muvazzam Baxtiyorovna, Farg‘ona davlat universiteti,
huquqshunoslik fakulteti, katta o‘qituvchisi, y.f.f.d., email:
tillaboyevam@gmail.com***

***Bakirov Baxromjon Baxodirjon o‘g‘li
Farg‘ona davlat universiteti, 4-kurs talabasi,
baxromjonbakirov8@gmail.com***

Annotatsiya: Mazkur maqolada odil sudlovga qarshi jinoyatlarning jinoyat-huquqiy mohiyati, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 16-bobida belgilangan jinoyat tarkiblarining tavsifi, kvalifikatsiya qilish muammolari hamda profilaktika choralari tahlil etiladi. Xorijiy mamlakatlar tajribasi bilan qiyosiy-huquqiy taqqoslash amalga oshirilib, milliy qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: odil sudlov, jinoyat tarkibi, kvalifikatsiya, guvohni majburlash, yolg'on denonsatsiya, profilaktika, xorijiy tajriba, guvohlarni himoya qilish.

KIRISH. Odil sudlov – davlatning eng muhim funksiyalaridan biri sifatida fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishda hal qiluvchi o'rin egallaydi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 130-moddasiga muvofiq, odil sudlov faqat sud tomonidan amalga oshiriladi[1.130-modda]. Biroq aynan shu muhim institutga qarshi qaratilgan – odil sudlovga qarshi jinoyatlar – jamiyatda huquqiy nigilizmni kuchaytiradi, begunoh shaxslar mahkum etilishiga, aybdorlarning jazosiz qolishiga zamin yaratadi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 16-bobi [2] odil sudlovga qarshi o'n beshta mustaqil jinoyat tarkibini nazarda tutadi. Ushbu jinoyatlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ular nafaqat alohida shaxslarning, balki butun sudlov tizimining va unga bo'lgan jamiyat ishonchining ziyon ko'rishiga olib keladi. Shu sababdan ham ushbu jinoyatlar guruhini chuqur ilmiy tahlil qilish va samarali profilaktika tizimini yaratish O'zbekistonda amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotlarining muhim tarkibiy qismi bo'lib qolmoqda.

Maqolaning maqsadi – odil sudlovga qarshi jinoyatlarning jinoyat-huquqiy mohiyatini, kvalifikatsiya qilish muammolarini va profilaktika choralarini kompleks tahlil etish hamda xorijiy tajriba asosida milliy qonunchiligimizni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Odil sudlovga qarshi jinoyatlarning nazariy asoslari haqida adabiyotlarda turlicha qarashlar mavjud. Professor A.I.Chuchaev bu jinoyatlarni "davlatning huquq muhofazasi faoliyatiga bevosita hujum" deb ta'riflaydi.[3.-B.3.] O'zbek olimi X.R.Raximov esa ularni mustaqil guruh sifatida ko'rib, asosiy mezon sifatida ob'ektning – sudlov munosabatlarining – o'ziga xosligini ko'rsatadi.[4.-B.12]

“U.T.Yunusov va B.A.Mirzayev odil sudlovga qarshi jinoyatlarni "sud hokimiyatining normal faoliyatiga, jinoyat va fuqarolik protsessidagi ishtirokchilarning qonuniy huquq hamda manfaatlariga zarar yetkazuvchi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qasddan sodir etilgan xatti-harakatlar" deb belgilaydi.”[3.-B.5.] Ushbu ta'rif jinoyatlarning ikki qatlami – institutsional (sudlov tizimi) va shaxsiy (ishtirokchilarning huquqlari) – ustiga yo'naltirilganligini ta'kidlaydi.

Odil sudlovga qarshi jinoyatlarning umumiy jinoyat-huquqiy belgilari quyidagicha tavsiflanadi. Ob'ekti – sudlov munosabatlari, ya'ni sud, prokuratura va tergov organlarining normal faoliyatiga bo'lgan ijtimoiy munosabatlar. Ob'ektiv tomoni – sudlov jarayonini to'sqinlik qiluvchi yoki buzuvchi harakat yoki harakatsizlik. Sub'ekti – umumiy yoki maxsus shaxs. Sub'ektiv tomoni – qasd, ya'ni jinoyatchi sudlov jarayoniga zarar yetkazishini bilib, buni o'zi xohlaydi.

S.A.Denisov ushbu jinoyatlarni uch asosiy guruhga ajratishni tavsiya qiladi:[5.-B.28] sudlov jarayoniga to'sqinlik qiluvchilar, sudlov qarorini ijro etishga to'sqinlik qiluvchi, sudlov organlarining obro'siga zarar yetkazuvchi moddalarni tasniflash kvalifikatsiya qilishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Yolg'on denonsatsiya (237-modda). Bu jinoyatda sub'ekt biror shaxs haqida u jinoyat sodir etgan deb yolg'on xabar beradi. Jinoyatni noto'g'ri denonsatsiyadan farqlashda qasd – xabarning yolg'on ekanligini bilish – hal qiluvchi mezon hisoblanadi. Og'irlashtiruvchi holatlar: uyushgan guruh tomonidan sodir etilganda; og'ir jinoyatda ayblashda; sun'iy dalillar taqdim etilganda.

Yolg'on guvohlik berish (238-modda). Guvoh, ekspert va tarjimonning o'z protsessual majburiyatlarini ataylab buzishi. Jinoyat uch shaklda namoyon bo'ladi: to'qima ko'rsatuv (fabrication) – umuman bo'lmagan voqeani bo'lgandek taqdim etish; qo'shib yuborish (interpolation) – haqiqiy voqealarga yolg'on qo'shimcha kiritish; o'zgartirish (distortion) – real voqealarning muhim tomonlarini atayin o'zgartirish.

Guvohni majburlash (238-modda, 2-qism). Odil sudlovga qarshi jinoyatlar ichida ijtimoiy xavfi eng yuqori tur. Guvoh ko'rsatuvi ko'pincha asosiy dalil manbayi bo'lgani uchun, ularga tazyiq o'tkazilganda butun tergov buzilib ketadi. Majburlash usullari: pora evaziga og'dirib olish; jismoniy, psixologik yoki ruhiy ta'sir ko'rsatish; yaqin qarindoshlarga zarar berish tahdidi.

Sud hujjatini ijro etmaslik (232-modda) va ijro jarayoniga aralashish (232¹-modda). Bu ikki jinoyat sud hokimiyatining real samaradorligiga to'g'ridan-to'g'ri zarar yetkazadi. Sud hujjatini ijro etmaslik – ma'muriy jazo qo'llanilganidan keyin ham bajarishdan bo'yin tovlashni davom ettirish shaklida namoyon bo'ladi. Ijro jarayoniga aralashish esa davlat ijrochisiga qonunga xilof ravishda ta'sir o'tkazishni o'z ichiga oladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Odil sudlovga qarshi jinoyatlarni kvalifikatsiya qilish amaliyotda bir qator muammolarni keltirib chiqaradi. F.Yu.Samijonov ta'kidlaganidek, "to'g'ri kvalifikatsiya – bu nafaqat huquqiy majburiyat, balki jinoyat huquqining adolat tamoyiliga rioya etilishining asosiy kafolati".[6.]

Birinchi muammo – jinoyatlar raqobati. Guvohni majburlash (238-modda, 2-qism) va shaxsga tahdid qilish (112-modda) o'rtasidagi farqlash mezon – harakatning maqsadi: guvoh ko'rsatuviga ta'sir etish bo'lsa – 238-modda; aks holda – 112-modda. Yolg'on denonsatsiya (237-modda) va tuhmat (139-modda) farqi: birinchisida maqsad jinoiy ish qo'zg'atish, ikkinchisida esa sha'nmi kamsitish.

Ikkinchi muammo – sub'ektiv tomonni isbotlash. Noto'g'ri ko'rsatuv berish yoki tarjima qilishda qasd mavjudligini – ya'ni shaxs buni ongli ravishda qilganini – isbotlash amaliyotda eng katta qiyinchilikni tug'diradi. Kasbiy xato va qasddan aldash o'rtasidagi chiziqni belgilash ko'p hollarda murakkab bo'ladi.

Uchinchi muammo – yuqori latentlik.[7.] Guvohlar qo'rqitilganlikni bildirmaslik; isbotlash qiyinligi; ko'pincha qo'rqituvchi shaxsning yaqin tanish yoki qarindosh ekanligi – bularning barchasi bu turdagi jinoyatlarni aniqlashni qiyinlashtiradi. Oliy sud Plenumining maxsus yo'l-yo'riq ko'rsatmalarining yo'qligi esa sudlov amaliyotiga to'sqinlik qilmoqda.

Profilaktika va tavsiyalar. O'zbekistonda 2016 va 2025 yillardagi Prezident farmonlari bilan amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotlari odil sudlovni mustahkamlashga muhim hissa qo'shmoqda. Biroq profilaktika tizimini yanada kuchaytirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur.

Qonunchilik sohasida: guvohlar va jabrdiydalarni davlat tomonidan himoya qilish to'g'risidagi alohida qonunni qabul qilish; Jinoyat-protsessual kodeksga anonim guvohlik institutini kiritish; JK 238-moddasi sanksiyasiga o'zgartirishlar kiritish; JK odil sudlovga qarshi jinoyatlar bobiga rag'batlantiruvchi moddalarni qo'shish; Oliy sud Plenumining maxsus yo'l-yo'riq ko'rsatmalarini qabul qilishi.

Institutsional mexanizmlar sohasida: prokuratura tizimida odil sudlovga qarshi jinoyatlar bo'yicha ixtisoslashgan bo'lim tashkil etish; guvohlar va jabrdiydalar uchun psixologik yordam markazlari yaratish; sud hujjatlarini ijro etish departamentini texnologik jihatdan kuchaytirish; tergov, prokuratura va sudlar o'rtasida muvofiqlashtirilgan axborot almashish tizimini yo'lga qo'yish.

Huquqiy madaniyat sohasida: ta'lim muassasalarida fuqarolik burchi va guvohlik institutlari haqida bilim berish; OAV va ijtimoiy tarmoqlar orqali keng jamoatchilikni xabardor qilish; adolatli sudlovga ko'maklashgan fuqarolarni rag'batlantirish tizimini joriy etish; barcha darajadagi huquqshunos kadrlarni tizimli malaka oshirish.

XULOSA

Odil sudlovga qarshi jinoyatlar O'zbekiston Respublikasida huquqiy davlatni mustahkamlash, inson huquqlarini ta'minlash va demokratik boshqaruv tamoyillarini rivojlantirish nuqtai nazaridan strategik ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada amalga oshirilgan tahlil quyidagi asosiy xulosalarga olib keldi.

Birinchidan, odil sudlovga qarshi jinoyatlar o'ziga xos ob'ekt – sudlov munosabatlari – va to'g'ridan-to'g'ri qasd bilan boshqa jinoyatlar guruhidan farqlanadi. Ularning qurboni ko'pincha alohida shaxs emas, balki sudlov tizimining o'zi va unga bo'lgan jamiyat ishonchidir.

Ikkinchidan, amaldagi qonunchilikda bir qator bo'shliqlar mavjud: guvohlarni himoya qilishning alohida mexanizmlari yo'qligi; anonim guvohlik institutining tartibga solinmaganligi; Oliy sud Plenumining maxsus yo'riqnomasining yo'qligi.

Uchinchidan, xorijiy mamlakatlar tajribasi ko'rsatadiki, samarali kurash uchun moddiy huquq normalaridan tashqari maxsus protsessual vositalar, guvohlarni himoya dasturlari va tashkiliy mexanizmlar birgalikda ishlashi zarur.

Mazkur tavsiyalarni amalga oshirish O'zbekiston Respublikasida adolatli va mustaqil sudlov tizimini yanada mustahkamlashga, odil sudlovga qarshi jinoyatchilikni kamaytirish hamda fuqarolarning sud hokimiyatiga ishonchini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 8.12.1992 yil (2023 yilgi tahrir). – <https://lex.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. 22.09.1994 yil – Toshkent: Adolat, 2023.
3. Chuchaev A.I. Prestupleniya protiv pravosudiya. – Moskva: INFRA-M, 2018.
4. Raximov X.R. Odil sudlovga qarshi jinoyatlar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
5. Denisov S.A. Aktualnye problemy ugolovnoy otvetstvennosti za prestupleniya protiv pravosudiya. – SPb., 2002.
6. Samijonov F.Yu. Jinoyat kvalifikatsiyasi nazariyasi. – Toshkent: Adolat, 2020.
7. Toshmatov A.R. Odil sudlovga qarshi jinoyatlarning kriminologik xususiyatlari // O'zbekiston huquqiy axborotnomasi. – 2022. – №3.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNI O‘QITISHDA TALABALARNING LISONIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLINGVISTIK TEXNOLOGIYALARI

Odiljonova Kamola Abduvosit qizi
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Andijon davlat pedagogika instituti O‘zbek tili
va adabiyoti kafedrası v.b.dotsenti

Annotatsiya: ushbu maqolada ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitish jarayonida talabalarning lisoniy tafakkurini rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari psixolingvistik yondashuv asosida tahlil qilingan. Lisoniy tafakkurning mazmuni, uning psixologik mexanizmlari hamda ta’lim jarayonidagi o‘rni ilmiy asosda yoritib berilgan. Shuningdek, psixolingvistik texnologiyalarning mohiyati, ularning didaktik imkoniyatlari va talabalarning nutqiy faoliyatini faollashtirishdagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: lisoniy tafakkur, psixolingvistika, psixolingvistik yondashuv, ijtimoiy-gumanitar fanlar, nutqiy faoliyat, tafakkur rivoji, kommunikativ kompetensiya, interaktiv metodlar, muammoli ta’lim, refleksiv yondashuv, assotsiativ fikrlash, ta’lim texnologiyalari

Zamonaviy ta’lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlarning o‘rni tobora ortib borayotgan bir sharoitda talabalarning lisoniy tafakkurini rivojlantirish masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda. Chunki til nafaqat kommunikativ vosita, balki tafakkur shakllanishining asosiy mexanizmlaridan biri sifatida ham namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, globallashuv, axborot oqimining keskin ortishi va raqamli transformatsiya jarayonlari sharoitida talabalarda mustaqil fikrlash, mantiqiy xulosa chiqarish hamda nutqiy faoliyatni ongli boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirish zarurati yanada kuchaymoqda. Shu nuqtai nazardan, psixolingvistik yondashuv asosida ishlab chiqilgan texnologiyalar ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda samarali vosita sifatida qaralmoqda. Lisoniy tafakkur insonning borliqni til orqali idrok etishi, tushunishi va ifodalash jarayonlarini o‘z ichiga oluvchi murakkab kognitiv hodisadir. U nafaqat bilimlarni o‘zlashtirish, balki ularni qayta ishlash, tizimlashtirish va yangi mazmun yaratish imkonini beradi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar esa mazmunan til bilan bevosita bog‘liq bo‘lganligi sababli, ushbu fanlarni o‘qitish jarayonida talabalarning lisoniy tafakkurini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar mavjud. Biroq amaliyotda ko‘pincha mazkur fanlar faqat reproduktiv bilimlarni berishga yo‘naltirilgan bo‘lib, talabalarning mustaqil fikrlash va nutqiy faoliyatini rivojlantirishga yetarlicha e’tibor qaratilmaydi. Psixolingvistika fanining

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

yutuqlari shuni ko‘rsatadiki, til va tafakkur o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, ularning rivojlanishi parallel tarzda kechadi. [1, 18-b] Til birliklarini ongli ravishda o‘zlashtirish, ularni turli kommunikativ vaziyatlarda qo‘llay olish, semantik va pragmatik jihatlarni anglash talabalarning lisoniy tafakkurini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Shu sababli, ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda psixolingvistik texnologiyalarni qo‘llash orqali ta’lim jarayonini interaktiv, refleksiv va kognitiv jihatdan boyitish mumkin. Psixolingvistik texnologiyalar deganda, til va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlikni hisobga olgan holda o‘quv jarayonini tashkil etishning innovatsion usullari tushuniladi. Bunday texnologiyalar talabalarning nutqiy faoliyatini faollashtirish, ularning ichki nutqini rivojlantirish, semantik tahlil qilish, assotsiativ fikrlashni kengaytirish hamda kommunikativ kompetensiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, matn bilan ishlash jarayonida psixolingvistik yondashuvdan foydalanish talabalarning mazmunni chuqur anglash, uni qayta talqin qilish va yangi g‘oyalar yaratish qobiliyatini rivojlantiradi.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar doirasida matn asosiy didaktik vosita sifatida xizmat qiladi. Matnni o‘qish, tahlil qilish, qayta ishlash va interpretatsiya qilish jarayonida talaba nafaqat bilim oladi, balki o‘z tafakkurini ham rivojlantiradi. Psixolingvistik yondashuv asosida tashkil etilgan matn bilan ishlash texnologiyalari talabalarning kognitiv faolligini oshiradi, ularni mustaqil xulosa chiqarishga undaydi hamda nutqiy faoliyatini takomillashtiradi. Bu jarayonda savol-javob, munozara, muammoli vaziyatlar yaratish, erkin yozuv, konseptual xaritalar tuzish kabi metodlar muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalarning lisoniy tafakkurini rivojlantirishda ichki nutq mexanizmlarini faollashtirish ham muhim hisoblanadi. Ichki nutq inson tafakkurining asosiy shakllaridan biri bo‘lib, u orqali shaxs o‘z fikrlarini shakllantiradi, rejalashtiradi va nazorat qiladi. Ta’lim jarayonida ichki nutqni rivojlantirish uchun refleksiv topshiriqlar, o‘z-o‘zini tahlil qilish, fikrlarni yozma shaklda ifodalash kabi texnologiyalar samarali hisoblanadi. Bu esa talabalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, assotsiativ fikrlashni rivojlantirish ham lisoniy tafakkurning muhim komponentlaridan biri hisoblanadi. Assotsiatsiyalar orqali talaba yangi bilimlarni mavjud bilimlar bilan bog‘laydi, ularni tizimlashtiradi va mustahkamlaydi. [2, 124-b] Psixolingvistik texnologiyalar doirasida assotsiativ xaritalar, klasterlar, semantik tarmoqlar tuzish orqali talabalarning tafakkurini kengaytirish mumkin. Bu usullar ayniqsa murakkab tushunchalarni o‘zlashtirishda samarali hisoblanadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda muammoli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish ham talabalarning lisoniy tafakkurini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Muammoli vaziyatlar talabalarda kognitiv dissonans hosil qilib, ularni yangi bilim izlashga undaydi. Bu jarayonda talaba o‘z fikrini asoslash, dalillar keltirish, qarama-qarshi nuqtai nazarlarni tahlil qilish orqali o‘z lisoniy tafakkurini rivojlantiradi. Psixolingvistik yondashuv esa ushbu jarayonni yanada chuqurlashtirib, nutqiy faoliyat bilan uyg‘unlashtiradi. Zamonaviy ta’limda raqamli texnologiyalarning keng qo‘llanilishi psixolingvistik texnologiyalarni yanada takomillashtirish imkonini bermoqda. Onlayn platformalar, interaktiv dasturlar, sun’iy intellekt asosidagi vositalar talabalarning nutqiy faoliyatini faollashtirish, individual yondashuvni ta’minlash va o‘quv jarayonini moslashuvchan tashkil etish imkonini beradi. Masalan, virtual muhokamalar, bloglar, forumlar orqali talabalar o‘z fikrlarini erkin ifodalash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa ularning lisoniy tafakkurini rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Psixolingvistik texnologiyalarni joriy etish jarayonida o‘qituvchining roli ham alohida ahamiyatga ega. O‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki ta’lim jarayonini tashkil etuvchi, yo‘naltiruvchi va motivatsiya beruvchi shaxs sifatida namoyon bo‘ladi. U talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, ularning nutqiy va kognitiv faoliyatini faollashtiruvchi metodlarni tanlashi zarur. Shu bilan birga, o‘qituvchi psixolingvistik bilimlarga ega bo‘lishi, til va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqur anglagan holda ta’lim jarayonini tashkil etishi muhimdir.

Talabalarning lisoniy tafakkurini rivojlantirish jarayoni uzluksiz va tizimli bo‘lishi lozim. Bu jarayonda nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy faoliyat ham muhim o‘rin tutadi. Talabalar turli nutqiy vaziyatlarda ishtirok etish, o‘z fikrlarini og‘zaki va yozma shaklda ifodalash, muhokama va munozaralarda qatnashish orqali o‘z lisoniy tafakkurlarini rivojlantiradilar. Psixolingvistik texnologiyalar esa ushbu jarayonni samarali tashkil etish imkonini beradi. Lisoniy tafakkurni rivojlantirish jarayonini chuqurroq tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ushbu jarayon faqat til birliklarini o‘zlashtirish bilan cheklanmaydi, balki u murakkab psixik faoliyat sifatida shaxsning kognitiv, emotsional va ijtimoiy tajribasi bilan uzviy bog‘liq holda shakllanadi. Talabalarda lisoniy tafakkurning rivojlanishi ularning individual psixologik xususiyatlari, bilim darajasi, nutqiy tajribasi hamda kommunikativ muhit bilan bevosita aloqador hisoblanadi. Shu sababli psixolingvistik yondashuv texnologiyalarini ishlab chiqishda differensial yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. [3, 35-b]

Psixolingvistik nuqtai nazardan qaraganda, tilni o‘zlashtirish va undan foydalanish jarayoni bir necha bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Dastlabki

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

bosqichda til birliklari qabul qilinadi va ongda kodlanadi, keyingi bosqichda esa ushbu birliklar semantik jihatdan qayta ishlanadi va ma’no hosil qilinadi. Yakuniy bosqichda esa nutqiy faoliyat amalga oshiriladi, ya’ni fikr og‘zaki yoki yozma shaklda ifodalanadi. Ushbu jarayonlarning har biri o‘ziga xos psixologik mexanizmlarga ega bo‘lib, ta’lim jarayonida aynan shu mexanizmlarni faollashtirish lisoniy tafakkurni rivojlantirishning asosiy sharti hisoblanadi.

Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda mazmunni tushunish va talqin qilish muhim o‘rin tutadi. Talabalar ko‘pincha matnni yuzaki o‘zlashtiradilar, uning chuqur semantik qatlamlarini anglashga yetarli e’tibor qaratmaydilar. Psixolingvistik texnologiyalar esa aynan shu muammoni hal etishga yo‘naltirilgan bo‘lib, ular matnni ko‘p bosqichli tahlil qilish, kontekstni hisobga olish, yashirin ma’nolarni aniqlash kabi ko‘nikmalarni shakllantiradi. Bu esa talabalarning analitik fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, lisoniy tafakkur va tanqidiy fikrlash o‘zaro chambarchas bog‘liqdir. Talaba qanchalik chuqur fikrlasa, u o‘z fikrini shunchalik aniq va mantiqiy ifodalay oladi. Shu nuqtai nazardan, psixolingvistik texnologiyalarni qo‘llash orqali nafaqat nutqiy faoliyat, balki tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini ham rivojlantirish mumkin. Masalan, bahs-munozara metodlari, argumentatsiya asosida yozma ishlar, tahliliy esse yozish kabi topshiriqlar talabalarning fikrlash jarayonini faollashtiradi va ularni mustaqil qaror qabul qilishga o‘rgatadi. Bundan tashqari, lisoniy tafakkur ijodiy fikrlash bilan ham bevosita bog‘liqdir. Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda ijodiy yondashuvni qo‘llash orqali talabalar yangi g‘oyalar yaratish, muammolarga noodatiy yechim topish va o‘z fikrini original tarzda ifodalash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Psixolingvistik texnologiyalar doirasida kreativ yozuv, metaforik tafakkur, obrazli ifoda vositalaridan foydalanish kabi usullar ayniqsa samarali hisoblanadi.

Talabalarning lisoniy tafakkurini rivojlantirishda muhit omili ham muhim rol o‘ynaydi. O‘quv jarayonida erkin va ochiq kommunikativ muhit yaratish talabalarni faol ishtirok etishga undaydi. Agar talaba o‘z fikrini erkin ifoda eta olsa, u holda uning nutqiy faoliyati va tafakkuri yanada rivojlanadi. Shu sababli o‘qituvchi tomonidan qo‘llab-quvvatlovchi, motivatsion va interaktiv muhitni shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi. Psixolingvistik texnologiyalarni qo‘llash samaradorligini oshirish uchun baholash tizimini ham takomillashtirish zarur. An’anaviy baholash usullari ko‘pincha faqat bilim darajasini aniqlashga qaratilgan bo‘lsa, zamonaviy yondashuvlar talabaning fikrlash jarayoni, nutqiy faoliyati va ijodiy yondashuvini ham baholashni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, portfoliolar, refleksiv yozuvlar, og‘zaki taqdimotlar kabi baholash

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

shakllari samarali hisoblanadi. Shuningdek, interdiscipliner yondashuv ham lisoniy tafakkurni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy-gumanitar fanlar boshqa fanlar bilan integratsiya qilinib o‘qitilganda, talabalarda keng qamrovli fikrlash shakllanadi. Masalan, tarix, falsafa, adabiyot va tilshunoslik fanlari o‘zaro bog‘liq holda o‘qitilganda, talabalar voqelikni turli nuqtai nazardan tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa ularning lisoniy tafakkurini yanada boyitadi. [4, 145-b]

Xorijiy tajribalar tahlili ham shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan ta’lim tizimlarida psixolingvistik yondashuv keng qo‘llanilmoqda. Talabalarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish, ularni faol kommunikatsiyaga jalb etish va mustaqil fikrlashga o‘rgatish asosiy ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Bu tajribalarni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish orqali o‘qitish samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin. Umuman olganda, psixolingvistik texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni talabalarning shaxs sifatida rivojlanishiga, ularning intellektual salohiyatini oshirishga va zamonaviy jamiyat talablariga mos mutaxassis sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Lisoniy tafakkur esa ushbu jarayonning markaziy komponenti sifatida namoyon bo‘lib, uni rivojlantirishga qaratilgan har qanday pedagogik faoliyat ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda talabalarning lisoniy tafakkurini rivojlantirishda psixolingvistik texnologiyalardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biridir. Ushbu texnologiyalar talabalarning mustaqil fikrlash, mantiqiy tahlil qilish, nutqiy faoliyatni rivojlantirish hamda kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy ta’lim tizimida bunday yondashuvlarni keng joriy etish orqali raqobatbardosh, ijodkor va mustaqil fikrlovchi mutaxassislarni tayyorlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmudov N. Til va tafakkur masalalari. – Toshkent: Fan, 2018.
2. Nurmonov A. Tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent: Akademnashr, 2020.
3. Yo‘ldoshev B. Nutq madaniyati va uslubi asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
4. To‘xtasinov I. Pedagogik texnologiyalar va ularni ta’limda qo‘llash. – Toshkent: Tafakkur, 2017.
5. Qodirov B. Psixologiya. – Toshkent: O‘zbekiston, 2016.
6. G‘ulomov A. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2015.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

DARS JARAYONIDA ADABIY-NUTQIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH ORQALI O‘QUVCHILARDA KREATIV VA TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

O‘smanova Diloromxon Ziyodinovna

Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi,

MBMTM kafedrası v.b. dotsenti

dusmonova860@gmail.com

ORCID ID 0009-0007-7723-3872

Annotatsiya: Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining adabiy-nutqiy kompetensiyalarini bir qancha tarkibiy elementlari, matn tahlili, nutqiy ijodiylik va qobiliyatlarga alohida to‘xtalib o‘tilgan. Shuningdek, o‘qishni tushunishi o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashiga muhim omil bo‘lishi ta’kidlab o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: adabiy-nutqiy kompetensiya, matn, diagnostika, korreksiya, o‘qish savodxonligi, boshlang‘ich ta’lim.

Kirish. Adabiy-nutqiy kompetensiya bugungi kompetensiyaviy yondashuv asosidagi ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Mazkur kompetensiya o‘quvchining badiiy matnni anglash, uni tahlil qilish, matn asosida mustaqil fikr yuritish hamda o‘z fikrini og‘zaki va yozma shaklda ifodalash qobiliyatlarini qamrab oladi. [1] Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida adabiy-nutqiy kompetensiyani shakllantirish o‘quvchilarning keyingi o‘quv faoliyati, muloqot madaniyati va o‘qish savodxonligi rivoji uchun mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu kompetensiya bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan bir necha tarkibiy elementlardan tashkil topadi.

1. O‘qish tushunishi. O‘qish tushunishi adabiy-nutqiy kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismi bo‘lib, o‘quvchining matn mazmunini anglash, undagi asosiy fikrni ajratish va voqealar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni tushunish qobiliyatini ifodalaydi. O‘qish jarayoni faqatgina matndagi so‘zlarni o‘qish emas, balki ularning mazmunini idrok etish, muallif g‘oyasini tushunish va matndan xulosa chiqarishni ham o‘z ichiga oladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish tushunishi quyidagi ko‘nikmalar orqali namoyon bo‘ladi:

- matn mavzusini aniqlash;
- g‘oyani ajratib olish;
- voqealar ketma-ketligini tushunish;
- sabab–natija munosabatlarini anglash;
- qahramonlarning xatti-harakatlarini baholash;
- matndan kerakli ma’lumotni topish;

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

- yashirin ma’nolarni tushunish. Bunda o‘quvchi ertak yoki hikoyani o‘qigandan so‘ng “Asarning asosiy g‘oyasi nima?”, “Qahramon nima sababdan bunday ish tutdi?”, “Voqea qanday yakunlandi?” kabi savollarga javob bera olishi kerak. Bu esa o‘quvchining nafaqat matnni o‘qiganini, balki uni tushunganini ham ko‘rsatadi.

O‘qish tushunishi jarayonida prediktsiya (oldindan taxmin qilish), savol berish, muhim fikrlarni ajratish va umumlashtirish kabi strategiyalardan foydalanish samarali natija beradi. Bunday metodlar o‘quvchining faol o‘quvchi sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, o‘qish tushunishi o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi. O‘quvchi matndagi voqealarni real hayot bilan bog‘laydi, muallif pozitsiyasini anglaydi va o‘z munosabatini bildiradi. Shu sababli o‘qish savodxonligini rivojlantirishda mazmunli o‘qish texnologiyalaridan foydalanish muhim hisoblanadi.

2. Matn tahlili. Matn tahlili adabiy-nutqiy kompetensiyaning muhim elementlaridan biri bo‘lib, o‘quvchining badiiy matnni chuqur idrok etishi va uning badiiy xususiyatlarini anglashini ta’minlaydi. Matn tahlili jarayonida o‘quvchi matnning tuzilishi, uslubi, obrazlari va til vositalarini o‘rganadi. Boshlang‘ich sinflarda matn tahlili quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshiriladi:

- badiiy vositalarni aniqlash;
- obrazlarni tavsiflash;
- janr xususiyatlarini farqlash;
- matnning kompozitsion tuzilishini tushunish;
- muallif tilining o‘ziga xosligini anglash. Alohida to‘xtaladigan bo‘lsak, o‘quvchi metafora, taqqoslash, jonlantirish kabi badiiy vositalarni tanib olishi va ularning matndagi vazifasini tushuntirishi kerak. “Quyosh oltin sochlarini yoydi” kabi ifodalarni o‘quvchi obrazli tasvir sifatida tushunishi badiiy tafakkurning shakllanayotganidan dalolat beradi. Matn tahlili o‘quvchilarda estetik didni rivojlantiradi. Ular badiiy asarning emotsional ta’sirini his qiladi, qahramonlarga nisbatan munosabat bildiradi va muallifning maqsadini tushunishga harakat qiladi. Bu esa kitobxonlik madaniyatining shakllanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, matn tahlili o‘quvchilarning tahliliy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. O‘quvchi voqealarni taqqoslaydi, umumlashtiradi va xulosalar chiqaradi. Bu jarayon kelajakdagi mustaqil o‘qish faoliyati uchun muhim ahamiyatga ega.

3. Nutqiy ijodiylik. Nutqiy ijodiylik o‘quvchining matn asosida yangi fikr yaratishi, mustaqil mulohaza yuritishi va o‘z fikrlarini erkin ifodalash

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qobiliyatini bildiradi. Ushbu komponent adabiy-nutqiy kompetensiyaning amaliy jihatini tashkil etadi. Nutqiy ijodiylik quyidagi faoliyat turlari orqali rivojlantiriladi:

- qayta hikoya qilish;
- matn asosida dialog tuzish;
- hikoyani davom ettirish;
- matn bo‘yicha esse yoki xulosa yozish;
- qahramon nomidan fikr bildirish;

- sahnalashtirish va rolli o‘yinlar. Masalan, o‘quvchilarga hikoya yakunini o‘zgartirish yoki yangi qahramon kiritib voqeani davom ettirish topshirig‘i berilishi mumkin. Bu topshiriqlar bolalarning tasavvurini kengaytiradi hamda ijodiy tafakkurini rivojlantiradi. Nutqiy ijodiylik o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshiradi. Ular yangi so‘z va iboralardan foydalanishga harakat qiladi, gaplarni grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzishni o‘rganadi. Shu bilan birga, o‘quvchi o‘z fikrini mustaqil va erkin ifodalashga odatlanadi. Og‘zaki ijodiy topshiriqlar esa o‘quvchilarning nutq ravonligini oshiradi, yozma topshiriqlar esa yozma savodxonlikni mustahkamlaydi. Ayniqsa, integrativ mashqlar — o‘qish, yozish, gapirish va tinglash faoliyatlarini birlashtiruvchi topshiriqlar — nutqiy ijodkorlikni samarali rivojlantiradi.

4. Kommunikativ qobiliyatlar. Kommunikativ qobiliyatlar o‘quvchining boshqalar bilan samarali muloqot qilish, fikrini aniq va mantiqan izchil bayon etish ko‘nikmalarini ifodalaydi. Zamonaviy ta‘lim tizimida kommunikativ kompetensiya shaxsning ijtimoiy faoliyatida muhim o‘rin egallaydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kommunikativ qobiliyatlar quyidagilar orqali namoyon bo‘ladi:

- savollarga to‘liq javob berish;
- suhbatdosh fikrini tinglash;
- fikrni dalillar bilan asoslash;
- guruhda ishlash;
- bahs-munozarada ishtirok etish;

- og‘zaki nutq madaniyatiga rioya qilish. Bu jarayonda matn yuzasidan “Siz qahramon o‘rnida bo‘lsangiz nima qilardingiz?” kabi savollar o‘quvchilarning erkin fikr yuritishini rag‘batlantiradi. Bunday topshiriqlar orqali o‘quvchilar o‘z fikrini asoslashga va boshqalar fikrini hurmat qilishga o‘rganadi. Kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishda interfaol metodlar muhim ahamiyatga ega. “Aqliy hujum”, “Munozara”, “Rolli o‘yin”, “Klaster” kabi metodlar o‘quvchilarning muloqot faolligini oshiradi. Shuningdek, kommunikativ kompetensiya nafaqat so‘z orqali, balki ovoz ohangi, imo-ishora va mimika orqali ham namoyon

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

bo‘ladi. Shu sababli ifodali o‘qish va sahnalashtirish mashqlari o‘quvchilarning nutq madaniyatini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi.

5. Metakognitiv nazorat. Metakognitiv nazorat o‘quvchining o‘z o‘quv faoliyatini nazorat qilishi, o‘z tushunishini baholashi va kerakli strategiyalarni tanlay olish qobiliyatini anglatadi. [14] Bu komponent adabiy-nutqiy kompetensiyaning eng murakkab, biroq muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Metakognitiv faoliyat quyidagi ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi:

- o‘qish maqsadini belgilash;
- tushunmagan joylarni aniqlash;
- savollar qo‘yish;
- strategiyalarni tanlash;
- o‘z faoliyatini baholash;

- xatolar ustida ishlash. Ya’ni o‘quvchi matnni o‘qishdan oldin “Men bu matndan nimani bilib olaman?” degan savolni o‘ziga beradi. O‘qish jarayonida esa tushunmagan joylarini qayta o‘qiydi yoki izoh so‘raydi. O‘qishdan keyin esa matn mazmunini umumlashtiradi va o‘z tushunganini baholaydi. Metakognitiv strategiyalar o‘quvchining mustaqil o‘qish faoliyatini rivojlantiradi. U o‘qish jarayonida qaysi usul samarali ekanini anglay boshlaydi. Prediktsiya qilish, savol tuzish, reja asosida o‘qish, klaster tuzish kabi strategiyalar o‘quvchilarning o‘qish samaradorligini oshiradi.

Boshlang‘ich sinfda metakognitiv nazoratni shakllantirish o‘quvchilarning kelgusidagi ta’lim jarayonida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga zamin yaratadi. Chunki o‘z faoliyatini nazorat qila oladigan o‘quvchi mustaqil fikrlash va o‘zini rivojlantirishga intiladi.

Xulosa. Demak, adabiy-nutqiy kompetensiya o‘quvchining badiiy matnni tushunishi, tahlil qilishi, ijodiy fikrlashi, samarali muloqot qilishi va o‘z o‘quv faoliyatini nazorat qilishi bilan bog‘liq murakkab integrativ tizimdir. Uning tarkibiy elementlari bir-biri bilan uzviy bog‘langan bo‘lib, kompleks rivojlantirilgandagina yuqori natija beradi. Boshlang‘ich ta’limda adabiy-nutqiy kompetensiyaning rivojlantirish o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi, tanqidiy va ijodiy fikrlashi hamda kommunikativ madaniyatini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Shu sababli ta’lim jarayonida interfaol metodlar, diagnostik topshiriqlar va korreksion mashqlar tizimidan samarali foydalanish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ziyomammedov B. Pedagogika. – Toshkent: Turon-iqbol, 2013.
2. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2009.
4. Safarova R. O‘qish savodxonligini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: Tafakkur, 2020.
5. Ro‘ziyeva D. Interfaol metodlar: mohiyati va qo‘llanilishi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016.
6. Vygotsky L.S. Thinking and Speech. – Moscow: Pedagogika, 1982.
7. Leontyev A.A. Psixologiya obshcheniya. – Moskva: Smysl, 1999.
8. Bloom B. Taxonomy of Educational Objectives. – New York: Longman, 1956.
9. Bruner J. The Process of Education. – Cambridge: Harvard University Press, 1960.
10. G‘afforova T. Boshlang‘ich ta’limda nutq o‘stirish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
11. Davletshin M. Umumiy pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
12. PIRLS 2021 Assessment Framework. – Paris: OECD Publishing, 2021.
13. PISA 2022 Reading Literacy Framework. – Paris: OECD Publishing, 2022.
14. Zimnyaya I.A. Asosiy kompetensiyalar ta’lim natijasi sifatida. – Moskva: Mutaxassislarni tayyorlash sifati muammolari bo'yicha tadqiqot markazi, 2004.
15. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2011.

TA’LIM JARAYONIDA AKSIOMATIK YONDASHUVDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Kamolova Nargiza Ibragimovna
ISFT instituti “Psixologiya va pedagogika”
kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta’lim jarayonida aksiomatik yondashuvdan foydalanishning pedagogik ahamiyati yoritilgan. Unda aksiomatik yondashuvning nazariy asoslari, o‘quvchilarning mantiqiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishdagi o‘rni, bilimlarni tizimli o‘zlashtirishga ta’siri hamda ta’lim samaradorligini oshirishdagi imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, ushbu yondashuvni dars jarayonida qo‘llash orqali o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, dalillash va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kalit so‘zlar: ta’lim jarayoni, aksiomatik yondashuv, pedagogik ahamiyat, mantiqiy fikrlash, tanqidiy tafakkur, mustaqil ta’lim, bilimlarni tizimlashtirish, innovatsion pedagogika, o‘quv faoliyati, ta’lim samaradorligi.

Zamonaviy fanlar taraqqiyotiga bog‘liq holda raqamlashtirish jarayoni chuqurlashgani sari aksiomatizatsiya – ya’ni nazariyani boshlang‘ich qoidalar orqali qayta qurish – fizikada, informatikada va kimyoda ham metodik zaruratga aylanmoqda. Umumta’lim dasturlarida o‘quv faoliyatini kognitiv mehnat sifatida qayta loyihalash, o‘quv konseptlarini minimal asoslardan boshlab konsistent tizimga keltirish ehtiyoji kuchaymoqda. Aksiomatik yondashuv – ilmiy bilishning eng yuksak darajada tizimlashtirilgan, mantiqiy qat’iyat va terminologik aniqlikni taqozo etadigan metodologik modeli bo‘lib, u orqali nazariya o‘zining boshlang‘ich, isbot talab qilmaydigan qoidalaridan (aksiomalardan) kelib chiqib, qat’iy mantiqiy qoidalar asosida teoremlar, qonunlar va tushunchalar tarmog‘ini barpo etadi.

Mazkur yondashuvning falsafiy-didaktik mohiyati aynan shu darajada formallashtirish va konseptual ravshanlik orqali o‘quv jarayonini epistemik barqarorlik, semantik izchillik hamda metodik samaradorlikka olib chiqish bilan bog‘liqdir. Aksiomatik yondashuvning falsafiy asoslari (ontologik, gnoseologik, metodologik, aksiologik qatlamlarda), didaktik talablari (aniqlik, izchillik, to‘liqlik, mustaqillik, minimalizm, tushunchaviy iqtisod) hamda ta’limga moslashtirilgan amaliy loyiha yechimlari (o‘quv modullari, dars ssenariylari, baholash mezonlari, kontekstli topshiriqlar va laboratoriya mashqlari) batafsil tahlil qilish, aksiomatik yondashuvni darsga integratsiya qilishning metodik algoritmi va pedagogik samaradorligini baholash bo‘yicha tadqiq metodologiyasi taklif etish bilan izohlanadi.

Aksiomatik metod ilmiy-nazariy bilimlarni rivojlantirish va tizimlashtirish usuli bo‘lib, unda ayrim chin deb qabul qilingan qoidalar (aksiomalar) asos qilib olinadi va ulardan mantiqiy yo‘l bilan boshqa barcha bilimlar (teoremlar) isbotlanadi. Uning metodologik o‘rni shundaki, u ilmiy bilish metodlari ichida maxsus o‘rin tutadi, chunki bilimlarni qat’iy tartibda qurish va tizimlashtirish imkonini beradi.

Maktab kimyo darslarida aksiomatik metodning qo‘llanishi quyidagicha namoyon bo‘ladi:

asosiy tushunchalarni belgilash orqali, masalan, “atom – moddalar tuzilishining eng kichik zarrachasi”, “modda massasining saqlanish qonuni har bir kimyoviy reaksiyada amal qiladi”, “element atomlari ma’lum tartibda birikib molekula hosil qiladi”;

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

murakkab tushunchalarni chiqarib olish, shu aksiomalardan mantiqan kelib chiqib, “reaksiya tenglamasini tuzish”, “mol tushunchasi va molyar massa” kabi tushunchalarni o‘quvchilarga izohlash mumkin;

tartiblangan bilim tizimi yaratish, masalan, avval aksioma sifatida “reaksiyalarda atomlar yo‘qolmaydi va paydo bo‘lmaydi” qoidasi keltiriladi, keyin o‘quvchilar shu asosda tenglamalarni tenglashtirishni o‘rganadilar.

Aksiomalar va teoremlar o‘rtasidagi bog‘liqlik. Aksiomatik bilim qurishda:

dastlab asosiy tushunchalar belgilanadi, ularning ba’zilar predmetlarni (masalan, atom, molekula), boshqalari esa ularning o‘zaro munosabatini (reaksiya, bog‘lanish) bildiradi;

keyin esa aksiomalar (isbot talab qilmaydigan qoidalar) shakllantiriladi, masalan: “kimyoviy reaksiyada modda massasining saqlanishi” yoki “bir elementning atomlari bir xil tuzilishga ega”;

aksiomalardan **teoremlar** – ya’ni boshqa qonunlar va qoidalar chiqariladi, masalan, “reaksiyalarni hisoblashda koeffitsientlar soni atomlar soniga mos kelishi kerak” kabi qoidalar.

Bu jarayon o‘quvchilarda mantiqiy tafakkurni rivojlantiradi va kimyo qonunlarining tizimli bog‘liqligini ko‘rsatadi [2, 26-b].

Aksiomatik metod qadimiy fanlarda ham qo‘llangan. Aristotel birinchi bo‘lib barcha fikrlarni **asosiy qoidalar** va **isbot talab qiladigan hukmlarga** bo‘lgan.

Mazmunli va formal aksiomatik tizimlar bir vaqtning o‘zida turli obyektlar tizimlarini qanoatlantirishi mumkin, ular esa o‘z navbatida mazkur tizimlarga nisbatan model vazifasini o‘taydi. Aksiomalar tizimi – pedagogik obyektlarni loyihalash texnologiyasining nazariy asoslari bo‘lib, pedagogik texnologiya esa yuqorida qayd etilgan aksiomalarning tizimini o‘zida aks ettiruvchi bir turdagi model hisoblanadi [4,46-b].

Aksiomatik yondashuv pedagogik texnologiyalar nazariyasining yangi asosli vositasi bo‘lib, ya’ni u zamonaviy ilmiy pedagogik bilimlarni va ularning rivojlanishini tartibga solish va tizimlashtirishni osonlashtiradi. Aksiomatik yondashuv nazariyaning alohida bo‘limlari o‘rtasidagi ichki mantiqiy bog‘liqlikni aniqlashga imkon beradi, boshlang‘ich holatlarni va aksiomalardan olingan holatlarni aniq ajratib ko‘rsatadi, bu aniqlik va qat’iyatga o‘rgatadi. Eng muhim jihati shundaki, aksiomatik yondashuv ilmiy tadqiqot va yangi qonuniyatlarni aniqlash uchun bebaho imkoniyat taqdim etadi.

Aksomatik yondashuv ilmiy nazariyani qurish usuli bo‘lib, unda nazariyaning asosiga aksiomalar deb ataluvchi ayrim boshlang‘ich qoidalar

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qo‘yiladi, nazariyaning barcha qolgan jummalari esa aynan shu aksiomalardan mantiqan kelib chiqadigan xulosalar sifatida olinadi.

Kimyoni mantiqan asoslash zarurati va bu boradagi aniq vazifalar XIX asrdayoq sezilarli darajada shakllandi. Bir tomondan, “element”, “atom”, “molekula”, “modda miqdori”, “tarkib” kabi fundamental tushunchalarni aniqlashtirish va murakkabroq tushunchalarni eng sodda tushunchalarga keltirish jarayoni tobora qat’iy mantiqiy asosda olib borildi, boshqa tomondan, turli “aksiomatik paketlar”ning paydo bo‘lishi (masalan, kislotali–asosli o‘zaro ta’sirning turli ta’riflari, muvozanatni tavsiflovchi turli boshlang‘ich farazlar) aksiomatik metodni rivojlantirdi hamda umumiy metakimyoviy savollarni, avvalo, ixtiyoriy aksiomatik kimyoviy nazariya tushunchasiga daxldor qarama-qarshiliksizlik, to‘liqlik va aksiomalarning mustaqilligi muammolarini ilgari surdi [1, 36-b].

Aksiomatik metod qadimdan fan rivojining asosi bo‘lib kelgan. U avvalo geometriyada qo‘llanilgan bo‘lsa-da, keyinchalik barcha tabiiy fanlarga, jumladan kimyoga ham tatbiq etilgan. Aksiomatik metodning mohiyati shundan iboratki, fanning barcha qonunlari va qoidalari cheklangan miqdordagi asosiy aksiomalar hamda ta’riflardan kelib chiqadi. Bunda ilmiy izchillik, qat’iylik va mantiqiylik ta’minlanadi.

Kimyo fanida aksiomatik metodni qo‘llash shuni anglatadiki, darsliklar va o‘quv jarayonida turli hodisa va qonunlar alohida-alohida o‘rgatilmaydi, balki ularning barchasi bir necha asosiy tamoyillarga tayanadi. Masalan, moddiy dunyoning zarrachalardan tashkil topganligi, moddiy jismlarning doimo o‘zgarishda ekanligi, energiya saqlanish qonuni kabi aksiomatik tamoyillar o‘quvchilarga kimyoning barcha bo‘limlarini yagona ilmiy tizim sifatida o‘zlashtirish imkonini beradi.

Kimyo ta’limining o‘ziga xos jihati shundaki, unda abstrakt tushunchalar bilan bir qatorda bevosita tajriba orqali kuzatiladigan hodisalar ham mavjud. Shu sababli aksiomatik yondashuv kimyo o‘qitishda ikki yo‘nalishda qo‘llanishi mumkin:

nazariy darajada – asosiy aksiomalar, ta’riflar va kimyoviy qonunlar tizimi shakllantiriladi;

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

amaliy-tajriba darajasida – o‘quvchilar ushbu aksiomatik qoidalarni tajriba yo‘li bilan tasdiqlaydi.

Bunday yondashuv o‘quvchilarda nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lash ko‘nikmasini rivojlantiradi.

1-rasm. Kimyo fanini o‘qitishda aksiomatik yondashuvning

xususiyatlari

O‘quv jarayonida aksiomatik tuzilma tizimlari darslik, o‘quv qo‘llanma va metodik materiallarda o‘z ifodasini topadi. Agar geometriyada aksiomatik asoslar yordamida teoremlar isbotlansa, kimyoda aksiomatik qoidalar yordamida kimyoviy qonun va nazariyalar mantiqiy asoslanadi. Masalan, “Modda massasining saqlanish qonuni” Lomonosov va Lavuazye tajribalari orqali isbotlansa-da, aslida u aksiomatik tamoyil sifatida qabul qilinadi va keyingi barcha kimyoviy hisoblashlarga tayanch bo‘lib xizmat qiladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kimyo darslarida asosiy tushunchalar – atom, molekula, element, birikma, kimyoviy bog‘, valentlig kabi kategoriyalar – aksiomatik asosda kiritilishi mumkin. Masalan, atomni “moddaning eng kichik zarrachasi” sifatida qabul qilish o‘quvchi uchun aksioma sifatida beriladi. Keyinchalik, kvant mexanikasi va atomning murakkab tuzilishi o‘rganilganda, bu aksiomatik ta’rif kengaytiriladi va yanada chuqurroq ilmiy asosga ega bo‘ladi.

Kimyo ta’limida asosiy qonun va nazariyalar (modda massasining saqlanish qonuni, tarkibning doimiyligi qonuni, karrali nisbatlar qonuni, gaz qonunlari, atom-molekulyar nazariya, kimyoviy bog‘lanish nazariyasi va boshqalar) ham aksiomatik metod asosida o‘rgatiladi. Bunda o‘quvchilarga qonunlarning o‘zaro bog‘liqligi, ularning yagona ilmiy tizim sifatida mavjudligi ko‘rsatiladi.

Masalan, D.I. Mendeleyevning davriy qonuni avval aksiomatik qoidaga asoslanadi: “Kimyoviy elementlarning xossalari ularning atom massasiga (yoki keyinchalik atom raqamiga) davriy bog‘liqdir.” Shu aksiomatik qoidadan kelib chiqib, davriy sistema tushuntiriladi.

Aksiomatik metod o‘quvchilarni nafaqat bilim olishga, balki ilmiy tafakkur tarzida fikrlashga o‘rgatadi. Masalan, biror kimyoviy qonunni o‘zlashtirgan o‘quvchi uni boshqa jarayonlarga qo‘llashga, yangi xulosalar chiqarishga o‘rganadi. Bu esa ijodiy tafakkurni, mantiqiy tahlilni va umumlashtirish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Aksiomatik yondashuvning didaktik mohiyati shundaki, u kimyo ta’limini faqat tajriba va kuzatish asosidagi tasodifiy bilimlar yig‘indisi emas, balki ilmiy asoslangan, mantiqan izchil va qat’iy tizim sifatida o‘quvchilarga taqdim etish imkonini beradi. Bu yondashuvning o‘quv jarayonida qo‘llanilishi esa, o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yanada chuqurlashtiradi, ularda mustaqil fikrlash, ilmiy asoslash va deduktiv xulosalar chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi, kimyo fanining mohiyatini boshqa tabiiy fanlar bilan uzviy bog‘liq holda anglash imkonini beradi, bu esa zamonaviy ta’limning eng asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kuchkarov M.A., Kamolova N.I. Turdiyev Z.Z. Anorganik kimyo. O‘quv qo‘llanma. -T.: Grand kondor print. 2025. -248 b.
2. Kuchkarov M.A., N.I.Kamolova, M.M.Yusupov, L.N.Gapurova. Organik kimyodan laboratoriya mashg‘ulotlari. O‘quv qo‘llanma. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2025 yil 14 apreldagi 136-sonli buyrug‘i. -T.: Grand kondor print. 2025. -182 b.
3. Laura K. A. Exploring chemistry through interactive simulations. – Wiley: 2021. – 250.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

4. Lutfullayev E.N., Normurodov Z.N., Berdiev A.T. Kimyodan laboratoriya mashg‘ulotlari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2006. – 106 bet.
5. Mary B. N. Student misconceptions in chemistry. – Springer: 2008. – 214.
6. Masharipov S.M. Tibbiy kimyo: I qism. – Toshkent: O‘zbekiston, 2018. – 296 bet.
7. Michael Seery, Claire McDonnell. Teaching chemistry in higher education: A handbook for Instructors. University of Dublin Press: 2013. – 304.
8. Nina J. Beaman, Janet C. Effective chemistry teaching in secondary schools – Routledge: 2013. – 220.
9. Norman Herr. The sourcebook for teaching chemistry. – Jossey-Bass: 2009. – 432.
10. Norman Reid, Iztok Devetak. Improving teaching and learning in science and chemistry. – Springer: 2013. – 264.

INNOVATION TA'LIM METODLARINI BAHOLASH

Berdiyeva Xanifa Meyliyevna
Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi
Amaliy fanlar va maktabdan tashkari talim
metodikasi kafedrasini mudiri,
pedagogika fanlari nomzodi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada innovatsion ta'lim metodlarining mazmun-mohiyati, ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyati hamda samaradorligini baholash mezonlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion ta'lim, pedagogik texnologiya, interfaol metod, ta'lim sifati, baholash mezonlari, kreativ fikrlash, raqamli texnologiyalar.

Аннотация: в данной статье раскрывается сущность инновационных методов обучения, их значение в образовательном процессе и критерии оценки эффективности.

Ключевые слова: инновационное образование, педагогическая технология, интерактивный метод, качество образования, критерии оценки, креативное мышление, цифровые технологии.

Annotation: This article discusses the essence of innovative teaching methods, their importance in the educational process, and the criteria for evaluating their effectiveness.

Keywords: innovative education, pedagogical technology, interactive method, quality of education, evaluation criteria, creative thinking, digital technologies.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Bugungi kunda ta'lim tizimida innovatsion metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Globallashuv jarayoni, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi hamda jamiyat ehtiyojlarining o'zgarishi ta'lim sohasiga ham yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda asosiy omillardan biri hisoblanadi [1].

Innovatsion ta'lim metodlari o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, ijodkorlik qobiliyatini shakllantirish va amaliy ko'nikmalarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, mazkur metodlar o'quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshirib, ularning bilim olishga bo'lgan qiziqishini kuchayтиради.

Hozirgi davrda an'anaviy ta'lim usullari bilan bir qatorda interfaol metodlardan keng foydalanilmoqda. Interfaol metodlarning asosiy maqsadi — o'quvchini ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishdir. Ta'lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish o'quvchilarning darsdagi faolligini oshiradi. Jumladan, “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Case-study”, “Debat”, “Insert”, “Sinkveyn” va loyiha metodlari o'quvchilarning bilimlarni chuqur o'zlashtirishiga yordam beradi [2]. Ushbu metodlar orqali o'quvchilar o'z fikrini erkin ifodalash, muammolarni tahlil qilish, mustaqil qaror қабул қилиш ҳамда jamoada ishlash ko'nikmalarini egallaydilar. Ayniqsa, loyiha asosida o'qitish usuli o'quvchilarning amaliy faoliyat bilan shug'ullanishiga imkon yaratadi va назарий билимларни амалиёт билан боғлашга хизмат қилади.

Innovatsion metodlarning samaradorligi, avvalo, o'qituvchining pedagogik mahorati, kasbiy kompetensiyasi va zamonaviy texnologiyalarni qo'llash ko'nikmasi bilan chambarchas bog'liqdir. O'qituvchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni puxta egallagan bo'lsa, dars jarayonini samarali tashkil eta oladi, o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshiradi hamda ta'lim sifatini yuqori darajaga ko'tarishga erishadi. Chunki innovatsion metodlar faqatgina yangi usullarni qo'llash emas, balki ta'lim jarayonini ijodiy va interfaol tarzda tashkil etishni ham talab qiladi.

Bugungi kunda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi shaxs, balki o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiruvchi, ularni izlanishga undovchi va ta'lim jarayonini boshqaruvchi mentor sifatida faoliyat yuritishi lozim. Zamonaviy pedagog o'quvchilarning individual qobiliyatlarini inobatga olgan holda, differensial va shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida dars tashkil qilishi kerak. Bu esa o'qituvchidan yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarlikni, kreativ yondashuvni va doimiy o'z ustida ishlashni talab etadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Shu sababli pedagog кадрларнинг malakasini oshirish va ularni innovatsion faoliyatga tayyorlash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Malaka oshirish kurslari, seminar-treninglar, onlayn vebinarlar va xalqaro tajribalarni o‘rganish pedagoglarning kasbiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish zamonaviy ta’limning asosiy talablaridan biridir.

Pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorligi ta’lim jarayoniga yangi g‘oya va metodlarni tatbiq etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, multimedia vositalari, elektron platformalar, virtual laboratoriyalar va sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish dars samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bunday yondashuvlar o‘quvchilarning mavzuni chuqurroq tushunishiga, mustaqil izlanish olib borishiga va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishiga yordam beradi.

Bundan tashqari, innovatsion metodlarni muvaffaqiyatli qo‘llash uchun ta’lim muassasalarida zarur moddiy-texnik baza va qulay pedagogik muhit yaratilishi ham muhimdir. Zamonaviy kompyuter texnikasi, internet tarmog‘i, elektron resurslar va interfaol doskalar bilan ta’minlangan ta’lim maskanlarida innovatsion darslarni samarali tashkil etish imkoniyati kengayadi.

Ushbuni alohida ta’kidlashimiz kerakki, innovatsion metodlarning samaradorligi bevosita o‘qituvchining bilim darajasi, pedagogik mahorati va yangilikka intilishi bilan bog‘liq. Shu bois pedagoglarni muntazam ravishda kasbiy rivojlantirib borish, ularni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida ishlashga o‘rgatish va innovatsion faoliyatga rag‘batlantirish ta’lim tizimi oldidagi ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. [3].

Zamonaviy o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchilarni yo‘naltiruvchi, maslahat beruvchi va motivatsiya beruvchi shaxs sifatida faoliyat yuritishi lozim.

Innovatsion metodlarni baholashda bir qator mezonlarga e’tibor qaratiladi. Ular qatoriga ta’lim samaradorligi, o‘quvchilarning motivatsiyasi, mustaqil ishlash qobiliyati, kreativ fikrlash darajasi va axborot texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalari kiradi [4].

Baholash jarayonida test, so‘rovnoma, kuzatish, monitoring va diagnostik tahlil usullaridan foydalanish mumkin. Shuningdek, o‘quvchilarning darsdagi ishtiroki, ijodiy topshiriqlarni bajarish sifati ham muhim mezonlardan biri hisoblanadi. Innovatsion metodlarning samaradorligi nafaqat o‘quvchilarning baholari, balki ularning hayotiy kompetensiyalarni egallashi bilan ham belgilanadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Raqamli texnologiyalar asosidagi innovatsion yondashuvlar masofaviy ta’lim tizimining rivojlanishida ham katta ahamiyatga ega. Elektron platformalar, multimedia vositalari, virtual laboratoriyalar va onlayn ta’lim resurslari dars jarayonini yanada qiziqarli va samarali tashkil etishga imkon yaratadi [5].

Ayniqsa, pandemiya davrida masofaviy ta’limning rivojlanishi innovatsion texnologiyalarning naqadar muhim ekanligini ko‘rsatdi. Google Classroom, Moodle, Zoom va Microsoft Teams kabi platformalar orqali o‘quv jarayonini uzluksiz davom ettirish imkoniyati yaratildi. Bu esa ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning o‘rni tobora ortib borayotganidan dalolat beradi.

Shuningdek, innovatsion metodlar o‘quvchilarda kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Guruhli ishlash, munozara va taqdimot usullari orqali o‘quvchilar muloqot qilish, o‘z fikrini asoslash va boshqalarning fikrini hurmat qilishni o‘rganadilar. Bu esa ularning ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion ta’lim metodlari zamonaviy ta’limning ajralmas qismiga aylangan. Ularni samarali qo‘llash orqali ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning bilim va kompetensiyalarini rivojlantirish mumkin. Innovatsion metodlar nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlash, balki amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishda ham muhim vosita hisoblanadi. Shu sababli innovatsion metodlarni muntazam ravishda baholab borish, ularning samaradorligini tahlil qilish va amaliyotga keng joriy etish bugungi ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. *Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti*. — Toshkent: Fan, 2017. — 256 b.
2. Ishmuhamedov R. *Innovatsion pedagogik texnologiyalar*. — Toshkent: Iste’dod, 2019. — 312 b.
3. Saidahmedov N. *Yangi pedagogik texnologiyalar*. — Toshkent: Moliya, 2018. — 240 b.
4. Yo‘ldoshev J., Hasanboyev J. *Pedagogika nazariyasi*. — Toshkent: O‘qituvchi, 2020. — 384 b.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

IPOTEKA SHARTNOMALARIDAN KELIB CHIQADIGAN NIZOLARNI FUQAROLIK ISHLARI BO‘YICHA SUDLARDA KO‘RISHNING PROTSESSUAL JIHATLARI: NAZARIYA VA SUD AMALIYOTI

Tillaboyeva Muvazzam Baxtiyorovna,

Farg‘ona davlat universiteti, huquqshunoslik fakulteti, katta o‘qituvchisi,

y.f.f.d., email: tillaboyevam@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ipoteka shartnomalaridan kelib chiqadigan nizolarning huquqiy tabiati, ularni fuqarolik ishlari bo‘yicha sudlarda ko‘rishning o‘ziga xos protsessual jihatlari tahlil qilinadi. Muallif sud amaliyoti va qonunchilikdagi bo‘shliqlarni o‘rganib, undirilayotgan mulk bilan bog‘liq nizolarni hal etish samaradorligini oshirish bo‘yicha takliflar ilgari suradi.

Kalit so‘zlar: Ipoteka, nizo, davlat boji, sutsiya, protsessual kamchiliklar, da’vo arizalari

Аннотация: В данной статье анализируется правовая природа споров, возникающих из ипотечных договоров, а также специфические процессуальные аспекты их рассмотрения в гражданских судах. Автор, изучив пробелы в судебной практике и законодательстве, выдвигает предложения по повышению эффективности разрешения споров, связанных с изъятым имуществом.

Ключевые слова: Ипотека, спор, государственная обязанность, иск, процессуальные недостатки, претензии

Abstract: This article analyzes the legal nature of disputes arising from mortgage agreements, the specific procedural aspects of their consideration in civil courts. The author, having studied the gaps in judicial practice and legislation, puts forward proposals to improve the efficiency of resolving disputes related to the seized property.

Keywords: Mortgage, dispute, state duty, lawsuit, procedural shortcomings, claims

Kirish. O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar sharoitida aholini uy-joy bilan ta’minlashning asosiy vositasi sifatida ipoteka kreditlash tizimi muhim o‘rin tutadi. Biroq, iqtisodiy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

munosabatlarning murakkablashuvi va qarzdorlarning to‘lov qobiliyati bilan bog‘liq muammolar ipoteka shartnomalari yuzasidan sud nizolarining ko‘payishiga olib kelmoqda. Ipoteka nizolari nafaqat moddiy huquq, balki murakkab protsessual xususiyatlar bilan ham ajralib turadi.

Sudlar tomonidan kredit shartnomalaridan kelib chiqadigan nizolarni ko‘rishda majburiyatlar bajarilishini ta‘minlash to‘g‘risidagi fuqarolik qonun hujjatlarining bir xilda qo‘llanilishini ta‘minlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi va Oliy xo‘jalik sudi Plenumi “Sudlar to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuniga tuzatish kiritdi. Jumladan, endilikda sudlarning e‘tibori kredit shartnomasidan kelib chiqadigan majburiyatlar ijrosini ta‘minlash usuli hisoblangan kafillik, garov shartnomalari va kafolatdagi taraflar hamda uchinchi shaxslar o‘rtasidagi huquqiy munosabatlar O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi (keyingi o‘rinlarda — FK), “Garov to‘g‘risida”gi, “Garov reyestri to‘g‘risida”gi, “Ipoteka to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining qonunlari, banklar va bank faoliyati to‘g‘risidagi qonun hujjatlari, shuningdek O‘zbekiston Respublikasining boshqa qonun hujjatlari bilan tartibga solinishiga qaratiladi.[6].

Ipoteka nizolarining sudga taalluqliligi va sudlovliligi. Ipoteka bilan bog‘liq nizolarning aksariyati fuqarolik ishlari bo‘yicha sudlarda ko‘riladi. Bu yerda asosiy protsessual masala — nizoning predmeti va sub‘ektlar tarkibidir.

-Sub‘ektlar: Agar taraflar jismoniy shaxs bo‘lsa, nizo Fuqarolik protsessual kodeksining (FPK) 26-moddasiga asosan fuqarolik sudlariga tegishli.

-Hududiy sudlovlilik: Ipoteka predmeti bo‘lgan ko‘chmas mulkka nisbatan undiruvni qaratish haqidagi da‘volar, FPKning 35-moddasiga binoan, mutlaq sudlovlilik qoidasi asosida, ya‘ni ko‘chmas mulk joylashgan hududdagi sud tomonidan ko‘riladi.

Da‘vo qo‘zg‘atish va tayyorgarlik bosqichidagi muammolar. Sud amaliyoti tahlili shuni ko‘rsatadiki, banklar (ipoteka saqllovchilar) tomonidan beriladigan da‘vo arizalarida ko‘pincha protsessual xatolarga yo‘l qo‘yiladi.

Muhim protsessual talablar:

1.Oldindan xabardor qilish: "Ipoteka to‘g‘risida"gi Qonunning 26-moddasiga ko‘ra, undiruvni qaratishdan oldin qarzdorga majburiyatni bajarish haqida yozma bildirishnoma yuborilishi shart. Sudda ushbu bildirishnomaning

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
mavjudligi da’voni ko‘rmasdan qoldirish yoki rad etish uchun asos bo‘lishi mumkin.

2.Davlat boji: Ipoteka predmetiga undiruv qaratish mulkiy xarakterdagi da’vo hisoblanadi. Bunda davlat boji miqdori undirilayotgan summa yoki mulk qiymatidan kelib chiqib hisoblanadi.

Sud muhokamasining o‘ziga xos xususiyatlari:

Ipoteka nizolarini ko‘rishda sud quyidagi holatlarni aniqlashi shart:

- Asosiy majburiyatning (kredit shartnomasining) haqiqiyliigi;
- Ipoteka shartnomasining davlat ro‘yxatidan o‘tganligi;
- Majburiyat buzilishining darajasi va davomiyligi.

Nazariy muammo: Sud amaliyotida "majburiyatning arzi mas darajada buzilishi" tushunchasi bo‘yicha turli yondashuvlar mavjud. Fuqarolik kodeksining 281-moddasiga ko‘ra, agar qarzdor tomonidan yo‘l qo‘yilgan qonunbuzarlik o‘ta arzi mas bo‘lsa va garovga qo‘yuvchining talablari miqdori garovga qo‘yilgan mulk qiymatiga mutanosib bo‘lmasa, undiruvni qaratish rad etilishi mumkin. Bu yerda sudning diskretsion vakolati (o‘z xohishiga ko‘ra baholashi) muhim rol o‘ynaydi.

Undiruvni qaratishni kechiktirish (Sutsiya). Protsessual jihatdan, FPKning 217-moddasi sudga hal qiluv qarori ijrosini kechiktirish yoki bo‘lib-bo‘lib ijro etish huquqini beradi. Ipoteka nizolarida, ayniqsa uy-joy yagona yashash joyi bo‘lgan hollarda, sudlar ijtimoiy adolat tamoyilidan kelib chiqib, qaror ijrosini 1 yilgacha kechiktirishlari mumkin. Bu "Ipoteka to‘g‘risida"gi Qonunning 31-moddasida ham mustahkamlab qo‘yilgan.

Sud qarori va uning ijrosi: Protsessual kamchiliklar: Sud qarorida ko‘chmas mulkning boshlang‘ich sotuv narxi ko‘rsatilishi shart. Amaliyotda bu narxni belgilashda baholovchi tashkilotlar xulosasiga tayaniladi. Biroq, sud muhokamasi uzoq davom etsa, baholash hisoboti o‘z kuchini yo‘qotishi mumkin.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Taklif: Ipoteka nizolari bo‘yicha sud qarori chiqarilayotganda, mulkning bozor qiymati keskin o‘zgargan taqdirda, ijro bosqichida qayta baholash mexanizmini soddalashtiruvchi protsessual normani kiritish maqsadga muvofiq.

Xulosa.Ipoteka nizolarini ko‘rishda sudlar faqatgina bank manfaatlarini emas, balki fuqarolarning uy-joyga bo‘lgan konstitutsiyaviy huquqlarini ham himoya qilishlari lozim. Protssesual nuqtai nazardan quyidagilar taklif etiladi: Ipoteka nizolari bo‘yicha sudgacha bo‘lgan majburiy mediatsiya tartibini joriy etish. "Arzimas qonunbuzarlik" tushunchasiga aniq miqdoriy ko‘rsatkichlar (masalan, qarzdorlik mulk qiymatining 5 foizidan kam bo‘lsa) kiritish orqali sud amaliyotini unifikatsiya qilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1.O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2024.

2.O‘zbekiston Respublikasining "Ipoteka to‘g‘risida"gi Qonuni.2026.

3.O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining "Sudlar tomonidan garov bilan ta‘minlangan majburiyatlardan kelib chiqadigan nizolarni ko‘rishda qonunchilikni qo‘llashning ayrim masalalari to‘g‘risida"gi qarori. 2005.

4.Xaydarova, M. Fuqarolik huquqida insofli egallash va ipoteka. Yuridik fanlar axborotnomasi.2025.

5.O‘zbekiston Respublikasi oliy sudi plenumining O‘zbekiston Respublikasi oliy xo‘jalik sudi plenumining qarori.Kredit shartnomalaridan kelib chiqadigan majburiyatlar bajarilishini ta‘minlash to‘g‘risidagi fuqarolik qonun hujjatlarini qo‘llashning ayrim masalalari haqida. Toshkent sh., 2006-yil 22-dekabr, 13/150-son

YANGI AVLOD DARSLIKLARINING TUZILISHI, MAZMUNIIY TALABLARI VA METODIK YONDASHUVLARI

Isroilova Barchinoy Abdug‘appor qizi

**Andijon davlat pedagogika instituti v.b.dotsenti
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)**

Elektron pochta: barchinoyisroilova790@gmail.com

**Anisbekova Afruza Shoyatbek qizi
Andijon davlat pedagogika instituti**

Xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida o‘qitish jarayonini zamonaviylashtirish, metodikani takomillashtirish hamda darsliklarni yangilash ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. So‘nggi yillarda ushbu maqsad yo‘lida amaliy ishlar bosqichma-bosqich amalga oshirilib, ayniqsa 1-4-sinflar uchun darsliklar ilg‘or xorijiy tajriba asosida qayta ishlab chiqildi. Yangi darsliklar mazmuni orqali o‘quvchilar PIRLS, TIMSS, EGMA, EGRA kabi xalqaro baholash dasturlarida uchraydigan topshiriqlarni bajarishga tayyorlanadi, ya‘ni ularda zamonaviy kompetensiyalar bosqichma-bosqich shakllantiriladi [<https://yuz.uz/uz/news/yangi-avlod-darsliklari>]

Dunyoning rivojlangan davlatlarida bolalarga kompyuter savodxonligini kichik yoshdan boshlab o‘rgatish odatiy holga aylangan. Xususan, ko‘plab OECD mamlakatlarida dasturlash asoslari va algoritmik tafakkur elementlari allaqachon 1-sinfdan boshlab ta‘lim jarayoniga kiritilgan. O‘zbekistonda ham shu yo‘nalishda qadam tashlanib, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun yangi informatika darsligi ishlab chiqildi. Ushbu darslikda asosiy e‘tibor kompyuterda ishlash ko‘nikmalaridan ko‘ra, axborot tushunchasi, algoritmlar va harakatlar ketma-ketligini anglashga qaratilgan. Bunday yondashuv o‘quvchilarda kelajakda informatika fanini puxta o‘zlashtirish uchun zarur bo‘lgan boshlang‘ich bilimlar bazasini shakllantiradi.

Prezidentga taqdimot qilingan yangi avlod darsliklari o‘quv-metodik komplekslar (O‘MK) asosini 4K tamoyili tashkil etadi: kritik (tanqidiy) fikrlash, kollaboratsiya (jamoaviy ishlash), kreativlik (ijodkorlik), kommunikatsiya (muloqot ko‘nikmalari). Ushbu darsliklar quruq ma‘lumotlarni yodlatish, yoki shunchaki o‘qish/yozishni o‘rgatish bilan cheklanmaydi. Ular orqali o‘quvchilar nafaqat fanlarni, balki XXI asrda zarur bo‘lgan hayotiy ko‘nikmalarni ham o‘rganadi. Shuningdek, darsliklar bolalarga o‘yin orqali ta‘lim berishga ham moslashgan. Ya‘ni bolalar psixologiyasi hisobga olingan. O‘quv-metodik komplekslar Android, iOS platformalarida ongni o‘stiradigan o‘yinlar to‘plamiga ega[2.-173 b.]

Yangi darsliklar ta‘lim muhitini o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan, samarali, qiziqarli va kompetensiyaga asoslangan tizimga aylantirishni maqsad qiladi. Bu jarayonda metodikaning asosiy tamoyili sifatida **4K modeli – kollaboratsiya, kommunikativlik, kreativ fikrlash va tanqidiy fikrlash** asos qilib olingan. Mazkur model o‘quvchilarni mustaqil izlanish, jamoada ishlash, fikrni aniq

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ifodalash, dalillar bilan asoslash, yangi g‘oyalar ishlab chiqish kabi hayotiy ko‘nikmalarga ega bo‘lishiga xizmat qiladi.

Kollaboratsiya – o‘quvchilarning maqsadga birgalikda erishish jarayonini anglatadi. Yangi darsliklardagi ko‘plab topshiriqlar guruh bo‘lib fikr almashish, mos keladigan yechimni tanlash, hamkorlikda xulosa chiqarishga yo‘naltirilgan. Bu yondashuv nafaqat o‘quv jarayonini faol qiladi, balki ijtimoiy ko‘nikmalarni ham rivojlantiradi.

Kommunikativ kompetensiya – o‘quvchining axborotni to‘g‘ri yetkazish, fikrini asoslangan holda bayon etish, savol bera olish, muloqot jarayonida e‘tiborli bo‘lishini shakllantiradi. Yangi darsliklar mazmuni til vositalaridan samarali foydalanishni o‘rgatish, suhbatdoshni tinglash madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlarni ham o‘z ichiga oladi.

Kreativ fikrlash – o‘quvchilarning yangicha yondashuvlar asosida muammo yechimlarini topish, nostandart fikrlash orqali ijodiy natija yaratish ko‘nikmasini shakllantiradi. Darsliklardagi topshiriqlar innovatsion yondashuvni talab qilishi bilan farq qiladi.

Tanqidiy fikrlash – axborotni tahlil qilish, solishtirish, xulosalash, ma‘lumotning to‘g‘riligi yoki noto‘g‘riligini aniqlashga o‘rgatadi. Darsliklardagi statistik ma‘lumotlar ustida ishlash, faktlarni tekshirishga doir topshiriqlar aynan shu kompetensiyani rivojlantiradi.

Yangi darsliklar dizayni ham zamonaviy psixologik va pedagogik talablar asosida yangilandi. Ranglar palitrasi, grafikalar, illyustratsiyalar, qahramonlar obrazi yosh xususiyatiga mos tanlangan. Darsliklarning og‘irligi va qalinligi bolalar uchun qulay bo‘lishi maqsad qilingan. Har bir sinf uchun izchil davom etuvchi 6 ta doimiy personajning mavjudligi o‘quvchini darslik bilan hissiy bog‘lanishiga, qahramonlar bilan birga o‘lishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, darsliklarda differensial yondashuv asosiy o‘rin egallaydi. Topshiriqlar osondan murakkabga qarab tuzilgan bo‘lib, har bir o‘quvchi o‘z sur‘ati asosida ishlashi mumkin. O‘qituvchi uchun qo‘shimcha materiallarga murojaat qilish zarurati qisqaradi, chunki darslikning o‘zida turli darajadagi topshiriqlar jamlangan.

Ta‘lim uzviyligi ham e‘tiborga olingan. Maktabgacha ta‘lim muassasalarida o‘zlashtirilgan boshlang‘ich ko‘nikmalar maktabdagi bilimlar bilan uzviy bog‘langan holda davom ettiriladi.

Yangi darsliklarning samarali o‘zlashtirilishi o‘qituvchilarning tayyorgarligiga ham bevosita bog‘liq. Shu sababli “Boshlang‘ich sinflarda o‘qitishning zamonaviy metodikasi” mavzusida respublika miqyosida malaka oshirish kurslari tashkil etildi. Kaskad usuli asosida 300 dan ortiq trenerlar

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tayyorlanib, ular hududlarda o‘qituvchilarga yangi darsliklar bilan ishlash metodikasini yetkazmoqda. Oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan bo‘lajak o‘qituvchilar ham yangi darsliklar asosida ishlash kompetensiyasini o‘zlashtirishi ko‘zda tutilgan.

Umuman olganda, yangi darsliklar – zamonaviy ta’lim falsafasiga mos, o‘quvchi faoliyatiga yo‘naltirilgan, XXI asr kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi mukammal o‘quv-metodik majmua sifatida baholanishi mumkin.

Binobarin, boshlang‘ich ta’limda tahsil olayotgan o‘quvchilarining bilim olish, o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularni badiiy va ilmiy adabiyotlarni ko‘proq o‘qishga jalb qilish bundan keyingi ta’lim uchun mustahkam poydevor vazifasini o‘taydi. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimida tatbiq etilayotgan islohotlar, jumladan “Yangi avlod darsliklari”ning joriy etilishi ta’lim mohiyatini zamonaviy talablar asosida yo‘lga qo‘yilishni taqozo etmoqda. Ushbu darsliklarda o‘quvchilarning Yoshi va ruhiyatini hisobga olgan holda, ularning tanqidiy fikrlash va ijodiy qobiliyatini yuzaga chiqarishga alohida e’tibor qaratilgan. Shunga qaramasdan, amaliyotda o‘quvchilarning kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda darsliklar bilangina cheklanib qolmay, darsdan tashqari ham mustaqil mutolaa qilishni yo‘lga qo‘yish dolzarb masalalardan bo‘lib qolmoqda.

Zamonaviy ta’lim tizimi oldiga qo‘yilayotgan talablar ta’lim mazmunini yangilash, o‘qitish jarayonini takomillashtirish va o‘quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishni taqozo etadi. Ayniqsa, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning intellektual salohiyati, bilish faolligi va mustaqil fikrlash qobiliyatining ortib borayotganligi darsliklar mazmuni hamda metodikasini qayta ko‘rib chiqishni talab etmoqda.

Psixologiya va pedagogika sohasidagi zamonaviy yutuqlar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari faqat tayyor bilimlarni qabul qiluvchi emas, balki bilimni faol o‘zlashtiruvchi subyekt sifatida qaralishi lozim. Shu sababli yangi avlod darsliklari kompetensiyaviy yondashuv asosida yaratilib, unda o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilishi va ijodiy yondashuvi rivojlantiriladi.

Tarixiy jihatdan qaraganda, XX asrning 60–70-yillarida yaratilgan o‘quv dasturlarida o‘qish malakalariga qo‘yilgan talablar aniq belgilangan bo‘lsa-da, ular asosan reproduktiv faoliyatga yo‘naltirilgan edi. Mustaqillikdan keyin esa ta’lim tizimida tub islohotlar amalga oshirilib, 1999-yilda Davlat ta’lim standarti joriy etildi, 2005-yilda esa takomillashtirildi. Bu jarayonlar yangi avlod darsliklarining ilmiy-nazariy asoslarini mustahkamladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Yangi avlod darsliklari an‘anaviy darsliklardan farqli ravishda tizimli va integrativ tuzilishga ega. Har bir mavzu o‘zaro bog‘langan komponentlardan tashkil topadi:

	Komponent nomi	Mazmuni (qisqacha tavsif)
	Kirish	O‘quvchini mavzuga jalb etadi, motivatsion savollar va muammoli vaziyatlar orqali qiziqish uyg‘otadi
	Asosiy matn	Mavzuning asosiy mazmuni beriladi, yangi bilim va tushunchalar shakllantiriladi
	Tahliliy topshiriqlar	Matnni tushunish, tahlil qilish, solishtirish va xulosa chiqarishga yo‘naltirilgan mashqlar
	Ijodiy mashqlar	O‘quvchining mustaqil fikrlashi, ijodkorligi va nutqini rivojlantiradi
	Yakuniy xulosa va refleksiya	Mavzuni umumlashtirish, o‘zlashtirilgan bilimlarni baholash va o‘z fikrini bildirish

Bunday tuzilma o‘quvchining bilimni bosqichma-bosqich o‘zlashtirishiga yordam beradi. Darsliklarda matnlar o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos holda tanlanib, ularning hayotiy tajribasiga yaqinlashtiriladi.

Mazmuniy jihatdan esa yangi avlod darsliklari quyidagi talablarni qamrab oladi:

- 1) o‘quvchilarda kitobxonlik kompetensiyasini shakllantirish;
- 2) mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- 3) nutq boyligini oshirish va kommunikativ malakalarni rivojlantirish;
- 4) milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish.

Avvalgi darsliklarda keng o‘rin olgan takroriy bayon qilish mashqlari qisqartirilib, o‘rniga o‘quvchilarning fikrini erkin ifodalashga qaratilgan topshiriqlar kiritilgan. Bu esa o‘quvchini faol fikrlovchi shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Yangi avlod darsliklari boshlang‘ich ta‘lim tizimining sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarilishiga xizmat qilmoqda. Ularning tuzilishi, mazmuni va

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

metodik yondashuvlari o‘quvchini faol subyekt sifatida shakllantirishga yo‘naltirilgan. Natijada o‘quvchilarda o‘qish malakasi bilan bir qatorda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va kitobxonlik madaniyati rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://yuz.uz/uz/news/yangi-avlod-darsliklari>.
2. Qosimova Z. Yangi avlod darslarining afzalliklari. European science international conference: Modern educational system and innovative teaching solutions.– B.173 .
3. Pedagog respublika ilmiy jurnali 6 tom 12 son/2023-yil/15- dekabr.
4. Yangi avlod darsliklari amaliyotchi pedagoglar muhokamasida.2023
5. <https://kun.uz/news/2022/12/29/yangi-darsliklarning-oziga-xos-xususiyatlarimalum-qilindi>

MILLIY UYG‘ONISH DAVRIDA JADID MA‘RIFATPARVARLARINING BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDAGI TA‘LIMIY VA TARBIYAVIY QARASHLARI

Sulaymonova Nilufar O‘tkir qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

e-mail: nilufarsulaymonova961@gmail.com

ORCID: 0009-0008-6557-5813

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asr oxiri — XX asr boshlarida O‘rta Osiyoda yuz bergan milliy uyg‘onish davri kontekstida jadid ma‘rifatparvarlarining boshlang‘ich ta‘limdagi pedagogik qarashlari, usul-ul jadid metodologiyasi va tarbiyaviy g‘oyalarining mohiyati ilmiy-tarixiy tahlil asosida o‘rganiladi. Ismoil Gasprinskiy, Abdulla Avloniy, Munavvar Qori Abdurashidxonov, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Hamza Hakimzoda Niyoziy kabi yetakchi jadid arboblarning pedagogik merosiga alohida e‘tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: *jadidchilik, usul-ul jadid, milliy uyg‘onish, boshlang‘ich ta‘lim, ma‘rifatparvarlik, tarbiya, pedagogik meros, ona tili ta‘limi.*

XIX asr oxiri, XX asr boshlarida Turkiston zaminida vujudga kelgan jadidchilik harakati xalqimiz ma‘naviy-ma‘rifiy uyg‘onish tarixida mutlaqo yangi tub burilishlarni boshlab berdi. Jadidlar uchun ta‘lim faqat bilim berish emas, balki shaxsni shakllantirish vositasi edi. Ular ta‘limni milliy ozodlik va iqtisodiy taraqqiyot bilan bevosita bog‘liq ko‘rdilar. “Millat taraqqiy etmog‘i uchun avvalo maktab isloh qilinmog‘i lozim” — degan g‘oya jadidchilik harakatining o‘zak shiori bo‘lib qoldi. Bu g‘oya Yevropa ma‘rifatparvarligi bilan hamohang bo‘lib, shu bilan birga Sharq axloqiy an‘analari bilan uyg‘un

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

edi. Ular uchun yangilanishning bosh maqsadi- maktab, ta’lim, til, matbuot va ma’rifat edi.

Jadidchilik harakati XIX asrning 80-yillarida qrim-tatar ma’rifatparvari Ismoil Gasprinskiy (1851—1914) tomonidan asos solingan bo‘lib, tez orada Qozon, Buxoro, Samarqand, Toshkent va Farg‘ona vodiysiga tarqaldi. Gasprinskiy 1883 yilda Baxchisaroyda “Tarjumon” gazetasini tashkil etdi va “Tilda, fikrda, ishda birlik” shiorini ilgari surdi.

O‘rta Osiyoda jadidchilik harakati o‘ziga xos xususiyatlar kasb etdi. Xususan, u yerda harakat ko‘proq boshlang‘ich ta’limni isloh qilishga — yangi usul maktablarini ochishga, darsliklar yaratishga va ona tilida ta’lim berishga qaratildi. 1900—1917 yillar orasida Turkiston o‘lkasida 100 dan ortiq yangi usul maktabi ochildi.

1-jadval. Jadidchilik harakatining bosqichlari va asosiy vakillari

Davr	Asosiy yo‘nalish	Yetakchi vakillar	Muhim voqealar
1880 —1900	Harakatning shakllanishi va dastlabki yangi usul maktablari	I.Gasprinskiy, M.Q.Abdurashidxonov	“Tarjumon” gazetasi (1883); dastlabki yangi usul maktablari
1900 —1910	Maktab va darsliklar yaratish, matbuot faoliyati	A.Avloniy, M.Behbudiy, A.Fitrat	“Shuhrat”, “Osiyo” gazeta va jurnallari; ko‘plab darsliklar nashr etildi
1910 —1917	Milliy teatr, adabiyot, keng miqyosli ta’lim islohoti	H.H.Niyoziy, A.Qodiriy, C.Aymutov	Dramatik asarlar; maktab soni keskin oshdi; Toshkentda pedagog kurslari

Jadidlar ta’lim islohotini amalga oshirishda turli vositalardan foydalandilar: yangi usul maktablarini tashkil etish, darsliklar va o‘quv qo‘llanmalari yaratish, gazeta-jurnallar orqali ma’rifiy g‘oyalarni tarqatish, teatr va dramatik asarlar orqali xalqni ma’rifatlashtirishga intilish shular jumlasidandir.

USUL-UL JADID METODOLOGIYASI VA BOSHLANG‘ICH TA’LIM

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Jadidlarning ta’limdagi eng muhim yangiligi “usul-ul jadid” — yangi o‘qitish uslubi edi. An’anaviy “usul-ul qadim” (eski usul) da o‘quvchilar harflarni yodlab, so‘ng bo‘g‘inlar va so‘zlarni takrorlab o‘rganardi, bu jarayon 3—5 yilgacha cho‘zilar edi. Usul-ul jadidda esa tovush metodi asosida bolalar bir necha oyda savod chiqarishga o‘rganardi.

Munavvar Qori Abdurashidxonov (1878—1931) 1901 yilda Toshkentda birinchi yangi usul maktabini ochdi va o‘z darsligini — “Adibi avval” hamda “Adibisoniy”ni yaratdi. Bu darsliklar o‘zbek bolalari uchun ilk bor ona tili asosida tuzilgan o‘quv qo‘llanmalar bo‘lib, ularda savod o‘rgatish tovush metodi asosida qurilgan edi.

Abdulla Avloniy (1878—1934) esa “Birinchi muallim” (1907), “Ikkinchi muallim” (1912), “Turkiy guliston yohud axloq” (1913) darsliklarini yaratdi. “Birinchi muallim” — o‘zbek tilidagi birinchi alfavit darsligi bo‘lib, boshlang‘ich ta’limda til o‘rgatishning zamonaviy metodlarini aks ettirardi.

2-jadval. Usul-ul qadim va usul-ul jadidning qiyosiy tahlili

Mezon	Usul-ul qadim (Eski usul)	Usul-ul jadid (Yangi usul)
O‘qitish tili	Asosan arab va fors tili	Ona tili (o‘zbek, qozoq va h.k.)
O‘qitish metodi	Yodlash, takrorlash (mexanik)	Tovush metodi, mantiqiy tushuntirish
Savod o‘rgatish muddati	3—5 yil	3—6 oy
Fanlar doirasi	Faqat din va arabcha matnlar	Ona tili, hisob, tabiiy fanlar, tarix
O‘qituvchi tayyorgarligi	Mulla (maxsus pedagogik bilim talab etilmagan)	Maxsus tayyorlangan muallim
Darslik va o‘quv materiallari	Qo‘lyozma diniy matnlar	Maxsus nashr etilgan darsliklar
Ta’lim maqsadi	Diniy burch; Qur'on tilini bilish	Ma'rifat, kasb-hunar, fuqarolik tarbiyasi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

JADIDLARNING TARBIYAVIY QARASHLARI: MILLIY VA INSONIY KAMOLOT

Jadid ma’rifatparvarlarining tarbiyaviy qarashlari an’anaviy islomiy axloq bilan zamonaviy ilg‘or pedagogik g‘oyalarni uyg‘unlashtirish asosida qurilgan edi. Ular axloqiy tarbiyani ta’limning ajralmas qismi deb hisoblashdi va bunda ona tilining o‘rni beqiyos ekanligini alohida ta’kidlashdi.

Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yohud axloq” asari jadid tarbiya nazariyasining yuksak namunasi hisoblanadi. Ushbu asarda muallif axloqiy tarbiyaning to‘rt asosiy ustunini ko‘rsatadi: ilm va ma’rifat, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, insoniylik va hamjihatlik. Avloniy ta’lim deganda faqat bilim berish emas, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirishni nazarda tutdi.

Hamza Hakimzoda Niyoziy (1889—1929) tarbiyaviy qarashlarda ayniqsa xotin-qizlar ta’limiga alohida e’tibor qaratdi. Uning “Yengil adabiyot” (1914), “O‘qish kitobi” (1914) asarlari va maktab pesalari bolalar tarbiyasida ijodiy va estetik yondashuvning muhimligini aks ettiradi. Hamza xotin-qizlar maktablarini ochdi va bu bilan jadidchilikning ijtimoiy tarbiya g‘oyalarni amaliyotda namoyon etdi.

Abdurauf Fitrat (1886—1938) tarbiyaviy qarashlarda eng keskin islohotchi sifatida ajralib turadi. Uning “Munozara” asarida an’anaviy madrasa tarbiyasi bilan zamonaviy ta’lim g‘oyalari orasidagi keskin ziddiyat badiiy dialog shaklida tasvirlangan. Fitrat ta’lim tizimida ayollar va erkaklar teng huquqqa ega bo‘lishi kerakligini, ilm-fan va texnika asoslari barcha uchun ochiq bo‘lishi zarurligini ta’kidladi.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA ONA TILI VA MILLIY TARBIYA

Jadid ma’rifatparvarlarining pedagogik tizimida ona tili ta’limi markaziy o‘rinni egallaydi. Ular o‘quvchining o‘z ona tilida ta’lim olishi nafaqat pedagogik jihatdan samarali, balki milliy o‘zligini anglash uchun ham zarur ekanligini ta’kidladilar. Bu g‘oya zamonaviy xalqaro pedagogika fani — L.Vygotskiy, J.Piaje va boshqalarning — ilmiy xulosalari bilan ham uyg‘un keladi.

Munavvar Qori Abdurashidxonov o‘zining “Adibi avval” darsligida quyidagi metodologik tamoyillarni amalga oshirdi: birinchidan, harflarni tovush asosida o‘rgatish; ikkinchidan, so‘zlarni ma’no asosida tushuntirish; uchinchidan, sodda gaplardan murakkabga bosqichma-bosqich o‘tish. Bu tamoyillar zamonaviy boshlang‘ich ta’lim metodikasi bilan to‘liq muvofiq keladi.

Abdulla Avloniyning “Birinci muallim” darsligi esa o‘zbek pedagogika tarixida metodologik yangilik sifatida alohida ahamiyatga ega. Ushbu darslikda

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

vizual obrazlar, she'riy matnlar va amaliy mashqlar birgalikda qo'llaniladi. Avloniy ta'limda bolaning psixologik xususiyatlarini — qiziquvchanlik, o'yin orqali o'rganish, taqlid — hisobga olish zarurligini amaliyotda ko'rsatdi.

4-jadval. Jadid darsliklaridagi pedagogik metodlarning zamonaviy o'xshashligi

Jadid metodi	Namoyanda	Zamonaviy pedagogik ekvivalenti
Tovush (fonetik) metodi — harflarni yodlash emas, tovushdan boshlab o'rgatish	M.Q.Abdurashidxonov, A.Avloniy	Fonematik ong rivojlantirish — zamonaviy savod metodikasi
Ko'rgazmali ta'lim — rasm va vizual material orqali tushuntirish	A.Avloniy, Hamza	Vizual-fazoviy o'rganish (Visual-spatial learning)
Bosqichli murakkablashuv — soddan murakkabga	M.Behbudiy, M.Q.Abdurashidxonov	Scaffolding — zamonaviy konstruktivizm tamoyili
Axloqiy hikoyalar orqali tarbiya	A.Avloniy, Hamza	Narrativ pedagogika, qiymatlar tarbiyasi (values education)
Vatanparvarlik mavzuli matnlar	M.Behbudiy, A.Fitrat	Fuqarolik tarbiyasi (Civic education)

Jadid ma'rifatarparvarlarining pedagogik merosini baholashda, birinchi navbatda, ularning boshlang'ich ta'limda amalga oshirgan islohotlarining uzoq muddatli ta'sirini ko'rish zarur. Jadidlar yaratgan usul-ul jadid maktablari XX asr boshlarida o'z zamoni uchun ilg'or bo'lgan pedagogik tizimni ifodalardi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Boltaboyev H. Jadidchilik va ma'rifat. — Toshkent: “Ma’naviyat”, 2001. — 240 b. (Jadidlar tomonidan foydalanilgan ta'lim vositalari: gazeta, teatr, darsliklar haqida.)
2. Rashidova D. Jadidlar pedagogikasi. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2010. — 178 b. (Usul-ul qadim va usul-ul jadidning qiyosiy tahlili; ta'lim muddatlari va metodologik farqlari.)
3. Abdurashidxonov M.Q. Adibi avval. — Toshkent, 1901; Adibi soniy. — Toshkent, 1902. (Munavvar Qori Abdurashidxonovning o'zbek bolalari uchun

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tayyorlagan birinchi yangi usul darsliklari; O‘zbekiston Milliy kutubxonasida saqlanadi.)

4. Avloniy A. Birinchi muallim. — Toshkent, 1907; Turkiy guliston yohud axloq. — Toshkent, 1913. Nashr: Toshkent, “Fan”, 1992. — 189 b. (Abdulla Avloniyning pedagogik merosi: o‘zbek tilidagi birinchi alfavit darsligi va axloq kitobi.)

5. Behbudiy M. Risolai asbobi savod. — Samarqand, 1904; Muntaxabi jug‘rofiyai umroniy. — Samarqand, 1903. (Behbudiyning boshlang‘ich ta‘lim uchun yaratgan darsliklari; O‘zbekiston FA Sharqshunoslik instituti fondida mavjud.)

6. Ergashev I. Jadidlar tarbiya nazariyasi. — Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2008. — 163 b. (Jadid ma‘rifatparvarlarining axloqiy tarbiya haqidagi qarashlarining tizimli tahlili.)

JAMOAT TARTIBIGA QARSHI JINOYATLAR:

JINOYAT-HUQUQIY TAHLIL

Tillaboyeva Muvazzam Baxtiyorovna

Farg‘ona davlat universiteti, huquqshunoslik fakulteti,

y.f.f.d.(phd), katta o‘qituvchi

E-mail: tillaboyevam@gmail.com

Valijonov Ravshanbek Jamshidbek o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti, 4-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada jamoat tartibiga qarshi jinoyatlarning jinoyat-huquqiy mohiyati, O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining XX bobida belgilangan 277 va 278-moddalar tarkiblarining tavsifi, kvalifikatsiya qilish muammolari hamda profilaktika choralari tahlil etiladi. Xorijiy mamlakatlar tajribasi bilan qiyosiy-huquqiy taqqoslash amalga oshirilib, milliy qonunchilikni takomillashtirish bo‘zicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: jamoat tartibi, bezorilik, qimor, jinoyat tarkibi, kvalifikatsiya, profilaktika, xorijiy tajriba, uyushgan guruh.

Kirish. Jamoat tartibi – jamiyatdagi munosabatlarni normal holatda ushlab turuvchi, fuqarolarning xavfsizligini ta‘indalovchi asosiy ijtimoiy ne‘matlardan biridir. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ikkinchi bo‘limida fuqarolarning huquq va erkinliklari kafolatini bergan. Biroq aynan jamoat tartibiga qaratilgan jinoyatlar – bezorilik va qimor o‘yin bilan bog‘liq jinoyatlar – jamiyatdagi barqarorlikka bevosita tahdid soladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining XX bobi jamoat tartibiga qarshi bir qator jinoyat tarkiblarini nazarda tutadi. Ushbu jinoyatlar o‘ziga xos ob‘ekti – jamoat tinchligiga bo‘lgan ijtimoiy munosabatlar – va sodir etilish usullari bilan ajralib turadi. Ularning keng tarqalganligi va ijtimoiy xavfliligi, ayniqsa yosh avlod va nogironligi bo‘lgan shaxslarga nisbatan bo‘lganda, samarali huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Maqolaning maqsadi – jamoat tartibiga qarshi jinoyatlarning, xususan bezorilik va qimor o‘ynlari bilan bog‘liq jinoyatlarning jinoyat-huquqiy mohiyatini, kvalifikatsiya qilish muammolarini va profilaktika choralarini kompleks tahlil etish hamda xorijiy tajriba asosida milliy qonunchiligimizni takomillashtirish bo‘zida tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Jamoat tartibiga qarshi jinoyatlarning nazariy asoslari haqida huquq adabiyotlarida turlicha yondashuvlar mavjud. Professor V.I.Tishenkov bu jinoyatlarni “jamiyatdagi umumiy tartib va xavfsizlikka bevosita hujum” deb ta‘riflaydi. O‘zbek olimi N.X.Karimov esa ularni mustaqil guruh sifatida ko‘rib, asosiy mezon sifatida ob‘ektning – jamoat tartibiga bo‘lgan ijtimoiy munosabatlarning – o‘ziga xosligini ko‘rsatadi.

Jamoat tartibiga qarshi jinoyatlarning umumiy jinoyat-huquqiy belgilari quyidagicha tavsiflanadi. Ob‘ekti – jamoat tinchligiga, fuqarolarning xavfsizligiga va mulkka bo‘lgan ijtimoiy munosabatlar. Ob‘ektiv tomoni – jamoat tartibini buzuvchi harakati. Sub‘ekti – o‘n olti yoshga to‘lgan – umumiy shaxs. Sub‘ektiv tomoni – to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki egri qasd.

A.T.Yusupov ushbu jinoyatlarni uch asosiy guruhga ajratishni tavsiya qiladi: jamoat tinchligiga qarshi bo‘lganlar; axloq va ma‘naviyatga qarshi bo‘lganlar; g‘ayriijtimoiy harakatlar bilan bog‘liqlar. Bu tasnif jinoyatlarni kvalifikatsiya qilishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

277-modda. Bezorilik. Bezorilik, ya‘ni jamiyatda yurish-turish qoidalarini qasddan mensimaslik, urish-do‘pposlash, badanga yengil shikast yetkazish yoki o‘zganing mulkiga shikast yetkazish yoxud nobud qilish ancha zarar yetkazish bilan bog‘liq holda sodir etilsa, —*bazaviy hisoblash miqdorining ellik baravaridan yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yuz soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud uch yilgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanadi.*

Bezorilik:

- a) badanga o‘rtacha og‘ir shikast yetkazib;
- b) bir guruh shaxslar tomonidan;

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

v) sovuq qurol yoki kishining sog‘ligi uchun amalda shikast yetkazishi mumkin bo‘lgan narsalarni (qurol sifatida) namoyish qilib, ularni qo‘lash bilan qo‘rqitib yoxud qo‘zlab;

g) o‘z mazmuniga ko‘ra umum e‘tirof etgan axloq qoidalarini namoyishkorona mensimaslikda ifodalanuvchi o‘taketgan behayolik bilan;

d) yosh bola, qariya, nogironligi bo‘lgan shaxs yoki ojiz ahvoldagi shaxslarni xo‘rlab;

e) ko‘p miqdorda zarar yetkazib, birovning mulkini nobud qilib yoki unga shikast yetkazib sodir etilgan bo‘lsa, —

uch yuz soatdan uch yuz oltmish soatgacha majburiy jamoat ishlari yoki bir yildan uch yilgacha ozodlikni cheklash yoxud uch yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Bezorilik:

a) takroran yoki xavfli retsdivist tomonidan;

b) o‘qotar qurolni namoyish qilib, uni qo‘lash bilan qo‘rqitib yoki qo‘zlab;

v) ommaviy tadbirlar o‘tkazilayotgan vaqtda;

g) jamoat tartibini saqlash vazifasini bajarib turgan hokimiyat vakili yoki jamoatchilik vakiliga yoxud bezorilik harakatlarining oldini olish chorasini ko‘rgan boshqa fuqarolarga qarshilik ko‘rsatib sodir etilgan bo‘lsa, —

uch yildan besh yilgacha ozodlikni cheklash yoxud uch yildan besh yilgacha ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadi.

Birinchi muammo – bezorilikni huquqbuzarlikdan farqlash. 277-modda bo‘zichida jinoiy bezorilik va ma‘muriy huquqbuzarlik sifatidagi bezorilik o‘rtasidagi chegara zarar hajmi va niyatga qarab belgilanadi. Yengil shikast yetkazish bilan birga o‘zganing mulkiga ancha zarar yetkazilganda jinoyat tarkibi paydo bo‘ladi.

Ikkinchi muammo – jinoyatlar raqobati. Bezorilik (277-modda) va shaxsga tahdid qilish (112-modda) o‘rtasidagi farqlash mezoni – harakat maqsati: jamoat tartibini buzish bo‘lsa – 277-modda; aks holda – 112-modda. Qimor o‘ziyinlari tashkil etish bilan birga firibgarlik holatlari ham aniqlanganda – jinoyatlar yig‘indisi qo‘llaniladi.

Uchinchi muammo – sub‘ektiv tomonni isbotlash. Qasdning mavjudligini isbotlash, ayniqsa qimor o‘ziyinlarini tashkil etish moddasi bo‘zichida, jiddiy qiyinchiliklar tug‘diradi. Tijorat o‘ziyinlari bilan qimor o‘ziyinlari o‘rtasidagi chegarani belgilash tergov amaliyotida murakkab bo‘lmoqda.

O‘zbekistonda 2016 va 2020 yillardagi Prezident farmonlari bilan amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotlari jamoat tartibini mustahkamlashga muhim

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

hissa qo‘shmoqda. Biroq profilaktika tizimini yanada kuchaytirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur.

Institutsional mexanizmlar sohasida: ichki ishlar organlarida jamoat tartibi bo‘zichida ixtisoslashgan bo‘limlar tashkil etish; yosh jinoyatchilikka qarshi kurashuvchi ijtimoiy markazlar yaratish; mahalla institutlarini bezorilik va qimor profilaktikasida faol jalb qilish; tergov va prokuratura o‘rtasida muvofiqlashtirilgan axborot almashish tizimini yo‘lga qo‘zish.

Huquqiy madaniyat sohasida: ta‘lim muassasalarida huquqiy bilim va fuqarolik burchi haqida bilim berish; OAV va ijtimoiy tarmoqlar orqali qimor xavflari to‘g‘risida jamoatchilikni xabardor qilish; mahallalarda profilaktik suhbatlar tizimini joriy etish; barcha darajadagi huquqshunos kadrlarni tizimli malaka oshirish.

XULOSA. Jamoat tartibiga qarshi jinoyatlar O‘zbekiston Respublikasida huquqiy davlatni mustahkamlash, inson huquqlarini ta‘minlash va demokratik boshqaruv tamoyillarini rivojlantirish nuqtai nazaridan strategik ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada amalga oshirilgan tahlil quyidagi asosiy xulosalarga olib keldi.

Birinchidan, bezorilik va qimor bilan bog‘liq jinoyatlar o‘ziga xos ob‘ekt – jamoat tartibi – va to‘g‘ridan-to‘g‘ri qasd bilan boshqa jinoyatlar guruhidan farqlanadi. Ularning qurboni ko‘pincha alohida shaxs emas, balki butun jamoat tinchligining o‘zi va unga bo‘lgan jamiyat ishonchidir.

Ikkinchidan, amaldagi qonunchilikda bir qator bo‘shliqlar mavjud: qimor o‘yinlarini ruxsat etilgan va man etilganlarga bo‘lishning aniq mezonlari yo‘qligi; Oliy sud Plenumining maxsus yo‘riqnomasining yo‘qligi sababli ishlab chiqish kerak.

Uchinchidan, xorijiy mamlakatlar tajribasi ko‘rsatadiki, samarali kurash uchun moddiy huquq normalaridan tashqari maxsus protsessual vositalar, ijtimoiy profilaktika dasturlari va tashkiliy mexanizmlar birgalikda ishlashi zarur.

Mazkur tavsiyalarni amalga oshirish O‘zbekiston Respublikasida xavfsiz va tinch jamiyat muhitini ta‘minlashga, jamoat tartibiga qarshi jinoyatchilikni kamaytirish hamda fuqarolarning jamoat tartibiga bo‘lgan ishonchini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 8.12.1992 yil (2023 yilgi tahrir). – <https://lex.uz>

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

2. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. 22.09.1994 yil – Toshkent: Adolat, 2023.
3. Karimov N.X. Jamoat tartibiga qarshi jinoyatlar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
4. Toshpo‘latov B.M. Jinoyat kvalifikatsiyasi nazariyasi. – Toshkent: Adolat, 2021.
5. Yusupov A.T. O‘zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi. Maxsus qism. – Toshkent: TDYU, 2022.
6. Tishenkov V.I. Prestupleniya protiv obshchestvennogo poryadka. – Moskva: INFRA-M, 2019.
7. Rahimov S.A. Bezorilik jinoyatini kvalifikatsiya qilish muammolari // O‘zbekiston huquqiy axborotnomasi. – 2022. – №3.
8. Nazarov O.T. Qimor o‘ziyinlari bilan bog‘liq jinoyatchilikka qarshi kurash // Davlat va huquq. – 2021. – №2.
9. Mirzayev A.B. Jamoat tartibiga qarshi jinoyatlarning kriminologik xususiyatlari // Jinoyat huquqi va kriminologiya. – 2023. – №2.
10. Yevropa Inson Huquqlari Konvensiyasi. 1950 yil. – <https://echr.coe.int>

TA’LIM JARAYONIDA KREATIV FIKRLASHGA O‘RGATISHNING AHAMIYATI

Mo‘minova Go‘zalxon G‘ulamjanovna
University of Business and Science

Maktabgacha - Boshlang‘ich ta’lim va sport faoliyati kafedrasida katta
o‘qituvchisi,

pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, (PhD) 972307907

Annotatsiya. Ushbu maqola pedagogika fanida kreativlik masalasiga bevosita murojaat etgan pedagog olimlar qarashlari, kreativlik tushunchasi, o‘qituvchining kreativligi, didaktik o‘yinlardan samarali foydalanishdagi tamoyillar haqida yozilgan.

Kalit so‘zlar: shaxs, ijodiy faoliyat, pedagogik kreativlik, kreativ fikrlash, intuitsiya, dunyoqarash, o‘quv topshirig‘i.

Shaxs kamoloti uning faoliyati va ijtimoiy munosabatlarida o‘z aksini topadi. Ijodkor shaxsning shakllanishi va rivojlanishi uning ichki va tashqi olami o‘zgarishining o‘zaro mos kelishi, ijtimoiy-iqtisodiy shart sharoitlar hamda inson ontogengizi – tug‘ilishidan boshlab to umrining oxiriga qadar uzluksizlik, vorisiylikni taqozo etadigan faoliyat mazmuniga bog‘liq. Ma’lumki, kasbiy tajriba bilim, ko‘nikma va malakalarning integratsiyasi sifatida aks etadi. Biroq, kasbiy-ijodiy faoliyat ko‘nikmalarining o‘zlashtirilishi nafaqat amaliy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ko‘nikma va malakalarning integratsiyasi, mutaxassis sifatida faoliyatni samarali tashkil etish usul va vositalarini ishlab chiqishni emas, shu bilan birga kasbiy ijodkorlik metodologiyasidan xabardor bo‘lish, ijodiy tafakkurni rivojlantirish va kreativ xarakterga ega shaxsiy sifatlarining yetarli darajada o‘zlashtirilishi talab etadi.

Pedagogika fanida kreativlik tushunchasiga quyidagicha konseptual ta’riflar beriladi:

1. Ta’lim maqsadi va natijasi sifatida kreativlik.

Pedagogikada kreativlik o‘quvchi yoki talabaning o‘quv-biluv faoliyati davomida erishishi lozim bo‘lgan muhim natija hisoblanadi. Bu — olingan nazariy bilimlarni kutilmagan va nostandart vaziyatlarda qo‘llay olish, muammolarga bir necha xil yechim topish va yangi intellektual mahsulot yaratish qobiliyatidir. Bu yondashuvda kreativlik ta’lim oluvchining mustaqil fikrlash darajasi bilan o‘lchanadi.

2. Pedagogik mahorat va innovatsion faoliyat vositasi sifatida.

Bu yo‘nalish bevosita o‘qituvchi shaxsiga qaratilgan. Pedagogik kreativlik — bu o‘qituvchining dars jarayonini ijodiy loyihalashi, ta’limiy ziddiyatlarni noodatiy usullar bilan hal etishi va dars berishdagi qoliplardan voz kechishidir. O‘qituvchi kreativ bo‘lsa, u ta’lim jarayonini jonli, qiziqarli va samarali muloqot maydoniga aylantira oladi.

3. Ijtimoiy-pedagogik muhit mahsuli sifatida.

Pedagogika kreativlikni shunchaki irsiy omil deb hisoblamaydi, balki uni maxsus tashkil etilgan muhit mahsuli deb qaraydi. Ya’ni, agar ta’lim muassasasida o‘quvchining savol berishi, xato qilishi va tajriba o‘ttkazishi rag‘batlantirilsa, kreativlik rivojlanadi. Aksincha, qat’iy intizom va faqat yodlashga asoslangan tizim kreativlikni so‘ndiradi.

O‘qituvchining kreativligi — bu shunchaki “yangi narsa o‘ylab topish” emas. Bu murakkab pedagogik vaziyatlarda noodatiy yechimlar topish, darsni kutilmagan va qiziqarli tarzda tashkil etish hamda o‘quvchilarda bilishga bo‘lgan ishtiyoqni uyg‘ota olish qobiliyatidir.

Kreativ o‘qituvchining asosiy belgilari:

Moslashuvchanlik, ya’ni vaziyatga qarab dars rejasini o‘zgartira olish. Originallik, bunda ma’lumotni yetkazishda o‘ziga xos uslubdan foydalanish. Sinf muhitini boshqarish, ya’ni o‘quvchilarning qo‘rquvini yo‘qotib, ularni savol berishga undash.

O‘quv mashg‘ulotlarida yetishmayotgan omil – kreativlik sanaladi. Shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish jarayonining umumiy mohiyatini to‘laqonli anglash uchun dastlab “kreativlik” tushunchasining ma’noni tushunib olish talab

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

etiladi. Ken Robinsonning fikriga ko‘ra, “kreativlik – o‘z qiymatiga ega original g‘oyalarni majmui” sanaladi. Gardner esa o‘z tadqiqotlarida tushunchani shunday izohlaydi: “kreativlik – shaxs tomonidan amalga oshiriladigan amaliy harakat bo‘lib, u o‘zida muayyan yangilikni aks ettirishi va ma’lum amaliy qiymatga ega bo‘lishi lozim”. Emelbaylning yondashuvi nuqtai nazaridan ifodalansa, kreativlik “muayyan soha bo‘yicha o‘zlashtirilgan puxta bilimlar bilan birga yuqori darajada nodatiy ko‘nikmalarga ham ega bo‘lish” demakdir. Ko‘plab tadqiqotlarda intellekt va kreativlik o‘rtasidagi aloqadorlik xususida turlicha qarashlar mavjud. Bir guruh tadqiqotchilar ular o‘rtasida hech qanday bog‘liqlik yo‘q ekanligini uqtirsalar, ikkinchi guruh vakillari kreativlik va intellekt darajasi bir-biriga bog‘liq ekanligini ta’kidlaydilar. “Kreativlik” tushunchasi o‘zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi. G‘arb kishilari uchun kreativlik, umuman olganda, yangilik sanaladi. Ular kreativlik negizida noan’anaviylik, qiziquvchanlik, tasavvur, hazil- mutoyiba tuyg‘usi va erkinlik mavjud bo‘lishiga e’tiborni qaratadilar. Sharqliklar esa, aksincha, kreativlikni ezgulikning qayta tug‘ilish jarayoni, deb tushunadilar. Garchi g‘arblik va sharqliklarning kreativlik borasidagi qarashlari turlicha bo‘lsa-da, biroq, har ikki madaniyat vakillari ham mazkur sifat va unga egalikni yuqori baholaydilar. Patti Drapeau nuqtai nazariga ko‘ra kreativ fikrlash, eng avvalo, muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash sanaladi. Har tomonlama fikrlash talabalardan o‘quv topshirig‘i, masalasi va vazifalarini bajarishda ko‘plab g‘oyalarga tayanishni talab etadi. Bundan farqli ravishda bir tomonlama fikrlash esa birgina to‘g‘ri g‘oyaga asoslanishni ifodalaydi. Mushohada yuritishda masala yuzasidan bir va ko‘p tomonlama fikrlashdan birini inkor etib bo‘lmaydi. Binobarin, bir va har tomonlama fikrlash kreativlikni shakllantirishda birdek ahamiyat kasb etadi. Ya’ni, topshiriqni bajarish, masalani yechishda talaba yechimning bir necha variantini izlaydi, keyin esa eng maqbul natijani kafolatlovchi birgina to‘g‘ri yechimda to‘xtaladi.

Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his tuyg‘ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo‘ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida ham aks etadi. Kreativ fikrlash har bir ijtimoiy sohada yaqqol aks etishi mumkin. O‘qituvchining ijodkorligi esa u tomonidan tashkil etiladigan kasbiy faoliyatni tashkil etishga ijodiy yondashuvda aks etadi. So‘nggi yillarda ushbu holat “pedagogik kreativlik” tushunchasi bilan ifodalanmoqda. Pedagogik kreativlik – pedagogning an’anaviy pedagogik fikrlashdan farqli ravishda ta’lim va tarbiya jarayonini samaradorligi ta’minlashga xizmat qiluvchi yangi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

g‘oyalarni yaratish, shuningdek, mavjud pedagogik muammolarni ijobiy hal qilishga bo‘lgan tayyorgarligini tavsiflovchi qobiliyati.

“Kreativ pedagogika” quyidagi ikki holatni kafolatlay olishi zarur:

1) o‘qituvchilar tomonidan o‘quv fanlarini past o‘zlashtirayotgan va ularini o‘rganishni zerikarli deb hisoblayotgan talabalar e‘tiborlarini fan asoslarini o‘zlashtirishga jalb etish;

2) o‘qituvchilarga talabalarda kreativ fikrlash va ijodiy faoliyat natijalarini rag‘batlantirishga xizmat qiladigan strategiya va vositalarni tavsiya etish qilish orqali auditoriyada ulardan samarali foydalanishlari uchun imkoniyat yaratish.

Pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo‘lmasligi tufayli talabalar ham qiziqarli va ajoyib g‘oyalarga ega bo‘lsalar-da, biroq, ularni ifodalashda sustkashlikka yo‘l qo‘yadi. Buning sababli ta‘lim jarayonida qo‘llanilayotgan metodlar talabalarda erkin, mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qilmasligi bilan belgilanadi. Muallif tomonidan tavsiya qilingan vosita va strategiyalar talabalarda kreativlikni rivojlantirishda o‘qituvchilar uchun qo‘l keladi hamda talabalarda o‘quv fanlarini o‘rganishga bo‘lgan qiziqish, intilishni rivojlantiradi.

Bugungi kunga kelib kreativlik nafaqat psixologlarning, balki pedagoglarning diqqat e‘tiborini tortmoqda. Bu tushuncha ilmiy adabiyotlarda keng qo‘llanilmayotgan bo‘lsa ham bu tushunchani ma‘lum darajada pedagogik iste‘molga kiritishga doir harakatlar ko‘zga tashlanmoqda. Pedagogika oid manbalarda kreativlik ijod bilan bog‘liq holda o‘rganiladi va tushuniladi. Ijodkorlikning psixologik jihatlar haqida fikrlar bildirilib, bilim asosan fikr yuritish va tasavvur qilish bilan bog‘liq holda tahlil etiladi. Ijodning psixologik asoslari sifatida quyidagi elementlar qabul qilingan. Bular: 1. Qabul qilish. 2. Xohish va istak. 3. Tasavvur qilish. 4. O‘z-o‘zini kuzatish. Shu bilan bir qatorda bilimning asosini tashkil qilishda asosiy o‘rinni egallaydigan fikr yuritish bilan tasavvur qilish quyidagi elementlar belgilanishi e‘tirof etilgan.

Bular:

1. Aqliy mehnat.
2. Intuitsiya.
3. Dunyoqarash.

Pedagogika fanida kreativlik masalasiga bevosita murojaat etgan pedagog olim pedagogika fanlari doktori, professor R.A.Mavlonova o‘zining ilmiy ishlarida kreativlik haqida baholi qudrat fikrlar bildirgan. Uning “Boshlang‘ich ta‘limda innovatsiya”, “Boshlang‘ich ta‘lim pedagogikasi, integratsiyasi, innovatsiyasi” nomli o‘quv qo‘llanma va darsliklarida kreativlikka alohida

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

to‘xtab o‘tgan. Buyuk olim V.A.Slastyonin pedagogning innovatsion faoliyatiga bo‘lgan qobiliyatlarining asosiy xislatlarini quyidagicha belgilagan:

1. Shaxsning ijodiy motivatsiyani qo‘llaganligi. Bu qiziquvchanlik, ijodiy qiziqish, ijodiy yutuqlar, peshqadamlikka va o‘z kamolotiga intilish;

2. Kreativlik, bu - xayoliy qarash; baho bera olish qobiliyati va o‘z kamolotiga intilish;

3. Kasbiy faoliyatni baholash, bu - ijodiy faoliyat metodologiyasi va pedagogik tadqiqot metodlarini egallash qobiliyati; mualliflik kontsepsiyasi va ziddiyatni ijodiy bartaraf qilish qobiliyatlari; ijodiy faoliyatiga hamkorlik va o‘zaro yordam berish qobiliyati;

4. O‘qituvchining individual qobiliyati, bu - ijodiy faoliyat sur‘ati va ish qobiliyati; qat‘iyatlilik, mas‘uliyatlik va halollik, o‘zini tuta bilish.

O‘quvchilarda kreativlik fikrlashni shakllantirish zamonaviy ta’limning eng muhim vazifalaridan biridir. Didaktik o‘yinlar bu jarayonda shunchaki ko‘ngilochar vosita emas, balki bolaning intellektual salohiyatini ochib beruvchi asosiy mexanizm hisoblanadi.

Kreativlik — bu kutilmagan yechimlar topish va noodatiy g‘oyalarni o‘rtaga tashlash qobiliyatidir.

Quyida kreativ fikrlashni shakllantirishga yo‘naltirilgan o‘yin turlaridan namunalar keltiramiz:

“Buyumning noodatiy qo‘llanilishi” o‘yini. Masalan, oddiy qalamdan yozishdan tashqari yana qanday foydalanish mumkin? (Soch turmagi uchun, chizg‘ich o‘rnida, ko‘rsatkich tayoqcha va h.k.). “Ertakni o‘zgartir” o‘yini. Ma’lum bir ertakning oxirini o‘zgartirish yoki unga yangi qahramon qo‘shish taklif etiladi. “Dizayner” o‘yini. Geometrik shakllardan foydalanib, kelajak mashinasi yoki uyini rasmini chizish.

Didaktik o‘yinlardan samarali foydalanish uchun quyidagi tamoyillarga amal qilish lozim:

Bosqich	Vazifa
Oddiydan murakkabga	O‘yinni avval oson qoidalardan boshlang va asta-sekin murakkablashtirish.
Yo‘naltirish	Bolaga tayyor javobni ayt mang, savollar berish orqali uni to‘g‘ri yo‘lga solish.
Xilma-xillik	Bir xil o‘yin bolani tez zeriktiradi, shuning uchun o‘yin metodlarini yangilab turish.
Rag‘batlant	Nafaqat to‘g‘ri javobni, balki bolaning o‘ziga xos

Didaktik o‘yinlar bolani passiv tinglovchidan faol tadqiqotchiga aylantiradi. Kreativlik unga yangi dunyo yaratishga yordam bersa, tanqidiy fikrlash bu dunyoda adashmaslik va to‘g‘ri qaror qabul qilishni o‘rgatadi.

Innovatsion ta‘lim muhitida o‘qituvchining kreativligi — bu shunchaki mahorat emas, balki yashash tarzi va kasbiy pozitsiyadir. Bunday o‘qituvchi o‘quvchiga faqat tayyor bilimni bermaydi, balki unda bilimga bo‘lgan ishtiyoq va ijodiy ruhni uyg‘otadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mavlonova R.A., Raxmonqulova N.H. Boshlang‘ich ta‘limda innovatsiya . – T.: “TDPU”, 2007.
2. Mavlonova R.A., To‘rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika. – T.: “O‘qituvchi”, 2010.
3. Slastyonin V.A., Podimova L.S. Pedagogika: Innovatsionnaya deyatelnost. – M.: “Magistr”, 1997.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyundagi “Pedagogik ta‘lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta‘lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-289-sonli Qarori.
5. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta‘limda innovatsion texnologiyalar. – T.: “Iste‘dod” jamg‘armasi, 2008.

KASALXONA SHAROITIDA GOSPITAL PEDAGOG, SHIFOKOR VA PSIXOLOG BIRGALIKDA ISHLASHNING MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARRIVOJLANISHIGA TA'SIRI

Mirzayev Otabek Xusanovich,
Andijon davlat pedagogika instituti dotsenti
+998940778777, deputatuzbotabek877777@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi kasalxona sharoitida hospital pedagog, shifokor va psixolog mutaxassislarining hamkorlikda faoliyat yuritishi va bu hamkorlikning maktabgacha yoshdagi (3-7 yosh) kasal bolalar rivojlanishiga ko‘rsatadigan ijobiy ta‘siri tahlil qilinadi. Tadqiqot interdisiplinar yondashuv asosida bolaning jismoniy, kognitiv va emotsional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashning zamonaviy modellari va amaliy tajribasini o‘z ichiga oladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kalit so'zlar: gospital pedagogika, interdisiplinar hamkorlik, maktabgacha yosh, kognitiv rivojlanish, psixologik qo'llab-quvvatlash, bolalar sog'lig'i.

Maktabgacha yoshdagi bolalar hayotining eng muhim rivojlanish davri hisoblanadi. Kasallik yoki uzoq muddatli davolanish jarayoni bu davrni to'xtatib qo'yishi, bolaning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Aynan shu sababdan gospital pedagogikaning ahamiyati tobora oshib bormoqda. O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan davlat dasturlari va Prezident farmonlari bolaning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashni ustuvor vazifa sifatida belgilab qo'ygan. Gospital sharoitda bolalarga kompleks yordam ko'rsatish esa ushbu vazifaning muhim bir qismi hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi - gospital pedagog, shifokor va psixolog hamkorligining maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga ta'sirini ilmiy asoslash va amaliy modelini ishlab chiqishdan iborat.

Gospital pedagogika - kasalxona yoki tibbiy muassasalarda davolanayotgan bolalarga ta'lim va tarbiya berishga yo'naltirilgan pedagogik soha bo'lib, u XX asr o'rtalarida G'arb mamlakatlarida shakllangan. Bugungi kunda Germaniya, Niderlandiya, Avstriya kabi mamlakatlarda gospital pedagogika mustaqil kasb sifatida tan olingan va maxsus mutaxassislar tayyorlanadi. Ilmiy adabiyotlarda gospital pedagogikaning asosiy vazifalari sifatida quyidagilar ajratiladi: bolaning kasalxonada bo'lish davrida ta'lim uzluksizligini ta'minlash, kasallikdan kelib chiqadigan psixologik stressni kamaytirish, bolaning ijtimoiy ko'nikmalarini saqlash va rivojlantirish, ota-onalar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish. Kasalxona sharoitida gospital pedagog, shifokor va psixolog hamkorligiga asoslangan interdisiplinar model uchta asosiy tamoyilga tayanadi

Birinchi tamoyil - bolaga yaxlit (holistic) yondashuv: bola faqat tibbiy bemor sifatida emas, balki rivojlanayotgan shaxs sifatida ko'riladi.

Ikkinchi tamoyil - mutaxassislar o'rtasida doimiy axborot almashinuvi: shifokor tibbiy holat haqida ma'lumot bersa, pedagog o'quv jarayonini moslashtiradi, psixolog esa emotsional holatni nazorat qiladi.

Uchinchi tamoyil - ota-onalarni jarayonga faol jalb etish. Ushbu modeldagi har bir mutaxassisning roli quyidagicha: gospital pedagog bolaning yosh va rivojlanish xususiyatlariga mos o'yin va ta'lim mashg'ulotlarini tashkil etadi. Shifokor esa bolaning jismoniy holati va dori-darmon ta'sirini hisobga olgan holda mashg'ulotlar rejasini tasdiqlaydi. Psixolog bolada vujudga keladigan qo'rquv, tashvish va depressiv holatlarni bartaraf etishga qaratilgan seanslap o'tkazadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3-7 yosh oralig'idagi bolalar rivojlanishning eng sezgir davrini boshdan kechiradi. Bu davrda miya neyronlarining bog'lanishi jadal kechadi, nutq, motor ko'nikmalar va ijtimoiy xulq-atvor shakllanadi. Kasalxonadagi muhit (yangi odamlar, tibbiy asboblari, og'riq tajribasi) bolada travmatik stressni keltirib chiqarishi mumkin. Shu boisdan gospital pedagog va psixologning o'yin terapiyasi, ertak terapiyasi va san'at terapiyasi kabi metodlardan foydalanishi alohida ahamiyat kasb etadi.

Andijon viloyatining bolalar kasalxonasida 2023-2024 yillarda olib borilgan kuzatuv tadqiqotida (n=90, 3-7 yosh) interdisiplinar jamoa ishtirokida davolangan bolalar guruhida quyidagi natijalar qayd etildi: davolanish muddati o'rtacha 18% ga qisqardi, bolalardagi tashvish va qo'rquv ko'rsatkichlari 32% ga kamaydi. Kognitiv rivojlanish testlarida ijobiy dinamika 27% ni tashkil etdi. Ota-onalarning mamnunlik darajasi nazorat guruhiga nisbatan 44% ga yuqori bo'ldi. Tadqiqot jarayonida aniqlangan asosiy muammolar: gospital pedagog stavkasining ko'pchilik tibbiy muassasalarda mavjud emasligi, mutaxassislar o'rtasidagi hamkorlikni tartibga soluvchi rasmiy me'yoriy hujjatlarning yo'qligi, gospital pedagogika bo'yicha maxsus kadrlar tayyorlamaydigan oliy ta'lim muassasalarining kamligi. Kasalxona sharoitida gospital pedagog, shifokor va psixolog hamkorligida maktabgacha yoshdagi bolalarga kompleks yordam ko'rsatish nafaqat ularning tezroq tuzalishiga, balki keyingi normal rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Interdisiplinar yondashuv bolaning jismoniy davolanishini ruhiy va kognitiv rivojlanish bilan uyg'unlashtiradi.

Tadqiqot asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: O'zbekiston bolalar kasalxonalarida gospital pedagog lavozimini rasman joriy etish, oliy pedagogika ta'lim muassasalarida gospital pedagogika ixtisosligini ochish, tibbiy va pedagogik mutaxassislar uchun birgalikda o'tkaziladigan malaka oshirish kurslarini tashkil etish, bolalar kasalxonalarida alohida ta'lim-o'yin xonalarini jihozlash.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-may PF-5712-son Farmoni "Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida".
2. Dittrich I., Tiedemann M. Krankenhauspädagogik: Grundlagen und Praxis. Stuttgart: Kohlhammer Verlag, 2020. — 248 S.
3. Nabors L., Lehmkuhl H. Children with Chronic Medical Conditions. Washington: American Psychological Association, 2004. — 312 p.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

4. Toshmatov B.A., Yusupova N.R. Maktabgacha ta'limda innovatsion metodlar. Toshkent: Noshir, 2022. — 186 b.

5. Xolmatova G.S. Gospital sharoitida bolalar bilan psixologik ishlash asoslari. Samarqand: SamDU nashriyoti, 2023. — 94 b.

6. World Health Organization. Child and Adolescent Mental Health in Hospital Settings. Geneva: WHO Press, 2021.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QISH DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING IJODIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK TIZIMLARI.

Me‘mnova Muqaddasxon

Andijon davlat pedagogika instituti v/b dotsent

Iminova Xojinso Olimjon Qizi

Andijon davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Maqolada **“Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish darslari orqali ijodiy kompetensiyani shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari”** deb nomlangan mavzuni yoritish maqsad etilgan. Maktabdagi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy fikrlash qobiliyatini oshirishda qo‘llaniladigan pedagogik metodlar, faol topshiriqlar, innovatsion yo‘nalishlar va badiiy matn bilan ishlashning imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tahlil qilish natijasida dars jarayonida o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyati hamda ijodiy yondashuvlar samarasi natijasida o‘quvchilarni rag‘batlantirish nazarda tutilgan.

Kalit so‘zlari: boshlang‘ich ta’lim, o‘qish darsi, ijodiy kompetensiya, faollik, innovatsion yo‘nalishlar, pedagogik mahorat, interfaol metodlar.

Аннотация. В статье ставится цель осветить тему, названную **«Теоретические и практические основы формирования творческой компетенции учащихся начальных классов на уроках чтения»**. Анализируются педагогические методы, активные задания, инновационные направления и возможности работы с художественным текстом, используемые для повышения творческого мышления учащихся начальных классов. В результате анализа предусматривается поощрение учащихся как результат способности к самостоятельному мышлению и творческого подхода в учебном процессе.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ключевые слова: начальное образование, урок чтения, творческая компетенция, активность, инновационные направления, педагогическое

Abstract. The article aims to highlight the topic entitled "**Theoretical and practical foundations of developing creative competence of primary school students through reading lessons**". It analyzes pedagogical methods, active assignments, innovative trends, and opportunities for working with literary texts used to enhance the creative thinking skills of primary school students. As a result of the analysis, the promotion of students is intended through their independent thinking abilities and the effectiveness of creative approaches in the educational process.

Keywords: primary education, reading lesson, creative competence, activity, innovative directions, pedagogical skill, interactive methods.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri — faqatgina bilimli emas, balki mustaqil fikrlaydigan, o'zgaruvchan vaziyatlarda ijodiy qarorlar qabul qila oladigan komil shaxsni tarbiyalashdir. Xususan, boshlang'ich sinf davri o'quvchining intellektual salohiyati va ijodiy qobiliyatlari shakllanadigan eng muhim bosqich hisoblanadi. **O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-sonli qarorida**, шундай дейилган **«Boshlang'ich sinf o'qish darslari shunchaki savodxonlikni oshirish vositasi emas, balki o'quvchilarda ijodiy kompetensiyani rivojlantirishning asosiy maydoniga aylandi»**

Axborot oqimi shiddatli tus olgan XXI asrda o'quvchilarning badiiy asarga nisbatan qiziqishini saqlab qolish va ularda matnni tahlil qilish orqali yangi g'oyalar yaratish ko'nikmasini shakllantirish dolzarb pedagogik muammo bo'lib qolmoqda. An'anaviy dars usullaridan voz kechgan holda, o'quvchining ijodiy salohiyatini yuzaga chiqaruvchi yangi pedagogik imkoniyatlarni izlash va amaliyotga tatbiq etish zarurati tug'ilmoqda.

Boshlang'ich sinf o'qish darslarida o'quvchilarning ijodiy kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik usul va vositalarni aniqlash hamda ularning amaliy ahamiyatini asoslab berishdan iborat.

O'quvchilarning ijodiy kompetensiyasi deganda, ularning: Matn mazmunidan kelib chiqib fantaziya qilish;Voqealarning davomini mustaqil ravishda yarata olish;Badiiy tasvirlar orqali o'z hissiyotlarini ifodalash;Muammoli vaziyatlarda nostandart yechimlar topish qobiliyati tushuniladi.

ASOSIY QISM

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy faoliyatning o'ziga xosligi. Kichik maktab yoshidagi bolalar tabiatan qiziquvchan va tasavvuri boy bo'ladi. Pedagogik hamda psixologlar fikriga aslangan holda, bu davrda bolalarning "konkret-obrazli" fikrlashi ustunlik qiladi. Vygotskiy bolalar psixologiyasi va ijodkorligi bo'yicha dunyo tan olgan olim shunday degan. **"O'qish darslari esa aynan so'z o'yinlari, tasvirlar va obrazlar orqali bolaning ichki dunyosini boyitish, og'zaki nutqini rivojlantirish imkonini beradi. Ijodiy kompetensiya — bu nafaqat she'r yozish yoki rasm chizish, balki olingan bilimlarni kutilmagan, yangi vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatidir.** [Вьготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. — М.: Просвещение, 1991. — С. 28.(Izoh: Vygotskiy bolalar psixologiyasi va ijodkorligi bo'yicha dunyo tan olgan olim hisoblanadi)] O'quvchilarda kreativlikni shakllantiruvchi pedagogik usullar. O'qish darslarida ijodiy kompetensiyani rivojlantirish uchun quyidagi metodik yondashuvlar samarali hisoblanadi: Matnni "qayta qurish" metodi: O'quvchilarga ertak yoki hikoyaning oxirini o'zgartirish, qahramonlar xarakteriga yangi chizgilar qo'shish topshirig'i beriladi. Bu ularning mantiqiy va kreativ fikrlashini uyg'unlashtiradi. "Savollar zanjiri" (Sokratik suhbat): Matn yuzasidan shunchaki faktlarni emas, balki "Agar qahramon bunday qilmaganda nima bo'lar edi?", "Siz uning o'rnida bo'lsangiz qanday yo'l tutardingiz?" kabi muammoli savollarni o'rtaga tashlash. Verbal va vizual bog'liqlik: O'qilgan asar asosida komiks chizish, darsni sahnalashtirish yoki asar qahramoniga xat yozish kabi topshiriqlar o'quvchining ijodiy salohiyatini yuzaga chiqaradi.

"Dars jarayonida qo'llaniladigan interfaol texnologiyalar [Yo'ldoshev J. G., Usmonov S. A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish. — T.: Fan va texnologiya, 2008. — 46-b]". Zamonaviy o'qish darslarida o'quvchi passiv tinglovchidan faol ijodkorga aylanishi lozim. Buning uchun quyidagi texnologiyalardan foydalanish tavsiya etiladi:

Texnologiya nomi Ijodiy rivojlanishdagi o'rni. "Sinkveyn" (Besh qatorli she'r) Tushunchalarni umumlashtirish va obrazli ifodalashni o'rgatadi. "Raft" texnikasi. O'quvchini ma'lum bir rolga kirib, ma'lum bir auditoriyaga murojaat qilishga o'rgatadi. "Aqliy hujum" Muammoli vaziyatga ko'plab original yechimlar topishga xizmat qiladi. |

O'qituvchining ijodiy muhit yaratishdagi roli. Ijodiy kompetensiyani rivojlantirishning asosiy pedagogik sharti — o'quvchining xato qilishdan qo'rqqanligini ta'minlashdir. O'qituvchi tomonidan har bir o'ziga xos fikrning qo'llab-quvvatlanishi, darsda erkin muloqot muhitining mavjudligi bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. "Standard javob" kutilmaydigan muhitdagina haqiqiy ijodiy fikr tug'iladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

1. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar ijodiy faoliyatining pedagogik-psixologik tahlili

Boshlang‘ich sinf davri ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun "sensitiv" (eng qulay) davr hisoblanadi. Psixologik nuqtayi nazardan, bu yoshdagi bolalarda fantaziya va mantiq o‘rtasidagi chegara juda nozik bo‘lib, bu ularga obrazli fikrlash orqali yangi g‘oyalar yaratish imkonini beradi.

Intellectual faollik: O‘quvchi ma’lumotni shunchaki xotirada saqlamay, uni qayta ishlashga intiladi.

Emotsionallik: Ijodiy faoliyat bolaning hissiyotlari bilan bog‘liq bo‘lsa, uzoq muddatli xotiraga aylanadi.

2. O‘qish darslarida ijodiy kompetensiyani shakllantirish metodologiyasi

Ijodiy faoliyatni tizimli tashkil etish uchun quyidagi uch bosqichli modelni qo‘llash tavsiya etiladi:

A. Reproduktiv-ijodiy bosqich: O‘quvchi tayyor matn asosida kichik o‘zgarishlar kiritadi.

Metod: "Matnni modellash". Bunda matndagi voqealar ketma-ketligi chizma yoki sxema ko‘rinishida ifodalanadi.

Vazifa: Hikoya qahramonining portretini og‘zaki chizish yoki uning ismlarini o‘zgartirish.

B Qisman izlanish (Evristik) bosqich: O‘quvchi muammoli vaziyatga yechim izlaydi.

Metod: "Muqobil yakun". "Agar sehrli tayoqcha qahramonning qo‘liga tushib qolmaganda, voqealar qanday rivojlanar edi?" kabi savollar orqali mantiqiy zanjir yaratiladi.

Vazifa: Voqealar rivojiga yangi qahramon olib kirish.

D. Konstruktiv-ijodiy bosqich: O‘quvchi butunlay yangi intellektual mahsulot yaratadi. Metod: "Raft" texnologiyasi (Rol, Auditoriya, Forma, Mavzu). Vazifa: Qahramon nomidan zamondoshlariga xat yozish yoki asar asosida kichik ssenariy tuzish.

3. O‘qitishning interfaol modeli va texnik vositalar

Zamonaviy ta’limda ijodiy faoliyatni faollashtirish uchun vizuallashtirish muhim o‘rin tutadi.

Klaster (Tarmoqlar) Markaziy tushunchadan chiquvchi barcha ijodiy g‘oyalarni jamlash. Tizimli va keng qamrovli fikrlash.

Kreativ yozuv Matnni "Men" prizmasi orqali qayta yozish (shaxsiy munosabat). Empatiya va nutq boyligini oshirish.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Sokratik suhbat: Ochiq savollar zanjiri orqali haqiqatga yetib borish.
Tanqidiy tahlil va mantiqiy xulosa.

4. Ijodiy kompetensiyani baholash indikatorlari

Ilmiy ishda natijalarni o‘lchash uchun quyidagi mezonlardan foydalaniladi:

1. Fikrning ravonligi (Fluency): Vaqt birligi ichida qancha ko‘p g‘oya bera olishi.

2. Moslanuvchanlik (Flexibility): Masalaga turli burchaklardan yondasha olish (masalan, ham ijobiy, ham salbiy qahramon ko‘zi bilan).

3. Badiiy boylik: Nutqida o‘xshatish, sifatlash va jonlantirishlardan foydalanish darajasi.

5. Kutilayotgan pedagogik samaradorlik

Ushbu metodik tizimni darslarga tatbiq etish quyidagi natijalarni beradi:

O‘quvchilarda mustaqil fikrlash ko‘nikmasi 30-40% ga oshadi.

Matn bilan ishlashda analitik qobiliyatlar shakllanadi.

Eng asosiysi, ta’limga bo‘lgan ichki motivatsiya kuchayadi, chunki bola darsda "iste’molchi" emas, "yaratuvchi" sifatida ishtirok etadi.

XULOSA

Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida o‘quvchilarning ijodiy kompetensiyasini rivojlantirish masalasini nazariy va amaliy jihatdan o‘rganish quyidagi yakuniy xulosalarni chiqarish imkonini beradi: Birinchidan, ijodiy kompetensiya shunchaki darsdan tashqari faoliyat emas, balki boshlang‘ich sinf o‘quvchisining shaxs sifatida shakllanishi va mantiqiy tafakkurini rivojlantirishning poydevoridir. Bu ko‘nikma o‘quvchida matnni nafaqat tushunish, balki undagi yashirin ma’nolarni anglash va ularga nisbatan shaxsiy munosabat bildirish qobiliyatini o‘stiradi. Ikkinchidan, o‘qish darslarida interfaol metodlar va muammoli ta’lim texnologiyalaridan tizimli foydalanish o‘quvchilarning ijodiy faolligini an’anaviy darslarga nisbatan sezilarli darajada oshiradi. Ma’lum bo‘ldiki, o‘quvchi o‘zi o‘qiyotgan asarning faol ishtirokchisiga aylangandagina uning kreativ salohiyati yuzaga chiqadi. Uchinchidan, dars jarayonida pedagogik imkoniyatlarni kengaytirish uchun o‘qituvchi tomonidan yaratilgan "psixologik qulaylik" va "erkin muloqot" muhiti hal qiluvchi ahamiyatga ega. O‘quvchining xato qilishdan qo‘rqmasligi va har bir original fikrining rag‘batlantirilishi undagi ichki ijodiy to‘siqlarni bartaraf etadi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida o‘quvchilarning ijodiy kompetensiyasini rivojlantirish — zamonaviy ta’limning talabi bo‘lib, u yosh avlodni murakkab ijtimoiy hayotga tayyorlash, ularda mustaqil va nostandart fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishning eng samarali yo‘lidir.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

O‘qish darslarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy faoliyatini tashkil etish va ularning ijodiy kompetensiyasini rivojlantirish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar hamda metodik tahlillar quyidagi muhim xulosalarga kelish imkonini beradi:

1. Shaxs rivojlanishining poydevori sifatida

Kichik maktab yoshidagi bolalarda ijodiy faoliyat nafaqat dars materialini o‘zlashtirish vositasi, balki shaxsning intellektual va emotsional o‘rishini ta‘minlovchi asosiy omildir. Mazkur yoshdagi bolalarning psixofiziologik xususiyatlari (boy tasavvur, qiziquvchanlik, hissiyotga beriluvchanlik) ularda ijodiy kompetensiyani shakllantirish uchun eng qulay (sensitiv) zamin yaratadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ijodiy muhitda ta‘lim olgan o‘quvchi standart vaziyatlardan tashqari, hayotiy muammolarda ham mantiqiy va kreativ yechimlar topishga moyil bo‘ladi.

2. Metodik yondashuvlarning tizimlili

Ijodiy kompetensiyani rivojlantirish — bu stixiyali jarayon emas, balki aniq maqsadga yo‘naltirilgan pedagogik tizimdir. O‘qish darslarida qo‘llaniladigan "Sinkveyn", "Raft", "Sokratik suhbat" va "Matnni qayta qurish" kabi metodlar o‘quvchini passiv tinglovchidan faol subyektga aylantiradi. Bu metodlar zanjiri o‘quvchida: Matnni chuqur tahlil qilish; Obrazli fikrlash; Shaxsiy nuqtayi nazarni erkin bayon etish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

3. "4K" ko‘nikmalarining integratsiyasi

Boshlang‘ich ta‘limning yangi avlod o‘quv dasturlari talablariga ko‘ra, ijodiy faoliyat orqali o‘quvchilarda zamonaviy kompetensiyalar (Kreativlik, Tanqidiy fikrlash, Kollaboratsiya va Kommunikatsiya) majmuasi shakllanadi. Ayniqsa, o‘qilgan asar asosida komiks chizish yoki sahna ko‘rinishlari tayyorlash jarayonida bola ham mantiqiy, ham badiiy-estetik jihatdan rivojlanadi. Bu esa ta‘limning hayotiyligini va amaliy yo‘naltirilganligini ta‘minlaydi.

4. Pedagogik mahorat va muhitning roli

Xulosa o‘rnida ta‘kidlash lozimki, boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida o‘quvchilarning ijodiy kompetensiyasini rivojlantirish — zamonaviy ta‘limning talabi bo‘lib, u yosh avlodni murakkab ijtimoiy hayotga tayyorlash, ularda mustaqil va nostandart fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishning eng samarali yo‘lidir. O‘quvchilar kreativligini uyg‘otishda o‘qituvchining fasilitatorlik roli hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ijodkorlikni cheklovchi qoliplardan voz kechish, o‘quvchining har bir original fikrini rag‘batlantirish va darsda "xato qilishdan qo‘rqmaslik" muhitini yaratish — muvaffaqiyatning asosiy garovidir. Faqatgina ijodiy yondashuvga asoslangan ta‘lim jarayonigina milliy ma‘naviyatimizga

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
sodiq va jahon andozalariga mos raqobatbardosh avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Gulyamova M. Boshlang‘ich sinf darslarida innovatsion texnologiyalar // **Pedagogika** jurnali. – Toshkent, 2022. – №4.
2. Matchonov S. Adabiy ta‘lim texnologiyalari: muammo va yechimlar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2008.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-sonli "Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limining davlat ta‘lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida"gi qarori.
5. Qosimova K., Matchonov S., Gulyamova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Nosir, 2009.
6. Safarova R. va boshqalar. O‘quvchilarda ijodiy faoliyat ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha metodik tavsiyalar. – Toshkent: TDPU, 2015.
7. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S.A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008.
8. Zunnunov A. Adabiyot o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
9. Bono E. Serious Creativity. – New York: Harper Collins, 1992.
10. Torrance E.P. Guiding Creative Talent. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1962.
11. Vygotskiy L.S. Воображение и творчество в детском возрасте. – Москва: Просвещение, 1991.

BOSHLANG‘ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA MANTIQUIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

Andijon davlat Pedagogika insituti
„Boshlang‘ich ta‘lim” kafedrası
v.b dotsenti Teshaboyeva Gulnoza
Pedagogika fakulteti Boshlang‘ich ta‘lim
205- guruh talabasi Pazliddinova Zilola

Annotatsiya: Mazkur tezisdá boshlang‘ich sinf ona tili darslarida o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish masalasi yoritilgan. Zamonaviy ta‘lim jarayonida o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, nutqiy faolligi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

va ijodiy yondashuvini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu asosda ona tili darslari uchun uch bosqichli didaktik model taklif etilib, uning amaliy samaradorligi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: ona tili, mantiqiy fikrlash, boshlang‘ich ta’lim, tafakkur, didaktik model, kreativ yondashuv.

Bugungi kun boshlang‘ich sinf o‘quvchisi bundan o‘n yil oldingi bolalardan mutlaqo farq qiladi. Hozirgi avlod bolalari axborotni tez qabul qiladi, dunyoqarashi keng va har bir voqea-hodisaga qiziqish bilan qaraydi. Shunday ekan, dars o‘tish jarayonini ham zamon talablari asosida tashkil etish zarur. Ayniqsa, ona tili darslarida faqat grammatik qoidalarni yodlatish yoki mashqlarni mexanik bajartirish bilan cheklanib qolish ta’lim samaradorligini pasaytiradi. Ona tili fani shunchaki imlo qoidalari yig‘indisi emas, balki o‘quvchining tafakkuri, nutqi va dunyoqarashini shakllantiruvchi muhim vositadir. Abdulla Avloniy “Fikr insonni hayvondan ajratadurgon muqaddas bir quvvatdur”, deb ta’kidlagan. Bu fikr til va tafakkurning uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi. Til orqali inson fikrlaydi, o‘z munosabatini bildiradi va atrofdagi voqelikni anglaydi. Alisher Navoiy ham asarlarida so‘zni anglash uchun aql va mantiq zarurligini ta’kidlagan. Mahmudxo‘ja Behbudiy esa bolani mustaqil fikrlashga undovchi matnlar bilan ishlash zarurligini ilgari surgan. Zamonaviy tilshunos olim Nizomiddin Mahmudov qarashlarida ham ona tili ta’limida grammatik shakllarni quruq yodlatish o‘quvchini qolipli fikrlashga olib kelishi qayd etiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ko‘rgazmali-obrazli tafakkur ustunlik qiladi. Shu sababli ularga mantiqiy topshiriqlar, didaktik o‘yinlar va ijodiy mashqlar orqali bilim berish samarali hisoblanadi. Ayniqsa, xalq og‘zaki ijodi, bolalar adabiyoti va hayotiy misollar asosida tashkil etilgan topshiriqlar o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi.

Pedagogik kuzatishlar va amaliy tajribalar asosida boshlang‘ich sinflar uchun uch bosqichli didaktik model ishlab chiqildi. Ushbu model o‘quvchilarning mantiqiy tafakkurini bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiladi.

1-bosqich: Lisoniy tahlil va guruhlash

Bu bosqich so‘z darajasida ishlashga asoslanadi. O‘quvchilar so‘zlarning ma’no jihatdan bog‘liqligini tahlil qiladi, ortiqcha so‘zni topadi yoki so‘zlarni

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ma’lum guruhlariga ajratadi. Masalan, “Tafakkur poyezdi” o‘yinida bir guruh so‘zlar beriladi va o‘quvchi ular orasidagi mantiqiy bog‘liqlikni aniqlaydi.

Misol:olma, anor ,kitob, uzum. Bu yerda “kitob” ortiqcha so‘z hisoblanadi. Chunki qolganlari mevalar guruhiga kiradi. Bunday topshiriqlar bolalarda tahlil qilish, taqqoslash va umumlashtirish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Mazkur metodning yana bir afzalligi shundaki, o‘quvchilar so‘z boyligini oshiradi va lug‘aviy tafakkuri rivojlanadi. Dars jarayonida o‘yin elementlaridan foydalanish esa bolalarning qiziqishini yanada oshiradi.

2-bosqich: Sabab-oqibat zanjirini qurish

Ikkinchi bosqich gap darajasida olib boriladi. Bunda o‘quvchilar gaplar o‘rtasidagi mantiqiy bog‘liqlikni aniqlashni o‘rganadilar. “Chalkash syujet” mashqida tartibi buzilgan gaplar beriladi va o‘quvchi ularni mantiqiy ketma-ketlik asosida joylashtiradi.

Masalan:

1. Bolalar daraxt ekishdi.
2. Bahorda bog‘ yam-yashil bo‘ldi.
3. Ular daraxtlarga suv quyishdi.

O‘quvchi gaplarni to‘g‘ri ketma-ketlikda joylashtirib, sabab va oqibatni tushunadi. Bu mashqlar orqali bolalarda izchil fikrlash va voqealarni bog‘lash qobiliyati rivojlanadi. Shuningdek, o‘quvchilar “Nima uchun?”, “Qanday qilib?” kabi savollar orqali fikrini asoslashga o‘rganadi. Natijada ular tayyor javobni yodlash emas, balki mustaqil xulosa chiqarishga intiladi.

3-bosqich: Matn darajasidagi mantiqiy modellashtirish

Uchinchi bosqich ijodiy yondashuvga asoslanadi. Bunda “Mantiqiy yakun” metodikasi qo‘llaniladi. O‘quvchilarga hikoya yoki matnning boshlanish qismi beriladi va ular voqealar rivojidan kelib chiqib hikoyani davom ettiradi.

Masalan, qahramonning xatti-harakati, matndagi ishoralar va voqealar ketma-ketligiga qarab o‘quvchi mustaqil yakun yaratadi. Bu esa bolalarda: Ijodiy fikrlash; mustaqil qaror qabul qilish; nutqiy faollik; tasavvur qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Bunday topshiriqlar o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi va ularni faol ishtirok etishga undaydi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ushbu model amaliyotda qo‘llanilganda ijobiy natijalar kuzatildi. O‘quvchilar grammatik qoidalarni quruq formula sifatida emas, balki fikrlash vositasi sifatida qabul qila boshladilar. Ayniqsa, o‘yin va ijodiy topshiriqlar asosida tashkil etilgan darslarda bolalarning faolligi oshdi.

Quyidagi o‘zgarishlar kuzatildi:

Rivojlanish mezonlari	An’anaviy dars	Mantiqiy model asosidagi dars
Fikrni asoslash	Tayyor javob beradi	Sababini tushuntiradi
Nutqiy boylik	Oddiy gaplardan foydalanadi	Rang-barang va izchil fikr bildiradi
Mustaqil ishlash	O‘qituvchiga tayanadi	Muammoni mustaqil yechadi
Darsdagi faollik	Sust qatnashadi	Faol va qiziqish bilan ishtirok etadi

Kuzatishlar shuni ko‘rsatdiki, mantiqiy topshiriqlar asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va nutqiy kompetensiyasii rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Pedagogik tajribalar shuni ko‘rsatdiki, bunday yondashuv o‘quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi, ularni erkin va mustaqil fikrlashga undaydi. Natijada nafaqat savodli, balki o‘z fikrini ravon, mantiqan asosli va ijodiy tarzda bayon qila oladigan avlodni tarbiyalash imkoniyati yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avloniy A. "Turkiy Guliston yoxud axloq". - T oshkent: "O'qituvchi", 1992.
2. Mahmudov N. "Tilning mukammal tadqiqi muammolari". - T oshkent: "Akademnashr", 2012.
3. T o'xliyev B., Shamsiyeva M. "Ona tili o'qitish metodikasi". - T oshkent: "Y ang i asr avlodi", 2021.
4. G'afforova T . "Boshlang'ich sinflarda zamonaviy pedagogik texnologiyalar". - T oshkent: "T afakkur", 2019.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

5. "Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kognitiv ko'nikmalarni shakllantirish" // "Pedagogika" jurnali. Elektron manba: <http://pedagogika.uz/article/kognitiv-boshlangich>.

6. "Ona tili darslarida interfaol metodlar" // "Ma'rifat" gazetasi portali. Elektron manba:

O‘QUVCHI SHAXSINI RIVOJLANTIRISHDA YANGICHA YONDASHUVLAR (TEXNOLOGIYA FANI O‘QITUVCHILARI MISOLIDA)

Miliev Normamat Davlyatovich
Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi,
“Amaliy fanlar va maktabdan tashqari ta’lim metodikasi”
kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchi shaxsini rivojlantirish va tarbiyalashda yangicha pedagogik yondashuvlar, xususan texnologiya fani o‘qituvchilari faoliyati misolida tahlil qilinadi. Innovatsion metodlar, interfaol o‘qitish usullari va sinfdan tashqari faoliyatlarning ta’lim jarayonidagi o‘rni yoritiladi.

Tayanch so‘zlar: o‘quvchi shaxsi, rivojlanish, tarbiya, pedagogik yondashuvlar, texnologiya fani, interfaol ta’lim, innovatsion metodlar.

Аннотация: В данной статье анализируются современные педагогические подходы к развитию и воспитанию личности учащихся на примере деятельности учителей технологии.

Ключевые слова: личность ученика, развитие, воспитание, педагогические подходы, предмет технология, интерактивное обучение, инновационные методы.

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchi shaxsini rivojlantirish va tarbiyalash dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi [3]. Bugungi kunda ta’lim jarayoni faqat bilimlarni uzatish bilan cheklanmay, balki o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish, qaror qabul qilish va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan [4]. Shu jihatdan ta’limning tarbiyaviy va rivojlantiruvchi funksiyasi birinchi o‘ringa chiqadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Texnologiya fani o‘quvchilarni amaliy faoliyatga yaqinlashtiruvchi fan sifatida shaxsni rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi [2]. Ushbu fan doirasida o‘quvchilar nafaqat nazariy bilimlarni egallaydilar, balki real ishlab chiqarish jarayonlariga yaqin bo‘lgan amaliy ko‘nikmalarni ham shakllantiradilar. Bu esa ularda ijodkorlik, texnik tafakkur va muammolarni mustaqil hal etish qobiliyatini rivojlantiradi.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limning samarali amalga oshirilishi yangi pedagogik yondashuvlar bilan bevosita bog‘liq [1]. Xususan, interfaol metodlar o‘quvchini ta‘lim jarayonining faol subyektiga aylantiradi. Bunday metodlar orqali o‘quvchilar faqat tinglovchi emas, balki izlovchi, tahlil qiluvchi va ijodkor ishtirokchiga aylanadilar [6].

Interfaol ta‘lim metodlarining eng samarali ko‘rinishlari sifatida muammoli o‘qitish, loyiha asosida o‘qitish, hamkorlikda o‘qitish va guruhli ishlar ko‘rsatib o‘tiladi. Ushbu metodlar o‘quvchilarda jamoada ishlash, fikr almashish va o‘z fikrini asoslash ko‘nikmalarini rivojlantiradi [1; 2].

Ta‘lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham o‘quvchi shaxsini rivojlantirishga katta ta‘sir ko‘rsatadi [6]. Zamonaviy texnologiyalar — kompyuter dasturlari, virtual laboratoriyalar, simulyatsion modellar va 3D dizayn vositalari — o‘quvchilarga murakkab texnik jarayonlarni vizual va amaliy tarzda tushunish imkonini beradi. Bu esa ularning texnologik savodxonligini oshiradi va kasbiy yo‘nalish tanlashga ijobiy ta‘sir qiladi.

Bundan tashqari, differensial yondashuv ham muhim ahamiyatga ega. Har bir o‘quvchining individual qobiliyatlari, qiziqishlari va o‘zlashtirish darajasini hisobga olish orqali ta‘lim jarayoni samaradorligi oshadi [3]. Bunday yondashuv o‘quvchilarning o‘z imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarishiga sharoit yaratadi.

Sinfdan tashqari faoliyatlar ham o‘quvchi shaxsini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi [2]. Texnologiya faniga oid to‘garaklar, ko‘rgazmalar, tanlovlar, loyiha ishlari va robototexnika mashg‘ulotlari o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularni amaliy faoliyatga yo‘naltiradi. Shuningdek, ishlab chiqarish korxonalari va innovatsion markazlarga ekskursiyalar o‘quvchilarda real hayotiy tajriba shakllanishiga yordam beradi.

O‘qituvchining shaxsiy namunasi esa tarbiya jarayonining eng muhim omillaridan biridir [7]. O‘qituvchi o‘zining kasbiy mahorati, axloqiy fazilatlarini va insoniy sifatlarini bilan o‘quvchilarga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Ayniqsa texnologiya fani o‘qituvchisi zamonaviy bilimlarga ega bo‘lishi, innovatsion yondashuvlarni qo‘llashi va o‘z ustida doimiy ishlashi zarur. Bu o‘quvchilarda ham shunga o‘xshash ijobiy sifatlarni shakllantiradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Umuman olganda, ta’lim jarayonida innovatsion yondashuvlar, axborot texnologiyalari va shaxsga yo‘naltirilgan metodlardan kompleks foydalanish o‘quvchilarning intellektual, ijodiy va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlaydi. Natijada ular mustaqil fikrlaydigan, mas’uliyatli va jamiyatda faol ishtirok etadigan shaxslar sifatida shakllanadilar [1; 3; 6].

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullayeva, M. (2020). Zamonaviy ta’limda interfaol metodlar va ularning samaradorligi. Toshkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
2. Karimov, B. (2019). Pedagogik innovatsiyalar va texnologiya fanida qo‘llanilishi. Toshkent: Fan va ta’lim.
3. Mamatqulov, S. (2021). O‘quvchining shaxsiyati va ta’lim jarayonida uning rivojlanishi. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
4. Nazarova, L. (2018). Innovatsion pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. Moskva: Pedagogika.
5. Johnson, D.W., Johnson, R.T. (2017). Cooperative Learning in Technology Education. Journal of Technology Education, 28(2), 45-60.
6. Smith, J. (2019). Interactive Teaching Methods in STEM Education. New York: Springer.
7. Brown, A. (2022). The Role of Teacher’s Personal Example in Student Development. Educational Research Quarterly, 45(1), 25-40

UZLUKSIZ TA’LIM TIZIMIDA TINGLOVCHILARNI SOG‘LOM TURMUSH TARZI HAYOTIY KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING IMKONIYATLARI

Baxavadinova Zamira Muxamattairovna -

Andijon davlat tibbiyot instituti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Aholi orasida sog‘lom turmush tarzi hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlarini takomillashtirish, uning aholi hayotidagi eng muhim ustuvorligi, shaxsiy va ijtimoiy intilishlarini amalga oshirish imkoniyatini belgilaydigan ustuvor vazifa sifatida qadirlanib kelinmoqda. Bugungi kunda insonlar sog‘liq va sog‘lom turmush tarzini zamonaviy hayotning ustuvor yo‘nalishlari sifatida qay darajada anglab yetayotganliklari buning sababi haqida o‘ylashga majbur qiladi.

Kalit so‘zlar: *sog‘lom turmush tarzi, hayotiy ko‘nikma, ekologiya, demografiya, ekologik jarayonlar, integratsiya, globallashuv, metodik ta’minot, metodika, innovatsiya.*

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Sog‘lom turmush tarzi sog‘liqni saqlashning asosiy omillaridan, talablaridan hisoblanib kelgan. Shuningdek, Har qanday jamiyat taraqqiyotining zamonaviy bosqichida yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash eng asosiy masalalardan biri sanaladi.

O‘zining salomatligi haqida shaxsan g‘amxo‘rlik qilish sog‘lom turmush tarzini hayotiy ko‘nikmalarini yoshlikdan oila va ta‘limning barcha bosqichlarida jismoniy tarbiya va sportning ko‘magida singdirib borish kerak. Insonlar endilikda faqatgina so‘zda emas, balki amalda salomatligining qadriga yetib, uni milliy boylik, milliy qadriyat sifatida qarashga o‘tishlari lozim bo‘ladi.

Sog‘lom turmush tarzi tushunchasi keng qamrovli bo‘lib, u insonning nafaqat jismoniy, balki ruhiy va ijtimoiy salomatligini ham o‘z ichiga oladi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarga ko‘ra, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish faqatgina nazariy bilim berish bilan cheklanmasdan, balki amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish orqali amalga oshiriladi. Shu bois ta‘lim jarayonida tinglovchilarni faol ishtirok etishga undaydigan metodlardan foydalanish muhimdir.

Uzluksiz ta‘lim tizimi - bu shaxsning butun hayoti davomida bilim olish jarayonini qamrab oluvchi tizim bo‘lib, unda sog‘lom turmush tarzi ko‘nikmalarini shakllantirish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Maktabgacha ta‘limda oddiy gigiyena qoidalari o‘rgatilsa, umumiy o‘rta ta‘limda jismoniy faollik va to‘g‘ri ovqatlanish haqida tushunchalar kengaytiriladi. Kasb-hunar va oliy ta‘lim bosqichlarida esa sog‘lom turmush tarzining kasbiy faoliyat bilan bog‘liqligi yoritiladi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Interfaol metodlar, jumladan, munozaralar, “aqliy hujum” usullari, guruhli ishlash shakllari tinglovchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi. Shuningdek, loyiha asosida o‘qitish usuli orqali tinglovchilar sog‘lom ovqatlanish, sport mashg‘ulotlari yoki kun tartibini tuzish kabi mavzularda amaliy ishlar olib boradilar. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish esa ta‘lim samaradorligini yanada oshiradi.

Sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda oila va jamiyatning roli ham beqiyosdir. Oila a‘zolarining sog‘lom hayot tarziga amal qilishi tinglovchilar uchun namuna bo‘lib xizmat qiladi. Ta‘lim muassasalari esa ota-onalar bilan hamkorlikda turli targ‘ibot tadbirlarini tashkil etish orqali bu jarayonni qo‘llab-quvvatlaydi. Shuningdek, sport musobaqalari, sog‘lomlashtirish aksiyalari va ma‘rifiy uchrashuvlar orqali yoshlar orasida sog‘lom turmush tarzi targ‘ib etiladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Tinglovchilarning sog‘lom turmush tarzi hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlariga tayyorligining ayrim ko‘rsatkichlari bo‘yicha ularning ancha yuqori o‘zgaruvchanligi qayd etildi (rejimga rioya qilish, sifatli dam olish, o‘zini o‘zi tartibga solishni qo‘llash). Bu qutblanish sodir bo‘layotganligini anglatadi: talabalarning bir qismi past, ikkinchisi esa sog‘lom turmush tarzi hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlarining ushbu jihatlariga rioya qilishga yuqori tayyorlik ko‘rsatadi.

Tinglovchilarning sog‘lom turmush tarzi hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlarining turli tamoyillariga rioya qilishga tayyorligini aks ettiruvchi ko‘rsatkichlar ichida uning eng yuqori darajasi gigiyena qoidalariga rioya qilishga tayyorligida qayd etilgan. Shuningdek, tinglovchilarning sog‘liq uchun zararli bo‘lgan qaramliklardan voz kechishga tayyorligi ancha yuqori.

Shuningdek, mazkur tadqiqotda talabalarda sog‘lom turmush tarzi hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlarini takomillashtirishning shaxsiy omillarini qadriyat yo‘nalishlari, dunyoqarash, o‘ziga bo‘lgan munosabat xususiyatlari va boshqalarni ajratib ko‘rsatish mumkin. Talabalarda sog‘lom turmush tarzi hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirishning obyektiv (shaxsga nisbatan tashqi) omillari o‘rganilmoqda. Shunday qilib, masalan, aholining turli toifalari uchun sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda ommaviy axborot vositalarining muhim roli isbotlangan. Shunga qaramay, ko‘plab dalillar mavjud, ularga ko‘ra talabalarda sog‘lom turmush tarzi hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirishning eng muhim omillaridan biri insonga, uning ongiga maqsadli ravishda amalga oshirilgan pedagogik ta’sirdir.

Shuningdek, tinglovchilarning sog‘liq uchun zararli bo‘lgan qaramliklardan voz kechishga tayyorligi ancha yuqori.

Sog‘lom turmush tarzi hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirish – bu uning elementlari va komponentlarning umumiy namoyon bo‘lish xususiyatlari bilan tavsiflanishi mumkin bo‘lgan murakkab tizimli shakllanishdir. Sog‘lom turmush tarzi hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlariga rioya qilish darajasi shaxsning rivojlanish darajasini va uning turmush tarzini ko‘rsatadi.

Sog‘lom turmush tarzi tushunchasi yomon odatlarning mavjud emasligi, ish va dam olish rejimi, ovqatlanish tizimi, turli xil chiniqtirish va rivojlanish mashqlaridan ancha kengroqdir. Biroq, taklif qilayotgan, o‘ziga va boshqa shaxsga, umuman hayotga bo‘lgan munosabatlar tizimi sifatida, shuningdek, borliqning mazmuni, hayotiy maqsadlari va qadriyatlari jihatlarini unga kiritish uchun hozirgi tadqiqotlarda yetarlicha asoslar mavjud. Shubhasiz

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tinglovchilarda sog‘lom turmush tarzi hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlarini takomillashtirish shaxsning umumiy madaniyatining muhim tarkibiy qismi, uning o‘z sog‘lig‘iga bo‘lgan e‘tibori munosabatini tavsiflash sifatida talqin qilish mumkin. Shuni ham inobatga olish kerakki, talabalarda sog‘lom turmush tarzi hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlarini takomillashtirish – inson faoliyatining ijtimoiy jihatdan aniqlangan va ijtimoiy jihatdan maqbul shakllari va usullari, organizmning adaptiv imkoniyatlarini mustahkamlashda va takomillashtirishda, farovonligini ta‘minlash uchun mo‘ljallangan, o‘z ichiga olgan yaxlit tizimdir.

Uzluksiz ta‘lim tizimida tinglovchilarning sog‘lom turmush tarzi hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biridir. Bu jarayon tizimli, uzviy va ilmiy asoslangan holda tashkil etilishi zarur. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar hamda oila va jamiyat bilan hamkorlik orqali sog‘lom, barkamol avlodni tarbiyalash mumkin.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abduqodirov A.A. *Pedagogika nazariyasi va tarixi*. – Toshkent: Fan, 2018.
2. Ishmuhamedov R.J. *Innovatsion pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2017.
3. Tolipov O‘.Q., Usmonboyeva M. *Pedagogik texnologiyalarning nazariy va amaliy asoslari*. – Toshkent: Fan, 2015.
4. Sog‘lom turmush tarzi asoslari (o‘quv qo‘llanma). – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
5. Бородина В А. Психологические основы интерактивных технологий обучения и учения // file:///C:/Users/acer/Downloads/psiholo-gicheskie--interaktivnyh-tehnologiy-obucheniya-i-ucheniya.pdf.
6. Бершадский Б.Е., Гузеев В.В. Дидактические и психологические основания образовательной технологии. [Текст] / Бершадский Б.Е., Гузеев В.В. /- М. 2003. -С.144-146.

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNI O‘QITISHDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

Teshaboyeva Shahodat Erkinovna
Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi,
ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi kafedrası
katta o‘qituvchisi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda pedagogik va psixologik yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning yosh va individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish, interfaol metodlardan foydalanish hamda motivatsiyani shakllantirish masalalari yoritiladi. Shuningdek, pedagogik-psixologik yondashuvlar orqali o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, kommunikativ kompetensiyasi va ijtimoiy faolligini rivojlantirish imkoniyatlari ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy-gumanitar fanlar, pedagogik yondashuv, psixologik yondashuv, interfaol metodlar, motivatsiya, kommunikativ kompetensiya, tanqidiy fikrlash.

Zamonaviy ta’lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitish jarayonini samarali tashkil etish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki ushbu fanlar o‘quvchilarning dunyoqarashi, ma’naviy qadriyatlarini, ijtimoiy tafakkuri va fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishda alohida ahamiyatga ega [1]. Shu bois ta’lim jarayonida pedagogik va psixologik yondashuvlardan kompleks foydalanish zarur hisoblanadi.

Pedagogik yondashuvlarning asosiy maqsadi o‘quvchilarning bilim olish faoliyatini faollashtirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va ularni ta’lim jarayonining faol subyektiga aylantirishdan iborat [2]. An’anaviy ta’limdan farqli ravishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar o‘quvchini markazga qo‘yadi hamda uning qiziqishi va ehtiyojlariga mos metodlarni qo‘llashni talab qiladi.

Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda interfaol metodlardan foydalanish yuqori samaradorlikka ega bo‘lib, ta’lim jarayonini faollashtirish va o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga yo‘naltirishda muhim rol o‘ynaydi. “Debat”, “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Case-study”, “Bumerang”, “Venn diagramma”, “Insert” kabi metodlar nafaqat bilimlarni o‘zlashtirishni yengillashtiradi, balki o‘quvchilarning fikrlash jarayonini faollashtiradi va ularni ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi[3].

Mazkur metodlar yordamida o‘quvchilarda muloqot madaniyati, tanqidiy fikrlash, o‘z fikrini asoslab berish, boshqalarning fikrini tinglash va tahlil qilish kabi muhim kompetensiyalar shakllanadi. Ayniqsa “Debat” metodi orqali o‘quvchilar turli nuqtai nazarlarni himoya qilish va dalillar asosida fikr yuritishni o‘rganadilar. “Aqliy hujum” esa qisqa vaqt ichida ko‘plab g‘oyalarni ishlab chiqish va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

“Klaster” metodi mavzuni tizimli yondashuv asosida o‘rganishga yordam beradi, o‘quvchilar bilimlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashni o‘rganadilar. “Case-study” esa real hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish orqali muammolarni hal etish ko‘nikmasini rivojlantiradi. “Bumerang” metodi esa bilimlarni o‘zaro almashish va jamoaviy ishlash madaniyatini shakllantiradi.

Ayniqsa tarix, huquq, adabiyot va falsafa fanlarida ushbu interfaol metodlardan foydalanish juda samarali hisoblanadi. Chunki bu fanlarda muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, tarixiy voqealarni baholash, huquqiy masalalarni tushunish va falsafiy g‘oyalarni sharhlash o‘quvchilarning analitik tafakkurini rivojlantiradi. O‘quvchilar turli manbalarni taqqoslash, sabab-oqibat bog‘liqligini aniqlash va mustaqil xulosalar chiqarishga o‘rganadilar.

Bundan tashqari, interfaol metodlar o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi hamda ularning o‘qishga bo‘lgan ichki va tashqi motivatsiyasini kuchaytiradi. Bunday yondashuvda o‘quvchi faqat tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida ta‘lim jarayonining markaziga chiqadi. Natijada u o‘z fikrini erkin ifodalash, mustaqil qaror qabul qilish va bilimni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Guruhda ishlash jarayoni esa o‘quvchilarda ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. O‘quvchilar jamoada ishlash orqali o‘zaro hamkorlik qilishni, boshqalarning fikrini hurmat qilishni, vazifalarni adolatli taqsimlashni va umumiy natija uchun mas‘uliyatni bo‘lishishni o‘rganadilar. Shu bilan birga, ular yetakchilik qobiliyati, tashabbuskorlik va muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradilar.

Interfaol ta‘lim jarayonida yuzaga keladigan muloqot va hamkorlik o‘quvchilarda ijtimoiy moslashuvchanlikni oshiradi, ularni jamiyatda faol ishtirok etishga tayyorlaydi. Bunday muhitda o‘quvchilar nafaqat bilim oladilar, balki bir-biridan o‘rganish, fikr almashish va tanqidiy yondashuv asosida xulosalar chiqarish malakasini ham egallaydilar. Bu esa ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini yanada rivojlantirib, kelajakdagi kasbiy va shaxsiy faoliyatiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, o‘qituvchi interfaol metodlarni qo‘llash jarayonida yo‘naltiruvchi va moderator rolini bajaradi. U o‘quvchilarning fikrlarini tartibga soladi, to‘g‘ri xulosa chiqarishga yordam beradi hamda ta‘lim jarayonini maqsadli tashkil etadi. Natijada o‘quvchilar bilimlarni chuqur va mustahkam o‘zlashtiradilar hamda ularni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmasiga ega bo‘ladilar.

Psixologik yondashuv esa ta‘lim jarayonida o‘quvchilarning yosh, individual va psixologik xususiyatlarini hisobga olishni nazarda tutadi [4]. Har bir o‘quvchining qiziqishi, qobiliyati va o‘zlashtirish darajasi turlicha bo‘lganligi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

sababli o‘qituvchi differensial yondashuv asosida ishlashi lozim. Bu esa o‘quvchilarning darsga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi va bilimlarni samarali o‘zlashtirishga yordam beradi.

Ta’lim jarayonida motivatsiyaning o‘rni alohida ahamiyatga ega. Psixolog olimlarning fikriga ko‘ra, o‘quvchida ichki motivatsiya shakllansa, uning bilim olishga bo‘lgan qiziqishi ortadi va mustaqil ta’lim olish ko‘nikmasi rivojlanadi [5]. Shu sababli o‘qituvchi dars jarayonida rag‘batlantirish, ijobiy psixologik muhit yaratish va o‘quvchini qo‘llab-quvvatlashga e’tibor qaratishi zarur.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham pedagogik-psixologik yondashuvlarning samaradorligini oshiradi [6]. Multimedia vositalari, elektron platformalar va virtual ta’lim muhiti o‘quvchilarning diqqatini jalb qiladi hamda darslarning qiziqarli tashkil etilishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar individual ta’lim trayektoriyasini shakllantirish imkonini beradi.

Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda o‘qituvchining pedagogik mahorati va psixologik kompetensiyasi muhim omil hisoblanadi. O‘qituvchi o‘quvchilar bilan samarali muloqot qila olishi, ularning psixologik holatini to‘g‘ri baholashi va individual yondashuvni amalga oshira bilishi kerak [2]. Bu esa ta’lim sifati va tarbiyaviy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda pedagogik-psixologik yondashuvlardan foydalanish o‘quvchilarning bilim olish faoliyatini faollashtiradi, mustaqil fikrlashini rivojlantiradi va kommunikativ kompetensiyasini shakllantiradi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar hamda psixologik yondashuvlar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni barkamol, ijodkor va ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Muslimov N. A. Modern Pedagogical Technologies. — Toshkent: Science Publishing, 2017. — 320 b.
2. Ishmuhamedov R. J. O‘quv jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2014. — 144 b.
3. Johnson D. W. Cooperative Learning and Social Interdependence Theory // Theory and Research on Small Groups. — 2018. — P. 9–35.
4. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge: Harvard University Press, 1978. — 159 p.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

5. Maslow A. Motivation and Personality. — New York: Harper & Row, 1970. — 369 p.

6. Selwyn N. Education and Technology: Key Issues and Debates. — London: Bloomsbury, 2021. — 248 p.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА ПРОГРАММИРОВАНИЯ PYTHON В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА НА 12-ЛЕТНЮЮ СИСТЕМУ ОБРАЗОВАНИЯ

Талипов Алмамбет Тынычбекович

преподаватель, Ошский государственный университет,

Кыргызстан, atalipov@oshsu.kg

Аннотация: В статье рассматриваются актуальные методы и подходы к обучению программированию на языке Python в рамках реформы 12-летнего школьного образования. Особое внимание уделяется преемственности обучения, внедрению модульно-гнездового подхода, использованию сингапурских образовательных технологий и интеграции искусственного интеллекта в учебный процесс.

Ключевые слова: Python в школе, обучение кодингу, алгоритмизация, реформа школы, непрерывное образование, преемственность обучения, структурирование материала, дидактические модули, модульно-гнездовая технология.

В Кыргызской Республике переход на 12-летнее обучение требует коренной переработки учебных планов по информатике. В современной школе программирование перестает быть узкоспециальным навыком и становится элементом базовой грамотности. Выбор Python обусловлен его «прозрачным» синтаксисом, что позволяет учащимся фокусироваться на алгоритмике, а не на изучении сложных синтаксических конструкций.

Главной целью новой системы является формирование вычислительного мышления (computational thinking), которое включает в себя декомпозицию задач, распознавание паттернов, абстрагирование и проектирование алгоритмов.

Структурно-содержательная модель (5–12 классы).

В 12-летней системе обучение программированию должно быть цикличным и последовательным.

Среднее звено (5–9 классы): Фундамент и визуализация.

На этом этапе критически важна наглядность.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

- 5-6 классы: Использование модуля turtle. Это позволяет интегрировать программирование с геометрией. Ученики визуализируют циклы через построение фракталов и многоугольников.

- 7-8 классы: Переход к обработке данных. Работа со строками, списками и словарями. Формирование навыка работы с информацией.

- 9 класс: Введение в объектно-ориентированное программирование (ООП) на базовом уровне и создание первых интерфейсов.

Модульно-гнездовой подход и Сингапурские структуры. Для обеспечения высокого качества усвоения материала (аудита знаний) мы предлагаем синтез двух систем [1].

Каждая тема представляется как «гнездо» — ядро знаний, вокруг которого нарастают функциональные модули. Например, гнездо «Циклы» начинается в 5 классе с рисования квадрата, а в 12 классе расширяется до обработки массивов данных метеорологических станций.

Сингапурские технологии на уроках Python. Активные формы работы позволяют избежать пассивного копирования кода с доски:

- Timed-Pair-Share: Ученики в парах в течение 2 минут обсуждают алгоритм решения задачи, прежде чем приступить к написанию кода.

- Rally Coach: Один ученик пишет код (исполнитель), второй — проверяет на наличие синтаксических ошибок (тренер), затем они меняются ролями. Это развивает навыки код-ревью.

Практический инструментарий и примеры задач.

Пример 1. Интеграция с математикой (8 класс)

Задача: Написать программу для вычисления корней квадратного уравнения через дискриминант.

Python

```
import math
def solve_equation(a, b, c):
    d = b**2 - 4*a*c
    if d > 0:
        x1 = (-b + math.sqrt(d)) / (2*a)
        x2 = (-b - math.sqrt(d)) / (2*a)
        return x1, x2
    elif d == 0:
        return -b / (2*a)
    else:
        return "Корней нет"
```


“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Методическая ценность: Формирование навыка перевода математической формулы в программный алгоритм.

Искусственный интеллект как тьютор. В 12-летней школе учитель перестает быть единственным источником знаний. Мы внедряем методику «Диалога с ИИ»:

1. Ученик пишет запрос к ИИ для объяснения ошибки в коде.
2. Ученик должен критически оценить ответ ИИ и адаптировать его под свою задачу.
3. Учитель проверяет не только код, но и историю промптов (запросов), анализируя ход мысли ученика [5].

Оценка и мониторинг (Цифровой аудит). Традиционные оценки «3-4-5» заменяются на систему цифровых портфолио:

- GitHub-репозиторий ученика: Начиная с 8 класса, все значимые проекты сохраняются в облаке.
- QR-коды в тетрадах: Для мгновенного перехода к интерактивным тестам или видеоразборам сложных тем.
- Критериальное оценивание: Оценка ставится за оптимизацию кода, наличие комментариев и чистоту логики [2].

В 12-летней системе крайне важно учитывать смену ведущей деятельности учащегося.

- 5–6 классы (Адаптационный этап): В этом возрасте преобладает наглядно-образное мышление. Изучение Python должно строиться через «Геометрию в действии». Использование модуля turtle позволяет перевести абстрактную команду forward(100) в конкретное визуальное действие. Это формирует первичную связь между символом и результатом.

На данном этапе мы реализуем модуль «Геометрический орнамент». Использование циклов для создания национальных узоров помогает ученику понять эстетику кода.

```
Python
import turtle
def draw_pattern():
    t = turtle.Turtle()
    t.speed(0)
    t.color("blue")
    # Гнездо: Циклические повторения
    for i in range(36):
        for _ in range(4):
            t.forward(100)
```


t.left(90)

t.left(10) # Поворот для создания кругового узора

draw_pattern()

turtle.done()

Здесь формируется понимание вложенных циклов. Ученик видит, как одна простая фигура (квадрат) превращается в сложную структуру (розетку) через итерацию.

- 7–9 классы (Этап формальных операций): По Пиаже, в этот период развивается способность к абстрактному мышлению. Здесь мы вводим понятия переменных как «контейнеров» и циклов как «повторяющихся процессов в природе».

Среднее звено (7–9 классы): Математическое моделирование

Здесь Python выступает в роли калькулятора-исследователя. Пример реализации модуля «Алгоритмы в геометрии».

Python

```
import math
```

```
def triangle_audit():
```

```
    print("--- Проверка возможности существования треугольника ---")
```

```
    a = float(input("Сторона А: "))
```

```
    b = float(input("Сторона В: "))
```

```
    c = float(input("Сторона С: "))
```

```
    # Условие существования (Компетенция: Логическое мышление)
```

```
    if (a + b > c) and (a + c > b) and (b + c > a):
```

```
        p = (a + b + c) / 2
```

```
        area = math.sqrt(p * (p - a) * (p - b) * (p - c))
```

```
        print(f"Треугольник существует. Площадь (по Герону): {area:.2f}")
```

```
    else:
```

```
        print("Ошибка: Сумма двух сторон должна быть больше третьей!")
```

```
triangle_audit()
```

Данный пример закрепляет знания о неравенстве треугольника и формуле Герона, переводя их из теоретической плоскости в прикладную.

Физика и моделирование. Программирование на Python позволяет моделировать физические процессы, которые трудно воспроизвести в школьной лаборатории (например, движение планет или квантовые скачки). Использование библиотеки matplotlib для построения графиков физических зависимостей развивает у учащихся навыки исследователя-аналитика [4].

В 12-летней модели обучения мы делаем ставку на коллаборацию.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Структура «JIGSAW» (Мозаика) в программировании.

Класс делится на группы. Каждая группа становится «экспертом» в узкой теме (например, первая группа изучает только циклы `for`, вторая — `while`, третья — вложенные циклы). Затем эксперты перемешиваются и обучают друг друга. Это развивает социально-коммуникативную компетенцию и снимает страх перед сложным синтаксисом.

Структура «MANAGE MAT» (Управление столом).

Распределение ролей при создании командного ИТ-проекта:

- Лидер (Facilitator): Отвечает за логику алгоритма.
- Регистратор (Recorder): Пишет основной код.
- Аудитор (Checker): Ищет ошибки (bugs) и тестирует программу.
- Докладчик (Reporter): Презентует проект классу.

Проблемы внедрения и пути их решения.

Научная статья требует критического взгляда. Необходимо выделить:

1. Кадровый вопрос: Необходимость переподготовки учителей начальных классов и математиков для преподавания основ Python.

2. Техническое оснащение: Переход на облачные среды разработки (Google Colab, Replit), что позволяет программировать даже со смартфонов, нивелируя проблему отсутствия мощных ПК.

3. Языковой барьер: Использование кыргызского языка в комментариях к коду и разработка методических пособий на государственном языке для облегчения понимания логики английских ключевых слов (`if`, `while`, `print`) [3].

12-летняя система образования создает идеальное временное пространство для глубокого погружения в технологическую культуру. Python в этой системе — не просто учебный предмет, а фундамент для развития креативности и аналитических способностей. Формирование ключевых компетенций через программирование гарантирует конкурентоспособность выпускников Кыргызстана на глобальном рынке труда.

Список литературы:

1. Выготский Л. С. Психология развития человека. — М.: Смысл, 2005.
2. Талипов Т.Т. Цифровые технологии в обучении программированию на языке Python. I международная научно-практическая конференция «современное образование и психология перед сложными проблемами: синергетический подход к проблемам, влияющим на развитие личности», 15 апреля 2025 года. https://ilmiyanjumanlar.uz/co_view.php?id=11182

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3. Талипов А.Т., Саипбекова С.Э. Компетентность современного преподавателя информатики является основой компьютерной грамотности учащихся, *Наука, новые тех-гии и инновации*, №1. 2025, стр 282-286.

4. Тагаева Д. А., Талипов А. Т., Саипбекова С. Э. Изучение программирования python в средней школе - инновационный путь к цифровой грамотности // Бюллетень науки и практики. 2024. Т. 10. №6. С. 675-678. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/103/80>

5. Талипов А.Т. Обучение программированию на python с использованием модульно-гнездового метода на уроках информатики. «Подготовка педагогов нового поколения для начального образования: глобальные тенденции, международный опыт и инновационные технологии» сборник научных трудов по материалам международной научно-практической конференции Toshkent 2026. Стр. 68-73.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СТАБИЛЬНОСТИ СЕМЬИ В УДОВЛЕТВОРЕННОСТИ БРАКОМ

Ишбобоева Гулбарчин Рустам кызы

преподаватель кафедры “Психологии и педагогики”

«International School of Finance Technology and Science»

Ishboboyevagulbarchin@gmail.com

Аннотация: Семья является необходимым элементом социальной структуры человеческого общества и выполняет важнейшую функцию в воспроизводстве населения. Известно, что брачно-семейные отношения играют важную роль в становлении семьи как основы общества. В процессе совместной жизни супруги стремятся создать такие отношения друг с другом, которые удовлетворяют личные и совместные потребности. Счастливый брак признан общечеловеческой ценностью, основой стабильности и благополучия семьи. В связи с кризисом современной семьи вопросы определения психологических основ формирования брака и семьи, их понимания и изучения привлекают внимание исследователей.

Ключевые слова: семья, брак, удовлетворенность браком, ценностные ориентации, семейные отношения, микрогруппу, успешность брака.

Брак представляет собой санкционируемую и регулируемую обществом форму отношений, устанавливающую права и обязанности супругов по отношению друг к другу и к детям. В качестве основной цели его заключения выступает организация совместной деятельности мужчины

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

и женщины для наиболее полного удовлетворения материальных, духовных, сексуальных и других потребностей супругов.

Брачно-семейные отношения - один из показателей стабильности общества, способствуют формированию личности подрастающего поколения, именно поэтому общество заинтересовано в их устойчивости, что проявляется в государственной поддержке семьи. Однако их эффективное функционирование в первую очередь связано с супружеским благополучием, которое можно охарактеризовать как удовлетворенность супругов своими брачными отношениями.

Рассматривая семью как микрогруппу, эстонские социологи Э.Тийт и В. Уколова предположили, что ее устойчивость определяется наличием конкретных целей существования и функционирования. Эти цели они разделили так:

- цели, связанные с воспитанием детей;
- цели, основывающиеся на дальнейшем развитии супругов как личностей;
- цели, определяемые необходимостью создания своего домашнего очага с приданием ему своеобразия и уюта [7].

Опрос, осуществленный социологом С.И.Голодом в 1998 году, показал, что для мужчин в число наиболее важных факторов стабильности брачных отношений последовательно вошли: любовь к детям и обязанности по их воспитанию, дружеская расположенность и взаимная любовь супругов, общность супружеских взглядов и интересов, а также супружеский долг. Женщины также отдали предпочтение детям, дружбе и духовной общности. Однако четвертое место в списке факторов у них наряду с долгом разделили сексуальная гармония, понимание и поощрение индивидуальных стремлений каждого из супругов. Исследования, проведенные С.И.Голодом в 2003 году, усложнили картину. И у мужчин, и у женщин дети сохранили первенство как фактор стабильности. Далее у мужчин шли: сексуальная гармония, дружеская расположенность и взаимная общность; у женщин – духовная общность, дружеская расположенность, сексуальная гармония [5].

В.А.Сысенко впервые разделяет понятия «устойчивость брака» и «успешность брака». Устойчивость брака он рассматривает как «устойчивость системы взаимодействия между супругами, эффективность и результативность их совместной деятельности, направленной на достижение как взаимных, так индивидуальных целей супругов».

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Существенно расширяет данное понятие В.В.Бойко (1988). Устойчивость брака, по его мнению, имеет объективную и субъективную стороны. Объективная сторона прочности брака зависит от вероятности его распада, которая может быть выражена соотношением количества браков и разводов, зарегистрированных в данном регионе за определенный промежуток времени. Субъективная сторона характеристики брака включает в себя удовлетворенность супружескими отношениями, установку супругов на сохранение семьи. Показателями субъективной стороны устойчивости брака, по мнению В.В.Бойко (1988), может служить оценка его прочности, которую дают супруги.

Исследования У.Харли выявили пять основных потребностей мужчин и женщин в браке. Основные потребности мужчины в браке: 1) половое удовлетворение, 2) спутник по отдыху, 3) привлекательная жена, 4) ведение домашнего хозяйства, 5) восхищение.

Отечественными учеными была предложена теоретическая модель стабильности семьи. Согласно ей все факторы устойчивости (и соответственно, нестабильности) семьи разделяют по следующим полюсам: внешние – внутренние; объективные – субъективные.

Внешние объективные факторы устойчивости семьи – стабильность социальной системы, в которую интегрирована семья и материальные условия ее жизнедеятельности.

Внешние субъективные факторы стабильности семьи – факторы социального контроля: культурные, правовые, религиозные нормы; национальные, культурные, религиозные традиции; ожидания и требования социально-психологически значимого окружения [1].

Реальные изменения семейных структур в XX–XXI вв. позволяют говорить о переходе к эпохе спонтанного уменьшения детности семьи, разводимости, падения брачности.

В качестве интегральной характеристики восприятия своего брака в супружеских отношениях используется такая характеристика, как удовлетворенность браком, которая прямо, непосредственно влияет на устойчивость супружества, а неудовлетворенность ведет к разводу.

В ряде отечественных исследований С.И.Голода, Л.Я.Гозмана, Ю.Е.Алешинной и др. была показана параболическая зависимость удовлетворенности браком от стажа. Через 12–18 лет брака удовлетворенность оказывается наименьшей в результате развития у супругов потребности в автономии, сменяющей первоначальную потребность их в адаптации и в значимости духовных взаимоотношений.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Как отмечает Т.А.Гурко, «различия в восприятии брака в значительной мере определяются стадией жизненного цикла...» и «существенных различий в удовлетворенности мужей и жен браком практически не обнаружено..., хотя с годами неудовлетворенность браком российских женщин увеличивается». По мнению А.В.Шавлова, удовлетворенность браком, по сути своей, является характеристикой межличностного восприятия супругами друг друга, движущей силой семейно-брачных отношений [4].

По утверждению английского психолога М.Аргайла, общая супружеская удовлетворенность зависит от сбалансированности двух составляющих – частоты интимной жизни и частоты ссор. Супружеские взаимоотношения в целом увеличивают счастье, принося радость, предоставляя помощь, смягчают стрессовые последствия, способствуют росту самооценки [2].

Факторами устойчивости брака считают:

- разумный выбор супруга, основанный на единстве целей, потребностей и взглядов на будущее (удачный выбор);
- психологическая готовность к браку, правильная ориентация супругов, их совместимость, знание особенностей друг друга и нахождение приемлемых способов использования различий на благо семьи (готовность к браку);
- сформированность представлений о любви и браке во взаимоотношениях родительской семьи, их открытое обсуждение, осознание, что создание семьи – главная задача взрослой жизни (сформированные представления о браке, семье);
- решение вопросов о детях в соответствии с пожеланиями супругов, создание благоприятных условий для успешной социализации детей, достижения их психологической и физической зрелости (дети по желанию);
- демонстрация любви, заботы и внимания как постоянных чувств, стремление к нежности, ласке, подлинной эмоциональной чистоте, дружбе, взаимному признанию в позитивных чувствах (любовь и забота);
- наличие доверия, честности, откровенности в отношениях членов семьи (подлинное доверие);
- высокая степень взаимопонимания, умение смотреть на события, обстоятельства с позиции другого, учет потребностей, взглядов, мнений членов семьи и их глубокое изучение (высокое взаимопонимание);

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

– устойчивые проявления отзывчивости, доброжелательности, эмпатия, то есть сопереживание с другими членами семьи, действенное сочувствие, эмоциональный отклик на неблагополучие, умение разделить радость (эмпатия и отзывчивость);

– гармоничная сексуальная жизнь, удовлетворенность внешними физическими данными супругов, достижение физиологической и психологической близости (гармоничный секс);

– соединение бессознательных и сознательных потребностей членов семьи, признание компромиссов в их удовлетворении и заинтересованность в совместной жизни (удовлетворение потребностей в целом);

– гибкость, уважительное, высокоэмпатичное общение в семье с тенденцией минимальной конфликтности, его высокая культура, поисковый характер творческого решения проблем (комфортное естественное общение);

– психологическая зрелость супругов, высокий уровень адаптации к партнеру, самостоятельности и возможностей роста для каждого как фактор, обеспечивающий эмоциональный комфорт, психическое здоровье (семья как мастерская роста);

– совместное заинтересованное проведение досуга, семейного отдыха в соответствии с потребностями каждого, с учетом образовательного уровня, постоянных увлечений; информирование друг друга в случае раздельного осуществления досуга (интересный семейный досуг);

– обеспечение отношений взаимной ответственности в соединении с любовью, требовательности к себе в браке со стороны супругов, значимости моральных качеств, реализм в восприятии семейных проблем (взаимная ответственность и реализм);

– равномерное взаимоуважительное распределение обязанностей в ведении домашнего хозяйства, достижение паритетности в семейных делах и служебной деятельности, карьере в соответствии с полоролевой дифференциацией супругов (паритетность обязанностей в семье);

– наличие психологического убежища – снятие напряжения, создание эмоционально-психологического комфорта, выражение любых чувств (психологический комфорт);

– баланс в сочетании доминирования и эмоциональной привязанности во взаимоотношениях членов семьи, удачное распределение лидерства и подчинения в соответствии с семейной структурой (баланс власти и эмоциональной привязанности);

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

– доступное, компромиссное, равное взаимодействие с прародителями, иными родственниками, соседями, сослуживцами и другим социально-психологическим окружением семьи (здоровое взаимодействие с семейным окружением);

– уверенность в прочности семейного союза, благополучие и свобода действий членов семьи, стремление к ее будущему (уверенность и свобода членов семьи).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Егорова О.В. Феномен удовлетворенности браком: основные направления исследований [Электронный ресурс] // Научные материалы международного форума и школы молодых ученых ИП РАН. 2006. URL: http://www.ipras.ru/cntnt/rus/dop_dokume/mezhdunarо/nauchnye_m/razdel_3_a.html.

2. Куфтяк Е.В. Совладающее поведение супружеской пары: динамика и структура // Психологический журнал. 2010. Т. 31. №3. С. 17-24.

3. Мельчакова М.А. Особенности взаимосвязи уровня удовлетворенности браком с уровнем эмпатических способностей в зависимости от стажа супружеской жизни // Университетские исследования. Материалы XIV Международной конференции молодых ученых «Человек в мире. Мир в человеке: актуальные проблемы философии, социологии, политологии и психологии». – Пермь, 2011.

4. Авдонькина Т. В. Мотивы создания семьи и прогнозирование супружеских отношений // Регионология. 2018. № 1. С. 143–144.

5. Волкова А.Н. Социально-психологические факторы супружеской совместимости. Вопросы психологии. №2, 2019. С.36-44

6. Волкова А.Н., Трапезникова Т.М. Методические приемы диагностики супружеских отношений. // Вопросы психологии. №5, 2005. С.54-57.

7. Гурко Т.А. Влияние добрачного поведения на стабильность молодой семьи. // Социологические исследования. №7, 2009. С.88-93.

TARBIYA FANI O‘QITUVCHILARIDA MA’NAVIY – MARIFIY TADBIRLAR ORQALI TASHKILOTCHILIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

**Djabborov Ma’sud Bahriddinovich
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi**

Abduvaliyeva Marjona Anvar qizi
Shahrisabz davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Tarbiya fani o‘qituvchilarida ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar orqali tashkilotchilik madaniyatini shakllantirish masalasi yoritiladi. Tashkilotchilik madaniyati o‘qituvchining pedagogik faoliyatini maqsadga muvofiq rejalashtirish, jamoa bilan ishlash, vazifalarni muvofiqlashtirish, vaqtni boshqarish va natijani baholash bilan bog‘liq kasbiy sifatlar majmuasi sifatida talqin qilinadi. Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar esa o‘qituvchining tashabbuskorligi, ijodkorligi, ma’naviy mas’uliyati va tarbiyaviy ta’sir kuchini oshiruvchi samarali vosita hisoblanadi. Maqolada ushbu yo‘nalishning nazariy asoslari, amaliy ahamiyati va samaradorlik shartlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar. Tarbiya fani, tashkilotchilik madaniyati, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, pedagogik mahorat, tarbiyaviy ishlar, kasbiy kompetensiya, o‘qituvchi faoliyati.

Kirish. Bugungi ta’lim tizimida o‘qituvchi faqat bilim beruvchi shaxs bo‘lib qolmay, balki tarbiyachi, yo‘naltiruvchi, jamoani birlashtiruvchi va ijtimoiy faol shaxs sifatida ham namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, Tarbiya fani o‘qituvchisi uchun ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni samarali tashkil etish juda muhim, chunki ana shunday tadbirlar orqali o‘quvchilarda ma’naviy-axloqiy fazilatlar, milliy qadriyatlarga hurmat, ijtimoiy faollik va Vatanga sadoqat shakllanadi. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim va tarbiya bir-biri bilan uzviy bog‘liq jarayonlar sifatida belgilangan bo‘lib, shaxsni ma’naviy va axloqiy jihatdan kamol toptirish ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri sifatida ko‘rsatiladi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, tarbiyaviy tadbirlar ko‘pincha o‘qituvchining tashkiliy salohiyati va metodik tayyorgarligiga bog‘liq holda o‘tadi. Tadbir puxta rejalashtirilsa, mazmun jihatdan boy bo‘lsa va o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undasa, uning tarbiyaviy ta’siri ham kuchli bo‘ladi. Shu sababli Tarbiya fani o‘qituvchilarida tashkilotchilik madaniyatini shakllantirish bugungi pedagogika uchun muhim masalalardan biridir [1,3-bet].

Shuningdek, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar o‘qituvchining shaxsiy va kasbiy o‘sishi uchun ham muhim amaliy maydon hisoblanadi. Chunki tadbirni tashkil etish jarayonida pedagog o‘z oldiga maqsad qo‘yadi, mazmun ishlab chiqadi, ishtirokchilarni jalb qiladi, vaqtni boshqaradi, natijani tahlil qiladi va xulosa chiqaradi. Bu jarayon tashkilotchilik madaniyatining shakllanishiga xizmat qiladi

[1, 4-bet].

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Nazariy tahlil. T.X. Tashmetovning “Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etish metodikasi” darsligida ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etishda o‘qituvchining maqsadga yo‘naltirilgan faoliyati, rejalilik va tizimlilik muhim ahamiyat kasb etishi ta’kidlanadi [1, 3-bet]. Muallifning fikricha, ma’naviy tadbirlar faqat tashkiliy jarayon emas, balki tarbiyaviy ta’sir kuchiga ega bo‘lgan pedagogik vositadir [1, 4-bet]. Men bu fikrga qo‘shilaman, chunki har qanday ma’naviy-ma’rifiy tadbir o‘quvchining ongiga, xulqiga va dunyoqarashiga ta’sir qilishi kerak. Agar tadbir faqat tashqi ko‘rinish uchun o‘tkazilsa, uning tarbiyaviy ahamiyati pasayib ketadi. Shu sababli o‘qituvchi tadbirni puxta rejalashtirishi, mazmunini to‘g‘ri tanlashi va yakunda uning natijasini tahlil qilishi va amalda kamchiliklarini aniqlashi lozim [1, 5-bet].

Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar o‘qituvchining tashkiliy faoliyatini rivojlantiradigan amaliy maydondir. Tadbirga tayyorgarlik jarayonida pedagog mavzuni tanlaydi, ssenariy tuzadi, ishtirokchilarni jalb qiladi va yakuniy natijani baholaydi. Bu jarayon o‘qituvchining boshqaruv, muloqot va ijodiy qobiliyatlarini shakllantiradi. Shu sababli ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar tarbiyaviy ishning oddiy shakli emas, balki kasbiy o‘sish maktabi ham hisoblanadi [1, 6-bet].

Sh. To‘rayevning “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar va uni tashkil qilish metodikasi” o‘quv qo‘llanmasida ma’naviy-ma’rifiy ishlarning jamiyatdagi tarbiyaviy o‘rni, ma’naviy barkamol shaxsni shakllantirishdagi roli va bu ishlarni tashkil etishda pedagogning mahorati haqida fikr yuritiladi [2, 8-bet]. Muallif ma’naviy ishlarni tizimli, maqsadli va mazmunan boy tashkil etish zarurligini alohida ta’kidlaydi [2, 10-bet]. Menimcha, bu yondashuv juda muhim, chunki tadbirning samaradorligi uning puxtaligiga va ishtirokchilarni faol jalb etish darajasiga bog‘liq. O‘qituvchi tadbirni faqat o‘tkazib qo‘ymasligi, balki uni tahlil qilib borishi kerak. Shundagina kelgusi ishlar yanada sifatli bo‘ladi [2, 11-bet].

Komilova F.M. o‘z maqolasida ta’lim muassasalarida ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni uyushtirish ta’lim-tarbiya samaradorligini oshiruvchi omil ekanini qayd etadi [3, 2-bet]. Muallifning fikricha, bunday tadbirlar o‘quvchi shaxsini shakllantirish, ijtimoiy faolligini kuchaytirish, ma’naviy dunyosini boyitish va jamoaviy muhitni yaxshilashga xizmat qiladi [3, 4-bet]. Bu qarash Tarbiya fani o‘qituvchisining tashkilotchilik madaniyati bilan bevosita bog‘liq, chunki o‘qituvchi qanchalik puxta tashkilotchi bo‘lsa, tadbir shunchalik samarali bo‘ladi [3, 5-bet].

Nazariy jihatdan tashkilotchilik madaniyatining shakllanishi bir necha tarkibiy qismdan iborat. Birinchidan, pedagog o‘z faoliyatining maqsadini aniq belgilay

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

olishi kerak. Ikkinchidan, u ish jarayonini oldindan rejalashtirishi va vazifalarni bosqichma-bosqich bajarishi lozim. Uchinchidan, u jamoa bilan samarali muloqot qila bilishi, o‘quvchilarni faollikka undashi va ularda mas’uliyat hissini uyg‘ota olishi zarur. To‘rtinchidan, tadbir yakunida natijani tahlil qilib, xulosa chiqara olishi ham tashkilotchilik madaniyatining muhim belgisi sanaladi [1, 7-bet].

Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar aynan shu sifatlarni amaliyotda shakllantirishga yordam beradi. Masalan, “Ma’naviyat soati”, “Kitobxonlik haftaligi”, “Vatanparvarlik kechasi”, “Ustoz va shogird” kabi tadbirlar o‘qituvchidan yuqori darajadagi tashkiliy tayyorgarlikni talab etadi. Bu tadbirlarda o‘qituvchi faqat rahbar emas, balki yo‘naltiruvchi, muvofiqlashtiruvchi va tahlilchi sifatida ham namoyon bo‘ladi. Natijada u o‘z faoliyatini yanada mukammallashtiradi [2, 12-bet].

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni ham tarbiya va ta’lim uyg‘unligini ta’minlash, shaxsning intellektual, ma’naviy va jismoniy rivojlanishiga erishish vazifasini qo‘yadi. Bu hujjat Tarbiya fani o‘qituvchisining tashkiliy faoliyatiga huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Chunki ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni samarali tashkil etish nafaqat pedagogik, balki davlat ta’lim siyosatining muhim yo‘nalishidir.

Amaliyotda ayrim muammolar ham uchraydi. Ba’zan tadbirlar bir xil shaklda o‘tkaziladi, mazmuniy yangilik yetishmaydi, o‘quvchilar ishtiroki sust bo‘ladi yoki tadbirning tarbiyaviy natijasi yetarli darajada tahlil qilinmaydi. Bunday holatlar o‘qituvchining tashkilotchilik madaniyati hali to‘liq shakllanmaganini ko‘rsatadi. Shuning uchun ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etishda metodik tayyorgarlik, ijodiy yondashuv, refleksiya va o‘z-o‘zini tahlil qilish muhim sanaladi [1, 8-bet].

Shu jihatdan aytganda, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar Tarbiya fani o‘qituvchisi uchun kasbiy o‘sish maktabi vazifasini bajaradi. Ular o‘qituvchini nafaqat tashkiliy ishlarni bajarishga, balki o‘z faoliyatini tahlil qilish, baholash va takomillashtirishga ham o‘rgatadi. Bu esa tashkilotchilik madaniyatining chuqurlashtirishiga xizmat qiladi [3, 6-bet].

Muhokama

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar Tarbiya fani o‘qituvchisining tashkilotchilik madaniyatini shakllantirishda eng samarali vositalardan biridir. Chunki tadbir tayyorlash jarayonida o‘qituvchi nafaqat mazmun tanlaydi, balki uni qanday shaklda o‘tkazish, kimlarni jalb qilish, vaqtni qanday taqsimlash va yakunda qanday natijaga erishishni ham oldindan o‘ylaydi [1, 9-bet].

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarning samaradorligi ko‘p jihatdan ularni tashkil etuvchi o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligiga bog‘liq. Tashkiliy jihatdan puxta o‘ylangan tadbir o‘quvchilarning faolligini oshiradi, ularda ijobiy munosabat, jamoaviylik va mas’uliyat hissini shakllantiradi [2,13-bet].

Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar o‘qituvchi uchun amaliy mashq vazifasini ham bajaradi. Masalan, “Kitobxonlik haftaligi”, “Vatanparvarlik kechasi”, “Ma’naviyat soati” yoki “Ustoz va shogird” kabi tadbirlarni tashkil etishda pedagog o‘z oldiga aniq maqsad qo‘yadi, mazmunni yosh xususiyatiga mos tanlaydi va ishtirokchilarni faollikka undaydi[3,7-bet].

Tadbirlarning yana bir muhim jihati shundaki, ular o‘quvchilarning o‘zini namoyon etishiga imkon yaratadi. O‘quvchilar sahnada chiqish qiladi, savol-javoblarda qatnashadi, guruhlarda ishlaydi va o‘z fikrini erkin bildiradi [1, 10-bet].

Amaliy kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, ba’zi hollarda ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar faqat hisobot uchun o‘tkaziladi. Bunday holatlarda mazmuniy yangilik, ijodiy yondashuv va refleksiya yetishmaydi. Shu sababli o‘qituvchining tashkilotchilik madaniyati faqat texnik ko‘nikmalar bilan emas, balki ma’naviy mas’uliyat, kasbiy jiddiylilik va natijani baholay olish qobiliyati bilan ham belgilanadi [2, 14-bet].

“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunda belgilangan ta’lim va tarbiya uyg‘unligi, shaxsni har tomonlama rivojlantirish vazifalari ham ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarning ahamiyatini yanada oshiradi. Demak, Tarbiya fani o‘qituvchisi bu jarayonda faqat dars beruvchi emas, balki tarbiyaviy jarayonni samarali tashkil qiluvchi yetakchi shaxs bo‘lishi kerak.

Menimcha, agar o‘qituvchi tadbirlarni muntazam tahlil qilib borsa, har bir tadbirdan keyin nimalar yaxshi bo‘lgani va nimalar takomillashtirilishi kerakligini yozib borsa, uning tashkilotchilik madaniyati yanada mustahkamlanadi [5, 2-bet].

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytganda, Tarbiya fani o‘qituvchilarida ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar orqali tashkilotchilik madaniyatini shakllantirish pedagogik faoliyatning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Bu jarayon o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini, rejalashtirish, boshqarish, muvofiqlashtirish va tahlil qilish kabi ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar orqali o‘qituvchi o‘quvchilarga nafaqat bilim, balki ezgu fazilatlar, milliy qadriyatlarga hurmat va ijtimoiy mas’uliyatni ham singdiradi[1,11-bet].

Shuningdek, bu tadbirlar o‘qituvchining o‘z ustida ishlashi, ijodiy fikrlashi va pedagogik mahoratini oshirishiga xizmat qiladi. Tashkilotchilik madaniyati faqat

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

texnik ko‘nikma emas, balki pedagog shaxsining ma‘naviy va kasbiy yetukligini ko‘rsatuvchi muhim mezonidir [6, 4-bet].

Takliflar:

Tarbiya fani o‘qituvchilari uchun ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlarni tashkil etish bo‘yicha amaliy seminarlar tashkil etish. Tadbir ssenariylarini tayyorlashda interaktiv metodlardan foydalanish. O‘quvchilarni tadbir tashkil etish jarayoniga faol jalb qilish. Tashkilotchilik madaniyatini baholashning aniq mezonlarini ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tashmetov T.X. Ma‘naviy-ma‘rifiy ishlarni tashkil etish metodikasi: darslik. — Toshkent.
2. To‘rayev Sh. Ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar va uni tashkil qilish metodikasi: o‘quv qo‘llanma.—2016.
3. Komilova F.M. Ta‘lim muassasalarida ma‘naviy-ma‘rifiy tadbirlarni uyushtirish orqali ta‘lim-tarbiya samaradorligini oshirish omili: ilmiy maqola.
4. O‘zbekiston Respublikasi. Ta‘lim to‘g‘risidagi Qonun. — 2020.

AKMEOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA TINGLOVCHILARINI UMUMKASBIY KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH ASPEKTLARI

Zuxridinov Shohruhbek Shaxobbekovich

Qo‘qon universiteti Andijon filiali o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada akmeologik yondashuvning mohiyati, uning ta‘lim jarayonidagi o‘rni hamda tinglovchilarning umumkasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, akmeologik yondashuv asosida o‘quv jarayonini tashkil etish texnologiyalari, metod va vositalari tahlil qilinadi. Muallif tomonidan kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali yo‘llari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: akmeologik yondashuv, integratsiya, globallashuv, metodik ta‘minot, metodika, innovatsiya, umumkasbiy ko‘nikma, hayot davomida o‘qish, kasbiy rivojlantirish.

Akmeologik yondashuv shaxsning o‘z rivojlanishining eng yuqori bosqichiga (akme) erishishini nazarda tutadi. Ushbu yondashuv ta‘lim jarayonida tinglovchilarning ichki imkoniyatlarini ochish, o‘zini anglash va kasbiy o‘sishga yo‘naltirilgan faoliyatni tashkil etishga xizmat qiladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Akmeologik yondashuv ta'lim oluvchini passiv bilim qabul qiluvchidan faol, mustaqil va o'z rivojlanishini boshqaruvchi subyektga aylantirishni nazarda tutadi. Mazkur yondashuv shaxsga yo'naltirilganlik, o'z-o'zini rivojlantirish, refleksiya, motivatsiya va individuallik kabi tamoyillarga asoslanadi. Bu esa tinglovchilarning ichki salohiyatini ochish va ularni kasbiy yetuklik sari yo'naltirish imkonini beradi.

Umumkasbiy ko'nikmalar esa turli kasbiy faoliyat turlarida qo'llaniladigan universal kompetensiyalar majmuasidir. Ular kommunikativlik, muammolarni hal qilish qobiliyati, tanqidiy va kreativ fikrlash, jamoada ishlash, vaqtni samarali boshqarish hamda axborot bilan ishlash ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Mazkur ko'nikmalar zamonaviy mutaxassisning raqobatbardoshligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Akmeologik yondashuv asosida umumkasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish texnologiyasi bir necha bosqichlarda amalga oshiriladi. Dastlab diagnostika bosqichida tinglovchilarning mavjud bilim va ko'nikmalari aniqlanadi. Bu jarayonda turli testlar, so'rovnomalar va kuzatish metodlaridan foydalaniladi. Keyingi bosqichda har bir tinglovchi uchun individual rivojlanish maqsadlari belgilanadi. Bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Rivojlantiruvchi bosqichda treninglar, muammoli vaziyatlar (case study), loyihaviy faoliyat, rol o'yinlari va refleksiv mashg'ulotlar keng qo'llaniladi. Ushbu metodlar tinglovchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi, ularni real hayotiy vaziyatlarga tayyorlaydi hamda kasbiy kompetensiyalarini mustahkamlaydi. Ayniqsa, refleksiya jarayoni tinglovchilarga o'z faoliyatini tahlil qilish, kuchli va zaif tomonlarini aniqlash imkonini beradi.

Mazkur texnologiyaning muhim bosqichlaridan yana biri monitoring va baholash jarayonidir. Bu bosqichda tinglovchilarning rivojlanish darajasi muntazam tahlil qilinadi va zarur hollarda ta'lim jarayoniga tuzatishlar kiritiladi. Natijada ta'lim jarayoni yanada samarali va maqsadga yo'naltirilgan holda tashkil etiladi.

Akmeologik yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni bir qator afzalliklarga ega. Jumladan, tinglovchilarning motivatsiyasi oshadi, mustaqil fikrlash qobiliyati rivojlanadi, kasbiy o'zini anglash shakllanadi hamda samarali kommunikatsiya ko'nikmalari rivojlanadi. Shuningdek, ular o'z faoliyatini boshqarish va doimiy ravishda rivojlanib borish qobiliyatiga ega bo'ladi.

Zamonaviy ta'lim tizimining transformatsiyalashuvi, mehnat bozorida raqobatning kuchayishi hamda kasbiy faoliyatga qo'yilayotgan kompleks talablarning ortib borishi sharoitida mutaxassislarning umumkasbiy ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish masalasi ustuvor ahamiyat kasb

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

etmoqda. Ayniqsa, ta’lim oluvchilarning shaxsiy rivojlanish trajektoriyasini aniqlash, ularning kasbiy yetuklik darajasiga erishishini ta’minlashda akmeologik yondashuv muhim metodologik asos sifatida namoyon bo‘ladi.

Akmeologik yondashuv insonning ontogenez jarayonida o‘zining eng yuqori rivojlanish nuqtasiga - “akme” bosqichiga erishish qonuniyatlarini o‘rganishga asoslangan bo‘lib, u shaxsning intellektual, kasbiy va ijtimoiy salohiyatini maksimal darajada ro‘yobga chiqarishga yo‘naltirilgan. Mazkur yondashuv pedagogik jarayonda tinglovchini faol subyekt sifatida talqin etadi hamda uning o‘z-o‘zini rivojlantirish, refleksiya qilish va kasbiy o‘sishni ongli ravishda boshqarish qobiliyatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Shu jihatdan akmeologik yondashuv shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyasi bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanadi.

Akmeologik yondashuv asosida umumkasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirish texnologiyasi tizimli va bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Birinchi bosqich - diagnostik bosqich bo‘lib, unda tinglovchilarning mavjud bilim, ko‘nikma va kompetensiyalar darajasi kompleks baholanadi. Bu jarayonda psixodiagnostik metodlar, kompetensiyalarni aniqlashga qaratilgan testlar hamda refleksiv tahlil vositalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Ikkinchi bosqich - maqsadli rejalashtirish bosqichi bo‘lib, unda har bir tinglovchi uchun individual rivojlanish trayektoriyasi ishlab chiqiladi. Mazkur bosqichda shaxsning individual xususiyatlari, kasbiy ehtiyojlari hamda motivatsion yo‘nalishlari inobatga olinadi. Bu esa ta’lim jarayonining differensiallashuvi va individuallashtirilishini ta’minlaydi.

Uchinchi bosqich - rivojlantiruvchi faoliyat bosqichi bo‘lib, unda akmeologik texnologiyalar asosida o‘quv jarayoni tashkil etiladi. Xususan, muammoli o‘qitish texnologiyalari, кейс-стади (case-study), loyihaviy metodlar, trening mashg‘ulotlari, simulyatsion o‘yinlar va refleksiv seminarlar samarali pedagogik vositalar sifatida qo‘llaniladi. Mazkur metodlar tinglovchilarning kognitiv faolligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va real kasbiy vaziyatlarga moslashuvchanligini ta’minlashga xizmat qiladi.

To‘rtinchi bosqich - refleksiv-tahliliy bosqich bo‘lib, unda tinglovchilar o‘z faoliyat natijalarini baholaydi, o‘z-o‘zini tahlil qiladi va kelgusi rivojlanish yo‘nalishlarini belgilaydi. Refleksiya jarayoni akmeologik yondashuvning markaziy komponentlaridan biri sifatida shaxsning ichki o‘sishini rag‘batlantiradi.

Beshinchi bosqich - monitoring va baholash bosqichi bo‘lib, unda rivojlanish dinamikasi tizimli ravishda tahlil qilinadi. Bu jarayon natijadorlik ko‘rsatkichlarini aniqlash, ta’lim texnologiyasining samaradorligini baholash

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

hamda zarur hollarda korreksion chora-tadbirlarni amalga oshirish imkonini beradi.

Akmeologik yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayonining samaradorligi bir qator mezonlar orqali namoyon bo‘ladi. Jumladan, tinglovchilarning ichki motivatsiyasi va o‘qishga bo‘lgan qiziqishi ortadi, ularning refleksiv madaniyati shakllanadi, kasbiy o‘zini identifikatsiya qilish darajasi yuksaladi hamda umumkasbiy kompetensiyalar barqaror rivojlanadi. Shu bilan birga, mazkur yondashuv shaxsning o‘z-o‘zini boshqarish, o‘z faoliyatini strategik rejalashtirish va doimiy o‘zini takomillashtirib borish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Akmeologik yondashuv asosida tinglovchilarning umumkasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning istiqbolli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv ta’lim jarayonining insonparvarlik, individuallashtirish va kompetensiyaviy yo‘naltirilganlik tamoyillariga mos ravishda tashkil etilishini ta’minlaydi. Natijada esa kasbiy jihatdan yetuk, raqobatbardosh va o‘z rivojlanish strategiyasini ongli ravishda boshqara oladigan mutaxassislar tayyorlash imkoniyati kengayadi.

Umumkasbiy ko‘nikmalar kategoriyasi esa integrativ xarakterga ega bo‘lib, turli kasbiy faoliyat turlarida qo‘llaniladigan universal kompetensiyalar majmuini ifodalaydi. Ushbu ko‘nikmalar tarkibiga kommunikativ kompetensiya, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va optimal qaror qabul qilish qobiliyati, tanqidiy va kreativ tafakkur, jamoaviy hamkorlik madaniyati, vaqtni boshqarish, shuningdek, axborot-kommunikatsion texnologiyalardan samarali foydalanish kiradi. Ilmiy adabiyotlarda mazkur ko‘nikmalar “transversal kompetensiyalar” sifatida ham talqin etilib, ular mutaxassisning kasbiy moslashuvchanligi va mobilligini ta’minlovchi asosiy omillardan biri sifatida e’tirof etiladi.

Akmeologik yondashuv asosida tinglovchilarning umumkasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv shaxsning ichki imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarish, uning kasbiy yetuklikka erishishini ta’minlashga xizmat qiladi. Shu bois mazkur texnologiyalarni ta’lim amaliyotiga keng joriy etish ta’lim sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – Москва: Академия, 2004.
2. Зеер Э.Ф. Психология профессий. – Екатеринбург: Деловая книга, 2003.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала. – Москва: РАГС, 2004.

4. Абдуллина О.А. Педагогика высшей школы. – Москва: Просвещение, 2005.

5. Хуторской А.В. Компетентностный подход в образовании. – Москва: Эйдос, 2007.

IJTIMOIIY ONGDA GENDER TENGLIKNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Ishboboyeva Gulbarchin Rustam qizi
ISFT instituti «Psixologiya va pedagogika»
kafedrasi o‘qituvchisi

Ashurov Shovkat Raxmatullayevich
ISFT institutining 4-kurs talabasi
el.pochta:shovkat19871203@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy ongda gender tenglikni shakllantirish jarayonining psixologik omillari uning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni va ahamiyati yoritib beriladi. Ijtimoiy muhit, ta’lim-tarbiya jarayoni, madaniyat, ommaviy axborot vositalari hamda gender stereotiplarining shaxs va jamiyat ongiga ta’siri o‘rganiladi. Shuningdek, gender tenglikni shakllantirishda psixologik yondashuvlar va ijtimoiy mexanizmlarning ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Gender, gender tenglik, ijtimoiy ong, ijtimoiy psixologiya, gender stereotiplari, ijtimoiy rol.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotida gender tenglik masalasi muhim ijtimoiy muammolardan biri hisoblanadi. Gender tenglik - bu erkaklar va ayollarning jamiyat hayotining barcha sohalarida teng huquq va imkoniyatlarga ega bo‘lishini anglatadi. Ushbu tenglikning ijtimoiy ongda shakllanishi uzoq davom etadigan murakkab jarayon bo‘lib, u ijtimoiy, madaniy va psixologik omillar bilan chambarchas bog‘liqdir. Ijtimoiy ong jamiyat a’zolarining dunyoqarashi, qadriyatlarini, e’tiqodlari va xulq-atvorini belgilaydi. Gender tenglik haqidagi tasavvurlar ham aynan ijtimoiy ongda shakllanadi. Shu bois gender tenglikni ta’minlash faqat huquqiy mexanizmlar bilan cheklanib qolmay, balki jamiyat ongida ijobiy munosabat va tushunchalarni rivojlantirishni ham talab etadi.

Gender tushunchasi biologik jinsdan farqli ravishda jamiyat tomonidan shakllantirilgan ijtimoiy rol va xulq-atvorlar majmuasini anglatadi. Gender tenglik esa erkak va ayollarning huquq, majburiyat, mas’uliyat va imkoniyatlar

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

jihtidan teng bo‘lishini nazarda tutadi. Gender tenglik quyidagi asosiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi: ta’lim olishda teng imkoniyat; mehnat bozorida teng huquqlilik; siyosiy va ijtimoiy hayotda teng ishtirok; oilaviy munosabatlarda teng mas’uliyat. Jamiyatda gender tenglik darajasi ijtimoiy taraqqiyot ko‘rsatkichi sifatida baholanadi.

Ijtimoiy ong - bu jamiyat a’zolarining umumiy qarashlari, fikrlari va ijtimoiy tajribasining yig‘indisidir. U tarixiy jarayonlar, madaniyat, urf-odatlar, ta’lim tizimi va ommaviy axborot vositalari orqali shakllanadi. *Ijtimoiy ongning asosiy shakllari*: axloqiy ong; huquqiy ong; siyosiy ong; diniy ong; estetik ong. Gender tenglik masalasi ushbu barcha shakllar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ayniqsa axloqiy va huquqiy ongda muhim o‘rin tutadi. Gender stereotiplari - bu erkak va ayollarga xos deb hisoblangan soddalashtirilgan va barqaror tasavvurlardir. Masalan, erkaklar kuchli va yetakchi, ayollar esa muloyim va bo‘ysunuvchan degan qarashlar. Ushbu stereotiplar: shaxsning o‘zini baholashiga; kasb tanlashiga; ijtimoiy faolligiga; oilaviy munosabatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ijtimoiy ongda gender tenglikni shakllantirish uchun ushbu stereotiplarni tanqidiy qayta ko‘rib chiqish muhim ahamiyatga ega. Gender tenglikni shakllantirishda quyidagi ijtimoiy-psixologik omillar muhim hisoblanadi: Oila, maktab, do‘stlar davrasi shaxsning gender haqidagi qarashlarini shakllantiradi. Tenglikka asoslangan muhit shaxsda adolatli munosabatni rivojlantiradi. Ijtimoiy guruhlar shaxsning gender haqidagi qarashlarini shakllantirishda normativ bosim va identifikatsiya mexanizmlari orqali ta’sir ko‘rsatadi. Psixologik eksperimentlar natijalariga ko‘ra, tengdoshlar tomonidan qo‘llab-quvvatlangan qizlarning akademik faolligi va liderlik xususiyatlari sezilarli darajada oshadi. Bu esa gender tenglik ongining mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Ta’lim jarayonida gender tenglik g‘oyalarini singdirish, darsliklarda gender muvozanatni ta’minlash muhimdir. Ta’lim tizimi shaxsning gender identifikatsiyasi va ijtimoiy rollar haqidagi tasavvurlarini shakllantirishda muhim psixologik mexanizm hisoblanadi. O‘quv dasturlari, darsliklar va pedagoglarning munosabati o‘quvchilarning gender haqidagi qarashlariga ta’sir etadi. Pedagogik tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, darsliklarda ayollar va erkaklarning kasbiy rollari teng yoritilgan holatlarda o‘quvchilarning kasb tanlash motivatsiyasida jinsiy cheklovlar kamayadi. Bu esa gender tenglik ongining shakllanishiga xizmat qiladi. Shaxsning hayotiy tajribasi, muvaffaqiyat va qiyinchiliklari uning gender tenglikka bo‘lgan munosabatini belgilaydi.

Shaxsiy tajriba va rol modellari shaxsning gender tenglik haqidagi qarashlarini shakllantirishda muhim psixologik omil hisoblanadi. Identifikatsiya

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

jarayoni orqali shaxs o‘zini muayyan ijtimoiy rol bilan tenglashtiradi. Ayol rahbarlar va erkak pedagoglarning muvaffaqiyatli faoliyati yosh avlodda noan‘anaviy gender rollarini qabul qilish jarayonini tezlashtiradi va gender tenglik haqidagi egalitar qarashlarning shakllanishiga yordam beradi. OAV gender rollarini targ‘ib qilishda katta kuchga ega. Reklama, serial va filmlarda ayol va erkak obrazlarining to‘g‘ri yoritilishi ijtimoiy ongga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ommaviy axborot vositalari gender rollar haqidagi ijtimoiy tasavvurlarni shakllantiruvchi kuchli psixologik omil sifatida namoyon bo‘ladi. Media orqali beriladigan obrazlar ijtimoiy ongda normativ model sifatida qabul qilinadi. Olib borilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, ayollarning faqat reproduktiv va uy-ro‘zg‘or rollarida tasvirlanishi jamiyatda gender tengsizligini normallashtiruvchi stereotiplarning mustahkamlanishiga olib keladi. Aksincha, ayollarning ilm-fan, siyosat va biznesdagi faol obrazlari egalitar gender munosabatlarini rivojlantiradi. Milliy qadriyatlar va urf-odatlar gender munosabatlariga bevosita ta’sir etadi. An‘analarni zamon talablariga mos holda talqin qilish gender tenglikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Madaniy qadriyatlar va an‘analar shaxsning gender haqidagi qarashlarini shakllantiruvchi sotsial determinant sifatida namoyon bo‘ladi. Ayrim an‘anaviy stereotiplar gender tenglikni cheklovchi psixologik to‘siqlarni yuzaga keltiradi. [1; 4]. Sotsiologik so‘rovlar shuni ko‘rsatadiki, patriarxal madaniy muhitda ulg‘aygan shaxslar gender tenglikka nisbatan konservativ munosabatni namoyon qiladi, egalitar madaniy muhitda esa gender tenglik normativ qadriyat sifatida qabul qilinadi. Psixologik treninglar, ijtimoiy loyihalar va targ‘ibot ishlari orqali jamiyat ongida gender tenglikni mustahkamlash mumkin [6].

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy ongda gender tenglikni shakllantirish murakkab va ko‘p qirrali jarayondir. Bu jarayon ijtimoiy-psixologik omillar, ta’lim, madaniyat, OAV va shaxsiy tajribalar bilan uzviy bog‘liqdir. Jamiyatda gender tenglikni ta’minlash uchun stereotiplardan xoli, adolatli va teng huquqli muhit yaratish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
2. Gender tadqiqotlari asoslari: O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi. “Ayollar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun. – Toshkent, 2019.
4. Andreeva G.M. Sotsialnaya psixologiya. – Moskva: Aspekt Press, 2017.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

5. Bem S. The Lenses of Gender: Transforming the Debate on Sexual Inequality. Yale University Press, 1993.
6. World Health Organization. Gender and Mental Health. – Geneva, 2018.
7. UNESCO. Gender Equality and Education. – Paris, 2020.
8. Tannen, D. You Just Don’t Understand: Women and Men in Conversation. New York: Ballantine Books, 1990.
9. LeVine, R. A., & LeVine, S. E. Гендерная социализация в образовательной среде. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.⁷
10. UNESCO. Cracking the Code: Girls’ and Women’s Education in STEM. Paris: UNESCO Publishing, 2016.
11. Bampton, R., & MacLagan, P. “Does a care orientation explain gender differences in ethical decision making? A critical analysis and fresh findings”, Business Ethics: A European Review, Vol.18 No.2, стр. 179–191, 2009.⁹
12. Conroy, S., & Emerson, T. “Business ethics and religion: Religiosity as a predictor of ethical awareness among students”, Journal of Business Ethics, Vol.50, стр. 383–396, 2004.

TINGLOVCHILARDA REFLEKSIV KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

***Usmanaliyeva Orzigul, Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi
metodisti, tadqiqotchi***

Annotatsiya: Ta’lim tizimiga keng joriy etilayotgan formativ baholash yondashuvi doirasida tinglovchining nafaqat bilim darajasi, balki uning hissiy munosabatlari, qadriyatlari hamda amaliy faoliyatdagi ko‘nikmalarini uzviy birlikda baholash zarurligi asoslab beriladi. Shuningdek, B. Bloom tomonidan taklif etilgan ta’lim maqsadlari taksonomiyasiga tayangan holda uchta o‘rganish sohasining mazmuni, ularning o‘zaro bog‘liqligi hamda ta’lim jarayonidagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijalari formativ baholash orqali tinglovchilarni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

Kalit so‘zlar: Formativ baholash, taksonomiya, kognitiv soha, refleksiv soha, psixomotor soha, ta’lim natijalari, motivatsiya, boshlang‘ich ta’lim.

Mexanizm - o‘quvchilar ko‘pincha amaliyot orqali murakkab vazifalarni bajarishda asosiy malakani rivojlantiradilar. Misol uchun, to‘g‘ri

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

burchakli uchburchakni to‘g‘ri chizadi, vaqtning 70 foizini aniq ko‘rsatadi, shaxsiy kompyuterdan mustaqil foydalanadi, suv oqayotgan kranni ta‘miralay oladi yoki o‘quvchi bir necha haftalik pianino mashg‘ulotdan so‘ng o‘qituvchisi tomonidan vazifa qilib berilgan kuyni o‘ziga ishongan holda ijro eta olishi mumkin.

Murakkab ochiq javob - o‘quvchilar yuqori malakali topshiriqni bajarishni o‘rganadilar. Bunda, malakalilik, tez va yuqori darajada aniqlik bilan harakat qilish va minimal energiya talab qilinadi. Misol uchun, o‘quvchi kuyni pianino tugmachalariga qaramasdan ijro eta oladi, kompyuterni tez va aniq boshqaradi.

Moslashish – o‘quvchilar o‘zlarining ko‘nikmalarini rivojlantiradilar va ularni muayyan talablarga javob berish uchun o‘zgartirishlari mumkin. Misol uchun, kutilmagan tajribalarga samarali javob beradi, o‘quvchilarning ehtiyojlarini qondirish uchun ko‘rsatmalarni o‘zgartiradi, oshpazlikka o‘qiyotgan o‘quvchi o‘z retseptini xo‘randaning ovqatlanish cheklovlariga mos ravishda qanday o‘zgartirishni biladi[6].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta‘lim tizimida tinglovchilarning o‘quv faoliyatini baholash faqat bilimlarni aniqlash bilan cheklanib qolmasligi zarur. Kognitiv, refleksiv va psixomotor sohalarni integratsiyalashgan holda baholash tinglovchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuv sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, formativ baholash jarayonida ushbu uch sohaning uzviy birligi ta‘lim natijalarini chuqurroq tahlil qilish, tinglovchilarning individual imkoniyatlari va ehtiyojlarini aniqlash imkonini beradi.

Kognitiv sohani baholash tinglovchilarning bilimlarni egallash, tahlil qilish, solishtirish, umumlashtirish va muammoli vaziyatlarda qo‘llash qobiliyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Bu jarayon tinglovchilarda tanqidiy va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi hamda ularning bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi[1]. Shu bilan birga, kognitiv baholash natijalari o‘qituvchiga ta‘lim jarayonini moslashtirish, o‘quv materialini individual yondashuv asosida takomillashtirish imkonini yaratadi.

Refleksiv sohani baholash esa tinglovchilarning ta‘limga bo‘lgan munosabati, motivatsiyasi, qadriyatlari va ijtimoiy-hissiy holatini aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu sohani e‘tibordan chetda qoldirish ta‘lim jarayonining samaradorligini pasaytirishi mumkin, chunki ijobiy hissiy munosabat va ichki motivatsiya bilimlarni ongli va barqaror o‘zlashtirishning asosiy omillaridan biridir. Formativ baholash orqali refleksiv sohadagi o‘zgarishlarni muntazam kuzatish tinglovchilarda o‘z-o‘zini baholash, mas‘uliyat va refleksiya ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Psixomotor sohani baholash tinglovchilarning amaliy faoliyatdagi harakatlari, ko‘nikma va malakalarini aniqlash imkonini beradi. Bu soha ayniqsa tajribaviy, amaliy va kasbiy yo‘naltirilgan ta‘lim jarayonlarida muhim hisoblanadi. Psixomotor baholash orqali tinglovchilarning nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash darajasi, texnik harakatlarni bajarish aniqligi va mustaqilligi baholanadi. Natijada tinglovchilarning hayotiy va kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish uchun mustahkam zamin yaratiladi.

Shu nuqtayi nazardan, kognitiv, refleksiv va psixomotor sohalarni kompleks baholash ta‘lim jarayonida rivojlantiruvchi muhitni shakllantiradi. Bunday yondashuv o‘qituvchining pedagogik faoliyatini samarali rejalashtirish, tinglovchilarning o‘zlashtirish darajasini chuqur tahlil qilish hamda ta‘lim natijalarini barqaror oshirishga xizmat qiladi. Xulosa sifatida aytish mumkinki, formativ baholash asosida amalga oshiriladigan uch soha integratsiyasi zamonaviy ta‘limning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, uni amaliyotga tizimli joriy etish ta‘lim sifatini yangi bosqichga ko‘taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

5. Educational Research and Innovation Fostering Students’ Creativity and Critical Thinking What it means in schools. OECD Publishing. 2019-yil.
6. Sh. Egamberdiyev., A.Maxmudov., R.Tojiboyev. “4K ko‘nikmalarini baholash rubrikalari” Uslubiy qo‘llanma // Ta‘limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi T-2024.
7. A.Ismailov va boshqalar. Kreativ fikrlashni baholash. Ta‘lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi. 2021-yil.
8. Qo‘ychiyeva Z.A. Zamonaviy ta‘limda 4K modeli. Uslubiy qo‘llanma. Andijon-2026.

ADABIY TA'LIMDA O'QUVCHILARNING MA'NAVIY-ESTETIK EHTIYOJLARINI DIAGNOSTIKA QILISH VA MOTIVATSIYALASH

Andijon davlat pedagogika instituti
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası o‘qituvchisi
Zaynobiddinov Fayzullo Muhammadkarim o‘g‘li
Fayzullozaynobiddinov87@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezis adabiy ta‘lim jarayonida o‘quvchilarning ma‘naviy-estetik ehtiyojlarini aniqlash, baholash va rivojlantirishga

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

yo‘naltirilgan diagnostik hamda motivatsion yondashuvlarni asoslaydi. Tadqiqotda kompetensiyaviy, aksiologik va o‘quvchi markazli yondashuvlar integratsiyasi, diagnostika mezonlari va ko‘rsatkichlari tizimi, motivatsiyani qo‘llab-quvvatlovchi didaktik shartlar taklif etiladi. Yangilik sifatida ehtiyoj–qiziqish–qadriyat–faollik zanjiri modeli va amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Аннотация. В тезисе обосновываются подходы к диагностике и мотивации духовно-эстетических потребностей учащихся в литературном образовании. Исследование опирается на интеграцию компетентностного, аксиологического и личностно-ориентированного подходов, предлагает систему критериев и показателей диагностики, а также дидактические условия поддержки мотивации чтения и интерпретации. Научная новизна раскрывается через модель «потребность–интерес–ценность–активность» и рекомендации по её внедрению в урок и внеурочную практику.

Abstract. This thesis substantiates diagnostic and motivational approaches to students’ spiritual and aesthetic needs in literature education. It integrates competency-based, axiological, and learner-centered perspectives, proposing criteria and indicators for assessment and didactic conditions that enhance reading motivation and interpretation skills. Scientific novelty is presented through the “need–interest–value–activity” chain model and practical recommendations for classroom and extracurricular implementation to foster sustained aesthetic engagement with literary texts.

Kalit so‘zlar: ma’naviy-estetik ehtiyoj; adabiy ta’lim; diagnostika mezonlari; o‘quv motivatsiyasi; badiiy qabul; qadriyat yo‘nalishi; o‘qish madaniyati

Ключевые слова: духовно-эстетические потребности; литературное образование; критерии диагностики; учебная мотивация; художественное восприятие; ценностная ориентация; культура чтения

Keywords: spiritual and aesthetic needs; literature education; diagnostic criteria; learning motivation; literary reception; value orientation; reading culture

Tezisning asosiy matni. Adabiy ta’limning samaradorligi o‘quvchining badiiy matn bilan uchrashuvi qanday ichki ehtiyojlarga tayanishi va bu ehtiyojlar ta’lim jarayonida qanday qo‘llab-quvvatlanishiga bevosita bog‘liq. Ma’naviy-estetik ehtiyoj o‘quvchining badiiy tajribani izlash, go‘zallikni his etish, axloqiy-ma’naviy mazmunni anglash, o‘z hayotiy tajribasi bilan qiyoslash hamda shaxsiy pozitsiyasini shakllantirishga bo‘lgan ichki talabini bildiradi. Bu ehtiyoj o‘z-o‘zidan barqaror sifatga aylanmaydi: u pedagogik muhit, tanlangan matnlar doirasi, savol-javob va talqin madaniyati, baholash mezonlarining

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

adolatliliigi, o‘quvchining erkin fikr bildira olish imkoniyatlari bilan mustahkamlanadi. Shu bois adabiy ta’limda diagnostika va motivatsiya bir-birini to‘ldiruvchi ikki yo‘nalish sifatida qaralishi zarur: diagnostika ehtiyojning hozirgi holatini, motivatsiya esa uning rivojlanish dinamikasini ta’minlaydi.

Muammo shundaki, maktab amaliyotida ma’naviy-estetik ehtiyoj ko‘pincha “kitobxonlik darajasi” yoki “matnni qayta hikoya qilish” ko‘rsatkichlari bilan almashtirib yuboriladi. Holbuki badiiy asarni eslab qolish yoki mazmunini aytib berish estetik tajribaning faqat tashqi qatlamini ifodalaydi; ehtiyojning ichki strukturasida esa qiziqishning barqarorlashuvi, qadriyatli munosabat, emotsional rezonans, talqin qilishga tayyorlik va shaxsiy refleksiya asosiy o‘rin tutadi. Kompetensiyaviy yondashuv adabiy ta’lim natijalarini ko‘nikma va malaka bilan cheklab qo‘ymay, o‘quvchi shaxsining ma’naviy-estetik rivojlanishida kuzatiladigan sifat o‘zgarishlarini ham baholashni taqozo etadi [4]. Aksiologik yondashuv esa badiiy matnni qadriyatlar maydoni sifatida ko‘rib, o‘quvchining “men uchun qadrlı” degan ichki mezonı qanday shakllanayotganini aniqlashga yordam beradi [2]. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim nazariyasi esa motivatsiya, tanlov va muvaffaqiyat tajribasini o‘quvchining ichki resurslari bilan bog‘laydi [5]. Demak, ma’naviy-estetik ehtiyojni diagnostika qilish ko‘p omilli bo‘lib, u faqat test bilan emas, balki sifat va miqdoriy ma’lumotlarni uyg‘unlashtirgan metodlar majmuasi orqali ishonchli bo‘ladi.

Tadqiqot maqsadi adabiy ta’limda o‘quvchilarning ma’naviy-estetik ehtiyojlarini diagnostika qilish mezonlari va ko‘rsatkichlarini asoslash hamda ularni motivatsiyalashning didaktik shartlarini ishlab chiqishdan iborat. Metodologik asos sifatida integrativ yondashuv tanlanadi: kompetensiyaviy natijalar (o‘qish, talqin, muloqot, refleksiya) aksiologik mazmun (qadriyatli munosabat, ma’naviy tanlov, estetik mezon) bilan bog‘lanadi; shuningdek, o‘quvchi markazli tashkil etish (tanlov, hamkorlik, individual trajektoriya) motivatsion mexanizmlar bilan to‘ldiriladi. Tadqiqotda adabiy-ta’limiy kuzatuv, diagnostik suhbat, o‘quvchi kundaligi va portfel tahlili, ijodiy yozuv namunalarini ekspert baholash, so‘rovnoma va rubrikalar orqali reytinglash kabi usullar uyg‘un qo‘llanishi maqsadga muvofiq, chunki ma’naviy-estetik ehtiyoj bevosita o‘lchanadigan obyekt emas, u faoliyat mahsuli va munosabat ifodalarida namoyon bo‘ladi [1].

Tezisdə ehtiyojni aniqlash uchun “ehtiyoj–qiziqish–qadriyat–faollik” zanjiri modeli taklif etiladi. Bu modelda ehtiyoj o‘quvchining badiiy tajribaga ichki talabini bildiradi; qiziqish esa shu talabning konkret matnlar, mualliflar, mavzular va muammolarga yo‘nalgan barqarorligidir; qadriyat bosqichi o‘quvchining matn mazmunini o‘z hayoti, axloqiy qarashlari va estetik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

mezonlari bilan bog‘lab, unga shaxsiy ma‘no berishida ko‘rinadi; faollik bosqichi esa o‘quvchining badiiy muloqotga kirishishi, savol qo‘yishi, talqin yaratishi, bahs yuritishi, ijodiy javoblar berishi va mustaqil o‘qishga intilishi orqali namoyon bo‘ladi. Modelning afzalligi shundaki, u diagnostikani “qanchalik ko‘p o‘qidi” degan tashqi ko‘rsatkichdan “qanday o‘qiydi va nima uchun o‘qiydi” degan ichki mexanizmlarga ko‘chiradi, motivatsiyani esa rag‘bat bilan almashtirmasdan, o‘quvchining qiymatli tajribasini kengaytirish vositasi sifatida talqin qiladi [3].

Diagnostika mezonlari to‘rtta yo‘nalishda belgilanishi taklif etiladi. Birinchi mezon emotsional-estetik sezgirlik bo‘lib, u badiiy tasvir vositalariga javob qaytarish, obrazga hamdardlik, estetik zavqlanish va nozik farqlash qobiliyatini o‘z ichiga oladi; bu yo‘nalishda diagnostik suhbat va ijodiy qayta tasvirlash (muayyan epizodga “ichki monolog”, “xat”, “kadr orti izohi” yozish) samarali natija beradi. Ikkinchi mezon interpretativ-refleksiv tayyorgarlik bo‘lib, o‘quvchining matnni dalillarga tayanib talqin qilishi, muallif pozitsiyasini aniqlashi, badiiy detallarni mazmun bilan bog‘lashi va o‘z fikrini asoslay olishi bilan o‘lchanadi; bu yerda rubrika asosidagi baholash hamda portfel tahlili ishonchlilikni oshiradi. Uchinchi mezon qadriyatli munosabat va ma‘naviy tanlov bo‘lib, o‘quvchining asardagi muammolarni axloqiy mezonlar bilan ko‘ra olishi, baholashda stereotipdan qochishi, turli pozitsiyalarni eshita olishi va o‘z qarashini madaniyatli ifodalay olishi bilan belgilanadi; bu yo‘nalishda muammoli savollar, bahs-munozara protokollari va refleksiya kundaligi asosiy manba bo‘la oladi. To‘rtinchi mezon o‘qish motivatsiyasi va kitobxonlik barqarorligi bo‘lib, u mustaqil tanlov, o‘qish chastotasi, o‘qiganini baham ko‘rish ehtiyoji, tavsiya so‘rash va berish kabi ko‘rsatkichlarda ko‘rinadi; bunda so‘rovnoma natijalarini o‘quvchi faoliyati haqidagi kuzatuv ma‘lumotlari bilan solishtirish diagnostik xulosani aniqlashtiradi. Mazkur mezonlar o‘zaro bog‘liq: masalan, interpretativ refleksiya kuchaysa, qadriyatli munosabat chuqurlashadi, bu esa motivatsiyani barqarorlashtiradi.

Motivatsiyalash tizimi esa diagnostika natijalariga tayanishi shart, aks holda u umumiy chaqiriqlar va tashqi rag‘batlar doirasida qolib ketadi. Birinchi didaktik shart sifatida matn tanlovining differensialligi va “yaqin rivojlanish zonasi”ga mosligi ko‘rsatiladi: o‘quvchi uchun haddan tashqari yengil matn estetik kashfiyot bermaydi, haddan tashqari murakkab matn esa muvaffaqiyatsizlik hissini kuchaytiradi [5]. Shuning uchun bir mavzu doirasida turli murakkablikdagi matnlar, parcha va to‘liq asar rejimi, audio-kitob va sahnalashtirish kabi multimodal kirish yo‘llari ko‘zda tutiladi. Ikkinchi shart sifatida talqin erkinligi va dalillash madaniyati birgalikda yo‘lga qo‘yiladi:

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

o‘quvchi “to‘g‘ri javob”ni topish uchun emas, matn bilan muloqot qilish uchun o‘qishi kerak; biroq erkin talqin dalilsiz subyektivlikka aylanmasligi uchun “matndan dalil keltirish”, “bitta detalga ikki xil izoh”, “qarama-qarshi talqin” kabi metodik vazifalar beriladi [1]. Uchinchi shart baholashning rivojlantiruvchi xarakteri bo‘lib, rubrika va aniq mezonlar o‘quvchida adolat hissini kuchaytiradi, bu esa ichki motivatsiyani qo‘llab-quvvatlaydi; bunda baho faqat natijaga emas, talqin jarayonidagi o‘rishga ham yo‘naltiriladi [4]. To‘rtinchi shart sifatida o‘quvchi tajribasini ijtimoiylashtirish, ya’ni kitobxonlik klubi, munozara doiralari, muallifga xat, o‘qilgan asar bo‘yicha mini-loyiha kabi formatlar orqali estetik tajribani muloqot maydoniga olib chiqish taklif etiladi; bunday muhitda o‘quvchining “mening fikrim qadrli” degan ichki ishonchi mustahkamlanadi, ehtiyoj esa doimiy ehtiyojga aylanadi [3].

Ilmiy yangilik uch yo‘nalishda umumlashtiriladi: birinchidan, adabiy ta’limda ma’naviy-estetik ehtiyojni o‘lchash uchun ehtiyoj–qiziqish–qadriyat–faollik zanjiri modeli metodik mezonlarga bog‘lab berildi; ikkinchidan, diagnostika mezonlari va ko‘rsatkichlarining integrativ tizimi (emotsional-estetik, interpretativ-refleksiv, qadriyatli, motivatsion) amaliy baholash vositalari bilan uyg‘unlashtirildi; uchinchidan, diagnostika natijalariga tayanadigan motivatsion didaktik shartlar majmuasi (differensial matn tanlovi, dalillangan talqin erkinligi, rivojlantiruvchi baholash, ijtimoiylashtirilgan kitobxonlik muhiti) asoslandi. Ushbu yondashuvning metodik ahamiyati shundaki, u adabiy ta’limni faqat bilim uzatish maydoni sifatida emas, balki o‘quvchining ma’naviy-estetik tajribasini tizimli rivojlantirish jarayoni sifatida loyihalashga imkon beradi.

Xulosa. Adabiy ta’limda ma’naviy-estetik ehtiyojni diagnostika qilish o‘quvchining badiiy matnni qabul qilish va talqin etishdagi ichki mexanizmlarini aniqlashga xizmat qiladi hamda motivatsiyani tasodifiy rag‘batlar emas, qadriyatli tajriba va muvaffaqiyatli talqin amaliyoti orqali barqarorlashtirishni ta’minlaydi. Taklif etilgan mezonlar tizimi va ehtiyoj–qiziqish–qadriyat–faollik modeli o‘qituvchiga o‘quvchi rivojlanishini kuzatish, individual ta’lim yo‘lini belgilash va kitobxonlik madaniyatini ma’naviy-estetik asosda shakllantirish imkonini beradi; natijada adabiyot darsining ta’sirchanligi o‘quvchining shaxsiy ma’nolar hosil qilishi va estetik faoliyatga kirishishi bilan kuchayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Rosenblatt L. M. The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work. Carbondale: Southern Illinois University Press, 1994. 304 p.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. Москва:Искусство, 1979.424 с.

3. Iser W. The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978. 239 p.

4. Зимняя И. А. Ключевые компетенции как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. 42 с.

5. Davletshin M. G. Pedagogik psixologiya. Toshkent: O‘qituvchi, 2010. 320 b.

6. Yo‘ldoshev J. G‘., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent: O‘qituvchi, 2004. 256 b.

MA’NAVIY KAMOLOTNI YUKSALTIRISHDA INTERFAOL MOTIVATSION STRATEGIYALAR (STORYTELLING VA KEYS- STUDY MISOLIDA)

Zaynobiddinov Fayzullo Muhammadkarim o‘g‘li

Andijon davlat pedagogika instituti O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası

o‘qituvchisi, Fayzullozaynobiddinov87@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisdá oliy ta‘lim jarayonida ma‘naviy kamolotni yuksaltirishga xizmat qiluvchi interfaol motivatsion strategiyalar sifatida storytelling va keys-study texnologiyalarining didaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi mazkur strategiyalarning motivatsion mexanizmlari, qadriyatga yo‘naltirilgan refleksiya va ijtimoiy-emotsional o‘rganishga ta‘sirini aniqlashdir. Metodlar sifatida nazariy tahlil, kontent-tahlil va pedagogik model elementlari asoslangan. Ilmiy yangilik sifatida ma‘naviy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun integrativ motivatsion dizayn taklif etiladi.

Аннотация. В данной диссертации анализируется дидактический потенциал технологий повествования и тематических исследований как интерактивных мотивационных стратегий, направленных на повышение духовной зрелости в высшем образовании. Цель работы – выявление мотивационных механизмов этих стратегий, их влияния на ценностно-ориентированное осмысление и социально-эмоциональное обучение. Исследование основано на элементах теоретического анализа, контент-анализа и педагогического моделирования. В результате разработана

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

концепция интегративного мотивационного проектирования для развития духовных компетенций.

Annotation. This thesis analyzes the didactic potential of storytelling and case-study as interactive motivational strategies for enhancing spiritual and moral development in higher education. The study aims to clarify their motivational mechanisms, value-oriented reflection, and influence on social-emotional learning. The methodology relies on theoretical analysis, content analysis, and elements of pedagogical modeling. The scientific novelty is an integrative motivational design that links narrative and problem-based tasks to measurable components of spiritual competencies.

Kalit so‘zlar: ma’naviy kamolot; ichki motivatsiya; storytelling; keys-study; refleksiya; qadriyatlarga yo‘naltirish; interfaol ta’lim.

Ключевые слова: духовно-нравственное развитие; внутренняя мотивация; сторителлинг; кейс-стади; рефлексия; ценностная направленность; интерактивное обучение.

Keywords : spiritual development; intrinsic motivation; storytelling; case study; reflection; values education; interactive learning.

Asosiy matn. Oliy ta’limda ma’naviy kamolotni yuksaltirish masalasi ko‘pincha mazmunni “to‘g‘ri bayon qilish” bilan cheklanib qoladi, holbuki ma’naviy o‘shishning pedagogik natijasi faqat bilimning ko‘payishi emas, balki shaxsning tanlov qilish mezonlari, mas’uliyatli qaror qabul qilishi, empatiya va o‘z-o‘zini boshqarish kabi ijtimoiy-emotsional sifatlarining barqarorlashuvidir. Shu nuqtayi nazardan, ma’naviy kamolotga yo‘naltirilgan o‘qitish texnologiyasi talabanning ichki motivatsiyasini qo‘zg‘atadigan, qadriyatlar bo‘yicha refleksiyani tabiiy vaziyatga bog‘laydigan va xatti-harakat darajasiga ko‘chira oladigan interfaol strategiyalarni talab qiladi. Interfaollik bu yerda faqat “faollik” emas, balki ma’no ishlab chiqishning hamkorlikdagi jarayonidir: talaba tayyor hukmni qabul qilmaydi, balki dalil, tajriba, muammo va qadriyat mezonlari o‘rtasidagi bog‘lanishni o‘zi quradi. Ana shunday talablar storytelling va keys-study strategiyalarining ma’naviy kamolot bilan tutashadigan didaktik qirralarini ilmiy tahlil qilishni dolzarb qiladi.

Motivatsiya psixologiyasi nuqtayi nazaridan talabanning barqaror o‘qish motivi tashqi rag‘bat bilan emas, avvalo avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlik ehtiyojlari qondirilganda mustahkamlanadi [1]. Ma’naviy tarbiya bilan bog‘liq mavzularda ayniqsa avtonomiya muhim, chunki qadriyat “singdirilsa”, u shaxsiy ma’no kasb etmaydi; u ichki qabul qilinganda esa xulqni boshqaruvchi ichki me’yor sifatida ishlaydi. Storytelling talabanning avtonom

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ma’ nolash jarayonini kuchaytiradi: hikoya voqealar zanjiri orqali sabab-oqibatni, tanlovning oqibatini, ichki konfliktini ko‘rsatadi va tinglovchini “men bu vaziyatda nima qilardim” degan ichki savolga olib keladi. Bunday ichki savol esa motivatsiyaning emotsional-kognitiv mexanizmini ishga tushiradi: emotsiya e’tiborni ushlab turadi, kognitiv qayta ishlash esa qadriyat mezonlarini tartiblaydi. Keys-study esa kompetentlik ehtiyojini faollashtiradi: talaba noaniq vaziyatda dalil yig‘adi, variantlarni solishtiradi, yechimni asoslaydi; natijada u o‘zining “qodirlik” tajribasini his qiladi va bu tajriba keyingi ma’naviy tanlovlarda ham mustaqil fikrlashni qo‘llab-quvvatlaydi. Ijtimoiy aloqadorlik esa har ikkala strategiyada ham muhokama, tinglash va hamkorlik orqali ta’minlanadi, bu esa ma’naviy masalalarda bir-birini tushunish va hurmat bilan munozara yuritish madaniyatini rivojlantiradi.

Storytellingning ilmiy-metodik ustunligi shundaki, u abstrakt tushunchalarni (mas’uliyat, vijdon, adolat, halollik) vaziyat va personaj harakati orqali konkretlashtiradi. Ta’limiy hikoya oddiy adabiy matn sifatida emas, maqsadli didaktik konstruktsiya sifatida qurilganda, u uch qatlamni uyg‘unlashtiradi: voqeyiy qatlam (nima bo‘ldi), interpretativ qatlam (nega shunday bo‘ldi), normativ qatlam (qanday bo‘lishi ma’qul). Shu uch qatlam ma’naviy kamolotning diagnostik komponentlariga ham mos keladi: tushunish, baholash, tanlash. Bunda o‘qituvchi hikoyani “xulosa” bilan yopmasdan, talabaning refleksiyasini boshqaruvchi savollar tizimini taklif etishi zarur: personajning motivi, cheklovlar, muqobil yo‘llar, oqibatlar, jabrlanuvchi va manfaatdor tomonlar pozitsiyasi. Ta’lim psixologiyasida hikoya orqali o‘rganishning samaradorligi bilimning uzoq muddatli esda qolishi va “transfer”ni kuchaytirishi bilan izohlanadi, chunki hikoya semantik tarmoq va epizodik xotirani bir vaqtda faollashtiradi [2]. Ma’naviy kamolot kontekstida transfer ayniqsa muhim: auditoriyada muhokama qilingan qadriyat real hayot vaziyatida ham ishlashi kerak.

Keys-study strategiyasi ma’naviy kamolotni “muammoli qaror” maydoniga olib kiradi. Ma’naviy masalalar odatda bir javobli test emas; ularning ko‘pi manfaatlar to‘qnashuvi, resurs cheklovi, axborot yetishmasligi va vaqt bosimi sharoitida yuzaga keladi. Keys-study shunday murakkablikni didaktik jihatdan modellastirib, talabaning axloqiy mulohaza yuritish darajasini, argumentatsiya sifatini va mas’uliyatni bo‘lishish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu yondashuvda o‘qituvchi “to‘g‘ri yechim”ni oldindan beruvchi hakam emas, balki jarayonni moderatsiya qiluvchi, mezonlarni aniqlashtiruvchi va dalillarga tayanishga undovchi fasilitator bo‘lishi kerak. Keys-study samaradorligi keysning dizayniga bog‘liq: vaziyat realistik, manfaatdor tomonlar aniq, ma’lumotlar yetarli, ammo

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ortiqcha emas; dilemmatik nuqta mavjud; yechim variantlari bahsli; baholash mezonlari oldindan kelishilgan bo‘lishi lozim. Shuningdek, keyslar ma’naviy kamolotga xizmat qilishi uchun ular shaxsning huquqiy madaniyati, professional mas’uliyati va kommunikativ etikasini ham qamrab oladigan integrativ ssenariylar asosida tuziladi [3]. Shunda ma’naviyat faqat “umumiy gap” emas, balki kasbiy vazifada namoyon bo‘ladigan me’yorlar tizimi sifatida o‘qitiladi.

Mazkur tezisning ilmiy yondashuvi interfaol motivatsion strategiyalarni ma’naviy kompetensiyalar modeliga bog‘lashdan iborat. Ma’naviy kompetensiyalar shartli ravishda uch blokda izohlanadi: kognitiv-aksiologik blok (qadriyatlar, me’yorlar, tushunchalar va ularning asoslari), refleksiv-regulyativ blok (o‘z xatti-harakatini tahlil qilish, impulsni boshqarish, mas’uliyatni qabul qilish), kommunikativ-ijtimoiy blok (tinglash, hamdardlik, kelishuvga erishish, konfliktni madaniy hal etish). Storytelling asosan kognitiv-aksiologik va refleksiv komponentlarni ishga tushiradi, keys-study esa refleksiv-regulyativ hamda kommunikativ-ijtimoiy komponentlarni kuchliroq faollashtiradi. Shu sababli ularni alohida emas, ketma-ket integratsiyada qo‘llash maqsadga muvofiq: avval hikoya orqali ma’no maydoni ochiladi, so‘ng keys orqali qaror va harakat maydoni quriladi. Bunday integratsiya ta’lim dizaynida “ma’no–muammo–qaror–refleksiya” siklini hosil qiladi va u ichki motivatsiya uchun zarur bo‘lgan avtonomiya, kompetentlik, aloqadorlik ehtiyojlarini kompleks qondiradi [1].

Amaliy metodik yechim sifatida integrativ motivatsion dizayn quyidagi tamoyillarga tayanadi: birinchidan, hikoya va keys mazmuni talabanning hayot tajribasiga yaqin bo‘lishi, ammo uni odatiy stereotiplardan chiqaradigan “kognitiv ziddiyat”ni ham o‘z ichiga olishi kerak; ikkinchidan, muhokamada baho berishdan ko‘ra asoslash madaniyati ustuvor bo‘lishi lozim, chunki ma’naviy kamolot bahsda yutish emas, dalil va mas’uliyatni muvozanatlash orqali ko‘rinadi; uchinchidan, refleksiya yozma va og‘zaki shaklda tizimli tashkil etilishi zarur, chunki aynan refleksiya ma’naviy tajribani shaxsiy me’yor sifatida ichkilashtiradi; to‘rtinchidan, baholash faqat natija bo‘yicha emas, jarayon bo‘yicha ham olib borilishi, ya’ni talabanning dalil tanlashi, manfaatdor tomonlar pozitsiyasini hisobga olishi, muloqot etikasiga rioya qilishi kabi indikatorlar kuzatilishi kerak. Interfaol ta’lim bo‘yicha tadqiqotlarda baholash mezonlarining shaffofligi motivatsion iqlimni yaxshilashi, adolat hissini kuchaytirishi va o‘qishga jalb etishni oshirishi qayd etiladi [4]. Ma’naviy kamolot kontekstida bu shaffoflik talabanning “mendan nimani kutishmoqda” degan noaniqligini kamaytiradi va ichki javobgarlikni oshiradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Tadqiqotning nazariy xulosasi shundan iboratki, storytelling va keys-study ma'naviy kamolotni yuksaltirishda bir-birini to'ldiruvchi motivatsion mexanizmlarga ega: storytelling identifikatsiya va emotsional rezonans orqali ma'noni ochadi, keys-study esa muammoli vaziyatda argumentatsiya va mas'uliyatni bo'lishish orqali ma'noni qarorga aylantiradi. Ushbu strategiyalarni noto'g'ri qo'llash xavflari ham mavjud: hikoya didaktik nasihatga aylanib qolsa, talaba qarshilik ko'rsatadi; keys faqat "g'olib jamoa" musobaqasiga aylansa, empatiya va axloqiy mulohaza susayadi. Shuning uchun o'qituvchining fasilitatorlik kompetensiyasi, savol berish san'ati va baholash mezonlarini axloqiy kommunikatsiya bilan uyg'unlashtira olishi hal qiluvchi omil bo'lib qoladi. Xalqaro amaliyotda ham aynan o'qituvchining moderatsiya sifati interfaol strategiyalarning ta'limiy natijasini belgilashi ta'kidlanadi [5]. O'zbekiston pedagogik tadqiqotlarida esa ma'naviy tarbiya metodikasini kompetensiyaviy yondashuv bilan bog'lash tendensiyasi kuchaymoqda, bu esa mazkur tezisda taklif etilgan integrativ dizaynning ilmiy-amaliy ahamiyatini oshiradi [6].

Xulosa sifatida aytish mumkinki, ma'naviy kamolotni yuksaltirishda interfaol motivatsion strategiyalarni tanlash masalasi faqat "qiziqarli o'qitish" darajasida emas, balki qadriyatlarni ichkilashtirishning psixologik mexanizmlariga tayanib hal etilishi zarur. Storytelling talabaning emotsional-kognitiv ishtirokini kuchaytirib, ma'naviy dilemmalarga shaxsiy munosabatni uyg'otadi; keys-study esa shu munosabatni asoslangan qaror va mas'uliyatli muloqotga aylantiradi. Ularni integratsiyada qo'llash "ma'no–muammo–qaror–refleksiya" siklini barqarorlashtiradi, natijada talabaning avtonom motivatsiyasi, refleksiv o'zini boshqarishi va ijtimoiy hamkorlik madaniyati birgalikda rivojlanadi. Taklif etilgan integrativ motivatsion dizayn ma'naviy kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan metodik yechim sifatida oliy ta'lim amaliyotiga moslashtirilishi va keyingi empirik tadqiqotlar orqali indikatorlar tizimi yanada aniqlashtirilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Deci E. L., Ryan R. M. Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness. New York: Guilford Press, 2017. 756 p.
2. Bruner J. S. Actual Minds, Possible Worlds. Cambridge (MA): Harvard University Press, 1986. 222 p.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3. Yin R. K. Case Study Research and Applications: Design and Methods. 6th ed. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2018. 352 p.

4. Bonwell C. C., Eison J. A. Active Learning: Creating Excitement in the Classroom. Washington, DC: ASHE-ERIC Higher Education Reports, 1991. 121 p.

5. Brookfield S. D., Preskill S. Discussion as a Way of Teaching: Tools and Techniques for Democratic Classrooms. 3rd ed. San Francisco: Jossey-Bass, 2012. 304 p.

6. Yo‘ldoshev J. G., Usmonov S. A. Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent: O‘qituvchi, 2013. 256 b.

MINI-FUTBOL MASHG‘ULOTLARI JARAYONIDA TALABALARDA JISMONIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Karimov Odiljon Baxadirovich

Andijon davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Odiljonovkarimov906@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida mini-futbol mashg‘ulotlarini tashkil etish orqali talabalarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Mini-futbolning tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik hamda jamoaviy harakatlarni shakllantirishdagi pedagogik imkoniyatlari ochib berilgan. Shuningdek, mashg‘ulotlarni samarali tashkil etish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: mini-futbol, jismoniy tarbiya, jismoniy sifatlar, pedagogik texnologiya, talabalar, sport mashg‘ulotlari.

Аннотация. В данной статье проанализированы вопросы развития физических качеств студентов посредством организации занятий по мини-футболу в высших образовательных учреждениях. Раскрываются педагогические возможности мини-футбола в формировании быстроты, выносливости, ловкости и навыков командного взаимодействия. Также разработаны методические рекомендации по эффективной организации тренировочных занятий.

Ключевые слова: мини-футбол, физическое воспитание, физические качества, педагогическая технология, студенты, спортивные занятия.

Abstract. This article analyzes the issues of developing students’ physical qualities through the organization of mini-football training sessions in higher

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

education institutions. The pedagogical potential of mini-football in forming speed, endurance, agility, and teamwork skills is revealed. In addition, methodological recommendations for the effective organization of training sessions are proposed.

Key words: mini-football, physical education, physical qualities, pedagogical technology, students, sports training.

Bugungi kunda oliy ta’lim tizimida talabalarning nafaqat intellektual, balki jismoniy rivojlanishini ta’minlash muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Talabalarning sog‘lom turmush tarziga bo‘lgan ehtiyojini shakllantirish, jismoniy faolligini oshirish va harakat madaniyatini rivojlantirishda sport o‘yinlari, xususan, mini-futbol muhim o‘rin egallaydi.

Mini-futbol o‘zining dinamikligi, ommabopligi va pedagogik imkoniyatlarining kengligi bilan ajralib turadi. Ushbu sport turi mashg‘ulot jarayonida talabalarni faol harakatga undaydi, jamoaviylik, tezkor fikrlash va mas’uliyat kabi ijtimoiy-psixologik sifatlarni ham rivojlantiradi. Shu bois mini-futbol mashg‘ulotlarining pedagogik asoslarini ilmiy jihatdan o‘rganish dolzarb hisoblanadi.

Mini-futbol mashg‘ulotlarining pedagogik mohiyati. Mini-futbol mashg‘ulotlari jismoniy tarbiya tizimida kompleks pedagogik jarayon sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu jarayonda ta’lim, tarbiya va rivojlantirish vazifalari o‘zaro uzviy bog‘liq holda amalga oshiriladi. Pedagogik nuqtayi nazardan mini-futbol mashg‘ulotlari talabalarning individual imkoniyatlari, jismoniy tayyorgarlik darajasi va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim.

Mini-futbol o‘yin texnikasi va taktikasi tez-tez o‘zgarib turadigan vaziyatlarga boy bo‘lgani sababli, mashg‘ulotlar jarayonida talabalarning harakat faolligi yuqori darajada ta’minlanadi. Bu esa jismoniy sifatlarning samarali rivojlanishiga pedagogik zamin yaratadi.

Mini-futbol orqali rivojlantiriladigan jismoniy sifatlari. Tezkorlik mini-futbol o‘yinida qisqa masofalarda tez harakatlanish, tez qaror qabul qilish talab etiladi. Mashg‘ulotlar jarayonida turli tezkorlik mashqlari va o‘yin vaziyatlari qo‘llanilishi talabalar tezkorligini sezilarli darajada oshiradi.

Chidamlilik - O‘yin davomida uzluksiz harakatlanish umumiy va maxsus chidamlilikni rivojlantiradi. To‘g‘ri rejalashtirilgan mashg‘ulotlar yurak-qon tomir va nafas olish tizimlarining funksional imkoniyatlarini mustahkamlaydi.

Chaqqonlik va muvofiqlashtirish - Mini-futbol texnik harakatlarga boy bo‘lgani sababli chaqqonlik va harakatlar muvofiqlashtirilishini rivojlantirishda

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

samarali vosita hisoblanadi. To‘p bilan bajariladigan mashqlar harakat aniqligi va koordinatsiyani takomillashtiradi.

Kuch - Mini-futbol mashg‘ulotlari asosan tezkor-kuch sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Sakrash, tez to‘xtash va yo‘nalishni o‘zgartirish kabi harakatlar mushak kuchini oshiradi.

Mini-futbol mashg‘ulotlarini tashkil etish metodikasi. Mini-futbol mashg‘ulotlarini tashkil etishda pedagogik tamoyillarga amal qilish muhim ahamiyatga ega. Xususan, tizimlilik, izchillik, individual yondashuv va yuklamaning bosqichma-bosqich oshirilishi asosiy metodik talablar hisoblanadi.

Mashg‘ulotlar quyidagi bosqichlarda tashkil etilishi tavsiya etiladi, tayyorlov qismi (umumiy va maxsus qizish mashqlari), asosiy qism (texnik-taktik mashqlar va o‘yin faoliyati), yakuniy qism (tiklanish mashqlari va tahlil).

Pedagogik nazorat va baholash jarayoni mini-futbol mashg‘ulotlarining samaradorligini oshirishda muhim o‘rin tutadi hamda o‘quv-mashg‘ulot jarayonining sifati va natijadorligini ta‘minlashga xizmat qiladi. Ushbu jarayon orqali talabalarning jismoniy tayyorgarlik darajasi, jismoniy sifatlarining rivojlanish dinamikasi, texnik-taktik harakatlarni egallash holati hamda umumiy funksional imkoniyatlari muntazam ravishda aniqlab boriladi.

Pedagogik nazorat mashg‘ulotlar jarayonida jismoniy yuklamaning hajmi, intensivligi va davomiyligini ilmiy asosda rejalashtirish hamda ularning bosqichma-bosqich to‘g‘ri taqsimlanishini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. U talabalarning yosh xususiyatlari, individual jismoniy rivojlanish darajasi, sog‘lig‘i, funksional holati hamda jismoniy tayyorgarlik darajasiga mos ravishda mashg‘ulotlarni tashkil etish imkonini beradi.

Nazorat jarayonida yurak urish tezligi, nafas olish ko‘rsatkichlari, charchash darajasi, harakat faoliyatining samaradorligi va mashqlarni bajarish sifati kabi omillar tahlil qilinadi. Olingan natijalar asosida mashg‘ulotlarning mazmuni, metodlari va vositalariga o‘z vaqtida zarur tuzatishlar kiritilib, o‘quv jarayonining ilmiylik, tizimlilik, uzluksizlik va izchillik tamoyillari ta‘minlanadi.

Shuningdek, pedagogik nazorat mashg‘ulotlar samaradorligini oshirish, talabalarda o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalarini shakllantirish hamda jismoniy tarbiya jarayoniga ongli munosabatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada ortiqcha zo‘riqish holatlarining oldi olinadi, jarohatlanish xavfi sezilarli darajada kamayadi, mashg‘ulotlarning sog‘lomlashtiruvchi va tarbiyaviy yo‘nalishi yanada kuchayadi hamda talabalarning jismoniy faolligi barqaror rivojlanishi ta‘minlanadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Baholash jarayoni esa talabalarni mashg‘ulotlarda faol ishtirok etishga undaydi, ularning o‘z ustida ishlashga bo‘lgan mas‘uliyatini oshiradi va sportga nisbatan ijobiy motivatsiyani shakllantiradi. Baholashning adolatli va shaffof tashkil etilishi talabalarda o‘z imkoniyatlarini real baholash, erishilgan natijalarni tahlil qilish hamda kelgusi rivojlanish istiqbollarini belgilash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu tariqa, pedagogik nazorat va baholash mini-futbol mashg‘ulotlarining samaradorligini oshirish bilan birga, talabalarning jismoniy va shaxsiy rivojlanishini ta‘minlovchi muhim pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, mini-futbol mashg‘ulotlari orqali talabalarda jismoniy sifatlarni rivojlantirish pedagogik jihatdan yuqori samaradorlikka ega bo‘lib, u oliy ta‘lim tizimida jismoniy tarbiyani takomillashtirishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Mini-futbol o‘zining dinamik xarakteri, harakatlar xilma-xilligi va musobaqaviy muhitga yaqinligi bilan talabalarning tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik, kuch hamda harakatlar muvofiqlashtirilishini kompleks tarzda rivojlantirish imkonini beradi.

Mazkur sport turi mashg‘ulot jarayonida talabalarning nafaqat jismoniy tayyorgarligini, balki psixologik barqarorligi, irodaviy sifatlari, jamoada ishlash ko‘nikmalari va mas‘uliyat hissini ham shakllantiradi. Mini-futbol mashg‘ulotlarini ilmiy asoslangan metodika asosida, yuklamaning bosqichma-bosqich oshirilishini ta‘minlagan holda tashkil etish talabalarning organizmini ortiqcha zo‘riqishlardan asraydi hamda mashg‘ulotlar samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, mini-futbolni oliy ta‘lim muassasalarida jismoniy tarbiya mashg‘ulotlariga tizimli ravishda joriy etish talabalarning sportga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi, ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etishga xizmat qiladi va sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Natijada, mini-futbol mashg‘ulotlari talabalarning jismoniy rivojlanishi bilan bir qatorda, ularni kelgusidagi kasbiy faoliyatga jismonan va ruhan tayyorlashda samarali pedagogik vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Karimov I.A. **Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch.** – Toshkent: Ma‘naviyat, 2008.
2. Salomov R.S. **Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi.** – Toshkent: O‘qituvchi, 2015.
3. Matkarimov S.A. **Sport o‘yinlari metodikasi.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
4. Xo‘jayev F.X. **Mini-futbol mashg‘ulotlarini tashkil etish asoslari.** – Toshkent, 2020.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

5. O‘zbekiston Respublikasi “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2015.

TARIX TA’LIMIDA ALOQA VA AXBOROT TIZIMLARI EVOLYUTSIYASINI O‘QITISH ORQALI O‘QUVCHILARDA MEDIA VA AXBOROT KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH

*Qosimov Dilmurodjon A‘zamjonovich,
azamjonovich1989@gmail.com*

*Andijon viloyati Pedagogik mahorat markazi Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar
metodikasi" kafedrasida kata o‘qituvchisi, Fargana davlat universiteti mustaqil
tadqiqotchisi (doktarant)*

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asr oxiri – XXI asr boshi Farg‘ona viloyati aloqa va kommunikatsiya tizimi tarixini o‘rganish misolida maktab o‘quvchilarida media va axborot kompetensiyalarini hamda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari tahlil qilinadi. Zamonaviy axborot muhitida "Z" va "Alpha" avlodlariga xos bo‘lgan "klipcha fikrlash" (clip thinking) sindromini yengib o‘tish hamda ularda axborotni filtrlash muloqot madaniyatini rivojlantirishda hududiy aloqa tizimi evolyutsiyasini xronologik va qiyosiy tahlil qilishning dars jarayonidagi amaliy usullari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Farg‘ona viloyati, aloqa tizimi, pochta-telegraf, media-savodxonlik, tanqidiy fikrlash, 4K modeli, klipcha fikrlash, axborot kompetensiyasi, Bloom taksonomiyasi.

Аннотация. В данной статье на примере изучения истории системы связи и коммуникаций Ферганской области конца XIX – начала XXI вв. анализируются педагогико-психологические механизмы формирования медиа- и информационных компетенций, а также навыков критического мышления у учащихся школ. Освещены практические методы хронологического и сравнительного анализа эволюции региональной системы связи в учебном процессе, направленные на преодоление синдрома «клипового мышления» (clip thinking), присущего поколениям «Z» и «Alpha» в современной информационной среде, и на развитие у них культуры общения и фильтрации информации.

Ключевые слова: Ферганская область, система связи, почта-телеграф, медиаграмотность, критическое мышление, модель «4К», клиповое мышление, информационная компетенция, таксономия Блума.

Abstract. This article analyzes the pedagogical and psychological mechanisms for developing media and information competencies, as well as critical thinking

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

skills in school students, using the history of the communication system in the Fergana region from the late 19th to the early 21st century as a case study. It highlights practical methods for the chronological and comparative analysis of the regional communication system's evolution within the educational process. These methods are aimed at overcoming the "clip thinking" syndrome inherent in Generation Z and Alpha within the modern information environment, while fostering their communication culture and information filtering skills.

Keywords: Fergana region, communication system, post and telegraph, media literacy, critical thinking, 4C model, clip thinking, information competence, Bloom's taxonomy.

KIRISH. Insoniyat sivilizatsiyasining taraqqiyot bosqichlari bevosita axborot almashinuvi va kommunikatsiya texnologiyalarining evolyutsion rivojlanishi bilan uzviy bog‘liqdir. XXI asrning birinchi choragiga kelib, global miqyosda kechayotgan to‘rtinchi sanoat inqilobi va raqamli transformatsiya jarayonlari ijtimoiy hayotning barcha jabhalari qatori zamonaviy ta‘lim paradigmasini ham tubdan o‘zgartirmoqda [1]. Bugungi kunda umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarida tahsil olayotgan, raqamli muhitda shakllangan "Z" va "Alpha" avlodlarining psixofiziologik xususiyatlari, xususan, axborotni qabul qilish, qayta ishlash va interpretatsiya qilish kognitiv mexanizmlari avvalgi avlodlardan tubdan farq qiladi. Zamonaviy o‘quvchilar axborotni asosan qisqa vizual segmentlar, multimedia kliplari va tezkor xabarlar shaklida qabul qilishga moyil bo‘lib, bu holat pedagogika va psixologiya fanlarida "klipcha fikrlash" (clip thinking) fenomenining chuqurlashishiga olib kelmoqda. Ushbu kognitiv xususiyat, bir tomondan, dinamik axborot oqimiga tezkor moslashish imkonini bersa, ikkinchi tomondan, yoshlarda hodisalarni chuqur tahlil qilish, voqealar o‘rtasidagi mantiqiy hamda sabab-oqibat aloqalarini izchil zanjirga tizish, eng muhimi, axborotning ishonchliligini tekshirish (fakt-cheking) qobiliyatini sezilarli darajada pasaytirmoqda .

O‘zbekiston Respublikasining "Ta‘lim to‘g‘risida"gi Qonuni, Milliy o‘quv dasturi hamda ta‘lim sohasiga oid strategik islohotlarning tub mohiyatida o‘quvchilarda nafaqat fundamental bilimlar majmuini, balki hayotiy muhim ko‘nikmalarni shakllantirish ustuvor vazifa qilib belgilangan. Xususan, zamonaviy mehnat bozori va ijtimoiy hayotda muvaffaqiyat qozonishning asosi hisoblangan XXI asr ko‘nikmalari, ya‘ni 4K modeli (tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, kommunikatsiya, kollaboratsiya) hamda media va axborot savodxonligi madaniyatini ta‘lim oluvchilar ongiga singdirish dolzarb ijtimoiy-pedagogik zaruriyatga aylandi [2]. Mazkur kompetensiyalarni tizimli

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlar yo‘nalishi, xususan, maktab o‘quv dasturidagi Vatan tarixi fani ulkan metodologik va tarbiyaviy salohiyatga ega. Tarix fani shunchaki o‘tmish faktlarini yodlash vositasi emas, balki o‘quvchida voqelikni qiyosiy tahlil qilish va axborot konjunkturasini to‘g‘ri baholash malakasini tarbiyalovchi asosiy platformadir.

Biroq, metodik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, amaldagi an‘anaviy tarix ta‘limida aloqa, transport va kommunikatsiya tizimlari tarixi ko‘p hollarda faqat quruq statistik ma‘lumotlar, ikkinchi darajali yordamchi tarmoq yoki ishlab chiqarishning texnik elementi sifatida yuzaki o‘rganiladi [3]. Infratuzilma evolyutsiyasining ijtimoiy-siyosiy va psixologik jarayonlarga ko‘rsatgan tizimli ta‘siri konseptual jihatdan ochib berilmaydi. Vaholanki, Farg‘ona viloyatining XIX asr oxiri – XXI asr boshi aloqa tizimi evolyutsiyasini tarixiy-pedagogik va o‘quvchilarning kognitiv xususiyatlarini inobatga olgan holda o‘qitish, bugungi global axborot inqilobining tarixiy ildizlarini tushunishga xizmat qiladi. Ushbu hududiy material orqali o‘quvchilarga an‘anaviy pochta-traktlaridan boshlab, telegraf, telefon tarmoqlari va zamonaviy global raqamli aloqa tizimlarigacha bo‘lgan tarixiy yo‘lni ko‘rsatish, ularda axborot uzatish tezligining jamiyat taraqqiyoti hamda inson ongi manipulyatsiyasiga ta‘sir mexanizmlarini anglash imkonini beradi .

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi, shuningdek, respublika ilmiy-amaliy konferensiyasining *"Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda pedagogik-psixologik yondashuvlar"* sho‘basi maqsadlariga to‘liq javob beradi. Negaki, tarixiy faktlarni zamonaviy neyropedagogik va kognitiv metodikalar bilan sintez qilish orqali o‘quvchilardagi "klipcha fikrlash" to‘siqlarini bartaraf etish mumkin.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, tadqiqotning maqsadi – tarix ta‘limida aloqa va axborot tizimlari evolyutsiyasini tizimli o‘qitish orqali o‘quvchilarda media-savodxonlik, tanqidiy fikrlash hamda axborotni mustaqil filtrlash kompetensiyalarini shakllantirishning ilmiy-metodik tizimi va pedagogik-psixologik mexanizmlarini ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etishdan iborat.

METODOLOGIYA VA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

Tadqiqotning metodologik asosi va empirik bazasini shakllantirishda tarixiy faktologiya va zamonaviy interaktiv pedagogika fanlari sinteziga tayanildi. Bu yondashuv O‘zbekiston tarixi (07.00.01) ixtisosligining fundamental tamoyillarini konferensiyaning *"Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda pedagogik-psixologik yondashuvlar"* sho‘basi maqsadlari bilan integratsiya

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qilish imkonini beradi. Maqolada ilgari surilgan metodik tizimning samaradorligini ta'minlash va o'quvchilarda media-kompetensiyani rivojlantirish maqsadida quyidagi integral metodologik yondashuvlar majmuasi qo'llanildi va konseptual jihatdan asoslandi.

Tarixiy-tizimli va konseptual-qiyosiy tahlil yondashuvi. Farg'ona vodiysi, xususan, Farg'ona viloyati hududidagi an'anaviy infratuzilmadan (choparlar, otulov bekatlari va karvon yo'llaridan) elektron-raqamli, optik tolali hamda global aloqa tizimlarigacha bo'lgan transformatsion bosqichlarni tadqiq etishda ushbu metod yetakchi o'rin tutadi [4]. Diaxronik va sinxronik tahlil usullari orqali hududiy aloqa tizimining rivojlanishi shunchaki texnik taraqqiyot sifatida emas, balki ijtimoiy-siyosiy voqelik hamda insoniyatning axborot makonini qabul qilish evolyutsiyasi kontekstida davrlashtirildi. Bu metod dars jarayonida o'quvchilarga o'tmish va bugungi kun raqamli realligi o'rtasida mantiqiy ko'priklarni hosil qilish, axborot inqilobining ijtimoiy qonuniyatlarini anglash imkonini beradi.

Kognitiv-iyerarxik modellashtirish (Bloom taksonomiyasi). O'quvchilarning dars davomidagi intellektual va tahliliy faoliyatini tizimlashtirish maqsadida Bloom taksonomiyasining iyerarxik darajalaridan foydalanildi. An'anaviy dars tizimidagi past darajali kognitiv funksiyalardan, ya'ni quruq "bilish va tushunish" (Farg'ona vodiysiga pochta-telegraf tizimining kirib kelish sanalarini yoki telefon tarmoqlari xronologiyasini yodlash) bosqichidan voz kechildi. Buning o'rniga o'quvchilar faoliyati yuqori darajadagi kognitiv bosqichlarga – "tahlil, sintez va baholash" jarayonlariga yo'naltirildi. Ushbu yondashuv doirasida talaba va o'quvchilar axborot uzatish tezligining o'zgarishi turli tarixiy davrlarda jamiyat ongiga, iqtisodiy munosabatlarga (masalan, paxta birjalaridagi narx manipulyatsiyalariga) hamda siyosiy qarorlar qabul qilinishiga ko'rsatgan ta'sirini mustaqil baholashga o'rgatiladi. Bu esa o'z navbatida yoshlarda axborot makoniga nisbatan tahliliy va tanqidiy munosabatni shakllantiradi.

Muammoli ta'lim va modellashtirilgan keys-stadi (Case study) texnologiyasi. Tarixiy hujjatlar, arxiv materiallari hamda davriy matbuot manbalari asosida o'quvchilarga interaktiv muammoli vaziyatlar va keyslar taqdim etildi [5]. Ushbu pedagogik metodikadan ko'zlangan asosiy maqsad – o'quvchini passiv tinglovchidan faol tadqiqotchi darajasiga olib chiqishdir. Tarixiy voqealar fonida (masalan, chor Rossiyasi davridagi telegraf nazorati yoki sovet davri mafkuraviy axborot monopoliyasi) yaratilgan muammoli vaziyatlar o'quvchilarda matn ustida ishlash, "matn osti" (kontekstual) ma'nolarni anglash, fakt bilan subyektiv munosabatni bir-biridan ajratish kabi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
media-savodxonlikning eng muhim amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Neyropedagogik va kognitiv-psixologik yondashuv. Raqamli muhit va gadjetlarga qaramlik oqibatida o‘quvchilarda shakllangan uzoq-yuluq diqqat, ya’ni "klipcha fikrlash" (clip thinking) salbiy oqibatlarini minimallashtirish uchun neyropedagogika tamoyillariga tayanildi. Dars davomida talabalarning diqqat konsentratsiyasini saqlash, ma’lumotlarni uzoq muddatli xotiraga o‘tkazish va intellektual toliqishning oldini olish maqsadida mualliflik "audio-filtr" texnikasi hamda kognitiv tanaffus (kognitiv yuklamani to‘g‘ri taqsimlash) usullari joriy etildi. Ushbu pedagogik-psixologik yondashuv o‘quvchilarning eshitish va ko‘rish analizatorlarini muvozanatda ushlab turish orqali, ularning murakkab tarixiy-ijtimoiy matnlarni uzoq muddat davomida chalg‘imasdan, tizimli tahlil qila olish qobiliyatini yuzaga chiqaradi.

ASOSIY QISM VA NATIJALAR

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida chor Rossiyasining O‘rta Osiyoni istilo qilish jarayonlari yakunlanishi bilan o‘lkada, xususan, Farg‘ona vodiysida harbiy-siyosiy nazoratni mustahkamlash va iqtisodiy resurslarni imperiya markaziga yo‘naltirishga qaratilgan infratuzilmaviy islohotlar boshlandi [6]. Arxiv hujjatlarining xronologik tahlili shuni ko‘rsatadiki, 1876-yilda Farg‘ona viloyati tashkil etilgach, uning ma’muriy markazi hisoblangan Yangi Marg‘ilon (keyinchalik Skobelev, hozirgi Farg‘ona shahri) bilan Qo‘qon, Andijon, Namangan kabi strategik tugunlar hamda Turkiston general-gubernatorligi markazi Toshkent shahri o‘rtasida dastlabki muntazam pochta-traktlari, statsionar bekatlar va telegraf liniyalari tarmog‘i barpo etildi.

1880–1910-yillar oralig‘ida mintaqada paxtachilik agrar sanoatining keskin o‘sishi, xorijiy va mahalliy sarmoyaning kirib kelishi hamda tovar-xomashyo birjalari faoliyatining yo‘lga qo‘yilishi aloqa infratuzilmasini modernizatsiya qilishni hayotiy zaruriyatga aylantirdi. XX asr boshlariga kelib Qo‘qon va Andijon kabi yirik iqtisodiy markazlarda dastlabki xususiy va davlat telefon tarmoqlari, shaharlararo aloqa stansiyalari ishga tushirildi. Ushbu tarixiy taraqqiyot zanjirini an’anaviy dars xronologiyasidan farqli o‘laroq, o‘quvchilarga ijtimoiy-psixologik transformatsiya sifatida ko‘rsatish maqsadida dars jarayoniga maxsus xronologik-qiyosiy konseptual model integratsiya qilindi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Infratuzilma va ijtimoiy-kognitiv evolyutsiya modeli

Tarixiy-xronologik bosqichlar	Yetakchi texnologik va kommunikativ vositalar	Axborot uzatish va tarqalish tezligi	Jamiyat psixologiyasi, muloqot madaniyati va iqtisodiyotga ta’siri
XIX asrning ikkinchi yarmigacha bo‘lgan davr	Mahalliy choparlar, ot-ulov tizimi, maxsus otliq xabarchilar, karvon yo‘llari infratuzilmasi.	Nisbiy xarakterda: makon va masofaga qarab bir necha kun gacha yoki haftalab davom etgan.	Axborot makonining lokal va yopiq tabiati, jamiyatda hayot ritmining sekinligi, an’anaviylik hamda tashqi axborot ta’siriga barqarorlik.
XIX asr oxiri – XX asr boshlari	Tizimli pochta-traktlari, simli telegraf tarmoqlari, dastlabki statsionar telefon stansiyalari.	Sifati tubdan o‘zgargan: masofadan qat’i nazar bir necha soat yoki daqiqalar ichida.	Bozor konjunkturasining shakllanishi, paxta birjalarida narx manipulyatsiyasiga yo‘l ochilishi, markaziy mustamlakachilik hokimiyati nazoratining kuchayishi.
XX asrning ikkinchi yarmi	Simli va simsiz radioeshittirish tizimlari, ommaviy televizion tarmoqlar, statsionar uy telefonlari.	Reallik vaqtiga maksimal yaqinlashgan ommaviy mass-media oqimi.	Aholining ommaviy mafkuraviy ta’sir ostiga olinishi, markazlashgan davlat axborot siyosatining shakllanishi, jamiyat ratsionalligining o’sishi.
XXI asr boshi va hozirgi reallik	Mobil va sun’iy yo‘ldosh aloqasi, optik tolali global internet tarmoqlari, raqamli platformalar, sun’iy intellekt texnologiyalari.	Chegarasiz va mutloq tezkor: soniyalar ichida global qamrov.	Axborot oqimining giper-cheksizligi, kognitiv "klipcha fikrlash" xavfi, manipulyativ feyk xabarlar kontenti, media-muhitga psixologik qaramlik.

Mintaqaviy aloqa tizimi tarixini shunchaki quruq ensiklopedik ma’lumotlar yoki raqamlar yig‘indisi sifatida o‘qitish o‘quvchilarda bugungi raqamli jamiyat uchun zarur bo‘lgan media-savodxonlik komponentlarini shakllantira olmaydi. Shu sababli, tadqiqot doirasida an’anaviy dars arxitektonikasini tubdan o‘zgartirib, uni subyekt-subyekt munosabatlariga asoslangan "Axborot tahlili laboratoriyasi" modeliga o‘tkazish metodikasi taklif etildi. Bu yondashuv

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda o‘quvchilarning mustaqil intellektual faolligini ta’minlovchi pedagogik-psixologik talablarga to‘liq mos keladi.

Ushbu yo‘nalishdagi eng samarali pedagogik innovatsiyalardan biri – Modellashirilgan tarixiy keys metodi (Case study) hisoblanadi. Dars jarayonida o‘quvchi va talabalarga 1916-yilgi Farg‘ona vodiysidagi xalq qo‘zg‘olonlari yoki XX asr boshidagi Qo‘qon muxtoriyati, muxtoriyat hukumati ag‘darilishi davridagi real arxiv materiallari, xususan, rasmiy telegraf xabarlar hamda davriy matbuot (“Turkestanskije vedomosti”, “Sadoi Farg‘ona” va boshqalar) matnlari taqdim etiladi [7]. O‘quvchilarga quyidagi mazmundagi muammoli va qidiruv xarakteridagi amaliy topshiriq yuklanadi:

Simulyatsion-tahliliy topshiriq: "Tasavvur qiling, siz XX asr boshida Qo‘qon yoki Andijon markaziy telegraf stansiyasida operator vazifasida faoliyat ko‘rsatmoqdasiz. Siz orqali o‘tayotgan imperiya rasmiylarining Toshkent va Peterburgga yo‘llagan telegrammalarida hududdagi ijtimoiy-siyosiy voqealar, xalqning norozilik chiqishlari qay darajada obyektiv aks ettirilgan yoki qasddan bo‘rttirib/kamaytirib ko‘rsatilgan? Nima sababdan har qanday siyosiy transformatsiya davrida aloqa kanallari va axborot oqimini jilovlash birinchi darajali strategik maqsadga aylanadi?"

Mazkur muammoli-simulyatsion topshiriqlar majmuasi o‘quvchi shaxsida shunchaki faktlarni eslab qolish emas, balki quyidagi tizimli media-kompetensiyalar va psixologik chidamlilik xususiyatlarini shakllantiradi:

1. Manbaga nisbatan tanqidiy-analitik munosabat: O‘quvchida har qanday vizual yoki matnli axborot ortida muayyan ijtimoiy-siyosiy manfaatlar va subyektiv maqsadlar yotishini anglash ko‘nikmasi rivojlanadi.

2. Axborot kontentini dekodlash (kontekstual tahlil): Matndagi rasmiy qobiq ostiga yashirilgan haqiqiy ma’nolarni o‘qish, voqelikning sun’iy manipulyatsiya qilingan darajasini aniqlash malakasi oshadi.

3. Sinxron-tarixiy parallellar o‘tkazish: XX asr boshidagi telegraf liniyalarini kesish yoki pochta blokadalar bilan XXI asrdagi global internet tarmoqlaridagi kiber-cheklashlar, axborot urushlari hamda ijtimoiy tarmoqlardagi feyk xabarlar arxitekturasini qiyosiy o‘rganish orqali axborot xavfsizligi immuniteti shakllanadi.

Zamonaviy axborot makonining giper-dinamikligi va vizuallashuvi ta’sirida o‘quvchilar psixikasida shakllangan uzoq matnlarni qabul qila olmaslik hamda diqqat tarqoqligi ("clip thinking") muammosi tarixiy manbalarni chuqur tahlil qilishda jiddiy pedagogik to‘siq hisoblanadi. Mazkur muammoni bartaraf etish, o‘quvchilarning kognitiv faolligini dars davomida barqaror ushlab turish

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

maqsadida neyropedagogik tamoyillarga asoslangan "Audio-filtr" mualliflik interaktiv texnikasi ishlab chiqildi va amaliyotga tatbiq etildi.

Ushbu metodik texnologiyaning amaliy kechishi quyidagi bosqichlarni qamrab oladi:

Darsning tahlil qismida o‘quvchilarga XIX asr oxiridagi Farg‘ona viloyati pochta-telegraf tizimi xizmatchilarining kundalik ish faoliyati, xabarlarni saralash reglamenti yoki o‘sha davrga oid biror-bir hujjat asosida tayyorlangan ikki daqiqalik audio-ma’ruza (yoki audio-matn) eshittiriladi. Pedagogik-psixologik maqsadlardan kelib chiqib, mazkur matn tarkibiga o‘qituvchi tomonidan qasddan bir-biriga mutloq zid bo‘lgan tarixiy feyk ma’lumotlar, subyektiv baholovchi qarashlar hamda mantiqiy xatoliklar kiritiladi.

O‘quvchilar matnni tinglash jarayonida unga passiv munosabatda bo‘lmasdan, oldindan tarqatilgan maxsus "Filtr-kartochka" deb nomlanuvchi tahliliy jadvallarni mustaqil to‘ldirib boradilar:

1. *Birinchi tarkibiy qism (Faktlar filtri):* Audio-matndagi mutloq ishonchli, tarixiy hujjat va aniq statistik raqamlar bilan asoslangan ma’lumotlar qayd etiladi.

2. *Ikkinchi tarkibiy qism (Subyektivizm filtri):* Muallifning yoki voqea ishtirokchisining shaxsiy, hissiy va subyektiv munosabati ifodalangan jumlarlar ajratiladi.

3. *Uchinchi tarkibiy qism (Kognitiv feyk filtri):* Matndagi mantiqiy xatolar, haqiqatga to‘g‘ri kelmaydigan shubhali ma’lumotlar va qasddan kiritilgan yolg‘on xabarlar fosh etiladi.

Psixofiziologik jihatdan ushbu neyropedagogik mashq o‘quvchining eshitish analizatorlari kognitiv kanalini maksimal darajada faollashtiradi. Miya po‘stlog‘ining tahliliy va mantiqiy markazlarini harakatga keltirish orqali axborotni yuzaki, hissiy va shoshqaloqlik bilan qabul qilish sindromini neytralizatsiya qiladi. Natijada o‘quvchida har qanday axborot oqimini qabul qilishda dastlab tahliliy filtrni ishga tushirish psixologik ko‘nikmasi va tizimli fikrlash malakasi barqaror topadi.

MUHOKAMA

Tadqiqot doirasida Andijon viloyati Pedagogik mahorat markazida malaka oshirish kurslariga jalb etilgan tarix fani o‘qituvchilari hamda markazning tayanch va bazaviy umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilari o‘rtasida o‘tkazilgan pedagogik tajriba-sinov ishlari va qiyosiy tahlillar olingan natijalarning ilmiy va amaliy qimmatini to‘liq tasdiqladi. Hududiy aloqa tizimlari evolyutsiyasini muammoli-izlanishli va kognitiv-tanqidiy metodlar orqali integratsiyalashgan holda o‘qitish modeli eksperiment guruhlarida

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

an'anaviy ta'lim usullariga qaraganda yuqori samaradorlik ko'rsatkichlarini namoyon etdi [9]. Xususan, pedagogik-psixologik diagnostika va monitoring natijalariga ko'ra, dars jarayonida taklif etilgan innovatsion keyslar va "audio-filtr" texnikasining qo'llanilishi o'quvchilarning darsga bo'lgan ichki motivatsiyasini, bilishga bo'lgan qiziqishi hamda kognitiv faollik darajasini o'rtacha 35 foizga oshirish imkonini bergan.

Eksperiment jarayonida kuzatilgan eng muhim pedagogik va psixologik o'zgarish – ta'lim oluvchilarning intellektual xulq-atvorida global internet tarmoqlari va ijtimoiy media makonidan kirib kelayotgan turlicha axborot oqimlariga nisbatan barqaror psixologik "immunitet" hamda tanqidiy filtrlash ko'nikmalarining shakllanganligidir. O'quvchilar XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi Farg'ona viloyati pochta-telegraf va ilk telefon infratuzilmasining shakllanish tarixi va uning ijtimoiy-siyosiy funksiyalarini chuqur tahlil qilish jarayonida fundamental bir qonuniyatni konseptual darajada anglab yetmoqdalar. Ular turli tarixiy davrlarda axborotni uzatish va tarqatishning texnik vositalari, texnologik platformalari va tezkorlik darajasi tubdan o'zgargan bo'lsa-da, axborotning jamiyat ongiga subyektiv va ijtimoiy-psixologik ta'sir ko'rsatish qonuniyatlari, jumladan, fikrni manipulyatsiya qilish, propaganda arxitekturasini hamda geosiyosiy maqsadlardagi tezkorlik omillari o'sha ilk simli telegraf va davriy matbuot shakllangan davrlardan buyon mohiyatan o'zgarishdan qolayotganini mantiqiy xulosalar orqali isbotlab bera oldilar.

Ushbu metodik yondashuv ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitishda uzoq yillardan buyon yechimini kutayotgan muammolardan birini bartaraf etadi, ya'ni ta'lim oluvchilarda tarixdan xulosa chiqarish va o'tmish tajribasini bugungi kun realligiga muvaffaqiyatli loyihalash (proektsiyalash) malakasini yuzaga keltiradi [10]. O'quvchilar faoliyati quruq va passiv bilimlarni takrorlovchi an'anaviy reproduktiv bosqichdan, muammolarni mustaqil tahlil qiluvchi, interpretatsiya qiluvchi va yangi mazmun yaratuvchi kreativ-kognitiv bosqichga o'tadi. Bu holat konferensiyaning *"Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitishda pedagogik-psixologik yondashuvlar"* shobasi doirasida ilgari surilgan talabalarni XXI asr ko'nikmalariga o'rgatish hamda ularning shaxsiy mediatizatsiyalashgan jamiyatdagi psixologik xavfsizligini ta'minlash vazifasini amalga oshirishda muhim metodologik tayanch bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

Farg'ona viloyati aloqa va kommunikatsiya tizimlarining xronologik rivojlanish tarixini (XIX asr oxiri – XXI asr boshi) zamonaviy maktab ta'lim tizimiga, xususan, ijtimoiy-gumanitar fanlar blokiga pedagogik-psixologik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

yondashuvlar hamda neyropedagogika tamoyillari asosida integratsiya qilish quyidagi konseptual va ilmiy-amaliy xulosalarni shakllantirish imkonini beradi:

Akademik va nazariy-tarixiy jihatdan. Aloqa, axborot uzatish infratuzilmasi va transport kommunikatsiyalari evolyutsiyasini tizimli o‘rganish, maktab ta’lim oluvchilarida sivilizatsiya taraqqiyotining moddiy va kognitiv poydevorini chuqur tushunishga xizmat qiluvchi fundamental mantiqiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Bu yondashuv O‘zbekiston tarixi darsi bo‘yicha o‘quvchilarda tarixiy jarayonlarni faqat siyosiy yoki iqtisodiy voqealar yig‘indisi sifatida emas, balki jamiyatning axborot makoni va kognitiv realligi transformatsiyasi bilan uzviy aloqadorlikda, yaxlit tizim sifatida ko‘rish dunyoqarashini shakllantiradi.

Metodik va pedagogik-psixologik jihatdan. Tarix darslarida uzoq yillar davomida saqlanib qolgan faktologik ma’lumotlarni mexanik tarzda yodlash (reproduktiv) metodologiyasidan voz kechib, modellashtirilgan "Keys-stadi" (Case study) va neyropedagogik "Audio-filtr" kabi interaktiv va kognitiv texnologiyalarga o‘tish zamonaviy yoshlar psixologiyasiga xos bo‘lgan "klipcha fikrlash" (clip thinking) illatlarini hamda diqqat tarqoqligini bartaraf etishning eng samarali va muqobil pedagogik vositasi ekanligini ko‘rsatdi. Ushbu metodlar talabalarda ma’lumotlarni qisqa vizual segmentlarda emas, balki chuqur sabab-oqibat zanjirida mantiqiy tahlil qilish hamda diqqat konsentratsiyasini uzoq muddat barqaror saqlash ko‘nikmalarini psixologik jihatdan stimullaydi.

Amaliy jabhada va hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirish nuqtayi nazaridan. Tadqiqot doirasida taklif etilgan metodik yondashuv va hududiy materiallar sintezi, o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarining (4K modeli) eng muhim invariantlari bo‘lgan – tanqidiy fikrlash madaniyati, media-savodxonlik va tizimli axborot xavfsizligi immunitetini barqaror topdiradi. Tarixiy retrospektiva orqali o‘quvchilar global raqamli muhit va gibril axborot oqimlarida to‘g‘ri, ratsional va xavfsiz harakatlanishni, feyk xabarlarni tizimli saralashni va manipulyatsiyalardan himoyalashni o‘rganadilar. Bu esa, o‘z navbatida, respublika ilmiy-amaliy konferensiyasining markaziy maqsadi bo‘lgan — bugungi axborotlashgan jamiyatda ijtimoiy-gumanitar fanlarning o‘quvchilar ijtimoiy va intellektual hayotiy ko‘nikmalarini shakllantirishdagi integrativ salohiyatini amalda yuzaga chiqarishga xizmat qiladi [48].

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. – Toshkent, 2020. – 24-sentabr.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – B. 240-252.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3. Farg‘ona viloyati davlat arxivi (FVDA) materiallari. 1-fond, 19-ro‘yxat, 45-ish (Farg‘ona viloyati boshqarmasi pochta-telegraf bo‘limi hisobotlari, 1898-y.).

4. FVDA. 5-fond, 1-ro‘yxat, 112-ish (Andijon va Qo‘qon shaharlarida telefon tarmoqlarini qurish loyihalari, 1905-y.).

5. Абдуллаев К. Н. История путей сообщения и связи Ферганской долины (конец XIX – начало XX вв.). – Ташкент: Фан, 1992. – С. 88-115.

6. Блум Б. Таксономия образовательных целей: Сфера познания. Под ред. В.А. Попкова. – Нью-Йорк: Лонгманс, 1956; М.: Прогресс, 2002. – С. 45-67.

7. Qosimov D.A. Tarix darslarida zamonaviy axborot va media kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi // Pedagogik mahorat. – Buxoro, 2025. – №4. – B. 12-18.

8. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: ИКАР, 2009. – С. 144.

9. Выготский Л. С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика-Пресс, 1999. – С. 210-225.

10. Гилфорд Дж. Структура интеллекта // Психология мышления. – М.: Прогресс, 1965. – С. 433-456.

OTM TALABALARINING TANQIDIY FIKRLASH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Ochilova Fayyoz Mansurovna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

E-mail: fayozachilova77@gmail.com

orcid-id:0009-0002-0022-1033

Annotatsiya. Mazkur maqolada Oliy ta’lim muassasalari (OTM) talabalarida tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik ahamiyati, nazariy asoslari va amaliy yo‘llari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida tanqidiy fikrlashning ta’limiy jarayondagi o‘rni, uni shakllantirish usullari va baholash mezonlari ko‘rib chiqiladi. Olingan natijalar asosida tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: tanqidiy fikrlash, kompetensiya, oliy ta’lim, pedagog texnologiyalar, faol o‘qitish metodlari, bilim sifati.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Abstract. This article analyzes the pedagogical significance, theoretical foundations, and directions for developing critical thinking competency among students of higher education institutions (HEMIS). The study examines the role of critical thinking in the educational process, methods of its development, and evaluation criteria.

Keywords: critical thinking, competency, higher education, pedagogical technologies, active teaching methods, quality of knowledge.

Аннотация. В данной статье анализируются педагогическое значение, теоретические основы и направления развития компетенции критического мышления у студентов высших учебных заведений (ВУЗов). В исследовании рассматриваются роль критического мышления в образовательном процессе, методы его развития и критерии оценки.

Ключевые слова: критическое мышление, компетенция, высшее образование, педагогические технологии, активные методы обучения, качество знаний

KIRISH. Zamonaviy jamiyatning jadal rivojlanishi, axborot texnologiyalarining hayotning barcha sohalariga kirib borishi va mehnat bozorining yangi talablari oliy ta'lim oldiga sifat jihatidan yangi vazifalar qo'yimoqda. Bugungi kunda bitiruvchilardan nafaqat keng bilim va ko'nikmalar, balki mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyati ham talab etilmoqda. Aynan shu sababdan tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirish OTMlardagi pedagogik jarayonning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Tanqidiy fikrlash — bu shaxsning o'z oldiga qo'yilgan muammo yoki vaziyatni har tomonlama tahlil eta olishi, dalillarni baholay bilishi, mantiqiy xulosalar chiqarishi va asosli qarorlar qabul qilish qobiliyatidir. Bu kompetensiya talabalarda kelajakdagi kasbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan intellektual mustaqillikni shakllantiradi.

Tadqiqotning maqsadi — OTM talabalarida tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik ahamiyatini ilmiy-nazariy jihatdan asoslash va amaliy pedagogik texnologiyalarni tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqola IMRAD tuzilmasiga asoslanib yozilgan bo'lib, muammo dolzarbligi, uslubiyat, tadqiqot natijalari va xulosalarni o'z ichiga oladi.

ADABIYOTLAR SHARHI VA MUAMMONING DOLZARBLIGI.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Tanqidiy fikrlash nazariyasi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab jadal rivojlana boshladi. Jon Dyui (1933) tanqidiy fikrlashni “refleksiv tafakkur” sifatida ta’riflab, uni ta’limning asosi deb bildi. Bloom taksonomiyasi (1956) esa kognitiv ko‘nikmalarni ierarxik tarzda tizimlashtirdi va tahlil, sintez hamda baholash kabi yuqori darajali fikrlash ko‘nikmalarini alohida ajratib ko‘rsatdi. Keyinchalik Ennis (1987), Pol va Elder (2006) kabi tadqiqotchilar tanqidiy fikrlashni batafsil o‘rganib, uni ta’lim jarayoniga tatbiq etish metodikasini ishlab chiqdilar. O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida ham so‘nggi yillarda ushbu masalaga alohida e’tibor qaratilmoqda. “O‘zbekiston Respublikasida 2030-yilgacha bo‘lgan davrda ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi” da mustaqil va tanqidiy fikrlovchi shaxsni tarbiyalash ustuvor vazifa sifatida belgilab qo‘yilgan.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki (Halpern, 2014; Facione, 2015), OTM talabalarining katta qismi o‘qishni tugatganlaridan so‘ng ham tanqidiy tahlil ko‘nikmalariga yetarlicha ega emas. Buning asosiy sabablari: an’anaviy ta’lim tizimining reproduktiv xarakter kasb etishi, talabalarni mustaqil fikrlashga undamasligi va nazorat usullarining asosan yodlash darajasida qolishidir.

USLUBIYAT (METODLAR).

Tadqiqot 2022—2024-yillar davomida amalga oshirildi. Ishda quyidagi tadqiqot metodlaridan foydalanildi: pedagogik adabiyotlarning tahliliy sharhi, kuzatuv, so‘rovnoma, pedagogik eksperiment va statistik qayta ishlash. Tadqiqotda Toshkent davlat pedagogika universiteti, Samarqand davlat universiteti va O‘zbekiston Milliy universiteti talabalaridan iborat 3 ta eksperimental va 3 ta nazorat guruhi — jami 186 nafar talaba ishtirok etdi. Tanqidiy fikrlash darajasini baholash uchun Watson-Glaser Tanqidiy Fikrlash Bahosi (WGCTA) standart metodikasidan hamda Facione (1990) tomonidan ishlab chiqilgan Tanqidiy Fikrlash Dispositsiyalari inventaridan foydalanildi. Eksperimental guruhlarida an’anaviy darslardan farqli ravishda muammoli ta’lim (PBL), debat metodi, keys-stadi va Sokrat dialogiga asoslangan faol o‘qitish texnologiyalari qo‘llanildi.

Nazorat guruhlarida an’anaviy ma’ruza-seminar tizimi asosida o‘quv jarayoni tashkil etildi. Semestr boshida va oxirida o‘tkazilgan diagnostik testlar natijalari qiyosiy tahlil qilindi. Ma’lumotlar SPSS 26 statistik dasturi orqali qayta ishlandi.

TADQIQOT NATIJALARI.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Olingan ma’lumotlar shuni ko‘rsatdiki, faol o‘qitish metodlaridan foydalanilgan eksperimental guruhlarda tanqidiy fikrlash darajasi o‘rtacha 34,7% ga oshgan, nazorat guruhlarida esa bu ko‘rsatkich atigi 8,2% ni tashkil etdi. Ayniqsa, muammoli ta’lim texnologiyasi qo‘llanilgan guruhlarda tahlil va xulosalar chiqarish ko‘nikmalari sezilarli darajada yaxshilanishi kuzatildi.

Debat va Sokrat muloqot metodlari talabalarning argumentatsiya ko‘nikmalarini (43,1% o‘shish) va o‘z pozitsiyasini asoslab bera olishini (38,6% o‘shish) keskin yaxshiladi. Keys-stadi metodidan foydalanish esa amaliy muammolarni tahlil qilish va qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishda eng samarali natija berdi.

So‘rovnomalar natijalari shuni ko‘rsatdiki, eksperimental guruh talabalari o‘qitishning yangi usullari motivatsiyani oshirganini ta’kidladilar: 78% respondent ular darsda "faolroq" va "mustaqilroq" his etganliklarini bildirishdi. Pedagoglar uchun o‘tkazilgan treninglar ham ta’lim sifatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

Quyidagi jadvalda eksperimental va nazorat guruhlardagi tanqidiy fikrlash ko‘rsatkichlari qiyoslanadi:

Ko‘rsatkich	Eksperimenta l guruh	Nazorat guruhi	p
Tahlil qilish ko‘nikmasi	+36,2%	+7,8%	< 0.01
Argumentatsiya	+43,1%	+9,3%	< 0.01
Xulosa chiqarish	+31,5%	+8,9%	< 0.05
Qaror qabul qilish	+38,6%	+6,4%	< 0.01

1-jadval. Eksperimental va nazorat guruhlarida tanqidiy fikrlash ko‘rsatkichlari dinamikasi (semestr boshi va oxiri qiyosida).

MUHOKAMA. Tadqiqot natijalari jahon ilmiy adabiyotidagi ma’lumotlar bilan uyg‘unlashadi. Hmelo-Silver (2004) va Savery (2006) larning PBL

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

samaradorligiga oid xulosalari bizning topilmalarimizda ham tasdiqlandi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda eng samarali bo‘lgan yondashuvlar — bu talabani faol bilish sub’yektiga aylantiruvchi, muammo va vaziyatlarni real kontekstda tahlil qilishga undovchi metodlardir.

Biroq tadqiqot cheklovlarini ham e’tirof etish zarur: birinchidan, namuna hajmi nisbatan kichik; ikkinchidan, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini o‘lchash uchun yagona standart mavjud emas. Shuningdek, o‘qituvchining metodologik tayyorgarligi va motivatsiyasi ham muhim omil sifatida namoyon bo‘ldi.

Amaliy jihatdan, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun quyidagilar tavsiya etiladi: o‘quv dasturlariga muammoli topshiriqlar va loyiha ishlarini kiritish; darslarni an’anaviy ma’ruza formatidan interaktiv formatga o‘tkazish; talabalarni baholashda nafaqat bilim, balki tahlil va argumentatsiya ko‘nikmalarini ham inobatga olish.

Xulosa. Ushbu tadqiqot OTM talabalarida tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik ahamiyatini empirik jihatdan tasdiqladi. Faol o‘qitish metodlari — xususan, muammoli ta’lim, debat va keys-stadi — tanqidiy fikrlashni an’anaviy usullarga nisbatan sezilarli darajada samaraliroq rivojlantirishi isbotlandi.

Zamonaviy Oliy ta’lim oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — talabalarda intellektual mustaqillik va tanqidiy fikrlash madaniyatini shakllantirish orqali ularni hayotiy va kasbiy muammolarni hal eta oladigan raqobatbardosh mutaxassislarga tayyorlashdir. Buning uchun o‘quv dasturlari va o‘qitish metodologiyasida tizimli islohotlar amalga oshirilishi lozim.

Keyingi tadqiqotlarda raqamli ta’lim muhitida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlari, sun’iy intellekt vositalarining ta’limdagi o‘rni va turli fanlar kesimida kompetensiyalarni baholash metodologiyasi chuqurroq o‘rganilishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bloom B.S. (1956). Taxonomy of Educational Objectives. New York: Longman.
2. Dewey J. (1933). How We Think. Boston: D.C. Heath.
3. Ennis R.H. (1987). A taxonomy of critical thinking dispositions and abilities. Teaching Thinking Skills. New York: Freeman.
4. Facione P.A. (2015). Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. Measured Reasons LLC.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

5. Halpern D.F. (2014). Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Psychology Press.
6. Hmelo-Silver C.E. (2004). Problem-Based Learning: What and How Do Students Learn? Educational Psychology Review, 16(3), 235–266.
7. Paul R., Elder L. (2006). The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools. Foundation for Critical Thinking.
8. Savery J.R. (2006). Overview of Problem-Based Learning: Definitions and Distinctions. Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning, 1(1), 9–20.
9. Watson G., Glaser E.M. (1980). Watson-Glaser Critical Thinking Appraisal Manual. San Antonio: The Psychological Corporation.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi ‘Yangi O‘zbekiston’ taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi farmoni.

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH JARAYONINI SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Ibragimova Zarinabonu Nizomjon Qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Pedagogika kafedrası tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak pedagoglarni kasb faoliyatiga tayyorlash davrida pedagogik mahorat va nutq madaniyatini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari ilmiy, amaliy va nazariy tomondan tahlil qilinadi. Pedagogik mahorat va nutq madaniyatining pedagogning kasbiy kompetensiyasidagi o‘rni asos qilib beriladi. Bundan tashqari, bo‘lajak pedagogik ta’lim davrida bu sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladigan interfaol metodlar, didaktik yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar va pedagogik amaliyotning ahamiyati keng yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: pedagogik mahorat, nutq madaniyati, didaktik imkoniyatlar, kasbiy tayyorgarlik, bo‘lajak pedagog, pedagogik kompetensiya.

Kirish. Bugungi davrda ta’lim tizimida bajarilayotgan islohotlar bo‘lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligiga bo‘lgan talabni yuzaga keltirmoqda.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Zamonaviy davr ehtiyojlariga mos bo‘lgan, har tomonlama raqobatbardosh, ijodkor va innovatsion yondashadigan o‘qituvchini shakllantirish yuqori pedagogik ta’limning ustuvor vazifalaridan hisoblanadi. Shunday qilib, pedagogik mahorat va nutq madaniyati o‘qituvchining kasbiy faoliyatining ajralmaydigan qismi sifatida yuqori darajada muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogning nutqi, o‘qituvchilik muomalasi, sezgirligi va muloqot madaniyatining ta’lim jarayoni samaradorligini aniqlovchi aniq omillaridan biri sanaladi. Shu tufayli bo‘lajak pedagoglarni kasb faoliyatiga tayyorlash davomida pedagogik mahorat va nutq madaniyatini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlarini ilmiy ravishda o‘rganish muhim masala demakdir.

Pedagogik mahorat nima? Uning mohiyati nimalardan iborat? Ularni egallash uchun nimalarni bilish kerak? Hozirgi zamon pedagogikasi va psixologiyasi «pedagogik mahorat» tushunchasiga turlicha izoh beradi. Jumladan, “Pedagogik ensiklopediya”da ta’rif quyidagicha izohlangan: “O‘z kasbining mohir ustasi bo‘lgan, yuksak darajada madaniyatli, o‘z fanini chuqur biladigan, yondash fanlar sohasini yaxshi tahlil eta oladigan, tarbiyalash va o‘qitish uslubiyatini mukammal egallagan mutaxassis”. Ushbu ta’rifning mohiyatidan kelib chiqib pedagogning pedagogik mahorati tushunchasi mazmunini shunday izohlash mumkin:

a) Madaniyatning yuqori darajasi, bilimdonlik va aql-zakovatning yuksak ko‘rsatkichi.

b) O‘z faniga doir bilimlarning mukammal sohibi.

c) Pedagogika va psixologiya kabi fanlar sohasidagi bilimlarni puxta egallaganligi, ulardan kasbiy faoliyatida foydalana olishi.

d) O‘quv - tarbiyaviy ishlar metodikasini mukammal bilishi.

Pedagogik mahorat tizimi quyidagi o‘zaro bir-biri bilan bog‘liq bo‘lgan asosiy komponentlardan iborat:

1. Pedagogik insonparvarlik talablariga bo‘ysunishi.

2. Kasbga oid bilimlarni boshqa fanlar bilan aloqadorlikda mukammal bilish.

3. Pedagogik qobiliyatga ega bo‘lish.

4. Pedagogik texnika sirlarini puxta egallash]

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Pedagogik mahorat pedagogning kasbiy faoliyatni yuqori saviyada tashkil eta olish qobiliyatini ifodalovchi murakkab integrativ tushunchadir. U pedagogik bilimlar, metodik tayyorgarlik, shaxsiy fazilatlar, pedagogik qobiliyatlar va nutq madaniyatining birga shakllanishida vujudga keladi.

Ilmiy manbalarda pedagogik mahorat quyidagi qismlardan iborat deb ko‘rsatiladi:

- kasbiy-pedagogik bilimlarning mukammalligi;
- ta’lim metodlari va texnologiyalarini qo‘llay olish;
- pedagogik tafakkur va refleksiya;
- muloqot va nutq madaniyati;
- pedagogik etika va mas’uliyat.

Ushbu komponentlarning uyg‘un shakllanishi bo‘lajak pedagogning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Demak pedagogik mahorat o‘zi nima? Unga hozirgi davr fani nuqtai nazaridan shunday ta’rif beriladi: Pedagogik mahorat - pedagoglarning shaxsiy (bolajonligi, xayrixohligi, insonparvarligi, mehribonligi va h.k.) va kasbiy (bilimdonligi, zukkoligi, fidoyiligi, ijodkorligi, qobiliyati va hokazo.) fazilatlarini aniqlovchi xususiyat bo‘lib, pedagoglarning ta’lim-tarbiyaviy faoliyatida samarali pog‘onaga erishishini, kasbiy mahoratini doimiy ravishda takomillashtirib borish imkoniyatini ta’minlovchi faoliyatdir. U o‘z fanini mukammal darajada bilgan, pedagogik-psixologik va metodik tayyorgarlikka ega bo‘lgan, talabalarni o‘qitish, tarbiyalash va shakllantirishning optimal yo‘llarini qidirib topish uchun, amaliy faoliyat olib boradigan har bir pedagogning kasbiy faoliyatida yuzaga keladi. Demak, pedagogik mahorat egasi bo‘lish uchun pedagog o‘z o‘quv predmetini davr talablari asosida egallashi pedagogik va psixologik bilimlarni bilishi, bundan tashqari, insoniylik, izlanuvchanlik va fidoyilikni o‘zida mujassam qilishi kerak.

Shuni ta’kidlash joizki, pedagogik mahorat pedagoglarning shaxsiy va kasbiy sifatlarining yig‘indisi hisoblanib, pedagog mahoratini rivojlantirishni ta’minlovchi sifatarni, pedagogik-psixologik, metodik bilimlarni doimiy ravishda egallashi shart. Yuksak pedagogik mahoratni rivojlantirishni belgilovchi omillar quyidagilar:

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

a) ixtisoslik bo‘yicha o‘quv predmetini, zamon, ilm-fan, texnika taraqqiyoti darajasida mukammal o‘rganishi, buning boshqa o‘quv fanlari bilan o‘zaro aloqadorligini ta‘minlash malakasiga ega bo‘lishi;

b) ta‘lim oluvchilarning yosh, fiziologik, psixologik va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olishi, ularning faoliyatini obyektiv nazorat qilishi va baholashi;

v) ta‘lim jarayonini demokratlashtirish va insonparvarlashtirish asosida o‘z faoliyatini amalga oshirishi;

g) o‘quv - tarbiyaviy jarayonni zamon talablari darajasida rivojlantirishda yuqori pedagogik- psixologik va metodik ma‘lumotlarni egallashi;

d) fanlarni o‘qitish jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan keng ko‘lamli foydalanishni bilishi;

e) jamoani «ko‘ra bilish», talabalarning qiziqishlari, intilishlari, ularning hayot faoliyatlarida uchraydigan qiyinchiliklarni tushunish va hamdard bo‘la olish, o‘z davrida ular fikrini anglash, zukkolik bilan har bir bolaning xarakter xususiyati, qobiliyati, irodasini bilish va ularga muvaffaqiyatli ta‘sir ko‘rsatishning shakl, metod va vositalaridan xabardor bo‘lishi;

j) o‘z shaxsiy sifatlari (nutqining ravonligi, tashkilotchilik qobiliyati, badiiy ehtiyoji, didi va hokazo) ni shakllantirish malakasiga ega bo‘lishi.

Pedagogik mahorat va nutq madaniyatini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari pedagogning fanni chuqurroq bilishi, pedagogik va psixologik tayyorligi va ijodiy yondashishini o‘z ichiga qabul qiladi, buni esa o‘qitish jarayonida integratsiya qilingan amaliy mashg‘ulotlar, interaktiv usullar, nutq o‘yinlari va zamonaviy texnologiyalar orqali ta‘minlash mumkin; bu pedagog va talaba orasidagi muloqot samaradorligini oshirib, ta‘lim sifatini yaxshilaydi.

Didaktik imkoniyatlar:

- **Interaktiv mashg‘ulotlar:** Tahliliy suhbatlar, munozaralar, keys-stadi (case-study) usuli orqali o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va nutqini o‘stirish.

- **Nutq o‘yinlari va ijodiy topshiriqlar:** “Nutq timsoli”, “Qiziqarli hikoya”, “Savol-javob” kabi o‘yinlar orqali talabalarda og‘zaki nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

- **Zamonaviy pedagogik texnologiyalar:** Proyektorlar, interaktiv doskalar va multimedia vositalaridan foydalanish, bu esa darsni yanada qiziqarli va sermazmun qiladi.

- **Muloqot uslublarning xilma-xilligi:** Turli xil dialoglar (pedagog-talaba, talaba-talaba) o‘rnatish va unda qatnashishga undash.

- **O‘qituvchining shaxsiy namunasi:** Pedagogning o‘zi yetuk nutq madaniyatiga ega bo‘lishi (to‘g‘ri talaffuz, boy lug‘at, mantiqiy ifodalash).

- **Pedagogik mahorat mashg‘ulotlari:** Pedagoglarni pedagogik psixologiya, metodika va axloqiy me‘yorlar bo‘yicha doimiy tayyorlash.

Natija:

- Pedagogning ta‘lim-tarbiyaviy faoliyatida samaradorlikni oshiradi.
- Pedagoglarning faol ishtirokini ta‘minlaydi.
- Kasbiy rivojlanish va ijodkorlikni rag‘batlantiradi.
- Nutq madaniyati va umumiy madaniyatni yuksaltiradi.

Nutq madaniyati pedagogning fikrini aniq, ravon, mantiqiy va ta‘sirchan tarzda namoyish etish qobiliyatidir. O‘qituvchi muloqoti nafaqat axborot ulashish vositasidir, balki tarbiyaviy ta‘sir etish omili bo‘lib ham hisoblanadi.

Nutq madaniyatining bosh mezonlari quyidagilardan iboratdir:

- adabiy til me‘yorlariga amal qilish;
- talaffuz va urg‘uning to‘g‘riligi;
- nutqning mantiqiy izchilligi;
- ifodalilik va ta‘sirchanlik;
- pedagogik muomala madaniyati.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi. *“Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonun.*
2. Abdullayeva M. *Pedagogik mahorat asoslari.* – Toshkent, 2018.
3. Karimov I.A. *Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch.* – Toshkent.
4. Sayidahmedov N. *Pedagogik texnologiyalar.* – Toshkent, 2019.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

5. To‘xtaxodjayeva M. *Nutq madaniyati va pedagogik muloqot.* – Toshkent, 2020.

6. Xoliqov.A *Pedagogik mahorat.* – Toshkent, 2011

**TALABALARNING UMUMIY JISMONIY QOBILIYATLARINI
FUTBOL SPORT TURI VOSITALARI ORQALI
TAKOMILLASHTIRISH USLUBIYATI.**

Botirov Anvarbek Omonboyo‘g‘li

**Urganch davlat pedagogika Instituti, 13.00.04-Jismoniy tarbiya va sport
mashg‘ulotlari nazariyasi va metodikasi yonalishi doktoranti.**

E-mail: anvarbekbotirov07@gmail.com

Mavzuning dolzarbligi. Bugungi kunda jahon ta’lim tizimida talabalarning harakatsizligi (gipodinamiya) va salomatlik ko‘rsatkichlarining pasayishi global muammo bo‘lib qolmoqda. Oliy ta’lim jarayonida jismoniy tarbiya darslarini faqat an’anaviy mashqlar bilan cheklash talabalarning qiziqishini pasaytiradi. Futbol -jamoaviy sport turi sifatida nafaqat jismoniy sifatlarni (tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik), balki psixologik barqarorlik va ijtimoiy adaptatsiyani ham ta’minlaydi. Shu sababli, futbol vositalari orqali jismoniy qobiliyatlarni takomillashtirishning yangi uslubiyatlarini ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi. . Jismoniy tarbiya darslarida sport turlaridan biri – futbol vositalaridan samarali foydalanish talabalarning tezlik, kuch, chidamlilik, chaqqonlik va muvofiqlashtirish qobiliyatlarini kompleks rivojlantirish imkonini beradi. Futbolning ommaviyligi, qiziqarli va hissiy jihatdan jozibadorligi uni jismoniy tayyorgarlikni takomillashtirishda samarali vosita sifatida ko‘rsatadi. Shu sababli, futbol vositalari orqali talabalarning umumiy jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy asoslangan uslubiyatni ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi. Futbol o‘yini o‘zining serqirraligi, yuqori dinamikasi va hissiy boyligi bilan ajralib turadi. Ushbu sport turi vositalari yordamida talabalarda jismoniy qobiliyatlarni (tezkorlik, kuch, chidamlilik, egiluvchanlik va chaqqonlik) kompleks tarzda rivojlantirish imkoniyati mavjud.

Mavzuning o‘rganilganligi. Jismoniy tarbiya va sport metodikasi sohasida Matveyev L.P [1,20-b] , Platonov V.N. [2,36-b] , kabi olimlar umumiy tayyorgarlik nazariyasini asoslagan bo‘lsa, futbol vositalaridan foydalanish masalalari mahalliy olimlardan Nurimov R.I. [3,101-b] va shuningdek, sport fiziologiyasi mutaxassislari tomonidan tadqiq etilgan. Biroq, aynan ixtisoslashmagan oliy ta’lim muassasalari talabalarining jismoniy imkoniyatlarini futbol orqali tizimli rivojlantirish metodikasi hamon

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

takomillashtirishni talab etadi. Futbolning o‘yin sifatidagi ta’siri talabaning mantiqiy fikrlash, tez qaror qabul qilish va strategik yondashuvlarni rivojlantirishga yordam beradi. Bu o‘z navbatida talabalarni nafaqat jismoniy, balki intellektual ravishda ham o‘stiradi. Futbol o‘yinlari jarayonida talabalar jamoaviy ish, muammolarni hal qilish, stressni boshqarish kabi psixologik ko‘nikmalarni ham o‘rganadilar. Futbol jamoaviy sport turi sifatida talabalar orasida bir-biriga bo‘lgan ishonchni, hamkorlikni va muloqotni rivojlantiradi. Oliy ta’lim tizimida futbol o‘ynash orqali talabalar turli madaniy va ijtimoiy qatlamlardan bo‘lgan hamkasblar bilan aloqalar o‘rnatib, ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini oshiradilar. Bu talabalar uchun katta ahamiyatga ega, chunki ular kelajakda nafaqat ish, balki ijtimoiy hayotda ham muvaffaqiyatli bo‘lishlari kerak. Futbolni oliy ta’lim muassasalarida yuqori sifatli sport faoliyatlariga aylantirish uchun bir qator muhim omillar mavjud. Avvalo, malakali murabbiylar va zamonaviy sport infrastrukturasi talab etiladi. Shuningdek, futbolni nafaqat professional darajada, balki talabalar uchun havaskor va ko‘ngilochar darajada o‘ynash imkoniyatlarini yaratish ham muhimdir. Talabalar uchun doimiy ravishda turnirlar, musobaqalar va o‘quv mashg‘ulotlari o‘tkazish orqali ularning sportga bo‘lgan qiziqishlarini oshirish mumkin. Oliy ta’lim muassasalarida futbol o‘ynashning yana bir afzalligi shundaki, u talabalar uchun sport sohasida karyera qurish imkoniyatini yaratadi. Talabalar o‘zlarini sport sohasida sinab ko‘rishlari, turli musobaqalarda ishtirok etishlari va professional futbolga yo‘l olishlari mumkin. Bu esa ularga nafaqat jismoniy rivojlanish, balki iqtisodiy va ijtimoiy muvaffaqiyatlar keltiradi. Talabalarning jismoniy tayyorgarligini oshirish bo‘yicha ko‘plab ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan bo‘lib, ularda turli sport turlari, xususan futbol vositalarining samaradorligi keng yoritilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining sportni rivojlantirishga oid qarorlari va sog‘lom turmush tarzini targ‘ib etish bo‘yicha davlat dasturlarida yoshlar orasida jismoniy tarbiya va sportga bo‘lgan e’tiborni kuchaytirish muhim yo‘nalish sifatida belgilangan. Bu esa talabalar bilan ishlashda zamonaviy, ilmiy asoslangan uslubiyatni ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqarmoqda. Futbol mashg‘ulotlarining jismoniy sifatlarini shakllantirishni ko‘rsatib bergan. Futbolchilarning jismoniy sifatlarini shakllantirish va rivojlantirish yuzasidan muhim ilmiy izlanishlar olib borgan mualliflar: Achilov.A.M. [4] , "Futbol nazariyasi va uslubiyati" o‘quv qo‘llanmasi, Artikov.A.A[5] , "Sport pedagogik mahoratini oshirishda o‘quv" uslubiy ishlanmalar, bundan tashqari Jalilov U [6], Kimsanboyev.I [7], Yursunaliyev D.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

[8], Yosh futbolchilarning mashg‘ulotlarini tashkil etish va jismoniy sifatlarni rivojlantirishning boshlang‘ich bosqichlari bo‘yicha tadqiqotlar olib borishgan.

Chet el adabiyotlari tahlili. So‘nggi 3-5 yil ichida chop etilgan nufuzli ingliz tilidagi manbalar tahlili (masalan, “Journal of Sports Sciences” va “International Journal of Environmental Research and Public Health”) Bangsbo. [7] va boshqalar (2022) Futbolga asoslangan kichik o‘yinlar (Small-Sided Games - SSG) talabalarning aerob va anaerob imkoniyatlarini an‘anaviy yugurish mashqlariga qaraganda 20% ga samaraliroq oshirishini isbotlagan. Clemente F.M.[8] (2023), Uning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, 3x3 va 4x4 formatdagi o‘yinlar yurak urish tezligini (HR) optimal darajada ushlab turadi va umumiy chidamlilikni rivojlantiradi.

“Recreational Soccer” (ko‘ngilochar futbol) konsepsiyasi talabalarning stress darajasini pasaytirib, metabolik salomatligini yaxshilashini ilmiy asoslab bergan.

Tadqiqotning maqsadi. Oliy ta‘lim muassasalari talabalarining jismoniy qobiliyatlarini futbol vositalari (kichik hajmli o‘yinlar va maxsus mashqlar) orqali rivojlantirishning samarali metodikasini ishlab chiqish va uni amaliyotda sinash.

Tadqiqotning vazifalari.

1. Talabalarning jismoniy tayyorgarlik holatini tahlil qilish.
2. Xalqaro tajribadagi futbolga yo‘naltirilgan zamonaviy mashqlar majmuasini saralab olish.
3. Eksperimental uslubiyatning talabalar jismoniy holatiga ta‘sirini baholash.

Tadqiqot uslublari

Nazariy tahlil va umumlashtirish (Adabiyotlar sharhi).

Pedagogik kuzatuv va testlash, Matematik-statistika usullari. (chidamlilik, tezkorlik, chaqqonlik kabi jismoniy qobiliyatlarni futbol sport vositalari orqali aniqlash).

Natijalar tahlili.

O‘tkazilgan tadqiqotlar davomida talabalar ikki guruhga bo‘lindi. Nazorat guruhi (NG) an‘anaviy dastur asosida shug‘ullandi. Tajriba guruhida (TG) esa mashg‘ulotlarning 60% qismi quyidagi **4.2-jadval** asoslandi:

Jismoniy sifatlar	Qo‘llanilgan vositasi	sport	vaqt	Tajriba guruh
chidamlilik	4x4 va 5x5 kichik o‘yinlar		18 daqiqa	+12.4%

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tezkorlik	To‘p bilan 20-30 metrga sprintlar	15 daqiqa	+8.1%
chaqqonlik	To‘p bilan to‘siqlar orasidan o‘tish	15 daqiqa	+15.2%

Natijalar shuni ko'rsatdiki, futbol vositalari orqali o'tilgan darslarda talabalarning emotsional holati yuqori bo'lgan, bu esa mashqlarning intensivligini oshirishga tabiiy ravishda yordam bergan.

Xulosa

1. Futbol vositalari talabalarning umumiy jismoniy qobiliyatlarini kompleks rivojlantirishda eng samarali vositalardan biri hisoblanadi.

2. Kichik hajmli o‘yinlar (SSG) metodikasi dars samaradorligini an‘anaviy yugurish mashqlariga qaraganda yuqori ko‘rsatkichga olib chiqadi.

3. Ushbu uslubiyatni barcha OTM jismoniy tarbiya darslariga tatbiq etish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1).Matveyev L.P “Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi” darslik (2006).

2). Platonov V.N. “Olimpiya o‘yinlariga sportchilarni tayyorlash tizimi” (2004).

3). Nurimov R.I. “Futbol nazariyasi va uslubiyati" darslik (2015).

4). Achilov.A.M “Futbol nazariyasi va uslubiyati" o‘quv qo‘llanmasi (2021).

5). Artikov.A.A , "Sport pedagogik mahoratini oshirishda o‘quv" uslubiy ishlanmalar. 6).Jalilov.U , Kimsanboyev.I, Yursunaliyev.D. “ Yosh futbolchilarning mashg‘ulotlarini tashkil etish va jismoniy sifatlarni rivojlantirishning boshlang‘ich bosqichlari” bo‘yicha tadqiqotlar olib borishgan.

7). Bangsbo. J, “Football for Health”, The Science of Using Football as Medicine Journal of Sports Science (2022).

8). Clemente, F. M.”Small-Sided Games in Football Training” A Systematic Review Springer Nature (2023).

TALABALARNING CHET TILIDA MULOQOT QILISHDAGI PSIXOLOGIK TO‘SIQLARINI INTERAKTIV METODLAR ORQALI BARTARAF ETISH

Tursunova Iroda Salimovna,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

**Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti o‘qituvchisi,
tayanch doktorant**

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarning chet tilida muloqot qilish jarayonida uchraydigan psixologik to‘siqlar hamda ularni interaktiv metodlar yordamida bartaraf etish yo‘llari ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Nutqiy xavotir, uyatchanlik, xato qilishdan qo‘rqish va motivatsiya yetishmasligi kabi omillarning talabalar kommunikativ faoliyatiga ta’siri o‘rganiladi. Shuningdek, rol o‘yinlari, debat, hamkorlikdagi o‘qitish, “Think-Pair-Share” kabi interaktiv metodlarning pedagogik samaradorligi yoritiladi. Tadqiqot natijasida interaktiv metodlar talabalarni erkin fikrlashga, faol muloqotga va psixologik jihatdan o‘ziga ishonch hosil qilishga yordam berishi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: psixologik to‘siq, kommunikativ kompetensiya, interaktiv metod, chet tili, motivatsiya, nutqiy faoliyat, chet tilini o‘rganishdagi xavotir.

Kirish. Hozirgi globallashuv sharoitida chet tillarini bilish zamonaviy mutaxassis uchun zarur kompetensiyalardan biriga aylandi. Ayniqsa, ingliz tilida erkin muloqot qila olish talabalarning akademik va kasbiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston ta’lim tizimida ham chet tillarini kommunikativ yondashuv asosida o‘qitishga katta e’tibor qaratilmoqda. Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab talabalar grammatik va leksik bilimga ega bo‘lsalar ham, ularning chet tilida erkin gapirishlarida qiyinchilikka duch kelishadi.

Gapirish kommunikativ kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, ikkinchi tilni o‘zlashtirish jarayonida markaziy o‘rin tutadi. Biroq, EFL (ingliz tilini chet tili sifatida o‘rganuvchi) talabalarning aksariyati og‘zaki nutqda o‘z fikrlarini ifodalashda xavotir, lug‘at boyligining cheklanganligi va o‘ziga ishonchsizlik kabi muammolarni boshdan kechiradi. An’anaviy o‘qitish usullari ko‘pincha yodlashga, aniqlikka va grammatik to‘g‘rilikka e’tibor qaratib, ta’limning motivatsion hamda reflektiv jihatlarini e’tibordan chetda qoldiradi [7; 280-b].

Bunga sabab bo‘luvchi asosiy omillardan biri psixologik to‘siqlardir. Talabalar auditoriya oldida gapirishdan qo‘rqish, xato qilishdan uyalish yoki boshqalar tomonidan tanqid qilinish xavfi tufayli faol muloqotdan chetlashadilar. Stephen Krashenning fikricha, “affective filter”- ya’ni emotsional to‘siq yuqori bo‘lsa, tilni o‘zlashtirish samaradorligi pasayadi [9, 31-b].

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar orasida interaktiv metodlar aynan ana shu muammoni hal qilishda samarali vosita sifatida qaralmoqda. Interaktiv metodlar talabalarni faol ishtirok etishga undaydi, darsda qulay psixologik muhit yaratadi va real kommunikativ vaziyatlarni shakllantiradi. Shu sababli mazkur

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

maqolada talabalarning chet tilida muloqot qilishdagi psixologik to‘siqlarini interaktiv metodlar orqali bartaraf etish masalasi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

N.K. Nadesan tomonidan keltirilgan Ur fikrlari esa muloqot jarayonidagi psixologik to‘siqlarni yoritib beradi. O‘quvchilar yangi tilda suhbatlashishga urinayotganda, ko‘pincha uyat, masxara qilinish qo‘rquvi yoki o‘qituvchining salbiy munosabati kabi holatlar ularning faol ishtirokini cheklaydi [10; 1992-b.]. Bu jihat ingliz tilini o‘qitishda interaktiv usullarni qo‘llashda motivatsion va psixologik omillarni hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Talabalarda uchraydigan asosiy psixologik to‘siqlar

Nutqiy xavotir (Foreign language anxiety)

Chet tilini o‘rganishda eng ko‘p uchraydigan psixologik muammolardan biri- nutqiy xavotirdir. Horwitz ushbu holatni “chet tilida gapirish jarayonida yuzaga keladigan kuchli psixologik zo‘riqish” deb ta’riflaydi [6;128-b]. Talabalar ko‘pincha noto‘g‘ri talaffuz qilishdan, grammatik xato qilishdan, boshqalar kulishidan o‘qituvchi tomonidan tanqid qilinishidan qo‘rqadilar.

Natijada ular o‘z fikrini erkin ifodalay olmaydi. Ayniqsa, katta auditoriyada javob berish talabalar uchun murakkab psixologik vaziyatni yuzaga keltiradi. Brownning ta’kidlashicha, “o‘quvchi o‘zini xavfsiz his qilmagan muhitda samarali kommunikatsiya shakllanmaydi” [2; 56-b]. Demak, chet tili darsida ijobiy emotsional muhit yaratish muhim hisoblanadi.

O‘ziga ishonchsizlik

Ko‘plab talabalar til bilimi yetarli bo‘lsa ham, o‘z imkoniyatiga ishonmaydi. Ular “men noto‘g‘ri gapiraman”, “menda talaffuz yaxshi emas” degan ichki qo‘rquv bilan yashaydilar. Bu esa kommunikativ faollikni keskin kamaytiradi.

Psixolog Albert Bandura o‘z-o‘ziga ishonch tushunchasini “self-efficacy” deb atab, insonning muvaffaqiyatga bo‘lgan ishonchi faoliyat samaradorligiga ta’sir qilishini qayd etadi [1; 77-b]. Talabada o‘ziga bo‘lgan ishonch past bo‘lsa, u muloqotdan qochadi va passiv holatda qoladi.

Uyatchanlik va ijtimoiy bosim

Uyatchan talabalar ko‘pincha juftlik yoki guruh ishlari davomida ham faol qatnashmaydi. Ular omma oldida gapirishni stress sifatida qabul qiladilar. Ayniqsa, guruhdagi kuchli talabalar bilan o‘zini taqqoslash ularda qo‘shimcha psixologik bosimni yuzaga keltiradi.

Vygotskiy ijtimoiy muhitning o‘quvchi rivojlanishiga kuchli ta’sir qilishini ta’kidlab, ta’lim jarayonida hamkorlik muhim ekanini qayd etgan [12, 94-b].

Interaktiv metodlarning pedagogik ahamiyati

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Interaktiv metodlar talabani ta’lim jarayonining markaziga olib chiqadi. An’anaviy darslarda o‘qituvchi asosiy faol shaxs bo‘lsa, interaktiv metodlarda talaba faol kommunikator sifatida ishtirok etadi. Bunday metodlar talabalarni erkin fikr almashishga undaydi va psixologik bosimni kamaytiradi.

Rol o‘yinlari (Role Play) orqali psixologik to‘siqlarni kamaytirish

Rol o‘ynash o‘yinlari - bu o‘quvchilardan turli vaziyatlarga to‘liq sho‘ng‘ishni va o‘z fikrlarini shu asosda ifodalashni talab qiladigan metoddir. Bu usul immersiv (botiniy ishtirok) muhit yaratib, o‘quvchilarga turli shaxsiy obrazlarni o‘zlashtirish va har xil ssenariylarni boshdan kechirish imkonini beradi.

Feruza Egamnazarova ta’kidlab o‘tganidek, *role-play*- bu juda moslashuvchan o‘quv faoliyati bo‘lib, unda turli xil o‘zgarishlar va tasavvurga keng imkoniyat mavjuddir. U shuningdek, tadqiqotchi Laduss ning fikriga ham to‘xtalib o‘tadi ya’ni, *role-play* turli kommunikativ texnikalardan foydalanadi va til ravonligini rivojlantiradi, sinfda o‘zaro muloqotni osonlashtiradi va motivatsiyani oshiradi.

Hamkorlikdagi o‘qitish (Collaborative learning)

Hamkorlikdagi o‘qitish metodida talabalar kichik guruhlarda ishlaydi. Ushbu metod jamoaviy fikrlashni, bir-birini qo‘llab-quvvatlashni, kommunikativ faollikni rivojlantiradi.

Guruh ishlari davomida talabalar o‘z fikrini kichik auditoriyada erkinroq ifodalay oladi. Bu esa katta auditoriyadagi qo‘rquvni asta-sekin kamaytiradi.

Masalan, loyiha ishlari, case-study, brainstorming, jigsaw activities talabalarning muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali hisoblanadi.

Debat va munozaralarning ahamiyati

Debat metodida talabalar ma’lum mavzu yuzasidan o‘z nuqtai nazarini himoya qiladilar. Bu metod tanqidiy fikrlashni, tezkor javob qaytarishni, argumentlash ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Bundan tashqari, talabalar omma oldida gapirishga o‘rganadilar. Dastlabki bosqichda ularda kuchli hayajon kuzatilishi mumkin, biroq muntazam debatlar psixologik barqarorlikni shakllantiradi.

“Think-Pair-Share” metodining samaradorligi

Mazkur metod uch bosqichdan iborat:

1. mustaqil fikrlash;
2. juftlikda muhokama qilish;
3. guruh bilan fikr almashish.

Bu usul ayniqsa uyatchan talabalar uchun juda foydali hisoblanadi. Chunki ular avval kichik doirada gapirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Pedagogik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, talabalar juftlikdagi suhbatdan keyin katta guruh oldida ham o‘z fikrini erkinroq ifodalay boshlaydi.

Interaktiv metodlarning motivatsiyani oshirishdagi roli

Motivatsiya chet tilini o‘rganishdagi asosiy omillardan biridir. Gardner “motivatsiyaga ega bo‘lgan o‘quvchilar til o‘rganishda yaxshiroq natijalarga erishadilar” deb ta’kidlaydi [4; 102-b]. Interaktiv metodlar darsni qiziqarli qiladi, talabani faol ishtirokchi sifatida shakllantiradi, kommunikativ ehtiyoj yaratadi, muvaffaqiyat hissini uyg‘otadi. Buning natijasida talabalarning til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishi ortadi.

Xulosa

Talabalarning chet tilida muloqot qilishidagi psixologik to‘siqlar zamonaviy ta’lim tizimining dolzarb muammolaridan biridir. Nutqiy xavotir, uyatchanlik, o‘ziga ishonchsizlik va motivatsiya yetishmasligi talabalar kommunikativ faolligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Interaktiv metodlar esa ushbu muammolarni bartaraf etishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Rol o‘yinlari, debatlar, hamkorlikdagi o‘qitish va kommunikativ topshiriqlar talabalarning erkin fikrlashiga, muloqot qilishiga va o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishga yordam beradi.

Shu sababli zamonaviy chet tili darslarida interaktiv metodlardan keng foydalanish pedagogik samaradorlikni oshirish bilan birga talabalarning psixologik jihatdan erkin rivojlanishini ham ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bandura A. *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. - New York: Freeman, 1997. - 77 p.
2. Brown H. D. *Principles of Language Learning and Teaching*. — New York: Pearson Education, 2007. - 56 p.
3. Egamnazarova F.A. Role playing games and methods of teaching foreign languages. Central Asian research journal for inter disciplinary study volume 1 Issue 3. 2021. p 17
4. Gardner R. C. *Motivation and Second Language Acquisition*. - New York: Peter Lang Publishing, 2001. -102 p.
5. Harmer J. *The Practice of English Language Teaching*. - London: Longman, 2001. – 274-275 p.
6. Horwitz E. K., Horwitz M. B., Cope J. *Foreign Language Classroom Anxiety*. Modern Language Journal, 1986. - Vol. 70(2). - pp. 128
7. I. S. Tursunova *Using Reflective–Motivational Technologies to Enhance Students’ Speaking Competence* // Asian Journal of Multidisciplinary Research. - 2025. - Vol. 2, No. 8. - P. 280.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

8. Johnson D. W., Johnson R. T. *Cooperative Learning Methods*. - Minnesota: Interaction Book Company, 1999. - 112 p.

9. Krashen S. D. *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. - Oxford: Pergamon Press, 1982. - 31 p.

10. Nadesan N. K. Non-Linguistic Challenges Faced by Malaysian Students in Enhancing Speaking Skills. *Creative Education*. Malaysia. 2020. p 1992

11. Nunan D. *Task-Based Language Teaching*. - Cambridge: Cambridge University Press, 2004. - 51 p.

12. Vygotsky L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. - Cambridge: Harvard University Press, 1978. - 94 p.

“KALILA VA DIMNA” HIND XALQ EPOSIDAN BA’ZI HIKOYATLARI MAZMUNIGA OID MULOHAZALAR

Umarova Sitora Muxlisovna

Buxoro davlat pedagogika instituti doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Hind xalq eposi hisoblangan “Kalila va Dimna”dan ba’zi hikoyatlarning mazmun-mohiyati, tarbiyaviy ta’siri, ularning umumiy va o‘ziga xos jihatlari, manbalari, hikoyatlardagi asosiy g‘oyalar tahlili, ulardan olinadigan xulosa, ta’lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati haqida mulohaza yuritilgan. Shuningdek, hikoyatlardan bir nechta bayon etilib, ularning g‘oyaviy, obrazli hamda tarbiyaviy jihatlari tahlil qilingan, hikoyachilikning Sharqona jihatlari ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar. Sharq hikoyatlari, obraz, donolik, rivoyatlar, axloqiy qarashlar, maymun, timsoh, do‘stlik, xiyonat, nafs, podshoh, vazir, aql-zako.

“Sharq hikoyat va rivoyatlari” nomi Markaziy Osiyo, Eron, Arab, Hind va Xitoy xalqlari donishmandligi bilan bog‘liq. Mag‘ribni asli qadimdan o‘ziga qiziqтира olgan sharqona pandnomalar Sharq diyori hayotiy tajribasi va axloqiy qarashlarini o‘zida jamlagan qisqa, ammo mazmunli hikoyalardir. Ular ko‘pincha saboq berish, insonni o‘ylantirish va to‘g‘ri yo‘lga boshlash uchun yaratilgan. Soddalik ichida chuqur ma’no, shaklan qisqa xulosasi donolik, oddiy voqea ichida haqiqat yashirinligi Sharq hikoyatlarining jozibasini tashkil etadi.

Sharq hikoyatlarida ko‘pincha hayvonlar majoziy obraz sifatida, podshohlar yoki oddiy insonlar orqali katta ma’nolar beriladi. Masalan, sher — kuch, tulki — hiyla, maymun — aql timsoli bo‘ladi. Bu usul hikoyani qiziqarli qiladi va o‘quvchini o‘ylashga majbur etadi. Oddiy voqea ortida katta hayotiy haqiqat va

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

chuqur falsafiy ma’no yotadi, ularda asosan, sabr, adolat, do‘stlik madh etiladi. Har bir hikoyada yashirin saboq bo‘lib, uni anglash o‘quvchiga bog‘liq.

Sharq hikoyatlari odatda hajman juda uzun emas, nasrda ham, nazmda ham ravon va tez o‘qiladi, ammo uzoq vaqt esda qoladi, ya’ni oz so‘z bilan katta fikr yetkaziladi, hikoyatlardagi yashirin kuch ham ana shu jihatda. Ulardan olinadigan ozuqa axloqiy tarbiya berishga, insonni tarbiyalab to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatishga xizmat qiladi. Zero, ularning asrlar davomida qadrlanib kelinishiga ham asosiy sabab ularning hayotga yaqinligi, vaziyatlarning real hayotga juda o‘xshashligidadir. Jumladan, yolg‘onchi do‘st, ochko‘z inson, dono maslahat va hokazo. O‘quvchi o‘z hayotini ularda ko‘ra oladi.

Mashhur va qadimgi Sharq hikoyatlari va rivoyatlari manbalari sirasiga “Kalila va Dimna”, “Ming bir kecha”, “Guliston va Bo‘ston”, “Qissasi Rabg‘uziy”, “Shohnoma”, “Javome’ ul-hikoyot va lavome’ ur-rivoyot” asarlari shular jumlasidandir.

Jahon adabiyoti xazinasining noyob durdonasi sanalgan **“Kalila va Dimna”** – adabiy yodgorlik hisoblanib, „Panchatantra“ va „Xitopadesha“ kabi qadimiy hind og‘zaki ijodi zaminida vujudga kelgan, uning aniq yozilgan vaqti ma’lum emas. Asar shahzodalarga ta’lim-tarbiya berishga mo‘ljallangan bo‘lib, nasihat ruhida yozilgan. Unda ijtimoiy, siyosiy, axloqiy va maishiy masalalar, asosan, majoziy yo‘l bilan, 2 shag‘ol ya’ni chiyabo‘rilar – Kalila va Dimna – sanskritcha “Kartak va Damnako”, pahlaviyda “Kalilak va Dimna” munozarasi shaklida bayon etilgan.

Asar VI asrda Eron shohi Xusrav Anushirvon (531—579) buyrug‘iga binoan, uning shaxsiy tabibi Barzuya tomonidan Hindistondan keltirilgan va paxlaviy tiliga tarjima qilingan. VIII asrda mashhur adib Abdulloh ibn al-Muqaffa (721—757) pahlaviydan arab tiliga, undan Rudakiy fors tiliga nazm bilan tarjima qilganligi ma’lum. Husayn Boyqaro davrida Husayn Voiz Koshifiy forschaga tarjima qilib, uni „Anvori Suhayliy“ deb nomlaydi. Asarning fors tiliga o‘girilgan nusxasi 16-asr oxirida qayta ishlangan. Uni eski o‘zbek tiliga 1837-yilda Muhammad Mulla Niyoz hamda Fazlulloh qori Almaiy tarjima qilishgan. Almaiy tarjimasi 1910-1913 yillar davomida 3 marta nashr etilgan. Asar hozirgi o‘zbek tilida 1966, 1977, 1988, 1992, 1994 yillarda bir necha bor nashr etilgan.

Asrlar davomida asarning hajmi va shakli o‘zgarib borsa ham, uning asosiy g‘oyasi saqlanib kelgan. U adolat va ezgulikni targ‘ib qiladi. Yovuzlik, yomonlikdan saqlanishga da’vat etadi. Yaxshilik va insoniy fazilatlarga, ulug‘vor intilishlarga chorlaydi.

Quyida “Kalila va Dimna”dan mashhur hikoyat tahlil qilinadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Maymun va timsoh hikoyati. Bir daryo bo‘yida katta daraxt bor edi. Shu daraxtda aqlli va chaqqon maymun yashardi. U har kuni shirin mevalardan yeb, baxtli hayot kechirardi. Daryoda esa bir timsoh yashardi. U maymun bilan tanishib, do‘st bo‘lib qoladi. Maymun unga daraxtdagi mevalardan berib turardi.

Bir kuni timsoh uyiga borib, xotiniga maymun haqida gapirib berdi. Timsohning xotini ochko‘zlik qilib dedi: — Agar maymun shu qadar shirin mevalar yesa, uning go‘шти shirin, yuragi ham juda mazali bo‘lsa kerak. Menga uning yuragini olib kel! Timsoh avvaliga rozi bo‘lmadi, lekin oxiri xotinining gapiga kirib, maymunni aldamoqchi bo‘ldi.

U maymunning oldiga borib dedi: — Do‘stim, seni uyimga mehmon qilmoqchiman, kel, seni oilam bilan tanishtiraman.

Maymun rozi bo‘ldi, lekin suzishni bilmasdi. Timsoh uni orqasiga mindirib, daryodan olib o‘ta boshladi. Yo‘lda timsoh rostini aytib qo‘ydi: — Men seni aldadim, aslida yuragingni olish uchun olib ketyapman... Shunda maymun qo‘rqib ketmadi, balki tez o‘ylab dedi: — Voy, do‘stim! Nega oldin aytmading? Men yuragimni daraxtda qoldiribman-ku! Kel, ortga qaytaylik, olib chiqay. Timsoh ishonib, uni yana daraxt yoniga olib keldi. Maymun darhol daraxtga chiqib oldi va dedi: — Ey nodon! Hech kim yuragini tashlab ketadimi? Sen do‘stlikni sotding!

Timsoh esa aldanganini tushunib, juda uyaldi.

Qissadan hissa shuki, aql, hushyorlik va topqirlik insonni hattoki eng og‘ir vaziyatdan ham qutqara oladi. Quyida hikoyat g‘oyaviy, obrazli, tarbiyaviy jihatdan tahlil qilingan.

Maymun va timsoh hikoyatining g‘oyaviy, obrazli, tarbiyaviy tahlili

G‘oyaviy	Obrazli	Tarbiyaviy
Bosh g‘oya: Aql va topqirlik har qanday kuchdan ustun turadi	Maymun – aqlli, tez fikrlaydi, vaziyatdan chiqib ketishni biladi, donolik timsoli	Notanish vaziyatlarda sinalmagan har kimga ishonmaslik
Yonma-yon tushunchalar: Do‘stlik va xiyonat Aql va nafs	Timsoh – sodda, ishonuvchan, mustaqil qaror qila olmaydi, nodonlik timsoli	Qiyinchilikda ham aqlni ishlata olish
Izoh:	Timsohning xotini – ochko‘z, shafqatsiz, o‘z	Yovuz niyat bilan boshlangan ishning

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

timsoh do‘stiga xiyonat qildi, maymun kuchsiz bo‘lsa ham, aqli ila o‘z hayotini qutqardi	manfaati uchun o‘zgalarga zarar yetkazishga tayyor, yomon niyat ramzi	oqibati kishiga yaxshilik keltirmaydi
--	---	---

Hikoyatda ilgari surilgan aql-zako, topqirlik g‘oyasi Muhammad Avfiy Buxoriyning “Javome’ ul-hikoyot va lavome’ ur-rivoyot” asarida keltirigan “Xusrav va Buzurgmehr” nomli hikoyatida keltirilgan fikrlarning biri ekanligini sezish mumkin. Uning qisqacha mazmuni shunday edi: podshoh Xusrav o‘zining donishmand vaziri Buzrugmehrda inson uchun eng zarur narsalar nimaligini so‘raganida, u tug‘ma zehn, so‘ngra ilm-u odob o‘rganish, agar bularni qilolmasa, mol-u davlat topishni afzal bilish, bu ham qo‘lidan kelmasa sertavoze’ va seriltifotli bo‘lish ham kishining ko‘p ayblarini berkitishini aytadi. Agar shularning birortasini eplay olmasa bunday tiriklik o‘liklik bilan barobar ekanligi aytilgan.

“Maymun va timsoh” hikoyatida ham Avfiy hikoyatida tilga olingan eng avvalo tug‘ma zehnli bo‘lish g‘oyasiga ishora qilingan. Ya’ni, kishi o‘z aql-u farosati bilan yomon vaziyat va holatlarga tushib qolmaydi, agar shunday bo‘lgan taqdirda ham albatta o‘zini o‘nglay oladi, zakosi tufayli yomon oqibatlarni ko‘rmaydi.

Sharq hikoyatlari orasidagi g‘oyaviy bog‘liqlik, mazmuniy aloqadorlik ularning yana bir xususiyatini ko‘rsatadi, hikoyat va rivoyatlardagi xilma-xillik o‘quvchida, ta’lim oluvchida unga nisbatan qiziqishning ortishini ta’minlaydi. Bu kabi yagona g‘oya va xulosani beruvchi yuzlab hikoyatlarning shaklan turlicha va xilma-xil syujetlar, obrazlar asosida yaratilganligi ularning qimmatini yanada oshirishga xizmat qiladi. Davrlar qanchalik o‘zgarib fan va texnologiyalar rivojlansa ham, Sharq hikoyatlari milliy tarbiyaning asosiy vositalaridan biri sifatida har bir kitobxonni o‘ziga jalb qiladi, ko‘zlangan maqsadga tezroq yetkazadi. Uni yetkazish, originalligini saqlagan holda mohiyatini anglash zarurati pedagog vazifasida bo‘lgan har bir shaxsning zimmasida bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Kalila va Dimna: Hikmatnoma, [Suyima G‘aniyeva](#) tarjimasini. – Toshkent: Istiqlol, 1994, 256 b.

2.Ibn al-Muqaffa. Kalila va Dimna / tarj. va izohlar bilan. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1986. – 256 b.

3.https://uz.wikipedia.org/wiki/Kalila_va_Dimna

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

4. Umarova S. M. Muhammad Avfiy Buxoriyning “Javome’ ul-hikoyot va lavome’ ur-rivoyot” asaridagi ta’limiy-axloqiy g‘oyalarning pedagogik mohiyati. PhD diss. – Buxoro davlat universiteti, 2023.

OLIY TA’LIM MUASSASALARI RAQOBATBARDOSHLIGI TA’LIM VA IQTISODIY RIVOJLANISHINING MUHIM OMILI SIFATIDA

Mo‘ydinov Ozodbek Olimjonovich,

Andijon davlat universiteti Iqtisodiyot va moliya kafedrasida o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonda Oliy ta’lim muassasalarini faoliyatini jozibador qilish, abituriientlarni jalb qilish va raqobatbardoshligi, ta’lim xizmatlari va bitiruvchilari unga muvozanat holatini saqlab qolish va bozorda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish haqida tadqiqot qilingan.

Аннотация: В данной статье рассматривается привлекательность высших учебных заведений Узбекистана, их привлекательность и конкурентоспособность, их способность предоставлять образовательные услуги и выпускников со сбалансированным состоянием успеваемости, а также их успешная деятельность на рынке.

Kalit so‘zi: Oliy ta’lim muassasasi, Raqobatbardoshlik, ta’lim xizmatlari, Ta’lim-tarbiya, imidj, strategik menejmentn, resurs, ta’lim sifati.

Ключевые слова: Высшее учебное заведение, Конкурентоспособность, образовательные услуги, Образование, имидж, стратегическое управление, ресурс, качество образования.

Kirish. Hozirgi kunda oliy ta’lim muassasalari nafaqat talabalarni jalb qilish orqali bir-birlari bilan raqobatlashishadi, balki ularning budjetdan tashqari topilgan moliyalashtirish mablag‘lari orqali qo‘shimcha taklif etilayotgan mahsulot (ish) xizmatlarning differentsiatsiyasi bilan ham musobaqalashishi mumkin. Lekin bugungi kunda oliy ta’lim muassasalarining faoliyatida ijtimoiy maqsadlar bilan bir qatorda tadbirkorlik ya’ni tijorat faoliyatlari ham yoqqol namoyon bo‘lmoqda. Boshqacha qilib aytganda belgilangan ijtimoiy maqsadlarga tobora ko‘proq tijorat faoliyati orqali erishilmoqda.

Mamlakatning makroiqtisodiy o‘sishi va farovonligi ijtimoiy ishlab chiqarishning asosiy tarmoqlarining rivojlanish darajasiga bog‘liq bo‘lib, ular orasida ta’lim juda muhim rol o‘ynaydi. Har qanday davlatda ta’lim tizimni shakllantiruvchi omil bo‘lib, sifatli ta’lim ijtimoiy taraqqiyot va barqaror iqtisodiy o‘sishning asosidir. Oliy ta’lim muassasalarining yuqori

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

raqobatbardoshligi, ta'lim xizmatlari va bitiruvchilari unga muvozanat holatini saqlab qolish va bozorda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish imkonini beradi.

Asosiy qism. Oliy ta'lim muassasasi – tashkilot sifatida qaralib, uning asosiy maqsadi mamlakatning ijtimoiy iqtisodiy taraqqiyotiga xizmat qilib, aholining ta'lim darajasini oshirishdan iborat. Shuning bilan birga oliy ta'lim muassasasi o'z ustavida belgilangan vazifalarni amalga oshirishda qo'shimcha mablag'larni jalb qilishlari mumkin.

Raqobatbardoshlik ko'p qirrali tushuncha bo'lib, mahsulot, xizmat ko'rsatishning bozor sharoitlariga, iste'molchilarning o'ziga xos talablariga mos holda faoliyatida nafaqat sifat, texnik, iqtisodiy, estetik xususiyatlari bilan bir qatorda uni amalga oshirishning tijorat va narx, yetkazib berish muddati, tarqatish kanallari, xizmat ko'rsatish, reklama kabi shartlari nuqtai nazaridan muvofiqligini bildiradi. Bundan tashqari, mahsulot raqobatbardoshligining muhim tarkibiy qismi uning ishlash davridagi iste'mol xarajatlari darajasi sanaladi.

Davlat va jamiyat ehtiyojlari uchun oliy ta'lim muassasasi bir vaqtning o'zida ikkita bozorda faoliyat yuritadi. Oliy ta'lim muassasasi jamiyat iste'moli uchun ta'lim olish istagi borlar uchun ta'lim xizmatlarini taqdim etadi, shuningdek mehnat bozorining iste'moliga mos bo'lgan korxona va tashkilotlarga mehnat resurslari bilan ta'minla beradi. Oliy ta'lim muassasining o'ziga xos bo'lgan ikki tomonlama xususiyati uning xizmatlarini, maqsadli bozorlarini va iste'molchilar guruhlarini aniqlashda chalkashliklarni yuzaga keltiradi.

Oliy ta'lim muassasining bir vaqtning o'zida ikkita o'zaro bog'liq bozorlarda - ta'lim xizmatlari bozori va mehnat bozorida harakat qilishi, lekin ushbu ikkala bozorlarga ham bitta mahsulot taqdim etadi. Ta'lim muassasining asosiy faoliyati – ta'lim xizmatlarini ko'rsatishdan iborat. “Ta'lim xizmati” nimalarga namoyon bo'ladi? Misol uchun professor-o'qituvchining ma'ruzasidami, malaka oshirish kursidami yoki talabalar ilmiy faoliyati yoki sanoat vakillari bilan o'tkazilgan konferensiyadami? Oliy ta'lim muassasasining mahsuloti aniqroq ta'rifi ma'lum bir xizmatning umumiy faoliyatidagi o'rnini tushunish uchun juda muhim sanaladi.

Raqobat subyekti tushunchasini – oliy ta'limning ta'lim xizmati (tor ma'noda oliy ta'lim muassasasi mahsuloti) ta'lim ma'lumotlarini professor-o'qituvchidan talabaga to'g'ridan-to'g'ri, faol o'tkazish jarayoni sifatida aniqlanib, oliy ta'limi muassasalaridagi professor-o'qituvchilarning mehnat bozorida shaxsning raqobatbardoshligini va natijada belgilangan talabni ta'minlash uchun oliy ta'limga bo'lgan ehtiyojini qondirishga qaratilgan

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

faoliyati sanaladi. Ta'lim xizmati oliy ta'limda raqobat subyekti sifatida eng muhim farqlovchi xususiyatga ega - uning tashuvchisi, “konstruktori”, ijrochi, bilim, ko‘nikma va malakalarning tashuvchisi va egasi sifatida oliy ta'lim muassasining professor-o‘qituvchilari hisoblanadi.

Ta'lim-tarbiyaga yangicha yondoshish, ta'lim sifatini oshirish, mavjud ta'lim dasturlarini zamonaviy talablarga muvofiq isloh qilish va yosh avlod tarbiyasi muammolarini oqilona tarzda hal qilish imkoniyati yaratilgan bo‘lib, bu ulug‘ niyatlarni amalga oshirishda, avvalo, ta'lim tizimini maktab yoshigacha bo‘lgan bola tarbiyasidan boshlab, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash, yuksak aql-zakovat mohiyatini shakllantirish, buning uchun zamonaviy moddiy-texnik va axborot bazasini yaratishgacha bo‘lgan barcha sohalarni isloh etish kerak.

Pedagogik ijodkorlik manbai - bu ilg‘or pedagogik tajribadir. Ilg‘or pedagogik tajriba muammoli vaziyatlarga juda boydir. Ilg‘or pedagogik tajriba deganda, biz o‘qituvchining o‘z pedagogik vazifasiga ijodiy yondoshishi, o‘quvchilarning ta'lim-tarbiyasida yangi, zamonaviy, samarali yo‘l va vositalarni qidirib topishini tushunamiz. Ilg‘or pedagogik tajriba o‘qituvchi tomonidan qo‘llaniladigan ish shakli va usullari, uslub va vositalar hamda innovatsion texnologiyalardir. Ilg‘or pedagogik tajriba o‘rganish, unga asoslanib yangi pedagogik hodisa va qonuniyatlarni ochish, o‘quv-tarbiya jarayoniga yaxshi, sifatli o‘zgarishlar kiritish, o‘quvchilarning bilish faoliyatini boshqarish, yangi ko‘rinishdagi o‘quv jarayonini modellashtirish muammolarini yechishga sabab bo‘ladi. Ijodiy ishlaydigan o‘qituvchi faqatgina muvaffaqiyatli o‘qitish va tarbiyalash, ilg‘or o‘qituvchilar ish tajribalarini tahlil qila olish tadqiqotchilik ko‘nikma va malakalariga ham ega bo‘lishi zarur. Ilg‘or o‘qituvchi hamma vaqt pedagogika sohasidagi yangiliklarni bilishga intiladi, boshqa o‘qituvchilarning tajribalaridan foydalanishga hamda o‘z shaxsiy tajribalarini umumlashtirishga harakat qiladi.

Ta'lim tizimini isloh etish va uning sifatini oshirish vazifalari muvaffaqiyatli hal etilsa, ijtimoiy - siyosiy sohalar sekin o‘zgaradi, odamlar ongida demokratik qadriyatlar qaror topadi, inson jamiyatdagi o‘rnini ongli ravishda o‘zi belgilaydi.

Bugungi kunda hayotimizda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarning tub mohiyati bevosita ta'lim jarayoniga taqaladi. Ta'lim-tarbiya sohasida olib borilayotgan tub islohotlarning asosiy yo‘nalishlari quyidagilar:

- a) ta'lim mazumuni tizimini isloh qilish;
- b) ta'lim - tarbiya tizimini isloh qilish;
- c) ta'limning bozor iqtisodiyotiga asoslangan mexanizmini isloh qilish;
- d) ota-ona, o‘qituvchi va o‘quvchining ta'lim jarayoniga bo‘lgan yangicha
- e) qarashlarini shakllantirish;

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

f) yangi pedagogik texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishdan iborat.

Ta'lim mazmuni va uning tarkibini kengaytirish, chuqurlashtirish, bumazmunga nafaqat bilim, ko'nikma, malaka, balki umumisoniy madaniyatni tashkil etuvchi ijodiy faoliyat tajribasi, tevarak - atrofga munosabatlarni ham kiritish g'oyasi juda muhimdir. Ilg'or pedagogik, ijtimoiy tajribalar pedagogic mahoratni shakllantirishda muhim omildir. Yangi pedagogik texnologiyalarning asosiy tomoni maktab darsliklarini qaytadan yuksak darajada, yuqori saviyda tuzish lozimligidir. Darsliklar tuzish ko'p yillik ilmiy, madaniy, estetik, ma'naviy tajribalarga tayangan holda amalga oshirilmog'i kerak.

Ta'lim jarayonidagi pedagogik faoliyat o'z mehnatiga ko'ra ijodiyxarakterga ega. Ma'lumki, inson oldida biror muammo turgandagina ijodkorlikkaehtiyoy tug'iladi. O'qituvchilik faoliyati ana shunday xususiyatga ega. Pedagogik ijodkorlikning asosiy mohiyati pedagogik faoliyatning maqsadi va xarakteri bilan aniq. Pedagogik faoliyat kishi shaxsi, uning dunyoqarashi, e'tiqodi, ongi, xulq-atvoriga bo'ysungan son-sanoqsiz pedagogik masalalarini yechish jarayonidir.

Oliy ta'lim muassasalarining ta'lim xizmatlari bozorida raqobat omillari sirasiga:

- moddiy texnik ta'minoti;
- ta'lim jarayonlarining sifatli tashkil etilishi;
- professor-o'qituvchilarning tarkibi va ularning ilmiy salohiyati;
- mavjud ta'lim yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklarining iste'mol reytingi va mehnat bozoridagi bo'lgan talab darajasi;
- bakalavr ta'lim yo'nalishi va magistratura mutaxassisliklari uchun belgilangan o'qitish narxlari;
- malaka oshirish va qayta tayyorlash darajasi;
- maxsus ta'lim dasturlarining (dual, inklyuziv, eksternat, kechki, masofaviy va h.k.) mavjudligi;
- ilmiy tadqiqot ishlari va innovatsion faoliyatlari natijadorligi;
- xuddagi yetakchi ta'lim muassasalarining soni;
- bitiruvchilarning ish bilan bandiligining yuqori ko'rsatkichga erishishlari kabilar kiritiladi.

Ta'lim xizmatlarining raqobatbardoshligi bilan bir qatorda ta'lim muassasasining raqobatbardoshligi ham mavjud bo'lib, u taqdim etilayotgan barcha ta'lim dasturlarining raqobatbardoshligi va oliy ta'lim muassasasining imidji (obro'si)dan iborat. Siz nafaqat ta'lim xizmatlarining narxi va sifati, balki oliy ta'lim muassasasi imidji yordamida ham raqobat muhitida o'z mavqeingizni mustahkamlashingiz mumkin.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Rivojlangan bozorda narx va sifat jihatdan deyarli yaqin bo‘lgan ta‘lim xizmatlarini tanlash imkoniyati vujudga kelganda iste‘molchi bir qancha raqobatchilar mavjud bo‘lgan holatda, oliy ta‘lim muassasasining imidjiga qarashi mumkin, ya‘ni oliy ta‘lim muassasasi to‘g‘risida jamoatchilikning ijobiy fikrlari asosida shakllangan ijtimoiy-psixologik xususiyatlari inobatga olinadi.

Oliy ta‘lim muassasasining imidji bir nechta tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi:

- ta‘lim sifati, bakalavr ta‘lim yo‘nalishlari va magistratura mutaxassisliklari assortimenti, to‘lov shartnoma uchun belgilangan narxlar;
- oliy ta‘lim muassasasi bitiruvchilarining ish bilan kafolatli ta‘minlanishi;
- oliy ta‘lim muassasasi ta‘lim xizmatlarining ijtimoiy obro‘si;
- oliy ta‘lim muassasasining joylashuvi qulayligi;
- mijozning ijtimoiy mavqei – ya‘ni tanlash imkoniyatlari;
- oliy ta‘lim muassasasining reklamaning jozibadorligi va faoliyatini rag‘batlantirishning turli usullaridan foydalanilishi;
- ta‘lim xizmatlarini ko‘rsatish jarayonini tashkil etish usullari;
- ijtimoiy ahamiyatga ega muammolarni hal qilishda oliy ta‘lim muassasasining ishtiroki.

Ta‘lim xizmatlari bozorining ma‘lumotlar bilan to‘yinganligiga oliy ta‘lim muassasasi imidjini shakllantirishda aniq afzalliklarni yaratadi: imidjni yaxshilashga yordam beradigan omillar bozor tomonidan qisqa vaqt ichida baholanadi.

Oliy ta‘lim muassasasi imidjini oshirish dasturi quyidagilarni o‘z ichiga olishi kerak:

- ta‘lim muassasasida ko‘rsatilayotgan ta‘lim xizmatlari sifatini doimiy monitoring qilish;
- ta‘lim xizmatlarini taqsimlash yo‘llarini doimiy nazorat qilish;
- oliy ta‘lim muassasasi tomonidan ta‘lim xizmatlarini ko‘rsatish madaniyatini shakllantirish.

Xulosa va takliflar: Taqdim etilgan barcha bakalavr ta‘lim yo‘nalishlari va magistratura mutaxassisliklarida o‘qitish uchun qiymatni belgilash va mahsulot sifatini oshirish usullari bilan samarali faoliyat ko‘rsatish ta‘lim xizmatlari bozorining qiyin sharoitlarida ham muvaffaqiyatli raqobatlashish va o‘zgaruvchan bozor sharoitlariga munosib javob berish imkonini beradi.

Oliy ta‘lim muassasalarining raqobatbardoshligini ta‘minlash orqali hudud iqtisodiyotini yanada rivojlantirish bo‘yicha maqsadlarga erishish uchun quyidagi vazifalarni hal qilish zarur bo‘ladi:

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

1. Oliy ta’lim muassasalarining boshqaruv amaliyotiga strategik menejmentning ajralmas qismi sifatida raqobatbardoshlikni boshqarish konsepsiyasini kiritish;
2. Respublika va uning hududlaridagi ta’lim xizmatlari bozorini rivojlantirish bo‘yicha strategik qarorlar qabul qilishda oliygohlarning jamoasini jalb qilish;
3. Oliy ta’lim muassasalarining har tomonlama rivojlanishiga ko‘maklashish, ularning iqtisodiyotni mustahkamlashdagi harakatlarini rag‘batlantirish;
4. Oliy ta’lim muassasalarini rivojlantirish uchun ilmiy salohiyati, moddiy-texnik, inson resurslarini to‘la safarbar etish va integratsiyalash jarayonlarini kuchaytirish;
5. Hududiy, hududlararo va halqaro darajalarda oliy ta’lim muassasalarining o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni aloqalarini kuchaytirish;
6. Oliy ta’lim muassasalarini rivojlantirish uchun tashqi moliyaviy, moddiy va ijtimoiy resurslarni jalb qilish mexanizmlarini yaratish;
7. Oliy ta’lim muassasalarining jozibador imidjini va biznes muhiti uchun qulay investitsiya muhitini shakllantirish zarur bo‘ladi.

Yuqoridagilarning to‘laqonli amalga oshishi – oliy ta’lim muassasalari faoliyatida raqobat muhitini shakllantirishda va ular asosida hudud ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga erishishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmoni, <https://lex.uz/docs/4545884>
2. N.R. Kelchevskaya N.B. Proxorova M.V. Pavlova “Provedeniye finansovogo analiza gosudarstvennogo obrazovatel’nogo uchrejdeniya” (Izdaniye vtoroye, ispravlennoye). Yekaterinburg 2003, 126 st.
3. Xojayev A.S. Oliy ta’lim muassasalarida budjetdan tashqari mablag‘lar ichki auditi va nazoratini tashkil qilishning metodologik masalalari// “Soliq va hayot” elektron ilmiy-ommabop jurnali, IV son, 2022 yil, 108-117 betlar http://soliqvahayot.uz/packet/maqolalar/9852473_maqola.pdf 9-bet
4. Ekonomicheskaya ustoychivost vsshego uchebnogo zavedeniya / N.R. Kelchevskaya. Yekaterinburg: GOU UGTU–UPI, 2002. 77 s.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

**MILLIY UYG‘ONISH DAVRIDA JADID
MA‘RIFATPARVARLARINING BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDAGI
TA‘LIMiy VA TARBIYAVIY QARASHLARI**

Sulaymonova Nilufar O‘tkir qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

e-mail: nilufarsulaymonova961@gmail.com

ORCID: 0009-0008-6557-5813

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asr oxiri — XX asr boshlarida O‘rta Osiyoda yuz bergan milliy uyg‘onish davri kontekstida jadid ma‘rifatparvarlarining boshlang‘ich ta‘limdagi pedagogik qarashlari, usul-ul jadid metodologiyasi va tarbiyaviy g‘oyalarining mohiyati ilmiy-tarixiy tahlil asosida o‘rganiladi. Ismoil Gasprinskiy, Abdulla Avloniy, Munavvar Qori Abdurashidxonov, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Hamza Hakimzoda Niyoziy kabi yetakchi jadid arbobling pedagogik merosiga alohida e‘tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: *jadidchilik, usul-ul jadid, milliy uyg‘onish, boshlang‘ich ta‘lim, ma‘rifatparvarlik, tarbiya, pedagogik meros, ona tili ta‘limi.*

XIX asr oxiri, XX asr boshlarida Turkiston zaminida vujudga kelgan jadidchilik harakati xalqimiz ma‘naviy-ma‘rifiy uyg‘onish tarixida mutlaqo yangi tub burilishlarni boshlab berdi. Jadidlar uchun ta‘lim faqat bilim berish emas, balki shaxsni shakllantirish vositasi edi. Ular ta‘limni milliy ozodlik va iqtisodiy taraqqiyot bilan bevosita bog‘liq ko‘rdilar. “Millat taraqqiy etmog‘i uchun avvalo maktab isloh qilinmog‘i lozim” — degan g‘oya jadidchilik harakatining o‘zak shiori bo‘lib qoldi. Bu g‘oya Yevropa ma‘rifatparvarligi bilan hamohang bo‘lib, shu bilan birga Sharq axloqiy an‘analari bilan uyg‘un edi. Ular uchun yangilanishning bosh maqsadi- maktab, ta‘lim, til, matbuot va ma‘rifat edi.

Jadidchilik harakati XIX asrning 80-yillarida qrim-tatar ma‘rifatparvari Ismoil Gasprinskiy (1851—1914) tomonidan asos solingan bo‘lib, tez orada Qozon, Buxoro, Samarqand, Toshkent va Farg‘ona vodiysiga tarqaldi. Gasprinskiy 1883 yilda Baxchisaroyda “Tarjumon” gazetasini tashkil etdi va “Tilda, fikrda, ishda birlik” shiorini ilgari surdi.

O‘rta Osiyoda jadidchilik harakati o‘ziga xos xususiyatlar kasb etdi. Xususan, u yerda harakat ko‘proq boshlang‘ich ta‘limni isloh qilishga — yangi usul maktablarini ochishga, darsliklar yaratishga va ona tilida ta‘lim berishga qaratildi.[1.196 b.] 1900—1917 yillar orasida Turkiston o‘lkasida 100 dan ortiq yangi usul maktabi ochildi.

1-jadval. Jadidchilik harakatining bosqichlari va asosiy vakillari

Davr	Asosiy yo‘nalish	Yetakchi vakillar	Muhim voqealar
1880 —1900	Harakatning shakllanishi va dastlabki yangi usul maktablari	I.Gasprinskiy, M.Q.Abdurashidxonov	“Tarjumon” gazetasi (1883); dastlabki yangi usul maktablari
1900 —1910	Maktab va darsliklar yaratish, matbuot faoliyati	A.Avloniy, M.Behbudiy, A.Fitrat	“Shuhrat”, “Osiyo” gazeta va jurnallari; ko‘plab darsliklar nashr etildi
1910 —1917	Milliy teatr, adabiyot, keng miqyosli ta‘lim islohoti	H.H.Niyoziy, A.Qodiriy, C.Aymutov	Dramatik asarlar; maktab soni keskin oshdi; Toshkentda pedagog kurslari

Jadidlar ta‘lim islohotini amalga oshirishda turli vositalardan foydalandilar: yangi usul maktablarini tashkil etish, darsliklar va o‘quv qo‘llanmalari yaratish, gazeta-jurnallar orqali ma‘rifiy g‘oyalarni tarqatish, teatr va dramatik asarlar orqali xalqni ma‘rifatlashtirishga intilish shular jumlasidandir.

USUL-UL JADID METODOLOGIYASI VA BOSHLANG‘ICH TA‘LIM

Jadidlarning ta‘limdagi eng muhim yangiligi “usul-ul jadid” — yangi o‘qitish uslubi edi. An'anaviy “usul-ul qadim” (eski usul) da o‘quvchilar harflarni yodlab, so‘ng bo‘g‘inlar va so‘zlarni takrorlab o‘rganardi, bu jarayon 3—5 yilgacha cho‘zilar edi. Usul-ul jadidda esa tovush metodi asosida bolalar bir necha oyda savod chiqarishga o‘rganardi.

Munavvar Qori Abdurashidxonov (1878—1931) 1901 yilda Toshkentda birinchi yangi usul maktabini ochdi va o‘z darsligini — “Adibi avval” hamda “Adibisoniy”ni yaratdi. Bu darsliklar o‘zbek bolalari uchun ilk bor ona tili asosida tuzilgan o‘quv qo‘llanmalar bo‘lib, ularda savod o‘rgatish tovush metodi asosida qurilgan edi.

Abdulla Avloniy (1878—1934) esa “Birinchi muallim” (1907), “Ikkinchi muallim” (1912), “Turkiy guliston yohud axloq” (1913) darsliklarini yaratdi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

“Birinci muallim” — o‘zbek tilidagi birinchi alfavit darsligi bo‘lib, boshlang‘ich ta’limda til o‘rgatishning zamonaviy metodlarini aks ettirardi.

2-jadval. Usul-ul qadim va usul-ul jadidning qiyosiy tahlili

Mezon	Usul-ul qadim (Eski usul)	Usul-ul jadid (Yangi usul)
O‘qitish tili	Asosan arab va fors tili	Ona tili (o‘zbek, qozoq va h.k.)
O‘qitish metodi	Yodlash, takrorlash (mexanik)	Tovush metodi, mantiqiy tushuntirish
Savod o‘rgatish muddati	3—5 yil	3—6 oy
Fanlar doirasi	Faqat din va arabcha matnlar	Ona tili, hisob, tabiiy fanlar, tarix
O‘qituvchi tayyorgarligi	Mulla (maxsus pedagogik bilim talab etilmagan)	Maxsus tayyorlangan muallim
Darslik va o‘quv materiallari	Qo‘lyozma diniy matnlar	Maxsus nashr etilgan darsliklar
Ta’lim maqsadi	Diniy burch; Qur’on tilini bilish	Ma’rifat, kasb-hunar, fuqarolik tarbiyasi

JADIDLARNING TARBIYAVIY QARASHLARI: MILLIY VA INSONIY KAMOLOT

Jadid ma’rifatparvarlarining tarbiyaviy qarashlari an’anaviy islomiy axloq bilan zamonaviy ilg‘or pedagogik g‘oyalarni uyg‘unlashtirish asosida qurilgan edi. Ular axloqiy tarbiyani ta’limning ajralmas qismi deb hisoblashdi va bunda ona tilining o‘rni beqiyos ekanligini alohida ta’kidlashdi.

Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yohud axloq” asari jadid tarbiya nazariyasining yuksak namunasi hisoblanadi. Ushbu asarda muallif axloqiy tarbiyaning to‘rt asosiy ustunini ko‘rsatadi: ilm va ma’rifat, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, insoniylik va hamjihatlik Avloniy ta’lim deganda faqat bilim berish emas, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirishni nazarda tutdi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Hamza Hakimzoda Niyoziy (1889—1929) tarbiyaviy qarashlarda ayniqsa xotin-qizlar ta’limiga alohida e’tibor qaratdi. Uning “Yengil adabiyot” (1914), “O‘qish kitobi” (1914) asarlari va maktab pesalari bolalar tarbiyasida ijodiy va estetik yondashuvning muhimligini aks ettiradi. Hamza xotin-qizlar maktablarini ochdi va bu bilan jadidchilikning ijtimoiy tarbiya g‘oyalari amaliyotda namoyon etdi.

Abdurauf Fitrat (1886—1938) tarbiyaviy qarashlarda eng keskin islohotchi sifatida ajralib turadi. Uning “Munozara” asarida an’anaviy madrasa tarbiyasi bilan zamonaviy ta’lim g‘oyalari orasidagi keskin ziddiyat badiiy dialog shaklida tasvirlangan. Fitrat ta’lim tizimida ayollar va erkaklar teng huquqqa ega bo‘lishi kerakligini, ilm-fan va texnika asoslari barcha uchun ochiq bo‘lishi zarurligini ta’kidladi.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA ONA TILI VA MILLIY TARBIYA

Jadid ma’rifatparvarlarining pedagogik tizimida ona tili ta’limi markaziy o‘rinni egallaydi. Ular o‘quvchining o‘z ona tilida ta’lim olishi nafaqat pedagogik jihatdan samarali, balki milliy o‘zligini anglash uchun ham zarur ekanligini ta’kidladilar. Bu g‘oya zamonaviy xalqaro pedagogika fani — L.Vygotskiy, J.Piaje va boshqalarning — ilmiy xulosalari bilan ham uyg‘un keladi.

Munavvar Qori Abdurashidxonov o‘zining “Adibi avval” darsligida quyidagi metodologik tamoyillarni amalga oshirdi: birinchidan, harflarni tovush asosida o‘rgatish; ikkinchidan, so‘zlarni ma’no asosida tushuntirish; uchinchidan, sodda gaplardan murakkabga bosqichma-bosqich o‘tish. Bu tamoyillar zamonaviy boshlang‘ich ta’lim metodikasi bilan to‘liq muvofiq keladi.

Abdulla Avloniyning “Birinci muallim” darsligi esa o‘zbek pedagogika tarixida metodologik yangilik sifatida alohida ahamiyatga ega. Ushbu darslikda vizual obrazlar, she’riy matnlar va amaliy mashqlar birgalikda qo‘llaniladi. Avloniy ta’limda bolaning psixologik xususiyatlarini — qiziquvchanlik, o‘yin orqali o‘rganish, taqlid — hisobga olish zarurligini amaliyotda ko‘rsatdi.

4-jadval. Jadid darsliklaridagi pedagogik metodlarning zamonaviy o‘xshashligi

Jadid metodi	Namoyanda	Zamonaviy pedagogik ekvivalenti
Tovush (fonetik) metodi — harflarni yodlash emas, tovushdan boshlab o‘rgatish	M.Q.Abdurashidxonov, A.Avloniy	Fonematik ong rivojlantirish — zamonaviy savod metodikasi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ko‘rgazmali ta’lim — rasm va vizual material orqali tushuntirish	A.Avloniy, Hamza	Vizual-fazoviy o‘rganish (Visual-spatial learning)
Bosqichli murakkablashuv — soddan murakkabga	M.Behbudiy, M.Q.Abdurashidxonov	Scaffolding — zamonaviy konstruktivizm tamoyili
Axloqiy hikoyalar orqali tarbiya	A.Avloniy, Hamza	Narrativ pedagogika, qiymatlar tarbiyasi (values education)
Vatanparvarlik mavzuli matnlar	M.Behbudiy, A.Fitrat	Fuqarolik tarbiyasi (Civic education)

Jadid ma’rifatparvarlarining pedagogik merosini baholashda, birinchi navbatda, ularning boshlang‘ich ta’limda amalga oshirgan islohotlarining uzoq muddatli ta’sirini ko‘rish zarur. Jadidlar yaratgan usul-ul jadid maktablari XX asr boshlarida o‘z zamoni uchun ilg‘or bo‘lgan pedagogik tizimni ifodalardi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

7. Boltaboyev H. Jadidchilik va ma’rifat. — Toshkent: “Ma’naviyat”, 2001. — 240 b. (Jadidlar tomonidan foydalanilgan ta’lim vositalari: gazeta, teatr, darsliklar haqida.)

8. Rashidova D. Jadidlar pedagogikasi. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2010. — 178 b. (Usul-ul qadim va usul-ul jadidning qiyosiy tahlili; ta’lim muddatlari va metodologik farqlari.)

9. Abdurashidxonov M.Q. Adibi avval. — Toshkent, 1901; Adibi soniy. — Toshkent, 1902. (Munavvar Qori Abdurashidxonovning o‘zbek bolalari uchun tayyorlagan birinchi yangi usul darsliklari; O‘zbekiston Milliy kutubxonasida saqlanadi.)

10. Avloniy A. Birinchi muallim. — Toshkent, 1907; Turkiy guliston yohud axloq. — Toshkent, 1913. Nashr: Toshkent, “Fan”, 1992. — 189 b. (Abdulla Avloniyning pedagogik merosi: o‘zbek tilidagi birinchi alfavit darsligi va axloq kitobi.)

11. Behbudiy M. Risolai asbobi savod. — Samarqand, 1904; Muntaxabi jug‘rofiyai umroniy. — Samarqand, 1903. (Behbudiyning boshlang‘ich ta’lim uchun yaratgan darsliklari; O‘zbekiston FA Sharqshunoslik instituti fondida mavjud.)

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

12. Ergashev I. Jadidlar tarbiya nazariyasi. — Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2008. — 163 b. (Jadid ma’rifatparvarlarining axloqiy tarbiya haqidagi qarashlarining tizimli tahlili.)

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Курбанова Шоира Абдурахимовна

*Докторант 1-курса Термезского государственного педагогического
института*

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и прикладные аспекты развития педагогической толерантности в условиях глобальной цифровой трансформации образования. Автором обосновывается переход от традиционного понимания толерантности как качества личности к её трактовке как сложной профессиональной метакомпетенции — «цифровой гуманности». Выявлены специфические риски виртуальной среды, такие как цифровой разрыв, дефицит невербальной коммуникации и сетевая агрессия. В работе представлена авторская трехкомпонентная модель педагогической толерантности, включающая когнитивный, эмоционально-ценностный и деятельностно-технологический элементы. Особое внимание уделяется механизмам минимизации конфликтогенности и профилактике кибербуллинга через развитие цифровой эмпатии и технологической гибкости педагога.

Ключевые слова: цифровая трансформация образования, педагогическая толерантность, цифровая гуманность, цифровая эмпатия, кибербуллинг, цифровой разрыв, метакомпетенция, информационная этика, технологическая гибкость.

Abstract. The article examines the theoretical and applied aspects of pedagogical tolerance development in the context of global digital transformation of education. The author substantiates the transition from the

traditional understanding of tolerance as a personal trait to its interpretation as a complex professional meta-competence — "digital humanity." Specific risks of the virtual environment, such as the digital divide, lack of non-verbal communication, and online aggression, are identified. The paper presents the author's three-component model of pedagogical tolerance, which includes cognitive, emotional-evaluative, and activity-technological elements. Special attention is paid to the mechanisms for minimizing conflict and preventing cyberbullying through the development of a teacher's digital empathy and technological flexibility.

Keywords: digital transformation of education, pedagogical tolerance, digital humanity, digital empathy, cyberbullying, digital divide, meta-competence, information ethics, technological flexibility.

Введение. Глобальная цифровая трансформация образовательного пространства повлекла за собой коренную перестройку системы педагогического взаимодействия. Переход к высокотехнологичной образовательной среде, характеризующейся опосредованным характером коммуникации и интенсивным внедрением ИКТ-инструментов, ставит перед педагогическим сообществом задачу переосмысления классических этических категорий. В этих условиях **педагогическая толерантность** приобретает статус детерминирующей профессиональной компетенции, обеспечивающей конструктивный диалог в поликультурном цифровом пространстве.

Процесс цифровизации порождает специфические риски: от дефицита невербальной информации в виртуальном общении до возникновения новых форм девиантного поведения в сети (кибербуллинг, сетевая агрессия). Существующие традиционные методики формирования толерантности зачастую не учитывают специфику цифровой среды, что приводит к возникновению психологических барьеров и росту

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

коммуникативных деструкций в системе «учитель – учащийся».

Следовательно, возникает острая необходимость в теоретическом обосновании концептуальных основ педагогической толерантности, адаптированных к реалиям цифровой реальности. Цель статьи заключается в теоретическом анализе и систематизации концептуальных основ развития педагогической толерантности учителей в условиях цифровой трансформации образования, а также в определении структурных компонентов данной компетенции.

Анализ научной литературы

Исследование педагогической толерантности в условиях цифровой трансформации образования требует междисциплинарного подхода, объединяющего философию образования, цифровую педагогику и социологию. Традиционное понимание педагогической толерантности, заложенное в работах Е.Ю. Клепцовой, трактует ее как профессионально значимое качество личности, проявляющееся в принятии инаковости ученика и минимизации конфликтности^[5,6]. В современных исследованиях этот концепт расширяется: исследователи подчеркивают переход от «пассивного терпения» к «активному конструктивному взаимодействию» в условиях многообразия культур и мнений. Цифровизация образования вносит существенные коррективы в субъект-субъектное взаимодействие. А.Ю. Уваров отмечает, что переход к цифровым форматам обучения деперсонализирует коммуникацию, создавая новые этические дилеммы^[9,11]. В литературе выделяют следующие проблемные зоны:

Цифровой разрыв: неравенство доступа к технологиям как источник социальной нетолерантности.

Снижение эмпатии: опосредованное общение через экраны гаджетов затрудняет распознавание эмоционального состояния обучающегося, что ставит под угрозу традиционные механизмы толерантного общения^[12].

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ключевым трендом последних лет является формирование концепции «цифровой толерантности» педагога. И.А. Алехина подчеркивает, что в условиях виртуализации образования толерантность трансформируется в цифровую этику и культуру сетевого общения ^[5]. Современные авторы настаивают на необходимости развития «цифровой компетентности как формы толерантности», которая включает в себя: *Уважение к интеллектуальной собственности и праву на частную жизнь (privacy)*^[10].

Навыки модерации цифровых дискуссий для предотвращения кибербуллинга ^[7]. *Способность работать с инклюзивными цифровыми инструментами, доступными для лиц с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ)* ^[2].

Методы исследования

Для обеспечения достоверности результатов был применен комплекс взаимодополняющих методов, адаптированных к специфике цифровой образовательной среды:

- **Контент-анализ нормативно-правовых актов и локальных регламентов:** Данный метод был направлен на изучение формализованных требований к поведению субъектов образования. Особое внимание уделялось выявлению **дескрипторов толерантности** — ключевых слов и понятий, таких как «взаимное уважение», «недопустимость дискриминации», «информационная этика», «цифровой этикет». Исследование позволило установить степень соответствия существующих норм новым вызовам цифровой коммуникации.
- **Компаративный анализ моделей педагогического взаимодействия:** Метод использовался для сопоставления традиционного

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

(«face-to-face») и опосредованного (дистанционного/гибридного) форматов обучения. В фокусе внимания находились «зоны напряженности»:

- o Снижение уровня эмпатии из-за отсутствия невербальных сигналов;
- o Разрыв в технологических компетенциях («цифровой разрыв»);
- Проблемы соблюдения личных границ в режиме 24/7. Сравнение позволило определить, какие аспекты педагогической толерантности остаются неизменными, а какие требуют концептуальной переработки в цифровой среде ^[3].

На основе системного подхода была разработана многокомпонентная модель педагогической толерантности в условиях цифровизации. Модель включает:

1. **Когнитивный компонент:** знание особенностей цифровой коммуникации и возможных рисков.
2. **Эмоционально-ценностный компонент:** внутренняя установка на принятие «цифровой инаковости» и готовность к диалогу без предубеждений.
3. **Технологический компонент:** владение инструментами, позволяющими поддерживать инклюзивную и безопасную среду (модерация чатов, работа с ассистивными технологиями) ^[4].

Обсуждение и результаты

Обсуждение полученных результатов позволяет соотнести их с существующими научными дискуссиями и выделить ключевые точки роста для современной педагогики.

Традиционная педагогическая толерантность базировалась на непосредственном эмоциональном контакте. Наши результаты подтверждают опасения А.Ю. Уварова о риске деперсонализации, однако мы полагаем, что цифровая среда не только «отнимает» невербалику, но и

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

«дает» новые формы выражения принятия (например, через асинхронную поддержку, индивидуальные образовательные траектории). Толерантность в цифровом мире становится более **интеллектуализированной и операциональной**^[3].

Обсуждая технологический компонент толерантности, следует согласиться с исследователями, что «цифровой разрыв» — это не техническая, а социально-педагогическая проблема. Педагогическая толерантность сегодня — это, прежде всего, **технологическая гибкость**. Учитель, требующий от всех учеников одинаково мощного «железа» или высокой скорости печати, проявляет профессиональную нетолерантность, что ведет к педагогической запущенности части класса.

Важным дискуссионным моментом является расширение границ ответственности педагога.

Заключение

Проведенное исследование теоретических и прикладных аспектов педагогической толерантности в условиях цифровой трансформации образования позволяет сформулировать следующие выводы:

1. **Концептуальный сдвиг.** В условиях цифровизации педагогическая толерантность перестает быть исключительно атрибутивным качеством личности (чертой характера) и трансформируется в **сложную метакомпетенцию**. Она интегрирует в себе традиционные гуманистические установки и новые «цифровые» навыки, становясь необходимым условием профессиональной выживаемости педагога в высокотехнологичной среде.

2. **Обновление структуры.** Разработанная трехкомпонентная модель (когнитивный, эмоционально-ценностный и деятельностно-технологический компоненты) доказывает, что современная толерантность учителя невозможна без **технологической грамотности**.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3. Минимизация рисков. Основными барьерами на пути к реализации толерантного взаимодействия в цифровой среде остаются «цифровой разрыв» и снижение эмпатии.

4. Практическая значимость. Теоретическое обоснование концептуальных основ толерантности открывает путь к созданию специализированных программ повышения квалификации. Акцент в таких программах должен быть смещен с чисто технического обучения на развитие **цифровой этики и культуры медиации**, что позволит минимизировать конфликтогенность виртуального образовательного пространства.

Таким образом, цифровая трансформация не нивелирует ценность педагогической толерантности, но переводит её на уровень **высокотехнологичного гуманизма**, где уважение к личности ученика реализуется через создание доступной, безопасной и этически выверенной цифровой образовательной среды.

Список использованной литературы

1. **Алехина И. А.** Формирование этики сетевого взаимодействия педагогов. — М.: Просвещение, 2023. — С. 54–61.
2. **Бондаренко С. В.** Социальная структура виртуальных сетевых сообществ. — Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 2004. — С. 210–225.
3. **Бочаров С. В.** Цифровая конфликтология в образовании: вызовы и решения // Вестник психологии и педагогики. — 2022. — Т. 14. — № 2. — С. 45–58.
4. **Зимняя И. А.** Ключевые компетенции — новая парадигма результата современного образования // Высшее образование сегодня. — 2003. — № 5. — С. 34–42.
5. **Иванов И. И.** Цифровая педагогика: вызовы и перспективы // Вестник образования. — 2024. — № 3. — С. 45–52.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

6. **Клепцова Е. Ю.** Психология и педагогика толерантности. — М.: Академический проект, 2018. — С. 88–102.

7. **Кузнецов В. П.** Правовые основы цифровой образовательной среды. — М.: Юрайт, 2024. — С. 110–115.

8. **Роберт И. В.** Аксиологический подход к развитию образования в условиях цифровой трансформации // Педагогика. — 2020. — Т. 84. — № 3. — С. 5–16.

9. **Сидоров А. А.** Социальное неравенство в эпоху цифровизации // Социология образования. — 2023. — № 1. — С. 12–19.

10. **Смирнова Е. В.** Кибербуллинг в образовательной среде: пути предотвращения // Педагогический вестник. — 2024. — № 5. — С. 78–85.

11. **Уваров А. Ю.** Цифровая трансформация школы: уроки пандемии. — М.: ВШЭ, 2021. — С. 15–24.

12. **Green K.** Digital empathy in virtual classrooms // Journal of Educational Computing. — 2025. — Vol. 14. — P. 102–115.

O‘ZBEKISTONDA UYDA YAKKA TARTIBDA TA’LIM BERISHDA SUBYEKTLAR HAMKORLIGINING HOZIRGI HOLATI.

Tadqiqotchi: Olloqulov Ma’rufjon Bahromjon o‘g‘li
Surxondaryo viloyati Oltinsoy tumani
17-umumiy o‘rta ta’lim
maktabi o‘qituvchi –logopedi.
ADPI mustaqil tadqiqotchisi.

Annotatsiya. Mazkur tezis O‘zbekistonda uyda yakka tartibda ta’limni tashkil etishda hamkor subyektlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirning amaliy holatini tahlil qiladi. Tadqiqot maqsadi hamkorlikning institutsional modeli, funksiyalari va uzilish nuqtalarini aniqlashdir. Metodologiya normativ-huquqiy tahlil, qiyosiy-pedagogik yondashuv va amaliy jarayonlarni diagnostik talqin qilishga tayangan. Ilmiy yangilik sifatida hamkorlikning mezonli indikatori va muvofiqlashtirish mexanizmi taklif etiladi.

Аннотация. В тезисе анализируется современное состояние взаимодействия субъектов при организации индивидуального обучения на

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

дому в Узбекистане. Цель исследования состоит в выявлении институциональной модели сотрудничества, его функций и «разрывов» в реализации. Методология включает нормативно-правовой анализ, сравнительно-педагогический подход и диагностическую интерпретацию практик. Научная новизна выражена в предложении системы критериев оценки сотрудничества и механизма координации участников процесса.

Annotation. This thesis examines the current state of stakeholder collaboration in organizing individual home-based education in Uzbekistan. The study aims to identify the institutional model, key functions, and implementation gaps in cooperation among participants. Methodology relies on regulatory analysis, comparative pedagogical reasoning, and diagnostic interpretation of educational practices. Scientific novelty is presented through a criteria-based collaboration indicator framework and a coordination mechanism to improve continuity and accountability in service delivery.

Kalit so‘zlar : uyda yakka tartibda ta’lim; hamkorlik subyektlari; pedagogik konsilium; individual ta’lim rejasi; monitoring va baholash; ota-ona ishtiroki; inklyuziv ta’lim.

Ключевые слова: индивидуальное обучение на дому; субъекты сотрудничества; педагогический консилиум; индивидуальный учебный план; мониторинг и оценивание; участие родителей; инклюзивное образование.

Keywords: individual home-based education; stakeholder collaboration; pedagogical council; individualized education plan; monitoring and assessment; parental involvement; inclusive education.

Uyda yakka tartibda ta’lim umumiy o‘rta ta’lim tizimida ta’lim olish imkoniyatlari cheklangan yoki sog‘lig‘i sabab muntazam ta’lim muassasasiga qatnasha olmaydigan o‘quvchilar uchun muqobil emas, balki teng huquqli ta’lim xizmatining alohida tashkil etilish shakli sifatida qaraladi. Bunda sifat ko‘rsatkichi faqat dars soatlarining o‘tilgani bilan emas, balki ta’lim natijalari, psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlashning uzluksizligi, o‘quvchining ijtimoiylashuvi va oila resurslarining maqsadli safarbar etilishi bilan belgilanadi. Shuning uchun uyda yakka tartibda ta’limning amaliy samaradorligi ko‘p subyektli hamkorlikka, ya’ni maktab ma’muriyati va fan o‘qituvchilari, sinf rahbari, maktab psixologi hamda zarur hollarda tibbiy xodimlar, mahalliy boshqaruv va metodik xizmatlar, ota-onalar o‘rtasidagi vazifalar taqsimoti va mas’uliyatning aniq kelishilganligiga bevosita bog‘liqdir. Hamkorlik muammosi dolzarb bo‘lishining sababi shundaki, uy sharoitida ta’lim berishning tashkiliy jihatlarini ko‘pincha “dars o‘tish” darajasida qolib ketadi, holbuki pedagogik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

rejalashtirish, muvofiqlashtirish, individual yondashuv va natijalarni baholashni birlashtirgan kompleks boshqaruv modeli talab etiladi [1; 2].

Mavjud holatni tahlil qilishda birinchi navbatda hamkorlik subyektlarining institutsional maqomini ajratish zarur: ta’lim tashkiloti uyda ta’lim xizmatining buyurtmachisi va ijrochisi sifatida jarayonni rejalashtiradi; ota-ona (yoki qonuniy vakil) ta’lim muhitini yaratish, dars jadvaliga rioya etish, bolaga motivatsion va kundalik qo‘llab-quvvatlash ko‘rsatish orqali hamkor ijrochi rolini bajaradi; o‘quvchi esa individual imkoniyatlari doirasida faol subyekt sifatida baholash mezonlari va o‘z-o‘zini boshqarish elementlarini egallab borishi lozim. Shu uchlikning samarali ishlashi uchun muvofiqlashtiruvchi bo‘g‘in sifatida maktab ma’muriyati hamda sinf rahbari yetakchi hisoblanadi, ammo amaliyotda ularning rolida ikki xil og‘ish kuzatiladi: birinchisi, ortiqcha ma’muriyatchilik sabab pedagogik moslashuvning pasayishi; ikkinchisi, aksincha, nazoratning sustligi natijasida ta’lim natijalari bo‘yicha yagona javobgarlikning “yo‘qolishi”. Shu nuqtada hamkorlikni “aloqa mavjudligi” sifatida emas, balki “birgalikda qabul qilingan qaror va birgalikdagi javobgarlik” sifatida talqin qilish ilmiy-metodik jihatdan asosliroqdir [3].

Uyda yakka tartibda ta’limni tashkil etishda hamkorlikning markaziy hujjati individual ta’lim rejasi va unga mos ta’lim trayektoriyasidir. Bu reja o‘quvchining sog‘lig‘i, psixologik holati, o‘qish sur‘ati, fanlar bo‘yicha tayyorgarlik darajasi va oilaviy sharoitini birlashtirgan diagnostik xulosaga tayangan holda ishlab chiqilgandagina haqiqiy boshqaruv instrumentiga aylanadi. Aks holda reja formal xarakter kasb etib, amaliy jarayonda dars soatlarini taqsimlash varag‘iga tushib qoladi. Diagnostik komponentning yetarli ishlamasligi hamkorlikdagi birinchi uzilish nuqtasidir: o‘qituvchi o‘z fanidan dars o‘tadi, ota-ona dars o‘tilishiga sharoit yaratadi, biroq o‘quvchi rivojlanishidagi kompleks o‘zgarishlar, ayniqsa, kommunikativ, emotsional-irodaviy va o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalaridagi siljishlar tizimli kuzatuvga olinmaydi. Pedagogik diagnostikaning muntazam olib borilishi esa o‘qituvchi, psixolog va ota-onaning bir xil “ma’lumot tilida” muloqot qilishini, ya’ni qarorlar subyektiv taassurotga emas, kuzatuv va o‘lchovga tayanganini ta’minlaydi [4].

Hamkorlikning ikkinchi muhim qatlamini kommunikatsiya arxitekturasini tashkil etadi. Uyda ta’lim sharoitida “tez-tez uchrashish” imkoniyati cheklangan bo‘lgani uchun axborot almashinuvi kanallari, uchrashuvlar davriyligi va fikr-mulohaza tartibi oldindan kelishilishi kerak. Aks holda, vazifalar ko‘pincha norasmiy kelishuvlar orqali bajariladi va bu holat mas’uliyat chegaralarini xiralashtiradi. Masalan, o‘qituvchi o‘quv dasturini bajarishni birlamchi maqsad

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

deb olganda, ota-ona esa farzandining jismoniy holatini birlamchi deb biladi; bu ikki ustuvorlik o‘zaro muvozanatlanmasa, dars qoldirishlar, baholashdagi ziddiyatlar yoki o‘quvchining ortiqcha zo‘riqishi yuzaga keladi. Shuning uchun hamkorlikda konsilium formatini joriy etish, ya’ni muayyan davriylikda ma’muriyat, sinf rahbari, fan o‘qituvchilari, psixolog va ota-onaning qisqa, lekin mazmunan yo‘naltirilgan muhokamasini yo‘lga qo‘yish, qarorlarni bayonnoma va vazifalar rejasida mustahkamlash samarali hisoblanadi. Bunday yondashuv xalqaro tadqiqotlarda ham oilaning faol ishtiroki va maktabning koordinatsion liderligi ta’lim natijalarini yaxshilovchi omil sifatida qayd etiladi [5].

Hamkorlikning uchinchi qatlamida monitoring va baholash tizimi turadi. Uyda yakka tartibda ta’limda baholash nafaqat bilim, ko‘nikma va malakalarni aniqlash, balki o‘quvchining moslashuv imkoniyatlarini hisobga olgan holda motivatsiyani qo‘llab-quvvatlash vazifasini ham bajaradi. Amaliyotda baholashning shaffof mezonlari yetarli darajada kelishilmagan hollarda ota-onada “haqqoniylik” borasida shubha paydo bo‘ladi, o‘qituvchida esa yuklama va mas’uliyat nomutanosibligi hissi kuchayadi. Shu sababli baholash mezonlari individual ta’lim rejasiga bog‘langan, lekin davlat ta’lim talablari bilan muvofiqlashtirilgan ko‘rinishda ishlab chiqilishi, oraliq natijalar bo‘yicha qisqa tahliliy ma’lumot ota-onaga muntazam taqdim etilishi zarur. Bu yerda muhim jihat shundaki, monitoring faqat nazorat sifatida emas, balki qo‘llab-quvvatlovchi teskari aloqa sifatida qurilganda hamkorlikning ishonch kapitali oshadi [2; 6].

Tahlil natijasida hamkorlikning hozirgi holatini tavsiflovchi muammolar uch guruhga jamlanadi. Birinchi guruh tashkiliy-huquqiy talqinlar bilan bog‘liq bo‘lib, vazifalar taqsimoti, hujjatlashtirish va mas’uliyat chegaralarining bir xil tushunilmasligi ko‘rinishida namoyon bo‘ladi; bu holat ayrim ta’lim muassasalarida uyda ta’limni “individual repetitorlik” bilan adashtirishga ham olib keladi. Ikkinchi guruh metodik muammolar bo‘lib, individual rejalashtirishning diagnostik asoslari, moslashtirilgan didaktik materiallar, o‘quv yuklamasini sog‘liq holatiga muvofiq taqsimlash kabi masalalarda yagona yondashuv yetishmasligi kuzatiladi. Uchinchi guruh kommunikativ-psixologik muammolar bo‘lib, ota-onaning pedagogik kompetensiyasi notekisligi, o‘qituvchining uy sharoitiga kirib borishi bilan bog‘liq etik nozikliklar, o‘quvchining ijtimoiy ajralib qolish xavfi hamda motivatsiyaning pasayishi kabi omillarni qamrab oladi. Ushbu guruhlar o‘zaro bog‘langan: metodik noaniqlik kuchaysa, baholashdagi ziddiyatlar ortadi; kommunikatsiya sust bo‘lsa, tashkiliy qarorlar formal tus oladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Mazkur tezis doirasida hamkorlikning sifatini baholash uchun mezonli indikator yondashuvi taklif etiladi. U uch blokdan iborat: rejalashtirish indikatorlari (diagnostika mavjudligi, individual rejaning moslashuv darajasi, mas’ul ijrochilar ko‘rsatilgani), jarayon indikatorlari (uchrashuvlar davriyligi, teskari aloqa protokoli, didaktik resurslar bilan ta’minlanish), natija indikatorlari (o‘quv yutuqlari dinamikasi, ijtimoiylashuv elementlari, o‘quvchining o‘z-o‘zini boshqarish ko‘rsatkichlari). Indikatorlar amaliyotga “hisobot uchun” emas, hamkorlikdagi kelishuvlarni aniq va tekshiriladigan shaklga keltirish uchun kiritiladi. Shuningdek, muvofiqlashtirish mexanizmi sifatida pedagogik konsiliumning institutsional tartibi, individual reja bo‘yicha mas’ul shaxs, ota-onalar bilan axborot almashish reglamenti va baholashning shaffof mezonlari majmuasi asoslanadi. Bunday mexanizm uyda ta’limning o‘ziga xos sharoitida ishtirokchilar harakatini bir maqsadga yo‘naltirib, resurslar takror sarflanishini kamaytiradi va ta’lim natijalarini barqarorlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda uyda yakka tartibda ta’lim berishda subyektlar hamkorligining hozirgi holati ijobiy institutsional asoslar mavjudligi bilan birga, amaliyotda diagnostik rejalashtirish, muvofiqlashtirilgan kommunikatsiya va shaffof baholash bo‘g‘inlarida uzilishlar saqlanib qolayotganini ko‘rsatadi. Hamkorlikni sifat jihatidan kuchaytirish uchun individual ta’lim rejasini konsilium orqali birgalikda ishlab chiqish, monitoringni qo‘llab-quvvatlovchi teskari aloqa sifatida yo‘lga qo‘yish, vazifalar va mas’uliyat chegaralarini reglamentlash hamda natijalarni mezonli indikatorlar asosida muntazam tahlil qilish zarur. Natijada uy sharoitida ta’lim oluvchi o‘quvchining ta’limiy yutuqlari bilan bir qatorda, psixologik barqarorligi va ijtimoiy integratsiyasi ham tizimli ta’minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Umumiy o‘rta ta’lim to‘g‘risidagi nizom: normativ-huquqiy hujjat. Toshkent, 2017. 52 b.
2. Yuldashev J. G., Usmonov S. A. Pedagogik texnologiyalar: darslik. Toshkent: O‘qituvchi, 2019. 320 b.
3. Vygotskiy L. S. Pedagogicheskaya psikhologiya. Moskva: Yurayt, 2020. 480 s.
4. Avliyoqulov N. X., Musaeva N. N. Pedagogik diagnostika va monitoring: o‘quv qo‘llanma. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. 208 b.
5. Epstein J. L. School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools. Boulder: Westview Press, 2018. 560 p.
6. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. Paris: UNESCO Publishing, 2017. 48 p.

BO‘LAJAK TARBIYA FANI O‘QITUVCHILARINI KASBIY-METODIK RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YONDASHUVLARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Yoqubaliyeva D.P.

**Andijon davlat pedagogika instituti,
Pedagogika va psixologiya kafedrası o‘qituvchisi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarining kasbiy-metodik tayyorgarligini oshirishda zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlarning o‘rni tahlil qilingan. Tadqiqotda “Tarbiya” fanini o‘qitishning o‘ziga xos xususiyatlari, bo‘lajak pedagoglarning psixologik barqarorligi va metodik mahoratini shakllantirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, ta’lim tizimidagi islohotlar va normativ-huquqiy hujjatlar asosida o‘qituvchi tayyorlashning innovatsion modeli taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: Tarbiya fani, kasbiy-metodik rivojlanish, pedagogik-psixologik yondashuv, kompetentlik, ma’naviy-axloqiy tarbiya, refleksiv yondashuv, pedagogik mahorat.

Аннотация. В данной статье анализируется роль современных педагогических и психологических подходов в совершенствовании профессионально-методической подготовки будущих учителей образования. Рассматриваются особенности преподавания предмета «Образование», вопросы формирования психологической устойчивости и методических навыков будущих учителей. Также предлагается инновационная модель подготовки учителей, основанная на реформах системы образования и нормативно-правовых актах.

Ключевые слова: педагогика, профессионально-методическое развитие, педагогико-психологический подход, компетентность, духовно-нравственное воспитание, рефлексивный подход, педагогические навыки.

Abstract. This article analyzes the role of modern pedagogical and psychological approaches in improving the professional and methodological training of future teachers of education. The study covers the specific features of teaching the subject "Education", the issues of forming the psychological stability and methodological skills of future teachers. Also, an innovative model of teacher training is proposed based on reforms in the education system and regulatory legal acts.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Keywords: Educational science, professional and methodological development, pedagogical and psychological approach, competence, spiritual and moral education, reflexive approach, pedagogical skills.

KIRISH. Yangi O‘zbekistonni barpo etish sharoitida yosh avlodni ma’naviy-axloqiy jihatdan yetuk, vatanparvar va komil inson qilib tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Zero, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Biz ta’lim va tarbiya tizimining barcha bo‘g‘inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o‘zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz”. Ayniqsa, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi 422-sonli “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori ushbu sohada yangi davrni boshlab berdi. Mazkur fan “Odobnoma”, “Vatan tuyg‘usi”, “Milliy istiqlool g‘oyasi va ma’naviyat asoslari” hamda “Dunyo dinlari tarixi” fanlarini birlashtirgan holda, yaxlit va tizimli tarbiya modelini yaratdi.

Biroq, ushbu fanni o‘qitishda quruq nazariyadan qochib, o‘quvchilarning qalbi va ongiga yetib boradigan metodikani qo‘llash uchun bo‘lajak o‘qituvchilarni maxsus pedagogik-psixologik tayyorgarlikdan o‘tkazish dolzarb hisoblanadi. Bugungi kun o‘qituvchisi nafaqat bilim beruvchi (tutor), balki o‘quvchining ichki dunyosini tushunadigan psixolog va ijtimoiy dizayner bo‘lishi talab etilmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Tadqiqot jarayonida bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini tayyorlashning amaldagi o‘quv reja va dasturlari tahlil qilindi. Metodologik asos sifatida quyidagilar tanlab olindi:

Tizimli yondashuv: Bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy mahoratini yaxlit tizim sifatida o‘rganish.

Aksologik yondashuv: Tarbiya jarayonida umuminsoniy va milliy qadriyatlarni ustuvorligini ta’minlash.

Akmeologik yondashuv: Bo‘lajak o‘qituvchini professional cho‘qqilarga intilish motivatsiyasini shakllantirish.

Sotsiometrik va psixologik testlar: Talabalarning kasbiy moslashuvchanligini aniqlash.

NATIJALAR. O‘tkazilgan tahlillar natijasida bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini metodik rivojlantirishning quyidagi tarkibiy qismlari aniqlandi:

Psixologik tayyorgarlik bloki: O‘qituvchining o‘z hissiyotlarini boshqarishi (EQ - emotsional intellekt), nizoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishi va turli yoshdagi o‘quvchilarning psixofiziologik xususiyatlarini inobatga olishi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Metodik-kreativ blok: An’anaviy darslardan voz kechib, “keys-stadi”, “roli o‘yinlar”, “storytelling” (hikoyachilik) kabi usullardan foydalanish ko‘nikmasi.

Ijtimoiy-gumanitar blok: Dinshunoslik, falsafa, huquq va etika sohalari bo‘yicha fanlararo integratsiyani amalga oshirish qobiliyati.

Tadqiqot davomida aniqlandiki, pedagogik-psixologik yondashuvlar asosida o‘qitilgan talabalarda darsni loyihalash ko‘nikmasi an’anaviy o‘qitishga nisbatan 25% ga yuqori bo‘lgan.

MUHOKAMA. Pedagogik-psixologik yondashuvning mohiyati shundaki, tarbiya fani boshqa fanlar kabi faqat xotirani emas, balki e’tiqodni shakllantiradi.

Gumanistik yondashuv: Bo‘lajak o‘qituvchi o‘quvchiga sub’ekt sifatida qarashi, uning fikrini hurmat qilishi dars samaradorligini oshiradi.

Faoliyatli yondashuv: Tarbiya nazariyasini amaliy mashg‘ulotlar (masalan, xayriya tadbirlari, ijtimoiy loyihalar) orqali o‘rgatish metodikasi ishlab chiqilishi zarur.

Prezidentimizning 2022-yil 21-iyundagi “Pedagogik ta’lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-289-sonli qarorida belgilangan vazifalar bevosita tarbiya fani o‘qituvchilari tayyorlash sifatini yangi bosqichga olib chiqishni nazarda tutadi. Bu esa oliy ta’limda tarbiya fani metodikasini psixologik treninglar bilan boyitishni talab etadi.

XULOSA (CONCLUSION). Tadqiqot natijalariga ko‘ra, bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini kasbiy-metodik rivojlantirish bo‘yicha quyidagi kengaytirilgan xulosalar shakllantirildi: Metodik transformatsiya: Tarbiya fani o‘qituvchisi shunchaki ma’ruzachi emas, balki ma’naviy yo‘naltiruvchi (moderator) sifatida shakllanishi kerak. Buning uchun oliy ta’lim o‘quv dasturlariga “Pedagogik akmeologiya” va “Ijtimoiy psixologiya” modullarini yanada chuqurlashtirilgan holda kiritish lozim.

Psixologik daxldorlik: Tarbiya jarayonida o‘quvchining ichki “Men”ini tushunish uchun bo‘lajak o‘qituvchilarda refleksiv ko‘nikmalarni rivojlantirish zarur. Bu o‘qituvchiga o‘z darsining ta’sir kuchini tahlil qilish imkonini beradi.

Raqamli metodika: Zamonaviy “Z” va “Alfa” avlodi bilan muloqot qilish uchun tarbiya fani o‘qituvchilari raqamli texnologiyalar, media-savodxonlik va virtual tarbiya metodlarini mukammal egallashlari shart.

Integrativ yondashuv: Tarbiya fanini o‘qitish metodikasi milliy qadriyatlarimizni zamonaviy psixologik texnikalar (masalan, kognitiv-bixevioral yondashuv elementlari) bilan uyg‘unlashtirgan holda takomillashtirilishi kerak.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Xulosa qilib aytganda, tarbiya fani o‘qituvchisini tayyorlash - bu shunchaki bilim berish emas, balki millatning ertangi ma’naviy qiyofasini yaratuvchi shaxsni tarbiyalashdir. Pedagogik va psixologik yondashuvlarning sintezi bu borada eng samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi 422-sonli qarori.

2.Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – T.: “O‘zbekiston”, 2021.

3.Pedagogik mahorat va xalqaro baholash dasturlari (Darslik). – T., 2022.

2. Yoqubaliyeva, D. Z. (2024). Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini kasbiy-metodik rivojlantirish orqali fanni o‘qitishga tayyorlash. Universal xalqaro ilmiy jurnal, 1(4), 190–192.

3. Yoqubaliyeva, D. Z., & Norqobilov, D. (2024). Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarida kreativlik sifatlarini rivojlantirish orqali ularni zamonaviy pedagogik faoliyatga tayyorlash. Universal xalqaro ilmiy jurnal, 1(4), 63–65.

4. Yakubaliyeva, D. (2023). Preparation for the organization of scientific research works in students of pedagogical higher education institutions. Science and Innovation, 2(B12), 447–452.

5. Dilafrō‘z, Y., & Umida, H. (2024). Maktabgacha ta’lim tashkilotlari pedagoglarining kasbiy salohiyatini rivojlantirish. Yangi O‘zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o‘rni va rivojlanish omillari, 8(2), 61–64.

6. Umida, U., & Dilafrō‘z, Y. (2023). O‘quvchi yoshlarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish. Universal Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture, 1(1), 106–115.

7. Yoqubaliyeva Dilafrō‘z Payzidin qizi “Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini kasbiy-metodik rivojlantirishda sun’iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish”. Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 4-son C seriya

8. Yoqubaliyeva Dilafrō‘z Payzidin qizi “Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini kasbiy tayyorgarlik sifatini oshirishda sun’iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish”. Sun’iy intellektni pedagogik ta’limga integratsiya qilish:muammo va yechimlar mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Andijon. 23-25 aprel 2025-yil.

9. Yoqubaliyeva Dilafrō‘z Payzidin qizi “Sun’iy intellekt – bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilari ta’limini modernizatsiya qilish vositasi sifatida” Maktabgacha va maktab ta’limi 2025-yil, iyun, № 6-son.

MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA MUSIQA MADANIYATI FANINING RIVOJLANTIRUVCHI AHAMIYATI

Xudoynazarov Dilshodbek Obidjon o‘g‘li
Sirdaryo viloyat pedagogik mahorat markazi
musiqa madaniyati fani metodisti.

Anotatsiya: Maqolada maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim bosqichlarida musiqa madaniyati fanining rivojlantiruvchi ahamiyati nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Musiqa darslari bolaning aqliy, emotsional, nutqiy, jismoniy va ijodiy rivojlanishiga ta‘sir etuvchi muhim omil sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari musiqiy faoliyat bolalarning diqqatini, xotirasini, tasavvurini rivojlantirishi, his-tuyg‘ularini boshqarish va ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirishi, nutq va kommunikativ ko‘nikmalarni mustahkamlashi, harakat muvofiqligini oshirishi hamda ijodiy fikrlashni rag‘batlantirishini ko‘rsatadi. Maqola maktabgacha va boshlang‘ich ta‘limda musiqa madaniyati fanini samarali tashkil etishning ahamiyati va metodik jihatlar haqida xulosalar beradi.

Kalit so‘zlar: musiqa madaniyati, maktabgacha ta‘lim, boshlang‘ich ta‘lim, aqliy rivojlanish, emotsional rivojlanish, nutq va kommunikatsiya, jismoniy rivojlanish, ijodiy rivojlanish, tarbiya, pedagogik metodlar.

Bugungi globallashuv va tezkor axborot oqimi sharoitida ta‘lim tizimi oldida barkamol, mustaqil fikrlay oladigan, estetik didga ega shaxsni tarbiyalash vazifasi dolzarb bo‘lib bormoqda. Ushbu jarayonda maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim muhim poydevor vazifasini bajaradi. Aynan shu bosqichlarda bolaning shaxsiy sifatleri, qiziqishlari, dunyoqarashi va ma‘naviy olami shakllana boshlaydi.

Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim tizimida san‘at fanlari, xususan, musiqa madaniyati fanining o‘rni beqiyosdir. Musiqa bolalarning ichki dunyosiga chuqur kirib boradigan, ularning ruhiy holatiga bevosita ta‘sir etadigan san‘at turi hisoblanadi. Musiqa orqali bolalar atrof-muhitni his etadi, tovushlar olamini anglaydi, his-tuyg‘ularini ifodalashga o‘rganadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun musiqa asosan o‘yin, harakat, qo‘shiq aytish va musiqani tinglash faoliyati orqali beriladi. Boshlang‘ich sinflarda esa musiqa madaniyati fani bolalarning yosh xususiyatlariga mos holda tizimli ravishda o‘qitilib, musiqiy bilimlar bilan birga umumiy madaniyatni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois musiqa madaniyati fanining

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

rivojlantiruvchi ahamiyatini ilmiy-pedagogik jihatdan yoritish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolani tayyorlash jarayonida ilmiy-pedagogik tadqiqotlarga xos bo‘lgan quyidagi metodlardan foydalanildi:

- musiqa ta’limiga oid ilmiy, metodik va pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish;
- maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim uchun mo‘ljallangan o‘quv reja va dasturlarni o‘rganish;
- musiqa mashg‘ulotlarining rivojlantiruvchi imkoniyatlarini taqqoslash va umumlashtirish;
- pedagogik kuzatuvlar asosida xulosalar chiqarish.

Mazkur metodlar orqali musiqa madaniyati fanining bolaning aqliy, emotsional, jismoniy va ijodiy rivojiga ta’siri nazariy jihatdan tahlil qilindi.

O‘rganishlar shuni ko‘rsatdiki, musiqa madaniyati fani maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim bosqichlarida bolaning har tomonlama rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Aqliy rivojlanishga ta’siri

Musiqa madaniyati fani maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim bosqichlarida bolalarning aqliy rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Musiqa bilan shug‘ullanish jarayonida bolaning idrok etish, fikrlash, eslab qolish va tahlil qilish qobiliyatlari bosqichma-bosqich rivojlanadi. Ayniqsa, musiqani tinglash, kuylash va musiqiy faoliyat turlari bolaning ongini faollashtiradi hamda aqliy jarayonlarning faolligini oshiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda musiqani idrok etish orqali tovushlarni farqlash, ularning baland-pastligi, davomiyligi va ohangini anglash ko‘nikmalari shakllanadi. Bu jarayon eshitish diqqatini rivojlantiradi va bolani atrof-muhit tovushlariga nisbatan sezgir qiladi. Musiqiy eshitishning rivojlanishi esa bolaning umumiy idrok darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida musiqa madaniyati darslari orqali mantiqiy fikrlash va musiqiy tahlil qilish qobiliyatlari rivojlanadi. Masalan, musiqiy asarlarni tinglash jarayonida ularning kayfiyatini aniqlash, ohangdagi o‘zgarishlarni sezish va musiqaning mazmunini tushunishga harakat qilish bolaning tafakkur faoliyatini faollashtiradi. Bu esa tahlil qilish, solishtirish va umumlashtirish kabi aqliy jarayonlarning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Musiqa mashg‘ulotlari davomida bolalarning xotirasi ham faol rivojlanadi. Qo‘shiqlar matnini yod olish, kuyni eslab qolish va qayta ijro etish orqali eslab qolish qobiliyati mustahkamlanadi. Ayniqsa, musiqa bilan bog‘liq mashg‘ulotlar uzoq muddatli xotiraning shakllanishiga yordam beradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Shuningdek, musiqa madaniyati fani bolalarda tasavvur va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. Musiqiy obrazlarni tasavvur qilish, ularni so‘z yoki harakat orqali ifodalash bolaning tafakkurini boyitadi. Bu esa bolalarda mustaqil fikrlash va yangicha qarashlarni shakllantirishga zamin yaratadi.

Umuman olganda, musiqa madaniyati fani bolalarning aqliy rivojlanishini ta‘minlovchi muhim pedagogik vosita bo‘lib, u bolaning bilim olish jarayonini yanada samarali va mazmunli tashkil etishga xizmat qiladi.

Emotsional rivojlanishga ta’siri

Musiqa madaniyati fani maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim bosqichlarida bolalarning emotsional rivojlanishida muhim o‘rin egallaydi. Musiqa inson his-tuyg‘ulariga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan san’at turi bo‘lib, u bolalarda quvonch, hayajon, xotirjamlik, mehr va samimiylik kabi turli kechinmalarni uyg‘otadi. Ayniqsa, yosh bolalar musiqani so‘zsiz his etish orqali o‘z emotsiyalarini anglash va ifodalashga o‘rganadilar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda musiqa tinglash jarayoni ularning ruhiy holatini muvozanatlashga xizmat qiladi. Sokin va ohangdor kuylar bolalarni tinchlantirsa, quvnoq va jo‘shqin musiqalar ularda ijobiy kayfiyat, faollik va quvonch hissini uyg‘otadi. Bu jarayon bolalarning kayfiyatini boshqarish, asabiylik va bezovtalikni kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshlang‘ich ta‘lim bosqichida musiqa madaniyati darslari bolalarning his-tuyg‘ularini anglash va baholash qobiliyatini rivojlantiradi. Musiqiy asarlarni tinglash orqali bolalar musiqaning kayfiyati va mazmunini his etishga, uni so‘z bilan ifodalashga harakat qiladilar. Bu esa bolalarda emotsional ongning shakllanishiga yordam beradi. Shuningdek, qo‘shiq kuylash va jamoa bo‘lib musiqiy faoliyatda ishtirok etish bolalarda ijtimoiy emotsiyalarni rivojlantiradi. Jamoada kuylash jarayonida bolalar bir-birini tinglash, his qilish, o‘zini boshqalar bilan uyg‘unlashtirish ko‘nikmalarini egallaydi. Bu esa o‘zaro hurmat, hamjihatlik va ijobiy munosabatlarning shakllanishiga xizmat qiladi.

Musiqa orqali bolalar o‘z his-tuyg‘ularini erkin ifodalash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Raqs, musiqali harakatlar va qo‘shiqlar orqali emotsiyalar tashqi harakatlar bilan uyg‘unlashib, bolalarda ichki erkinlik va ishonchni mustahkamlaydi. Bu esa ularning ruhiy holatini barqarorlashtiradi.

Nutq va kommunikativ rivojlanishga ta’siri

Musiqa madaniyati fani maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim bosqichlarida bolalarning nutq va kommunikativ rivojlanishiga samarali ta’sir ko‘rsatadi. Musiqa va nutq o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, qo‘shiq kuylash, musiqani tinglash va musiqiy o‘yinlar jarayonida bolalarning og‘zaki nutqi bosqichma-bosqich rivojlanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda qo‘shiqlar matni orqali yangi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

so‘zlar o‘zlashtiriladi, so‘z boyligi kengayadi va to‘g‘ri talaffuz shakllanadi. Qo‘shiqlarni takrorlash jarayonida tovushlarni aniq talaffuz qilish, so‘zlarni to‘g‘ri aytish va gap tuzish ko‘nikmalari rivojlanadi. Musiqa bilan uyg‘un holda aytiladigan she‘rlar va qo‘shiqlar bolalarda nutqni tabiiy va erkin shakllantirishga yordam beradi.

Boshlang‘ich ta‘lim bosqichida musiqa madaniyati darslari orqali bolalarning og‘zaki nutqi yanada boyiydi. Musiqiy asarlarni tinglagach, ularning mazmunini so‘zlab berish, musiqaning kayfiyatini ifodalash va o‘z fikrini bayon etish bolalarning muloqotga kirishish qobiliyatini oshiradi. Bu jarayon bolalarda mantiqiy izchillik, fikrni aniq va tushunarli ifodalash malakalarini shakllantiradi.

Shuningdek, jamoa bo‘lib kuylash va musiqiy faoliyatda ishtirok etish bolalarda kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Jamoada ishlash jarayonida bolalar bir-birini tinglash, navbat bilan gapirish, umumiy qoidalarga rioya qilishni o‘rganadilar. Bu esa ijtimoiy muloqot madaniyatining shakllanishiga xizmat qiladi.

Musiqa mashg‘ulotlarida savol-javob, suhbat va muhokama usullaridan foydalanish bolalarning fikr bildirishga bo‘lgan ishonchini oshiradi. O‘z fikrini erkin bayon etish imkoniyati bolalarda nutq faolligini kuchaytiradi va o‘z-o‘zini ifodalash ko‘nikmasini mustahkamlaydi.

Jismoniy rivojlanishga ta’siri

Musiqa madaniyati fani maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim bosqichlarida bolalarning jismoniy rivojlanishida muhim o‘rin egallaydi. Musiqa va harakatning uyg‘unligi bolaning tanasini boshqarish, muvozanatni saqlash hamda harakatlarni muvofiqlashtirish qobiliyatini rivojlantiradi. Ayniqsa, musiqali harakatlar va ritmik mashqlar bolalarning jismoniy faolligini oshirishda samarali vosita hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda musiqaga mos harakatlar bajarish orqali yirik va mayda mushaklar rivojlanadi. Raqs elementlari, qo‘l va oyoq harakatlari, turli o‘yinlar bolalarning tanani erkin boshqarishiga yordam beradi. Bu jarayon harakat koordinatsiyasining shakllanishiga va jismoniy chiniqishga xizmat qiladi. Boshlang‘ich ta‘lim bosqichida musiqa madaniyati darslari bolalarda ritmni his etish va harakatni musiqa bilan uyg‘unlashtirish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Musiqa ostida bajariladigan mashqlar bolalarning tezkorlik, chaqqonlik va muvozanatni saqlash qobiliyatlarini mustahkamlaydi. Bu esa umumiy jismoniy rivojlanishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, musiqa mashg‘ulotlari davomida bolalarning nafas olish tizimi faoliyati ham yaxshilanadi. Qo‘shiq kuylash jarayonida to‘g‘ri nafas olish ko‘nikmalari shakllanib, o‘pka faoliyati mustahkamlanadi. Bu holat bolalarning

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

sog‘lig‘ini mustahkamlashga xizmat qiladi. Musiqali harakatlar va jamoa bo‘lib bajariladigan mashqlar bolalarda intizom, o‘zini boshqarish va harakatlarni muvofiqlashtirish kabi sifatlarni shakllantiradi. Musiqa bilan uyg‘un harakat qilish bolaning jismoniy rivojlanishi bilan bir qatorda ruhiy holatiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ijodiy rivojlanishga ta’siri

Musiqa madaniyati fani maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim bosqichlarida bolalarning ijodiy rivojlanishida asosiy omillardan biri hisoblanadi. Musiqa insonni ichki dunyosiga yaqinlashtiradigan san’at turi bo‘lib, bolalarning tasavvurini, fantaziyasini va mustaqil fikrlashini rivojlantiradi. Musiqiy faoliyatda bola o‘zini erkin his qiladi, yangi obrazlar yaratadi va ularni ijro orqali ifodalaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun musiqa mashg‘ulotlari ko‘pincha o‘yin shaklida tashkil etiladi. Bu jarayonda bolalar musiqaga mos harakatlar qilish, ritmga ergashish va turli rollarni bajarish orqali ijodiy fikrlashni rivojlantiradilar. Masalan, “qush bo‘lib uchish”, “shamol esib turadi”, “daryo oqmoqda” kabi musiqali o‘yinlar bolalarning tasavvurini boyitadi va ularni yangi obrazlar yaratishga undaydi. Boshlang‘ich ta’lim bosqichida musiqa madaniyati darslari bolalarda musiqiy ijodkorlikni shakllantirishga xizmat qiladi. Qo‘shiq kuylash, musiqiy improvizatsiya, ritmik o‘yinlar va musiqiy drammatizatsiya orqali bolalar o‘z fikrini erkin ifodalashga o‘rganadilar. Bu esa ularning ijodiy faoliyatga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va mustaqil fikrlashni rivojlantiradi.

Musiqa madaniyati darslarida bolalarga musiqiy asarlar asosida kichik dramatik sahnalar yaratish, musiqaga mos harakatlar ixtiro qilish, yangi ohanglar va ritmlarni sinab ko‘rish kabi vazifalar berilsa, ular o‘z ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bu jarayon bolalarda tashabbuskorlik, ijodkorlik va o‘ziga ishonchni shakllantiradi. Shuningdek, musiqiy ijod orqali bolalar estetik didni rivojlantiradilar. Musiqiy asarlar, kuy-qo‘shiqlar va ritmlar orqali bolalar go‘zallikni, uyg‘unlikni va ritmik tartibni anglay boshlaydilar. Bu esa ularning san’atga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va kelajakda musiqiy madaniyatga qiziqish uyg‘otadi.

Xulosa

Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim bosqichida musiqa madaniyati fani bolalarning har tomonlama rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Ushbu fan orqali bolalarda aqliy rivojlanish, emotsional barqarorlik, nutq va kommunikativ ko‘nikmalar, jismoniy muvozanat hamda ijodiy fikrlash kabi asosiy sifatlar shakllanadi. Musiqa bolalarning idrokini kengaytirib, ularning his-tuyg‘ularini

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

anglash va ifodalashga yordam beradi. Shu bilan birga, musiqiy faoliyat bolalarda jamoa bilan ishlash, o‘zini boshqarish va muvofiq harakat qilish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi.

Musiqqa madaniyati darslarini maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda samarali tashkil etish uchun pedagoglar yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, mazmunni qiziqarli, o‘yinli va amaliy shaklda berishlari zarur. Musiqqa mashg‘ulotlarida milliy kuy-qo‘shiqlar, xalq og‘zaki ijodi namunalaridan keng foydalanish bolalarning ma’naviy tarbiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu sababli musiqqa madaniyati fanining ta’lim jarayonidagi ahamiyati kuchli bo‘lib, uning rivojlantiruvchi imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish ta’lim sifatini oshirishga yordam beradi. Kelajakda bolalarda musiqiy did va estetik qarashlar shakllanishi, ularning ijodiy qobiliyatlari rivojlanishi hamda milliy madaniyatga bo‘lgan hurmatlari kuchayishi musiqqa madaniyati fanining samarali ta’lim berilishidan bevosita bog‘liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonova, G. (2018). *Maktabgacha ta’limda musiqqa tarbiyasi*. Toshkent: “Talim” nashriyoti.
2. Abdullayev, A. (2019). *Musiqqa pedagogikasi va metodikasi*. Toshkent: “Fan va Texnologiya” nashriyoti.
3. Akbarov, B. (2020). *Bolalar musiqqa tarbiyasi*. Toshkent: “Maqsad” nashriyoti.
4. Bobojonova, M. (2017). *Musiqqa madaniyati va tarbiya*. Toshkent: “Yangi asr avlodi” nashriyoti.
5. Davronov, I. (2016). *Musiqqa va estetik tarbiya*. Toshkent: “Sharq” nashriyoti.

KASBIY QASAMLAR JANRI: LINGVOPOETIK VA KOMMUNIKATIV-PRAGMATIK XUSUSIYATLAR

Gulmira Zaynobiddinova, Andijon davlat pedagogika instituti O‘zbek tili va adabiyoti 2-bosqich magistranti gulmirazaynobiddinova@gmail.com

Tel: +998 97-060-27-60

Annotatsiya. Ushbu tezis kasbiy qasamlar janrining matniy-tabiiyati, kompozitsion modeli va nutqiy ta’sir mexanizmlarini o‘rganishga bag‘ishlanadi. Tadqiqot maqsadi kasbiy qasamlarni institutsional diskurs doirasida mustaqil janr sifatida tavsiflashdir. Metodologiya sifatida janrshunoslik, pragmalingsvistika hamda matn lingvistikasi yondashuvlari uyg‘un qo‘llanadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ilmiy yangilik qasamlarning normativ va performativ birlik sifatidagi belgilari, ularning formulaviyligi va axloqiy mas’uliyatni legitimlashtirishdagi roli bilan izohlanadi.

Аннотация. Данный тезис посвящён изучению жанра профессиональных клятв: их текстовой природы, композиционной модели и механизмов речевого воздействия. Цель исследования заключается в описании профессиональных клятв как самостоятельного жанра в рамках институционального дискурса. Методологическую основу составляют жанроведение, прагмалингвистика и лингвистика текста. Научная новизна определяется выявлением нормативных и перформативных признаков клятв, их формульности и роли в легитимации этической ответственности специалиста.

Annotation. This thesis examines the genre of professional oaths focusing on textual nature, compositional patterns, and mechanisms of pragmatic impact. The study aims to describe professional oaths as an independent genre within institutional discourse. The methodology integrates genre theory, pragmalinguistics, and text linguistics. Scientific novelty lies in identifying oaths as normative and performative units, explaining their formulaic structure, and clarifying how they legitimize ethical responsibility and professional identity.

Kalit so‘zlar: kasbiy qasam; janr; institutsional diskurs; performativlik; formulaviylik; normativlik; nutq akti.

Ключевые слова: профессиональная клятва; жанр; институциональный дискурс; перформативность; формульность; нормативность; речевой акт.

Keywords: professional oath; genre; institutional discourse; performativity; formulaic language; normativity; speech act.

Kasbiy qasamlar janri tilshunoslik va adabiyotshunoslik kesishmasida joylashgan murakkab hodisa bo‘lib, u nafaqat matnning tashqi shakli, balki ijtimoiy institutlar tomonidan belgilangan me’yoriy mazmun, axloqiy majburiyat va kommunikativ maqsadning bir butunligida namoyon bo‘ladi. Kasbiy qasamlar, odatda, muayyan kasb vakilining kasbiy faoliyatga kirishish marosimida yoki attestatsiya-sertifikatlash jarayonlarida aytiladigan, ijtimoiy jihatdan tan olingan va takror ishlab turiladigan matnlar sirasiga kiradi. Shu bois ularni oddiy tantanavor murojaat, shior yoki va’da bilan tenglashtirish metodologik xatoga olib keladi: qasamda va’da elementlari mavjud bo‘lsa-da, u va’da bilan cheklanmaydi, balki normativ buyruq, o‘zini majburiyat ostiga qo‘yish, jamiyat oldida javobgarlikni e’lon qilish kabi kommunikativ vazifalarni

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

bir vaqtda bajaradi. Janrni to‘g‘ri belgilash uchun qasamning institutsional diskursdagi o‘rni, uning adresant va adresat tizimi, vaziyat parametrlari hamda matnning formulaik barqarorligi tahlil qilinishi zarur [1].

Kasbiy qasamlarning janr sifatidagi eng muhim belgisi ularning performativ tabiatidir. Nutq aktlari nazariyasiga ko‘ra, ayrim bayonlar voqelikni tasvirlashdan ko‘ra, uni o‘zgartiradi: aytilgan paytdan boshlab yangi ijtimoiy-huquqiy holat vujudga keladi [6]. Qasam ham shunday: u kasb vakilining ijtimoiy rolini mustahkamlaydi, “men”ning institutsional “men”ga aylanishini rasmiylashtiradi. Biroq kasbiy qasamlar faqat yuridik kuchga ega bo‘lgan matnlar emas; ular ko‘proq axloqiy majburiyatni legitimlashtiruvchi, kasbiy o‘zlikni model qiluvchi va me‘yoriy qadriyatlarni kodlovchi nutqiy birlikdir. Shu jihatdan qasamning performativligi ikki qatlamda ko‘rinadi: birinchisi marosimiy vaziyatda “qasamyod qilaman” kabi aniq performativ fe‘llar orqali amalga oshadigan bevosita performativlik; ikkinchisi esa kasbiy etikani ichkilashtirish va korporativ madaniyatni mustahkamlash orqali yuzaga keladigan bilvosita performativlikdir. Demak, kasbiy qasamning janr mezonlari faqat leksik darajada emas, balki ijtimoiy vazifasi va institutsional mexanizmlari bilan ham belgilanadi.

Janrning kompozitsion modeli odatda bir necha barqaror bloklardan tuziladi: kasbiy identifikatsiya va murojaat (qasam subyekti kimligi hamda qaysi institut oldida gapirayotgani), asosiy majburiyatlar yadrosi (bajarilishi shart bo‘lgan axloqiy va professional talablar), cheklov va taqiqlar (man etiladigan xatti-harakatlar), hamda javobgarlikning e‘lon qilinishi (vijdon, qonun, jamiyat oldidagi mas‘uliyatni tan olish). Ushbu bloklarning tartibi va ifoda usuli turli kasblarda farqlansa-da, janrning “skeleti” ko‘p hollarda saqlanadi, bu esa kasbiy qasamlarning formulaviyligi va rekurrentligidan dalolat beradi. Formulaviylik deganda nafaqat tayyor birikmalar, balki semantik-pragmaik qoliplar, masalan, “inson sha’ni va qadr-qimmatini asrash”, “kasb sirini saqlash”, “adolatli va xolis bo‘lish” kabi me‘yoriy konseptlarning doimiy takrorlanishi tushuniladi. Janrshunoslikda bunday holat kommunikativ vaziyatning standartligi bilan izohlanadi: marosim ham, institut ham, kutiladigan natija ham oldindan ma’lum bo‘ladi, demak matnning erkinligi cheklangan, ammo uning ishonchliligi va ijtimoiy qabul qilinishi kuchayadi [2].

Kasbiy qasamlarning leksik-semantik qatlami me‘yoriy modal birliklar bilan ajralib turadi. Bu matnlarda buyruq yoki shart modaliteti ko‘pincha “burch”, “majbur”, “shart”, “qasamyod qilaman” kabi vositalar bilan kuchaytiriladi; baholovchi birliklar esa kasbiy faoliyatning etik mezonlarini belgilashga xizmat qiladi. Shuningdek, qasam matnida umumiy insoniy qadriyatlar kasbiy vazifalar

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

bilan bog‘lanadi, natijada axloqiy universallik va kasbiy spetsifiklik bir matnda uyg‘unlashadi. Shu uyg‘unlik janrning pragmatik ta’sirini oshiradi: qasam kasb vakilining ichki motivatsiyasiga ham, tashqi nazorat mexanizmlariga ham tayanch bo‘ladi. Matn lingvistikasi nuqtayi nazaridan qasamning kohezion vositalari ham alohida ahamiyatga ega: parallel konstruksiyalar, anaforik takrorlar, ro‘yxatsimon sintaktik qurilmalar matnni esda qolarli qiladi va marosimiy talaffuzga moslashtiradi [4]. Bunda badiiylik maqsad emas, balki ijtimoiy-psixologik ta’sirning vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Kasbiy qasamlarning kommunikativ-pragmatik tuzilishida adresat masalasi murakkab: bevosita adresat marosim ishtirokchilari bo‘lsa, bilvosita adresat sifatida jamiyat, kasbiy hamjamiyat, ba’zan esa “vijdon” kabi abstrakt instansiya ko‘zda tutiladi. Bu ko‘pqatlamli adresatlik matnga yuqori darajada javobgarlik ohangini olib kiradi va “men gapiryapman”dan “men javobgarman”ga o‘tishni ta’minlaydi. Pragmalingvistik yondashuv kasbiy qasamni strategiyalar majmui sifatida ham ko‘rishga imkon beradi: legitimlashtirish strategiyasi (kasb va institutning obro’sini tayanch qilish), majburiyatni kuchaytirish strategiyasi (qat’iy modal birliklar), hamda o‘zini taqdim etish strategiyasi (kasbiy “men”ni ideal modelga moslashtirish). Ayniqsa, o‘zini taqdim etish strategiyasi janrning markaziy nuqtasidir, chunki qasam orqali shaxs kasbiy rolni nafaqat qabul qiladi, balki o‘zini shu rol mezonlari bilan o‘lchashga ham rozilik bildiradi [5]. Shu sababli kasbiy qasamlar “axloqiy shartnoma”ning diskursiv ko‘rinishi sifatida tahlil qilinadi.

Kasbiy qasamlarni yaqin janrlar bilan qiyoslash ularning chegaralarini aniqroq belgilaydi. Masalan, xizmat yo‘riqnomasi yoki etik kodeks yozma normativ matn bo‘lib, unda talablar batafsil va bandma-band ko‘rsatiladi; qasam esa qisqa, marosimiy, yuqori darajada umumlashtirilgan matndir. Va’da esa ko‘pincha shaxsiy munosabatlar doirasida, erkin vaziyatda aytiladi; qasam esa institutsional maydonda, rasmiy statuslar tizimida amalga oshadi. Shior va deklaratsiya esa kollektiv pozitsiyani bildirishi mumkin, ammo qasamdagi “o‘zini majburiyat ostiga qo‘yish” komponenti ularda doimo markaziy bo‘lmaydi. Demak, kasbiy qasam janrining o‘ziga xosligi uchta tayanch xususiyatda jamlanadi: institutsionallik, performativlik va formulaviy normativlik. Bu xususiyatlar birgalikda qasamni ijtimoiy nazorat va kasbiy o‘zlikni shakllantirish vositasiga aylantiradi [3].

O‘zbek tilshunosligi uchun kasbiy qasamlar janrini o‘rganish, bir tomondan, institutsional diskursning milliy xususiyatlarini aniqlashga, ikkinchi tomondan, matnning me’yoriy-pragmatik tuzilishini tasvirlashga xizmat qiladi. Xususan, o‘zbek tilidagi kasbiy qasamlar matnida etik konseptlarning milliy-kulturologik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ifodalanishi, murojaat va mas’uliyatni bildirib keluvchi birliklarning uslubiy qatlamlanishi, shuningdek, rasmiy uslub bilan tantanavor uslub chegaralarining tutashuvi muhim tadqiqot maydonini tashkil etadi. Bunda tahlilning asosiy metodik yo‘nalishi sifatida janr modellari, diskurs parametrlari va nutq aktlari ketma-ketligini ajratish maqsadga muvofiq: matnning “qanday tuzilganligi”ni emas, “nima uchun shunday tuzilganligi”ni izohlash ilmiy natijaning ishonchliligini oshiradi. Tadqiqot amaliy jihatdan ham ahamiyatli, chunki kasbiy qasamlar matnini ishlab chiqish va tahrirlashda terminologik aniqlik, me’yoriy modalitetning muvozanati, hamda turli auditoriyalar uchun tushunarlilik masalalari dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, kasbiy qasamlar janri institutsional diskursda axloqiy va professional me’yorlarni performativ yo‘l bilan mustahkamlovchi, barqaror kompozitsion tuzilishga ega formulaviy matn turidir. Uning janr tabiatini belgilovchi omillar orasida marosimiy vaziyatning standartligi, adresatning ko‘pqatlamliligi, normativ modal birliklarning ustuvorligi hamda kasbiy o‘zlikni legitimlashtirish vazifasi yetakchi o‘rin tutadi. Tezisdagi taklif etilgan yondashuv kasbiy qasamlarni va’da yoki deklaratsiyadan farqlash, ularning lingvopoetik vositalari pragmatik maqsadga bo‘ysunishini ko‘rsatish, shuningdek, qasam matnining formulaviyligi orqali ijtimoiy ishonch va kasbiy mas’uliyat diskursiv tarzda ishlab chiqarilishini asoslashga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров. Москва: Искусство, 1979. 424 с.
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.
3. Исхаков М. И. Нутқ маданияти ва расмий услуб масалалари. Тошкент: Фан, 2010. 220 б.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва: Наука, 1981. 139 с.
5. Rahimov S. O‘zbek tilida rasmiy-idoraviy uslub va hujjatchilik. Toshkent: Universitet, 2018. 256 b.
6. Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1969. 203 p.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNI O‘QITISHDA DISFUNKSIONAL OILA MUNOSABATLARINING PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR.

Yuldashov Nosirjon

Osiyo Xalqaro Universiteti 2-kurs magistranti

Annotatsiya : Ushbu tezisdagi Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda Disfunktional oila munosabatlarining pedagogik-psixologik yondashuvlari tahlil qilinadi. Prezidentimiz tomonidan yoshlarga berilayotgan imkoniyatlar yoritilgan. Shuningdek disfunktional oila munosabatlari haqida yozilgan ilmiy kitoblardan ma‘lumotlar keltirilgan.

Abstract: This thesis analyzes pedagogical and psychological approaches to dysfunctional family relationships in teaching social and humanitarian subjects. The opportunities provided to young people by our President are highlighted. Information is also provided from scientific books written about dysfunctional family relationships.

Kalit so‘zi: Ijtimoiy- gumanitar, disfunktional, oila, jamiyat, yoshlar, mahalla.

Keywords: Social-humanitarian, dysfunctional, family, society, youth, neighborhood.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev «Ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi» mavzusidagi anjumanda so‘zlagan nutqida ...bugungi kunda mahalladagi, ayniqsa, uyushmagan yoshlarning taqdiri bilan kim qiziqayapti? Bolalar kimlar bilan hamsuhbat bo‘layotgani, o‘qishga qachon borib, qachon kelayotganini kim nazorat qilayapti? Yoshlar, xususan, o‘smirlar orasida bezorilik, jinoyatlar soni ortishiga qanday omillar sabab bo‘layapti? Ba’zi yoshlarimiz uchun mehr-oqibat, axloq-odob tushunchalari butunlay begona bo‘lib borayotgani, ularda befarqlik, mas’uliyatsizlik, mehnat qilmasdan kun ko‘rishga intilish kabi illatlar paydo bo‘layotgani – achchiq bo‘lsa-da, haqiqat” degan edilar. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son «2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot Strategiyasi to‘g‘risida»gi, 2020 yil 6 noyabrdagi PF-6108-son »O‘zbekistonning yangi 1 American Psychological Association. (2019). Publication Manual of the American Psychological Association (6th ed.). Washington, DC: American Psychological Association. 6 taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi, 2020 yil 30 iyundagi PF-6017-son «O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini tubdan isloh qilish va yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida» Farmonlar, 2018-yil 14-avgustdagi PQ-3907-son «Yoshlarni ma‘naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta‘lim tarbiya berish tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi, 2020 yil 30 iyundagi PQ-4768-son «O‘zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida», O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 18 yanvardagi 23 son»O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi Qarorlar hamda faoliyatga oid boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan keng ko‘lamli strategik chora-tadbirlarni amalga oshirishda mazkur dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi. Oila insoniyat jamiyatida mavjud bo‘lgan eng qadimiy ijtimoiy institutlardan biri sifatida uzoq tarix davomida turli fanlarda tadqiq etib kelingan. Sotsiologiya, psixologiya, pedagogika, tibbiyot va antropologiya sohasidagi olimlar oilaning jamiyat hayotidagi o‘rni, uning ichki tuzilishi va a‘zolarining o‘zaro munosabatlari masalalarini turlicha yondashuvlar asosida o‘rganganlar. Biroq faqat XX asrning o‘rtalaridan boshlab oila munosabatlarning, xususan disfunktsional oilaviy munosabatlarning bola va o‘smir psixikasiga ta‘siri masalasi alohida ilmiy yo‘nalish sifatida shakllanib, mustaqil tadqiqot ob‘yektiga aylandi. Disfunktsional oila tushunchasini ilmiy jihatdan aniqlash o‘z-o‘zicha murakkab nazariy masaladir, chunki bu tushuncha turli kontekstlarda turlicha talqin etilishi mumkin. Umumiy ma‘noda disfunktsional oila deganda oila a‘zolarining psixologik, ijtimoiy, hissiy va moddiy ehtiyojlarini to‘la qondira olmaydigan, farzandlar uchun zarur bo‘lgan xavfsizlik, sevgi va sog‘lom rivojlanish muhitini yaratolmaydigan oilaviy tizim tushuniladi (Eydemiller E.G., Yustitskis V., 2003). Tor ma‘noda esa bu tushuncha alkogolizm, narkomaniya, zo‘ravonlik yoki jiddiy ruhiy kasallik mavjud bo‘lgan oilalarga nisbatan qo‘llaniladi (Moskalenko V.D., 2008). Ikki ta‘rif o‘rtasidagi farq juda muhim, chunki oilaviy disfunktsionallik ko‘pincha tashqi ko‘rinish jihatidan aniq ko‘rinib turmaydigan va faqat oilaviy muloqotning sifatini chuqur tahlil qilganida aniqlash mumkin bo‘lgan shaklda namoyon bo‘ladi. Zamonaviy psixologiyada disfunktsional oilaning asosiy belgilari sifatida quyidagilar ko‘rsatiladi: birinchidan, oilaviy rollarni buzilishi va aralashib ketishi - ya‘ni oila a‘zolari o‘z tabiiy rollarini bajarish o‘rniga boshqasining rolini o‘ziga olishi, masalan, bolaning katta aka-opa yoki ota-ona rolini bajarishga majbur bo‘lishi; ikkinchidan, oila a‘zolari o‘rtasidagi psixologik chegaralarning yo‘qligi 12 yoki

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

o‘ta qattiqligi - bu ikkala holatda ham sog‘lom mulohazot va rivojlanish to‘sqinlanadi; uchinchi, kommunikatsiyaning buzilishi - ochiqlik va halollik o‘rnini sir saqlash, yolg‘on yoki noo‘rin mulohazot shakllari egallaydi; to‘rtinchi, salbiy his-tuyg‘ular va ruhiy jarohatlarning avloddan-avlodga o‘tishi; beshinchi, tanqidiy vaziyatlarda yetakchilik qilish qobiliyatining yo‘qligi; oltinchi, hissiy jihatdan bir-biridan izolyatsiyalashgan a‘zolar (Black C., 1981; Wegscheider-Cruse S., 1989; Satir V., 1972). Bu belgilar yig‘indisi disfunktsional oilani faqat tashqi muammolar bilan emas, balki ichki psixologik tuzilmaning o‘zidagi nosog‘lomlik bilan tavsiflash imkonini beradi. Disfunktsional oilaviy munosabatlarni ilmiy o‘rganishning tarixiy shakllanishida psixoanalitik an‘ananing tutgan o‘rni beqiyosdir. Zigmund Freyd (1900, 1905, 1920, 1923) inson psixikasining tuzilishini va rivojlanishini oilaviy munosabatlar kontekstida birinchi marta tizimli ravishda tahlil qildi. Freydning topografik modelida (ongli, oldongli va ongsiz qatlamlar) va keyinchalik strukturaviy modelida (id, ego, super-ego) bolalikning dastlabki yillarida ota-ona bilan o‘zaro munosabat hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Freyd fikricha, «super ego» - axloqiy me‘yorlar va inson vijdonining psixik ifodalanishi - aynan ota-ona bilan munosabat asosida shakllanadi. Ota-ona taqiqlari va ruxsatlarining ichki dunyoga «singib ketishi» (introjeksiya) orqali bola o‘z xulq-atvorini tartibga soluvchi ichki kuchni shakllantirib oladi. Disfunktsional oilada otaning bu jarayonni to‘g‘ri boshqara olmasligi - yo haddan tashqari qat’iy nazorat, yo o‘ta erkinlik, yo e‘tiborsizlik tufayli - super-egoning sog‘lom shakllanishiga to‘sqinlik qiladi va bu deviant xulq-atvorning intrapsixik asosini tashkil etadi. Freydning «libidinal rivojlanish bosqichlari» kontseptsiyasi ham disfunktsional oilaviy munosabatlarning bola psixikasiga ta‘sirini tushunishda muhim o‘rin tutadi. Oral (0-1 yosh), anal (1-3 yosh), fallik (3-6 yosh), latent (6-12 yosh) va genital (12 yosh va undan keyin) bosqichlar ketma-ketligida har bir bosqichda asosiy libidinal energiya ma‘lum bir ehtiyoj yo‘nalishi va ota-ona bilan munosabat atrofida to‘planadi. Agar ota-ona bu bosqichlarda bolaning ehtiyojlarini 13 ortiqcha qondirsa yoki qondirmasa, «fiksatsiya» - energiyaning ushbu bosqichda to‘xtab qolishi - yuzaga keladi. Fiksatsiya esa keyinchalik o‘sha bosqich bilan bog‘liq muammolar va xulq-atvor buzilishlari sifatida namoyon bo‘ladi. Masalan, oral bosqichdagi fiksatsiya passivlik, o‘zini g‘amxo‘rlikka muhtoj his qilish yoki aksincha, boshqalarga nisbatan talab qo‘yuvchilik ko‘rinishida; anal bosqichdagi fiksatsiya o‘ta tartib yoki o‘ta tartibsizlik, qaysar yoki mute ko‘rib kelish sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. Alfred Adler (1907, 1912, 1927, 1931) individual psixologiya maktabini tashkil etib, shaxs rivojlanishida oilaviy muhitning rolini Freyddan farqli tarzda talqin

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qildi. Adler uchun asosiy motivatsion kuch libidal energiya emas, balki «pastlik hissidan ustunlikka intilish» hisoblanadi. Har bir inson hayotda birlamchi bo‘lish, maqsadlariga erishish va muammolarni yengishga intiladi, degan g‘oya Adlarning markaziy qoidasini tashkil etadi. Biroq ushbu intilish qanday shakllanishi ko‘p jihatdan oilaviy muhitga bog‘liq. Disfunktional oilada uch xil muammo yuzaga kelishi mumkin: birinchi holat - ota-onaning ortiqcha erka tutishi (overprotection) natijasida bola o‘zining «maxsus» ekanligiga o‘rganib qoladi va hayotiy qiyinchiliklarga bardosh bera olmaydi, bu esa kattalar hayotida ortiqcha rag‘bat izlash yoki agressiya sifatida namoyon bo‘ladi; ikkinchi holat - ota-onaning rad etishi va sovuq munosabati bolada chuqur pastlik hissi va salbiy hayotiy uslubini shakllantiradi; uchinchi holat - ortiqcha tanqid va talab qo‘yish bola uchun o‘ta yuqori standartlar qo‘yib, muvaffaqiyatsizlik qo‘rquvi va nevroitik reaksiyalarni keltirib chiqaradi. Adler ta’kidlaganidek, disfunktional oilaviy muhitda shakllanadigan «hayotiy uslub» (style of life) - ya’ni shaxsning asosiy maqsadlari, qadriyatlari va ularga erishish usullarining o‘ziga xos yig‘indisi - deviant yo‘nalish kasb etishi mumkin. Adler shuningdek oiladagi tug‘ilish tartibining bola shaxsiga ta’sirini alohida o‘rgandi va bu sohadagi tadqiqotlar hozirgacha dolzarbligini saqlab kelmoqda. Birinchi tug‘ilgan bola ko‘pincha mas’uliyatli, a’lo o‘quvchi va ulug‘larga ergashuvchi bo‘ladi, chunki u boshdan bir muddatga ota-onaning yagona e’tiborini 14 olgan va keyin bu e’tiborni keyingi farzand bilan bo‘lishishga majbur bo‘lgan. O‘rta farzandlar odatda raqobatchan va moslashuvchan bo‘lib, o‘zining o‘rnini topishga harakat qiladi. Eng kichik farzand ko‘pincha erka tutiladi, bu esa ularda mas’uliyatdan qochish tendentsiyasini shakllantirishi mumkin. Yagona farzand esa ota-onaning barcha kutishlarining yukini ko‘tarishga majbur bo‘lib, o‘ta ehtiyotkor yoki aksincha, o‘ta mustaqillikka intiluvchi bo‘lib yetishadi. Disfunktional oilada bu tug‘ilish tartibidan kelib chiqadigan psixologik holatlar yanada keskinlashadi va deviant xulq-atvorga moyillikni oshiradi. Karen Xorney (1937, 1939, 1942, 1945, 1950) neofreydchilik yo‘nalishida oilaviy munosabatlarning bola psixikasiga ta’sirini asosiy xavotir va interpersonal munosabatlar nuqtai nazaridan tahlil qildi. Xorney fikricha, bola o‘zini ulkan, kuchli va ko‘pincha xavfli his qilgan dunyo bilan yuzma-yuz yolg‘iz qolganda «asosiy xavotir» (basic anxiety) vujudga keladi. Normal oilada ota-onaning g‘amxo‘rliigi va muhabbati bolani ushbu xavotirdan himoya qiladi. Biroq disfunktional oilada bu himoya ishlamaydi: ota-onaning o‘zi xavf manbai bo‘lishi (zo‘ravonlik, beqarorlik), yoki muhtojlikni qondirmasligi (e’tiborsizlik, rad etish), yoki shaxsiy muammolari tufayli emotsional jihatdan mavjud bo‘lmasligi bolada «asosiy xavotir»ni shakllantirishning asosiy manbalari hisoblanadi. Xorney

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ushbu xavotirga nisbatan uchta asosiy interpersonal strategiyani aniqladi: birinchisi - odamlarga intilish (moslashish, sevgi va e'tibor izlash); ikkinchisi - odamlarga qarshi kurash (agressiya, musobaqachilik); uchinchi - odamlardan uzoqlashish (izolyatsiya, mustaqillik). Sog'lom shaxs bu uch strategiyani vaziyatga qarab moslashuvchan tarzda qo'llaydi. Disfunktional oilada o'sgan shaxs esa ulardan bittasini o'ta qattiq ushlab oladi va bu nevrotik xulq-atvorning asosini tashkil etadi. Erik Eriksonning (1950, 1963, 1968, 1982) epigenetik psixosotsial rivojlanish nazariyasi disfunktional oilaviy munosabatlarning bola rivojlanishiga ta'sirini tushunishda eng ko'p qo'llaniladigan nazariy asoslardan biriga aylangan. Erikson inson hayotini sakkiz psixosotsial bosqichga bo'ldi va har birida ma'lum bir «krizis» - ya'ni ikki qarama-qarshi tendentsiya o'rtasidagi keskinlik - yechilishi 15 zarurligini ko'rsatdi. Birinchi bosqich: ishonch vs ishonchsizlik (0-1 yosh). Bu bosqichda bolaning tashqi dunyoga bo'lgan asosiy munosabati shakllanadi. Ota-ona muvofiq, bashoratli va sevgi bilan g'amxo'rlik ko'rsatsa, bola dunyoga ishonch bilan munosabat qilishni o'rganadi. Disfunktional oilada bu ishonch shakllanmaydi - dunyo xavfli va bashorat qilib bo'lmaydigan joy sifatida idrok etiladi. Bu birinchi bosqichdagi ishonchsizlik keyingi barcha bosqichlarning asosi bo'lib, ulardagi krizislarni yanada qiyinlashtiradi. Ikkinchi bosqich: mustaqillik vs shubha va uyat (1-3 yosh). Bolaning mustaqil harakat qilish urinishlari ota-onaning qo'llab quvvatlashi yoki tanqidi orqali yo rivojlanadi, yo bostirilib qo'yiladi. Disfunktional oilada ota-onaning beqaror va oldindan aytib bo'lmaydigan reaksiyalari bolada o'z imkoniyatlariga shubha va uyat hissini shakllantiradi. Uchinchi bosqich: tashabbuskorlik vs aybdorlik hissi (3-6 yosh). Bu bosqichda faol o'yin, tashabbuslar ko'rish va jinsiy identifikatsiya shakllanadi. Zo'ravon yoki o'ta tanqidchi ota-ona bolaning tabiiy tashabbuslarini bostiradi va unga doimiy aybdorlik hissini singdirib qo'yadi, bu esa keyinchalik ijtimoiy passivlik yoki agressiya sifatida namoyon bo'ladi. Eriksonning to'rtinchi bosqichi - mehnatsevarlik vs pastlik hissi (6-12 yosh) - maktab yoshidagi bolalar uchun ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi. Bu bosqichda bola o'zining qobiliyatlarini va bilimini sinab ko'radi, tengdoshlar bilan munosabat o'rnatadi va maktab muhitida o'z o'rnini topishga harakat qiladi. Disfunktional oiladagi ota-ona bu bosqichda odatda ikki xil tarzda salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin: birinchidan, bolaning maktabdagi yutuqlariga e'tibor bermaslik, ko'maklashmaslik yoki ularni baholamaslik - bu bolada «men hech narsaga qodir emasman» degan pastlik hissini shakllantiradi; ikkinchidan, maktabdagi muvaffaqiyatsizlik uchun haddan tashqari qattiq jazo berish yoki uyatga qo'yish - bu ham pastlik hissini kuchaytiradi. Besh va oltinchi bosqichlar o'smir yoshiga to'g'ri keladi va

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

disfunktsional oilaviy tajribaning oqibatlari bu yoshda ayniqsa yaqqol ko‘rina boshlaydi: identifikatsiya krizisi, tengdoshlar guruhiga to‘liq bog‘lanish, ota-onani inkor etish va deviant xulq-atvorning jadal rivojlanishi kuzatiladi. 16 Jon Bowlbining (1969, 1973, 1980) biriktirish nazariyasi (Attachment Theory) disfunktsional oila munosabatlarini o‘rganishda zamonaviy psixologiyaning eng muhim nazariy asoslaridan biriga aylangan. Bowlby etologiya (hayvonlar xulq atvori fani), evoluutsion biologiya va psixoanaliz sintezi asosida bola bilan uni parvarish qiluvchi shaxs - odatda ona - o‘rtasidagi hissiy bog‘lanish (attachment) tizimini tasvirlab berdi. Bowlby fikricha, ushbu biriktirish tizimi evolyutsion jihatdan bolani xavfdan himoya qilish maqsadida shakllanib, har qanday xavf belgisida faollashadi va bolani parvarish qiluvchi shaxsga yaqinlashtirishga undaydi. Ota-ona bu rolda «xavfsiz baza» (secure base) vazifasini bajaradi: bola undan chiqib o‘rganadi, lekin xavf yoki qo‘rquv paydo bo‘lganda qaytib keladi. Disfunktsional oilada ota-ona bu «xavfsiz baza» vazifasini bajara olmaydi: u yo o‘zi xavf manbai (zo‘ravonlik), yo mavjud emas (e‘tiborsizlik, alkogolizm), yo beqaror va bashorat qilib bo‘lmaydi (psixik kasallik, emoqtisional beqarorlik). Bu holat bolaning hissiy rivojlanishini va kelajakdagi munosabatlar sifatini belgilab qo‘yadi. Mary Ainsworth (1967, 1978) Bowlby nazariyasini tajriba orqali sinaydigan «G‘alati vaziyat» (Strange Situation) metodikasini ishlab chiqib, biriktirish tiplarini empirik asosda aniqladi. Bu metodikada ona bolani qisqa muddatga tashlab chiqadi va bola yangi muhit hamda begona kishiga nisbatan qanday reaksiya ko‘rsatishini, ona qaytganda esa qanday munosabat o‘rnatishini kuzatadi. Ainsworth uch asosiy biriktirish tipini aniqladi. Xavfsiz biriktirish (secure attachment): bola onaga muhtojligini ko‘rsatadi, ajralganda g‘amginlanadi, qaytganda quvonib yaqinlashadi va tez tinchlanadi. Bu tip ota-onaning izchil, muvofiq va sezgir g‘amxo‘rligidan yuzaga keladi. Xavotirli-ambivalent biriktirish (anxious-ambivalent attachment): bola onaga o‘ta bog‘liq, ajralganda haddan tashqari iztiroblanadi, qaytganda esa qo‘shilish va rad etishni bir vaqtda namoyon etadi - tinchlanish qiyin bo‘ladi. Bu tip ota-onaning beqaror va bashorat qilib bo‘lmaydigan g‘amxo‘rligidan kelib chiqadi: ba‘zan o‘ta mehribon, ba‘zan esa e‘tiborsiz yoki sovuq bo‘ladilar. Qochuvchi biriktirish (avoidant attachment): bola ajralishda va qaytishda xotirjamlik ko‘rsatadi, hissiyotlarini yashiradi, onasini e‘tiborsiz qoldiradi. Bu tip o‘ta sovuq, 17 yaqinlashishni rad etuvchi yoki hissiy jihatdan mavjud bo‘lmagan ota-onadan yuzaga keladi. Bola hissiy ehtiyojlarini namoyon qilish foydasiz ekanligini o‘rganib, hissiyotlarini bostirish strategiyasini ishlab chiqadi. Main va Solomon (1990) to‘rtinchi - tartibsiz-yo‘nalishsiz biriktirish (disorganized/disoriented attachment) tipini aniqladi. Bu tip ayniqsa zo‘ravonlik, e‘tiborsizlik va travmatik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

muhitda o‘sgan bolalarda kuzatilib, «hal qilib bo‘lmaydigan paradoks» sifatida tavsiflanadi: parvarish qiluvchi shaxs bolaning xavfsizlik manbai bo‘lishi lozim, biroq ayni paytda u o‘zi xavf manbaiga aylangan. Bola xavf paydo bo‘lganda hech qayerga qocha olmaydi - xavfning o‘zi ham, himoyaning o‘zi ham bir shaxsdan kelmoqda. Bu tartibsiz biriktirish keyinchalik eng ko‘p muammo keltirib chiqaruvchi tur sifatida e‘tirof etiladi: u deviant xulq-atvor, dissotsiativ simptomlar, agressiya va interpersonal munosabatlardagi jiddiy buzilishlar bilan eng kuchli statistik bog‘liqlik ko‘rsatadi (van Ijzendoorn et al., 1999; Lyons-Ruth, 1996; Carlson, 1998). Bowlby nazariyasining muhim qismi bo‘lgan «ichki ishchi model» (Internal Working Model) tushunchasi disfunktsional oilaviy muhitning uzoq muddatli ta‘sirini tushuntirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Bowlby fikricha, bola ota-onasi bilan bo‘lgan munosabati asosida o‘zi va boshqalar haqida ichki kognitiv-hissiy modellarni - ya‘ni sxematik tasavvurlar tizimini - shakllantiradi. Bu modellar keyinchalik yangi munosabatlarga ko‘chiriladi va bola ularni beixtiyor ravishda o‘qituvchilar, tengdoshlar, sevgilisi va o‘z farzandlariga ham tatbiq etadi. Disfunktsional oilada shakllanadigan salbiy ichki ishchi modellar odatda uchta o‘zagi e‘tiqod atrofida quriladi: «Men sevilishga arzimayman va yoqimsizman» (o‘z-o‘ziga nisbatan salbiy model); «Boshqalar ishonchsiz, ular meni oxir oqibat rad etadilar yoki ozor yetkazadilar» (boshqalarga nisbatan salbiy model); «Munosabatlar xavfli va og‘riqli narsa» (munosabatlar haqida salbiy model). Bu uchta o‘zagi e‘tiqod birgalikda bolaning ijtimoiy hayotini, maktab muvaffaqiyatini va deviant xulq atvoriga moyilligini belgilovchi asosiy psixologik omilga aylanadi.

Xulosa shu narsaga amin bo‘ldimki oila muhitida farzandlar tarbiyasiga e‘tibor yaxshi bo‘lsa sog‘lom muhitda ulg‘aygan bolalar jamiyat uchun kerakli kadr bo‘lishiga ishonchim komil.

Foydalangan adabiyotlar.

1. Mirziyoyev, Sh. M. (2023). Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Qomusiy nashr. Toshkent: Tasvir
2. Mirziyoyev, Sh. M. (2020). Adabiyot, san‘at va madaniyat yashasa, millat yashaydi. Toshkent: O‘zbekiston.
3. Mirziyoyev, Sh. M. (2017). Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent: O‘zbekiston. II. O‘zbekiston Respublikasi qonunlari va normativ-huquqiy hujjatlari .

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

4. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni "Voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish to'g'risida". (2019). O'zR Oliy Majlisi.

5. O‘zbekiston Respublikasi Ichki Ishlar Vazirligi. (2023). Voyaga etmaganlar orasidagi huquqbuzarliklar statistikasi: 2019–2023 yillar. IIV nashriyoti.

6. Umarov, B., & Nazarova, M. (2021). SDQ so'rovnomasini o'zbek tiliga moslash tajribasi. Psixologiya va pedagogika: Nazariya va amaliyot.

FAOLIYAT MARKAZLARIDA TA'LIMIY-TARBIYAVIY JARAYONDA STEAM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISHNING O'RNI

Topvoldiyeva Umidaxon Qahramon qizi
Andijon Davlat Pedagogika Instituti magistranti
+998 50 886 02 05
mirzayevaumidaxon2004@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi faoliyat markazlarida ta'limiy-tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda STEAM texnologiyasidan foydalanishning ahamiyati va samaradorligi tahlil qilinadi. Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bosqichlarida faoliyat markazlari orqali integrativ yondashuv asosida bolalarda ilmiy fikrlash, ijodiy qobiliyat va muammo hal etish ko'nikmalarini rivojlantirishning zamonaviy usullari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari STEAM yondashuvining an'anaviy ta'lim metodlariga nisbatan samarali ekanligini ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: STEAM texnologiyasi, faoliyat markazlari, ta'limiy-tarbiyaviy jarayon, integrativ yondashuv, maktabgacha ta'lim, ijodiy fikrlash, innovatsion ta'lim metodlari.

Bugungi kunda jahon ta'lim tizimida tub o'zgarishlar ro'y bermoqda. XXI asr kompetensiyalari tanqidiy fikrlash, muammo hal etish, hamkorlik va ijodkorlik zamonaviy ta'lim oldiga yangi talablar qo'yimoqda. O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi islohotlari ham ushbu yo'nalishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Prezident Sh.M.Mirziyoyevning 2022-yil 28-yanvardagi "Ta'lim va fanni rivojlantirish" konsepsiyasida ta'lim sifatini oshirishda innovatsion yondashuvlardan foydalanish ustuvor vazifa sifatida belgilab qo'yilgan.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Faoliyat markazlari bolalarning mustaqil va guruhli faoliyati uchun maxsus tashkil etilgan muhit bo'lib, ularda STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi qo'llanilishi ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshirishi ilmiy tadqiqotlar bilan isbotlangan. Shu boisdan, mazkur mavzuni o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi. STEAM Science (Fan), Technology (Texnologiya), Engineering (Muhandislik), Arts (San'at) va Mathematics (Matematika) so'zlarining bosh harflaridan tashkil topgan qisqartma bo'lib, ushbu yondashuv turli fanlarni bir-biri bilan integratsiya qilgan holda o'qitishni nazarda tutadi. Dastlab AQShda ishlab chiqilgan ushbu metodologiya hozirda dunyo bo'ylab 60 dan ortiq mamlakatda muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda.

STEAM yondashuvining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, fanlararo integratsiya turli predmetlarni yagona loyiha doirasida birlashtirish;

Ikkinchidan, muammo asosida o'qitish real hayotiy masalalarni hal etishga yo'naltirish;

Uchinchidan, ijodiy faollik bolaning mustaqil kashf etish va yaratish qobiliyatini rag'batlantirish;

To'rtinchidan, hamkorlikda ishlash jamoa bo'lib loyihalar ustida mehnat qilish ko'nikmalarini shakllantirish.

Faoliyat markazlari bolalar uchun maxsus jihozlangan o'quv muhiti sifatida ta'lim muassasalarida alohida o'rin egallaydi. Ular odatda bir necha yo'nalish bo'yicha tashkil etiladi: ilmiy-tadqiqot markazi, qurilish va muhandislik markazi, raqamli texnologiyalar markazi, san'at va dizayn markazi hamda matematik o'yinlar markazi. Har bir markaz bolalarning yosh xususiyatlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda jihozlanadi. Faoliyat markazlarida ta'lim olgan bolalarning mantiqiy fikrlash ko'rsatkichlari an'anaviy ta'limga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'lganligi bir qator ilmiy tadqiqotlarda qayd etilgan. O'zbekistondagi tajriba maktablarida ham shunga o'xshash ijobiy natijalar kuzatilgan. Faoliyat markazlarida STEAM texnologiyasini qo'llash bir qator pedagogik afzalliklarni beradi. Bolalar tajriba o'tkazish, konstruktorlar yig'ish, raqamli qurilmalar bilan ishlash jarayonida bir vaqtning o'zida fan, texnologiya va matematik tushunchalarni o'zlashtirib boradi. Masalan, sun'iy mexanizm qurishga bag'ishlangan loyihada bola bir vaqtda fizika (kuch va harakat), matematika (o'lchovlar), muhandislik (konstruksiya) va san'at (dizayn) asoslarini amaliyotda o'rganadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Toshkent shahrining uchta maktabgacha ta'lim muassasasida 2023-2024 o'quv yilida o'tkazilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, STEAM asosidagi faoliyat markazlarida mashg'ulot olgan bolalarda (n=120) quyidagi ijobiy o'zgarishlar kuzatilgan: muammoni mustaqil hal etish ko'nikmasi 41% ga o'sgan; jamoa bo'lib ishlash qobiliyati 38% ga yaxshilangan; fan va texnologiyaga qiziqish 52% ga oshgan; ijodiy tasavvur darajasi 29% ga rivojlangan. Shu bilan birga, o'qituvchilar va tarbiyachilar orasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari STEAM yondashuvini qo'llash uchun maxsus metodologik tayyorgarlik zarurligini va material-texnik bazani mustahkamlash lozimligini ko'rsatib berdi. Respondentlarning 78% i STEAM texnologiyasini an'anaviy ta'limdan ustun deb baholagan. Faoliyat markazlarida ta'limiy-tarbiyaviy jarayonga STEAM texnologiyasini joriy etish zamonaviy ta'limning muhim yo'nalishi hisoblanadi. Ushbu yondashuv bolalarda faqat bilim emas, balki hayotiy kompetensiyalar ijodiy fikrlash, muammo hal etish, hamkorlik va texnologik savodxonlikni shakllantiradi. O'zbekiston ta'lim tizimida STEAM metodologiyasini keng joriy etish uchun o'qituvchilarni qayta tayyorlash, faoliyat markazlarini zamonaviy jihozlar bilan ta'minlash va tegishli o'quv-uslubiy qo'llanmalar ishlab chiqish tavsifi etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni "Ta'lim va fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida".
2. Yakman G.W. STEAM Education: An Overview of Creating a Model of Integrative Education. Proceedings of the 2008 IAJC-IJME International Conference.
3. Hecht M., Kandil J. STEAM Learning in Early Childhood: Foundations and Practices. New York: Teachers College Press, 2021. - 312 p.
4. Toshmatov B.A., Yusupova N.R. Maktabgacha ta'limda innovatsion metodlar. Toshkent: Noshir nashriyoti, 2022. - 186 b.
5. Quronov M. Ta'lim jarayonida STEAM yondashuvidan foydalanish. Xalq ta'limi jurnali. - 2023. - №4. - B. 45-52.
6. Robinson K. Creative Schools: The Grassroots Revolution That's Transforming Education. New York: Viking, 2015. - 320 p.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

XALQARO TA’LIM DASTURLARI , FINLYANDIYA TAJRIBASI

Axmedova Dildoraxon

Satvoldiyevna

Sh.Jo‘rayev nomidagi musiqa va

san‘at oliy maktabi matematika fani o‘qituvchisi

So‘nggi yillarda xalq ta’limi tizimiga xalqaro tajribalarni keng joriy qilish borasida qator ishlar amalga oshirildi. Jumladan, xalqaro ekspertlar va mahalliy amaliyotchi o‘qituvchilar ishtirokida **Milliy o‘quv dasturi** ishlab chiqildi.

Davlatimiz rahbari joriy yilning 8-oktyabrida Sirdaryo viloyatiga qilgan tashrifi davomida ta’lim sohasida qilinishi kerak bo‘lgan kelgusi ishlarga alohida to‘xtalib o‘tar ekan, **Finlandiya ta’limi dunyoda raqobatga chidamli tizim** ekanligini ta’kidlab o‘tgan edi. Ishlarni yangi sifat bosqichiga olib chiqish maqsadida, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzurida **Ishchi guruh faoliyati** yo‘lga qo‘yildi. Ishchi guruh faoliyati doirasida hozirda Finlandiya tajribasini yurtimizga keng joriy etish, shu bilan birga ijtimoiy va milliy komponent fanlarida xalqimiz qadriyatlari va an‘analariga xos bo‘lgan dastur va darsliklarni joriy qilish ishlari olib borilmoqda.

Ayni vaqtda Toshkent shahar Olmazor tumanidagi 134-umumta’lim maktabida Finlandiya ta’lim tizimini joriy etish bo‘yicha **tajriba-sinov jarayonlari** boshlangan. Maktabning boshlang‘ich sinf o‘quv darslari ushbu ta’lim tizimiga bosqichma-bosqich moslashtirilmoqda. Ishlarning mantiqiy davomi sifatida **talim 2023 aloqa kanallariga** kelib tushgan 6 mingga yaqin o‘qituvchi murojaatlari tahlil qilinib, eng ko‘p arizalar jo‘natgan, respublikaning **14 ta hududidagi** maktablar tanlab olindi. Ushbu maktablarda 2023 yil yanvar oyidan 1-4 sinflarda Finlandiya mas’ul idoralari tomonidan sifat belgisi bilan qayd etilgan zamonaviy darsliklarning aprobatsiyasi o‘tkaziladi va **unda 4 ming nafardan ortiq o‘quvchi** ishtirok etishi kutilmoqda. Bundan tashqari, ushbu 6 mingga yaqin o‘qituvchilar uchun ham hududlardagi malaka oshirish markazlarida hamda aprobatsiya o‘tadigan maydonchalarda alohida o‘quvlar tashkil etib boriladi.

Albatta, Finlandiya ta’lim tizimining muhim asosi o‘quvchilarga **yodlash orqali bilim berish emas, balki ularni fikrlashga** va shu orqali yuzaga kelgan muammoni mustaqil hal etishga tayyorlashdan iboratdir. Bunda asosiy e’tibor aniq va tabiiy fanlarni puxta o‘zlashtirish va olgan bilimlarini real ko‘nikmalar asosida mustahkamlash, hayotda qo‘llay olish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilganligi bilan dolzarb ahamiyat kasb etadi. O‘ylaymizki, mamlakatimizda umumiy o‘rta ta’lim sifati va samaradorligini yangi bosqichga olib chiqish

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

yo‘lida boshlangan mazkur tashabbus farzandlarimizning zamonaviy bilim olishlari va mustaqil hayotga tayyorlashda muhim qadam bo‘lib xizmat qiladi.

Finlyandiya ta‘limi dunyodagi eng muvaffaqiyatli bilimlardan biri hisoblanadi, u erda o‘qish uchun to‘lovlar yo‘q va ovqatlari to‘liq subsidiyalangan. Finlyandiyaning ta‘lim sohasida tenglik va mukammallikka erishish strategiyasi davlat mablag‘lari hisobidan moliyalashtirilgan umumiy maktab tizimini qurishga asoslangan. Ko‘pgina ta‘lim tizimlari singari, Finlyandiyada fin tili, maktabgacha ta‘lim, boshlang‘ich ta‘lim, yuqori o‘rta va oliy ta‘lim mavjud.

Bolalar etti yoshida majburiy yoki asosiy ta‘limga kirishadi, to‘qqiz yil davom etadi, boshlang‘ich olti va o‘rta uch yoshga kiradi. Ushbu asosiy mashg‘ulotlar davrida bolalar turli xil mavzular bo‘yicha o‘qitiladi, bu esa ularni keyingi mashg‘ulotlarga tayyorlaydi. Boshqa mamlakatlardan farqli o‘laroq, maktabgacha ta‘lim majburiy emas, lekin u bolalar bog‘chasida lavozim taklif qilish huquqi sifatida qabul qilingan. Ular asosiy ta‘limni tugatgandan so‘ng, o‘rta maktabda o‘qishni davom ettirishadi. Bu majburiy emas deb hisoblanadi va ikkiga bo‘linadi: uch yil davom etadigan umumiy (yakuniy imtihondan iborat) va kasb-hunar ta‘limi muddati, kasb-hunar bilan shug‘ullanish imkoniyatini beradigan uch yillik muddat Oliy o‘quv yurtlari va politexnika universitetlarida taklif etiladi. Agarda oliy ma‘lumotga ega bo‘lishni istasa, o‘rta maktabda yoki kasb-hunar ta‘limi asoslari bo‘yicha yakuniy imtihon topshirishi kerak. Ushbu turdagi imtihonlarni topshirish oliy o‘quv yurtlariga kirishni tasdiqlasa-da, har bir institut talabalarni tanlash uchun kerakli testlardan foydalanishi mumkin. Va nihoyat, shuni ta‘kidlash kerakki, ham bakalavriat, ham magistr darajalariga erishish mumkin. Finlyandiyada ikkita rasmiy til mavjud: fin va shved. Shuning uchun ular ofitserlar sifatida o‘qitishadi va ta‘lim tizimining barcha darajalarida foydalanadilar. O‘qituvchilarning ixtiyorida o‘z sinflarida foydalanishga tayyor bo‘lgan bir qator materiallar mavjud. Boshqa davlatlardan farqli o‘laroq, sinflar qulay va katta bo‘lib, multimediya materiallari bilan jihozlangan. O‘qituvchilar maktablarda o‘z o‘quvchilariga sifatli ta‘lim berish uchun muntazam ravishda o‘qitiladi. Bundan tashqari, davlat zaruriy yoki katta ahamiyatga ega bo‘lgan sohalarda xizmat ko‘rsatish bo‘yicha o‘quv dasturlarini olib boradi. Shuningdek, mutaxassislar malaka oshirishni yaxshilash uchun mablag‘ so‘rashlari mumkin. Yuqorida aytilganlardan o‘qituvchilar ta‘limning muhim qismi sifatida tushuniladi, shuning uchun ularni tayyorlashga alohida ahamiyat beriladi.

Finlyandiya ta‘limi tajriba-sinovda ishtirok etadigan maktablar va ularning o‘qituvchilari bilan alohida dastur asosida ishlar olib boriladi. Mazkur ishlarning birinchi bosqichi sifatida 139 ta boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun 4-9

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

noyabr kunlari maxsus malaka oshirish kurslari Toshkent shahrida tashkil etildi. Aynan ushbu seminar asosida Qoraqalpog‘iston Respublikasi Nukus shahridagi 32-sonli umumta’lim maktabi tajriba-sinov maktabi bo‘lib belgilandi. Ushbu maktabdan 12 ta boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari va malaka oshirish markazidan 2 ta o‘qituvchi qatnashib keldik

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving.)-Alexandria-Virginia, USA: ASCD, 2014.
2. Ibragimova G. 2015. Pedagogik innovatsiyalar yordamida talabalarning kreativ qobiliyatlarini shakllantirish. Zamonaviy ta’lim, 1(3), 50-54 b.
3. Turdieva M. Oliy ta’lim muassasalari talabalarida pedagogik tafakkurni shakllantirish. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2008.
4. Ibragimova G. (2015). Pedagogical Conditions of Developing Students Creative Potential. Eastern European Scientific Journal. 1(4), 114-118.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA KOMPYUTER SAVODXONLIGINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Karimov Otabek

Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi, Aniq va tabiiy fanlar kafedrası informatika fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy axborot jamiyatida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kompyuter savodxonligini shakllantirish muammolari va ularning yechimlari yoritilgan. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarga raqamli texnologiyalarni o‘rgatishning pedagogik va psixologik xususiyatlari, xorijiy tajribalar hamda dars jarayonida qo‘llaniladigan interaktiv metodlar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: kompyuter savodxonligi, boshlang‘ich sinf, raqamli avlod, axborot texnologiyalari, geymifikatsiya, sanitariya-gigiyena talablari, mediata’lim.

Yigirma birinchi asr — yuqori texnologiyalar va global raqamlashtirish davridir. Bugungi kunda ta’lim tizimining oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — o‘quvchilarni yoshligidanoq axborot muhitida mustaqil va xavfsiz harakat qilishga o‘rgatishdir. O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini tubdan isloh qilish va raqamlashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

oshirilmoqda. Xususan, milliy o‘quv dasturlariga axborot texnologiyalarini integratsiya qilish talabi qo‘yilgan.

Boshlang‘ich sinf yoshidagi o‘quvchilar (6-10 yosh) axborotni tez qabul qilishi va vizual tasavvurining kuchliligi bilan ajralib turadi. Bu davrda kompyuter savodxonligining poydevorini to‘g‘ri qo‘yish o‘quvchining kelajakdagi akademik va kasbiy muvaffaqiyatini belgilaydi. Kompyuter savodxonligi deganda nafaqat texnik qurilmalarni yoqib-o‘chirish, balki axborotni qidirish, tahlil qilish, undan dars jarayonida unumli foydalanish va kiberxavfsizlik qoidalariga rioya qilish tushuniladi.

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarga kompyuter texnologiyalarini o‘rgatish masalasi jahon va respublika pedagogika fani namoyandalari tomonidan keng tadqiq etilgan. Psixolog olimlardan L.Vygotskiy va J.Piajening yosh davrlari nazariyasiga ko‘ra, 6-10 yoshli bolalarda ko‘rgazmali-obrazli tafakkur yetakchi o‘rin tutadi. Shuning uchun ham kompyuter va multimedia vositalari ta‘lim samaradorligini oshiruvchi eng kuchli omil bo‘lib xizmat qiladi.

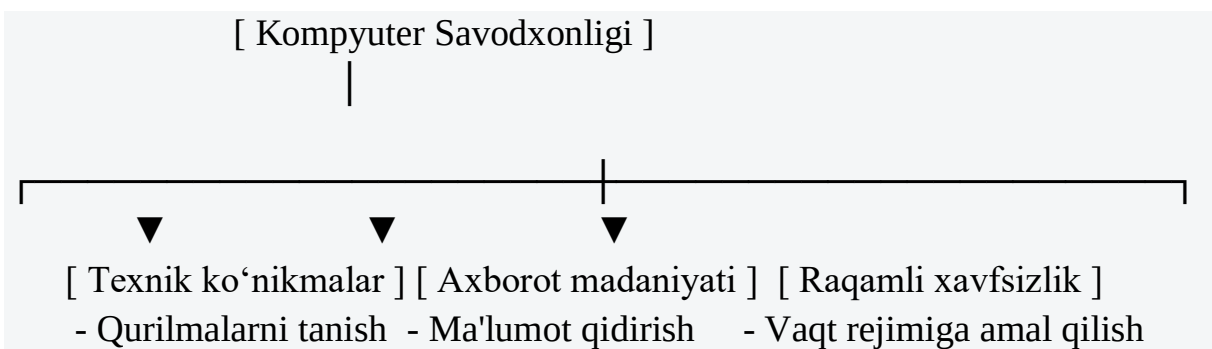
Zamonaviy tadqiqotchilar (masalan, S.Papert, MIT professori va turobodlik olimlar) ta‘kidlashicha, bolalarga kompyuterni shunchaki "iste‘molchi" sifatida emas, balki "yaratuvchi" (bajaruvchi) sifatida o‘rgatish zarur.

Maqolani tayyorlash jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- **Pedagogik kuzatuv:** Boshlang‘ich sinf darslarida AKT vositalaridan foydalanish holati o‘rganildi.
- **Tahlil va sintez:** Ilmiy adabiyotlar va amaldagi dasturlar solishtirildi.
- **Qiyosiy xorijiy tajriba:** Rivojlangan davlatlar (Finlyandiya, Janubiy Koreya) ta‘lim tizimi tahlil qilindi.

Boshlang‘ich sinfda kompyuter savodxonligining tarkibiy qismlari

Kichik maktab yoshidagi bolalarda kompyuter savodxonligi uchta asosiy komponentdan iborat bo‘lishi kerak:

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

- Sichqoncha/klaviatur - Matn va rasm yaratish - Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish

1. **Texnik-texnologik ko‘nikma:** Kompyuter, planshet va boshqa qurilmalarning vazifalarini bilish, sichqoncha (mouse) va klaviatura bilan aniq ishlay olish.

2. **Intellektual-axborot ko‘nikmasi:** Oddiy matnli muharrirlarda (MS Word, WordPad) yozish, rasm chizish dasturlarida (MS Paint) ishlash va internetdan o‘quv ma’lumotlarini izlash.

3. **Etik va gigiyenik madaniyat:** Internetda o‘zini tutish qoidalari, kiberxavfsizlik va kompyuter qarshisida to‘g‘ri o‘tirish ko‘nikmalari.

Boshlang‘ich sinfda kompyuter savodxonligini an’anaviy ma’ruza usulida o‘rgatib bo‘lmaydi. Eng samarali usul —**o‘yinlashtirish** hisoblanadi. O‘quvchi o‘yin o‘ynash jarayonida dasturlash mantig‘ini va kompyuterni boshqarishni o‘rganadi.

- **Scratch Junior va Code.org:** Bu platformalar bolalarga vizual bloklar (blok-kodlar) yordamida animatsiyalar va kichik o‘yinlar yaratishni o‘rgatadi. Bu mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.

- **Klaviatura trenajyorlari:** "Stamina" yoki "BabyType" kabi qiziqarli o‘yin dasturlari orqali bolalar tugmalarni tez bosishni va barmoqlarni to‘g‘ri joylashtirishni o‘rganadilar.

Pedagog dars jarayonida bolaning salomatligiga alohida e’tibor qaratishi shart. Kompyuter savodxonligini shakllantirishda quyidagi qoidalarga qat’iy amal qilinishi lozim:

- **Vaqt cheklovi:** 1-2-sinf o‘quvchilari uchun kompyuter qarshisida uzluksiz o‘tirish vaqti haftasiga 15 daqiqadan, 3-4-sinflar uchun esa 20-25 daqiqadan oshmasligi kerak.

- **Ko‘z mashqlari:** Har 10 daqiqada ekrandan nigohni uzib, uzoqqa qarash va ko‘zni dam oldirish mashqlari o‘tkaziladi.

- **Ergonomika:** Parta va stullarning bolaning bo‘yiga mosligi, monitor va ko‘z o‘rtasidagi masofa (50-60 sm) doimiy nazorat qilinadi.

O‘tkazilgan pedagogik tadqiqotlar va tajriba-sinov darslari shuni ko‘rsatdiki, haftasiga kamida 1 soat davomida tizimli ravishda kompyuter bilan

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
integratsiyalashgan holda o‘tilgan darslar o‘quvchilarning umumiy o‘zlashtirish ko‘rsatkichini **18-22% gacha oshiradi.**

Kompyuter savodxonligi shakllangan o‘quvchilarda quyidagi ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi:

- **Matematika va mantiq:** Masalalarni yechishda algoritmik fikrlash (ketma-ketlikni tushunish) darajasi oshdi.
- **Mustaqillik:** O‘quvchilar topshiriqlarni bajarish uchun internet platformalaridan mustaqil ravishda qo‘shimcha elektron kitoblar va manbalarni topa oldilar.
- **Jamoadi ishlash:** Loyihaviy topshiriqlarni (masalan, slayd tayyorlash yoki Scratch dasturida rasm chizish) juftlikda bajarish orqali ijtimoiy ko‘nikmalar rivojlandi.

Biroq, jarayonda bir qator muammolar ham mavjud. Ba’zi maktablarda moddiy-texnik bazaning yetishmasligi, internet tezligining pastligi va boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining AKT yo‘nalishida malakasi yetarli emasligi to‘siq bo‘lib qolmoqda. Bu muammoni hal etish uchun boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun maxsus qisqa muddatli IT-kurslarni tashkil etish zarur.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kompyuter savodxonligini shakllantirish zamon talabi va ta’lim taraqqiyotining asosi hisoblanadi. Bu jarayon faqatgina texnik qurilmalardan foydalanishni o‘rgatish bilan cheklanmasdan, bolada axborot madaniyati va xavfsizlik hissini tarbiyalashi lozim.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Boshlang‘ich sinf darslariga raqamli o‘yinli texnologiyalarni (Scratch, geymifikatsiya dasturlari) ko‘proq joriy etish.
2. Maktablarda axborot texnologiyalari xonalarini bolalarning yosh xususiyatlariga mos ravishda jihozlash va sanitariya me‘yorlariga qat’iy rioya qilish.
3. Ota-onalar bilan hamkorlikda bolalarning uyda gadjetlardan foydalanish vaqtini nazorat qiluvchi "Ota-ona nazorati" (Parental Control) tizimini ommalashtirish.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf bosqichida raqamli savodxonlikning to‘g‘ri shakllantirilishi o‘quvchilarning kelajakda intellektual salohiyatli shaxs va yetuk mutaxassis bo‘lib yetishishlariga zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES).

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O‘zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Farmoni.
2. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar (amaliy tavsiyalar). — T.: Istiqlol, 2008.
3. Papert, S. (1993). *Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas*. Basic Books.
4. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
5. Tojiyeva, M. (2021). Boshlang‘ich sinflarda axborot texnologiyalaridan foydalanish usullari. *Maktab va hayot*, (3), 12-15.

THE NEED TO ORGANIZE EDUCATIONAL PROCESSES ON THE BASE OF MODERN PEDAGOGICAL APPROACHES

Tairova Sevara Murodjonovna

Teacher at Sh.Juraev Higher School of Music and Arts

Annotation . In this scientific work, an attempt was made to reveal the essence of the pedagogical approach and the fact that technologies are based on the principles that develop education and are aimed at educating the student's personality, using the example of the methodology of teaching the Uzbek language. It is explained that the conduct or organization of the lesson in the course of the lesson opens a great way for students to think freely and in a new way. Pedagogical approaches used for conducting lessons more effectively were taken as the object of study of the scientific article. Learning what kind of pedagogical approaches can be used and how to achieve high results is the subject of the work. During the writing of a scientific article, scientific works published on this topic - articles, theses, monographs - are the theoretical basis of the work.

Key words: innovative cluster of pedagogical education, individual education, pedagogical approach, technologicalization, "problem area", method, method, innovative technologies, DTS, educational efficiency.

INTRODUCTION

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

The issue of educational content is one of the oldest and at the same time one of the most urgent issues in the history of pedagogy.

Pedagogical scientists in all periods of educational development "What should be taught?" were engaged in searching for an answer to the question, and this is still the reason for many discussions. This issue is one of the most common problems and goals, especially nowadays. Because, as time progresses, people's thinking and worldview are also growing.

Today, as in all areas of our country, unique innovations are being decided in the education system. In particular, technologicalization of the educational system, increasing the effectiveness of education, and applying the new pedagogical technologies entering our social life to educational processes remain one of our main tasks. Because quickly adopting new pedagogical and information technologies, analyzing them, summarizing them theoretically, drawing conclusions and delivering them to students is one of the most urgent problems. Pedagogical approach and the development prospects of pedagogical technologies and critical analysis of its theoretical foundations will be provided at the expense of finding an effective way to the educational process. That is, in a certain period of time, it will be possible to change the "problem area" along with changing the theoretical foundations of pedagogical technology. Organization of the educational process based on the technological approach requires the positive solution of a number of didactic tasks. In particular, developing a list of didactic goals, ensuring consistency between the overall process and its stages in the design of the educational process in accordance with them, full assimilation of social experience by students, all students - achieving equalization of students' knowledge, skills and qualifications, etc. It is known that any pedagogical approach and technologies are based on principles that develop education and should be directed to the education of the student's personality.

LITERATURE ANALYSIS AND METHODOLOGY

Educating a scientific thinker, that is, a creative and independent thinker, which is necessary for our growing, developing and developing country, is the most important and urgent task for every pedagogue. The creation of curricula and textbooks based on new modern technologies, in accordance with the world standards of education, is the demand of the present time. It is from this point of view that both the scientific interpretations of the current Uzbek literary language and the system of lexical-grammatical relations have been updated. For

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

this reason, young people graduating from pedagogic universities find it difficult to explain topics without special training.

In the center of the theory of pedagogical technology are the leader of the educational process, and at the same time, the teacher and students who are the subjects of this process. Therefore, it is necessary to meet the most modern requirements of mutual cooperation between these subjects, mutual communication, and their mutual influence. For this purpose, the teacher, first of all, should cooperate with the requirements for the organization of the educational process, the principles and ways of organizing and managing education, and the methods that serve to develop the student mentally and physically. , directing him to reading and learning, organizing the student's personal activities correctly, communicating with him, eliminating problems and disagreements that arise in the process of organizing pedagogical activities, creating an atmosphere of creativity and work in the audience. it should be armed with methods that allow to make, create student's activity, and accurately and correctly evaluate.

After our country gained independence, serious changes began to be made not only in the socio-political and economic life, but also in the educational process. Enhancing the enlightenment of the now developing generation, directing them to independent and creative thinking rather than giving them ready-made knowledge and skills, and in the process bringing learners to the level of free and active participants rather than just performers. and the work of raising such systematic work to a new level is being sought. In the education of the young generation, instead of a generation that thinks based on a certain pattern and comes to a conclusion based on this pattern, the spiritual image is different, spiritual qualities, leadership, national and religious value in the development of enlightenment , it is said that attention should be paid to the youth who rely on customs and traditions.

DISCUSSION AND RESULTS

After our country gained its independence, drastic changes began to take place in the methodology of language teaching. Because the ownership set the educational system, especially the literary education, the task of forming a generation facing spiritual perfection.

Uzbek language classes are taught in educational institutions, and serious attention is required to ensure that students get excellent knowledge in all aspects. New textbooks, exhibitions and instructional tools, e-books and various Internet sites can be a clear example of this. All this is aimed at the development

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

of the education system and the formation of people of the new era. In teaching the Uzbek language, it is not possible to limit the teaching of the textbook to the quality of education. Therefore, today's pedagogue should attract the student to the subject and reach the goal of DTS through teaching methods based on various new approaches. These measures are teachers' professional skills and personal contribution to the educational process, high efficiency and quality of education, regular improvement of their knowledge, professional skills and qualifications, new pedagogy by the teacher. based on the approach, it is necessary to be able to fully use the opportunities created in order to successfully apply advanced methods and pedagogical technologies. All opportunities have been created for this.

CONCLUSION

Therefore, every teacher should be more involved with his students and constantly improve his knowledge and skills. Only then will he become an active person worthy of his name. As a result of his work, he feels from his heart that each lesson is different in its content, that students are becoming more and more interested in his classes, and that his students are actively and organized in learning learning materials during the lesson. Currently, one of the main directions in the field of improving educational methods is the introduction of interactive education and training methods based on new pedagogical approaches. As a result of such a new pedagogical approach, students' skills of independent thinking, analysis, drawing conclusions, expressing their opinion, being able to defend it based on the basis of it, healthy communication, discussion and debate are formed and developed.

REFERENCES

1. Khodjamkulov, U., Botirova, S., Shofkorov, A., & Abdirimova, I. (2020). Bases of Organizing Cooperation between Educational Institutions through Clusters (on the Example of the Education System of Uzbekistan). Journal of Critical Reviews, 7(12), 166-169.
2. Qurbonova M.F. (2023). Individual ta'lim – innovatsion o'qitish usuli. “Academic Research and Education Science”, 4(3), 394-399.
3. Tolipov O`, Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. T,Fan, 2006 y, 42-43-betlar. R. Ishmuxamedov Innovatsion texnologiyalar asosida ta`lim samaradorligini oshirish yo`llari. T.2004,3-bet
- 4 Turg'unpo'latov D.R. (2022). So'z yasalishi va uni o'rganishdagi qo'llanadigan ilg'or pedagogik ta'lim metodlarining o'rni. “Talqin va tadqiqotlar” respublika ilmiy-uslubiy jurnal (6), 36-39-b.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

5. Ўқув жараёнининг самарадорлигини оширишда интернет тармоқлари орқали коммуникатив таълим дарсларни ташкил этишининг ўзига хос хусусиятлари. “O‘zMU xabarlari» Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti ilmiy jurnali. 1/6/1, 27-29-b.

6. Turg'unpo'latov D.R, Yo'lchiyeva M.M. (2023). Ilm-fan muammolari tadqiqotchilar talqinida. Xalqaro ilmiy konferensiya, 20 (05), 428-433-b

MASSAGETLAR, MARG‘IYONALIKLAR, SO‘G‘DIYLAR VA SAK QABILALARINING O‘ZBEK XALQI DAVLATCHILIGI TARIXIDA TUTGAN O‘RNI

Sabirov Sanjarbek Xaldarovich
Andijon PMM metodik xizmat ko‘rsatish bo‘limi
tarix fani metodisti

Annotatsiya. Ushbu maqolada massagetlar, marg‘iyonaliklar, so‘g‘diylar va sak qabilalarining O‘zbekiston hamda butun O‘rta Osiyo davlatchiligi tarixi shakllanishida tutgan o‘rni tahlil etilgan. Maqolada arxeologik va yozma manbalar asosida ushbu qadimiy elatlarning siyosiy, harbiy va madaniy faoliyatlari yoritilgan. Ajdodlarimiz tomonidan qurilgan davlatchilik tizimining shakllanish mezonlari — shaharsozlik, harbiy-tashkiliy ishlar, elchilik munosabatlari va milliy an‘analarning barqarorligi haqida fikr yuritiladi. Qadimgi So‘g‘d, Marg‘iyona va Massagetlar davlat tuzumi o‘zbek xalqining ilk davlatchilik poydevorini tashkil etgani ta’kidlangan. Maqolada Gerodot, Strabon, Narshaxiy kabi manbalar hamda zamonaviy tarixshunoslar ishlariga tayanilgan. Shuningdek, O‘rta Osiyodagi davlatchilik an‘analari dunyo sivilizatsiyasida munosib o‘rin egallagani ilmiy asoslarda yoritilgan.

Kalit so‘zlar: massagetlar, marg‘iyonaliklar, so‘g‘diylar, sak qabilalari, davlatchilik tarixi, qadimgi xalqlar, O‘rta Osiyo, madaniy meros, etnik shakllanish, milliy davlatchilik asoslari, tarixiy manbalar, o‘zbek xalqi.

O‘zbekiston hududida, umuman, O‘rta Osiyo mintaqasida eng qadim zamonlardan rivojlangan davlatchilik masalasi tarixi ilgari mahsus o‘rganilmagan. Hech qachon shu tarzda mavzu va maqsad qilib qo‘yilmagan. Shunga qaramay, mamlakatimiz hududida, O‘rta Osiyo mintaqasida davlatchilik tizimi bo‘lgani hech qachon inkor etilmagan. Yuqoridagi fikrlarni tasdig‘i

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

sifatida biz mamlakatimiz hududida yashagan eng qadimgi elatlarning ayrimlari haqida qisqacha ma’lumot bermoqchimiz.

Mil. avv. 1-mingyillikning va milodning boshlarida O‘rta Osiyo va Sharqiy Turkistonning xududlarida yashagan chorvador qabilalar saklar deyilib, ular uch ijtimoiy guruhga bo‘linganlar: 1. Saka-xamuvarka Farg‘ona vodiysi dasht va Pomir tog‘i etaklarida o‘troq yashagan; 2. Saka-tigraxauda (Cho‘qqi qalpoqli) hozirgi O‘zbekiston markazi va Qozog‘istonning janubiy xududlarida yashagan; 3. Saka-tiya taradayya Sirdaryoning quyi oqimi, orol va kaspiy dengizining shimolida yashaganlar. Dastlab Ahmoniylar, so‘ngra Aleksandr hujumlari ostida qolgan saklar, Parfiya yerlariga bostirib kirishgan. U yerdan qattiq zarbaga uchragach, Darang‘iyonaga o‘troq joylashish uchun ko‘chib borganlar. Unga “Sekiston” (Saklar mamlakati) deb nom berishgan hozirgi (Erondagi Seyiston).

Hozirgi O‘rta Osiyoliklarning qadimiy ajdodlari deb, Sak-massagetlar, Yuechji, usun va boshqa elatlar tilga olinadi. Shularning ichida eng kattasi Saklar juda keng xududni ya’ni, Tyan-Shan va Pomir etaklaridan-Kaspiy dengizi sohillarigacha bulgan yerlarni egallashgan. Ularning eng zich joylashgan yeri Sirdaryo havzasi bo‘lgan. Tarixdan ma’lumki, O‘rta Osiyoga Ahmoniylar bostirib kirgan paytlarda Farg‘ona vodiysida istiqomat qilgan saklar o‘z mustaqilligini saqlab qolishgan. Yunonlar istilosi yillarida, Aleksandr taxminan hozirgi Bekobod yaqinida, Chekka Aleksandriya (Aleksandriya Eshata) nomini olgan istehkomni bunyod etib, bu shaxardan undan Sirdaryoning shimoliy-sharqiy tomonlarida yashovchi saklarga qarshi foydalanmoqchi bo‘lgan. Tabiiyki, bu holat saklarga ma’qul kelmaydi. Shundan so‘ng, saklar xukumdori Aleksandrga elchi yuboradi. Saklarning elchilarini Aleksandrga aytgan so‘zlari e’tiborga molikdir: “Agar xudo sening tanangni ishtiyoqingga yarasha bichib yaratganida, sen xatto butun yer yuziga ham sig‘magan bo‘larding. Biz hech kimga bosh egmaymiz, birovni itoat ettirishni ham hohlamaymiz, faqat o‘zaro tenglik o‘rtasidagina, mustahkam do‘stlik bo‘lishi mumkin, o‘zaro teng deb esa bir-birovlariga kuch ishlatmaganlarni aytish mumkin... saklar quruq qasam ichib do‘stlikka undayapti deb o‘ylama, ular uchun qasam sodiqlik garovidir. Siz yunonlar ehtiyotkorlik yuzasidan axdnoma imzolaysizlar va bunda ilohlarga ham iltijo qilasizlar. Sodiqlikni saqlash bizni dinu imonimizdir”. [1-53 b.] Ushbu so‘zlar, shundoq ham Spitamen qo‘zg‘olonidan xoli tang bo‘lib qolgan Aleksandrga ma’qul tushadi. Ammo, masala bunda emas. Mazkur satrlar orqali

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qadimgi ajdodlarimizning dunyoqarashi, vatanparvarligi va elchilik rasm-rusumlarini yaxshi yo‘lga qo‘yganliklarini bilib olishimiz mumkin.

Mintaqamizda qadimiy qabilalarning bir-biri bilan bog‘liqligiga e‘tibor beradigan bo‘lsak, yunon tarixchisi Strabon xorazmiylarni “Sak va massaget turkumiga kiradi, qadimgi so‘g‘diylar va baktriyaliklar turmush tarzi va hulq-atvori bilan o‘zaro farqlanmaydi”,-deydi. Topilgan rasmlarga qaraganda, xorazmiylar, baktriyaliklar va so‘g‘diylar o‘z kiyim-kechaklari, qurol-aslahalari bilan saklardan hech farqi bo‘lmagan. Vohadagi elatlar saklar bilan, deyarli, bir tilda so‘zlashganlar.

Massagetlar - Kaspiyorti va Orol dengizi yaqini, Amudaryo va Sirdaryoning quyi oqimida mil. avv. VIII-IV asrlarda yashagan qabilalar jamoasining umumiy nomidir. Massaget so‘zining ma‘nosi “mas”, “saka” va “ta” so‘zlaridan iborat bo‘lganligi va “saklarning katta uyushmasi” degan ma‘noni bildiradi. Massagetlar mamlakat aholisiining eng nufuzlilaridan hisoblangan. Ularning podshosi vafot etgach, boshqaruv uning oqila va tadbirkor xotini Tomir xotun (To‘maris, Tomiris) qo‘liga o‘tgan. Tarix otasi Gerodotning tasvirlashicha, massagetlar piyoda va otda jang qilganlar. Ko‘proq o‘q-yoy, nayza va sag‘ar bilan qurollangan. Barcha jihoz va qurol-aslaxalari mis va oltindan yasalgan. Massagetlar qabila birikmasiga qadimgi Sirdaryo havzasida, Amudaryoning sharqiy o‘zanlari bo‘yida va Qoraqurumda yashovchi Apasiaklar, Sirdaryo o‘rta oqimida yashagan Daxato‘xarlar, taxminan, Zarafshon quyi qismi va Amudaryoning o‘rta oqimida Derbiklar, Nurota tog‘larida yashagan sakaravaklar hamda antik davrlarda xorazmiylar kirgan. Aleksandr yurishlaridan keyin bergan xabariga qaraganda mazkur elatlar Saklar deb nomlangan. Ularning umumiy nomlanishi tasodifiy bo‘lmay, til jihatdan bir etnik jarayonga bog‘liq bo‘lgan.

Mamlakatimiz xududida mil. avv. 1-mingyillikning o‘rtalarida Qashqadaryo, Navoiy va Buxoro xududida joylashgan **So‘g‘diyona** [3.-41 b.] viloyati katta strategig ahamiyatga ega bo‘lgan. Markazi Maroqanda (Samarqand) shahri bo‘lib, aholisi o‘troq hayot kechirishgan. Ayrim ma‘lumotlarga qaraganda, So‘g‘diylar sharqiy Eron xududlaridan kelib o‘rnashgan bo‘lib, sharqiy Eron va Hindi-eron tillarida so‘zlashgan. Lekin, aholisining tarkibi Sak-Massaget elatlariga mansub bo‘lgan. So‘g‘diyona aholisi Doro I tamonidan bo‘ysundirilgandan so‘ng mil. avv. VI-IV asrlarda Ahmoniylarga katta o‘lpon to‘lab turgan va(4) mil. avv. 329-328 yillarda Spitamen boshchiligida makedoniyalik Aleksandrga qarshi turgan. Ushbu

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

xududni “Samarqand” deb atalishiga tarixchi olimlar bir necha sabab keltirishgan;

1. “Masolik ul-mamolik” kitobda yozilishicha, Samar boqir ismli bir xon Farg‘ona va Qoshg‘ar tomonlaridan kelib, ushbu shahar devorlarini qazib buzib tashlagan. Shuning uchun bu shahar “Samar qozdi” ma’nosidan kelib chiqqan. Bu nom Forscha va arabchada Samarqand deb atalgan.

Marg‘iyona- Murg‘ob daryosi vodiysidagi qadimiy shahar. U hozirda janubiy-sharqiy Turkmaniston va shimoliy Afg‘oniston xududidagi mil. avv. VIII-VII asrlardagi shahar bo‘lgan. Marg‘iyona haqidagi dastlabki ma’lumotlar Avesto va Bexistun yozma manbalarida keltirilgan. Marg‘iyona-g‘arbda Parfiya, shimoliy-sharqda So‘g‘d, sharqda Baqtriya, janubda Ariya bilan chegaralangan davlat edi. Uning poytaxti qadimgi Marv shahri bo‘lgan. Mil. avv. VII asr Marg‘iyonani Axmoniylar istilo qilib, uni Baqtriya viloyatiga aylantirgan. Mil. avv. 328 yili Marg‘iyonani Iskandar istilo qilgan.

2. “Tarixi Tabariy” kitobida yozilishicha “samar” ismli bir xon ushbu shaharni qurgan va bu shaharga eng avvalo, “qand” nomli turk urug‘i kelib o‘rnashgan. Shuning uchun, bu shahar Samarqand deb atalgan. Beruniyning yozishicha, so‘g‘diylarning har oyda nishonlaydigan xayit va ulug‘ kunlari bo‘lgan. **“Navsard”** Bu oyning birinchi kuni, so‘g‘diylar Navro‘zi bo‘lib, bu katta navro‘z hisoblangan. Ushbu katta bayram navbati bilan barcha qishloqlarda nishonlangan.

Yuqoridagi tarixiy mabalardan kelib chiqib, shuni anglab yetishimiz mumkinki o‘zbek xalqi davlatchiligi mil. avv. IV asrlardan o‘zining tizimli va izchil poydevoriga ega bo‘lgan. Ajdodlarimiz davlatchilik tizimini quyidagi asosiy mezonlarda aks ettirishgan:

- muqum yashash uchun qulay xududlarga qal’alar qishloqlar va shaharchalar bunyod etishgan;
- xarbiy istexkomlar nafaqat xukumronlar qalasi, qishloq va shaharchalar muxofazasi uchun qulay manzillarda shakllantirilgan;
- poytaxt orqali vloyatlarni tizimli tasarruf qilish yo‘lga qo‘yilgan;
- xalq ongida Vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish va mustaxkamlash uchun milliy rasm-rusmlar, bayramlarga asos solingan;

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

- xalqni idora qilish va xududni tasarruf qilish uchun diniy-dunyoviy salohiyatga ega jang san‘atini puxta egallagan xalq vakillaridan davlat arboblari tayinlangan;
- mamlakat tarkibidagi xalqda madaniyat, ma’rifat, san’at va din tushunchalari milliy davlatchilik asosida mustaxkamlangan;
- mamlakat xududlarini tasarruf qilishda va xalqni idora qilishda tashkiliy vazifalarni taqsimlash va samarali rag‘batlantirish va jazolash mexanizimi ishlab chiqilgan;
- mintaqaviy daxldor mamlakatlar bilan tashqi iqtisodiy masalalar bo‘yicha elchilar faoliyati takomillashtirilgan;
- mamlakat rivoji va xalq farovonligi uchun davlat arboblari davomli farmon , farmoyishlarga asos solgan.

Yuqorida keltirilgan tarixiy asoslardan va muloxazalardan kelib chiqib aytish mumkinki O‘zbekiston hududida, O‘rta Osiyo mintaqasida davlatchilik tarixi ma’lumotlarini o‘rganishda uzoq mintaqadagi buyuk tarixchilarning ham O‘zbekiston hududida qadimdan shakllangan davlatchilik tizimi o‘zoq tarixga borib qadalishiga asosli manbalarini ko‘rishimiz mumkin. Zero biz tarixda dunyo sivilizatsiyasiga munosib xissa qo‘shgan buyuk ajdodlarning munosib vorislari bo‘lmog‘imiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azamat Ziyo. O‘zbek davlatchiligi tarixi T. “Sharq” 2001 yil 29 bet.
2. O‘zbek sovet ensiklopediyasi T. 1976 yil 27 bet
3. R.Shamsutdinov Sh.Karimov Vatan tarixi T. “Sharq” 2010 yil 41 bet
4. Narshaxiyning “Buhoro tarixi” T. Kamalak 1991 yil 16 bet
5. “Tarixi Tabariy”O‘zFA qo‘lyozmasi. Inv. 1506 v 429a-429b
6. Beruniy “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” T. 1968 y 1-t 279 b
7. Usmon Turon “Turkiy xalqlar mafkurasi” T. Cho‘lpon nashriyoti 1995 yil 31 bet

**BOLALARDA TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI
SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI**

Xasanov Lutfullo Ubaydullayevich
Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi
metodik yordam ko‘rsatish bo‘limi,
musiqqa madaniyati fani metodisti

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta‘lim tizimidagi eng dolzarb masalalardan biri – bolalarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish muammosi yoritilgan. Maqolada tanqidiy fikrlashning psixologik asoslari, kichik yoshdagi bolalarda ushbu ko‘nikmani rivojlantirishning bosqichlari va pedagogik strategiyalari tahlil qilingan. Shuningdek, oila va maktabgacha hamda boshlang‘ich ta‘lim muassasalarining o‘zaro hamkorligi masalalari amaliy misollar bilan ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: tanqidiy fikrlash, pedagogika, kognitiv rivojlanish, muammoli ta‘lim, Sokrat muloqoti, refleksiya, XXI asr ko‘nikmalari.

Kirish. XXI asr – axborot texnologiyalari va ulkan ma‘lumotlar oqimi davri. Bugungi kunda yosh avlod nafaqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirishi, balki ularni saralashi, tahlil qilishi va to‘g‘ri xulosa chiqarishi talab etiladi. Axborotning ishonchliligini tekshirish, feyk (yolg‘on) xabarlarini farqlash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmasi bevosita tanqidiy fikrlash (critical thinking) bilan bog‘liq.

YUNESKO va Xalqaro ta‘lim standartlarida tanqidiy fikrlash "XXI asrning eng muhim to‘rtta ko‘nikmasi" (4C: Critical thinking, Creativity, Communication, Collaboration) sirasiga kiritilgan. Ushbu ko‘nikmani shakllantirishni go‘daklik va maktabgacha yosh davridan boshlash lozim. Chunki inson miyasining neyron aloqalari aynan shu davrda eng faol rivojlanadi.

Ilmiy adabiyotlarda "tanqidiy fikrlash" tushunchasiga turlicha yondashuvlar mavjud. Jan Dyui (John Dewey) uni "faol, qat‘iy va puxta o‘ylangan fikrlash" deb ta‘riflagan. Uning fikricha, bolada fikrlash jarayoni muammo yoki qiyinchilikka duch kelganda uyg‘onadi.

Psixolog J. Piajening kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, bolalar ma‘lumotni shunchaki nusxalamaydi, balki o‘z tajribalaridan kelib chiqib, dunyo modelini quradi. L. Vigotskiy esa bolaning intellektual o‘rishida ijtimoiy muhit va muloqotning o‘rnini yuqori baholagan. U yaratgan "Yaqin rivojlanish zonasi" (Zone of Proximal Development) konsepsiyasi kattalar yordamida bolada tanqidiy tahlilni shakllantirish mumkinligini isbotlaydi.

Bolalarda tanqidiy fikrlash quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

- **Kuzatuvchanlik:** Atrofdagi voqea va hodisalarga e‘tibor berish.
- **Qiziquvchanlik:** "Nima uchun?", "Qanday qilib?" kabi savollarni bera olish.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

- **Tahlil (Analiz):** Ma’lumotni qismlarga ajratish va sabab-oqibat aloqalarini topish.
- **Baholash:** Dalillarning to‘g‘riligi va xatoligini ajratish.
- **Muqobil variantlarni qidirish:** Muammoning bir nechta yechimi borligini anglash.

Bolaning yoshi ulg‘ayishi bilan fikrlash jarayonlari ham murakkablashib boradi:

Maktabgacha yosh davri (3–6 yosh)

Bu davrda bolalar dunyoni hissiyotlar va o‘yinlar orqali taniydi. Ularda tanqidiy fikrlash elementlari elementar savollar berish orqali namoyon bo‘ladi. Bola ertak qahramonlarining xatti-harakatlariga baho bera boshlaydi (masalan, "Bo‘ri nega yomon?", "Tulki nega ayyor?").

Kichik maktab yoshi (7–10 yosh)

Tizimli ta’lim boshlanishi bilan bolada mantiqiy fikrlash shakllanadi. Ular fakt bilan shaxsiy fikr o‘rtasidagi farqni tushunishni boshlaydi. Ushbu davrda o‘quvchi o‘z fikrini asoslashga va tengdoshlarining fikrini tinglashga o‘rganadi.

Zamonaviy pedagogikada bolalarda mustaqil va tanqidiy fikrlashni uyg‘otuvchi bir qancha interaktiv metodlar qo‘llaniladi:

A. Sokratcha muloqot (Ochiq savollar texnikasi)

O‘qituvchi yoki valiy bolaga tayyor javobni aytmaydi. Aksincha, "Bu haqda nima deb o‘ylaysan?", "Seningcha, keyin nima sodir bo‘ladi?", "Buni qanday isbotlaysan?" kabi ochiq savollar orqali bolani o‘ylashga majbur qiladi.

B. Muammoli ta’lim (Problem-based learning)

Dars jarayonida yoki kundalik hayotda sun‘iy muammoli vaziyat yaratiladi. Masalan: "Sayohatga ketayotganimizda yomg‘ir yog‘ib qolsa, nima qilamiz?" Bola ushbu vaziyatdan chiqish uchun bir nechta rejalarni o‘ylab topishi kerak bo‘ladi.

D. "Blum taksonomiyasi" asosida ishlash

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Benjamin Blum tizimi bo‘yicha darslar eng oddiy eslab qolish darajasidan yuqori darajadagi – tahlil, sintez va baholash darajasiga ko‘tarilishi kerak. Bolaga faqatgina "Ertakda nima bo‘ldi?" deb emas, "Agar sen qahramon o‘rnida bo‘lsang, nima qilarding?" degan savol berilishi maqsadga muvofiqdir.

E. Grafik organayzerlar (Klaster, Ven diagrammasi, Fishbone)

Vizual vositalar bolaga fikrlarni tizimlashtirishga yordam beradi. Masalan, "Ven diagrammasi" orqali quyon va ayiqning o‘xshash hamda farqli jihatlarini solishtirish tizimli tahlil qilish ko‘nikmasini oshiradi.

Bola maktabga chiqqunga qadar uning shaxsiyati oilada shakllanadi. Ko‘p ota-onalarning eng katta xatosi – bolaning ko‘p savol berishini cheklash yoki "Ko‘p gapirma", "Kattalar biladi" qabilida ish tutishidir. Bu boladagi tabiiy qiziquvchanlik so‘nishiga olib keladi.

Ota-onalarga amaliy tavsiyalar:

1. **Xato qilishga ruxsat bering:** Bola o‘z xatosidan xulosa chiqarishi – tanqidiy fikrlashning eng oliy shaklidir. To‘kilgan suvni darrov artib tashlamay, "Endi buni qanday tozalaymiz?" deb so‘rang.

2. **Birgalikda kitob o‘qing va muhokama qiling:** Kitob o‘qib bo‘lingach, voqealar rivojini tahlil qiling. "Senga qaysi qahramon yoqdi va nega?" savoli bolani chuqur o‘ylashga chorlaydi.

3. **Tanlov imkoniyatini bering:** Kiyim tanlash, dam olish kunini rejalashtirish kabi jarayonlarga bolani jalb qiling va uning tanlovini asoslab berishini so‘rang.

Bugungi kunda ta’lim muassasalarida bolalarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish yo‘lida bir qator to‘siqlar mavjud:

- **Yodlashga (reproduktiv ta’limga) asoslangan tizim:** Ko‘p hollarda o‘quvchilardan qoidalarini so‘zma-so‘z yodlash talab etiladi.

- **Pedagoglarning tayyorgarlik darajasi:** Ayrim o‘qituvchilar hamon an’anaviy, avtoritar dars o‘tish metodlaridan voz kecha olmayaptilar.

Yechimlar: Darsliklarni tahliliy va mantiqiy topshiriqlar bilan boyitish. Baholash tizimida nafaqat to‘g‘ri javobni, balki bolaning o‘sha javobga yetib kelish yo‘li va mantiqiy mulohazasini ham hisobga olish. Maktablarda o‘zaro bahslashish va fikr almashish muhitini (Debat klublarini) tashkil etish.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Xulosa. Bolalarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish – bu shunchaki ta’limiy vazifa emas, balki kelajakda mustaqil, ruhan sog‘lom, manipulyatsiyalarga uchramaydigan yetuk shaxsni tarbiyalash kafolatidir. Ushbu ko‘nikma bolalikdan boshlab tizimli ravishda, o‘yinlar, savol-javoblar va muammoli vaziyatlar orqali rivojlantirib borilishi shart. Oila va ta’lim muassasalarining hamkorlikdagi to‘g‘ri pedagogik yondashuvi bolalarning intellektual salohiyatini yangi bosqichga olib chiqadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Dewey, J. (1910). *How We Think*. D.C. Heath & Co.
2. Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. International Universities Press.
3. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society*. Harvard University Press.
4. Zucker, E. (2018). *Developing Critical Thinking Skills in Early Childhood*. Pedagogical Review, 14(2), 45-53.
5. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi yo‘riqnomalari va Milliy o‘quv dasturi materillari.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ БАЗОВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Магистрант Андижанского государственного
педагогического института
Насирдинова Муаттарой Мансурбековна
(950472559) (nasirdinovamuattaroy@gmail.com)

Аннотация. В статье представлено расширенное теоретико-педагогическое исследование проблемы формирования базовых компетенций у детей дошкольного возраста. Обоснована значимость компетентностного подхода в условиях модернизации дошкольного образования. Проанализированы основные виды базовых компетенций, раскрыта их роль в развитии личности ребёнка. Особое внимание уделено педагогическим условиям, методам и формам организации образовательного процесса, обеспечивающим эффективное развитие базовых компетенций. Сделаны выводы о необходимости комплексного и системного подхода к формированию компетенций в дошкольном возрасте.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ключевые слова: дошкольное образование, базовые компетенции, компетентностный подход, педагогические условия, развитие личности ребёнка.

Введение. Современное развитие общества предъявляет новые требования к качеству образования, ориентируя его не только на передачу знаний, но и на формирование личности, способной к самостоятельному мышлению, социальной активности и адаптации к изменяющимся условиям жизни. В связи с этим компетентностный подход становится методологической основой обновления содержания образования на всех его уровнях, включая дошкольное образование.

Дошкольный возраст является важнейшим этапом онтогенеза, в процессе которого закладываются основы интеллектуального, социального и личностного развития ребёнка. Именно в этот период формируются первичные представления об окружающем мире, нормы поведения, коммуникативные навыки и ценностные ориентации. Поэтому формирование базовых компетенций у детей дошкольного возраста рассматривается как одно из ключевых направлений деятельности дошкольных образовательных организаций.

Теоретические основы формирования базовых компетенций

Понятие и сущность базовых компетенций

В научно-педагогической литературе базовые компетенции трактуются как интегративное качество личности, включающее совокупность знаний, умений, навыков, опыта деятельности и личностных характеристик, обеспечивающих успешное функционирование человека в социуме. В дошкольном возрасте данные компетенции носят начальный характер и формируются преимущественно в процессе игровой, познавательной и коммуникативной деятельности.

С позиции компетентностного подхода результат дошкольного образования определяется не объёмом усвоенных знаний, а уровнем развития способностей ребёнка применять полученный опыт в различных ситуациях, взаимодействовать с окружающими и самостоятельно решать посильные задачи.

Основные виды базовых компетенций у детей дошкольного возраста

Коммуникативная компетенция

Коммуникативная компетенция является одной из ведущих в структуре базовых компетенций дошкольника. Она включает развитие связной речи, умение слушать и понимать собеседника, выражать

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

собственные мысли и чувства, а также использовать невербальные средства общения. Сформированность коммуникативной компетенции способствует успешной социализации ребёнка и установлению позитивных межличностных отношений.

Социальная компетенция

Социальная компетенция отражает способность ребёнка ориентироваться в социальных ситуациях, соблюдать правила и нормы поведения, сотрудничать со сверстниками и взрослыми. В дошкольном возрасте её формирование происходит в процессе совместной деятельности, сюжетно-ролевых игр и повседневного общения.

Познавательная компетенция

Познавательная компетенция направлена на развитие интереса к окружающему миру, элементарных мыслительных операций, таких как анализ, сравнение, обобщение. Она формируется через наблюдение, экспериментирование, решение проблемных ситуаций и способствует развитию познавательной активности и самостоятельности мышления ребёнка.

Личностная компетенция

Личностная компетенция связана с формированием самосознания, адекватной самооценки, уверенности в собственных возможностях и ответственности за свои действия. Данная компетенция обеспечивает становление ребёнка как субъекта деятельности и общения.

Педагогические условия и методы формирования базовых компетенций

Эффективность формирования базовых компетенций у детей дошкольного возраста определяется комплексом педагогических условий, среди которых особое значение имеют:

- создание развивающей образовательной среды, учитывающей возрастные и индивидуальные особенности детей;
- использование игровых, проектных и деятельностных методов обучения;
- организация образовательного процесса на основе сотрудничества педагога и ребёнка;
- активное вовлечение семьи в образовательный процесс.

Игровая деятельность выступает ведущим средством формирования базовых компетенций, поскольку обеспечивает эмоциональную вовлечённость детей и способствует усвоению социального опыта в доступной форме.

Заключение

В результате проведённого анализа можно сделать вывод о том, что формирование базовых компетенций у детей дошкольного возраста является системным и многоаспектным процессом, требующим научно обоснованного и целенаправленного педагогического подхода. Компетентностный подход в дошкольном образовании способствует гармоничному развитию личности ребёнка, формированию у него социальных, коммуникативных и познавательных качеств, необходимых для успешного обучения и дальнейшей жизнедеятельности. Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой и внедрением инновационных педагогических технологий формирования базовых компетенций в дошкольных образовательных организациях.

Список использованной литературы

1. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте. – М.: Педагогика, 2008.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 2011.
3. Краевский В. В. Теоретические основы компетентностного подхода в образовании. – М.: Академия, 2013.
4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 2005.
5. Федеральный государственный образовательный стандарт дошкольного образования. – М., 2014.
6. Усманова М. А. Современные подходы к дошкольному образованию. – Ташкент: Fan va texnologiya, 2020.

SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN TA’LIM ASOSIDA OLIY TA’LIM TALABALARIDA MUSTAQIL TA’LIM KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK TIZIMI

Islomova Nodira, Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya fakulteti pedagogika yo'nalishi 1- kurs magistri

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim asosida oliy ta‘lim talabalarida mustaqil ta‘lim kompetensiyasini rivojlantirishning metodik tizimi batafsil ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi talabalarning individual psixologik xususiyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

holda ularning avtonom o‘qish, o‘z-o‘zini boshqarish, refleksiya va umrbod o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan samarali pedagogik yondashuvlar, usullar va shartlarni aniqlash va asoslashdan iborat. Shuningdek, Carl Rogersning gumanistik yondashuvi, V.V. Serikov va E.V. Bondarevskaya kabi olimlarning konsepsiyalari asos qilib olinib, ular zamonaviy raqamli ta’lim muhiti bilan bog‘lanadi. Metodik tizim diagnostika, individual rejalashtirish, differensial topshiriqlar, faoliyat va refleksiya bosqichlarini o‘z ichiga oladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bunday yondashuv talabalarning motivatsiyasini oshiradi, ularning akademik natijalarini yaxshilaydi va kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorligini kuchaytiradi.

Kalit so‘zlar: Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, mustaqil ta’lim kompetensiyasi, oliy ta’lim, individual yondashuv, avtonom o‘qish, refleksiya, talaba markazli ta’lim, o‘z-o‘zini boshqarish.

Annotation. This thesis examines in detail the methodological system for developing independent learning competence among higher education students based on person-centered education. The main goal is to identify and substantiate effective pedagogical approaches, methods, and conditions that foster students’ autonomous learning, self-regulation, reflection, and lifelong learning skills, taking into account their individual psychological characteristics, interests, and needs. Drawing on Carl Rogers’ humanistic approach and the concepts of V.V. Serikov and E.V. Bondarevskaya, the study integrates these with contemporary digital learning environments. The methodological system includes stages of diagnostics, individual planning, differentiated tasks, activity, and reflection. The findings indicate that this approach increases student motivation, improves academic performance, and enhances readiness for future professional activities.

Keywords. Person-centered education, independent learning competence, higher education, individualized approach, autonomous learning, reflection, student-centered learning, self-regulation.

Аннотация. В данном тезисе подробно исследуется методическая система развития компетенции самостоятельного обучения у студентов вузов на основе личностно-ориентированного образования. Основная цель - выявить и обосновать эффективные педагогические подходы, методы и условия, способствующие развитию навыков автономного обучения, саморегуляции, рефлексии и обучения в течение всей жизни с учетом

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

индивидуальных психологических особенностей, интересов и потребностей студентов. Опираясь на гуманистический подход Карла Роджерса и концепции В.В. Серикова и Е.В. Бондаревской, исследование связывает их с современными цифровыми образовательными средами. Методическая система включает этапы диагностики, индивидуального планирования, дифференцированных заданий, деятельности и рефлексии. Результаты показывают, что такой подход повышает мотивацию студентов, улучшает академические показатели и укрепляет готовность к будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: Личностно-ориентированное образование, компетенция самостоятельного обучения, высшее образование, индивидуальный подход, автономное обучение, рефлексия, студентоцентрированное обучение, саморегуляция.

Kirish. Bugungi kunda oliy ta'lim tizimi oldida juda murakkab vazifalar turibdi. Globallashuv, tez texnologik o'zgarishlar va raqamlashtirish jarayoni talabalardan nafaqat ma'lum bir hajmdagi bilimlarni o'zlashtirishni, balki o'z ta'lim jarayonini mustaqil ravishda rejalashtirish, boshqarish va doimiy ravishda o'z ustida ishlash qobiliyatini talab qilmoqda. An'anaviy "o'qituvchi - talaba" sxemasidagi o'qitish usullari esa ko'pincha talabalarni faqat passiv tinglovchiga aylantirib qo'yadi va ularning shaxsiy salohiyatini to'liq ochishga imkon bermaydi. Aynan shu yerda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv talabani o'quv jarayonining markaziga qo'yadi va uning individual tajribasi, qiziqishlari, ehtiyojlari va shaxsiy xususiyatlarini birinchi o'ringa chiqaradi. Mashhur amerikalik psixolog Karl Rogersning gumanistik konsepsiyasiga ko'ra, haqiqiy o'rganish faqat talaba o'z ta'limini ichki motivatsiya bilan boshqarganida va o'qituvchi unga hurmat, empatiya va chinakam qo'llab-quvvatlash muhitini yaratgandagina mumkin bo'ladi.[1] O'zbekiston ta'lim tizimida ham so'nggi yillarda shaxsga yo'naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvlar ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Biroq amaliyotda ko'plab oliy ta'lim muassasalarida mustaqil ta'lim hali ham ko'proq qo'shimcha yuklama sifatida qaraladi va talabalar bunga yetarli darajada tayyorlanmaydi. Natijada bitiruvchilar ish hayotida tez moslashish va doimiy o'rganishda qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Ushbu tezisning dolzarbligi shundaki, u shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillarini mustaqil ta'lim kompetensiyasini rivojlantirish bilan uyg'unlashtirish orqali amaliy metodik tizim taklif etadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Tadqiqotning maqsadi - oliy ta'lim talabalarida mustaqil ta'lim kompetensiyasini shakllantirishning nazariy asoslarini tahlil qilish va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvga asoslangan samarali metodik tizimni ishlab chiqishdir.

Asosiy qism. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim talabaning shaxs sifatida rivojlanishini markaziy maqsad qilib qo'yadi. Bu yerda o'qituvchi bilim beruvchi emas, balki yordamchi rolini bajaradi. Karl Rogersning fikricha, o'quv muhiti uch shartni bajarishi kerak: chinakamlik, hurmat va qabul qilish hamda empatiya. Bundan tashqari, Rossiyalik olimlar V.V. Serikov va E.V. Bondarevskaya bu yondashuvni yanada chuqurlashtirib, shaxsiy tajribani ta'limning asosiy manbai deb hisoblashadi.[2] Ularning konsepsiyalarida talaba o'z ta'lim traektoriyasini o'zi belgilashi va o'z-o'zini rivojlantirishi ta'kidlanadi.

Mustaqil ta'lim kompetensiyasi esa quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

1. Motivatsion (ichki rag'bat va maqsad qo'yish);
2. Kognitiv (muammolarni hal qilish va tanqidiy fikrlash);
3. Metakognitiv (o'z o'qish jarayonini monitoring qilish va tuzatish);
4. Amaliy (vaqtni boshqarish, resurslardan foydalanish va refleksiya).[3]

Raqamlashtirish sharoitida bu kompetensiya yanada muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda, chunki talabalar ko'p vaqtni mustaqil ravishda o'rganishga sarflashadi. Xususan, taklif etilayotgan metodik tizim bosqichma-bosqich tuzilgan bo'lib, u quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Diagnostika bosqichi. Dars boshida talabalarning o'quv uslublari (visual, auditory, kinesthetic), motivatsiya darajasi, oldingi tajribasi va tayyorgarlik darajasini aniqlash uchun anketalar, testlar va suhbatlar o'tkaziladi. Har bir talaba uchun shaxsiy ta'lim portfelini yaratish tavsiya etiladi. Bu bosqich talabani yaxshi tushunishga va individual yondashuvni rejalashtirishga yordam beradi.[4]

- Rejalashtirish va differensial topshiriqlar. Talabalar bilan birgalikda “o'quv shartnomasi” tuziladi. Topshiriqlar talabaning darajasiga mos ravishda farqlanadi: ba'zilar oddiyroq reproduktiv topshiriqlarni bajaradi, boshqalari esa loyiha, tadqiqot yoki ijodiy ishlar bilan shug'ullanadi. Bu talabalarda mas'uliyat va o'z qobiliyatlariga ishonchni oshiradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

- Faoliyat bosqichi. Interaktiv usullar, raqamli vositalar va muammoga asoslangan o‘qish keng qo‘llaniladi. O‘qituvchi individual konsultatsiyalar beradi, lekin talabani haddan tashqari “qo‘lidan ushlab yurmaydi”. Bu jarayonda talabalar bir-biridan ham o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

- Refleksiya va baholash bosqichi. Har bir mustaqil ish oxirida talabalar o‘z jarayonini tahlil qilishadi: nima yaxshi chiqdi, qayerda qiyinchilik bo‘ldi, keyingi safar nima o‘zgartiraman? Refleksiv kundaliklar, portfel va o‘z-o‘zini baholash asosiy vositalar hisoblanadi. Baholashda nafaqat natija, balki jarayon ham hisobga olinadi. Bu metakognitiv ko‘nikmalarni kuchaytiradi.

Pedagogika yo‘nalishidagi talabalar uchun individual dars rejalari yaratish, texnik yo‘nalishlarda esa loyihaviy ishlar samarali natija beradi. O‘qituvchilar uchun maxsus malaka oshirish kurslari tashkil etish zarur, chunki facilitator rolini bajarish an’anaviy o‘qitishdan farqli ko‘nikmalarni talab qiladi.

Xulosa. Xulosa sifatida ayta olamizki, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim asosidagi metodik tizim oliy ta’limda talabalarning mustaqil ta’lim kompetensiyasini samarali rivojlantirishning ishonchli yo‘llaridan biridir. Bu yondashuv talabalarni passiv tinglovchidan faol ishtirokchi va o‘z ta’limining egasiga aylantiradi. Natijada ular nafaqat akademik jihatdan kuchli, balki hayotda tez moslashuvchan, tanqidiy fikrlovchi va doimiy o‘rganuvchan mutaxassis bo‘lib yetishadi. Amaliy joriy etish uchun o‘quv dasturlarini qayta ko‘rib chiqish, o‘qituvchilarni tayyorlash, monitoring va baholash tizimini takomillashtirish lozim. Kelajak tadqiqotlarida bu tizimning turli yo‘nalishlar va mintaqalarda uzoq muddatli samaradorligini empirik o‘rganish maqsadga muvofiqdir. Ushbu yondashuv nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki har bir talabaning shaxs sifatida rivojlanishiga hissa qo‘shadi va jamiyatimizning umumiy taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Serikov V.V. *Lichnostno orientirovannoe obrazovanie: fenomen, koncepciya, texnologii*. Moskva: Pedagogika, 1994 (yoki monografiya nashrlari). (Shaxsiy tajriba va shaxs rivojlanishiga asoslangan konsepsiya).
2. Bondarevskaya E.V. *Lichnostno-orientirovanny podxod kak texnologiya modernizacii obrazovaniya* // Pedagogika. 2001. № 2. (Yoki uning boshqa asarlari: shaxs madaniyati va individual yondashuv).

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3. Abdumannopov M.M. Ta’limni raqamlashtirish sharoitida talabalarning mustaqil ta’lim olish kompetensiyasini rivojlantirish xususiyatlari // CyberLeninka yoki O‘zbekiston ilmiy jurnallari, 2024.

4. Gulboyeva Sh.I. (yoki Shohistagulboyeva). Students' Independent Work in Higher Education // GRN Journal of Science, Technology, Engineering and Mathematics, 2024.

5. Numondjonovna D.G. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosidagi ta’lim (O‘zbekiston oliy ta’limi kontekstida maqolalar, 2024).

6. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi hujjatlari va strategiyalari (Oliy ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi, 2020-2025 yillar).

7. Anarbaeva F.U., Anderson T. va boshqalar. Raqamli ta’lim va avtonom o‘qish bo‘yicha xalqaro tadqiqotlar.

MAKTABGACHA KATTA YOSHLI BOLALARNING SHAXSIY RIVOJLANISHIDA MULOQOTNING AHAMIYATI

Jumayeva Muhabbat Ergash qizi

Termiz Davlat Pedagogika instituti

Ta’lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi

(Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi)

II kurs magistranti

Ilmiy rahbar: Berdiyeva Muhabbat Mengliyevna

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarining katta guruh yoshidagi tarbiyalanuvchilarni muloqotga o‘rgatishning ahamiyati, mazmuni va zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi. Shuningdek, bolalarda nutqiy-muloqot faoliyatni rivojlantirish, ijtimoiy muhitda erkin muloqot qilish ko‘nikmalarini shakllantirishning samarali usullari yoritiladi. Maqola maktabgacha katta yoshdagi bolalarning shaxsiy rivojlanishida muloqotning o‘rni va ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, muloqot, nutq rivoji, kommunikativ kompetensiya, pedagogik texnologiyalar, ijtimoiylashuv, bolalar tarbiyasi, innovatsion yondashuv, ta’lim jarayoni, nutqiy faoliyat, uzluksiz ta’lim

Maktabgacha ta’lim tizimi uzluksiz ta’lim tizimining asosiy bo‘g‘ini bo‘lishi bilan birga keyingi ta’lim tizimida, bolani maktabga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda Maktabgacha ta’lim tizimi davlat siyosati darajasiga ko‘tarilishi ham bejizga emas. Bu borada davlatimizdagi mas‘ul shaxslar tomonidan qabul qilingan qator farmon, qaror va farmoyishlar

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

maktabgacha ta’lim tizimini tubdan isloh qilishga yo‘naltirilganligi barchaning e’tiboridadir. Har taraflama sog‘lom-barqaror muhit hukmron ekan, farzandlarimiz barkamol va komil inson bo‘lib voyaga yetadilar, fuqarolari barkamol jamiyat esa har qachon zalolatga yuz burmaydi. Rivojlanib borayotgan jamiyatimizda sog‘lom avlodni, komil insonlarni voyaga yetkazish masalasiga katta e’tibor berilmoqda. Komil shaxsning muhim sifatlaridan biri muloqot madaniyati hisoblanadi.

Maktabgacha yosh davri bolaning shaxs bo‘lib shakllanishida eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda bolalarning nutqi, tafakkuri, ijtimoiy faoliyati va atrofdagilar bilan birga tengdoshlari bilan o‘zaro muloqot qilish qobiliyati jadal suratlarda rivojlana boradi. Muloqot bolalar hayot faoliyatida faqatgina axborot-ma’lumot almashish vositasi bo‘libgina qolmay, balki ularning shaxsiy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishining eng muhim omili sifatida namoyon bo‘ladi.

Pedagogika adabiyotlarida: Muloqot – shaxslararo munosabatlarni shakllantirib – tarkib topdiruvchi, ijtimoiy tajribani egallashga xizmat qiluvchi jarayon sifatida talqin qilinadi. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar uchun muloqot o‘yin, ta’lim - tarbiya va kundalik hayot faoliyati jarayonida yuzaga keladi hamda muloqot bolaning nutqiy faoliyatini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar kattalar va tengdoshlari bilan o‘zaro muloqot jarayonida o‘z fikr, tuyg‘ularini ifodalay olishni, o‘zgalarni tinglay olishni, so‘zlar ma’nosini tushunishni va munosabat bildirishni o‘rganadi.

Olib borilgan psixologik tadqiqotlar shundan dalolat beradiki, 3-7 yosh davrlarida bolalarning nutqiy rivojlanishi bolaning muloqot tajribasiga bevosita bog‘liq bo‘ladi. Ushbu davrda muloqotga bo‘lgan ehtiyoj kuchli bo‘lib, bolalarning o‘zini o‘rab turgan atrof-muhitga bo‘lgan qiziqishi, o‘zini qiziqtirgan mavzular yuzasidan savol berishga intilishi shu bilan bir qatorda o‘z erkin va mustaqil fikrini so‘zlar bilan ifodalashga bo‘lgan harakatlari jadal rivojlanib orta boshlaydi. Shu sababli ham maktabgacha ta’lim jarayonida bolalarni muloqotga o‘rgatish taxminiy – tasodifiy emas, balki aniq rejalashtirilib, maqsadga yo‘naltirilgan pedagogik faoliyatni talab etadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarda muloqot madaniyatini shakllantirishga qaratilgan pedagogik metodika va texnologiyalarga ehtiyoj ortib bormoqda. Ayniqsa, jamiyatda texnologiyalarning jadal rivojlanishi, bolalar orasida jonli muloqotning kamayishiga olib kelayotganini hisobga olsak, bu

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

holat muloqot ko‘nikmalarining ongli va maqsadli shakllantirilishini talab qiladi. Shu sababli, pedagoglar uchun bolaning individual rivojlanish xususiyatlariga asoslangan holda muloqotni o‘rgatish, turli interaktiv usullar, rolli o‘yinlar, drammalashgan faoliyatlilar orqali ijtimoiy muloqotni rivojlantirish zarurati vujudga kelmoqda. Shuningdek, bolalarda muloqot ehtiyoji nafaqat kognitiv rivojlanish, balki emotsional holat, o‘zaro munosabatlarni yo‘lga qo‘yish, ijtimoiy muhitga moslashish kabilar bilan bevosita bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, bolani muloqotga o‘rgatish pedagogik jarayonning asosiy komponenti bo‘lib, maktabgacha ta‘lim dasturlarining samaradorligini belgilovchi omillardan biridir. Bu esa o‘z navbatida pedagogik faoliyatni har tomonlama ilmiy asoslash, bolalarning yosh xususiyatlariga mos metodik yondashuvlarni ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi.

Maktabgacha ta‘lim yoshi - bu bolalarda asosiy psixik funksiyalar, jumladan, muloqot ko‘nikmalari shakllanadigan muhim davrdir. Shu bosqichda bola o‘z tengdoshlar bilan o‘zaro munosabatga kirishadi, kattalar bilan aloqa o‘rnatadi, shuningdek, nutq orqali fikrini ifodalashni o‘rganadi. Muloqot bolani jamiyatga moslashtirishda, emotsional barqarorlikni ta‘minlashda, mustaqil fikrlash va o‘zini anglash qobiliyatlarini rivojlantirishda asosiy vosita hisoblanadi. Shuning uchun maktabgacha ta‘lim tizimida bolalarni muloqotga o‘rgatish pedagogik jihatdan zarur bo‘lgan ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida qaraladi. Bu zarurat bolalarning shaxsiy rivoji, ijtimoiylashuvi va keyingi ta‘lim bosqichlaridagi muvaffaqiyati uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining qonuni. Maktabgacha ta‘lim va tarbiya to‘g‘risida. T.: 2019-yil 16-dekabr, O‘RQ-595-son. Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, 17.12.2019-y., 03/19/595/4160-son).
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.-T.: O‘zbekiston, 2016.- 56 b.
3. Abduhakimova M.K. O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta‘lim tizimi taraqqiyotining tashkiliy –pedagogik asoslari (1991-2000 yy). Avtoref. ped.fan.nom.-T.: 2004.-22 b.
4. F.R.Qodirova, „Bolalar nutqini rivojlantirish nariyasi va metodikasi”.T. „Istiqlol” 2016.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

5.Uljaeva.U.F., Didactic games in preschool educational system.2020.(4-2(149))27-29

6.www.google.com.uz

7.www.ziyonet.com Termiz Davlat Pedagogika instituti

8.www.lex.uz

O‘ZBEK TOPONIMIKASI VA UNING SHAKLLANISHI: LISONIY-TARIXIY VA ETNOMADANIY ASOSLAR

Avazova Shodiya To‘lqinovna

Navoiy Innovatsiyalar universiteti

Sho‘rchi kampusi Lingvistika:

O‘zbek tili yo‘nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek toponimikasining shakllanish tarixi, uning lisoniy-tarixiy asoslari va o‘zbek tili toponimik tizimining tarkibiy qatlamlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida joy nomlarining vujudga kelishida tabiat, geografik muhit, xalq etnogenezi hamda tarixiy-ijtimoiy omillarning o‘rni yoritib berilgan. Shuningdek, toponimlarning leksik-semantik va etnomadaniy xususiyatlari tasniflangan.

Kalit so‘zlar: toponimika, onomastika, joy nomlari, etnonim, gidronim, leksik qatlam, til va tarix, etnomadaniyat.

Аннотация. В данной статье научно анализируются история формирования узбекской топонимики, ее лингвоисторические основы и структурные пласты топонимической системы узбекского языка. В рамках исследования освещается роль природы, географической среды, этногенеза народа и историко-социальных факторов в возникновении географических названий. Также классифицированы лексико-семантические и этнокультурные особенности топонимов.

Ключевые слова: топонимика, ономастика, географические названия, этноним, гидроним, лексический пласт, язык и история, этнокультура.

Abstract. This article scientifically analyzes the history of the formation of Uzbek toponymy, its linguo-historical foundations, and the structural layers of the toponymic system of the Uzbek language. Within the scope of the research,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

the role of nature, geographical environment, ethnogenesis of the people, and historical-social factors in the emergence of place names is highlighted. Lexical-semantic and ethnocultural characteristics of toponyms are also classified.

Keywords: toponymy, onomastics, place names, ethnonym, hydronym, lexical layer, language and history, ethnoculture.

KIRISH

Tilshunoslik fanining o‘ziga xos tarmoqlaridan biri bo‘lgan onomastika, xususan, uning tarkibiy qismi hisoblangan toponimika – geografik obyektlarning nomlanish qonuniyatlarini, ularning kelib chiqishi, rivojlanishi va lisoniy tabiatini o‘rganadi. Joy nomlari insoniyat sivilizatsiyasi, til taraqqiyoti va millat tarixining ko‘zgusi bo‘lib, ular shunchaki shartli belgilar emas, balki chuqur mantiqiy-semantik va tarixiy-etnik asosga ega bo‘lgan lisoniy yodgorliklardir. Akademik va

yirik onomast olimlarning fikriga ko‘ra, toponimlar har bir xalqning o‘z o‘tmishi, madaniyati va tili haqida guvohlik beruvchi giddatda ishonchli va o‘chmas hujjat vazifasini bajaradi.

O‘zbekiston hududi qadimiy tamaddun beshiklaridan biri bo‘lganligi sababli, uning toponimik tizimi uzoq va murakkab tarixiy taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tgan. O‘zbek toponimikasining shakllanishi markaziy Osiyo xalqlarining etnogenezi, hududiy migratsiyasi, turli sivilizatsiyalar bilan iqtisodiy va madaniy aloqalari hamda turkiy tillarning ichki taraqqiyot qonuniyatlari bilan uzviy bog‘liqdir. Ushbu mavzuni fundamental tadqiq etish bugungi kunda o‘zbek milliy o‘zligini anglash, tilimizning tarixiy dialektologiyasini o‘rganish va joy nomlarini tartibga solish (nominatsiya) jarayonlarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolada o‘zbek toponimikasining shakllanish omillari, joy nomlarining leksik-semantik qatlamlari hamda ularning yuzaga kelishidagi lisoniy va etnomadaniy qonuniyatlar atroflicha tahlil etiladi. Bu esa respublikamiz toponimik landshaftining yaxlit va tizimli manzarasini ko‘rishga imkon beradi.

ASOSIY QISM VA METODOLOGIYA

O‘zbek toponimikasining shakllanishi faqatgina lingvistik hodisa bo‘lmay, u tarix, geografiya, etnografiya va sotsiologiya fanlari kesishmasida yuzaga

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

keladigan murakkab jarayondir. Professor E.Begmatov joy nomlarining lisoniy tabiati haqida to‘xtalib, ularning vujudga kelishida xalq ijodkorligi, til tejamkorligi va geografik muhit munosabatini alohida ta’kidlagan [2, 18-b.]. Darhaqiqat, toponimlarni shakllanish omillariga ko‘ra bir necha guruhlariga ajratib o‘rganish toponimik tizimning mohiyatini anglashda qulay metodologik zamin yaratadi.

1. Toponimlarning shakllanishida tabiiy-geografik omillar

Inson har doim o‘zi yashab turgan atrof-muhitni, relying xususiyatlarini, o‘simlik va hayvonot dunyosini kuzatish asosida joylarga nom bergan. O‘zbek toponimikasida tabiiy-geografik obyektlar, relyef shakllari va gidrologik tushunchalar asosida yuzaga kelgan nomlar giddatda qadimiy qatlamni tashkil etadi. Masalan, daryo, soy, buloq, ko‘l singari suv obyektlari bilan bog‘liq gidronimlar aholining o‘rnashish tizimini belgilagan. Oqsuv, Qoradaryo, Zarafshon, Sirdaryo, Buloqboshi, Qorabuloq kabi nomlar suvning sifati, rangi yoki tabiati asosida shakllangan.

Shuningdek, yer yuzasining tuzilishi (orografik obyektlar) asosida shakllangan toponimlar ham giddatda faol: Qizilqiya, Balandcho‘qqi, Dovon, Jarqo‘rg‘on, Cho‘ponota tepaligi. Bunday nomlar aniq mantiqiy-vizual tahlil natijasida yuzaga kelib, o‘sha hududning landshaft xususiyatini o‘zida aniq aks ettiradi [3, 56-b.]. O‘simlik va hayvonot dunyosiga asoslangan floro-toponimlar hamda fauna-toponimlar (masalan: Boychechak, Yong‘oqli, Bo‘ribosh, Ilonli) ham ushbu tabiiy-geografik omilning yorqin hosilasidir.

2. Tarixiy-etnik omillar (Etnotoponimlar)

O‘zbek toponimikasining eng o‘ziga xos va millat tarixidan so‘zlovchi qatlami aynan etnotoponimlar, ya’ni urug‘, qabila va xalq nomlari asosida vujudga kelgan joy nomlaridir. O‘zbek xalqining shakllanishida ishtirok etgan 92 urug‘ va qabilalarning nomi bugungi kunda yurtimiz xaritasida muhrlanib qolgan. Bu nomlar o‘sha hududda qaysi urug‘ vakillari o‘troqlashganligini va ijtimoiy tarkibini aniqlashga xizmat qiladi [1, 74-b.].

O‘zbek toponimiyasida quyidagi etnik qatlamlar faol ishtirok etgan:

Qo‘ng‘irot, Nayman, barlos, jaloyir, qipchoq, kenagas, mang‘it, yuz, qirq, saroy kabi urug‘ nomlari to‘g‘ridan-to‘g‘ri qishloq, mahalla va tuman nomlariga ko‘chgan (Masalan: Qo‘ng‘irot tumani, Barlos qishlog‘i, Saroy mahallasi). Bu jarayon onomastikada transonimizatsiya (bir nom turining

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ikkinchisiga ko‘chishi) deb yuritiladi. Etnotoponimlar o‘zbek xalqining migratsion yo‘nalishlarini va hududiy joylashish dinamikasini o‘rganishda eng birlamchi manba bo‘lib xizmat qiladi [5, 41-b.].

3. O‘zbek toponimlarining leksik-semantik qatlamlari

Lisoniy nuqtayi nazardan qaralganda, O‘zbekiston toponimiyasi faqatgina sof turkiy o‘zaklardan iborat emas. Tarixiy jarayonlar, madaniy integratsiya va diniy omillar natijasida joy nomlarining tarkibida bir necha leksik qatlamlar yuzaga kelgan. Ularni quyidagicha tizimlashtirish mumkin:

a) **Qadimiy turkiy (o‘zbek) qatlam:** Toponimiyaning asosiy poydevorini tashkil etadi. Qishloq, ovul, ko‘l, tog‘, tosh, uya, qo‘rg‘on, quduq, oq, qora, qizil,

sariq, uzoq, yaqin kabi sof turkiy so‘zlar ishtirokida hosil bo‘lgan nomlar shular jumlasidandir (Oqqo‘rg‘on, Qorako‘l, Toshkent, Uchquduq).

b) **Fors-tojik qatlami:** Tojik va o‘zbek xalqlarining ko‘p asrlik yonma-yon yashashi, madaniy-iqtisodiy hayoti natijasida shakllangan. Toponimlar tarkibidagi - **obod**, -**zor**, -**iston**, -**ko‘h**, -**poya**, -**sar**, -**diz** kabi komponentlar va affiksoidlar ushbu qatlama oiddir. Masalan: Yangiobod, Guliston, Shahrisabz (yashil shahar), Dushanbe (dushanba kuni), Panjob (besh suv) [1, 112-b.].

d) **Arabcha qatlam:** Islom dinining yoyilishi va arab xalifaligi davri bilan bog‘liq bo‘lib, ko‘proq diniy-muqaddas joylar, shaxslar va ma‘muriy tushunchalar asosida shakllangan: Rabat (Rabot), Madina, Jalolobod, Mo‘ynoq (ba‘zi qarashlarga ko‘ra), ziyoratgohlar nomlari (Sulton Uvays, Bahovuddin).

Quyidagi 1-jadvalda o‘zbek toponimikasining asosiy lisoniy qatlamlari, ularning strukturaviy komponentlari va ularga xos yorqin misollar tizimli ravishda aks ettirilgan:

1-jadval. O‘zbek toponimikasining leksik-semantik qatlamlari

Leksik qatlam	Asosiy komponentlari	Respublika hududidan misollar	Lisoniy-tarixiy tavsifi
---------------	----------------------	-------------------------------	-------------------------

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Turkiy qatlam	oq, qora, tosh, ko‘l, qo‘rg‘on, quduq, kent	Toshkent, Qorako‘l, Oqqo‘rg‘on, Uchquduq	Eng qadimiy va tub poydevor hisoblanadi, xalq tiliga asoslangan.
Fors-tojik qatlami	obod, zor, iston, sabz, dar, ruy	Guliston, Shahrisabz, Yangiobod, Bog‘izagon	Ikki xalqning madaniy uyg‘unligi va lisoniy aloqalari hosilasi.
Arabcha qatlam	rabot, amir, sulton, mavlono, shayx	Kitob (Kishfob), Rabot, Shayxontohur, Sultonobod	Islom madaniyati va ma‘muriy boshqaruv tizimi ta‘sirida kirgan.
Etnik (Urug‘) qatlami	qo‘ng‘irot, barlos, mang‘it, nayman, yuz	Qo‘ng‘irot, Barlos qishlog‘i, Mang‘it, Qipchoq	O‘zbek urug‘larining joylashuv xaritasi va tarixini tiklaydi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Toponimlarning grammatik va strukturaviy qurilishi ham tahlil qilinganda, ularning sodda (Sino, Chortoq), qo‘shma (Kattaqo‘rg‘on, Paxtakor) va birikmali (Xo‘jaobod, Eshonariq) shakllarda namoyon bo‘lishi aniqlangan. Joy nomlari vaqt o‘tishi bilan lisoniy evolyutsiyaga uchrab, xalq fonetik tahliliga (xalq etimologiyasiga) moslashib boradi. Masalan, qadimiy sug‘dcha yoki xorazmiycha nomlarning bugungi kunda o‘zbek tili fonetik qonuniyatlari asosida turlicha talaffuz qilinishi va shakllanishi fikrimizni tasdiqlaydi [4, 88-b.].

Xulosa. O‘zbek toponimikasi va uning shakllanish jarayonlarini o‘rganish natijasida quyidagi muhim ilmiy xulosalarga kelindi:

1. O‘zbek toponimik tizimi ko‘p asrlik va ko‘p qatlamli tarixiy-lisoniy hodisa bo‘lib, uning shakllanishida tabiiy-geografik muhit bilan bir qatorda, xalqning ijtimoiy-siyosiy, etnik hamda madaniy hayoti yetakchi rol o‘ynagan.
2. Joy nomlarining leksik-semantik tarkibida sof turkiy (o‘zbek) qatlam yetakchilik qilsa-da, fors-tojik va arab tillariga oid komponentlarning mavjudligi hududdagi boy madaniy integratsiyadan guvohlik beradi.
3. Etnonomlar asosida yuzaga kelgan etnotoponimlar o‘zbek xalqining etnogenezi va shakllanish tarixini o‘rganishda eng aniq hujjatli manbadir.

Muxtasar qilib aytganda, o‘zbek toponimikasini tizimli va ilmiy asosda tadqiq etish, joy nomlarining tarixiy shakllarini saqlab qolish va ularni to‘g‘ri nominatsiya qilish milliy ma’naviyatimiz va tilshunosligimiz oldidagi dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolaveradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Nafasov T. O‘zbekiston toponimlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1988. – 288 b.
2. Begmatov E. Joy nomlari – ma’naviyat ko‘zgusi. – Toshkent: Ma’naviyat, 1998. – 96 b.
3. Hasanov H. Geografik nomlar siri. – Toshkent: O‘zbekiston, 1985. – 144 b.
4. Do‘simov Z. Joy nomlari siri. – Toshkent: O‘qituvchi, 1985. – 104 b.
5. Qorayev S. Geografik nomlar ma’nosi. – Toshkent: O‘zbekiston, 1978. – 192 b.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

DOSTONLARDAGI RUHIY HOLATNI IFODALOVCHI METAFORALAR: "GO‘RO‘G‘LI" DOSTONI MISOLIDA

Raxmonova Nigora Jumamurotovna

Navoiy Innovatsiyalar universiteti Sho‘rchi kampusi

Lingvistika: O‘zbek tili yo‘nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek xalq qahramonlik eposi hisoblangan "Go‘ro‘g‘li" turkumi dostonlari matnida inson ruhiy holati va emotsional kechinmalarini ifodalovchi metaforalarning lingvopoetik va kognitiv xususiyatlari tadqiq etilgan. Epos lirik va epik personajlarining ichki kechinmalari, qayg‘u, g‘azab, ishonch va shubha kabi ruhiy holatlarining lingvistik ko‘chma ma‘nolar orqali verballashuvi aniqlangan. Tadqiqot doirasida xalq dostonlari tilidagi kognitiv metafora modellari tasniflanib, ularning epik matndagi estetik-badiiy vazifalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *doston, onomastika, epos, "Go‘ro‘g‘li", lingvopoetika, kognitiv metafora, ruhiy holat, emotsional leksika, ko‘chma ma‘no.*

KIRISH

1 Badiiy tafakkurning qadimiy va giddatda quvvatli shakli bo‘lgan xalq eposlari millatning dunyoqarashi, falsafiy-estetik tushunchalari hamda ichki kechinmalarini aks ettiruvchi buyuk lisoniy obidadir. Onomastik va onomatopoetik boyligi, xalqona iboralari va ko‘chma ma‘noli qurilmalari bilan ajralib turuvchi o‘zbek xalq dostonlari matni lingvopoetik, kognitiv tilshunoslik va stilistika yo‘nalishlari uchun bitmas-tuganmas boy manba bo‘lib xizmat qiladi. Dostonlar matnida epik pafos hamda qahramonlarning ichki va tashqi olami muvozanatini ta‘minlashda tilning tasviriy vositalari, xususan, lingvistik va kognitiv metaforalar yetakchi rolni bajaradi. Metafora an‘anaviy tilshunoslikda faqatgina ikki obyekt o‘rtasidagi o‘xshashlik belgisiga ko‘ra ma‘no ko‘chishi (troplar tizimi) deb qaralgan bo‘lsa, zamonaviy antropotsentrik tilshunoslik paradigmasida u inson tafakkuri, his-tuyg‘ulari va ruhiy olamini giddatda aniq modellashtiruvchi kognitiv vosita sifatida e‘tirof etiladi. Inson o‘zining mavhum ichki ruhiy tebranishlarini (g‘azab, qo‘rquv, qayg‘u, muhabbat, shubha) atrof-muhitdagi aniq moddiy narsa va hodisalarga qiyoslash, ya‘ni metaforizatsiya qilish orqali verballashtiradi. O‘zbek xalq eposining gultoji hisoblangan "Go‘ro‘g‘li" turkumi dostonlari ("Ravshanxon", "Avazxon", "Kuntug‘mish" kabi mustaqil va turkum asarlar) o‘zining emotsional jozibadorligi va qahramonlar psixologiyasining lingvistik boyligi bilan ajralib

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

turadi. Ushbu ilmiy maqolada "Go‘ro‘g‘li" turkumi dostonlari matnida lirik va epik personajlarning ruhiy holatlarini, emotsional kechinmalarini ifodalashda qo‘llanilgan metaforalarning struktur-semantik guruhlarini hamda ularning epos poetikasini ta‘minlashdagi o‘rni tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM VA METODOLOGIYA

Xalq dostonlarining ijro tabiati (baxshichilik san‘ati) undagi so‘zlarning emotsional ta‘sir kuchi giddatda yuqori bo‘lishini taqazo etadi. Professor J.Lapasov badiiy matn tahlilida lingvistik vositalarning xizmati haqida to‘xtalib, epos tilidagi har bir ko‘chma ma’noli birlik tinglovchi yoki kitobxon ruhiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta‘sir ko‘rsatish strategiyasiga bo‘ysundirilishini qayd etadi [4, 62-b.]. "Go‘ro‘g‘li" dostonlarida inson ruhiy holatini ifodalovchi metaforalarni ularning kognitiv- semantik tabiatiga ko‘ra bir necha tizimli modellarga ajratib o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

1. Ruhiy azob va qayg‘uning naturalistik (tabiiy) metaforalari

Doston qahramonlarining og‘ir judolik, ayriliq yoki chidab bo‘lmas ichki qayg‘u holatlari tabiat hodisalari yoki jismoniy jarohatlar metaforasi orqali ifodalanadi. Macalan, eposda ko‘p uchraydigan *"yuragi qon bo‘lmoq"*, *"bag‘ri kabob bo‘lmoq"*, *"ichidan o‘t chiqmoq"* kabi ibora-metaforalar lirik qahramonning ichki iztiroblarini biologik-fizik o‘zgarishlarga qiyoslash orqali beradi. *"Qayg‘u – olov"* kognitiv modeli asosida shakllangan *"hasrat o‘tida yonmoq"*, *"hijron kuydirmoq"* kabi metaforik birliklar baxshilar tomonidan qahramonning chorasizlik holatlarini tasvirlashda eng faol qo‘llaniladigan poetik vositadir [1, 94-b.].

2. G‘azab va nafratning energetik (zoomorfoz) metaforalari

"Go‘ro‘g‘li" turkumi dostonlarida qahramonlik va epik to‘qnashuvlar markaziy o‘rinda turadi. Shu sababli qahramonlarning dushmanga bo‘lgan g‘azabi va qasos tuyg‘usi ko‘pincha yirtqich hayvonlar yoki tabiiy ofatlar semantikasi asosida metaforizatsiya qilinadi. Eposda g‘azablanish jarayoni *"g‘azabi qaynamoq"*, *"toshmoq"*, *"bo‘ridey achchiqlanmoq"* ko‘rinishlarida keladi. Qahramonning jang maydonidagi g‘azabnok ruhiyati *"arslon yurak"*, *"yo‘lbars fe‘l"* kabi zoomorfik metaforalar orqali individual xarakter kasb etadi va matnda kuchli ekspressivlikni yuzaga keltiradi [3, 112-b.].

3. Ruh va qalb holatini fazoviy-lokal modellashtiruvchi metaforalar

Inson ruhiyati dostonlarda ma‘lum bir kenglik yoki idish (konteyner metaforasi) sifatida tasavvur qilinadi. Qalbning tinchlanishi, quvonishi yoki torayishi fazoviy o‘lchovlar orqali ko‘rsatiladi. Masalan, *"ko‘ngli tog‘day"*

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

o‘smoq” (quvonch ruhiy holati), *“dunyo ko‘ziga tor ko‘rinmoq”* (tushkunlik, g‘am ruhiy holati), *“qalb eshigi ochilmoq”* kabi lisoniy ko‘chishlar fikrimizni tasdiqlaydi [5, 47-b.].

Quyidagi 1-jadvalda "Go‘ro‘g‘li" turkumi dostonlari matnidan ajratib olingan, inson ruhiy hayoti va emotsional tebranishlarini ifodalovchi metaforalarning kognitiv modellari, lingvistik namunalari hamda ularning doston tarkibidagi estetik vazifalari tizimli ravishda aks ettirilgan:

31-jadval. "Go‘ro‘g‘li" dostonlarida ruhiy holat metaforalarining kognitiv-semantik tasnifi

Kognitiv metafora modeli	Ruhiy holat va emotsiya turi	Dostonlar matnidan lingvistik misollar	Epik va lirik matndagi estetik funksiyasi
RUHIYAT – OLOV / ISSIQLIK	Og‘ir hasrat, ayriliq, daryo, ichki fojia	<i>hasrat o'tida yonmoq, ichi kuymoq, bag'ri kabob bo'lmoq</i>	Qahramonning ruhiy azobini eng yuqori nuqtada (kulminatsiya) ko'rsatadi.
G‘AZAB – TAHLIKALI TABIAT / SUYUKLIK	Jangovar nafrat, jahl, intiqom tuyg‘usi	<i>g‘azabi qaynamoq, qoni toshmoq, jahli chiqmoq</i>	Personajning agressiv va dinamik ruhiy o‘zgarishini ifodalaydi.
QALB – IDISH / LOKAL KENG TAK	Quvonch, shodlik yoki qattiq siqilish, tushkunlik	<i>ko‘ngli ko‘tarilmoq, dunyo tor bo‘lmoq, ko‘ngli tog‘day o‘smoq</i>	Ruhning fazoviy holatini bola va tinglovchi tasavvuriga vizual yaqinlashtiradi.
INSON – YIRTQICH / ZOOMORFIZM	Qo‘rqmaslik, mardlik, shijoat ruhiyati	<i>arslon yurak, yo‘lbarsday atilmoq, lochin ko‘z</i>	Qahramonlik eposiga xos pafos va metin irodani lisoniy shakllantiradi.

O‘tkazilgan tahlillar ko‘rsatadiki, xalq dostonlaridagi ruhiy holat metaforalari xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi va milliy tafakkur tarzi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

(mentaliteti) bilan uzviy bog‘liqdir. Baxshilar lirik chekinishlarda va qahramonlarning termalarida ushbu metaforalarni zanjirsimon tarzda qo‘llash orqali tinglovchida estetik katarsis (ruhiy poklanish va hayrat) hosil qiladi. Shuningdek, dostonlar tilidagi ushbu an‘naviy obrazli birliklar bugungi zamonaviy ona tili va adabiyot darslarida o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirishda, matnning lingvopoetik qatlamlarini interaktiv o‘rganishda unumli didaktik manba bo‘la oladi [2, 104-b]

XULOSA. "Go‘ro‘g‘li" turkumi dostonlaridagi ruhiy holatni ifodalovchi metaforalarni lingvistik va kognitiv tahlil etish natijasida quyidagi ilmiy xulosalar shakllantirildi:

1. Epos tilidagi metaforalar shunchaki badiiy bezak vositasi bo‘lmay, balki doston qahramonlarining murakkab ruhiy olami, emotsional tebranishlari va ichki kechinmalarini chuqur va aniq ifodalovchi tizimli lingvokognitiv mexanizmdir.

2. "Go‘ro‘g‘li" dostonlarida ruhiy azob, qayg‘u, g‘azab va quvonch holatlari ko‘proq *olov*, *suyuqlik*, *fazoviy kenglik* hamda *zoomorfizm* kognitiv modellari asosida metaforizatsiya qilinishi aniqlandi.

3. Dostonlar matnidagi ushbu boy lingvopoetik imkoniyatlarni tadqiq etish o‘zbek tili tarixiy stilistikasi, frazeologiyasi va kognitiv tilshunosligini boyitish bilan bir qatorda, darsliklar va metodik qo‘llanmalar yaratishda muhim ilmiy-amaliy baza bo‘lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirzayev T. O‘zbek xalq ba’shichilik san’ati. – Toshkent: Fan, 2004. – 204 b.

2. Yo‘ldoshev Q. Badiiy matnning sotsiolingvistik tahlili. – Toshkent: Universitet, 1998. – 116 b.

3. "Go‘ro‘g‘li" dostonlari. I-II jildlar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, 1986. – 432 b.

4. Lapasov J. Badiiy matnning lisoniy tahlili. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 112 b.

5. Mahmudov N. Tilning kognitiv tadqiqi muammolari. // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2014. – №3. – 41-49-b

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

MIKROTOPONIMLARNING GRAMMATIK TUZILISHI VA TARKIBI:

DENOV TUMANI MIKROTOPONIMLARI MISOLIDA

Avazova Shodiya To‘lqinovna

**Navoiy Innovatsiyalar universiteti Sho'rchi kampusi,
Lingvistika: O'zbek tili yo'nalishi 1-kurs magistranti**

Annotatsiya. Ushbu maqolada Surxondaryo viloyati Denov tumani hududidagi mikrotoponimlarning grammatik tuzilishi, lisoniy tarkibi va shakllanish tamoyillari tizimli ravishda tahlil qilingan. Tadqiqot davomida hududdagi kichik geografik obyektlar (qishloq, mahalla, ariq, qabriston, ziyoratgoh, bog') nomlarining sodda, qo'shma va birikmali turlari struktur-semantik jihatdan ochib berilgan hamda ularning yasaliş modellari aniqlangan.

Kalit so'zlar: mikrotoponim, Denov tumani, grammatik tuzilish, sodda toponimlar, qo'shma toponimlar, affiksatsiya, lisoniy tahlil, transonimizatsiya.

Аннотация. В данной статье систематически анализируются грамматическая структура, лингвистический состав и принципы формирования микротопонимов Денауского района Сурхандарьинской области. В ходе исследования структурно-семантически освещены простые, сложные и составные виды названий мелких географических объектов (сел, махаллей, арыков, кладбищ, святынь, садов) региона, а также определены модели их словообразования.

Ключевые слова: микротопоним, Денауский район, грамматическая структура, простые топонимы, сложные топонимы, аффиксация, лингвистический анализ, трансонимизация.

Abstract. This article systematically analyzes the grammatical structure, linguistic composition, and formation principles of microtoponyms in the Denov district of the Surxondaryo region. During the research, simple, compound, and phrasal types of names of small geographical objects (villages, neighborhoods, canals, cemeteries, shrines, gardens) in the region are highlighted structurally and semantically, and their word-formation models are identified.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Keywords: microtoponym, Denov district, grammatical structure, simple toponymes, compound toponymes, affixation, linguistic analysis, transonymization.

Kirish. Toponimika tilshunoslikning eng boy, ko‘p qatlamli va tarixiy omillar bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan sohalaridan biri hisoblanadi. Muayyan hududdagi joy nomlari o‘sha yerda istiqomat qiluvchi xalqning tili, madaniyati, etnogenezi, ijtimoiy-iqtisodiy hayoti va geografik muhiti haqida qimmatli lingvistik hamda lisoniy-madaniy ma‘lumotlarni o‘zida saqlaydi. Yirik geografik obyektlar (shahar, daryo, tog‘ tizmalari) nomlarini o‘rganuvchi makrotoponimlar bilan bir qatorda, nisbatan kichikroq hududiy birliklar qishloqlar, mahallalar, dalalar, ariqlar, quduqlar, tepaliklar, ziyoratgohlar va ko‘chalarning nomlari bo‘lgan mikrotoponimlar ham til taraqqiyoti qonuniyatlarini aniqlashda shiddatda katta ahamiyat kasb etadi.

Mikrotoponimlar o‘zining tabiati va funksional xususiyatlariga ko‘ra makrotoponimlarga qaraganda ancha dinamik xarakterga ega bo‘lim, xalq nutqi o‘zgarishlariga, dialektal xususiyatlarga va yangi lisoniy ehtiyojlarga tez moslashadi. Shu bois, ularning grammatik tuzilishi, morfologik tarkibi va sintaktik yasaliş tamoyillarini tadqiq etish o‘zbek tili toponimik tizimining ichki qonuniyatlarini to‘liq va atroflicha anglashga xizmat qiladi. Surxondaryo vohasi, xususan, qadimiy va boy tarixiy o‘tmishga, o‘ziga xos iqlimiy-geografik sharoitga ega bo‘lgan Denov tumanining mikrotoponimiyasi o‘zining rang-barangligi, leksik-semantik qatlamlarining ko‘pligi va lisoniy qurilishining murakkabligi bilan ajralib turadi. Ushbu tadqiqot ishida Denov tumani hududida faol qo‘llaniladigan va shakllangan mikrotoponimlarning tarkibiy-grammatik xususiyatlari, ularning yasaliş modellari hamda tarkibiy qismlarining o‘zaro lisoniy munosabatlari tahlilga tortiladi. Bu orqali hudud joy nomlarining grammatik tabiati tizimlashtiriladi va toponimik birliklarning o‘zbek adabiy tili hamda shevalari qonuniyatlari asosida yuzaga kelish mexanizmlari aniqlashtiriladi.

Asosiy qism va metodologiya. Mikrotoponimlar mustaqil leksik birliklar sifatida tilimizdagi mavjud so‘zlar, tayyor semantik andozalar yoki so‘z birikmalarining lisoniy transformatsiyasi (transonimizatsiya) natijasida yuzaga keladi. Ularning tarkibiy-grammatik tuzilishini o‘rganish ushbu nomlarning

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qaysi so'z turkumlaridan, qanday morfologik va sintaktik usullar yordamida yasalganligini aniqlash imkonini beradi. Professor E.Begmatov ta'kidlaganidek, joy nomlari til tizimining bir qismi bo'lganligi sababli, ularning shakllanishi va rivojlanishi umumxalq tilining ichki qonuniyatlari, so'z yasalishi andozalari bilan uzviy bog'liqdir [2, 34-b.]. Denov tumani mikrotoponimik tizimini tarkibiy-grammatik jihatdan atroflicha tahlil qilish natijasida ularni an'anaviy ravishda uchta asosiy tarkibiy guruhga ajratish maqsadga muvofiq ekanligi ma'lum bo'ldi: 1) Sodda mikrotoponimlar; 2) Qo'shma mikrotoponimlar; 3) Birikmali (tarkibli) mikrotoponimlar. Quyida ushbu guruhlarining har birining tarkibiy-semantik qurilishi va o'ziga xos xususiyatlari tuman hududidan to'plangan jonli materiallar asosida ko'rib chiqiladi.

1. Sodda mikrotoponimlarning grammatik tabiati

Sodda mikrotoponimlar tarkibiy jihatdan faqatgina bir o'zakdan yoki bir o'zak va unga qo'shilgan toponim yasovchi (yoki toponimik vazifa bajaruvchi) affiksdan tashkil topgan nomlardir. Denov tumani hududida bunday nomlar shiddatda salmoqli o'rinni egallaydi va va ular ham o'z navbatida ikki kichik turga ajratiladi:

a) Tub sodda mikrotoponimlar. Bunday toponimlar tarkibida hech qanday morfologik ko'rsatkichlar (affikslar) qatnashmaydi. Ular ma'lum bir leksik birlikning (ot, sifat va b.) hech qanday o'zgarishsiz, to'g'ridan-to'g'ri muayyan geografik obyektga ism bo'lib ko'chishi semantik usul bilan hosil bo'ladi. Denov tumanida bunga quyidagi nomlarni misol keltirish mumkin: Sino (mahalla nomi, tarixiy shaxs nomi asosida), Sangardak (qishloq va daryo nomi, gidronimning mikrotoponimga ko'chishi), Tog'chi (etnonimik asosga ega mahalla nomi), Namozgoh (diniy-madaniy obidalar bilan bog'liq joy nomi). Ushbu nomlar bugungi kun nuqtayi nazaridan lisoniy jihatdan bo'linmas bir butunlikni tashkil etadi.

b) Yasama sodda mikrotoponimlar. O'zbek toponimiyasida morfologik usul, ya'ni o'zak so'zlarga maxsus joy nomi yasovchi affikslarni qo'shish orqali toponimlar hosil qilish shiddatda qadimiy va mahsuldor usullardan hisoblanadi [1, 52-b.]. Denov tumani mikrotoponimlarini hosil qilishda ishtirok etgan affikslarni quyidagicha guruhlash mumkin:

-li / -li qatlam: Bu qo'shimcha subyekt yoki obyektning biror narsaga boyligini, serobligini yoki ma'lum bir narsaga tegishlilikini anglatuvchi toponimlarni hosil qiladi. Tuman hududidagi Anorli (anor ko'p bo'lgan joy,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

bog'), Pistali (pista daraxtlari o'sadigan tepalik), Shakarli (shirin suvli ariq yoki unumdor dala) kabi mikrotoponimlar fikrimizni dalillaydi.

-zor / -izor: O'simlik, daraxt yoki o'ziga xos tabiat unsurlari to'plangan, g'uj bo'lgan joy ma'nosini ifodalovchi toponimlar yasaydi. Denovda bu affiks yordamida yasalgan nomlar juda faol: Olmazor (olma bog'lari ko'p bo'lgan mahalla), Zarchopzor (giyoh yoki o'ziga xos o'simlik o'sadigan dala hududi), Yong'oqzor kabi.

-obod: Fors-tojik tillaridan o'zlashgan va obod qilingan, qurilgan, aholi yashaydigan joy ma'nosini anglatuvchi ushbu komponent o'zbek toponimiyasida shiddatda mahsuldor affiksoidga aylangan. Denov tumanida XX asr va XXI asr boshlarida tashkil topgan yangi aholi punktlari va mahallalarga nom berishda ushbu qo'shimcha keng qo'llanilgan: Yangiobod, Ismoilobod, Navobod, Fathobod.

-on / -onlar / -lar: Ko'plik va munosabat ma'nosini ifodalovchi ushbu qo'shimchalar, asosan, ma'lum bir urug', qabila, kasb-kor egalari yoki ijtimoiy tabaqalarning to'plangan joyini, maskanini ifodalash uchun xizmat qiladi. Masalan: Xo'jagon (xo'jalar avlodi yashaydigan joy), Sayyodlar (ovchilar yoki ma'lum urug' vakillari yashagan qishloq).

2. Qo'shma mikrotoponimlarning strukturaviy tuzilishi

Qo'shma mikrotoponimlar ikki yoki undan ortiq mustaqil ma'noli asoslarning kompozitsiya (birlashish) usuli bilan birikishi, leksik-semantik jihatdan yaxlitlanishi va bir urg'u ostida aytilishi natijasida hosil bo'ladi. Denov tumani mikrotoponimiyasining asosiy qismini aynan mana shunday qo'shma nomlar tashkil etadi. Professor T.Nafasov ta'kidlaganidek, janubiy o'zbek shevalari ta'sirida va vohaning qadimiy o'rnatish tizimi natijasida qo'shma toponimlar tarkibida rang, belgi va geografik terminlar uyg'unligi yetakchi o'rin tutadi [1, 98-b.]. Denov tumanidagi qo'shma mikrotoponimlarni grammatik tarkibiga ko'ra bir necha modellarga ajratish mumkin:

Sifat + Ot modeli: Bu modelda birinchi komponent obyektning tashqi belgisi, rangi, shakli, hajmi yoki sifatini ko'rsatadi, ikkinchi komponent esa geografik tushunchani anglatuvchi nomenklaturaviy termin (buloq, jar, qo'rg'on, tepa, bog', ko'l) bo'lib keladi. Misollar: Oqqo'rg'on (oq + qo'rg'on), Qiziljar (qizil + jar), Uzunbog' (uzun + bog'), Qorabuloq (qora + buloq), Kattatepa (katta + tepa). Bu yerda rang va hajm ko'rsatkichlari faqatgina vizual belgi bo'lib qolmay, xalq dunyoqarashidagi ramziy ma'nolarni (masalan, "oq" - muqaddas, keng, tinch; "qora" - shiddatda katta, kuchli, yer osti) ham ifodalashi mumkin.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Son + Ot modeli: Obyektning miqdori, tarkibiy qismlari soni yoki ma'lum bir sonlar bilan bog'liq mifologik-tarixiy tushunchalar asosida shakllanadi. Masalan: Mingchinor (ko'plab qadimiy chinorlar bo'lgan maskan), Uchquduq (uchta quduq atrofida qurilgan kichik qishloq yoki dala hududi), Qirqariq (ko'plab tarmoqlarga bo'lingan sug'orish tizimi).

Ot + Ot modeli: Ikki otning to'g'ridan-to'g'ri birikishi va birinchisining ikkinchisiga munosabatini ifodalashi natijasida hosil bo'ladi. Misol uchun: Toshko'prik (toshdan qurilgan ko'prik atrofi), Temuryo'l (temir yo'l bo'yidagi kichik mahalla), Gullanor (anor gullari yoki anorzorlar bilan bog'liq joy).

3. Birikmali (tarkibli) mikrotoponimlar va ularning sintaktik xususiyatlari

Birikmali yoki tarkibli mikrotoponimlar so'zlarning sintaktik usul bilan, ya'ni o'zaro tobe-hokim munosabatga kirishishi orqali hosil bo'lgan, biroq funksional jihatdan bitta geografik obyektni atash uchun xizmat qiladigan lisoniy birliklardir. Qo'shma toponimlardan farqli o'laroq, ularning tarkibidagi komponentlar orasidagi grammatik aloqa (aniqlovchi, qaratqich) nisbatan saqlanib qolgan bo'ladi, ammo leksikalizatsiya jarayoni natijasida ular ham yaxlit ismga aylangan. Denov tumani mikrotoponimiyasida birikmali nomlar tarkibida quyidagi sintaktik modellar yetakchilik qiladi:

Qaratqichli birikma (Izofali toponimlar) modeli: Bu modelda birinchi komponent (aniqlovchi) ko'pincha kishi nomi (antroponim), urug' nomi (etnonim) yoki ma'lum bir ijtimoiy maqomni anglatuvchi so'z bo'ladi. Ikkinchi komponent (hokim so'z) esa tuman egalik qo'shimchasi yoki relyef terminini oladi. Denov tumanida xalqona nutqda qaratqich kelishigi ko'pincha tushib qolsa-da, egalik ko'rsatkichi saqlanadi yoki butunlay ohangdoshlikka moslashadi. Masalan: Mirshodi qishlog'i (Mirshod ismli shaxsga tegishli joy), Eshon ariq (eshonlar tomonidan qazdirilgan yoki ularga tegishli sug'orish tarmog'i), Xo'jaipok ziyoratgohi (Xo'ja Isxoq Pakan tarixiy-diniy shaxs nomi bilan bog'liq muqaddas qadamjo) [3, 45-b.].

Sifatlovchi-sifatlanmali birikma modeli: Bu toponimlar o'z tarkibida turg'un aniqlovchi munosabatini saqlaydi. Masalan: Jinni daryo (suvi toshqin, notinch oqadigan soy yoki daryo tarmog'i), Kattabog' mahallasi (yirik bog'dorchilik hududi asosida yuzaga kelgan maskan), Yangi hayot (sho'ro davri yoki mustaqillik yillarida qo'yilgan mafkuraviy-ijtimoiy nomlar).

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Quyidagi 1-jadvalda Denov tumani mikrotoponimlarining tarkibiy-grammatik turlari, ularning yasash modellari hamda lisoniy tavsifi muayyan misollar yordamida tizimli ravishda aks ettirilgan:

1-jadval. Denov tumani mikrotoponimlarining tarkibiy-grammatik tasnifi

Grammatik turi	Yasalish usuli / Modeli	Denov tumanidan misollar	Lisoniy-semantik tavsifi
Sodda (Tub)	O‘zak so‘zning semantik ko‘chishi (Leksik usul)	Sino, Sangardak, Namozgoh, To‘qchilik	Qo‘shimchalars iz, tayyor leksik birlikning toponimga aylanishi.
Sodda (Yasama)	O‘zak + Toponimik affiks (Morfologik usul)	Anorli, Olmazor, Yangiobod, Xo‘jagon	-li, -zor, -obod, -on affikslari yordamida joy ma‘nosi hosil qilingan.
Qo‘shma	Sifat + Ot / Son + Ot (Kompozitsiya usuli)	Oqqo‘rg‘on, Qiziljar, Mingchinor, Toshko‘prik	Komponentlar leksik-semantik va fonetik jihatdan bitta urg‘uga birlashgan.
Birikmali (Tarkibli)	Antroponim/Ot + Geografik termin (Sintaktik usul)	Mirshodi qishlog‘i, Eshon ariq, Xo‘jaipok, Jinni daryo	So‘zlararo aniqlovchili yoki izofali munosabat va semantik turg‘unlik mavjud.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tuman mikrotoponimik tizimida lisoniy tejamkorlik va nutqiy qulaylik qonuniyatlariga ko‘ra, ko‘p komponentli birikmali toponimlarning vaqt o‘tishi bilan fonetik qisqarishlarga uchrab,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qo'shma yoki sodda toponimlarga transformatsiya bo'lish tendensiyasi ham kuchli kuzatiladi. Masalan, Xo'ja Isxoq Pakan nomining xalq nutqida qisqarib, yaxlit shaklda Xo'jaipok ko'rinishini olganligi bunga yaqqol misoldir [3, 114-b.].

XULOSA. Surxondaryo viloyati Denov tumani mikrotoponimlarining grammatik va tarkibiy jihatdan tahlil qilinishi quyidagi ilmiy-nazariy xulosalarga kelish imkonini beradi: Birinchidan, Denov tumani hududidagi kichik geografik obyektlar va joy nomlari o'zbek tilining so'z yasalishi, morfologiyasi va sintaktik qonuniyatlariga to'liq bo'ysunadi hamda tilimizning tarixiy taraqqiyot bosqichlarini yaqqol aks ettiradi.

Ikkinchidan, tuman mikrotoponimiyasida tarkibiy jihatdan sodda yasama (ayniqsa, -li, -zor, -obod affikslari yordamida yasalgan) hamda qo'shma toponimlar (Sifat+Ot, Son+Ot modellari) miqdoran ustunlik qiladi. Bu esa hudud aholisining atrof-muhitni vizual, rang va hajm belgilari orqali nomlashga bo'lgan tabiiy-lisoniy intilishidan dalolat beradi.

Uchinchidan, antroponimik va etnonimik asosga ega bo'lgan birikmali mikrotoponimlar hududda uzoq vaqt davomida muayyan urug'lar (masalan, tog'chilar, xo'jalar) va tarixiy shaxslarning ijtimoiy-iqtisodiy nufuzi yuqori bo'lganligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, Denov tumani mikrotoponimlarini grammatik strukturaviy jihatdan tizimli o'rganish nafaqat hududning lisoniy landshaftini va xaritasini aniq tiklashga, balki o'zbek xalqining etnogenezi, hududiy joylashishi, dehqonchilik va madaniy tarixi bilan bog'liq qorong'u sahifalarni yoritishga xizmat qiladigan fundamental manbadir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Nafasov T. O'zbekistan toponimlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1988. – 288 b.
2. Begmatov E. Joy nomlari - ma'naviyat ko'zgusi. – Toshkent: Ma'naviyat, 1998. – 96 b.
3. Hasanov H. Geografik nomlar siri. – Toshkent: O'zbekiston, 1985. – 144 b.
4. Do'simov Z. Joy nomlari siri. – Toshkent: O'qituvchi, 1985. – 104 b.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

5. Qorayev S. Geografik nomlar ma'nosi. // Toshkent: O'zbekiston, 1978. – 192 b

SURXON–SHEROBOD VOHASIDA AMALGA OSHIRILGAN IRRIGATSIYA LOYIHALARI VA ULARNING QISHLOQ XO‘JALIGI TARAQQIYOTIDAGI AHAMIYATI

**Navoiy innovatsiyalar universiteti
Surxondaryo kampusi 1-kurs magistranti
Abrahmatova Mahbuba Yusup qizi, +998945170692**

Annotatsiya: Mazkur maqolada Surxon–Sherobod vohasida suv tarmoqlarining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari, irrigatsiya tizimlarining barpo etilishi hamda ularning vohaning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotidagi tarixiy ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, vohada amalga oshirilgan yirik irrigatsiya loyihalari, kanal va suv inshootlarining qurilishi natijasida yangi yerlarning o‘zlashtirilishi, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining kengayishi hamda aholi turmush darajasining yaxshilanishiga ko‘rsatgan ta’siri ilmiy jihatdan yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: Surxon–Sherobod vohasi, irrigatsiya, suv tarmoqlari, kanal, suv inshootlari, yerlarni o‘zlashtirish, qishloq xo‘jaligi, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, sug‘orish tizimi, melioratsiya, voha iqtisodiyoti, gidrotexnik inshootlar.

Suv tabiiy resurslar tizimida alohida strategik ahamiyatga ega bo‘lgan bebaho ne‘mat hisoblanadi. U insoniyat hayoti, o‘simlik va hayvonot dunyosining mavjudligi hamda tabiiy-ekologik muvozanatning barqarorligini ta’minlovchi asosiy omillardan biridir. Suv resurslari nafaqat tirik organizmlar hayot manbai sifatida, balki tabiiy muhitning mo‘tadil holatini saqlash, biosfera barqarorligini ta’minlash va ekologik tizimlarning uzluksiz faoliyat yuritishida ham muhim o‘rin tutadi.

Shuningdek, suv xalq xo‘jaligining barcha tarmoqlari, xususan, sanoat, energetika va qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining asosiy resurslaridan biri sanaladi. Ayniqsa, sug‘orma dehqonchilikka ixtisoslashgan hududlarda suv resurslari qishloq xo‘jaligi mahsuldorligini oshirish, oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash hamda yangi yerlarni o‘zlashtirishda hal qiluvchi omil vazifasini

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

bajaradi. Shu jihatdan Surxon–Sherobod vohasida irrigatsiya tizimlari va suv tarmoqlarining shakllanishi hududning iqtisodiy taraqqiyoti hamda agrar sohaning rivojlanishida muhim tarixiy ahamiyat kasb etgan. Bugungi kunda qishloq xo‘jaligida suv resurslaridan foydalanishning asosiy qismi fermer xo‘jaliklari hissasiga to‘g‘ri kelmoqda. Bu esa suvdan oqilona va samarali foydalanish, irrigatsiya tizimlarini takomillashtirish hamda suv resurslari ustidan muntazam nazoratni kuchaytirishni talab etadi. Ayniqsa, suv tanqisligi kuchayib borayotgan hozirgi sharoitda suv xo‘jaligi infratuzilmasini modernizatsiya qilish, suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish va mavjud suv tarmoqlaridan samarali foydalanish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Yer sharidagi mavjud suv resurslarining asosiy qismi dunyo okeanlari hissasiga to‘g‘ri keladi. Jumladan, umumiy suv zaxiralarining qariyb 97,2 foizi okean va dengizlarda jamlangan bo‘lib, yuqori darajada sho‘rlanganligi sababli to‘g‘ridan-to‘g‘ri iste‘mol uchun yaroqsiz hisoblanadi. Chuchuk suv resurslari esa sayyoradagi jami suv zaxirasining juda kichik qismini tashkil etadi. Ularning taxminan 2,2 foizi muzliklar va doimiy qor qatlamlari tarkibida mavjud bo‘lib, asosan inson yashash hududlaridan uzoq mintaqalarda joylashganligi sababli ulardan foydalanish murakkab va katta iqtisodiy xarajatlarni talab qiladi.

Yer yuzasidagi daryolar, ko‘llar hamda yer osti suv manbalarida jamlangan suv miqdori umumiy suv zaxirasining atigi 0,6 foizini tashkil qiladi. Mazkur resurslarning ham ma‘lum bir qismi minerallashtirgan yoki sho‘r bo‘lgani sababli bevosita iste‘molga yaroqsizdir. Shu bois insoniyat foydalanayotgan asosiy chuchuk suv manbalari cheklangan hajmga ega bo‘lib, ularning aksariyati daryolar, soylar va chuchuk ko‘llar hissasiga to‘g‘ri keladi. Mutaxassislarining ma‘lumotlariga ko‘ra, Yer sayyorasidagi chuchuk suv zaxirasining qariyb 98 foizi yer osti suvlaridan iborat. Biroq ushbu suvlarning katta qismi yer yuzasidan 800 metrdan ortiq chuqurlikda joylashganligi sababli ularni qazib chiqarish murakkab texnologiyalar va katta mablag‘ talab etadi. Chuchuk suvlarning nisbatan kam qismi yer usti ko‘llari hamda daryo tizimlarida jamlangan bo‘lib, insoniyat asosan ana shu suv resurslaridan foydalanadi.

Aholi sonining jadal sur‘atlarda o‘sib borishi, sanoat ishlab chiqarishining kengayishi hamda sug‘orma dehqonchilik maydonlarining ortishi natijasida dunyoda suv resurslariga bo‘lgan ehtiyoj tobora kuchaymoqda. Ayniqsa, qishloq xo‘jaligi tarmog‘i eng yirik suv iste‘molchisi hisoblanib, global miqyosda foydalanilayotgan suvning asosiy qismi sug‘orish ishlari hissasiga to‘g‘ri keladi. Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, dunyo bo‘yicha iste‘mol qilinayotgan suvning

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qariyb 70 foizdan ortig‘i qishloq xo‘jaligi ehtiyojlari uchun sarflanadi. Shu bilan birga, chuchuk suv zaxiralarining cheklanganligi hamda ulardan noo‘rin foydalanish natijasida ko‘plab hududlarda suv tanqisligi muammosi yuzaga kelmoqda. Hozirgi kunda milliardlab insonlar sifatli ichimlik suvi yetishmovchiligi sharoitida yashamoqda.[1:15] Mazkur holat suv resurslaridan oqilona foydalanish, irrigatsiya tizimlarini takomillashtirish, suv tejovchi texnologiyalarni keng joriy etish hamda mavjud suv manbalarini muhofaza qilish masalalarining strategik ahamiyat kasb etayotganligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, sug‘orma dehqonchilik rivojlangan hududlar, jumladan Surxon–Sherobod vohasida suv resurslaridan samarali foydalanish va irrigatsiya tizimlarini modernizatsiya qilish mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida muhim omil hisoblanadi. Surxon–Sherobod vohasi O‘zbekistonning eng qadimiy sug‘orma dehqonchilik hududlaridan biri hisoblanadi. Hudud tabiiy-iqlim sharoiti jihatidan qurg‘oqchil bo‘lsa-da, Surxondaryo va Sherobod daryolari, yer osti suvlari hamda sun‘iy irrigatsiya tarmoqlari hisobiga dehqonchilik rivojlangan. Ayniqsa, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab davlat miqyosida amalga oshirilgan irrigatsiya loyihalari vohaning iqtisodiy va agrar taraqqiyotida muhim omil bo‘ldi.

Surxon–Sherobod vohasi Surxondaryo viloyatining janubiy va janubi-g‘arbiy qismini egallaydi. Hududning asosiy qismi cho‘l va dashtlardan iborat bo‘lib, yillik yog‘in miqdori atigi 130-150 mm ni tashkil etadi. Shu sababli tabiiy yog‘in hisobiga dehqonchilik yuritish imkoniyati cheklangan.

Surxon–Sherobod vohasi O‘zbekistonning muhim sug‘orma dehqonchilik hududlaridan biri hisoblanadi. Vohaning asosiy suv manbalari sifatida Sherobod daryosi, Amudaryo havzasi, Janubiy Surxon, Uchqizil va Degrez suv omborlari hamda yer osti suv zaxiralari xizmat qiladi. Hududda yoz faslining nihoyatda issiq va uzoq davom etishi, xususan, Termiz shahrida havo haroratining 49,5°C gacha ko‘tarilishi paxtachilik, bog‘dorchilik, sabzavotchilik va polizchilikni rivojlantirish uchun qulay tabiiy sharoit yaratgan. Biroq bu tarmoqlarning samarali faoliyati doimiy va barqaror suv ta‘minotisiz mumkin emas edi.[2:16]

Surxon vohasida irrigatsiya tizimlarining shakllanish tarixi qadim davrlarga borib taqaladi. Arxeologik tadqiqotlar natijasida qadimgi Baqtriya davlati davridayoq sun‘iy sug‘orish tizimlari mavjud bo‘lgani aniqlangan. O‘sha davrlarda aholi daryo irmoqlaridan kanallar qazib, kichik ariqlar tarmog‘ini yaratgan hamda suvni navbat asosida taqsimlash tizimini yo‘lga qo‘ygan. Mazkur sug‘orish tizimlari aholining o‘troq hayot kechirishi, dehqonchilik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

madaniyatining shakllanishi va vohada dastlabki shaharlarning paydo bo‘lishida muhim omil bo‘lib xizmat qilgan. Ayniqsa, Termiz atroflari hamda Sherobod vodiysi qadimdan sug‘orma dehqonchilik markazlaridan biri sifatida rivojlangan. XX asrning 50–80-yillarida Surxon–Sherobod vohasida keng ko‘lamli irrigatsiya ishlari amalga oshirildi. Bu davrda asosiy maqsad yangi yerlarni o‘zlashtirish, paxta maydonlarini kengaytirish hamda cho‘l hududlarini sug‘orma dehqonchilik zonasiga aylantirishdan iborat edi. Davlat tomonidan magistral kanallar qurildi, nasos stansiyalari barpo etildi, suv omborlari tashkil qilindi va kollektor-drenaj tarmoqlari yaratildi. Natijada minglab gektar yangi yerlar o‘zlashtirildi, yangi aholi punktlari barpo etildi hamda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi sezilarli darajada oshdi. Surxon–Sherobod vohasi irrigatsiya tarixida Sherobod kanali alohida o‘rin tutadi. Mazkur kanal 1966-yilda foydalanishga topshirilgan bo‘lib, Sherobod va Qiziriq cho‘llarini sug‘orishda strategik ahamiyat kasb etdi. Kanalning uzunligi 27 kilometrni tashkil etadi, boshlang‘ich suv sarfi esa sekundiga 110 m³ ga teng. Kanal Janubiy Surxon suv omboridan suv olib, magistral irrigatsiya tarmog‘i sifatida yuzlab xo‘jaliklarni suv bilan ta‘minlab kelmoqda. Sherobod kanalining ishga tushirilishi natijasida cho‘l hududlari ekin maydonlariga aylantirildi, paxtachilik rivojlandi, aholi bandligi oshdi va yangi qishloqlar tashkil topdi. Shu bilan birga, bog‘dorchilik, uzumchilik va chorvachilik uchun zarur yem-xashak bazasi ham kengaydi.

Bugungi kunda ham vohada irrigatsiya asosida yangi yerlarni o‘zlashtirish siyosati davom ettirilmoqda. Ana shunday yirik loyihalardan biri Poshxurt botig‘ini o‘zlashtirish loyihasidir. 2017-yilda ushbu hududning meliorativ holati o‘rganildi, gidrogeologik tadqiqotlar olib borildi va irrigatsiya tarmoqlari loyihalashtirildi. Loyiyaning asosiy maqsadi qariyb 20 ming gektar yer maydonini qishloq xo‘jaligi aylanmasiga kiritish, intensiv bog‘lar tashkil etish hamda eksportbop mahsulotlar yetishtirishdan iboratdir. Mazkur loyiha suvdan tejamkor foydalanish, tomchilatib sug‘orish texnologiyalarini joriy etish va zamonaviy agroklastarlarni rivojlantirishga asoslangan. Mustaqillik yillarida Surxondaryo viloyatida suv xo‘jaligi tizimini modernizatsiya qilishga katta e‘tibor qaratildi. Ayniqsa, keyingi yillarda xalqaro moliyaviy institutlar ishtirokida yirik loyihalar amalga oshirildi. Shunday loyihalardan biri To‘palang suv ombori negizida amalga oshirilgan 287 million dollarlik modernizatsiya dasturidir. Ushbu loyiha doirasida eskirgan quvurlar yangilandi, suv inshootlari

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

rekonstruksiya qilindi, nasos stansiyalari modernizatsiya qilindi hamda 246 kilometr magistral va ichki tarmoqlar barpo etildi.

2026-yil ma’lumotlariga ko‘ra, loyiha natijasida viloyatning 10 ta tumani va Termiz shahrida suv ta’mini yaxshilandi. Markazlashgan ichimlik suvi bilan qamrov darajasi 47 foizdan 67,5 foizga yetkazildi. Shuningdek, 223 ta mahallada ichimlik suvi ta’mini mustahkamlandi, suvning qattqlik darajasi ikki baravargacha kamaytirildi va 100 dan ortiq yer osti suv quduqlariga ehtiyoj bartaraf etildi. Bu esa aholining turmush darajasi va sanitariya holatini yaxshilash bilan birga, qishloq xo‘jaligida hosildorlikning oshishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Zamonaviy irrigatsiya tizimlarining muhim jihatlaridan biri energiya samaradorligidir. Ilgari suv asosan nasoslar yordamida uzatilgan bo‘lsa, bugungi kunda gravitatsion usul keng joriy qilinmoqda. Ushbu tizimda suv tabiiy nishablik asosida oqib keladi va elektr energiyasi sarfi talab qilinmaydi. Natijada Termiz, Angor, Bandixon, Qiziriq, Sherobod va Muzrabot tuman markazlariga suv energiya sarfisiz yetkazib berilmoqda. Mazkur tizim orqali yiliga 18,4 million kVt/soat elektr energiyasi tejalmoqda, bu esa qariyb 18,5 milliard so‘m iqtisod qilinishini anglatadi. Bundan tashqari, 10 gektar maydonda umumiy quvvati 6418 kVt bo‘lgan quyosh panellari o‘rnatildi. “Shimoliy” suv ishlab chiqarish inshootida esa Geoaxborot markazi tashkil etilib, tizim real vaqt rejimida nazorat qilinmoqda. Bu markaz yordamida bosim pasayishi, avariya holatlari va suv yo‘qotishlari qisqa vaqt ichida aniqlanmoqda. Natijada ekologik barqarorlik ta’minlanib, suv xo‘jaligi xarajatlari kamaymoqda hamda tizimning uzoq muddatli samaradorligi oshmoqda.[3:58]

Irrigatsiya tizimlarining rivojlanishi vohaning agrar iqtisodiyotiga ham katta ta’sir ko‘rsatdi. Sug‘orish tarmoqlari paxta maydonlarini kengaytirib, hosildorlikni oshirdi va sanoat uchun mustahkam xomashyo bazasini yaratdi. Jumladan, Muzrabot va Sherobod tumanlarida “Baxodir Log‘on Tekstil” qo‘shma korxonasi tomonidan 10 ming gektar yer maydoni o‘zlashtirilmoqda. Shu bilan birga, intensiv bog‘lar va uzumzorlar maydoni kengayib, eksportbop meva mahsulotlari yetishtirish hajmi oshdi. Sug‘oriladigan yem-xashak ekinlarining ko‘payishi esa chorvachilik rivojiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatib, go’sht va sut mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini orttirmoqda.[4:15]

Shu bilan birga, vohada suv resurslarini boshqarish bilan bog‘liq ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, suv tanqisligi, kanallarda suv yo‘qotilishining yuqoriligi, sho‘rlanish jarayonlari, yerlarning meliorativ holati yomonlashuvi hamda iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq xavflar irrigatsiya tizimlari

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayrim hisob-kitoblarga ko‘ra, suv yetishmovchiligi yiliga 2000–2500 m³/ga ni tashkil etadi, kanallardagi suv yo‘qotilishi esa 30 foizgacha yetadi. Shu sababli, kelgusida suv resurslarini raqamli boshqarish tizimlarini joriy etish, 2500 kilometr kanalni betonlashtirish, tomchilatib sug‘orish texnologiyalarini 50 ming gektar maydonga tatbiq etish hamda drenaj tizimlarini takomillashtirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.[5:36]

Xulosa qilib aytganda, Surxon–Sherobod vohasidagi irrigatsiya loyihalari mintaqaning iqtisodiy taraqqiyoti va qishloq xo‘jaligi rivojida hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Qadimgi sug‘orish an‘analari zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashib, yangi taraqqiyot bosqichiga ko‘tarildi. Sherobod kanali, Janubiy Surxon suv ombori va zamonaviy modernizatsiya loyihalari orqali yangi yerlar o‘zlashtirilmoqda, suvdan oqilona foydalanish ta’minlanmoqda hamda aholi turmush darajasi yaxshilanmoqda. Kelgusida suv tejovchi texnologiyalarni keng joriy etish, irrigatsiya infratuzilmasini modernizatsiya qilish va ekologik muvozanatni saqlash Surxon–Sherobod vohasining barqaror rivojlanishida muhim omil bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ro‘ziev A. Surxondaryo viloyati. – T., 1996. -B 15
2. Ro‘ziev A., Abirqulov Q. O‘zbekiston iqtisodiy geografiyasi. – T.: Sharq, 2001.-B 16
3. Ro‘ziev O. A. Agrosanoat majmuasi rivojlanishining hududiy xususiyatlari (Surxondaryo viloyati misolida). Iqtisod f.n. diss. avtoref. – T., 2002.-B .58
4. Surxondaryo viloyati statistika bosh boshqarmasi ma’lumotlari (1991 2015 yy.) – Termiz. 2025-B.15
5. Surxondaryo viloyati hokimligi tomonidan ishlab chiqarilgan “Qishloq taraqqiyoti va faravonligi yili” dasturi – Termiz, 2009.- B.36

**O‘ZBEK TILIDA KASANACHILIKKA OID TERMINLARNING
SEMANTIK MAYDONI VA KOGNITIV TABIATI**

Murtazoyeva Shohida Faxriddin qizi

Navoiy Innovatsiyalar universiteti Sho‘rchi kampusi Lingvistika:

O‘zbek tili yo‘nalishi 1-kurs magistranti

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek tilshunosligining dolzarb yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan sohaviy terminologiya doirasida kasanachilik (uy mehnati) leksikasining semantik maydon tuzilishi va kognitiv tabiati lisoniy tahlilga tortilgan. Tadqiqot jarayonida kasanachilik terminlarining "subyekt", "mehnat quroli", "makon (uy muhiti)", "mahsulot" va "huquqiy-iqtisodiy munosabat" kabi mikrosemantik maydonlari tizimlashtirilgan. Kasanachilik terminologik tizimining xalq mentaliteti, milliy gumanistik qadriyatlar va ijtimoiy-lisoniy landshaft bilan bog‘liqligi kognitiv- lingvistik aspektda ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: kasanachilik leksikasi, terminologik tizim, semantik maydon, mikro- maydon, kognitiv tilshunoslik, konsept, xalq mentaliteti, sotsiolingvistika.

Аннотация. В данной статье в лингвистическом аспекте анализируются структура семантического поля и когнитивная природа лексики надомничества (домашнего труда) в рамках отраслевой терминологии, являющейся одним из актуальных направлений узбекского языкознания. В ходе исследования систематизированы такие микросемантические поля надомных терминов, как «субъект», «орудие труда», «пространство (домашняя среда)», «продукт» и «правово-экономические отношения». С когнитивно-лингвистической точки зрения раскрыта связь терминосистемы надомничества с народным менталитетом, национальными гуманистическими ценностями и социолингвистическим ландшафтом.

Ключевые слова: лексика надомничества, терминосистема, семантическое поле, микрополе, когнитивная лингвистика, концепт, народный менталитет, социолингвистика.

Abstract. This article provides a linguistic analysis of the semantic field structure and cognitive nature of home-based work (cottage industry) vocabulary within specialized terminology, an active branch of Uzbek linguistics. During the research, micro-semantic fields of home-based terms, such as "subject", "labor instrument", "space (home environment)", "product", and "legal-economic relationship", are systematized. The connection of the home-based work terminology system with national mentality, cultural humanistic values,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

and socio-linguistic landscape is revealed from a cognitive-linguistic perspective.

Keywords: home-based work vocabulary, terminology system, semantic field, micro-field, cognitive linguistics, concept, national mentality, sociolinguistics.

KIRISH

Zamonaviy antropotsentrik tilshunoslik paradigmasida lisoniy birliklarni faqatgina strukturaviy-morfologik jihatdan emas, balki ularning inson ongi, milliy tafakkur va ijtimoiy-madaniy hayot bilan aloqadorligini yorituvchi kognitiv- semantik yo‘nalishda o‘rganish yetakchi o‘ringa chiqdi. Har bir xalqning o‘ziga xos kundalik turmush tarzi, an‘anaviy kasb-hunarlari va iqtisodiy faoliyati til tizimida muayyan terminologik maydonlarni hosil qiladi. O‘zbek milliy madaniyati va ijtimoiy hayotining giddatda qadimiy va o‘ziga xos tarmoqlaridan biri bo‘lgan, oila mustahkamligi va uydan turib halol mehnat qilish falsafasiga asoslangan kasanachilik faoliyati o‘zbek tilida mukammal va tizimli leksik- semantik hamda kognitiv tizimga egadir.

Kasanachilik leksikasi (forscha "kasana" – uycha, kichik xona) tarkibiga ko‘ra shunchaki iqtisodiy atamalar yig‘indisi emas, balki uzoq asrlik milliy hunarmandchilik konseptlarini va bugungi kunning huquqiy-ijtimoiy realliklarini o‘zida aks ettirgan murakkab semantik konseptual mayyondir. Kasanachilik terminlarining lisoniy tabiatini lingvokognitiv va semantik jihatdan tadqiq etish, ularning inson miyasidagi "uy sharoitidagi mehnat faoliyati" freymini qanday verballashtirishini o‘rganish o‘zbek sotsiolingvistikasi hamda kognitiv leksikologiyasining poydevorini boyitishga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqot ishining maqsadi o‘zbek tilidagi kasanachilikka oid terminologik birliklarning ichki semantik tuzilishini, ularning yirik va kichik mikro-maydonlarini tizimlashtirish hamda xalq lisoniy tafakkuridagi kognitiv xususiyatlarini yoritib berishdan iboratdir.

ASOSIY QISM VA METODOLOGIYA

Tilshunoslikda semantik maydon nazariyasi ma‘lum bir umumiy tushuncha (arkisema) atrofida birlashgan so‘zlar va terminlarning o‘zaro tizimli

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

munosabatini ifodalaydi. Kasanachilik terminlarining umumiy semantik maydonini "Kasanachilik mehnat faoliyati" konsepti tashkil etib, u o‘z ichiga bir-biri bilan uzviy bog‘langan bir nechta konseptual mikro-maydonlarni (Leksik-semantik guruhlarini) qamrab oladi. Professor E.Begmatov ta’kidlaganidek, sohaviy terminologiyani semantik maydonini aniqlash atamalarining tilda tutgan funksional o‘rnini va leksik muvozanatini to‘liq anglashga yordam beradi [2, 45- b.]

O‘tkazilgan tizimli tahlillar asosida o‘zbek tilidagi kasanachilik terminlarining semantik maydon arxitekturasini quyidagi mikro-maydonlarga ajratdik:

1. "Subyekt" (Kasanachilik faoliyati ishtirokchilari) mikro-maydoni

Ushbu mikro-maydon markazida uy sharoitida mehnatni tashkil etuvchi va bajaruvchi shaxslarni ifodalovchi terminlar turadi. Bunga an’anaviy va zamonaviy huquqiy terminlar kiradi: kasanachi, hunarmand, usta, shogird, buyurtmachi, ish beruvchi, ta’minotchi, kasanachilik koordinatori. Bu yerda kognitiv jihatdan "shaxs va uning ijtimoiy-mehnat statusi" freymi faollashadi [1, 82-b.].

2. "Mehnat quroli va asboblari" mikro-maydoni

Kasanachilikning uy muhitida amalga oshirilishi uning texnik qurollari sodda va ixcham bo‘lishini taqozo etgan. Ushbu maydonda milliy kolorit va kognitiv tushunchalar giddatda yuqoridir: moki, dasta, biz, daxra, charx, gilamdo‘kon, tikuv mashinasi, guldastgoh, qolip, tesha. Bu atamalar xalqning moddiy madaniyati tarixini kognitiv xotirada saqlovchi lisoniy belgilar hisoblanadi [3, 110-b.].

3. "Makon" (Mehnat amalga oshiriladigan uy muhiti) mikro-maydoni

Kasanachilikning eng asosiy kognitiv farqi uning yirik zavod yoki fabrikada emas, balki bevosita oila bag‘rida — uyda bajarilishidir. Shuning uchun makon terminlari falsafiy-lisoniy xarakterga ega: xonadon mehnati, xonaki ishlab chiqarish, uydagi ish o‘rni, usta-ustaxona (kasanachining uyi), mahalla guzari [4, 68-b.].

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

4. "Huquqiy-iqtisodiy va tashkiliy munosabatlar" mikro-maydoni

Bu qatlam kasanachilikning zamonaviy iqtisodiy til sivilizatsiyasidagi o‘rnini ko‘rsatadi: kasanachilik shartnomasi, buyurtma, xonadonbay tizim, mehnat staji, haq to‘lash me‘yori, bo‘lakbay ish haqi, ijtimoiy himoya. Mazkur terminlar tilimizda huquqiy-maishiy integratsiyani ifodalaydi [5, 54-b.].

Quyidagi 1-jadvalda o‘zbek tilida kasanachilikka oid terminlarning semantik maydon tuzilishi, uning konseptual mikro-maydonlari va ularning lingvokognitiv xususiyatlari aniq misollar bilan tizimlashtirilgan:

1-jadval. Kasanachilik terminlarining semantik-konseptual Maydon tuzilishi

Mikro-semantik maydon nomi	Tarkibidagi faol terminologik birliklar	Kognitiv freym (Lisoniy model)	Lisoniy va sotsiolingvistik tavsifi
Subyekt maydoni	Kasanachi, buyurtmachi, koordinator, kasb-hunar ustasi, shogird	"Faoliyat ijrochisi va tashkilotchisi"	Mehnat munosabatlaridagi tomonlarning huquqiy va ijtimoiy maqomini belgilaydi.
Mehnat qurollari maydoni	Moki, biz, guldastgoh, gilamdo‘kon, charx, andoza, qolip	"Moddiy vosita va texnik quvvat"	Milliy hunarmandchilikning qadimgi moddiy yodgorliklarini darsliklarda aks ettiradi.
Makon va muhit maydoni	Xonadon mehnati, uy mehnati, kasanachilik ustaxonasi, mahalla	"Lokallik va oilaviy mikromakon"	Kasanachilikning yirik sanoatdan ajralib turuvchi o‘ziga xos lisoniy xususiyatidir.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Iqtisodiy-tashkiliy maydon	Kasanachilik shartnomasi, bo‘lakbay haq, xonadonbay tizim, buyurtma	"Huquqiy va moliyaviy barqarorlik"	Sohaning bugungi zamonaviy bozor iqtisodiyoti qonunlariga moslashgan neologik qatlamidir.
-----------------------------------	---	------------------------------------	---

Kasanachilik terminlarining kognitiv tabiati bevosita o‘zbek xalqining falsafiy tafakkuri bilan uyg‘undir. G‘arb mamlakatlarida "home-based work" yoki "telecommuting" (masofadan turib ishlash) tushunchalari asosan texnologik va shaxsiy izolyatsiya xarakteriga ega bo‘lsa, o‘zbek tilidagi "kasanachilik" konsepti

bag‘rida jamoaviylik (mahalla, oila a‘zolarining birgalikdagi mehnati, "usta- shogird" an‘anasi) va milliy qadriyatlar yetakchilik qiladi. Shu sababli, dars jarayonlarida va o‘zbek tili sotsiolingvistikasini o‘qitishda kasanachilik terminlarining ushbu kognitiv va ma‘naviy qirralarini interaktiv pedagogik usullar orqali o‘rgatish talabalarning ijtimoiy dunyoqarashini kengaytiradi [4, 91-b.].

XULOSA

O‘zbek tilida kasanachilikka oid terminlarning semantik maydoni va kognitiv tabiatini tadqiq etish natijasida quyidagi fundamental ilmiy xulosalar shakllantirildi:

Birinchidan, kasanachilik leksikasi o‘zbek tili terminologiyasida tarqoq so‘zlar yig‘indisi bo‘lmay, balki umumiy "Kasanachilik faoliyati" arkisemasi atrofida birlashgan, o‘zaro tizimli bog‘langan to‘rtta yirik mikromaydondan iborat mukammal semantik tizim ekanligi isbotlandi.

Ikkinchidan, kasanachilik terminlarining kognitiv tabiati tahlili shuni ko‘rsatdiki, ushbu terminologik tizim o‘zbek xalqining milliy o‘zligi, oilaviy qadriyatlari, "usta-shogird" maktabi va mahalla instituti freymlari bilan til sathida giddatda mustahkam integratsiyalashgan.

Uchinchidan, soha terminlarining semantik maydon tuzilishini aniqlash hamda ularni tizimli jadvashtirish kelajakda o‘zbek tili sotsiolingvistikasi,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

terminologiyasi va maxsus sohaviy izohli lug‘atlarni mukammal darajada yaratishda giddatda muhim nazariy-metodologik manba bo‘lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Nafasov T. O‘zbekiston kasanachilik va hunarmandchilik terminlarining sotsiolingvistik tabiati. – Toshkent: Fan, 1993. – 176 b.
2. Begmatov E. O‘zbek tili leksik qatlamlari va terminologik maydonlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 1997. – 142 b.
3. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: Sangzor, 2006. – 92 b.
4. Lapasov J. Badiiy va maxsus matnlarning sotsiosementik va didaktik tahlili. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996. – 120 b.
5. Mahmudov N. Tilning sotsiolingvistik va kognitiv tadqiqi muammolari. // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2014. – №3. – 48-55-b.

O‘ZBEK XALQ MAQOLLARIDA SHAKL VA MAZMUN UYG‘UNLIGI HAMDA ULARNING EVFEMISTIK XUSUSIYATLAR

Jummayeva Sohiba Shokirovna

Surxondaryo kampusi

**Navoiy innovatsiyalar
universiteti**

**Umumiy fanlar kafedrası 1-kurs
magistarnti**

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek xalq maqollarida shakl va mazmun uyg‘unligi masalasi lingvistik va lingvokulturologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Maqollar xalq og‘izaki ijodining muhim janrlaridan biri sifatida nafaqat ixcham shakli, balki chuqur mazmuniy qatlamlari bilan ajralib turadi. Shuningdek, maqollarda shakl va mazmunning o‘zaro bog‘liqligi, qisqa va lo‘nda shaklda keng ijtimoiy –ma’naviy mazmunni ifodalash imkoniyatlari misollar asosida ko‘rib chiqiladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kalit so‘zlar: lingvistik nuqtai nazar , lingvokulturologik , mazmuniy qatlam, xalq og‘zaki ijodi, badiiy ifoda vositalari, uslubiyat, frazeologiya

Abstract: This article analyzes the issue of harmony between form and content in Uzbek folk proverbs from and linguistic and linguocultural perspectives. Proverbs, as one of the important genres of folk oral creativity, are distinguished not only by their deep semantic layers. In addition, the interrelation of form and content in proverbs, as well as the possibilities of expressing broad social and spiritual meanings in a short and concise form, are examined.

Key words: linguistic perspective, linguocultural, semantic layer, folk oral creativity, artistic expressive means, methodology , phraseology.

Ushbu maqolada xalqning asrlar davomida shakllangan tajribasi, axloqiy qarashlari va hayotiy kuzatuvlarini ixcham hamda ta’sirchan shakilda ifodalaydi. Ularning asosiy xususiyatlaridan biri shakl va mazmunning uyg‘unligidir. Ilmiy nuqtai nazardan olib qaraydigan bo‘lsak shakl va mazmun bir biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib ular alohida mavjud bo‘la olmaydi. Mazmun shaklsiz ifodalanmaydi, shakl esa mazmunsiz ma’no kasb etmaydi. Ayniqsa, xalq maqollarida shaklning ixchamligi va mazmunning chuqurligi o‘zaro uyg‘unlashib, xalqning hayotiy tajribasi, dunyoqarashi va axloqiy qarashlarini qisqa ,lo‘nda hamda ta’sirchan tarzda ifodalashga xizmat qiladi. Har bir maqolada qisqa, sodda va ravon shakl orqali chuqur ma’no ifodalanadi. Shu sababli maqollar xalq orasida tez yodda qoladi va keng qo‘llaniladi. Bundan tashqari, o‘zbek maqollarida evfemistik ifodalar ham muhim o‘rin egallaydi. Evfemizm orqali qo‘pol, noqulay yoki salbiy ma’nolar yumshatilgan holda ifodalanadi. Bu esa xalqning muomala madaniyati, odob-axloqi va milliy mentalitetni aks ettiradi. Maqollar qisqa shaklda katta mazmunni ifodalashi bilan ajralib turadi. Ularning shakliy tuzilishi sodda bo‘lsa-da, mazmun keng hayotiy tajribani o‘z ichiga oladi.

Shuningdek, maqollarda qofiya va ohangdorlik ham muhim ahamiyatga ega. Bu vositalar maqolning esda qolishiga xizmat qiladi. Maqollarda obrazlilik ham shakl va mazmun uyg‘unligini ta’minlovchi muhim vositalardan biridir. Ko‘pincha badiiy matinda maqol nutq ko‘rki, u fikrning ifoda kuchi ishonarlilik darajasini ifodalaydi. Shu bilan birga, uni tinglovchi tomonidan idrok va xis etishning samarasini oshiradi. Misol uchun: „ Bir tovuqqa ham don kerak ham suv kerak” maqolida olamning har bir a’zosi uchun ham yeydigan ham

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ichadigan narsa kerak degan evfemik mazmunni ifodalash uchun xizmat qilgan. Xalq tabiat hodisalari, hayvonlar yoki kundalik hayotdagi predmetlar orqali inson xarakterini tasvirlaydi. Natijada maqollar nafaqat tarbiyaviy, balki estetik vazifani ham bajaradi. O‘zbek xalq maqollarida va iboralarida evfemistik birliklar ko‘p qo‘llaniladi, bu xalqning muomala odobi va madaniyatini ko‘rsatadi. Masalan „Ko‘zi uchdi“ iborasi insonning vafot etganini bevosita emas, balki yumshoq shaklini anglatadi. Yoki, „Yolg‘onning umri qisqa“ maqolida yolg‘on baribir bir kun fosh bo‘lishini anglatadi. Bu kabi maqollar nutqning ta’sirchanligini oshiradi va tinglovchiga salbiy ta’sirni kamaytiradi. Evfemistik birliklar maqollarda ko‘pincha kinoya, ramziylik va obrazlilik orqali yuzaga chiqadi. Natijada xalqning nozik didi axloqiy qarashlari va madaniy qadriyatlari namoyon bo‘ladi. O‘zbek xalq maqollari xalqning madaniy qarashlarini aks ettiruvchi muhim manbadir. Ularda xalqning mehnatsevarlik, kattaga hurmat, sabr-toqat va odob kabi qadriyatlari mujassamlangan. Evfemistik ifodalar esa xalqning muloyimlik va hurmatga asoslangan muomala madaniyatini ko‘rsatadi. Maqol bazan butun bir badiiy matnda voqealangan fikrni ifodalashni o‘z zimmasiga olishi mumkin. Bunda u matnning „qaymog‘i“ vazifasini o‘taydi, ayniqsa maqolning epigraf sifatida qo‘llanilishida bu yaqqol namoyon bo‘ladi. Maqollar nafaqat til birliklari, balki milliy madaniyatning tarkibiy qismi sifatida ham qadrlanadi. Shu sababli ularni lingvokulturologik jihatdan o‘rganish xalq mentalitetini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Xulosa qilib shuni aytib o‘tish joizki o‘zbek xalq maqollari shakl va mazmun uyg‘unligining yorqin namunasi hisoblanadi. Ular qisqa va ixcham shaklda chuqur hayotiy mazmunni ifodalaydi. Shu bois o‘zbek xalq maqollarini tilshunoslik va lingvokulturologiya nuqati nazaridan tadqiq etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. - Toshkent: O‘qituvchi, 1978.
2. Mirzayev T. O‘zbek xalq maqollari. - Toshkent: Sharq, 2005.
3. Mahmudov N. Til va madaniyat. - Toshkent: Manaviyat, 2010.
4. Yo‘ldoshev B. Lingvokulturologiya asoslari. Toshkent, 2012.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

IQTISODIY TARBIYA VOSITASIDA O‘QUVCHILARDA MAS’ULIYAT VA TEJAMKORLIK FAZILATLARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Andijon viloyati

Qo‘rg‘ontepa tumani 33-maktab

Rahmonova Sayyoraxon Rahmoddinovna

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktab o‘quvchilarida iqtisodiy tarbiya orqali mas’uliyat va tejamkorlik sifatlarini rivojlantirishning mazmuni, ahamiyati hamda pedagogik shartlari yoritiladi. Iqtisodiy tarbiya bolalarning kundalik hayotiy tajribasi bilan bog‘langan holda olib borilganda uning tarbiyaviy samarasi sezilarli darajada ortishi asoslanadi. Shuningdek, oila, maktab va mahalla hamkorligi iqtisodiy xulq-atvorni shakllantirishda muhim omil ekani tahlil qilinadi. Maqolada o‘quvchilarda mehnatga hurmat, resurslardan oqilona foydalanish, shaxsiy javobgarlik va rejalilik ko‘nikmalarini tarkib toptirishga xizmat qiluvchi usullar bayon etiladi. Dars va sinfdan tashqari faoliyat uyg‘unligi iqtisodiy bilimlarni amaliy odatga aylantirishning samarali yo‘li sifatida ko‘rsatiladi. Tadqiqot natijasida iqtisodiy tarbiya nafaqat bilim berish, balki o‘quvchining ongli tanlov qilishi, ortiqcha sarf-xarajatlardan tiyilishi va ijtimoiy mas’uliyatni his etishini ta’minlovchi tizimli jarayon ekani xulosa qilinadi.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy tarbiya, mas’uliyat, tejamkorlik, o‘quvchi, maktab, resurslardan oqilona foydalanish, pedagogik yondashuv

Kirish

Hozirgi davrda ta’lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri o‘quvchilarni hayotga tayyorlash bilan birga ularda iqtisodiy tafakkurni shakllantirishdan iboratdir. Chunki bozor munosabatlari chuqurlashib borayotgan jamiyatda har bir inson o‘z imkoniyati, ehtiyoji va mas’uliyatini to‘g‘ri baholay olishi zarur. Maktab yoshidagi bolalarda iqtisodiy tarbiya erta shakllantirilsa, bu ularning kelajakdagi shaxsiy va ijtimoiy hayotiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, mas’uliyat va tejamkorlik kabi fazilatlar o‘quvchining kundalik xulq-atvorida namoyon bo‘ladigan asosiy sifatlar hisoblanadi. Bu sifatlar faqat nasihat bilan emas, balki izchil pedagogik ish, amaliy mashg‘ulot va namuna orqali qaror topadi. Iqtisodiy tarbiya o‘quvchiga pul, buyum, vaqt va

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

mehnatning qadrini anglatadi. Shu bilan birga u resurslarning cheklanganligi va ulardan oqilona foydalanish zarurligini tushuntiradi. Mas’uliyatli o‘quvchi topshirilgan vazifani o‘z vaqtida bajaradi va natijasi uchun javob bera oladi. Tejamkor o‘quvchi esa mavjud imkoniyatlarni behuda sarflamaydi va foydali yo‘l bilan ishlatishni odat qiladi. Bu ikki sifat bir-biri bilan chambarchas bog‘langan bo‘lib, iqtisodiy tarbiyaning amaliy natijasini ifodalaydi. Bugungi maktab amaliyotida iqtisodiy tarbiyaga doir ishlar ko‘pincha faqat ayrim mavzular bilan cheklanib qolmoqda. Holbuki, iqtisodiy tarbiya dars, tarbiyaviy soat, sinfdan tashqari mashg‘ulot va oilaviy muhitda uzviy olib borilishi kerak. O‘quvchilarda tejamkorlikni rivojlantirish elektr energiyasi, suv, o‘quv qurollari va vaqtga munosabatdan boshlanadi. Mas’uliyatni shakllantirish esa o‘z burchini anglash, mehnatga hurmat va intizom bilan bog‘liq holda kechadi. Maktab sharoitida bu boradagi ishlar yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim. Boshlang‘ich va o‘rta bo‘g‘in o‘quvchilari uchun iqtisodiy tushunchalarni sodda, hayotiy va ko‘rgazmali tarzda berish muhimdir. Ular uchun oiladagi xarid, maktabdagi jihozlardan foydalanish va kichik mehnat topshiriqlari samarali vosita bo‘la oladi. O‘quvchi iqtisodiy jihatdan tarbiyalangan sari u isrofning zararini anglay boshlaydi. Bu esa unda nafaqat shaxsiy, balki jamoaviy manfaatni ham hisobga olish ko‘nikmasini yuzaga keltiradi. Iqtisodiy tarbiya shaxsning ma’naviy tarbiyasi bilan ham uzviy bog‘liqdir. Chunki tejamkorlik ziqnalik emas, balki ne’matning qadriga yetish va me’yorni saqlash madaniyatidir. Mas’uliyat ham qo‘rquv asosidagi itoat emas, balki ongli ravishda vazifani bajarish ehtiyojidir. Shunday ekan, mazkur mavzuni pedagogik nuqtai nazardan o‘rganish alohida dolzarblik kasb etadi. Maktabda iqtisodiy tarbiya bo‘yicha olib boriladigan ishlar o‘quvchilarning yoshiga, oilaviy sharoitiga va ijtimoiy tajribasiga mos bo‘lishi kerak. O‘qituvchi iqtisodiy tushunchalarni quruq ta’rif sifatida emas, balki real hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lab tushuntirgandagina ularda barqaror ko‘nikma shakllanadi. Bu jarayonda kuzatish, suhbat, topshiriq, o‘yin, kichik loyiha va jamoaviy faoliyat usullari muhim ahamiyatga ega. O‘quvchi o‘z mehnati bilan biror natijaga erishsa, sarf va foyda o‘rtasidagi bog‘liqlikni tezroq anglaydi. Aynan shu jihat iqtisodiy tarbiyani boshqa tarbiya yo‘nalishlari bilan integratsiyada olib borishni taqozo etadi. Mazkur maqolada iqtisodiy tarbiya orqali o‘quvchilarda mas’uliyat va tejamkorlikni rivojlantirishning nazariy hamda amaliy asoslari tahlil qilinadi. Shuningdek, maktab sharoitida qo‘llash mumkin bo‘lgan pedagogik yondashuvlar va samarali usullar yoritib beriladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Asosiy qism

Iqtisodiy tarbiya umumiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida o‘quvchini hayotiy faoliyatga ongli tayyorlashga xizmat qiladi. U faqat iqtisodga oid bilimlarni o‘zlashtirish bilan cheklanmay, balki kundalik xatti-harakatlarda oqilona qaror qabul qilishni ham shakllantiradi. Maktab yoshidagi bolalar uchun iqtisodiy tushunchalar abstrakt emas, amaliy va sodda misollar orqali berilganda samarali bo‘ladi. Masalan, daftarni ehtiyot qilish, elektr chirog‘ini keraksiz yoqib qo‘ymaslik, suvni ortiqcha oqizmaslik kabi odatlar iqtisodiy madaniyatning boshlang‘ich ko‘rinishidir. Shu sababli iqtisodiy tarbiya alohida bir mavzu sifatida emas, balki ta‘lim-tarbiyaning uzluksiz yo‘nalishi sifatida qaralishi kerak. O‘quvchida mas‘uliyat hissi shakllanishi uchun u har bir buyum, vaqt va mehnat ortida muayyan qiymat borligini tushunishi lozim. Bu tushuncha bolada ne‘matning oson emas, mehnat bilan yaratilishini anglash orqali qaror topadi. Agar o‘quvchi bir dona qog‘ozning ham mehnat mahsuli ekanini bilsa, undan beparvo foydalanmaydi. Demak, iqtisodiy tarbiya mehnat tarbiyasi bilan tabiiy ravishda bog‘lanadi. Mehnatga hurmat bo‘lmagan joyda tejamkorlik ham mustahkam shakllanmaydi. Mas‘uliyat esa mehnat natijasiga nisbatan javobgarlik hissi orqali namoyon bo‘ladi. O‘quvchi topshirilgan vazifani sidqidildan bajarsa, unda intizom va ishonchlik kuchayadi. Shu tariqa iqtisodiy tarbiya shaxsiy fazilatlarni rivojlantiruvchi kompleks jarayonga aylanadi. Maktab amaliyotida iqtisodiy tarbiyaning mazmuni bir necha yo‘nalishda ko‘rinadi. Birinchidan, o‘quvchilarga iqtisodiy hayotga oid boshlang‘ich tushunchalarni berish zarur. Bunga ehtiyoj, resurs, mehnat, mahsulot, foyda, tejash va rejalashtirish kabi tushunchalar kiradi. Ikkinchidan, bu tushunchalar kundalik hayot bilan bog‘lanishi lozim. Masalan, oiladagi byudjet, maktab anjomlarini asrash, vaqtni to‘g‘ri taqsimlash kabi misollar o‘quvchi uchun yaqin va tushunarli hisoblanadi. Uchinchidan, iqtisodiy tarbiya xulq-atvorda namoyon bo‘lishi kerak. Bilim amaliy odatga aylanmasa, uning tarbiyaviy qiymati pasayadi. Shu bois o‘qituvchi nazariy ma‘lumot bilan birga doimiy kuzatish va mashq usullaridan foydalanishi kerak. O‘quvchining kundalik odatlarida tejamkorlik belgilari paydo bo‘lishi pedagogik ishning samaradorligini ko‘rsatadi. Maktabda iqtisodiy tarbiya berishda yosh xususiyatlarini inobatga olish muhimdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun mavzular ko‘rgazmali va sodda bo‘lishi kerak. Ular buyumlarni asrash, nonni qadrlash, suvni tejash, kiyim-kechakni ehtiyot qilish orqali iqtisodiy xulqni o‘rganadilar. O‘rta sinflarda esa rejalilik, mehnat natijasi, oilaviy xarajatlar va jamg‘arish

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tushunchalarini kengroq yoritish mumkin. Yuqori sinf o‘quvchilari bilan esa shaxsiy byudjet, kasb tanlash, tadbirkorlikning boshlang‘ich elementlari va iste‘mol madaniyati haqida suhbat olib borish maqsadga muvofiqdir. Bunday bosqichma-bosqichlik iqtisodiy tarbiyaning izchilligini ta‘minlaydi. Mas‘uliyatni rivojlantirishda o‘quvchiga ishonch bildirish alohida o‘rin tutadi. Agar unga kichik vazifalar topshirilsa va natijasi baholansa, u o‘z imkoniyatini his eta boshlaydi. Sinf kutubxonasini tartibga keltirish, ko‘rgazmali qurollarni asrash yoki sinfdagi gul va jihozlarga qarash kabi vazifalar shunday imkoniyat yaratadi. Bu topshiriqlar orqali o‘quvchi umumiy mulkka nisbatan mas‘uliyatli munosabatni o‘rganadi. Jamoat mulkini asrash iqtisodiy tarbiyaning muhim ko‘rsatkichidir. Chunki maktabdagi parta, doska, kitob va texnik vositalar davlat hamda jamiyat mablag‘i evaziga yaratilgan ne‘matlardir. O‘quvchi buni anglagan sari ularning qadriga yetadi. Natijada tejamkorlik faqat shaxsiy manfaat bilan cheklanmay, ijtimoiy mas‘uliyat darajasiga ko‘tariladi. Tejamkorlikni shakllantirishda ota-onalar bilan hamkorlik ayniqsa muhimdir. Oila bolaga ilk iqtisodiy tajriba beradigan muhit hisoblanadi. Bola xarid jarayonini, buyum tanlashni, pul sarflashni va narsalarni saqlashni avvalo oilada ko‘radi. Agar oilada isrofga yo‘l qo‘yilmasa, mehnat qadrlansa va xarajatlar reja asosida amalga oshirilsa, bu bola ongiga tabiiy singadi. Aksincha, ortiqcha dabdaba, beparvolik va buyumlarni mensimaslik bolada noto‘g‘ri iqtisodiy odatlarni shakllantiradi. Shuning uchun maktab va oila talablari bir-birini to‘ldirishi lozim. Sinf rahbari ota-onalar yig‘ilishida iqtisodiy tarbiya masalalariga alohida e‘tibor qaratishi foydali bo‘ladi. Ota-onalarga bolaga tayyor narsani berishdan ko‘ra, mehnat va natija o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatish tavsiya etilishi zarur. Masalan, uy yumushida ishtirok etgan bolaga rag‘bat berish, cho‘ntak pulini maqsadli sarflashni o‘rgatish yaxshi samara beradi. Biroq rag‘batning o‘zi ham me‘yorli va tarbiyaviy maqsadga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak. Haddan tashqari erkin pul berish bolada sarf-harajatga beparvo qarashni keltirib chiqarishi mumkin. Shu bois iqtisodiy tarbiya nazorat va ishonch uyg‘unligida tashkil etilishi lozim. Dars jarayonida iqtisodiy tarbiya turli fanlar orqali amalga oshirilishi mumkin. Matematika darslarida hisob-kitob, taqqoslash va rejalashtirish ko‘nikmalari rivojlantiriladi. Ona tili va o‘qish mashg‘ulotlarida tejamkorlik, mehnatsevarlik va halollikka doir matnlar tahlil qilinadi. Tabiiy fanlarda resurslarning cheklanganligi va tabiat ne‘matlaridan oqilona foydalanish g‘oyasi mustahkamlanadi. Texnologiya darslarida buyum tayyorlash jarayonida materialni me‘yor bilan ishlatish odati

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

hosil qilinadi. Tarbiya soatlarida esa oilaviy byudjet, vaqt qadri, isrofning salbiy oqibatlari va mas’uliyatli xulq haqida suhbatlar o‘tkazish mumkin. Bunday integratsiya iqtisodiy tarbiyani sun’iy emas, tabiiy jarayonga aylantiradi. O‘quvchi turli vaziyatlarda bir xil qadriyat bilan uchrashgani sari uning dunyoqarashi mustahkamlanadi. Iqtisodiy tarbiya samaradorligini oshirishda amaliy topshiriqlar katta ahamiyatga ega. Nazariy tushuncha o‘quvchi hayotiga kirib bormasa, tez unutiladi. Masalan, bir haftalik vaqt taqsimotini tuzish, ortiqcha sarflarni kuzatish yoki maktab anjomlaridan foydalanish bo‘yicha shaxsiy hisobot yuritish foydali bo‘ladi. Bunday topshiriqlar o‘quvchini o‘z xatti-harakatiga tashqaridan nazar tashlashga o‘rgatadi. O‘zini kuzata olgan bola esa o‘zini boshqarishga ham yaqinlashadi. Bu jarayon iqtisodiy tarbiyaning ichki intizomni shakllantirishdagi rolini ko‘rsatadi. Tejamkorlikni noto‘g‘ri talqin qilishdan saqlanish ham pedagog uchun muhim vazifadir. Ba’zan bolalar tejamkorlikni hech narsa sarflamaslik yoki faqat arzon narsani tanlash deb tushunishlari mumkin. Aslida tejamkorlik oqilona sarflash, zaruriyatni to‘g‘ri aniqlash va sifatni hisobga olgan holda tanlov qilishdir. Demak, tejamkorlikning mazmuni iqtisodiy fikrlash bilan chambarchas bog‘liq. O‘quvchiga arzon va sifatli, zarur va ortiqcha, foydali va zararli tanlovlarni solishtirish o‘rgatilishi kerak. Bu esa unda mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Mustaqil qaror esa mas’uliyat bilan birga keladi. Shuning uchun iqtisodiy tarbiya tarbiyalanuvchining irodaviy sifatlarini ham mustahkamlaydi. Maktab muhitining o‘zi ham iqtisodiy tarbiya uchun namuna bo‘lishi kerak. Agar sinf xonasi tartibli bo‘lsa, jihozlar asralsa va umumiy buyumlardan oqilona foydalanilsa, bu o‘quvchiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. O‘qituvchining shaxsiy namunasi bu borada ayniqsa ta’sirchan vositadir. U qog‘ozdan me’yorida foydalansa, dars vaqtini unumli tashkil etsa va buyumlarni e’zoz bilan ishlatlsa, o‘quvchi ham shu xulqni qabul qiladi. Tarbiyada namunaning kuchi ko‘pincha og‘zaki nasihatdan ustun bo‘ladi. Shu bois iqtisodiy tarbiya pedagogning kundalik madaniyatida ham aks etishi kerak. Sinf jamoasi doirasida hamkorlikka asoslangan tadbirlar o‘quvchilarda iqtisodiy mas’uliyatni kuchaytiradi. Masalan, maktab mulkini asrash bo‘yicha kichik aksiyalar, ekologik tozalik kunlari yoki foydalanilgan materiallardan foydali buyum tayyorlash mashg‘ulotlari yaxshi natija beradi. Bunday ishlar bolalarda qayta foydalanish, isrofn kamaytirish va jamoa manfaatini ko‘zlash kabi tushunchalarni mustahkamlaydi. Ayniqsa, ekologik tarbiya bilan iqtisodiy tarbiyaning uyg‘unligi zamonaviy ta’lim uchun dolzarbdir. Chunki resurslarni tejash nafaqat iqtisodiy, balki ekologik zarurat

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

hamdir. Suv, elektr, qog‘oz va oziq-ovqatga nisbatan ehtiyotkor munosabat o‘quvchining kengroq ijtimoiy mas‘uliyatini shakllantiradi. Bu esa uning fuqarolik pozitsiyasiga ham ijobiy ta’sir qiladi. Iqtisodiy tarbiyada rag‘bat va baholash masalasi ham nozik yondashuvni talab qiladi. O‘quvchini tejamkor bo‘lgani uchun maqtash foydali, ammo bu maqtov faqat moddiy natija bilan bog‘lanmasligi kerak. Muhimi, o‘quvchi nima uchun bunday tutum to‘g‘ri ekanini anglasin. Agar u faqat mukofot uchun tejasa, ichki ehtiyoj yetarli shakllanmaydi. Shuning uchun pedagog baholashda ongli tanlov, mehnatga hurmat va jamoaga foyda keltirish tomonlarini ta’kidlashi zarur. O‘quvchi o‘z xatti-harakatining ijtimoiy ahamiyatini tushunganida, uning mas‘uliyati barqarorlashadi. Bu esa tarbiyaning tashqi nazoratdan ichki nazoratga o‘tganini bildiradi. Iqtisodiy tarbiyani amalga oshirishda muammolar ham mavjud. Ba’zi hollarda o‘qituvchilar bu masalani faqat iqtisod faniga tegishli deb hisoblaydilar. Aslida esa maktabdagi deyarli barcha fan va tarbiyaviy faoliyat iqtisodiy madaniyatni shakllantirishga xizmat qilishi mumkin. Yana bir muammo shundaki, ayrim oilalarda bolaga tayyor sharoit yaratilib, mehnat va ne‘mat qadri yetarli darajada tushuntirilmaydi. Bu esa maktabdagi tarbiyaviy ishlarning ta’sirini susaytiradi. Shuningdek, reklama, ommaviy madaniyat va iste’molchilik ruhining kuchayishi bolalarda ortiqcha havasni uyg‘otishi mumkin. Bunday vaziyatda pedagog tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga ham e’tibor qaratishi kerak. O‘quvchi har bir istak ehtiyoj emasligini, har bir xarid foydali emasligini anglab borishi lozim. Demak, iqtisodiy tarbiya zamonaviy axborot muhitida yanada murakkab, lekin yanada zarur vazifaga aylanmoqda. Samarali natijaga erishish uchun maktabda iqtisodiy tarbiya tizimli reja asosida olib borilishi lozim. Unda maqsad, mazmun, usul, hamkorlik shakllari va kutilayotgan natijalar aniq belgilanishi kerak. Sinf rahbari, fan o‘qituvchilari, ota-onalar va maktab ma’muriyati o‘zaro hamjihat bo‘lsa, tarbiyaviy ta’sir kuchayadi. O‘quvchilarning yosh xususiyati, qiziqishi va hayotiy tajribasini hisobga olgan holda tashkil etilgan ishlar esa ko‘proq samara beradi. Iqtisodiy tarbiya jarayonida o‘quvchini faqat tinglovchi emas, faol ishtirokchi sifatida ko‘rish zarur. U fikr yuritsin, taqqoslasin, xulosa chiqarsin va amalda sinab ko‘rsin. Aynan shunda mas‘uliyat va tejamkorlik uning shaxsiy fazilatiga aylanadi. Demak, iqtisodiy tarbiya orqali o‘quvchilarda mas‘uliyat va tejamkorlikni rivojlantirish maktabning muhim pedagogik vazifalaridan biridir. Bu vazifa izchil, hayotiy va hamkorlikka asoslangan yondashuvni talab etadi.

Xulosa

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Xulosa qilib aytganda, iqtisodiy tarbiya o‘quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishda muhim o‘rin egallaydi. U bolaga ne‘matning qadrini bilish, mehnatni hurmat qilish va mavjud imkoniyatdan oqilona foydalanishni o‘rgatadi. Aynan shu jarayonda mas’uliyat va tejamkorlik kabi tayanch fazilatlar shakllanadi. Mas’uliyatli o‘quvchi o‘z vazifasini anglaydi, natija uchun javob beradi va jamoa manfaatini hisobga oladi. Tejamkor o‘quvchi esa isrofga yo‘l qo‘ymaydi, vaqtini qadrlaydi va buyumlardan oqilona foydalanadi. Bu ikki sifat o‘zaro uyg‘un holda rivojlanganda shaxsning iqtisodiy madaniyati mustahkamlanadi. Maktab ana shu sifatlarni shakllantiruvchi asosiy ijtimoiy muhitlardan biridir. Bunda dars jarayoni, tarbiyaviy ishlar, sinfdan tashqari tadbirlar va oila bilan hamkorlik bir yo‘nalishda olib borilishi zarur. Iqtisodiy tarbiya faqat ma’lumot berish emas, balki kundalik odatlarni o‘zgartirish jarayonidir. Shu sababli u izchillik, namuna va amaliy faoliyatni talab qiladi. O‘qituvchining shaxsiy madaniyati va pedagogik mahorati bu borada hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi. Ota-onalarning qo‘llab-quvvatlashi esa tarbiyaviy ta’sirni yanada kuchaytiradi. O‘quvchiga ishonch bildirish, kichik vazifalar topshirish va natijani tahlil qilish mas’uliyat hissini mustahkamlaydi. Resurslarni tejashga doir oddiy mashqlar esa tejamkorlikni kundalik xulqqa aylantiradi. Ayniqsa, suv, elektr, oziq-ovqat, qog‘oz va vaqtga nisbatan ongli munosabatni shakllantirish muhimdir. Bunday munosabat o‘quvchini nafaqat shaxsiy hayotda, balki jamiyat oldidagi burchini anglashga ham olib keladi. Demak, iqtisodiy tarbiya ijtimoiy mas’uliyatni ham rivojlantiradi. U o‘quvchini kelajakda mustaqil hayot kechirishga tayyorlaydi. O‘z ehtiyojini me’yor bilan belgilay olgan, sarf va foydani tushungan yosh avlod turli hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qiladi. Bu esa jamiyatning iqtisodiy va ma’naviy barqarorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Maktabda iqtisodiy tarbiya bo‘yicha ishlar epizodik emas, balki uzluksiz tizim sifatida tashkil etilishi lozim. Har bir sinf bosqichida yoshga mos maqsad va usullar belgilansa, natija yanada samarali bo‘ladi. Fanlararo integratsiya bu jarayonning tabiiyligini ta’minlaydi. O‘quvchining real hayoti bilan bog‘langan topshiriqlar esa iqtisodiy bilimni amaliy ko‘nikmaga aylantiradi. Natijada mas’uliyat va tejamkorlik tashqi talab emas, ichki ehtiyoj sifatida qaror topadi. Shunday ekan, iqtisodiy tarbiyaga e’tibor kuchaytirish bugungi maktabning dolzarb vazifasidir. Bu yo‘nalishda olib borilgan puxta pedagogik ish barkamol, tadbirkor, intizomli va ongli avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi. Kelajak taraqqiyoti ham ana shunday iqtisodiy madaniyatli yoshlar qo‘lida bo‘ladi. Shu ma’noda iqtisodiy tarbiya

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
ta’limning yordamchi emas, balki strategik ahamiyatga ega yo‘nalishlaridan biri sifatida baholanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva, Sh. A. (2021). Iqtisodiy tarbiya nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 112-148-betlar.
2. Yo‘ldoshev, J. G. (2020). Pedagogika va tarbiya texnologiyalari. Toshkent: O‘qituvchi, 201-236-betlar.
3. Hasanboyev, J., To‘raqulov, X., Haydarov, M., Hasanboyeva, O. (2019). Pedagogika. Toshkent: Fan va texnologiya, 356-392-betlar.
4. Musurmonova, O. (2018). Oila ma’naviyati va farzand tarbiyasi. Toshkent: Ma’naviyat, 87-109-betlar.
5. Qurbonov, S. K. (2022). Maktabda iqtisodiy tafakkurni shakllantirish metodikasi. Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi, 7(3), 44-52-betlar.
6. Raximov, B. N. (2021). Tejamkorlik madaniyati va yoshlar tarbiyasi. Xalq ta’limi, 5, 63-71-betlar.
7. Tojiboyeva, D. A. (2017). Iqtisodiyot nazariyasi asoslari. Toshkent: Iqtisod-Moliya, 58-96-betlar.
8. Usmonov, Q. M. (2023). Ta’lim jarayonida mas’uliyat hissini rivojlantirishning pedagogik omillari. Pedagogik mahorat, 2, 28-35-betlar.

AKADEMIK LITSEY O‘QUVCHILARIDA LIDERLIK QOBILIYATINI RIVOJLANTIRUVCHI MASHG‘ULOTLAR

Suleymonov Baxoriddin Jumanazarovich
-O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
Andijon viloyati akademik litseyi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur dastur akademik litsey o‘quvchilarida liderlik qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, unda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar hamda psixologik treninglardan foydalanish ko‘zda tutilgan.

Kalit so‘zlar. liderlik, akademik litsey, o‘quvchi, liderlik qobiliyati, pedagogik texnologiyalar, kommunikativ ko‘nikma, jamoada ishlash, tashabbuskorlik, motivatsiya, shaxs rivoji, psixologik trening, ta’lim jarayoni, ijtimoiy faollik.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Olimlarning turli qarashlariga asoslanib, ushbu tadqiqot doirasida ta’lim muassasalari o‘quvchilarining liderlik qobiliyatini rivojlantirishda umumlashtirilgan yondashuvning asosiy jihatlarini ta’kidlash maqsadga muvofiqdir. Shunday qilib, bunday yondashuv kasbiy tayyorgarlik va faoliyat jarayonida aniqlanadigan, rivojlanadigan, yangilanadigan muayyan psixologik xususiyatlar tizimi sifatida tafakkurli shaxsni yaxlit psixologik tasavvur qilishga asoslanadi. Yoshlarning ijodiy salohiyatini aniqlash, o‘rganish, tushunish metodlari majmuasini ishlab chiqish va qo‘llash ushbu yondashuvning zarur tarkibiy qismi sanaladi. Bu birinchi navbatda, iqtidorli o‘quvchining o‘ziga xos xususiyatlarini ijodkorlik subyekti sifatida aniqlash, uning subyektiv ijodiy tajribasini kasbiy tayyorgarlik va ilm-fan faoliyatning asoslari sifatida tan olishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning ijodiy yutuqlarini prognoz qilish, ularning ijodiy salohiyatini aniqlash va oldini olish, o‘g‘il-qizlarga o‘qish va ijodiy kasbiy faoliyatda ijodiy rivojlanishni amalga oshirishda munosib yordam ko‘rsatish imkonini beradigan shaxsning yuqori darajadagi namoyon bo‘lishida individual psixologik xususiyatlarini aniqlashni ta’minlaydi. Shu munosabat bilan, tafakkurni yangilash va o‘z-o‘zini anglash, uni salohiyatdan haqiqiy, dolzarb holatga o‘tkazish va undan keyingi rivojlanish va qo‘llash belgilangan yondashuvning tarkibiy qismlari hisoblanadi [5].

Bundan tashqari, o‘quvchi yoshida shaxsning o‘zini - o‘zi nazorat qilish jarayoni jadallashadi, bu o‘z-o‘zini anglash sohasidagi qadriyatlar va ma’nolarni shakllantirishda namoyon bo‘ladi, bu esa insonning ma’naviy rivojlanishi va intellektual yetukligi darajasiga ta’sir qiladi. Shu munosabat bilan o‘quvchilik yoshida tafakkurni rivojlantirish tartibini qurish o‘z-o‘zini takomillashtirishda va o‘z tanlagan huquqini tan olishda ushbu yoshdagi shaxsning dolzarb ehtiyojlarini hisobga olishi kerak.

Turli darajadagi shaxsiyat yutuqlarining motivatsiyasi ham turli xil xarakterga ega. Shuni ham ta’kidlash kerakki, tafakkurning namoyon bo‘lishi yonlama jarayon bo‘lishi mumkin emas, aksincha, ular ko‘pincha oldindan taxmin qilinmaydi va ko‘pincha ijodkorlik subyekti tomonidan amalga oshirilmaydi. Shunday qilib, tafakkurlilik psixodagnostikasi faqat tafakkurli shaxslarning yashirin sifatleri va imkoniyatlarini oshib berishni ta’minlaydigan darajadagi tizim sifatida bo‘lishi mumkin.

Tafakkurni rivojlantirish jarayoni asta-sekin o‘z-o‘zini rivojlantirish jarayoniga o‘tadigan, ijodiy faoliyatning o‘ziga xos uslubini shakllantiradigan ichki holatga aylanishi kerak. Bundan tashqari, u nafaqat tabiiy resurslar,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

intellektual salohiyat, kuchli irodali qat’iyatlilikni, balki rivojlangan axloqiy his-tuyg‘ularni birlashtiradigan, individuallashtirilgan, noyob va yaxlit bo‘lishi kerak. Ma’naviy madaniyat ma’naviy va moddiy, ijodiy va o‘ziga xos birligini qayta tiklash orqali iqtidorli shaxsiyat shakllanishiga rag‘batlantiradi.

Liderlik qobiliyatini rivojlantirish jarayoni Bo‘lajak o‘qituvchilarning kognitiv faoliyat ko‘nikmalarining rivojlanganlik darajasi bilan bog‘liq. Kognitiv rivojlantirish jarayonida insonning olam haqida olgan ma’lumotlari, uning xotirada saqlanishi va bilimga aylantirilishini, hamda bu bilimlar bizning diqqatimiz va xatti-harakatlarimizga qanday ta’sir qilishi o‘rganiladi. Kognitiv soha bilish jarayonlarining barcha spektrini qamrab oladi – sezgi, idrok etish, diqqat, tushunish, xotira, tasavvur, tushunchalarni shakllantirish (anglash), fikrlash, xotirada saqlash, til, hissiyotlar va intellektning rivojlanish jarayonlariga qadar.

Bunda, motivatsiya – motivlarning harakatlanish jarayoni, insonni asosiy faoliyatga undovchi motivlar yig‘indisi hisoblanadi. Shundan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, sub’yektda kechadigan barcha jarayonlar (fiziologik, ruhiy, kognitiv, emotsional va boshq.)da uning motivatsiya tizimi o‘z ta’sirini ko‘rsatmasdan qolmaydi. Shuningdek, sub’yektning motivatsiya tizimi unda shaxsiy pozitsiyalar, ya’ni “Men” obrazining shakllanishida ham dastlabki mezon hisoblanadi. Liderlik qobiliyatini rivojlantirish ekzistensial yondashuvni talab qiladi va bu o‘z-o‘zidan shaxsda “Men” obrazining shakllanganlik darajasi bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqlik kasb yetadi.

Shunday qilib, ekzistensial soha insonning jismoniy va ruhiy holatini boshqarish hamda ularni kerakli darajada ushlab turish qobiliyati bo‘lib, his-tuyg‘ular va harakatlar, so‘zlar va harakatlarning uyg‘unligi bilan tavsiflanadi. Ushbu soha shaxsga boshqa insonlar bilan muayyan munosabatlarga kirishishga yordam beradi. Shaxsning jamiyat a’zolari bilan munosabatlarga kirishishi ijtimoiy zaruriyat sifatida belgilanadi. Shuningdek, ushbu soha yangi g‘oyalar, shaxslararo munosabatlar va faoliyat yo‘nalishini tanlash funksiyasini bajaradi.

O‘quv jarayonida «o‘qituvchi-o‘quvchi», «o‘quvchi-o‘quvchi», «o‘quvchi-guruh» dialoglarini joriy yetilishi natijasida har xil effektlar bilan ishlash asosida topshiriqlarni qulay va tezkor bajarishni ta’minlovchi virtual tasavvurlar orqali munosabatlarning simbioz darajasini rivojlantirish maqsadida tayyorlangan ijtimoiy - psixologik trening 80 daqiqagacha davom etadigan 9 mashg‘ulotdan iborat. Har bir dars kirish, asosiy va yakuniy qismdan iborat. Har bir dars mini ma’ruza va uchta mashq asosida olib boriladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Foydalangan adabiyotlar

1. Breen, M. 1984. ‘Process syllabuses for the language classroom’ in C. Brumfit, (ed.). General English Syllabus Design—Curriculum and Syllabus Design for the General English Classroom (EFL Documents 118). Oxford: Pergamon Press for the British Council.
2. Brinton, D., A. Snow, and M. Wesche. 1989. Content-based Second Language Instruction. Boston, MA: Heinle & Heinle.
3. Breen, M. 1984. ‘Process syllabuses for the language classroom’ in C. Brumfit, (ed.). General English Syllabus Design—Curriculum and Syllabus Design for the General English Classroom (EFL Documents 118). Oxford: Pergamon Press for the British Council.
4. Cabello, F. (2002). Total Physical Response in First Year English (2nd ed.). Los Gatos, CA: Sky Oaks Productions.
5. Cameron, L. 2003. ‘Challenges for ELT from the expansion in teaching children.’ ELT Journal 57/2: 105–12.
6. California State Department of Education. 2010. Improving Education for English Learners: Research-based Approaches. Sacramento, CA: CDE Press.
7. Christopherson, J. (2003). A Second Language Classroom That Works! Bogotá: ProLinguistica Corporation.

BOSHQARUVNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Odilbekova Mohinur

Andijon davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Boshqaruv tizimlari har qanday tashkilot va jamiyatda muhim rol o‘ynaydi. Ular inson resurslarini samarali boshqarish, maqsadlarni amalga oshirish va tashkilotning umumiy samaradorligini oshirishda asosiy omil hisoblanadi. Boshqaruvning pedagogik-psixologik xususiyatlari esa bu jarayonni yanada samarali va muvaffaqiyatli qilishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada boshqaruvning pedagogik va psixologik jihatlarini, ularning o‘zaro bog‘liqligi va ta’siri haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: boshqaruv shakllari, pedagogik xususiyatlar, motivatsiya, xodimlar, rahbar, bilim, ko‘nikmalar, ta’lim.

Аннотация: Системы управления играют важную роль в любой организации и обществе. Они являются основным фактором эффективного

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

управления человеческими ресурсами, реализации целей и повышения общей эффективности организации. Педагогические и психологические особенности управления важны для того, чтобы сделать этот процесс более эффективным и успешным. В данной статье представлена информация о педагогических и психологических аспектах управления, их взаимосвязи и влиянии.

Ключевые слова: формы управления, педагогические особенности, мотивация, сотрудники, лидер, знания, умения, образование.

Abstract: Management systems play an important role in any organization and society. They are the main factor in the effective management of human resources, the realization of goals and the improvement of the overall efficiency of the organization. Pedagogical and psychological features of management are important in making this process more effective and successful. This article provides information about the pedagogical and psychological aspects of management, their interrelationship and influence.

Key words: forms of management, pedagogical features, motivation, employees, leader, knowledge, skills, education.

Kirish. Boshqaruv jarayoni ko‘plab elementlardan iborat bo‘lib, uning asosiy maqsadi insonlar va resurslarni bir maqsadga yo‘naltirishdir. Boshqaruv jarayonida rahbarlar xodimlarning qobiliyatlarini, ehtiyojlarini va motivatsiyalarini hisobga olishlari zarur. Shu sababli, pedagogik yondashuvlar boshqaruv jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Pedagogik yondashuvlar o‘z ichiga o‘qitish, o‘rganish, motivatsiya va rivojlanish kabi jihatlarni oladi. Boshqaruvning pedagogik xususiyatlari birinchi navbatda ta‘lim jarayoniga asoslanadi. Ta‘lim jarayoni xodimlarning malakasini oshirish, yangi bilim va ko‘nikmalarni egallashlariga yordam beradi.

Boshqaruv jarayonida rahbarlar o‘z xodimlarini o‘qitish va o‘rganishga undashlari kerak. Bu jarayon xodimlarning kasbiy rivojlanishiga, yangi imkoniyatlar yaratishga va ularni o‘z maqsadlariga erishishda qo‘llab-quvvatlashga yordam beradi. Boshqaruvchilar xodimlar bilan muntazam ravishda o‘zaro muloqot o‘rnatib, ularning fikrlarini tinglashlari va ularga o‘z fikrlarini bildirishlariga imkon yaratishlari zarur. Motivatsiya ham boshqaruvning pedagogik jihatlardan biridir. Motivatsiya xodimlarning ishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va ularning samaradorligini oshiradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Boshqaruvchilar xodimlarning ehtiyojlarini, qiziqishlarini va maqsadlarini hisobga olib, ularni rag‘batlantirish usullarini tanlashlari kerak. Motivatsiya jarayonida rahbarlar xodimlarga maqsadlar belgilashda, muvaffaqiyatlarni e’tirof etishda va ularga qo‘llab-quvvatlashda faol ishtirok etishlari zarur.

Boshqaruv jarayonida pedagogik va psixologik yondashuvlar o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ularning birgalikda qo‘llanilishi tashkilotning muvaffaqiyatini ta’minlaydi. Rahbarlar xodimlar bilan samarali muloqot o‘rnatishlari, ularning fikrlarini tinglashlari va rag‘batlantirishlari zarur. Boshqaruv jarayonida pedagogik va psixologik jihatlarni hisobga olish, xodimlarning ishga bo‘lgan qiziqishini oshirishga, ularning samaradorligini oshirishga va tashkilotning umumiy muvaffaqiyatini ta’minlashga yordam beradi. Shu bilan birga, boshqaruvning pedagogik-psixologik xususiyatlari tashkilot ichidagi ijtimoiy muhitni ham shakllantiradi. Ijtimoiy muhit xodimlarning o‘zaro munosabatlarini, ishga bo‘lgan qiziqishini va motivatsiyasini belgilaydi. Ijtimoiy muhitni yaxshilash uchun rahbarlar xodimlar o‘rtasida ijobiy munosabatlarni rivojlantirishlari, jamoaviy ishni rag‘batlantirishlari va hamkorlikni ta’minlashlari zarur. Boshqaruvning pedagogik-psixologik xususiyatlari, shuningdek, xodimlarning kasbiy rivojlanishiga ham ta’sir qiladi. Xodimlarning kasbiy rivojlanishi uchun rahbarlar ularni o‘qitish, yangi bilimlarni o‘rgatish va malakalarini oshirishga yordam berishlari kerak. Bu jarayon xodimlarning o‘z qobiliyatlarini rivojlantirishga, yangi imkoniyatlardan foydalanishga va o‘z maqsadlariga erishishga yordam beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, boshqaruvning pedagogik-psixologik xususiyatlari tashkilotning muvaffaqiyatini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Pedagogik yondashuvlar xodimlarning bilim va ko‘nikmalarini oshirishga, psixologik yondashuvlar esa ularning ruhiy holatini yaxshilashga yordam beradi. Ushbu ikki yondashuvni birlashtirish boshqaruv jarayonining samaradorligini oshiradi va tashkilotning maqsadlariga erishishda muhim rol o‘ynaydi. Boshqaruv jarayonida rahbarlar xodimlarning ehtiyojlarini, qiziqishlarini va maqsadlarini hisobga olib, ularga rag‘batlantiruvchi va rivojlantiruvchi muhit yaratishlari kerak. Bu, o‘z navbatida, tashkilotning umumiy samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiy otlar

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

1. Karpov, A. A. (2018). Boshqaruv psixologiyasi. Tashkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi.
2. Murodov, M. A. (2020). Pedagogik boshqaruv. Tashkent: Fan va texnologiyalar.
3. Sultonov, S. T. (2021). Boshqaruv va motivatsiya. Tashkent: O‘qituvchi.
4. Ivanova, L. M. (2019). Psixologiya va boshqaruv. Tashkent: O‘zbekiston psixologiya jamiyati.
5. Qodirov, F. R. (2022). Ta’lim va boshqaruv. Tashkent: Ta’lim.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA MAKTAB O‘QUVCHILARIDA HARBIY-VATANPARVARLIK HARAKATINI TASHKIL ETISHNING IJTIMOIY-PEDAGOGIK MUAMMOLARI

Mirzayev Muhammadaziz Erkinjon o‘g‘li

Andijon davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu tezis globallashuv sharoitida maktab o‘quvchilarida harbiy-vatanparvarlik harakatini tashkil etishda yuzaga keladigan ijtimoiy-pedagogik muammolarni tahlil qiladi. Maqsad muammolar omillarini aniqlash, pedagogik shart-sharoitlarni asoslash va amaliy model taklif etishdir. Metodologiya sifatida tizimli va sotsiopedagogik yondashuv, kontent tahlil hamda diagnostik kuzatuv qo‘llanadi. Ilmiy yangilik sifatida risk-indikatorlar va maktab hamjamiyati resurslari integratsiyasi asoslanadi.

Аннотация. Данный тезис анализирует социально-педагогические проблемы организации военно-патриотического движения среди школьников в условиях глобализации. Целью является выявление факторов проблем, обоснование педагогических условий и предложение прикладной модели. Методология включает системный и социопедагогический подходы, контент-анализ и диагностическое наблюдение. Научная новизна состоит в выделении риск-индикаторов и интеграции ресурсов школьного сообщества при проектировании воспитательной работы.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Annotatsiya. This thesis examines socio-pedagogical challenges in organizing military-patriotic activities among school students under globalization. The aim is to identify key problem factors, justify pedagogical conditions, and propose an applicable implementation model. Methodology combines a systemic and socio-pedagogical approach with content analysis and diagnostic observation. Scientific novelty lies in defining risk indicators and integrating school-community resources to strengthen educational design and student engagement.

Kalit so‘zlar (o‘zbek): globallashuv; harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi; ijtimoiy-pedagogik muammo; maktab hamjamiyati; tarbiyaviy muhit; media savodxonlik; ijtimoiy sheriklik.

Ключевые слова (rus): глобализация; военно-патриотическое воспитание; социально-педагогическая проблема; школьное сообщество; воспитательная среда; медиаграмотность; социальное партнерство.

Keywords (ingliz): globalization; military-patriotic education; socio-pedagogical challenges; school community; educational environment; media literacy; social partnership.

Globallashuv ta’lim tizimiga bir vaqtning o‘zida ikki xil bosimni olib kiradi: bir tomondan, bilim va madaniyatlar almashinuvi tezlashib, ijtimoiy tajriba ko‘lamini kengaytiradi; ikkinchi tomondan, qadriyatlar raqobati kuchayib, o‘quvchi ongida identifikatsiya, fuqarolik mas’uliyati va jamoaviy birdamlikning shakllanishiga murakkab ta’sir ko‘rsatadi. Shu sharoitda maktab o‘quvchilarida harbiy-vatanparvarlik harakatini tashkil etish masalasi faqat tadbirlar o‘tkazish yoki alohida fanlar doirasida tushuntirish bilan cheklanmaydi; u tarbiyaviy tizimning ijtimoiy buyurtma, shaxs rivoji va xavfsiz ijtimoiylashuv talablarini uyg‘unlashtiradigan sotsiopedagogik jarayon sifatida talqin etilishini taqozo etadi. Ilmiy muammo shundan iboratki, globallashuv sharoitida vatanparvarlik mazmuni va uni yetkazish shakllari tez o‘zgaradi, biroq maktab amaliyotida ko‘pincha an’anaviy, reproduktiv va auditoriyaga yo‘naltirilgan usullar ustun bo‘lib qoladi; bu esa o‘quvchilar ehtiyojlari, media tajribasi va ijtimoiy muhitining real dinamikasi bilan nomutanosiblik keltirib chiqaradi.

Mazkur tezisning maqsadi globallashuv sharoitida maktab o‘quvchilarida harbiy-vatanparvarlik harakatini tashkil etishdagi asosiy ijtimoiy-pedagogik muammolarni tizimli tahlil qilish, ularning omillarini aniqlash va amaliy yechim

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

sifatida pedagogik shart-sharoitlar hamda tashkil etish modelini asoslashdan iborat. Tadqiqot mantiqida harbiy-vatanparvarlik harakati o‘quvchi shaxsida fuqarolik burchi, intizom, jamoaga mas’uliyat, ijtimoiy hamkorlik va xavfsizlik madaniyatini rivojlantiradigan ko‘p subyektli tarbiyaviy faoliyat sifatida qaraladi. Metodologik asos sifatida tizimli yondashuv harakatning maqsad, mazmun, subyektlar, vositalar, natija va monitoring elementlarini o‘zaro bog‘liqlikda ko‘rishga yordam beradi; sotsiopedagogik yondashuv esa o‘quvchining ijtimoiylashuvi, oilaviy kapitali, mahalla va maktab hamjamiyati resurslari, shuningdek, tengdoshlar guruhi ta’siri kabi omillarni tahlil qilish imkonini beradi [1]. Shuningdek, tarbiyaviy jarayonni loyihalash va baholashda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvning diagnostik imkoniyatlari, motivatsiya va qiymat yo‘nalishlari bilan ishlash zarurati inobatga olinadi [2].

Globalashuv ta’siridagi birinchi muammo mazmunning interpretatsiya va legitimatsiya murakkabligidir: o‘quvchilar turli axborot manbalaridan bir-biriga zid signallarni qabul qiladi, natijada “vatanparvarlik” tushunchasi ular uchun abstrakt shiorga aylanishi yoki faqat marosimiy ramzlar bilan chegaralanib qolishi mumkin. Pedagogik nuqtayi nazardan mazmunning barqaror yadrosi mavjud bo‘lishi lozim: fuqarolik mas’uliyati, qonuniylikka hurmat, jamiyatga xizmat qilish motivi, tinchlik va xavfsizlik qadri, insoniylik me’yorlari bilan uyg‘un intizom. Bunday yadro o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va kognitiv rivojlanish bosqichlariga mos ravishda konkret faoliyat tajribasi orqali mustahkamlanmasa, harakat tashkiliy jihatdan mavjud bo‘lsa ham tarbiyaviy natija yuzaki bo‘lib qoladi. Shu sababdan mazmunni “tadbirlar ketma-ketligi”dan “kompetensiyalarni rivojlantirish yo‘li”ga o‘tkazish ilmiy-amaliy zarurat sifatida ko‘rinadi; bunda ijtimoiy foydali faoliyat, maktabning ichki hayoti, jamoa xizmatlari, xavfsizlik bo‘yicha amaliy ko‘nikmalar kabi komponentlar muhimdir [3].

Ikkinchi muammo kommunikativ muhitning transformatsiyasi bilan bog‘liq. Raqamli media o‘quvchining ijtimoiy tajribasini tezlashtiradi, ammo axborotni tanlash va baholash ko‘nikmalari yetarli bo‘lmaganda manipulyativ kontent, stereotiplar va tajovuzkor muloqot uslublari tarbiyaviy maqsadlarni zaiflashtiradi. Shuning uchun harbiy-vatanparvarlik harakatini tashkil etishda media savodxonlik faqat alohida mavzu sifatida emas, balki tarbiyaviy jarayonning “gigiyenik sharti” sifatida kiritilishi lozim: manbani tekshirish, fakt va fikrni ajratish, vizual va emotsional ta’sir usullarini anglash, ijtimoiy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tarmoqlarda mas’uliyatli xulq me’yorlarini ishlab chiqish. Bunday yondashuv o‘quvchini yopiq axborot maydoniga qamab qo‘ymasdan, aksincha, ochiq muhitda barqaror qadriyat yo‘nalishlarini shakllantirishni ko‘zlaydi. Xalqaro tadqiqotlarda ham fuqarolik tarbiyasi samaradorligi ko‘p jihatdan ishonchli muloqot, maktab iqlimi va o‘quvchi agentligini qo‘llab-quvvatlash bilan izohlanadi [4].

Uchinchi muammo subyektlararo hamkorlikning institutsional yetarli yo‘lga qo‘yilmagani bilan tavsiflanadi. Maktab, oila va mahalla tarbiyadagi vazifalarni bo‘lishsa-da, maqsadlar bir-biriga mos kelmasa yoki kommunikatsiya uzilib qolsa, o‘quvchi ikki xil talab oralig‘ida qoladi: maktabda rasmiy intizom talab etiladi, uy va ko‘chada esa boshqa me’yorlar hukmron bo‘lishi mumkin. Ijtimoiy sheriklikning formal darajada qolib ketishi ham muammoni kuchaytiradi: hamkor tashkilotlar bilan uchrashuvlar o‘tkaziladi, biroq o‘quvchi faoliyatida barqaror kompetensiya va ijtimoiy rol shakllanmaydi. Shuning uchun hamkorlikni “resurslar integratsiyasi” modeli asosida qurish maqsadga muvofiq: maktab rahbariyati tarbiyaviy siyosatni belgilaydi, sinf rahbari va psixolog diagnostika va individual yo‘nalishni ta’minlaydi, ota-onalar uy sharoitida qo‘llab-quvvatlaydi, mahalla va jamoat institutlari esa ijtimoiy foydali amaliyotni tashkil etadi; natijada harakat o‘quvchining real ijtimoiy tajribasiga aylanadi [1].

To‘rtinchi muammo pedagog kadrlar kompetensiyasi va metodik ta’minot bilan bog‘liq. Harbiy-vatanparvarlik harakati ko‘p hollarda “tayyor ssenariylar” orqali olib boriladi; bunday yondashuv refleksiya, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, loyihaviy faoliyatni boshqarish va konfliktlarni pedagogik vositalar bilan yumshatish kabi ko‘nikmalarni talab qiladigan real tarbiyaviy jarayonni qamrab olmaydi. Zamonaviy pedagogikada tarbiya jarayoni shaxsning ichki motivlari bilan ishlashni, ijtimoiy rollarni sinab ko‘rishga imkon beradigan xavfsiz muhit yaratishni taqozo etadi [2]. Demak, metodik ta’minotning markazida faoliyatga yo‘naltirilgan texnologiyalar turishi kerak: jamoa xizmatlari, rolli mashg‘ulotlar, xavfsizlik bo‘yicha treninglar, muammoli vaziyatlar bo‘yicha muhokamalar va loyihalar. Bu yerda “harbiy” komponentni faqat intizom va saf mashqlari bilan cheklamasdan, fuqarolik himoyasi, favqulodda vaziyatlarda to‘g‘ri xulq, birinchi yordam, jamoada qaror qabul qilish kabi amaliy yo‘nalishlar bilan boyitish pedagogik jihatdan asosli bo‘ladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Beshinchi muammo baholash va monitoringning noaniqligidir. Tarbiyaviy natijalar ko‘pincha faqat ishtirok soni yoki tadbirlar rejasining bajarilishi bilan o‘lchanadi. Ilmiy yondashuv esa natijani o‘quvchining qiymat yo‘nalishi, ijtimoiy mas‘uliyatli xulq ko‘rsatkichlari, jamoada hamkorlik, nizolarni konstruktiv hal qilish, media makonda mas‘uliyatli ishtirok va xavfsizlik ko‘nikmalari kabi indikatorlar orqali baholashni talab qiladi. Shu nuqtada risk-indikatorlar tizimini ajratish tezisning ilmiy yangiligi sifatida taklif etiladi: o‘quvchida befarqlik va sinizmning kuchayishi, tajovuzkor kommunikatsiya, guruh bosimiga yuqori bo‘ysunuvchanlik, muammoli kontentga qiziqishning ortishi, maktab iqlimiga ishonchsizlik kabi belgilar tarbiyaviy ishlar sifatini qayta ko‘rib chiqish zaruratini bildiradi. Monitoring diagnostik kuzatuv, sotsiometrik o‘lchovlar, anonim so‘rovlar va portfel tahlili orqali kompleks olib borilganda, harakatni “bir martalik aksiyalar”dan “uzluksiz tarbiyaviy trayektoriya”ga aylantirish mumkin [3; 5].

Tezis doirasida tashkiliy-amaliy model quyidagi mantiqqa tayanadi: avvalo, maktab darajasida tarbiyaviy muhit auditi o‘tkazilib, mavjud resurslar va risklar aniqlanadi; keyin maqsadlar yosh bosqichlari bo‘yicha konkret kompetensiyalarga ajratiladi; uchinchi bosqichda mazmun loyihaviy va xizmat faoliyati orqali rejalashtiriladi; to‘rtinchi bosqichda ijtimoiy sheriklik rejalari aniq vazifalar, mas‘ullar va natija indikatorlari bilan rasmiylashtiriladi; yakunda monitoring natijalari asosida dastur iterativ takomillashtiriladi. Modelning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati shundaki, u o‘quvchini tarbiya obyektidan tarbiya subyektiga yaqinlashtiradi: o‘quvchi jamoa uchun foydali ishda ishtirok etar ekan, mas‘uliyat va intizom tashqi talab sifatida emas, ichki ehtiyoj sifatida shakllanadi. Xalqaro tajriba ham shuni ko‘rsatadiki, fuqarolik yo‘nalishidagi tarbiya o‘quvchi agentligi va maktab iqlimi bilan bog‘langanida barqarorroq natija beradi [4; 6].

Xulosa qilib aytganda, globallashuv sharoitida maktab o‘quvchilarida harbiy-vatanparvarlik harakatini tashkil etishning ijtimoiy-pedagogik muammolari mazmunning zamonaviy kommunikativ muhitda qayta talqin qilinishi, subyektlararo hamkorlikning institutsional mustahkamligi, pedagogik texnologiyalar va kadrlar kompetensiyasi, shuningdek, natijalarni baholash tizimining aniqligi bilan belgilanadi. Asosiy yechim harakatni tadbirlar majmuasi sifatida emas, balki kompetensiya va ijtimoiy tajriba ishlab chiqaradigan uzluksiz tarbiyaviy tizim sifatida loyihalash, media savodxonlikni

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

shart sifatida kiritish, maktab-oila-mahalla resurslarini integratsiya qilish hamda risk-indikatorlarga tayangan monitoringni yo‘lga qo‘yishdan iborat. Taklif etilgan yondashuv o‘quvchilarda mas’uliyat, jamoaviy hamkorlik va xavfsizlik madaniyatini shakllantirish orqali tarbiyaviy ishlarning barqarorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Мудрик А. В. Социальная педагогика: учебник для студентов высших учебных заведений. Москва: Академия, 2013. 240 с.
2. Подласый И. П. Педагогика: учебник. Москва: Юрайт, 2019. 576 с.
3. Karimova D. M. Umumiy pedagogika: darslik. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. 352 b.
4. UNESCO. Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. Paris: UNESCO Publishing, 2015. 68 p.
5. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. London: Routledge, 2009. 392 p.
6. Banks J. A. Diversity and Citizenship Education: Global Perspectives. San Francisco: Jossey-Bass, 2007. 312 p.

**MAKTABGACHA TA`LIMDA KREATIV QOBILIYATLARNI
RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY METODIK ASOSLARI**

**Andijon davlat pedagogika insituti 1 –
bosqich 70110201 – Ta`lim va tarbiya nazariyasi
va metodikasi (maktabgacha ta`lim) ta`lim
yo`nalishi 101 – guruh talabasi**

Alijonova Nigoraxon Ilxombek qizi

alijonovanina@gmail.com

telefon: +998910636696

Annotatsiya: Maktabgacha ta'lim jarayonida tarbiyalanuvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishning nazariy-metodik asoslari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativ fikrlashning psixologik xususiyatlari, ijodiy rivojlanishni belgilovchi omillar hamda kreativ

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qobiliyatlarning tarkibiy komponentlari — originallik, moslashuvchanlik, obrazli fikrlash va g‘oya boyligi kabi ko‘rsatkichlar yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, kreativ qobiliyatlar, ijodiy fikrlash, divergent tafakkur, integrativ yondashuv, pedagogik texnologiyalar.

Abstract: The theoretical and methodological foundations of the development of creative abilities of children in the process of preschool education are scientifically analyzed. The psychological characteristics of creative thinking in preschool children, the factors determining creative development, and the structural components of creative abilities - such indicators as originality, flexibility, figurative thinking, and richness of ideas - are highlighted.

Keywords: preschool education, creative abilities, creative thinking, divergent thinking, integrative approach, pedagogical technologies.

Аннотация: В статье научно проанализированы теоретические и методологические основы развития творческих способностей детей в процессе дошкольного образования. Выделены психологические особенности творческого мышления у детей дошкольного возраста, факторы, определяющие творческое развитие, и структурные компоненты творческих способностей — такие показатели, как оригинальность, гибкость, образное мышление и богатство идей.

Ключевые слова: дошкольное образование, творческие способности, творческое мышление, дивергентное мышление, интегративный подход, педагогические технологии.

KIRISH

Bugungi kunda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar maktabgacha ta’limni sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarishni, bolalarda erta yoshdan boshlab mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va kreativ qobiliyatlarni shakllantirishni taqozo etmoqda. Zamonaviy jamiyatning tezkor rivoji, axborot texnologiyalarining keng miqyosda kirib kelishi va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarning o‘zgarishi bolaning faolligi, tashabbuskorligi va kreativ tafakkurini rivojlantirishni pedagogik jarayonning ustuvor yo‘nalishiga aylantiradi.

Maktabgacha yosh — bu shaxsning ijodiy salohiyati shakllanadigan, tasavvur va qiziqishlar faol rivojlanadigan eng muhim davr hisoblanadi. Shu bois mazkur yoshda kreativ qobiliyatlarni yo‘naltirilgan pedagogik ta’sir orqali rivojlantirish nafaqat bolalarning intellektual salohiyatini oshiradi, balki ularning

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

keyingi ta’lim bosqichlaridagi muvaffaqiyatiga mustahkam poydevor yaratadi. Ushbu jarayonda pedagogning metodik tayyorgarligi, ta’lim mazmunining ilmiy asoslanganligi, faoliyat turlarining to‘g‘ri integratsiyasi va kreativ muhitni shakllantira olishi alohida ahamiyatga ega. Maktabgacha ta’limda kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishga doir mavjud ilmiy tadqiqotlar ko‘p bo‘lsa-da, ularning aksariyati alohida yo‘nalishlarga qaratilgan bo‘lib, integrativ yondashuvni talab etadigan kompleks metodik asoslar yetarli darajada yoritilmagan.

Shu bois, ushbu maqolada maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda kreativ qobiliyatlarning tarkibiy tuzilishi, rivojlanish bosqichlari hamda ularni shakllantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy pedagogik texnologiyalar tahlil qilinadi. Shuningdek, ta’lim jarayonida kreativ kompetensiyani rivojlantirishning nazariy-metodik asoslarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

ASOSIY QISM

Maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativ qobiliyatlarning psixologik-pedagogik xususiyatlari. Maktabgacha yosh shaxsning tafakkur, tasavvur, emotsional-intellektual rivojlanishi faol kechadigan davr bo‘lib, kreativ qobiliyatlarning shakllanishi uchun eng qulay poydevor hisoblanadi. Kognitiv jarayonlarning (idrok, xotira, tasavvur, tafakkur) jadal rivojlanishi, faol nutqiy muloqot jarayoni va o‘yin faoliyatining yetakchi o‘rin egallashi bolalarda kreativ fikrlashning tabiiy namoyon bo‘lishiga imkon yaratadi.

Kreativ qobiliyatlarning asosiy komponentlari — originallik, moslashuvchanlik, g‘oya boyligi, obrazli fikrlash, muammoli vaziyatda yechim topish kabi ko‘rsatkichlar bolaning individual rivojlanish sur‘atiga bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Mazkur sifatlarning shakllanishi ko‘proq erkin faoliyat, o‘yin jarayoni, ijodiy mashg‘ulotlar, kattalar bilan hamkorlikda bajariladigan izlanishlar orqali faollashadi. Shu nuqtai nazardan, pedagogning vazifasi bolani to‘g‘ri yo‘naltirish, unda mustaqil qaror qabul qilishga sharoit yaratish hamda kreativ fikrlash jarayonini qo‘llab-quvvatlashdan iboratdir. Mazkur jarayonning psixologik asoslari sifatida motivatsiya, emotsional barqarorlik, qiziqishlar tizimi hamda erkin ijodiy o‘zini namoyon qilishga bo‘lgan ehtiyoj alohida ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha ta’limda kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishning nazariy asoslari. Kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishning nazariy manbalari pedagogika, psixologiya va ta’lim texnologiyalari bilan uzviy bog‘liqdir. Konstruktivizm,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

faoliyat nazariyasi, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim, integrativ yondashuv tamoyillari kreativ rivojlanishning metodik poydevorini tashkil etadi. Integrativ ta‘lim konsepsiyasi — turli faoliyat turlarini (o‘yin, san‘at, nutq, matematika, tabiatshunoslik, texnika elementlari) yagona didaktik tizimda birlashtirish orqali bola tafakkurining kompleks rivojlanishini ta‘minlaydi. Integrativ yondashuvda bilimlar o‘zaro bog‘liq holda beriladi, bu esa bolalarda g‘oyalarni bir-biriga ulan tirish, yangi yechimlar yaratish va muammolarni ijodiy hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Nazariy manbalarda kreativlikni rivojlantirishda o‘yin faoliyati yetakchi vosita sifatida ko‘rsatiladi. Rolli, qurilish-konstruktiv, fantaziya va didaktik o‘yinlar bolalarda tasavvurni kengaytiradi, ijodiy yondashuvni faollashtiradi. Shuningdek, loyiha metodi, muammoli vaziyatlar texnologiyasi va ijodiy topshiriqlar tizimi ham kreativ rivojlanishda samarali natija beradi. Kreativ qobiliyatlarni rivojlantirish nazariyasi shuni ko‘rsatadiki, bola fikrlash jarayoni erkin bo‘lgandagina ijodiy mahsulot yuzaga keladi. Shu sababli pedagogning vazifasi qattiq cheklovlarisiz, erkin, motivatsion va qulay psixologik muhit yaratishga qaratiladi.

Maktabgacha ta‘limda kreativ qobiliyatlarni shakllantirishning metodik yo‘nalishlari. Maktabgacha ta‘lim jarayonida kreativ qobiliyatlarni rivojlantirish uchun metodik faoliyat ijodiy o‘yin texnologiyalaridan foydalanish: rolli o‘yinlar, syujetli o‘yinlar, fantaziya elementlari, boshqotirmalar, dramatizatsiya jarayonlari bolalarda tasavvur, muloqot va ijodiy fikrlashni faol rag‘batlantiradi;

San‘at va musiqiy faoliyatni integratsiyalash: chizish, bo‘yash, kollaj, loydan yasalgan ishlari, musiqiy improvizatsiya, ritmik harakatlar bolaning emotsional ijodiyotini rivojlantiradi;

Muammoli vaziyatlar orqali kreativ fikrlashni faollashtirish: “Kutilmagan vaziyatlar”, “Nimani o‘zgartirsa bo‘ladi?”, “Boshqa qanday yechim bo‘lishi mumkin?” kabi topshiriqlar divergent fikrlashni rivojlantiradi.

Integrativ mashg‘ulotlar loyihalash:

Bir mashg‘ulot ichida matematika, nutq o‘stirish, tabiat haqidagi bilimlar, o‘yin, ijodiy faoliyat elementlarini uyg‘unlashtirish orqali ta‘limning kreativ samaradorligi ortadi;

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kreativ muhitni tashkil etish: tashabbusni rag‘batlantiruvchi, erkin fikr almashish, tajriba maydonlari, ijodiy markazlar (konstruksiya burchagi, san‘at markazi, eksperiment maydoni) yaratish metodikaning muvaffaqiyatini ta‘minlanishini tashkil qiladi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish lozimki, Maktabgacha yoshdagi bolalarda kreativ qobiliyatlarni rivojlantirish — zamonaviy ta‘limning eng muhim va ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida aniqlanganki, kreativ fikrlashning tarkibiy komponentlari bo‘lgan originallik, moslashuvchanlik, g‘oya boyligi, obrazli tasavvur va muammoni ijodiy hal qilish ko‘nikmalari maktabgacha yoshda shakllanishga eng qulay davrdir. Bolaning tabiiy qiziqishi, o‘yin faoliyati, izlanishga bo‘lgan ehtiyojining kuchliligi pedagogik jarayonda kreativ rivojlanish uchun keng imkoniyat yaratadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kreativ qobiliyatlarni samarali rivojlantirish nazariy asoslariga konstruktiv ta‘lim, integrativ yondashuv, faoliyat nazariyasi va shaxsga yo‘naltirilgan pedagogika tamoyillari kiradi. Ushbu yondashuvlar bolani ta‘lim jarayonining faol subyekti sifatida namoyon etishga, uning mustaqil fikrlashini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Metodik jihatdan kreativ qobiliyatlarni shakllantirish jarayonida o‘yin texnologiyalari, ijodiy topshiriqlar, loyiha faoliyati, san‘at va musiqiy faoliyatlarni integratsiyalash, muammoli vaziyatlardan foydalanish alohida samaradorlik ko‘rsatadi. Bu jarayonlarning uyg‘unlashuvi tarbiyalanuvchilarda ijodiy faoliyatga bo‘lgan motivatsiyani kuchaytiradi, mustaqil yechimlar yaratish ko‘nikmalarini rivojlantiradi hamda ularning intellektual va emotsional salohiyatini oshiradi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, maktabgacha ta‘limda kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishning nazariy-metodik asoslarini takomillashtirish pedagogdan puxta metodik tayyorgarlikni, kreativ o‘quv muhitini tashkil etishni, integrativ ta‘lim texnologiyalarini samarali qo‘llashni talab etadi. Mazkur jarayonni ilmiy asoslangan holda tashkil etish bolalarning kelgusidagi ta‘lim bosqichlarida muvaffaqiyatga erishishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxo‘jaeva N.N. **Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.** — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

2. Yo‘ldoshev J.G., Hasanboeva O. **Pedagogika nazariyasi.** – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari jamiyati nashriyoti, 2020.
3. Vygotskiy L.S. **Bolalar psixologiyasi va rivojlanish nazariyasi.** – Moskva: Pedagogika, 2018.
4. Torrance E.P. **Creative Thinking and Problem Solving in Early Childhood.** – New York: Educational Press, 2017.
5. Guilford J.P. **The Nature of Human Intelligence.** – New York: McGraw-Hill, 2018.
6. Ziyamuhamedov B. **Maktabgacha ta’lim psixologiyasi.** – Toshkent: Fan, 2021.
7. Mahkamova D.Q. **Maktabgacha ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalar.** – Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2022.
8. Runco M.A., Acar S. **Creativity: Theories and Themes.** – London: Elsevier, 2019.
9. O‘zbekiston Respublikasi “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2019.
10. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. **Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari.** – Toshkent, 2021.
11. Sultonova N.R. **Maktabgacha ta’limda integrativ yondashuvning pedagogik asoslari.** – Toshkent: Innovatsiya, 2020.
12. Sawyer K. **Explaining Creativity: The Science of Human Innovation.** – Oxford University Press, 2021.
13. Zankov L.V. **Bolalar rivojlanishining didaktik asoslari.** – Moskva: Prosveshcheniye, 2018

OILADA GENDER TENGLIKNI TA’MINLASH VA QO‘LLAB- QUVVATLASHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Nabiyev Shohjahon Abdusamad o‘g‘li

Andijon davlat pedagogika instituti

Milliy g‘oya ma’naviyat asoslari va

huquq ta’limi kafedrasi talabasi

+9989947840747

Annotatsiya: Ushbu mavzuda oilada gender tenglikni ta’minlash va qo‘llab-quvvatlash jarayonlarining psixologik mexanizmlari tahlil qilinadi. Oilaviy munosabatlarda erkak va ayol o‘rtasidagi tenglikni shakllantirishda ijtimoiy stereotiplar, tarbiya uslublari va kommunikatsiya jarayonlarining o‘rni yoritiladi. Shuningdek, psixologik qo‘llab-quvvatlash, empatiya va o‘zaro hurmat kabi omillar gender tenglikni mustahkamlashdagi asosiy vositalar sifatida ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: gender tenglik, oila psixologiyasi, ijtimoiy stereotiplar, kommunikatsiya, empatiya, tarbiya, o‘zaro hurmat.

Аннотация: В данной теме анализируются психологические механизмы обеспечения и поддержки гендерного равенства в семье. Рассматривается роль социальных стереотипов, методов воспитания и процессов коммуникации в формировании равенства между мужчиной и женщиной в семейных отношениях. Также особое внимание уделяется психологической поддержке, эмпатии и взаимному уважению как ключевым факторам укрепления гендерного равенства.

Ключевые слова: гендерное равенство, семейная психология, социальные стереотипы, коммуникация, эмпатия, воспитание, взаимное уважение.

Abstract: This topic analyzes the psychological mechanisms of ensuring and supporting gender equality in the family. It highlights the role of social stereotypes, parenting styles, and communication processes in shaping equality between men and women in family relationships. Psychological support, empathy, and mutual respect are also considered key factors in strengthening gender equality.

Key words: gender equality, family psychology, social stereotypes, communication, empathy, parenting, mutual respect.

KIRISH: Hozirgi globallashuv va ijtimoiy taraqqiyot sharoitida gender tenglik masalasi jamiyatning eng dolzarb muammolaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Ayniqsa, ushbu masalaning oilaviy muhitda qanday shakllanishi va rivojlanishi alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Chunki oila — bu shaxsning birinchi ijtimoiylashuv muhiti bo‘lib, unda insonning dunyoqarashi, qadriyatlari, ijtimoiy rollari va psixologik xususiyatlari shakllanadi. Shu nuqtai

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

nazardan qaraganda, oilada gender tenglikni ta‘minlash nafaqat oilaviy munosabatlarning barqarorligini, balki jamiyat taraqqiyotini ham belgilovchi muhim omillardan biridir. Zamonaviy jamiyatda erkak va ayolning ijtimoiy roli tobora o‘zgarib bormoqda. An‘anaviy qarashlardan farqli ravishda, bugungi kunda ayollar ham ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy hayotda faol ishtirok etmoqda, erkaklar esa oilaviy hayotda yanada faolroq rol o‘ynay boshlamoqda. Bu esa oilada gender rollarining qayta ko‘rib chiqilishini, ularning moslashuvchan va teng asosda tashkil etilishini talab etadi. Biroq, ayrim hollarda jamiyatda mavjud bo‘lgan stereotiplar va an‘anaviy qarashlar bu jarayonga to‘sqinlik qilishi mumkin.

Psixologik nuqtai nazardan, gender tenglik — bu faqat huquqiy yoki ijtimoiy tenglik emas, balki shaxslararo munosabatlarda o‘zaro hurmat, tushunish va teng imkoniyatlarning mavjudligidir. Oilada ushbu tenglikni shakllantirish ko‘plab psixologik mexanizmlar orqali amalga oshadi. Jumladan, muloqot madaniyati, emotsional yaqinlik, empatiya, stereotiplarning mavjudligi yoki yo‘qligi, tarbiya uslublari va shaxsiy qadriyatlar tizimi bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, oilada gender tenglikning mavjudligi shaxsning psixologik farovonligiga ham bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Tenglikka asoslangan oilalarda o‘zaro ishonch, qo‘llab-quvvatlash va emotsional barqarorlik yuqori bo‘ladi. Bu esa oila a‘zolarining o‘zini erkin ifoda etishiga, mustaqil fikrlashiga va ijtimoiy faol bo‘lishiga zamin yaratadi. Aksincha, tengsizlik mavjud bo‘lgan oilalarda nizolar, tushunmovchiliklar va psixologik bosim kuchayishi mumkin.

Oilada gender tenglikni ta‘minlash masalasi bugungi kunda oila psixologiyasi va ijtimoiy psixologiya yo‘nalishlarida dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. O‘zbek adabiyotlarida bu muammo asosan oilaviy munosabatlar, shaxs tarbiyasi va ijtimoiy stereotiplar bilan bog‘liq holda o‘rganiladi. Oila shaxsning birinchi ijtimoiy muhiti bo‘lib, unda gender haqidagi dastlabki tasavvurlar shakllanadi. Oila tizimida gender rollarining shakllanishi bolalik davridan boshlanadi. Ota-ona o‘rtasidagi munosabatlar bolalar uchun asosiy model vazifasini bajaradi. Agar oilada erkak va ayol teng huquqli bo‘lib, qarorlar birgalikda qabul qilinsa, bolalarda ham tenglikka asoslangan dunyoqarash shakllanadi. Aksincha, patriarxal yondashuv kuchli bo‘lgan oilalarda gender rollari keskin ajratilib, bu keyinchalik ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklar tug‘dirishi mumkin.[1. 41-b]. O‘zbek psixologik adabiyotlarida ijtimoiy stereotiplar gender tenglikka salbiy ta‘sir ko‘rsatishi ta’kidlanadi. “Erkak – yetakchi”, “ayol – uy bekasi” kabi qarashlar jamiyat ongida

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

mustahkam o‘rnatilgan stereotiplardir. Bunday stereotiplar oilada tenglikni cheklab, psixologik bosim va rollar nomutanosibligini yuzaga keltiradi. Shu sababli zamonaviy psixologiyada stereotiplarni yumshatish va qayta shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi.

Oilada muloqot madaniyati gender tenglikni ta’minlashda muhim psixologik mexanizmdir. Ochiq, hurmatga asoslangan va teng muloqot oilaviy barqarorlikni oshiradi.[2. 28-b]. Qarorlar bir tomonlama emas, balki muhokama asosida qabul qilinadigan oilalarda o‘zaro ishonch kuchli bo‘ladi. Bu esa gender tenglikning amaliy ifodasidir. Tarbiya jarayoni ham gender tenglik shakllanishida muhim o‘rin tutadi. O‘zbek pedagogik adabiyotlarida bolalarga jinsga qarab cheklov qo‘yish emas, balki teng imkoniyatlar yaratish kerakligi ta’kidlanadi. Ota-onaning o‘zi tenglik tamoyiliga amal qilsa, bola ham buni tabiiy holat sifatida qabul qiladi. Empatiya va psixologik qo‘llab-quvvatlash oilaviy munosabatlarda muhim rol o‘ynaydi. Empatiya – bu boshqalarning hissiyotini tushunish va ularni qabul qilish qobiliyatidir. Empatiya mavjud bo‘lgan oilalarda nizolar kamroq yuzaga keladi va munosabatlar barqaror bo‘ladi.

Oilada gender tenglikni ta’minlashda yana bir muhim jihat — bu shaxsiy qadriyatlar tizimining shakllanishidir. O‘zbek psixologik adabiyotlarida qayd etilishicha, shaxsning qadriyatlari ko‘pincha oilaviy muhit ta’sirida shakllanadi va keyinchalik uning ijtimoiy xulq-atvorini belgilab beradi.[3. 61-b]. Agar oilada adolat, hurmat va tenglik qadriyat sifatida qaralsa, bu bolalarda ham mustahkam psixologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, oilaviy rollarning moslashuvchanligi ham gender tenglikni kuchaytiruvchi omillardan biridir. Zamonaviy psixologik yondashuvlarga ko‘ra, erkak va ayol rollari qat’iy chegaralangan emas, balki vaziyatga qarab o‘zgaruvchan bo‘lishi mumkin. Masalan, ba’zi holatlarda ayol ham iqtisodiy yetakchilikni o‘z zimmasiga olishi, erkak esa uy yumushlarida faol ishtirok etishi mumkin. Bu esa oilaviy hamkorlikni kuchaytiradi. Oilada emotsional iqlim ham gender tenglikka bevosita ta’sir qiladi. Ijobiy emotsional muhit mavjud bo‘lgan oilalarda konfliktlar kamroq kuzatiladi va oila a’zolari o‘zaro ochiq muloqotga kirishadi. Emotsional qo‘llab-quvvatlash esa shaxsning o‘zini qadrlash darajasini oshiradi va tenglik hissini mustahkamlaydi. Bundan tashqari, ijtimoiy muhit ham oiladagi gender munosabatlariga ta’sir ko‘rsatadi. O‘zbek jamiyatida mahalla instituti, ta’lim tizimi va ommaviy axborot vositalari oilaviy qadriyatlarga bevosita ta’sir etuvchi omillar hisoblanadi.[4. 31-b]. Agar ushbu tizimlarda gender tenglik targ‘ib qilinsa, oilalarda ham bu tamoyil mustahkamlanadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Zamonaviy psixologiyada gender tenglikni rivojlantirishda psixoedukatsiya (psixologik ta'lim) muhim vosita sifatida ko'riladi. Ota-onalarning psixologik bilimga ega bo'lishi oilaviy nizolarni kamaytiradi va sog'lom munosabatlarni shakllantiradi. Bu esa oilada hamkorlik va tushunishni kuchaytiradi. Umuman olganda, oilada gender tenglikni ta'minlash faqat ijtimoiy talab emas, balki psixologik barqarorlikning ham muhim shartidir. Tenglikka asoslangan oilaviy tizim shaxsning o'zini erkin ifoda etishiga, stress darajasining kamayishiga va ijtimoiy moslashuvning yaxshilanishiga olib keladi.

Oilada gender tenglikni mustahkamlashda motivatsion omillar ham muhim psixologik rol o'ynaydi. O'zbek psixologik adabiyotlarida motivatsiya shaxsning xulq-atvorini yo'naltiruvchi ichki kuch sifatida talqin qilinadi.[5. 11-b]. Oilada har bir a'zoning o'zini jamiyatda teng huquqli shaxs sifatida his qilishi uning faolligini oshiradi va oilaviy qarorlarda ishtirokini kuchaytiradi. Shuningdek, oilaviy konfliktlarni boshqarish gender tenglikni saqlashda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotlarga ko'ra, konfliktlar ko'pincha muloqot yetishmasligi yoki stereotipik qarashlar sababli yuzaga keladi. Agar oilada muammolar ochiq muhokama qilinsa va kompromiss asosida hal etilsa, bu gender tenglikni mustahkamlashga xizmat qiladi. O'zbek psixologik manbalarida stress va psixologik zo'riqish ham oilaviy munosabatlarga ta'sir qiluvchi omil sifatida ko'rsatiladi. Stress holatlarida tenglik tamoyillariga amal qilish qiyinlashishi mumkin, shuning uchun oilada emotsional barqarorlikni ta'minlash muhimdir. Bunda o'zaro tushunish va qo'llab-quvvatlash asosiy himoya mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi. Gender tenglikni shakllantirishda identifikatsiya jarayoni ham katta ahamiyatga ega. Bola ota-onasini kuzatish orqali jinsiy rollarni o'zlashtiradi va ularni keyinchalik o'z hayotida qo'llaydi. Agar ota-onalar tenglikka asoslangan munosabat ko'rsatsa, bola ham shunday modelni qabul qiladi. Bundan tashqari, o'zbek oilalarida an'anaviy qadriyatlar bilan zamonaviy qarashlar o'rtasidagi muvozanat ham muhim psixologik masaladir. Ba'zi adabiyotlarda bu jarayon “madaniy adaptatsiya” sifatida talqin qilinadi.[6. 73-b]. Ya'ni, oilalar zamonaviy tenglik tamoyillarini qabul qilgan holda milliy qadriyatlarni ham saqlab qolishga harakat qiladi.

Oilada gender tenglikni ta'minlash murakkab psixologik tizim bo'lib, u motivatsiya, konfliktlarni boshqarish, stressga chidamlilik, identifikatsiya va madaniy moslashuv kabi ko'plab omillar bilan bog'liqdir. Ushbu omillar uyg'unlashganda oilada barqaror, sog'lom va tenglikka asoslangan psixologik muhit shakllanadi. Oilada gender tenglikni ta'minlashda psixologik xavfsizlik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tushunchasi ham muhim ahamiyatga ega. Psixologik xavfsizlik — bu oila a‘zolarining o‘z fikrini erkin bildira olishi, tanqid qilinishdan qo‘rqmasligi va o‘zini hurmat qilinishini his etishi bilan bog‘liq holatdir. O‘zbek psixologik adabiyotlarida ta’kidlanishicha, psixologik xavfsizlik mavjud bo‘lgan oilalarda shaxslararo ishonch yuqori darajada shakllanadi va bu gender tenglikni mustahkamlashga xizmat qiladi.[7 58-b]. Bundan tashqari, oilaviy yetakchilik (liderlik) uslublari ham gender tenglikka sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. An’anaviy oilalarda ko‘pincha avtoritar yetakchilik ustun bo‘lib, unda qarorlar bir tomonlama qabul qilinadi. Zamonaviy yondashuvlarda esa demokratik yetakchilik uslubi ustuvor hisoblanadi, bunda barcha oila a‘zolari fikri inobatga olinadi. Bu esa gender tenglikni amalda ta’minlashga yordam beradi. Shuningdek, oilada rollar va majburiyatlarning adolatli taqsimlanishi ham muhim psixologik omildir. Agar uy yumushlari, moliyaviy mas’uliyat va bolalar tarbiyasi teng taqsimlansa, oila a‘zolari o‘rtasida norozilik kamayadi va o‘zaro hurmat kuchayadi. Bu holat gender tenglikning kundalik hayotdagi real ifodasidir.

METODOLOGIYA

Ushbu mavzuni o‘rganishda nazariy va empirik tadqiqot yondashuvlaridan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy asosini gender tenglik, oila psixologiyasi hamda ijtimoiy psixologiya sohalariga oid ilmiy adabiyotlar tahlili tashkil etadi. Metod sifatida tahlil, sintez, qiyosiy tahlil hamda umumlashtirish usullari qo‘llanildi. Oiladagi gender rollarining shakllanishi va ularning psixologik mexanizmlarini aniqlash uchun ijtimoiy stereotiplar, kommunikatsiya jarayonlari va tarbiya uslublari o‘rtasidagi bog‘liqlik o‘rganildi. Shuningdek, kuzatish va so‘rovnoma (anketa) metodlari orqali oilaviy munosabatlarda gender tenglikning amaliy holati tahlil qilindi. Olingan ma’lumotlar asosida statistik va sifat tahlili amalga oshirilib, natijalar umumlashtirildi. Tadqiqotda tizimli yondashuv qo‘llanilib, oila ijtimoiy tizim sifatida ko‘rib chiqildi hamda uning ichki psixologik mexanizmlari kompleks tarzda tahlil qilindi.

NATIJA VA TAHLIL

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, oilada gender tenglikni ta’minlash va qo‘llab-quvvatlash bevosita psixologik omillar bilan chambarchas bog‘liqdir. Oilaviy munosabatlarda shakllangan stereotiplar, tarbiya jarayonida beriladigan qarashlar hamda muloqot madaniyati gender rollarining qanday qabul qilinishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Tahlillarga ko‘ra, gender tenglik mavjud bo‘lgan oilalarda o‘zaro hurmat, emotsional qo‘llab-quvvatlash va ochiq

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

kommunikatsiya darajasi yuqori bo‘ladi. Bunday muhitda oila a‘zolari o‘z fikrini erkin ifoda etadi, qarorlar esa ko‘proq hamkorlik asosida qabul qilinadi. Aksincha, an‘anaviy stereotiplar kuchli bo‘lgan oilalarda rollarning qat’iy taqsimlanishi kuzatilib, bu ba‘zan psixologik bosim va nizolarga sabab bo‘lishi mumkin. Shuningdek, empatiya va psixologik qo‘llab-quvvatlash gender tenglikni mustahkamlovchi asosiy mexanizmlar sifatida namoyon bo‘ladi. Ota-onaning tenglikka asoslangan tarbiya uslubi bolalarda ijtimoiy adolat va hurmat hissini shakllantiradi. Umuman olganda, oilada gender tenglikni rivojlantirish nafaqat ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlaydi, balki shaxsning psixologik farovonligini ham oshiradi.

XULOSA: Oilada gender tenglikni ta‘minlash va qo‘llab-quvvatlash murakkab, ammo juda muhim psixologik va ijtimoiy jarayon hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, gender tenglikning shakllanishida oilaviy tarbiya, muloqot madaniyati, shaxsiy qarashlar hamda ijtimoiy stereotiplar hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Oilada tenglik tamoyillari ustuvor bo‘lgan muhitda o‘zaro hurmat, ishonch va emotsional barqarorlik kuchayadi. Bu esa nafaqat oilaviy munosabatlarni mustahkamlaydi, balki shaxsning psixologik rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Aksincha, stereotiplar va noteng munosabatlar nizolar, tushunmovchiliklar va psixologik bosimlarning ortishiga sabab bo‘lishi mumkin. Umuman olganda, gender tenglikni mustahkamlashda psixologik mexanizmlar — empatiya, ochiq muloqot, o‘zaro hurmat va qo‘llab-quvvatlash — asosiy omillar sifatida xizmat qiladi. Shu sababli oilada sog‘lom psixologik muhit yaratish jamiyat taraqqiyoti uchun ham muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Oila psixologiyasi asoslari. Toshkent, 2018.
2. Ijtimoiy psixologiya. Toshkent, 2019.
3. Pedagogika va tarbiya nazariyasi. Toshkent, 2021.
4. Zamonaviy oila psixologiyasi. Toshkent, 2020.
5. Shaxslararo munosabatlar psixologiyasi. Toshkent, 2016.
6. Sotsiologiya va ijtimoiy stereotiplar. Toshkent, 2019.
7. Madaniyat va shaxs psixologiyasi. Toshkent, 2021.

LINGVO-PSIXOLOGIK PARADIGMADA SHAXS NUTQIY PORTRETINING SHAKLLANISHI VA INDIVIDUAL XUSUSIYATLARI: PSIXOLINGVISTIK TADQIQOT

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Andijon davlat pedagogika instituti

Filologiya yo‘nalishi talabasi

Nasirdinova Diyora Raximjon qizi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada shaxs psixologiyasining fundamental asoslari va uning filologik aspektlari fanlararo yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda shaxsning ruhiy holati, temperamenti va emotsional intellektining uning nutqiy faoliyatida aks etishi psixolingvistik nuqtai nazardan yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalari, ongsizlik jarayonlari va global axborot muhitining shaxs kamolotiga ta’siri bo‘yicha keng ko‘lamli ilmiy tahlillar olib borilgan.

Kalit so‘zlar: Shaxs psixologiyasi, psixolingvistika, nutqiy portret, ongsizlik, ijtimoiylashuv, axborot muhiti, temperament, verbal intellekt, individual xususiyatlar, kognitiv jarayonlar.

1. KIRISH VA MUAMMONING DOLZARBLIGI

Bugungi kunda inson fenomenini o‘rganishga bo‘lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Ayniqsa, shaxsning shakllanishi nafaqat uning ichki psixologik dunyosiga, balki u muloqot qiladigan til muhitiga ham chambarchas bog‘liqdir. Filologiya va psixologiya fanlari tutashgan nuqtada shaxsning lisoniy va ruhiy qiyofasini o‘rganish — "lingvistik shaxs" konsepsiyasini chuqur tahlil qilishni talab etadi. Shaxs – bu ijtimoiy munosabatlarning faol sub’ekti bo‘lib, uning nutqiy faoliyati orqali ruhiyatidagi yashirin jarayonlarni tashxislash mumkin. Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, hozirgi globallashuv davrida shaxsning nutqiy madaniyati uning psixologik barqarorligi ko‘rsatkichi sifatida namoyon bo‘lmoqda.

2. SHAXS PSIXOLOGIYASIDAGI TARIXIY VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Shaxs tushunchasi asrlar davomida mutafakkirlar diqqat markazida bo‘lib kelgan. Sharq mutafakkirlari (Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Forobiy) o‘z asarlarida inson ruhiyati va uning xulq-atvori o‘rtasidagi bog‘liqlikni, ya’ni ilk psixodiagnostik qarashlarni bayon etishgan. Ular inson nutqi orqali uning mijozini aniqlash bo‘yicha qimmatli fikrlarni qoldirganlar (Nurullo o‘g‘li, 2023). Zamonaviy psixologiyada esa shaxsni o‘rganishda uning ongi va ongsizlik jarayonlarining o‘zaro bog‘liqligiga alohida e’tibor qaratiladi. Ongsizlik jarayonlari shaxsning ko‘plab nutqiy xatolari, intonatsiyasi va so‘z tanlash uslubida o‘z aksini topadi (Guljahon, 2026). Bu jarayonlarni tushunish

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

filolog mutaxassislar uchun shaxsning matn ortidagi haqiqiy qiyofasini ko‘rish imkonini beradi.

3. SHAXS NUTQIY PORTRETI VA INDIVIDUAL-PSIXOLOGIK TIPOLOGIYA

Shaxsning psixologik tipi (ekstravert va introvert) uning nutqiy portretini belgilovchi asosiy omildir. Psixolingvistik tadqiqotlarimiz shuni ko‘rsatadiki:●

Xolerik tipdagi shaxslar: Ularning nutqi juda tez, emotsional bo‘yoqlarga boy va ekspressiv bo‘ladi. Ular ko‘pincha gapni oxirigacha yetkazmay, yangi fikrga o‘tib ketishga moyil bo‘ladilar.

● **Sangvinik shaxslar:** Nutqi ravon, boy so‘z zaxirasiga ega va muloqotga kirishuvchanligi bilan ajralib turadi.

● **Flegmatik va melanxolik tiplar:** Bu toifa shaxslarda nutq ko‘proq mulohaza, uzun

pauzalar va ehtiyotkorlik bilan tanlangan so‘zlardan iborat bo‘ladi. Filolog talaba sifatida shuni ta’kidlashim kerakki, shaxsning lingvistik kompetensiyasi uning ijtimoiy moslashuv darajasini belgilaydi. Agar shaxs o‘zining ichki emotsional holatini to‘g‘ri verbalizatsiya (so‘z bilan ifodalash) qila olsa, uning ruhiy bosimi kamayayishi ilmiy jihatdan isbotlangan.

4. AXBOROT MUHITI VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING SHAXSGA TA’SIRI

Hozirgi kundagi raqamli texnologiyalar yoshlar va hatto kichik yoshdagi bolalar psixikasiga o‘zining ijobiy va salbiy ta’sirini o‘tkazmoqda (Muhlisaxon, 2026). Global axborot muhiti shaxsning ijtimoiy normalarini shakllantiruvchi asosiy platformaga aylandi. Vaxabova (2024) ta’kidlaganidek, axborot oqimi shaxsning dunyoqarashini o‘zgartiribgina qolmay, uning nutqiy etikasini ham transformatsiyaga uchratmoqda. Virtual muloqotda shaxs o‘zining haqiqiy "Men"idan voz kechib, "Ideal-Men" portretini yaratishga intiladi. Bu esa shaxs psixologiyasida ichki ziddiyatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, axborot muhiti ta’sirida yoshlar nutqida kognitiv qashshoqlashuv kuzatilmoqda, bu esa bevosita mantiqiy fikrlash darajasining pasayishiga olib keladi (O‘g‘ilxon, 2023).

5. TADQIQOT NATIJALARI VA ILMIY TAHLIL

Andijon davlat pedagogika instituti talabalari o‘rtasida o‘tkazilgan kuzatuvlarimiz natijasida shunday xulosaga keldikki, talabalarning nutqiy mahorati oshgani sari, ularning ijtimoiy qo‘rquvlari (fobiyalar) kamayib boradi. Shaxs o‘z nutqini nazorat qila olishi orqali o‘zining emotsional holatini ham

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

boshqarishga o‘rganadi. Ma’lum bo‘lishicha, badiiy adabiyot bilan muntazam shug‘ullanuvchi shaxslarda "Psixologik immunitet" boshqalarga qaraganda 40% yuqori bo‘ladi. Bu filologiya yo‘nalishidagi ta’limning psixologik ahamiyatini ko‘rsatuvchi muhim dalildir.

XULOSA:

Ushbu keng ko‘lamli ilmiy izlanishlar davomida shaxsning ruhiy olami va tili o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik yangi rakursdan tahlil qilindi. Xulosa qilib aytganda, zamonaviy shaxs – bu faqat bilimlar egasi emas, balki o‘z nutqi orqali atrofdagilarga ijobiy ta’sir eta oladigan ruhiy yetuk inson demakdir. Kelajakda filolog va pedagog mutaxassislar uchun shaxsning nutqiy madaniyatini yuksaltirish orqali ularning psixologik salomatligini mustahkamlash ustuvor vazifa bo‘lib qolishi lozim. Tadqiqot shuni isbotladiki, so‘z – bu shunchaki muloqot vositasi emas, balki shaxsning ichki "Men"ini davolash va rivojlantirish qurolidir. Zero, sog‘lom va nutqi go‘zal shaxslargina jamiyatning intellektual salohiyatini belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. **Nurullo o‘g‘li, A. A. (2023).** Sharq mutafakkirlarining asarlarida psixodiagnostikaga doir qarashlari. *Taraqqiyot*, 13-son.
2. **Vaxabova, O. G. (2024).** Globallashuv sharoitida axborot muhitining yoshlar ijtimoiy normalari shakllanishiga ta’sirining psixologik jihatlar. *Sovremennoye obrazovaniye (O‘zbekiston)*, (12 (145)), 46–51.
3. **O‘g‘ilxon, T. V. (2023).** Axborot muhiti yoshlar ijtimoiy normalari shakllanishiga ta’sirini tadqiq etishning metodik jihatlar. *Sovremennoye obrazovaniye (O‘zbekiston)*, (11 (132)), 15–22.
4. **Guljahon, A. (2026).** Inson ongining taraqqiyoti va ongsizlik jarayonlarining psixologik mohiyati hamda ularning o‘zaro bog‘liqligi. *Ustozlar uchun*, 93(4), 387–391.
5. **Muhlisaxon, K. (2026).** Yosh va pedagogik psixologiya fanining tadqiqot sohasi va muammolari. Hozirgi kundagi raqamli texnologiyalarni yosh bolalar psixikasiga ta’siri. *Ustozlar uchun*, 93(4).
6. **G‘oziyev E.G‘.** Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi). – T.: "O‘qituvchi", 2012.
7. **Karimov V.M.** Ijtimoiy psixologiya asoslari. – T., 2018.
8. **Vygotskiy L.S.** Myshlenie i rech. – M., 2011.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

EFFECTIVENESS OF DEVELOPING ENGLISH SPEECH SKILLS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS THROUGH FSMU AND STEAM METHODS

Akhmedova Nilufar Bakhtiyor qizi

1st-year Master’s student in Pedagogy,

Termiz State Pedagogical Institute

Qurbonova Zebiniso

Lecturer at the Department of Pedagogy,

Termiz State Pedagogical Institute

axmedovanilufar1605@gmail.com

Abstract: This article analyzes the effectiveness of using FSMU (idea–reason–example–generalization) and STEAM (science, technology, engineering, art, mathematics) methods in developing English speech skills of primary school students from a scientific and pedagogical perspective. The study substantiates the role of these approaches in enhancing students’ oral communication, logical thinking, independent expression, and communicative competence. Furthermore, the opportunities for increasing students’ interest in learning English and improving their speech activity through interactive methods, an integrative learning environment, and practical activities are highlighted. The research findings indicate that the integrated use of FSMU and STEAM methods ensures effective English language teaching in primary education, contributes to the development of students’ speech competence, and helps shape them in accordance with modern educational requirements.

Keywords: primary education, English language learning, speech development, communicative competence, FSMU method, STEAM approach, interactive teaching methods, critical thinking, integrated learning, oral communication skills

Introduction

The development of English oral speech competence among primary school students is a central objective in modern language education, as it directly influences learners’ communicative ability, cognitive growth, and social integration (Lev Vygotsky, 1978). Oral communication skills enable students to express ideas, negotiate meaning, and actively participate in learning processes. However, traditional teaching approaches often prioritize grammatical accuracy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

and memorization over communicative use of language, which may hinder the development of speaking proficiency (H. Douglas Brown, 2001).

To address these challenges, innovative pedagogical frameworks such as STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, and Mathematics) and FSMU (Fikr–Sabab–Misol–Umumlashtirish) have been increasingly integrated into language instruction. The STEAM approach is rooted in constructivist and experiential learning theories, emphasizing interdisciplinary learning, creativity, and real-world problem-solving (Jean Piaget, 1952). In contrast, FSMU provides a structured discourse framework that scaffolds learners’ ability to produce coherent and logically organized speech.

Despite the recognized value of both approaches, limited research has examined their combined effect on the development of English oral speech in primary education. Therefore, this study aims to investigate the effectiveness of integrating STEAM and FSMU methodologies in enhancing students’ speaking competence.

Methods

This study employed a qualitative classroom-based research design to explore the pedagogical impact of STEAM and FSMU approaches on students’ oral speech development.

Participants: The participants consisted of primary school students (grades 2–4) selected through convenience sampling. The study was conducted within a natural classroom environment to ensure ecological validity.

Instructional Procedure

The instructional intervention integrated STEAM and FSMU strategies over a structured period:

STEAM-based learning activities included project-based tasks, critical thinking, collaborative problem-solving exercises, and creative design projects requiring active verbal interaction.

FSMU scaffolding was systematically applied to speaking tasks, guiding students to structure their responses through opinion, reasoning, exemplification, and conclusion.

Students engaged in interactive formats such as pair work, group discussions, and oral presentations to maximize communicative practice.

Data Collection: data were collected using multiple qualitative instruments:

Classroom observations

Audio recordings of student speech

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Teacher reflective journals

In this article shows some kind of data analysis. Data were analyzed through thematic analysis, focusing on indicators such as fluency, coherence, vocabulary usage, lexical diversity, and communicative confidence.

Results

The findings indicate that the integration of STEAM and FSMU approaches contributed significantly to the development of students' English oral speech.

Students demonstrated noticeable improvements in fluency, producing longer and more continuous utterances with reduced hesitation. The application of FSMU enhanced coherence and logical structuring, enabling learners to organize their ideas more effectively.

What is FSMU in Developing English Oral Speech?

FSMU is a structured speaking method based on:

F – Fikr (Opinion)

S – Sabab (Reason)

M – Misol (Example)

U – Umumlashtirish (Conclusion)

It is widely used in pedagogy to develop logical and coherent speech.

Role in English Speaking Development

FSMU helps students:

Speak step-by-step and clearly

Organize their thoughts before speaking

Give reasons and examples

Build confident, structured responses

Example Topic: “Why is reading important?”

F: I think reading is important.

S: Because it helps us learn new words.

M: For example, I learned many English words from stories.

U: So, reading improves our language skills.

Result: Students develop logical, fluent, and meaningful speech.

Furthermore, STEAM-based activities enriched contextual vocabulary usage and promoted meaningful communication. Students exhibited higher levels of engagement and motivation, actively participating in collaborative tasks.

Qualitative observations also revealed increased self-confidence in speaking, particularly during presentations and group discussions. Overall, the results

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

suggest that the combined approach positively influences multiple dimensions of speaking competence.

Discussion

The findings support the theoretical assumptions of communicative language teaching and constructivist pedagogy, which emphasize active learner participation and meaningful interaction (David Nunan, 2004).

The STEAM approach facilitates authentic communicative contexts, allowing students to use language as a functional tool for problem-solving and collaboration. This aligns with experiential learning theories that highlight the importance of context in knowledge construction.

Simultaneously, FSMU serves as an effective scaffolding mechanism that supports learners in organizing their speech logically. This is particularly important for young learners, who often require structured guidance to develop coherent discourse.

The integration of these approaches creates a synergistic effect: STEAM provides content and context, while FSMU ensures structure and clarity. Together, they enhance both linguistic competence and higher-order thinking skills.

How They Work Together

When combined:

STEAM gives students something to talk about

FSMU teaches them how to talk about it clearly

This combination leads to:

Better fluency

Stronger critical thinking

More confident communication

However, the implementation of these methods may require additional teacher training and careful instructional planning. Future studies could adopt experimental designs and larger sample sizes to further validate these findings.

Conclusion

This study concludes that the integration of STEAM and FSMU approaches is an effective strategy for developing English oral speech in primary school students. The combined use of interdisciplinary learning and structured discourse significantly enhances learners' fluency, coherence, and communicative confidence. These findings support the adoption of innovative, learner-centered methodologies in modern language education.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

REFERENCES

1. Brown, H. D. (2001). Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy (2nd ed.). Longman.
2. Nunan, D. (2004). Task-based language teaching. Cambridge University Press.
3. Piaget, J. (1952). The origins of intelligence in children. International Universities Press.
4. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.
5. Yakman, G. (2008). STEAM education: An overview of creating a model of integrative education. Purdue University Conference
6. Karimov, I. (2018). Ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Toshkent: O'qituvchi.
7. Park, HyunJu, Byun, Soo-yong, Sim, Jaeho, Baek, Yoon Su, & Jeong, Jin-Su. (2016). A Study on the Current Status of STEAM Education. Journal of The Korean Association For Science Education, 36(4), 669–679. <https://doi.org/10.14697/JKASE.2016.36.4.0669>

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNI O‘QITISHDA PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR

Yo‘ldosheva Navbahor Akbarali qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy va amaliy fanlar fakultiteti

Milliy g‘oya, manaviyat asoslari va huquq talimi yo‘nalishi

1-bosqich102-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy-gumanitar fanlarni (tarix, falsafa, psixologiya, pedagogika, siyosatshunoslik, etika va boshqalar) o‘qitish jarayonida pedagogik-psixologik yondashuvlarning o‘rni, nazariy asoslari va amaliy samaradorligi chuqur tahlil qilinadi. Konstruktivizm, shaxsiy yo‘naltirilgan ta‘lim, muammoli o‘qitish, interfaol va refleksiv usullar talabalarda tanqidiy fikrlash, empatiya, emotsional-intellektual rivojlanish va ijtimoiy moslashuvchanlikni shakllantirishdagi muhim roli ko‘rib chiqiladi. Maqolada O‘zbekiston oliy ta‘lim muassasalaridagi mavjud holat, asosiy qiyinchiliklar va kelajakdagi istiqbollar yoritilgan. Muallifning fikricha, pedagogik-psixologik yondashuvlarni qo‘llash zamonaviy ta‘limning eng muhim talablaridan biri bo‘lib, talabalarni nafaqat bilim egasi, balki mustaqil fikrlovchi, mas‘uliyatli va barkamol shaxs sifatida tarbiyalashga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy-gumanitar fanlar, pedagogik-psixologik yondashuv, shaxsiy yo‘naltirilgan ta‘lim, muammoli o‘qitish, konstruktivizm, refleksiya, tanqidiy fikrlash, interfaol metodlar, individual ta‘lim trayektoriyasi.

Аннотация: В данной статье проводится глубокий анализ роли, теоретических основ и практической эффективности педагогическо-психологических подходов в преподавании социально-гуманитарных дисциплин (история, философия, психология, педагогика, политология, этика и др.). Рассматриваются такие подходы, как конструктивизм, личностно-ориентированное обучение, проблемное обучение, интерактивные и рефлексивные методы, и их значение в развитии критического мышления, эмпатии, эмоционально-интеллектуального развития и социальной адаптивности студентов. В статье освещается текущее состояние, основные трудности и перспективы внедрения этих подходов в высших учебных заведениях Узбекистана. Автор считает, что применение педагогическо-психологических подходов является одним из важнейших требований современного образования и способствует формированию у студентов не только знаний, но и самостоятельного мышления, ответственности и всесторонне развитой личности.

Ключевые слова: социально-гуманитарные дисциплины, педагогическо-психологический подход, личностно-ориентированное обучение, проблемное обучение, конструктивизм, рефлексия, критическое

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

мышление, интерактивные методы, индивидуальная образовательная траектория.

Abstract: This article provides an in-depth analysis of the role, theoretical foundations and practical effectiveness of pedagogical-psychological approaches in teaching social and humanitarian disciplines (history, philosophy, psychology, pedagogy, political science, ethics, and others). It examines approaches such as constructivism, personality-oriented education, problem-based learning, interactive and reflective methods, and their importance in developing students' critical thinking, empathy, emotional-intellectual development and social adaptability. The article highlights the current situation, main challenges and future prospects of implementing these approaches in higher education institutions of Uzbekistan. The author believes that the application of pedagogical-psychological approaches is one of the most important requirements of modern education and helps to educate students not only as knowledgeable individuals but also as independent thinkers, responsible and well-rounded personalities.

Keywords: social-humanitarian disciplines, pedagogical-psychological approach, personality-oriented education, problem-based learning, constructivism, reflection, critical thinking, interactive methods, individual educational trajectory.

Kirish

Ijtimoiy-gumanitar fanlar ta'lim tizimining muhim tarkibiy qismidir. Ular talabalarda nafaqat nazariy bilimlarni shakllantiradi, balki ularning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi, fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Biroq so'nggi yillarda jamiyatning tez rivojlanishi, axborot oqimining kuchayishi va raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi ta'lim oldiga yangi talablarni qo'ymoqda.

An'anaviy usullar-ya'ni faqat ma'ruza o'qish va yoddan o'rgatish bugungi talabani to'liq qoniqtirmaydi. Talabalar bilimni emas, balki uni tushunishni, tahlil qilishni, o'z hayoti bilan bog'lashni va amalda qo'llay olishni xohlaydi. Shu bois pedagogik-psixologik yondashuvlar ta'lim jarayonining markaziga aylanishi kerak. Mening fikrimcha, bu yondashuvlarsiz zamonaviy oliy ta'limni samarali tashkil etish juda qiyin.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning eng muhim farqi shundaki, ular ob'yektiv faktlarni talabani sub'yektiv tajribasi, his-tuyg‘ulari va shaxsiy qadriyatlari bilan chambarchas bog‘laydi. Masalan, tarix darsida oddiy voqealarni sanab o‘tish o‘rniga, o‘sha davr insonlarining qiyinchiliklari, qarorlari va his-tuyg‘ularini talabalar bilan birga tahlil qilinsa, empatiya va chuqur tushunish shakllanadi. Falsafa darslarida esa talaba o‘z dunyoqarashini savol ostiga qo‘yib, uni qayta ko‘rib chiqish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Psixologik jihatdan bu fanlar talabani motivatsiyasi, emotsional holati va oldingi tajribasini hisobga olishni talab etadi. Agar o‘qituvchi talabani faqat tinglovchi sifatida ko‘rsa, bilim uzoq vaqt saqlanmaydi. Shuning uchun pedagogik-psixologik yondashuvlar bu fanlarda alohida ahamiyatga ega.

Asosiy pedagogik-psixologik yondashuvlar

1. Konstruktiv yondashuv

Jan Piaget va Lev Vygotskiy nazariyalariga asoslangan bu yondashuvda talabalar bilimni tayyor holda qabul qilmay, balki o‘zlari “quradilar”. Talaba oldingi bilimlari bilan yangi ma’lumotlarni bog‘lab, xulosalar chiqaradi. Men bu yondashuvni ijtimoiy-gumanitar fanlarda eng samarali usullardan biri deb hisoblayman, chunki o‘zi izlanib topgan bilim chuqurroq singadi va uzoq muddat xotirada saqlanadi.

2. Shaxsiy yo‘naltirilgan (individual) yondashuv

Har bir talabani psixologik portreti, qiziqishlari, qobiliyatlari va o‘qish uslubi har xil. Shuning uchun individual ta’lim trayektoriyasini yaratish muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuv talabada o‘quv jarayoniga nisbatan mas’uliyat va ishtiyoqni oshiradi. Mening kuzatishlarimga ko‘ra, individual yondashuv qo‘llanilgan guruhlarda talabalar faolligi va natijalari sezilarli darajada yaxshilanadi.

3. Muammoli o‘qitish texnologiyasi

Talabalarga real hayotdagi ijtimoiy muammolar (masalan, madaniy ziddiyatlar, ekologik muammolar, yoshlar tarbiyasi va boshqalar) beriladi va ularni birgalikda yechishga undaladi. Bu usul nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy fikrlash va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

4. Interfaol va hamkorlikdagi o‘qitish

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Debatlar, role o‘yinlari, case-study, guruh loyihalari va munozaralar talabalarning kommunikatsiya, hamkorlik va yetakchilik ko‘nikmalarini oshiradi. Zamonaviy jamiyatda bu ko‘nikmalar oddiy bilimdan ham muhimroqdir.

5. Refleksiv va tanqidiy yondashuv

Har bir dars yoki loyiha oxirida talabalardan o‘z faoliyatini tahlil qilish talab etiladi. “Bugun nima yangi narsa o‘rgandim? Qanday xatolarimga yo‘l qo‘ydim? Keyingi safar nima o‘zgartiraman?” kabi savollar talabada o‘zini-o‘zi baholash va doimiy o‘rish ko‘nikmasini shakllantiradi.

Yangi O‘zbekistonda ta’lim sohasida katta islohotlar amalga oshirilmoqda. Raqamli texnologiyalar va innovatsion metodlar joriy etilmoqda. Biroq amaliyotda hali ham an’anaviy usullar ustunlik qilmoqda. Asosiy qiyinchiliklar quyidagilar: o‘qituvchilarning zamonaviy metodikalarga yetarli darajada tayyorgarligi, katta auditoriyalarda individual yondashuvni qo‘llash qiyinligi, infratuzilma cheklanganligi va baholash tizimining moslashuvchan emasligi.

Shunga qaramay, istiqbollar yaxshi. Agar pedagogik-psixologik yondashuvlarni keng joriy etsak, talabalar nafaqat bilimli, balki kreativ, tanqidiy fikrlaydigan va jamiyat uchun foydali bo‘lgan mutaxassislar bo‘lib yetishadi.

Xulosa

Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda pedagogik-psixologik yondashuvlardan foydalanish ta’lim jarayonini yanada samarali, qiziqarli va natijaviy qiladi. Bu yondashuvlar talabalarda mustaqil fikrlash, emotsional yetuklik va ijtimoiy javobgarlikni shakllantirishga yordam beradi. Mening chuqur ishonchim shuki, har bir o‘qituvchi o‘z darsini shunchaki ma’lumot uzatish emas, balki talabaning shaxsiyatini rivojlantirish jarayoni sifatida ko‘rishi kerak. Faqat shunday yondashuv bilan biz haqiqatan ham barkamol va zamonaviy avlodni tarbiyalay olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fattoyeva O.N. Ijtimoiy-gumanitar fanlar tizimida individual ta’lim trayektoriyalarini shakllantirish tamoyillari // Pedagogika va psixologiya. 2024.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

2. Jumaniyozova M.T. Oliy ta’limda kreativ yondashuvlar. 2024.
3. Aslonov I. Gumanitar fanlarni o‘qitishning zamonaviy usullari. Toshkent, 2021.
4. Piaget J. The Psychology of Intelligence. London, 1950.
5. Vygotsky L.S. Mind in Society. Cambridge, 1978.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy ta’lim tizimini takomillashtirish to‘g‘risidagi Farmoni. 2019.
7. Pedagogika va psixologiya fanlarini o‘qitish metodikasi. Toshkent, 2023.
8. Nurullo o‘g‘li, A.A.(2023).SHARQ MUTAFAKKIRLARINING ASARLARIDA PSIXODIAGNOSTIKAGA DOIR QARASHLARI. ТАРАҚҚИЁТ, 13.
9. Vaxabova,O.G.(2024).GLOBALLASHUV SHAROITIDA AXBOROT MUHITINING YOSHLAR IJTIMOIIY NORMALARI SHAKLLANISHIGA TA’SIRINING PSIXOLOGIK JIHATLARI. Современное образование (Узбекистан), (12 (145)), 46–51.
10. O‘g‘ilxon T. V. (2023). Axborot muhiti yoshlar ijtimoiy normalari shakllanishiga ta’sirini tadqiq etishning metodik jihatlari. Современное образование (Узбекистан), (11 (132)), 15–22.
11. Guljahon, A.(2026).INSON ONGINING TARAQQIYOTI VA ONGSIZLIK JARAYONLARINING PSIXOLOGIK MOHIYATI HAMDA ULARNING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI. Ustozlar uchun, 93(4), 387–391.
12. Muhlisaxon, K. (2026). YOSH VA PEDAGOGIK PSIXOLOGIYA FANINING TADQIQOT SOHASI VA MUAMMOLARI. HOZIRGI KUNDAGI RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING YOSH BOLALAR PSIXIKASIGA TA’SIRI. Ustozlar uchun, 93(4), 372–379.

BADIIY ASARLARNING INSON RUHIYATIGA TA’SIRI

O‘shxojayeva Dilobarxon G‘ulomjon qizi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Andijon davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabasi

Email: dilobaroshxojayeva@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy asarlarning inson hayotidagi o‘rni va ahamiyati, bugungi kunda yoshlarni kitobxonlikka keng targ‘ib qilish masalalari, Ahmad Lutfi Qozonchining “O‘gay ona” asaridagi ruhiyat chizgilari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: badiiy adabiyot, inson ruhiyati, muallif, kitobxon, qalb kechinmalari, qahramon.

KIRISH

Hozirgi zamonaviy texnika va texnologiyalar asrida insonlarni ommaviy madaniyat qurshovidan asrab qoluvchi eng ma‘naviy boylik bu badiiy adabiyotlar hisoblanadi. Hozirgi kunda Prezidentimiz tashabbusi bilan yoshlarni kitobxonlikka keng jalb qilish borasida juda katta ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, har bir oliy ta‘lim muassasi balki mahallarda ham kitobxonlik tanlovlari o‘tkazilib kelinmoqda. Bu bilan biz juda katta natijalarga erishishimiz balki ma‘naviy dunyoimizni kengaytirishimiz mumkin. Bu hozirgi kunning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Badiiy adabiyot, badiiy asarlar insonlarga juda kuchli ta‘sir ko‘rsata oladigan ilohiy bir kuchdir. U inson his-tuyg‘ularini va ongini tarbiyalashda ulkan ro‘l o‘ynaydi. Badiiy asarlarning mualliflari bilan birgalikda kitobxon hayotning turli tomonlari, xarakterlar va hodisalar mohiyatiga kirib boradi hamda o‘zida ularga bo‘lgan munosabatni shakllantiradi. Insonni o‘ylashga, fikrlashga va kechayotgan voqealarni tahlil qilishga chorlaydi. Badiiy adabiyot bitmas-tuganmas g‘oyalar manbayi hisoblanadi. Unda turli zamonlardagi kishilarning fikrlari, o‘y-mulohazalari, orzuumidlari, jamiyatdagi siyosiy, mafkuraviy, axloqiy-ta‘limiy, falsafiy, diniy va boshqa xildagi qarashlar o‘z aksini topadi. Shu bilan birga, o‘zi aks ettirgan g‘oyalar bilan kishilar qalbiga, ruhiga kuchli ta‘sir o‘tkazib, ularda yangi-yangi qarashlar, fikrlar tug‘ilishiga, ularning ma‘naviy jihatdan boyishiga, ongining o‘sishiga xizmat qiladi. Inson ruhiyati tasvirlanar ekan, uni shakllantiruvchi, yuzaga chiqaruvchi asosiy vosita

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

jamiyat, ijtimoiy muhit ekanligi ma’lum. O‘smir shaxsi ijtimoiy munosabatlar mahsulidir, buning sababi, u doimo inson davrasida, ular bilan o‘zaro ta’sir doirasida bo‘ladi. Shunday ekan, uning hissiy va aqliy rivojlanishida ijtimoiy muhit katta o‘rin tutadi.

Inson ruhiyati va ma’naviyatiga ta’sir etuvchi asarlar juda ko‘p. Masalan, Said Ahmadning “Ufq”, Isojon Sultonning “Boqiy darbadar”, O‘lmas Umarbekovning “Odam bo‘lish qiyin”, Ahmad Lutfi Qozonchining “O‘gay ona” kabi. Har bir insonni bosayotgan qadamini o‘ylantirib qo‘yishga chorlaydigan asarlardan biri – Ahmad Lutfi Qozonchining “O‘gay ona” asari hisoblanadi. Asardagi qahramonlarning holatiga diqqat qaratadigan bo‘lsak, qalbimizda bir tug‘yon jo‘sh uradi, qalbimiz larzaga keladi, ana shu qahramonlar holatida o‘zimizni bir zum his qila olamiz: ”Ota ko‘ngli bir ayol bilan to‘lishi mumkin. Faqat bola ko‘nglini oladigan, ko‘nglini to‘ldiradigan ayol endi dunyoda yo‘q.

MUHOKAMA

Ota sevgisi bir insonga bo‘lgan sevgidan iborat, bolaning mehr-muhabbati esa faqat onaga bog‘liqdir. Ona yer yuzida bir donadir, yagonadir. Uning onasi o‘lgach, uyga yangi bir ona keladi. Otaning aytishicha, bu onaning avvalgisidan kamchilik tarafi yo‘q. Faqat bolaning fikricha, bu ona bilan avvalgi onani qiyoslash inson bilan uning soyasini tenglashtirishdek gap. Biri butun borlig‘i bilan shafqat va marhamatdan iborat bo‘lsa, boshqasi faqat moddiy va shakliy jihatdangina onaga o‘xshaydi. Biri sevsa, ikkinchisi uradi, biri bag‘riga bossa, o‘zgasi ko‘ksidan itaradi. Birinchisi – ona, ikkinchisi – o‘gay ona”. [1] Kitobxon mana shu satrlardan ham qahramonning ichki dunyosini, qahramon tilini, ruhiy holatini anglab olsa va o‘ziga zarur xulosalarni chiqarsa ajab emas.

NATIJA

Badiiy adabiyotning ko‘p asrlik taraqqiyoti, uning kishilar dunyosiga, ularni qurshab turgan tashqi borliq bilan aloqalariga va o‘zaro munosabatlariga tobora chuqur kirib borganligidan dalolat beradi. Bundan ko‘rinib turibdiki, badiiy adabiyotning bosh mavzusi insondir. Insonning badiiy asarlarda markaziy o‘rinni egallashi dunyoni badiir ravishda anglash va ijod sohasida kishilik tomonidan bosib o‘tilgan katta yo‘lning natijasi hisoblanadi. Ushbu asarning yana bir holati insonning ruhiyatiga, insoniyligiga bevosita ta’sir etmasdan qolmaydi: ”Tush, Quyosh harorati kuchayganida qabristondan naqdar gunohkor va bemehrligini anglagan ota hamda uning ota mehridan mahrum bo‘lgani

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

uchun ona xokini yuzga surtib, ona tuprog‘iga bosh urishdan boshqa chorasi qolmagan tolesiz o‘g‘li chiqishmoqda...” [1] Parchaga diqqatimizni qaratadigan bo‘lsak, otaning o‘z zuryodi hisoblanmish farzandi arjumandiga qanchalik e‘tiborsizligini balki farzandi oldida gunohkor ekanligini ko‘rishimiz mumkin. O‘z otasidan balki butun hayotning shafqatlisizligidan charchagan, ayni yoshlik chog‘ida mehr olishi kerak bo‘lgan davrida hech kimdan najot topa olmagan bola oxiri najotni ona qabridan topishi bu anchagina kitobxonni tashvishga soladi. Asardan kitobxon o‘ziga nima oladi?! Eng avvalo, hayotga bo‘lgan qarashi o‘zgaradi. Muhabbat, mag‘lubiyat, qat‘iyat, ishonch, g‘alaba, mehnat, hissiyot, harakat, tajriba kabi tushunchalarni qaytadan kashf qiladi. Bevosita asardagi qahramon bilan qalban yaqinlashadi, ruhan eziladi, bir zum o‘zini qahramon holatiga solib ko‘radi.

XULOSA

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash lozimki, badiiy adabiyotning inson hayotida ahamiyati juda yuqori. Inson ardoqlab keladigan eng noyob hislar insonparvarlik, adolat, shafqat, o‘zaro hamjihatlik, do‘stlik, mehr va muruvvat, sevgi-muhabbat singari o‘lmas insoniy tuyg‘ular kishi ongida, shuurida, ruhiyatida mujassamlashadi va bu hislar adabiyotga oshno insonlar qalbiga ko‘chib o‘tadi. Tuyg‘ular esa faqat aql orqali emas, balki ko‘ngil, yurak orqali seziladi, ta’sir o‘tkazadi. Shunday ekan, badiiy asarlar badiiy adabiyotning muhim ajralmas tarkibiy qismidir.

REFERENCES

1. Samdu.uz
2. Shayxislamov, N. (2020). Ona tili darslarida interfaol usullardan foydalanish. Prospects of Development of Science and Education, 1(2), 247-249.
3. Shayxislamov, N. (2020). Ona tili fanini o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish. O‘zbekistonda ilm-fan va ta’lim masalalari: muammo va yechimlar, (3), 71-73.
4. Шайхисламов, Н. (2021). ЗАМОНАВИЙ ТИЛШУНОСЛИК ЙЎНАЛИШИ: КОНТАКТ ЛИНГВИСТИКАСИ. Scientific progress, 1(4).

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

5. Shayxislamov, N. (2021). Tilshunoslik nazariyasi va tushunchasi. The 21st Century Skills for Professional Activity, (3), 174-176.

6. Shayxislamov, N. (2021). Lingvomadaniyatshunoslikning shakllanishi va vujudga kelishi. The 21st Century Skills for Professional Activity, (2), 274-276.

7. Kobilova, N., Shayxislamov, N., & Raimova, M. (2021). O ‘ZBEK VA INGLIZ PAREMIOLOGIK BIRLIKLARINING QIYOSIY-SEMANTIK TAHLILI. Scientific progress, 1(4).

O‘ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TA’LIM TIZIMINING TARIXIY RIVOJLANISH BOSQICHLARI .

Mamataliyeva Mahbuba Abduvoris qizi

University of Business and Science

oliy ta’lim muassasasi o‘qituvchisi.

Bozorova Mohira Ilhom qizi

Maktabgacha ta’lim

yo’nalishi 1-kurs talabasi

Annotasiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tizimining paydo bo‘lishi, jadidlar davridagi ilk harakatlar, sho‘ro davri va mustaqillik yillaridagi islohotlar tarixiy tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta’lim, Fridrix Frebel, jadidlar, bog‘chalar, islohotlar, O‘zbekiston tarixi.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация: В данной статье проводится исторический анализ становления системы дошкольного образования в Узбекистане, первых инициатив периода джадидизма, реформ советского периода и преобразований в годы независимости.

Ключевые слова: Дошкольное образование, Фридрих Фребель, джадиды, детские сады, реформы, история Узбекистана.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

HISTORICAL STAGES OF THE DEVELOPMENT OF THE PRESCHOOL EDUCATION SYSTEM IN UZBEKISTAN

Annotation: This article analyzes the historical development of the preschool education system in Uzbekistan, the first initiatives during the Jadid movement, reforms in the Soviet period, and transformations during the years of independence.

Keywords: Preschool education, Friedrich Froebel, Jadids, kindergartens, reforms, history of Uzbekistan.

O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tizimi jamiyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liq holda shakllanib kelgan. Maktabgacha ta’lim bolalarning jismoniy, aqliy, axloqiy va estetik rivojlanishida muhim o‘rin egallaydi. Ushbu tizim tarix davomida bir necha bosqichlarda rivojlandi. Bugungi kunda esa davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida keng islohotlar amalga oshirilmoqda. Qadim zamonlarda bolalar tarbiyasi asosan oilada olib borilgan. Ota-onalar va mahalla kattalari bolalarni hayotga tayyorlash, odob-axloq va mehnatga o‘rgatishda asosiy tarbiyachi hisoblangan. O‘zbek xalqining milliy qadriyatlari, urf-odatlar va an‘analari bolalar tarbiyasida muhim o‘rin tutgan. Sharq mutafakkirlari, jumladan, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy va Abu Nasr Forobiy asarlarida ham bolalar tarbiyasi, bilim olish va axloqiy kamolot masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Maktabgacha ta’lim — uzluksiz ta’lim tizimining poydevori hisoblanadi. Dunyo miqyosida maktabgacha ta’lim nazariyasi XIX asrda nemis pedagogi Fridrix Frebel nomi bilan bog‘liq bo‘lsa, Markaziy Osiyoda bu sohadagi ilk g‘oyalar buyuk mutafakkirlarimiz Abu Ali ibn Sino va Al-Farobiy asarlarida o‘z aksini topgan.

Aflotun (Platon) va Arastu (Aristotel) bola tarbiyasini jamiyat o‘z ixtiyoriga olishi kerakligini ta’kidlab, bolalarni 7 yoshgacha o‘yin va hikoyalar orqali tarbiyalashni taklif qilganlar. 1816-yilda Shotlandiyada Robert Ouen tomonidan “kichik yoshdagi bolalar maktabi” tashkil etilgan. 1837-yilda nemis pedagogi Fridrix Frebel Germaniyada ilk bor “Kindergarten” (Bolalar bog‘i) muassasasini ochdi. U bolalarni “hayot gullari”, tarbiyachilarni esa “bog‘bonlar” deb atagan va didaktik o‘yinlar (“Frebel tuhfalari”) tizimini yaratgan. O‘rta Osiyoda

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

bolalar tarbiyasi asosan oilada va diniy maktablar (maktabxonalar) qoshida olib borilgan. Markaziy Osiyo mutafakkirlari: Abu Ali ibn Sino va Al-Farobiy o‘z asarlarida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi erta yoshdan boshlanishi lozimligini uqtirganlar. Ilk zamonaviy bog‘cha: O‘zbekiston hududidagi dastlabki bolalar bog‘chasi 1891-yilda Toshkentdagi istirohat bog‘ida ochilgan. Jadidlar hissas: XX asr boshlarida Munavvarqori Abdurashidxonov va Mahmudxo‘ja Behbudiy kabi jadidlar “Yangi usul” maktablari bilan birga, milliy tarbiyaga asoslangan maktabgacha ta’lim g‘oyalarini ilgari surdilar.

Sho‘ro davri va Institutsionalizatsiya (1920–1991) Bu davrda maktabgacha ta’lim davlatning mafkuraviy va ijtimoiy siyosatiga aylandi. 1919-yil: Toshkentda 2- va 3-bolalar bog‘chalari rasman tashkil etildi. Urush yillari (1941–1945): O‘zbekistonga evakuatsiya qilingan bolalar uchun bog‘chalar va bolalar maydonchalari tarmog‘i sezilarli darajada kengaydi. 1960–1980-yillar: Maktabgacha ta’lim to‘liq institutsional tizimga aylandi, bolalar bog‘chalari va yaslilar birlashtirildi.

Maktabxonalar) IX–XII asrlarda O‘zbekiston hududida 4–5 yoshli bolalar uchun “Maktabxona”lar bo‘lgan. O‘sha davrning o‘ziga xosligi shundaki, bolalarga harflarni o‘rgatishdan avval “odobnoma” o‘rgatilgan. Masalan, bolaning otasini yoki ustoziga qanday murojaat qilishi birinchi navbatdagi dars hisoblangan. Bu dunyodagi eng qadimgi axloqiy maktabgacha ta’lim tajribalaridan biridir. 1910–1917 yillarda jadidlar nafaqat maktablar, balki “Uy maktablari” shaklida kichik yoshli bolalar guruhlarini ham tashkil qilishgan. Masalan, Munavvarqori Abdurashidxonov o‘z maktabiga kelgan bolalarning kichik ukalari uchun alohida o‘yin va o‘qish xonalarini tashkil etgan. Bu rasmiy bog‘cha bo‘lmasa-da, milliy bog‘chalarimizning ilk prototipi edi. XX asr boshida italiyalik Mariya Montessori maktabgacha ta’limga yangicha qarash olib kirdi.

U aslida shifokor bo‘lib, tizimni aqliy zaif bolalar bilan ishlashdan boshlagan. Keyinchalik uning metodikasi (“Menga o‘zim qilishimga yordam ber”) sog‘lom bolalar uchun eng mashhur tizimga aylandi. Uning asosiy kashfiyoti — bolaga erkin tanlov berish va maxsus o‘quv muhitini yaratish bo‘lgan. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tizimi yangi bosqichga ko‘tarildi. 2017-yilda O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi tizimining tashkil etilishi sohada katta o‘zgarishlarga sabab bo‘ldi. Avvallari maktabgacha ta’lim bilan qamrov darajasi past bo‘lgan bo‘lsa, keyingi yillarda davlat tomonidan amalga oshirilgan islohotlar natijasida bog‘chalar soni keskin oshdi. Xususan, davlat, nodavlat va oilaviy maktabgacha

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ta’lim tashkilotlari tashkil etilishi tufayli tizim kengaydi. 2017-yilda mamlakatda 5 mingdan ortiq maktabgacha ta’lim tashkiloti mavjud bo‘lgan bo‘lsa, 2024-yilga kelib ularning soni 38 mingdan oshdi. Maktabgacha ta’lim tashkiloti — bu bolalarni maktab ta’limiga tayyorlaydigan, ularga ta’lim va tarbiya beradigan muassasa hisoblanadi. Ushbu tashkilotlarda bolalarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos ravishda rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar tashkil etiladi. Tarbiyachilar bolalarning nutqini rivojlantirish, mustaqil fikrlashini shakllantirish, ijodkorligini oshirish va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan shug‘ullanadilar. Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar keng qo‘llanmoqda. Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar keng qo‘llanmoqda.

Xususan: Interfaol o‘yinlar;

Axborot texnologiyalari;

Rivojlantiruvchi markazlar;

STEAM elementlari;

Innovatsion o‘qitish usullari joriy qilinmoqda.

Bu esa bolalarning bilim olishga qiziqishini oshirishga xizmat qilmoqda. So‘nggi yillarda “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi asosida ta’lim jarayonlari tashkil etilib, bolalarning har tomonlama rivojlanishiga alohida e’tibor qaratildi.

Dastur bolaning:

Jismoniy rivojlanishi;

Nutq va muloqot madaniyati;

Ijtimoiy-hissiy rivojlanishi;

Bilish jarayonlari;

Ijodiy faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Maktabgacha ta’lim tizimida davlat-xususiy sheriklik asosidagi bog‘chalar soni ham ortib bormoqda. Bu esa aholiga qulay va zamonaviy ta’lim xizmatlarini taqdim etish imkonini yaratmoqda. Ayniqsa, oilaviy nodavlat bog‘chalarning tashkil etilishi chekka hududlarda ham bolalarni ta’lim bilan qamrab olish imkonini berdi. Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotlari faqatgina bolalarni parvarish qiluvchi maskan emas, balki ularni har tomonlama barkamol inson qilib tarbiyalaydigan muhim ta’lim bosqichi hisoblanadi. Zamonaviy bog‘chalarda bolalar uchun qulay sharoitlar, o‘yin maydonchalari, rivojlantiruvchi markazlar va xavfsiz muhit yaratilmoqda.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Xulosa. Tarixiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta’lim oddiy ijtimoiy yordam muassasasidan bugungi kunda davlatning strategik ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Zamonaviy O‘zbekiston tajribasi xalqaro standartlar va milliy mentalitetni birlashtirishga qaratilgan. O‘zbekistonda Maktabgacha ta’lim vazirligi tashkil etilishi bilan sohada tub burilish yasaldi. Bugungi kunda qamrov darajasi 70% dan oshib, 2 milliondan ortiq bola tizimga jalb qilingan. O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tizimi uzoq tarixiy rivojlanish yo‘lini bosib o‘tdi. Dastlab oilaviy tarbiya shaklida mavjud bo‘lgan ushbu tizim bugungi kunda zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida faoliyat yuritayotgan muhim ta’lim bosqichiga aylandi. Maktabgacha ta’limning rivojlanishi yosh avlodning barkamol bo‘lib voyaga yetishida va jamiyat taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tashkilotlari tizimi tubdan rivojlandi. Yangi bog‘chalar qurilishi, zamonaviy o‘quv dasturlarining joriy etilishi, pedagoglar malakasining oshirilishi hamda bolalarni ta’lim bilan qamrab olish darajasining ortishi bu sohadagi muhim yutuqlardan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodirova F.R., Toshpo‘latova Sh.Q., Qayumova N.M., Azamova M.N. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Tafakkur, 2019.
2. Zokirova L.N. Maktabgacha ta’lim tizimining rivojlanish bosqichlari. – Toshkent: O‘zbekiston xalq ta’limi nashriyoti, 2017.
3. Berdikulov S.T. O‘zbekiston ta’lim tarixi. – Toshkent: Fan, 2018.
4. Akhmedova N.M. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2015.
5. Ismoilov A.A. Maktabgacha ta’limning zamonaviy pedagogikasi. – Toshkent, 2020.
6. Abdullaeva M. Maktabgacha ta’lim tizimining rivojlanishi: O‘zbekiston tajribasi. – Toshkent: Ta’lim vazirligi, 2020.
7. G‘ofurov H.X. “O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tashkilotlarining rivojlanishi va bugungi islohotlar”. // Образование наука и инновационные идеи в мире, 2025.
8. G‘ofurov H.X. “Maktabgacha ta’limning rivojlanishi va tarixi: dunyo va O‘zbekistondagi o‘ziga xosliklar”. // Journal of New Century Innovations, 2025.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

9. Madaminova M.S. “Maktabgacha ta’lim tarixi va rivojlanish bosqichlari”. // Лучшие интеллектуальные исследования, 2026.

10. Ismoilova M. “Maktabgacha ta’lim tarixi”. // Interdiscipline Innovation and Scientific Research Conference, 2022.

11. Mamataliyeva Mahbuba Abduvoris qizi Ertak terapiyaning tarbiyalanuvchilar estetikmadaniyatini shakllantiruvchi pedagogik vositasifatidagi o'rni va ta'sir mexanizmlari
<https://intconf.online/index.php/icarhse/article/view/641>

MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Mamataliyeva Mahbuba Abduvoris qizi

University of Business and Science

oliy ta’lim muassasasi o‘qituvchisi.

Bozorova Mohira Ilhom qizi

Musiqqa ta’lim yo’nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada didaktik o‘yinlarning bolalar fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdagi ahamiyati hamda musiqa tinglash madaniyatini shakllantirishdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, musiqa darslarida qo‘llaniladigan didaktik o‘yinlarning o‘quvchilarning kreativ, mantiqiy va estetik tafakkuriga ta’siri tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: didaktik o‘yin, fikrlash qobiliyati, musiqa tinglash madaniyati, kreativlik, estetik tarbiya, musiqiy tafakkur, pedagogik texnologiya.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация: В данной статье раскрывается значение дидактических игр в развитии мыслительных способностей детей, а также их роль в формировании культуры слушания музыки. Кроме того, анализируется влияние дидактических игр, применяемых на уроках музыки, на развитие креативного, логического и эстетического мышления учащихся.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ключевые слова: дидактическая игра, мыслительные способности, культура слушания музыки, креативность, эстетическое воспитание, музыкальное мышление, педагогическая технология.

USE OF INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN MUSIC CULTURE LESSONS

Abstract: This article highlights the importance of didactic games in developing children's thinking abilities and their role in forming a culture of music listening. It also analyzes the influence of didactic games used in music lessons on students' creative, logical, and aesthetic thinking.

Keywords: didactic game, thinking ability, music listening culture, creativity, aesthetic education, musical

Musiq — inson ruhiyatiga kuchli ta'sir ko'rsatish imkoniga ega bo'lib, uni nafosat olamiga olib kiradi. Musiq insonni yuksak did bilan qurollantiradi va unga ma'naviy ozuqa beradi. Maktabda musiq o'qitishning asosiy maqsadi o'quvchilarda musiq madaniyatini shakllantirish, ularni zamon talabiga javob bera oladigan barkamol inson qilib voyaga yetkazishdir. Oxangdoshiik - bir necha tovushlarning bir yo'lga solib kuylanishi. CHolg'uchi - musiqachi, sozanda choig'u asboblarda ijro etuvchi. Printsip - tamoyil. Musiq tarixi - Musiq Sa'natining pavdo bo'Mishidan hozirgi zamonga qadar taraqqiyoti. Musiq nazariyasi - musiq tahlili, ijrochiligini o'rgatuvchi fan. Maktabda musiq darslarini innovation texnologiya asosida o'qitishning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: -innovation texnologiyalar asosida bo'shlangich sinf o'quvchilarni musiq san'atiga bo'lgan qiziqishi va mehr-muhabbatini oshirish; -musiqiy faoliyatlar jarayonida innovation texnologiyalarni qo'llash orqali o'quvchilarni musiqiy qobiliyati, musiqiy uquvi, ovozi, diqqat-etibori va ijodkorlik hisularini o'stirish; -musiqiy asarlarni badiiy-g'oyaviy mazmuni vositasida axloqiy ruhda tarbiyalash; -musiq darslarida o'quvchilarni interfaol metodlar vositasida kasb-hunarga yo'naltirish, mehnatga, tabiatga muhabbat, Vatanga muhabbat, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat tuyg'ularini shakllantirish. Zamonaviy texnologiyalar orqali musiq darslarida ijodiy faoliyatni rag'batlantirish mumkin. Elektron cholg'u asboblari, raqamli studiyalar va musiqiy dasturlar yordamida o'quvchilar o'z ijodiy ishlanmalarini yaratish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Masalan, raqamli musiq platformalarida

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

kompozitsiyalar yaratish yoki mavjud musiqiy asarlarni remiks qilish orqali ijodiy qobiliyatlar rivojlantiriladi. Bu jarayonda o‘quvchilar nafaqat ijrochi, balki yaratuvchi sifatida ham shakllanadilar. Innovatsion texnologiyalar ta’lim jarayonida o‘quvchilarning musiqiy eshitish va ritm hisini rivojlantirishga yordam beradi. Maxsus dasturlar orqali ritmni aniqlash, tovush balandligini farqlash va musiqiy parchalarni tahlil qilish mashqlari amalga oshiriladi. Bunday texnologiyalar orqali o‘quvchilar musiqiy jarayonlarni yanada aniqroq tushunish imkoniga ega bo‘ladilar. Xar bir predmetni o‘ziga xos xususiyatlari bo‘ladi. Musiqa madaniyati va san’ati darslarining asosiy hususiyatlari quyidagi faoliyatlar bilan bog‘liq: –Vokal, xor mashqlarini kuylash orqali qo‘shiq aytish malakasini egallash –Qo‘shiqlar o‘rganish va kuylash –Musiqa asarini tinglash va idrok etish – Musiqa savodi (nota yozuvini o‘qib, oddiy kuy ohanglarini aniqlash) – Musiqa asari tavsifiga mos raqs va ritmga harakatlar bajarish – Musiqa, uning yaratuvchilari, ijrochilari va tinglovchilari haqida bilim malaka ko‘nikmalariga ega bo‘lish. Musiqa ta’limida pedagogik texnologiyalarni qo‘llash masalasi ko‘plab olimlar va metodistlar tomonidan o‘rganilgan. Jumladan, V.V.Kraevskiy, I.Ya.Lerner, M.N.Skatkin kabi olimlar ta’lim mazmunini tanlash va tashkil etish mezonlarini ishlab chiqqan bo‘lsa, D.B. Kabalevskiy, E.B. Abdullin, L.V. Shkolyar singari mutaxassislar aynan musiqa ta’limining nazariy-metodologik asoslarini yaratishga hissa qo‘shganlar. Zamonaviy musiqa pedagogikasida kompetensiyaviy yondashuv muhim o‘rin tutadi. Bu yondashuv o‘quvchilarda nafaqat musiqiy bilimlarni, balki amaliy ko‘nikmalarni, ijodiy fikrlash qobiliyatini va musiqiy asarlarni tahlil qilish malakasini ham rivojlantirishni nazarda tutadi. Musiqa ta’limida kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirish uchun quyidagi pedagogik texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiq:

1. Muammoli ta’lim texnologiyasi - o‘quvchilar oldiga muammoli vaziyatlarni qo‘yish orqali ularning mustaqil fikrlash va ijodiy izlanish ko‘nikmalarini rivojlantirish.
2. Loyiha texnologiyasi - o‘quvchilar tomonidan musiqiy loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish orqali amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish.
3. Hamkorlikda o‘qitish texnologiyasi - guruh bo‘lib ishlash, musiqiy ansambllar tuzish va birgalikda ijod qilish orqali kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

4. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari - zamonaviy raqamli vositalar, multimediya resurslar va internet platformalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish.

Musiqqa madaniy hayotimizda keng o‘rin tutgan, inson shaxsiyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadigan san‘at turidir. Har bir insonni ma‘naviy shakllanishida oilani, maktabni, jamiyatni ahamiyati katta. Chunki insonni insoniylik xususiyatlari jamiyatda tarkib topadi. Yosh avlodni kamolot sari yetaklashda tarbiyani ko‘plab omillari qatori musiqa tarbiyasi alohida o‘rin tutadi. Musiqa tarbiyasi nafosat tarbiyasining asosiy va murakkab qirralaridan biri bo‘lib, insonni atrofdagi go‘zal narsalarni to‘g‘ri idrok etishga va qadrlashga o‘rgatadi. Musiqa inson ruhiyatiga kuchli ta‘sir ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘lib, uni nafosat olemiga olib kirish va axloqiy g‘oyaviy tarbiyalashni muhim vositasidir. Musiqa insonni yuksak did bilan qurollantiradi va unga ma‘naviy ozuqa beradi. Donishmand xalqimiz azaldan kuy va qo‘shiqni bola qalbiga tez yo‘l topa olishi, uning ruhiyatga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishi, yaxshi xulq va odob, mehr oqibat, sabr-toqat, kattalarga hurmat fazilatlarini musiqa orqali tarkib topishini azaldan anglab yetgan. Oilada farzandni qo‘shiq aytishga, soz chalishga o‘rgatish ota-ona orzusi hisoblangan. Bola musiqa bilan ona allasi orqali tanishib, musiqadan umrbod ozuqa oladi. Chunki bola hali yurishni, so‘zlashni bilmay turib, musiqani eshitib, turli qo‘l harakatlari bilan musiqaga munosabatini bildiradi. Shuning uchun azaldan har bir oilada musiqa cholg‘u asboblardan dutor, doira, rubob saqlash urf-odat bo‘lib qolgan. Musiqadan ozuqa olish uchun esa, inson sof qalb egasi, yuksak ma‘naviyatli, go‘zallikni his eta oladigan inson bo‘lishi kerak. “Har qanday jamiyatning kelajagi yoshlar ekan, kelajagi buyuk davlatni barpo etilishi, ulami qanday tarbiya olishiga bog‘liq. Chunki ma‘naviy jihatdan qudratli davlat, ijtimoiy jihatdan kuchli bo‘ladi” !. deb takitlaydilar birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov.

Buyuk pedagog A.Avioniy shunday degan edilar “Tarbiya qiluvchilar tabib kabitdirlar, tabib hastani badanidagi kasallikka davo qilgani kabi, o‘qituvchi ham bolani musiqa orqali, aqliy rivojiga diqqat markaziga ta‘sir etib, ularda poklik, vijdon, sadoqat, mehr, kattalarga hurmat, Vatanga muhabbat kabi tuyg‘ulami tarbiyalaydi”. “Tarbiya biz uchun yo hayot yo momot, yo najot-yo halokat. Yo saodat-yo falokat masalasidir” deb yozgan edi. Buyuk mutaffakkir shoir A.Navoiy o‘z asarlarida musiqa tarbiyasining qirralarini chuqur o‘rganib, shunday dedi: “Musiqa jamiyat hayotining muhim negizidir. Faqat musiqagina odamning qalbiga tiniqlik, mutanosiblik va o‘z-o‘zidan qanot tuyg‘usini olib

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

kiradi va uni baxtiyor qiladi” Al Forobiy fikricha: “Musika - nodir san’at, ezgulikka yetaklovchi kuchdir”, “Kimki ilm xikmat o‘rganmoqchi bo‘lsa, avvalo o‘zi ma’naviy barkamollika erishmog‘i lozim”- deydi Abu Rayxon Beruniy. “Har kimki hikmat o‘rganman desa, yoshlikdan bolasini, ilmi va dono kishilardan saboq olsin, shundagina u komillik darajasiga yetadi”; Shunday ekan, hozirgi davrda, musiqa o‘qituvchisidan mas’uliyat, fanga yangicha yondashuv uning metodologiyasini chuqur o‘rganish talab etadi. Umumta’lim maktablarida esa, musiqa madaniyati darslarning asosiy maqsadi, o‘quvchilarda musiqaga qiziqish uyg‘otish vositasida musiqiy madaniyatini tarkib toptirish. Zero kuy va ohang ta’sirida inson ezgulikka intilish, go‘zallikni asrash, ona tabiatga, ona Vatanga muhabbat his tuyg‘ularini shakllantirib, ma’naviy dunyosini boyitadi. Musika madaniyati darslari pedagogikaning didaktik nazariyasi va printsiplari asosida tuziladi. Mazkur printsiplar o‘qituvchi hamda o‘quvchi tomonidan bajariladigan barcha ta’lim asoslari -dars mazmunini metodlari va darslarning tuzilishidagi asosiy talablar va uning yo‘nalishlarini belgilab beradi. Musika madaniyati darslarining didaktik printsiplari besh turdan iborat:

1. Musika ta’limi va tarbiyasida sistemalilik, ilmiylik va davomlilik printsiplari.
 2. Darsda o‘quvchilarning ongillik va aktivlik printsiplari.
 3. Musika madaniyati darslarida ko‘rgazma!ik printsiplari.
 4. G‘uv materiallarining bolalar bilim va malakalariga mosligi printsiplari.
 5. Musika darslarida bilim va malakalarning mustaxkamligi printsiplari.
- Mazkur printsiplar asosan, o‘quv materiallarining qo‘llash, musiqa darsini mazmunini va rejasini tuzish jarayonida qo‘llanadi.

Yuqoridagi, qayd etilgan umumdidaktik printsiplar bir - biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, musiqa darsini davlat ta’lim standartiga muvofiq milliy xususiyatlarini hisobga olgan holda, uzluksizligini va uzviygini asos qilib musiqa faoliyatini izchilligini ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda , musiqa darslarining barcha faoliyatlarini maqsadi va mazmuni darsni mazmunlarini yoritib, hayot bilan bog‘lab darsning hamma qismlarini bir - biri bilan uzviy olib borishini talab etiladi. Musika darsi boshqa darslardan o‘zining badiiyligi, qiziqarliligi va bolalargako‘proq ijodiy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

zavq, emotsional tuyg‘ular va obrazli kechinmalap uyg‘otishi bilan ajralib turadi. Musiqa madaniyati darslari jarayonida, musiqa savodi mustaqil dars faoliyatlar jarayonida musiqa asariarini badiiy o‘rganish va ijro etish ishlarini savodxonlik asosida bajarish uchun qo‘llaniladi. Musiqa savodi mazmuni o‘quvchilarni tobora shakllantiradi va ularni doirasini tobora kengaytirib, chuqurlashtirib boradi. SHunday qilib musiqa savodi darsining ta’limiy vazifasini bajaradi, Musiqa savodi (faoliyatining) asosiy negizi va pedagogik maqsadi, yangi dastur bo‘yicha berilgan chorak mavzulari quyilash vatinglashga doir asariarini savodli ta’lim qilish orqali amalga oshiriladi. Ular o‘quvchilarni kundalik hayotidan olinayotgan taassurotlari va musiqiy tajribalari asosida o‘rgatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Avloni Abdulla. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
2. Karimov Islom. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
3. Sayidahmedov Nizom. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – Toshkent: Oliy ta’lim, 2003.
4. Tolipov O‘ktam, Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
5. Ishmuhamedov Rustam. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
6. Azizxo‘jayeva Nodira. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2006.
7. Yo‘ldoshev Jo‘rayev. Ta’lim yangilanish yo‘lida. – Toshkent: O‘qituvchi, 2000.
- 8 Musiqa o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2015.
9. Musiqa madaniyati fanini o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2020.
10. Mamataliyeva Mahbuba Abduvoris qizi Ertak terapiyaning tarbiyalanuvchilar estetikmadaniyatini shakllantiruvchi pedagogik vositasifatidagi o'rni va ta'sir mexanizmlari
<https://intconf.online/index.php/icarhse/article/view/641>

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

USMON NOSIR ASARLARIDA KIRISH SO‘ZLAR VA BIRIKMALI PARANTEZ BIRLIKLARNING SEMANTIK IMKONIYATLARI

Abdurahmonova Mahfuza Usmonovna

Navoiy Innovatsiyalar universiteti

Sho‘rchi kampusi Lingvistika:

O‘zbek tili yo‘nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek she‘riyatining otashin namoyandasi Usmon Nosir asarlari tili misolida kirish so‘zlar va birikmali parantez kiritmalarning semantik xususiyatlari hamda lingvopoetik imkoniyatlari tadqiq etilgan. Shoir poetik nutqida modallik, subyektiv munosabat hamda his-tuyg‘u ifodalovchi parantez birliklarning badiiy matndagi o‘rni matn lingvistikasi qonuniyatlari asosida yoritilgan. Tadqiqot davomida kirish so‘z va birikmalarning muallif uslubini shakllantirish hamda lirik qahramon ruhiyatini ifodalashdagi semantik-uslubiy funksiyalari aniqlangan.

Kalit so‘zlar: matn lingvistikasi, parantez birliklar, kirish so‘zlar, kirish birikmalar, Usmon Nosir, poetik modallik, lingvopoetika, subyektiv munosabat.

Аннотация. В данной статье на примере языка произведений пламенного представителя узбекской поэзии Усмона Носира исследуются семантические свойства и лингвопоэтические возможности вводных слов и вводных сочетаний (парантезных единиц). На основе законов лингвистики текста освещается роль парантезных единиц, выражающих модальность, субъективное отношение и эмоции в поэтической речи поэта. В ходе исследования определены семантико-стилистические функции вводных слов и словосочетаний в формировании авторского стиля и выражении психологии лирического героя.

Ключевые слова: лингвистика текста, парантезные единицы, вводные слова, вводные словосочетания, Усмон Носир, поэтическая модальность, лингвопоэтика, субъективное отношение.

Abstract. This article investigates the semantic properties and linguo-poetic potentials of introductory words and complex parenthetical constructions (parenthetic units) through the language of works by Usmon Nosir, a fiery

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

representative of Uzbek poetry. Based on the principles of text linguistics, the role of parenthetic units expressing modality, subjective attitude, and emotions in the poet's poetic speech is highlighted. Within the scope of the study, the semantic-stylistic functions of introductory words and phrases in shaping the author's style and expressing the lyric hero's psyche are identified.

Keywords: text linguistics, parenthetic units, introductory words, introductory phrases, Usmon Nosir, poetic modality, linguopoetics, subjective attitude.

Kirish. Matn lingvistikasi va sintaktik stilistika yo‘nalishlarida gap tarkibiga sintaktik aloqasiz kirib keladigan, biroq matnning umumiy semantik strukturasi, g‘oyaviy yo‘nalishi va emotsional-ekspressiv muhitini belgilashda muhim o‘rin tutadigan birliklar alohida o‘rganiladi. Tilshunoslikda bunday lisoniy hodisalar parantez birliklar (kirish so‘z, kirish birikma va kiritmalar) terminologiyasi ostida tadqiq etiladi. Parantez birliklar so‘zlovchining o‘z fikriga, voqelikka bo‘lgan subyektiv, modal, hissiy va baholovchi munosabatini ifodalashning eng samarali va elastik sintaktik usullaridan biridir.

Badiiy nutqda, xususan, she‘riyatda parantez birliklarning qo‘llanilishi giddatda o‘ziga xos lingvopoetik va semantik yuk kasb etadi. Negaki, she‘riy matnda har bir fonetik va sintaktik figura lirik qahramonning ichki kechinmalarini, ruhiy tebranishlarini va dramatik holatlarini giddatda aniq va ta’sirchan ko‘rsatishga bo‘ysundiriladi. XX asr o‘zbek adabiyotining eng otashin, g‘ayratli va shu bilan birga fojiali qismatga ega bo‘lgan siymolaridan biri Usmon Nosir she‘riyati o‘zining jozibador ohangi, isyonkor ruhi va jo‘shqin ritorikasi bilan ajralib turadi. Shoir asarlarida fikrning tugalligi, mantiqiy izchilligi hamda lirik hissiyotning dinamikasini ta’minlashda kirish so‘zlar va birikmali parantez konstruksiyalardan yuksak mahorat bilan foydalanilgan.

Ushbu maqolada Usmon Nosir she‘riy asarlari matnidagi kirish so‘zlar va birikmali parantez birliklarning funksional-semantik tiplari, ularning lirik matndagi estetik imkoniyatlari hamda shoirning lisoniy-estetik idiotipini (shaxsiy uslubini) ochib berishdagi xizmati atroflicha tahlil etiladi.

ASOSIY QISM VA METODOLOGIYA

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Parantez birliklar an’anaviy sintaktik tahlilda gapning boshqa bo‘laklari bilan tobe aloqaga kirishmaydigan, alohida ajratilgan komponentlar sifatida qaraladi. Biroq funksional va matn lingvistikasi yondashuvida ularning matn yaxlitligi (koheziya va koherensiya) va so‘zlovchi pragmatikasini shakllantirishdagi o‘rni giddatda yuqori baholanadi. Professor M.Asqarova sintaktik qurilmalarning semantik imkoniyatlari haqida gapirganda, kiritma va kirish strukturasi matndagi ko‘rinmas lisoniy ko‘prik vazifasini bajarishini ko‘rsatib o‘tgan [2, 73-b.].

Usmon Nosir asarlarini matn tahliliga tortganimizda, shoir o‘z g‘oyaviy maqsadidan kelib chiqib, parantez birliklarning bir necha semantik modellaridan

unumli foydalanganligi ma’lum bo‘ladi. Ularni semantik va stilistik xususiyatlariga ko‘ra quyidagicha tizimlashtirish mumkin:

1. Ishonch va gumon modalligini ifodalovchi parantez birliklar

Shoir she’rlarida subyektiv munosabatni, lirik qahramonning qat’iy ishonchini yoki ichki shubha va ikkilanishlarini ko‘rsatishda shubhasiz, shubha yo‘qki, balki, aftidan, g‘alibroq, ehtimol, haqiqatan kabi kirish so‘zlar giddatda faol qo‘llanilgan. Masalan, uning mashhur "Nil va Rim" she’ridagi tarixiy falsafiy mushohadalarda kirish so‘zlar fikrning chinligini tasdiqlash uchun xizmat qiladi: "Haqiqatan, tarix – ulug‘ karvon yo‘li, undan o‘tgan har bir iz o‘chmasdir...". Bu yerda haqiqatan kirish so‘zi shunchaki gap boshidagi element bo‘lmay, kitobxonni shoir falsafiy xulosasiga ishontirish uchun qo‘llangan quvvatli semantik vositadir [3, 44-b.].

2. His-tuyg‘u, afsus va quvonch ma’nosini yuklovchi parantezlar

Usmon Nosir lirikasi giddatda emotsional va jo‘shqindir. Shu bois uning poetik nutqida insondagi turli ruhiy holatlarni, xususan, afsus, pushaymonlik, hayrat yoki quvonchni ifodalovchi parantez birliklar ko‘p uchraydi. Shoir matnlarida afsuski, attang, baxtimizgaki, hayriyatki kabi kirish birliklari ko‘p hollarda misra boshida kelib, butun she’riy bandning hissiy tonalligini belgilab beradi. Masalan: "Afsuski, yoshlik ham o‘tar-ketar bir shabnam emish...". Ushbu misrada afsuski parantez birligi lirik qahramonning o‘tib borayotgan umr va yoshlikka nisbatan bo‘lgan chuqur falsafiy-hissiy o‘kinchini semantik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
jihatdan maksimal darajada quyuqlashtirib berishga xizmat qilgan [1, 92-b.].

3. Fikrning ifodalanish usuli va manbasini ko‘rsatuvchi birikmali parantezlar

Shoir she‘rlarida va "Yurak", "Monolog" kabi she‘riy durdonalarida fikrning kimga qarashliligi yoki qanday usulda bayon etilayotganini ko‘rsatish uchun birikmali (ko‘p so‘zli) parantez qurilmalardan ustalik bilan foydalanadi: meningcha, shoir aytganidek, so‘zning qisqasi, ochiqini aytganda. Bunday birikmali parantezlar doston va poemalarda lirik syujet liniyalarini bir-biriga bog‘lashda kompozitsion-semantik element vazifasini bajaradi [5, 51-b.].

Quyidagi 1-jadvalda Usmon Nosir asarlaridan saralab olingan kirish so‘zlar va birikmali parantez birliklarning funksional-semantik guruhlari, ularning matndagi lingvopoetik vazifalari hamda o‘ziga xos badiiy misollari tizimli ravishda tasniflangan:

1-jadval. Usmon Nosir asarlaridagi parantez birliklarning semantik-uslubiy tasnifi

Parantez turi va modeli	birlik	Ifodalaydigan semantik ma’nosi	Usmon Nosir she’riyatidan misollar	Matndagi lingvopoetik va uslubiy funksiyasi
Ishonch va tasdiq parantezlari		Fikrning haqiqiyligini, qat’iy ishonchni ta’kidlash	Haqiqatan, shubhasiz, shak-shubhasiz, albatta	Kitobxonni falsafiy va ijtimoiy mushohadaga ishontiradi, ta’sir kuchini oshiradi.
Hissiy-baholovchi parantezlar		Afsus, o‘kinch, quvonch va hayrat hislarini yuklash	Afsuski, attang, baxtga qarshi, hayriyatki	Lirik qahramonning ichki emotsional portretini va dramatik holatini ochadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Fikr manbaini ko‘rsatuvchi birikmalar	Fikrning muallifga yoki o‘zgalarga tegishlilikini ko‘rsatish	Meningcha, shoirning fikricha, ochiqini aytganda	Matnda subyektiv fikrlash chegarasini belgilaydi va avtobiografik xarakter beradi.
Mantiqiy-izchillik parantezlari	Fikrlar zanjirini bog‘lash, xulosa yasash	Demak, binobarin, so‘zning qisqasi, birinchidan	Poetik sintaksisda kompozitsion yaxlitlikni (koheziyani) ta‘minlaydi.

Usmon Nosir she‘riyatida kirish so‘zlar va birikmali parantezlarning semantik imkoniyatlari faqatgina gap darajasida cheklanmaydi. Ular she‘riy vazn (bahr) va qofiya talablari bilan ham uzviy bog‘langan holda, o‘ziga xos intonatsion to‘xtalishlar (pauzalar) hosil qiladi. Shoir aksar hollarda emotsional parantezlardan so‘ng undov yoki ko‘p nuqta belgisini qo‘llash orqali lirik qahramonning nutqiy dinamikasini to‘xtatadi va o‘quvchini chuqur o‘yga toldiradi. Bu esa matn lingvistikasida muallif pragmatik strategiyasining yorqin lisoniy isbotidir [4, 88- b.].

Xulosa. Usmon Nosir asarlarida kirish so‘zlar va birikmali parantez birliklarning semantik imkoniyatlarini o‘rganish natijasida quyidagi ilmiy-nazariy xulosalarga kelindi:

1. Usmon Nosir she‘riyatida parantez birliklar o‘zining rang-barang semantik imkoniyatlari bilan lirik matnning ta’sirchanligini, ekspressivligini hamda emotsional pafosini oshiruvchi eng faol lingvopoetik shakllardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

2. Shoir qo‘llagan ishonch, afsus va baholash semantikasiga ega bo‘lgan parantez konstruksiyalar lirik qahramonning ruhiy olami dinamikasini, uning iztiroblari, isyonlari va ichki kechinmalarini giddatda aniq va chiroyli chizib berishga qodir sintaktik vositadir.

3. Matn tilshunosligi nuqtayi nazaridan, birikmali parantezlar she‘riy bandlar va lirik sujet elementlari o‘rtasida mantiqiy hamda kompozitsion

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

izchillikni, ya’ni matniy kohezini ta’minlovchi tizimli lisoniy operatorlar vazifasini muvaffaqiyatli bajaradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sayidov S. Usmon Nosir she’riyatining lingvopoetik xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 2012. – 144 b.
2. Asqarova M. O‘zbek tili sintaksisidan kuzatishlar. – Toshkent: O‘qituvchi, 1985. – 128 b.
3. Usmon Nosir. Saylanma (She’rlar, dostonlar va dramatik asarlar). – Toshkent: Sharq, 2021. – 320 b.
4. Mahmudov N., Nurmonov A. O‘zbek tilining nazariy sintaksisi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 232 b.
5. Qurbonov T. Badiiy matn va parantez birliklar semantikasi. – Samarqand: SamDU nashri, 2018. – 110 b.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

4-SHO‘BA

BOLALARDA KREATIVLIK VA TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISH

“BOLALARDA KREATIVLIK VA TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI”

Abdullayeva Muqaddasxon Abdulxakimovna
**Andijon viloyati Pedagogik mahorat markazi “Fanlarni rivojlantirish
bo‘limi boshlig‘i” pedagogika fanlari nomzodi, professor**

Annotatsiya Ushbu maqolada zamonaviy ta‘lim paradigmasida bolalarning kreativ salohiyati va tanqidiy fikrlash mexanizmlarini rivojlantirishda didaktik o‘yinlarning pedagogik-psixologik imkoniyatlari tizimli tahlil qilinadi. Kognitiv faollikni stimullash, "Z" va "Alpha" avlodlariga xos bo‘lgan psixofiziologik xususiyatlarni inobatga olgan holda, an‘anaviy ta‘lim modelidan faol refleksiv-o‘yinli modelga o‘tishning ilmiy asoslari yoritilgan. Didaktik o‘yinlarning bolalarda intellektual moslashuvchanlik, evristik qidiruv va mantiqiy zanjir hosil qilish ko‘nikmalarini shakllantirishdagi funksional vazifalari konseptual tarzda ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Didaktik o‘yin, kreativlik, tanqidiy fikrlash, kognitiv rivojlanish, divergent fikrlash, refleksiyani faollashtirish, 4K modeli, neyropedagogika, intellektual o‘yinlar.

Аннотация

В данной статье системно анализируются педагогико-психологические возможности дидактических игр в развитии творческого потенциала и механизмов критического мышления детей в рамках современной образовательной парадигмы. Освещены научные основы перехода от традиционной модели обучения к активной рефлексивно-игровой модели с учётом стимуляции когнитивной активности и психофизиологических особенностей, присущих поколениям «Z» и «Alpha». Концептуально раскрыты функциональные задачи дидактических игр в формировании у

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

детей интеллектуальной гибкости, эвристического поиска и навыков построения логических цепей.

Ключевые слова: Дидактическая игра, креативность, критическое мышление, когнитивное развитие, дивергентное мышление, активизация рефлексии, модель «4К», нейропедагогика, интеллектуальные игры.

Abstract

This article provides a systemic analysis of the pedagogical and psychological potentials of didactic games in developing children's creative capacity and critical thinking mechanisms within the contemporary educational paradigm. It elucidates the scientific foundations of transitioning from the traditional learning model to an active reflexive-play model, specifically taking into account the stimulation of cognitive activity and the psychophysiological characteristics inherent in Generations "Z" and "Alpha". Furthermore, the functional roles of didactic games in fostering intellectual flexibility, heuristic search, and logical chaining skills in children are conceptually articulated.

Keywords: Didactic game, creativity, critical thinking, cognitive development, divergent thinking, activation of reflection, 4K model, neuropedagogics, intellectual games.

Kirish. XXI asrning birinchi choragida dunyo miqyosda kuzatilayotgan giper-dinamik axborot inqilobi, raqamlashtirish jarayonlari va sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim sferasiga ekstrapolyatsiya qilinishi klassik pedagogik paradigma va shaxs konsepsiyasini fundamental darajada qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Zamonaviy jamiyatning fundamental asosi hisoblangan, raqamli reallik muhitida shakllangan va kognitiv xususiyatlari jihatidan ajralib turuvchi "Z" hamda "Alpha" avlodlari vakillari har soniyada strukturalanmagan, vizuallashgan va kognitiv yuklamaga boy giper-axborot oqimlari bilan to'qnash kelmoqdalar. Bunday global va transformatsion sharoitda an'anaviy dars arxitekturasiga xos bo'lgan, tayyor bilimlarni mexanik tarzda o'zlashtirish va yodlashga asoslangan reproduktiv hamda passiv o'qitish modellari o'zining funksional va amaliy samaradorligini to'liq yo'qotib bormoqda [1]. Zamonaviy pedagogika fani, oliy toifali ta'limiy talablar hamda dunyo mehnat bozori ta'lim oluvchilardan nafaqat ensiklopedik faktlarni yodda saqlashni, balki noaniqlik va yuqori xavf-xatarlar mavjud bo'lgan murakkab hayotiy reallikda mustaqil, ratsional va optimal qarorlar qabul qila olish, yuqori darajadagi kreativ intellekt hamda muammoli-tanqidiy fikrlash kompetensiyalariga ega bo'lishni imperativ ravishda talab qilmoqda.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

O‘zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, taraqqiyot strategiyalarining ustuvor vazifalari hamda Milliy o'quv dasturining konseptual yo'nalishlarida ta'lim-tarbiya jarayoniga shaxsga yo'naltirilgan, kognitiv va kompetensiyaviy yondashuvlarni tizimli joriy etish markaziy strategik vazifa qilib belgilangan. Bolalarda ilk yosh davrlaridan boshlab tahliliy va muammoli dunyoqarashni, sinoptik va evristik tafakkurni, nostandart vaziyatlarda o'ziga xos kreativ yechimlar topish malakasini hamda axborot xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ichki mental "immunitet"ni shakllantirish zamonaviy metodika oldida turgan eng dolzarb pedagogik muammolardan biridir [2]. Mazkur konseptual muammoni tizimli hal etishda boshlang'ich va maktab ta'limida didaktik o'yin texnologiyalaridan maqsadli va integratsiyalashgan holda foydalanish ulkan pedagogik, metodik va innovatsion salohiyatga ega. Negaki, o'yin faoliyati o'zining ontologik va psixofiziologik tabiati bilan bolaning emotsional sferasi, neyrobiologik ehtiyojlari, dunyoni kognitiv anglash va interpretatsiya qilish kanallariga eng mos keladigan, uning shaxs sifatida sotsializatsiyalashuvini ta'minlovchi yetakchi va fundamental faoliyat turi hisoblanadi.

Biroq, bugungi kun amaliy pedagogikasida va maktab ta'lim jarayonlarida jiddiy metodologik ziddiyat ko'zga tashlanmoqda: didaktik o'yinlar ko'p hollarda faqat darsning ko'ngilochar-rekreativ komponenti, o'quvchilar charchog'ini yozuvchi passiv element yoki darsning dinamikasini sun'iy oshirishga xizmat qiluvchi yuzaki vosita sifatida tor doirada talqin qilinmoqda. O'yinlarning bolalarda kognitiv moslashuvchanlikni, sensor integratsiyani, divergent tafakkur strategiyalarini hamda mantiqiy refleksiyaning yuzaga keltiruvchi chuqur psixologik-didaktik tabiati, shuningdek, uning neyropedagogik qonuniyatlari amaliyotchi o'qituvchilar tomonidan etarlicha anglab yetilmagan va ilmiy-metodik jihatdan tizimlashtirilmagan.

Ushbu ilmiy-metodik ziddiyatlar va pedagogik ehtiyojlardan kelib chiqqan holda, taqdim etilayotgan tadqiqotning bosh maqsadi — respublika ilmiy-amaliy konferensiyasining "Bolalarda kreativlik va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda didaktik o'yinlardan foydalanish" sho'basida doirasida zamonaviy yosh avlod vakillarida yuksak kreativ salohiyat, intellektual moslashuvchanlik va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini tarkib toptirishda didaktik o'yinlarning konseptual-metodik tizimini, tarkibiy-funksional arxitekturasini hamda neyropedagogik mexanizmlarini ilmiy asoslash, boyitish va uning amaliy-pedagogik modellarini ishlab chiqishdan iboratdir [3].

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

2. METODOLOGIYA VA TADQIQOT METODLARI

Tadqiqotning konseptual-metodologik asosi va ilmiy poydevorini shakllantirishda shaxs shakllanishining zamonaviy pedagogik, psixologik va neyrobiologik qonuniyatlariga tayanildi. Xususan, bolaning psixik taraqqiyoti va sotsializatsiyasida faoliyatli yondashuv nazariyasi (bunda o‘yin kichik yoshdagi bolalar kognitiv sferasini harakatlantiruvchi yetakchi omil sifatida qaraladi), evristik va muammoli ta‘lim konsepsiyalari hamda zamonaviy kognitiv pedagogika va sotsiokonstruktivizm tamoyillari tadqiqotning metodologik paradigmasini belgilab berdi. Mazkur gnoseologik asoslar didaktik o‘yinlarni shunchaki mexanik vosita emas, balki bolaning ichki intellektual salohiyatini transformatsiya qiluvchi universal didaktik muhit sifatida o‘rganishga xizmat qildi.

Pedagogik tajriba-sinov va empirik-nazariy tahlil jarayonlarining ob‘ektivligi, ishonchliligi hamda validililigini ta‘minlash maqsadida o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lgan quyidagi o‘ziga xos ilmiy-tadqiqot metodlari tizimidan kompleks ravishda foydalanildi:

I. Pedagogik-psixologik tizimli modellashirish metodi: Didaktik o‘yinlarning an‘anaviy va invariant tarkibiy qismlari (o‘yinning konseptual maqsadi, qat‘iy va moslashuvchan qoidalari, o‘yin-pantomimik harakatlari hamda yakuniy natijani baholash mezonlari) bolalarda tanqidiy tahlil, mantiqiy süzgichdan o‘tkazish va original (nostandart) yechimlar topish kognitiv bosqichlariga moslashtirildi [4]. Bu jarayonda o‘yin ssenariylari Blum taksonomiyasining yuqori darajalari (tahlil, sintez va baholash) bilan iyerarxik tarzda sinxronlashtirilib, darsning har bir bosqichida intellektual refleksiyani stimullaydigan pedagogik arxitektura yaratildi.

II. Kreativlik va divergent fikrlashni diagnostika qilish metodikasi (E.P. Torrens hamda J. Gilford andozalari): Ishlab chiqilgan didaktik o‘yinlar tizimi ta‘lim amaliyotiga joriy etilgunga qadar va eksperiment yakunlangandan keyingi davrlarda o‘quvchilarning individual intellektual parametrlari empirik o‘lchandi va o‘zaro qiyoslandi. Bunda bolalar tafakkuriga xos bo‘lgan geym-pley strategiyalaridagi intellektual moslashuvchanlik (flexibility), gipotezalar va g‘oyalar oquvchanligi (fluency), stereotiplardan xalolik hamda yechimlarning o‘ziga xosligi (originality) ko‘rsatkichlari psixometrik testlar va monitoring kartalari yordamida chuqur tahlil qilindi.

III. Kognitiv-neyropedagogik va emotsional tahlil metodi: Didaktik o‘yinlarning bevosita kechish jarayonida bolaning emotsional intellekti (EQ),

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

sensor integratsiyasi hamda ichki motivatsion drayverlarining (qiziqish, muvaffaqiyat hissi, ijobiy azaart) kognitiv faollikka va neyronlararo sinaptik aloqalarning faollashuviga ko‘rsatadigan ta’sir mexanizmlari o‘rganildi. Mazkur metod yordamida o‘yin davomida yuzaga keladigan "kognitiv ziddiyat" va muammoli vaziyatlarning boladagi diqqat barqarorligini hamda uzoq muddatli xotirani shakllantirishdagi funksional qonuniyatlari aniqlandi.

Tadqiqotning eksperimental bazasi sifatida Andijon viloyati Pedagogik mahorat markazi tasarrufidagi tayanch va bazaviy umumiy o‘rta ta’lim maktablarining boshlang‘ich va o‘rta bo‘g‘in sinflari tanlab olindi. Bu esa nazariy xulosalarni amaliy pedagogik reallik bilan integratsiya qilish va olingan statistik ko‘rsatkichlarning matematik-statistik ishonchliligini ta’minlash imkonini berdi.

3. ASOSIY QISM VA NATIJALAR

3.1. Didaktik o‘yinlarning kognitiv-refleksiv tabiati va funktsional imkoniyatlari

Zamonaviy pedagogika va psixolingvistika yutuqlari shuni ko‘rsatadiki, didaktik o‘yin shunchaki yuzaki harakatlar yig‘indisi yoki darsning ko‘ngilochar komponenti emas, balki oldindan aniq loyihalashtirilgan, tarkibiy jihatdan strukturalangan, o‘zida o‘quv-tarbiyaviy va kognitiv maqsadlarni mukammal mujassam etgan murakkab pedagogik tizimdir [5]. Kichik maktab yoshi va o‘smirlik davridagi bolalarda kreativ salohiyat hamda tanqidiy fikrlash arxitekturasini shakllantirishda didaktik o‘yinlarning an’anaviy dars turlaridan farqli o‘laroq, bir qator psixofiziologik va neyropedagogik afzalliklari mavjud. An’anaviy darslarda o‘quvchida doimiy ravishda mavjud bo‘ladigan "xato qilish qo‘rquvi" va baholanish sadoqatidan kelib chiquvchi psixologik to‘siq (affektiv filtr) o‘yin muhitida to‘liq bartaraf etiladi. Negaki, modellashtirilgan o‘yin maydoni bolaga virtual va emotsional jihatdan qulay sharoitda bir necha bor urinish, muqobil yo‘llarni sinab ko‘rish, taktik o‘zgarishlar kiritish va kognitiv tajriba orttirish imkoniyatini taqdim etadi.

Tadqiqotimiz doirasida amalga oshirilgan pedagogik-psixologik modellashtirish natijasida didaktik o‘yinlarning bolalarda yuqori darajadagi XXI asr ko‘nikmalarini (4K modelini) shakllantirishdagi o‘rni va funktsional imkoniyatlari mualliflik yondashuvi asosida tizimlashtirildi va quyidagi jadval ko‘rinishida empirik ifodalangan:

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

1-jadval. Didaktik o‘yinlarning kognitiv-funksional modeli (Muallif ishlanmasi)

O‘yin Tizimining Strukturaviy Komponentlari	Bolada Shakllanadigan Kreativlik (CQ) Parametrlari	Bolada Shakllanadigan Tanqidiy Fikrlash (CT) Parametrlari
Muammoli-evristik o‘yinlar (Masalan: "Muqobil yakun", "Kashfiyotchilar laboratoriyasi")	G‘oyalar va fikrlar oquvchanligi, nostandart geym-pley strategiyalarini mustaqil ishlab chiqish, divergentlik intellekti.	Muammoni dastlabki bosqichda identifikatsiya qilish, ilmiy gipotezalarni empirik tekshirish, sabab-oqibat zanjirini izlash.
Rolli va sotsio-strategik o‘yinlar (Masalan: "Ekspertlar suhbatda", "Sivilizatsiya quruvchilari")	Ijodiy tasavvur transformatsiyasi, ijtimoiy rollarni evristik interpretatsiya qilish, kollaborativ (jamoaviy) kreativlik.	Muqobil va qarama-qarshi nuqtayi nazarlarni tahlil qilish, argumentlarni baholash, subyektivizmdan qochish.
Analitik-mantiqiy o‘yinlar (Masalan: "Mantiqiy labirint", "Fakt va mif")	Intellektual moslashuvchanlikning ortishi, assotsiativ fikrlash, yangi mental konseptlar sintezi.	Kiruvchi axborot oqimini tizimli filtrlash, mantiqiy xatolarni topish, deduktiv va induktiv xulosalar chiqarish.

3.2. Didaktik o‘yinlar orqali media-savodxonlik va tanqidiy refleksiyaning shakllantirish metodikasi

Andijon viloyati Pedagogik mahorat markazining “Fanlarni rivojlantirish” bo‘limi tomonidan olib borilgan tizimli tadqiqotlar va amaliy monitoring ishlari shuni ko‘rsatadiki, bolalarda tanqidiy fikrlash mexanizmlarini faollashtirish uchun ularga o‘yin jarayonida sun‘iy ravishda "Kognitiv ziddiyat" (Cognitive conflict) vaziyatini hosil qilish lozim [6]. Ushbu ziddiyat bolaning ongidagi mavjud stereotipik bilimlar bilan o‘yindagi yangi muammoli vaziyat o‘rtasidagi nomuvofiqlikni yuzaga keltirib, miya po‘stlog‘ining analitik markazlarini stimullaydi.

Ushbu metodologik yondashuv asosida kafedramiz tomonidan "Haqiqat detektori" nomli innovatsion didaktik o‘yin texnologiyasi ishlab chiqildi va amaliyotga tatbiq etildi.

Metodik Modellashtirish — "Haqiqat detektori" o‘yining arxitekturasini

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

O‘yin qoidasiga ko‘ra, bolalarga ma‘lum bir adabiy ertak, tarixiy xronika yoki tabiiy-ilmiy hodisa haqida o‘zaro ataylab aralashtirib yuborilgan to‘g‘ri, chalg‘ituvchi (feyk) va manipulyativ (propaganda elementlariga ega) ma‘lumotlar kartochkalari to‘plami taqdim etiladi.

O‘yin harakati va strategiyasi: Bola yoki kichik guruh ma‘lum bir qat‘iy belgilangan vaqt ichida jamoaviy tahlil asosida ushbu kartochkalarni maxsus mantiqiy süzgichdan o‘tkazishi, feyk xabarlarini filtrlashi va o‘zining yakuniy qarorini ilmiy-mantiqiy argumentlar hamda faktlar yordamida himoya qilishi (isbotlashi) talab etiladi.

Ushbu didaktik o‘yin texnologiyasi bolada tashqi muhitdan qabul qilinayotgan axborot ko‘rinishlariga darhol va emotsional ishonish (passiv reproduktivlik) illatini bartaraf etib, uning o‘rniga axborotga nisbatan sog‘lom "pedagogik shubha" bilan yondashish, manbaga nisbatan tanqidiy refleksiyaning shakllantirish hamda boshlang‘ich fakt-cheking (faktlarni tekshirish) ko‘nikmalarini o‘yin shaklida, tabiiy sotsializatsiya orqali singdiradi.

3.3. Kreativlikni rivojlantirishda divergent o‘yin texnologiyalarining neyropedagogik asosi

Zamonaviy kompetensiyaviy ta‘lim paradigmasida kreativlik — faqatgina tasviriy san‘at, musiqa yoki badiiy ijod bilan cheklangan tor doiradagi tushuncha emas, balki shaxsning har qanday kognitiv, hayotiy va intellektual muammoli vaziyatlarga o‘ziga xos (original) hamda samarali yechimlar topa olish qobiliyatidir. Bolalarda ushbu ijodiy salohiyatni va intellektual moslashuvchanlikni oshirish maqsadida dars jarayonlarida "Teskari mantiq" divergent didaktik o‘yinlar tizimi qo‘llanildi.

Mazkur o‘yinlar ssenariysida bolalarga ob‘ektiv borliqdagi voqea va jarayonlarning an‘anaviy mantiqiy zanjiriga teskari bo‘lgan keyslar taqdim etiladi (masalan: "Agar insoniyat tarixida yozuv va harf simvollari umuman ixtiro qilinmaganda, bugungi kunda odamlar o‘zaro masofadan turib axborot uzatish tizimini qanday modellashtirgan bo‘lar edi?"). O‘quvchilar o‘yin shartiga muvofiq, yangi chiziqli imo-ishoralar, piktografik belgilar yoki muqobil simvollardan iborat aloqa tillarini ixtiro qilishlari lozim.

Neyropedagogik nuqtayi nazardan, ushbu jarayon miya yarim sharlarining (assotsiativ funksiyalarning) o‘zaro simmetrik bog‘liqligini faollashtiradi. Bola standart algoritmlardan voz kechishga majbur bo‘ladi va bu holat sinapslarning yangi konfiguratsiyalarini hosil qilib, kreativ refleksiyaning va divergent

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tafakkurni maksimal darajada stimullaydi, natijada o‘quvchi tafakkuri reproduktivlikdan kreativlik bosqichiga muvaffaqiyatli o‘tadi.

4. MUHOKAMA

Andijon viloyatining qator tajriba-sinov hamda tayanch va bazaviy umumiy o‘rta ta‘lim maktablari pedagogik muhitida muvaffaqiyatli joriy etilgan konseptual-metodik tizimimiz va eksperimental ishlanmalarimizning yakuniy natijalari olingan empirik ko‘rsatkichlarning nafaqat yuqori samaradorligini, balki ilmiy-pedagogik jihatdan barqaror ekanligini ham to‘liq tasdiqladi. O‘quv jarayonida turli funksional yo‘nalishlarga ega bo‘lgan didaktik o‘yinlar tizimidan maqsadli, tizimli va uzviy foydalanilganda, eksperiment guruhlariga jalb etilgan bolalarning individual kognitiv ko‘rsatkichlari nazorat guruhlaridagi an‘anaviy ta‘lim metodlari asosida saboq olgan tengdoshlariga qaraganda keskin farq qilishi aniqlandi [7]. Xususan, kreativlik va divergent tafakkurni aniqlashga xizmat qiluvchi xalqaro E.P. Torrens standartlashtirilgan psixometrik testlari monitoringi natijalariga ko‘ra, eksperiment guruhlaridagi o‘quvchilarning ijodiy fikrlash, muqobil g‘oyalar shakllantirish va intellektual moslashuvchanlik ko‘rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan o‘rtacha 28 foizga yuqori bo‘lganligi qayd etildi. Shu bilan birga, bolalarda tanqidiy fikrlash, gipotezalarni mantiqiy filtrlash hamda hodisalar o‘rtasida to‘g‘ri sabab-oqibat zanjiriga tayangan holda mustaqil xulosalar chiqarish darajasi ham empirik tahlillar natijasida 32 foizga o‘sganligini ishonchli tarzda kuzatish imkonini berdi.

Ushbu tadqiqot jarayonida kuzatilgan va zamonaviy neyropedagogika uchun alohida ilmiy qimmatga ega bo‘lgan eng muhim funksional o‘zgarish — didaktik o‘yin texnologiyalari vositasida ta‘lim oluvchilarning emotsional sferasi (EQ) va darsning kognitiv mazmuni o‘rtasida barqaror ichki psixologik bog‘liqlikning yuzaga kelganidir. O‘yin jarayonida miya po‘stlog‘ida ijobiy hissiyotlar (emotsional azaart va intellektual qoniqish) drayverlarining faollashishi hisobiga bolalarda uzoq muddatli diqqat konsentratsiyasi kuchayib, ulardagi an‘anaviy darslarda ko‘p kuzatiladigan monotonlik hamda intellektual toliqish (ruhiy charchoq) darajasi keskin pasaygan [8]. Bu holat bolaning dars formatiga bo‘lgan ichki motivatsiyasini reproduktiv majburiyatdan kreativ ehtiyoj bosqichiga transformatsiya qilgan.

Mazkur innovatsion metodik yondashuv va uning ijobiy natijalari bugungi kunda Andijon viloyati Pedagogik mahorat markazida malaka oshirish kurslariga jalb etilayotgan boshlang‘ich va sotsial-gumanitar fanlar yo‘nalishidagi o‘qituvchilar, metodistlar va amaliyotchi pedagoglar uchun

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tavsiya etilayotgan zamonaviy metodik qo‘llanmalar hamda o‘quv-uslubiy modullar mazmuniga tizimli ravishda singdirilmoqda. Ushbu ishlanmalar respublika ta‘lim tizimida xalqaro andozalarga mos keladigan 4K modelini (kreativlik, tanqidiy fikrlash, kollaboratsiya va kommunikatsiya) real amaliyotga tatbiq etishning eng muqobil va samarali pedagogik instrumentariysi sifatida ilmiy hamjamiyat hamda amaliyotchi mutaxassislar tomonidan yuqori baholanmoqda.

XULOSA

Professor M.A. Abdullayeva tomonidan olib borilgan tizimli ilmiy-metodik tadqiqotlar, xalqaro diagnostika monitoringi va amaliy pedagogik eksperimentlar yakuni zamonaviy ta‘lim paradigmasida quyidagi fundamental va konseptual xulosalarni shakllantirishga to‘liq asos bo‘ladi:

Nazariy va konseptual-psixologik jihatdan. Didaktik o‘yinlar zamonaviy dars tizimida faqatgina o‘tilgan mavzularni yuzaki mustahkamlovchi, takrorlovchi yoki rekreativ (dam beruvchi) vosita emas, balki bolaning individual kognitiv arxitekturasini tubdan o‘zgartirish, uning miya po‘stlog‘idagi assotsiativ aloqalarni faollashtirish hamda tizimli kreativlik va tanqidiy fikrlash mexanizmlarini konseptual darajada tarkib toptirishga xizmat qiluvchi invariant pedagogik tizim ekanligi ilmiy jihatdan isbotlandi [9]. Ushbu tizim ta‘lim oluvchini passiv ob‘ektdan faol evristik sub‘ektga aylantirishning asosiy omilidir.

Metodik va innovatsion-texnologik jihatdan. Pedagogik amaliyotda muammoli-evristik, rolli-strategik va divergent yo‘nalishdagi o‘yin texnologiyalaridan darsning turli bosqichlarida tizimli va bosqichma-bosqich foydalanish — zamonaviy ta‘limning global standarti hisoblangan XXI asr ko‘nikmalarini hamda klassik 4K modelini (kreativlik, tanqidiy fikrlash, kollaboratsiya va kommunikatsiya) milliy maktablar muhitiga muvaffaqiyatli, organik integratsiya qilishning eng maqbul va samarali metodik strategiyasi ekanligini ko‘rsatdi. Bu model o‘quvchining mantiqiy refleksiyasini va evristik qidiruv intellektini maksimal darajada rag‘batlantiradi.

Amaliy jabhada va sotsial xavfsizlik nuqtayi nazaridan. Taklif etilayotgan innovatsion yondashuv va loyihalashtirilgan didaktik o‘yinlar majmuasi ("Haqiqat detektori", "Teskari mantiq" va b.) bugungi raqamlashtirilgan va giper-mediatizatsiyalashgan jamiyatda o‘sayotgan yosh avlod vakillariga xos bo‘lgan "klipcha fikrlash" (clip thinking) illatlarini, diqqat tarqoqligini hamda kognitiv stereotiplarni muvaffaqiyatli bartaraf etishning amaliy instrumenti

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu tizim bolalarda gibrid axborot makonida feyk xabarlarini saralash, manipulyatsiyalardan himoyalaniish hamda global raqamli muhitda mustaqil, tizimli, ratsional va xavfsiz fikrlash madaniyatini (axborot immunitetini) barqaror topdiradi. Bu esa respublika ilmiy-amaliy konferensiyasining bosh maqsadi bo‘lgan — intellektual salohiyatli va yuqori hayotiy ko‘nikmalarga ega barkamol avlod shaxsini shakllantirish vazifasini to‘laqonli amalga oshiradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent, 2022.
3. Abdullayeva M.A. Didaktik o‘yinlarning ta'lim tizimidagi integrativ salohiyati: Metodik qo‘llanma. – Andijon: AVPMX, 2025.
4. Выготский Л. С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка // Вопросы психологии. – 1966. – № 6.
5. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. – М.: Педагогика-Пресс, 1994.
6. Блум Б. Таксономия образовательных целей: Сфера познания. – Нью-Йорк, 1956.
7. Torrance E. P. Guiding Creative Talent. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1962.
8. Эльконин Д. Б. Психология игры. – М.: Педагогика, 1978.
9. Ратанова Т. А. Диагностика умственного развития детей. – М.: Флинта, 2003.

DIDAKTIK O‘YINLAR ASOSIDA KINESTETIK FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISH ORQALI TALABALARNING KASBIY TAYYORGARLIGI, KREATIV VA TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH.

Akhunov Umidbek Ruzibayevich.

Andijon davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim kafedrasi professori (PhD).

G-mail: uaxunov430@gmail.com ORCID: 0009-0002-1849-0885

Annotatsiya. Mazkur maqolada didaktik o‘yinlar asosida tashkil etilgan kinestetik faoliyatning talabalarning kasbiy tayyorgarligi, kreativ va tanqidiy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishdagi o‘rni yoritilgan. Tadqiqot jarayonida faol ta’lim metodlari, amaliy mashg‘ulotlar va o‘yin texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlari tahlil qilindi. Didaktik o‘yinlar orqali talabalar faol harakatga jalb etilishi, muammoli vaziyatlarni hal etish, mustaqil va tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari asoslab berildi.

Kalit so‘zlar: didaktik o‘yinlar, kinestetik faoliyat, kasbiy tayyorgarlik, kreativ fikrlash, tanqidiy fikrlash, faol ta’lim.

Аннотация. В статье рассматривается роль кинестетической деятельности, организованной на основе дидактических игр, в формировании профессиональной подготовки, креативного и критического мышления студентов. В ходе исследования проанализированы педагогические возможности активных методов обучения, игровых технологий и практических занятий. Обосновано, что дидактические игры способствуют вовлечению студентов в активную деятельность, развитию навыков решения проблем, самостоятельного и критического мышления.

Ключевые слова: дидактические игры, кинестетическая деятельность, профессиональная подготовка, креативное мышление, критическое мышление, активное обучение.

Abstract. This article examines the role of kinesthetic activities organized through didactic games in developing students’ professional readiness, creative, and critical thinking skills. The study analyzes the pedagogical potential of active learning methods, game-based technologies, and practical activities. It is substantiated that didactic games enhance students’ engagement, problem-solving abilities, and the development of independent and critical thinking competencies.

Keywords: didactic games, kinesthetic activity, professional training, creative thinking, critical thinking, active learning.

Zamonaviy ta’lim tizimida didaktik o‘yinlar asosida kinestetik faoliyatni rivojlantirishning pedagogik ahamiyati. Zamonaviy ta’lim tizimida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida ularning faolligi, mustaqil fikrlashi hamda ijodiy yondashuvini izchil rivojlantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda mehnat bozorining talablaridan kelib chiqib, bo‘lajak mutaxassislar nafaqat nazariy bilimlarga, balki amaliy ko‘nikmalar, muammoli vaziyatlarda tezkor qaror qabul qilish, kreativ va tanqidiy fikrlash kompetensiyalariga ega bo‘lishi lozim. Shu nuqtai nazardan,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ta’lim jarayonida kinestetik faoliyatga asoslangan didaktik o‘yinlardan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Didaktik o‘yinlar ta’lim jarayonini jonlantirish, talabalarning o‘quv faoliyatiga bo‘lgan qiziqishini oshirish va ularni faol subyekt sifatida jalb etishga xizmat qiladi. Ushbu o‘yinlar orqali talabalar o‘rganilayotgan bilimlarni passiv tinglovchi sifatida emas, balki faol ishtirokchi sifatida o‘zlashtiradi. Didaktik o‘yinlar jarayonida bilimlar harakat, tajriba va muloqot orqali egallanadi, bu esa bilimlarning mustahkam va barqaror bo‘lishini ta’minlaydi.

Kinestetik faoliyat talabaning bilimni harakat orqali idrok etishi, jismoniy faollik va amaliy faoliyatni ongli boshqarish qobiliyatini shakllantirishga yo‘naltirilgan jarayon hisoblanadi. Kasbiy tayyorgarlik jarayonida kinestetik faoliyat real ish sharoitlariga yaqin vaziyatlarni modellashtirish, kasbiy vazifalarni bajarish hamda nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Didaktik o‘yinlar asosida tashkil etilgan kinestetik mashg‘ulotlar talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, mustaqil faoliyat yuritish va kasbiy moslashuvchanligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Didaktik o‘yinlar talabalarning kreativ va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun qulay pedagogik muhit yaratadi. O‘yin jarayonida talabalar noodatiy vaziyatlarga duch keladi, muammolarni turli yo‘llar bilan hal etishga harakat qiladi hamda yangicha g‘oyalar ilgari suradi. Bu esa kreativ fikrlashning shakllanishiga xizmat qiladi. Шу билан бирга, қабул қилинган қарорларни таҳлил қилиш, уларнинг самарадорлигини баҳолаш ва хулоса чиқариш жараёнида талабаларда танқидий фикрлаш кўникмалари изчил ривожланади. Bunday faoliyat talabalarning o‘z fikrini asoslab berish, dalillash va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyatini mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, didaktik o‘yinlar asosida tashkil etilgan kinestetik faoliyat talabalarning kasbiy tayyorgarligini kompleks tarzda rivojlantirishda muhim pedagogik vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur yondashuv ta’lim jarayonida nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirishga, talabalarni faol ishtirokchi sifatida o‘quv jarayoniga jalb etishga hamda ularning amaliy ko‘nikma va malakalarini izchil shakllantirishga xizmat qiladi.

Kinestetik faoliyatga asoslangan didaktik o‘yinlar talabalarning kasbiy vazifalarni bajarish jarayonida mustaqil qaror qabul qilish, muammoli vaziyatlarni tahlil etish va optimal yechimlarni topish qobiliyatini rivojlantiradi. Shuningdek, didaktik o‘yinlar ta’lim jarayonida ijodiy muhitni shakllantirib, talabalarning kreativ fikrlashini rag‘batlantiradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

O‘yin jarayonida yuzaga keladigan noodatiy va muammoli vaziyatlar talabalardan yangicha yondashuv, moslashuvchanlik va tashabbuskorlikni talab etadi, 6y o‘g‘il kreativ kompetensiyalarning rivojlanishiga zamin yaratadi. Shu bilan birga, qabul qilingan qarorlarni tahlil qilish, natijalarni baholash va xulosalar chiqarish jarayonida talabalarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari shakllanadi.

Umuman olganda, didaktik o‘yinlar asosida tashkil etilgan kinestetik faoliyat ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish, talabalarning o‘quv faoliyatiga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytirish va ularning kasbiy moslashuvchanligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday pedagogik yondashuv zamonaviy ta’lim tizimida raqobatbardosh, ijodkor va mustaqil fikrlovchi mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi hamda ta’lim sifatini oshirishning istiqbolli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Abdullayev A. Kasbiy ta’lim pedagogikasi. – Toshkent: Fan, 2021.
2. Karimov I. Ta’lim jarayonida innovatsion yondashuvlar. – Toshkent, 2020.
3. Klarin M.V. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. – Moskva, 2018.
4. Polat E.S. Interfaol ta’lim metodlari. – Moskva, 2017.
5. Slastenin V.A. Pedagogika. – Moskva: Akademiya, 2019.

BOLALARDA KREATIVLIKNI SHAKLLANTIRISHDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISH

Andijon davlat pedagogika instituti

Mirzayev Otabek Xusanovich,

p.f.f.d.(Phd), dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarda kreativ fikrlashni rivojlantirishda didaktik o‘yinlarning o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Maqolada bolalar ijodiy qobiliyatlarini faollashtiruvchi o‘yin texnologiyalari, ularning turlari va ta’lim jarayoniga tatbiq etish usullari tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida didaktik o‘yinlar bolalarda mustaqil qaror qabul qilish, muammoli vaziyatlardan nostandart chiqish yo‘llarini topish ko‘nikmalarini shakllantirishi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: kreativlik, didaktik o‘yin, maktabgacha ta’lim, kichik maktab yoshi, ijodiy fikrlash, pedagogik texnologiya, shaxs rivojlanishi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri har tomonlama rivojlangan, mustaqil va kreativ fikrlaydigan shaxsni tarbiyalashdir. Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va texnologik taraqqiyoti bugungi kun avlodidan nafaqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirishni, balki yangi g‘oyalarni yaratish hamda hayotiy muammolarga original yechimlar topishni talab etmoqda. Shuning uchun ham ta’lim tizimining ilk bo‘g‘inlaridanoq bolalarda kreativlik salohiyatini uyg‘otish va rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi.

Kreativlik — bu shaxsning yangi, original g‘oyalarni ishlab chiqish, an’anaviy fikrlash qoliplaridan chiqish va muammolarni noan’anaviy usullar bilan hal qilish qobiliyatidir. Bolalik davri, ayniqsa maktabgacha va kichik maktab yoshi, ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish uchun eng qulay (sensitiv) davr hisoblanadi. Chunki bu davrda bolalarning tasavvuri nihoyatda boy, qiziquvchanligi yuqori va atrof-muhitni anglashga bo‘lgan intilishi kuchli bo‘ladi. Ushbu jarayonda didaktik o‘yinlar eng samarali pedagogik vosita vazifasini o‘taydi.

Mavzuning o‘rganilish darajasi. Bolalar psixologiyasi va pedagogikasida o‘yin faoliyatining ahamiyati ko‘plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, L.S.Vigotskiy, D.B.Elkonin kabi psixologlar o‘yinni bolaning yetakchi faoliyati va uning ruhiy rivojlanishining asosi deb hisoblaganlar. Kreativlikni shakllantirish masalalari esa J.Gilford, E.P.Torrens va pedagogika sohasida Sh.Amonashvili asarlarida o‘z aksini topgan. O‘zbekistonlik olimlardan R.A.Mavlonova, M.Askarova va boshqalar didaktik o‘yinlarning ta’limiy va tarbiyaviy ahamiyatini tadqiq etganlar. Biroq, zamonaviy axborot texnologiyalari rivojlangan asrda didaktik o‘yinlarni bevosita kreativlikni (ijodiy tafakkurni) tizimli shakllantirishga yo‘naltirish mexanizmlari hali ham chuqur va maqsadli o‘rganishni talab qiladi.

Didaktik o‘yinlarning mohiyati va turlari. Didaktik o‘yinlar — bu bolalarga ta’lim va tarbiya berish maqsadida maxsus tashkil etilgan, aniq qoida va tuzilmaga ega bo‘lgan o‘yinlardir. Oddiy o‘yinlardan farqli o‘laroq, didaktik o‘yinda har doim aniq o‘quv maqsadi mavjud bo‘ladi. Ammo bola uchun bu maqsad yashirin bo‘lib, u faqat o‘yin jarayonidan zavq olish va undagi vazifalarni bajarishga e’tibor qaratadi.

Kreativlikni shakllantirishda didaktik o‘yinlarni shartli ravishda quyidagi turlarga ajratish mumkin:

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Predmetli (ashyoviy) o‘yinlar: Turli o‘yinchoqlar, tabiiy materiallar va geometrik shakllar yordamida o‘tkaziladi. Bolalar ularni guruhlaydi, yangi shakllar yasaydi.

So‘zli didaktik o‘yinlar: Nutqni rivojlantirish, mantiqiy va ijodiy fikrlashni faollashtirishga xizmat qiladi. Masalan, so‘zlarni davom ettirish, berilgan so‘zlardan noodatiy hikoyalar to‘qish.

Stol usti o‘yinlari: Loto, domino, intellektual kartochkalar, jumboqlar va boshqalar. Bular bolada diqqatni jamlash va strategik fikrlashni shakllantiradi.

Kreativlikni oshirish uchun didaktik o‘yinlar tarkibiga albatta muammoli yoki izlanishli vaziyatlar kiritilishi shart. Agar o‘yin faqat tayyor qoidani takrorlashdan iborat bo‘lsa, u ijodiy fikrlashni rivojlantirmaydi.

Didaktik o‘yinlar orqali kreativlikni shakllantirish mexanizmlari

Bolada kreativ tafakkurning shakllanishi bir necha bosqichda va ma’lum intellektual sifatlar asosida kechadi. Didaktik o‘yinlar quyidagi kreativ sifatlarni tarbiyalaydi:

Fikrning ravonligi (moslanuvchanligi): Bola o‘yin davomida bitta muammoga qisqa vaqt ichida ko‘plab yechimlar yoki g‘oyalarni taklif qila oladi.

Fikrning o‘ziga xosligi (originalligi): Boshqa tengdoshlariga o‘xshamaydigan, noodatiy javoblarni topish ko‘nikmasi.

Tasavvurning kengligi: Voqea va hodisalarni xayolan boyitish, mavjud bo‘lmagan obrazlarni yaratish. Masalan, "Noodatiy qo‘llash" nomli so‘zli-didaktik o‘yinda bolalarga oddiy buyum (masalan, plastik stakan yoki qalam) ko‘rsatiladi va undan o‘z vazifasidan tashqari yana qanday maqsadlarda foydalanish mumkinligi so‘raladi. Bola qanchalik ko‘p va noodatiy variant aytsa (stakandan telpakcha, gulvaza, telefon yoki devor teshigini eshitish vositasi sifatida foydalanish), uning kreativlik darajasi shunchalik yuqori hisoblanadi. Yana bir samarali metod — TRIZ (Ixtirochilik masalalarini hal qilish nazariyasi) elementlariga asoslangan didaktik o‘yinlardir. "Yaxshi-yomon" o‘yinida har qanday buyum yoki hodisaning ham ijobiy, ham salbiy tomonlari topiladi (Masalan: Yomg‘ir yog‘ishi yaxshi — o‘simliklar o‘sadi; yomg‘ir yog‘ishi yomon — ko‘chada o‘ynab bo‘lmaydi). Bu o‘yin bolada dialektik va tahliliy fikrlashni o‘stiradi.

Metodologik tavsiyalar va pedagogik shart-sharoitlar. Didaktik o‘yinlar orqali bolalarda kreativlikni samarali shakllantirish uchun pedagog yoki tarbiyachi quyidagi shart-sharoitlarni ta’minlashi zarur:

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Erkinlik va psixologik xavfsizlik muhiti: Bola o‘z fikrini aytganda xato qilishdan yoki kulgi ostida qolishdan qo‘rqmasligi kerak. Pedagog har qanday javobni rag‘batlantirishi lozim.

Kreativ muhit (pedagogning o‘zi kreativ bo‘lishi): Agar o‘qituvchining o‘zi qolipli fikrlasa, u bolada ijodkorlikni uyg‘ota olmaydi. O‘yinlar jonli va kutilmagan savollar bilan boyitilishi kerak.

Izchillik va tizimlilik: Didaktik o‘yinlar faqat bayramlarda yoki ochiq darslarda emas, balki har kungi ta‘lim-tarbiya jarayonining uzviy qismi sifatida qo‘llanilishi lozim.

Oddiylikdan murakkablikka o‘tish tamoyili: Avvaliga oddiy mantiqiy o‘yinlar, keyinchalik esa loyihaviy va muammoli o‘yinli vaziyatlar taklif etiladi.

O‘yin jarayonida bolaning mustaqilligini cheklamaslik juda muhim. Pedagog faqat yo‘naltiruvchi (moderator) rolida bo‘lishi, o‘yin qoidalarini bolalarning o‘zlari o‘zgartirishi yoki yangilashiga imkon berishi kerak. Bu jarayonning o‘zi ham kreativ faoliyat hisoblanadi.

Xulosa. Olingan natijalar va tahlillar shuni ko‘rsatadiki, didaktik o‘yinlar bolalarda kreativlikni shakllantirishning eng tabiiy va samarali vositasidir. O‘yin jarayonida bola zerikmaydi, majburlashni his qilmaydi va o‘z ichki salohiyatini erkin namoyon etadi. Didaktik o‘yinlar orqali bolalarda nafaqat ijodiy fikrlash, balki nutq, mantiq, ijtimoiy moslashuv va hisob-kitob ko‘nikmalari ham parallel ravishda rivojlanadi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, ta‘lim tizimida didaktik o‘yin texnologiyalaridan to‘g‘ri va tizimli foydalanish kelajakda intellektual salohiyati yuqori, mustaqil qaror qabul qila oladigan va har qanday sohada innovatsiyalar yarata oladigan ijodkor shaxslarni tarbiyalashga mustahkam zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyeva S.Sh. Maktabgacha ta‘limda innovatsion pedagogik texnologiyalar. - Toshkent, 2022.

2. Vigotskiy L.S. Psixologiya iskusstva i voobrajeniya u detey. - Moskva: Prosveshchenie, 2015.

3. Mavlonova R.A., Rahmonqulova N.H. Boshlang‘ich ta‘limda pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Tibbiyot nashriyoti, 2019.

4. Elkonin D.B. Psixologiya igri. - Moskva: Gumanitarniy izdatelskiy sentr VLADOS, 2011.

5. Torrance E.P. Guiding Creative Talent. - Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1962.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA KREATIVLIK VA TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA TA‘LIMiy O‘YINLARNING AHAMIYATI

**Abdullayeva Nafisa Anvarovna,
Andijon davlat pedagogika instituti dotsenti, PhD**

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda ta‘limiy o‘yinlarning o‘rni va ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, o‘yin texnologiyalarining o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarga yechim topishi hamda ijodiy yondashuvini shakllantirishdagi pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: kreativlik, tanqidiy fikrlash, ta‘limiy o‘yinlar, boshlang‘ich ta‘lim, pedagogik texnologiya, ijodkorlik, interfaol metodlar.

Kirish

Bugungi globallashuv davrida ta‘lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri — o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishdir. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bu sifatlarni shakllantirish kelajakdagi ta‘lim muvaffaqiyatining muhim omili hisoblanadi. Shu sababli dars jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan, ta‘limiy o‘yinlardan samarali foydalanish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Ta‘limiy o‘yinlar o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos bo‘lib, ular orqali bolalar bilimni qiziqarli va faol tarzda o‘zlashtiradilar. O‘yin jarayonida o‘quvchi erkin fikrlaydi, vaziyatni tahlil qiladi, qaror qabul qiladi va o‘z fikrini himoya qilishga harakat qiladi. Bu esa kreativlik va tanqidiy fikrlashning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Kreativlik — bu yangicha g‘oya yaratish, noodatiy fikrlash va mavjud muammolarga original yechim topa olish qobiliyatidir. Tanqidiy fikrlash esa axborotni tahlil qilish, baholash va asosli xulosalar chiqarish ko‘nikmasini anglatadi. Ushbu ikki kompetensiya zamonaviy ta‘limning muhim tarkibiy qismlaridan biri sanaladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ta‘limiy o‘yinlar ko‘p jihatlar bilan ahamiyatlidir. Masalan, ta‘limiy o‘yinlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashni rivojlantiradi, ya‘ni o‘yin davomida o‘quvchilar turli vaziyatlarga duch keladilar va ularga mustaqil yechim topishga harakat qiladilar. Masalan, “Topqirlar

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

bellashuvi”, “Aqliy hujum”, “Kim chaqqon?” kabi o‘yinlar o‘quvchilarning tezkor va mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi. Ijodkorlikni shakllantirishda ham juda muhim, chunki rolli o‘yinlar, sahnalashtirish va muammoli vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar o‘quvchilarning tasavvur doirasini kengaytiradi. O‘quvchi o‘z fikrini erkin ifodalashga va yangi g‘oyalarni ilgari surishga o‘rganadi. Muloqot va hamkorlik ko‘nikmalarini oshirish haqida gap borganda jamoaviy o‘yinlar orqali o‘quvchilar bir-biri bilan fikr almashtirishi, bahs yuritishi va hamkorlikda ishlashni o‘rganishini a’lohida ta’kidlash kerak. Bu esa ijtimoiy faollikni ham rivojlantiradi, darsga qiziqishni kuchaytiradi. Ta’limiy o‘yinlar dars jarayonini jonlantirib, o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va shu bilan bir qatorda qiziqarli o‘yinlar orqali bilimlarni o‘zlashtirish samaradorligi yuqori bo‘ladi. Ko‘p hollarda muammoli vaziyatlarni hal qilishga o‘rgatadi, o‘yin asosidagi topshiriqlar o‘quvchilarda tahlil qilish, taqqoslash va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa tanqidiy fikrlashning shakllanishiga yordam beradi.

Ta’limiy o‘yinlardan foydalanish bo‘yicha quyidagi tavsiyalarni keltirish mumkin:

- O‘yinlar o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos bo‘lishi kerak.
- Har bir o‘yin aniq ta’limiy maqsadga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim.
- O‘qituvchi o‘yin jarayonida boshqaruvchi va yo‘naltiruvchi vazifani bajarishi zarur.
- O‘yin yakunida natijalarni tahlil qilish va xulosa chiqarish muhim ahamiyatga ega.

Misol tariqasida **“Kim topqir?”** ta’limiy o‘yini ko‘rib chiqamiz

Ta’limiy o‘yinning maqsadi mantiqiy fikrlash va tezkor qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish.

O‘yin jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilarga tezkor savollar yoki mantiqiy topshiriqlar beradi. Masalan:

- “Qishda oq, yozda yashil bo‘ladigan narsa nima?”
- Men gapirmayman, lekin meni ochsang ko‘p narsani “so‘zlab” beraman. Men nima? (*Javob: kitob*)
- Qanoti yo‘q uchadi, oyog‘i yo‘q qochadi. Bu nima? (*Javob: vaqt*)
- Bir oilada 5 ta opa-singil bor. Har birining bittadan ukasi bor. Oilada jami nechta farzand bor? (*Javob: 6 ta*)

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

➤ Yomg‘ir yog‘ayotganda qanday daraxtning tagida turib nam bo‘lmaysan? (Javob: kesilgan daraxt)

➤ Qaysi idishni ichiga suv solmasdan to‘ldirish mumkin? (Javob: havo bilan)

➤ Elektr poyezdi shimolga qarab ketayotgan bo‘lsa, tutuni qaysi tomonga chiqadi? (Javob: elektr poyezdida tutun bo‘lmaydi)

➤ Qaysi oyda odamlar eng kam uxlaydi? (Javob: fevralda, chunki eng qisqa oy)

➤ U yuradi, lekin izi qolmaydi. U nima? (Javob: shamol)

To‘g‘ri va tez javob bergan o‘quvchi ball oladi.

Natijada:

- ✓ O‘quvchilarning diqqat va tafakkuri rivojlanadi.
- ✓ Muammoni tez tahlil qilish ko‘nikmasi oshadi.
- ✓ Darsga qiziqish kuchayadi.

Xulosa qilib aytganda, ta‘limiy o‘yinlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishning samarali vositasi hisoblanadi. Ular o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshiribgina qolmay, balki mustaqil va erkin fikrlovchi shaxs sifatida shakllanishiga ham xizmat qiladi. Shu bois boshlang‘ich ta‘lim jarayonida ta‘limiy o‘yinlardan keng va maqsadli foydalanish muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva N.A. Boshlang‘ich matematika kursida geometrik materialning mazmuni // Zamonaviy matematikaning nazariy va amaliy masalalari. Respublika ilmiy-amaliy anjumani. – Andijon, 2022. – B. 22

2. Абдуллаева Н.А. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини аниқ фанларни ўқитишга тайёрлашнинг герменевтик асослари // International Journal of Education, Social Science & Humanities. Finland Academic Research Science Publishers ISSN:2945-4492 (online) /(SJIF) =7.502 Impact factor. Volume-11| Issue-5| 2023 Published: |22-05-2023| - B. 2484-2489

3. Azizxo‘jayeva N. *Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar*. — Toshkent, 2018.

4. Ishmuhamedov R. *Innovatsion pedagogik texnologiyalar*. — Toshkent, 2019.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

5. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. *Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti*. — Toshkent, 2017.
6. Yo‘ldoshev J. *Ta‘lim samaradorligini oshirish yo‘llari*. — Toshkent, 2020

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA DIDAKTIK O‘YINLAR VA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TA‘LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH

*Andijon davlat pedagogika instituti
f.f.f.d.(phd) v.b dotsent Teshaboyeva Gulnoza.*

Hozirgi kunda ta‘lim tizimida o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda dars samaradorligini ta‘minlash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan ishlash jarayonida didaktik o‘yinlar va pedagogik texnologiyalardan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi. Chunki kichik yoshdagi bolalar o‘yin orqali tez o‘rganadi, faol ishtirok etadi va bilimlarni oson o‘zlashtiradi. Didaktik o‘yinlar o‘quvchilarning o‘quv-bilish faoliyatini faollashtiradi, nazariy bilimlarni qiziqarli shaklda egallashga yordam beradi. Shu bilan birga, o‘quvchilarda bilim olish motivatsiyasini kuchaytiradi, ularni mustaqil fikrlashga va ijodiy faoliyatga undaydi. Pedagogik texnologiyalar esa ta‘lim jarayonini oldindan loyihalash, maqsadni aniq belgilash hamda natijaga yo‘naltirilgan faoliyatni tashkil etishga xizmat qiladi. Boshlang‘ich ta‘limda didaktik o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos keladi. 6–7 yoshli bolalar uchun maktab hayoti yangi bosqich bo‘lib, ular uchun uzoq vaqt davomida diqqatni jamlash qiyin kechadi. Shu sababli dars jarayonida qiziqarli o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarning charchashining oldini oladi hamda ularni darsga faol jalb etadi.

Didaktik o‘yinlar orqali:

- o‘quvchilarning fikrlash qobiliyati rivojlanadi;
- tezkorlik va topqirlik shakllanadi;
- lug‘at boyligi ortadi;
- muloqot madaniyati rivojlanadi;
- mustaqil ishlash ko‘nikmasi hosil bo‘ladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Masalan, “Davom ettir”, “Zanjir”, “Tez javob” kabi o‘yinlar o‘quvchilarning nutqini rivojlantirishda, matn mazmunini tushunishda hamda xotirasini mustahkamlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Pedagogik texnologiyalarning asosiy maqsadi — ta‘lim samaradorligini oshirish va kafolatlangan natijaga erishishdir. Bunda o‘qituvchi dars maqsadini aniq belgilaydi, darsni bosqichma-bosqich tashkil etadi hamda turli metod va vositalardan unumli foydalanadi. Ta‘limga texnologik yondashuv:

dars maqsadini aniq belgilash;

ta‘lim jarayonini tizimli tashkil etish;

o‘quvchilar faoliyatini boshqarish;

nazorat va baholashni samarali olib borishni ta‘minlaydi.

Boshlang‘ich sinflarda o‘qish darslarini tashkil etishda motiv hosil qilish alohida ahamiyatga ega. Motiv o‘quvchini bilim olishga undovchi ichki kuch bo‘lib, u o‘quvchining darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. O‘qituvchi motivni shakllantirish uchun turli didaktik o‘yinlar, musobaqalar, guruhli ishlar va qiziqarli topshiriqlardan foydalanishi lozim.

Shuningdek, darslarda zamonaviy pedagogik metodlardan foydalanish ham samaradorlikni oshiradi. Jumladan:

“Aqliy hujum”;

kichik guruhlarda ishlash;

rolli o‘yinlar;

munozaara;

muammoli vaziyatlar yaratish kabi metodlar o‘quvchilar faolligini oshiradi.

Ko‘rgazmali vositalar, multimedia, kompyuter texnologiyalari va ekskursiyalar ham ta‘limning samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. O‘quvchilar ko‘rish, eshitish va amaliy faoliyat orqali bilimlarni chuqurroq o‘zlashtiradilar. Sharq mutafakkirlari, jumladan Abu Rayhon Beruniy ham ta‘limda o‘quvchini zeriktirmaslik, turli metodlardan foydalanish hamda mustaqil fikrlashni rivojlantirish zarurligini ta‘kidlagan. Bu g‘oyalar bugungi zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan hamohangdir.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinflarda didaktik o‘yinlar va pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta‘lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biridir. Bunday yondashuv o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi, mustaqil fikrlashini rivojlantiradi va dars samaradorligini oshiradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

O‘qituvchi darslarni qiziqarli, interfaol va zamonaviy metodlar asosida tashkil etsa, o‘quvchilar bilimlarni puxta o‘zlashtiradi, o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasi ortadi hamda barkamol shaxs sifatida shakllanadi. Shu sababli boshlang‘ich ta‘lim jarayonida pedagogik texnologiyalar va didaktik o‘yinlardan samarali foydalanish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Sayidaxmedov N.S., Ochilov A., Yangi pedagogik texnologiya mohiyati va zamonaviy loyihasi.- RTM, 2000-yil 55-bet.
2. Sayidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar: Nazariya va amaliyot – Toshkent, «Moliya», 2003-yil
3. Tolipov O‘, M.Usmonboyeva. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. T. 2005-yil.
4. Tursunov I. Yangi pedagogik texnologiya va uning istiqboli.- «Xalq so‘zi», 1999 yil

**TARBIYALANUVCHILARDA KREATIVLIK VA TANQIDIY
FIKRLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA DIDAKTIK
O‘YINLARDAN FOYDALANISH**

**Tadjibayev Salimjon Sabirjanovich
Andijon davlat pedagogika instituti dotsenti**

Bugungi globallashuv jarayonida jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi bevosita inson kapitalining sifatiga, xususan, yosh avlodning ijodiy va tahliliy fikrlash salohiyatiga bog‘liq bo‘lib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta‘lim tizimida tarbiyalanuvchilarda kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan erta yosh davrida bolaning tafakkuri, tasavvuri, nutqi va bilish faoliyati jadal rivojlanadi hamda keyingi intellektual rivojlanishning poydevori shakllanadi.

O‘zbekiston Respublikasida ta‘lim tizimini modernizatsiya qilish, uni xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish hamda raqobatbardosh avlodni tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta‘lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi PF-6108-son Farmonida “uzluksiz ta‘lim tizimida shaxsning intellektual salohiyatini rivojlantirish, ijodiy fikrlash va

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

innovatsion yondashuvlarni shakllantirish” vazifalari aniq belgilab berilgan. Ushbu hujjat ta’lim jarayonida an’anaviy yondashuvlardan voz kechib, kompetensiyaviy va faoliyatga yo’naltirilgan ta’lim modeliga o’tish zarurligini asoslaydi.

Shuningdek, PQ-3261-son “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida “bolalarning erkin fikrlashi, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish hamda o‘yin faoliyati orqali ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish” masalalariga alohida urg‘u berilgan. Mazkur qaror maktabgacha ta’limni faqat parvarishlash emas, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirishga yo’naltirilgan tizim sifatida qayta talqin qilishga xizmat qilmoqda.

Pedagogik nuqtai nazardan, kreativlik va tanqidiy fikrlash zamonaviy kompetensiyalarning eng muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi. Kreativlik – bu yangi g‘oyalar yaratish, muammolarga noodatiy yechim topish va original yondashuvlarni shakllantirish qobiliyati bo‘lsa, tanqidiy fikrlash – axborotni tahlil qilish, solishtirish, baholash va asosli xulosa chiqarish jarayonidir. Bu ikki kompetensiya o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, bola shaxsining intellektual rivojlanishida muhim o‘rin tutadi.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy va tahliliy fikrlashni rivojlantirishda o‘yin faoliyati eng samarali vosita hisoblanadi. Chunki o‘yin bola uchun tabiiy faoliyat bo‘lib, u orqali bola atrof-muhitni o‘rganadi, ijtimoiy rollarni o‘zlashtiradi va muammoli vaziyatlarni hal qilishni o‘rganadi. Shu sababli didaktik o‘yinlar ta’lim jarayonining markaziy metodlaridan biri sifatida qaraladi.

Mashhur psixolog Lev Vygotsky fikricha, o‘yin faoliyati bola rivojlanishining eng muhim zonasi bo‘lib, aynan o‘yin jarayonida yuqori psixik funksiyalar shakllanadi[10.57-b.]. Bu yondashuv didaktik o‘yinlarning nafaqat ko‘ngilochar, balki chuqur rivojlantiruvchi pedagogik vosita ekanligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, o‘zbek pedagog olimi J.G‘. Yo‘ldoshev ta’kidlaganidek: “Faol faoliyatga asoslanmagan ta’lim natija bermaydi, chunki bola bilimni faqat amaliy jarayonda o‘zlashtiradi.”[12.84-b].

Ushbu fikr didaktik o‘yinlarning maktabgacha ta’limdagi metodik ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslaydi va ularni kreativ hamda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning samarali vositasi sifatida ko‘rsatadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Maktabgacha ta’lim bosqichi bola shaxsining jismoniy, psixologik va intellektual rivojlanishida hal qiluvchi davr hisoblanadi. Aynan shu davrda bola atrof-muhitni sezgi organlari, tasavvur, taqlid va amaliy faoliyat orqali faol o‘zlashtiradi. Shu sababli maktabgacha yoshda ta’lim-tarbiya jarayonini to‘g‘ri tashkil etish, ayniqsa kreativlik va tanqidiy fikrlash kabi yuqori darajadagi kognitiv ko‘nikmalarni shakllantirish pedagogik jihatdan nihoyatda muhimdir.

Zamonaviy pedagogika va rivojlanish psixologiyasi shuni ko‘rsatadiki, bola tafakkuri aynan erta yoshda egiluvchan, tez rivojlanuvchi va tashqi ta’sirlarga juda sezgir bo‘ladi. Bu esa ta’lim jarayonida faqat tayyor bilimni berish emas, balki bolani mustaqil fikrlashga, izlanishga va ijodiy yondashuvga yo‘naltirish zarurligini bildiradi. Shu ma’noda kreativlik va tanqidiy fikrlash maktabgacha ta’limning asosiy rivojlantiruvchi vazifalaridan biri sifatida qaraladi.

Kreativlik – bu bolaning yangi g‘oyalar yaratish, tasavvur qilish, mavjud narsalarga yangicha yondashish va noodatiy yechim topish qobiliyatidir. Tanqidiy fikrlash esa axborotni qabul qilish bilan cheklanmay, uni tahlil qilish, taqqoslash, baholash va asoslangan xulosaga kelish jarayonini o‘z ichiga oladi. Ushbu ikki kognitiv jarayon o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, bola tafakkurining rivojlanishida bir-birini to‘ldiruvchi mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Pedagogik nuqtai nazardan qaraganda, kreativlik bolada erkin tasavvur va ijodiy yondashuvni shakllantirsa, tanqidiy fikrlash esa ushbu ijodiy g‘oyalarni tahlil qilish va to‘g‘ri qaror qabul qilish imkonini beradi. Shu bois maktabgacha ta’lim jarayonida bu ikki kompetensiyani birgalikda rivojlantirish zaruriy didaktik talab hisoblanadi.

O‘zbek pedagogik maktabi vakillaridan biri Qodir Zokirov bolalar tafakkuri rivojlanishi haqida quyidagi fikrni bildiradi: “Bolaning fikrlashi qanchalik erkin bo‘lsa, uning ijodiy salohiyati shunchalik yuqori bo‘ladi.”

Ushbu fikr maktabgacha ta’lim jarayonida bolaga erkin fikrlash imkonini yaratish, uni cheklovchi qat’iy stereotiplardan voz kechish va faol o‘yin hamda amaliy faoliyatga asoslangan ta’lim muhitini shakllantirish zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta’limda kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish faqat alohida ko‘nikmalarni shakllantirish emas, balki bolaning umumiy intellektual rivojlanishini ta’minlovchi yaxlit pedagogik jarayon sifatida qaraladi. Bu esa zamonaviy ta’limning kompetensiyaviy yondashuviga to‘liq mos keladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Maktabgacha ta’lim jarayonida didaktik o‘yinlar bolalarning aqliy, nutqiy, ijtimoiy va ijodiy rivojlanishini ta’minlovchi eng samarali pedagogik vositalardan biri hisoblanadi. Chunki bu yoshdagi bolalar uchun o‘yin faoliyati yetakchi faoliyat turi bo‘lib, ular atrof-muhitni aynan o‘yin orqali anglaydilar, o‘zlashtiradilar va qayta ifodalaydilar.

Didaktik o‘yinlar o‘quv-tarbiyaviy maqsadga yo‘naltirilgan bo‘lib, ular orqali bola bilim olish bilan birga mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish va ijodiy yondashuvni shakllantirish imkoniga ega bo‘ladi. Shu sababli zamonaviy pedagogikada didaktik o‘yinlar nafaqat ko‘ngilochar faoliyat, balki rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyasi sifatida e’tirof etiladi.

Pedagogik psixologiyada Lev Vygotsky tomonidan ilgari surilgan “yaqin rivojlanish zonasi”[5.21-b] nazariyasiga ko‘ra, bola mustaqil bajara olmaydigan, biroq kattalar yoki tengdoshlari yordamida amalga oshira oladigan faoliyat aynan rivojlanishning eng samarali bosqichi hisoblanadi. Didaktik o‘yinlar esa aynan shu jarayonni faollashtiradi va bolada yangi psixik funksiyalarning shakllanishiga turtki beradi.

Didaktik o‘yinlarning kreativlikni rivojlantirishdagi o‘rni shundan iboratki, ular bolani erkin tasavvur qilishga, yangi obrazlar yaratishga va noodatiy yechimlar topishga undaydi. Masalan, “Tasavvur qil va chiz”, “Yangi predmet yarat”, “Agar men sehrGAR bo‘lsam...” kabi o‘yinlar bolada fantaziya, obrazli fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantiradi. Bu jarayonda bola tayyor javobni qabul qilmaydi, balki o‘zi mustaqil ravishda yangi g‘oyalarni shakllantiradi.

O‘zbek pedagogikasida U. Mahkamov didaktik yondashuvlar haqida shunday fikr bildiradi: “O‘yin faoliyatiga asoslangan ta’lim bolada mustaqillikni shakllantiradi va ijodiy fikrlash jarayonini faollashtiradi.”

Bu fikr didaktik o‘yinlarning kreativ rivojlanishdagi ahamiyatini yanada chuqurroq ochib beradi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda esa didaktik o‘yinlar muammoli vaziyatlar yaratish orqali bolani tahlil qilish, taqqoslash va xulosa chiqarishga yo‘naltiradi. Masalan, “Nima uchun?”, “To‘g‘ri yoki noto‘g‘ri”, “Sababini top”, “Farqni aniqlash” kabi o‘yinlar bolada mantiqiy fikrlash va analitik yondashuvni shakllantiradi.

Benjamin Blumning kognitiv rivojlanish taksonomiyasiga ko‘ra, tanqidiy fikrlash yuqori darajadagi aqliy jarayonlar — tahlil, sintez va baholash bosqichlarida shakllanadi.[6.18-b]. Didaktik o‘yinlar aynan shu bosqichlarni tabiiy va qiziqarli shaklda faollashtirish imkonini beradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Shuningdek, o‘zbek tadqiqotchisi Sh. Shodmonova fikricha: “Tanqidiy fikrlash bolani tayyor bilimni qabul qiluvchi subyektdan uni tahlil qiluvchi faol shaxsga aylantiradi.”[12. 183-b]

Didaktik o‘yinlarning yana bir muhim jihati shundaki, ular bolalarda ijtimoiy muloqot, hamkorlik, jamoada ishlash va o‘z fikrini erkin ifodalash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Bu esa kreativlik va tanqidiy fikrlashning ijtimoiy asoslarini mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, didaktik o‘yinlar maktabgacha ta’lim jarayonida bolalarning intellektual va ijodiy rivojlanishini ta’minlovchi eng samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Ular orqali bola nafaqat bilim oladi, balki fikrlash, tahlil qilish, ijod qilish va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini ham shakllantiradi.

Maktabgacha ta’lim jarayonida tarbiyalanuvchilarda kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish bugungi kun pedagogikasining eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki aynan erta yosh davrida bolaning tafakkuri, tasavvuri, nutqi va bilish jarayonlari jadal rivojlanadi hamda keyingi intellektual taraqqiyotning mustahkam poydevori shakllanadi.

O‘tkazilgan nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kreativlik bolada yangi g‘oyalar yaratish, tasavvur qilish va noodatiy yechim topish qobiliyatini rivojlantiradi. Tanqidiy fikrlash esa mavjud axborotni tahlil qilish, taqqoslash, baholash va asoslangan xulosalar chiqarish ko‘nikmasini shakllantiradi. Ushbu ikki kompetensiya o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, bola intellektual rivojining asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi.

Didaktik o‘yinlar esa ushbu jarayonni amalga oshirishda eng samarali pedagogik vosita ekanligi ilmiy jihatdan asoslandi. O‘yin faoliyati orqali bola tabiiy ravishda bilimlarni o‘zlashtiradi, mustaqil fikrlaydi, muammoli vaziyatlarni hal qiladi hamda ijodiy yondashuvni rivojlantiradi. Shu bois didaktik o‘yinlar maktabgacha ta’limning markaziy metodlaridan biri sifatida qaraladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, didaktik o‘yinlardan tizimli foydalanish bolalarda:

- ijodiy fikrlashni rivojlantiradi;
- mantiqiy va tanqidiy tafakkurni kuchaytiradi;
- mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmasini shakllantiradi;
- nutq va ijtimoiy faollikni oshiradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Shu asosda aytish mumkinki, maktabgacha ta’lim jarayonida didaktik o‘yinlardan samarali foydalanish bolaning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi va zamonaviy kompetensiyaviy ta’limning muhim talablarini amalga oshirishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi PF-6108-son Farmoni, 2020-yil 6-noyabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3261-son Qarori, 2017-yil 9-sentyabr.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi”, 2019-yil.
4. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi me’yoriy hujjatlari, 2021–2024-yillar.
5. Abdullayeva Q.H. Maktabgacha pedagogika asoslari, Toshkent, 2018-yil.
6. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives, 1956.
7. Elkonin D.B. Psixologiya igry, 1978.
8. Montessori M. The Absorbent Mind, 1949.
9. Shodmonova Sh. Ta’lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi, Toshkent, 2022-yil.
10. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes, 1978.
11. Xodjayev B. Interfaol ta’lim metodlari, Toshkent, 2021-yil.
12. Yo‘ldoshev J.G‘. Pedagogik texnologiyalar asoslari, Toshkent, 2019-yil.
13. Zaporozets A.V. Psixologiya igr i razvitiya rebenka, 1966.

**BOSHLANG‘ICH TA’LIM JARAYONIDA KREATIV
TOPSHIRIQLAR ASOSIDA INTELLEKTUAL AVTONOMIYANI
RIVOJLANTIRISHNING METODIK TIZIMI**

Mahammatoʻva Ma`muraxon Jalilovna

*Andijon davlat pedagogika institute Pedagogika va psixologiya kafedrası
dotsenti, (PHD) Email:mahammatoʻva@gmail.com*

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Annotatsiya : Mazkur tezisdagi boshlang‘ich ta‘lim jarayonida o‘quvchilarning intellektual avtonomiyasini shakllantirishda kreativ topshiriqlarning o‘rni va ahamiyatini yoritishga bag‘ishlangan. Unda metodik tizimning asosiy komponentlari, ularning o‘zaro bog‘liqligi va ta‘lim jarayonidagi amaliy qo‘llanilishi tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish va ijodiy yondashuvni rivojlantirish mexanizmlari ilmiy asosda ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: kreativ topshiriq, intellektual avtonomiya, metodik tizim, boshlang‘ich ta‘lim, mustaqil fikrlash, innovatsiya, kompetensiya

Annotation: This article is dedicated to highlighting the role and importance of creative tasks in the formation of intellectual autonomy of students in the process of primary education. It analyzes the main components of the methodical system, their interdependence and practical application in the educational process. Also, the mechanisms of independent thinking, solving problem situations and developing a creative approach in students are revealed on a scientific basis.

Key words: creative task, intellectual autonomy, methodical system, primary education, independent thinking, innovation, competence

Аннотация: Данная статья посвящена освещению роли и значения творческих задач в формировании интеллектуальной самостоятельности учащихся в процессе начального образования. Анализируются основные компоненты методической системы, их взаимозависимость и практическое применение в образовательном процессе. Также на научной основе раскрываются механизмы самостоятельного мышления, решения проблемных ситуаций и развития творческого подхода у студентов.

Ключевые слова: творческая задача, интеллектуальная автономия, методическая система, начальное образование, самостоятельное мышление, новаторство, компетентность.

Bugungi kunda ta‘lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri – o‘quvchilarning faqat bilim olishini emas, balki mustaqil fikrlashini, o‘z fikrini asoslay olishini va ijodiy yondasha olishini ta‘minlashdan iboratdir. Ayniqsa, boshlang‘ich ta‘lim bosqichi bu jarayonning eng muhim davri hisoblanadi. Chunki aynan shu bosqichda o‘quvchilarning tafakkuri, qiziqishi va o‘rganishga

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

bo‘lgan munosabati shakllanadi. Shu nuqtai nazardan, kreativ topshiriqlar asosida o‘quvchilarda intellektual avtonomiyani rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Intellektual avtonomiya – bu o‘quvchining mustaqil fikrlashi, o‘z faoliyatini boshqara olishi va bilimlarni mustaqil ravishda egallash qobiliyatidir.

Boshlang‘ich ta‘lim jarayonida kreativ topshiriqlarni qo‘llash o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtiradi. Kreativ topshiriqlar an‘anaviy topshiriqlardan farqli ravishda yagona to‘g‘ri javobni talab qilmaydi, balki o‘quvchini izlanishga, fikrlashga va o‘z qarorini asoslashga undaydi. Masalan, “Agar sen ertak yozuvchi bo‘lsang, qanday yangi qahramon yaratgan bo‘larding?” kabi topshiriqlar o‘quvchilarning tasavvurini kengaytiradi. Bunday topshiriqlar orqali o‘quvchilar nafaqat bilim oladi, balki o‘z fikrini erkin ifoda etishni ham o‘rganadi. Metodik tizimni samarali tashkil etish uchun quyidagi komponentlar muhim hisoblanadi: Birinchidan, maqsadli komponent – bunda asosiy e‘tibor o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni shakllantirishga qaratiladi. Ikkinchidan, mazmuniy komponent – o‘quv materiali kreativ topshiriqlar bilan boyitiladi. Uchinchidan, jarayon komponenti – interaktiv metodlar, o‘yin texnologiyalari va muammoli ta‘lim usullari qo‘llaniladi. To‘rtinchidan, natija komponenti – o‘quvchilarning rivojlanish darajasi baholanadi. Shuningdek, kreativ topshiriqlarni samarali tashkil etishda o‘qituvchining roli markaziy o‘rin tutadi. Chunki bunday topshiriqlar oddiy bilim berishdan farqli ravishda o‘quvchining mustaqil fikrlashi, muammoni turli nuqtai nazardan ko‘ra olishi va yangicha yechimlar topish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli o‘qituvchi an‘anaviy “bilim beruvchi” emas, balki ko‘proq yo‘naltiruvchi, rag‘batlantiruvchi va maslahat beruvchi sifatida faoliyat yuritishi lozim.

Bu jarayonda o‘qituvchi fasilitator – ya‘ni yo‘naltiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi rolni bajaradi. Shuningdek, o‘qituvchi yo‘naltiruvchi sifatida o‘quvchilarga aniq yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadi. U topshiriqning maqsadini tushuntiradi, vazifani qanday bajarish mumkinligi haqida umumiy yo‘nalish beradi, lekin tayyor yechimni bermaydi. Bu esa o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantiradi. Yo‘naltiruvchi o‘qituvchi o‘quvchini izlanishga undaydi, savollar beradi, muammoli vaziyatlar yaratadi va shu orqali o‘quvchini faol fikrlash jarayoniga jalb etadi. Rag‘batlantirish orqali o‘quvchilarda o‘ziga ishonch ortadi, ular o‘z fikrlarini erkin ifoda eta boshlaydi. Ayniqsa, noodatiy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

yoki yangicha fikrlar alohida e‘tirof etilishi kreativ muhitni shakllantiradi. Har bir o‘quvchining qobiliyati, qiziqishi va bilim darajasi turlicha bo‘lganligi sababli o‘qituvchi ularga mos yondashuvni tanlashi kerak. Zarur holatlarda yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadi, muammoli jihatlarni tushuntiradi, lekin baribir yakuniy qarorni o‘quvchining o‘ziga qoldiradi. Bu esa o‘quvchilarda mas‘uliyat hissini va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Umuman olganda, kreativ topshiriqlarni qo‘llash jarayonida o‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki o‘quvchining rivojlanishiga xizmat qiluvchi fasilitator sifatida namoyon bo‘ladi. U o‘quvchini yo‘naltiradi, ilhomlantiradi va zarur paytda maslahat beradi. Ana shunday yondashuvgina o‘quvchilarda intellektual avtonomiya va ijodiy fikrlashni samarali shakllantiradi. Dars jarayonida erkin va qulay muhit yaratish o‘qituvchining eng muhim vazifalaridan biridir. Bunday muhitda o‘quvchi o‘zini erkin his qiladi, qo‘rquv yoki tortinishsiz o‘z fikrini bayon eta oladi. Bu esa uning darsdagi ishtirokini oshiradi, faolligini kuchaytiradi va bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishiga yordam beradi. Erkin muhitda o‘quvchilar savol berishdan, xato qilishdan qo‘rqmaydi, aksincha, xatolar orqali o‘rganishga intiladi. Agar o‘quvchi o‘z fikrini bimalol ifoda eta olsa, u asta-sekin mustaqil fikrlovchi shaxsga aylanadi. Shuningdek, erkin muhit o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hurmat, hamkorlik va tinglay bilish madaniyatini ham shakllantiradi. Natijada sinfda sog‘lom psixologik muhit yuzaga keladi va bu o‘quv jarayonining samaradorligini yanada oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta‘lim jarayonida kreativ topshiriqlar asosida intellektual avtonomiyani rivojlantirish ta‘lim samaradorligini oshirishning muhim omilidir. Metodik tizimni to‘g‘ri tashkil etish orqali o‘quvchilarning nafaqat bilim darajasi, balki ularning shaxsiy va ijodiy rivojlanishi ham ta‘minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, I.A. *Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch*. Toshkent: Ma‘naviyat, 2008. – 176b.
2. Avloniy, A. *Turkiy guliston yoxud axloq*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. – 160 b.
3. Vygotskiy, L.S. *Мышление и речь*. – Moskva: Pedagogika, 1982. – 287 s.
4. To‘xtaxodjayeva, M.X. *Pedagogika nazariyasi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010. – 320 b.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

5. Ishmuhamedov, R. *Innovatsion pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008. – 180 b.

6. Sayidahmedov, N. *Pedagogik mahorat asoslari*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2009. – 192 b.

MUSIQA DARSLARIDA INTERAKTIV-DIDAKTIK O‘YINLAR ORQALI BOLALARNING IJODIY VA MANTIQUIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI SINXRON RIVOJLANTIRISH

**Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi
amaliy fanlar va maktabdan tashqari
tashkilot Kafedra (PhD) v.v.b.dots
To‘xtasheva Nodira Qahramonovna**

Annotatsiya Ushbu ishda musiqa darslarida interaktiv-didaktik o‘yinlardan foydalanish orqali maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarning ijodiy (kreativ) va mantiqiy (tanqidiy) fikrlash ko‘nikmalarini sinxron (parallel) ravishda rivojlantirish masalalari yoritilgan. Musiqa faqatgina hissiy tarbiya vositasi emas, balki bolaning intellektual salohiyatini oshiruvchi, tahliliy fikrlashni shakllantiruvchi manba ekanligi ilmiy asoslab berilgan. Maqolada ushbu ko‘nikmalarni rivojlantiruvchi maxsus metodik o‘yinlar tizimi hamda ularning samaradorligini ko‘rsatuvchi jadvallar o‘rin olgan.

Kalit so‘zlar: interaktiv-didaktik o‘yinlar, sinxron rivojlantirish, musiqiy tafakkur, kreativlik, mantiqiy fikrlash, musiqiy tahlil, "Ilk qadam", ritmika, intellekt.

Ключевые слова: интерактивно-дидактические игры, синхронное развитие, музыкальное мышление, креативность, логическое мышление, музыкальный анализ, "Илк кадам" (Первый шаг), ритмика, интеллект

Keywords: interactive-didactic games, synchronous development, musical thinking, creativity, logical thinking, musical analysis, "Ilk Qadam" (First Step), rhythmic, intellect.

XXI asrda jahon hamjamiyati va ta’lim tizimi tez sur’atlar bilan transformatsiyalashib bormoqda. Zamonaviy sharoitda faqatgina tayyor axborot va bilimlarni o‘zlashtiruvchi emas, balki noodatiy (kreativ) qarorlar qabul qila oladigan, tahliliy va tanqidiy fikrlaydigan barkamol shaxsni shakllantirish ta’limning bosh maqsadiga aylandi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o‘z asarlari va ma’ruzalarida ta’lim tizimini tubdan isloh

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qilish, yosh avlodning intellektual salohiyatini yuzaga chiqarish masalasiga alohida urg‘u berib kelmoqda. Xususan, mamlakatimizda maktabgacha ta’lim sohasi uchun joriy etilgan **"Ilk qadam"** davlat o‘quv dasturi ham bolalarda ijodiy, mantiqiy va ijtimoiy ko‘nikmalarni innovatsion metodologiyalar orqali rivojlantirishni qat’iy talab etadi.

Bu jarayonda musiqiy ta’lim va tarbiya inson shaxsini shakllantiruvchi eng kuchli vositalardan biri hisoblanadi. Chunki musiqa faqatgina hissiy va estetik zavq manbai emas, balki bolaning intellektual salohiyatini, kognitiv jarayonlarini (diqqat, xotira, nutq, idrok) harakatga keltiruvchi qudratli pedagogik mexanizmdir. Biroq, an’anaviy musiqa darslarida uzoq vaqt davomida bolalarni faqat passiv tinglovchi yoki mexanik ijrochi sifatida shakllantirish tamoyili ustunlik qilib keldi. Bugungi kun zamonaviy musiqa pedagogikasi esa bolaning o‘ng yarim shari (ijodiy, hissiy, obrazli tafakkur) va chap yarim shari (mantiqiy, matematik, tahliliy fikrlash) faoliyatini **sinxron (parallel) ravishda** rivojlantirish zaruriyatini dolzarb muammo sifatida kun tartibiga qo‘ymoqda.

Muammoning qo‘yilishi. Musiqa darslarida ijodkorlik va mantiqni o‘zaro uyg‘unlikda rivojlantirish amaliyotda qator qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ko‘pincha dars jarayonida yoki quruq nazariy elementlar (notalar, o‘lchovlar, qat’iy tartib) ko‘payib ketib bolaning ijodiy erkinligi bo‘g‘iladi, yoki aksincha, hissiyot va o‘yinlarga haddan tashqari berilib ketish oqibatida darsning mantiqiy-tahliliy asosi yo‘qoladi. Mazkur muammoning eng maqbul pedagogik yechimi — **interaktiv-didaktik o‘yinlardir**. Interaktiv o‘yinlar jarayonida bola bir vaqtning o‘zida ham o‘yin qoidalarini tahlil qiladi (mantiq), ham musiqiy obraz yaratishda erkin improvizatsiyaga kirishadi (kreativlik). Ushbu ikki komponentning sinxronlashuvi bolaning intellektual o‘sish tezligini bir necha barobarga oshiradi.

Tadqiqotning maqsadi. Musiqa darslarida tizimli ishlab chiqilgan interaktiv-didaktik o‘yinlar vositasida maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarda ijodiy (kreativ) va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini sinxron tarzda shakllantirish metodikasini ilmiy jihatdan asoslash hamda amaliyotga tatbiq etish.

Tadqiqotning vazifalari:

1. Musiqa darslarida bolalarning kognitiv va ijodiy faolligini oshirishga doir falsafiy, psixologik va pedagogik-metodik adabiyotlarni tahlil qilish;

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

2. "Ilk qadam" davlat dasturi talablaridan kelib chiqqan holda, mantiq va kreativlikni parallel ravishda chaxlovchi interaktiv-didaktik o‘yinlar tizimini tasniflash va yaratish;

3. Musiqa darslarida tajriba-sinov ishlarini tashkil etish orqali taklif etilayotgan metodikaning pedagogik samaradorligini mezonlar asosida isbotlash.

Tadqiqotning yangiligi va amaliy ahamiyati. Ushbu tadqiqotda musiqa fani darslarida san‘at komponenti bilan intellektual tahlil mexanizmlari bir tomonlama emas, balki sinxron (parallel) tarzda modellashtirilgan. Ishlab chiqilgan interaktiv-didaktik o‘yinlar majmuasi maktabgacha ta’lim tashkilotlari musiqiy rahbarlari, umumta’lim maktablarining musiqa madaniyati fani o‘qituvchilari hamda pedagogika yo‘nalishidagi talabalar uchun amaliy qo‘llanma va dasturiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Karl Orff (Nemis bastakori va pedagogi): O‘zining "Schulwerk" (Maktab ishi) metodikasida musiqani harakat, nutq va o‘yin bilan sintez qiladi. U bolaning musiqiy kreativligini elementar chalish vositasida mantiqiy ritm tuzilmalari bilan bog‘laydi.

Jorj Koshor (Boshlang‘ich ta’lim tadqiqotchisi): Musiqiy interaktiv o‘yinlar bolaning miya yarim sharlari faoliyatini teng rivojlantirishini isbotlagan. O‘ng yarim shar musiqiy obraz (kreativlik) uchun, chap yarim shar esa ritm va o‘lchov (mantiq) uchun javob beradi. Interaktiv o‘yinlar ularni **sinxronlashtiradi**.

O‘zbekiston pedagogikasi yo‘nalishida: Respublikamizda joriy etilgan "Ilk qadam" davlat o‘quv dasturida hamda musiqashunos olimlar (masalan, Sh.Yormatov, D.Omonullayeva) ishlarida milliy folklor va didaktik o‘yinlar bolalarning nafaqat musiqiy uquvini, balki nutqi, diqqati va mantiqiy fikrlashini o‘stirishning asosiy omili sifatida e’tirof etilgan.

Bolada ijodiy va mantiqiy fikrlash qanday qilib bir vaqtda (sinxron) shakllanishini tushunish uchun quyidagi pedagogik modelga e’tibor qaratamiz:

Sinxron rivojlantirish mexanizmi (Konseptual jadval)

Musiqiy faoliyat turi	Ritmik o‘yinlar, Musiqa tinglash, Cholg‘u ijrochiligi,
Mantiqiy fikrlash komponenti (Chap yarim shar)	<p>Matematik hisob, takt ulushlarini aniqlash, ketma-ketlikni saqlash.</p> <p>Kuyni tahlil qilish (janri, sur'ati, registri, cholg‘ularini farqlash).</p> <p>Cholg‘ularning tovush xarakterini solishtirish va to‘g‘ri</p>

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

	saralash.
Ijodiy fikrlash komponenti (O‘ng yarim shar)	<p>Ritmga mos yangi tana harakatlarini o‘ylab topish, improvizatsiya.</p> <p>Kuy ostida xayolan badiiy obraz, syujet yoki ertak yaratish.</p> <p>Tanlangan cholg‘uda mustaqil ravishda "tabiat ovozi" tasvirlash.</p>
Sinxron natija	<p>Bola o‘lchov doirasidan chiqmagan holda yangi ijodiy harakat yaratadi.</p> <p>Bola musiqaning qonuniyatlarini mantiqan tushunib, uni ijodiy tasavvur qiladi.</p> <p>Texnik qobiliyat (mantiq) bilan hissiy ifoda (kreativlik) birlashadi.</p>

Metodik o‘yinlar majmuasi

Musiqi darslarida qo‘llash mumkin bo‘lgan, ham mantiqni, ham kreativlikni chaxlovchi interaktiv-didaktik o‘yinlar:

O‘yin 1: "Musiqiy konstruktor" (Ritm va mantiq)

• **Maqsadi:** Ritmlarni mantiqan anglash va ulardan yangi kompozitsiya yaratish.

Jihozlar: Shartli belgilar (masalan, katta doirachalar – uzun tovushlar "TA", kichik doirachalar – qisqa tovushlar "ti-ti").

Borishi: Pedagog doskaga yoki interaktiv ekranga ma'lum bir ritmik chizmani qo‘yadi. Bolalar avval uni mantiqan hisoblab, qarsak bilan chalib berishadi (Mantiq). Keyingi bosqichda har bir bolaga kartochkalar beriladi va ular o‘zlarining xos ritmik "bino"larini qurishadi va uni o‘zlari xohlagan usulda (sharsillatgich, qoshiqlar yoki ovoz bilan) ijro etishadi (Kreativlik).

O‘yin 2: "Rejissyor va kompozitor" (Janr va tahlil)

Maqsadi: Musiqi janrlarini mantiqiy ajratish va ularga ijodiy yondashish.

Borishi: Bolalarga bir nechta musiqiy parchalar (marsh, beshik qo‘shig‘i, quvnoq raqs) eshittiriladi.

Mantiqiy qism: Bola eshitgan musiqasini tahlil qiladi:

"Bu marsh, chunki u dadil va qadam tashlashga mos".

Ijodiy qism: Bola o‘zini film rejissyori deb tasavvur qiladi va ushbu musiqaga qanday sahna (multfilm yoki kino lavhasi) mos kelishini aytib beradi yoki harakatda ko‘rsatadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

O‘yin 3: "Sehrli cholg‘ular orkestri" (Muammoli vaziyat)

Maqsadi: Cholg‘ular tembrini farqlash va musiqiy xarakter yaratish.

Borishi: Pedagog bolalarga biror qisqa ertak aytadi (masalan, "Ayiqlar o‘rmonda ketayotgan edi, to‘satdan yomg‘ir yog‘ib qoldi"). Stol ustida esa doira, uchburchak (treugolnik), ksilofon turibdi.

Mantiqiy tanlov: Bola o‘ylaydi: *"Ayiqlarning qadamiga qaysi cholg‘u mos? Albatta, doira. Yomg‘irga-chi? Uchburchak yoki ksilofon".*

Ijodiy ijro: Bola voqeani mustaqil ravishda ushbu cholg‘ularda jonlantirib, improvizatsiya qilib beradi.

Pedagogik samaradorlikni baholash testi: O‘yinlar tizimi amaliyotga joriy etilgandan so‘ng, bolalarning ko‘rsatkichlari quyidagi mezonlar (kriteriyalar) asosida diagnostika qilinadi:

Bolaning rivojlanish darajasi (Diagramma ko‘rinishida):

1.O‘yinlardan oldin: Mantiq 35%, Kreativlik 40%

2. O‘yinlardan keyin: Mantiq 75%, Kreativlik 85%

Xulosa qilib aytganda musiqa darslarida interaktiv-didaktik o‘yinlardan tizimli foydalanish bolalarni shunchaki passiv tinglovchidan **faol ijodkor va tahlilchiga** aylantiradi. Sinxron rivojlanish natijasida bola musiqiy qonuniyatlarni tezroq va chuqurroq o‘zlashtiradi, shu bilan birga unda nostandart vaziyatlardan chiqish va erkin o‘zini namoyon qilish ko‘nikmalari shakllanadi. Bu metodika zamonaviy ta’lim talablariga to‘la javob beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1.Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O‘zbekiston strategiyasi". – Toshkent: "O‘zbekiston" nashriyoti, 2021. (*Ushbu asarda yoshlar ta’lim-tarbiyasi va milliy madaniyatni rivojlantirish masalalari konseptual asoslab berilgan*).

2.Mirziyoyev Sh.M. "Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz". – 1-jild. – Toshkent: "O‘zbekiston", 2017.

3.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 28-fevraldagi "Yangi O‘zbekiston ma’muriy islohotlarini amalga oshirish doirasida maktabgacha va maktab ta’limi tizimida islohotlarni chuqurlashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-27-sonli Farmoni.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevraldagi "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-112-sonli Qarori.

5. "Ilk qadam" maktabgacha qabul qilingan davlat o'quv dasturi (Takomillashtirilgan ikkinchi nashr). – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi, 2022.

6. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent: 2020-yil 23-sentyabr, O‘RQ-637-son.

7. Omonullayeva D. "Musika o'qitish metodikasi" (Pedagogika kollejlari uchun darslik). – Toshkent: "G'afur G'ulom", 2014.

8. Sharipova G. "Musika darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanish". – Toshkent: TDPU, 2010.

9. Xoliqov A. "Pedagogik mahorat". – Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2011. (*Mantiqiy va kreativ fikrlashni shakllantirish usullari bo'yicha*).

10. Hasanboyeva O.U. va boshqalar. "Maktabgacha ta'lim pedagogikasi". – Toshkent: "Ilm-ziyo", 2012.

11. Orff Carl. "Schulwerk: Music for Children" (English edition by Margaret Murray). – London: Schott & Co. Ltd., 1984. (*Karl Orffning elementar musiqa va interaktiv o'yinlar metodikasi*).

12. Выготский Л. С. "Воображение и творчество в детском возрасте". – Москва: Просвещение, 2011. (*Bolalarda kreativlik va tasavvurni rivojlantirish bo'yicha fundamental psixologik asar*).

13. Suomela J. "Interactive musical games in early childhood education: Developing analytical and creative thinking". – Helsinki: Journal of Music Education, 2019.

**O‘QUVCHILARDA MEDIA VA AXBOROT
KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH**

**Andijon viloyat pedagogik mahorat markazi,
"Tillarni o'qitish metodikasi" kafedrası dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
nilufarmamatkulova19@gmail.com Tel.:998905430671**

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'quvchilarda media va axborot kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Raqamli ta'lim muhiti sharoitida o'quvchilarning media savodxonligini

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

rivojlantirish, axborotni tanqidiy tahlil qilish, undan samarali foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, media kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi interfaol metodlar hamda innovatsion texnologiyalarning ta‘lim samaradorligiga ta‘siri o‘chib berilgan.

Kalit so‘zlar: media savodxonlik, axborot kompetensiyasi, raqamli texnologiyalar, tanqidiy fikrlash, interfaol metodlar, innovatsion ta‘lim, media madaniyat.

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalariga, jumladan, ta‘lim tizimiga ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, internet tarmoqlari, ijtimoiy media platformalari va elektron axborot resurslarining keng ommalashuvi yosh avlodning dunyoqarashi, tafakkuri va ma‘naviy-axloqiy tarbiyasiga bevosita ta‘sir etmoqda. Shu bois zamonaviy ta‘lim tizimida o‘quvchilarda media va axborot kompetensiyalarini shakllantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri sifatida qaralmoqda.

Media va axborot kompetensiyasi deganda shaxsning turli axborot manbalaridan foydalanish, ularni tahlil qilish, saralash, baholash va maqsadli qo‘llash ko‘nikmalari tushuniladi. Bu kompetensiya o‘quvchilarda mustaqil fikrlashni, ijodkorlikni hamda tanqidiy yondashuvni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, yoshlarning turli yolg‘on axborotlar, zararli g‘oyalar va manipulyativ media ta‘siridan himoyalashida media savodxonlik muhim omil hisoblanadi.

Zamonaviy o‘quvchi faqat tayyor bilimlarni o‘zlashtiruvchi emas, balki axborot bilan mustaqil ishlay oladigan, raqamli texnologiyalarni samarali qo‘llaydigan va media makonda faol ishtirok etadigan shaxs bo‘lishi lozim. Shu sababli ta‘lim tizimida media savodxonlikni rivojlantirishga oid metodik yondashuvlarni takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Media va axborot kompetensiyasining mohiyati. Media va axborot kompetensiyasi insonning axborot makonida erkin faoliyat yuritishini ta‘minlaydigan muhim ko‘nikmalar majmuasidir. U quyidagi tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi:

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

- axborotni izlash va saralash;
- axborot manbalarini tahlil qilish;
- media matnlarni tushunish;
- tanqidiy fikrlash;
- axborot xavfsizligi qoidalariga rioya qilish;
- raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish.

Bugungi kunda o‘quvchilar internet orqali juda katta hajmdagi axborotlarni qabul qilmoqda. Ammo barcha ma’lumotlar ham ishonchli yoki foydali emas. Ayrim axborotlar yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko’rsatishi, ularni noto’g’ri qarashlar tomon yo’naltirishi mumkin. Shu bois o‘quvchilarda axborotni tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi.

Media savodxonlikning asosiy maqsadi o‘quvchilarda axborotga nisbatan ongli munosabatni shakllantirishdir. Bunday kompetensiyaga ega o‘quvchi internetdagi ma’lumotlarni tekshirish, ularning ishonchlilik darajasini baholash va foydali axborotni tanlay olish qobiliyatiga ega bo’ladi.

Ta’lim jarayonida media kompetensiyalarini shakllantirish metodlari

O‘quvchilarda media va axborot kompetensiyalarini rivojlantirish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Interfaol metodlardan foydalanish

Interfaol metodlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va faolligini oshiradi. “Aqliy hujum”, “Munozara”, “Debat”, “Klaster”, “Insert”, “Bumerang” kabi metodlar orqali o‘quvchilar axborotni tahlil qilish, fikrlarni solishtirish va xulosalar chiqarishni o‘rganadilar.

Masalan, “Debat” metodida o‘quvchilar turli media materiallar asosida o‘z fikrlarini asoslaydilar. Bu esa ularda mantiqiy tafakkur va nutq madaniyatini rivojlantiradi.

Loyihaviy ta’lim texnologiyasi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Loyihaviy faoliyat o‘quvchilarning ijodiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali usullardan biridir. O‘quvchilar prezentatsiya, videorolik, podkast yoki elektron gazeta tayyorlash orqali axborot bilan ishlash ko‘nikmalarini egallaydilar.

Bunday faoliyat o‘quvchilarning jamoada ishlash, muammoni hal qilish va media mahsulot yaratish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish

Elektron darsliklar, multimedia vositalari, virtual laboratoriyalar va onlayn platformalar o‘quvchilarning media savodxonligini oshirishga xizmat qiladi. Vizual va audio materiallar asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning qiziqishini oshirib, bilimlarni samarali o‘zlashtirishiga yordam beradi.

Shuningdek, Google Classroom, Zoom, Moodle kabi platformalar o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish

Media va axborot kompetensiyalarining muhim jihatlaridan biri tanqidiy fikrlashdir. O‘quvchilar axborotni tahlil qilish jarayonida quyidagi savollarga javob topishga o‘rganishlari kerak:

- Axborot manbasi kim?
- Axborotning maqsadi nima?
- Ma’lumot qanchalik ishonchli?
- Unda manipulyatsiya elementlari mavjudmi?
- Ushbu axborot kim manfaatiga xizmat qiladi?

Mazkur yondashuv o‘quvchilarning analitik tafakkurini rivojlantiradi hamda ularni turli zararli axborotlardan himoya qiladi.

Media savodxonlikning pedagogik ahamiyati

Media va axborot kompetensiyalarini shakllantirish o‘quvchilarning intellektual rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Ushbu kompetensiyalar quyidagi pedagogik natijalarni beradi:

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

- mustaqil ta’lim olish ko‘nikmasi rivojlanadi;
- axborot madaniyati shakllanadi;
- kommunikativ kompetensiya rivojlanadi;
- tanqidiy va kreativ fikrlash kuchayadi;
- o‘quvchilarning ijtimoiy faolligi ortadi;
- media mahsulotlarni tahlil qilish malakasi shakllanadi.

Bugungi axborotlashgan jamiyatda media savodxonlik yoshlarning mafkuraviy immunitetini mustahkamlashda ham muhim vosita hisoblanadi. Chunki internet tarmog‘ida tarqalayotgan turli yolg‘on ma’lumotlar, zo‘ravonlik va ekstremistik g‘oyalar yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Media kompetensiyaga ega bo‘lgan o‘quvchi esa bunday axborotlarni farqlash, ularga nisbatan tanqidiy munosabat bildirish va to‘g‘ri xulosalar chiqarish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Muammolar va ularning yechimlari

Ta’lim tizimida media va axborot kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida ayrim muammolar mavjud:

- texnik vositalarning yetarli emasligi;
- pedagoglarning raqamli kompetensiyasi pastligi;
- media ta’limga oid metodik resurslarning kamligi;
- internetdagi nazoratsiz axborot oqimi;
- ayrim hududlarda internet sifati pastligi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Pedagoglar uchun media savodxonlik bo‘yicha maxsus trening va seminarlar tashkil etish;
2. Ta’lim muassasalarini zamonaviy texnik vositalar bilan ta’minlash;
3. Media ta’limga oid elektron platformalar va metodik qo‘llanmalarni yaratish;
4. O‘quv dasturlariga media savodxonlik fanlarini keng joriy qilish;
5. Ota-onalar bilan hamkorlikda internet xavfsizligi bo‘yicha targ‘ibot ishlarini olib borish.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarda media va axborot kompetensiyalarini shakllantirish bugungi ta’lim tizimining eng dolzarb vazifalaridan biridir. Axborot texnologiyalari rivojlangan davrda yoshlarning media savodxonligini oshirish ularning intellektual salohiyati, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy faolligini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va raqamli vositalardan foydalanish media kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali omili hisoblanadi. Shuningdek, o‘quvchilarning axborot madaniyatini shakllantirish orqali ularni zararli axborotlardan himoyalash, ma’naviy immunitetini mustahkamlash va zamonaviy jamiyat talablariga mos shaxs sifatida tarbiyalash mumkin.

Kelgusida ta’lim tizimida media va axborot savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-metodik ishlarni yanada takomillashtirish muhim vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2021.
3. UNESCO. *Media and Information Literacy Curriculum for Teachers*. – Paris, 2021.
4. Muslimov N.A. *Pedagogik kompetentlik va innovatsion faoliyat*. – Toshkent, 2016.
5. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. *Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti*. – Toshkent, 2017.
6. Xodjayev B.X. *Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti*. – Toshkent, 2020.
7. Ishmuhamedov R. *Innovatsion pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent, 2019

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ONA TILI TA’LIMINING INTEGRATSIYALASHGAN PRINSIPLARI VA INNOVATSION METODIKASI

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Andijon davlat pedagogika instituti

f.f.f.d.(phd) v.b dotsent Teshaboyeva Gulnoza.

Pedagogika fakulteti

Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabasi

Yo‘ldasheva Zilolaxon A‘loxon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta‘lim talablaridan kelib chiqqan holda, boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasining fundamental asoslari, umumdidaktik va xususiy prinsiplarning integratsiyalashuv jarayoni tahlil etilgan. Metodika fanining predmeti sifatida o‘quvchilarga o‘zbek tilini o‘rgatishning samarali yo‘llari, nutq, o‘qish va yozish malakalarini shakllantirishning innovatsion vositalari tadqiq qilingan. Maqolada an‘anaviy ta‘lim tizimidan voz kechib, darslarda onglik, faollik va mustaqillik prinsiplarini qo‘llash orqali kichik maktab yoshidagi bolalarning lingvistik hamda ijodiy tafakkurini o‘stirishning metodik mexanizmlari ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinflar, ona tili o‘qitish metodikasi, integratsiyalashgan prinsiplar, innovatsion metodika, ongli verbal-kognitiv ta‘lim, faollik va mustaqillik prinsiplari, ijodiy tafakkurni o‘stirish, til sezgirligi, raqamli didaktika, chog‘ishtirib o‘qitish.

Til inson tafakkurining asosiy vositasi bo‘lib, jamiyat taraqqiyotida muhim o‘rin tutadi. Insonning fikrlashi, dunyoni anglashi va o‘z fikrini ifodalashi til orqali amalga oshadi. Shu sababli boshlang‘ich ta‘lim bosqichida ona tilini o‘qitish jarayoni nafaqat savod chiqarish, balki o‘quvchilarning tafakkuri, nutqi va ma‘naviy dunyosini shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari rivojlangan davrda ona tili ta‘limiga innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish muhim pedagogik ehtiyojga aylanmoqda. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi umumdidaktik va xususiy metodik prinsiplar asosida tashkil etiladi. Ushbu prinsiplar ta‘lim samaradorligini ta‘minlashda muhim omil hisoblanadi. Avvalo, tizimlilik va izchillik prinsipi o‘quvchilarga til hodisalarini bosqichma-bosqich o‘rgatishni nazarda tutadi. Dastlab tovush va harflar, keyinchalik so‘z, gap va grammatik tushunchalar o‘rgatiladi. Bu jarayon o‘quvchilarda til haqidagi bilimlarning yaxlit tizimini shakllantiradi. Ona tili ta‘limida nazariyaning amaliyot bilan bog‘liqligi ham muhim ahamiyatga ega. Grammatik qoidalar faqat yodlash uchun emas, balki kundalik nutqda to‘g‘ri qo‘llash uchun o‘rgatilishi kerak. Shu

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

sababli darslarda turli ijodiy mashqlar, muammoli topshiriqlar va interaktiv metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Masalan, matn tahlili, rolli o‘yinlar, kichik guruhlarda ishlash va savol-javob metodlari o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi.

Ta’limda onglik prinsipi o‘quvchilarning til hodisalarini ongli ravishda tushunishini talab qiladi. O‘quvchi qoidaning mohiyatini anglagan holda uni amaliy nutqda qo‘llashga o‘rganadi. Bu esa mustaqil fikrlash ko‘nikmalarining rivojlanishiga yordam beradi. Onglik prinsipi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan mustaqillik va faollik prinsipi esa o‘quvchini darsning faol ishtirokchisiga aylantiradi. O‘qituvchi tayyor ma’lumotni berishdan ko‘ra, o‘quvchini mustaqil izlanishga yo‘naltirishi lozim. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar boshlang‘ich ta’lim samaradorligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Ayniqsa, raqamli didaktika vositalari, elektron darsliklar, multimedia materiallari va interaktiv platformalar o‘quvchilarning darsga qiziqishini kuchaytiradi. Audio va video materiallar yordamida tinglab tushunish, to‘g‘ri talaffuz qilish va ravon nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkin. Bundan tashqari, didaktik o‘yinlar ham kichik yoshdagi bolalarning yosh xususiyatlariga mos bo‘lib, bilimlarni qiziqarli shaklda o‘zlashtirishga yordam beradi. Ko‘rgazmalilik prinsipi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining obrazli tafakkuriga mos keladi. Turli jadvallar, rasmlar, sxemalar, infografikalar va animatsion vositalar mavzuni oson tushunishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, og‘zaki va yozma nutqni o‘zaro bog‘liq holda o‘qitish o‘quvchilarning savodxonligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘quvchilar talaffuz va yozilish o‘rtasidagi farqlarni anglab, tinish belgilarini to‘g‘ri qo‘llashni o‘rganadilar. Boshlang‘ich ta’limda til sezgirligini shakllantirish ham muhim vazifalardan biridir. Til sezgirligi o‘quvchilarning so‘z ma’nolarini nozik farqlash, grammatik shakllarni to‘g‘ri qo‘llash va nutqiy vaziyatga mos ravishda fikr bildirish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu esa o‘quvchilarning nutq madaniyati va kommunikativ kompetensiyasining shakllanishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinflarda ona tili ta’limini integratsion prinsiplar asosida tashkil etish o‘quvchilarning nutqiy, intellektual va ijodiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Innovatsion metodlar va raqamli texnologiyalarni dars jarayoniga samarali tatbiq etish ta’lim sifatini oshiradi hamda o‘quvchilarning ona tiliga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi. Shu bois

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

zamonaviy boshlang‘ich ta‘lim tizimida ona tili metodikasini takomillashtirish dolzarb pedagogik vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. (Boshlang‘ich ta‘lim fakulteti talabalari uchun darslik) – Toshkent: “Bayoz” nashriyoti, 2022. – 304 b.
2. Ismoilova S., Nurmanova D. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. (O‘quv qo‘llanma) – Toshkent: “NIF MSH” nashriyoti, 2024. – 196 b.
3. Safarova R.G‘. va boshqalar. Boshlang‘ich sinflarda ona tili va o‘qish savodxonligini o‘qitishning innovatsion texnologiyalari. (O‘quv-uslubiy qo‘llanma) – Toshkent: “Pedagogika” nashriyoti, 2023. – 176 b.
4. Mavlonova K., Sanakulov U. Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarini tashkil etishning didaktik asoslari. (O‘quv qo‘llanma) – Toshkent: “Innovatsiya-Ziyo”, 2024. – 210 b.
5. Yusupova T.A. Ona tilini o‘qitish metodikasining zamonaviy muammolari va rivojlanish tendensiyalari. (Monografiya) – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti nashr-matbaa bo‘limi, 2025. – 164 b.
6. Hamroyev G‘.H. Ona tili ta‘limida kognitiv yondashuv va darslik yaratish prinsiplari. (O‘quv qo‘llanma) – Samarqand: “SamDU nashriyoti”, 2023. – 192

BOSHLANG‘ICH SINFLAR MATEMATIKA DARSLARIDA DIDAKTIK O‘YINLAR ORQALI O‘QUVCHILARNING KREATIV VA TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Ilmiy rahbar: Andijon davlat pedagogika instituti

Boshlang‘ich ta‘lim kafedrası PhD, Dotsenti

Abdullayeva Nafisa Anvarovna

Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Xakimova Gulbahor Dilshodbek qizi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf matematika darslarida didaktik o‘yinlardan foydalanish orqali o‘quvchilarning kreativ va tanqidiy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlardan foydalanishning ahamiyati tahlil qilinib, didaktik o‘yinlarning o‘quvchilarning mantiqiy tafakkuri, mustaqil fikrlashi hamda matematik bilimlarni o‘zlashtirishdagi o‘rni ochib berilgan. Shuningdek, matematika darslarida qo‘llaniladigan o‘yinli topshiriqlar orqali o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshirish, muammoli vaziyatlarni hal etish va ijodiy yondashuvni shakllantirish imkoniyatlari bayon etilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, didaktik o‘yinlardan samarali foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilish faolligini oshirish hamda ta’lim sifatini yaxshilashga xizmat qilishi asoslangan.

Kalit so‘zlar: didaktik o‘yinlar, matematika darslari, kreativ fikrlash, tanqidiy fikrlash, boshlang‘ich ta’lim, interfaol metodlar, pedagogik texnologiyalar, mantiqiy tafakkur, ta’lim sifati, o‘quvchi faolligi.

Annotation This article discusses the development of primary school students’ creative and critical thinking skills through the use of didactic games in mathematics lessons. The importance of applying modern pedagogical technologies and interactive methods in the educational process is analyzed, and the role of didactic games in developing logical thinking, independent reasoning, and mathematical knowledge is revealed. In addition, the article highlights the possibilities of increasing students’ interest in lessons, solving problem situations, and forming a creative approach through game-based tasks used in mathematics classes. The research results show that the effective use of didactic games contributes to increasing cognitive activity and improving the quality of education in primary school students.

Keywords. didactic games, mathematics lessons, creative thinking, critical thinking, primary education, interactive methods, pedagogical technologies, logical thinking, quality of education, student activity.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития креативного и критического мышления учащихся начальных классов посредством использования дидактических игр на уроках математики. Проанализировано в образовательном процессе, а также раскрыта роль дидактических игр в развитии логического мышления, самостоятельного рассуждения и усвоения математических знаний учащимися. Кроме того, освещены возможности повышения интереса учащихся к урокам, решения проблемных ситуаций и формирования творческого подхода с помощью

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

игровых заданий на уроках математики. По результатам исследования обосновано, что эффективное использование дидактических игр способствует повышению познавательной активности и улучшению качества образования учащихся начальных классов.

Ключевые слова: дидактические игры, уроки математики, креативное мышление, критическое мышление, начальное образование, интерактивные методы, педагогические технологии, логическое мышление, качество образования, активность учащихся.

“Yangi O‘zbekistonni barpo etishda eng katta tayanchimiz — bilimli, zamonaviy fikrlaydigan va intellektual salohiyatga ega yoshlar hisoblanadi.” Bugungi kunda mamlakatimiz ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar ham aynan barkamol avlodni tarbiyalash, yoshlarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish hamda ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi o‘quvchining kelajakdagi bilim va ko‘nikmalarini shakllantiruvchi eng muhim davr hisoblanadi. Shu sababli boshlang‘ich sinf darslarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri sanaladi.

Hozirgi davr ta’lim jarayonida o‘quvchilardan faqat tayyor bilimlarni egallash emas, balki o‘z fikrini erkin bayon qilish, muammoli vaziyatlarga mustaqil yechim topish, ijodiy va tanqidiy yondasha olish kabi ko‘nikmalar ham talab etilmoqda. Bu esa o‘qituvchidan darslarni an’anaviy usullar bilan emas, balki innovatsion va interfaol metodlar asosida tashkil etishni talab qiladi. Ayniqsa, matematika darslarida didaktik o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Didaktik o‘yinlar o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilib, ularning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi. O‘yin jarayonida o‘quvchi erkin fikrlaydi, topshiriqlarni bajarishda turli usullarni sinab ko‘radi hamda o‘zining mantiqiy va ijodiy imkoniyatlarini namoyon etadi. Ayniqsa, matematika fanida qo‘llaniladigan o‘yinli metodlar o‘quvchilarning hisoblash malakalarini mustahkamlash bilan bir qatorda, ularda kuzatish, tahlil qilish, taqqoslash va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Natijada o‘quvchilarda kreativ va tanqidiy fikrlash elementlari shakllanib boradi. Ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlarning keng joriy etilishi dars samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

asosida tashkil etilgan matematika darslari o‘quvchilarni mustaqil ishlashga, jamoa bilan hamkorlik qilishga va o‘z fikrini asoslab berishga o‘rgatadi.

Shu bilan birga, didaktik o‘yinlar orqali tashkil etilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarning emotsional holatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatib, ularning darsdagi ishtirokini yanada faollashtiradi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi zamonaviy ta’lim tizimi kreativ fikrlovchi, muammolarni tahlil qila oladigan hamda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatiga ega shaxslarni tarbiyalashni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, boshlang‘ich sinf matematika darslarida didaktik o‘yinlardan samarali foydalanish metodikasini o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish ta’lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Boshlang‘ich ta’limda matematika fanini o‘qitish jarayoni o‘quvchilarning nafaqat hisoblash malakalarini, balki mustaqil fikrlash, muammoni tahlil qilish va ijodiy yondashish qobiliyatlarini ham rivojlantirishga xizmat qilishi lozim. Shu sababli matematika darslarida didaktik o‘yinlardan foydalanish bugungi zamonaviy ta’limning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Chunki o‘yin asosida tashkil etilgan dars jarayonida o‘quvchilar mavzuni qiziqish bilan o‘zlashtiradi, darsda faol qatnashadi hamda bilimlarni amaliy faoliyat orqali mustahkamlaydi. Didaktik o‘yinlar o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos ravishda tashkil etiladi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘yin faoliyati yetakchi faoliyat hisoblanganligi sababli matematika darslarida turli o‘yinli metodlardan foydalanish yuqori samaradorlik beradi. O‘yin orqali berilgan topshiriqlar o‘quvchilarda qiziqish uyg‘otadi, diqqatni jamlashga yordam beradi va ularni mustaqil fikrlashga undaydi.

Matematika darslarida kreativ fikrlashni rivojlantirish uchun “Ortiqchasini top”, “Kim chaqqon?”, “Mantiqiy zanjir”, “Topqir o‘quvchi” kabi didaktik o‘yinlardan foydalanish mumkin. Masalan, “Mantiqiy zanjir” o‘yinida o‘quvchilarga sonlar ketma-ketligi beriladi: 2, 4, 6, O‘quvchilar keyingi sonni topishi va nima sababdan shunday davom etishini izohlashi kerak bo‘ladi. Bu usul o‘quvchilarning kuzatish, taqqoslash va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, tanqidiy fikrlashni shakllantirishda muammoli vaziyatlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Masalan, o‘qituvchi doskaga quyidagi savolni yozadi: “Ali 5 ta olma oldi, uning 2 tasini ukasiga berdi. Ammo Aliyning qo‘lida yana 5 ta olma qoldi. Bu qanday bo‘lishi mumkin?” O‘quvchilar turli fikrlarni bildiradi, masalani tahlil qiladi va bir nechta

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

yechimlarni topishga harakat qiladi. Bunday topshiriqlar o‘quvchilarning erkin va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi. Didaktik o‘yinlar matematika darslarida o‘quvchilarni jamoa bilan ishlashga ham o‘rgatadi. Guruhlarda bajariladigan topshiriqlar orqali o‘quvchilar bir-birining fikrini tinglash, o‘z fikrini asoslash va hamkorlikda yechim topish ko‘nikmalarini egallaydi. Masalan, “Tezkor hisobchilar” o‘yinida sinf bir necha guruhlariga bo‘linadi va har bir guruhga misollar yozilgan kartochkalar tarqatiladi. Qaysi guruh topshiriqni tez va to‘g‘ri bajarsa, g‘olib bo‘ladi. Bu usul o‘quvchilarda raqobat muhiti bilan birga jamoaviy ishlash malakasini ham shakllantiradi.

Matematika darslarida didaktik o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiribgina qolmay, ularning bilimlarni mustahkam o‘zlashtirishiga ham yordam beradi. O‘yin davomida o‘quvchi o‘zini erkin his qiladi, xato qilishdan qo‘rqmaydi va yangi g‘oyalarni ilgari surishga harakat qiladi. Bu esa ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi hamda o‘quvchilarning kreativ va tanqidiy tafakkurini rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shunday qilib, boshlang‘ich sinf matematika darslarida didaktik o‘yinlardan samarali foydalanish o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytiradi, mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi hamda zamonaviy ta’lim talablariga mos kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf matematika darslarida didaktik o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etish bilan bir qatorda, ularning shaxsiy va intellektual rivojlanishida ham muhim o‘rin egallaydi. Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchidan faqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirish emas, balki mustaqil fikrlash, muammolarni tahlil qilish, ijodiy yondashish va erkin qaror qabul qilish kabi ko‘nikmalar ham talab etiladi. Shu jihatdan qaraganda, matematika darslarida qo‘llaniladigan didaktik o‘yinlar o‘quvchilarning kreativ va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi.

O‘yin asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarda fanga nisbatan qiziqish uyg‘otadi, ularni faol ishtirok etishga undaydi hamda bilimlarni oson va mustahkam o‘zlashtirish imkonini yaratadi. Ayniqsa, mantiqiy topshiriqlar, muammoli vaziyatlar va interfaol o‘yinlar orqali o‘quvchilar taqqoslash, tahlil qilish, xulosa chiqarish va o‘z fikrini asoslashga o‘rganadi. Natijada ularda

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

mustaqil tafakkur, ijodiy yondashuv va erkin fikrlash ko‘nikmalari shakllanib boradi.

Shuningdek, didaktik o‘yinlar matematika darslarini qiziqarli va mazmunli tashkil etishga xizmat qiladi. Bunday darslarda o‘quvchi o‘zini erkin his qiladi, xato qilishdan qo‘rqmaydi va yangi g‘oyalarni ilgari surishga intiladi. Bu esa ta’lim samaradorligini oshirish bilan birga, o‘quvchilarning bilish faolligini kuchaytiradi. Shu sababli boshlang‘ich sinf matematika darslarida didaktik o‘yinlardan maqsadli va samarali foydalanish bugungi ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Isroilov, D. (2022). Ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlar va pedagogik texnologiyalar. T.: Fan nashriyoti.
2. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimi bo‘yicha me‘yoriy hujjatlar va dasturlar.
3. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi bo‘yicha o‘quv qo‘llanmalar.
4. Matematika o‘qitish metodikasi (boshlang‘ich sinflar uchun) darslik va uslubiy qo‘llanmalar.
5. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlar bo‘yicha ilmiy-metodik maqolalar to‘plami.

SHARL PERRO VA BOLALAR ADABIYOTI

I.S.Ubaydullayev

Andijon davlat pedagogika instituti

Boshlang‘ich ta’lim kafedrası dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada fransuz yozuvchisi Sharl Perro ijodi va uning bolalar adabiyoti rivojiga qo‘shgan hissasi tahlil qilinadi. Adibning mashhur ertaklari, ularning tarbiyaviy ahamiyati, xalq og‘zaki ijodi bilan aloqasi va zamonaviy bolalar adabiyotiga ta’siri ilmiy asosda yoritilgan.

Аннотация. В данной статье анализируется творчество французского писателя Шарля Перро и его вклад в развитие детской литературы. Рассматриваются известные сказки автора, их воспитательное значение,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

связь с народным фольклором и влияние на современную детскую литературу.

Annotation. This article analyzes the творчество of the French writer Charles Perrault and his contribution to children's literature. The study explores his famous fairy tales, their educational value, connection with folklore, and influence on modern children's literature.

Bolalar adabiyoti insoniyat madaniyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. U nafaqat bolalarning dunyoqarashini shakllantiradi, balki axloqiy, estetik va ma'naviy qadriyatlarni singdirishda muhim rol o'ynaydi. Bu borada fransuz yozuvchisi Sharl Perro alohida o'rin tutadi. U ilk bor xalq ertaklarini adabiy shaklga solib, bolalar uchun mo'ljallangan yozma ertak janriga asos solgan ijodkorlardan biridir.

Sharl Perro hayoti va ijodi

Buyuk fransuz shoiri va tanqidchisi Sharl Perro badiiy ertak asoschisi sifatida ma'lum va mashhurdir. U o'zining „Qizil Qalpoqcha“, „Zolushka“ va „Etik kiygan mushuk“ asarlari bilan jahonga tanildi.

Sharl Perro 1628-yilda Fransiya tug'ilgan. U dastlab huquqshunos bo'lib ishlagan, biroq keyinchalik adabiyotga qiziqishi ortib, yozuvchilik faoliyati bilan shug'ullana boshlagan. Perro klassitsizm davrida yashagan bo'lsa-da, uning ertaklari romantik ruh va xalqona ohang bilan ajralib turadi.

1697-yilda uning eng mashhur asari — **“Ona g'oz ertaklari” (Histoires ou contes du temps passé)** to'plami nashr etildi. Ushbu kitob orqali Perro butun dunyoga tanildi.

1671 yilda Sharl Perro Frantsuz akademiyasi a'zosi, so'ng esa kotibi lavozimini egallaydi. 1683 yili Jan Batist Kolber vafotidan so'ng Perroning ham lavozimida o'sish jarayoni to'xtaydi. U iste'foga chiqadi va o'zini butkul adabiy faoliyatga bag'ishlaydi. Bu davrga kelib u saroy doirasida ancha tanilgan. Unga “Buyuk Lyudovik asri” nomli dostoni mashhurlik olib keladi.

1694 yili Perro 3 ta she'riy ertagini (“Grizel'da”, “Kulgili istaklar”, “eshak terisi”) nashrdan chiqaradi. Keyingi 2 ta ertakni Perro nasrda ham yozadi.

O'z davrining estetik qarashlariga mos ravishda Perro nasriy ertaklardan ko'ra she'riy ertaklarni ustun qo'yar edi. Ammo uning she'riy ertaklari nasriyda yozilganlarichalik mashhurlik olib kelmaydi. Sharl Perro haqiqiy mashhurlik keltirgan to'plam bu “G'oz onamning ertaklari yoki burungi zamondagi odob-axloqqa oid nasihatimiz voqea va ertaklar” bo'ldi. To'plamga avval 8 ta ertak kirgan bo'lsa, keyinchalik Perro yana 3 ta she'riy ertakni qo'shadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Sharl Perro 1703 yil 16 mayda Parijda (75 yosh) vafot etgan.

Perro ertaklarining xususiyatlari

Sharl Perro ertaklari bir nechta muhim jihatlari bilan ajralib turadi:

1. Xalq og‘zaki ijodiga asoslanganlik

Perro ko‘plab ertaklarini xalq orasida mavjud rivoyatlar asosida yaratgan.

Masalan:

- “Qizil qalpoqcha”
- “Uyqudagi malika”
- “Etik kiygan mushuk”

Qaysi ertagiga nazar tashlamang, barchasida bolalar zavq oladigan qirralar bor ekanligini darrov payqaysiz. Dunyoda uning „Etik kiygan mushuk“ ertagini o‘qimagan yoki ertak asosida yaratilgan multfilmni miriqib tomosha qilmagan bola topilmasa kerak.

Ertakda aqllilik, bilimdonlik, topag‘onlik kabi fazilatlar ulug‘lanadi. Boshqa asarlari kabi Sh. Perro bu ertakda ham folklor an‘analariga sodiq qoladi. Ertak qahramoni tegir- monchining kenja o‘g‘li Karabas fahm-farosat, aql bilan ish ko‘rib, o‘z murod-maqсадiga yetadi, baxtiyor bo‘ladi.

Sharl Perroning barcha personajlari yorqin, pishiq-puxta tasvirlangani bilan ajralib turadi. Ularning ko‘pchiligi odam- larni, hayvon-u parrandalarni sevib, erkalab, e‘zozlaydigan oliyjanob bolalardir. Zolushkani („Zolushka“) olib ko‘raylik. Uni o‘gay ona-yu qizlar hush ko‘rmaydilar, xolos. Qolgan barcha jonzot Zolushkani juda sevadi. Uning o‘z baxtini topib, osoyishta turmush kechirishini istaydi. Zolushka juda chiroyli, odobli, shirinso‘z, kamtarin, odamlarga, jonivorlar-uparrandalarga nisbatan mehribon. Uning bunday fazilatlarini, mehnat, halollik va poklik bilan hayotda o‘z o‘rnini topishi, sevganiga turmushga chiqib baxtli bo‘lishi ertak tinglovchisida yaxshi taassurot qoldiradi.

Bu ertaklar xalq orasida og‘zaki shaklda mavjud bo‘lib, Perro ularni qayta ishlab, yozma adabiyotga olib kirgan.

2. Tarbiyaviy ahamiyat

Perro ertaklari bolalarga quyidagi g‘oyalarni singdiradi:

- Yaxshilik yomonlik ustidan g‘alaba qiladi
- Mehnatsevarlik mukofotlanadi
- Aql va zukkolik kuchdan ustun

Masalan, “Kulchali qiz” (Zolushka) ertagi sabr-toqat va ezgulik g‘oyalarini targ‘ib qiladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3. Oddiy va tushunarli uslub

Perro ertaklari sodda til bilan yozilgan bo‘lib, bolalar uchun oson tushuniladi. Shu sababli ular tez ommalashgan.

Perro ertaklarining bolalar tarbiyasidagi o‘rni

Sharl Perro ertaklari bolalar tarbiyasida muhim rol o‘ynaydi. Ular orqali bolalar:

- yaxshilik va yomonlikni farqlashni o‘rganadi
- axloqiy xulosa chiqaradi
- tasavvur va fantaziyasini rivojlantiradi

Masalan, “Qizil qalpoqcha” ertagi alohida o‘rinda turadi. Ertak nihoyatda ta’sirli va jozibalidir. Muallif “Qizil Qalpoqcha”ni tabiiy va jonli holda tasvirlashga katta e’tibor beradi. Ertak qahramoni bolalar ko‘z o‘ngida dunyoda tengi yo‘q, juda yoqimtoy qizcha qiyofasida gavdalanadi. Bo‘rining yovuzligi, surbetligi, uning kampir qiyofasiga kirib olishi ertak tinglovchi har bir bolada chuqur nafrat hislarini qo‘zg‘aydi.

Boshqa ertaklarda bo‘lgani kabi „Qizil Qalpoqcha“da ham voqea yaxshilik bilan tugashi bolalarning quvonchiga quvonch qo‘shadi.

“Qizil qalpoqcha” ertagi bolalarni begonalarga ishonmaslikka o‘rgatadi.

Perro ijodining jahon adabiyotiga ta’siri

Sharl Perro ijodi keyingi ko‘plab yozuvchilarga ta’sir ko‘rsatgan. Jumladan:

- aka-uka Grimm
- Hans Kristian Andersen

Ular ham xalq ertaklarini qayta ishlab, bolalar adabiyotini boyitganlar.

Bugungi kunda Perro ertaklari ko‘plab tillarga tarjima qilingan va butun dunyo bolalari tomonidan sevib o‘qiladi.

Zamonaviy bolalar adabiyotida Perro an‘analari

Hozirgi bolalar adabiyotida ham Perro an‘analari davom etmoqda:

- ertak janri rivojlanmoqda
- fantastik obrazlar keng qo‘llanilmoqda
- tarbiyaviy g‘oyalar saqlanib qolmoqda

Multfilmlar, teatr asarlari va kinofilmlar orqali Perro ertaklari yangi shaklda taqdim etilmoqda.

Xulosa

Sharl Perro bolalar adabiyoti tarixida muhim o‘rin egallaydi. U xalq ertaklarini yozma shaklga keltirib, bolalar uchun mo‘ljallangan adabiyotning rivojiga katta hissa qo‘shgan. Uning ertaklari bugungi kunda ham o‘z

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ahamiyatini yo‘qotmagan va yosh avlod tarbiyasida muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda.

Sh. Perro badiiy ertaklar ijod etishdan oldin xalq og‘zaki ijodini mehr va ishtiyoq bilan chuqur o‘rgandi. Shuning uchun ham u o‘z ertaklarida xalq udumlarini dadil ilgari surdi. Perro qahramonlari o‘z mehnatsevarliklari hamda saxiyliklari bilan ajralib turadilar. G‘arazgo‘ylik, maqtanchoqlik, qizg‘anchilik o‘rnini yaxshilik, mehribonlik bosib ketishi hamon kitobxonni shod etib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jalolov, J. *Bolalar adabiyoti asoslari*. Toshkent, 2010.
2. Yo‘ldoshev, Q. *Adabiyotshunoslik asoslari*. Toshkent, 2015.
3. Zohidov, V. *Jahon bolalar adabiyoti tarixi*. Toshkent, 2008.
4. Sayfullaevich, U. I. (2024). Oral folk art in elementary grades. *Multidisciplinary and Multidimensional Journal*, 3(2), 169-173.
5. Ubaydullaev, I. (2020). No standard test in child literature objectives. *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*, 9(2), 229-236.
6. Ubaydullayev, I. (2024). Development of communicative competence of law students with the help of pedagogical innovations. *Modern Science and Research*, 3(1), 418-420.
7. Ubaydullayev, I. (2024). TRAINING OF CREATIVE-COMPETENT PERSONNEL IN PROFESSIONAL EDUCATION IS A PROBLEM. *Modern Science and Research*, 3(1).

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ONA TILI O‘QITISH SAMARADORLIGINI ANIQLASHDA DIAGNOSTIK TOPSHIRIQLAR TIZIMI.

**ADPI, Boshlang‘ich ta’lim kafedrası
dotsenti Sattarova I.M.**

**ADPI, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi
talabasi Nurmatova D.R**

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda ona tili ta’limining samaradorligini aniqlashda diagnostik topshiriqlar tizimidan foydalanish

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

masalalari yoritiladi, o‘quvchilarning o‘qish, yozish, nutqni rivojlantirish hamda grammatik bilimlarini aniqlash va baholashda diagnostik topshiriqlarning ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: pedagogik diagnostika; ta’lim samaradorligi; boshlang‘ich ta’lim; ona tili metodikasi; monitoring; kompetensiyaviy yondashuv.

Аннотация: В данной статье рассматривается использование системы диагностических заданий для определения эффективности обучения родному языку в начальных классах, а также анализируется важность диагностических заданий для определения и оценки уровня развития навыков чтения, письма, речи и грамматики у учащихся.

Ключевые слова: педагогическая диагностика; эффективность обучения; начальное образование; методика родного языка; мониторинг; компетентностный подход

Abstract: This article discusses the use of a system of diagnostic tasks in determining the effectiveness of native language education in primary grades, and analyzes the importance of diagnostic tasks in determining and assessing students' reading, writing, speech development, and grammatical knowledge.

Keywords: pedagogical diagnostics; teaching effectiveness; primary education; mother tongue methodology; monitoring; competency-based approach

Bugungi kunda yoshlarni zamon talablari asosida intellektual salohiyatini rivojlantirish ularni shaxsiy rivojlanishiga ahamiyat berish dunyo miqyosida keng ko‘rib chiqiladigan masalaga aylanmoqda.

“...Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bolib dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz...”

Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchining intellektual, nutqiy, mantiqiy va kommunikativ rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Aynan shu bosqichda ona tili fanining o‘rni o‘quvchilarning savodxonlik, grammatik tafakkur, leksik boylik va nutqiy kompetensiyasini shakllantirishda namoyon bo‘ladi. Ona tilini o‘rganish jarayoni faqat lug‘at va grammatik qoidalarni yodlashdan iborat emas; u o‘quvchining matnni tushunish, mazmuniy va sintaktik bog‘lanishlarni aniqlash, tafakkurini tizimli rivojlantirish, fikrlarini izchil ifodalash va muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. Shu bois, ta’lim

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

samaradorligini oshirish faqat o‘quv jarayonining yakuniy bahosi bilan cheklanmasligi, balki bilim va ko‘nikmalarni doimiy, tizimli va bosqichma-bosqich diagnostika qilish bilan bog‘liq.

Shu o‘rinda Prezidentimiz Sh.Miromonovichning: “...Yoshlarimiz haqli ravishda Vatanimizning kelajagi uchun javobgarlikni zimmasiga olishga qodir bo‘lgan, bugungi va ertangi kunimizning hal etuvchi kuchiga aylanib borayotgani barchamizga g‘urur va iftixor bag‘ishlaydi. Bu sohada olib borayotgan keng miqyosli ishlarimizni, xususan, ta‘lim-tarbiya bo‘yicha qabul qilingan umummilliy dasturlarimizni mantiqiy yakuniga yetkazishimiz zarur...”- degan fikrlari naqadar o‘rinli ekanligini ko‘ramiz.

Ko‘plab hollarda baholash faqat yakuniy nazorat vositalari bilan amalga oshiriladi, bu esa o‘quvchilarning individual rivojlanishini tahlil qilish, ularning zaif tomonlarini aniqlash va vaqtida pedagogik korreksiya choralari qo‘llash imkoniyatini cheklaydi. Boshlang‘ich sinflarda pedagogik diagnostika asosida ishlab chiqilgan tizimli topshiriqlarni qo‘llash dolzarb hisoblanadi. Tadqiqotning maqsadi — boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish samaradorligini aniqlashga xizmat qiluvchi diagnostik topshiriqlar tizimini ishlab chiqish va uning amaliy samaradorligini empirik tajriba orqali isbotlashdir.

Darslarda bosqichma-bosqich, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan diagnostik topshiriqlar tizimi qo‘llanilsa, o‘quvchilarning savodxonlik, nutqiy va mantiqiy tafakkur darajasi sezilarli oshadi. Pedagogik nazariyalar asosida o‘quv jarayonini samarali tashkil etish uchun o‘quvchining individual xususiyatlari, ilgari olingan bilim va ko‘nikmalari, qobiliyat va qiziqishlari hisobga olinadi. Diagnostik topshiriqlar tizimi o‘quvchining nutqiy faoliyati, grammatika va leksik qobiliyatlari, mantiqiy tafakkuri va matn bilan ishlash ko‘nikmalarini bosqichma-bosqich aniqlashga yo‘naltiriladi. Har bir bosqich o‘ziga xos baholash mezonlariga ega bo‘lib, reproduktiv, analitik va ijodiy darajalarni qamrab oladi.

Reproduktiv darajada o‘quvchi grammatik va leksik me‘yorlarni qo‘llashni, analitik darajada matnni tushunish, tahlil qilish va semantik bog‘lanishlarni aniqlashni, ijodiy darajada esa o‘z mustaqil matnini yaratish, nutqiy vazifalarni bajarish va kommunikativ vaziyatlarda fikr bayon qilishni amalga oshiradi.

Shu bilan birga, diagnostik topshiriqlar tizimi o‘quvchilarning yodlash, tushunish va qo‘llash qobiliyatlarini bir-biriga bog‘lab rivojlantirishga xizmat qiladi. Misol uchun, birinchi bosqichda grammatika va so‘z boyligini mustahkamlash orqali o‘quvchi matnni to‘liq anglashga tayyorlanadi; ikkinchi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

bosqichda matnni tahlil qilish va mantiqiy izchillikni aniqlash qobiliyatlari shakllanadi; uchinchi bosqichda esa o‘quvchi o‘z fikrini yaratish va ifodalash orqali ijodiy kompetensiyani rivojlantiradi.

Tizimli yondashuv o‘quvchining bilimlarini bosqichma-bosqich mustahkamlaydi va individual rivojlanish yo‘lini aniq ko‘rsatadi. Diagnostik tizimning yana bir afzalligi shundaki, u o‘quvchining xatolarini aniqlash, ularni tahlil qilish va pedagogik qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Bu jarayon o‘quvchilarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga, o‘qituvchiga darsni moslashtirish va individual yondashuvni qo‘llashga yordam beradi. Shu bilan birga, tizimli topshiriqlar tizimi o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi, savodxonlikni, mantiqiy tafakkur va nutqiy qobiliyatlarni barqaror rivojlantiradi, ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Shu sababli boshlang‘ich sinflarda pedagogik diagnostika asosida ishlab chiqilgan tizimli topshiriqlarni qo‘llash dolzarb hisoblanadi. Tadqiqotning maqsadi boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish samaradorligini aniqlashga xizmat qiluvchi diagnostik topshiriqlar tizimini ishlab chiqish va uning amaliy samaradorligini tajriba asosida isbotlashdir.

Darslarda bosqichma-bosqich, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan diagnostik topshiriqlar tizimi qo‘llanilsa, o‘quvchilarning savodxonlik, nutqiy va mantiqiy tafakkur darajasi sezilarli oshadi. Ta’lim sohasida davlat siyosati mantig‘ida sifatli ta’limni ta’minlash eng muhim ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lib, sifatli umumta’lim o‘quvchilari xalqning kelajagi va iqtisodiy taraqqiyotining negizidir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti o‘z murojaatlarida sifatli ta’limni mamlakat rivojlanishining ustuvor vazifasi deb atagan, ta’lim sifatini oshirish hamda maktab ta’limini isloh qilishni mustahkam qo‘llab-quvvatlash zarurligini ta’kidlagan. **“...Ta’lim sifatini oshirish – Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to‘g‘ri yo‘lidir...”**

Xususan, Prezident ta’lim tizimini yangilashda maktab ta’limini isloh qilish bo‘yicha katta dastur qabul qilinganini qayd etib, maktablarimizda ona tili va adabiyotni chuqur o‘rgatishga alohida e’tibor qaratilayotganini va bu yo‘nalish mamlakatning umumiy ta’lim strategiyasida asosiy o‘rin tutishini ta’kidlagan. Shu bilan birga, sifatli ta’limni ta’minlash orqali yosh avlodning nafaqat amaliy bilimga ega bo‘lishi, balki mintaqaviy hamda global munosabatlarda samarali ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish maqsad qilingan.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Tadqiqot metodologiyasi kvazi-eksperimental dizayn asosida tashkil etildi. Tadqiqot jarayonida boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish samaradorligini aniqlashga qaratilgan diagnostik topshiriqlar tizimi ishlab chiqildi va uning amaliy samaradorligi tajriba-sinov ishlari orqali tekshirildi. Tadqiqot obyekti sifatida 2–3-sinf o‘quvchilarining ona tili fanini o‘zlashtirish jarayoni, predmeti sifatida esa ta’lim samaradorligini aniqlashga xizmat qiluvchi diagnostik topshiriqlar tizimi belgilandi.

Tizimli diagnostik topshiriqlar jarayonida o‘quvchilarning nutqiy va mantiqiy rivojlanishiga alohida e’tibor qaratiladi, bu esa ona tili fanining asosiy maqsadi — savodxonlik va kommunikativ kompetensiyani shakllantirishni to‘liq amalga oshirish imkonini beradi. Amaliy jihatdan tizim o‘qituvchiga o‘quv jarayonini boshqarish, individual rivojlanish rejalarini ishlab chiqish va o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini aniq baholash imkoniyatini beradi.

Tizim uch bosqichdan iborat: boshlang‘ich diagnostika (tayyorgarlik darajasi), jarayonli monitoring (mavzular kesimida tahlil) va yakuniy diagnostika (o‘zlashtirish darajasi). Topshiriqlar reproduktiv, qisman ijodiy va ijodiy-diagnostik darajalarga ajratiladi. Tajriba guruhi uchun ona tili darslarida bosqichma-bosqich, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan diagnostik topshiriqlar tizimi joriy etildi, nazorat guruhida esa an’anaviy o‘qitish va baholash usullari qo‘llanildi. Diagnostik topshiriqlar tizimi uch darajadan iborat bo‘lib, reproduktiv, analitik va ijodiy bosqichlarni qamrab oldi. Reprodukativ bosqichda grammatik me’yorlarni qo‘llash, imlo savodxonligi va so‘z turkumlarini aniqlashga oid topshiriqlar berildi; analitik bosqichda matnni tushunish, mazmuniy va sintaktik bog‘lanishlarni tahlil qilish, mantiqiy izchillikni aniqlashga yo‘naltirilgan vazifalar qo‘llanildi; ijodiy bosqichda esa o‘quvchilarning mustaqil matn tuzish, fikrni argumentlash va nutqiy vaziyatlarga mos bayon qilish ko‘nikmalari baholandi.

Baholash mezonlari sifatida grammatik aniqlik, leksik boylik, mantiqiy izchillik, nutq ravonligi va ijodiylik ko‘rsatkichlari belgilandi. Har bir mezon 0 dan 10 ballgacha baholanib, umumiy maksimal ball 90 ni tashkil etdi.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish samaradorligini aniqlashda diagnostik topshiriqlar tizimi yuqori natijadorlikka ega. Bosqichma-bosqich monitoring va tahlil o‘quvchilarning savodxonlik darajasini barqaror oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2023 yil 22 dekabr

2. Mirziyoyev, Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik o‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutq. T. “O‘zbekiston” NMIU. 2016 y. 14-bet

3. Mirziyoyev, Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik o‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutq. T. “O‘zbekiston” NMIU. 2016 y. 13-bet

4. Karimov, I. (2021). Boshlang‘ich ta’limda ona tili metodikasi. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi.

5. Ahmedova, S. (2019). Pedagogik diagnostika nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Pedagogika nashriyoti.

6. Murodov, T. & Rustamova, D. (2020). Ona tili fanini o‘qitishda kompetensiyaviy yondashuv. Samarqand: Ilmiy nashrlar.

7. Sattarova, I. M., & Abdulmadjidova, M. (2021). Ta’lim Jarayoni Samaradorligini Oshirishda O‘yinli Texnologiyalardan Foydalanish Pedagogik Zaruriyat Sifatida. Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 1(6), 5-9.

**BOSHLANG‘ICH SINFLARDA “SON” MAVZUSINI O‘QITISH
JARAYONIDA TA’LIMY VOSITALARDAN SAMARALI
FOYDALANISH**

ADPI, Boshlang‘ich ta’lim kafedrası

dotsenti Sattarova I.M.

ADPI, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi

talabasi H.Botirova

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinflarda ona tili fanidan “Son” so‘z turkumini o‘qitishda zamonaviy ta’limiy vositalardan foydalanishning nazariy asoslari, metodik yondashuvlari, kompetensiyaviy yondashuv, interaktiv metodlar, raqamli pedagogika va integrativ ta’lim asosida samarali o‘qitish mexanizmlari yoritiladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kalit so‘zlar: ona tili, son so‘z turkumi, grammatik kompetensiya, didaktik vositalar, interaktiv metod, raqamli ta’lim, boshlang‘ich sinf.

Аннотация: В данной статье освещаются теоретические основы использования современных образовательных средств при обучении части речи «Имя числительное» на уроках родного языка в начальных классах, методические подходы, компетентностный подход, интерактивные методы, цифровая педагогика и механизмы эффективного обучения на основе интегративного образования.

Ключевые слова: родной язык, имя числительное, грамматическая компетенция, дидактические средства, интерактивный метод, цифровое образование, начальная школа.

Abstract: This article highlights the theoretical foundations of using modern educational tools in teaching the part of speech “Numeral” in mother tongue classes at primary school, methodological approaches, the competency-based approach, interactive methods, digital pedagogy, and effective teaching mechanisms based on integrative education.

Keywords: mother tongue, numeral, grammatical competence, didactic tools, interactive method, digital education, primary school.

Bugun Yangi O‘zbekiston hayotining barcha sohalari chuqur islohotlar maydoniga aylangan. Bu jarayonda ijtimoiy sohaning asosi hisoblangan ta’lim tizimida ulkan o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. So‘nggi yillarda ta’lim tizimining barcha bosqichlarini zamonaviy talablar asosida tashkil etish bo‘yicha amaliy ishlar hal qiluvchi bosqichga ko‘tarilmoqda.

Shunga ko‘ra boshlang‘ich sinflarda ona tili fanidan “Son” so‘z turkumini o‘qitish lingvistik, psixologik va pedagogik nazariyalarga tayanadi. Tilshunoslik nuqtai- nazaridan son mustaqil so‘z turkumi bo‘lib, predmetning miqdorini, tartibini, sanog‘ini bildiradi. Son grammatik jihatdan ot bilan uzviy bog‘lanadi hamda gapda aniqlovchi yoki kesim tarkibida kelishi mumkin. Shuning uchun sonni o‘rgatish jarayonida nafaqat uning ma‘nosi, balki morfologik va sintaktik xususiyatlari ham bosqichma-bosqich tushuntirilishi zarur.

Boshlang‘ich ta’lim yoshidagi o‘quvchilarning psixologik xususiyatlari mazkur mavzuni o‘zlashtirish metodikasini belgilaydi. Shveysariyalik psixolog Jean Piaget ta’limotiga ko‘ra, 7–11 yosh oralig‘idagi bolalar” Konkret operatsiyalar” bosqichida bo‘ladi. Bu davrda ular mavhum grammatik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tushunchalarni bevosita amaliy faoliyat va ko‘rgazmali vositalar orqali yaxshiroq anglaydi. Demak, son so‘z turkumini o‘rgatishda predmetli ko‘rgazmalar, rasmlar, materiallar va real nutqiy vaziyatlarga tayangan holda tushuntirish nazariy jihatdan asoslangan yondashuv hisoblanadi.

Prezidentimiz Sh.Miromonovich ta’kidlaganidek: “...Bolalarimiz maktabdan ona tili va chet tillarini puxta o‘zlashtirib, kompyuterda ishlashni o‘rganib chiqishi zarur. Farzandlarimizni kasb-hunarlarga, san’at va madaniyatga qiziqtirishimiz lozim...”

Pedagogik nuqtai-nazardan, son mavzusini o‘qitish kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilishi lozim. Ta’lim talablari o‘quvchilarda nafaqat grammatik bilim, balki nutqiy, kommunikativ kompetensiyani shakllantirishni ko‘zda tutadi. Bu esa sonni alohida qoida sifatida emas, balki nutq jarayonida faol qo‘llaniladigan til birligi sifatida o‘rgatishni taqozo etadi. Amerikalik pedagog va faylasuf John Dewey ta’kidlaganidek: ta’lim jarayoni faoliyat orqali amalga oshirilgandagina samarali bo‘ladi.” Shunday ekan, son mavzusini o‘zlashtirish ham o‘quvchining faol nutqiy ishtiroki bilan bog‘liq bo‘lishi zarur.

O‘zbek pedagogik tafakkurida ham til ta’limiga alohida e’tibor qaratilgan. Ma’rifatparvar olim Abdulla Avloniy tilni millatning ruhi va ma’naviy boyligi sifatida baholagan. Uning fikricha, tilni mukammal o‘rgatish yosh avlodning tafakkuri va dunyoqarashini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan son so‘z turkumini o‘rgatish o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashi, tartib-intizomni anglash va aniq ifoda qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Lingvodidaktik jihatdan son mavzusi bosqichlilik tamoyiliga asoslanadi:

- Avvalo o‘quvchilar nutqiy tajribasida mavjud bo‘lgan miqdor tushunchasi aniqlashtiriladi;
- So‘ngra “nechta?”, “nechanchi?” kabi savollar orqali grammatik umumlashtirish amalga oshiriladi;
- Keyingi bosqichda esa sonlarning ma’no turlari (miqdor, tartib, jamlovchi, chama sonlar) o‘zaro farqlanadi va nutqda qo‘llash mustahkamlanadi;
- Bu jarayon oddiydan murakkabga, konkretlikdan abstraktlikka tamoyili asosida olib boriladi.

Zamonaviy metodologiyada integrativ yondashuv ham nazariy asos sifatida qaraladi. Son tushunchasi matematika fanidagi miqdor kategoriyasi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, fanlararo integratsiya o‘quvchilarning bilimini mustahkamlaydi. Shuningdek, raqamli pedagogika nazariyasi ham bugungi ta’lim jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Raqamli vositalar orqali

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

sonlarning qo‘llanishini vizual va interaktiv tarzda ko‘rsatish o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi hamda individual yondashuvni ta‘minlaydi.

Rus pedagogi Konstantin Ushinskiy tilni tafakkur quroli sifatida baholagan. Haqiqatan ham, sonni o‘rganish orqali bola predmet va hodisalarni miqdor jihatdan tahlil qilishni, ularni tartibga solishni va aniq ifodalashni o‘rganadi. Bu esa tafakkurning mantiqiyligi va aniqligini rivojlantiradi. Boshlang‘ich sinflarda “Son” so‘z turkumini o‘qitish nazariy jihatdan lingvistik, psixologik va pedagogik asoslarning uyg‘unligiga tayanadi. Mazkur mavzuni samarali o‘rgatishda yosh xususiyatlari, kompetensiyaviy yondashuv, integrativ ta‘lim, raqamli pedagogika tamoyillarini hisobga olish zarur. Nazariy asoslarning to‘g‘ri anglanishi metodik jarayonning muvaffaqiyatini ta‘minlaydi va o‘quvchilarda mustahkam grammatik hamda nutqiy faoliyatini rivojlantiradi.

Hozirgi globallashuv davridagi zamonaviy ta‘lim talablari kompetensiyaviy yondashuv, kommunikativ metod, raqamli savodxonlik, tanqidiy va kreativ fikrlash, fanlararo integratsiyalarni ustuvor deb belgilaydi.

Ona tili fanidan “Son” so‘z turkumini o‘qitish jarayoni ham mazkur talablar asosida qayta talqin qilinmoqda. Endilikda sonni o‘rgatish grammatik qoida va ta‘riflarni yod oldirish bilan cheklanmay, uni real nutqiy faoliyat jarayonida qo‘llash ko‘nikmasini shakllantirishga qaratiladi.

Kompetensiyaviy yondashuvga ko‘ra, o‘quvchi sonning ma‘nosini anglash, so‘roqlarini to‘g‘ri qo‘llash va gap tarkibida mustaqil ishlata olish darajasiga yetishi zarur. Bu jarayonda sonning miqdor va tartib ma‘nolari matn asosida, kommunikativ vaziyatlarda o‘rgatiladi. So‘ngi yillardagi talablar funksional savodxonlikni rivojlantirishni ham ko‘zda tutadi. Son mavzusini o‘rganishda o‘quvchilar e‘lon, jadval, qisqa hikoya va kundalik hayotga oid matnlardan sonlarni topish, ularning vazifasini aniqlash va nutqdagi ahamiyatini tushuntirish orqali amaliy tahlil ko‘nikmasini egallaydi. Bu esa grammatik bilimning hayotiylik tamoyiliga mos ravishda o‘zlashtirilishini ta‘minlaydi.

Raqamli pedagogika-mamlakatimiz rivojlanishining so‘nggi yillarida ta‘lim modelining muhim tarkibiy qismi xisoblanadi. Interaktiv taqdimotlar, elektron mashqlar va vizual materiallar sonning ma‘no turlarini aniq va ko‘rgazmali tarzda o‘zlashtirish imkonini beradi. Jean Piaget nazariyasiga ko‘ra, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari konkret tafakkur bosqichida bo‘lganligi sababli, ko‘rgazmali va amaliy vositalar bilimni mustahkam egallashga xizmat qiladi. Shu bois an‘anaviy va raqamli vositalarning uyg‘unligi metodik jihatdan maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, zamonaviy yondashuv individual ta‘limni

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ham nazarda tutadi. O‘quvchilarning nutqiy rivojlanish darajasi va qabul qilish xususiyatlarini inobatga olgan holda differensial topshiriqlar berilishi ta’lim samaradorligini oshiradi. Bu jarayon o‘quvchini faol subyekt sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Amerikalik pedagog John Dewey shunday degan: “Ta’lim – bu faoliyat jarayonidir.” Demak, son mavzusi faqat qoida yodlash emas, balki ta’lim jarayonlarining eng so‘ngi talablari asosida “Son” so‘z turkumini o‘qitish kompetensiyaviy, funksional va raqamli integratsiyalashgan yondashuvni talab etilishi kerak. Mazkur yondashuv grammatik bilimni nutqiy faoliyat bilan bog‘lash orqali o‘quvchilarda mustahkam lingvistik va kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich sinflarda “son” mavzusini o‘rgatishda quyidagi metodlardan foydalanamiz:

1. Ko‘rgazmali ta’lim vositalari asosida o‘qitish quyidagi vositalar samarali hisoblanadi:

- Predmetli rasmlar;
- Sonli kartochkalar;
- Jadval va diagrammalar;
- Didaktik plakatlar;
- Magnitli doska materiallari.

Masalan, rasm asosida: “Rasmda nechta qush bor?” savoli orqali son aniqlanadi. Chex pedagogi Yan Amos Komenskiy: “Ko‘rgan narsa ongda mustahkam saqlanadi” degan fikrni ta’kidlab o‘tgan. Bu esa ta’lim jarayonida ko‘rgazmalilik tamoyilining naqadar muhim ekanini anglatadi. Chunki kichik yoshdagi o‘quvchilar abstrakt tushunchalarga qaraganda aniq, ko‘rinadigan, ushlab ko‘rish mumkin bo‘lgan vositalar orqali tezroq va mustahkamroq o‘zlashtiradilar.

2. Interaktiv metodlardan foydalanish — bu o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasida hamkorlikka asoslangan, o‘quvchini dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradigan ta’lim usullaridir. Bunda o‘quvchilar mustaqil fikrlaydi, muhokama qiladi, savol beradi va javob izlaydi. Interaktiv metodlar o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmasini, tanqidiy va mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi hamda bilimni mustahkam o‘zlashtirishga yordam beradi.

Yana shuni ta’kidlab o‘tishimiz mumkinki, interfaol metodlardan “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Insert”, “Savol-javob zanjiri”, Rolli o‘yinlar o‘quvchilarning ta’lim samaradorligini oshirish uchun katta ahamiyat kasb etadi. Masalan, “Bozor” rolli o‘yini orqali:

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

- Menga uchta olma bering.

- Siz nechanchi bo‘lib turibsiz? kabi muloqotlar bolalarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantiradi.

3. Raqamli ta’lim vositalari — bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida yaratilgan, dars jarayonida bilim berish, tushuntirish va mustahkamlashga xizmat qiluvchi elektron vositalardir. Raqamli ta’lim vositalari o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi, mavzuni ko‘rgazmali va tushunarli qiladi hamda mustaqil o‘rganish imkoniyatini kengaytiradi.

Rivojlangan xorijiy mamlakatlar ta’lim tajribalari asosida interaktiv taqdimotlar, onlayn test platformalari, animatsion dars ishlanmalari, elektron darsliklar, raqamli vositalar o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi va differensial yondashuvni ta’minlaydi.

4. Hayotiy vaziyatlarga asoslangan o‘qitish - bu o‘quv materialini real hayotda uchraydigan holatlar, muammolar va kundalik tajribalar bilan bog‘lab o‘rgatish usulidir. Bunda bilimlar sun‘iy misollar orqali emas, balki o‘quvchiga tanish bo‘lgan vaziyatlar asosida tushuntiriladi. Ushbu yondashuv o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish va bilimlarni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantiradi hamda o‘qishga bo‘lgan qiziqishni oshiradi. Sinfda o‘quvchilar sonini aytish, sonni real nutqiy vaziyatlarda qo‘llash, haftaning kunlarini tartib bilan sanash, sport musobaqasida o‘rinlarni aniqlash kabi usullar funksional savodxonlikni rivojlantiradi.

5. Fanlararo integratsiya - bu turli fanlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta’minlab, bilimlarni bir-biri bilan uyg‘un holda o‘rgatish jarayonidir. U o‘quvchida yaxlit tasavvur hosil qiladi va bilimlarni hayotda kompleks qo‘llash ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Son mavzusi matematika (miqdor tushunchasi), tarbiya (intizom va tartib), tasviriy san’at (predmetlar soni) kabi fanlar bilan bog‘lanadi. Bu integratsiya esa tizimli tafakkurni rivojlantiradi. O‘qituvchi qoidani emas, avvalo misolni berish — yangi mavzuni oldin aniq misol orqali tushuntirib, so‘ng umumiy qoida eslatishi zarurdir. Sonni gap tarkibida o‘rgatish — sonni so‘z va gap orqali real vaziyatda tushuntirishi kerak. Masalan, “Uch bola o‘ynayapti” gapida “uch” soni amaliy tarzda o‘rganiladi. Og‘zaki nutqdan yozma nutqqa o‘tishda esa fikrni gapdan matnga aylantirishni o‘rgatishi, o‘yin texnologiyalaridan foydalanish oraqali o‘quv jarayonida o‘yin usullari bilan bilim va ko‘nikmalarni o‘rgatiladi. Raqamli va an’anaviy vositalarni uyg‘unlashtirish — darsda elektron va oddiy ta’lim vositalarini birgalikda qo‘llash bilan baholanadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Rus pedagogi Konstantin Ushinskiy ta’kidlagan: “Til – tafakkur qurolidir.” Tilning inson fikrlashidagi markaziy rolini ifodalaydi. Til nafaqat muloqot vositasi, balki bilimlarni tahlil qilish, solishtirish va xotirada saqlashda asosiy vositadir. Shu sababli boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarga so‘z boyligini oshirish va gap tuzishni o‘rgatish tafakkur rivojiga bevosita xizmat qiladi.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, boshlang‘ich sinflarda ona tili fanidan “Son” so‘z turkumini o‘qitishda ta’limiy vositalardan samarali foydalanish o‘quvchilarda grammatik kompetensiya, nutqiy faollik va mustaqil fikrlashni rivojlantiradi. So‘ngi yillardagi ta’lim talablari asosida interaktiv, raqamli va kompetensiyaviy yondashuvni qo‘llash dars samaradorligini oshiradi. Shunday qilib, son mavzusini o‘qitish jarayoni ko‘rgazmali, kommunikativ va innovatsion metodlar asosida tashkil etilganda, o‘quvchilar bilimni ongli va mustahkam o‘zlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2023 yil 22 dekabr
2. Turg‘unov S. Yangi O‘zbekiston maktab ostonasidan boshlanadi. <https://yuz.uz/uz/news/talim-tizimi-va-yangicha-yondashuvlar>
3. Yo‘ldoshev J. Boshlang‘ich sinf pedagogikasi. – Toshkent, 2018 y.
4. Ishmuhamedov R. Ta’limda zamonaviy texnologiyalar. – Toshkent, 2017

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI PIRLS TOPSHIRIQLARI ASOSIDA MATNNI TAHLIL QILISHGA O‘RGATISH METODIKASI

Andijon Davlat Pedagogika Instituti

Boshlang‘ich ta’lim kafedrası

Muallif: Mo‘ydinova Gulnozaxon Baxtiyor qizi

Ilmiy rahbar: prof. X.T. Komilova

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini rivojlantirish hamda ularni PIRLS xalqaro baholash dasturi topshiriqlari asosida matnni tahlil qilishga o‘rgatish metodikasi yoritilgan. Tadqiqotda PIRLS topshiriqlarining mazmuni, o‘quvchilarning matnni tushunish, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, matn bilan ishlashda interfaol metodlar, innovatsion pedagogik texnologiyalar va didaktik o‘yinlardan foydalanishning

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

samarali usullari bayon etilgan. Maqola natijalari boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining pedagogik faoliyatida o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: PIRLS, o‘qish savodxonligi, matn tahlili, boshlang‘ich ta‘lim, interfaol metodlar, innovatsion yondashuv, kognitiv ko‘nikma.

Abstract. This article discusses the methodology of developing primary school students‘ reading literacy and teaching them to analyze texts based on the tasks of the PIRLS international assessment program. The study analyzes the content of PIRLS tasks and their importance in developing students‘ comprehension, analytical thinking, and conclusion-making skills. In addition, effective ways of using interactive methods, innovative pedagogical technologies, and didactic games in text analysis are described. The results of the article contribute to improving students‘ reading literacy in the pedagogical practice of primary school teachers.

Keywords: PIRLS, reading literacy, text analysis, primary education, interactive methods, innovative approach, cognitive skills.

Asosiy qism. PIRLS xalqaro baholash dasturi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini aniqlashga qaratilgan bo‘lib, u o‘quvchilarning matnni tushunish, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini baholaydi. Ushbu tadqiqot xalqaro miqyosda ta‘lim sifatini aniqlash hamda o‘qitish metodlarini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. PIRLS topshiriqlari orqali o‘quvchilarning matn bilan ishlash jarayonidagi kognitiv faoliyati baholanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini PIRLS topshiriqlari asosida matnni tahlil qilishga o‘rgatishda avvalo o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirishga e‘tibor qaratiladi. O‘qish savodxonligi nafaqat matnni o‘qish, balki uning mazmunini tushunish, asosiy g‘oyani aniqlash, voqealar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunish hamda o‘qilgan matn asosida xulosa chiqarish ko‘nikmalarini ham o‘z ichiga oladi. Shu sababli dars jarayonida matn bilan ishlashning samarali metodlaridan foydalanish muhim hisoblanadi.

PIRLS tadqiqotida o‘quvchilarning quyidagi kognitiv ko‘nikmalari baholanadi:

1. matndan aniq ma‘lumotlarni topish;
2. matn mazmunini tushunish va izohlash;
3. matn asosida xulosa chiqarish;

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

4. matnni baholash va tahlil qilish.

Mazkur ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun boshlang‘ich ta‘lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish samarali natija beradi. Jumladan,

—Aqliy hujum,

—Klaster,

—Konseptual jadval,

—BBB texnologiyasi kabi metodlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va tahliliy tafakkurini rivojlantiradi. Ushbu metodlar yordamida o‘quvchilar matn mazmunini chuqurroq anglaydi hamda o‘z fikrlarini erkin bayon qilishga o‘rganadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish ham muhim ahamiyatga ega. Bu yoshdagi o‘quvchilar ko‘proq obrazli fikrlashga moyil bo‘lgani sababli dars jarayonida ko‘rgazmali vositalar, grafik organayzerlar va didaktik o‘yinlardan foydalanish tavsiya etiladi. Bunday usullar o‘quvchilarning matnni tushunish darajasini oshirish bilan birga ularning darsga bo‘lgan qiziqishini ham kuchaytiradi.

Shuningdek, PIRLS topshiriqlari asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarning tanqidiy va analitik fikrlashini rivojlantiradi. O‘quvchilar matn mazmunini tahlil qilish jarayonida voqealar o‘rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashga, muallif fikrini tushunishga hamda mustaqil xulosa chiqarishga o‘rganadilar. Natijada o‘quvchilarning o‘qish savodxonligi, mantiqiy tafakkuri va mustaqil fikrlash qobiliyati rivojlanadi.

Muammo va kamchiliklar. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini PIRLS topshiriqlari asosida matnni tahlil qilishga o‘rgatish jarayonida ayrim muammo va kamchiliklar kuzatilmoqda. Avvalo, ayrim o‘quvchilarda o‘qish savodxonligining yetarli darajada shakllanmagani matn mazmunini tushunish va tahlil qilishda qiyinchilik tug‘diradi. O‘quvchilar ko‘pincha matndan aniq ma‘lumotlarni topishda muvaffaqiyatga erishsalar-da, chuqur tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarishda qiynaladilar.

Boshlang‘ich sinflarda PIRLS topshiriqlari bilan ishlash metodikasining barcha o‘qituvchilar tomonidan yetarli darajada qo‘llanilmayotgani ham muhim muammolardan biridir. Ba‘zi hollarda darslar an‘anaviy usulda tashkil etilishi sababli o‘quvchilarning tanqidiy va analitik fikrlash ko‘nikmalari to‘liq rivojlanmaydi.

Yana bir kamchilik — o‘quvchilarning kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqishi pastligi hisoblanadi. Kitobxonlik madaniyatining yetarli rivojlanmagani

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

o‘quvchilarning lug‘at boyligi hamda matnni tushunish darajasiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Natijada ular murakkab matnlarni tahlil qilishda qiyinchilikka duch keladilar.

Bundan tashqari, ayrim maktablarda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlardan foydalanish uchun metodik materiallar hamda didaktik vositalarning yetarli emasligi kuzatiladi. Bu esa dars samaradorligining pasayishiga olib keladi. O‘qituvchilarning PIRLS xalqaro tadqiqoti bo‘yicha metodik tayyorgarligi ham barcha hududlarda bir xil darajada emas.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini PIRLS topshiriqlari asosida matnni tahlil qilishga o‘rgatish ularning o‘qish savodxonligini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. PIRLS topshiriqlari o‘quvchilarning matnni tushunish, tahlil qilish, muhim ma‘lumotlarni ajratib olish hamda mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, interfaol metodlar, innovatsion pedagogik texnologiyalar va didaktik o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshiradi hamda ularning tanqidiy va analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Ayniqsa, —Aqliy hujum, —Klaster, —Konseptual jadvall kabi metodlar matn ustida samarali ishlash imkonini beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan mashg‘ulotlar matnni chuqur tushunish va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. PIRLS topshiriqlari asosida olib borilgan darslar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, mantiqiy tafakkuri va o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Demak, PIRLS topshiriqlaridan ta‘lim jarayonida samarali foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini oshirish, ularni matn bilan mustaqil ishlashga o‘rgatish hamda xalqaro baholash dasturlarida yuqori natijalarga erishishida muhim pedagogik vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. —Ta‘lim to‘g‘risidagi Qonun. — Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risidagi farmon. — Toshkent, 2017.
3. Sh. Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
4. Sh. Mirziyoyev. Milliy taraqqiyot yo‘limizni davom ettiramiz. — Toshkent, 2018.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

5. Sh. Mirziyoyev. Xalqimiz roziligi – oliy qadriyat. – Toshkent, 2019.

BOLALARDA KREATIVLIK VA TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISH

**DMTTDMQTMOI tayanch doktoranti
Sultonova Shohida Muxtor qizi**

**“Didaktik o‘yin – bu bolani o‘qitish emas, balki uni o‘ylashga undash
san’atidir.”**

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalarda kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda didaktik o‘yinlarning o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Ta’lim jarayonida o‘yin texnologiyalaridan foydalanish orqali o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarni hal etish qobiliyati hamda ijodiy yondashuvi rivojlanishi asoslab berilgan. Shuningdek, didaktik o‘yinlarning turlari, ularning o‘quv jarayonidagi samaradorligi va bolalarning bilish faoliyatini faollashtirishdagi roli tahlil qilingan. Maqolada o‘yinlar yordamida o‘quvchilarda muloqot, hamkorlik va ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirish imkoniyatlari ham ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: kreativlik, tanqidiy fikrlash, didaktik o‘yinlar, ta’lim jarayoni, o‘quvchilar faolligi, ijodiy yondashuv, mustaqil fikrlash, pedagogik texnologiyalar, bilish faoliyati, muammoli vaziyat, kommunikativ ko‘nikmalar, innovatsion ta’lim.

Bugungi kunda ta’lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri – bu bolalarda mustaqil fikrlash, kreativ yondashuv va tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirishdir. Zamonaviy jamiyat tez o‘zgarayotganligi sababli, oddiy bilimlarni egallash yetarli emas, balki ularni amaliyotda qo‘llay olish, yangi g‘oyalar yaratish va muammolarga noodatiy yechim topish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, didaktik o‘yinlar ta’lim jarayonining samarali vositalaridan biri sifatida alohida o‘rin tutadi. Didaktik o‘yinlar – bu o‘quvchilarning bilim olish jarayonini qiziqarli, faol va samarali tashkil etishga xizmat qiluvchi metodlardan biridir. Ular orqali bolalar o‘yin jarayonida bilish

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

faoliyatiga jalb qilinadi, o‘z fikrini erkin ifoda etishga o‘rganadi hamda muammoli vaziyatlarni hal qilishga intiladi. Aynan o‘yin faoliyati bolalarning tabiiy ehtiyojlariga mos kelgani sababli, ular bu jarayonda o‘zlarini erkin va faol his etadi. Kreativlik – bu yangilik yaratish, noodatiy fikrlash va mavjud bilimlarni yangi vaziyatlarda qo‘llay olish qobiliyatidir. Didaktik o‘yinlar kreativlikni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, “Nimani o‘zgartirgan bo‘larding?”, “Davomini top” yoki “Erkin hikoya tuzish” kabi o‘yinlar bolalarni tasavvur qilishga, voqealarni yangicha talqin etishga undaydi. Bunday o‘yinlar orqali o‘quvchilar o‘z g‘oyalarini ilgari suradi, boshqalarning fikrlarini tinglaydi va ularni rivojlantiradi. Tanqidiy fikrlash esa axborotni tahlil qilish, solishtirish, baholash va asoslangan xulosa chiqarish qobiliyatidir. Didaktik o‘yinlar orqali bolalarda ushbu ko‘nikmalarni ham samarali shakllantirish mumkin. Masalan, “To‘g‘ri yoki noto‘g‘ri”, “Sababini top”, “Ortiqchasini aniqla” kabi o‘yinlar o‘quvchilarni fikrlashga, dalil keltirishga va qaror qabul qilishga o‘rgatadi. Bu jarayonda bolalar faqat javob topish bilan cheklanmay, balki nima uchun aynan shu javobni tanlaganini izohlashga ham harakat qiladi. Didaktik o‘yinlarning yana bir muhim jihati shundaki, ular o‘quvchilarning kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Guruh bo‘lib o‘ynaladigan o‘yinlar orqali bolalar bir-biri bilan muloqot qiladi, fikr almashadi, bahs-munozara yuritadi. Bu esa ularning ijtimoiy faolligini oshiradi va jamoada ishlash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shuningdek, didaktik o‘yinlar o‘quvchilarda motivatsiyani oshiradi. Oddiy dars jarayoniga nisbatan o‘yin elementlari kiritilgan mashg‘ulotlar bolalarda qiziqish uyg‘otadi, ularni faol ishtirok etishga undaydi. Natijada bilimlar osonroq va samaraliroq o‘zlashtiriladi.

O‘yin nomi:

“Ortiqchasini top va izohla”

Maqsad:

Bolalarda tanqidiy fikrlash va kreativ yondashuvni rivojlantirish.

Jarayon:

O‘qituvchi o‘quvchilarga 4–5 ta predmet yoki tushunchani taqdim etadi.

Masalan:

olma, banan, gilos, sabzi.

O‘quvchilardan “qaysi biri ortiqcha?” deb so‘raladi. Ko‘pchilik “sabzi” deb javob beradi, chunki u sabzavot, qolganlari meva. Lekin o‘yin shu bilan tugamaydi. Har bir o‘quvchi o‘z javobini asoslab berishi kerak.

Kreativlikelementi:

Ba‘zi o‘quvchilar boshqacha javob berishi mumkin.

Masalan:

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

-“Olma ortiqcha, chunki u eng ko‘p ishlatiladi”

-“Gilos ortiqcha, chunki u mayda”

Bu turli fikrlar bolalarda ijodiy yondashuvni rivojlantiradi Tanqidiy fikrlash elementi: Har bir javob izoh talab qilgani sababli o‘quvchilar tahlil qiladi, solishtiradi va o‘z fikrini himoya qiladi.

Natija:

O‘quvchilar mustaqil fikrlashni, dalil keltirishni va boshqalarning fikrini hurmat qilishni o‘rganadi.

Xulosa qilib aytganda, didaktik o‘yinlar bolalarda kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Ularni ta’lim jarayonida maqsadli va tizimli ravishda qo‘llash orqali o‘quvchilarning intellektual salohiyatini oshirish, mustaqil fikrlovchi shaxslarni tarbiyalash mumkin. Shu bois, har bir pedagog o‘z faoliyatida didaktik o‘yinlardan samarali foydalanishga alohida e’tibor qaratishi lozim. Ta’lim jarayonida didaktik o‘yinlardan foydalanish nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini oshiradi, balki ularning shaxsiy rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘yin asosida tashkil etilgan darslar bolalarning darsga bo‘lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi va ularni faol ishtirok etishga undaydi. Ayniqsa, kreativlikni rivojlantirishda erkin muhit muhim bo‘lib, didaktik o‘yinlar aynan shunday muhitni yaratadi. Bunda o‘quvchilar xatodan qo‘rqmay fikr bildiradi, yangi g‘oyalarni sinab ko‘radi va o‘z imkoniyatlarini namoyon etadi. Shuningdek, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda o‘yin jarayonida yuzaga keladigan muammoli vaziyatlar alohida ahamiyat kasb etadi. O‘quvchilar bunday vaziyatlarda tahlil qilish, solishtirish, dalillar asosida xulosa chiqarish kabi amaliy ko‘nikmalarni egallaydi. Natijada ular faqat tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki uni mustaqil ravishda qayta ishlovchi faol subyektga aylanadi. Bu esa zamonaviy ta’limning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.B. R. Qodirov. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O‘qituvchi, 2002
- 2.N. S. Saidahmedov. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. — Toshkent: O‘qituvchi, 2003.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

- 3.M. Ochilov. Yangi pedagogik texnologiyalar. — Toshkent: Aloqa, 2005.
4.R. Mavlonova. Boshlang‘ich ta‘lim pedagogikasi. — Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
5.S. Nishonova. Pedagogika nazariyasi va tarixi. — Toshkent: Fan, 2010.

ANDIJON VILOYATI YOSHLARINING BUGUNGI KUNDA IJTIMOIY-IQTISODIY HAYOTDAGI O‘ZGARISHLARI

Davronova Rashidaxon Kaxramon qizi,

Andijon davlat universitetining mustaqil taqdiqotchisi.

Oricid 00090000477530322

Annotatsiya. Ushbu maqolada Andijon viloyati yoshlarining bugungi kunda ijtimoiy-iqtisodiy hayotdagi o‘zgarishlari bayon qilingan bo‘lib, Andijon viloyati yoshlarining bugungi kunda ijtimoiy-iqtisodiy hayotdagi o‘zgarishlari mavzusi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bugungi kundagi ba‘zi muammolarni ushbu maqolada keltirdik. Ilmiy maqolada viloyat hududdagi yoshlar bandligi, ta‘lim sifati, tadbirkorlik imkoniyatlari ijtimoiy-iqtisodiy madaniyat va raqamli transformatsiya jarayonlarining ta‘sirini tahlil qilinib va yoshlarimiz erishayotgan yutug‘lari haqida ma‘lumotlar keltiriladi.

Kalit so‘zlar: yoshlar siyosati, bandlik, tadbirkorlik, ijtimoiy rivojlanish, hududiy iqtisodiyot, raqamli transformatsiya, Andijon viloyati yoshlar markazi

Аннотация. В данной статье описываются текущие социально-экономические изменения в молодежной сфере Андижанской области, и тема этих изменений рассматривается как одна из наиболее актуальных. В статье представлены некоторые из существующих проблем. Научная статья анализирует влияние социально-экономической культуры и процессов цифровой трансформации на занятость молодежи, качество образования, возможности предпринимательства в регионе, а также предоставляет информацию о достижениях нашей молодежи.

Ключевые слова: молодежная политика, занятость, предпринимательство, социальное развитие, региональная экономика, цифровая трансформация, Андижанская область, молодежный центр

Abstract

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

This article describes the current socio-economic changes in the youth of the Andijan region, and the topic of the current socio-economic changes in the youth of the Andijan region is considered one of the most relevant issues. We have presented some of the current problems in this article. The scientific article analyzes the impact of socio-economic culture and digital transformation processes on youth employment, quality of education, entrepreneurship opportunities in the region, and provides information about the achievements of our youth.

Keywords: youth policy, employment, entrepreneurship, social development, regional economy, digital transformation, Andijan region. youth center

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, 1991-yildan buyon O‘zbekistonda yoshlarga oid ko‘plab qonun hujjatlari, farmonlar, qarorlar qabul qilindi. Ular yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishda huquqiy asos bo‘ib xizmat qildi. Mazkur qonun hujjatlarida millat, irqi, tili, dini, jinsi, ma‘lumoti va siyosiy e‘tiqodidan qat‘i nazar, barcha yoshlarning manfaatlari bir hil ma‘noda ifodalanishi o‘z aksini topdi.” Biz XXI asr bo‘lag‘asida turibmiz, biz yangi buyuk ishlaroldida turibmiz. Siz bilan bizning vazifamiz davr oldimizga qo‘yayotgan barcha talablarga munosib javob qaytarishdir. Istiqbolimizni aniq va ravshan tasavvur etib, xalqimizga tinch va faravon turmushni ta‘minlashdir, jahon maydonida o‘zimizga munosib o‘rin egallashdir, jahon maydonidada o‘zimizga munosib o‘rin egallashdir” [4,48]. 1991-yilda mamlakat yoshlarini birlashtiruvchi Yoshlar ittifoqi tashkiloti tuzildi. U yoshlarni o‘z plenumi va konfrensiyalari qarorlarini bajarishga safarbar qilolmagani tufayli ta‘lim tizimini tubdan isloh qilish muhim masalaga aylandi. Shu maqsadda bosqichma-bosqich huquqiy asoslar yaratildi.

Respublikamizda amalga oshirayotgan ulkan bunyodkorlik ishlari, islohatlar, mamlakatimiz iqtisodiy qudratini oshirib borishi natijasida jamiyat ijtimoiy sohasining xalq ta‘limida ham tub islohatlar ro‘y bermoqda. Ta‘lim tizimidagi yangilanish yoshlar ta‘lim –tarbiyasini takomillashtirish, ularning mazmunini, uzluksizligini ta‘minlab beradigan yangi hujjatlar, pedagogik, texnologiyalar, amaliyot uslublari bilan boyitilishini dastavval qabul qilingan qonunlarda ham ko‘rishimiz mumkin. 1992-yil 2-iyunda” Ta‘lim to‘g‘risida” gi qonun qabul qilindi. Bu qonunga ko‘ra, ta‘lim siyosati xalqning tarixiy tajribasi, madaniyati, ilm-fan va umuminsoniy qadiryatlar asosida yuritilishi belgilangan.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Bilamizki mamlakat taraqqiyoti har doim bilimli va yetuk kadrlarga bog‘liq bo‘lgan. Shu sababli oliy ta‘lim tizimi ta‘limning eng muhim bosqichlaridan biri hisoblangan. 1992-yilda O‘zbekistondagi 6 ta oliy ta‘lim muassasasida test sinovi asosida o‘qishga qabul qilish tajriba tariqasida amalga oshirildi. 1993-yilda esa 46 ta oliy ta‘lim muassasasining bir qismida test sinovlari o‘tkazilgan. Ko‘plab yoshlarni orzulari ushala boshlandi o‘zlari o‘qishni istagan oliy yurtlarga kirish imkoniyati paydo bo‘ldi. Ko‘plab yoshlarimiz oliy ta‘limga kirolmaganlar ham bo‘lgan ularni bo‘sh vaqtlarini unimli o‘tkazish maqsadida aholini va ijtimoiy himoyaga olinadigan ishsizlik turlari va soni aniqlanib yilning 2-yarmida viloyatimiz bo‘yicha mehnat organlari va korxona tashkilotlar orqali 30 mingdan ortiq kishi ishga joylashtirish ko‘zda tutilmoqda 21249 ishsiz bo‘lgan aholini ijtimoiy himoyaga olinadi. Shu jumladan 8491 ishsiz kasbga qayta o‘qitiladi va ularga stipendiyalar berish va boshqa o‘qitish harajatlari 45mln sumani tashkil qiladi. Vaqtincha jamoat ishlariga 5810 kishi jalb qilinib 6,7 mln so‘m xarajat qilish mo‘jallanmoqda. Bundan tashqari ishsizlarni oila a‘zolarini xisobga olgan xolda 3500 kishiga 5,8 mln som moddiy yordam ko‘rsatildi kelgan 16 minga yaqin kishiga 28,5mln som ishsizlik nafaqasi tayinlash mo‘jallanmoqda yuqorida ko‘rsatilgan tadbirlar uchun jami 93 mln som xarajatga to‘g‘ri keladi [7, MO734, 72, 3]. Mustaqilligimizning ilk davrlaridayoq ta‘lim bo‘yicha AQSH, Turkiya, Germaniya, Yaponiya, Angliya, Fransiya, Gollandiya hamda ko‘pgina davlatlarning mamlakatimizda faoliyat ko‘rsatyotgan elchixonalari, davlat va nodavlat tashkilotlari bilan ta‘lim sohasida hamkorlik aloqalari o‘rnatildi. Natijada keying yillarda 3000 ga yaqin o‘quvchilar xorijda ta‘lim oldilar, mingdan ortiq o‘qituvchilar ta‘lim tizmi rivojlangan xorijiy mamlakatlar bilan ta‘lim samaradorligini taminlashga qaratilgan qo‘shma anjumanlar, seminarlar o‘tkazildi [6, 9- 10]. Mustaqilligimizning dastlabki yillaridan boshlab sportni qo‘llab-quvvatlovchi tashkilotlar tuzildi va xalqaro maydonga chiqish uchun imkoniyatlar yaratildi. O‘zbekiston 1994-yilda FIFAg a‘zo bo‘ldi va shu yil futbol bo‘yicha O‘zbekiston terma jamoasi yozgi Osiyo o‘yinlarida chempionlikni qo‘lga kiritganlik tarix zarvaraqlarga muhrlandi. Sport haqida gap ketar ekan Istiqlol Andijon sportchilari hayotida ham mutloqa yangi sahifa ochib berdi deya olamiz chunki 1990-1991 yillarda o‘smirlar o‘rtasida o‘tkazilgan respublika birinchiliginining g‘olibi bo‘ladi. M. Abdullayev 1997- yili Malayziya davlatining poytaxti Kuala Lumpurda o‘tkazilgan Osiyo chempionatida g‘alabaga erishdi. 1998 yilda esa Xitoyda bo‘lib o‘tgan jahon chempionati

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

kubogini qo‘lga kiritdi. Bankokda o‘tgan 8-Osiyo o‘yinlarining oltin medali sovrindori bo‘ldi. 1999 yilda Xyustonda jahon chempionati g‘olibiga aylangach, Toshkentda o‘tkazilgan Osiyo chempionatida Sidneyda bo‘lib o‘tadigan Olimpiada o‘yinlariga yo‘llanma oldi. Eng katta yutug‘i 2000 yilda o‘tkazilgan yozgi Olimpiada o‘yinlarining final qismida amerikalik bokschi Rikardo Uil’yamsni 27:20 hisobida mag‘lubiyatga uchratib, chempionlikni qo‘lga kiritdi. Jahondagi eng nufuzli musobaqada birinchi bor Muhammadqodirni tarbiyalab, voyaga yetkazgan mustaqil O‘zbekistonimizning davlat madhiyasi yangradi. Bu respublikamizning jahon miqyosida erishgan katta g‘alabasi edi.[6,552] Viloyatimiz yoshlarini sport sohasida erishgan yutug‘lari bilan faxrlanar ekanmiz Sergey Mixaylov, G‘ayrat Ahmedov, Bahodir Sultonov, Timur To‘lakovlarni eslamasdan iloji yo‘q bu sportchilarimiz boks bo‘yicha Olimpiada o‘yinlari, Jahon, Yevropa, Osiyo chempionatlarida muvaffaqiyatli qatnashib, xalqaro maydonlarda respublikamiz bayrog‘ini yanada baland ko‘tarishga erishganligi viloyatimiz uchun katta yutug‘ hisoblanadi. Eng katta yutug‘larimizdan yana biri mustaqilligimizning dastlabki, murakkab yillar bo‘lishiga qaramasdan viloyatimizda o‘zining avtomobilsozlik sanoatiga asos solganligi. Vatanimizning dunyodagi avtomobil ishlab chiqaradigan 28 davlat qatoridan munosib joy olishiga sabab bo‘ldi. Viloyatimiz yoshlariga katta mativatsiya bo‘lganligi “O‘zbek mo‘jizasi” nomiga sazavor bo‘lgan Asaka shahrida bunyod etilganligi ko‘plab yoshlarimizni ish bilan ta‘minlanishiga ham sabab bo‘ldi. 1992 yilning 3 iyulida, Oliy Kengashimizning navbatdagi sessiyasida Janubiy koreyalik ishbilarmonlar bilan birga Asaka shahriga kelganligi asosiy maqsad hamkorlarga Asaka shahri avtomobil zavodi uchun tanlangan joy bilan tanishtirish ekanligi haqida o‘z nutqlarida keltirgan edi birinchi prezidentimiz bundan ko‘zlangan asosiy maqsad Asaka- Andijon viloyatining yirik sanoat shahri hisoblanadi. Andijondan Farg‘ona va Marg‘ilonga boradigan avtomobil yo‘li kesishgan joyda, Shaxrixonsoy sohilida joylashgan. Uning yon atrofini ekinzorlar dala maydonlari va bog‘lardan iborat adirlar o‘rab turadi. Bu go‘zal va betakror shahar nafaqat ko‘hna va navqiron Andijonning, balki mustaqil yurtimizning qiyofasini belgilab beradigan, diyorimizning ko‘rku-tarovatini o‘zida namayon etadigan avtomobilsozlar shahridir[5,386] Birinchi prezidentimizning uzoqni ko‘zlab tuzgan har bir rejasi o‘z vaqtida amalga oshganligi bilan e‘tiborlidir. 1995 yilning 25 mart kuni Asaka avtomobil zavodida “Damas” rusumidagi birinchi o‘zbek avtomobili ishlab chiqarilishi bejizga emas edi bilamizki o‘zbek xalqi bolajon xalq hisoblanadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Bu avtomobilga ko‘pchilik sig‘ishi inobatga olinganligidir. Tarixdan hammaga ma‘lumki senlar faqat ketmon chopishdan boshqasiga yaramaysan deb xo‘rlangan xalq yoshlari bugun avtomobil ishlab chiqarayotganligi eng katta yutug‘imizdir. Shu yilning o‘zida yani 15 iyun kuni “Tiko”, 25 iyun kuni esa “Neksiya” rusumli avtomobillar ishlab chiqarish ham yo‘lga qo‘yilganli viloyatimizni tez suratda rivojlanishiga sabab bo‘lganligi ko‘rishimiz mumkin. 1996 yilning 19 iyun kuni Asaka shahrida “UzDEU avto” qo‘shma korxonasining taqdimot marosimi bo‘lib o‘tdi. Ushbu marosimda O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimov, “DEU” korporatsiyasi raisi Kim U Junlar ishtirok etdi. Mustaqilligiga uncha ko‘p bo‘lmagan bo‘lsada jahonda avtomobil ishlab chiqaruvchi 28 ta eng kuchli davlatlar qatorida bo‘lishi O‘zbekistonning xalqaro maydondagi eng katta g‘alabasi edi. Yangi O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohatlar jamiyatning barcha sohalarini qamrab oldi. Davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan sohalaridan biri bu- yoshlar masalasidir. Yoshlarning iqtidori va iste’dodini yuzaga chiqarish, ularni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash hamda jamiyatda o‘z o‘rnini mustahkam egalashiga ko‘maklashish davlatning eng ustuvor vazifalaridan etib belgilandi. Bu borada dastlab “milliy tariximizni yoshlarimizga o‘z o‘rnini mustahkam egallashiga ko‘maklashish davlatning eng ustuvor vazifalardan etib belgilandi. Bu borada dastlab “milliy tariximizni yoshlarimizga milliy ruhda yetkazish, ularning qalbiga, shuuriga singdirish zarur, jonajon Vatanimiz yoshlari ulug‘ ajdodlarimizga munosib bo‘lib ulg‘ayishi uchun barcha sharoitlarni yaratib berishimiz zarur” [2,25,27], ularni zamonaviy bilim va kasb-hunarlariga yo‘naltirilgan bandligini ta‘minlashga, ularning tashabus va g‘oyalarini ro‘yobga chiqarishga alohida e‘tibor qaratilgan.

Bugungi kunda yoshlar jamiyat taraqqiyotining strategik resursi sifatida e‘tirof etilmoqda. Xususan, O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosati ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan bo‘lib, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish, bandligini ta‘minlash hamda tadbirkorlik tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlashga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Bugun yoshlar siyosati bilan bog‘liq ijtimoiy jarayonlarini 3 bosqichga bo‘lishimiz mumkin.

1-Bosqich- O‘zbekiston mustaqilligining dastlabki yillari (1991-2000yy)

2-Bosqich -yoshlar yangi jamoat tashkilotiga birlashgan yillar (2001-2016yy)

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3-Bosqich -yoshlar siyosati yangilanishining eng yangi davri va O‘zbekiston Yoshlar ittifoqining tashkil qilinishi(2016-2021-yy) [8.11]

Hududiy kesimda tahlil qilinadigan bo‘lsa, Andijon viloyati demografik jihatdan yoshlar ulushi yuqori bo‘lgan mintaqalardan biridir. Aholining sezilarli qismi 30 yoshgacha bo‘lgan fuqarolardan iborat bo‘lib, bu holat hududda samarali yoshlar siyosatini amalga oshirishni taqozo etadi. Birinchi bosqich - Andijon viloyatining dastlabki yillari (1999-2000-yy) viloyatimizda kadrlar tayyorlashva ilmiy xodimlarini tayyorlash,xalq xo‘jaligi tarmoqlaridagi yuqori natijaga olib chiqish, uchun yetuk malakali mutaxassislar bilan ta‘minlash, ta‘lim sohalarida ham rag‘batlantirish, madaniyat, tilni rivojlantirish,yoshlarning dunyoqarashini kengaytirishga harakat qilindi.1992- yil 20-iyulda O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidentining va Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston yoshlarini chet mamlakatlariga o‘qishga yuborish to‘g‘risida”gi qarori[<https://lex.uz/docs/479130,4>] qabul qilindi bu qaror orqali viloyatimiz yoshlari ham chet elga chiqib o‘qish imkoniyatiga ega bo‘ldilar.Turkiya va Germaniya davlatlariga taxsil olishlari uchun yoshlarimizda imkoniyat paydo bo‘lishi dunyo tajribalarini o‘rganish va yurtimizga qaytib o‘z tajribalarni o‘rgatish nazarda tutilgan edi.

Prezident stipendiyasi ham joriy etildi, 1993-yil 5-fevral PF-555-son O‘zbekistonning o‘quvchi yoshlarini rag‘batlantirish choralari to‘g‘risida”gi farmoni [<https://lex.uz/docs/189598,5>] qabul qilindi. Bu farmoyish orqali tadqiqotchilik faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirayotgan va butun o‘qishi davrida a‘lo baholarga o‘qigan oxirgi o‘quv yili talabalari uchun Prezident stipendiyasi ta‘sis etildi. Barcha fanlardan o‘zlashtirish ko‘rsatichlari”alo”(ko‘pi bilan 25foizi “yaxshi”) bo‘lgan hamda ijodiy ishda qatnashadigan bakalavr ta‘lim yo‘nalishida o‘qiyotgan so‘ngi ikki kurs talabalari uchun esa Beruniy, Ibn Sino, Navoiy, Kamoliddin Behzod, Ulug‘bek stipendiyalari ta‘sis etildi.Viloyatimiz hududidan Prezident stipendiyalari Sherzod Alimov, Doniyor Gilmanova [5.547] kabi yoshlarimizni keltirishimiz mumkin.Mustaqillika erishimiz ko‘plab yoshlarni ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda o‘sish imkoniyatini berdi. Eng asosiysi barkamol avlodni tarbiyalash maqsadida zarur ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar yaratish istedodli va qobiliyatli yoshlarimizni yuzaga chiqarish mumkin bo‘ldi. Respublikamiz o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritgach, ta‘lim tizmini tubdan isloh qilishga kirishildi. Ana shu maqsadda “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” qabul qilindi. 1998- yilda Respublika Vazirlar

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasida o‘rta mahsus, kasb- hunar ta’limini tashkil etish chora – tadbirlari to‘g‘risida” gi qarori qabul qilindi. Unga asosan viloyatda o‘rta maxsus kasb –hunar boshqarmasi tashkil qilinib, joylarda akademik litsey va kasb –hunar kollejlarini tashkil etishga kirishildi. 1999 - yilga kelib viloyatimizda keng ko‘lamdagi qurilish ishlari amalga oshirildi. Natijada zamonaviy andozalar darajasida yangi qurilgan yana 12 ta kollej o‘z faoliyatini boshladi. Yangi qurilgan bu inshootlar sharq va g‘arb me‘morchilik uslublarini o‘zida mujassamlashtirgan bo‘lib, o‘quv va laboratoriya xonalarining keng va yorug‘ligi, mahalliy iqlim sharoiti to‘la hisobga olinganligi bilan farq qilardi. Ayni paytda ular eng zamonaviy o‘quv – laboratoriya jihozlari, kompyuterlar lingafonlar qurilmalar bilan ta’minlandi. Birinchi Prezidentimiz I. Karimov ana shunday bilim maskanlaridan biri – Andijon tumanidagi Oqyor sanoat kasb-hunar kollejida bo‘lib ,bu yerda yaratilgan sharoitlar bilan tanishib, o‘quvchilarga yanada keng qulayliklar yaratish borasida o‘zining taklif va ko‘rsatmalarini berdi.

Shunisi e’tiborlikni, yangi qurilayotgan akademik litseylar bir-birini sira takrorlamasdi. Oltinko‘l, Andijon, Asaka, Shaxrixon, Jalaquduq tumanlari hamda Xonobod shahrida qad ko‘targan dastlabki binolar tashqi ko‘rinishi bilan o‘sha joyning ko‘rkiga-ko‘rk chiroyiga yanada chiroy qo‘sha oldi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturiga asosan mamlakatimizda dunyoda betakror hisoblangan o‘rta maxsus kasb-hunar ta’limi tizmini joriy etildiki, unga asosan yangi xayotga qadam qo‘yayotgan o‘smirlarga 2-3 xildagi zamonaviy kasblarni puxta egallashlari uchun keng imkoniyat yaratildi. Ayni paytda o‘quvchilarga puxta bilim berish, kasb-hunar o‘rgatish maqsadida ushbu tizimga eng malakali pedagog- muhandislar jalb qilindilar. Ular orasida fan doktorlari va nomzodlari, oliy toifali mutaxassislarining borligi ta’lim sifatini yanadayaxshilash imkoniyatini berdi. Shaxrixon- ko‘hna va betakror hunarmanchilik maskanlaridandir. Viloyat hunarmandlarining qarib yarmi shu tumanda istiqomat qiladi.

Sharq donishmandlari aql-zakovat va ilmni-eng katta boylik, yaxshi tarbiyani – bebaxo meros, bilimsizlikni –ayanchli qashshoqlik deb bilganlar. Turkiy xalqlarning ulug‘ shoiri Yusuf Xos Xojibning “Qutadg‘u bilig” asarida ham insonning bilim quvvati va aqliy salohiyati bexad ulug‘lanadi. Allomaning bundan ming yil avval aytgan “O‘quv qut beradi, bilim- sharaf-shon, shu ikkov tufayli ulug‘dir inson”, degan xikmatli gapi bugun ham ahamiyatini

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

yo‘qotmagan.[3.133] Prezidentimiz yoshlarga e‘tiborni kuchaytirishimiz ular uchun imkoniyatlar eshiginini ochishimiz zarur deb takidlagan Chindan ham yoshlar – davlatimizning eng katta boyligi, beboho duri hisoblanadi. amiyatimizda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, aholining, ayniqsa, yosh avlodning jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug‘ullanishi uchun zamon talablariga mos shart- sharoitlar yaratish, sport musobaqalari orqali yoshlarda o‘z idorasi va imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchni mustahkamlash, ona vatanga sadoqat tuyg‘ularini kamol toptirish, shuningdek, yoshlar orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish ishlarini tizimli tashkillashtirish hamda jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirishga keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda [1,2] Ahamiyat beramiz O‘zbekistonda sportga etibor berilishi dunyo tanishiga olib keldi deb ayta olamiz. Istiqlool sharofati bilan har bir mahallada sportga yo‘naltirilgan seksiyalarni tashkil etila boshlandi. Bundan ko‘zlangan asosiy maqsad aholining barcha qatlami, ayniqsa o‘qish va mehnat faoliyati bilan band bo‘lmagan yoshlarni, sportning tosh ko‘tarish, armrestling, shaxmat, shashka va sport tennisi kabi sportning ommaviy turlariga jalb, qilishi bo‘sh vaqtlaridan unumli foydalana olsak yaxshi natijalarga erishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Mustaqillik yillarida davlatimiz olib borgan islohatlari natijasida ilm-fan sohasini rivojlantirish maqsadida joriy qilingan qonunlarni o‘rganish va natijalarini solishtirish imkonini berganligi ko‘plab ilmiy maqolalar Preziden farmoishlari, qonunlari, Andijon davlat arxiv hujjatlaridan foydalangan holda yoritildi. Ushbu maqolada tadqiqotda tizimli yondashuv, ma‘lumotlarni qiyosiy tahlil qilish, umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Xulosa. Istiqlool yillarida ilm-fan sohasida yangi qonun, farmoiylar ijrosi, yoshlarimizni kunda-kunga o‘rish imkoniyatini berganligini, yoshlar har qanday jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanishi, O‘zbekiston Respublikasida yoshlarni qo‘llab-quvvatlash, ularning bilim va salohiyatini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e‘tirof etilganligi. Har bir javhada imkoniyatlar eshigi ochilganligi yoshlarimizni o‘z ustida ishlashlari uchun yurtimiz hududlarida ko‘plab loyihalar tashkil etilayotganligi davlatimiz tomonidan yoshlarga juda katta etibor berilayotganligini ko‘rishimiz mumkin. Andijon viloyati yoshlarining so‘nggi yillarda turli sohalarda ko‘plab erishayotgan yutuqlari alohida e‘tiborga

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

loyiqdir. Viloyatda yoshlarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida yoshlarimiz ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qilmoqda.

TARBIYA DARSLARI: NAZARIYADAN HAYOTIY KOMPETENSIYAGA

Nasiba Yunusmetova Satimbekovna
Sirdaryo pedagogik mahorat markazi
Metodik xizmat ko‘rsatish bo‘limi
Tarbiya fani metodisti, +99894703936

Annotatsiya: mazkur maqolada XXI asr talablari asosida yosh avlod tarbiyasining nazariy asoslarini hayotiy kompetensiyalarga aylantirish muammosi yoritilgan. Ta’limdagi “bilim” markazli paradigmadan “kompetensiya” markazli yondashuvga o‘tish sharoitida, ijtimoiy-gumanitar fanlarning transformatsion imkoniyatlari ochib berilgan. Shuningdek, tarbiya jarayoniga raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt integratsiyasi, pedagogik-psixologik mexanizmlar hamda didaktik o‘yinlar orqali o‘quvchilarda kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning samarali yo‘llari taklif etilgan. Maqola ilmiy adabiyotlar tahlili, pedagogik kuzatuv va tajriba-sinov ishlari asosida yozilgan.

Kalit so‘zlar: XXI asr ko‘nikmalari (4K), tarbiya, hayotiy kompetensiyalar, sun’iy intellekt, kreativlik, tanqidiy fikrlash, raqamli pedagogika.

Аннотация: в данной статье рассматривается проблема трансформации теоретических основ образования молодого поколения в жизненные компетенции, соответствующие требованиям XXI века. В контексте перехода от «знаний-центрированной» парадигмы образования к «компетенционно-центрированному» подходу раскрывается трансформационный потенциал социальных и гуманитарных наук. Также предлагаются эффективные способы развития креативности и навыков критического мышления у учащихся посредством интеграции цифровых технологий и искусственного интеллекта в образовательный процесс, педагогических и психологических механизмов, а также дидактических игр. Статья основана на анализе научной литературы, педагогических наблюдениях и экспериментальной работе.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ключевые слова: навыки XXI века (4K), образование, жизненные компетенции, искусственный интеллект, креативность, критическое мышление, цифровая педагогика.

Abstract: this article discusses the problem of transforming the theoretical foundations of the education of the younger generation into life competencies based on the requirements of the 21st century. In the context of the transition from a “knowledge”-centered paradigm in education to a “competence”-centered approach, the transformational potential of social and humanities is revealed. Also, effective ways to develop creativity and critical thinking skills in students through the integration of digital technologies and artificial intelligence into the educational process, pedagogical and psychological mechanisms, and didactic games are proposed. The article is based on an analysis of scientific literature, pedagogical observation, and experimental work.

Keywords: 21st century skills (4K), education, life competencies, artificial intelligence, creativity, critical thinking, digital pedagogy.

Kirish. Jamiyat hayotidagi keskin ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va texnokratik o‘zgarishlar zamonaviy ta’lim tizimi oldiga mutlaqo yangi talablarni qo‘ymoqda. Axborot asri (Information Age) o‘rnini “Sun’iy intellekt asri” (AI Age) egallashi bilan, avvallari zarur hisoblangan ko‘plab kasbiy bilimlar algoritmlar va robotlar tomonidan bajarila boshlandi. Aynan shu nuqtada “Tarbiya darslari: nazariyadan hayotiy kompetensiyaga” degan masala dolzarb tus oladi.

Tarbiya tushunchasining semantik maydoni kengaydi. Agar ilgari tarbiya pedagogik ta’sirning bir shakli, ma’lum ijtimoiy normalarni translyatsiyalash deb qaralgan bo‘lsa, endi bu — shaxsning noma’lum kelajakda muammolarni yechish, boshqalar bilan hamkorlikda ishlash, o‘z-o‘zini boshqarish va kreativ yondashish qobiliyati (umumiy nom bilan 4K ko‘nikmalari) sifatida talqin etilmoqda. Ushbu maqolada ijtimoiy-gumanitar fanlar va ularning amaliyotga integratsiyasi orqali ushbu murakkab vazifani qanday amalga oshirish mumkinligi ko‘rib chiqiladi.

Asosiy qism. XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning imkoniyatlari

Zamonaviy pedagogik paradigmada “bilim” emas, balki “kompetensiya” asosiy maqsadga aylandi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar (falsafa, pedagogika,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

psixologiya, madaniyatshunoslik, sotsiologiya) bu jarayonning meta-asosidir. Nega aynan bu fanlar? Chunki, masalan, “muloqot” fani o‘quvchiga nafaqat axborotlarni yetkazish, balki uni turli kontekstlarda (madaniyatlararo, yoshlararo, raqamli muhitda) to‘g‘ri talqinlashni o‘rgatadi.

XXI asr ko‘nikmalari, xususan:

-critical thinking (tanqidiy fikrlash) – falsafa va mantiq fanlari orqali shakllanadi. bugungi kunda o‘quvchilarga axborot tanqisligi emas, balki uning haddan ziyod ko‘pligi va "feyk" (yolg‘on) axborotlarning ta’siri to‘sqinlik qilmoqda. falsafiy tahlil ko‘nikmasi bu filtr vazifasini bajaradi;

-collaboration (hamkorlik) – sotsiologiya va ijtimoiy psixologiya asoslarini bilish jamoada konfliktsiz ishlash, ijtimoiy rollarni taqsimlash kabi ko‘nikmalarni beradi;

-communication (kommunikatsiya) – bunda ritorika va nutq madaniyati fanlari asosiy rol o‘ynaydi;

-creativity (kreativlik) – madaniyatshunoslik va san’atshunoslik fanlari estetik tafakkurni uyg‘otib, texnologik jarayonlarga innovatsion yondashish imkonini yaratadi.

Agar ta’lim muassasalarida faqat amaliy ko‘nikmalarga e’tibor qaratilsa, shaxs “funksiya”ga aylanib qoladi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar esa unga ma’no beradi, **tarbiyani hayotiy kompetensiyaga aylantiradi.**

2. Umumiy ta’lim fanlarini o‘qitishda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt: noma’lumdan qo‘rqmasdan foydalanish

So‘nggi yillardagi islohotlar ta’lim tizimini raqamlashtirish va sifat nazoratiga oid normativ-huquqiy bazani mustahkamladi. Biroq, bu jarayonda sun’iy intellekt (SI) vositalarini (ChatGPT, Gemini, Brad kabi) tarbiyaviy jarayonga integratsiya qilish hali ham munozarali mavzu bo‘lib qolmoqda.

Bizning fikrimizcha, sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar tarbiyaning **vositachisi** sifatida ishlatilishi kerak, **maqsadi** emas.

Tajriba misoli: bir guruh yoshlarga “Uysiz hayvonlar muammosi” mavzusida ijtimoiy loyiha tayyorlash topshirig‘i berildi. Ular sun’iy intellekt yordamida dunyoning turli mamlakatlaridagi mazkur muammoni hal etish usullarini tahlil qilishdi (raqamli kutubxona), so‘ngra o‘z mahallalaridagi holatni sotsiologik so‘rov o‘tkazdilar (usulni bilish). Sun’iy intellekt ularga ma’lumotlarni umumlashtirishda yordam berdi, lekin hayotiy qaror (mablag‘ yig‘ish, volontyorlik) ularning shaxsiy tajribasiga aylandi. Bunday *blended learning* (gibrid ta’lim) tarbiyaviy ishning samaradorligini oshiradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Sun‘iy intellekt yordamida individual ta‘lim traektoriyalarini tuzish, har bir o‘quvchining “Tarbiya” fanidan kompetensiyalar darajasini (masalan, mas‘uliyat yoki hamkorlik) baholash mumkin. Bu pedagoglarning ishini yengillashtirib, ularga ko‘proq individual yondashishga imkon beradi.

3. Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda pedagogik-psixologik yondashuvlar: shaxsga yo‘naltirilgan transformatsiya

Tarbiya nazariyalari ko‘p (Russo, Komenskiy, Ushinskiy, Amonashvili, Kushnir). Biroq, bu nazariyalarni o‘quvchining hissiy intellekti (EQ) bilan uyg‘unlashtirish zarur.

Zamonaviy o‘quvchi — bu “Digital Native” (raqamli avlod). Uning tafakkuri klipoviy (parchalangan), u uzoq monologni tinglashga moslashmagan. Shuning uchun, tarbiya darslarida:

1. Kognitiv yondashuvdan konstruktivist yondashuvga o‘tish. O‘quvchi shu tarbiyaviy vaziyatni boshdan kechirishi kerak. Masalan, “Hurmat” tushunchasini faqat lug‘atdan ko‘chirib yozish emas, balki rolli o‘yin orqali kimga, qachon va nega hurmat ko‘rsatishni anglab etishi.

2. Ekzistensial psixologiya elementlari. O‘quvchilarga “Men kimman? Mening qadriyatlarim qanday?” degan savollarga javob berishga yordam berish. Faqat shunda tarbiyaviy me‘yorlar tashqi bosimdan ichki e‘tiqodga aylanadi.

Pedagog endi faqat axborot manbai emas, balki mentor, fasilitator. Uning vazifasi — texnikani unutib, insoniylikka asoslangan psixologik xavfsiz muhitni yaratish.

4. Bolalarda kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda didaktik o‘yinlarning transformatsion roli

Didaktik o‘yinlar — bu funksiyadan (qiziqarli) kutilgan pedagogik natijaga (o‘zgarish) erishishning eng kuchli vositasidir. Biroq, bunday o‘yinlar zamonaviy texnologiyalar bilan sinergiyada berilishi kerak.

Samarali metod: muammoli vaziyatlar (Case-study) asosida “Sudlov jarayoni”, “Men jurnalistman” yoki “YUNESKO yig‘ilishi” deb nomlangan rolli o‘yinlar tashkil etish. O‘quvchilarga: “Agar sizning shahringizda katta zavod qurilsa, 1000 kishi ishga ega bo‘ladi, ammo daryo ifloslanadi. Qarorni qanday chiqarasiz?” kabi muammo tashlanadi.

Tanqidiy fikrlash: sabab-natija aloqalarini ajratish (iqtisodiy foyda yoki ekologik xavf).

Kreativlik: kompromiss (kelishuv) topish (masalan, tozalash inshootini qurish yoki ekologik innovatsiyalarni joriy etish).

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Hamkorlik: bir guruh ekologlar, ikkinchisi ishchilar nomidan so‘zga chiqadi.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, bunday o‘yinlardan so‘ng o‘quvchilarning motivatsiyasi oshadi va eng muhimi, ular hayotiy muammolarni tanqidiy baholash ko‘nikmasiga ega bo‘ladilar. Bilim endi “o‘lik yuk” emas, “yashash kaliti”ga aylanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, “Tarbiya darslari: nazariyadan hayotiy kompetensiyaga” sari yo‘l bugungi murakkab va noaniq dunyoda ta‘limning eng asosiy vektoridir. Ijtimoiy-gumanitar fanlar bu jarayonning tayanch nuqtasidir. Raqamli transformatsiya va sun‘iy intellekt asrida tarbiyaning maqsadi — endi bilimni mukammal tarzda takrorlovchi “robot inson” emas, balki muammoni ko‘ra oladigan, tanqidiy baholaydigan, dunyo bilan hamkorlikda ishlaydigan, kreativ va eng asosiysi, ruhiy-ma‘naviy barkamol insonni tarbiyalashdir.

Pedagoglar ham, fan arboblari ham nazariy merosga tayanib, lekin zamon bilan hamnafas bo‘lib, ta‘lim siyosatini amaliyot bilan sintez qilishlari lozim. Bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun nafaqat darslik matnini takrorlash, balki har bir darsni “inson” qadriga asoslangan hayotiy amaliyotga aylantirish vazifasi turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni. — Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta‘lim muassasalari reytingini aniqlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. — 2021-yil 3-iyun, 345-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta‘limi vazirining “5—11-sinf o‘quvchilarining bilimlari sifatini nazorat qilishning reyting tizimi to‘g‘risidagi nizomga o‘zgartirish kiritish haqida”gi buyrug‘i. — 2026-yil 16-mart, 31-mh-son.
4. Trilling, B., & Fadel, C. (2009). *21st Century Skills: Learning for Life in Our Times*. Jossey-Bass.
5. Pink, D. H. (2006). *A Whole New Mind: Why Right-Brainers Will Rule the Future*. Riverhead Books.
6. Karimov, N. (2023). *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlar*. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

7. Vygotskiy, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ БАЗОВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Магистрант Андижанского государственного педагогического института
Насирдинова Муаттарой Мансурбековна (950472559)
(nasirdinovamuattaroy@gmail.com)

Аннотация. В статье представлено расширенное теоретико-педагогическое исследование проблемы формирования базовых компетенций у детей дошкольного возраста. Обоснована значимость компетентностного подхода в условиях модернизации дошкольного образования. Проанализированы основные виды базовых компетенций, раскрыта их роль в развитии личности ребёнка. Особое внимание уделено педагогическим условиям, методам и формам организации образовательного процесса, обеспечивающим эффективное развитие базовых компетенций. Сделаны выводы о необходимости комплексного и системного подхода к формированию компетенций в дошкольном возрасте.

Ключевые слова: дошкольное образование, базовые компетенции, компетентностный подход, педагогические условия, развитие личности ребёнка.

Введение. Современное развитие общества предъявляет новые требования к качеству образования, ориентируя его не только на передачу знаний, но и на формирование личности, способной к самостоятельному мышлению, социальной активности и адаптации к изменяющимся условиям жизни. В связи с этим компетентностный подход становится методологической основой обновления содержания образования на всех его уровнях, включая дошкольное образование.

Дошкольный возраст является важнейшим этапом онтогенеза, в процессе которого закладываются основы интеллектуального, социального и личностного развития ребёнка. Именно в этот период формируются первичные представления об окружающем мире, нормы поведения, коммуникативные навыки и ценностные ориентации. Поэтому

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

формирование базовых компетенций у детей дошкольного возраста рассматривается как одно из ключевых направлений деятельности дошкольных образовательных организаций.

Теоретические основы формирования базовых компетенций

Понятие и сущность базовых компетенций

В научно-педагогической литературе базовые компетенции трактуются как интегративное качество личности, включающее совокупность знаний, умений, навыков, опыта деятельности и личностных характеристик, обеспечивающих успешное функционирование человека в социуме. В дошкольном возрасте данные компетенции носят начальный характер и формируются преимущественно в процессе игровой, познавательной и коммуникативной деятельности.

С позиции компетентного подхода результат дошкольного образования определяется не объёмом усвоенных знаний, а уровнем развития способностей ребёнка применять полученный опыт в различных ситуациях, взаимодействовать с окружающими и самостоятельно решать посильные задачи.

Основные виды базовых компетенций у детей дошкольного возраста

Коммуникативная компетенция

Коммуникативная компетенция является одной из ведущих в структуре базовых компетенций дошкольника. Она включает развитие связной речи, умение слушать и понимать собеседника, выражать собственные мысли и чувства, а также использовать невербальные средства общения. Сформированность коммуникативной компетенции способствует успешной социализации ребёнка и установлению позитивных межличностных отношений.

Социальная компетенция

Социальная компетенция отражает способность ребёнка ориентироваться в социальных ситуациях, соблюдать правила и нормы поведения, сотрудничать со сверстниками и взрослыми. В дошкольном возрасте её формирование происходит в процессе совместной деятельности, сюжетно-ролевых игр и повседневного общения.

Познавательная компетенция

Познавательная компетенция направлена на развитие интереса к окружающему миру, элементарных мыслительных операций, таких как

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

анализ, сравнение, обобщение. Она формируется через наблюдение, экспериментирование, решение проблемных ситуаций и способствует развитию познавательной активности и самостоятельности мышления ребёнка.

Личностная компетенция

Личностная компетенция связана с формированием самосознания, адекватной самооценки, уверенности в собственных возможностях и ответственности за свои действия. Данная компетенция обеспечивает становление ребёнка как субъекта деятельности и общения.

Педагогические условия и методы формирования базовых компетенций

Эффективность формирования базовых компетенций у детей дошкольного возраста определяется комплексом педагогических условий, среди которых особое значение имеют:

- создание развивающей образовательной среды, учитывающей возрастные и индивидуальные особенности детей;
- использование игровых, проектных и деятельностных методов обучения;
- организация образовательного процесса на основе сотрудничества педагога и ребёнка;
- активное вовлечение семьи в образовательный процесс.

Игровая деятельность выступает ведущим средством формирования базовых компетенций, поскольку обеспечивает эмоциональную вовлечённость детей и способствует усвоению социального опыта в доступной форме.

Заключение

В результате проведённого анализа можно сделать вывод о том, что формирование базовых компетенций у детей дошкольного возраста является системным и многоаспектным процессом, требующим научно обоснованного и целенаправленного педагогического подхода. Компетентностный подход в дошкольном образовании способствует гармоничному развитию личности ребёнка, формированию у него социальных, коммуникативных и познавательных качеств, необходимых для успешного обучения и дальнейшей жизнедеятельности. Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой и внедрением инновационных педагогических технологий формирования базовых компетенций в дошкольных образовательных организациях.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Список использованной литературы

1. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте. – М.: Педагогика, 2008.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 2011.
3. Краевский В. В. Теоретические основы компетентностного подхода в образовании. – М.: Академия, 2013.
4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 2005.
5. Федеральный государственный образовательный стандарт дошкольного образования. – М., 2014.
6. Усманова М. А. Современные подходы к дошкольному образованию. – Ташкент: Fan va texnologiya, 2020.

BOLALARDA KREATIVLIK VA TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISH (ona tili va adabiyot fanlari misolida)

Sirdaryo viloyati pedagogik mahorat markazi

Ona tili va adabiyot fani metodisti

Rahmonov Javohir Saydulla o‘g‘li

Annotatsiya. Mazkur maqolada bolalarda kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda didaktik o‘yinlardan foydalanishning nazariy-metodik asoslari ona tili va adabiyot fanlari kontekstida yoritiladi. Didaktik o‘yinlar o‘quvchini passiv qabul qiluvchidan faol izlovchi, tahlil qiluvchi va mantiqiy xulosa chiqaruvchi subyektga aylantiruvchi pedagogik mexanizm sifatida talqin etiladi. Maqolada o‘yinli topshiriqlarni tanlash mezonlari, ularni dars bosqichlariga integratsiyalash algoritmi, ona tili hamda adabiyot darslarida qo‘llash mumkin bo‘lgan amaliy o‘yin namunalari va baholash indikatorlari ishlab chiqiladi. Tadqiqot natijasida didaktik o‘yinlarni matn bilan ishlash, dalillash, izohli o‘qish, obraz tahlili, imlo va uslubiy tahrir kabi faoliyatlar bilan uyg‘unlashtirish bolalarning til kompetensiyasi, ijodiy tasavvuri, mustaqil pozitsiyasi va refleksiv fikrlashini rivojlantirishi asoslanadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kalit so‘zlar: didaktik o‘yin, kreativlik, tanqidiy fikrlash, ona tili, adabiyot, matn tahlili, kommunikativ kompetensiya, o‘quv motivatsiyasi, refleksiya.

1. Kirish

Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchining bilimni yod olishi emas, balki uni mustaqil izlash, qayta ishlash, tahlil qilish va yangi vaziyatlarda qo‘llay olishi asosiy mezonlardan biri sifatida qaralmoqda. Ona tili va adabiyot fanlari bu jihatdan alohida ahamiyatga ega, chunki mazkur fanlar orqali bola til birliklarini anglash, matn mazmunini talqin qilish, dalil keltirish, nutqiy vaziyatga mos ifoda tanlash, estetik baho berish hamda shaxsiy munosabat bildirish ko‘nikmalarini egallaydi. Shunday ekan, ushbu fanlarda didaktik o‘yinlardan foydalanish nafaqat darsni jonlantirish, balki bolaning fikrlash faoliyatini yuqori bosqichga olib chiqish vositasidir.

O‘zbekiston Respublikasida umumiy o‘rta ta’lim mazmuni kompetensiyaviy yondashuvga tayangan holda belgilanadi. Davlat ta’lim standartlarida kommunikativ kompetensiya, axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi, o‘zini o‘zi rivojlantirish kompetensiyasi hamda milliy va umummadaniy kompetensiyalar o‘quvchi shaxsini rivojlantirishning muhim yo‘nalishlari sifatida ko‘rsatilgan [1]. 2025-2026-o‘quv yili uchun ona tili va adabiyot fanidan yakuniy attestatsiya spetsifikatsiyasida ham bilish, qo‘llash va mulohaza qilish darajalari alohida ajratilib, matnni tushunish, dalillarni tahlil qilish va xulosa chiqarish kabi faoliyatlar baholash mezonlari tarkibiga kiritilgan [2]. Bu holat ona tili va adabiyot darslarida tanqidiy fikrlash hamda kreativ yondashuvni shakllantirish zarurligini yanada kuchaytiradi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, amaliyotda didaktik o‘yin ko‘pincha darsning ko‘ngilochar elementi sifatida qabul qilinadi. Vaholanki, to‘g‘ri loyihalashtirilgan o‘yin o‘quv vazifasi, muammo, qoida, rollar, vaqt, natija va refleksiya tizimidan iborat bo‘lgan murakkab didaktik modeldir. Ayniqsa, ona tili darslarida so‘z ma’nosi, imlo, punktuatsiya, sintaksis, matn qurilishi va uslubiyat bilan bog‘liq o‘yinlar bolaning til sezgirligini oshiradi. Adabiyot darslarida esa qahramonlar pozitsiyasini baholash, muallif niyatini aniqlash, badiiy detallarni izohlash va muqobil talqin yaratish kabi o‘yinlar tanqidiy hamda ijodiy tafakkurga zamin yaratadi.

Maqolaning maqsadi - ona tili va adabiyot darslarida didaktik o‘yinlardan foydalanish orqali bolalarda kreativlik hamda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

shakllantirishning nazariy-metodik asoslarini aniqlash va amaliy tavsiyalar tizimini ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilanadi: birinchidan, didaktik o‘yin, kreativlik va tanqidiy fikrlash tushunchalarining pedagogik mazmunini aniqlash; ikkinchidan, o‘yinli topshiriqlarning ona tili va adabiyot fanlaridagi o‘rnini asoslash; uchinchidan, didaktik o‘yinlarni tanlash va qo‘llash mezonlarini ishlab chiqish; to‘rtinchidan, dars jarayonida foydalanish mumkin bo‘lgan o‘yin namunalari va baholash indikatorlarini taklif etish.

Tadqiqotning metodologik asosini pedagogik-psixologik adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, modellashtirish va dars fragmentlarini loyihalash metodlari tashkil etadi. Maqola nazariy-metodik xarakterga ega bo‘lib, unda empirik tajriba natijalari da‘vo qilinmaydi; asosiy e‘tibor didaktik o‘yinlarni mazmunli, kompetensiyaviy va baholashga yo‘naltirilgan tarzda tashkil etish tamoyillariga qaratiladi.

2. Nazariy asoslar: kreativlik, tanqidiy fikrlash va didaktik o‘yin

Kreativlik pedagogik nuqtayi nazardan o‘quvchining yangi g‘oya ishlab chiqishi, mavjud bilimlarni noodatiy tarzda bog‘lashi, muammoni turli yo‘llar bilan hal qilishi va mustaqil mahsulot yaratishga intilishi bilan tavsiflanadi. Til va adabiyot ta‘limida kreativlik faqat she‘r yoki hikoya yozish bilan cheklanmaydi; u so‘z tanlash, matnni qayta qurish, iboraga yangi kontekst topish, badiiy obrazni talqin qilish, muqobil sarlavha yaratish hamda dalilni original shaklda ifodalash jarayonlarida ham namoyon bo‘ladi. Guilford divergent fikrlashni ijodiy tafakkurning asosiy belgilari bilan bog‘lagan bo‘lsa, Torrance kreativlikni g‘oyalar ravonligi, moslashuvchanligi, o‘ziga xosligi va ishlab chiqilganlik darajasi orqali baholash mumkinligini ko‘rsatadi [8; 9].

Tanqidiy fikrlash esa ma‘lumotni shunchaki qabul qilish emas, balki uni savol ostiga olish, manbani tekshirish, dalil va xulosani ajratish, qarama-qarshi fikrlarni solishtirish hamda mantiqiy asoslangan qaror chiqarish jarayonidir. Ona tili va adabiyot darslarida tanqidiy fikrlash matnning yashirin ma‘nosini anglash, gaplar o‘rtasidagi sabab-oqibat aloqasini topish, badiiy qahramon harakatini baholash, muallif pozitsiyasi bilan shaxsiy munosabatni farqlash hamda fikrni til me‘yorlariga mos dalillash orqali shakllanadi. Paul va Elder tomonidan ilgari surilgan yondashuvda tanqidiy fikrlash aniqlik, mantiqiylik, izchillik, asoslanganlik va adolatlilik mezonlariga tayanadi [7].

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Didaktik o‘yin - ta’limiy maqsadga bo‘ysundirilgan, qoidalar, rollar, topshiriq va natija bilan chegaralangan, biroq bolaning tabiiy qiziqishi va faol ishtirokini ta’minlaydigan metodik vositadir. O‘yin jarayonida bolaning diqqat, xotira, nutq, tasavvur va ijtimoiy hamkorlik faoliyati bir vaqtda ishga tushadi. Vygotskiy bolalar faoliyatida o‘yin rivojlanishning yaqin zonasini kengaytirishini ta’kidlagan; ya’ni bola o‘yin sharoitida odatdagi imkoniyatidan yuqoriroq darajada harakat qilishi mumkin [3]. Piaget esa o‘yinni bola tajribani o‘zlashtirish va qayta tashkil etish mexanizmi sifatida tushuntiradi [4].

Bloom taksonomiyasi ham didaktik o‘yinlarni loyihalashda metodik asos bo‘la oladi. Agar o‘yin faqat atamani eslatishga qaratilsa, u bilish darajasida qoladi; qoidani yangi matnga qo‘llash, gapni tahrir qilish, obrazga munosabat bildirish esa qo‘llash va tahlil darajalarini faollashtiradi. O‘quvchi muqobil yakun yozsa, bahsda dalil keltirsa yoki matnga yangicha talqin bersa, baholash va yaratish darajalari ishga tushadi [5; 6]. Demak, didaktik o‘yin ta’limiy mazmunni oddiy mashqdan yuqori darajadagi fikrlash jarayoniga ko‘tarishi mumkin.

Ona tili va adabiyot ta’limida didaktik o‘yinlarning kuchli tomoni shundaki, ular tilning formal qoidalarini kommunikativ, badiiy va muammoli kontekstga joylashtiradi. Masalan, punktuatsiya qoidalarini yodlashdan ko‘ra, tinish belgisi o‘zgarganda gap ma’nosi qanday o‘zgarishini o‘yin tarzida tahlil qilish o‘quvchini sababni tushuntirishga majbur qiladi. Xuddi shuningdek, badiiy qahramonni sud qilish, asar uchun muqobil sarlavha tanlash yoki matndagi badiiy detalni himoya qilish o‘quvchidan dalil, izoh, munosabat va mantiqiy xulosa talab etadi.

3. Ona tili va adabiyot darslarida didaktik o‘yinlarni qo‘llash mezonlari

Didaktik o‘yin samaradorligi o‘qituvchining uni qanday tanlashi va darsning qaysi bosqichiga joylashtirishiga bog‘liq. Har qanday o‘yin dars maqsadidan mustaqil bo‘la olmaydi; aksincha, u o‘quv maqsadini bolaga qiziqarli, faol va ijtimoiy jihatdan mazmunli shaklda yetkazishi kerak. Shuning uchun o‘yin tanlashda quyidagi mezonlar muhim hisoblanadi.

Birinchi mezon - mazmuniy moslik. O‘yin o‘rganilayotgan mavzu, matn, grammatik qoida yoki adabiy tushuncha bilan bevosita bog‘langan bo‘lishi lozim. Masalan, sinonimlar mavzusida “So‘z bozori” o‘yini, matn turlari mavzusida “Matn konstruktori”, badiiy obraz mavzusida esa “Obraz pasporti”

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

o‘yini mazmuniy jihatdan o‘zini oqlaydi. Mazmunga aloqasi sust o‘yin o‘quvchilarni vaqtincha faollashtirsa-da, barqaror kompetensiya hosil qilmaydi.

Ikkinchi mezon - kognitiv yuklama. O‘yin o‘quvchidan faqat tez javob berishni emas, balki sababni tushuntirish, dalil keltirish, taqqoslash, qayta ifodalash yoki matnga tayangan holda xulosa chiqarishni talab etishi kerak. Aynan shu jihat didaktik o‘yinni oddiy “topishmoq” yoki “musobaqa”dan farqlaydi. Ona tili va adabiyot fanida kognitiv yuklama ko‘pincha matn bilan ishlash, leksik-semantik tahlil, sintaktik bog‘lanishlarni aniqlash va badiiy obrazni talqin qilish orqali yaratiladi.

Uchinchi mezon - ijodiy mahsulot mavjudligi. Kreativlikni rivojlantirish uchun o‘yin yakunida bolaning o‘ziga xos mahsuloti paydo bo‘lishi lozim: yangi sarlavha, tahrir qilingan matn, dalillar ro‘yxati, muqobil yakun, qahramon nomidan maktub, qisqa dramatik sahna, sinkveyn yoki mantiqiy xarita. Mahsulot bo‘lmasa, o‘yin jarayoni o‘quvchining fikrlashini kuzatish va baholash imkonini bermaydi.

To‘rtinchi mezon - hamkorlik va muloqot. Til va adabiyot darslari mohiyatan kommunikativ fanlar bo‘lgani uchun o‘yinlar juftlik, kichik guruh yoki umumiy muhokama shaklida tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Guruhda o‘ynalgan o‘yin bola fikrini boshqalarnikiga solishtirish, qarshi dalilni eshitish, o‘z nuqtayi nazarini himoya qilish va bahs madaniyatiga rioya etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Beshinchi mezon - refleksiya. Didaktik o‘yin albatta “Nimani o‘rgandim?”, “Qaysi dalil kuchli bo‘ldi?”, “Qaysi xatoni tuzatdim?”, “Keyingi safar fikrimni qanday aniqroq ifodalayman?” kabi savollar bilan yakunlanishi zarur. Refleksiyasiz o‘yin faqat emotsional faollik beradi; refleksiya esa uni ongli ta’limiy tajribaga aylantiradi.

1-jadval. Ona tili va adabiyot darslarida didaktik o‘yinlar tipologiyasi

O‘yin turi	O‘quv vazifasi	Rivojlantiriladi gan ko‘nikma	Natija mahsuloti
Lingvistik-kreativ o‘yin	So‘z, ibora, gap va matn birliklarini yangi kontekstda qo‘llash	Leksik boylik, divergent fikrlash, nutq moslashuvchanligi	Yangi gap, sarlavha, kichik matn
Matnli-tahliliy o‘yin	Matndan asosiy fikr, dalil, sabab-oqibat va xulosani ajratish	Tanqidiy o‘qish, dalillash, mantiqiy izchillik	Dalillar xaritasi, xulosa

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Adabiy-rol o‘yini	Qahramon, muallif yoki tanqidchi pozitsiyasidan fikr bildirish	Empatiya, baholash, muqobil talqin	Monolog, dialog, himoya nutqi
Tahrir va muharrirlik o‘yini	Imlo, punktuatsiya, uslubiy xatolarni aniqlash va tuzatish	Til me‘yorini anglash, tekshirish, asoslash	Tahrirlangan matn
Bahs-munozara o‘yini	Muammoli savol yuzasidan fikrni asoslash va qarshi dalilga javob berish	Tanqidiy fikrlash, muloqot madaniyati	Argumentlar jadvali
Refleksiv o‘yin	O‘yin jarayonidagi qaror va xatolarni tahlil qilish	O‘zini baholash, metakognitiv fikrlash	Refleksiya varaqasi

4. Ona tili darslarida kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi o‘yinlar

Ona tili darslarida didaktik o‘yinlarni qo‘llashning asosiy yo‘nalishi til birliklarini amaliy nutqiy vaziyatlarda qo‘llash, matnni tahlil qilish va til me‘yorini ongli ravishda egallashdan iborat. Quyida o‘quvchilarda kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladigan ayrim o‘yinlar tavsiflanadi.

“So‘z bozori” o‘yini leksikologiya va sinonimiya mavzularida samarali. O‘qituvchi biror asosiy so‘zni beradi: masalan, “jasorat”, “mehr”, “sukut”, “bahor”. Guruhlar shu so‘zga yaqin ma’noli, qarama-qarshi ma’noli, ko‘chma ma’noli yoki uslubiy jihatdan farqli birliklarni “sotib oladi” va ular yordamida qisqa matn tuzadi. O‘yin yakunida har bir guruh tanlagan so‘zlarining ma’nodagi nozik farqini izohlaydi. Bu jarayonda bola nafaqat so‘z boyligini kengaytiradi, balki so‘z tanlashning mantiqiy va estetik asosini tushuntirishga ham o‘rganadi.

“Imlo detektivi” o‘yini imlo va talaffuzdagi tafovutlarni aniqlashga qaratiladi. O‘qituvchi ataylab xatolar kiritilgan kichik matnni beradi. O‘quvchilar detektiv sifatida xatoni topadi, uning turini aniqlaydi va qaysi qoida asosida tuzatganini izohlaydi. O‘yinning tanqidiy fikrlashga ta’siri shundaki, o‘quvchi javobni sezgi asosida emas, qoida, dalil va tekshiruv asosida asoslaydi. Kreativlik esa matnni to‘g‘ri variantda qayta yozish, uslubini yaxshilash yoki xatolarni izohlovchi “detektiv hisobot” tuzishda namoyon bo‘ladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

“Tinish belgisi taqdiri” o‘yini punktuatsiya mavzularida qo‘llanadi. Bir xil so‘zlardan tuzilgan gapga turli tinish belgilarini qo‘yish orqali ma’no qanday o‘zgarishini guruhlar tahlil qiladi. Masalan, undov, so‘roq, tire yoki ikki nuqta gap ohangi, munosabat va mantiqiy bog‘lanishga qanday ta’sir qilishini tushuntiradi. Bu o‘yin o‘quvchida tinish belgilarini mexanik qo‘llash emas, balki ularning mazmun yaratishdagi rolini anglash ko‘nikmasini shakllantiradi.

“Matn konstruktori” o‘yinida o‘quvchilarga aralashtirilgan gaplar, kalit so‘zlar yoki parchalangan matn qismlari beriladi. Ular matnni mantiqiy izchillikda tiklaydi, kirish, asosiy qism va xulosani aniqlaydi, so‘ng tiklangan matnga sarlavha qo‘yadi. Keyingi bosqichda guruhlar nima uchun aynan shu tartibni tanlaganini dalillaydi. O‘yin matn tuzilishini tushunish, sabab-oqibat aloqalarini ko‘rish va xulosani asoslashga yordam beradi.

“Muharrir minbari” o‘yini uslubiyat va matn tahriri mashg‘ulotlari uchun mos. Har bir guruhga uslubiy jihatdan noaniq, takrorlarga boy yoki mantiqiy uzilishlarga ega matn beriladi. Guruh a’zolari muharrir sifatida matnni yaxshilaydi, tahrir sabablarini yozadi va sinf oldida himoya qiladi. Bu o‘yinda kreativlik matnni yanada ravon va ta’sirchan qilishda, tanqidiy fikrlash esa muammoni aniqlash, tahrirni dalillash va muqobil variantlarni solishtirishda ko‘rinadi.

“Dalilni top” o‘yini matnni tushunish va mulohaza qilish bosqichida qo‘llanadi. O‘qituvchi matnga oid bir nechta da’vo beradi. O‘quvchilar da’voni tasdiqlovchi yoki inkor etuvchi jumalarni matndan topadi, dalilning kuchini baholaydi va o‘z xulosasini bildiradi. Ushbu o‘yin o‘quvchini “menimcha” darajasidan “matnda bunga asos bor” darajasiga olib chiqadi.

5. Adabiyot darslarida didaktik o‘yinlar: obraz, talqin va dalillash

Adabiyot darsida didaktik o‘yinlar badiiy matnni yuzaki qayta hikoya qilishdan chuqur talqin qilishga o‘tish imkonini beradi. Bunda asosiy e’tibor qahramon xarakteri, muallif pozitsiyasi, badiiy detal, konflikt, kompozitsiya va g‘oyaviy mazmunni o‘quvchi shaxsiy munosabati bilan bog‘lashga qaratiladi. Adabiy o‘yinlarda kreativlik muqobil tasavvur, badiiy ifoda va obrazli fikrlashda; tanqidiy fikrlash esa matnga tayanib baholash, dalil keltirish va xulosani asoslashda namoyon bo‘ladi.

“Qahramon sudi” o‘yini qahramon xatti-harakatini baholashga qaratilgan adabiy-rol o‘yini. Sinf “sudya”, “ayblovchi”, “himoyachi”, “guvohlar”, “qahramon” va “kuzatuvchilar” guruhlariga bo‘linadi. Har bir guruh asardan

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

dalillar topadi va qahramonning qarorini baholaydi. O‘yin jarayonida “qahramon to‘g‘ri ish qildimi?”, “u boshqacha yo‘l tutishi mumkinmide?”, “muallif uning harakatiga qanday munosabat bildiradi?” kabi savollar muhokama qilinadi. Mazkur o‘yin bolalarda pozitsiya tanlash, dalilni matndan izlash, qarshi fikrga javob berish va adolatli xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

“Muqobil yakun” o‘yini o‘quvchining ijodiy tasavvurini faollashtiradi. Bunda o‘quvchilar asarning mavjud voqealar mantiqiga zid kelmaydigan, biroq yangicha yechim taklif qiladigan yakun yozadi. O‘yin shartiga ko‘ra, muqobil yakun qahramon xarakteri, konflikt va muallif yaratgan badiiy muhitga mos bo‘lishi kerak. Shu sababli o‘quvchi erkin ijod qilish bilan birga matn mantiqini tanqidiy nazorat qiladi. Bu o‘yin kreativlik va tanqidiy fikrlashning bir-birini to‘ldiruvchi jarayon ekanini ko‘rsatadi.

“Obraz pasporti” o‘yinida o‘quvchilar qahramon haqida ma’lumotlarni oddiy tavsif tarzida emas, balki tizimli jadval shaklida to‘playdi: tashqi ko‘rinish, xarakter, maqsad, ichki ziddiyat, nutq xususiyati, boshqalar bilan munosabati, asardagi o‘zgarish va qahramonga beriladigan baho. Har bir band matndan dalil bilan tasdiqlanadi. Natijada bola badiiy obrazni bir yoki ikki sifat bilan emas, ko‘p qirrali tahlil obyekti sifatida anglaydi.

“Iqtiboslar mozaikasi” o‘yini matndan dalil keltirish madaniyatini shakllantiradi. O‘qituvchi asardan muhim iqtiboslar yozilgan kartochkalarni tarqatadi. Guruhlar iqtiboslarni mavzu, qahramon, konflikt yoki g‘oya bo‘yicha guruhlaydi, so‘ng har bir guruhlash sababini izohlaydi. Bu o‘yin badiiy matndagi detallarni sezish, ularning umumiy g‘oya bilan aloqasini ko‘rish va talqinni asoslashga xizmat qiladi.

“Tanqidchi minbari” o‘yinida o‘quvchi adabiy tanqidchi roliga kiradi. U asardagi bir obraz, epizod yoki badiiy detal haqida qisqa tanqidiy mulohaza tayyorlaydi. Mulohazada kamida uch element bo‘lishi shart: da’vo, matndan dalil, shaxsiy xulosa. O‘yin o‘quvchining nutqiy mustaqilligini, dalillash madaniyatini va estetik baholash ko‘nikmasini rivojlantiradi.

“Qahramonga maktub” o‘yini badiiy matn bilan shaxsiy muloqot o‘rnatadi. O‘quvchilar qahramonga maslahat, savol yoki e’tiroz mazmunidagi maktub yozadi. Bunda maktub shunchaki hissiy munosabat bo‘lib qolmasligi uchun o‘qituvchi “maktubda asardan kamida ikki dalil keltiriladi” degan shart qo‘yadi. Natijada o‘quvchi ham empatik, ham tanqidiy nuqtayi nazardan fikr yuritadi.

6. Didaktik o‘yinni dars jarayoniga integratsiyalash algoritmi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Didaktik o‘yinlar o‘z-o‘zidan natija bermaydi; ular aniq metodik algoritm asosida darsga kiritilgandagina kutilgan samarani beradi. Ona tili va adabiyot darslari uchun quyidagi algoritm tavsiya etiladi.

Birinchi bosqich - maqsadni aniqlash. O‘qituvchi o‘yin orqali qaysi kompetensiya rivojlantirilishini belgilaydi: so‘z boyligi, matnni tushunish, imlo nazorati, badiiy obraz tahlili, dalillash yoki ijodiy yozish. Maqsad aniq bo‘lmasa, o‘yin faollikni oshiradi, lekin ta’limiy natija noaniq qoladi.

Ikkinchi bosqich - muammoli vaziyat yaratish. O‘yin o‘quvchida savol uyg‘otishi zarur: “Qaysi so‘z ma’noga ko‘proq mos?”, “Nega qahramon shunday qaror qildi?”, “Tinish belgisi o‘zgarsa, fikr qanday o‘zgaradi?”, “Matndan qaysi dalil kuchliroq?” Muammoli vaziyat fikrlashni faollashtiradi va o‘quvchini o‘yin qoidalariga ichki ehtiyoj bilan kirishga undaydi.

Uchinchi bosqich - qoidalar va rollarni belgilash. O‘yin qoidalari qisqa, tushunarli va baholash mezonlari bilan uyg‘un bo‘lishi kerak. Adabiyot darslarida rollar qahramon, muallif, tanqidchi, guvoh, jurnalist, muharrir ko‘rinishida berilishi mumkin. Ona tili darslarida esa detektiv, muharrir, tarjimon, konstruktor, ekspert kabi rollar qo‘llanadi.

To‘rtinchi bosqich - faol ijro. Bu bosqichda o‘qituvchi nazorat qiluvchi emas, yo‘naltiruvchi vazifasini bajaradi. U guruhlariga savollar beradi, matnga qaytishni eslatadi, dalilsiz fikrni asoslashni talab qiladi, biroq tayyor javobni bermaydi. Bu holat bolalarning mustaqil qaror qabul qilishini ta’minlaydi.

Beshinchi bosqich - taqdimot va baholash. Guruhlar o‘z mahsulotini sinfga taqdim etadi. Baholash faqat “to‘g‘ri” yoki “noto‘g‘ri” javobga emas, balki fikrning yangiligi, dalillarning kuchi, til me’yoriga rioya, hamkorlik va refleksiyaga tayanishi lozim. O‘quvchilarga o‘zaro baholash imkonini berish ham tanqidiy fikrlashni kuchaytiradi.

Oltinchi bosqich - refleksiya. Dars yakunida o‘quvchilar qaysi strategiya foydali bo‘lganini, qaysi xatoni tuzatganini, qaysi dalil kuchli chiqqanini va keyingi safar nimalarga e’tibor berishini yozadi yoki og‘zaki bildiradi. Refleksiya kreativlikni ongli jarayonga, tanqidiy fikrlashni esa odatga aylantiradi.

2-jadval. Didaktik o‘yin natijalarini baholash indikatorlari

Mezon	Yuqori daraja	O‘rta daraja	Boshlang‘ich daraja
Kreativ g‘oya	Yangi, mavzuga mos va asoslangan	Yechim bor, lekin yangiligi yoki	Tayyor namunani takrorlaydi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

	yechim taklif qiladi	asoslanishi qisman	
Dalillash	Fikrini matn, qoida yoki misol bilan izchil asoslaydi	Dalil keltiradi, ammo izohi to‘liq emas	Fikr dalilsiz yoki umumiy aytiladi
Til me‘yori	Imlo, punktuatsiya va uslubga ongli rioya qiladi	Mayda xatolar bor, lekin fikr tushunarli	Xatolar fikrni anglashga xalal beradi
Hamkorlik	Guruhda faol, boshqalar fikrini tinglaydi va umumlashtiradi	Faoliyati notekis, ayrim fikrlarni qo‘shadi	Jarayonda passiv yoki muloqotga kam kirishadi
Refleksiya	O‘z xatosi, yutug‘i va keyingi qadamni aniq ko‘rsatadi	Yutuq yoki qiyinchilikni aytadi, lekin umumiy	Refleksiya yuzaki yoki yo‘q

7. Amaliy dars fragmentlari

Quyida ona tili va adabiyot darslarida qo‘llash mumkin bo‘lgan ikki dars fragmenti keltiriladi. Ular o‘yinli faoliyatni dars maqsadi, baholash va refleksiya bilan bog‘lash imkonini ko‘rsatadi.

7.1. Ona tili darsi fragmenti: “Matn konstruktori”

Mavzu: matnning mantiqiy tuzilishi va gaplar bog‘lanishi. Maqsad: o‘quvchilarda matn qismlarini mantiqiy tartibda joylashtirish, bog‘lovchi vositalarni aniqlash va xulosa chiqarish ko‘nikmasini shakllantirish.

O‘yin tartibi: o‘qituvchi har bir guruhga 6-7 ta aralashtirilgan gapdan iborat kartochka beradi. Guruhlar gaplarni mantiqiy tartibga soladi, mavzuga mos sarlavha qo‘yadi, gaplar o‘rtasidagi bog‘lanish vositalarini belgilaydi va nima uchun aynan shu tartibni tanlaganini izohlaydi. Keyingi bosqichda guruhlar matnga bitta yangi gap qo‘shadi, lekin bu gap matnning uslubi va mazmuniga mos bo‘lishi shart.

Baholash: mantiqiy izchillik, dalillash, sarlavhaning mosligi, qo‘shilgan gapning mazmuniy uyg‘unligi va guruh hamkorligi asosida amalga oshiriladi. Refleksiya savollari: “Qaysi gapni joylashtirish qiyin bo‘ldi?”, “Sarlavha tanlashda qaysi mezoniga tayandingiz?”, “Qo‘shilgan gap matnni qanday boyitdi?”

7.2. Adabiyot darsi fragmenti: “Qahramon sudi”

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Mavzu: badiiy qahramon xatti-harakatini baholash. Maqsad: o‘quvchilarda qahramon pozitsiyasini tushunish, matnga tayangan holda dalil keltirish, qarshi fikrga javob berish va adolatli xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

O‘yin tartibi: sinf rollarga bo‘linadi. “Ayblovchilar” qahramonning bahsli harakatlarini ko‘rsatadi; “himoyachilar” uning vaziyatini, niyatini va ichki ziddiyatini izohlaydi; “guvohlar” matndan dalillar o‘qiydi; “sudya” esa dalillarning kuchini baholaydi. O‘qituvchi bahs jarayonida har bir da’voga matndan dalil keltirish shartini qo‘yadi.

Baholash: da’voning aniqligi, dalilning matnga mosligi, qarshi fikrga javob, nutq madaniyati va yakuniy xulosaning adolatligi asosida belgilanadi. Refleksiya savollari: “Qaysi dalil eng kuchli bo‘ldi?”, “Qahramonni baholashda hissiyot va dalil qanday farq qildi?”, “Siz qahramon o‘rnida qanday qaror qilardingiz va nima uchun?”

8. Muhokama

Didaktik o‘yinlar ona tili va adabiyot darslarida uchta muhim pedagogik vazifani bajaradi. Birinchidan, ular o‘quvchining motivatsiyasini oshiradi, chunki o‘yin sharoitida bola topshiriqni majburiyat sifatida emas, faoliyatga kirishish imkoniyati sifatida qabul qiladi. Ikkinchidan, o‘yinlar til va adabiyot mazmunini hayotiy va muammoli vaziyatga yaqinlashtiradi. Uchinchidan, ular o‘quvchi fikrini ko‘rinadigan mahsulotga aylantiradi; bu esa baholash va refleksiya uchun qulay imkoniyat yaratadi.

Shu bilan birga, didaktik o‘yinlardan foydalanishda ayrim metodik xatolardan qochish zarur. Birinchi xato - o‘yinni dars maqsadidan ajratish. Bunday holatda o‘quvchilar faol bo‘lib ko‘rinsa-da, mavzu bo‘yicha chuqur tushuncha hosil qilmaydi. Ikkinchi xato - qoidalarni haddan tashqari murakkablashtirish. Qoidalar ko‘p bo‘lsa, o‘quvchi mazmun ustida emas, texnik tartib ustida ko‘proq o‘ylanadi. Uchinchisi xato - baholash mezonlarining oldindan aytilmasligi. O‘quvchi nimaga qarab baholanishini bilmasa, o‘z faoliyatini ongli boshqara olmaydi. To‘rtinchi xato - refleksiyaning yo‘qligi. O‘yin oxirida xulosa chiqarilmasa, ta’limiy natija mustahkamlanmaydi.

Ona tili va adabiyot darslarida didaktik o‘yinlar o‘quvchilarning yosh xususiyatiga mos ravishda soddadan murakkabga qarab tashkil etilishi lozim. Kichik yoshdagi bolalar uchun so‘z topish, gap tuzish, rasmga qarab matn yaratish kabi o‘yinlar samarali bo‘lsa, yuqori sinflarda dalillash, adabiy bahs, tanqidchi roli, matn tahriri va muqobil talqin kabi murakkab o‘yinlar ustuvor

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

bo‘lishi mumkin. Muhimi, har bir o‘yinda o‘quvchining o‘z fikrini mustaqil ifodalashi va uni asoslashiga sharoit yaratiladi.

Didaktik o‘yinlar o‘qituvchidan yuqori metodik tayyorgarlikni talab qiladi. O‘qituvchi o‘yin uchun mos matn tanlashi, savollarni ochiq va fikrlashga undovchi tarzda tuzishi, guruhlar faoliyatini muvozanatlash, passiv o‘quvchilarni jalb etish va bahs madaniyatini nazorat qilishi kerak. Shuningdek, o‘yin jarayonida “to‘g‘ri javob” bilan bir qatorda “asoslangan javob” tushunchasini ham qadrlash zarur. Chunki kreativlik va tanqidiy fikrlash aynan muqobil fikrlarni asosli tahlil qilish jarayonida rivojlanadi.

9. Xulosa

Ona tili va adabiyot darslarida didaktik o‘yinlardan foydalanish bolalarda kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishning samarali metodik yo‘nalishlaridan biridir. Didaktik o‘yinlar til birliklarini amaliy nutqiy vaziyatda qo‘llash, matnni tahlil qilish, qahramon xatti-harakatini baholash, dalil keltirish, muqobil yechim yaratish va o‘z fikrini mantiqiy asoslash imkonini beradi. Shunday qilib, o‘yin ta‘lim jarayonida ko‘ngilochar vosita emas, balki mazmun, tafakkur, muloqot va refleksiyani birlashtiruvchi pedagogik model sifatida namoyon bo‘ladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, didaktik o‘yinlar samaradorligi ularning dars maqsadiga mosligi, kognitiv yuklamasi, ijodiy mahsulot yaratishga yo‘naltirilgani, hamkorlikni tashkil etishi va refleksiya bilan yakunlanishiga bog‘liq. Ona tili darslarida “Imlo detektivi”, “Tinish belgisi taqdiri”, “Matn konstruktori”, “Muharrir minbari” kabi o‘yinlar til me‘yorlari va matn bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Adabiyot darslarida “Qahramon sudi”, “Muqobil yakun”, “Obraz pasporti”, “Iqtiboslar mozaikasi” va “Tanqidchi minbari” o‘yinlari obrazli tafakkur, estetik baholash, dalillash va tanqidiy talqinni kuchaytiradi.

Amaliy tavsiya sifatida o‘qituvchilarga har bir didaktik o‘yinni aniq maqsad, muammoli savol, qisqa qoida, matnga tayangan dalil, ijodiy mahsulot va refleksiya bosqichlari asosida loyihalash tavsiya etiladi. Bunday yondashuv o‘quvchini bilimni tayyor shaklda qabul qiluvchi subyekt emas, balki til va adabiyot materialini izlaydigan, tahlil qiladigan, baholaydigan va yaratadigan faol ishtirokchiga aylantiradi.

10. Foydalanilgan adabiyotlar

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son qarori. “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’limning davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi: lex.uz.
2. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. 2025-2026-o‘quv yilida umumta’lim maktablarining 9-sinf o‘quvchilari uchun ona tili va adabiyot fanidan yakuniy davlat attestatsiyasi test topshiriqlari spetsifikatsiyasi. gov.uz, 2026.
3. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
4. Piaget J. Play, Dreams and Imitation in Childhood. New York: W.W. Norton, 1962.
5. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain. New York: David McKay, 1956.
6. Anderson L.W., Krathwohl D.R. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom’s Taxonomy of Educational Objectives. New York: Longman, 2001.
7. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. Boston: Pearson, 2014.
8. Guilford J.P. The Nature of Human Intelligence. New York: McGraw-Hill, 1967.
9. Torrance E.P. The Torrance Tests of Creative Thinking. Bensenville, IL: Scholastic Testing Service, 1974.
10. Bruner J.S. The Culture of Education. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996.
11. Dewey J. Democracy and Education. New York: Macmillan, 1916.
12. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug‘ati. Toshkent: Akademnashr, 2010.

O'YINLAR ORQALI EKOLOGIK TARBIYA BERISH MAZMUNI

Ergasheva Umriniso Komilovna

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

University of Business and Science oliyta’lim muassasasi

Maktabgacha- boshlang‘ich ta’lim va

sport faoliyati kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada o‘yinlar uyg‘unligida ekologik tarbiya berishning o‘ziga xos tomonlari haqida so‘z yuritiladi. Tarbiyalanuvchilarning o‘zlari o‘ylab topgan o‘yin va borliq haqidagi ta’asurotlari, bilimlar va unga munosabatlar aks ettiradigan ijodiy o‘yinlar shakllaridan na’munalar keltirilib metodik hamda amaliy ahamiyati izohlangan.

Kalit so‘zlar: metodik strategiya, drammalashtirilgan o‘yinlar, ekologik tarbiya, milliy qadriyatlar.

Аннотация: В статье рассматриваются особенности экологического воспитания в дошкольном образовании в гармонии с национальными ценностями и обычаями. Приводятся примеры творческих игр, отражающих впечатления самих воспитанников, их знания и отношение к жизни, поясняется их методическое и практическое значение.

Ключевые слова: методическая стратегия, театрализованные игры, экологическое образование, национальные ценности.

Annotation: The article discusses the unique aspects of providing environmental education in preschool through the integration of national values and games. Examples of creative play forms are presented, showcasing children's self-devised games that reflect their impressions of reality, knowledge, and attitudes. The methodological and practical significance of these forms are also explained.

Keywords: methodological strategy, dramatized games, environmental education, national values.

Kirish. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik ta’lim va tarbiya berish sohasidagi nazariy hamda amaliy tadqiqotlarga asoslanib ilg‘or xalqaro tajriba hisobga olingan holda ishlab chiqilgan “Yer sayyorasi umumiy uyimiz” parsial dasturi IX bobi “MTTda ekologik ta’lim va tarbiya berishda ta’lim-tarbiya jarayonini tashkiletish” deb nomlanib, unda “Maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik ta’lim va tarbiyalash bo‘yicha ta’lim tarbiya faoliyatida o‘yinlarning ahamiyati”, “Ekologik ta’lim va tarbiya berish shakllari”, Ekologik talim va

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tarbiya berish usullari” deb nomlangan uchta bo‘lim bor. Oxirgisi bevosita amaliy metodik xarakterga ega. Bobning birinchi bo‘limida ekologik tarbiyada o‘yinlarning o‘rni va ahamiyati tavsiflangan.

“O‘yin bu bolani o‘z-o‘zi va atrofidagi dunyoni o‘rganishga undashning tabiiy usuli hisoblanadi. O‘yin shaxsiyatni boyitadi va rivojlantiradi, shuning uchun u ekologik ta’limda keng qo‘laniladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Konstantin Dmitriyevich Ushinskiyning "Bolalar dunyosi" ("Детский мир и хрестоматия") asari tabiatni bolalar tarbiyasining ajralmas qismi sifatida ko‘rsatadi. Ushbu kitob bolalarda tabiatga bo‘lgan qiziqishni uyg‘otish, kuzatuvchanlikni rivojlantirish va tabiatni sevishtga o‘rgatish maqsadida yaratilgan. Quyida asar mazmunidan ekologik tarbiya bilan bog‘liq asosiy fikrlar va qoidalar keltirilgan:

1. Tabiatni kuzatishning ahamiyati.

Ushinskiy ta'limning asosiy elementi sifatida tabiatni kuzatishni ta'kidlagan. U o‘quvchilarga tabiat hodisalari va jonivorlarni kuzatishni, bu orqali ularning tabiiy hayot tarzini tushunishni o‘rgatadi. Olim tabiat bolalar uchun buyuk kitob, u bolalarga hayotni tushunishda eng yaxshi yordamchi deb biladi.

2. Bolalarda tabiatga nisbatan mehr-muhabbatni shakllantirish.

Buyuk pedagog bolalar tabiatning bir qismi ekanliklarini tushunishlari muhimligini aytadi. Ularning tabiatga bo‘lgan mehr-muhabbati atrof-muhitni asrash va unga g‘amxo‘rlik qilishga olib keladi.

3. Tabiat orqali axloqiy tarbiya.

U ayni paytda bolalarda axloqiy fazilatlarni rivojlantirishda tabiatning rolini muhim deb biladi. U o‘z asarida bolalarni o‘simliklar va hayvonlarga ehtiyotkor munosabatda bo‘lishga o‘rgatadi. "Agar bola tabiatni sevsa, u atrof-muhitga zarar yetkazmaslik mas'uliyatini his qiladi".

4. Tabiatni jonli tarzda o‘rganish.

Ushinskiy bolalarni tabiat darslari orqali o‘rgatish kerakligini aytadi. U bolalarning o‘zlari ko‘rib, his qilgan tabiat hodisalarini yaxshi esda saqlashlarini qayd etadi. “Bolalar tabiatni faqat kitoblardan o‘rganmasligi, balki uni o‘z ko‘zlari bilan ko‘rib, his etishi kerak".

Konstantin Dmitriyevich Ushinskiyning "O‘qish kitobi" (ruscha: "Родное слово") asari ham alohida e’tiborga molik asardir. Uning mundarijasidan tabiatni sevisht va qadrlash, jonivorlar va o‘simlik dunyosini o‘rganish, ekologik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

mas'uliyat, kuzatuvchanlik va fikrlashni rivojlantirish, bolalar uchun qiziqarli va amaliy matnlar kabi mavzular joy olgan.

Vasiliy Aleksandrovich Sukhomlinskiy ekologik tarbiya haqida bir qancha asarlarida yozgan bo‘lib, u bolalarda tabiatga bo‘lgan mehr-muhabbat va hurmatni shakllantirishni tarbiya jarayonining asosiy vazifalaridan biri deb hisoblagan. Uning "Yurakni bolalarga beraman" ("Сердце отдаю детям") kitobi eng mashhur pedagogik asarlaridan biridir. Unda ekologik tarbiya haqida quyidagi asosiy g‘oyalar yoritilgan:

tarbiyalanuvchilarda tabiatga muhabbatni kichik yoshdan shakllantirish;

atrof-muhitni inson axloqiy tarbiyasining muhim unsuri sifatida talqin etish;

har bir bolani uni qurshab turgan tabiat bilan bevosita muloqot qilishga undash. Quyidagi so‘zlari mashhur: "Tabiat - bu insonning axloqiy his-tuyg‘ularini tarbiyalaydigan buyuk maktabdir. Bolalikdan boshlab tabiatning go‘zalligini his qilishni o‘rganmagan bola kelajakda unga befarq bo‘lishi mumkin".

“Tarbiya haqida” ("О воспитании") kitobida ham u ekologik ongni shakllantirish muhimligini ta'kidlaydi. U bolalarni tabiatni asrab-avaylashga, atrof-muhitni himoya qilishga o‘rgatish kerakligini yozadi. Pedagoglarga bolalar uchun tabiatga oid amaliy mashg‘ulotlarni tashkil qilishni tavsiya qiladi. Masalan, tabiatni kuzatish (masalan, qushlarni, hasharotlarni kuzatish), tabiiy hodisalar va fasllar almashuvini tushunish kabi.

Mashhur pedagogning bir nechta asarlarida ushbu mavzu alohida e‘tibor bilan yoritilgan. Keyingi yillarda rus metodikasining yangi avlodi ilmiy izlanishlarida ham mazkur mavzu keng ishlanayotgani vaqtli ilmiy matbuatlardagi chiqishlardan ma‘lum bo‘lmoqda. A.V.Mironovanning “Maktabgacha yoshdagi bolalarning ekologik ta'limi ilmiy tadqiqot obyekti sifatida” nomli maqolasi ilmiy tadqiqot sohasida maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik tarbiyalash muammosini ochib berish maqsadini oldiga qo‘ygan. Ekologik tarbiya tadqiqotchilar tomonidan ekologik ta'limning tarkibiy qismi sifatida qayd etilib, maktabgacha pedagogikaning nisbatan yangi yo‘nalishi sifatida qaraladi, bunda bolalarni tabiat bilan an'anaviy tanishtirishdan sezilarli darajada farq qilishiga diqqat qaratilgan.

Y.A.Kustovanning “Maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik tarbiyalashda o‘yin texnologiyalari” mavzusidagi maqolasi bog‘cha tarbiyalanuvchilari mos usul topish yo‘lidagi muvaffaqiyatli urinishlardan bo‘lganini ifodalaydi. Unda zamonaviy sharoitda maktabgacha yoshdagi bolalarni o‘yin texnologiyalari

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

yordamida ekologik tarbiyalash masalalari muhokama qilingan. Ta’lim beruvchi o‘yin vaziyatlariga katta e’tibor qaratilgan.

Yoqutistonlik olimi T. Y.Kovtunning “Shahar sharoitida ona yurtining tabiati bilan tanishish jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik tarbiyalash: Saxa Respublikasi (Yakutiya)materiallari asosida” mavzusidagi dissertatsiyasida tabiat va milliy qadriyatlar uyg‘unlashuvi ekologik tarbiya uyg‘unligini ta’minlashi qayd etilgan.

Tahlil va natijalar

Ko‘rib o‘tilgan manbaa va ma’lumotlardan ma’lum bo‘lmoqdaki, turli mamlakatlarda milliy qadriyatlar asosida ekologik tarbiya berish quyidagi omillarga borib taqaladi:

Tabiatning asosi bo‘lgan yerimizni asrash davlat va jamiyat rivojining muhim sharti ekanligini ta’kidlash mazkur maqol beradigan ekologik saboqdir.

4. Chumchuqni o‘ldirsang, qurt ko‘payadi.

Ifodalangan ma’noga ko‘ra ikki tomon bor: birinchisi, qushlarga mehribon, shafqatli bo‘lish, ikkinchisi, ularga shafqatsizlik ortidan yomonlik kelishi, odamning o‘ziga zarar bo‘lishi uqtiriladi. Demak, tabiatdagi muvozanatning buzilishi katta oqibatlariga olib kelishini ko‘rsatadi. Har bir jonivorning ekotizimda o‘z roli bor.

Ekologik saboq: Hayvonlarni himoya qilish va ularning tabiatga foydasini qadrlashga chaqiradi.

5. Ona yerga oqib tushgan har bir tomchi suv — farovonlik garovi.

Suv tanqisligi, suv resurslari kamayib borayotgan hozirgi bir davrda maqolning ahamiyati katta. Bolalarni bog‘cha yoshidan suvni tejab ishlatishga, har tomchisini qadrlashga, hatto mo‘l bo‘lsa ham ulardan to‘g‘ri foydalanishga o‘rgatadi.

Ekologik saboq: Suvni tejash, isrof qilmaslik, undan oqilona foydalanish tarbiyalanadi.

Keyingi asrlarda paydo bo‘lgan “Daryo bo‘yida o‘sgan daraxt suvsiz qolmaydi”, “Tabiatni asra, u senga jon bag‘ishlaydi”, “Suv – zar, tuproq – oltin”, “Toqqa yog‘sa, cho‘l obod, Cho‘lga yog‘sa, el obod”, “Yoz mevasi – qish xazinasi”, “Qarg‘a qag‘illasa, qishni chaqirar, G‘oz g‘ag‘alasa – yozni”, “Tog‘ havosi – dard davosi” kabi ko‘plab maqollar ekologik tarbiyani milliy qadriyatlar asosida mazmunli material bo‘ladi. Qadriyatlar haqida alohida qo‘llanma yozgan M.Farmonova kitobida keltirilganidek, “...maqollar xalqning

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

kundalik hayoti bilan bog‘liq madaniy qadriyatlarning asrlar davomida an‘ana viy tarzda ajdodlardan avlodlarga o‘tib kelayotgan ulkan manbayidir”.

Milliy qadriyatlar yorqin aks etgan o‘zbek xalq ertaklari ham bolalarni atrof-muhitga ma’suliyat va mehr ruhida tarbiyalashda eng ta’sirli vosita sanaladi. Ertaklar tasnifida hayvonlar haqidagi turkumi alohida ahamiyat kasb etadi. Folklorshunos Oxunjon Safarovga ko‘ra mazkur tasnifdagi ertaklar o‘z ichida uchga bo‘linadi: 1) etiologik ertaklar; 2) sof hayvonlar haqidagi ertaklar; 3) majoziy (allegorik) ertaklar.

Nisbatan qadimiy ekanligi aytiladigan etiologik ertaklar hayvonlar, qushlar, hasharotlarni kuzatish, ularni bir-biridan farqlash va shu orqali jonzorlar turlarining o‘ziga xos belgi-xususiyatini bilish, farqlash ehtiyojini qondirishga qaratilgan. Tirikchiligi ovchilik bo‘lgan ajdodlarimiz bu ertaklar orqali hayvonlar, parrandalar, hasharotlarning shakli, ko‘rinishi, rangi, xarakteri kabi ma’lumotlarni ifodalaganlar va bu orqali farzandlariga tushuncha berish barobarida ekologik qarashlarni shakllantirganlar. Bunday ertaklar hozirgi kunda ham maktabgacha yoshdagi bolalarga jonzorlar haqida bilim berish, ularni tanishtirish, eng asosiysi, ularga mehr uyg‘otishda asqotadi.

Xulosa va takliflar

Sof hayvonlar haqidagi ertaklar axloqiy tarbiya bilan bir qatorda insoniyat qo‘shnisi bo‘lgan hayvonlarni tanishtirish, ularning fe’l atvorini bildirish barobarida bu jonivorlarga mehr uyg‘otishda ham qo‘l keladi. “O‘zbek xalq ertaklari” to‘plamidan bu kabi namunalarni ko‘plab keltirish mumkin.

Majoziy (allegorik) ertaklar insonlar obrazi – ularning xatti-harakati, xarakterini hayvonlar vositasida tasvirlaydi va ular katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Yetakchi motiv axloqiy tarbiya bo‘lsa-da, bosh qahramonlari jonivorlar bo‘lgani bois bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish va rivojlantirishda bunday ertaklarning imkoniyati katta.

Yuqorida eslatilgan ertaklar to‘plamidan olingan ayrim namunalarning ekologik tarbiya imkoniyatini ko‘rib chiqamiz.

“*Qaldirg‘och va odamlar*” ertagida qaldirg‘och oilasi in qurgan daraxtning odamlar tomonidan kesilishi tasvirlanadi. Ona qushning farzandlarini yo‘qotishi uning iztiroblariga sabab bo‘ladi, ammo oxirida odamlar o‘z xatosini anglab, daraxt ekish orqali tabiatni asrashga kirishadilar.

Bolalarga beriladigan saboq: ertak bolalarda tabiatni asrash, qushlar va o‘simliklarga g‘amxo‘rlik qilish g‘oyasini shakllantiradi. Shuningdek, inson va tabiat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tushuntiradi. Xalqimizga xos bo‘lgan

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

yuksak qadriyatlar: har qanday jonzotga mehribonlik, ular oldidagi mas’uliyat, tabiatga nisbatan o‘z xatosini tan olish va uni bartaraf etish qisqa va lo‘nda ifodalangan.

“*Mo‘min daraxt*” ertagida daraxt har doim odamlar va hayvonlarga xizmat qiladi: soyasi bilan himoya qiladi, mevasi bilan oziqlantiradi. Ammo odamlar uni beparvo holda kesib tashlaydilar. Daraxt oxirgi lahzagacha ham ularning ehtiyojlarini qondiradi.

Beriladigan ekologik saboq: tabiatni asrash, resurslarni tejash va daraxtlarni himoya qilish g‘oyasini o‘rgatadi. Daraxtlar faqat manba emas, balki hayotning bir qismi ekani ko‘rsatiladi. Bunda milliy qadriyatlarga e‘tiborsizlik ham tanqid qilinadi.

“*Suvning g‘azabi*” ertagida suv manbasini ifloslantirgan bir qishloq aholisi suv toshqiniga duch keladi. Suv o‘zining tozaligini himoya qilish uchun g‘azablanib, odamlarni jazolaydi. Oxirida odamlar suvni ifloslantirish zararli ekanligini anglaydilar.

Ekologik saboq: Suvni muhofaza qilish va unga nisbatan ehtiyotkorona munosabatda bo‘lish zarurligi o‘rgatiladi. Suv oldingi zamonlardan nihoyatda e‘zozlangan, bobo va momolarimiz avlodlarga suvga tuflamaslik, unga chiqindi tashlamaslik, iste‘molda isrof qilmaslikni tayinlaganlar va bunga rioya qilishni talab qilganlar. Ko‘rinadiki, bizda suvning o‘zi alohida qadriyat deb bilingan. Suvni asrash har bir fuqaroning burchidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Ergasheva U. Maktabgacha ta’lim sohasida pedagog olimlarning milly qadriyatlar asosida ekologik tarbiya berishga oid qarashlari //MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI JURNALI. – 2025. – T. 3. – №. 1.

2.Ergasheva U. “MA’NAVIY MA’RIFIY” ISHLAR BO ‘YICHA MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARI SIFATINI OSHIRISH //Молодые ученые. – 2024. – Т. 2. – №. 21. – С. 51-53.

3.Ergasheva U. ILK ADABIY TA’LIM TARBIYALANUVCHILARDA MILLIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISH ASOSI SIFATIDA //Академические исследования в современной науке. – 2024. – Т. 3. – №. 30. – С. 183-186.

4. ЭРГАШЕВА У. К. ПЕДАГОГНИНГ ЎҚИТУВЧИ ВА ТАРБИЯЧИ СИФАТИДАГИ КАСБИЙ МАҲОРАТИ //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2023. – Т. 4. – №. 1. – С. 27-33.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

5. Baxromjonovna J. S., Komilovna E. U. BOSHLANG ‘ICH SINFI ONA TILI VA O ‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA O ‘ZBEK XALQINING MILLIY QADRIYATLARI O ‘RGANISHNING PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA //Journal of new century innovations. – 2023. – T. 37. – №. 1. – C. 24-30.

YOSH ERKIN KURASHCHILARNING SPORT QOBILIYATINI BAHOLASHDA GENETIK OMILLAR

Sobirova Asaxon Muzaffarovna

Urganch davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

sobirovaasaxon504@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalarning sportga genetik moyilligini baholash va ularni erkin kurash sport turiga saralash masalalari yoritilgan. Tadqiqotda zamonaviy sport genetikasining asosiy yo‘nalishlari, xususan ACTN3, ACE, IGF-1 kabi genetik markerlarning sportchi organizmidagi jismoniy imkoniyatlarni belgilashdagi ahamiyati tahlil qilingan. Erkin kurash sport turining o‘ziga xos xususiyatlari inobatga olinib, kuch, tezkorlik, chaqqonlik va chidamlilik kabi sifatlarni shakllanishida irsiy omillarning roli ko‘rsatib berilgan. Shuningdek, bolalarni saralash jarayonida genetik, morfologik, funksional va psixofiziologik mezonlarni kompleks qo‘llash zarurligi asoslangan. Tadqiqot natijalari yosh sportchilarni erta aniqlash, individual tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish va sport natijadorligini oshirishda genetik yondashuvning muhimligini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: Erkin kurash, sport seleksiyasi, genetik markerlar, ACTN3 geni, ACE geni, sport genetikasi, irsiy moyillik, yosh sportchilar, jismoniy qobiliyat, morfologik ko‘rsatkichlar, funksional tayyorgarlik, sport iste’dodi, sport saralash mezonlari, individual yondashuv.

Ключевые слова: вольная борьба, спортивный отбор, генетические маркеры, ген ACTN3, ген ACE, спортивная генетика, наследственная предрасположенность, юные спортсмены, физические способности, морфологические показатели, функциональная подготовленность, спортивный талант, критерии спортивного отбора, индивидуальный подход.

Keywords: freestyle wrestling, sports selection, genetic markers, ACTN3 gene, ACE gene, sports genetics, hereditary predisposition, young athletes,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

physical abilities, morphological indicators, functional fitness, sports talent, selection criteria in sports, individual approach.

Kirish. Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sport tizimini rivojlantirish, sog‘lom avlodni tarbiyalash hamda iqtidorli yosh sportchilarni erta aniqlash va ularni maqsadli tayyorlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar sport seleksiyasi tizimini takomillashtirish, sport zaxirasini shakllantirish va yuqori malakali sportchilarni tayyorlashning ilmiy asoslarini kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-oktabrdagi PF–6099-son Farmoni “Sog‘lom turmush tarzini keng tatbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” deb nomlanadi. Farmon O‘zbekistonda ommaviy sportni rivojlantirish va sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning strategik hujjati bo‘lib, u sport seleksiyasi tizimi uchun ham muhim asosiy bosqich hisoblanadi. Ushbu farmon orqali sportga iqtidorli yoshlarni jalb qilish va ularning tabiiy imkoniyatlarini erta aniqlash uchun keng ijtimoiy baza yaratiladi [1]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 5-noyabrdagi PQ–5279-son qarori sport ta‘limi muassasalari faoliyatini zamonaviy talablarga mos ravishda qayta tashkil etish, olimpiya va paralimpiya sport turlari bo‘yicha sportchilar zaxirasini shakllantirish hamda seleksiya jarayonlarini takomillashtirishga yo‘naltirilgan [2].

Adabiyotlar tahlili. Yosh sportchilarni saralash va ularning sport qobiliyatini baholash masalasi sport fanining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu boradagi tadqiqotlarda mualliflar sport natijadorligini belgilashda irsiy, morfologik, funksional va psixologik omillarning o‘zaro ta‘siriga alohida e‘tibor qaratganlar. Xususan, zamonaviy ilmiy manbalarda genetik omillar sport seleksiyasining istiqbolli yo‘nalishi sifatida ko‘rib chiqilmoqda. Platonov V. N. va Bomp T. O. kabi olimlar sportchilarni uzoq muddatli tayyorlash tizimida individual yondashuv muhim ekanligini ta‘kidlaydi. Ularning ishlarida sport natijadorligi ko‘p omilli jarayon sifatida talqin qilinib, irsiy imkoniyatlar bazaviy asos sifatida ko‘rsatilgan. Bu yondashuv yosh kurashchilarni erta bosqichda to‘g‘ri yo‘naltirish zarurligini asoslaydi [3].

Biologik va genetik omillar bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarda Bouchard C. va hammualliflar inson jismoniy qobiliyatining 40–70% qismi irsiy omillarga

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

bog‘liq bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatgan. Bu esa sport seleksiyasida genetik markerlardan foydalanishning ilmiy asosini tashkil etadi [4].

Yurtimiz olimlarining tadqiqotlarida (Sh. T. Muxamedov, J. A. Ibragimov, S. S. Tajibaev) yosh sportchilarni saralashda morfofunktsional testlar, pedagogik kuzatuv va tibbiy ko‘rsatkichlar asosiy mezon sifatida qo‘llanilgan. Biroq so‘nggi yillarda genetik omillarni qo‘shish zarurligi ta‘kidlanmoqda. Shuningdek, F. A. Kerimovning “Sportda prognozlash va modellash” kitobida sport nazariyasi va tayyorgarlik jarayonini ilmiy asosda rejalashtirishga bag‘ishlangan muhim ilmiy manbalardan biri hisoblanadi. Sportchilarning kelajakdagi natijalarini oldindan bashorat qilish (prognozlash) va ularning tayyorgarlik jarayonini ilmiy model asosida qurish masalalari yoritiladi. Muallif sport mashg‘ulotlarini tasodifiy emas, balki aniq matematik, biologik va pedagogik ko‘rsatkichlar asosida boshqarish zarurligini ta‘kidlaydi.

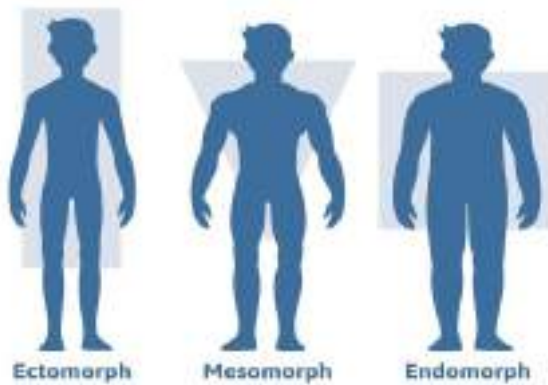
S. S. Tajibaev o‘zining erkin kurash nazariyasiga bag‘ishlangan ishlarida sportchilarni tayyorlashda individual xususiyatlarni hisobga olish muhimligini ta‘kidlaydi. Uning metodikasida sportchining morfofunktsional imkoniyatlari va ularning texnik-taktik harakatlar bilan uyg‘unligi seleksiya jarayonining asosiy mezoni sifatida talqin qilinadi

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti standartlarida bolalarning jismoniy rivojlanishini baholashda antropometrik ko‘rsatkichlar asosiy o‘rin tutadi. Bu ma‘lumotlar genetik tahlil natijalari bilan birga qo‘llanilganda yanada aniq prognoz qilish imkonini beradi. Yosh erkin kurashchilarning sport qobiliyatini baholashda genetik omillar zamonaviy sport genetikasida eng muhim yo‘nalishlardan biri bo‘lib, u sportchining tabiiy imkoniyatlarini erta aniqlash va uni to‘g‘ri sport turiga yo‘naltirish imkonini beradi. Erkin kurash yuqori darajada kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamkorlik, reaksiya tezligi va ruhiy barqarorlikni talab qiladigan sport turi bo‘lgani uchun, ushbu sifatlarning shakllanishida irsiy omillar muhim ahamiyatga ega.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Muhokama. Genetik omillar inson organizmidagi muayyan genlar orqali jismoniy va funksional imkoniyatlarni belgilaydi. Sport genetikasida eng ko‘p o‘rganiladigan genlar qatoriga ACTN3, ACE, IGF-1, MSTN va COL1A1 genlari kiradi. ACTN3 geni tezkor mushak tolalari faoliyati bilan bog‘liq bo‘lib, uning RR va RX genotiplari kuch va tezlikka moyillikni oshiradi, bu esa erkin kurash uchun juda muhim hisoblanadi. ACE geni esa qon aylanish tizimi va

1-rasm. Inson tana tuzilishining asosiy tiplari.

chidamkorlik qobiliyatini belgilaydi, uning DD varianti portlovchi kuchga, II varianti esa uzoq muddatli chidamkorlikka moyillikni ko‘rsatadi. IGF-1 geni mushak to‘qimalarining o‘sishi va regenerasiya jarayonlarini tezlashtiradi, bu sportchining tez tiklanishi va kuch imkoniyatlarini oshirishga xizmat qiladi. MSTN (miostatin) geni mushak o‘sishini cheklovchi omil bo‘lib, uning faolligi past bo‘lgan shaxslarda mushak massasi yaxshi rivojlanadi. COL1A1 geni esa pay va bog‘lamlarning mustahkamligiga ta’sir qilib, jarohatlarga chidamlilik darajasini belgilaydi.

Yosh erkin kurashchilarni baholashda genetik omillar bilan birga morfologik ko‘rsatkichlar ham muhim ahamiyatga ega. Bo‘y uzunligi, tana vazni, mushak massasi, suyak tizimi tuzilishi va proporsionallik sport natijadorligini belgilaydi. Shuningdek, funksional ko‘rsatkichlar, ya’ni yurak-qon tomir tizimi holati, maksimal kislorod iste’moli (VO_2max), nafas olish samaradorligi va umumiy chidamkorlik ham baholanadi. Psixofiziologik xususiyatlar ham genetik omillar bilan uzviy bog‘liq hisoblanadi. Sportchining stressga bardoshi, tez qaror qabul qilish qobiliyati, raqobat sharoitida ruhiy barqarorligi va motivasiya darajasi uning kelajak natijalarini belgilaydi. Kurashchining tana tuzilishi ham genetik omillar bilan belgilanadi. Baholashda quyidagilarga e’tibor qaratiladi: Oyoq va qo‘llarning uzunligi, past og‘irlik markaziga ega bo‘lgan (oyoqlari baquvvat va kaltaroq) kurashchilarni yiqitish qiyinroq. Uzun qo‘llar esa masofadan hujum qilishda ustunlik beradi. Mezomorf

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tana tipi bu mushak massasi tez rivojlanuvchi bolalar kurash uchun eng maqbul nomzodlar hisoblanadi.

Genetik omillarni aniqlash molekulyar-genetik usullar orqali amalga oshiriladi. Bolalardan olingan biologik namuna (qon, so‘lak yoki bukkal epiteliy) asosida DNK ajratiladi va PZR (polimeraz zanjir reaksiyasi) usuli yordamida tahlil qilinadi. Olingan natijalar asosida sportchining genotipi aniqlanadi va uning kuch, tezkorlik yoki chidamkorlikka bo‘lgan tabiiy moyilligi baholanadi. Shu bilan birga, genetik omillar sport seleksiyasida yagona mezon sifatida qaralmaydi. Chunki sport natijadorligi ko‘p omilli jarayon bo‘lib, u irsiyat, mashg‘ulot jarayoni, ovqatlanish, muhit, psixologik holat va trenerlik tizimi bilan uzviy bog‘liqdir. Shuning uchun zamonaviy yondashuvda genetik, antropometrik, funksional va psixologik ko‘rsatkichlar kompleks ravishda tahlil qilinadi. Genetik omillardan foydalanish yosh sportchilarni erta aniqlash, ular uchun individual mashg‘ulot dasturlarini tuzish, ortiqcha yuklamalardan saqlash, jarohatlar xavfini kamaytirish va sport natijalarini oshirish imkonini beradi. Bu esa erkin kurash sport turida yuqori malakali sportchilarni tayyorlashda ilmiy asoslangan seleksiya tizimini shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Erkin kurash sport turi yuqori jismoniy yuklama va murakkab texnik-taktik harakatlarni talab qilishi sababli, ushbu sport turiga bolalarni saralashda genetik moyillikni hisobga olish sport natijadorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Genetik, morfologik, funksional va psixofiziologik ko‘rsatkichlarni kompleks baholash sportchining istiqbolini aniq prognoz qilish va individual tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish imkonini beradi. Umuman olganda, sport seleksiyasida genetik yondashuvni joriy etish yosh sportchilarni erta aniqlash, ularning tabiiy imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarish hamda milliy sport zaxirasini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–6099-son Farmoni. “Sog‘lom turmush tarzini keng tatbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. – 2020-yil 30-oktabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–5279-son Qarori. “Sport ta’limi tizimini tubdan takomillashtirish orqali olimpiya va paralimpiya sport

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

turlari bo‘yicha sportchilar zaxirasini shakllantirish sifatini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. – 2021-yil 5-noyabr.

3. Platonov V. N. Sportchilarni tayyorlashning umumiy nazariyasi. – Kiev: Olimpiyskaya literatura, 2004. – 584 b.

4. Bomp T. O., Haff G. G. Periodization: Theory and Methodology of Training. – Human Kinetics, 2009.

5. F. A. Kerimov. Sport mashg‘ulotlarida modellash va prognozlash. – Toshkent: o‘quv qo‘llanma.

6. Muxamedov Sh. T. Sport genetikasi va seleksiya asoslari. – Toshkent, 2020.

7. Tajibaev S. S. Erkin kurash nazariyasi va metodikasi. – Toshkent, 2019

FUTBOL MASHG‘ULOTLARI ORQALI TALABALARDA IJTIMOIY FAOLLIK VA YETAKCHILIK KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Yoqubjonov Nodirbek G‘ayratbek o‘g‘li
Andijon davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
E-mail: yoqibjonovnodirbek@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta‘lim muassasalari talabalarida ijtimoiy faollik va yetakchilik ko‘nikmalarini shakllantirishda futbol mashg‘ulotlarining pedagogik ahamiyati yoritilgan. Futbolning jamoaviy sport turi sifatida talabalarning shaxsiy rivojlanishi, muloqot madaniyati, mas‘uliyat hissi va jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishdagi o‘rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatuv, suhbat, tahlil va qiyoslash usullaridan foydalanilgan. Olingan natijalar futbol mashg‘ulotlari talabalar yetakchilik salohiyatini va ijtimoiy faolligini oshirishda samarali vosita ekanini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: futbol, ijtimoiy faollik, yetakchilik, talabalar, jismoniy tarbiya, jamoaviylik, pedagogik jarayon.

Abstract. This article analyzes the pedagogical significance of football training in developing social activity and leadership skills among students of higher education institutions. From a scientific and theoretical perspective, the role of football as a team sport in fostering students’ personal development, communication culture, sense of responsibility, and teamwork skills is

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

examined. The study employed pedagogical observation, interviews, analysis, and comparison methods. The findings demonstrate that football training is an effective means of enhancing students' leadership potential and social engagement.

Keywords: football, social activity, leadership, students, physical education, teamwork, pedagogical process.

Zamonaviy oliy ta'lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri ijtimoiy faol, mustaqil fikrlovchi, jamoada samarali ishlay oladigan hamda yetakchilik qobiliyatiga ega bo'lgan raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashdan iboratdir. Ushbu vazifani amalga oshirishda ta'lim jarayonida nafaqat nazariy bilimlar, balki talabalarning shaxsiy va ijtimoiy sifatlarini rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari talabalarning har tomonlama kamol topishida muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Ayniqsa, futbol o'yini o'zining jamoaviy xarakteri, yuqori emotsional ta'siri va tarbiyaviy imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Futbol mashg'ulotlari talabalarda o'zaro hamkorlik, mas'uliyat, intizom va yetakchilik ko'nikmalarini shakllantirish uchun qulay sharoit yaratadi.

Ijtimoiy faollik va yetakchilik tushunchalarining pedagogik mazmuni. Ijtimoiy faollik shaxsning jamiyat hayotida faol ishtirok etishi, jamoaviy faoliyatga ongli munosabati va ijtimoiy mas'uliyatni his etishi bilan tavsiflanadi. Talabalarda ijtimoiy faollikning shakllanishi ularning muloqotga kirishuvchanligi, tashabbuskorligi va jamoada o'z o'rnini topishida muhim ahamiyatga ega.

Yetakchilik esa shaxsning boshqalarni maqsad sari yo'naltira olish, qaror qabul qilish, mas'uliyatni o'z zimmasiga olish va jamoani ruhlantirish qobiliyatidir. Ushbu sifatlar talabalarning kelajakdagi kasbiy faoliyatida muhim kompetensiya sifatida namoyon bo'ladi.

Futbol mashg'ulotlarining ijtimoiy faollikni oshirishdagi roli. Futbol jamoaviy sport turi bo'lib, o'yinchilardan o'zaro hamkorlik va bir-birini qo'llab-quvvatlashni talab qiladi. Mashg'ulotlar jarayonida talabalar umumiy maqsad sari birgalikda harakat qilish, o'zaro muloqot qilish va jamoaviy qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini egallaydilar.

Muntazam futbol mashg'ulotlari talabalarda jamoaga moslashuvchanlikni, o'z fikrini erkin ifodalashni va ijtimoiy faollikni oshiradi. Natijada talabalar

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
nafaqat sport faoliyatida, balki o‘quv va ijtimoiy hayotda ham faol bo‘lishga intiladilar.

Futbol orqali yetakchilik ko‘nikmalarini rivojlantirish. Futbol o‘yinida talabalar turli vazifalarni bajaradilar va muayyan rollarni egallaydilar. Jamoa sardori yoki faol o‘yinchi sifatida ishtirok etish talabalarda yetakchilik fazilatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. O‘yin davomida tezkor qaror qabul qilish, jamoani ruhlantirish va mas‘uliyatni his etish yetakchilik ko‘nikmalarining shakllanishiga yordam beradi.

O‘qituvchining to‘g‘ri pedagogik yondashuvi futbol mashg‘ulotlarini samarali tarbiyaviy vositaga aylantiradi. Har bir talabaga tashabbus ko‘rsatish imkoniyatining berilishi ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi.

Tadqiqot usullari va natijalari. Tadqiqot oliy ta‘lim muassasasida jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari jarayonida olib borildi. Pedagogik kuzatuv, suhbat, tahlil va qiyoslash usullaridan foydalanildi. Futbol mashg‘ulotlarida muntazam ishtirok etgan talabalarda ijtimoiy faollik va yetakchilik ko‘nikmalari sezilarli darajada oshgani aniqlandi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, futbol mashg‘ulotlari talabalarda jamoaviy mas‘uliyat, tashabbuskorlik va muloqot madaniyatini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, futbol mashg‘ulotlari oliy ta‘lim muassasalari talabalarida ijtimoiy faollik va yetakchilik ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Futbol o‘yini o‘zining jamoaviy xarakteri, yuqori darajadagi hamkorlikni talab qilishi va emotsional ta‘sir kuchi bilan talabalarining shaxsiy hamda ijtimoiy sifatlarini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Mashg‘ulotlar jarayonida talabalar jamoada ishlash, o‘zaro muloqot qilish, mas‘uliyatni his etish, umumiy maqsad sari birgalikda harakat qilish hamda shaxsiy manfaatlarni jamoa manfaatlariga bo‘ysundirish ko‘nikmalarini egallaydilar.

Shuningdek, futbol mashg‘ulotlari talabalarda tashabbuskorlik, mustaqil va tezkor qaror qabul qilish, muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri yo‘l tanlash hamda boshqalarni ergashtira olish kabi yetakchilikka xos fazilatlarining shakllanishiga xizmat qiladi. O‘yin davomida turli rollarni bajarish, ayniqsa jamoa sardori vazifasini ado etish talabalarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni mustahkamlaydi va yetakchilik salohiyatini namoyon etish imkonini beradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Tadqiqot natijalari futbol mashg‘ulotlarida muntazam ishtirok etish talabalarning ijtimoiy faolligini oshirishga, jamoaviy mas’uliyat hissini kuchaytirishga hamda muloqot madaniyatini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi. Bu esa talabalarning nafaqat sport faoliyatida, balki o‘quv jarayonida va kelgusidagi kasbiy faoliyatida ham jamoada samarali ishlash ko‘nikmalarini muvaffaqiyatli qo‘llashlariga zamin yaratadi.

Shu bois oliy ta’lim muassasalarida futbol mashg‘ulotlarini ta’lim-tarbiya jarayoniga tizimli, maqsadli va ilmiy asoslangan holda joriy etish, mashg‘ulotlarda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interaktiv usullardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu jarayon talabalarning jismoniy rivojlanishi bilan bir qatorda, ularning ijtimoiy faolligi, yetakchilik madaniyati va shaxsiy kamolotini ta’minlashga xizmat qiladi hamda ta’lim jarayonining umumiy samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2019.
3. Salomov R.S. Sport pedagogikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2017.
4. Ashmarin B.A. Teoriya i metodika fizicheskogo vospitaniya. – Moskva, 2016.
5. Sharipov Sh.S. Yoshlar tarbiyasida sportning o‘rni. – Toshkent, 2020.

**JAMOAVIY HARAKATLI O‘YINLAR ORQALI AUTIZMLI
BOLALARDA MULOQOT KO‘NIKMALARINI
SHAKLLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI**

**МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ
КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ У ДЕТЕЙ С АУТИЗМОМ
ПОСРЕДСТВОМ КОЛЛЕКТИВНЫХ ПОДВИЖНЫХ ИГР**

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS IN CHILDREN WITH AUTISM THROUGH TEAM-BASED ACTIVE GAMES

Andijon davlat pedagogika instituti magistranti

Turg‘untosheva Hamidaxon Rahmatullo qizi

E-mail: turguntoshev97@gmail.com

Annotatsiya: Autizm spektrining buzilishi (ASB) bo‘lgan bolalarda ijtimoiy interaksiya va kommunikativ kompetensiyalarning defitsiti ularning ijtimoiy makonga integratsiyalashuvini cheklovchi fundamental to‘siq hisoblanadi. Mazkur tadqiqotda jamoaviy harakatli o‘yinlar nafaqat jismoniy faollik, balki ASBga chalingan bolalarda ijtimoiy adaptatsiyani neyropsixologik stimullash hamda guruhli kooperatsiya ko‘nikmalarini shakllantirishning innovatsion-inklyuziv instrumenti sifatida tadqiq etiladi.

Metodologiya: Tadqiqotning metodologik asosi sifatida kognitiv-bixevioral yondashuv va pedagogik eksperiment tanlab olindi. Eksperimental jarayonda ASBning o‘ziga xos etiopatogenezi hisobga olgan holda, vizual algoritmizatsiyalangan va sensor-integrativ xususiyatga ega, qoidalari modifikatsiya qilingan jamoaviy o‘yinlar majmuasi qo‘llanildi. Bolalarning ijtimoiy-emotsional holati dinamikasi maxsus psixopedagogik monitoring va tarkibiy kuzatuv xaritalari (log-book) yordamida verifikatsiya qilindi.

Natijalar: Empirik ma’lumotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, jamoaviy harakatli o‘yinlar autizmlil bolalarda vizual e’tibor barqarorligini (eye contact) 30% ga, ijtimoiy kooperatsiya va altruistik xulq-atvor ko‘rsatkichlarini esa 25% ga oshirishga xizmat qilgan. Shuningdek, sensor yuklamalarning optimallashtirish natijasida agressiv reaksiyalarning desensibilizatsiyasi hamda shaxsiy makon (proksemika) chegaralarini adekvat idrok etish ko‘nikmalarining shakllangani aniqlandi.

Muhokama va Xulosa: Tadqiqot natijalari jamoaviy harakatli o‘yinlar ASB bo‘lgan bolalarning psixomotor rivojlanishi va sotsializatsiya jarayonlari o‘rtasidagi neyrofiziologik bog‘liqlikni faollashtiruvchi determinan ekanligini tasdiqlaydi. Ushbu metodikani inklyuziv ta’lim klasterlariga integratsiya qilish ijtimoiy izolyatsiyani bartaraf etish va bolaning hayotiy faoliyat sifatini (Quality of Life) tizimli yaxshilashda yuqori strategik ahamiyatga ega.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Tayanch so‘zlar: autizm spektrining buzilishi (ASB), ijtimoiy-pedagogik adaptatsiya, jamoaviy modifikatsiyalangan o‘yinlar, inklyuziv integratsiya, psixomotor korreksiya, kommunikativ kompetensiya.

KIRISH

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) va xalqaro autizm tadqiqot markazlarining so‘nggi statistik ma‘lumotlariga ko‘ra, autizm spektrining buzilishi (ASB) tashxisi qo‘yilgan bolalar populyatsiyasi global miqyosda eksponensial ravishda o‘tib bormoqda (bugungi kunda taxminan har 100 boladan birida kuzatiladi). Bu holat mazkur sindromni faqatgina tibbiy yoki tor doiradagi psixologik masala emas, balki global ijtimoiy-pedagogik chaqiriq darajasiga olib chiqdi. Bugungi kunda jahon ta‘lim hamjamiyati autizmli shaxslarni jamiyatdan ajratish (segregatsiya) amaliyotidan mutlaqo voz kechib, ularni faol ijtimoiy muhitga qamrab olish — inklyuziya g‘oyasini eng ustuvor vazifa sifatida ilgari surmoqda. Biroq, inklyuziv ta‘limni muvaffaqiyatli amalga oshirish va bunday bolalarni jamiyatga moslashtirish yo‘lidagi eng ulkan to‘siq — ulardagi ijtimoiy-kommunikativ ko‘nikmalarning o‘ta past darajasi hamda hissiy-emotsional aloqalarni o‘rnatishdagi fundamental qiyinchiliklardir.

ASB bilan kasallangan bolalar psixofiziologiyasidagi tayanch muammo empatiyaning yetishmasligi, qo‘shma diqqatning (joint attention) to‘laqonli shakllanmaganligi va atrofdagilarning ijtimoiy signallarini (mimika, imo-ishoralar, nutq ohangi) dekodlashdagi (anglashdagi) nuqsonlar bilan tavsiflanadi. Nevrologik o‘ziga xosliklar va sensor axborotni qayta ishlashdagi buzilishlar sababli, bunday bolalar o‘z-o‘zini yakkalashga, stereotipik (bir xil takrorlanuvchi) xatti-harakatlarga va o‘zlarining yopiq ichki dunyosiga qamalib qolishga moyil bo‘ladilar. Agar erta va to‘g‘ri korreksion choralar ko‘rilmasa, ijtimoiy izolyatsiya holati chuqur dezadaptatsiyaga aylanib, bolaning kognitiv va shaxsiy rivojlanishini keskin tormozlaydi.

Ushbu murakkab muammoni hal qilishda o‘quvchidan doimiy passivlikni talab etuvchi an‘anaviy akademik ta‘lim usullari ko‘pincha o‘z samarasini bermaydi, chunki ular bolaning psixomotor va sensor ehtiyojlarini qondira olmaydi. Shu sababli, zamonaviy maxsus pedagogika va korreksion psixologiya sotsializatsiya jarayonini bolaning tabiiy yetakchi faoliyati bo‘lgan o‘yin terapiyasi orqali, xususan, jamoaviy harakatli o‘yinlar vositasida amalga oshirishni eng maqbul va samarali strategiya deb hisoblamoqda. Jamoaviy harakatli o‘yinlar autizmli bola uchun nafaqat jismoniy-motor faollik manbai,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

balki ijtimoiy munosabatlarni xavfsiz va tushunarli sharoitda modellashtiruvchi amaliy "ijtimoiy poligon" vazifasini o‘taydi.

Aynan guruh bo‘lib o‘ynaladigan harakatli o‘yinlar jarayonida bola makonni va o‘z tanasini to‘g‘ri his qilishni (sensor integratsiya) o‘rganadi, emotsional-irodaviy zo‘riqishlardan xalos bo‘ladi, qoidalariga bo‘ysunish, navbat kutish va sherigining xatti-harakatlariga moslashish kabi fundamental ijtimoiy malakalarni tabiiy muhitda egallaydi. Shunga qaramay, bugungi kunda maxsus pedagogika amaliyotida autizmli bolalar uchun jamoaviy harakatli o‘yinlarni tashkil etishning ilmiy asoslangan metodikalari, ularning emotsional ta‘sir mexanizmlari va inklyuziv muhitdagi amaliy ahamiyati yetarlicha tadqiq etilmagan. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, autizmli bolalarni ijtimoiy muhitga moslashtirishda jamoaviy harakatli o‘yinlarning ta‘sir mexanizmlarini chuqur ilmiy tahlil qilish va aniq amaliy metodikalarni ishlab chiqish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Jahon psixologiya va pedagogika fani taraqqiyotida o‘zining beqiyos o‘rniga ega bo‘lgan yirik olim L.S. Vigotskiy bolalar sotsializatsiyasi va psixik taraqqiyotida o‘yin faoliyatining o‘rnifundamental darajada tadqiq etgan. Uning madaniy-tarixiy nazariyasiga muvofiq, o‘yin nafaqat vaqtichog‘lik, balki bolaning ijtimoiy tajribalarni o‘zlashtirishi, shaxs sifatida shakllanishi hamda o‘z-o‘zini anglashini ta‘minlovchi eng muhim "maktab" hisoblanadi. Olim ta‘kidlaganidek: "O‘yin — bu bolaning ijtimoiy tajribani o‘zlashtirish va o‘z-o‘zini anglash maktabidir. Bola o‘yin orqali insoniy munosabatlarning murakkab olamiga qadam qo‘yadi" (Vygotsky, 1966). Bu jarayonda bola jamiyatda o‘rnatilgan xulq-atvor normalarini, shaxslararo muloqot qoidalarini va turli ijtimoiy rollarni ramziy ma’noda o‘ziga qabul qiladi, shuningdek, ixtiyoriylikni, ya’ni o‘z harakatlarini boshqarishni o‘rganadi.

Normotipik (rivojlanishida ortda qolish kuzatilmagan) bolalarda ushbu jarayon ko‘pincha spontan, ya’ni tabiiy ravishda kechadi. Ular atrofdagilarni kuzatish, taqlid qilish va intuitiv hissiyotlar orqali o‘yin qoidalarini hamda ijtimoiy rollarni osongina o‘zlashtiradilar. O‘zaro ta‘sir jarayonida paydo bo‘ladigan kelishmovchiliklarni hal qilish, navbat kutish, sherigining emotsional holatini tushunish kabi murakkab kognitiv-ijtimoiy jarayonlar kundalik tabiiy o‘yin muhitida shakllanib boradi.

Biroq, autizm spektrining buzilishi (ASB) bo‘lgan bolalar uchun vaziyat tubdan farq qiladi. Ulardagi nevrologik o‘ziga xosliklar, xususan, "aqliy nazariya" (Theory of Mind) ning to‘liq rivojlanmaganligi, empatiya

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

yetishmovchiligi, qo'shma diqqatning (joint attention) zaifligi hamda sensor axborotlarni qayta ishlashdagi qiyinchiliklar tufayli, ular ijtimoiy qoidalarini o'yin orqali spontan ravishda o'zlashtira olmaydilar. ASB bor bolalarning o'yin faoliyati ko'pincha stereotipik, bir xil takrorlanuvchi harakatlarga asoslangan va syujet-rolli xususiyatdan mahrum bo'ladi. Ular aksariyat hollarda boshqa bolalar bilan o'zaro ta'sirga kirishishdan ko'ra, jonsiz jismlar bilan yakkalanib o'ynashni afzal ko'radilar, bu esa ularning ijtimoiy izolyatsiyasini yanada kuchaytiradi.

Shu sababli, autizmli bolalar ijtimoiy muloqot va moslashuv ko'nikmalarini egallashlari uchun qat'iy maqsadga yo'naltirilgan, bosqichma-bosqich va tizimli korreksion-pedagogik yondashuv talab etiladi. Bu o'rinda o'yin jarayoni tasodifiy emas, balki maxsus pedagog tomonidan aniq tuzilgan metodika asosida, bolaning sensor ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi shart. L.S. Vigotskiyning "yaqin taraqqiyot zonasi" (Zone of Proximal Development) konsepsiyasiga tayangan holda, pedagog dastlab bolani o'yinga jalb qiluvchi vositachi vazifasini o'taydi. Maxsus harakatli o'yinlar orqali bolaning e'tibori jamlanadi, shundan so'nggina uning faoliyatiga asta-sekin sheriklik va jamoaviy munosabatlar elementlari kiritib boriladi. Xulosa qilib aytganda, sun'iy ravishda modellashtirilgan, xavfsiz va tizimli o'yin muhiti orqaligina autizmli bolaga jamiyatning murakkab ijtimoiy mexanizmlari qadamma-qadam singdiriladi va uning kelgusidagi ijtimoiy integratsiyasi uchun mustahkam zamin yaratiladi. Jamoaviy harakatli o'yinlar ASB bor bolalarga nafaqat jismoniy, balki kuchli neyropsixologik ta'sir ko'rsatadi. Sensor integratsiya nazariyasi asoschisi, amerikalik terapevt **Anna Jan Ayres (A. Jean Ayres)** ta'kidlaganidek: *"Harakat va propriozeptiv sensor his-tuyg'ular miya rivojlanishining, shuningdek, emotsional va ijtimoiy xulq-atvorni tartibga solishning eng muhim poydevori hisoblanadi"* (Ayres, 2005). Aynan harakatli o'yinlar davomida autizmli bola o'z tanasini his qilishni boshlaydi, bu esa asab tizimidagi ortiqcha zo'riqishni (sensor yuklanishni) pasaytiradi va ijtimoiy aloqaga kirishish uchun "ochiq fon" yaratadi.

Autizm sohasidagi yetakchi mutaxassislardan biri **Lorna Uing (Lorna Wing)** o'z tadqiqotlarida *"autizm triadasini"* (ijtimoiy o'zaro ta'sir, ijtimoiy muloqot va ijtimoiy tasavvurning buzilishi) yengib o'tishda sheriklik harakatlarining muhimligini ta'kidlaydi. Jamoaviy harakatli o'yinlar (masalan, estafetalar, umumiy to'p o'yinlari) aynan shu triadaga qarshi ishlaydi: bola o'z navbatini kutishni, boshqalarning harakatini kuzatishni va qoidalarga

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

bo‘ysunishni o‘rganadi. Natijada, sun‘iy ravishda yaratilgan o‘yin qoidalari asta-sekin real hayotdagi ijtimoiy qoidalariga ko‘chib o‘tadi.

Tadqiqotning maqsadi: Autizm spektr buzilishi bor bolalarning emotsional-irodaviy va ijtimoiy-kommunikativ sohasini rivojlantirishda jamoaviy harakatli o‘yinlarning ta’sir mexanizmlarini tahlil qilish hamda ularni inklyuziv ta’lim va maxsus muassasalar amaliyotiga joriy etish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Olib borilgan nazariy tahlillar va pedagogik-psixologik yondashuvlarni o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatadiki, autizm spektrining buzilishi (ASB) bo‘lgan bolalarni jamiyatga ijtimoiy moslashtirishda jamoaviy harakatli o‘yinlar shunchaki jismoniy faollik vositasi emas, balki kuchli inklyuziv va reabilitatsion mexanizm hisoblanadi. Aynan jamoaviy harakatli o‘yinlar jarayonida autizmlı bolalarda sensor integratsiya yaxshilanadi, asab tizimidagi stress va giperfaollik holatlari kamayadi hamda ijtimoiy muloqot uchun tabiiy "ochiq fon" yaratiladi. An’anaviy akademik darslardan farqli o‘laroq, maqsadli tuzilgan o‘yin muhitida bola o‘z xohishi bilan ijtimoiy qoidalariga bo‘ysunishni, o‘z navbatini kutishni va sheriklari bilan vizual hamda emotsional aloqa o‘rnatishni o‘zlashtirib boradi.

Ushbu jarayonni inklyuziv va maxsus ta’lim muassasalarida samarali tashkil etish uchun amaliyotchi pedagoglar va ota-onalarga quyidagi metodik tavsiyalar beriladi:

- Bosqichma-bosqichlik (gradatsiya) tamoyiliga rioya qilish: Autizmlı bolani darhol katta jamoaviy o‘yinlarga jalb qilish tavsiya etilmaydi. Dastlab pedagog bilan yakkama-yakka (dyada), so‘ngra 2-3 kishilik kichik guruhlarda o‘ynaladigan harakatli mashqlar orqali ishonch hissi shakllantirilgachgina, keng ko‘lamli jamoaviy o‘yinlarga o‘tish maqsadga muvofiqdir.

- Sensor xavfsizlik va moslashuvchanlikni ta’minlash: O‘yin jarayonida o‘ta baland tovushlar yoxud kutilmagan kuchli tegishlar kabi sensor xuruj (meltdown) ni keltirib chiqaruvchi omillarni nazorat qilish zarur. Zarurat tug‘ilganda, o‘yin qoidalarini bolaning funksional holatiga moslab o‘zgartirish kerak.

- Qoidalarning soddaligi va vizualligi: Jamoaviy o‘yin qoidalari bola uchun maksimal darajada qisqa, aniq va soddə tushuntirilishi, shuningdek, eshitish orqali qabul qilish qiyin bo‘lgan hollarda vizual tayanch kartochkalardan (PECS elementlaridan) foydalanilishi lozim.

Yuqoridagilardan kelib chiqib shuni ta’kidlash mumkinki, jamoaviy harakatli o‘yinlarni maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim tizimiga tizimli ravishda joriy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

etish orqali autizmlı bolalarning ijtimoiy-kommunikativ ko‘nikmalarini jadal rivojlantirishva kelgusida ularning jamiyatga to‘laqonli integratsiya qilinishiga zamin yaratish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Айрес Э. Дж. Ребенок и сенсорная интеграция. Понимание скрытых проблем развития / Э. Дж. Айрес; пер. с англ. Ю. Даре. – Москва: Теревинф, 2009. – 272 с. (Anna Jan Ayresning asosiy asari)

2. Выготский Л. С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка // Вопросы психологии. – 1966. – № 6. – С. 62-68. (L.S. Vigotskiyning o‘yin nazariyasiga oid maqolasi)

3. Никольская О. С., Баенская Е. Р., Либлинг М. М. Аутичный ребенок. Пути помощи. – Москва: Теревинф, 2005. – 288 с. (MDH davlatlarida autizm bo‘yicha eng asosiy darslik)

4. Wing, L. The Autistic Spectrum: A Guide for Parents and Professionals. – London: Constable, 1996. – 240 p. (Lorna Uingning autizm triadasi bo‘yicha asari)

5. Pan, C. Y. School time physical activity of students with and without autism spectrum disorders during PE and recess // Adapted Physical Activity Quarterly. – 2008. – Vol. 25(4). – P. 308-321. (Autizmlı bolalar va jismoniy faollik haqidagi xorijiy maqola)

ADABIYOT DARSLARIDA O‘YINLAR ASOSIDA TAHLIL QILISHNING AHAMIYATI

**Sobirova Zilolaxon Mashrabboyevna,
Shahrixon tumani 30-maktab
ona tili va adabiyot o‘qituvchisi**

Zamonaviy ta’limda murakkab mavzularni o‘zlashtirish uchun an’anaviy metodlardan tashqari innovatsion yondashuvlar kerak bo‘ladi. Shu jihatdan STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) ta’lim yondashuvi muhim ahamiyat kasb etadi. STEAM fanlararo integratsiyani ta’minlab, o‘quvchilarning ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Tabiiy fanlar (Science) – tabiiy fanlar (biologiya, fizika, kimyo, geografiya) atrofimizdagi olamni tushunish va izohlash uchun muhim

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ahamiyatga ega. Tabiiy fanlar o‘quvchilarga tabiatda yuz berayotgan hodisalarni, jarayonlarni, xususan, hayotning paydo bo‘lishi, energetik tizimlarning ishlashini, atmosferadagi o‘zgarishlarni, global ekologik muammolar va inson salomatligi kabi masalalarni o‘rganishga imkon beradi. Tabiiy fanlar o‘quvchilarga o‘zgaruvchan dunyoda ilmiy tadqiqotlar, eksperimentlar va kuzatuvlar orqali qanday yangi bilimlarni kashf etish mumkinligini ko‘rsatadi.

Texnologiya(Technology) texnologiya kundalik hayotimizda ajralmas qismga aylangan. STEAM yondashuvida texnologiya o‘quvchilarga innovatsiyalarni yaratish, yangi qurilmalar va dasturlarni ishlab chiqish imkoniyatini beradi.

Muhandislik(Engineering)–muhandislik yo‘nalishi ishlab chiqarish, qurilish va texnologiyalarning barcha jihatlarini o‘zichiga oladi. Bu fan o‘quvchilarga amaliy bilimlarni berish va hayotdagi muammolarni hal qilish uchun texnik yechimlar topish imkonini beradi. Masalan, uylar, yo‘llar, ko‘priklar, issiqxonalar va mashina mexanizmlarini yaratish uchun muhandislik fanlari muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilar muhandislik asoslarini o‘rganish orqali tabiiy resurslardan samarali foydalanish va texnik jihatlarini qanday eng samarali ishlatishni tushunishadi, buning natijasida ularning amaliy bilimlari va kreativ yechimlarni ishlab chiqish qobiliyati rivojlanadi.

San’at (Arts)–STEAM va STEM aynan shu bilan farqlanadi. San’at yaratish, ifodalanish va estetik yondashuvni qo‘llab-quvvatlaydi. U o‘quvchilarga vizual va dizayn, musiqalar va teatr orqali o‘z fikrlarini ifoda etishga imkon beradi. San’at bilan bog‘liq bilimlar, o‘quvchilarga muhandislik va texnologiya bilan birlashgan holda, yaratish va innovatsiyalarni estetik dizayn jihatdan qanday yaxshilash mumkinligini tushunishga yordam beradi. Masalan, arxitektura, mahsulot dizayni yoki animatsiyalar kabi sohalarda bu san’at uyg‘unlashuvi ko‘plab yangi mahsulotlarni yaratadi.

Matematika(Mathematics)–har qanday ilmiy va texnologik jarayonning asosi bo‘lib xizmat qiladi. Matematika sonlar, formulalar va strukturalar yordamida real dunyodagi muammolarni hal qilish uchun aniq va ishonchli usullarni taqdim etadi. STEAM yondashuvida matematika o‘quvchilarga hisoblash, analiz va model yaratish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, qurilish muhandislikdagi formulalar, fizika va kimyo, biologiya qonunlarini matematik nuqtai nazardan ifodalash yoki texnologik dasturlarni yaratishda matematikaning o‘rni juda muhimdir.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ona tili va adabiyot darslarida didaktik o‘yinlarga asoslangan dars tashkil etish orqali murakkab mavzularni yanada samarali o‘rgatish mumkin.

Didaktik o‘yinlarning ona tili va adabiyot o‘qitishdagi afzalliklari:

1. **Faol o‘rganish.** O‘quvchilar passiv tinglovchi emas, balki tadqiqotchi va yaratuvchi bo‘lib ishtirok etadi.

2. **Ijodiy va tanqidiy fikrlash.** Matnni turli ko‘rinishlarda ifodalash (rasm, audio, video) fikrlash doirasini kengaytiradi.

3. **XXI asr ko‘nikmalari.** Hamkorlik, muammolarni hal etish, axborotni tahlil qilish, kommunikatsiya ko‘nikmalari shakllanadi.

Biz tavsiya qilmoqchi bo‘lgan o‘yin, “Asar qahramoni bo‘lib qolsam...” deb nomlanadi. Bunda sing o‘quvchilari kichik guruhlariga bo‘linadi. O‘tilgan asar qahramonlarini guruhlariga tahlil qilish topshiriladi. Masalan, 8-sinf adabiyot darsligidagi Chingiz Aytmatovning “Oq kema” qissasi qahramonlarini guruhlariga bo‘lib beriladi. 1-guruh Mo‘min chol obrazini, 2-guruh bola obrazini, 3-guruh Bo‘kay xolani, 4-guruh esa O‘rozqul obrazini tahlil qiladilar. Tahlilda o‘quvchilar o‘zini ana shu qahramon o‘rniga qo‘yadilar. Misol uchun, 1-shart: “Agar men Mo‘min chol bo‘lib qolsam, o‘zimni boshqalarga xo‘rlatib qo‘ymas edim, ayniqsa kuyovi O‘rozqulga ...” yoki “Agar men bola bo‘lganimda, baliqqa o‘xshab dengizda oqib o‘zimni qurbon qilmagan bo‘lar edim”.

O‘quvchi asar qahramoni o‘rniga o‘zimi qo‘yganda, tabiiyki, o‘z xarakteridan, dunyoqarashidan kelib chiqib fikrlaydi. Tahlildan ko‘zlangan maqsad, o‘quvchida kreativ fikrlashni rivojlantirishdir. Tahlil jarayonida o‘qituvchi kutmagan, o‘ylab ko‘rmagan javoblar o‘quvchilar tomonidan aytiladi. Yuqoridagi o‘yinga o‘xshash usul “Agar siz yozuvchi bo‘lsangiz, asarni qanday yakunlagan bo‘lar edingiz?” deb guruhlariga murojaat etish mumkin.

2-shart: mana shu “Oq kema” asaridagi “Oq kemani qanday tasavvur etdingiz? Texnologiya va tasviriy san‘at fanidan olgan bilimlaringiz asosida kemani tasvirlab yoki yasab bering” , -deb topshiriq beriladi. O‘quvchi endi asarni yana ham sinchkovlik bilan o‘qiydi. Avval e‘tiborsiz qoldirgan qismlariga ko‘proq urg‘u berib, tushunib mutolaa qiladi.

3-shartda esa guruhlar o‘zlariga avvaldan berilgan qahramonning rolini ijro etib beradilar. Bu orqali o‘quvchilardagi ijro mahorati oshadi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi ortadi. Asarni tahliliy, tanqidiy ko‘z bilan o‘qiydilar. Asar qismlaridan parchalarni sahnalashtirayotganda kichik detallar ham e‘tibordan chetda qolmaydi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Yana bir o‘yin “Egasini top” deb nomlanadi, bunda o‘qituvchi asarlarda uchraydigan kichik detallaarning rasmlarini sinf doskasiga ilib qo‘yadi yoki elektron doskada ko‘rsatadi. O‘quvchilar esa bu detal qaysi asarda, qayerida, nima maqsadda keltirilganini topadilar.

Yuqoridagi o‘yinlar asosida dars tashkil etish orqali o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishi ortadi, kreativ va tanqidiy fikrlashi shakllanishida o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi, deb o‘ylaymiz. Bugungi kun o‘qituvchisining vazifasi ham o‘quvchilarda kreativ va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdir.

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING SO‘Z BOYLIGINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK SHARTLAR

**“International school of finance technology and science” instituti,
“Psixologiya va pedagogika” kafedrası
o‘qituvchisi Allayarova Sojida**

Jahon miqyosida globallashtirish axborotni uzatish va qabul qilish jarayonining o‘ziga xos shakli sifatida muloqotning ahamiyatini kuchaytirdi va tillarni bilish bu jarayonga hissa qo‘shadi. Shuning uchun zamonaviy dunyoda ko‘p tilli ta’limga katta e’tibor berilmoqda. Yevropa Kengashi hujjatlarida bir nechta chet tillarini parallel o‘rganishga alohida e’tibor qaratilgan bo‘lib, ularni bilish ijtimoiy taraqqiyotning barcha jabhalarining umuminsoniy muammolarini hal qilishga yordam beradi va xalqlar va davlatlarni birlashtirish vositasi bo‘ladi.

Afsuski, bugungi kunda mamlakatimizda chet tilini o‘qitishning yuqori sifatli tizimini yaratish uchun aniq ishlab chiqilgan nazariy asoslar mavjud emas. Boshlang‘ich ta’lim tizimi sifatini va samaradorligini ta’minlash, bolalarni har tomonlama uyg‘un rivojlantirishga, ularda kasb-hunarga qiziqishni tarkib toptirishga hamda kelajakda yetuk mutaxassis kadrlar bo‘lib yetishishlariga mustahkam poydevor yaratish bugungi kunning eng dolzarb masalalari qatoriga kiradi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2019 yil 21 oktyabrda “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqei tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi [1], 2020 yil 20 oktyabrda “Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi [2]

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

farmonlar imzolanishi bu sohada ishlarni jonlantirish va jadallashtirishning huquqiy asoslarining to‘la ta‘minlanishiga asos yaratdi.

Mamlakatimizda tillarni o‘qitish metodikasi bilan J.J.Jalolov, G.X.Bakiyeva, T.K.Sattorov va boshqalar shug‘ullanishgan.

N.V.Bagramova va boshqalarning o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish borasidagi tadqiqotlari chet tillarini o‘qitish xususiyatlarini ochib beradi, boshqalari chet tilida nutq faoliyatining ayrim turlarining xususiyatlarini ochib beradi [3,128].

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining lug‘at boyligini oshirishning pedagogik shart-sharoitlarini og‘zaki nutqning leksik tomonining rivojlanishi yoki reseptiv lug‘atning o‘zaro bog‘liq so‘zlar asosidagi matnda uni tanib olish va tushunish bosqichida munosabati doirasida ko‘rib chiqish mumkin. S.B.Kislayaning fikriga ko‘ra reseptiv-produktiv leksik ko‘nikmalarni o‘zlashtirishda chet tilining lug‘atini o‘qitishning o‘ziga xosligi emas [4,202], balki leksik ko‘nikmalarning barcha tomonlarini (reseptiv va mahsuldor) shakllantirish masalasini o‘rganib chiqish kerak.

Shuningdek, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining lug‘at boyligini oshirishda o‘quvchilarning ham xulq-atvorini o‘rganish talab qilinadi. Tez gapiradigan, ba‘zi so‘zlarni yutib yuboradigan o‘quvchilar bor. Uy vazifasini jimgina, nafasi ostida aytib beradigan uyatchan o‘quvchilar, kam gap o‘quvchilar ham bor va ular bilan ishlash o‘qituvchilar uchun qiyin, chunki ular bu o‘quvchilardan darsliklardan ko‘p materialni o‘rganishni talab qilishlari kerak bo‘ladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining lug‘at boyligini oshirish uchun, birinchi navbatda, ular badiiy adabiyotni muntazam o‘qishlari kerak. Kuniga kamida bir necha sahifa o‘qish, o‘qiyotganda har bir so‘zni tushunishga harakat qilish, so‘zlarning ma‘nosini va kitobning syujetini o‘rganishlari kerak bo‘ladi. Doimiy o‘qish natijasi - boy so‘z boyligi va chiroyli, to‘g‘ri tuzilgan jumla hisoblanadi.

Lug‘at - bu kishi tushunadigan va nutqida ishlatadigan so‘zlar yig‘indisidir.

Lug‘at odatda ikki turga bo‘linadi:

- faol;
- passiv.

Faol lug‘at - bu odamning nutq va yozishda muntazam ravishda ishlatadigan so‘zlaridir.

Passiv lug‘at - bu odam biladigan, quloq bilan yoki o‘qiyotganda idrok etadigan, lekin faol va erkin nutq faoliyatida foydalanmaydigan so‘zlar yig‘indisidir.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Passiv lug‘at hajmi faol lug‘at hajmidan bir necha marta ortiq bo‘ladi.

Shu bilan birga, faol va passiv lug‘atning hajmlari harakatlanuvchi miqdorlardir: odam doimiy ravishda yangi so‘zlarni o‘rganadi va shu bilan birga uzoq vaqtdan beri yaxshi va mustahkam o‘rgangan so‘zlarni unutadi yoki ishlatishni to‘xtatadi.

Eng keng tarqalgan va nufuzli darsliklarda lug‘at o‘rgatishning o‘zi o‘ziga xos avtonom komponentga ega emas, balki uning subkomponenti sifatida og‘zaki nutq mavzusiga kiritilgan.

Ushbu holatlar ta‘lim natijalariga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi, ular ko‘pincha sarflangan sa‘y-harakatlar bilan bog‘liq bo‘lmaydi va belgilangan o‘quv maqsadiga mos kelmaydi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining lug‘at boyligini oshirish lug‘atni o‘zlashtirishni kengaytirish va chuqurlashtirishdan iborat:

- bu o‘quvchilarning o‘z harakatlarining leksik yo‘nalishini anglashning yetarlicha kuchli motivasion asosida lug‘at bilan ishlashlarini kuchaytiradi. Ixtiyoriy-ongli jihat esa, uning asosiy tushunchasiga ko‘ra, sinflarning nutqiy tabiatini mustahkamlashga qaratilgan bo‘lishi kerak.

- individual psixologik va intellektual strategiyalarga asoslangan trening. Bu sohadagi tadqiqotlar orasida J.I.Mariani va boshqalarning asarlari alohida ahamiyatga ega.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining lug‘at boyligini oshirish gapirish jarayonida leksik ko‘nikmalarni shakllantirish muammosining nazariy va amaliy jihatdan yetarli darajada ishlab chiqilishi va shu bilan birga individual ta‘lim strategiyalari asosida o‘quvchilarning so‘z boyligini kengaytirishning samarali usullari va metodlarini topish kabi amaliy ehtiyoj bilan bog‘liq.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining lug‘at boyligini oshirish asosan, lug‘atni tashkil etishning bir qator asosiy qoidalariga e‘tibor bermaslik bilan bog‘liq, xususan: lug‘atni o‘zlashtirish uchun o‘quv jarayonining leksik bo‘lmagan tarkibiy qismlari; ta‘lim jarayonining leksik komponenti bilan yetarlicha ishlanmaslik, lug‘atni o‘zlashtirishning ixtiyoriy-ongli elementlari imkoniyatlarini e‘tiborsiz qoldirish va mavzuga oid bo‘lmagan, asosan mavhum lug‘atni o‘zlashtirishga yetarlicha e‘tibor bermaslik. Shu munosabat bilan, lug‘at boyligini kengaytirishni optimallashtirishning alohida yo‘nalishini ishlab chiqish, nazariy asoslash va amaliyotga tatbiq etish zarurligini ta‘kidlash mumkin.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining lug‘at boyligini oshirish yanada oqilona va samarali bo‘lishi uchun quyidagilarni amalga oshirish zarur bo‘ladi:

- psixologik va uslubiy qonuniyatlar asosida leksik ko‘nikmalarni shakllantirishning o‘ziga xos xususiyatlarini ochib berish;
- lug‘atni o‘zlashtirish uchun individual asosiy va yordamchi strategiyalarning har xil turlari tasnifini aniqlash;
- boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining lug‘at boyligini oshirishning uslubiy modelini yaratish;
- o‘quvchilarning so‘z boyligini kengaytirish asosida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish jarayonini tashkil etish va boshqarish bo‘yicha dasturiy va uslubiy ta‘minot bilan boyitish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqei tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. 21.10.2019 yil. PF-5850-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. 20.10.2020 yil. PF-6084-son.
3. Баграмова Н. В. Лингво-методические основы обучения лексической стороне устной речи на английском языке как вторым иностранным в педагогическом вузе Текст. : дис. д-ра. пед. наук / Н.В. Баграмова. СПб., 1993.
4. Кислая, С. Б. Обучение лексике иностранного языка Текст. / С.В. Кислая, М.Я. Демьяненко, К.А. Лазаренко. Киев: Вищ. Шк., 1974.

**BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA KREATIV VA
TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHDA DIDAKTIK
O‘YINLARNING AMALIY AHAMIYATI**

Boygobilov Kamoliddin Abdushukurovich
Jizzax viloyati G‘allaorol tumani 41-maktabning
boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi
Tel: +998 94 571 92 53

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Annotatsiya. Ushbu ishda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining intellektual salohiyatini oshirishda didaktik o‘yinlarning tutgan o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Maqolada kreativlik va tanqidiy fikrlash tushunchalarining mohiyati tahlil qilinib, o‘yinli texnologiyalar orqali o‘quvchilarda mustaqil qaror qabul qilish, muammoli vaziyatlardan chiqish va nostandart yechimlar topish ko‘nikmalarini shakllantirish usullari bayon etilgan. Shuningdek, dars jarayonida qo‘llaniladigan didaktik o‘yinlarning o‘quvchi motivatsiyasiga ta’siri va dars samaradorligini oshirishdagi amaliy natijalari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich ta’lim, kreativ fikrlash, tanqidiy fikrlash, didaktik o‘yinlar, innovatsion texnologiyalar, o‘quvchi motivatsiyasi, mantiqiy tafakkur, muammoli ta’lim, interaktiv metodlar.

KIRISH

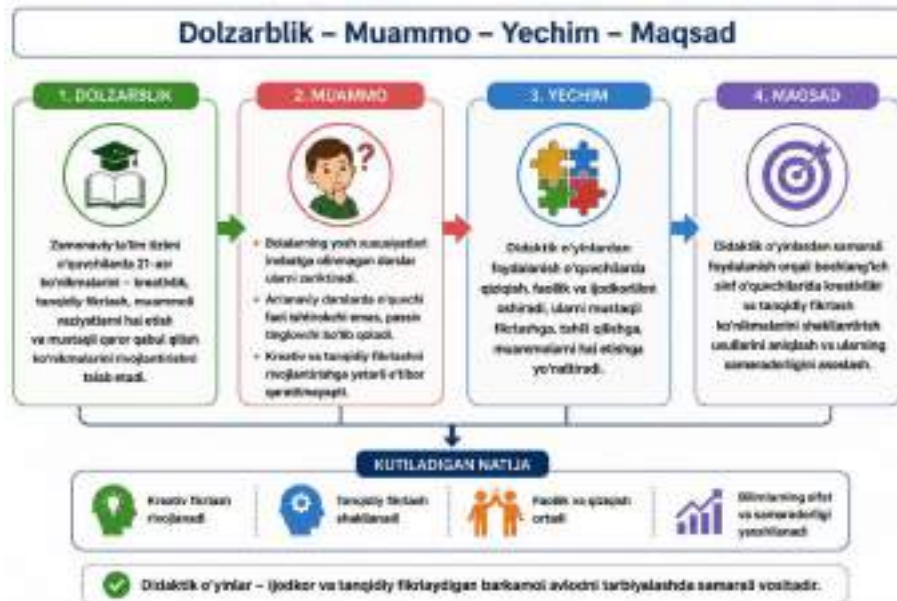
Zamonaviy ta’lim paradigmasida o‘quvchilarga shunchaki tayyor bilimlar majmuasini berish emas, balki ularni mustaqil fikrlashga, ma’lumotlarni tahlil qilishga va ijodiy yondashuvga o‘rgatish ustuvor vazifaga aylandi. Ayniqsa, shaxsning intellektual poydevori qo‘yiladigan boshlang‘ich sinf davrida o‘quvchilarda kreativ (ijodiy) va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Bugungi kunda axborot oqimi shiddatli tus olgan bir sharoitda, bolaning mantiqiy xulosa chiqara olishi va muammolarga nostandart yechimlar topa olishi uning kelajakdagi muvaffaqiyatini belgilab beradi. Biroq, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning psixofiziologik xususiyatlari — diqqatning beqarorligi va o‘yinga bo‘lgan ehtiyojning yuqoriligi — dars jarayonida an’anaviy usullardan ko‘ra ko‘proq interaktiv yondashuvlarni talab etadi.

Shu nuqtai nazardan, didaktik o‘yinlar ta’lim jarayonini jonlantiruvchi, o‘quvchi motivatsiyasini oshiruvchi va murakkab tushunchalarni sodda, qiziqarli shaklda yetkazib beruvchi eng samarali vositadir. Didaktik o‘yinlar shunchaki ko‘ngilochar mashg‘ulot emas, balki o‘quvchini izlanishga, o‘zgalar fikriga tanqidiy yondashishga va o‘z kreativ salohiyatini namoyon qilishga undaydigan “aqliy laboratoriya” vazifasini o‘taydi [2].

Didaktik o‘yinlar orqali bolalarda kreativ va tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayonini qisqa va tushunarli tarzda ifodalash **dolzarblik, muammo, yechim va maqsad** o‘zaro bog‘liq zanjir ko‘rinishida aks etadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

1-rasm Didaktik o‘yinlar asosida ta’lim jarayonining mantiqiy modeli

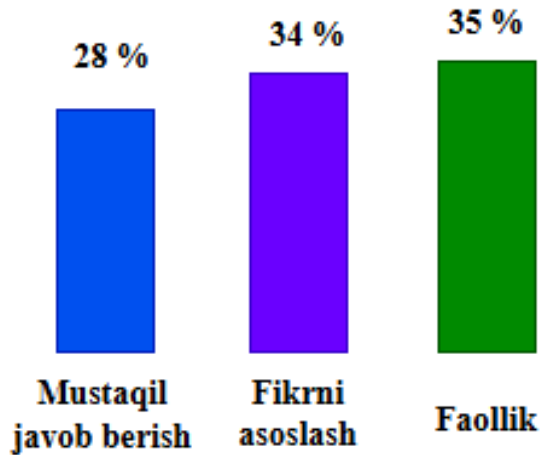
Tadqiqot ishida maktabda didaktik o‘yinlardan foydalanishning bolalarning kreativ va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalariga ta’siri o‘rganildi. Bunda tajriba jarayonida 2 guruh shakllantirildi: nazorat guruhi (an’anaviy dars) va tajriba guruhi (didaktik o‘yinlar asosida).

Kuzatuv natijalariga ko‘ra, didaktik o‘yinlar qo‘llanilgan darslarda o‘quvchilarning darsdagi faolligi 32–35 % ga oshgani aniqlandi. Tajriba guruhida savollarga mustaqil javob berish ko‘rsatkichi 40 % dan 68 % gacha, muammoli vaziyatlarda o‘z fikrini asoslab berish ko‘nikmasi esa 27 % dan 61 % gacha oshdi (2-rasm).

Shuningdek, kreativ fikrlashni baholashda (bir topshiriqqa bir nechta yechim taklif qilish) tajriba guruhidagi o‘quvchilarning 65 % i 2 va undan ortiq yechim variantini taklif qilgan bo‘lsa, nazorat guruhida bu ko‘rsatkich 29 % ni tashkil etdi. Guruhli didaktik o‘yinlar jarayonida o‘quvchilarning muloqotga kirishish darajasi 1,5 barobar oshgani kuzatildi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

2-rasm. Didaktik o'yinlar asosida rivojlangan o'quv faoliyati ko'rsatkichlari (%)

O'quv materialini o'zlashtirish samaradorligi ham tahlil qilinib, o'yin asosida o'tilgan mavzular bo'yicha qisqa nazorat ishlarida to'g'ri javoblar ulushi 72 %, an'anaviy darslarda esa 54 % ni tashkil etdi. Bu esa didaktik o'yinlar bilimlarning ongli va mustahkam o'zlashtirilishiga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, didaktik o'yinlardan maqsadli va tizimli foydalanish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirib, bolalarda kreativlik va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining shakllanishiga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, bunday o'yinlarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish zamonaviy pedagogikaning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar

1. Mavlonova X.S., To'raeva O.T., Xolmatova Z.K. "Pedagogika" – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2018.
2. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. "Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asoslari" – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2019.

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TARBIYA FANI O'QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA INDIVIDUAL YONDASHUV ASOSIDA SAMARALI BAHOLASH VA RAG'BATLANTIRISH TIZIMINI YARATISH

**Andijon shahar 35-Davlat ixtisoslashgan
maktabining o'quv ishlari bo'icha direktor o'rinbosari**

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Abduraxmonova Dilobar Shuhratbekovna

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida tarbiya fani o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida individual yondashuv asosida baholash va rag‘batlantirish tizimini yaratishning pedagogik ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, baholashning zamonaviy yondashuvlari, individual xususiyatlarni inobatga olish, o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini rag‘batlantirish mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari tarbiya fani o‘qituvchilarini tayyorlash sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: **tarbiya fani, individual yondashuv, baholash tizimi, rag‘batlantirish, kasbiy kompetensiya, oliy ta’lim.**

Аннотация. В данной статье рассматривается педагогическое значение создания системы оценки и стимулирования на основе индивидуального подхода в процессе подготовки преподавателей предмета «Воспитание» в высших образовательных учреждениях. Также анализируются современные подходы к оцениванию, учет индивидуальных особенностей и механизмы стимулирования профессионального развития преподавателей. Результаты исследования способствуют повышению качества подготовки преподавателей предмета «Воспитание».

Ключевые слова: Предмет воспитания, индивидуальный подход, система оценивания, стимулирование, профессиональная компетентность, высшее образование.

Abstract. This article highlights the pedagogical significance of developing an effective assessment and motivation system based on an individual approach in the process of training teachers of the subject “Education” in higher education institutions. In addition, modern approaches to assessment, consideration of individual characteristics, and mechanisms for stimulating teachers’ professional development are analyzed. The results of the study contribute to improving the quality of training teachers of the subject “Education”.

Keywords: Education subject, individual approach, assessment system, motivation, professional competence, higher education.

Bugungi kunda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar oliy ta’lim muassasalarida pedagog kadrlarni, jumladan, tarbiya fani o‘qituvchilarini tayyorlash sifatiga alohida e’tibor qaratishni talab etmoqda. Ayniqsa, bo‘lajak o‘qituvchilarning shaxsiy va kasbiy xususiyatlarini inobatga olgan holda

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

individual yondashuv asosida baholash va rag‘batlantirish tizimini joriy etish dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi.

An‘anaviy baholash tizimlari ko‘pincha talabalar individual imkoniyatlarini to‘liq ochib bera olmaydi. Shu sababli zamonaviy ta‘lim jarayonida individual yondashuvga asoslangan samarali baholash va rag‘batlantirish tizimini yaratish zarurati yuzaga kelmoqda.

Individual yondashuvning pedagogik ahamiyati. Individual yondashuv – bu har bir talabaning qobiliyati, ehtiyoji, qiziqishi va tayyorgarlik darajasini hisobga olgan holda ta‘lim jarayonini tashkil etishdir. Tarbiya fani o‘qituvchilarini tayyorlashda mazkur yondashuv bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Individual yondashuv asosida tashkil etilgan baholash jarayoni talabaning faolligini oshiradi, mustaqil fikrlash va o‘z ustida ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Baholash tizimini takomillashtirish masalalari. Samarali baholash tizimi nafaqat bilim darajasini aniqlash, balki talabani rivojlantirishga xizmat qilishi lozim. Tarbiya fani o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida quyidagi baholash shakllari muhim hisoblanadi, diagnostik baholash, formatif (joriy) baholash, summativ (yakuniy) baholash, o‘z-o‘zini baholash va refleksiya.

Mazkur baholash turlari individual yondashuv asosida qo‘llanilganda ta‘lim samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

Rag‘batlantirish tizimining ahamiyati. Rag‘batlantirish tizimi bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarining o‘quv motivatsiyasini kuchaytirishda muhim omil hisoblanadi. Rag‘batlantirish moddiy va ma‘naviy shakllarda amalga oshirilishi mumkin. Jumladan, reyting asosida rag‘batlantirish, ijodiy ishlarga baho berish, ijtimoiy faollikni qo‘llab-quvvatlash, individual yutuqlarni e‘tirof etish.

Bunday yondashuv talabalarni o‘z ustida ishlashga, kasbiy rivojlanishga va pedagogik faoliyatga mas‘uliyat bilan yondashishga undaydi.

Xulosa qilib aytganda, oliy ta‘lim muassasalarida tarbiya fani o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida individual yondashuv asosida samarali baholash va rag‘batlantirish tizimini yaratish zamonaviy ta‘limning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Bunday yondashuv bo‘lajak o‘qituvchilarning shaxsiy imkoniyatlari, qobiliyatlari va kasbiy tayyorgarlik darajasini hisobga olishga xizmat qiladi.

Individual yondashuvga asoslangan baholash tizimi talabalarni faollikka undaydi, mustaqil fikrlash va o‘z-o‘zini rivojlantirish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Rag‘batlantirish mexanizmlarining samarali tashkil etilishi esa

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarining kasbiy motivatsiyasini oshirib, ularning pedagogik faoliyatga bo‘lgan mas‘uliyatini kuchaytiradi. Natijada ta‘lim sifati oshadi va raqobatbardosh, malakali pedagog kadrlarni tayyorlash imkoniyati kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasida kadrlar tayyorlash tizimini rivojlantirishga oid me‘yoriy-huquqiy hujjatlar. – Toshkent.
3. Hasanboyeva O., To‘xtayeva M. **Pedagogika nazariyasi va amaliyoti.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. Yo‘ldoshev J., Usmonov S. **Zamonaviy pedagogik texnologiyalar.** – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
5. Abdullaeva B. **Ta‘lim jarayonida baholashning innovatsion yondashuvlari.** – Toshkent, 2021.
6. Ilmiy-pedagogik jurnallarda chop etilgan baholash va rag‘batlantirish tizimiga oid maqolalar
7. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
8. O‘zbekiston Respublikasida kadrlar tayyorlash tizimini rivojlantirishga oid me‘yoriy-huquqiy hujjatlar. – Toshkent.

**GENETIKADAN MASALALAR YECHISH ASOSIDA
TALABALARNING TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMASINI
RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK ASOSLARI**

Burxonova Munajatxon Maxkamboyevna
Andijon davlat pedagogika instituti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lg‘usi va barcha biologiya fani o‘qituvchilariga kasbi davomida judayam kerakli xisoblangan tanqidiy fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirish, o‘quvchilarini hayotga har tomonlama mukammal qilib tayyorlash uchun kerakli usul va choralar xaqida so‘z boradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kalit so‘zlar: biologiya, genetika fanidan mashq, masalalar yechish, rivojlanish, zamonaviy, tanqidiy fikrlash, refleksiya, didaktika, vazifa, muammo, yechim, raqobat.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning didaktik asoslarini tushunish uchun avvalo bu tushunchaning nazariy jihatlarini, uning tuzilishi, komponentlari va rivojlantirish mexanizmlarini o‘rganish zarur. Tanqidiy fikrlashga doir eng keng tarqalgan ta’riflardan birini Peter A. Facione bergan bo‘lib, u tanqidiy fikrlashni tahlil, interpretatsiya, induksiya, deduksiya, baholash va o‘z-o‘zini nazorat qilish qobiliyatlari majmui sifatida izohlaydi. Bu ta’rif Facione (1990 y) tomonidan Amerika Falsafa Jamiyati ekspertlar guruhi asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, u tanqidiy fikrlashni “talaba ega bo‘lishi lozim bo‘lgan tasniflash, tahlil qilish, baholash, xulosa chiqarish, tushuntirish va o‘zini- o‘zi tartibga solish ko‘nikmalari” sifatida belgilaydi. Bu komponentlar genetik masalalarni echish jarayonida tabiiy ravishda namoyon bo‘ladi. Shuningdek, Robert H. Ennis tanqidiy fikrlashni “asoslangan qaror qabul qilishga yo‘naltirilgan aqliy faoliyat” deb ta’riflaydi. Genetikada esa har bir masala ma’lum gipoteza, ehtimoliy variantlar va dalillarga asoslangan xulosa chiqarishni talab qiladi.

Muammoli jihatlar tahlili. Talabalarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirish muammosining nazariy-metodologik asoslarini tahlil qiladigan bo‘lsak, zamonaviy oliy ta’lim tizimida kompetentlikka yo‘naltirilgan yondashuv ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Genetika fani esa o‘zining mantiqiy-tizimli tuzilishi, modellashtirish imkoniyatlari va ehtimoliy hisob-kitoblarga asoslanganligi bilan talabalarda tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun qulay didaktik maydon hisoblanadi.

Genetikadan masalalar yechish asosida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish quyidagi didaktik tamoyillarga asoslanadi:

1. Ilmiylik tamoyili. Masalalar zamonaviy genetik qonunlar, molekulyar mexanizmlar va eksperimental dalillarga asoslangan bo‘lishi kerak.

2. Muammolilik tamoyili. Masala tayyor algoritmgaga emas, balki tahlil talab qiladigan muammoli vaziyatga asoslanishi lozim.

3. Faoliyatli yondashuv. Talaba bilimni tayyor holda qabul qilmaydi, balki mustaqil fikr yuritish orqali echimga etadi.

4. Tizimlilik. Genetik tushunchalar o‘zaro bog‘liqlikda o‘rganiladi (gen – allele’ – genotip – fenotip – muhit).

5. Refleksiya. Talaba o‘z fikrlash jarayonini tahlil qiladi va baholaydi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Genetik masalaning didaktik salohiyati va o‘ziga xos xususiyati shundaki, ular: ehtimoliy hisob-kitob talab qiladi, gipoteza ilgari surishni talab qiladi, natijani tekshirish imkonini beradi, bir nechta echim variantiga ega bo‘lishi mumkin. Masalan, monogibrid yoki digibrid chatishtirish masalalarida talaba: Masala shartini tahlil qiladi; genotip variantlarini taxmin qiladi; Pennett kvadrati tuzadi; ehtimolni hisoblaydi; xulosa chiqaradi. Bu jarayon Benjamin Bloom taksonomiyasidagi tahlil, sintez va baholash bosqichlarini qamrab oladi. [8.9.10.]

O‘zbekistonda genetikadan masala va mashqlar echish bo‘yicha metodik baza shakllangan. Jumladan, U.E. Raxmatov tomonidan ishlab chiqilgan qo‘llanmalar genetik masalalarni bosqichma-bosqich echish metodikasini taklif etadi. Biroq amalda quyidagi muammolar kuzatiladi: Masalalar ko‘p hollarda reproduktiv xarakterga ega; tanqidiy fikrlash indikatorlari aniq belgilanmagan; muammoli va keys-vaziyatli masalalar ulushi kam; baholash tizimi kognitiv darajalarni to‘liq qamrab olmaydi. [1.2.3.]

Rossiya va MDH ilmiy maktabi qarashlaridan misol keltiradigan bo‘lsak, G.L. Ritov genetika kursini talabalarda biologik madaniyat va tizimli fikrlashni shakllantiruvchi markaziy fan sifatida baholaydi. Uning ta’kidlashicha, genetika masalalari: mantiqiy fikrlashni, tahlil qilish qobiliyatini, qonun va qonuniyatlarni umumlashtirishni rivojlantiradi. [6.]

Vigotskiyning “yaqindagi rivojlanish zonasi” (Zone of Proximal Development - ZPD) nazariyasi tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning didaktik asoslarini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Vigotskiyning fikricha, ZPD - bu shaxsning mustaqil faoliyati bilan ko‘rsata oladigan darajasi va boshqa shaxs yordamida (o‘qituvchi, ko‘proq bilimli do‘st) erisha oladigan daraja orasidagi farq. MDH davlatlarida genetika ta’limi ko‘proq nazariy xarakterga ega bo‘lib, muammoli topshiriqlar ulushi cheklanganligi qayd etiladi. [4.5.]

Ennis tanqidiy fikrlashni “nimaga ishonish va nima qilish to‘g‘risida qaror qabul qilishga qaratilgan oqilona va aks etiruvchi fikrlash” sifatida belgilab, uni faqat ko‘nikmalar emas, balki fikrlashga tayyor bo‘lish (dispositions) sifatida ham ko‘rish kerakligini ta’kidlaydi. Ennisning fikricha, tanqidiy fikrlovchi shaxs quyidagi xususiyatlarga ega bo‘lishi kerak: mantiqiy fikrlashga intilish, dalillarni ko‘rib chiqish, kontekstni hisobga olish, muammoni aniqlash, dalillarni izlash va xulosalarni baholashdir. [1.2.]

Didaktik modelning tarkibiy komponentlari.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Didaktik modellarni ishlab chiqishda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning asosiy komponentlari hisoblanadi:

- 1) kognitiv ko‘nikmalar (tahlil, baholash, xulosa chiqarish)
- 2) metakognitiv ko‘nikmalar (o‘zini o‘zi tartibga solish, refleksiya)
- 3) fikrlashga tayyor bo‘lish (curiosity, ochiq fikrlash, intellektual tinchsizlik)
- 4) fanga xos bilimlar (genetika kontseptsiyalarini chuqur tushunish)
- 5) kontekstual bilimlar (muammoni tushunish va echim topish uchun kerakli ma'lumotlar). Bu komponentlar birgalikda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning didaktik asoslarini tashkil etadi. [3.]

Xulosa. Muammolar echish bilan tanqidiy fikrlash o‘rtasidagi aloqa alohida ahamiyatga ega. Muammolar echish - bu muayyan muammo yoki qiyinchiliklarga echim topish jarayoni bo‘lib, u muammoni aniqlash, potentsial echimlarni ishlab chiqish, ularni baholash va eng yaxshisini amalga oshirishni o‘z ichiga oladi. Tanqidiy fikrlash esa muammolar echishning asosiy vositasi bo‘lib, muammoning ildiz sabablarini aniqlash, ma'lumotlarni to‘plash, alternativ echimlarni baholash va asoslangan qarorlar qabul qilishga yordam beradi. [9.10.]

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, genetikadan masalalar echish: mantiqiy tahlilni, ehtimoliy fikrlashni, dalillarga asoslangan qaror qabul qilishni, tizimli munosabatni rivojlantirish uchun samarali didaktik vosita hisoblanadi. Biroq bu jarayonni samarali tashkil etish uchun: masalalarni tanqidiy fikrlash indikatorlari asosida qayta konstruksiyalash; muammoli va keys xarakterdagi topshiriqlar ulushini oshirish; metakognitiv refleksiyani joriy etish; baholash tizimini Blum taksonomiyasi asosida qayta ishlab chiqish zarur hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Raxmatov, U.E. (2020). Genetika va uni o‘qitish metodikasi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. Raxmatov, U.E. (2017). Umumiy biologiyani o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Universitet nashriyoti.
3. Raxmatov, U.E. (2021). Biologiya fanini o‘qitishda innovatsion yondashuvlar. Toshkent: Navro‘z nashriyoti.
4. Lev Vygotskiy (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press. Ta’lim jarayonida ijtimoiy muhit va “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

5. Van der Veer, R. (2021). Vygotsky's Legacy: Understanding and Beyond. Vygotskiy nazariyasining hozirgi talqini
6. G.L. Ritov. “Genetika kursida masalalar yechish tizimi. O‘quv jarayonida muammoli vaziyatlar yaratish”.
7. G.L. Ritov. Biologiya ta’limida genetik masalalarning o‘rni. “Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish vositasi sifatida masalalar”.
8. Facione, P.A. (1990). Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction. American Philosophical Association.
9. Ennis, R.H. (2011). The nature of critical thinking: An outline of critical thinking dispositions and abilities. Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines, 26(2), 1-8.
10. Bloom, B.S. (1956). Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals. Longman.

IJTIMOIIY MEDIA PLATFORMALARINING DIDAKTIK IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISHNING METODIK TIZIMI

Raximova Zulfiyaxon Xashimjanovna
Andijon davlat pedagogika instituti,
Boshlang‘ich ta’lim kafedrası o‘qituvchisi
[**zulfiyaxashimjanovna464@gmail.com**](mailto:zulfiyaxashimjanovna464@gmail.com)

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’lim va tarbiya nazariyasi hamda metodikasi doirasida zamonaviy ijtimoiy media platformalarining didaktik imkoniyatlaridan foydalanishning ilmiy-metodik asoslari tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida ta’lim jarayoniga ijtimoiy tarmoqlarni integratsiya qilishning xalqaro modellari tahlil qilinib, talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatini faollashtirish mexanizmlari ochib berilgan. Maqolada ijtimoiy medianing pedagogik funksiyalari tizimlashtirilgan va ularni oliy ta’lim amaliyotiga joriy etish bo‘yicha mualliflik metodik modeli taklif qilingan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy media, didaktik imkoniyatlar, metodik tizim, mustaqil ta’lim, mobil ta’lim, interaktivlik, raqamli pedagogika, ta’lim platformalari.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

KIRISH. Bugungi kunda jahon miqyosida kechayotgan raqamli transformatsiya va globallashuv jarayonlari ta’lim tizimining barcha bosqichlarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Zamonaviy pedagogika sohasidagi eng jiddiy o‘zgarishlardan biri — bu an’anaviy dars xonasi doirasidan chiqib, ta’lim muhitining virtual makon bilan integratsiyalashuvidir. Mazkur jarayonda ijtimoiy media platformalari nafaqat oddiy axborot almashish yoki muloqot vositasi, balki o‘quv jarayonini faollashtiruvchi, talabalarning mustaqil bilim olish qobiliyatini rivojlantiruvchi kuchli didaktik vositaga aylanib bormoqda. Ta’lim va tarbiya nazariyasi hamda metodikasi nuqtai nazaridan yondashganda, yosh avlodning ijtimoiy tarmoqlardagi faolligini to‘g‘ri yo‘naltirish va ushbu platformalarning ta’limiy funksiyalarini tizimlashtirish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. An’anaviy oliy ta’lim tizimida talabalarning bilimlarni o‘zlashtirishi va mustaqil ta’lim faoliyati ko‘p hollarda cheklangan muhitda, ya’ni ma’ruza xonalari yoki universitetning ichki elektron tizimlari (Moodle, Canvas kabi LMS platformalari) doirasida tashkil etiladi. Biroq, zamonaviy talaba-yoshlar axborotni ko‘proq vizual, dinamik va qisqa (mikro-learning) formatda qabul qilishga moslashgan. Bu holat an’anaviy didaktik vositalar va talabalarning real informatsion ehtiyojlari o‘rtasida muayyan qarama-qarshiliklarni yuzaga keltirmoqda. Ijtimoiy media platformalari (Telegram, YouTube, Instagram kabi) o‘zining interaktivligi, moslanuvchanligi (moslashuvchan vaqt va makon) hamda multimedia imkoniyatlari bilan ushbu bo‘shliqni to‘ldirish salohiyatiga ega. Shunga qaramay, amaliyotda oliy ta’lim muassasalari o‘qituvchilari tomonidan ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish ko‘pincha tizimsiz, tasodifiy va faqatgina e’lonlar tarqatish yoki tayyor materiallarni tashlash xarakteriga ega bo‘lib qolmoqda. Ijtimoiy medianing pedagogik-didaktik qonuniyatlari, ulardan foydalanish metodikasi va talabalar bilimini baholash mezonlari aniq ishlab chiqilmagan. Ushbu tizimsizlik talabalarning o‘quv jarayonidan chalg‘ishiga, axborot xavfsizligi qoidalarining buzilishiga va vaqtning samarasiz sarflanishiga olib kelmoqda. Shu sababli, ijtimoiy media platformalarining didaktik imkoniyatlarini ilmiy jihatdan asoslash va ulardan oliy pedagogik ta’limda tizimli foydalanishning yaxlit **metodik tizimini** yaratish zarurati yuzaga keladi. Mazkur maqolada ijtimoiy tarmoqlarning ta’limiy funksiyalarini tahlil qilish, talabalarda mustaqil ta’lim ko‘nikmalarini shakllantirish va ushbu jarayonni samarali boshqarish imkonini beruvchi yaxlit integrativ metodik modelni asoslab berish maqsad qilib qo‘yilgan.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Axborotlashgan jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida ijtimoiy media platformalari (Telegram, YouTube, Instagram, LinkedIn va b.) yoshlarning nafaqat muloqot va ko‘ngilochar vositasi, balki norasmiy va informal ta‘lim olish maydoniga ham aylanib ulgurdi. Ta‘lim va tarbiya nazariyasi hamda metodikasi talablaridan kelib chiqqan holda yondashganda, ushbu platformalarning ta‘limiy va tarbiyaviy (didaktik) salohiyatini ilmiy asoslash hamda ulardan dars jarayonlarida tizimli foydalanish metodikasini ishlab chiqish pedagogika fanining dolzarb vazifalaridan biridir. An‘anaviy o‘qitish tizimi ko‘pincha talabalarni faqat sinf xonasi yoki cheklangan LMS (Moodle va b.) muhitida faol bo‘lishini ta‘minlaydi. Ijtimoiy media esa ta‘lim muhitini uzluksiz, moslanuvchan va hamkorlikka asoslangan shaklga o‘tkazish imkonini beradi. Biroq, amaliyotda ijtimoiy platformalardan didaktik maqsadlarda foydalanishning aniq pedagogik shart-sharoitlari, mezonlari va metodik tizimi to‘liq shakllanmaganligi sababli, ta‘lim jarayonida ko‘p hollarda tizimsizlik va chalg‘ish holatlari kuzatilmoqda. Shu munosabat bilan, ijtimoiy media platformalarining didaktik imkoniyatlarini metodik tizim holatiga keltirish maqsadga muvofiqd

ASOSIY QISM. Ijtimoiy medianing didaktik imkoniyatlaridan foydalanish bo‘yicha metodik tizimni yaratishda raqamli texnologiyalar, xususan ijtimoiy tarmoq elementlari bo‘lajak mutaxassislarning muloqot va diskursiv kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali pedagogik mexanizm bo‘lib xizmat qiladi [1]. Raqamli muhit va ijtimoiy platformalar talabalarning mustaqil hamda kreativ fikrlash qobiliyatini rag‘batlantirishda yuqori samaradorlikka ega.

Xalqaro pedagogik amaliyotda ijtimoiy medianing didaktik funksiyalari quyidagicha guruhlanadi (1-jadval):

1-jadval. Ijtimoiy media platformalarining didaktik funksiyalari

	Funksiya nomi	Didaktik mazmuni va qo‘llanilishi
	Kommunikativ	Ustoz-shogird va talaba-talaba o‘rtasida tezkor qayta aloqa (feedback) o‘rnatish.
	Kollaborativ	Jamoaviy loyihalar, keyslar va guruhli muhokamalarni masofadan turib tashkil etish.
	Informatsion	Multimedia resurslarini (video, podkast, infografika) tezkor joylashtirish va ulashish.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

	Motivatsion	Mikro-learning (kichik hajmli bilimlar) va geymifikatsiya orqali fanga qiziqishni oshirish.
--	--------------------	---

Ijtimoiy media vositalaridan foydalanishda platformalarning o‘ziga xos xususiyatlari inobatga olingan metodik tizim qurilishi kerak:

- **YouTube va TikTok:** Vizual ma’lumotlarni qabul qiluvchi (vizual) talabalar uchun qisqa videodarslar, laboratoriya jarayonlari simulyatsiyasi va amaliy ko‘rsatmalar joylash maydoni sifatida.

- **Telegram va WhatsApp:** O‘quv materiallarini guruhlash, audio-chatlar orqali munozaralar tashkil etish va tezkor testlar (polls) yordamida o‘z-o‘zini baholash tizimini joriy etish vositasi sifatida.

- **LinkedIn va Bloglar:** Talabalarda professional maqolalar yozish ko‘nikmasini hamda kasbiy portfolioni shakllantirish platformasi sifatida.

Ijtimoiy media platformalarining didaktik imkoniyatlaridan foydalanish metodik tizimi bevosita bo‘lajak pedagoglarning virtual muloqot madaniyati darajasi bilan belgilanadi. Agar bo‘lajak o‘qituvchida onlayn muloqot etikasi va raqamli empatiya ko‘nikmalari shakllanmagan bo‘lsa, eng zamonaviy ijtimoiy platforma ham kutilgan didaktik samarani bera olmaydi. Shuning uchun ushbu metodik tizimning texnologik va shaxsiy-kasbiy komponentlari uzviy aloqadorlikda ishlashi zarur.

1. Axborotni vizuallashtirish va mikro-didaktika bosqichi: Bugungi kun talabasi, ayniqsa boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalari ma’lumotlarni ko‘proq qisqa va vizual shaklda o‘zlashtirishga moyil. YouTube platformasida joylashtiriladigan 3-5 daqiqalik dars-metodik podkastlar yoki infografik tahlillar an’anaviy 80 daqiqalik ma’ruzani to‘ldiruvchi samarali didaktik element hisoblanadi.

2. Kollaborativ-virtual diskussiya bosqichi: Telegram guruhlari va yopiq kanallarda tashkil etiladigan o‘quv bahslari (chat-munozaralar). Bu yerda talabalar an’anaviy darsdagidek faqat tinglovchi emas, balki fikr almashuvchi sub’ektga aylanadi. Masalan, guruh ichida audio-chatlar orqali "metodik duel"lar tashkil etish talabalarning diskursiv (muloqotga oid) kompetensiyalarini charxlaydi.

3. Refleksiya va raqamli portfolio (LinkedIn, bloglar) bosqichi: Talaba olingan bilimlarni nafaqat imtihonda topshirishi, balki ijtimoiy platformada o‘zining kasbiy sahifasini (portfoliosini) yaratish orqali namoyish etishi lozim. Bu uning virtual makondagi pedagogik imidjini shakllantirish uchun boshlang‘ich poydevordir.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ijtimoiy medianing didaktik salohiyatini samarali boshqarish uchun talabalar va pedagoglar o‘rtasidagi masofaviy aloqalar reglamentini tizimlashtirish lozim. Mazkur metodik talablar quyidagi 2-jadvalda o‘z aksini topgan:

2-jadval. Ijtimoiy tarmoqlarda didaktik muloqotni tashkil etish mezonlari

Mezon nomi	Pedagog zimmasidagi vazifalar	Talaba zimmasidagi vazifalar
Vaqt reglamenti	Kontentni yuklash va talabalar savollariga javob berishning aniq soatlarini (masalan, 09:00 dan 18:00 gacha) belgilash.	Topshiriqlarni guruhga o‘z vaqtida taqdim etish, tungi vaqtlarda asossiz yozishmalardan qochish.
Nutqiy etika	Akademik, neytral va rag‘batlantiruvchi tildan foydalanish, jargon va qisqartmalarni qo‘llamaslik.	Ustoz va guruhdoshlariga hurmat bilan murojaat qilish, "Netiket" qoidalariga so‘zsiz rioya qilish.
Xavfsizlik	O‘quv materiallarining plagiatsiz va ilmiy asoslangan bo‘lishini nazorat qilish.	Guruh ichida asossiz reklama, havolalar yoki ta’limga daxli bo‘lmagan kontentlarni tarqatmaslik.

Ijtimoiy media platformalarining didaktik imkoniyatlaridan foydalanishning metodik tizimini ishlab chiqish — bo‘lajak pedagoglarning virtual muloqot madaniyatini rivojlantirish muammosining mantiqiy va amaliy davomidir. Agar sub’ektlararo muloqot madaniyati raqamli ta’lim muhitining nazariy-axloqiy poydevorini tashkil etsa, ijtimoiy media platformalari ushbu madaniyat amaliyotda namoyon bo‘ladigan va shakllanadigan bevosita didaktik maydon (instrument) vazifasini bajaradi. Ya’ni, metodik tizimning samaradorligi talaba va o‘qituvchining tarmoqdagi muloqot etikasi va raqamli empatiya darajasiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqdir. Ushbu mantiqiy bog‘liqlik doirasida, Andijon davlat pedagogika institutida olib borilgan amaliy kuzatuvlarimiz shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy medianing didaktik salohiyatini metodik tizimga solish quyidagi integrativ bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. Nazariy-etik bosqich (Netiket poydevori): Har qanday ijtimoiy platformada (masalan, Telegram ta’lim guruhlarida) didaktik jarayon boshlanishidan avval, qat’iy raqamli masofa (digital distance) va muloqot odobi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

me‘yorlari o‘rnatiladi. Bu bosqich talabalarda virtual muloqot madaniyatining fundamental qoidalarini shakllantiradi.

2. Amaliy-didaktik bosqich (Mikro-learning va Kollaboratsiya): YouTube yoki Telegram kanallarida joylashtiriladigan multimedia resurslari (metodik podkastlar, qisqa videodarslar) orqali talabalar o‘quv materialini mustaqil o‘zlashtiradilar. Guruh ichidagi chat-munozaralar va audio-bahslar esa an’anaviy darsdagi passiv tinglovchini faol muloqot sub’ektiga aylantiradi.

3. Kasbiy-refleksiv bosqich (Raqamli portfolio): Talabalar olingan nazariy bilimlarni ijtimoiy media muhitida (LinkedIn, professional bloglar) o‘zlarining kichik ta’limiy kontentlarini yaratish orqali namoyish etadilar. Bu jarayon bo‘ljak o‘qituvchining global tarmoqdagi professional kasbiy imidjini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ijtimoiy media platformalarining didaktik imkoniyatlaridan oliy ta’lim tizimida samarali foydalanish uchun ularni shunchaki yordamchi vosita sifatida emas, balki yaxlit bir metodik tizim elementlari sifatida qarash lozim. Andijon davlat pedagogika institutining Boshlang‘ich ta’lim kafedrası o‘qituvchisi sifatida olib borgan pedagogik kuzatuvlarimiz va amaliy tajribamiz shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy media vositalarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilish uchta muhim bosqichdan iborat bo‘lgan metodik algoritm asosida amalga oshirilishi zarur:

1. Mikro-didaktika va tarkibni shakllantirish bosqichi: Bugungi kun talaba-yoshlari axborotni katta hajmli matnlarga qaraganda qisqa, ixcham va vizual shaklda tezroq o‘zlashtiradilar. Shu munosabat bilan, ta’lim platformalarida (masalan, YouTube) fanning eng qiyin yoki asosiy mavzulari bo‘yicha 3-5 daqiqalik dars-metodik videolavhalar, podkastlar yoki infografik slaydlar joylashtiriladi. Bu talabalarga darsdan tashqari vaqtda ham ma’lumotlarni oson va qulay formatda takrorlash imkonini beradi.

2. Interaktiv virtual munozara bosqichi: Telegram guruhlar yoki kanallarida o‘quv topshiriqlari yuzasidan tezkor bahslar, chat-munozaralar tashkil etiladi. Bu bosqichda pedagog ma’ruza aytuvchi emas, balki jarayonni to‘g‘ri yo‘naltiruvchi moderator (fasilitator) vazifasini bajaradi. Talabalar o‘zaro fikr almashish, keyslarni tahlil qilish va muammoli vaziyatlarga birgalikda yechim topish orqali darsning faol ishtirokchisiga aylanadilar.

3. Refleksiya va raqamli natija bosqichi: Talabalar o‘zlashtirgan bilimlari asosida ijtimoiy tarmoqlar yoki professional blog platformalarida (masalan, LinkedIn) o‘zlarining kichik ta’limiy loyihalarini, taqdimotlarini yoki uslubiy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ishlanmalarini e‘lon qiladilar. Bu jarayon talabalarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki ularni amaliyotda qanday qo‘llay olish qobiliyatini ham shakllantiradi va baholashni osonlashtiradi.

Ijtimoiy media platformalarida didaktik muloqotni tizimli boshqarish, vaqtni to‘g‘ri taqsimlash va o‘quv jarayonining uzluksizligini ta‘minlash maqsadida quyidagi o‘zaro munosabatlar mezonlari tizimlashtirildi (2-jadval):

2-jadval. Ijtimoiy media muhitida didaktik munosabatlarni boshqarish mezonlari

Mezon nomi	Pedagog (Moderator) faoliyati	Talaba (Sub‘ekt) faoliyati
Vaqt reglamenti	Kontentni yuklash va talabalar savollariga javob berishning aniq soatlarini (masalan, 09:00–18:00) belgilash.	O‘quv topshiriqlarini o‘z vaqtida guruhga taqdim etish, darsdan tashqari tungi yozishmalardan qochish.
Nutqiy standartlar	Akademik, rag‘batlantiruvchi va neytral tildan foydalanish, yozishmalarda rasmiy-kasbiy ohangni saqlash.	Ustoz va guruhdoshlariga hurmat bilan murojaat qilish, internet tarmog‘i imlo qoidalariga rioya qilish.
Axborot xavfsizligi	Taqdim etilayotgan barcha materiallarning ilmiy asoslanganligi va plagiatsiz ekanligini nazorat qilish.	Guruh ichida ta‘limga daxli bo‘lmagan asossiz reklama, begona havolalar yoki kontent tarqatmaslik.

XORIJIY TAJRIBANI MILLIY TA‘LIM TIZIMIGA ADAPTATSIYA QILISHNING TAHLILIIY MODELII

Ijtimoiy medianing didaktik salohiyatini milliy oliy ta‘lim tizimiga olib kirish shunchaki ijtimoiy tarmoqda guruh ochishdan iborat emas. Buning uchun tizimli **Integrativ metodik model** ishlab chiqilishi zarur (1-chizma):

1-chizma. Ijtimoiy medianing didaktik imkoniyatlaridan foydalanish metodik modeli

[MAQSADLI BLOK]	----->	Talabalarning mustaqil va kreativ faolligini oshirish
[MAZMUNLI BLOK]	----->	Mavzularni multimedia (video, infografika) shakliga o‘tkazish
[TEKNOLOGIK BLOK]	----->	Telegram (munozara), YouTube (kontent), LinkedIn (portfolio)

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

[NAZORAT BLOKI] -----> Onlayn kvestlar, interaktiv testlar va peer-to-peer baholash

[KUTILGAN NATIJA] -----> Mustaqil ta'lim ko'nikmasi va yuqori kreativ kompetensiya

Ushbu modelni ta'limga joriy etishning foydali (effektiv) jihatlari:

1. **Vaqt va makon cheklovining yo'qligi:** Talaba o'ziga qulay vaqtda, mobil qurilmasi orqali bilim olish imkoniyatiga ega bo'ladi (Mobile learning).

2. **Psixologik qulaylik:** An'anaviy darsda fikr bildirishga tortinadigan talabalar ijtimoiy media muhitidagi muhokamalarda (yozma chatlar, izohlar orqali) ko'proq faollik ko'rsatadi.

3. **Kasbiy ko'nikmalarni amaliyotda sinash:** Talabalar olingan nazariy bilimlarni ijtimoiy tarmoqlarda ta'limiy kontent (infografikalar, qisqa videolar) yaratish orqali amaliyotda qo'llab ko'radilar.

XULOSA Ijtimoiy media platformalarining didaktik imkoniyatlaridan foydalanish metodik tizimini muvaffaqiyatli joriy etish uchun quyidagi pedagogik tavsiyalar taklif etiladi:

1. **Metodik qo'llanmalar yaratish:** Professor-o'qituvchilar uchun "Ijtimoiy tarmoqlarda dars tashkil etish va moderatorlik qilish metodikasi" bo'yicha yo'riqnomalar ishlab chiqish.

2. **Akademik va shaxsiy chegarani belgilash:** Ta'lim guruhlarida muloqot vaqti va odobini belgilovchi maxsus "Raqamli o'quv reglamenti"ni joriy etish.

3. **Baholash tizimini moslashtirish:** Talabalarning ijtimoiy media muhitidagi loyihaviy faolligini mustaqil ta'lim uchun ajratilgan ballar (reyting) tarkibiga kiritish.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy media platformalari to'g'ri metodik tizim asosida tashkil etilsa, u ta'lim sifatini oshiruvchi, talabalarni mustaqil bilim olishga undovchi va zamonaviy raqamli pedagogika talablariga to'liq javob beruvchi kuchli didaktik vositaga aylanadi.

ADABIYOTLAR

1. Raximova Zh.Kh. Digital technologies as an effective mechanism for the formation of discursive competence of future foreign language teachers // Journal of Educational Sciences, 2021. – № 68(3). – P. 45-52.
2. Greenhow, C., & Galvin, S. Teaching with social media: Evidence-based strategies for the classroom // Journal of Educational Technology, 2020. – №57(4).

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3. Raximova Z.X. Ijtimoiy tarmoqlar va mobil ilovalarning didaktik imkoniyatlari (oliy ta’lim misolida) // Zamonaviy ta’lim, 2024. – №2. – 34-40 b.

4. Muslimov N.A. Oliy pedagogik ta’lim muassasalarida bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy shakllantirish metodikasi. – Toshkent: Fan, 2020. – 140-b.

5. Manca, S. Snapping, tweeting, desires, and challenges: Mechanisms of social media in higher education // Computers & Education, 2020. – №145. – P. 22-31.

KASB HAYOT UCHUN

Azimova Vasila Yigitaliyevna

Andijon viloyati Oltinko‘l tuman tasarrufidagi 43-umumta’lim maktabi

**“Buyuk kishilar shoxsupani o‘zlari qurishadi ,
Xaykalni esa kelajak yasaydi “**

Annotatsiya: Bugungi kunning yoshlari bilimli, dono va aqlli bo‘lmog‘i shart. Ular uchun yaratilgan shart-sharoitlardan oqilona foydalanmog‘i kerak. Ularni kasbga bo‘lgan qiziqishlarini oshirish, biror bir kasbning “moxir ustasi” bo‘lishlari uchun ularga kasblar xaqida ko‘proq tushunchalar berish kerak. Zero ular bunga tayyor bo‘lmog‘i shart?. Buning uchun ularni qiziqishlarini o‘rganmoq, ular ustida ko‘proq ishlamoq, bekorchi bo‘lib qolmasliklarini uqtirish darkor.

Kalit so‘zlar: Tadbirkorlik, biznes, kasb, isloxat, pul, bandlik.

Inson bu dunyoga bir marotaba keladi. Mana shu bir martalik umrni mazmunli o‘tkazish insonning o‘z qo‘lida. Agar xar bir inson berilgan umrni naqadar g‘animatligini to‘liq bilganda edi, har bir o‘tayotgan daqiqani, soniyani qadriga yetar edi.

Dunyoda hammani birdek qiynab kelayotgan muommalardan biri bu ishsizlikdir. Hayotda, o‘z oilasida, do‘stlar davrasida alohida o‘rin topish uchun, qadr topish uchun “ishsizlik” olamidan o‘z nomini o‘chirishi lozim . Buning uchun albatta biror kasbga ega bo‘lish lozim. Dunyoda kasblar ko‘p, har birining o‘z sharaf-shoni va mashaqqati bor, albatta. Agar inson kuchli chidamli, bardosh va sabrni o‘zida topa olsa albatta o‘z kasbining moxir ustasi bo‘lishi aniq. Har bir kasbning hayotda o‘z o‘rni va mavqeyi bor.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Masalan kosbchilik-agar poyobzal oyog‘imizda bo‘lmasa, ko‘chaga chiqishimiz muammo, ular yaratgan bir juft mahsulot bizni ulkan orzular yo‘lida toliqtirmay olib boradi. Yoki tikuvchi-u yaratgan go‘zal liboslar bizni mamnun etadi. Oshpaz tayyorlagan turli taomlar o‘zi bir sa‘nat. Durodgor, quruvchi usta-har bir qurilgan bino, osmon o‘par imoratlar ko‘zni quvantiradi . Barchasi bir biriga bog‘liq. Bugun talab boshqacha, bugun yashash o‘zgacha. Bugun yangi O‘zbekistonda bir farzandni taqdiri “?” emas, bo‘lishi ham mumkin emas. Chunki yangi O‘zbekistonni fidoiy yoshlari har tomonlama yetuk, bilimli, aqlli va baxtli bo‘lmog‘i shart .

Bugun maktabni tamomlab, ishsizlar safida yurgan yoki maktabni bitirishga chog‘lanayotgan yoshlarga shunday degim keladi. “Vaqtingizni davorga urib undan eshik paydo qilishga sarflamang”. Men hozir bugungi kun uchun kerakli ajoyib kasb bu –“biznesmen” xaqida fikr yuritmoqchiman . Sizning kasbingiz – Biznesmen.

Biznesmen- taxlilda uyg‘unligi, yuqoriligi va ochiq xaqiqatlarni shubxaga solishga moyinligingiz sizni atrofdagilardan ajratib turadi. Siz topqirsiz va bu hayotda nimaiki xoxlashingizni va bunga qanday erishish kerakligini yaxshi bilasiz siz rohatning farqiga borasiz va sizga o‘z extiyojlaringiz uchun ko‘p pul kerak. Odamlarni o‘z tomoningizga og‘dirib, ularni boshqara olasiz. Sizga tadbirkorlik, menenjerlik va hattoki reklama ham to‘g‘ri keladi .

Biznesmen uchun har daqiqa, har bir soniya o‘zgacha qadrli, o‘tayotgan daqiqaning qadri qimmat erur. Puldan pul topish uchun tinmaydi. Izlanadi, xarakat qiladi. Tadbirkor o‘z mehnati evaziga foyda oladi, biznesmen esa ana o‘sha foyda ustidan foyda oladi. Bugungi kunda yoshlar uchun barcha imkoniyatlar eshigi ochiq. Mana shu imkoniyatlardan foydalanish har bir yosh avlod uchun o‘ta muhim masala hisoblanadi.

Aytaylik, pulsizlik sizni qiynayaptimi, oromingiz yo‘qolgan siz bu vaziyatdan chiqib ketish uchun biznes bilan shug‘ullaning. Buning uchun avvalo o‘z xududingizda yashayotgan aholi extiyojini o‘rganing va ana shu extiyoj haqida bosh qotiring. Xar bir kasbning o‘z dahosi bo‘lgani kabi biznesning ham o‘z daholari bor. Masalan buyuk biznes daholaridan Jon Rohfeller va Tomas Edison, Bill Geyts, Bill Geyts 31 yoshida milliarderga aylangan u 15 yoshda 20000\$ni qo‘lga kiritgan. U AQShda tug‘ilgan texnikaga qiziqqan. U do‘sti bilan birga kompyuterlarni turli dasturlarni yaratgan 1975-yilda do‘sti bilan birga MY CROSOOFD kompaniyasiga asos solgan

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Muloxaza qiling-a, bu bir haqiqat ro‘yo emas, siz ham ularning safidan joy olishingiz mumkin. Buning uchun albatta hohish va biroz mehnat uyuqsizlik talab etadi xolos.

Kerakli biznes g‘oyalarni izlash va ularni tanlash uchun siz quyidagi asosiy 4 ta savolga javob berishingiz shart bo‘ladi.

1. Sizning biznesingiz qanday mahsulotni ishlab chiqaradi yoki qanday xizmat ko‘rsatishni amalga oshiradi .
2. Bu mahsulotlar kimga sotiladi yoki bu xizmatlar kimga xizmat qiladi .
3. Bu mahsulotlarni mijozlarga qanday yetkazib berasiz yoki ularga qanday xizmat ko‘rsatadi.
4. Bu biznes mijozlarning qanday ehtiyojlarini qondiradi .

Oddiy misol: Uyning tokchasida gul tuvak yoki salafan xaltachaga bodring urug‘laridan solib xona haroratida parvarishlang. Bodring foydali va kam e‘tibor talab qiluvchi o‘simlik. To‘g‘ri tanlangan navi, hattoki bir kvadrat metr joyda ham yaxshi xosil berish mumkin. Siz kam kuch va mablag‘ sarflangan holda yilning har qanday vaqtida sotish uchun bodring yetishtirishingiz mumkin. Sotishni yo‘lga qo‘yib olgan holda siz barqaror daromad keltiruvchi Xarajatlari tez qoplanuvchi biznesga ega bo‘lishingiz mumkin.

Hozir yashayotgan xududingizda aholisi dorixonaga, go‘sht olish uchun qassobga, sartaroshxona va go‘zallik salonlariga va super marketlarga yo‘l kira sarflab markazlarga borishadi. Siz uchun qulay imkoniyat bilyor. Biznesingizni boshlang va o‘zingiz va oilangiz uchun daramod manbaiga ega bo‘ling yoki, tikuvchilikdan har biringiz bor, o‘zingiz kabi qo‘lida xunari bor, lekin ishsiz o‘rtoqlaringizni to‘plab kichik tikuvchilik fabrikasi ochishingiz mumkin, buyurtmachilar esa o‘zlari kela boshlaydi, ya‘ni aholi o‘z liboslarini olib keladi, fermerlar paxta terimi uchun etak tiktiradi, o‘zingiz ham aholi ehtiyojlarini o‘rganib turli tuman liboslar tikib bozorlarni to‘ldirishingiz mumkin. Bu bilan siz nafaqat o‘zingiz, balki “ishsiz” bo‘lib qolgan oilalarga ham quvonch olib kelasiz. Mamlakatimizda ishsizlar sonini kamaytirishga o‘z hisangizni qo‘shasiz.

Hozirda mamlakatimizda tadbirkorlik faoliyatini keng targ‘ib etish, tadbirkorlarni qo‘llab quvvatlash ishlari jadal amalga oshirilmoqda. Yoshlar tadbirkorlikni rivojlantirishda Prezidentimizning “Ta‘lim muassasalari bitiruvchilarni tadbirkorlik faoliyatiga jalb etish borasidagi qo‘shimcha chora tadbirlar to‘g‘risida”gi farmoni va “O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan qo‘shimcha chora tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori muhim o‘rin tutadi. Kasbning katta - kichigi, ishning oson – qiyini yo‘q. Har bir ishda quvonch bilan birga mashaqqatni yengsagina tanlagan kasbining rohatini ko‘radi. Bunday insonlar hech qachon mehnat bozorida yo‘qolmaydi.

Men hayotda olgan va unga qattiq amal qiluvchi saboq shuki, “Urinib ko‘rishdan charchamang doim harakatda bo‘ling va hech qachon chekinmang”. Toki tirik ekansiz hamisha iloji bor. Zero, kimki hayot va erkinlik uchun har kuni kurashsa, faqat ugina hayot va erkinlikka munosib. So‘zimning Sitir Jobsning shu so‘zlari bilan yakunlamoqchiman “Hohladingizmi bajaring, ikkilanyapsizmi qaror qabul qiling. Lekin hech qachon orzuni ruyoga aylanishini kutish bilan vaqt o‘tkazmang.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. I.A.Karimovning “Vatan sajdagox kabi muqaddasdir”.
2. U.V.G‘ofurov ,Q.B.Sharipov “ Tadbirkorlik asoslari”.
3. E.Sariqov ,B.Xaydarov “Iqtisodiy bilim asoslari”.

**BOLALARDA KREATIVLIK VA TANQIDIY FIKRLASH
KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA DIDAKTIK
O‘YINLARDAN FOYDALANISH**

Buranova Sevara Sa’dullayevna

Yangi asr universiteti

Maxsus pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

sevaraburonova1988@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim yoshidagi bolalarda kreativlik hamda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda didaktik o‘yinlarning o‘rni tahlil qilingan. Tadqiqot davomida pedagogik kuzatuv, suhbat va interfaol metodlardan foydalanildi. O‘yin asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlarning bolalarning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarga yechim topishi va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligi aniqlangan. Shuningdek, maqolada didaktik o‘yinlarning psixologik-pedagogik xususiyatlari ham yoritilgan.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kalit so‘zlar: kreativlik, tanqidiy fikrlash, didaktik o‘yinlar, interfaol metodlar, innovatsion ta’lim, bolalar psixologiyasi, ijodiy tafakkur.

Аннотация. В данной статье анализируется роль дидактических игр в развитии творческих способностей и навыков критического мышления у детей дошкольного и младшего школьного возраста. В ходе исследования использовались педагогическое наблюдение, беседа и интерактивные методы. Определена эффективность игровых занятий в развитии у детей навыков самостоятельного мышления, решения проблем и коммуникации. В статье также обсуждаются психолого-педагогические характеристики дидактических игр.

Ключевые слова: креативность, критическое мышление, дидактические игры, интерактивные методы, инновационное образование, детская психология, творческое мышление.

Abstract. This article analyzes the role of didactic games in developing creativity and critical thinking skills in preschool and primary school children. Pedagogical observation, interviews, and interactive methods were used during the research process. The study revealed that game-based activities positively influence children’s independent thinking, problem-solving abilities, and communication skills. The psychological and pedagogical features of didactic games are also discussed in the article.

Keywords: creativity, critical thinking, didactic games, interactive methods, innovative education, child psychology, creative thinking.

Kirish. Hozirgi davrda ta’lim tizimida bolalarning faqat nazariy bilimlarni egallashi emas, balki mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarga yechim topa olishi va ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham alohida e’tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim bosqichida bolaning tafakkur faoliyatini faollashtirish kelgusidagi intellektual rivojlanish uchun muhim omil hisoblanadi.

Pedagogik kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, bolalar o‘yin jarayonida ma’lumotni tezroq qabul qiladi, faolroq ishtirok etadi hamda o‘z fikrini erkin ifodalashga intiladi. Shu sababli didaktik o‘yinlardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirish bilan birga, bolalarda kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining shakllanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Bugungi kunda pedagogika amaliyotida interfaol metodlar va o‘yin texnologiyalaridan foydalanish bolalarning bilishga bo‘lgan qiziqishini oshirishning samarali vositalaridan biri sifatida qaralmoqda.

Asosiy qism.

Kreativlik va tanqidiy fikrlash tushunchasi. Kreativlik shaxsning yangicha yondashuv asosida fikrlashi, noodatiy g‘oyalarni ilgari surishi va mavjud muammolarga turlicha yechim topa olish qobiliyatini anglatadi. Tanqidiy fikrlash esa ma’lumotlarni tahlil qilish, ularni taqqoslash hamda asoslangan xulosa chiqarish jarayonida namoyon bo‘ladi. Ushbu ikki ko‘nikma bolaning intellektual rivojlanishida o‘zaro bog‘liq holda shakllanadi.

Didaktik o‘yinlarning pedagogik ahamiyati. Didaktik o‘yinlar bolalarning bilish faoliyatini faollashtirishda muhim pedagogik vositalardan biri sanaladi. O‘yin asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar jarayonida bolalar yangi bilimlarni qiziqish bilan qabul qiladi va ularni amaliy faoliyatda qo‘llashga harakat qiladi. Ayniqsa, maktabgacha yosh davrida o‘yin bolaning asosiy faoliyat turi bo‘lgani sababli ta’lim jarayonida ushbu metoddan foydalanish yuqori samaradorlik beradi. Pedagogik tajribalar shuni ko‘rsatadiki, o‘yin davomida bolalarda kuzatish, taqqoslash va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalari asta-sekin shakllanadi. Bundan tashqari, jamoaviy o‘yinlar orqali bolalarda hamkorlikda ishlash, bir-birini tinglash va muloqotga kirishish malakalari rivojlanadi. Didaktik o‘yinlarning yana bir muhim jihati shundaki, ular bolaning darsga bo‘lgan qiziqishini oshirib, passiv ishtirokni faol qatnashuvga aylantiradi. Shu sababli zamonaviy pedagogik amaliyotda o‘yin texnologiyalaridan keng foydalanish tavsiya etilmoqda.

Kreativlikni rivojlantiruvchi didaktik o‘yinlar. Bolalarda ijodiy fikrlashni shakllantirish uchun turli mazmundagi o‘yinlardan foydalanish mumkin. Bunday mashg‘ulotlar bolaning tasavvur doirasini kengaytiradi hamda noodatiy yechim topishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Masalan, “Davomini top” o‘yinida bolaga hikoyaning boshlanish qismi berilib, voqeani mustaqil davom ettirish topshiriladi. Natijada bola erkin fikrlashga va yangi g‘oyalarni ilgari surishga odatlanadi. “Nimani o‘zgartirgan bo‘larding?” mashg‘ulotida esa bolalar mavjud predmet yoki vaziyatni yaxshilash bo‘yicha o‘z fikrlarini bildiradi. Ushbu usul ularda innovatsion yondashuv va muammoga ijodiy qarashni shakllantiradi. Shuningdek, “Rasmni davom ettir” topshirig‘i bolalarning fantaziyasini rivojlantirib, estetik tafakkurining shakllanishiga yordam beradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi o‘yinlar. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda tahlil va muhokamaga asoslangan o‘yinlar samarali hisoblanadi. Bunday mashg‘ulotlar orqali bolalar ma‘lumotlarni baholash, sabab va oqibatlarini aniqlash hamda mustaqil xulosa chiqarishga o‘rganadi. “To‘g‘ri yoki noto‘g‘ri?” o‘yini davomida bolalarga turli fikr va ma‘lumotlar taqdim etiladi. Ular esa ushbu ma‘lumotlarning qanchalik to‘g‘ri ekanini izohlashga harakat qiladi. Bu jarayon bolaning tahliliy fikrlashini rivojlantiradi. “Sababini top” mashg‘ulotida biror voqea yoki natijaning kelib chiqish sabablari izlanadi. Mazkur usul bolalarda mantiqiy bog‘lanishlarni tushunish va fikr yuritish qobiliyatini shakllantiradi. Kichik guruhlarda tashkil etilgan bahs-munozaralar esa bolalarning o‘z fikrini dalillar asosida ifodalashi hamda boshqalarning qarashlariga hurmat bilan yondashishiga yordam beradi.

Didaktik o‘yinlarning psixologik asoslari. Psixologik tadqiqotlarda o‘yin faoliyati bolaning rivojlanishida muhim omillardan biri sifatida baholanadi. O‘yin jarayonida bola atrof-muhitni anglaydi, ijtimoiy tajriba orttiradi va muloqot ko‘nikmalarini shakllantiradi. Didaktik o‘yinlar bolaning diqqatini jamlash, xotirasini mustahkamlash hamda nutq faoliyatini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, erkin va qiziqarli muhitda tashkil etilgan mashg‘ulotlar bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Kuzatuvlarga ko‘ra, o‘yin davomida tortinchoq bolalar ham faolroq ishtirok eta boshlaydi. Bu esa ularning emotsional barqarorligini mustahkamlash va tengdoshlari bilan erkin muloqotga kirishishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Metodologiya

Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatuv, suhbat, qiyosiy tahlil hamda interfaol metodlardan foydalanildi. Amaliy mashg‘ulotlar maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tashkil etilib, bolalarning o‘yin jarayonidagi faolligi, muloqotga kirishishi va muammoli vaziyatlarga munosabati o‘rganildi. Mashg‘ulotlar davomida didaktik o‘yinlardan muntazam foydalanilgan guruhlarda kreativ fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarining rivojlanishi sezildi. Ayniqsa, guruhli o‘yinlar bolalarda hamkorlikda ishlash va fikr almashish malakasini shakllantirishda samarali bo‘ldi. Tadqiqot davomida olingan natijalar pedagogik tahlil asosida umumlashtirildi.

Xulosa

Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, didaktik o‘yinlar bolalarning kreativ va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

bo‘lib xizmat qiladi. O‘yin asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar bolalarda qiziqish uyg‘otadi, ularning mustaqil fikrlashiga yordam beradi hamda ijodiy yondashuvni shakllantiradi.

Shuningdek, didaktik o‘yinlardan tizimli foydalanish bolalarning muloqot madaniyati, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish qobiliyati va jamoada ishlash ko‘nikmalarining rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Kelgusida ta’lim jarayonida innovatsion o‘yin texnologiyalaridan keng foydalanish bolalarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishning muhim omillaridan pedagogik omillaridan biri hisoblanadi .

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avliyoqulov N.X. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2021.
2. Dewey J. Critical Thinking and Education. – London: Routledge, 2017.
3. Guilford J.P. The Nature of Human Intelligence. – New York: McGraw-Hill, 2019.
4. Hasanboyeva O.U. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
5. Ishmuhamedov R.J. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
6. Qodirova F.R. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Tafakkur, 2022.
7. Torrance E.P. Creativity in Education. – New York: Harper Education, 2018.
8. Vygotskiy L.S. Bola psixologiyasi va rivojlanish nazariyasi. – Moskva: Prosvesheniye, 2019.
9. Yo‘ldoshev J.G‘. Ta’lim samaradorligini oshirish metodlari. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2020.

JADID PEDAGOGIKASI ASOSIDA BOLALARDA KREATIVLIK VA TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Madaminova Shaxodat Shomurotovna
Urganch davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

E-mail: madaminovashaxodat@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6989-7231>

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada jadid pedagogikasi g‘oyalari asosida bolalarda kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda didaktik o‘yinlardan foydalanish metodikasi tahlil qilinadi. Shuningdek, jadid ma‘rifatparvarlarining ta‘lim-tarbiyaga oid qarashlari hamda ularning zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘un jihatlari yoritiladi. Didaktik o‘yinlarning bolalarning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarni hal etishi, ijodiy yondashuvi va muloqot kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot davomida interfaol metodlar va o‘yin texnologiyalaridan samarali foydalanish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: jadid pedagogikasi, didaktik o‘yinlar, kreativlik, tanqidiy fikrlash, innovatsion ta‘lim, interfaol metodlar, bolalar tafakkuri, ma‘rifatparvarlik, pedagogik texnologiyalar, ta‘lim metodikasi.

KIRISH. Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda ta‘lim tizimi oldiga mutlaqo yangi vazifalar qo‘yilmoqda. Zamonaviy jamiyat nafaqat bilimli, balki mustaqil fikrlaydigan, muammolarga ijodiy yondasha oladigan, tanqidiy tahlil yurita biladigan hamda tez o‘zgaruvchan ijtimoiy muhitga moslasha oladigan shaxslarni tarbiyalashni talab etmoqda. Shu sababli bugungi kunda dunyo pedagogikasida o‘quvchilarning kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish masalasi ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida e‘tirof etilmoqda. Kreativ fikrlash insonning mavjud bilim va tajribalarni yangicha usulda qo‘llay olishi, yangi g‘oyalarni yaratishi va noodatiy yechimlarni topa bilish qobiliyatini ifodalasa, tanqidiy fikrlash axborotni chuqur tahlil qilish, dalillarni solishtirish, mantiqiy xulosalar chiqarish hamda mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Mazkur kompetensiyalar yosh avlodning intellektual rivojlanishi va kelajakdagi muvaffaqiyatli faoliyati uchun muhim omil hisoblanadi [4, 18-b].

Bugungi ta‘lim tizimida bolalarni faqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirishga emas, balki bilimni izlash, tahlil qilish va amaliyotda qo‘llashga o‘rgatish zarurati kuchaymoqda. Shu nuqtai nazardan interfaol metodlar va didaktik o‘yinlardan foydalanish alohida pedagogik ahamiyat kasb etadi. Didaktik o‘yinlar o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos ravishda tashkil etilib, ularning ta‘lim jarayonidagi faolligini oshirishga xizmat qiladi. O‘yin faoliyati orqali bola o‘z fikrini erkin ifoda etishga, jamoa bilan ishlashga, muammoli vaziyatlarni hal qilishga va mustaqil qaror qabul qilishga o‘rganadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ayniqsa, boshlang‘ich ta‘lim bosqichida didaktik o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshirib, bilimlarni oson va samarali o‘zlashtirish imkonini yaratadi [5, 32-b].

ASOSIY QISM.

Jadid pedagogikasining ilmiy-nazariy asoslari va uning zamonaviy ta‘lim tizimidagi ahamiyati. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston hududida yuzaga kelgan jadidchilik harakati o‘z davrining eng muhim ma‘rifiy va pedagogik harakatlaridan biri hisoblanadi. Jadidlar jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida ilm-fan, ta‘lim va tarbiyani ko‘rsatganlar. Ularning fikricha, millatning rivojlanishi va xalqning taraqqiy etishi avvalo zamonaviy bilimlarga ega bo‘lgan yosh avlodni tarbiyalash bilan bog‘liqdir. Shu sababli jadid ma‘rifatparvarlari eski usuldagi maktab va madrasalar faoliyatini tanqid qilib, yangi usuldagi ta‘lim tizimini shakllantirishga harakat qilganlar [2, 18-b].

Jadid maktablarining asosiy maqsadi bolalarni nafaqat diniy bilimlar asosida, balki dunyoviy fanlar, mantiqiy tafakkur va zamonaviy dunyoqarash asosida o‘qitishdan iborat edi. Ushbu maktablarda geografiya, tarix, matematika, tabiatshunoslik, ona tili va xorijiy tillarni o‘qitishga alohida e‘tibor qaratilgan. Bu esa o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish, ularni mustaqil fikrlashga o‘rgatish va zamonaviy jamiyat talablariga mos ravishda shakllantirishga xizmat qilgan [3, 24-b].

Jadid pedagogikasining asosiy tamoyillaridan biri o‘quvchini ta‘lim jarayonining faol subyekti sifatida ko‘rishdan iboratdir. Jadidlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, savol berishi, muammolarni tahlil qilishi va o‘z fikrini erkin ifoda etishini qo‘llab-quvvatlaganlar. Zamonaviy kompetensiyaviy ta‘lim tizimida ham aynan mana shu jihatlar asosiy maqsad sifatida belgilanmoqda [4, 44-b].

Bugungi kunda ta‘lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvning joriy qilinishi natijasida o‘quvchilarning:

- mustaqil fikrlashi;
- kreativ yondashuvi;
- muammoli vaziyatlarni hal qilishi;
- tanqidiy tahlil qilishi;
- kommunikativ ko‘nikmalari;
- jamoada ishlash malakalari rivojlantirilishi muhim vazifa sifatida qaralmoqda.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Bu esa jadid pedagogikasining zamonaviy ta‘lim bilan naqadar uyg‘un ekanligini ko‘rsatadi [5, 28-b].

Kreativlik va tanqidiy fikrlash tushunchalarining pedagogik mohiyati. Kreativlik bugungi pedagogika va psixologiya fanlarida shaxsning ijodiy salohiyatini ifodalovchi muhim tushunchalardan biri hisoblanadi. Ilmiy manbalarda kreativlik insonning yangicha g‘oyalarni ilgari surish, noodatiy fikrlash, mavjud muammolarga original yechim topish va innovatsion faoliyat yuritish qobiliyati sifatida izohlanadi [6, 35-b].

Kreativlikning shakllanishida bolaning tasavvuri, qiziqishi, erkin fikrlashi va mustaqil faoliyati muhim o‘rin tutadi. Boshlang‘ich yoshdagi bolalarda kreativlik tabiiy ravishda mavjud bo‘lib, ular yangi narsalarni o‘rganishga, savollar berishga va tasavvur qilishga moyil bo‘ladi. Agar ushbu qobiliyatlar to‘g‘ri pedagogik yondashuv asosida rivojlantirilsa, bolalarda ijodiy tafakkur faol shakllanadi [7, 41-b].

Pedagog olimlarning fikricha, kreativlik faqat san‘at yoki adabiyot bilan bog‘liq tushuncha emas. U insonning kundalik faoliyatida ham namoyon bo‘ladi. Masalan, o‘quvchining muammoli vaziyatga yangicha yondashuvi, noodatiy fikr bildirishi yoki yangi g‘oya taklif qilishi kreativ tafakkurning namunasidir [8, 46-b].

Tanqidiy fikrlash esa axborotni tahlil qilish, dalillarni baholash, mantiqiy xulosa chiqarish va asoslangan qaror qabul qilish jarayonini anglatadi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda tanqidiy fikrlash:

- tahliliy yondashuv;
- mustaqil mushohada;
- sabab-oqibatni aniqlash;
- argumentlash;
- xulosa chiqarish;
- qaror qabul qilish kabi ko‘nikmalar bilan bog‘liq holda talqin qilinadi [9, 38-b].

Tanqidiy fikrlashga ega bo‘lgan o‘quvchi har qanday ma‘lumotni shunchaki qabul qilmaydi, balki uni tahlil qiladi, boshqa fikrlar bilan taqqoslaydi va uning to‘g‘riligini baholaydi. Bu esa o‘quvchilarning mustaqil tafakkurini rivojlantirib, ularda ongli munosabat shakllanishiga yordam beradi [10, 43-b].

Bugungi axborot oqimi kuchaygan davrda tanqidiy fikrlash yosh avlod uchun muhim hayotiy ko‘nikmaga aylangan. Chunki internet va ommaviy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

axborot vositalari orqali tarqaladigan turli ma’lumotlarni to‘g‘ri tahlil qilish va baholash uchun tanqidiy tafakkur zarur hisoblanadi [4, 61-b].

Boshlang‘ich ta’lim bosqichida kreativ va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ayniqsa muhimdir. Chunki aynan shu davrda bolaning tafakkuri faol rivojlanadi, uning bilim olishga bo‘lgan qiziqishi ortadi va dunyoqarashi shakllanadi. Shu sababli ta’lim jarayonida interfaol metodlar va didaktik o‘yinlardan foydalanish muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi [5, 49-b].

XULOSA

Bugungi zamonaviy ta’lim tizimida yosh avlodni har tomonlama rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, kreativ yondashuvga ega va muammolarni tahliliy asosda hal qila oladigan shaxs sifatida tarbiyalash muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyoti, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi hamda globallashuv jarayonlari ta’lim tizimidan yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Shu sababli ta’lim jarayonida o‘quvchilarning kreativ va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish masalasi dolzarb pedagogik muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulla Avloniy. *Turkiy guliston yoxud axloq*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. – 160 b.
2. Mahmudxo‘ja Behbudiy. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: Ma’naviyat, 1999. – 240 b.
3. Munavvarqori Abdurashidxonov. *Adibi avval*. – Toshkent: Sharq, 2003. – 128 b.
4. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. *Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari*. – Toshkent: Fan, 2006. – 260 b.
5. Ishmuhammedov R. *Innovatsion pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent: Iste’dod, 2017. – 180 b.
6. Yo‘ldoshev J., Hasanboyev J. *Pedagogika nazariyasi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2011. – 320 b.
7. Nishonova S. *Komil inson tarbiyasi*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2003. – 196 b.
8. Klarin M. *Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti*. – Toshkent: Fan, 2015. – 287 b.
9. Saidahmedov N. *Yangi pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent: Moliya, 2003. – 172 b.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

10. Azizxo‘jayeva N. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. – Toshkent: TDPU, 2006. – 192 b.

RAQAMLI DIDAKTIK O‘YINLARNING O‘SPIRINLARDA KOGNITIV RIVOJLANISHGA TA‘SIRI

Shamsiddinov G‘iyosjon Husniddin o‘g‘li
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Pedagogika kafedrası tayanch doktoranti
E-mail: giyosjonshamsiddinov95@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0007-7010-6264>

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli didaktik o‘yinlarning o‘spirin yoshidagi o‘quvchilarning kognitiv jarayonlari - diqqat, xotira, mantiqiy fikrlash, fazoviy tasavvur va muammoli vaziyatlarni hal qilish (problem-solving) ko‘nikmalariga ta‘siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Zamonaviy ta‘limda geymifikatsiya (o‘yinlashtirish) texnologiyalarining o‘rni, o‘spirinlar psixofiziologiyasining raqamli muhitga moslashuvchanligi va didaktik o‘yinlarning ijobiy hamda salbiy determinanti masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli didaktika, o‘spirinlik davri, kognitiv rivojlanish, geymifikatsiya, fazoviy fikrlash, neyropastiklik, interaktiv ta‘lim.

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ влияния цифровых дидактических игр на когнитивные процессы учащихся подросткового возраста - внимание, память, логическое мышление, пространственное воображение и навыки решения проблем. Рассматривается роль геймификационных технологий в современном образовании, адаптация психофизиологии подростков к цифровой среде, а также положительные и отрицательные детерминанты дидактических игр.

Ключевые слова: цифровая дидактика, подростковый возраст, когнитивное развитие, геймификация, пространственное мышление, нейропластичность, интерактивное обучение.

Abstract: This article scientifically analyzes the impact of digital didactic games on the cognitive processes of adolescent students - attention, memory, logical thinking, spatial imagination, and problem-solving skills. The role of gamification technologies in modern education, the adaptation of adolescents' psychophysiology to the digital environment, and the positive and negative determinants of didactic games are discussed.

Keywords: digital didactics, adolescence, cognitive development, gamification, spatial thinking, neuroplasticity, interactive learning.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

XXI asr ta’lim paradigmasi axborot texnologiyalarining shiddatli rivojlanishi va “Z” hamda “Alpha” avlodi vakillarining shakllanishi bilan uzviy bog‘liqdir. Bugungi kunda an’anaviy, monologik ta’lim usullari o‘spirin yoshidagi o‘quvchilarning intellektual ehtiyojlarini to‘liq qoniqtira olmayapti. O‘spirinlik davri (11-12 yoshdan 16-17 yoshgacha) inson ontogenezida kognitiv funksiyalarning keskin va sifat jihatidan yangi bosqichga o‘tishi bilan xarakterlanadi. J. Piaje nazariyasiga ko‘ra, bu davrda rasmiy operatsiyalar bosqichi shakllanadi - o‘smir mavhum fikrlash, gipotezalar qurish va deduktiv xulosalar chiqarish qobiliyatiga ega bo‘ladi.

Zamonaviy pedagogika va psixologiyaning dolzarb muammolaridan biri - o‘spirinlarning gadjetlar va raqamli dunyoga bo‘lgan yuqori qiziqishini destruktiv (salbiy) oqibatlardan konstruktiv (rivojlantiruvchi) maqsadlarga yo‘naltirishdir. Bu borada raqamli didaktik o‘yinlar (educational digital games) ta’lim tizimini transformatsiya qiluvchi kuchli vosita sifatida maydonga chiqmoqda.

Raqamli o‘yinlarning ta’sirini tushunish uchun avvalo o‘spirin miyasining o‘ziga xosligini anglash lozim. Bu davrda miya po‘stlog‘ining prefrontal zonasi (rejalashtirish, qaror qabul qilish va emotsiyalarni nazorat qilish markazi) jadal qayta qurilish (neyronal pruning va miyelinizatsiya) jarayonini boshdan kechiradi.

O‘spirinning kognitiv sohasi quyidagi o‘zgarishlar bilan ajralib turadi:

- **Mavhum va tanqidiy fikrlash:** Voqelikni nafaqat boricha, balki ehtimoliy variantlar ko‘rinishida ham tasavvur qilish.

- **Selektiv (tanlovchan) diqqat:** Keraksiz signallarni filtrlash va diqqatni uzoq muddat bitta obyektga qarata olish.

- **Ishchi xotira (Working memory) hajmining kengayishi:** Bir vaqtning o‘zida bir nechta axborot oqimi bilan ishlash qobiliyati.

Raqamli didaktik o‘yinlar - bu shunchaki ko‘ngilochar vosita emas, balki muayyan o‘quv maqsadlariga yo‘naltirilgan, qat’iy qoidalar, qayta aloqa (feedback) tizimi va motivatsion komponentlarga ega bo‘lgan dasturiy mahsulotlardir. Ularning kognitiv rivojlanishga ta’siri bir nechta yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

Ko‘plab didaktik va kvest janridagi o‘yinlar (masalan, strategiyalar, simulyatorlar) o‘quvchidan resurslarni boshqarish, uzoq muddatli reja tuzish va kutilmagan vaziyatlarda tezkor qaror qabul qilishni talab etadi. O‘spirin o‘yin davomida gipoteza yaratadi, uni amalda sinab ko‘radi va xato qilgan taqdirda

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

darhol strategiyasini o‘zgartiradi. Bu jarayon miyaning prefrontal qismini faollashtirib, real hayotiy muammolarni tizimli tahlil qilish ko‘nikmasini shakllantiradi.

3D formatdagi didaktik o‘yinlar va virtual laboratoriyalar (masalan, kimyo, fizika yoki geometriyaga oid simulyatsiyalar) o‘spirinlarning fazoviy fikrlash (spatial cognition) qobiliyatini rivojlantiradi. Obyektlarni xayolan aylantirish, masofani to‘g‘ri baholash va vizual axborotni tezkor qayta ishlash neyronlararo bog‘lanishni mustahkamlaydi. Bu esa kelajakda muhandislik, arxitektura va aniq fanlarni o‘zlashtirishda fundamental poydevor bo‘ladi.

Zamonaviy ta’limiy o‘yinlar ko‘pincha o‘quvchidan bir vaqtning o‘zida ekrandagi bir nechta ko‘rsatkichlarni (vaqt, resurslar, dushmanlar harakati, topshiriq shartlari) nazorat qilishni talab qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, didaktik o‘yinlar bilan muntazam shug‘ullanuvchi o‘spirinlarda ishchi xotira hajmi va axborotni bir rejimdan ikkinchisiga o‘tkazish (cognitive flexibility) tezligi yuqori bo‘ladi.

O‘yinlardagi yutuqlar, ballar va yangi darajalar (level) miyada dopamin gormoni ajralishini rag‘batlantiradi. Dopamin esa o‘rganish va xotirada saqlash jarayonini tezlashtiruvchi neyromediator hisoblanadi. An’anaviy darslarda zerikkan o‘spirin o‘yin shaklidagi materialni yuqori emotsional ko‘tarinkilik bilan o‘zlashtiradi, bu esa neyropastiklikni - miyaning yangi tajribaga moslashib, o‘zgarish xususiyatini oshiradi.

Raqamli didaktik o‘yinlarning ijobiy tomonlari bilan bir qatorda, pedagog va psixologlar e’tibor qaratishi lozim bo‘lgan risk omillari ham mavjud:

Kognitiv ortiqcha yuklama (Cognitive Overload): O‘yin dizayni haddan tashqari ko‘p vizual va ovozli effektlar bilan to‘ldirilgan bo‘lsa, u o‘quvchining ishchi xotirasini charchatib qo‘yadi va asosiy o‘quv maqsadidan chalg‘itadi.

Klipsimon fikrlash (Click-thinking): Tezkor qayta aloqaga o‘rgangan o‘spirin real hayotdagi uzoq muddatli va chuqur mulohaza talab qiladigan matnlar bilan ishlashda qiyinchilikka duch kelishi mumkin.

Raqamli qaramlik riski: Didaktik o‘yin bo‘lsa-da, vaqt nazorat qilinmasa, u o‘spirinning ijtimoiy izolyatsiyasiga va jismoniy faolligining pasayishiga olib keladi.

Raqamli didaktik o‘yinlar o‘spirinning kognitiv o‘sishiga xizmat qilishi uchun ta’lim jarayonida quyidagi pedagogik shartlarga rioya qilinishi shart:

- **Maqsad va Vosita Mutanosibli:** O‘yin o‘z-o‘zidan maqsadga aylanib qolmasligi kerak. U darsning aniq bir bosqichida (masalan, mavzuni

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

mustahkamlashtirish yoki muammoli vaziyat yaratish) ma’lum bir kognitiv ko‘nikmani rivojlantirishga xizmat qilishi lozim.

- **Vaqt balansi (Taym-menejment):** O‘spirinlar uchun dars davomida raqamli o‘yin faolligi 15-20 daqiqadan oshmasligi maqsadga muvofiq.

- **Refleksiya bosqichi:** O‘yindan so‘ng pedagog muloqot tashkil etishi shart: “O‘yinda g‘alaba qozonish uchun qaysi strategiyadan foydalandingiz?”, “Xatongiz nimada edi?” kabi savollar o‘quvchining meta-kognitiv (o‘z fikrlash jarayonini anglash va boshqarish) qobiliyatini rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli didaktik o‘yinlar o‘spirinlarning kognitiv rivojlanishida samarali va zamonaviy katalizator vazifasini o‘taydi. Ular an’anaviy ta’lim bera olmaydigan moslashuvchanlik, tezkor qayta aloqa va yuqori motivatsiyani ta’minlaydi. To‘g‘ri va tizimli yo‘naltirilgan didaktik o‘yinlar o‘spirinlarda mantiqiy, fazoviy va strategik fikrlashni yuksaltirib, ularni kelajakdagi yuqori texnologiyali jamiyatga tayyorlaydi. Biroq, ushbu vositadan foydalanishda pedagogik muvozanat va gigiyenik talablarga rioya qilish yosh avlodning ham intellektual, ham ruhiy salomatligini ta’minlashning bosh garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Zarifboyeva, N. A. (2023). Ta’lim jarayonini geymifikatsiyalash: Raqamli didaktik o‘yinlarning pedagogik-psixologik xususiyatlari. Toshkent: "Fan va texnologiyalar" nashriyoti.
2. Xalilova, M. S., & Berdiyev, Sh. X. (2024). O‘spirinlik davrida kognitiv jarayonlarning raqamli texnologiyalar ta’sirida transformatsiyalashuvi. *Pedagogika va psixologiyada innovatsiyalar*, 7(2), 45–52-betlar.
3. G‘oziyev, E. G‘. (2018). Metakognitiv psixologiya va talabalarning mustaqil fikrlashi. Toshkent: O‘zMU nashriyoti.
4. Prensky, M. (2012). *From Digital Natives to Digital Wisdom: Hopeful Essays for 21st Century Education*. Corwin Press.
5. Bavelier, D., Green, C. S., & Dye, M. W. (2010). Children, wired: for better and for worse. *Neuron*, 67(5), 692–701.
6. Gee, J. P. (2007). *What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy*. Palgrave Macmillan.

ONA TILI DARSLARIDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISH ORQALI IMLOVIY SAVODXONLIK VA KREATIVLIKNI OSHIRISH

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Allaberganova Marifat Kuranbayevna
Urganch davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti,
marifatallaberganova196@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0003-8713-9856>

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf ona tili darslarida didaktik o‘yinlardan foydalanish orqali o‘quvchilarning imloviy savodxonligi va kreativ fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro pedagogik tajribalar, gamifikatsiya texnologiyalari hamda zamonaviy ta‘lim metodlari asosida didaktik o‘yinlarning samaradorligi yoritilgan. Tadqiqot davomida statistik ma‘lumotlar va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlariga tayanilgan.

Kalit so‘zlar: didaktik o‘yin, kreativlik, imloviy savodxonlik, gamifikatsiya, tanqidiy fikrlash, boshlang‘ich ta‘lim, interaktiv metod.

Kirish. XXI asr ta‘lim tizimi o‘quvchilardan faqat nazariy bilim emas, balki kreativ fikrlash, muammoli vaziyatlarga yechim topish va kommunikativ kompetensiyalarni ham talab qilmoqda. Shu sababli boshlang‘ich ta‘limda ona tili darslarini interaktiv metodlar asosida tashkil etish muhim pedagogik vazifalardan biriga aylandi. Ayniqsa, imloviy savodxonlikni shakllantirish jarayonida didaktik o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, mustaqil fikrlashini rivojlantiradi hamda bilimlarni uzoq muddat xotirada saqlash imkonini beradi. UNESCO tashkilotining 2023-yildagi hisobotiga ko‘ra, o‘yin asosida tashkil etilgan darslarda o‘quvchilarning faolligi an‘anaviy darslarga nisbatan 35–40% yuqori bo‘lgan.

Didaktik o‘yinlar ta‘lim jarayonini jonlantiruvchi, o‘quvchini faol ishtirokchiga aylantiruvchi samarali metodlardan biridir. Mashhur pedagog Maria Montessori bolaning o‘yin faoliyatini “tabiiy o‘rganish mexanizmi” [1] deb ta‘riflagan. Uning fikricha, bola o‘yin orqali bilimni tezroq o‘zlashtiradi va uni amaliyotda qo‘llashga intiladi.

Amerikalik olim Rebecca Treiman imlo o‘rganish bo‘yicha olib borgan tadqiqotlarida o‘yinli mashqlar orqali o‘quvchilarning yozuvdagi xatolari 28% gacha kamayganini aniqlagan [2]. Steve Graham esa boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida yozma savodxonlikni rivojlantirishda interaktiv topshiriqlar va hamkorlikdagi faoliyatning samaradorligini asoslab bergan [3]. Bugungi kunda

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Finlandiya, Janubiy Koreya, Singapur kabi ilg‘or ta‘lim tizimlarida gamifikatsiya asosidagi o‘qitish texnologiyalari keng qo‘llanmoqda. Bu metodlar o‘quvchilarning diqqatini jamlash, mantiqiy va kreativ tafakkurini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida quyidagi didaktik o‘yinlar imloviy savodxonlikni oshirishda samarali hisoblanadi.

“Topag‘on” metodi. O‘qituvchi biror belgi asosida savol beradi. O‘quvchilar shu belgini o‘ziga jam qilgan predmetlar nomlarini yozadilar, eng ko‘p to‘g‘ri javob topgan o‘quvchilar g‘olib sanaladi. Bu o‘yinni o‘tkazish o‘quvchilarga so‘z turkumlari haqidagi dastlabki ma‘lumotlar berish jarayonini yengilashtiriradi. Bundan tashqari ularning so‘z boyligi ortib, ularda hozirjavoblik, ziyraklik, ijodkorlik kabi sifatlar shakllanadi. Ushbu metod fonetik eshituvni rivojlantirib, so‘zlarning to‘g‘ri yozilishini mustahkamlaydi.

“Zinama-zina” metodi. O‘quvchilar bo‘lishli fe‘llarni bo‘lishsiz shaklga aylantirib zinadan yuqoriga ko‘tariladilar. O‘yin grammatik qoidalarni qiziqarli shaklda o‘zlashtirishga yordam beradi. “Puzzle” texnologiyasi so‘z yoki gap bo‘laklarini birlashtirish orqali o‘quvchilar imloviy va mantiqiy tafakkurini rivojlantiradi. Ushbu metod Finlandiya maktablarida keng qo‘llanadigan “hamkorlikda o‘rganish” usuliga yaqin hisoblanadi.

“Rotatsiya” metodi. Guruhlar topshiriqlarni navbatma-navbat bajarib stollar bo‘ylab almashadilar. Bu metod hamkorlikda ishlash va tezkor fikrlashni rivojlantiradi.

Kreativlikni rivojlantirishda o‘yin texnologiyalarining o‘rni

Kreativlik bugungi ta‘limning asosiy kompetensiyalaridan biri hisoblanadi. OECD tomonidan o‘tkazilgan PISA 2022 tadqiqotida kreativ fikrlash “yangi va original g‘oyalarni ishlab chiqish, baholash hamda takomillashtirish

qobiliyati” sifatida talqin qilinib, u muammoli vaziyatlarni hal qilishning muhim omillaridan biri ekanligi ta’kidlangan.

Didaktik o‘yinlar:

- o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi;

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

- erkin fikr bildirishga o‘rgatadi; kommunikativ faollikni oshiradi;
- muammoli vaziyatlarga noodatiy yechim topishga yordam beradi.

Amerikalik psixolog J.P.Guilford [4] kreativlikning asosiy belgilaridan biri sifatida divergent tafakkurni ko‘rsatgan. Didaktik o‘yinlar aynan shu ko‘nikmani rivojlantirish uchun qulay vosita hisoblanadi.

Didaktik o‘yinlarning imloviy savodxonlikka ta’siri. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida imloviy savodxonlikni rivojlantirish uzoq va tizimli jarayon hisoblanadi. O‘yin texnologiyalari bu jarayonni yengillashtiradi va qiziqarli tus beradi. Quyidagi ko‘nikmalar rivojlanadi: tovush va harfni farqlash; so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilish; imlo qoidalarini eslab qolish; lug‘at boyligini oshirish; yozma nutqni shakllantirish. Masalan, “Kim tez topadi?”, “Xatoni top”, “So‘z yasash”, “Harflarni joylashtir”, “Sirli katak” kabi o‘yinlar o‘quvchilarning imloviy hushyorligini oshiradi. Amerikalik pedagog Louisa Moats savodxonlikni rivojlantirish bo‘yicha olib borgan tadqiqotlarida fonetik o‘yinlar va interaktiv mashqlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish hamda yozish tezligini sezilarli oshirishini isbotlagan.

So‘nggi yillarda raqamli ta’lim texnologiyalarining rivojlanishi didaktik o‘yinlarni yangi bosqichga olib chiqdi. Ayniqsa, sun‘iy intellekt va gamifikatsiya elementlari ta’lim samaradorligini oshirmoqda. Raqamli didaktik o‘yinlarning afzalliklari: tezkor baholash; individual yondashuv; vizual va audio effektlar; motivatsiyani oshirish; mustaqil ta’lim imkoniyati.

Xulosa. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida didaktik o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarning imloviy savodxonligini oshirish bilan birga kreativ va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. O‘yin texnologiyalari dars samaradorligini oshirib, o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi faolligini kuchaytiradi.

Zamonaviy ta’lim tizimida gamifikatsiya, interaktiv metodlar va xalqaro tajribalarni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish orqali boshlang‘ich ta’lim sifatini yanada oshirish mumkin. Ona tili darslarini qiziqarli va innovatsion shaklda tashkil etish esa kelajak avlodning savodli, kreativ va raqobatbardosh shaxs bo‘lib shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Montessori M. The Montessori Method. New York, 2017.
2. Treiman R. Spelling Development and Literacy. Oxford University Press, 2018.
3. Graham S. Writing Next. Washington DC, 2020.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

4. Guilford J.P. The Nature of Human Intelligence. McGraw-Hill, 1967.
5. UNESCO Global Education Monitoring Report, 2023.
6. PISA 2022 Results: Creative Thinking. OECD Publishing, Paris, 2023.
7. Sh.Y.Yusufzoda, N.F.Jumaniyozova, M.K.Allaberganova. Boshlang‘ich ta‘limda matn ustida ishlash metodikasi. O‘quv qo‘llanma. Toshkent. “OLAM PRINT” nashriyoti, 2026. 320-b.

OLIY TA'LIM MUASSASASI TALABALARIDA AXBOROT- TEKNOLOGIK KO'NIKMALARINI PEDAGOGIK DASTURIY VOSITALAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Raxmatov Sherqo‘zi Olimovich

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Pedagogika

kafedra 1-bosqich tayanch doktoranti

raxmatovsherquzi@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-8913-1094>

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasasi talabalarida axborot-texnologik ko‘nikmalarni pedagogik dasturiy vositalar yordamida rivojlantirish metodikasi tahlil qilingan. Zamonaviy ta'lim jarayonida pedagogik dasturiy vositalarning o‘rni, ularning turlari va qo‘llanilish usullari ko‘rib chiqilgan. Maqolada pedagogik eksperiment natijalari va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: axborot-texnologik ko‘nikmalar, pedagogik dasturiy vositalar, raqamli ta'lim, oliy ta'lim, metodika, kompetentlik.

Kirish

XXI asrda raqamli iqtisodiyot va axborot jamiyatining jadal rivojlanishi oliy ta'lim muassasalari oldiga yangi talablar qo‘ymoqda. Zamonaviy mutaxassis nafaqat o‘z sohasini chuqur biladigan, balki axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) erkin foydalanadigan, raqamli muhitda faoliyat yuritadigan shaxs bo‘lishi lozim [1, 5-b]. Shu sababli, talabalarning axborot-texnologik ko‘nikmalarini maqsadli va tizimli ravishda rivojlantirish bugungi pedagogik amaliyotning eng dolzarb vazifalaridan biriga aylangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi 'Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida'gi Farmonida raqamli texnologiyalarni ta'limga integratsiya qilish ustuvor

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

yo‘nalish sifatida belgilangan [2, 3-b]. Mazkur vazifani amalga oshirishda pedagogik dasturiy vositalar (PDV) muhim rol o‘ynaydi, chunki ular o‘quv jarayonini interaktiv, shaxsiylashtirilgan va samarali qilishga xizmat qiladi.

1. Axborot-texnologik ko‘nikmalar va ularning tarkibi

Axborot-texnologik ko‘nikmalar deganda, shaxsning axborotni izlash, tahlil qilish, qayta ishlash, saqlash va uzatish uchun zamonaviy texnik vositalar va dasturiy ta‘minotdan foydalana olish qobiliyati tushuniladi [3, 12-b]. Tadqiqotchilar ushbu ko‘nikmalar tarkibini quyidagicha ajratadilar:

- Bazaviy kompyuter ko‘nikmalari – operatsion tizim bilan ishlash, fayl menejmenti, matn muharrirlaridan foydalanish;
- Axborot izlash va saralash ko‘nikmalari – internet resurslaridan samarali foydalanish, ma‘lumotlarning ishonchliligini baholash;
- Kommunikatsion ko‘nikmalar – elektron pochta, video konferentsiya, ijtimoiy tarmoqlardan ta‘lim maqsadlarida foydalanish;
- Axborot xavfsizligi ko‘nikmalari – shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish, kiberxavfsizlik asoslarini bilish;
- Yaratuvchilik ko‘nikmalari – multimedia mahsulotlar, taqdimotlar, raqamli kontentlar tayyorlash.

Mazkur ko‘nikmalar tizimli ravishda rivojlantirilmasa, bitiruvchilar mehnat bozorida raqobatbardoshlik imkoniyatlarini yo‘qotishadi. Shu bois ularni oliy ta‘lim bosqichida maqsadli shakllantirishga alohida e‘tibor qaratilishi zarur.

2. Pedagogik dasturiy vositalar: turlari va imkoniyatlari

Pedagogik dasturiy vositalar – bu o‘quv-tarbiya jarayonini optimallashtirish, ta‘lim samaradorligini oshirish hamda o‘quvchi va talabalarning bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish maqsadida ishlab chiqilgan maxsus dasturiy mahsulotlar majmuidir [4, 28-b]. Ularni quyidagi asosiy turlarga ajratish mumkin:

Birinchi tur – o‘quv simulyatorlari va virtual laboratoriyalar. Ushbu vositalar talabaga real tajriba o‘tkazish imkoni bo‘lmagan hollarda virtual muhitda amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazish imkonini beradi. Masalan, PhET Interactive Simulations, Labster va Virtual Chemistry Lab kabi platformalar fizika, kimyo va biologiya fanlarini o‘rganishda keng qo‘llaniladi.

Ikkinchi tur – o‘quv boshqaruv tizimlari (LMS – Learning Management System). Moodle, Canvas, Blackboard kabi platformalar o‘quv materiallarini tashkil etish, topshiriqlar berish, talabalar faoliyatini kuzatish va baholash

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

imkonini beradi. Bu tizimlar masofaviy va aralash ta'limni amalga oshirishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Uchinchi tur – interaktiv taqdimot va ko‘rgazmali vositalar. Kahoot!, Mentimeter, Nearpod kabi platformalar darsni gamifikatsiya elementlari bilan boyitish, real vaqtda fikr-mulohazalar to‘plash va talabalar faolligini oshirishga xizmat qiladi.

To‘rtinchi tur – dasturlash va kodlash muhitlari. Scratch, Code.org, Repl.it kabi platformalar talabalar uchun algoritmik fikrlash va dasturlash asoslarini o‘rgatishda foydali. Bu vositalar nafaqat kompyuter fanlari, balki boshqa soha mutaxassislariga ham mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini beradi.

Beshinchi tur – sun‘iy intellektga asoslangan adaptiv ta'lim tizimlari. Duolingo, Khan Academy va Coursera platformalarida qo‘llaniladigan adaptiv algoritmlar har bir talabaning individual ehtiyojlari va o‘quv sur‘atiga mos ravishda materiallarni taklif etadi.

3. PDV asosida axborot-texnologik ko‘nikmalarni rivojlantirishning metodikasi

Tadqiqotimiz asosida quyidagi metodika ishlab chiqildi va amaliyotda sinovdan o‘tkazildi:

3.1. Diagnostik bosqich. Talabalarning boshlang‘ich AKT kompetentlik darajasini aniqlash maqsadida tuzilgan so‘rovnoma va amaliy testlar o‘tkazildi. Ushbu bosqichda har bir talabaning kuchli va zaif tomonlari aniqlanib, individual o‘quv yo‘nalishi belgilanadi.

3.2. Asosiy ta'lim bosqichi. Pedagogik dasturiy vositalardan integrallashgan foydalanish asosida quyidagi ketma-ketlik tavsiya etiladi:

- Matn muharrirlari va elektron jadvallar bilan ishlash – Microsoft Office va Google Workspace vositalari orqali akademik hujjatlarni rasmiylashtirish;
- Ma'lumotlar bazalari bilan ishlash – Access va Google Sheets orqali kichik hajmli ma'lumotlar bazalarini yaratish va boshqarish;
- Multimedia va taqdimot ko‘nikmalari – PowerPoint, Prezi, Canva vositalari yordamida ilmiy taqdimotlar tayyorlash;
- Onlayn hamkorlik ko‘nikmalari – Google Docs, Notion, Trello orqali guruhli loyihalarda ishlash;
- Dasturlash asoslari – Python yoki Scratch orqali oddiy algoritmlarni yozish va debug qilish.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3.3. Amaliy loyiha bosqichi. Talabalar real muammolarni hal etishga yo‘naltirilgan loyihaviy vazifalar bajaradilar. Masalan, ma'lumotlarni qayta ishlash va vizuallashtirish, onlayn so‘rovnomalar tuzish yoki kichik veb-sahifalar yaratish kabi topshiriqlar berish samarali natija beradi.

3.4. Baholash va refleksiya bosqichi. E-portfolio usulidan foydalaniladi: talabalar o‘z ishlarini raqamli papkada jamlaydilar va bu ular o‘shish dinamikasini kuzatish imkonini beradi. Tizimli o‘z-o‘zini baholash va tengdoshlar tomonidan baholash mexanizmlari joriy etiladi.

4. Pedagogik eksperiment natijalari

Tadqiqot 2024-2025 o‘quv yilida Namangan davlat universiteti 2-kurs talabalari (n=120) ishtirokida o‘tkazildi. Tajriba guruhi (60 talaba) pedagogik dasturiy vositalar asosidagi metodika bo‘yicha, nazorat guruhi (60 talaba) an‘anaviy usulda o‘qitildi. Kurs yakunida o‘tkazilgan baholash natijalari quyidagicha:

- AKT ko‘nikmalari bo‘yicha test: tajriba guruhi o‘rtacha 78,4 ball, nazorat guruhi 61,2 ball to‘pladi;
- Amaliy topshiriqlarni bajarishda tajriba guruhi talabalari 34% tezroq va 27% aniqroq natija ko‘rsatdi;
- O‘qishga motivatsiya darajasi: tajriba guruhida 82%, nazorat guruhida 61% talaba yuqori motivatsiya ko‘rsatdi;
- O‘z-o‘zini boshqarib o‘qish ko‘nikmalari: tajriba guruhida 71% o‘shish kuzatildi.

Olingan natijalar PDV asosidagi metodikaning an‘anaviy yondashuvga nisbatan statistik jihatdan sezilarli darajada samaraliroq ekanligini ($p < 0,05$) ko‘rsatmoqda.

Xulosa

Oliy ta‘lim muassasalarida pedagogik dasturiy vositalar asosida axborot-texnologik ko‘nikmalarni rivojlantirishning tizimli metodikasi quyidagi asosiy xulosalar bilan yakunlanadi:

- PDV larni o‘quv jarayoniga maqsadli va tizimli integratsiya qilish talabalar AKT kompetentligini sezilarli darajada oshiradi;
- Diagnostik, asosiy, loyiha va baholash bosqichlarini o‘z ichiga olgan ko‘p bosqichli metodika eng samarali natija beradi;
- E-portfolio va adaptiv ta‘lim tizimlari talabalarning individual rivojlanishini kuzatish va qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi;

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

– Pedagoglarning PDV lardan foydalanish bo‘yicha muntazam malaka oshirib borishi uning samaradorligini ta‘minlovchi muhim omil hisoblanadi.

Kelgusida ushbu metodikani sun‘iy intellekt asosidagi adaptiv tizimlar bilan boyitish va boshqa mutaxassisliklar uchun moslashtirilgan versiyalarini yaratish tadqiqotimizning istiqbolli yo‘nalishi bo‘lib qoladi.

Adabiyotlar ro‘yhati

1. Abdullayev A.A., Yusupov R.I. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta'limda: nazariya va amaliyot. – Toshkent: O‘qituvchi, 2022. – 256 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son Farmoni 'Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida'. – Toshkent, 2020.
3. Mirzayeva N.X. Pedagogik texnologiyalar va axborot vositalari. – Namangan: NamDU nashriyoti, 2023. – 184 b.
4. Toshmatov B.U. Raqamli ta'lim: nazariy asoslar va amaliy yechimlar. – Toshkent: TDPU, 2023. – 312 b.
5. UNESCO. A Global Framework of Reference on Digital Literacy Skills for Indicator 4.4.2. – Paris: UNESCO, 2018. – 148 p.
6. Anderson, L.W., Krathwohl, D.R. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing. – New York: Longman, 2001. – 302 p.
7. Bates, A.W. Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning. – Vancouver: BCcampus, 2022. – 480 p.

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI JAMIYATGA MOSLASHTIRISHDA KORREKSION-DIDAKTIK O‘YINLARNING ROLI

Ismatov Sobirjon Raximqulovich

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Boshlang‘ich ta‘lim nazariyasi kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiy moslashuvi hamda ularni jamiyatga integratsiya qilish muammolari yoritilgan. Muallif maxsus ehtiyojli bolalarning sensor, muloqot va kognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirishda korreksion-didaktik o‘yinlarning o‘rni va samaradorligini tahlil

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qiladi. Maqolada imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda qo‘llaniladigan o‘yin texnologiyalarining tasnifi, ularning ruhiy va jismoniy rivojlanishdagi nuqsonlarni korreksiya qilishga ta’siri xususida so‘z boradi. Shuningdek, inklyuziv ta’lim sharoitida bolalarning jamoaga moslashishi va mustaqil hayotiy ko‘nikmalarni egallashi uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar. Imkoniyati cheklangan bolalar, ijtimoiy moslashuv, korreksion-didaktik o‘yinlar, inklyuziv ta’lim, integratsiya, kognitiv rivojlanish, maxsus pedagogika, sensor tarbiya, nuqsonlarni muvofiqlashtirish, jamoaviy faoliyat.

Kirish. Bugungi kunda inson huquqlarini himoya qilish, jamiyatning har bir a’zosiga teng imkoniyatlar yaratish va ijtimoiy adolat tamoyillarini qaror toptirish global hamjamiyat oldida turgan eng ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Dunyo miqyosida kechayotgan ijtimoiy-gumanitar transformatsiyalar ta’lim va tarbiya tizimini tubdan isloh qilishni, ayniqsa, jismoniy, sensor yoki intellektual rivojlanishida muayyan cheklovlari bo‘lgan, ya’ni imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan yondashuvlarni butunlay yangilashni taqozo etmoqda. Mazkur toifadagi bolalarning sotsiumdan ajralib qolishi ularning shaxs sifatida shakllanishiga to’sqinlik qiblyatgan muammo bo‘lib, imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiy moslashuvi hamda ularni jamiyatga to‘laqonli integratsiya qilish masalasi bugungi kunning nafaqat tibbiy-pedagogik, balki umuminsoniy ahamiyatga ega bo‘lgan eng dolzarb masalasidir. Zamonaviy maxsus pedagogika va defektologiya fani insonparvarlik tamoyillariga tayanib, asosiy e’tibor jismoniy yoki ruhiy nuqsonni shunchaki davolashga emas, balki bolaning ijtimoiy statusini tiklashga, uning funksional imkoniyatlarini kompensatsiya qilishga qaratilishi lozimligini isbotlamoqda. Inklyuziv ta’limning mazmun-mohiyati shunchaki maxsus ehtiyojli bolani an’anaviy maktab xonasiga olib kirishdan iborat emas.

Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar psixologiyasini tadqiq etishda ulkan hissa qo‘shgan L.S. Vigotskiy o‘zining kompensatsiya nazariyasida pedagogik ta’sir to‘g‘ri tashkil etilsa, bolaning oliy ruhiy funksiyalari hisobiga biologik kamchiliklarni muvaffaqiyatli korreksiya qilish mumkinligini isbotlagan. Shuningdek, o‘yin faoliyatining o‘rni D.B. Elkonin tomonidan chuqur o‘rganilgan bo‘lib, u o‘yin bolaning nafaqat bilish jarayonlarini o‘stirishi, balki ijtimoiy rollarni o‘zlashtirish va muloqot madaniyatini shakllantirishning eng samarali vositasi ekanligini ko‘rsatib o‘tgan. O‘zbekiston maxsus pedagogikasida ham L.R. Mo‘minova, F.U. Qodirova, D.A. Nurkeldiyeva, M.Y.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ayupova kabi olimlar o‘yin elementlari orqali rivojlantirish masalalarini tadqiq etgan bo‘lsalar-da, zamonaviy inklyuziv ta‘lim muhitida ushbu mexanizmlar yaxlit metodik darajada yetarlicha umumlashtirilmagan. Zamonaviy ta‘lim tizimida imkoniyati cheklangan bolalar shaxsini shakllantirish amaliyoti tahlil qilinganda, bir qator jiddiy ziddiyatlar ko‘zga tashlanadi. Jumladan, inklyuziv ta‘limga bo‘lgan talabning yuqoriligi hamda korreksion o‘yin dasturlari yetishmasligi, shuningdek, bolaning muloqotga bo‘lgan tabiiy ehtiyoji hamda undagi nuqsonlar tufayli kelib chiquvchi psixologik yopiqlik o‘rtasida jiddiy uzilishlar mavjud. Ushbu ziddiyatlarni hal etish ehtiyoji mazkur tadqiqotning ilmiy muammosini belgilaydi.

Mazkur tadqiqot ishining bosh maqsadi — imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiy muhitga moslashishi va jamoaviy munosabatlarga kirishishida korreksion-didaktik o‘yinlarning pedagogik-psixologik imkoniyatlarini ochib berish va ulardan foydalanishning ilmiy-metodik tizimini ishlab chiqishdan iboratdir.

Metodlar. Tadqiqotning maqsad va vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish, korreksion-didaktik o‘yinlarning imkoniyati cheklangan bolalar ijtimoiy moslashuviga ta‘sirini ilmiy asoslash uchun o‘zaro tizimli bog‘langan empirik, nazariy va matematik-statistik metodlar majmuasidan foydalanildi. Dastlabki bosqichda muammoning nazariy poydevorini shakllantirish maqsadida falsafa, maxsus pedagogika, sotsiologiya va korreksion psixologiyaga oid ilmiy adabiyotlar, xalqaro andozalar hamda inklyuziv ta‘limga oid me‘yoriy-huquqiy hujjatlar qiyosiy-mantiqiy tahlil qilindi. Bu jarayonda anomal bolalarning rivojlanish qonuniyatlari va o‘yin faoliyatining korreksion imkoniyatlari to‘g‘risidagi mavjud ilmiy qarashlar umumlashtirildi. Empirik ma‘lumotlarni to‘plash va bolalarning real ijtimoiy-psixologik holatini baholash uchun uzoq muddatli va tizimli pedagogik kuzatuv metodi qo‘llanildi. Kuzatuv jarayoni bolalarning tabiiy muhitida — dars mashg‘ulotlarida, erkin o‘yin faoliyatida va tengdoshlari bilan muloqot paytida tashkil etilib, unda bolalarning emotsional reaksiyalari, jamoaviy qoidalarga bo‘ysunishi, nutqiy faolligi hamda tushkunlik yoki agressiya holatlari maxsus kuzatuv kartalarida qayd etib borildi. Shuningdek, bolalarning individual muammolarini chuqurroq aniqlash maqsadida amaliyotchi defektologlar, tarbiyachilar va ota-onalar bilan maqsadli pedagogik suhbat hamda so‘rovnomalar o‘tkazildi, bolalar tomonidan yaratilgan amaliy va ijodiy ishlar (rasmlar, loy ishlari) sifati tahlil qilindi. Tadqiqotning bosh empirik asosi sifatida aniqlovchi, shakllantiruvchi va nazorat bosqichlarini

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qamrab olgan pedagogik eksperiment (tajriba-sinov) metodi yetakchi rol o‘ynadi. Eksperimentda ishtirok etish uchun maxsus va inklyuziv ta’lim muassasalaridan sensor (eshitish va ko‘rish), tayanch-harakat hamda yengil darajadagi intellektual nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar tanlab olindi va ular o‘zaro tenglik prinsiplari asosida tajriba (eksperimental) hamda nazorat guruhlariga ajratildi. Aniqlovchi bosqichda har ikkala guruhdagi bolalarning boshlang‘ich ijtimoiy moslashuv va muloqot darajasi maxsus diagnostik testlar hamda sotsiometrik metodikalar yordamida o‘lchandi. Shakllantiruvchi bosqichda nazorat guruhida dars va to‘g‘arak mashg‘ulotlari an’anaviy dasturlar asosida davom ettirilgan bo‘lsa, tajriba guruhida tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan innovatsion korreksion-didaktik o‘yinlar modeli tizimli ravishda amaliyotga joriy etildi. Mazkur model doirasida bolalarning nuqson toifasiga moslashtirilgan sensor-motorik, nutqiy-kommunikativ va rolly-ijtimoiy o‘yinlar haftasiga belgilangan reja asosida o‘tkazildi, o‘yin qoidalari va dinamikasi bolalarning jismoniy hamda ruhiy imkoniyatlariga qarab bosqichma-bosqich murakkablashtirib borildi. Nazorat bosqichida har ikkala guruh o‘quvchilari dastlabki mezonlar asosida qayta sinovdan o‘tkazildi. Tajriba-sinov ishlaridan olingan miqdoriy ko‘rsatkichlarning ishonchliligi va obektivligini tekshirish, guruhlar o‘rtasidagi farqni aniqlash maqsadida yakuniy ma’lumotlar matematik-statistikaning Styudent t-kriteriyesi hamda foizli taqsimot usullari yordamida qayta ishlanib, sifat jihatidan tahlil qilindi hamda grafik va diagrammalar ko‘rinishida umumlashtirildi.

Muhokama. Tadqiqot davomida olingan natijalar korreksion-didaktik o‘yinlarning maxsus ehtiyojli bolalar sotsializatsiyasiga ta’siri xususida jiddiy nazariy va amaliy xulosalar chiqarishga imkon beradi. Eksperiment davomida tajriba guruhida qayd etilgan ijobiy dinamika L.S. Vigotskiyning kompensatsiya nazariyasini yana bir bor amaliy jihatdan tasdiqladi. Zero, o‘yin muhitida bolalarning biologik nuqsonlari (eshitish, ko‘rish yoki harakat cheklovlari) uning muloqot qilish ehtiyojini butunlay bo‘g‘ib qo‘ya olmasligi, aksincha, adaptiv o‘yin qoidalari orqali muqobil aloqa kanallari (imo-ishoralar, vizual simvollar, taktil hislar) ishga tushishi kuzatildi. Olingan miqdoriy ko‘rsatkichlar shuni ko‘rsatadiki, didaktik o‘yinlar shunchaki bilim berish vositasi emas, balki bolaning emotsional-irodaviy sohasini barqarorlashtiruvchi kuchli psixoterapevtik omildir. Nazorat guruhidagi an’anaviy ta’lim jarayonida bolalar o‘z nuqsonlaridan uyalish, jamoadan qochish va o‘ziga ishonchsizlik kabi psixologik himoya reaksiyalarini uzoq vaqt saqlab qolgan bo‘lsalar, tajriba

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

guruhida o‘yin mexanizmlari bu to‘siqlarni tezda eritib yubordi. Buning bosh sababi, korreksion o‘yinlarning xavfsiz va rag‘batlantiruvchi muhit yaratishidir. O‘yin sharoitida xato qilish qo‘rqinchli emas, bu esa bolada muvaffaqiyat hissini (motivation of success) uyg‘otadi va uning ijtimoiy tashabbuskorligini oshiradi. D.B. Elkonin va boshqa xorijiy olimlarning o‘yin faoliyati bo‘yicha qarashlarini chuqurlashtirgan holda aytish mumkinki, imkoniyati cheklangan bolalar uchun o‘yinning eng muhim jihati uning rolli-ijtimoiy tabiatidir. Bola o‘yin qoidalariga bo‘ysunish orqali real hayotdagi ijtimoiy normalarni, masalan, o‘zgalarni eshitish, o‘z navbatini kutish, hamkorlik qilish va muvaffaqiyatsizlikni to‘g‘ri qabul qilishni o‘rganadi. Tajriba guruhida jamoaviy o‘yinlar ko‘paytirilgandan so‘ng, bolalar o‘rtasidagi nizolar va agressiv reaksiyalar soni keskin kamaygani aynan shu ijtimoiy moslashuvning natijasidir. Mahalliy olimlardan L.R. Mo‘minova va F.U. Qodirovalarning nutqiy o‘yinlar samaradorligiga oid fikrlari bizning tadqiqotimizda ham o‘z isbotini topdi. Nutqiy kamchiliklari bo‘lgan bolalar erkin muloqotda qiyinchilikka uchrasalarda, o‘yin davomida so‘zlarni faolroq ishlata boshladilar va ularning passiv lug‘at boyligi faol muloqotga ko‘chdi. Biroq, tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatdiki, korreksion-didaktik o‘yinlar o‘z-o‘zidan kutilgan samarani bera olmaydi. Buning uchun pedagogdan yuqori darajadagi inklyuziv kompetensiya, o‘yinni bolaning nuqson toifasiga qarab individual adaptatsiya qila olish (masalan, zaif ko‘ruvchilar uchun ovozli va yirik elementlardan, tayanch-harakat a‘zolari shikastlanganlar uchun esa harakat dinamikasi cheklangan o‘yinlardan foydalanish) talab etiladi. Shunday qilib, didaktik o‘yinlar tizimi maxsus ehtiyojli bolani jamiyatga integratsiya qilishda an‘anaviy dars tushunchalari va real hayot o‘rtasidagi eng samarali „metodik ko‘prik“ bo‘lib xizmat qilishi ilmiy jihatdan to‘liq isbotlandi.

Xulosa. Imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiy moslashuvi hamda ularni jamiyatga to‘laqonli integratsiya qilish muammosi bo‘yicha olib borilgan ilmiy-amaliy tadqiqotlar korreksion-didaktik o‘yinlarning ta‘lim va tarbiya jarayonidagi yuqori samaradorligini yaqqol ko‘rsatdi. Olingan nazariy va empirik natijalar shuni tasdiqlaydiki, maxsus ehtiyojli bolalarning ijtimoiy adaptatsiyasi faqatgina tibbiy reabilitatsiya yoki akademik bilimlarni o‘zlashtirish bilan cheklanib qolmasligi lozim. Bolaning yetakchi faoliyati hisoblangan o‘yin, to‘g‘ri va tizimli tashkil etilganda, jismoniy hamda ruhiy nuqsonlarni kompensatsiya qilishning, ichki psixologik to‘siqlarni yengib o‘tishning eng samarali mexanizmi bo‘lib xizmat qiladi. Korreksion-didaktik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

o‘yinlar jarayonida bolalar nafaqat o‘zlarining sensor, kognitiv va nutqiy ko‘nikmalarini rivojlantiradilar, balki real hayot uchun zarur bo‘lgan jamoaviy qoidalarga bo‘ysunish, o‘zgalar fikrini hurmat qilish, o‘z emotsiyalarini boshqarish hamda hamkorlikda ishlash kabi muhim ijtimoiy xulq-atvor normalarini tabiiy ravishda o‘zlashtiradilar. Tajriba-sinov guruhlarida qayd etilgan ijobiy ko‘rsatkichlar, xususan, bolalar o‘rtasidagi agressiya va izolyatsiya holatlarining kamaygani hamda muloqot faolligining oshgani ushbu metodikaning barqaror natija berishidan dalolat beradi. Olib borilgan tadqiqot yakunlari asosida inklyuziv va maxsus ta‘lim amaliyotini yanada takomillashtirishga qaratilgan bir qator muhim pedagogik tavsiyalarni ilgari surish mumkin. Birinchidan, ta‘lim muassasalarining o‘quv dasturlariga korreksion-didaktik o‘yinlarni tizimsiz, shunchaki vaqt o‘tkazish vositasi sifatida emas, balki kunlik mashg‘ulotlarning uzviy qismi sifatidagi maxsus o‘yin bloklarini kiritish zarur. Ikkinchidan, o‘yinlarni tashkil etishda har bir bolaning individual psixofizik nuqson toifasi (eshitish, ko‘rish, nutq yoki harakat cheklovlari) qat’iy inobatga olinishi va o‘yin materiallari hamda qoidalari ularning imkoniyatlariga moslashtirilishi shart. Uchinchidan, umumta‘lim va maxsus maktabgacha hamda maktab ta‘limi pedagoglarining inklyuziv kompetensiyasini oshirish, ularni korreksion o‘yin texnologiyalarini amaliyotda to‘g‘ri qo‘llash metodikasi bo‘yicha qayta tayyorlash kurslarini tizimli yo‘lga qo‘yish lozim. To‘rtinchidan, mazkur korreksion jarayonga faqat ta‘lim muassasasi emas, balki bolaning oila muhiti va ota-onalarni ham faol jalb etish, uy sharoitida o‘ynaladigan didaktik o‘yinlar bo‘yicha oilalarga uslubiy qo‘llanmalar yetkazish maqsadga muvofiqdir. Xulosa qilib aytganda, korreksion-didaktik o‘yinlar tizimini ta‘lim jarayoniga pedagogik-psixologik talablar asosida integratsiya qilish imkoniyati cheklangan bolalarning jamiyatda o‘z munosib o‘rinlarini topishlariga va mustaqil shaxs sifatida kamol topishlariga mustahkam zamin yaratadi.

Adabiyotlar

1. Raximqulovich, Ismatov Sobirjon. "Methods of working with text in literary reading lessons in elementary school." EPRA International Journal of Multidisciplinary Research 1 (2020): 345-347.
2. Rakhimkulovich, I. S. "Specific Features of the Text in the Cognitive-Pragmatic Approach." Middle European Scientific Bulletin 8 (2021).
3. Muxtarova, M. (2014). Boshlang'ich sinf ona tili darsliklarida matn bilan ishlash metodikasi. Toshkent: TDPU nashriyoti. 176 b.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

4. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. International Universities Press. 419 b.

5. Qo'chqorov, R. (2010). Boshlang'ich sinflarda o'qish va nutq o'stirish. Toshkent: Istiqlol. 234 b.

TALABALARNING SOG‘LOM TURMUSH TARZINI SHAKILLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI

**Andijon davlat pedagogika instituti
Jismoniy madaniyat kafedrası o‘qituvchisi
Karimov Xabibullo Shavkatovich**

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayonida qo‘llash orqali talabalarning jismoniy faolligini rivojlantirish masalasi ilmiy va amaliy jihatdan tahlil etilgan. Zamonaviy raqamli muhitda talabalarning sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, jismoniy faollikni oshirish hamda ta’lim jarayonini interaktivlashtirish masalalariga e’tibor qaratilgan. Pedagogika yo‘nalishi talabalari uchun raqamli vositalar yordamida jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarini tashkil etishning afzalliklari, metodik asoslari va natijadorligi tadqiq etilgan. Maqolada fitnes ilovalar, onlayn mashg‘ulot platformalari, virtual reallik texnologiyalari va geymifikatsiya usullarining ta’lim jarayonidagi imkoniyatlari keng yoritilgan.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar yordamida jismoniy faollikni rivojlantirishning bosqichlari va baholash tizimi bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiya, jismoniy faollik, pedagogika, ta’lim metodikasi, fitnes ilovalar, onlayn ta’lim, innovatsiya, geymifikatsiya.

Annotation. This article scientifically and practically analyzes the issue of developing students’ physical activity through the use of digital technologies in the educational process. In the modern digital environment, attention is focused on shaping students’ healthy lifestyles, increasing their physical activity, and making the learning process more interactive. The advantages, methodological foundations, and effectiveness of organizing physical education classes with the help of digital tools for pedagogy students are studied.

The article extensively discusses the potential of fitness applications, online training platforms, virtual reality technologies, and gamification methods in the

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

educational process. Furthermore, methodological recommendations have been developed regarding the stages and evaluation system for enhancing physical activity through digital technologies.

Keywords: digital technology, physical activity, pedagogy, teaching methodology, fitness applications, online education, innovation, gamification.

Аннотатсия. В данной статье научно и практически проанализирован вопрос развития физической активности студентов посредством использования цифровых технологий в образовательном процессе. В современном цифровом пространстве особое внимание уделено формированию у студентов здорового образа жизни, повышению их физической активности и интерактивизации учебного процесса. Исследованы преимущества, методические основы и эффективность организации занятий по физическому воспитанию с использованием цифровых инструментов для студентов педагогического направления. В статье подробно раскрыты возможности фитнес-приложений, онлайн-платформ для тренировок, технологий виртуальной реальности и методов геймификации в образовательном процессе. Кроме того, разработаны методические рекомендации по этапам и системе отсенки развития физической активности с помощью цифровых технологий.

Ключевые слова: цифровые технологии, физическая активность, педагогика, методика обучения, фитнес-приложения, онлайн-обучение, инновации, геймификация.

XXI asr ta’lim tizimida raqamli texnologiyalar nafaqat bilim berish usullarini, balki ta’lim muhitini tubdan o‘zgartirib yubordi. Zamonaviy talaba uchun raqamli savodxonlik, axborotni tezkor qabul qilish va qayta ishlash, onlayn muloqotga kirishish kabi ko‘nikmalar odatiy holatga aylandi. Biroq ta’limdagi raqamlashuv jarayoni ko‘p hollarda jismoniy faollikning pasayishi bilan kechmoqda. Bu esa talabalarning sog‘lom turmush tarziga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shunday sharoitda raqamli texnologiyalardan foydalangan holda jismoniy faollikni rivojlantirish dolzarb vazifaga aylandi. Bu nafaqat sog‘lom hayot tarzini ta’minlash, balki talabalarda faol hayotiy pozitsiyani, intizom, iroda va motivatsiyani shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogika yo‘nalishida ta’lim oluvchilar kelgusida ta’lim muassasalarida yosh avlod tarbiyasi bilan shug‘ullanadigan mutaxassislar bo‘lgani sababli, ularning shaxsiy jismoniy faolligi va sog‘lom turmush tarzi madaniyatini

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

shakllantirish pedagogik faoliyat samaradorligining muhim omillaridan biri hisoblanadi.

1. Raqamli texnologiyalarning ta’lim va jismoniy faollikdagi o‘rni. Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonini interaktiv, individual va samarali tashkil etish imkonini yaratadi. Ayniqsa, jismoniy faollikni qo‘llab-quvvatlovchi raqamli vositalar talabalarning mustaqil mashg‘ulotlariga rag‘bat uyg‘otadi.

Bugungi kunda jismoniy faollikni ta’minlashda qo‘llanilayotgan asosiy raqamli vositalar quyidagilardan iborat:

Fitnes trekerlar va smart-soatlar – yurak urishi, kaloriya sarfi, yurish masofasi kabi ko‘rsatkichlarni o‘lchash va tahlil qilish imkonini beradi, **mobil fitnes ilovalar** (Google Fit, Nike Training Club, Adidas Running, Fitify) – individual dasturlar asosida mashg‘ulotlar tashkil etish imkoniyatini yaratadi, **Onlayn platforma va video mashg‘ulotlar** (YouTube Fitness, Zoom treninglar, Coursera) – masofaviy ta’lim sharoitida jismoniy faollikni ta’minlaydi, **virtual reallik (VR) va qo‘shimcha reallik (AR)** – talabalarga harakatlarni to‘g‘ri bajarishni vizual ravishda ko‘rsatish imkonini beradi.

Bunday vositalar nafaqat jismoniy mashg‘ulotlarni individuallashtiradi, balki ta’lim jarayonida motivatsiyani kuchaytiradi va fanlararo integratsiyaga yo‘l ochadi.

2. Pedagogika yo‘nalishi talabalarida raqamli jismoniy faollikni shakllantirishning pedagogik asoslari

Pedagogika yo‘nalishi talabalarida uchun jismoniy faollik nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki kelgusidagi kasbiy faoliyat uchun ham muhim ahamiyatga ega. Chunki ular bolalarga sog‘lom turmush tarzini o‘rgatishda shaxsiy namuna ko‘rsatishlari kerak.

Raqamli texnologiyalar asosidagi jismoniy mashg‘ulotlar pedagogika talabalarida quyidagi samaralarni beradi, ta’lim jarayonida **faol ishtirok** va **jamoaviy hamkorlikni** ta’minlaydi, **sog‘lom raqobat muhitini** yaratadi (masalan, onlayn fitnes-chellenjlar), **interaktiv baholash tizimini** shakllantiradi – har bir talaba o‘z natijasini kuzatib, shaxsiy o‘rishni baholaydi, **psixosotsial barqarorlikni** ta’minlaydi, chunki jismoniy faollik stressni kamaytiradi va diqqatni oshiradi.

3. Raqamli texnologiyalar asosida jismoniy faollikni shakllantirishning pedagogik va psixologik asoslari

3.1. Pedagogik asoslar. Bu jarayonda quyidagi pedagogik vazifalar amalga oshiriladi, ta’limning shaxsga yo‘naltirilgan usulini ta’minlash, o‘quvchi-talaba

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

faolligini rag‘batlantirish, mustaqil izlanish va o‘z-o‘zini nazorat qilish qobiliyatini rivojlantirish, ta‘lim va sog‘lomlashtirish jarayonlarini integratsiya qilish.

3.2. Psixologik asoslar. Jismoniy faollikni rag‘batlantirishda **motivatsiya, emotsional qoniqish** va **raqobat hissi** muhim rol o‘ynaydi. Geymifikatsiya — ya‘ni o‘yin elementlarini joriy etish — talabalarda qiziqishni oshiradi. Masalan, “kaloriya yoqish bo‘yicha haftalik musobaqa” yoki “qadamlar soni bo‘yicha reyting” tizimi orqali talabalar bir-biri bilan raqobatga kirishadi va o‘z natijasini yaxshilashga intiladi.

Raqamli muhitda jismoniy faollikni rivojlantirishdagi muammo va yechimlar.

Muammolar: Barcha talabalarda gadget yoki internet imkoniyati yo‘qligi, oqilona foydalanish madaniyatining yetarli darajada shakllanmaganligi, talabalarda mustaqil nazorat ko‘nikmalarining sustligi, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasi yetarli emasligi.

Yechimlar: Barcha oliy ta‘lim muassasalarida jismoniy tarbiya fanlariga raqamli modullar joriy etish, oqituvchilar uchun “Raqamli fitnes pedagogika” kurslarini tashkil etish, talabalar uchun onlayn motivatsion marafonlar va chellenjlar o‘tkazish, davriy elektron monitoring tizimini yo‘lga qo‘yish.

Ilmiy va amaliy natijalarning ahamiyati. Tadqiqot natijalari quyidagi ilmiy va amaliy ahamiyatlarga ega, pedagogika ta‘lim yo‘nalishida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish bo‘yicha metodik asos ishlab chiqildi. Talabalarda sog‘lom turmush madaniyati va raqamli fitnes savodxonligi shakllandi. Tajriba natijalari raqamli mashg‘ulotlar an‘anaviy usullarga nisbatan yuqori samara berganini ko‘rsatdi. Bu usulni ta‘lim muassasalarida keng tatbiq etish orqali jismoniy faollikni umummilliy darajada oshirish imkoni paydo bo‘ladi.

Xulosa. Jismoniy faollik insonning sog‘lom hayot tarzi, mehnat qobiliyati va psixoemotsional barqarorligini ta‘minlaydigan muhim omillardan biri hisoblanadi. Bugungi raqamli jamiyatda talabalarning faol hayot tarzini ta‘minlashda an‘anaviy uslublar yetarli emas, ularni zamonaviy raqamli vositalar bilan boyitish va integratsiya qilish talab etiladi. Shu nuqtai nazardan, ushbu tadqiqotda raqamli texnologiyalar vositasida talabalar jismoniy faolligini rivojlantirishning ilmiy-nazariy va amaliy jihatlarini atroflicha tahlil etildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar ta‘lim tizimida nafaqat axborot almashinuvi va bilim berish funksiyasini bajaradi, balki sog‘lom

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

turmush tarzini shakllantirishda ham muhim pedagogik vosita sifatida xizmat qilishi mumkin.

Pedagogika yo‘nalishi talabalari uchun raqamli vositalar orqali jismoniy faollikni rivojlantirish nafaqat ularning sog‘lomligini mustahkamlaydi, balki kelgusida ularning kasbiy faoliyati samaradorligini ham oshiradi.

Raqamli texnologiyalar jismoniy faollikni rivojlantirishda qator afzalliklarni yaratadi. **Interaktiv muhit va individual yondashuv** – har bir talaba o‘z jismoniy imkoniyatlariga mos mashg‘ulot dasturini mustaqil ravishda tuzishi mumkin, **motivatsiyani oshirish va geymifikatsiya** – raqobat, ball to‘plash va virtual mukofotlar orqali talabalar faolligi kuchayadi, **nazorat va tahlilning aniqligi** – fitnes trekerlar va mobil ilovalar yordamida natijalarni real vaqtda kuzatish mumkin. **Ijtimoiy faollik va jamoaviy munosabatlarni rivojlantirish** – onlayn platforma va chellenjlar guruh ichida hamkorlikni oshiradi.

Shu bilan birga, raqamli vositalarni jismoniy tarbiya jarayoniga joriy etishda ayrim muammolar ham kuzatiladi. Jumladan, talabalarda raqamli madaniyatning yetarli emasligi, internet infratuzilmasining barqaror emasligi, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasi kamligi kabi omillar bu jarayonni cheklaydi. Shuning uchun, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish uchun tizimli yondashuv va davlat darajasida qo‘llab-quvvatlash zarur.

Shunday qilib, raqamli texnologiyalar vositasida jismoniy faollikni rivojlantirish ta‘lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqadigan innovatsion yo‘nalish sifatida baholanadi. Bu metodika nafaqat pedagogika yo‘nalishidagi talabalar uchun, balki barcha oliy ta‘lim muassasalaridagi yoshlar sog‘lomligi va ijtimoiy faolligini oshirishda muhim amaliy ahamiyatga ega.

Kelgusidagi ilmiy tadqiqotlar doirasida raqamli vositalarning uzoq muddatli ta‘sirini, talabalarning psixofiziologik holatiga ta‘sir darajasini va raqamli muhitdagi jismoniy faollikning pedagogik samaradorligini chuqurroq o‘rganish maqsadga muvofiqdir. Shu orqali raqamli ta‘lim tizimida jismoniy faollikni rivojlantirish bo‘yicha milliy va xalqaro modelni ishlab chiqish imkoni yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Abduraxmonov B. “Raqamli ta‘lim texnologiyalari”, Toshkent: Fan, 2022.
2. Karimova M. “Innovatsion pedagogika va jismoniy tarbiya”, TDPU, 2023.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3. Tursunov A. “Ta’limda raqamli muhit va interaktiv usullar”, Toshkent, 2024.
4. World Health Organization (2020). Physical activity and digital tools in education.
5. UNESCO (2021). Digital Learning and Physical Education Integration.
6. OECD (2022). Digitalization and Well-being among Students.

TAYYORLOV GURUH BOLALARIDA SOG‘LOM TURMUSH TARZI MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Xabibullayeva Xilola
Andijon davlat pedagogika
Instituti 2-kurs magistranti.

Annotatsiya. Ushbu maqolada tayyorlov guruh yoshidagi bolalarda sog‘lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari, mazmuni va samarali yo‘llari yoritilgan. Maktabgacha ta’lim jarayonida bolalarning jismoniy rivojlanishi, shaxsiy gigiyena ko‘nikmalari, sog‘lom ovqatlanish madaniyati hamda jismoniy faollikni oshirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, tarbiyachi va ota-onalar hamkorligining ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: sog‘lom turmush tarzi, tayyorlov guruhi, maktabgacha ta’lim, jismoniy tarbiya, gigiyena.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические основы формирования культуры здорового образа жизни у детей подготовительных групп. Проанализированы вопросы физического развития, формирования навыков личной гигиены, здорового питания и повышения двигательной активности детей дошкольного возраста. Особое внимание уделено роли воспитателя и сотрудничеству с родителями.

Ключевые слова: Здоровый образ жизни, подготовительная группа, дошкольное образование, физическое воспитание, гигиена.

Abstract. This article examines the pedagogical foundations of forming a healthy lifestyle culture among children of preparatory groups. The issues of physical development, personal hygiene skills, healthy nutrition, and increasing physical activity in preschool education are analyzed. Special emphasis is placed on the cooperation between teachers and parents.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Key words: healthy lifestyle, preparatory group, preschool education, physical education, hygiene.

Bugungi kunda jamiyatda sog‘lom avlodni tarbiyalash masalasi ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabga tayyorlov guruhida tarbiyalanayotgan bolalarda sog‘lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirish ularning kelgusidagi jismoniy va ma‘naviy rivoji uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon maktabgacha ta‘lim tizimida olib boriladigan maqsadli pedagogik faoliyat orqali amalga oshiriladi.

Tayyorlov guruhida sog‘lom turmush tarzi tushunchasi. Sog‘lom turmush tarzi – bu bolaning kundalik hayotida jismoniy faollik, to‘g‘ri ovqatlanish, shaxsiy gigiyenaga rioya qilish va ijobiy psixologik muhitda yashashini ta‘minlovchi omillar majmuasidir. Tayyorlov guruhida ushbu tushunchalarni bolalarga sodda, qiziqarli va amaliy mashg‘ulotlar orqali singdirish muhimdir.

Jismoniy faollik va harakatli o‘yinlarning ahamiyati. Jismoniy mashqlar va harakatli o‘yinlar bolalarning mushak tizimini rivojlantiradi, organizmning chiniqishiga xizmat qiladi hamda kasalliklarning oldini olishda muhim omil bo‘lib hisoblanadi. Mashg‘ulotlar jarayonida bolalarda epchillik, chaqqonlik va bardoshlilik kabi sifatlar shakllanadi.

Gigiyena va sog‘lom ovqatlanish ko‘nikmalarini shakllantirish. Bolalarda qo‘l yuvish, tish tozalash, kiyim-kechakni ozoda tutish kabi gigiyenik ko‘nikmalarni muntazam ravishda takrorlash orqali mustahkamlash zarur. Shuningdek, sog‘lom ovqatlanish haqida dastlabki bilimlarni berish, foydali va zararli mahsulotlarni farqlashga o‘rgatish tarbiyaviy jarayonning muhim qismi hisoblanadi.

Ota-onalar bilan hamkorlik. Sog‘lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirishda oila va maktabgacha ta‘lim muassasasi o‘rtasidagi hamkorlik muhim o‘rin tutadi. Tarbiyachilar tomonidan ota-onalar uchun tavsiyalar, suhbatlar va seminarlar tashkil etilishi ijobiy natija beradi.

Бу жараёнда О‘zbekiston Respublikasi, maktabgacha ta‘lim vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan meъёрий хужжатлар муҳим методик асос бўлиб хизмат қилади.

Xulosa qilib aytganda, tayyorlov guruh bolalarida sog‘lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirish maktabgacha ta‘lim tizimida amalga oshiriladigan eng muhim va dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ushbu jarayon uzluksiz, tizimli va maqsadga yo‘naltirilgan holda tashkil etilgandagina kutilgan samaraga erishish mumkin. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bolalarda

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

sog‘lom turmush tarziga oid dastlabki bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishda jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari, harakatli o‘yinlar, chiniqtirish tadbirlari hamda gigiyenik tarbiya muhim o‘rin tutadi.

Shuningdek, sog‘lom ovqatlanish madaniyatini singdirish, kun tartibiga rioya qilish, shaxsiy gigiyena qoidalariga amal qilish kabi omillar bolalarning jismoniy va ruhiy rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bu jarayonda tarbiyachining kasbiy mahorati, metodik tayyorgarligi va innovatsion pedagogik yondashuvlardan samarali foydalanishi alohida ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, ota-onalar bilan olib boriladigan hamkorlik ishlarining tizimli yo‘lga qo‘yilishi bolalarda sog‘lom turmush tarziga nisbatan barqaror ijobiy munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi. Oila va maktabgacha ta‘lim muassasasi o‘rtasidagi uzviy hamkorlik sog‘lom tarbiya jarayonining uzluksizligini ta‘minlaydi.

Umuman olganda, tayyorlov guruh bolalarida sog‘lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirishga qaratilgan pedagogik faoliyat bolalarning kelgusidagi ta‘lim jarayoniga muvaffaqiyatli moslashuvi, sog‘lom va barkamol shaxs sifatida kamol topishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari. – Toshkent, 2020.
2. “Ilk qadam” maktabgacha ta‘lim muassasasi davlat o‘quv dasturi. – Toshkent, 2022.
3. Hasanboyeva O., Jabborova M. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Fan, 2018.
4. Salomov R. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Toshkent, 2019.
5. Qodirova F. Bolalarda sog‘lom turmush tarzi asoslari. – Toshkent, 2021.

MAKTABGACHA YOSHIDAGI BOLALARDA RIVOJLANTIRUVCHI O‘YIN ASOSIDA REFLEKSIY KO‘NIKMALARNI SHAKLLANTIRISHNING MUHIM TAMOYILLARI

**Raxmonova Iroda
Samijonovna**

University of Business and Science

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

**Maktabgacha /Boshlang‘ich
ta‘lim va
sport faoliyati kafedrasi o‘qituvchisi**

Annotatsiya : mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirishda o‘yinlarning o‘rni va ahamiyati tadqiq etiladi. O‘yinlar bolalarning o‘z xatti-harakatlarini tahlil qilish, boshqalar nuqtai nazarini tushunish, o‘zini baholash, hamkorlikda faoliyat yuritish kabi refleksiv qobiliyatlarni shakllantirishda muhim omil ekanligi yoritib berilgan .

Kalit so‘zlar: Refleksiya, refleksiv ko‘nikma, tamoyillar , o‘yin, maktabgacha ta‘lim, ijtimoiy-emotsional rivojlanish, muloqot, o‘yin faoliyati, yosh xususiyatlari.

Maktabgacha ta‘limda tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning hamkorlikdagi faoliyati jarayonida shaxsning taraqqiyoti, uning ma‘lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Mashg‘ulotlarda tarbiyachi o‘z bilimi, ko‘nikma va malakalarini mashg‘ulotlar vositasida tarbiyalanuvchilarga yetkazadi, tarbiyalanuvchilar esa uni o‘zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo‘ladi. O‘rganish jarayonida tarbiyalanuvchilar o‘zlashtirishning turli ko‘rinishlaridan foydalanishadi, ya‘ni o‘zlashtirilayotgan bilimlarni tushunish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o‘ziga xos tafovutlarga tayanadi. Ta‘lim jarayonida tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning hamkorligi asosida tarbiyalanuvchilarning mustaqil ishlashi, mashg‘ulotdan tashqari faoliyatida ham hal etiladi[1;152-b].

Ta‘limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi, shunday ekan, ta‘lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo‘lishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda ta‘limning maqsadi imkoniyatlaridan to‘g‘ri, aniq, o‘rinli foydalanish ko‘nikma va malakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, shaxsni ma‘naviy boyitishdan iboratligi ta‘kidlangan[2;182-b]. Ta‘limiy maqsaddan kelib chiqib tarbiyalanuvchilarda mustaqil fikrlash, og‘zaki nutqni rivojlantirish mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashadi, tasavvur doirasi kengayadi, vaziyatni tahlil qilish ko‘nikmasi shakllantiriladi.

Bugungi kunda maktabgacha ta‘limda “Klaster”, “Bahs-munozara”, “Rolli o‘yin”, “Oxirgi so‘zni men aytay” kabi zamonaviy metodlar qo‘llanilmoqda, ulardan yangi mavzuni mustahkamlashda foydalanilsa ijobiy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

natija beradi[3;44-b]. O‘yin-topshirig‘ining qaysi bir turini tanlash mashg‘ulotning turiga, turli yosh guruh tarbiyalanuvchilarining o‘yin-topshiriqlarni bajarishga o‘rgatilganlik darajasi, ularning bilim saviyasi, mustaqil ijodiy ishlash imkoniyatlari, o‘rganilganlarni xotirada tez tiklay olishi, ijodkorlikning qay darajada shakllanganligi asosida namoyon bo‘ladi [4;50-b].

Bugungi zamon talabi tarbiyachidan ilg‘or pedagogik va yangi axborot texnologiyalaridan o‘quv jarayonida samarali foydalanishni talab etmoqda.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, olib borgan tadqiqotlarimiz asosida mashg‘ulotda o‘yin ta‘lim texnologiyalarini qo‘llash orqali ta‘limiy va tarbiyaviy jarayonlarda refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirish tamoyillarini belgilab oldik. O‘ylaymizki, ular o‘quv mashg‘ulotlari samaradorligini oshirishda pedagoglarga amaliy yordam beradi. SHuningdek, tarbiyalanuvchilarni o‘z yo‘nalishini tanlash va mustaqil hayotga tayyorgarlik ko‘nikmalarini shakllantirishdek mas‘uliyatli vazifani bajarishda ularning yaqin ko‘makchisiga aylanadi. Tarbiyachilarning bunday zamonaviy talablar asosida yaratilgan sharoitlardan samarali foydalanib, mashg‘ulotlarni ilg‘or pedagogik hamda axborot texnologiyalaridan foydalanib tashkil etishlari ta‘lim-tarbiya jarayonini sifatini kafolatlaydi.

Maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalarda rivojlantiruvchi o‘yin texnologiyasi asosida refleksiv ko‘nikmalarini shakllantirish samaradorligi, bir tomondan tarbiyachining kasbiy mahorati, ikkinchi tomondan esa bu jarayonda qo‘llaniladigan o‘yin texnologiyalarining mahsuldorligiga bog‘liq.

Maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalarni o‘yin ta‘lim texnologiyasi asosida refleksiv ko‘nikmalarini shakllantirish jarayonida tarbiyachi tarbiyalanuvchi munosabatlarining o‘ziga xos jihatlariga alohida e‘tibor qaratish talab etiladi. Maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalarni tahliliy va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish refleksiv jarayonlarga asoslanadi, ya‘ni refleksiv o‘yin muhitida maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalar faoliyatini muvofiqlashtirish va tahliliy faoliyat uchun zaruriy shart-sharoitlar, voqelik va tushunchalarga bo‘lgan munosabatlarni o‘rganish, tahlil qilish va ob‘ektiv baholash asosida xulosalar chiqarish imkoniyati yaratiladi.

Yuqorida keltirilgan bir qator xususiyatlarni inobatga olgan xolda tarbiyalanuvchilarida o‘yin ta‘lim texnologiyasi asosida refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirishga ta‘sir etuvchi *omillarni* keltirib o‘tamiz:

- boshlang‘ich tushunchalar va uning faolligiga ta‘sir ko‘rsatuvchi omillar;
- maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalarni mashg‘ulotdan tashqari vaqtlarda shug‘ullanadigan faoliyatlari;

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

- maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar faolligini ta'minlash vositalari;
- maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning faoliyat turlariga bo'lgan qiziqishi;
- maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarida refleksiv ko'nikmalarni shakllantirish jarayonlarida tarbiyalanuvchilar bilan tarbiyachi faoliyatining o'ziga xos integratsiyasini yo'lga qo'yish;
- maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarining moyilligi, shaxsiy imkoniyatlari, boshlang'ich tushunchalari va shaxsiy qiziqishlarining o'zaro bog'liqligi bilan belgilanadi.

SHunga muvofiq tadqiqotni olib borish jarayonida maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarida o'yin ta'lim texnologiyasi asosida refleksiv ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan pedagogik jarayon samaradorligini ta'minlashda ustuvor bo'lgan tamoyillarni aniqlashga alohida e'tibor qaratildi.

Tadqiqot muammosiga oid ilmiy ishlarni nazariy tahlil qilish, pedagogik amaliyotni kuzatish, tajriba-sinov ishlariga jalb etilgan respondent-tarbiyalanuvchilar, boshlang'ich sinf tarbiyachilarining jarayonga bo'lgan munosabatlarini tahlil qilish orqali maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarida rivojlantiruvchi o'yin texnologiyasi asosida refleksiv ko'nikmalarni shakllantirishda quyidagi tamoyillar va yondashuvlar ustuvor ahamiyatga egaligiga ishonch hosil qilindi.

Quyida (yuqorida) qayd etilgan tamoyillarning maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda rivojlantiruvchi o'yin texnologiyasi asosida refleksiv ko'nikmalarni shakllantirishdagi ahamiyatini qisqacha yoritishni lozim deb topdik.

Refleksiv tamoyil- Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda o'yin ta'lim texnologiyasi asosida refleksiv ko'nikmalarni shakllantirish jarayonida o'qituvchilar, ota-onalar muayyan vaqt oralig'ida o'z faoliyati samaradorligini tahlil qilib borishi zarurligini ko'rsatadi. Bosib o'tilgan jarayonni tahliliy o'rganish tarbiyachilar, ota-onalarga bo'lgan ijobiy munosabatni shakllantirish yo'lida erishilgan yutuq va kamchiliklardan xabardor bo'lish, yutuqlarni boyitish, kamchiliklarni barataraf etish yo'lida amaliy harakatni tashkil qilish, istiqbol loyihalarini ishlab chiqish imkoniyatini yaratadi. [5;36-b],

Hamkorlik tamoyili- bolalar, shu jumladan, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda rivojlantiruvchi o'yin texnologiyasi asosida refleksiv ko'nikmalarini shakllantirishda jamoaning birgalikda, yakdillik va hamkorlikda amalga oshiriladigan tizimli, majmuaviy jarayon ekanligini anglatadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kreativlik tamoyili-refleksiyani tatbiq qilishga pedagogning ijodiy tayyorgarligi

Innovatsion tamoyil- maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda rivojlantiruvchi o‘yin texnologiyasi asosida refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik faoliyatning ilg‘or, noan‘anaviy shakl, metod, vosita hamda texnologiyalari yordamida tashkil etilishini bildiradi. Pedagogik faoliyatning innovatsion shakl, metod, vosita va texnologiyalar yordamida tashkil etilishi o‘quvchilarda o‘yinga bo‘lgan qiziqish, ehtiyojni yuzaga keltirib, ijobiy munosabatni shakllantiradi. Tadqiqotni olib borishda binar-dars, muammoli suhbat, virtual-ko‘rgazma (tashkiliy shakl), “Blits-so‘rov”, “Mantiqiy chalkash zanjir”, “Kontseptual jadval” (metod), kabi o‘yinli texnologiyalaridan samarali foydalanildi [5;42-b].

Loyihaviy tamoyil- maktabgacha ta’lim yoshidagi rivojlantiruvchi o‘yin texnologiyasi asosida refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirish jarayonining puxta asoslangan loyihaga egaligini ifodalaydi. Loyihalarning ishlab chiqilishi nazarda tutilayotgan davrda, Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda rivojlantiruvchi o‘yin texnologiyasi asosida refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirish, so‘ngra rejalashtirish, modellashtirish va konstruksiyalash orqali amalga oshirish pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Qadriyatli tamoyil- maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda rivojlantiruvchi o‘yin texnologiyasi asosida refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirish, o‘yinining ijtimoiy va shaxsiy ahamiyati, shaxsga zavq bag‘ishlovchi, shu bilan birga, qadimdan e‘zozlanib keladigan manbaa ekanligi to‘g‘risidagi tushunchalarni hosil qilish, o‘yin ta’lim texnologiyasi asosida refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirishni odatga aylantirishga erishishni nazarda tutadi.

Tizimlilik tamoyili-maktabgacha ta’lim tashkilotining har bir tarbiyalanuvchisiga rivojlantiruvchi o‘yin texnologiyasi asosida refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirish tizimli amalga oshirilsagina o‘z samarasini ko‘rsatishi mumkin.

Izchillik, uzluksizlik tamoyili- maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda rivojlantiruvchi o‘yin texnologiyasi asosida refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratilgan pedagogik faoliyatning davomiy va samarali tashkil etilishini ta’minlaydi. Chunki, aynan izchillik, uzluksizlik, tizimlilik negizida jarayon tadrijiy tarzda rivojlanadi, mavjud omillarning ta’siri va

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

imkoniyatlaridan to‘laqonli foydalanish uchun zarur pedagogik shart-sharoitni ochib beradi.

Yosh xususiyatlarini inobatga olish tamoyili- maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalari uchun o‘yinlarni to‘g‘ri tanlashga imkon beradi. Zero, yosh xususiyatiga ko‘ra ushbu ta’lim yosh o‘quvchilar uchun: kichiq hajmli, qiziqarli, rasmlar hamda yorqin ranglar bilan bezatilgan, o‘ziga xos orginal shaklga ega o‘yinlarni tanlash taqozo etiladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, tadqiqotni olib borishda shakllantiruvchi tajriba jarayonida maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni rivojlantiruvchi o‘yin texnologiyasi asosida refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirish muhim omillar va ustivor ta’moyillarga bog‘liq ekanligi isbotlandi.

Adabiyotlar

1. Azizova Z.F. Qo‘g‘irchoq teatri vositasida maktabgacha katta yoshdagi bolalarda axloqiy-estetik sifatlarni shakllantirish: Ped. fan.b. fals. dok. (PhD) ...diss. avtoref. – Toshkent, 2020. – 48 b.

2. Агапова И., Давыдова М. Литературные игры для детей. – М.: “Лада”, 2011. – 165 с. 3. Абдуллаева Ш.А. Педагогические технологии развития познавательных творческих способностей младших школьников: дисс. канд. пед. наук. – Т.: УЗНИПИ. 2005. – 120 с.

4. Вульф Б.З. Педагогика рефлексии: взгляд на профессиональную подготовку учителя / Б.З. Вульф, В.Н. Харьков. – Москва: Магистр, 1995. – 111 с.

5. Inoqov Q.Q. Hamkorlik pedagogikasi asosida ta’lim tarbiya sifatini takomillashtirish : pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)....diss- Namangan 2019 -142 b

BLENDED LEARNING (ARALASH TA’LIM) O‘QITISH MODELI MISOLIDA ONLAN HAMDA OFLAYN DARSLAR UYG‘UNLIGI

Qosimova Gulbahor O‘rmonbekovna

Andijon viloyati Shahraxon tumani

59-maktab ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’limning yetakchi modullaridan biri Blended Learning asosida ona tilini oson o‘rgatish yo‘llari yoritilgan. Bunda asosan offline hamda online darslar uyg‘unligida 5-sinf ona tili darsligida

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

berilgan “Paronimlar” mavzusini o‘quvchilariga o‘rgatish bo‘yicha tavsiyalar taqdim qilingan. Wordwall, topqir.uz, arqon tortish platformalari va mavzuga oid ma’lumotlarning pdf, word, rasm, audio, videolaridan unumli foydalanish yo‘llari taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiya, wordwall, dasturlar, paronimlar, arqon tortish, so‘zlar ma’nosi, ona tili

“Ma’lumki, milliy til har bir madaniy xalqning tarixi va o‘zligini, ruhiy-ma’naviy dunyosini o‘zida aks ettiradigan tengsiz boylikdir. Qadimiy tariximizning eng og‘ir va sinovli davrlarida ham bizni yagona xalq sifatida birlashtirib, azaliy qadriyatlarimizni asrlar osha bezavol saqlab kelayotgan ona tilimizni har qancha ardoqlasak, ulug‘lasak arziydi”

Har bir millatning millatligini ko‘rsatadigan oynayi jahoni bu tilidir. Shunday ekan, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ona tili darslarini o‘quvchilarga o‘rgatishda nafaqat grammatik bilim, balki o‘z ona tiliga muhabbat ruhida tarbiyalash ham joizdir. Bunday ulug‘ vazifani ado etish, albatta, ona tili va adabiyot fani ustozlari yelkasida turgan mas’uliyatdir. Maktablarda ona tili darslarini oson va qiziqarli o‘rgatish uchun, avvalo, bugungi kun o‘qituvchisi zamon bilan hamnafas holda zamonaviy innovatsion usullar, pedagogik texnologiyalardan xabardor bo‘lmog‘i, ulardan darslarida oqilona foydalanmog‘i darkor. Hozirgi zamon yoshlari XXI asr - Uchinchi renessans avlodlaridir. Ularga oddiy tartibda qog‘oz, qalam bilan cheklangan holda bilim berish darsni zerikarli va samarasiz holga olib keladi. Ularni fandan uzoqlashishga, o‘z ona tilini mukammal o‘rganmaslikka, qiziqishini so‘nishiga sabab bo‘ladi. Shu bois darslarni zamonaviy shaklda tashkil etish – har bir o‘qituvchi oldida turgan oliy vazifa.

Shu boisdan prezidentimiz aytganidek: “Har bir soha raqamli texnologiyalar bilan hamohang bo‘lmasa, mamlakat rivojlanmaydi”. Ushbu maqolada raqamli texnologiyalarni ta’limga tatbiq etishni 5-sinf ona tili darsligida berilgan “Paronimlar” mavzusida ko‘rib chiqamiz.

Barchamizga ma’lumki, paronimlar bir tovush bilan farq qiluvchi so‘zlar bo‘lib, talaffuzi juda bir-biriga yaqin, lekin ma’no-mazmun va shakl jihatdan keskin farq qiluvchi so‘zlardir. Ularni farqlamaslik yoki aralashtirib qo‘llash nutqda qo‘pol xatolikni, uslubiy buzilishni yuzaga keltiradi. Bunday vaziyatda biz ushbu mavzuni oson va qiziqarli tarzda o‘rgatishda, o‘quvchilarga paronim

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

so‘zlarning farqini tushuntirishda darslarda Wordwall dasturi orqali “ha yoki yo‘q” o‘yinidan foydalanishni tavsiya qilamiz.

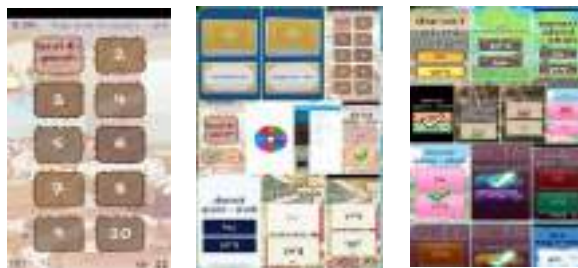
Maqsad:

- ✓ o‘quvchilarni zamon bilan hamnafas holda o‘qitish;
- ✓ vaqtdan unumli holda foydalanish;
- ✓ nazariy bilimlarini amaliyotda qo‘llay olish ko‘nikmasini oshirish;
- ✓ raqamli resurslardan foydalanish.

Mazmuni:

Dastavval, ushbu dasturda paronimlar mavzusiga doir topshiriqlarni joylaymiz. Mavzuga doir quiz testlarni tuzib chiqamiz. So‘ng, dasturdagi 10 dan ortiq ko‘rinishdagi variantlar: pets, neon, comics, hearts, azure, space, primary, wooden desk, classic, video came, classroom, corkboard, clouds, indigo, magic library, spring, high readability, winter, jungle va boshqalar asosida ushbu usulni darslarimda qo‘llab kelmoqdaman. Yana bir afzalligi shundaki, ushbu savollarni faqat quiz emas, Spin the wheel, Flash cards, Open the box, Speaking cards usullarida ushbu dastur tayyor holiga keltiradi. Bu esa o‘quvchilarda takrorlanmas usullar orqali mavzuni qiziqarli va sifatli tarzda o‘qitishga yaqindan yordam beradi. Ushbu usulni 5-sinf ona tili darsligi 2-qismi 46-47-sahifalarda berilgan topshiriqlar asosida tayyorlangan variantini o‘quvchilarning onlayn guruhiga yoki telegramiga yuboramiz. Ular uyda ushbu mavzuga oid testlarni bajarib keladilar.

<https://share.google/UWMs7BHTW4L1iS9Dg>

“Paronimlar” mavzusig oid wordwalldagi test tahlilidan oldin o‘qituvchi paronimlar mavzusini keng tushuntiradi va misollar bilan izohlaydi.

Talaffuzi va yozilishi bir-biriga juda yaqin, lekin ma’nolari farqli bo‘lgan so‘zlarga paronimlar deyiladi. Masalan: yod-yot, bop-bob, xolos-xalos kabi

Paronimlar: Xiyla-hiyla, ta’na-tana, aro-oro

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Izohlari: makr, biroz, dashnom, gavda, orasida, pardoz

So‘ng platformadagi test natijalari tahlil qilinadi. Mavzuni mustahkamlash uchun yana “Arqon tortish” onlayn o‘yinidan foydalaniladi. Wordwall dasturida yaratilgan “Arqon tortish” o‘yini orqali berilgan topshiriqlar ham o‘quvchilarni jamoaviy yoki musobaqa tarzda bellashishga, faollikka, mavzuni qiziqish bilan o‘rganishga chorlaydi.

Wordwall dasturi ustozlar uchun eng zo‘r dasturlardan biri bo‘lib, barcha fan o‘qituvchilari undan oqilona foydalana olish imkoniyatiga ega. Qolaversa, har bir mavzuga oid slaydlar, qiziqarli topshiriqlar bazasini yaratish va to‘plashga muvaffaq bo‘ladi. Bu esa o‘z o‘rnida ustozni o‘z ustida ishlashga, darslarini sifatli va samarali tashkil etishga yordam beradi. Boshqa mavzularda ham ushbu dasturdan keng foydalanib kelmoqdaman.

Kutilayotgan natijalar:

- ✓ darsda faollik rivojlanadi;
- ✓ o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqi shakllantiriladi;
- ✓ diqqat va xotirasi rivojlantiriladi;
- ✓ fanlararo integratsiya-informatika-kompyuter savodxonligi oshadi;
- ✓ mavzu yuzasidan bilim, ko‘nikma va malakaga ega bo‘ladilar,

g‘oliblarni rag‘batlantirish orqali esa o‘quvchilarning darsga qiziqishi ortishiga erishiladi.

ADABIYOTLAR:

1.K. Mavlonova, S. Qo‘ldosheva, N. Hakimova, M. Siddiqov. Ona tili 5-sinf. I qism. Yangi nashr. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablari uchun darslik.-T.: “Novda Eduainment”, 2024, -144b.

2. K. Qosimova, S. Matchonov va boshqalarning ona tili ta‘limi metodikasiga oid ilmiy ishlari.

3.Tilshunoslik va pedagogika bo‘yicha ilmiy-metodik jurnallardagi maqolalar (masalan, "Til va adabiyot" jurnali).

4.kun.uz

5.gazeta.uz

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

O‘ZBEK XALQ ERTAKLARI VA ULARNING TARIXIY-TADRIJIY O‘RGANILISHI

Tursunova Navruza Ravshanovna

Navoiy Innovatsiyalar universiteti

Sho‘rchi kampusi Lingvistika:

O‘zbek tili yo‘nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek xalq og‘zaki ijodining eng qadimiy va ommabop janrlaridan biri bo‘lgan ertaklarning lisoniy va janriy xususiyatlari hamda ularning o‘zbek folklorshunosligida tarixiy-tadrijiy o‘rganilish bosqichlari tahlil qilingan. Ertaklarning to‘planishi, tizimlashtirilishi va ilmiy tadqiq etilishi jarayonlari XIX asrning ikkinchi yarmi, XX asr va mustaqillik davri manbalari asosida qiyosiy o‘rganilgan. Shuningdek, xalq ertaklari tilining bolalar nutqiy tafakkurini, estetik va ma’naviy dunyoqarashini shakllantirishdagi funksional ahamiyati lingvopoetik hamda didaktik jihatdan ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: folklore, o‘zbek xalq ertaklari, tarixiy-tadrijiy taraqqiyot, folklorshunoslik, to‘plash, tasnif, lisoniy xususiyat, didaktik funksiya.

Аннотация. В данной статье анализируются языковые и жанровые особенности узбекских народных сказок, являющихся одним из древнейших и популярнейших жанров устного народного творчества, а также историко-эволюционные этапы их изучения в узбекском фольклороведении. Процессы сбора, систематизации и научного исследования сказок сравнительно изучены на основе источников второй половины XIX века, XX века и периода независимости. Также лингвопоэтически и дидактически раскрыто функциональное значение языка народных сказок в формировании речевого мышления, эстетического и духовного мировоззрения детей.

Ключевые слова: фольклор, узбекские народные сказки, историко-эволюционное развитие, фольклористика, сбор, классификация, языковая особенность, дидактическая функция.

Abstract. This article analyzes the linguistic and generic characteristics of Uzbek folk tales, which are one of the oldest and most popular genres of oral folk art, alongside the historical-evolutionary stages of their study in Uzbek folkloristics. The processes of collection, systematization, and scientific research

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

of tales are comparatively studied based on sources from the second half of the 19th century, the 20th century, and the period of independence. Furthermore, the functional significance of the language of folk tales in shaping children's verbal continuous thinking, aesthetic and spiritual worldviews is revealed from linguo-poetic and didactic perspectives.

Keywords: folklore, Uzbek folk tales, historical-evolutionary development, folkloristics, collection, classification, linguistic feature, didactic function.

Kirish. Xalq og‘zaki ijodi har bir millatning o‘zligi, madaniy sivilizatsiyasi, falsafiy qarashlari va lisoniy tafakkur sarchashmalarini asrlar osha bezavol saqlab kelayotgan buyuk ma’naviy xazinadir. Ertak (matal, afsona) janri folklore tizimida o‘zining ko‘p asrlik tarixiy ildizlari, epik tuzilishi hamda xalq dunyoqarashini sodda va obrazli shaklda ifodalash imkoniyatlari bilan alohida ajralib turadi. O‘zbek xalq ertaklari asrlar davomida jonli so‘z san’ati sifatida avloddan avlodga o‘tib, milliy tilning giddatda boy leksik, frazeologik va stilistik qatlamlarini, onomastik tizimini o‘zida sof holda muhrlab kelgan beqiyos lisoniy yodgorlikdir.

Ertaklar faqatgina ko‘ngilochar yoki xayoliy syujetlar yig‘indisi bo‘lmay, balki o‘zida chuqur ijtimoiy-tarixiy reallikni, xalqning mifologik tasavvurlarini hamda pedagogik-didaktik ideallarini mujassamlashtiradi. Shu bois o‘zbek xalq ertaklarini to‘plash, ularning janriy tabiatini aniqlash, tasniflash va tarixiy-tadrijiy taraqqiyotini ilmiy jihatdan tadqiq etish folklorshunoslik hamda tilshunoslik fanlarining eng muhim fundamental vazifalaridan biri bo‘lib kelgan. Ertaklarning to‘planishi va tadqiq qilinishi tarixi uzoq davrlarga borib taqalsa-da, uning chinakam ilmiy va tizimli o‘rganilishi asosan XIX asrning ikkinchi yarmi hamda XX asr boshlaridan boshlab yangi sifat bosqichiga ko‘tarildi.

Mazkur tadqiqot ishida o‘zbek xalq ertaklarining lisoniy-estetik tabiati, ularning janriy turlari hamda o‘zbek ilmiy tafakkurida tarixiy-tadrijiy o‘rganilish bosqichlari, folklorshunos olimlarning bu boradagi ilmiy xulosalari matn lingvistikasi va qiyosiy-tarixiy metodlar doirasida atroflicha tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM VA METODOLOGIYA

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

O‘zbek folklorshunosligida xalq ertaklarini tadqiq etish va ilmiy o‘rganish jarayonini tarixiy izchillik nuqtayi nazaridan uchta yirik tadrijiy bosqichga ajratish mumkin. Professor H.Zarifov ta’kidlaganidek, xalq og‘zaki ijodi namunalarini yozib olish va ularni lingvistik hamda tekstologik tahlildan o‘tkazish millatning tarixiy nutqiy madaniyatini tiklashda birlamchi poydevor hisoblanadi [2, 38-b.].

Ertaklarning o‘rganilish tarixi quyidagi davrlarni qamrab oladi:

1. XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlaridagi dastlabki to‘planish bosqichi

Bu davrda o‘zbek xalq ertaklari asosan rus va g‘arb sharqshunoslari, sayyohlari hamda mahalliy ma’rifatparvarlar tomonidan epizodik tarzda yozib olindi va e’lon qilindi. V.Radlov, n.Ostroumov kabi tadqiqotchilar o‘zbek ertaklarining dastlabki namunalarini to‘plab, ularni turkiy tillarning jonli dialektlariga oid material sifatida nashr ettirdilar. Bu davrdagi to‘plamlar to‘liq ilmiy tasnifga ega bo‘lmasa-da, ertak matnlarini saqlab qolish va xalqaro miqyosda tanitishda muhim qadam bo‘ldi [1, 114-b.].

2. XX asr o‘rtalari – milliy folklorshunoslik maktabining shakllanishi va tizimli tadqiq etilish bosqichi

Bu davr o‘zbek folklorshunosligining oltin davri hisoblanadi. Hodi Zarifov, Mansur Afzalov, Buyuk Karimov, Zubayda Husainova, s.Sultonova kabi ulug‘ olimlarimiz tomonidan o‘zbek xalq ertaklarini ilmiy prinsiplar asosida tasniflash va ko‘p jildlik "O‘zbek xalq ertaklari" to‘plamlarini nashr etish ishlari boshlandi. M.Afzalov o‘zining ilmiy izlanishlarida o‘zbek xalq ertaklarini janriy xususiyatlariga ko‘ra ilk bor tizimli ravishda 3 ta katta guruhga ajratdi: afsonaviy-sehrli ertaklar; hayvonlar haqidagi ertaklar; hayotiy-maishiy (hajviy) ertaklar [3, 49-b.].

3. Mustaqillik davri – ertaklarni antropotsentrik va lingvopoetik yo‘nalishda o‘rganish bosqichi

Bugungi zamonaviy o‘zbek tilshunosligi va adabiyotshunosligida ertaklar matni lingvokognitiv, lingvokulturologik va lingvopoetik yondashuvlar asosida qayta tadqiq etilmoqda. Ertaklardagi xalqona arxaik so‘zlar, frazeologizmlar va dars davomida o‘quvchilarning mantiqiy hamda kreativ fikrlash qobiliyatini o‘stirishga xizmat qiladigan topshiriqlar yaratish funksiyalari faol

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi o‘rganilmoqda [5, 66-b.].

Quyidagi 1-jadvalda o‘zbek xalq ertaklarining asosiy janriy guruhlari, ularning lisoniy-kompozitsion belgilari hamda tarixiy-tadrijiy o‘rganilish jarayonida aniqlangan ilmiy o‘rni muayyan misollar bilan tizimlashtirilgan:

1-jadval. O‘zbek xalq ertaklarining janriy-lisoniy tabiati va tadrijiy tasnifi

Ertak janrining turi	Lisoniy kompozitsion xususiyatlari	Xarakterli obrazlar va leksika	Tadrijiy bosqichlarda o‘rganilishi va ilmiy o‘rni
Sehrli-afsonaviy ertaklar	Mifologik elementlar, an’anaviy boshlanma ("Bir bor ekan...") va barqaror formulalar faol qo‘llaniladi.	Uchar gilam, Semurg‘, dev, ajdarho, sehrli uzuk	XIX-XX asrlarda mifologik ildizlari, ramziy ma’nolari (Z.Husainova tomonidan) keng ochib berilgan.
Hayvonlar haqidagi ertaklar	Allegorik (ko‘chma) xarakterga ega. Hayvonlar nutqi orqali insoniy xislat va nuqsonlar onomastik shaklda tasvirlanadi.	Ayyor tulki, Bo‘ri, Sher, Aqlli qushlar	Didaktik-pedagogik imkoniyatlari va qadimgi totemistik qarashlar kesimida (H.Zarifov maktabi) o‘rganilgan.
Hayotiy-maishiy ertaklar	Realistik hayot ko‘rinishlari, xalqona sodda nutq, frazeologizmlar va kollokvializmlar giddatda	Kachal, Afandi, Zumrad va Qimmat, kambag‘al yigit	XX asrning ikkinchi yarmi va bugungi kunda sotsiolingvistik hamda lingvopoetik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

	yuqori miqdorda uchraydi.		aspektida (M.Afzalov) tahlil etilgan.
--	---------------------------	--	---------------------------------------

O‘tkazilgan tadrijiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ertaklar matni ona tili o‘qitish metodikasida bolalarning til boyligini va estetik tafakkurini rivojlantiruvchi eng kuchli ma’naviy omildir. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ertak matnlari asosida yaratilgan interaktiv o‘yinlar, krossvordlar va "Zakovat sandiqchasi" formatidagi mantiqiy topshiriqlar dars samoradorligini keskin oshiradi. Ertaklar tilidagi sirlilik va soddalik o‘zaro uyg‘unlashib, bolaning lisoniy kompetensiyasini shakllantiradi [4, 92-b.].

Xulosa. O‘zbek xalq ertaklari va ularning tarixiy-tadrijiy o‘rganilishi borasidagi ilmiy izlanishlar quyidagi fundamental xulosalarni beradi:

Birinchidan, o‘zbek xalq ertaklari shunchaki og‘zaki hikoyalar majmuasi bo‘lmay, balki o‘zbek xalqining milliy madaniyati, etno-psixologiyasi va sof jonli til materiallarini asrlar osha saqlab kelayotgan mukammal matniy-lisoniy tizimdir.

Ikkinchidan, o‘zbek folklorshunosligida ertaklarning o‘rganilishi oddiy to‘plash bosqichidan boshlanib (XIX asr), tizimli janriy guruhlash (XX asr) va nihoyat, bugungi kunda kognitiv-lingvopoetik (mustaqillik davri) tahlil paradigmasigacha bo‘lgan yuksak tadrijiy rivojlanish yo‘lini bosib o‘tdi.

Uchinchidan, ertaklar o‘zining boy semantik jozibasi, obrazlilik va chuqur didaktik xarakteri tufayli zamonaviy ta’lim tizimida boshlang‘ich va oliy ta’lim talabalari uchun kreativ fikrlash hamda interaktiv ta’lim metodlarini joriy etishda beqiyos manba bo‘lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Imomov K. O‘zbek xalq prozasining poetikasi. – Toshkent: Fan, 1981. – 164 b.
2. Zarifov H. Folklorshunoslik ko‘rinishlari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1974. – 120 b.
3. Afzalov M. O‘zbek xalq ertaklari haqida. – Toshkent: Fan, 1964. – 156 b.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

4. Lapasov J. Badiiy matnning lisoniy tahlili. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995. – 112 b.

5. Jo‘rayev M. O‘zbek mifologiyasi va folklor poetikasi muammolari. – Toshkent: Fan, 2009. – 188

MAHALLA VA MAKTAB HAMKORLIGI YURT KELAJAGI.

Davronov Kozimjon

Xo‘jaobod tumani Mustahkam MFY

Yoshlar yetakchisi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada yurtimizda yaratilayotgan imkoniyatlardan foydalanayotgan yoshlar va ularing yutug‘lari haqida ma’lumotlar mavjud mahalla va maktab hamkorligi yoshlarni ma’naviy madaniy tadbirlar vatanimiz miqyosida olib borilayotgan ishlar va farmoyishlar ularning bajarilishiga alohida e’tibor qaratilgan.

Abstract: This article contains information about young people taking advantage of the opportunities created in our country and their achievements. Special attention is paid to the implementation of spiritual and cultural activities of young people, neighborhood and school cooperation, and the work and decrees carried out at the level of our country.

Kalit so‘zlari: Vatan, yoshlar, mahalla, qonun ,tanlovlar

Keywords: Homeland, youth, neighborhood, law, elections.

A. Avloniyning: " Tarbiya biz uchun yo hayot , yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir" iborasi oila ,maktab ,mahalla tamoyiliga aylanishiga erishildi. Hozirgi kunda bolalarning tarbiyasiga mahalla, jamoatchilik juda katta yordam ko'rsatmoqda. Jamoatchilikda yosh bolalarni tadbiriq etish, sinfdan tashqari ishlar, tashkilotchilik bilan shug'ullantirish maqsadga muvofiq. Mahallaning yana foydali tomoni bu o'quvchilarni dasrdan tashqari vaqtlarida tarbiyasi qiyin bo'lgan o'smirlarni tarbiyalash va bolalar bilan yashash joylarida sport va madaniy ishlar olib borishdir Zero," Kelajak bugundan boshlanadi. Hozir tarbiya masalasiga e'tibor berilmasa , kelajak boy beriladi." degan edi I. Karimov. Haqiqatdan ham tarbiya bo'lmasa ta'lim bo'lmaydi.Ta'lim bo'lmasa agar kelajagimiz boy beriladi. Shuni aytishim mumkinki, kelajak yoshlarimiz har tomonlama yetuk, barkamol bo'lishi uchun tarbiyaga e'tibor qaratishimiz lozim. Tarbiya jarayonini raqamlar orqali ifodalasak, tarbiyani 1- o'ringa qo'yib uni 1- raqami qilib tanlab olaylik, endi uni

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ortiga qancha ko‘p nol qo‘ysak u son shunchalik kattalashadi ya‘ni insonning yaxshi hislatlari ortib boradi, lekin birgina bir raqamini olib tashlash bu sonning qiymatini butunlay o‘zgartirib 0 qilib ma‘no anglatmay qo‘yadi. Bundan ko‘rinib turibdiki tarbiyasiz inson hech kimga aylanib qolgandik go‘yo. Demak , insonni inson qilib turadigan , uning libosi bu tarbiyadir Prezidentimiz amalga oshirilayotgan hech kimdan kam bo‘lmagan, yuksak ma‘naviyatli avlodni voyaga yetkazish yo‘lidagi keng ko‘lamli ishlarda oila, mahalla va ta‘lim muassasalari hamkorligining ahamiyati kattadir. Ta‘lim va tarbiyaning uyg‘unlikda olib borilishi mustaqil fikrli, barkamol yoshlarni ulg‘aytirishda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Bugun eng katta orzular ushalmoqda. Maktab va mahalla o‘rtasidagi hamkorlik yaxshi natija bermoqda.

“O‘zbekiston — 2030” strategiyasida belgilangan keng ko‘lamli islohotlarni 2024 yilda samarali amalga oshirish, xalqimizning kundalik hayotida ijobiy o‘zgarishlarga erishish bo‘yicha tizimli harakatlarni izchil davom ettirish, «yashil iqtisodiyot» tamoyillariga asoslangan yuqori iqtisodiy o‘sish sur‘atlarini ta‘minlash, ekologik holatni yaxshilash, suv va boshqa tabiiy resurslardan unumli foydalanish standartlarini keng joriy qilish hamda xalq manfaatlariga yo‘naltirilgan boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish maqsadida: iste‘dodli va iqtidorli yoshlar Mahallalarda yoshlar bilan ishlash masalalarini muvofiqlashtirish bo‘yicha respublika komissiyasi qarori bilan «Yoshlar balansi» asosida vazirlik va idoralar, mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari, davlat ishtirokidagi korxona va tashkilotlar hamda oliy ta‘lim tashkilotlari rahbarlariga biriktirilishi belgilanib berildi. Yoshlarning salohiyati, iste‘dodi va tashabbuslarini to‘laqonli ro‘yobga chiqarish maqsadida “Besh tashabbus olimpiadasi” doirasida: ta‘lim muassasalari, korxona va tashkilotlar tizimida mukofot jamg‘armasi 600 million so‘m miqdorida xorijiy tillar (“Ibrat farzandlari”) bo‘yicha tanlovlar, kibersport musobaqalari va “Zakovat” intellektual o‘yinlari yuqori saviyada tashkil etilishi; Yoshlar ishlari agentligi, Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi, Iqtisodiyot va moliya vazirligining ekologiya, sog‘lom turmushni targ‘ib qilish kabi ijtimoiy ahamiyatga molik 100 ta volontyorlik loyihalari bo‘yicha Yoshlar o‘rtasida tadbirkorlikni keng ommalashtirish va biznes bilan shug‘ullanishga qo‘shimcha imkoniyatlarni yaratish maqsadida: - 7 - a) oilaviy tadbirkorlik dasturi doirasida ajratilayotgan kreditlarning kamida 40 foizi yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishga yo‘naltirilishi; b) 2024 yil 1 iyundan boshlab quyidagilarni nazarda tutuvchi “Yosh tadbirkor” tanlovlarini o‘tkazish amaliyoti

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

yo‘lga qo‘yilishi: 5. 2024 yil 1 martdan boshlab “Har bir mahalladan ikki nafar dasturchi” dasturi joriy etilishi belgilab berildi.

Joylardagi muammolarni mahallabay aniqlash va bartaraf etish, xususan, hududlarda “Obod qishloq” va “Obod mahalla” dasturlari ijrosini ta’minlash maqsadida Mahalla va oilani qo‘llab-quvvatlash vazirligi hamda uning hududiy bo‘linmalari mas’ul xodimlaridan iborat Ishchi guruhlar tuzilgan. Mazkur amaliyot natijasida joylardagi odamlarni qiynayotgan ko‘plab ijtimoiy muammolar hal etilmoqda. mahalla va maktab hamkorligi va o‘ziga xos yonalishlardan biridir. Bugun respublika miqyosida yoshlar bilan ishlash ularning bosh vaqtlarining unimli va mazmunli o‘tkazish maqsadida ko‘plab ko‘ngilochar tadbirlar o‘t o‘tkazish maqsadida Xususan, o‘tkan yillar davomida Ishchi guruhlar tomonidan yurtimizdagi murakkab vaziyatdagi mahallalarning ichki yo‘llari, ichimlik suvi va elektr ta’minoti, irrigatsiya tarmog‘ini yaxshilash bo‘yicha tizimli ishlar olib borilmoqda. Mamalakatimizda yoshlarni qo‘llab - quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash maqsadida bir qancha davlat dasturlari ishlab chiqilgan. Unga ko‘ra mahallalarda ayollar tadbirkorligini tashkil etish va rivojlantirish, extiyojmand oilalarda yashovchi xotin-qizlarni ish o‘rinlar bilan ta’minlash kabi masalalar atroflicha ko‘rib chiqilib, hattoki xotin-qizlarning oliy ta’limga jalb etish masalasida ham ijobiy o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. O‘tgan davr mobaynida mahalla institutining jamiyat hayotidagi rolini mustahkamlash va moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirish borasida keng ko‘lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, aholi muammolarini aniqlash va hal etish tizimi takomillashtirilib, mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta’minlash va kambag‘allikni qisqartirish masalalari bo‘yicha tuman (shahar) hokimining yordamchisi, mahalladagi yoshlar yetakchisi, xotin-qizlar faoli, profilaktika inspektori, davlat soliq inspektori va ijtimoiy xizmat xodimlarining hamkorlikdagi faoliyati yo‘lga qo‘yildi hamda ularning vazifalari belgilab berildi. Shiddat bilan o‘zgarib borayotgan bugungi davrda jamiyat ishlarini boshqarishda fuqarolarning o‘zini-o‘zi boshqarish organlari hamda davlat organlarining hamkorligini mustahkamlash, ularning faoliyatini yanada kuchaytirish uchun qo‘shimcha shart-sharoitlar yaratish zarurligi talab etilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mahalla institutining jamiyatdagi rolini tubdan oshirish va uning aholi muammolarini hal etishda birinchi bo‘g‘in sifatida ishlashini ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlar

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

to‘g‘risida” 2023-yil 21-dekabrda PF-209-son Farmonida [2] hamda “O‘zbekiston mahallalari uyushmasi faoliyatini yo‘lga qo‘yish va mahallalarda boshqaruv tizimini takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2023-yil 21-dekabrda PQ-402-son qarori [3] ijrosini ta‘minlash, shuningdek, “Mahalla yettiligi” faoliyatini samarali tashkil etish va uning a‘zolari o‘rtasida samarali hamkorlikni ta‘minlash maqsadida Mahallabay ishlashga mas‘ul bo‘lgan shaxslar faoliyati va hamkorligini samarali ta‘minlash hamda mahalla yettiligi faoliyatini samarali tashkil etish to‘g‘risida chora-tadbirlar ishlab chiqildi. Shu o‘rinda mahalla yettiligi o‘zi nima unga kimlar mas‘ul ekanligi haqida to‘xtalib o‘tsam.

-mahalla raisi -ehtiyojmand oilalarga uy-joyini yaxshilashga ko‘maklashish;

-hokim yordamchisi-ishsizlarga ish topishga ko‘maklashish

-yoshlar yetakchisi- yoshlarni sport, musiqa va to‘garaklarga jalb etish-xotin-qizlar faoli-ayollarni tadbirkorlik, ksanachilik, hunarmandchilikka jalb qilish

-Profilaktika inspektori mahallada huquqbuzarliklarni oldini olish, jamoat tartibini saqlash va xavfsizlik muhitiga bo‘lgan huquqlarini amalga oshirishda ko‘maklashish

- soliq xodimi- mahalladagi imkoniyatlarni ishga solib, soliq bazasini kengaytirish, tadbirkorlik faoliyatini hamdao‘zini-o‘zi band qilganlarga kichik biznes toifasiga o‘tishga ko‘maklashish

-ijtimoiy xodim-yolg‘iz keksa, nogiron va boshqa muhtojlarga ijtimoiy xizmat ko‘rsatish kabi aniq vazifalar bilan shug‘ullanish [4].

Mahalla-davlatimizning eng katta zamini. Yurtimizda keyingi yillarda Prezidentimiz tashabbusi bilan mahalla institutining jamiyatdagi mavqei tubdan oshirildi, maqomi mustahkamlanib, vakolatlari kengaytirildi. Uning axoli muammolarini hal etishda birinchi bo‘g‘in sifatida ishlashi ta‘minlandi. Axoli muammolarini mahallaning o‘zida hal etishda hamda “yettilik” faoliyatini samarali tashkil qilishda mahallada yagona siyosatni yuritish maqsadida O‘zbekiston mahallalar uyushmasi tashkil qilindi. Uyushmaga mahalladagi yettilik a‘zolarini birlashtirish, muofiqlashtirish va yo‘naltirish vazifalari yuklatildi. Uyushma oldida mahallani xalq bilan davlat o‘rtasidagi ko‘prik vazifasini amalga oshiruvchi xalqchil tuzulmaga aylantirish, mahallani davlat

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

boshqaruvining eng quyi, islohatlarning markazi va hal qiluvchi bo‘g‘ini deb ataymiz. Bu yerda mahallani faqat ijrochi bo‘g‘in sifatida tushunmaslik kerak. Qachonki mahalla faol bo‘lsa, o‘zining buguni va ertasi uchun yonib yashasa, axolining dardu tashvishlariga sherik, farovon hayoti uchun daxldor deb his qilsa, ko‘zlangan maqsadga erishish mumkin. Shu o‘rinda Prezidentimiz qaroriga ko‘ra “Kambag‘allikdan farovonlik sari” dasturi doirasida mamlakatimizda bir qancha ishlar amalga oshirilyapti. Eng og‘ir axvoldagi 1000 ta mahalla tanlanib, ro‘yxati shakllantirildi. Ularni infratuzilmasini yaxshilash dasturi tasdiqlandi. Bu jarayonda maskur mahallalarda tomorqa yerlarini sug‘orishni yaxshilash yoki ularda elektr energiyasi barqaror yetkazib berilishini ta‘minlash, internet sifatini oshirish, ichki yo‘llarni ta‘minlash va boshqa infratuzilmani yaxshilash maqsadida jami 3,2 trillion so‘m mablag‘ ajratildi. Tadbirkorlik faoliyati va aholining barcha qatlamlariga yashash va dam olish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida tuman va shaharlarda jadal kompleks rivojlantirish, shu jumladan, ularda kamida bittadan mahallada “yashil mahalla” loyihalarni amalga oshirishni nazarda tutuvchi dasturlar tasdiqlandi. Belgilangan tuman va shaharlarda yuqori iqtisodiy o‘ssishga turtki beruvchi ijtimoiy va infratuzilma loyihalari uchundavlat budjetidan 2025-yilda 1 trillion so‘m mablag‘ ajratildi. Aholini tadbirkorlikka jalb qilish hamda kambag‘al oilalar restriga kiritilgan kiritilgan oilalar a‘zolarining bandligini ta‘minlagan tadbirkorlarni moliyaviy- qo‘llab-quvvatlash uchun oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish, “Biznesga birinchi qadam” dasturlari ishlab chiqildi. Kambag‘al oilalar yagona savolnoma asosida baholandi va ularning ijtimoiy partreti shakllantirildi.

-ijtimoiy hodim va hokim yordamchisi ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish, sog‘liqni saqlash, uy-joy, bandlik, ta‘lim, xulq-atvor yo‘nalishlarini qamrab oluvchi oilani kambag‘allikdan chiqarish bo‘yicha individual rejani ishlab chiqdi.

-kambag‘al oilalarga-daromadli mehnat faoliyati bilan band qilish va tadbirkorlikka jalb qilish yo‘nalishida hokim yordamchisi, ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish, sog‘liqni saqlash va ta‘lim yo‘nalishlarida-ijtimoiy hodim hamrohlik qiladi[5].

Mahalla raislari, faollari va nuroniyalar hamda ko‘chaboshilar har kuni ko‘chama-ko‘cha yurib har bir honadon va oilalarda tomorqaga ekin ekish, uy-joyda shinam va fayzli muhit yaratish, tozalikni saqlash, tog‘ri ovqatlanish,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

piyoda yurish vazaratli odatlardan voz kechish bo‘yicha faol targ‘ibot va tashviqot olib boradi.

Farzandlarini bolalikdan boshlab kitobxonlikka mehr uyg‘otish, ularni xorijiy tillar, kasb-xunar va san‘atga o‘rgatish, ayoli va qizini o‘qishi va ishlashi uchun sharoit yaratish-muhim hayotiy vazifa, degan qarashni shakllantirdi. O‘z oldiga katta maqsadlar qo‘yib, ularga halol mehnat, doimiy izlanish va shijoat orqali erishishga intilib yashashni kundalik hayot tarziga aylantirishga ko‘maklashadi. Shuningdek, ular mahallalarga biriktirilgan tijorat banklari va boshqa mas‘ullardan mahalladagi vazifalarning to‘liq bajarilishini talab qiladi, kambag‘al oilalarni ijtimoiy shartnomadagi o‘z majburiyatlariaga mas‘uliyat bilan amal qilishi ustidan jamoatchilik nazoratini o‘rnatadi “Yetilik” tizimi ishga tushgach, mahallalardagi barcha masalalar uyma-uy yurib, har bir honadon hayotini o‘rgangan holda hal etilishiga imkon yaratildi. Shu maqsadda aholi kayfiyatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatuvchi muammolarni bararf etish bo‘yicha “Yo‘l xaritalari” mahallalar “Ombor kitobi” ishlab chiqildi. Bandlik dasturi tayyorlanib, 25 ta yo‘nalsih va 40 ta ko‘rsatkich asosida 9452 ta mahalla, 208 ta tuman(shahar) 14 ta hudud hamda Respublika balanisi shakllantirildi.[6]

Xulosa o‘rnida shu yurt tayanchi bo‘lgan yoshlarni qo‘llab –quvvatlash ularni jamiyatimiz uchun kerakli inson sifatida tarbiyalash. Mustaqil O‘zbekiston respublikasi uchun munosib farzand bo‘lishga eng asosiysi yetuk kadrlar bo‘lishga qo‘limizdan kelgancha harakat qilmoqdamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1.O‘zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi. Rasmiy nashr. – Toshkent, “O‘zbekiston”, 2023 yil. -80 b.

2.“Yangi O‘zbekiston strategiyasi 2022-2026” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-son Farmoni Lex.uz. 2022.

3.O‘zbekiston Respublikasining qonuni. Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida. Toshkent sh., 2017-yil 3-yanvar, O‘RQ-419-son.34-modda.

4. <https://uz.wikipedia.org>

5.<https://naqshband.uz>

6. <https://innoworld.net/index.php/zifin/article/view/122>

7.Yoshlarda huquqiy madaniyatni shakllantirish yo‘lida ilg‘or pedagogik texnologiyalarning ahamiyati. (2025). Zamonaviy ilm-fan va innovatsiyalar nazariyasi , 2(1), 16-18. <https://innoworld.net/index.php/zifin/article/view/247>

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

8. Yoshlarni umuminsoniy prinsiplar asosida tarbiyalashda Navoiy merosining o‘rni. (2025). Zamonaviy ilm-fan va innovatsiyalar nazariyasi, 2(1), 1922. <https://innoworld.net/index.php/zifin/article/view/249>

“BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QISH DARSLARIDA XALQ OG‘ZAKI IJODI NAMUNALARI ASOSIDAGI DIDAKTIK O‘YINLAR VOSITASIDA KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH”

Matmusayeva Nodira Mamirovna

“University of economics and pedagogy” NOTM pedagogika fakulteti
o‘qituvchisi f.f.f.d (PhD) v/b dotsent

Qosimova Irodaxon Baxodir qizi

“University of economics and pedagogy” notm pedagogika fakulteti
Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 4-bosqich 51-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida xalq og‘zaki ijodi namunalari (ertak, topishmoq, maqollar) negizida didaktik o‘yinlarni loyihalash va ular vositasida o‘quvchilarning kreativ (ijodiy) fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari yoritilgan. XXI asr ko‘nikmalaridan biri bo‘lgan kreativlikni shakllantirishda an‘anaviy matn o‘qish metodlaridan voz kechib, interfaol o‘yin texnologiyalarini qo‘llashning metodik tizimi taklif etilgan. Maqolada amaliy dars jarayonlarida qo‘llash mumkin bo‘lgan o‘yinlar namunalari va ularning pedagogik samaradorligi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta‘lim, xalq og‘zaki ijodi, didaktik o‘yin, kreativ fikrlash, XXI asr ko‘nikmalari, ertak, topishmoq, metodika.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы проектирования дидактических игр на основе образцов устного народного творчества (сказок, загадок, пословиц) на уроках чтения в начальных классах и развитие с их помощью навыков креативного (творческого) мышления учащихся. В целях формирования креативности как одного из ключевых навыков XXI века предлагается методическая система применения интерактивных игровых технологий взамен традиционных методов чтения текстов. В статье проанализированы примеры игр, которые могут быть использованы в практическом учебном процессе, а также дана оценка их педагогической эффективности.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ключевые слова: начальное образование, устное народное творчество, дидактическая игра, креативное мышление, навыки XXI века, сказка, загадка, методика.

Abstract: This article examines the design of didactic games based on folklore materials (fairy tales, riddles, proverbs) in primary school reading classes and their role in developing students' creative thinking skills. In order to foster creativity, which is one of the essential 21st-century skills, a methodological system utilizing interactive game technologies is proposed as an alternative to traditional textual reading methods. Furthermore, the article provides specific examples of educational games applicable to practical classroom settings and analyzes their pedagogical effectiveness.

Keywords: primary education, oral folk art, folklore, didactic game, creative thinking, 21st-century skills, fairy tale, riddle, methodology.

KIRISH

Zamonaviy pedagogika fani va uzluksiz ta'lim amaliyotida kechayotgan global transformatsiya jarayonlari boshlang'ich ta'lim mazmunini tubdan isloh qilishni, xususan, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning intellektual salohiyatini shakllantirishga doir yondashuvlarni konseptual jihatdan qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Bugungi shiddatli axborotlashgan jamiyat sharoitida ta'lim tizimi oldida turgan fundamental vazifa o'quvchilarga faqatgina statik xarakterga ega bo'lgan tayyor ilmiy bilimlarni berish, ularni mexanik xotirlashga o'rgatishdan iborat bo'lmay, balki fanning ijtimoiy-gumanitar paradigmasi vositasida bolalarda mustaqil hayotiy pozitsiya, ijodiy va kreativ fikrlash arxitektonikasini tizimli barpo etishdan iboratdir. Binobarin, jahon ta'lim makonida alohida urg'u berilayotgan, shaxsning kelgusi sotsializatsiyasini ta'minlovchi zamonaviy pedagogik konseptlar, xususan, "XXI asr ko'nikmalari" (mashhur "4C" modeli: kreativlik, tanqidiy tafakkur, kommunikativlik va kollaboratsiya) bugungi kunning eng dolzarb pedagogik imperatividir. Respublika miqyosida joriy etilgan va pedagogik modernizatsiyaning asosi hisoblangan Milliy o'quv dasturining bosh strategik maqsad-vazifalari ham aynan maktab ostonasiga qadam qo'ygan kichik yoshdagi talabalarda nostandart fikrlash konstruksiyalarini shakllantirish, muammoli vaziyatlarda optimal yechimlarni mustaqil modellashtirish hamda individual ijodkorlik potensialini tarbiyalashga qaratilgandir.

Boshlang'ich sinf yoshidagi o'quvchilarning psixofiziologik va yosh davrlari rivojlanish qonuniyatlariga ko'ra, ularning dunyoni anglash va informatsiyani

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qabul qilish arxetipi bevosita hissiy idrok etish, vizuallashtirish hamda o‘yin faoliyati bilan uzviy bog‘liqdir [1]. Aynan shu bosqichda bolaning dunyoqarashi shakllana boshlaydi va undagi ijodiy reflekslarni uyg‘otish metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil etilgan dars jarayonini talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida milliy mentalitetimiz, madaniy kodimiz va ona tilimizning bitmas-tuganmas boy xazinasini hisoblangan xalq og‘zaki ijodi (folklor) namunalarini an‘anaviy, ya‘ni shunchaki reproduktiv o‘qish, passiv eshitish yoki quruq yodlash shaklida o‘rgatish zamonaviy metodik prinsiplarga ham, respublika ilmiy-amaliy konferensiyasining to‘rtinchi sho‘basida qo‘yilgan maqsadlarga ham mos kelmaydi. Zero, folklor materiallari o‘z tabiati va gnoseologik asosiga ko‘ra, bolaning badiiy tasavvurini, estetik hissiyatini va ijodiy fantaziyasini harakatga keltiruvchi qudratli pedagogik instrument hisoblanadi [2].

Mavjud didaktik ziddiyatlarni bartaraf etish hamda kichik maktab yoshidagi bolalarda kreativ tafakkur usullarini shakllantirish uchun folklor materiallarini (ertaklar, topishmoqlar, maqollar, loflar va matallarni) zamonaviy interfaol o‘yin texnologiyalari, xususan, rivojlantiruvchi didaktik o‘yinlar bilan sintez qilish metodologik jihatdan dolzarb ahamiyat kasb etadi. Didaktik o‘yinlar ta‘limiy va tarbiyaviy maqsadlarni o‘yin komponentlari asosiga ko‘chirgan holda, o‘quvchini darsning passiv ob‘ektidan faol sub‘ektiga aylantiradi. Folklor syujetlarining sirli, metaforik va muammoli xarakteri didaktik o‘yin qoidalarini bilan integratsiya qilinganda, o‘qish darsining samaradorligi va intensivligi keskin ortadi. Eng asosiysi, ushbu metodik yondashuv o‘quvchining ichki kreativ salohiyatini, ya‘ni fikr ravonligi, originallik, moslanuvchanlik va konvergent hamda divergent fikrlash qobiliyatlarini tabiatga muvofiqlik prinsipi asosida uyg‘otish va rivojlantirish imkonini beradi [3]. Shunday qilib, xalq og‘zaki ijodi namunalari negizida didaktik o‘yinlarni loyihalash hamda ulardan dars jarayonida tizimli foydalanish metodikasini takomillashtirish bugungi boshlang‘ich ta‘lim metodikasining strategik vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Xalq og‘zaki ijodi namunalarining universal pedagogik va sotsiomadaniy fenomen sifatidagi tabiati, ularning boshlang‘ich sinf o‘quvchilari nutq arxitektonikasini, lingvistik kompetensiyalarini, ma‘naviy-axloqiy qadriyatlarini hamda kognitiv jarayonlarini o‘stirishdagi o‘rni va ahamiyati yuzasidan jahon va mamlakatimiz pedagogika fanida salmoqli nazariy-amaliy tadqiqotlar bazasi shakllangan. Xususan, pedagogika fani asoschilaridan biri K.D.Ushinskiy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

o‘zining fundamental qarashlarida xalq folklorini “xalq pedagogikasining ilk, eng mukammal va tengsiz namunasi” deya e’tirof etib, ona tili ta’limini aynan milliy og‘zaki ijod materiallariga tayangan holda qurish lozimligini ilmiy jihatdan asoslab bergan edi. G‘arb va yaqin xorij pedagogik psixologiyasida kichik maktab yoshidagi bolalarning ijodiy (kreativ) tafakkur xususiyatlari, ularning dars jarayonidagi o‘yin faoliyati va tafakkur dinamikasi J.Piage, L.Vigotskiy kabi olimlarning tadqiqotlarida o‘z aksini topgan bo‘lib, ular bolalikdagi har qanday kreativ faollik negizida simvolik o‘yinlar va ramziy xalq syujetlari yotishini isbotlaganlar.

O‘zbekiston metodika fanida ham boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida folklor materiallaridan foydalanishning boy an‘analari mavjud. T.G‘afforova, K.Qosimova, S.Matchonov, Sh.Sariyev kabi yetakchi metodist-olimlar o‘zlarining ilmiy izlanishlari va yaratgan darslik majmualarida ertak, maqol, topishmoq va tezaytishlarning didaktik imkoniyatlarini, ularning kichik yoshdagi o‘quvchilar lug‘at boyligini oshirish hamda mantiqiy fikrlash samaradorligini ta’minlashdagi funksional xususiyatlarini atroflicha tahlil qilganlar [4]. Ushbu tadqiqotlarda folklor matnlari asosan axloqiy tarbiya vositasi va lingvistik mashqlar bazasi sifatida baholanib kelindi.

Biroq, bugungi kunning globallashuv va innovatsion ta’lim kontekstida xalq og‘zaki ijodi namunalarini an‘anaviy akademik doiradan olib chiqib, ularni bevosita o‘quvchilarning kreativligini (ijodiy va nostandart tafakkurini) rivojlantiruvchi transformatsion didaktik o‘yinlar simulyatsiyasiga aylantirish masalasi metodik jihatdan yaxlit tizimga solinmagan hamda monografik darajada tadqiq etilmagan. Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, aksariyat hollarda o‘yinlar faqat darsning dam olish daqiqasi yoki diqqatni jamlash vositasi sifatidagina qo‘llanilib, ularning kognitiv-kreativ funksiyasiga yetarlicha baho berilmayapti. Bugungi zamonaviy axborot makonida voyaga yetayotgan boshlang‘ich sinf o‘quvchisi ertak qahramonining yoki muammoli syujetning shunchaki passiv eshituvchisi, tashqi kuzatuvchisi pozitsiyasida qolmasligi kerak. U metodik jihatdan modellashtirilgan maxsus didaktik o‘yinlar tizimi orqali dars jarayonining faol interfaol ishtirokchisiga, qahramonlar taqdirini qayta loyihalaydigan va muammolarga original yechim topadigan mustaqil ijodkor (kreator) sub‘ektiga aylanishi zarur. Aynan mana shu metodologik bo‘shliqni to‘ldirish va an‘anaviy folklor materiallarini didaktik o‘yinlar yordamida kreativ rivojlantiruvchi funktsiya bilan boyitish ushbu tadqiqotimizning zaruriyatini belgilab beradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotning metodologik asosi va empirik bazasini shakllantirish maqsadida, umumiy o‘rta ta’lim muassasalarining boshlang‘ich sinf (1-4-sinflar) o‘qish savodxonligi darsliklarining amaldagi o‘quv dasturlari hamda ulardagi xalq og‘zaki ijodi bo‘limlariga tegishli matnlar majmuasi konseptual, tizimli va qiyosiy-pedagogik tahlildan o‘tkazildi. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning intellektual faoliyatida ijodiy (kreativ) fikrlash ko‘nikmalarini empirik o‘lchash, ularning dinamikasini monitoring qilish va pedagogik transformatsiya samaradorligini baholash jarayonida jahon psixologiya hamda pedagogika fanida tan olingan J.Gilford hamda E.Torrensning ijodiy tafakkur va kreativlik nazariyalariga tayanildi. [5] Mazkur konseptual yondashuv doirasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativlik darajasini aniqlashning fundamental mezonlari va indikatorlari sifatida fikrning ravonligi (assotsiatsiyalar tezligi va lingvistik moslanuvchanlik), originallik (stereotiplardan xoli bo‘lgan o‘ziga xos va nostandart g‘oyalarni ilgari surish) hamda tasavvur boyligi (mavhum obrazlarni vizuallashtirish hamda metaforik qayta ishlash qobiliyati) belgilab olindi.

Tadqiqot ssenariysini shakllantirishda qiyosiy-pedagogik hamda tajriba-sinov metodlaridan keng foydalanildi. Xususan, an’anaviy metodikaga asoslangan dars o‘tish tizimi (ya’ni folklor materiallarini faqat reproduktiv tahlil qilish) bilan xalq og‘zaki ijodi namunalari negizida ishlab chiqilgan mualliflik didaktik o‘yinlar tizimidan foydalanish metodlarining samaradorlik ko‘rsatkichlari solishtirildi. Eksperimental dars jarayonlarida o‘quvchilarning kognitiv va emotsional reaksiyalari pedagogik kuzatuv usullari yordamida qayd etib borildi. Shuningdek, xalq og‘zaki ijodi matnlari ustida ishlash jarayonida bolalarda muammoli vaziyatlarni hal qilish (problem-solving) va evristik yechimlar topish ko‘nikmalarini rivojlantirish darajasini aniqlash maqsadida sifat va miqdoriy ko‘rsatkichlarni modellashtirish prinsiplari qo‘llanildi. Ushbu metodologik yondashuv didaktik o‘yinlarning shunchaki ko‘ngilochar xarakterda emas, balki aniq o‘lchanadigan ta’limiy-rivojlantiruvchi funksiyaga ega ekanligini ilmiy jihatdan kafolatlaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida multimediali axborot oqimi sharoitida ta’lim olayotgan o‘quvchilarning intellektual va ijodiy arxitektonikasini rivojlantirish an’anaviy dars modellaridan voz kechishni taqozo etadi. Milliy og‘zaki ijodning sinkretik tabiatidan kelib chiqqan holda,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ertaklar, topishmoqlar, maqollar va tezaytishlar kabi janrlarni didaktik tizimga integratsiya qilish kichik maktab yoshidagi bolalarda kognitiv moslanuvchanlikni ta‘minlaydi. Mazkur jarayonda folklor materiallari shunchaki axborot manbai emas, balki evristik faoliyatni harakatga keltiruvchi katalizator vazifasini o‘taydi. O‘tkazilgan tadqiqotlar va metodik modellash natijasida boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida xalq folklori negizida kreativ (ijodiy) tafakkurni o‘stiruvchi didaktik o‘yinlarni tizimlashtirish va ularning funksional tuzilmasini shakllantirish maqsadga muvofiqligi aniqlandi. Ushbu tizimli yondashuv ta‘lim oluvchida sub‘ekt-sub‘ekt munosabatlarini shakllantirish orqali nostandart yechimlarni loyihalash imkonini beradi [6].

Didaktik o‘yinlar vositasida kreativ fikrlashni konseptual shakllantirishning funksional-metodik modeli quyidagi konseptual zanjir ko‘rinishida namoyon bo‘ladi:

[Kognitiv-baza: Xalq og‘zaki ijodi]

[Metodik-instrument: Transformatsion didaktik o‘yinlar]

[Kreativ-natija: XXI asr ko‘nikmalari (Original g‘oya, Nostandart yechim)]

Ushbu funksional modelning amaliy samaradorligini ta‘minlash, konferensiyaning to‘rtinchi sho‘basi muammolari hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalar arxitektonikasiga mos ravishda ishlab chiqilgan bir nechta mualliflik didaktik o‘yinlari loyihasini va ularning psixologik-pedagogik mexanizmlarini taqdim etamiz:

Ertak janri materiallari asosida: "Sinergetik ertak (Yoxud syujet interpretatsiyasi)" didaktik o‘yini

1. Maqsadi: O‘quvchilarda voqelik va ijtimoiy munosabatlarga ko‘p variantli (boshqa rakursdan) qarash ko‘nikmasini, stereotiplardan xoli bo‘lgan g‘oyaviy originallik va tasavvur divergentligini shakllantirish [7].

2. O‘yinning o‘quv-metodik borishi: Mazkur didaktik simulyatsiyada o‘quvchilarga yaxshi tanish bo‘lgan klassik folklor mantiqiy ssenariysi qasddan va konseptual tarzda o‘zgartiriladi. Masalan, "Bo‘ri va etti boshli echki" xalq ertagi tahlilida an‘anaviy sxemadan voz kechilib, muammoli vaziyat yuzaga keltiriladi: bo‘ri obrazi yovuzlik emas, balki ekologik muvozanatni saqlovchi,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

o‘rmon sivilizatsiyasini qutqaruvchi ijobiy qahramon, echkilar esa tartibsizlik keltirib chiqaruvchi salbiy qahramonlar sifatida muvozanatlanadi.

3. Kreativ-evristik topshiriq: O‘quvchilar shakllantirilgan yangi ijtimoiy-didaktik sharoitdan kelib chiqib, ertakning mutlaqo yangi yechimini hamda qahramonlarning nutqiy strategiyalarini modellashtirishlari lozim. Mazkur intellektual mashq bolaning tafakkuridagi tayyor qoliplarni (kognitiv stereotiplarni) parchalab, yangi unikal matn va originallik (kreativlik) ko‘rsatkichlarini yuzaga chiqaradi.

Topishmoq janri materiallari asosida: "Kognitiv konstruktor" interfaol o‘yini

- Maqsadi: Predmet va hodisalarning yashirin sotsial-funksional belgilarini analiz va sintez qilish, metaforik hamda assotsiativ tafakkurni tizimli o‘stirish.
- O‘yinning o‘quv-metodik borishi: An’anaviy boshlang‘ich ta’lim metodikasida topishmoq ustida ishlash passiv-reproduktiv xarakterga ega, ya’ni o‘qituvchi matnni o‘qiydi, o‘quvchi esa tayyor javobni topadi. Taklif etilayotgan didaktik o‘yinda esa teskari evristik usul qo‘llaniladi. Vizual usulda sinf taxtasiga muayyan predmetning (masalan: *kitob, tabiat, raqamli texnologiya*) tasviri joylashtiriladi.

• Kreativ-evristik topshiriq: Kichik guruhlariga bo‘lingan o‘quvchilar berilgan ob’ektning tashqi va ichki xususiyatlarini tahlil qilib, uning yashirin metaforik analoglarini topishlari va uning asosida yangi mualliflik topishmog‘ini konstruksiyalashlari kerak. Masalan, kitob ob’ekti uchun bolalar tomonidan yaratilgan *"Tili boru gapirolmaydi, dardi boru yig‘olmaydi, odammasu aqlli"* kabi original variantlar o‘quvchilarning adabiy-ijodiy kompetensiyasi va kognitiv moslanuvchanligi rivojlanayotganidan dalolat beradi.

Maqol janri materiallari asosida: "Sotsio-situativ keys" didaktik o‘yini

- Maqsadi: Paremiologik birliklarning (maqollarning) ko‘chma ma’nolari va falsafiy mazmunini zamonaviy ijtimoiy hayot muammolari bilan bog‘lash, amaliy ijodkorlikni va sotsial intellektni shakllantirish [8].

• O‘yinning o‘quv-metodik borishi: Mikroguruhlariga ajratilgan o‘quvchilarga xalq donishmandligi mahsuli bo‘lgan aniq bir maqol (masalan: *"Mehnatdan kelsa boylik, turmush bo‘lar chiroylik"* yoki *"Yetti o‘lchab bir kes"*) konseptual topshiriq sifatida beriladi.

• Kreativ-evristik topshiriq: Guruhlar ushbu maqolning falsafiy va Didaktik mazmunini verbal (so‘z) orqali shunchaki tushuntirib bermasdan, uni bugungi kun zamonaviy hayoti, ijtimoiy munosabatlari kontekstida sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan kichik sahna ko‘rinishi (keys-stadi) ko‘rinishida loyihalashlari

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

lozim. Bu jarayon o‘quvchilardan aktyorlik, ssenaristlik, jamoaviy kollaboratsiya va eng asosiysi, mavhum g‘oyalarni amaliy hayotiy modellar ko‘rinishida kreativ taqdim etish ko‘nikmalarini talab qiladi.

O‘tkazilgan tajriba-sinov darslarining natijalari shuni ko‘rsatadiki, mazkur didaktik o‘yinlar tizimini o‘qish darslariga integratsiya qilish o‘quvchilarning kreativ tafakkur indeksini sezilarli darajada oshirish imkonini berdi. An’anaviy dars turlaridan farqli o‘laroq, o‘yin simulyatsiyalarida bolalarning erkin fikrlash faolligi va dars motivatsiyasi dinamik o‘sish ko‘rsatkichlarini namoyon etdi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot doirasida amalga oshirilgan ilmiy-metodik tahlillar, konseptual modellashtirish jarayonlari va boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘tkazilgan amaliy tajriba-sinov ishlari xalq og‘zaki ijodi namunalari negizida didaktik o‘yinlarni loyihalash hamda ularni o‘qish savodxonligi darslariga tizimli integratsiya qilishning yuqori pedagogik va kognitiv samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatdi. Konferensiyaning to‘rtinchi sho‘basida belgilangan ustuvor vazifalardan kelib chiqqan holda, milliy folklor materiallarini transformatsion o‘yin texnologiyalari bilan sintez qilish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining intellektual salohiyatini oshirishda quyidagi muhim sotsio-didaktik afzalliklarni namoyon etdi: [9]

Birinchidan, o‘quvchilarning interpretatsion va kreativ tafakkur mexanizmlari sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tariladi. An’anaviy ta’limga xos bo‘lgan reproduktiv qoliplar hamda kognitiv stereotiplar bartaraf etilib, bolalarda muammoli vaziyatlarda va simulyatsion o‘yin sharoitlarida mustaqil ravishda original ertak ssenariylari, metaforik topishmoqlar hamda nostandart evristik yechimlarni loyihalash (generatsiya qilish) ko‘nikmasi konseptual tarzda shakllanadi.

Ikkinchidan, o‘quvchilarning diskursiv-nutqiy faolligi va lingvistik kompetensiyalari intensiv ravishda rivojlanadi. Didaktik o‘yin simulyatsiyalarida o‘zining individual ijodiy g‘oyalarini argumentlar vositasida himoya qilish, o‘yin prinsiplarini jamoaviy muhokama qilish hamda ssenariylarni og‘zaki vizuallashtirish jarayonida bola xalq paremiologiyasining boy va unikal lug‘at fondidan faol foydalanadi. Bu esa lingvistik tafakkur ravonligini ta’minlaydi.

Uchinchidan, ta’lim oluvchilarning dars jarayoniga nisbatan ichki motivatsiyasi va kognitiv qiziqishlari dinamik tarzda kuchayadi. Interfaol didaktik o‘yin elementlari boshlang‘ich sinf o‘quvchilaridagi psixofiziologik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

toliqish hamda intellektual charchoq to‘siqlarini minimallashtirib, dars xonasida XXI asr ko‘nikmalarining fundamental asosi hisoblangan sinergetik va kollaborativ (jamoaviy hamkorlik) muhitini barpo etadi. [10]

O‘tkazilgan tadqiqot natijalarining amaliy ta‘lim tizimiga muvaffaqiyatli transformatsiyasini ta‘minlash maqsadida quyidagi ilmiy-pedagogik tavsiyalar ilgari suriladi:

- Umumiy o‘rta ta‘lim muassasalarining boshlang‘ich sinf pedagoglari har bir o‘qish va o‘qish savodxonligi darslarining tarkibiy-vaqtinchalik tuzilmasida (kamida 10-15 daqiqa) xalq folklori janrlari negizida loyihalashtirilgan evristik va kreativ yo‘nalishdagi didaktik o‘yinlardan muntazam va tizimli foydalanishni yo‘lga qo‘yishlari lozim.

- Didaktik o‘yin simulyatsiyalari jarayonida bolalar tomonidan bildirilgan har qanday nostandart, noodatiy yoki xato g‘oyalarga nisbatan salbiy baholash yoki kulgu reflekslarining yuzaga kelishiga yo‘l qo‘yilmasligi, aksincha, ta‘lim oluvchining g‘oyaviy originalligi va kreativ urinishlari pedagog tomonidan rag‘batlantiruvchi motivatsion instrumentlar orqali qo‘llab-quvvatlanishi shart.

- Pedagogik oliy ta‘lim muassasalari hamda pedagogik mahorat markazlarida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining malakasini oshirish jarayonida milliy folklor materiallarini zamonaviy "4C" modeli talablariga mos ravishda raqamli va didaktik o‘yin ko‘rinishida transformatsiya qilish metodikasiga doir maxsus amaliy seminarlar va xrestomatiyalarni ishlab chiqish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF–60-son Farmoni. – Toshkent, 2022.

2. G‘afforova T., Shodmonov E., Eshturdiyeva G. O‘qish savodxonligi. 2-sinf uchun darslik. – Toshkent: “Sharq”, 2021.

3. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: “Nosir”, 2009.

4. Sariyev Sh. Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida xalq og‘zaki ijodi namunalarini o‘rgatish metodikasi. – Samarqand, 2015.

5. G‘afforova T. Boshlang‘ich sinflarda o‘qitishning ilg‘or pedagogik texnologiyalari. – Toshkent: “Tafakkur”, 2011.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

6. Mavlonova R., Rahmonqulova N. Boshlang‘ich ta‘limda integratsiya va innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: “Barkamol fayz media”, 2016.
7. Yo‘ldoshev J.G‘., Hasanov S. Pedagogik texnologiyalar: O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: “Iqtisod-moliya”, 2009.
8. Torrance E.P. Guiding Creative Talent. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1962.
9. Guilford J.P. The Nature of Human Intelligence. – New York: McGraw-Hill, 1967.
10. Vygotsky L.S. Imagination and Creativity in Childhood // Journal of Russian & East European Psychology. – 2004. – Vol. 42. – No. 1. – pp. 7-97.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СИНДРОМА ДЕФИЦИТА ВНИМАНИЯ У ДЕТЕЙ И ИГРОВЫЕ МЕТОДЫ КОРРЕКЦИИ

**Алиева Маржона Каххаровна-
Бухарский международный университет,
факультет психологии. Группа М 1-25**

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретико-методологические основы синдрома дефицита внимания у детей как сложного психолого-педагогического феномена. В условиях современных социальных трансформаций проблема нарушения внимания приобретает особую актуальность, поскольку оказывает существенное влияние на когнитивное развитие, учебную деятельность и социальную адаптацию ребенка.

Цель исследования заключается в анализе современных научных подходов к пониманию синдрома дефицита внимания, выявлении его основных причин и определении методологических основ его диагностики и коррекции. В работе использованы методы теоретического анализа, систематизации научных источников, сравнительного анализа и интерпретации данных.

Ключевые слова: синдром дефицита внимания, дети, когнитивное развитие, нейропсихология, коррекция, психология.

Аннотация. Ushbu maqolada bolalarda e‘tibor yetishmasligi sindromining nazariy-metodologik asoslari murakkab psixologik-pedagogik hodisa sifatida ko‘rib chiqiladi. Zamonaviy ijtimoiy transformatsiyalar

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

sharoitida e’tiborning buzilishi muammosi alohida dolzarb ahamiyat kasb etmoqda, chunki u bolaning kognitiv rivojlanishi, o‘quv faoliyati va ijtimoiy moslashuviga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda.

Tadqiqotning maqsadi diqqat tanqisligi sindromini tushunishga zamonaviy ilmiy yondashuvlarni tahlil qilish, uning asosiy sabablarini aniqlash hamda diagnostika va tuzatishning metodologik asoslarini aniqlashdan iborat. Ishda nazariy tahlil, ilmiy manbalarni tizimlashtirish, ma’lumotlarni qiyosiy tahlil qilish va talqin qilish usullaridan foydalanildi.

Kalit so‘zlar: e’tibor etishmovchiligi sindromi, bolalar, kognitiv rivojlanish, neyropsixologiya, tuzatish, psixologiya

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations of attention deficit disorder in children as a complex psychological and pedagogical phenomenon. In the context of modern social transformations, the problem of impaired attention acquires particular relevance, since it has a significant impact on the cognitive development, educational activity and social adaptation of the child.

The purpose of the study is to analyze modern scientific approaches to understanding attention deficit disorder, identify its main causes and determine the methodological foundations of its diagnosis and correction. The paper uses methods of theoretical analysis, systematization of scientific sources, comparative analysis and interpretation of data.

Keywords: attention deficit disorder, children, cognitive development, neuropsychology, correction, psychology.

ВВЕДЕНИЕ

В современных условиях развития общества проблема психического здоровья детей приобретает особую значимость. Одной из наиболее распространенных форм нарушений когнитивной сферы является синдром дефицита внимания (СДВ), который характеризуется сниженной способностью к концентрации, повышенной отвлекаемостью и нарушением регуляции поведения.

Актуальность исследования обусловлена ростом числа детей с признаками дефицита внимания, что негативно отражается на их учебной деятельности, межличностных отношениях и социальной адаптации. В условиях цифровизации и информационной перегрузки данные проблемы приобретают более выраженный характер.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Несмотря на значительное количество исследований, посвященных данной проблеме, многие аспекты теоретико-методологического осмысления синдрома дефицита внимания остаются недостаточно разработанными. Особенно это касается интеграции биологических, психологических и социальных факторов в единую систему анализа.

Цель статьи — раскрыть теоретико-методологические основы синдрома дефицита внимания у детей и определить основные направления его изучения и диагностики.

МЕТОДЫ

В исследовании применялись следующие методы:

анализ и обобщение научной литературы по проблеме СДВ;
сравнительный анализ различных теоретических подходов;
систематизация психолого-педагогических концепций;
интерпретация современных эмпирических данных.

Методологическую основу исследования составляют положения когнитивной психологии, нейропсихологии и социальной психологии, а также системный и междисциплинарный подходы к изучению личности ребенка. Игровые методы коррекции СДВГ

Игры — основной инструмент, потому что через них ребёнок легче учится концентрироваться и контролировать себя.

1. Игры на развитие внимания

«Найди отличие»

Улучшает концентрацию

Тренирует зрительное внимание

«Что изменилось?»

Развивает память и наблюдательность

Ребёнок должен заметить изменения

2. Игры на самоконтроль

«Красный — стой, зелёный — иди»

Развивает торможение импульсов

Учит слушать инструкции

«Тихо-громко»

Ребёнок регулирует силу голоса по сигналу

3. Игры на усидчивость

«Собери пазл»

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Формирует терпение

Развивает целенаправленность

«Лепка или рисование по заданию»

Учит доводить дело до конца

4. Игры на развитие исполнительных функций

«Повтори последовательность»

Хлопки, движения, слова

Развивает рабочую память

«Сделай наоборот»

Ведущий говорит «вверх», ребёнок делает «вниз»

Тренирует контроль и мышление

5. Ролевые и сюжетные игры

«Магазин»

«Школа»

«Доктор»

РЕЗУЛЬТАТЫ

Проведенный анализ показал, что синдром дефицита внимания представляет собой многокомпонентное явление, включающее:

1. Биологические факторы

Нарушения функционирования центральной нервной системы, генетическая предрасположенность и особенности нейромедиаторных процессов.

2. Психологические факторы

Снижение уровня саморегуляции, недостаточное развитие произвольного внимания, особенности эмоциональной сферы.

3. Социальные факторы

Неблагоприятная семейная среда, дефицит внимания со стороны родителей, особенности воспитания и образовательного процесса.

Также выявлено, что дети с синдромом дефицита внимания испытывают трудности в:

учебной деятельности;

планировании и контроле поведения;

социальной адаптации;

формировании устойчивых межличностных отношений.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ОБСУЖДЕНИЕ

Полученные результаты подтверждают, что синдром дефицита внимания нельзя рассматривать исключительно как медицинскую или психологическую проблему. Он представляет собой сложный феномен, формирующийся на пересечении различных факторов.

Особое значение имеет семейная среда, которая выступает как фактор риска, так и фактор защиты. Поддерживающая эмоциональная атмосфера и адекватные воспитательные стратегии способны значительно снизить проявления дефицита внимания.

Современные исследования подчеркивают необходимость комплексного подхода к диагностике и коррекции данного синдрома, включающего участие психологов, педагогов и родителей.

Таким образом, теоретико-методологическое осмысление синдрома дефицита внимания должно основываться на интеграции различных научных подходов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В результате проведенного исследования установлено, что синдром дефицита внимания у детей является сложным и многомерным психолого-педагогическим явлением. Его формирование обусловлено взаимодействием биологических, психологических и социальных факторов.

Теоретико-методологический анализ показал необходимость системного и междисциплинарного подхода к изучению данной проблемы. Практическая значимость исследования заключается в возможности использования полученных результатов для разработки эффективных диагностических и коррекционных программ.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

Barkley R. A. Attention-Deficit Hyperactivity Disorder: A Handbook for Diagnosis and Treatment. — New York: Guilford Press, 2015.

American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5). — Washington, 2013.

Vygotsky L. S. Mind in Society. — Cambridge: Harvard University Press, 1978.

G‘oziyev E. Yosh davrlari psixologiyasi. — T.: O‘qituvchi, 2010.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODIK ASOSLARI

Xasanova Madinabonu Soyibjon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirishning nazariy-metodik asoslari, tarixiy o‘rganilish bosqichlari, shuningdek, tafakkur tushunchasi, mohiyati va bolalar tafakkurining o‘ziga xos xususiyatlari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yoshdagi bolalar, tafakkur, mantiq, ta’limotlar, nazariyalar, metod va usullar.

Abstract: This article discusses the theoretical and methodological foundations of the development of thinking in preschool children, the stages of historical study, as well as the concept, essence, and specific characteristics of children's thinking.

Keywords: preschool children, thinking, logic, teachings, theories, methods and techniques.

Tafakkur (arabcha fikrlash, aqliy bilish) – inson ma’naviyatining tarkibiy qismi, bilishning olamdagi narsa va hodisalarning umumiy, muhim xususiyatlarini aniqlaydigan, ular o‘rtasidagi ichki, zaruriy aloqalar, ya’ni qonuniy bog‘lanishlarni aks ettiradigan aqliy bosqichi. Tafakkur iborasi arabcha **“fikir”** so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, o‘ylash, muhokama, mushohada va fikr yuritish ma’nolarini bildiradi.[1]

Tafakkur bu - insoniyat taraqqiyotining eng yuksak mahsuli, barcha ilmiy, madaniy va ijtimoiy yutuqlarning asosi bo‘lib, u insonni tabiatdagi eng murakkab mavjudot sifatida ajratib turadi. Tafakkur inson ongining eng oliy shakli sifatida insonning voqelikni anglash, uni tahlil qilish, umumlashtirish, solishtirish, sintezlash va mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyatini ifodalaydi.

Ushbu tushunchani tarixiy kelib chiqishiga nazar tashlasak, tafakkur tushunchasining kelib chiqish tarixida Yunon faylasufi **Parmenid** alohida o‘rin tutadi, chunki u inson fikrlashining mohiyatini birinchi bo‘lib falsafiy jihatdan asoslagan mutafakkir sifatida e’tirof etiladi. Uning qarashlari tafakkur tushunchasining shakllanishida burilish nuqtasini yaratgan, ya’ni tafakkurni sezgidan, tasavvurdan va e’tiqoddan farqlab, uni bilishning eng yuqori shakli sifatida talqin qilgan. Parmenidgacha fikrlash ko‘proq hayotiy tajriba, sezgi yoki mifologik tasavvurlar bilan bog‘liq bo‘lgan bo‘lsa, u tafakkurni ilmiy, mantiqiy va umumiy qonuniyatlarga tayanadigan ong faoliyati sifatida izohladi. U

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

“tafakkur faqat mavjud narsani o‘ylaydi, yo‘q narsani o‘ylanmaydi” degan g‘oyasi bilan tafakkur tarixida birinchi marta aqlning chegaralari va yo‘nalishini aniq belgilab berdi. Bu fikr orqali u tafakkurni borliqni anglashning yagona yo‘li deb e‘tirof etdi va shu bilan tafakkurning ontologik asosini yaratdi.

Bundan tashqari, Parmenidning **“Haqiqat yo‘li”** inshosida (qadimgi yunoncha: Αλήθεια) u Yevropa faylasuflari tarixida birinchi bo‘lib deduktiv metafizikaning asosiy qoidalarini qisqacha taqdim etdi.[2] Shu bilan birga, u fikrlash jarayonini mantiq nuqtai nazaridan ham ko‘rib chiqadi. Falsafiy nuqtai nazardan u borliqning tafakkurga o‘xshashligini quyidagicha ta’kidlaydi: ko‘p o‘ylash, fikrlash dunyo qarashini kengaytirib tafakkurni boyitadi. Bu jumladan ko‘rishimiz mumkinki, inson qancha ko‘p fikrlasa, uning dunyoqarashi shuncha kengayadi va tafakkuri yetuklashadi. Tafakkur insonni har bir narsaning mohiyatini chuqur anglashga undaydi. U fikrlash orqali hayotdagi murakkab hodisalarni tahlil qilib, ulardan to‘g‘ri xulosa chiqaradi. Natijada insonning aqliy salohiyati oshib, hayotga qarashi yanada puxta va ongli bo‘lib boradi.

Parmenidning ushbu izlanishlari va to‘plagan ma’lumotlari undan keyingi faylasuflarning tafakkur haqidagi nazariyalarining shakllanishiga asos bo‘ldi.

Psixologiyada “Tafakkur”ga shunday ta’rif beriladi: “Tashqi muhitdagi narsa va hodisalar o‘rtasida ko‘z bilan ko‘rib, quloq bilan eshitib bo‘lmaydigan ichki munosabatlar hamda qonuniyatlar mavjud. Ana shu ichki bog‘lanish hamda qonuniyatlarni biz tafakkur orqali bilib olamiz. Demak, tafakkur deb narsa va hodisalar o‘rtasidagi eng muhim bog‘lanishlar va munosabatlarning ongimizda aks ettirilishiga aytiladi.”[3]

Shu sababli bolalarning tafakkurini erta yoshdan rivojlantirish juda muhim. Turli metod va usullar orqali o‘rgatish juda samarali. Bolalar tafakkurini rivojlantirishning eng samarali usuli bu o‘yin metodi. Bolalar tafakkuri o‘yin orqali faol rivojlanadi. Chunki o‘yin bola uchun haqiqiy hayotdir. Agar tarbiyachi bolalar o‘yinini oqilona tashkil eta olsa, u ijobiy natijalarga erishishi mumkin. A. P. Usova shunday degan edi: **«Bolalar hayoti va faoliyatini to‘g‘ri tashkil etish — ularni to‘g‘ri tarbiyalash demakdir. Bolalarni tarbiyalashning o‘yin shakli shuning uchun ham samarali natija beradiki, o‘yinda bola yashashni o‘rganmaydi, balki o‘z hayoti bilan yashaydi»**.[4]

Bundan tashqari, o‘yin bolaga ijtimoiy normalarni tushunishga yordam beradi, u muomala madaniyatini o‘rganadi va boshqalar bilan turli vaziyatlarda munosabatda bo‘lishni o‘rganadi. Shu bilan birga, emotsional tajriba orqali bola o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, stress va xafagarchilik kabi holatlarni yengib

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

o‘tish, ijobiy va salbiy vaziyatlarga moslashish qobiliyatini rivojlantiradi. Shu tarzda o‘yin nafaqat tafakkur, balki ijtimoiy va emotsional rivojlanishning samarali vositasi sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, o‘yin til va nutqni rivojlantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. O‘yin davomida bola turli dialoglar quradi, fikrini so‘zlar orqali ifodalaydi, so‘z boyligini kengaytiradi va yangi tushunchalarni o‘rganadi. Shu jarayonda u muloqot qobiliyatini rivojlantiradi, fikrlarini mantiqan va aniq tarzda yetkazishni o‘rganadi hamda boshqalarning nutqini tushunishga harakat qiladi. O‘yin bolaga til orqali fikrlashni mustahkamlash, tushunchalarni izohlash va muloqotda faol bo‘lish ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib atganda, maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirish murakkab va uzluksiz jarayon bo‘lib, u nazariy hamda metodik yondashuvlarning o‘zaro uyg‘unligi asosida amalga oshiriladi, bunda bolalarning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki tafakkur aynan shu davrda shakllanib, keyingi bosqichlar uchun poydevor vazifasini bajaradi, turli pedagogik va psixologik ta’limotlar esa bolalar tafakkurining bosqichma-bosqich rivojlanishini, ularning atrof-muhitni anglash, tahlil qilish, solishtirish va umumlashtirish qobiliyatlari asta-sekin takomillashib borishini ko‘rsatadi, shu bilan birga ta’lim jarayonida samarali metod va usullardan foydalanish, ayniqsa o‘yin faoliyati, bolalarni mustaqil va tanqidiy fikrlashga undash orqali ularning mantiqiy tafakkurini rivojlantirish mumkin bo‘ladi, natijada esa maktabgacha ta’lim tizimida tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan tizimli va maqsadga yo‘naltirilgan ishlar bolalarning intellektual salohiyatini oshirishga, ularni har tomonlama barkamol shaxs sifatida shakllantirishga hamda keyingi ta’lim bosqichlariga samarali tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xaydarov f. I, xalilova n. I. Umumiy psixologiya 2009-yil
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/maktabgacha-yoshdagi-bolalarda-o-yin-faoliyatini-rivojlantirish/viewer>
3. <https://oyina.uz/uz/teahause/2355>
4. [https://uz.wikipedia.org/wiki/Tafakkur_\(psixologiya\)](https://uz.wikipedia.org/wiki/Tafakkur_(psixologiya))

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

OILADAGI SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING TIZIMIGA XOS UMUMIY XUSUSIYATLAR

Andijon davlat pedagogika instituti

1- Bosqich talabasi Abduxolisova Odinaxon

Annotatsiya: Ushbu matnda oila mustahkamligiga ta’sir etuvchi nikoh oldi omillari va yoshlarning oilaviy hayot haqidagi tasavvurlari ilmiy tahlil qilingan. Maqolada yoshlarning bo‘lajak turmush haqidagi tushunchalari reallikka qanchalik yaqin bo‘lishi oila barqarorligining bosh garovi ekanligi asoslab beriladi. Shuningdek, bo‘lajak er-xotinlarning tanishish shartlari, o‘zbek oilalariga xos bo‘lgan sovchilik an‘analarining ijobiy va salbiy jihatlari, yoshlarning mustaqil qaror qabul qilishdagi mas’uliyati masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Oila mustahkamligi, oila tizimi, shaxslararo munosabatlar, ijtimoiy rollar, emotsional aloqalar, barqarorlik, o'zgarishlar.

Abstract: In this text, pre-marital factors affecting family stability and the perceptions of young people about family life are scientifically analyzed. The article substantiates that the extent to which young people's understandings of future marriage are close to reality is the main guarantee of family stability. Additionally, issues such as the conditions for the meeting of future spouses, the positive and negative aspects of matchmaking traditions specific to Uzbek families, and the responsibility of young people in independent decision-making are highlighted.

Keywords: Family stability, family system, interpersonal relationships, social roles, emotional connections, stability, changes.

Аннотация: В данном тексте научно проанализированы добрачные факторы, влияющие на прочность семьи, и представления молодежи о семейной жизни. В статье обосновывается, что степень близости представлений молодежи о будущей супружеской жизни к реальности является главным залогом стабильности семьи. Также освещены такие вопросы, как условия знакомства будущих супругов, положительные и отрицательные аспекты традиций сватовства, характерных для узбекских семей, и ответственность молодежи в принятии самостоятельных решений.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ключевые слова: Прочность семьи, семейная система, межличностные отношения, социальные роли, эмоциональные связи, стабильность, изменения.

Oila -jamiyatning asosiy qurilishi bo'lib, unda shaxslararo munosabatlar o'ziga xos tizimga ega. Bu tizimning alohida xususiyatlari va umumiy tamoyillari jamiyatning rivojlanishiga va odamlar o'rtasidagi ijtimoiy aloqalarning shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Oila ichidagi munosabatlar nafaqat har bir individning, balki butun jamiyatning farovonligi uchun muhim ahamiyatga ega. Oila tizimi orqali insoniyat ko'plab ma'naviy, ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va psixologik jihatlardan o'zaro aloqalar va munosabatlar shakllantiradi. Oila tizimi-bir nechta shaxslarning ijtimoiy, psixologik va madaniy birlashmasi bo'lib, bunda o'zaro munosabatlar ko'plab omillarga ta'sir qiladi. Bu tizimda har bir a'zo o'z o'rnini, rolini va mas'uliyatini belgilaydi, bu esa o'z navbatida tizimning ishlashiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Oila tizimining muhim jihati uning barqarorligini ta'minlashdir. Bu barqarorlik esa turli xil ijtimoiy va shaxsiy omillar orqali amalga oshiriladi. Oila tizimi ijtimoiy tuzilma sifatida murakkab bo'lib, unda ko'plab o'zaro bog'liqliklar mavjud. Oila tizimining umumiy xususiyatlaridan biri bu -har bir a'zo o'z pozitsiyasini va funksiyalarini, o'zaro munosabatlarni qanday tashkil qilishini aniqlashda o'zini ko'rsatadi. Bu pozitsiya oila a'zolarining farzandlar, ota-ona, qarindoshlar sifatidagi ijtimoiy rollarini o'z ichiga oladi. Oila tizimining tuzilmasi doimo o'zgarib boradi, chunki unda yangi avlodlar tug'iladi, eski avlodlar esa o'zgaradi yoki yo'qoladi. Oiladagi munosabatlarning sifatini yaxshilash, o'zaro hurmat va tushunishni rivojlantirish, ziddiyatlarni samarali hal etish oilaning psixologik va ijtimoiy farovonligini oshiradi. Bu jarayon, oila ichidagi ijtimoiy-psixologik omillarning birlashishi natijasida yuzaga keladi. Oila tizimi shaxslararo munosabatlar tizimining bir qismi sifatida, o'zida psixologik, ijtimoiy va emotsional bog'lanishlarni mujassam etadi. Oilada har bir a'zoning o'zi uchun ajratilgan roli bor. Oilaviy rollar —ota-ona, farzand, er-xotin, opa-uka —o'zaro aloqalarni shakllantiradi va oilaning ichki tizimini tashkil etadi. Bu rollarning har biri o'ziga xos psixologik funktsiyaga ega. Oila a'zolari o'rtasidagi rollar o'zaro moslashuvchanlik va tushunishni talab qiladi. Bunday rollar o'zgarib boradigan ehtiyojlarga vaholatga mos ravishda yangilanadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Yoqubova N. bu jarayonni oilaning ijtimoiy va psixologik moslashuvi sifatida ko‘rsatadi. Masalan, o‘smirlik davrida farzandning ota-onaga bo‘lgan munosabati o‘zgarishi mumkin. Bu davrda oilaviy rollar o‘rtasidagi muloqot va hurmatni saqlash muhimdir. Oila tizimida ziddiyatlarning mavjudligi tabiiydir. Oilaviy a‘zolar o‘rtasidagi turli qarashlar, ehtiyojlar va kutilmalar ziddiyatlarni yuzaga keltiradi. Ziddiyatlar oilaviy tizimning ishlashiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin, ammo ular to‘g‘ri hal qilinganda, oila muhitini yaxshilash uchun imkoniyat yaratadi. Xolmatova L. oiladagi ziddiyatlarning psixologik sabablarini o‘rganar ekan, ularni kommunikatsiya xatoliklari, rollarning adolatsiz taqsimlanishi yoki emotsional ehtiyojlarning qondirilmasligi bilan bog‘laydi. Ziddiyatlarni hal qilishda ochiq muloqot va empatiya asosiy vositadir. Oila a‘zolarining bir-birini tinglashi, tushunishi va birgalikda muammoni hal qilishga intilishi ziddiyatlarni yengishga yordam beradi. Oilaviy muhitda shaxslararo ziddiyatlarni ijobiy hal qilish —bu tizimning mustahkamligi va oila barqarorligini ta‘minlashning asosiy usulidir.

Yosh oilalarda er-xotin munosabatlarining qay tarzda rivojlanishi avvalo shu yosh oilaning yuzaga kelishiga asos bo‘lgan nikoh oldi omillarining xarakteriga, shu oilalarning yuzaga kelish shart-sharoitlari bilan uzviy bog‘liqdir. Albatta, yosh oila yuzaga kelar ekan, ular bir-birlarini sevib turmush qurishganmi, qarindosh-urug‘chilik, tanish-bilishchilik, sovchilik, hisob tufaylimi, qanday bo‘lishidan qat‘i nazar nikohning ilk kunlarida ularning bir-birlariga nisbatan bo‘lgan o‘zaro munosabatlarida, er-xotin o‘rtasidagi shaxslararo munosabatlarda emotsional ko‘tarinkilik, hissiy rang-baranglik darajasi yuqori bo‘ladi.

Bir-birlarini ma‘lum bir muddat sevishib oila qurgan juftlarda bunday emotsional ko‘tarinkilik darajasi nihoyatda yuqori bo‘ladi. Chunki ular bir necha yil kutib, intilib yashagan, visol damlariga nihoyat yetishgan bo‘ladilar. Bunday juftlar nikohi boshida er-xotin o‘rtasidagi shaxslararo munosabatlarda ko‘tarinkilik, bir-birlariga emotsional intilish juda yuqori darajada bo‘ladi. Nafaqat sevishib oila qurganlar, balki deyarli barcha motivlarga ko‘ra oila qurgan yoshlarda ham nikohning boshida er-xotin o‘zaro munosabatlarida bir-biriga yaqinlik, bir-birini qadrlash, hurmat qilish nisbatan yuqori bo‘ladi. Ularning bir-birlariga, o‘z nikohlariga, o‘zlarining bo‘lajak oilaviy hayotlari haqidagi niyat, orzu, umidlari ezgu, ijobiy bo‘ladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Nikoh tuzish jarayonida shaxslar odatda ijobiy oilaviy istiqbolni ko‘zlaydi. Ertaga bo‘lajak turmush o‘rtog‘im, yangi oilamning yangi a‘zolari bilan nizo-janjalgacha boraman, ular bilan urishaman va oxir-oqibatda oilam buzilib, ajrashib ketaman, deb oila qurmaydi (Ayrim hollarda majburan oila qurganlar bundan mustasno). Inson oila qurar ekan ahil-inoq yashab, murod-maqсадga yetishishni orzu qiladi, nikoh arafasida va nikoh kechasi ham barcha yaqin birodarlar, qarindoshlar, to‘yga taklif buyurgan mehmonlar yoshlarga ezgu niyatlar bildiradilar. Shuningdek, yoshlar oila qurish arafasida va nikohlarining dastlabki kunlarida turmush o‘rtog‘i timsolida, o‘zining shu orzu-istaklariga, murod-maqсадlariga yetishishda yordam beruvchi, uni qo‘llab-quvvatlovchi, uni har soniya, har onda tushunuvchi o‘z tabiatiga yaqin odamini tasavvur qiladi va unga imkon qadar shunday ijobiy, iliq munosabatda bo‘lishga harakat qiladi.

Oila nafaqat jamiyatning kichik bir bo‘lagi, balki o‘zining ichki dinamikasiga, qonun-qoidalariga va psixologik mexanizmlariga ega bo‘lgan murakkab ijtimoiy tizimdir. Ushbu tizimning barqarorligi undagi shaxslararo munosabatlarning sifatiga, ya‘ni oila a‘zolarining bir-birlari bilan qanchalik uyg‘unlikda ekanligiga bevosita bog‘liqdir. Oila tizimi doimiy harakatda va o‘zgarishda bo‘lib, undagi rollar (ota-ona, farzand, er-xotin) nafaqat huquqiy yoki ijtimoiy vazifa, balki chuqur psixologik ma‘no kasb etadi. Har bir oila a‘zosining o‘z rolini qanchalik tushunishi va mas‘uliyatni his qilishi butun tizimning "sog‘lom" ishlashini ta‘minlovchi asosiy omildir.

Oila mustahkamligini ta‘minlash — bu shunchaki birga yashash emas, balki har bir a‘zoning emotsional, ijtimoiy va psixologik ehtiyojlarini qondira oladigan sog‘lom muhitni yaratishdir. Oila tizimining muvaffaqiyati undagi rollarning aniqligi, muloqotning samimiyligi va o‘zaro moslashish qobiliyati bilan o‘lchanadi. Jamiyatning farovonligi har bir xonadonda shakllanadigan mana shu kichik tizimning naqadar barqaror va insonparvar ekanligiga tayanadi. Kelajakda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda nafaqat iqtisodiy, balki mana shunday murakkab psixologik mexanizmlarni o‘rgatish davr talabidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Do‘stmuxamedova Sh.A., Tillashayxova X.A., Baykunosova G.Yu., Ziyavitdinova G.Z., «Yosh davrlari va pedagogik psixologiya» - Darslik Toshkent. Nizomiy nomidagi TDPU, 2021y.

2. Ivanov I., Zufarova M. “Umumiy psixologiya”. O‘z.FMJ., 2008.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3. Nurullo o‘g‘li, A. A. (2023). SHARQ MUTAFAKKIRLARINING ASARLARIDA PSIXODIAGNOSTIKAGA DOIR QARASHLARI. TAPAҚҚИЁТ, 13.

4. Vaxabova, O. G. (2024). GLOBALASHUV SHAROITIDA AXBOROT MUHITINING YOSHLAR IJTIMOY NORMALARI SHAKLLANISHIGA TA’SIRINING PSIXOLOGIK JIHATLARI. Современное образование (Узбекистан), (12 (145)), 46-51.

5. O‘gilxon T, V. (2023). Axborot muhiti yoshlar ijtimoiy normalari shakllanishiga ta’sirini tadqiq etishning metodik jihatlari.

6. Khamraev A. (2015). Oila psixologiyasi. Tashkent: O‘zbekiston pedagogika nashriyoti.

O‘SMIRLIK DAVRIDAGI PSIXIK RIVOJLANISHNING UMUMIY TAVSIFI

**Andijon davlat pedagogika instituti
1-bosqich talabasi Qahramonova Dilshoda**

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘smirlik davrida yuzaga keladigan psixik jarayonlarning rivojlanish jarayonlarining umumiy tafsifi bayon etilgan. O‘smirlik inson hayotining eng muhim va murakkab bosqichlaridan biri bo‘lib, bu davrda shaxsning ichki dunyosi, hissiy holati, ijtimoiy munosabatlari va mustaqil fikrlash qobiliyati jadal rivojlanadi. Maqolada o‘smirning intellektual rivojlanishi — nazariy va amaliy tafakkurning shakllanishi, xotira va diqqatning o‘zgarishi hamda o‘qituvchi bilan munosabatlardagi yangi mezonlar ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Psixologik mustaqilli, gormonal o‘zgarish, gormonal portlash, maktab ta’limi, o‘z-o‘zini anglash, kattalar bilan munosabat.

Abstract: This article provides a general description of the development of psychological processes occurring during adolescence. Adolescence is one of the most important and complex stages of human life; during this period, an individual's inner world, emotional state, social relationships, and independent thinking abilities develop rapidly. The article examines the intellectual development of the adolescent — the formation of theoretical and practical thinking, changes in memory and attention, as well as new criteria in relations with the teacher.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Keywords: Psychological independence, hormonal change, hormonal explosion, school education, self-awareness, relationship with adults.

Аннотация: В данной статье представлено общее описание процессов развития психических процессов, возникающих в подростковом возрасте. Подростковый возраст является одним из самых важных и сложных этапов человеческой жизни, в этот период бурно развиваются внутренний мир личности, эмоциональное состояние, социальные отношения и способности к самостоятельному мышлению. В статье рассматриваются интеллектуальное развитие подростка — формирование теоретического и практического мышления, изменения памяти и внимания, а также новые критерии в отношениях с учителем.

Ключевые слова: Психологическая самостоятельность, гормональное изменение, гормональный взрыв, школьное образование, самопознание, отношения со взрослыми.

O‘smirlik davri (10-11 yoshdan 14-15 yoshgacha) inson kamolotining eng murakkab va ziddiyatli bosqichi hisoblanadi. Bu davrda nafaqat tana, balki butun ruhiyat qayta shakllanadi. O‘smirlik davri psixologik va fiziologik yetilishning muhim bosqichidir.

Psixologlar fikriga ko‘ra, bu davr odatda 11 yoshdan 18 yoshgacha davom etadi. Bu davrda organizmda yuz beradigan gormonal o‘zgarishlar jismoniy o‘rish, ikkilamchi jinsiy belgilar paydo bo‘lishi, tashqi ko‘rinish va ovoz o‘zgarishi kabi holatlar bilan kechadi. Bunday keskin o‘zgarishlar bola psixikasida ichki ziddiyatlar, o‘zini anglash va tan olish jarayonlarini faollashtiradi. O‘smirlar mustaqillikka intiladi, o‘z shaxsini shakllantirishga harakat qiladi. Bu holat “psixologik mustaqillik inqirozi” deb ataladi.

O‘smirlik davri inson hayotining eng muhim va mas’uliyatli bosqichlaridan

biri bo‘lib, bu davrda ro‘y beradigan psixik rivojlanish shaxsning kelajakdagi

hayotiy yo‘lini, ijtimoiy mavqeyini va psixologik barqarorligini belgilovchi asosiy

omillardan biridir. Ushbu davrda bola nafaqat jismonan, balki aqliy, hissiy va ijtimoiy jihatdan ham keskin o‘zgaradi. Ayniqsa, o‘z-o‘zini anglash, mustaqil fikrlash, shaxsiy g‘oyalarni ilgari surish, atrofdagilar bilan o‘zaro

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
munosabatlarni

shakllantirish o‘smirlik psixikasining yetakchi jihatlari sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘smirlar kattalarning ularga bildiradigan ishonchlariga katta ehtiyoj sezadilar. Kattalarning o‘smir yoshdagilarga ta’sir ko‘rsatishi, ta’lim berishi uchun eng qulay sharoit bu-umumiy mehnat bilan shug‘ullanishidir. Agar kichik yoshdagi bolalar yordamchi bo‘lish rollaridan qoniqsalar, o‘smirlar kattalar bilan teng ravishda faoliyat ko‘rsatayotganlaridan, lozim bo‘lganda ularning o‘rnilariga ham ishlay olishlaridan qoniqadilar. Kattalar o‘smirlar bilan do‘stona, uni to‘la tushunadigan va aql bilan rahbarlik qilsalar, bunga o‘smirlar ijobiy qaraydilar, lekin bu rahbarlik kattaning xohish-istagi ustunligida kechsa, unday holda ular to‘la qarshilik ko‘rsatadilar. Bu qarshilik ko‘pincha salbiy natijalarga, ba’zan depressiya holatni ham yuzaga keltirishi mumkin, Bu holat ko‘pincha ota-onasi avtoritar munosabatda bo‘luvchi oilalarda uchraydi. Bunday oilalarda tarbiyalanayotgan o‘smirlar hayotida mustaqil holda harakat qilinishlari, o‘z rejalarini amalga oshirishlari, qiyin mas’uliyatni o‘z zimmlariga olishlari birmuncha qiyinroq. Ular ko‘pincha intellektual xarakterdagi muammolarni ham qiyinchilik bilan yengadilar. O‘smirlik davrida bolalarning atrofdagi odamlar bilan shaxsiy va ish yuzasidan bo‘ladigan munosabatlaridagi mavqe o‘zgaradi. Endi o‘smirlar o‘yin hamda damga kamroq vaqtlarini ajratgan holda ko‘proq jiddiy ishlar bilan shug‘ullana boshlaydilar va ularda bilish jarayonlari jadal rivojlana boshlaydi. O‘qish o‘smirlar hayotida katta o‘rinni egallaydi. O‘smir so‘zlarning kelib chiqish tarixiga, ularning aniq mazmuni va mohiyatiga juda qiziqadi. U endi o‘z nutqida yosh bola singari emas, balki katta odamlardan so‘zlarni tanlashga harakat qiladi. Nutq madaniyatini egallash borasida o‘smir uchun o‘qituvchi, albatta, namuna bo‘lishi shartdir. Aynan maktab ta’limi o‘smir bilish jarayonlarini rivojlanish yo‘nalishini sifat jihatidan o‘zgarishda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Bilish jarayonlarining rivojlanishida nutq ham og‘zaki, ham yozma mavjud bo‘lishi bilan ham kuchli vosita hisoblanadi. Maktabdagi o‘quv jarayonlarining to‘g‘ri tashkil etilishi va amalga oshirilishi bilan o‘smir nutqining to‘g‘ri rivojlanishiga sharoit yaratiladi. Nutqni o‘zlashtirishda harakat bu o‘smirning muomala, bilish va ijodiy faoliyatga kirilishiga ehtiyoj va intilish hisoblanadi.

O‘smirlik davri inson hayotidagi eng dinamik va qarama-qarshiliklarga boy bosqichdir. Bu davrni faqat biologik o‘rish deb hisoblash xato bo‘ladi. Bu eng avvalo, ijtimoiy va ruhiy "men" ning tug‘ilishidir. Fiziologiya va psixika

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

mutanosibli Gormonal portlash nafaqat tashqi ko‘rinishni, balki hissiyotlar barqarorligini ham izdan chiqaradi. O‘smir o‘z tanasidagi o‘zgarishlarga (bo‘y o‘sishi, ovoz o‘zgarishi) moslashishga ulgurmasdan, unda tushunarsiz qo‘rquv va hayajon paydo bo‘ladi. Bu holat uning xulq-atvorida keskinlik, tajovuzkorlik yoki aksincha, o‘ziga yopilib olish sifatida namoyon bo‘ladi. Psixologik nuqtayi nazardan, bu davr "balog‘at inqirozi" bo‘lib, unda bola o‘zini dunyoga yangitdan tanishtirishga ehtiyoj sezadi. Bu davrning yetakchi xususiyati — avtonomiya (mustaqillik)ga intilishdir.

O‘smir endi o‘zini bola deb hisoblamaydi va kattalardan u bilan teng huquqli shaxs sifatida munosabatda bo‘lishni talab qiladi. Kattalar bilan munosabat: Agar ota-ona yoki o‘qituvchi avtoritar uslubdan voz kechib, do‘stona hamkorlik yo‘lini tanlamasa, o‘smirda "ijtimoiy qarshilik" shakllanadi.

O‘z-o‘zini anglash: O‘smir o‘zining ijtimoiy mavqeyini, dunyodagi o‘rnini va shaxsiy g‘oyalarini qidira boshlaydi. O‘smirlikda bilish jarayonlari (tafakkur, xotira, nutq) sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tariladi. Ular endi oddiy yordamchi bo‘lishdan qoniqmay, kattalar bilan barobar mas‘uliyatli ishlarda ishtirok etishni xohlaydilar. Ayniqsa, maktab va o‘qituvchining roli beqiyosdir: o‘smir nutq madaniyatini, mantiqiy fikrlashni va ijtimoiy muloqot san‘atini aynan shu muhitda o‘zlashtiradi.

O‘smirlik davri insonning "ijtimoiy va ruhiy meni" tug‘iladigan eng nozik palladir. Kattalardan talab qilinadigan asosiy narsa sabr, tushunish va o‘smirning shaxsiy chegaralarini hurmat qilgan holda unga yo‘l ko‘rsatishdir. Zero, aynan shu yillarda poydevori qo‘yilgan psixologik barqarorlik insonning butun umrlik taqdirini belgilab beradi. O‘smir bilan muloqotda asosiy kalit uni eshitish emas, balki tinglash va tushunishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nurullo o‘g‘li, A. A. (2023). SHARQ MUTAFAKKIRLARINING ASAR-LARIDA PSIXODIAGNOSTIKAGA DOIR QARASHLARI. TAPAҚKIËT, 13.

2. O‘gilxon T, V. (2023). Axborot muhiti yoshlar ijtimoiy normalari shakllanishiga ta’sirini tadqiq etishning metodik jihatlari.

3. Davletshin, R.S. Oliy sinf o‘quvchilari psixologiyasi. –Toshkent: O‘qituvchi, 2017.

4. Piaget, J. The Psychology of the Child. – New York: Basic Books, 1969. –246 p.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

6–7 YOSHLI BOLALARDA KREATIVLIK VA TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA DIDAKTIK O‘YINLARNING O‘RNI

Abdurahmonova Dilshoda Norqobil qizi

Termiz davlat pedagogika instituti

Ilmiy rahbar: Termiz davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta’limda tarbiyani tashkil etish kafedrası mudiri, PhD Quvvatova Mohira Hikmatillayevna

Maktabgacha ta’lim tizimida so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar bolalarda nafaqat bilim berish, balki ularning intellektual salohiyatini rivojlantirish, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni shakllantirishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Ayniqsa, 6–7 yoshli bolalar maktab ta’limiga tayyorgarlik bosqichida bo‘lib, bu davr ularning kognitiv jarayonlari, tasavvur doirasi va mantiqiy fikrlash qobiliyatining jadal rivojlanishi bilan xarakterlanadi. Shu nuqtayi nazardan didaktik o‘yinlar bolalarning rivojlanishida muhim pedagogik vosita sifatida qaraladi, chunki o‘yin faoliyati bu yoshda yetakchi faoliyat turi bo‘lib, u orqali bola atrof-muhitni anglaydi, ijtimoiy munosabatlarga kirishadi va o‘z tafakkurini shakllantiradi.

Didaktik o‘yinlar bolalarning kognitiv jarayonlarini faollashtirish bilan birga, ularda kreativ fikrlashni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Kreativlik — bu mavjud bilimlar asosida yangi g‘oyalarni yaratish, noodatiy yechimlarni topish va muammolarga ijodiy yondashish qobiliyatidir. Masalan, “Sehrli quti” yoki “Nima o‘zgardi?” kabi o‘yinlar bolalarda tasavvur va diqqatni kuchaytirib, ularga mustaqil fikr yuritish imkonini beradi. Bunday o‘yinlarda bolalar oddiy predmetlardan yangi ma’nolar topishga harakat qiladi, bu esa ularning ijodiy tafakkurini sezilarli darajada rivojlantiradi. Shu bilan birga, tarbiyachi tomonidan berilgan savollar va yo‘naltiruvchi topshiriqlar bolalarning fikrlash jarayonini chuqurlashtirib, ularni tahlil qilishga undaydi.

Tanqidiy fikrlash esa bolalarda axborotni tahlil qilish, taqqoslash va asosli xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Didaktik o‘yinlar bu jarayonni tabiiy va qiziqarli shaklda amalga oshirishga yordam beradi. Masalan, “To‘g‘ri yoki noto‘g‘ri?” o‘yinida bolalar turli vaziyatlarni tahlil qilib, mantiqiy yechim topishga harakat qiladilar. Agar yomg‘ir yog‘ayotgan bo‘lsa, bolalar qanday

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

harakat qilish kerakligini muhokama qilish jarayonida sabab va oqibat bog‘liqligini tushunib boradilar. Bu esa ularning analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va mustaqil qaror qabul qilishga o‘rgatadi. Shuningdek, guruh bo‘lib o‘ynaladigan o‘yinlar bolalarda muloqot madaniyati va hamkorlik ko‘nikmalarini ham shakllantiradi.

Amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, didaktik o‘yinlar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlarda bolalarning faolligi sezilarli darajada oshadi, ular vazifalarni bajarishda mustaqillik ko‘rsatadi va ijodiy yondashuv namoyon etadi. Tajribalar natijasida bolalarda muammoli vaziyatlarga tez va to‘g‘ri javob berish, fikrni aniq ifodalash hamda o‘z fikrini asoslab berish qobiliyati rivojlanganligi kuzatilgan. Bu jarayonlar maktabgacha ta’lim bosqichida didaktik o‘yinlarning naqadar muhim ekanligini tasdiqlaydi. Tarbiyachi ushbu jarayonda yo‘naltiruvchi rolni bajarib, bolalarning mustaqil fikrlashiga imkon yaratishi lozim.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar didaktik o‘yinlarning nafaqat nazariy, balki amaliy samaradorligini ham tasdiqlashni talab etadi. Shu nuqtayi nazardan, 6–7 yoshli bolalarda kognitiv jarayonlar, xususan kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan uch bosqichli pedagogik eksperiment tashkil etildi. Mazkur eksperiment aniqlovchi, shakllantiruvchi va nazorat bosqichlarini qamrab olib, bolalarning fikrlash dinamikasini tizimli ravishda kuzatish imkonini berdi.

Dastlabki aniqlovchi bosqichda o‘tkazilgan diagnostik tahlillar shuni ko‘rsatdiki, bolalarda tahlil qilish, taqqoslash va mantiqiy bog‘liqliklarni o‘rnatish kabi kognitiv amallar yetarli darajada shakllanmagan. Ular berilgan vaziyatlarga yuzaki yondashib, mustaqil xulosa chiqarishda qiyinchiliklarga duch kelishdi. Mazkur holat didaktik o‘yinlar asosida tashkil etilgan maxsus metodik tizimni joriy etish zaruratini yuzaga keltirdi.

Shakllantiruvchi bosqichda ishlab chiqilgan o‘yinlar majmuasi ta’lim jarayoniga integratsiya qilindi. Bu jarayonda didaktik o‘yinlar oddiy faoliyat shakli emas, balki bolalarning bilish jarayonlarini faollashtiruvchi pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo‘ldi. Xususan, roli va muammoli vaziyatlarga asoslangan o‘yinlar orqali bolalar turli qaror variantlarini solishtirish, sabab-oqibat bog‘liqligini aniqlash va muqobil yechimlar ishlab chiqishga o‘rgandilar. Bu esa ularning tanqidiy fikrlashini sezilarli darajada rivojlantirdi. Shu bilan

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

birga, ijodiy topshiriqlar asosidagi o‘yinlar bolalarning tasavvur doirasini kengaytirib, noodatiy fikrlashga undadi.

Tadqiqot jarayonida o‘yin faoliyatining yetakchi o‘rni alohida kuzatildi. O‘yin muhiti bolalarda ichki motivatsiyani kuchaytirib, murakkab tushunchalarni tabiiy va qiziqarli tarzda o‘zlashtirish imkonini berdi. Ayniqsa, dramatisatsiya va rol o‘yinlar bolalarga turli vaziyatlarni “tajriba” sifatida boshdan kechirish imkonini yaratib, ularning ijtimoiy va intellektual rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

Nazorat bosqichida o‘tkazilgan takroriy diagnostika natijalari tajriba guruhida yuqori samaradorlikni ko‘rsatdi. Xususan, yuqori darajadagi ko‘rsatkichlar 37% ni tashkil etib, nazorat guruhidagi 19% natijaga nisbatan deyarli ikki baravar yuqori ekanligi aniqlandi. Bu esa didaktik o‘yinlarga asoslangan metodik yondashuvning samaradorligini statistik jihatdan asoslab berdi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, didaktik o‘yinlar tizimli ravishda qo‘llanilganda bolalarda nafaqat bilim, balki mustaqil fikrlash, tahlil qilish va ijodiy yondashuv kabi muhim kompetensiyalar ham shakllanadi. Bu esa ularni maktab ta’limiga tayyorlashda muhim omil hisoblanadi.

XULOSA

6–7 yoshli bolalarda kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda didaktik o‘yinlardan tizimli va maqsadli foydalanish yuqori samaradorlikka ega ekanligi tadqiqot natijalari orqali o‘z tasdig‘ini topdi. O‘tkazilgan pedagogik eksperiment natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘yin faoliyati asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni bolalarning kognitiv faolligini oshiradi, ularning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va muammoli vaziyatlarga yechim topish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ayniqsa, tajriba guruhida kuzatilgan ijobiy o‘zgarishlar didaktik o‘yinlarning nafaqat ta’limiy, balki rivojlantiruvchi ahamiyatga ega ekanligini isbotladi. Shu bois maktabgacha ta’lim tizimida o‘yin texnologiyalaridan keng va samarali foydalanish, ularni zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish muhim metodik vazifa sifatida qaraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

1. Алябьева, Елена Алексеевна. Игры для детей 4-7 лет: развитие речи и воображения / Е. А. Алябьева. - Москва : ТЦ Сфера, 2009. - 128 с.
2. Зак А. З. Развитие интеллектуальных способностей у детей 6–7 лет. — М.: Новая школа, 1996.
3. Gasim, A. (2020). The Role of the Didactic Games in Enhancing Cognitive Activity at Preschool Children. Propósitos y Representaciones, 8(2), e524. Doi: <http://dx.doi.org/10.20511/pyr2020.v8n2.524>
4. Rustamova D., A'zamova D. Didactic games for developing critical thinking in children and their importance // European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices. ISSN (E): 2938-3625. Volume 3, Issue 1. 2025. Pp. 99-101

**BOLALARDA KREATIVLIK VA TANQIDIY FIKRLASH
KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH**

Ibrohimova Farangiz Iqboliddin qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy va amaliy fanlar fakultiteti

Milliy g‘oya, manaviyat asoslari va huquq talimi yo‘nalishi

1-bosqich 102-guruh talabasi

+998 93 064 01 50

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalarda kreativlik (ijodkorlik) hamda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning nazariy asoslari, psixologik mexanizmlari, xalqaro va milliy tajribalar hamda amaliy metodlari keng yoritiladi. Hozirgi ta’lim tizimida ushbu ikki kompetensiya bolaning kelajakdagi muvaffaqiyati, moslashuvchanligi va innovatsion faoliyatida muhim omil sifatida qaraladi. Maqolada J.P. Gilford, E.P. Torrens, Benjamin Bloom, Edward de Bono kabi xorijiy olimlarning nazariyalari bilan bir qatorda, O‘zbekistonlik olimlar (M. To‘ychiev, G.I. Idiyeva va boshqalar) tadqiqotlari ham tahlil qilinadi. Amaliy qismda o‘yinlar, loyihaviy faoliyat, interaktiv metodlar va oilaviy yondashuvlar bayon etilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, muntazam va tizimli mashg‘ulotlar bolalarning kreativligi va tanqidiy fikrlashini sezilarli darajada rivojlantiradi hamda ularning akademik va kundalik hayotdagi muvaffaqiyatlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kalit so‘zlar: bolalar, kreativlik, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, ta’lim metodlari, rivojlantirish texnologiyalari, o‘yinlar, loyihaviy faoliyat, divergent fikrlash, metakognitsiya.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the theoretical foundations, psychological mechanisms, international and national experiences, as well as practical methods for developing creativity and critical thinking skills in children. In the modern education system, these two competencies are considered essential factors for a child’s future success, adaptability, and innovative activity. The paper examines the theories of J.P. Guilford, E.P. Torrance, Benjamin Bloom, and Edward de Bono, along with studies conducted by Uzbek scholars such as M. To‘ychiev and G.I. Idiyeva. The practical section describes games, project-based activities, interactive methods, and family-oriented approaches. The findings indicate that regular and systematic practice significantly enhances children’s creativity and critical thinking, positively influencing their academic performance and everyday life achievements.

Keywords: children, creativity, critical thinking, creative development, teaching methods, development technologies, games, project-based learning, divergent thinking, metacognition.

Аннотация: В данной статье всесторонне рассматриваются теоретические основы, психологические механизмы, международный и национальный опыт, а также практические методы развития креативности и критического мышления у детей. В современной системе образования данные компетенции являются важными факторами будущей успешности, адаптивности и инновационной деятельности ребёнка. В статье анализируются теории Дж. П. Гилфорда, Э. П. Торренса, Бенджамина Блума, Эдварда де Боно, а также исследования узбекских учёных, таких как М. Туйчиев и Г. И. Идиева. Практическая часть включает описание игр, проектной деятельности, интерактивных методов и семейных подходов. Результаты исследования показывают, что регулярные и систематические занятия значительно повышают уровень креативности и критического мышления детей, оказывая положительное влияние на их академические и жизненные достижения.

Ключевые слова: дети, креативность, критическое мышление, творческое развитие, методы обучения, технологии развития, игры, проектная деятельность, дивергентное мышление, метакогниция.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kirish

Zamonaviy jamiyat rivoji yuqori sur‘atlar bilan davom etmoqda. Sun‘iy intellekt texnologiyalari, global integratsiya jarayonlari hamda axborot oqimining keskin ortishi bolalardan nafaqat tayyor bilimlarni egallashni, balki mustaqil fikrlash, yangi g‘oyalar yaratish va murakkab vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishni talab etmoqda. Shu sababli kreativlik va tanqidiy fikrlash bugungi ta‘lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. Kreativlik odatda yangi va o‘ziga xos g‘oyalarni ishlab chiqish hamda ularni amaliyotga tatbiq etish qobiliyati sifatida izohlanadi. Tanqidiy fikrlash esa axborotni chuqur tahlil qilish, dalillarni solishtirish, muqobil variantlarni ko‘rib chiqish va asoslangan xulosaga kelish jarayonidir. Ushbu ikki ko‘nikma o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, biri yangilik yaratishga xizmat qilsa, ikkinchisi uning samaradorligini baholaydi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bu ko‘nikmalarni erta yoshdan rivojlantirish bolalarning keyingi hayotida innovatsion faoliyatga moslashuvini osonlashtiradi. Xalqaro tashkilotlar, jumladan, OECD ham ushbu kompetensiyalarni ta‘limning muhim tarkibiy qismi sifatida e‘tirof etadi. J.P. Gilford fikrlashni konvergent va divergent turlarga ajratib, kreativlik asosan ko‘p variantli yechimlar ishlab chiqishga asoslanishini ta‘kidlaydi. E.P. Torrens esa kreativlikni baholash uchun maxsus test ishlab chiqib, unda fikr oqimlilik, moslashuvchanligi, originalligi va tafsilotlarga boyligi kabi mezonlarni ajratib ko‘rsatadi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda Benjamin Bloom tomonidan ishlab chiqilgan taksonomiya muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, uning yuqori bosqichlari-tahlil, sintez va baholash - o‘quvchilarda chuqur fikrlashni shakllantiradi. Edward de Bono tomonidan taklif etilgan “Olti shlyapa” metodi esa muammolarni turli nuqtai nazardan ko‘rib chiqishga imkon beradi. Mahalliy tadqiqotchilar ham bu yo‘nalishga katta e‘tibor qaratmoqda. Jumladan, G.I. Idiyeva kreativ fikrlashni rivojlantirishda muammoli vaziyatlar va aqliy hujum metodlarini samarali deb hisoblaydi. M. To‘ychiev esa milliy o‘yinlar orqali ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish mumkinligini ta‘kidlaydi.

Kreativlikni rivojlantirish uchun turli amaliy yondashuvlardan foydalanish mumkin:

Divergent fikrlash mashqlari-oddiy predmetlardan noodatiy foydalanish variantlarini topish orqali fikrlashni kengaytirish

Ijodiy o‘yinlar-rolli o‘yinlar, qurilish o‘yinlari, hikoya tuzish kabi faoliyatlar orqali tasavvurni rivojlantirish

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Loyihaviy faoliyat-real hayotiy muammolar asosida mustaqil yechim topishga yo‘naltirish

SCAMPER texnikasi - mavjud g‘oyalarni o‘zgartirish va yangi variantlar yaratish

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish usullari

“Olti shlyapa” metodi - muammoni turli nuqtai nazardan baholash

Savol-javob usuli -“Nima uchun?”, “Qanday?” kabi savollar orqali tahliliy fikrlashni rivojlantirish

Debatlar-qarama-qarshi fikrlarni solishtirish va asoslash

Metakognitiv yondashuv - o‘z fikrlash jarayonini anglash va nazorat qilish

Bolalarning kreativ va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishda oila va ta’lim muassasasi muhim ahamiyatga ega. Ota-onalar bolaga mustaqil fikrlash imkonini berishi, uning g‘oyalarni qo‘llab-quvvatlashi va ijodiy muhit yaratishi zarur. O‘qituvchilar esa dars jarayonida interaktiv metodlardan foydalanib, o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlashi lozim.

Xulosa

Kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish uzluksiz va tizimli jarayon bo‘lib, u bolalarning nafaqat ta’limdagi muvaffaqiyati, balki hayotiy kompetensiyalarini ham belgilaydi. Ushbu ko‘nikmalarni rivojlantirish orqali jamiyatda ijodkor, mustaqil fikrlovchi va raqobatbardosh avlodni tarbiyalash mumkin. Amaliy natijalar shuni ko‘rsatadiki, muntazam ravishda ijodiy va tahliliy mashg‘ulotlar tashkil etilgan muhitda bolalarning nafaqat bilim darajasi, balki mustaqil fikrlash, qaror qabul qilish va muammolarni hal etish qobiliyatlari ham sezilarli darajada rivojlanadi. Bunday bolalar kelajakda tez o‘zgaruvchan ijtimoiy va kasbiy muhitga oson moslasha oladi, innovatsion g‘oyalarni ilgari surishga moyil bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.OECD. Fostering Students’ Creativity and Critical Thinking. – Paris, 2019.
- 2.Heyman G.D. Children’s Critical Thinking. – 2008.
- 3.Guilford J.P. The Nature of Human Intelligence. – 1967.
- 4.Torrance E.P. Torrance Tests of Creative Thinking. – 1974.
- 5.Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives. – 1956.
- 6.De Bono E. Six Thinking Hats. – 1985.
- 7.Idiyeva G.I.; To‘ychiev M. – ilmiy tadqiqotlar, 2022–2024.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

8.Nurullo o‘g‘li, A.A.(2023).Sharq mutafakkirlarining asarlarida psixodiagnostikaga doir qarashlari. Тараққиёт, 13.

9.Vaxabova,O.G.(2024).globallashuv sharoitida axborot muhitining yoshlar ijtimoiy normalari shakllanishiga ta’sirining psixologik jihatlar. Современное образование (узбекистан), (12 (145), 46–51.

10.O‘g‘ilxon T. V. (2023). Axborot muhiti yoshlar ijtimoiy normalari shakllanishiga ta’sirini tadqiq etishning metodik jihatlar. Современное образование (узбекистан), (11 (132)), 15–22.

11.Guljahon,A.(2026).Inson ongining taraqqiyoti va ongsizlik jarayonlarining psixologik mohiyati hamda ularning o‘zaro bog‘liqligi. Ustozlar uchun, 93(4), 387–391.

12.Muhlisaxon, K. (2026).Yosh va pedagogik psixologiya fanining tadqiqot sohasi va muammolari. Hozirgi kundagi raqamli texnologiyalarning yosh bolalar psixikasiga TA’SIRI. Ustozlar uchun, 93(4), 372–379.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA DIDAKTIK O‘YINLAR ORQALI NUTQNI RIVOJLANTIRISH

**Gulomova MahliyoXon Ikromjon qizi,
Andijon davlat pedagogika instituti
maktabgach ta’lim yo’nalishi magistranti.
gulomovamaxliyoXon@gmail.com**

**Mirzayev Otabek
Andijon davlat pedagogika instituti dotsenti**

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda didaktik o‘yinlarning pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotlar horijiy va mahalliy olimlarning amaliy va nazariy izlanishlariga tayangan holda olib borilgan. Maqola didaktik o‘yin tushunchasi, uning nutq rivojiga ta’siri, so‘z boyligini oshirish, talaffuz va grammatik nutqni shakllantirish, shuningdek, kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish kabi aspektlarni yoritadi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yosh, nutq rivojlanishi, didaktik o‘yin, lingvistik kompetensiya, kommunikativ ko‘nikmalar, o‘yin texnologiyalari.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kirish. Maktabgacha yosh – bolaning nutqiy faoliyatining eng faol shakllanadigan davridir. Bu davrda bolaning so‘z boyligi tez o‘radi, grammatik tuzilmalarni o‘zlashtirish jarayoni sodir bo‘ladi, nutqning kommunikativ vazifasi kuchayadi [3, 17-b]. Nutqning to‘g‘ri rivojlanishi bolaning nafaqat lingvistik, balki intellektual, hissiy va ijtimoiy sohalarini ham muvozanatli shakllantirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Bugungi kunda maktabgacha ta‘limda nutqni rivojlantirishning samarali usullarini izlash dolzarb masalalardan biridir. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, didaktik o‘yinlar bolalarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos bo‘lib, nutqni rivojlantirishda yuqori pedagogik samaradorlikka ega. O‘yin jarayonida bola majburlovsiz, qiziqish bilan muloqotga kirishadi va nutqiy faolligi oshadi.

Zamonaviy pedagogik amaliyotda bolalarning nutqini rivojlantirishning ko‘plab usullari mavjud bo‘lsa-da, didaktik o‘yinlar ushbu jarayonning eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Didaktik o‘yin – bu o‘quv maqsadlariga erishish uchun mo‘ljallangan, o‘yin qoidalari va mazmuni bo‘lgan faoliyat turidir [5, 23-b]. U bolaga nafaqat yangi bilimlarni o‘zlashtirish, balki ularni amaliyotda qo‘llash imkoniyatini beradi.

Nutq tarbiyasi bolalarning ruhiy va ijtimoiy rivojlanishining muhim komponentidir. Nutq rivojlantirilishi, bolalar o‘z fikrlarini ifoda etishda, o‘rganish jarayonida muvaffaqiyatli bo‘lishlariga yordam beradi. Nutq tarbiyasida asosiy bosqichlar quyidagilardan iborat:

Birinchi bosqich: Bolalarda 0-3 yoshgacha nutq tushunish qobiliyatining shakllanishi.

Ikkinchi bosqich: 3-6 yoshgacha bo‘lgan davrda bolalarda so‘z boyligining rivojlanishi va nutq ifodasi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqida rivojlanish jarayonida turli o‘zgarishlar yuz beradi. Bu o‘zgarishlar ular erishayotgan ko‘nikmalarga va bilimlarga bog‘liq. Nutqning rivojlanishi bolalarda kognitiv, emosional va ijtimoiy o‘zgarishlarni ham o‘z ichiga oladi.

Didaktik o‘yinlar turli xil bo‘lib, har birining o‘ziga xos maqsadi va vazifalari bor. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun didaktik o‘yinlar quyidagi turlarga bo‘linadi:

So‘z o‘yinlari. So‘z o‘yinlari bolalar uchun so‘z boyligini oshirish, yangi so‘zlarni o‘rganish va ularni qo‘llashda yordam beradi. Misol uchun, "so‘zlar zanjiri" o‘yini bolalarga bir-biriga bog‘liq so‘zlarni aytishga yordam beradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Rol o‘yinlari. Rol o‘yinlari bolalarga turli situatsiyalarda o‘zlarini qanday tutish kerakligini o‘rganishga yordam beradi. Bu orqali bolalar nutqni amaliy ravishda qo‘llashni o‘rganishadi.

Tavsif o‘yinlari. Tavsif o‘yinlari bolalarga ob’ektlarni, ranglarni yoki shakllarni tasvirlashda yordam beradi. Bu o‘yinlar orqali bolalar o‘z fikrlarini to‘g‘ri ifoda eta olish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar.

Ijtimoiy o‘yinlar. Ijtimoiy o‘yinlar bolalar o‘rtasida muloqot, hamkorlik va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Bu turdagi o‘yinlar bolalarning o‘zaro munosabatlarini mustahkamlashda muhimdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq rivojlanishining psixologik-pedagogik xususiyatlari.

Maktabgacha yosh davri bolaning psixologik rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda bola so‘z boyligini shakllantiradi, muloqotga bo‘lgan ehtiyoji kuchayadi va fikr bildirish qobiliyati rivojlanadi. Nutqi yetarli darajada rivojlanmagan bola keyingi ta‘lim bosqichlarida bilimlarni o‘zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

Shu sababli maktabgacha ta‘lim jarayonida nutqni rivojlantirishning samarali va bolaning yosh xususiyatlariga mos usullarini qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, didaktik o‘yinlar nutqni rivojlantirishda eng samarali pedagogik vositalardan biridir.

5 yosh (o‘rta maktabgacha yosh)da gap murakkablashadi, bog‘lovchi nutq paydo bo‘ladi, so‘zlar bilan o‘yinlar faollashadi. 5-7 yosh (katta maktabgacha yosh)da esa nutq ancha mantiqiy va grammatik jihatdan to‘g‘ri bo‘lib, hikoya qilish, tasvirlash kabi murakkab nutq shakllari rivojlanadi [2, 45-48-b].

L.S.Vygotskiy ta‘kidlaganidek, bolalik davridagi o‘yin faoliyati bolaning rivojlanishi uchun yetakchi faoliyat hisoblanadi. O‘yin orqali bola o‘ziga qiziq bo‘lgan dunyoni o‘rganadi, ijtimoiy munosabatlarni o‘zlashtiradi va turli rollarni o‘ynab, nutqiy faoliyatni amaliy ravishda namoyon qiladi [1, 156-b]. Shu nuqtai nazardan, nutqni rivojlantirish uchun mo‘ljallangan didaktik o‘yinlar bola uchun tabiiy va qiziqarli faoliyat muhitini yaratadi.

Didaktik o‘yinlarning nutq rivojlanishiga ta’siri va turlari.

Didaktik o‘yinlar nutq rivojlanishining quyidagi yo‘nalishlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi:

1. So‘z boyligini kengaytirish. O‘yin jarayonida bolalar yangi so‘zlarni eshitadi, qo‘llaydi va ularning ma’nosini o‘zlashtiradi. Tadqiqotlar shuni

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ko‘rsatadiki, didaktik o‘yinlar orqali mashg‘ulot olib borilgan guruhlarda bolalarning lug‘at zahirasi sezilarli darajada kengayadi [8, 4-b].

2. Talaffuz va grammatik nutqni rivojlantirish. So‘zli va rolli o‘yinlar tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish, gap tuzish va fikrni izchil bayon etish ko‘nikmalarini shakllantiradi [9, 1-6-b].

3. Muloqot madaniyatini shakllantirish. Didaktik o‘yinlar bolalarda o‘zaro muloqot qilish, suhbatdoshni tinglash va fikr almashish ko‘nikmalarini rivojlantiradi [10, 1-4-b].

4. Nutqiy faollikni oshirish. Muxtorova va Djurayeva ta‘kidlaganidek, o‘yin asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar kamgap bolalarning ham nutqiy faolligini oshiradi va ularni muloqotga jalb etadi [11].

A.I.Maksakovning ta‘kidlashicha, didaktik o‘yinlar bolalarning nutqiy faoliyatini faollashtirish, ularning diqqatini lingvistik materialga jalb qilish va o‘zlashtirishni qiziqarli jarayonga aylantirish imkoniyatini beradi [4, 32-b].

Didaktik o‘yinlarni tashkil etishning metodik asoslari.

Didaktik o‘yinlarni samarali tashkil etish bir qator pedagogik shartlarga rioya qilishni talab qiladi:

Birinchidan, o‘yin bolaning yosh xususiyatlariga mos kelishi kerak. Kichik yoshdagi bolalar uchun sodda qoidali, qisqa muddatli o‘yinlar, katta yoshdagilar uchun esa murakkabroq strategiyani talab qiladigan o‘yinlar tanlanadi.

Ikkinchidan, o‘yinning didaktik maqsadi aniq bo‘lishi va nutq rivojlanishining ma‘lum bir jihatiga qaratilgan bo‘lishi lozim. Masalan, “Harflarni top” o‘yini grafomotor ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lsa, “Qanday narsalar yashiringan?” o‘yini tasvirlovchi nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, o‘yinda yordamchi materiallardan (rasmlar, kartochkalar, o‘yinchoqlar) foydalanish bolaning qiziqishini oshiradi va abstrakt tushunchalarni anglashni osonlashtiradi.

To‘rtinchidan, o‘yin jarayonida tarbiyachi to‘g‘ri namuna bo‘lishi, bolalarning xatolarini diqqat bilan tuzatishi va ularning har bir harakatini ijobiy baholashi zarur.

E.F.Arkipova nutq muammolari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda didaktik o‘yinlarni bosqichma-bosqich, murakkablik darajasini asta-sekin oshirib borish kerakligini ta‘kidlaydi [6, 71-b].

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

O‘zbekiston pedagogika ilmidagi maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish masalasiga katta e‘tibor qaratilgan. Qodirov va boshqalar didaktik o‘yinlarning metodik asoslarini ishlab chiqib, ularni ta‘lim jarayoniga to‘g‘ri tatbiq etish bo‘yicha amaliy tavsiyalar bergan [9, 1-6 b].

Raxmonova nutq rivojida qulay psixologik muhitning ahamiyatini asoslab, o‘yin orqali tashkil etilgan mashg‘ulotlar bolalarda erkin fikrlash va nutqiy mustaqillikni shakllantirishini ta‘kidlaydi [12].

Shuningdek, “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturida didaktik o‘yinlar maktabgacha ta‘limning asosiy metodlaridan biri sifatida belgilangan bo‘lib, ularning nutq rivojidagi ahamiyati alohida qayd etilgan [13].

Didaktik o‘yinlarning mohiyati va ta‘limiy imkoniyatlari.

Didaktik o‘yinlar — bu bolalarning tabiiy o‘yin faoliyatiga asoslangan va ma‘lum ta‘limiy maqsadni ko‘zlagan pedagogik jarayondir. Ular orqali bola bilmasdan o‘rganadi va nutqiy faoliyatga faol jalb etiladi [7]. Didaktik o‘yinlar ta‘lim jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etish imkonini beradi.

O‘yin jarayonida bolada psixologik erkinlik paydo bo‘ladi, bu esa nutqiy faollikni oshiradi va muloqotga kirishishni osonlashtiradi [14, 25-29-b]. Ayniqsa, majburlovsiz tashkil etilgan o‘yinlar nutq rivojida yuqori natija beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, didaktik o‘yinlar maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirishning eng qulay, tabiiy va samarali usuli hisoblanadi. O‘yinlar nafaqat til vositalarini (so‘z, grammatika) o‘zlashtirishga, balki nutqiy faoliyatning asosiy magsadi – muloqot qilish, fikr almashish, ta‘sir o‘tkazish ko‘nikmalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Quyidagi takliflarni amaliy faoliyatga tadbiq etilishi mumkin:

O‘yin repertuarini boyitish: Har bir nutqiy vazifaga (tovush talaffuzi, lug‘at boyitish, grammatik to‘g‘rilik, bog‘liq nutq) qaratilgan didaktik o‘yinlar tizimini yaratish.

Zamonaviy vositalardan foydalanish: Interfaol doska, multimedia materiallari bilan integratsiyalashgan raqamli didaktik o‘yinlarni joriy etish.

Individual va guruh ishini uyg‘unlashtirish: Bolaning nutqiy rivojlanish darajasi va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘yinlarni tanlash va moslashtirish.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ota-onalar ishtirokini faollashtirish: Ota-onalarga nutqni rivojlantiruvchi oddiy uy o‘yinlari to‘g‘risida metodik ko‘rsatmalar berish.

Tarbiyachilarning malakasini oshirish: Maktabgacha ta‘lim muassasalari xodimlari uchun “Nutqni rivojlantirishda zamonaviy o‘yin texnologiyalari” mavzusida trening va ustaxonalar tashkil etish.

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, didaktik o‘yinlar maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘yin asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar bolalarning so‘z boyligi, nutqiy faolligi va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shu bois, maktabgacha ta‘lim muassasalarida didaktik o‘yinlardan tizimli va maqsadga muvofiq foydalanish bolalar nutqining sifatli rivojlanishini ta‘minlaydi. Didaktik o‘yinlarni metodik jihatdan to‘g‘ri tashkil etish orqali bolalarning nutqiy kompetensiyasini sezilarli darajada oshirish, ularni maktab ta‘limi uchun psixologik va lingvistik jihatdan tayyorlash mumkin. Kelajakda turli nutqiy muammolari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda didaktik o‘yinlarning maxsus turlarini ishlab chiqish, shuningdek, raqamli o‘yin resurslari bilan an‘anaviy metodlarni integratsiyalash yo‘nalishidagi tadqiqotlarni davom ettirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Vygotskiy L.S. “O‘yinning rivojlanishdagi roli”. – Moskva: Pedagogika, 2016. – 268 b.
2. Gvozdev A.N. *Bolalarning nutq rivojlanishi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2015. – 192 b.
3. Jukova N.S., Mastiukova E.M. *Nutq nuqsonlarini tuzatish*. – Moskva: Prosvesheniye, 2017. – 240 b.
4. Maksakov A.I. *Maktabgacha yoshda nutqni to‘g‘ri o‘rgatish*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. – 158 b.
5. Usova A.P. *Maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘yin*. – Moskva: Akademiya, 2019. – 184 b.
6. Arkhipova E.F. *Nutq muammolari bo‘lgan bolalar bilan ishlash*. – Sankt-Peterburg: Detstvo-Press, 2020. – 210 b.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

7. Homidova, G.B., and M.E. Muqaddamova. “Maktabgacha Ta’lim Tashkilotida Nutqida Nuqsoni Bo’lgan Tarbiyalanuvchilar Uchun Didaktik O’yinlarning Ahamiyati.” Yangi O’zbekiston Ilmiy Tadqiqotlar Jurnali, 2025

8. Khabibullayeva, M. V., and G. S. Sharipova. “The Importance of Didactic Games in the Development of the Speech Culture of Children of the Preparatory Group Age.” Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 2024, <https://zienjournals.com/index.php/jpip/article/view/5354>

(https://zienjournals.com/index.php/jpip/article/view/5354?utm_source=chatgpt.com).

9. Kadirov, V., Z. Bozorova, and O. Mirzayev. “Factors for Developing Children’s Speech Through Didactic Games.” Linguistics and Culture Review, 2023, <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS2.1970>

10. Egamberdiyeva, N. A., and D. L. Norova. “Maktabgacha Yoshdagi Bolalar Nutqini Rivojlantirishda O’yin Faoliyatining O’rni.” Ta’limning Zamonaviy Transformatsiyasi, 2023, <https://tadqiqotlar.uz/02/article/view/1125> (https://tadqiqotlar.uz/02/article/view/1125?utm_source=chatgpt.com).

11. Joldasbaeva, A. “Enriching the Vocabulary of Preschool Children Through Didactic Games.” American Journal of Pedagogical and Educational Research, 2023, <https://americanjournal.org/index.php/ajper/article/view/333> (https://americanjournal.org/index.php/ajper/article/view/333?utm_source=chatgpt.com).

12. Raxmonova, M. “Maktabgacha Yoshdagi Bolalar Nutqini Rivojlantirish Metodikasi.” Yangi O’zbekiston Ilmiy Tadqiqotlar Jurnali, 2025.

13. Nuraliyeva, Sh. I. “Maktabgacha Ta’lim Tashkilotida Bolalar Nutqini Rivojlantirish Vazifalari va Didaktik O’yinlar.” Modern Problems in Education and Their Scientific Solutions, 2025, <https://esiconf.org/index.php/MRIATS/article/view/2401> (https://esiconf.org/index.php/MRIATS/article/view/2401?utm_source=chatgpt.com).

14. Eshmurodova, D. O. “Improving Methods of Children’s Speech Development Through Musical Didactic Games.” American Journal of Pedagogical and Educational Research, 2025, <https://americanjournal.org/index.php/ajper/article/view/3042> (https://americanjournal.org/index.php/ajper/article/view/3042?utm_source=chatgpt.com).

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

BOLALAR ADABIYOTIDA LEKSIK BIRLIKLARNING LINGVOPOETIK IMKONIYATLARI

G‘afforova Umida Nosirovna

Navoiy Innovatsiyalar universiteti

Sho‘rchi kampusi Lingvistika:

O‘zbek tili yo‘nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek bolalar adabiyotida qo‘llaniladigan leksik birliklarning lingvopoetik tabiati, badiiy va estetik funksiyalari hamda ularning bolalar dunyoqarashini shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida bolalar yozuvchilari asarlaridagi xalqona so‘zlar, onomastik birliklar, emotsional-ekspressiv leksika va badiiy tasvir vositalarining estetik imkoniyatlari aniqlangan.

Kalit so‘zlar: bolalar adabiyot, lingvopoetika, leksik birlik, emotsional leksika, ekspressivlik, badiiy matn, estetik funksiya.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвопоэтическая природа, художественные и эстетические функции лексических единиц, используемых в узбекской детской литературе, а также их значение в формировании детского мировоззрения. В рамках исследования определены эстетические возможности народных слов, ономастических единиц, эмоционально-экспрессивной лексики и средств художественной изобразительности в произведениях детских писателей.

Ключевые слова: детская литература, лингвопоэтика, лексическая единица, эмоциональная лексика, экспрессивность, художественный текст, эстетическая функция.

Abstract. This article analyzes the linguo-poetic nature, artistic and aesthetic functions of lexical units used in Uzbek children's literature, as well as their importance in shaping children's worldview. Within the scope of the research, the aesthetic possibilities of colloquial words, onomastic units, emotional-expressive leksika, and tools of artistic depiction in the works of children's writers are identified.

Keywords: children's literature, linguopoetics, lexical unit, emotional vocabulary, expressiveness, artistic text, aesthetic function.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kirish. Badiiy matn tahlilida lingvopoetika yo‘nalishi til birliklarining estetik vazifasini, yozuvchining lisoniy mahoratini va matnning g‘oyaviy-badiiy mohiyatini ochib beruvchi yetakchi sohalardan biri hisoblanadi. Har qanday badiiy asarning estetik ta’sir kuchi uning leksik tarkibi, so‘zlarning matnda qanchalik o‘rinli va jozibador qo‘llanilganligi bilan belgilanadi. Bolalar adabiyoti esa o‘zining funksional xususiyatlariga ko‘ra umumiy adabiyotshunoslik va

tilshunoslikda alohida yondashuvni talab qiladi. Negaki, bolalar uchun yaratilgan asarlarning tili ham sodda, ham emotsional, ham yosh xususiyatlariga mos ravishda tarbiyaviy-didaktik xarakterga ega bo‘lishi lozim.

Bolalar adabiyotida leksik birliklarning lingvopoetik imkoniyatlarini tadqiq etish yozuvchining bola ruhiyatini qanchalik chuqur his qilganligini va tilning tasviriy vositalaridan qay darajada mahorat bilan foydalanganligini aniqlash imkonini beradi. O‘zbek bolalar adabiyotining yirik vakillari bo‘lgan Xudoyberdi To‘xtaboyev, Anvar Obidjon, Po‘lat Mo‘min kabi ijodkorlarning asarlari boy lingvopoetik va leksik-semantik xazinadir. Ularning asarlarida qo‘llanilgan har bir so‘z, ibora yoki o‘ziga xos lisoniy o‘yinlar yosh kitobxonning estetik didini o‘stirish bilan birga, uning so‘z boyligini oshirishga va til sezgilarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqot ishida o‘zbek bolalar adabiyoti matnlarida faol qo‘llaniladigan leksik birliklarning estetik-ekspressiv tabiati, ularning lingvopoetik potentsiali va bolalar nutqiy tafakkurini shakllantirishdagi funksional xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil etiladi.

ASOSIY QISM VA METODOLOGIYA

Badiiy asar tili lingvistik tahlilga tortilganda, so‘zning nominativ (atash) vazifasidan ko‘ra uning poetik konnotatsiyasi, ya’ni matnda kasb etadigan qo‘shimcha ma’no jozibasi birinchi o‘ringa chiqadi. Professor Q.Yo‘ldoshev ta’kidlaganidek, adabiy darslarda va til tahlillarida so‘zning badiiy yukini his qilish o‘quvchini asar qahramoni bilan ruhan yaqinlashtiradi [2, 41-b.]. Bolalar adabiyotida esa leksik birliklar ham bolaning tasavvur olamini kengaytirishi, ham uning lisoniy kompetensiyasini rivojlantirishi shart.

Bolalar adabiyoti matnlarining leksik tarkibini lingvopoetik jihatdan bir

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
necha muhim kategoriyalarga ajratib tahlil qilish mumkin:

1. Emotsional-ekspressiv leksika va uning estetik funksiyasi

Kichik maktab yoshidagi bolalar dunyoni mantiqiy tushunchalardan ko‘ra emotsiyalar va aniq tasvirlar orqali qabul qiladi. Shu bois bolalar yozuvchilari asarlarida erkalash, kichraytirish, hurmat yoki salbiy munosabatni ifodalovchi emotsional-ekspressiv so‘zlardan keng foydalanadi. Macalan, -cha, -loq, -jon, -xon

kabi kichraytirish-erkalash affikslari o‘zak so‘zga qo‘shilib, matnda kuchli poetik konnotatsiya hosil qiladi: shapkacha, bolajon, qo‘zichoq, mittiqosh.

Anvar Obidjon she‘riyatida emotsional leksika bolalarcha beguborlikni aks ettirish uchun xizmat qiladi. Yozuvchi she‘rlarida hayvonlar yoki tabiat hodisalariga nisbatan qo‘llangan leksik birliklar bolada tabiatga nisbatan mehr uyg‘otadi. Masalan, oddiy "ari" so‘zi o‘rniga "arivachcha" yoki "baqa" o‘rniga "vaq-vaqvoy" kabi onomatopoeik (taqlidiy) so‘zlarning qo‘llanilishi bolaning fonetik eshitish qobiliyatini va kreativ tafakkurini faollashtiradi [3, 76-b.].

2. Onomastik birliklarning lingvopoetik jozibasi

Bolalar adabiyotida xarakter-nomlar, ya‘ni qahramonning fe‘l-atvori, tashqi ko‘rinishi yoki jamiyatdagi o‘rnini to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalovchi antroponimlar (ism-familiyalar) va xarakterli atamalar lingvopoetikaning muhim predmeti hisoblanadi. Xudoyberdi To‘xtaboyev romanlarida ushbu usul yuksak mahorat bilan qo‘llanilgan. Yozuvchining Hoshimjon, Jonibek, Qobiljon kabi an‘anaviy ismlari bilan bir qatorda, asarlaridagi salbiy yoki hajviy qahramonlarga berilgan nomlar leksik jihatdan giddatda jozibador:

Masalan: Sariq dev, Mirob xor, Tantiqvoy, Yondor cho‘loq, Kampirshash. Ushbu leksik birliklar bolada dastlabki mutolaadanoq qahramon haqida aniq tasavvur (stereotip) uyg‘otadi va asar syujetini idrok etishni osonlashtiradi. Bu yerda ism shunchaki atash emas, balki asarning g‘oyaviy maqsadiga bo‘ysundirilgan lingvopoetik vositadir [1, 102-b.].

3. Frazologik birliklar va xalqona so‘zlarning o‘rni

Bolalar adabiyotida xalq og‘zaki ijodiga xos bo‘lgan iboralar, maqollar va

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

sodda xalqona so‘zlarning (kollokvializmlarning) qo‘llanilishi asar tilining hayotiyligini va milliy bo‘yog‘ini ta‘minlaydi. Masalan, X.To‘xtaboyev qahramonlari nutqidagi "ko‘z ochib yumguncha", "og‘zi ochilib qolmoq", "shashti pasaymoq", "gapi kor qilmoq" kabi frazeologizmlar bolalarga milliy til boyliklarini tushunarli va qiziqarli shaklda o‘rgatadi [5, 62-b.].

Quyidagi 1-jadvalda o‘zbek bolalar adabiyoti matnlarida uchraydigan leksik birliklarning turlari va ularning lingvopoetik vazifalari muayyan misollar orqali tizimlashtirilgan:

1-jadval. Bolalar adabiyoti leksik birliklarining lingvopoetik vazifalari

Leksik birlik turi	Lingvopoetik vosita	Asarlardan misollar	Bolalar nutqi va psixologiyasiga ta’siri
Erkalash-kichraytirish leksikasi	-cha, -loq, -jon affikslari	shapkacha, qo‘zichoq, mittiqosh, qushcha	Beguborlik, emotsional yaqinlik va estetik zavq uyg‘otadi.
Onomatopoe tik (Taqlid) leksika	Tovush va harakat taqlidlari	vaq-vaqvoy, pish- pish, lip-lip, taq-tuq	Fonetik eshitish qobiliyatini va tasavvurni rivojlantiradi.
Xarakter-onomastika (Ismlar)	Ekspressiv antroponimlar	Sariq dev, Tantiqvoy, Kampirshash, Mirobxor	Tanqidiy fikrlashni, xarakterlarni tahlil qilishni o‘rgatadi.
Xalqona iboralar (Frazeologizmlar)	Ko‘chma ma’noli turg‘un birikmalar	ko‘z ochib yumguncha, og‘zi ochilmoq, shashti pasaymoq	Nutqning boyishiga, tilning milliy go‘zalligini anglashga xizmat qiladi.

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bolalar yozuvchisi til materialini

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tanlashda giddatda ehtiyotkor bo‘lishi lozim. Matnga og‘ir va tushunarsiz arxaizmlar, istorizmlar yoki tor doiradagi dialektizmlarni ko‘p kiritish bolani kitobxonlikdan bezdirishi mumkin. Aksincha, jadvalda ko‘rsatilganidek, dinamik, obrazli va tasviriy kuchi yuqori bo‘lgan leksik birliklar dars davomida o‘quvchilarning kreativlik va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda didaktik material bo‘lib xizmat qiladi [4, 91-b.].

Xulosa. O‘zbek bolalar adabiyoti matnlarida qo‘llanilgan leksik birliklarning lingvopoetik imkoniyatlarini o‘rganish quyidagi ilmiy xulosalarni beradi:

Birinchidan, bolalar adabiyotida leksik birliklar faqat axborot berish yoki obyektни atashga emas, balki bolaning estetik olamini boyitishga, unda badiiy did va emotsional munosabatni shakllantirishga (estetik funksiya) yo‘naltirilgan bo‘ladi.

Ikkinchidan, xarakter-nomlar (onomastika) va kichraytirish-erkalash leksikasi bolaning ruhiy dunyosiga mos kelib, uning asar syujetini oson va qiziqish bilan qabul qilishini ta‘minlaydi.

Uchinchidan, bolalar adabiyotining boy lingvopoetik imkoniyatlaridan zamonaviy ona tili va adabiyot darslarida interaktiv didaktik o‘yinlar, keyslar hamda mantiqiy topshiriqlar yaratishda samarali foydalanish o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini keskin oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, bolalar adabiyotidagi so‘z jozibasi va lingvopoetik mahorat yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalashda, ularning ona tiliga bo‘lgan cheksiz muhabbatini uyg‘otishda eng ta‘sirchan ma‘naviy quroldir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Nafasov T. O‘zbekiston toponimlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1988. – 288 b.
2. Yo‘ldoshev Q. Adabiyot o‘qitishning ilmiy-nazariy asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996. – 120 b.
3. To‘xliyev B. Adabiyot o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. – 156 b.
4. Lapasov J. Badiiy matnning lisoniy tahlili. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
– 112 b.

5. Yo‘ldosheva M. Bolalar adabiyotida badiiy psixologizm. Filol. fan. nomz. diss. – Toshkent, 2011. – 142 b.

ETNONIMLARNING ILMIY - NAZARIY ASOSLARI VA TARIXIY -LINGVISTIK AHAMIYATI

Navoiy innovatsiyalar universiteti Surxondaryo kampusi
Lingvistika(o‘zbek tili) 1-kurs magistranti Tojiyeva Nigora
Email:nigoratojiyeva665@gmail.com.

Annotatsiya: Etnonimlarining tarqalishi haqida turkiy qabila va urug‘ nomlari, hududiy joylashuvi, tarixiy -lingvistik xususiyati hamda ularning mahalliy shevalar bilan bog‘liqligini tahlil qiladi. Xulosa shuni ko‘rsatadiki Surxondaryo areal zonasida qadimgi turkiy etnonimlarning izlari bugungi kunga qadar saqlanib qolgan.

Abstrakt: This study analyzes the distribution of ethnonyms, focusing on the names of Turkic tribes and clans, their territorial location, historical-linguistic features, and their connection with local dialects. The findings indicate that traces of ancient Turkic ethnonyms in the Surxondaryo areal zone have been preserved up to the present day.

Kalit so‘zlar: etnonim, etnos, ilmiy nazariya, etnolingvistika, tarixiy tilshunoslik, etnik identifikatsiya.

Keywords: ethnonym, ethnos, scientific theory, ethnolinguistics, historical linguistics, ethnic identification

Kirish so‘z: Zamonaviy tilshunoslik va etnologiya fanlarida etnonimlar muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi. Etnonimlar xalq, qabila va urug‘ nomlarini ifodalovchi lingvistik birliklar bo‘lib, ular orqali etnik guruhlarining kelib chiqishi, tarixiy shakllanishi va hududiy tarqalishini aniqlash mumkin. Shu sababli etnonimlarni ilmiy-nazariy jihatdan o‘rganish til va tarix o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. Turklar o‘zi 20 qabiladir, ular Nuh payg‘ambar o‘g‘li Yafis, Yafis o‘g‘li Turkla borib taqaladi. Mahmud Qoshg‘ariyning “Devoni lug‘oti-t-turk” asarida uchraydigan turkiy etnonimlarning Surxondaryo areal zonasida tarqalishini o‘rganishga bag‘ishlangan. Ma’lumki devon XI asr turkiy qabilalari, ularning nomlari,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
joylashuvi va til xususiyatlari hamda ularning mahalliy shevalar bilan bog‘liqligini tahlil qiladi.

Introduction: In modern linguistics and ethnology, ethnonyms are considered an important object of research. Ethnonyms are linguistic units that denote the names of peoples, tribes, and clans, through which the origin, historical formation, and territorial distribution of ethnic groups can be determined. Therefore, studying ethnonyms from a scientific and theoretical perspective is crucial for understanding the interrelation between language and history.

Turks historically consist of 20 tribes, traced back to Noah’s son Japheth and his descendant Turk. Mahmud al-Qashgari’s “Diwan Lughat al-Turk” addresses Turkic ethnonyms and provides insight into their distribution within the Surxondaryo areal zone. The Diwan of the 11th century examines Turkic tribes, their names, locations, linguistic features, and their connections with local dialects.

Tadqiqot metodlari

Ushbu tadqiqotda etnonimlarning ilmiy-nazariy asoslari va ularning Surxondaryo areal zonasidagi tarqalishini aniqlashda kompleks lingvistik va etnografik metodlar qo‘llanildi. Jumladan, tadqiqot davomida tarixiy-qiyosiy, deskriptiv, areal-lingvistik hamda etnolingvistik tahlil usullaridan foydalanildi.

Asosiy manba sifatida Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘oti-t-turk” asari, shuningdek, o‘zbek etnogenezi va etnonimikasi bo‘yicha yaratilgan tarixiy va lingvistik tadqiqotlar tahlil qilindi. Surxondaryo viloyatida saqlanib qolgan etnonimlar toponimlar, urug‘ nomlari va mahalliy shevalar materiallari asosida o‘rganildi.

Shuningdek, XIX–XX asrlarga oid arxiv ma’lumotlari va ilmiy adabiyotlar asosida etnonimlarning hududiy tarqalishi aniqlanib, ularning fonetik va semantik o‘zgarishlari izchil tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari umumlashtirilib, etnonimlarning tarixiy va lingvistik ahamiyati baholandi.

Asosiy qism: Etnonim (yunon) -elatl, xalql. Etnologiyada urug‘, qabila, elatl, xalql, millatl etnos deb yuritiladi. Etnonimika- qabila, xalql, va boshqa etnik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

birliklarni o‘rganivchi fan. Etnos bir tilda so‘zlashuvchi kelib chiqishi bir ekanligini tan oluvchi, urf-odatlar majmuasi hamda umumiy turmush tarziga ega bo‘lgan kishilar guruhidir. 2 Etnos atamasi dastlab yunon tilidagi manbalarda yunon bo‘lmagan xalqlarga nisbatan qo‘llanilgan. Aynan shu ma’noda mazkur ibora Rim madaniyati va lotin tilida ham uchraydi. Faqat XIX asrdan e’tiboran bu atama ilmiy adabiyotlarda "xalq" ma’nosida qo‘llanila boshlangan. Etnologiya fanida etnos iborasi anchadan buyon ishlatilayotganiga qaramay faqat XIX asr oxirida dunyo bo‘yicha etnogenez va etnik tarixiy hamda etnik jarayonlarga qiziqishning ortishi natijasidagina u alohida kishilar jamoasini anglatadigan maxsus atama sifatida qo‘llanila boshlandi. O‘zbek elining qabila va urug‘lari sonini tarixiy manbalarda olimlar o‘z davridagi ma’lumotlarga qarab har xil qilib ko‘rsatgan.

Manbalarda 32 bovli o‘zbek eli haqida gap boradi (Sultonov 1982). Turkiy xalqlarni hisobga olgan holda keyinchalik 92 bovli o‘zbek elatini tashkil qilgan. 92 bovli o‘zbek eli deganda nafaqat hozirgi O‘zbekiston hududidagi balki Qozog‘iston, Turkmaniston, Qirg‘iziston, Volga bo‘ylari xalqlari bo‘lgan Boshqirdiston, No‘g‘ay avtanom respublikasi, tovarlar, Oltoy, Tuva, Yaqutlar, Uyg‘urlar hamda Mo‘g‘uliston hududida yashovchi turkiy xalqlarni e’tiborga olish kerak. O‘zbek xalqining qabila va urug‘lari haqida tarixiy kitoblarda oz bo‘lsada ma’lumotlar mavjud. Mahmud Qoshg‘ariyning “Devoni lug‘otit turk” kitobida keltirilgan turklar 20 ta qabiladir. Péčänäk, qipchoq, o‘g‘uz, yaman, bašg‘irt, basmīl, kay, yaboku, totar, qirg‘iz, chigil, tuxsi, yag‘mo, ig‘roq, yomut, uyg‘ur, tangut, tovg‘och, bo‘lib hozirgi o‘zbeklar tarkibida 10tagacha urug‘lar saqlanib qolgan. Rashididdinni”Jome at-tavorix” kitobida o‘zbek xalqining qabila va urug‘larini kelib chiqishi haqida, urug‘boshliklar, yashagan joylari haqida ham ma’lumotlar keltirilgan. Navoiyning “Chor devon” kitobida Temuriylar davrida qo‘ng‘irot, qiyot, og‘ar, bilgut kabi qabilalarni katta mavqega ega ekanligi ta’kidlanadi. Abdulaziz Baxodirxonning “Shajarayi turk”, Boburning “Boburnoma”, Binoyining “Shayboniynoma” asarlarida o‘zbek urug‘ va qabilalari haqida ma’lumotlar mavjud. A. Bori “Buxoroga sayohat” asarida o‘zbeklar qadimgi davrlarda 32 urug‘dan iborat bo‘lgan deb yozadi. Xerman Vamberi ham bu qarashlarga qo‘shilgan holda o‘zining “O‘rta Osiyo bo‘ylab sayohat” asarida o‘zbeklarning 32 urug‘i haqida ma’lumot beradi. Xudoyberdi Doniyorov o‘zbekning 92 bovli elati bor ekanligini o‘zining “Qitmir” kitobida keltiradi. O‘zbek nomshunosligining paydo bo‘lishi va zamonaviy ilmiy soha sifatida shakllanishi bu sohaning o‘ziga xos

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ilmiy terminalogiyasining yaratilishi hamda uning rivoji va takomiliga sabab bo‘ladi. Xususiyy etnonimika sifatida “O‘zbek etnonimikasi” e’tiborga olinishi mumkin. O‘zbek etnonimi xususiyy etnonimlarning bir shakli sifatida quyidagi taraqqiyot bosqichlarini bosib o‘tgan.

1. O‘zbek etnonimi tarixi
2. O‘zbek etnonimlarning bugungi holati.

O‘zbek etnonimlarini o‘rganish sohasida I.I.Umnyakov, K.Shoniyozev, B.A. Ahmedov, A.Asqarov kabi tarixchi olimlar, X.Doniyorov, S.Qorayev, E.Begmatov, T.Nafasov, N.Oxunov, A.Turobov, K.Marqayev, N.Begaliyev kabi tilshunos olimlar ayrim ishlarni amalga oshirganlar. Ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatdiki, etnonimlar nafaqat nomlash vositasi, balki etnik ong va tarixiy xotiraning muhim ko‘rsatkichi hisoblanadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, etnonimlar xalqning etnik tarkibi, migratsiya jarayonlari va madaniy aloqalarini aks ettiruvchi muhim lingvistik birlik sifatida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, etnonimlar orqali etnosning shakllanish bosqichlarini aniqlash mumkin.

Tadqiqot natijalari (Results)

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, Surxondaryo viloyati hududida qadimgi turkiy etnonimlarning muayyan qatlami bugungi kungacha toponimlar, urug‘ nomlari va etnolingvistik izlar shaklida saqlanib qolganligi aniqlandi. Xususan, O‘g‘uz qabilalariga mansub Bayat, Afshar, Salur va Kayi kabi etnonimlar viloyatning Sherobod, Denov, Boysun va Qumqo‘rg‘on hududlarida uchraydi.

Bayat etnonimi qishloq nomlari va urug‘ nomlari shaklida faol qo‘llanilayotgan bo‘lsa, Afshar va Salur etnonimlari ko‘proq subetnik va toponimik birliklar sifatida saqlangan. Kayi etnonimi esa Boysun–Darband yo‘nalishidagi qadimgi joy nomlari bilan bog‘liq holda aniqlangan.

Shuningdek, Pécänäk etnonimiga oid izlar Denov, Sherobod va Sho‘rchi hududlarida “Bechene”, “Bechanak”, “Bo‘chanok” kabi fonetik variantlarda uchrashi qayd etildi. Bu holat Pécänäklarning Surxondaryo hududida kuchli etnik qatlam sifatida emas, balki boshqa turkiy qabilalar tarkibiga singib ketgan holda mavjud bo‘lganligini ko‘rsatadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Surxondaryo viloyatida izlanishlar yuzasidan quyidagi etnonimlarning areal tarqalishi aniqlandi. O‘guz urug‘lariga mansub nomlar

Bayat

Afshar

Salur

Kayi

Bayat - Surxondaryoning Sherobod, Denov, Qumqo‘rg‘on hududlarida "Bayat", "Bayot" shaklida uchraydi. Qishloq nomlari va ayrim urug‘ nomlari mavjud.

Afshar Sherobod va Boysun tog‘oldi qishloqlarida uchraydi. Bu nom subetnik sifatida saqlangan. Afsharlar o‘g‘uzlarning 22 boyidan biridir.

Solur Denov tumani atrofida toponim sifatida saqlanib qolgan bo‘lib "Salor", "Salor ariq", "Salur" qishloq nomlari va sug‘orish kanali nomlari bilan uchraydi.

Kayi Boysun-Darband yo‘lida Kayi nomini eslatuvchi toponimlar bor (qadimgi qatlam sifatida). Kayi o‘g‘uzlarning asosiy yirik boyi.

O‘g‘uz boylarining Surxondaryoda uchrashi hududning XI-XIII asrlarda o‘g‘uz migratsiyasiga qo‘shilganligini ko‘rsatadi. Surxondaryo qadimdan Qang‘ davlati Kushonlar keyinchalik turkiy qabilalarning janubiy yo‘nalishdagi migratsiyasiya yo‘llaridan biri bo‘lgan. IX-XI asrlarda Pécänäklarning katta guruhi Qora dengiz bo‘yi dashtlariga ko‘chib ketgan bo‘lsa-da, ularning ayrim kichik urug‘ qabilalari Janubiy O‘zbekiston hududlarida ham tarqalgan bo‘lib

Urug‘ nomlari ko‘rinishidagi izlar Toponimlardagi joy nomlari

Etnolingvistik izlar

XIX-XX asr rus arxivlarida Surxondaryo o‘zbeklarining kichik urug‘laridan biri sifatida qayt etilgan. Pécänäklar Denov, Sherobod, Sho‘rchi va Qiziriq atroflarida uchraydi. Bu nomlar Pécänäk Bechanak Bechene fonetik evolyutsiyasiga mosdir. Pécänäklarning ayrim guruhlari Qipchoq tarkibiga singib ketgan. Surxondaryoda Qipchoq, Nayman, Qang‘li, Bahrin urug‘lari ichida kichik "Bechene", "Bechanak" bo‘linmalari uchraydi. Bu Pécänäklarning

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

assimilyatsiyalangan shaklidagi izlari deb qaraladi. Toponimlarda esa "Bachanok", "Bo‘chanok" nomlari Denov tumani tog‘oldi hududlarida qayd etilgan. Etnolingvistik izlar shuni ko‘rsatadiki mahalliy shevalarda Pécänäklarga oid ayrim urug‘ nomlari, uylashuv(nikoh)an'analari, uy hayvonlari nomlari terminlar uchraydi. Masalan: Sherobod Denov shevalarida "bechene" so‘zi qudratli, katta jussali odam ma’nosida kelishi qadimgi qabilaviy stereotipning saqlangan qoldiqlari sifatida talqin qilinadi. Pécänäklarning Surxondaryodagi arreal tarqalishi to‘g‘ridan to‘g‘ri kuchli populyatsiya sifatida emas balki urug‘ nomlari, joy nomlari, etnolingvistik izlar Qipchoq urug‘lari tarkibidagi qo‘shilish qatlami ko‘rinishida saqlangan. Bu esa Pécänäklarning Surxondaryo hududidan o‘tganligi yoki shu yerda vaqtincha yashagan kichik guruhlar bo‘lganligini ko‘rsatadi. Etnonimlarning ilmiy talqini turli davrlarda va turli olimlar tomonidan turlicha izohlangan. Ayrim tadqiqotchilar etnonimlarni tarixiy hodisa sifatida baholagan bo‘lsa, boshqalari ularni til tizimining faol bir qismi deb hisoblaydi. Shunga qaramay, barcha nazariyalarda etnonimlarning etnik identifikatsiyadagi o‘rni muhim ekani ta’kidlanadi. Bu esa etnonimlarning ko‘p qirrali va murakkab ilmiy tushuncha ekanligini ko‘rsatadi.

Muhokama (Discussion)

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, etnonimlar nafaqat tarixiy nomlash vositasi, balki hududning etnik xotirasi va lingvistik qatlamini aks ettiruvchi muhim birliklar hisoblanadi. Surxondaryo viloyatida uchraydigan etnonimlar bu hududning XI–XIII asrlardagi turkiy migratsiya jarayonlarida faol ishtirok etganligini tasdiqlaydi.

Etnonimlarning mahalliy shevalarda semantik kengayishga uchrashi (masalan, “bechene” so‘zining tavsifiy ma’noda qo‘llanishi) ularning faqat tarixiy emas, balki zamonaviy til tizimida ham yashab kelayotganini ko‘rsatadi. Bu esa etnonimlarning etnolingvistik tadqiqotlardagi ahamiyatini yanada oshiradi.

Shu nuqtayi nazardan, etnonimlarni o‘rganish orqali etnoslarning shakllanish bosqichlari, madaniy aloqalari va tarixiy integratsiya jarayonlarini chuqurroq tahlil qilish mumkin. Tadqiqot natijalari etnonimlarning ilmiy-nazariy jihatdan kompleks yondashuv asosida o‘rganilishi zarurligini yana bir

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
bor tasdiqlaydi.

Xulosa: Etnonimlarni tadqiq qilish o‘zbek urug‘larining kelib chiqishini, shakllanish tarixini, o‘zbek tilida shakllanishini, o‘zgarishlarni undagi integratsiya va differentsia jarayonini o‘rganishga zamin yaratadi. O‘zbek adabiy tili rivojiga qaysi qabila yoki urug‘ tili qanday hissa qo‘shganligi va o‘zbek xalqining boshqa qardosh xalqlar bilan o‘zaro aloqalari haqida ma’lumot beradi. Shu bilan birgalikda bugungi kunda ham etnonimlar va ular asosida shakllanayotgan onomastik birliklarni o‘rganish, shaklan o‘zgarib yo‘qolib borayotgan nomlarni qayta tiklash, bu orqali tariximizning unutilishini oldini olish kabi ishlar amalga oshirilmoqda. Xulosa qilib aytganda, etnonimlarning ilmiy nazariy asoslarini o‘rganish xalqning etnik tarixi, madaniyati va til taraqqiyotini chuqurroq anglash imkonini beradi. Etnonimlar til va tarix o‘rtasidagi muhim bog‘lovchi bo‘g‘in bo‘lib, ularni ilmiy jihatdan tadqiq etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmud Qoshg‘ariy. Devonu lug‘oti-t-turk. – Toshkent: Fan, 1960.
2. Bartold V.V. Turkiy xalqlar tarixi bo‘yicha tadqiqotlar. – Moskva, 1963.
3. Sultonov A. O‘zbek xalqining etnik tarixi. – Toshkent, 1982.
4. Doniyorov X. O‘zbek elatlari va urug‘lari. – Toshkent, 1990.
5. Qayumov A. O‘zbek xalqining etnogenezi. – Toshkent, 2005.
6. To‘xtayev B. O‘zbek urug‘lari tarixi. – Toshkent, 2010.
7. Norali Norboyev 92 bo‘li O‘zbek eli, O‘zbek elining qabila va urug‘lari haqida: Toshkent 1997
8. Safarova Maftuna. Buxoro Davlat universiteti

MAKTAB O‘QUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Farmankulova Nodirabegim Qudratbek qizi

Turon Universiteti Andijon filiali

Pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi 1- bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri – maktab o‘quvchilarida tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish masalalari yoritilgan. Maqolada tanqidiy fikrlashning pedagogik

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

va psixologik asoslari, uning o‘quvchi shaxsini rivojlantirishdagi o‘rni hamda dars jarayonida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan samarali metodlar tahlil qilingan. Shuningdek, xalqaro ta‘lim tajribalari va milliy o‘quv dasturlariga integratsiya qilish imkoniyatlari muhokama etiladi.

Kalit so‘zlar: tanqidiy fikrlash, pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar, Bloom taksonomiyasi, muammoli ta‘lim, kreativlik, XXI asr ko‘nikmalari.

Kirish. Bugungi tezkor axborot almashinuvi va globallashtirish davrida ta‘lim tizimi oldiga yangi talablar qo‘yilmoqda. Endilikda o‘quvchilarga faqat tayyor bilimlarni berish etarli emas. Ularda ulkan axborot oqimidan to‘g‘risini ajratish, ma‘lumotlarni tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish zarur.

XXI asr ko‘nikmalari (4C: Critical thinking, Creativity, Collaboration, Communication) orasida tanqidiy fikrlash alohida o‘rin tutadi. Maktab yoshidanoq ushbu ko‘nikmani shakllantirish o‘quvchilarning kelajakda jamiyatda o‘z o‘rinlarini topishlariga va intellektual salohiyatini namoyon etishlariga zamin yaratadi.

Tanqidiy fikrlashning mohiyati va pedagogik asoslari. Tanqidiy fikrlash – bu ma‘lumotlarni shunchaki eslab qolish emas, balki ularni shubha ostiga olish, mantiqiy bog‘liqlikni izlash va dalillarga tayanib xulosa chiqarish jarayonidir. Amerikaning mashhur pedagogi Jon Dyui ushbu tushunchani "reflektiv fikrlash" deb atagan va uni har qanday muammoning tub mohiyatini anglash vositasi sifatida ta‘riflagan.

Tanqidiy fikrlash jarayoni quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

- **Axborotni qabul qilish:** Ma‘lumotni diqqat bilan o‘rganish.
- **Tahlil qilish:** Dalillar va fikrlarni qismlarga ajratish.
- **Baholash:** Manbaning ishonchliligi va mantiqiyligini tekshirish.
- **Xulosa chiqarish:** Shaxsiy va mustaqil nuqtai nazarni shakllantirish.

Maktab o‘quvchilarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish usullari

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Dars jarayonida an'anaviy yodlash metodidan voz kechib, interaktiv va muammoli ta'lim usullaridan foydalanish yuqori natija beradi. Quyida maktab amaliyotida eng samarali hisoblangan metodlar keltirilgan:

1. Sokratcha suhbat (Sokratik savollar)

O'qituvchi o'quvchilarga tayyor javobni aytmaydi, balki ularni o'ylashga majbur qiladigan savollar ketma-ketligini beradi.

- *Misol:* "Nima uchun bunday deb o'ylaysiz?", "Bu fikringizga qanday dalil keltira olasiz?", "Agar vaziyat boshqacha bo'lganida nima sodir bo'lardi?" kabi savollar o'quvchini chuqurroq fikrlashga undaydi.

2. "Insert" (Interaktiv qayd etish tizimi)

O'quvchilar matnni o'qish jarayonida chetiga maxsus belgilar qo'yib borishadi:

- "v" – buni bilardim.
- "+" – men uchun yangi ma'lumot.
- "-" – men o'ylagan fikrga zid.
- "?" – tushunarsiz, qo'shimcha ma'lumot kerak.

Bu usul o'quvchida matn bilan faol ishlash va axborotni saralash ko'nikmasini rivojlantiradi.

3. "Aqliy hujum" (Brainstorming) va Sinkveyn

"Aqliy hujum" muammoga ko'plab echimlar topishga yordam bersa, "Sinkveyn" (5 qatorli she'r) o'rganilgan mavzuni qisqa va lo'nda ifodalash, eng muhim jihatlarini sintez qilish imkonini beradi.

4. Fikrlar to'qnashuvi (Debatlar)

Sinf o'quvchilari ikki guruhga bo'linib, biror muammoli mavzuni (masalan, "Ijtimoiy tarmoqlarning foydasi va zarari") himoya qiladilar. Bu jarayon o'zgalar fikrini tinglash va o'z pozitsiyasini argumentlar bilan asoslashni o'rgatadi.

Bloom taksonomiyasining darsda qo'llanilishi

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Tanqidiy fikrlashni tizimli rivojlantirishda Benjamin Bloom taksonomiyasi eng yaxshi pedagogik vositadir. Darslarni rejalashtirishda oddiy topshiriqlardan murakkabiga o‘tish lozim

O‘qituvchi darsda faqat "Bilish" va "Tushunish" bosqichida qolib ketmasdan, o‘quvchilarni "Tahlil", "Baholash" va yangi g‘oya "Yaratish" darajasiga olib chiqishi shart.

O‘qituvchining roli va ta’lim muhiti

Tanqidiy fikrlashni shakllantirish uchun sinfda o‘zaro ishonch va erkin fikrlash muhiti bo‘lishi kerak. O‘qituvchi quyidagi qoidalarga amal qilishi lozim:

- **Xatolarga ijobiy yondashish:** O‘quvchi xato qilishdan qo‘rqmasligi kerak. Xato – o‘rganishning bir qismidir.
- **Muqobil fikrlarni qo‘llab-quvvatlash:** Standart bo‘lmagan javoblar va noodatiy g‘oyalar rag‘batlantirilishi zarur.
- **Vaqt berish:** Savol berilgandan so‘ng o‘quvchiga o‘ylab olishi uchun etarli vaqt ajratish mantiqiy zanjir yaratishga yordam beradi.

Xulosa. Maktab o‘quvchilarida tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish – bu bugungi kun ta’limining fundamental talabidir. Yuqorida qayd etilgan interaktiv metodlar va pedagogik yondashuvlar o‘quvchilarning mustaqil qaror qabul qilishi, muammolarga ijodiy yondashishi va hayotiy strategiyalarini to‘g‘ri belgilashlariga xizmat qiladi. Maktab ta’limida ushbu usullarni keng joriy etish intellektual salohiyati yuqori bo‘lgan barkamol avlodni tarbiyalashning asosiy omilidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Yo‘ldoshev J.G‘., Hasanov S. "Zamonaviy pedagogik texnologiyalar". – Toshkent, 2011.
2. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. "Ta’limda innovatsion texnologiyalar". – Toshkent, 2008.
3. Dewey, J. "How We Think". – D.C. Heath & Co., 1910.
4. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. "A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing". – Longman, 2001.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

TAYYORLOV GURUHLARIDA TASVIRIY FAOLIYAT MASHG‘ULOTLARI TASHKIL ETISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Abdumuhtorova Mohlaroy Baxtiyor jon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

2-kurs magistri

ANNOTATSIYA. Ushbu bob maktabgacha ta’lim, xususan, tayyorlov guruhlarida tasviriy faoliyat mashg‘ulotlarini tashkil etishning didaktik imkoniyatlarini har tomonlama tahlil qiladi. Tadqiqot tasviriy faoliyatning bolalarning kognitiv, ijtimoiy-emosional, kommunikativ va estetik rivojlanishidagi fundamental rolini o‘rganishga qaratilgan. Mavjud ilmiy adabiyotlar asosida, san’at ta’limining amaliyotda cheklanganligi muammosi yoritilib, uning bolalarning kompleks rivojlanishini ta’minlashdagi salohiyati ochib beriladi. Bobda didaktik tamoyillar, samarali pedagogik strategiyalar va o‘qituvchining roli muhokama qilinib, o‘zbekiston ta’lim kontekstida tasviriy faoliyat integratsiyasini oshirish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: Tasviriy faoliyat, Didaktik imkoniyatlar, Tayyorlov guruhlar, Maktabgacha ta’lim, Kognitiv rivojlanish, Ijodkorlik, Ijtimoiy-emosional rivojlanish

Abstract. This chapter comprehensively analyzes the didactic opportunities for organizing visual arts activities in preparatory groups within preschool education. The study investigates the fundamental role of visual arts in children's cognitive, socio-emotional, communicative, and aesthetic development. Drawing upon existing scientific literature, it highlights the problem of limited art education integration in practice while revealing its significant potential for children's holistic development. The chapter discusses didactic principles, effective pedagogical strategies, and the teacher's crucial role, providing recommendations to enhance visual arts integration within the Uzbek educational context.

Keywords: Visual arts activity, Didactic opportunities, Preparatory groups, Preschool education, Cognitive development, Creativity, Socio-emotional development

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

АННОТАЦИЯ. В данной главе всесторонне анализируются дидактические возможности организации занятий изобразительной деятельностью в подготовительных группах дошкольного образования. Исследование посвящено изучению фундаментальной роли изобразительной деятельности в когнитивном, социально-эмоциональном, коммуникативном и эстетическом развитии детей. На основе существующей научной литературы освещается проблема ограниченной интеграции художественного образования на практике, раскрывая его значительный потенциал для комплексного развития детей. В главе обсуждаются дидактические принципы, эффективные педагогические стратегии и роль педагога, а также даются рекомендации по усилению интеграции изобразительной деятельности в образовательный контекст Узбекистана.

Ключевые слова: Изобразительная деятельность, Дидактические возможности, Подготовительные группы, Дошкольное образование, Когнитивное развитие, Творчество, Социально-эмоциональное развитие

Kirish.

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni har tomonlama rivojlantirishda tasviriy faoliyat mashg'ulotlari alohida o'rin tutadi. Ushbu davr bolaning shaxsiyati shakllanishi uchun asos bo'lgan ko'plab ko'nikmalarni, xususan, kognitiv, ijtimoiy-emosional, kommunikativ va motor qobiliyatlarni faol rivojlantirish davridir [4]. Biroq, ko'pgina maktabgacha ta'lim muassasalarida, ayniqsa, ta'lim olishda qiyinchiliklarga duch kelayotgan bolalar uchun tashkil etilgan dasturlarda san'at ta'limining, jumladan, tasviriy faoliyatning integratsiyasi hali ham cheklangan bo'lib qolmoqda [1]. Nardo va hamkasblarining 2006-yilgi tadqiqoti shuni ko'rsatadiki, musiqa, raqs va tasviriy san'at kabi san'at turlari ko'pincha sinfni boyitish uchun qisqa muddatlarda qo'llaniladi, to'liq integratsiya esa kamdan-kam uchraydi [1]. Bu holat tasviriy faoliyatning didaktik salohiyatidan to'liq foydalanilmayotganligini ko'rsatadi.

Ushbu bobning asosiy maqsadi — tayyorlov guruhlarida tasviriy faoliyat mashg'ulotlarini tashkil etishning didaktik imkoniyatlarini ilmiy asoslash va atroflicha tahlil qilishdir.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ADABIYOTLAR SHARHI

Tasviriy faoliyat maktabgacha ta’limda bolalarning rivojlanishi uchun keng imkoniyatlar yaratuvchi multidissiplinar sohadir. U nafaqat chizish, bo‘yash, loy ishlari, balki haykaltaroshlik va fotografiyani ham o‘z ichiga oladi, bolalar ushbu vositalar orqali o‘z fikrlarini ifodalaydilar, muloqot qiladilar va estetik tafakkurni shakllantiradilar [2]. Ushbu bo‘limda tasviriy faoliyatning nazariy asoslari, uning rivojlantiruvchi ahamiyati va amaliyotdagi cheklovlar tahlil qilinadi.

Nardo va hamkasblarining tadqiqoti [1] shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta’limda san’at komponentlari ko‘pincha cheklangan darajada qo‘llaniladi. Musiqa, raqs va tasviriy san’at ko‘pincha o‘quv dasturining to‘liq integrativ qismi emas, balki sinfni boyitish uchun ishlatiladi. Bu holat ayniqsa, ta’lim olishda qiyinchiliklarga duch kelayotgan, rivojlanishida kechikishlar bo‘lgan yoki turli madaniy-lingvistik muhitdan kelgan bolalar uchun jiddiy cheklov bo‘lib, ularning asosiy o‘quv muammolarini hal qilishda san’atning katta salohiyatidan foydalanilmayotganligini bildiradi [1]. Biroq, adabiyotlar san’at integratsiyasi maktabga tayyorlikni oshirish, hissiyotlarni tartibga solish, stressni kamaytirish va ijtimoiy-emosional rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash uchun muhim ekanligini ta’kidlaydi [1].

Tasviriy san’at bolalarning kognitiv rivojlanishini sezilarli darajada yaxshilaydi. Dr. Ellen Winnerning Garvardning Project Zero loyihasidagi keng qamrovli tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, san’at miyaning ko‘plab hududlarini faollashtiradi va boy neyron bog‘lanishlar hosil qiladi [3]. Bu tanqidiy fikrlash, fazoviy tasavvur, ijro etuvchi funksiya, diqqat, vizual ishlov berish va ijodiy fikrlash kabi kognitiv ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Bolalar rivojlanishning turli bosqichlarida tasviriy faoliyat orqali o‘zlashtiradilar: 6 oylikdan 2 yoshgacha hissiy kashfiyotlar orqali naqshlarni tanish uchun neyron yo‘llarni quradilar; 2-3 yoshda ramziy fikrlashga o‘tib, savodxonlik uchun asos yaratadilar; 4-6 yoshdagi tayyorlov guruhleri bolalari esa hikoya qilish va mavhum fikrlash orqali murakkab muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar [3].

Tasviriy san’at bolalar uchun g‘oyalarni ifodalash, muloqot qilish va fikrlashni vositalashtirish uchun boy soha hisoblanadi [2].

METODOLOGIYA

Ushbu bob nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, tayyorlov guruhlarida tasviriy faoliyat mashg‘ulotlarini tashkil etishning didaktik imkoniyatlarini ilmiy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

jihtadan asoslashga qaratilgan. Tadqiqotda mavjud ilmiy adabiyotlar, pedagogik tadqiqotlar natijalari va xalqaro amaliy tajribalarni tizimli o‘rganishga asoslangan deskriptiv va kontseptual tahlil qo‘llanilgan.

Tadqiqotning asosiy yondashuvi — ilmiy manbalar sintezi va didaktik tahlildir. Ushbu yondashuv turli mualliflarning san‘at ta’limi, bolalar rivojlanishi psixologiyasi va pedagogikasi bo‘yicha fikrlarini umumlashtirish, ularning o‘zaro bog‘liqligini aniqlash va tasviriy faoliyatning ta’lim jarayonidagi rolini nazariy jihatdan asoslashga qaratilgan. Bu usul tasviriy faoliyatning nafaqat estetik, balki kognitiv, ijtimoiy-emosional va kommunikativ rivojlanishdagi didaktik imkoniyatlarini chuqur anglashga imkon beradi.

Tadqiqot uchun ma’lumotlar asosan akademik maqolalar, monografiyalar, xalqaro ilmiy jurnallardagi publikatsiyalar, pedagogik-psixologik adabiyotlar va tegishli ilmiy-amaliy nashrlardan olingan. Ushbu bobda keltirilgan asosiy dalillar quyidagi manbalardan olingan:

[1] Nardo va hamkasblarining 2006-yilgi tadqiqoti va san‘at integratsiyasiga oid ilmiy maqolalar.

[2] Vizual san‘atning erta bolalik ta’limidagi roli haqidagi ilmiy manbalar.

[3] Art ta’limining kognitiv rivojlanishga ta’siri, jumladan, Dr. Ellen Winnerning Harvard Project Zero tadqiqotlari.

Shuningdek, maktabgacha ta’limning umumiy didaktik tamoyillari va O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’limga oid me’yoriy hujjatlar va dasturlar ham nazariy asos sifatida o‘rganilgan.

NATIJALAR VA TAHLIL

Tayyorlov guruhlarida tasviriy faoliyat mashg‘ulotlarini tashkil etishning didaktik imkoniyatlari juda keng bo‘lib, ular bolalarning kompleks rivojlanishiga sezilarli hissa qo‘shadi. Mavjud dalillar [1], [2], [3] ushbu imkoniyatlarni quyidagi asosiy yo‘nalishlarda tasdiqlaydi:

Tasviriy faoliyat bolalarning miya faoliyatini rag‘batlantirib, kognitiv ko‘nikmalarni kuchaytiradi. Dr. Ellen Winnerning tadqiqotlari [3] shuni ko‘rsatadiki, san‘at bilan shug‘ullanish miyaning bir nechta hududlarini faollashtiradi va boy neyron aloqalarni yaratadi. Tayyorlov guruhleri (4-6 yosh) bolalari uchun bu ayniqsa muhimdir, chunki ular ushbu davrda ramziy fikrlashdan murakkab muammolarni hal qilishga o‘tadilar [3].

Tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish: Bolalar rasm chizish, loy ishlari yoki kollaj yaratish jarayonida materiallar, ranglar va shakllar haqida

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

qarorlar qabul qiladilar. Bu ularning tanqidiy fikrlashini va ijodiy muammo yechish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, biror mavzuni tasvirlashda qanday ranglardan foydalanish, qaysi material eng mos kelishi yoki qanday kompozitsiya yaxshiroq ifodalanishi haqida o‘ylashlari kerak bo‘ladi.

Fazoviy tasavvur va vizual ishlov berish: Tasviriy faoliyat makoniy munosabatlarni, shakllarni va hajmlarni tushunishga yordam beradi. Bolalar ikki o‘lchovli yuzada uch o‘lchamli dunyoni aks ettirishga harakat qilganlarida, ularning fazoviy intellekti rivojlanadi.

Diqqat va ijro etuvchi funksiyalar: Biror tasvirni yaratish jarayoni bolalardan diqqatni jamlashni, topshiriqqa e‘tibor qaratishni va bosqichma-bosqich ishlashni talab qiladi. Bu ularning diqqat barqarorligini va ijro etuvchi funksiyalarini (masalan, rejalashtirish, tashkil etish, ishni yakunlash) mustahkamlaydi [3].

Vizual san‘at ayniqsa maktabga chiqishdan oldingi yoshdagi bolalar uchun kuchli kommunikatsiya vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

Noverbal ifoda: O‘z fikrlarini og‘zaki ifodalashda qiynaladigan, jumladan, pre-literat (yozish-o‘qishni bilmaydigan) yoki ikkinchi til sifatida o‘zbek tilini o‘rganayotgan bolalar uchun vizual san‘at g‘oyalarni, hissiyotlarni va tushunchalarni noverbal tarzda ifodalashga imkon beradi [2]. Bu ularning o‘ziga ishonchini oshiradi va ijodiy o‘zini namoyon qilishga yordam beradi.

Muloqotni rag‘batlantirish: Bolalar o‘z ishlarini yaratib bo‘lgach, ular haqida gapirishga, o‘z g‘oyalarini tushuntirishga undaydi, bu esa sinfdoshlari va o‘qituvchilari bilan muloqotni kuchaytiradi [2]. “Siz bu yerda nimani chizdingiz?” yoki “Nima uchun aynan shu rangni tanladingiz?” kabi savollar bolalarning fikrlash jarayonini ochib berishga yordam beradi.

Tasviriy faoliyat bolalarning hissiy salohiyatini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Hissiyotlarni ifodalash va tartibga solish: San‘at bolalar uchun ichki kechinmalarini, quvonch, xafagarchilik, g‘azab kabi hissiyotlarini sog‘lom va konstruktiv tarzda ifodalash uchun xavfsiz maydon yaratadi [1]. Bu hissiy tartibga solish ko‘nikmalarini rivojlantiradi va stressni kamaytiradi.

Hamkorlik va ijtimoiy ko‘nikmalar: Guruh loyihalari yoki birgalikda rasm chizish kabi faoliyatlar bolalarga hamkorlik qilish, boshqalarning g‘oyalarini hurmat qilish va birgalikda maqsadga erishishni o‘rgatadi [3]. Bu ularning ijtimoiy moslashuvchanligini oshiradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Turli madaniyatlarga hurmat: Ko‘p madaniyatli san‘at namunalari bilan tanishtirish bolalarni turli xalqlarning madaniyati, an‘analari va estetik qarashlari bilan tanishtiradi.

MUHOKAMA

Tasviriy faoliyatning tayyorlov guruhlaridagi didaktik imkoniyatlari tahlili uning bolalar rivojlanishidagi o‘rnini yana bir bor tasdiqlaydi. Biroq, ushbu salohiyatdan to‘liq foydalanish amaliyotda bir qator muammolarga duch keladi, jumladan, san‘at ta‘limiga cheklangan e‘tibor [1]. Ushbu bo‘limda natijalar muhokama qilinadi va didaktik amaliyotni yaxshilash bo‘yicha tavsiyalar beriladi, O‘zbekiston ta‘lim tizimining o‘ziga xos xususiyatlari inobatga olingan holda.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab maktabgacha ta‘lim dasturlarida san‘at ta‘limi, jumladan tasviriy faoliyat uchun ajratiladigan vaqt va resurslar cheklangan [1]. Bu holat, ayniqsa, rivojlanishida kechikishlar bo‘lgan yoki ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan zaif oilalardan chiqqan bolalar uchun yanada salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Ushbu muammoni hal qilish uchun quyidagilar muhimdir:

Ta‘lim siyosatida ustuvorlik: Davlat darajasida maktabgacha ta‘lim dasturlarida tasviriy faoliyatning muhimligini tan olish va uning to‘liq integratsiyasini qo‘llab-quvvatlaydigan siyosatlarni ishlab chiqish. Masalan, ESSA (Every Student Succeeds Act) kabi moliyalashtirish mexanizmlaridan san‘at ta‘limiga teng huquqli kirishni ta‘minlash uchun foydalanish [1] O‘zbekistonda ham xuddi shunday mexanizmlarni joriy etishga namuna bo‘lishi mumkin.

Resurslarni oshirish: Tasviriy faoliyat uchun yuqori sifatli, ochiq tugallanmagan materiallar va jihozlar bilan ta‘minlashni yaxshilash.

Bolaga yo‘naltirilgan yondashuv: Har bir bolaning individual qiziqishlari, rivojlanish bosqichlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda faoliyatni rejalashtirish. Bu bolaning ijodiy erkinligini qo‘llab-quvvatlash va uning o‘ziga xos g‘oyalarini qadrlashni anglatadi.

O‘yin orqali o‘rganish: Tasviriy faoliyatni o‘yin bilan uyg‘unlashtirish bolalarning motivatsiyasini oshiradi va ularga o‘rganish jarayonini zavq bilan qabul qilishga yordam beradi.

Ochiqlik va tadqiqotchilik: Bolalarga eksperiment qilish, yangi narsalarni kashf etish va xatolardan o‘rganish imkoniyatini berish. Pedagogning vazifasi faqat ko‘rsatish emas, balki bolalarni o‘z kashfiyotlariga undashdir [3].

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Refleksiyani rag‘batlantirish: Bolalardan o‘z ishlarini tushuntirishlarini so‘rash, ularning fikrlarini so‘z bilan ifodalashga undash ularning metakognitiv ko‘nikmalarini rivojlantiradi va chuqur tushunishga olib keladi [3].

Tasviriy faoliyatni boshqa ta‘lim sohalari bilan integratsiya qilish uning didaktik samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Til va nutq rivojlanishi: Bolalar chizgan rasmlari yoki loydan yasalgan shakllari haqida hikoya qilganda, ularning so‘z boyligi va nutq ko‘nikmalari rivojlanadi.

Matematika va fan: Shakllar, ranglar, miqdorlar haqidagi tushunchalar tasviriy faoliyat orqali o‘rganilishi mumkin. Masalan, simmetrik naqshlar yaratish yoki turli o‘lchamdagi shakllarni solishtirish.

XULOSA

Ushbu bobda tayyorlov guruhlarida tasviriy faoliyat mashg‘ulotlarini tashkil etishning didaktik imkoniyatlari chuqur tahlil qilindi. Tadqiqot tasviriy faoliyatning bolalarning har tomonlama rivojlanishidagi fundamental rolini ilmiy asoslar va xalqaro tajribalar [1], [2], [3] asosida ochib berdi.

Tasviriy faoliyat faqat estetik rivojlanishga emas, balki kognitiv (tanqidiy fikrlash, fazoviy tasavvur, ijro etuvchi funksiyalar, diqqat), kommunikativ (noverbal ifoda, muloqotni rag‘batlantirish) va ijtimoiy-emosional (hissiyotlarni ifodalash, stressni kamaytirish, hamkorlik) ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun kuchli didaktik vosita hisoblanadi.

Ushbu faoliyat orqali bolalarda madaniy kompetensiya va egiluvchan fikrlash shakllanadi, ayniqsa, ko‘p madaniyatli san‘at bilan tanishish orqali.

Pedagogning roli didaktik natijalarga erishishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lib, u ochiq tugallanmagan materiallar, refleksiv savollar va integrativ yondashuvni qo‘llash orqali bolalarning ijodiy va kognitiv rivojlanishini rag‘batlantirishi mumkin.

San‘at ta‘limining amaliyotda cheklanganligi bu ulkan salohiyatdan to‘liq foydalanilmayotganligini ko‘rsatadi va ta‘lim siyosati hamda amaliyotda o‘zgarishlar zarurligini taqozo etadi.

Ushbu tadqiqot asosan nazariy tahlilga asoslangan bo‘lib, empirik ma‘lumotlar, ya‘ni amaliy eksperimentlar, bolalarning bevosita kuzatuvlari yoki pedagoglar bilan o‘tkazilgan intervyular natijalarini o‘z ichiga olmaydi. Shuningdek, keltirilgan dalillar xalqaro kontekstdagi tadqiqotlardan olingan

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

bo‘lib, ularni O‘zbekistonning o‘ziga xos madaniy va pedagogik muhitiga to‘liq tatbiq etish uchun qo‘shimcha tadqiqotlar talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] Jalongo, Mary Renck, and Patricia A. Dragich. San'at ilk bolalikda: O'quv dasturi va tasavvur qiluvchi ong. New York: Springer, 2016.
- [2] Walker, Sydney. Boshlang'ich maktabda san'at o'qitish: Bolalarni buyuk san'at yaratishga rag'batlantirish. London: Routledge, 2018.
- [3] Waller, Claire, and Elizabeth Wood. San'atning Erta Bolalik Rivojlanishidagi Roli. Erta Bolalar Rivojlanishi va Parvarishi, vol. 176, no. 2, 2006, pp. 171-182.
- [4] Levy, Sheri R., Kathleen M. Reilly, and Susan M. Sheridan. "San'at Ta'limining Ilk Yillardagi Ahamiyati: Nazariya va Amaliyotni Bog'lash." San'at Ta'limi, vol. 68, no. 5, 2015, pp. 26-30.
- [5] Golomb, Claire. Bolaning Tasviriy Dunyo Yaratilishi. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2004

PEDAGOGIK TA'LIM KLASSTERIDA RAQAMLI BOSHQARUV MUHITINI SHAKLLANTIRISH VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Jumakulova Mavludaxon Xosilovna,

Andijon davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola pedagogik ta'lim klasteri sharoitida raqamli boshqaruv muhitini shakllantirishning ilmiy-uslubiy asoslarini yoritadi. Tadqiqotning maqsadi klaster subyektlari o‘rtasida ma’lumotlar oqimi, qaror qabul qilish va monitoring jarayonlarini yagona raqamli platforma orqali integratsiyalash modelini asoslashdir. Metodologiya sifatida tizimli yondashuv, jarayonli modellashtirish va indikatorlar asosida baholash qo‘llanadi. Ilmiy yangilik boshqaruvning ma’lumotlarga tayangan siklini va samaradorlik ko‘rsatkichlari to‘plamini taklif etishda ifodalanadi.

Аннотация. Данная статья раскрывает научно-методические основы формирования цифровой управленческой среды в условиях кластера педагогического образования. Цель исследования заключается в обосновании модели интеграции информационных потоков, принятия решений и мониторинга между субъектами кластера на основе единой

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

цифровой платформы. Методология включает системный подход, процессное моделирование и оценивание по индикаторам. Научная новизна выражена в предложении цикла управления на основе данных и набора показателей эффективности.

Annotation. This article examines scientific and methodological foundations for building a digital governance environment within a pedagogical education cluster. The study aims to justify a model that integrates data flows, decision-making, and monitoring among cluster actors through a unified digital platform. The methodology combines systems thinking, process modeling, and indicator-based evaluation. Scientific novelty lies in proposing a data-driven management cycle and a coherent set of efficiency metrics for cluster-level governance.

Kalit so‘zlar: pedagogik ta’lim klasteri; raqamli boshqaruv muhiti; ma’lumotlarga asoslangan qaror; integratsiyalashgan platforma; monitoring va analitika; KPI; raqamli transformatsiya

Ключевые слова: кластер педагогического образования; цифровая управленческая среда; принятие решений на основе данных; интегрированная платформа; мониторинг и аналитика; KPI; цифровая трансформация

Keywords: pedagogical education cluster; digital governance environment; data-driven decision-making; integrated platform; monitoring and analytics; key performance indicators; digital transformation

Pedagogik ta’lim klasteri konsepsiyasi ta’lim, ilmiy-tadqiqot va amaliyot subyektlari o‘rtasidagi barqaror hamkorlikni kuchaytirish, resurslardan birgalikda foydalanish hamda natijadorlikni bir butun ekotizim doirasida boshqarishni talab etadi. Bunday tizimda boshqaruvning an’anaviy, parchalanib ketgan hujjat aylanishi va ko‘p pog‘onali kelishuvlari tezkorlikni pasaytiradi, ma’lumotlarning ishonchliligi va taqqoslanuvchanligini cheklaydi, eng muhimi, qaror qabul qilish jarayonida dalillilikni zaiflashtiradi. Shu sababli raqamli boshqaruv muhitini shakllantirish pedagogik ta’lim klasterining institutsional rivojlanish sharti sifatida namoyon bo‘ladi. Raqamli muhit bu faqat axborot tizimlari yig‘indisi emas, balki maqsadlar, jarayonlar, ma’lumotlar standarti, rollar va javobgarlik, tahliliy ko‘rsatkichlar hamda kiberxavfsizlik talablari o‘zaro uyg‘unlashgan boshqaruv arxitekturasidir. U klasterda qiymat yaratish zanjirini ko‘rinadigan qiladi: pedagog kadrlarni tayyorlash, malaka oshirish,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

metodik ta‘minot, amaliyot bazalari bilan ishlash, ilmiy natijalarni joriy etish, bitiruvchilarni kuzatish va ish beruvchilar bilan aloqalarni bir ma‘lumot maydoniga keltiradi.

Tadqiqotning markaziy g‘oyasi shundan iboratki, pedagogik ta‘lim klasterida samaradorlikni oshirish raqamli boshqaruv muhitida ma‘lumotlarga asoslangan boshqaruv siklini yo‘lga qo‘yish bilan bevosita bog‘liq. Bu sikl rejalashtirish, ijro, monitoring, tahlil va qayta sozlash bosqichlaridan iborat bo‘lib, har bir bosqichda ma‘lumotlarning manbasi, tozaligi, yangilanish davriyligi va mas‘ul subyektlar aniq belgilangan bo‘lishi lozim. Xalqaro tajribalarda davlat va tashkilotlar miqyosida raqamli hukumat hamda ta‘lim analitikasi yondashuvlari boshqaruvni dalillilikka olib chiqishi, resurslarni taqsimlashda shaffoflikni kuchaytirishi va xizmat ko‘rsatish sifatini oshirishi ko‘rsatiladi [6]. Biroq pedagogik ta‘lim klasteri uchun masala yanada murakkab: bu yerda bir nechta tashkilotlar, turli mulkchilik va bo‘ysunuvi, turli axborot tizimlari hamda pedagogik jarayonning o‘ziga xos o‘lchovlari birlashtiriladi. Demak, raqamli muhitni shakllantirishda integratsiya qatlamlari, ma‘lumotlar modeli va boshqaruvning protsessual reglamentlari ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Raqamli boshqaruv muhitining konseptual modeli uch darajali arxitekturaga tayangan holda asoslanadi: strategik boshqaruv darajasi, operatsion boshqaruv darajasi va xizmatlar darajasi. Strategik darajada klaster rivojlanish maqsadlari, KPIlar va ularning hisoblash metodikasi tasdiqlanadi; operatsion darajada jarayonlar raqamlashtiriladi, mas‘ullar matriksasi hamda ma‘lumotlar oqimi sxemalari joriy etiladi; xizmatlar darajasida esa foydalanuvchi uchun qulay interfeyslar, shaxsiy kabinetlar, elektron hujjat aylanishi, raqamli imzo, bildirishnomalar, reyestrlar va analitik panel ishlaydi. Mazkur arxitektura klaster subyektlari uchun umumiy minimal standartni belgilaydi, shu bilan birga har bir tashkilotning ichki tizimlari bilan API orqali integratsiyani qo‘llab-quvvatlaydi. Bunday yondashuv ta‘lim boshqaruvida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tizimli joriy etish g‘oyalariga mos keladi, chunki u texnologiyani maqsad va jarayonlardan ajratmaydi [1].

Metodologik jihatdan raqamli muhitni shakllantirish jarayonida tizimli yondashuv, jarayonlar injiniringi va pedagogik o‘lchoqlar uyg‘unligi zarur. Tizimli yondashuv klasterni elementlar majmuasi sifatida emas, balki kirish-resurslar, transformatsiya jarayonlari va chiqish-natijalar o‘rtasidagi bog‘liqliklar sifatida ko‘rishga imkon beradi. Jarayonlar injiniringi esa “as-is” va

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

“to-be” holatlarni solishtirib, ortiqcha kelishuvlar, takroriy kiritishlar, qo‘lda yuritiladigan reyestrlar va noaniq mas‘uliyat zonalarini bartaraf etishga xizmat qiladi. Raqamlashtirishdan oldin jarayonlarni standartlashtirish talabi rus ilmiy maktablarida ham boshqaruv samaradorligining muhim sharti sifatida qayd etiladi, chunki raqamli texnologiya tartibsiz jarayonni tezlashtirib, muammolarni ko‘paytirib yuborishi mumkin [4]. Shu nuqtai nazardan, klasterda raqamli boshqaruv muhitini qurish avvalo normativ-protsessual asoslarni aniqlash, so‘ng texnologik yechimlarni tanlash ketma-ketligida amalga oshirilishi maqsadga muvofiq.

Ma‘lumotlar qatlamini shakllantirishda “yagona haqiqat manbai” tamoyili muhim: bir ko‘rsatkich bir joyda yaratiladi va barcha tizimlar undan foydalanadi. Pedagogik klaster uchun asosiy ma‘lumotlar domenlari quyidagilardan iborat: ta‘lim dasturlari va modul pasportlari; professor-o‘qituvchilar profili va yuklamasi; talaba va tinglovchilar trajektoriyasi; amaliyot bazalari va mentorlar; ilmiy loyiha portfeli; metodik mahsulotlar reyestri; bitiruvchilar bandligi va ish beruvchi fikri; moliyaviy va moddiy resurslar; sifatni ta‘minlash bo‘yicha audit natijalari. Mazkur domenlar bo‘yicha ma‘lumotlar lug‘ati, identifikatorlar, toifalash va metama‘lumotlar talablari ishlab chiqilmasa, analitika vositalari natijalarni taqqoslashda xatoga yo‘l qo‘yadi. Ta‘lim analitikasida ma‘lumotlar sifati va etik boshqaruv masalalari alohida e‘tirof etiladi: ma‘lumotlar minimal yetarlilik tamoyili asosida yig‘ilishi, shaxsiy ma‘lumotlar himoyasi va rollarga asoslangan kirish nazorati ta‘minlanishi lozim [5]. Shu bilan birga, pedagogik ta‘lim klasterida ma‘lumotlarning tarqoq manbalari mavjudligi integratsiyani boshqarish bo‘yicha alohida vakolat va kompetensiya talab qiladi.

Samaradorlikni oshirish mexanizmi KPilar tizimini yaratish orqali aniqlashtiriladi. KPilar faqat natijalarni emas, balki jarayon intizomi va ma‘lumotlar yetukligini ham o‘lchashi kerak. Shuning uchun ko‘rsatkichlar uch guruhga ajratiladi: natija ko‘rsatkichlari (bitiruvchilarning bandlik darajasi, attestatsiya natijalari, amaliyot sifatining bahosi), jarayon ko‘rsatkichlari (o‘quv rejalari kelishuvi sikl vaqti, elektron hujjat aylanishida kechikishlar ulushi, murojaatlarni ko‘rib chiqish tezligi), hamda raqamli yetuklik ko‘rsatkichlari (ma‘lumotlar to‘liqligi, tizimlar integratsiya qamrovi, foydalanuvchi faolligi, avtomatlashtirilgan hisobotlar ulushi). Ushbu yondashuv boshqaruvda muvozanatli ko‘rsatkichlar g‘oyasiga yaqin bo‘lib, faqat yakuniy natijaga qarab

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

baholashning biryoqlamaligini kamaytiradi [2]. KPilar hisoblash metodikasini normativ hujjat sifatida tasdiqlash, ko‘rsatkichlarning manipulyatsiyasini cheklash hamda indikatorlar “raqam ortidan quvish”ga emas, ta’lim sifati va boshqaruv madaniyatiga xizmat qilishini ta’minlaydi.

Raqamli boshqaruv muhitini joriy etishning institutsional sharti sifatida boshqaruv rollari qayta taqsimlanadi. Klaster koordinatori darajasida ma’lumotlar boshqaruvi bo’yicha mas’ul (data steward), axborot xavfsizligi bo’yicha mas’ul, jarayon egasi va mahsulot egasi kabi rollar mustahkamlanadi. Bu rollar IT bo’limining texnik vazifalarini pedagogik va boshqaruv mazmunidan ajratmasdan, aksincha, o‘zaro mas’uliyatni kuchaytiradi. Jamoa kompetensiyalarini rivojlantirish ham hal qiluvchi omildir: foydalanuvchi savodxonligi, analitik fikrlash, ma’lumotlar bilan ishlash madaniyati, elektron hujjatlar yuritish intizomi shakllanmas ekan, platforma “formal hisobot” vositasiga aylanib qoladi. Shu ma’noda, raqamli transformatsiya inson resurslari va tashkilot madaniyati bilan bog‘liq bo‘lgan kompleks o‘zgarish ekanligi ta’kidlanadi [3].

Taklif etilayotgan modelning amaliy samarasi boshqaruv sikli vaqtini qisqartirish, qarorlar sifatini oshirish va klaster subyektlari o‘rtasidagi kelishuvlarni shaffoflashtirish orqali yuzaga chiqadi. Masalan, o‘quv dasturlarini yangilash jarayoni amaliyot bazalari va ish beruvchilar fikrini raqamli so‘rovlar, kompetensiyalar xaritasi hamda bitiruvchilar bandligi ma’lumotlari bilan bog‘lagan holda tezlashtiriladi; professor-o‘qituvchilar yuklamasi va malaka oshirish ehtiyoji esa real faoliyat ko‘rsatkichlari va metodik mahsulotlar portfeli asosida rejalashtiriladi; sifatni ta’minlash bo’yicha ichki auditlar elektron cheklistlar va dalillar reyestri bilan mustahkamlanadi. Natijada klaster boshqaruvi “hisobot uchun” ma’lumot yig‘ishdan “rivojlanish uchun” tahlil va prognozga o‘tadi. Xulosa qilib aytganda, pedagogik ta’lim klasterida raqamli boshqaruv muhitini shakllantirishning ilmiy natijasi sifatida integratsiyalashgan arxitektura, ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv sikli va KPilar tizimi taklif etildi; ularning uyg‘un joriy etilishi boshqaruv tezkorligi, shaffoflik va ta’lim natijalarining barqaror o‘sishini ta’minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sayidahmedov N. S. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. 352 b.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

2. Kaplan R. S., Norton D. P. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. Boston: Harvard Business School Press, 1996. 336 p.
3. Westerman G., Bonnet D., McAfee A. Leading Digital: Turning Technology into Business Transformation. Boston: Harvard Business Review Press, 2014. 292 p.
4. Тихомиров В. П., Днепровская Н. В. Цифровая трансформация образования: технологии и управление. Москва: КНОРУС, 2020. 304 с.
5. Siemens G., Long P. Learning analytics: From data to impact. New York: Routledge, 2021. 256 p.
6. United Nations. E-Government Survey 2022: The Future of Digital Government. New York: United Nations, 2022. 296 p.

TA'LIM OLUVCHILAR FAOLIYATIDA IJTIMOIIY FANLARNING AHAMIYATI

Latibjonov Rahmatillo Abdurashid o‘g‘li
Andijon viloyati Pedagogik mahorat markazi
Pedagogika va psixologiya,
ta'lim texnologiyalari kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'lim oluvchilar faoliyatida ijtimoiy fanlarning tutgan o'rnini va ahamiyati tahlil qilinadi. Ijtimoiy fanlar yosh avlodda ijtimoiy ong, fuqarolik mas'uliyati, kommunikativ kompetensiya, tanqidiy va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Shuningdek, maqolada ijtimoiy fanlarning ta'lim jarayonidagi vazifalari, shaxs kamolotiga ta'siri hamda zamonaviy jamiyat talablariga mos kompetensiyalarni rivojlantirishdagi o'rnini yoritilgan. Ijtimoiy fanlarni o'qitish orqali ta'lim oluvchilarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, ijtimoiy faollik va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlari rivojlanishi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy fanlar, ta'lim oluvchi, ta'lim jarayoni, ijtimoiy kompetensiya, kommunikativ ko'nikmalar, tanqidiy fikrlash, fuqarolik mas'uliyati, shaxs rivojlanishi, ijtimoiy faollik, ma'naviy qadriyatlar, ijtimoiy ong, kompetensiyaviy yondashuv.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Yosh avlodning har tomonlama kamol topishi jamiyat taraqqiyotini ta'minlovchi asosiy omil bo'lishi bilan bir qatorda uning shaxs sifatida ijtimoiy faollashuvida ham etakchi o'rin tutadi. O'quvchi shaxsining ijtimoiy faolligi quyidagi ikki jihatga ko'ra muhim ahamiyatga ega:

Birinchidan, shaxsning jamiyatda o'z o'rnini topishi uchun zamin yaratadi;

Ikkinchidan esa, uning bilimi, kuch-quvvati, imkoniyati hamda iqtidori jamiyat rivoji yo'lida mehnat qilishga yo'naltiriladi;

Manbalarning tahlili shuni ko'rsatadiki, demokratik jamiyatda o'quvchilar ijtimoiy faolligi o'z-o'zidan yuzaga kelmaydi, balki muntazam tarzda maqsadli ravishda olib borilgan pedagogik faoliyat natijasida shakllantiriladi. O'quvchi-yoshlarga nazariy-amaliy bilimlarni berish, ularda ijtimoiy faollik ko'nikma va malakalarini hosil qilish pedagogika nazariyasi va amaliyoti uchun ham o'ziga xos ahamiyatga ega ekanligi bilan dolzarblik kasb etadi. Yosh avlodni ijtimoiy faolligini oshirishda ijtimoiy fanlar o'rni sezilarli darajada yuqoridur. Ijtimoiy fanlar nima, unga qanday fanlar kiradi va bu fanlar qachon paydo bo'lgan?

Bu savollar ko'pchilikni qiziqtirishi tabiiydir.

Ijtimoiy fanlar. Ularni jamiyatda sodir bo'layotgan voqealarni o'rganish va ob'ektiv tahlil qilishga bag'ishlangan ilmiy fanlar deb ta'riflash mumkin. Boshqacha qilib aytganda, ijtimoiy fanlar insonning ijtimoiy muhitidagi xatti-harakatlarini o'rganishga bag'ishlangan. O'z navbatida ushbu fanlar ijtimoiy institutlarda yuzaga keladigan o'ziga xos xususiyatlarni yoki qonuniyatlarni tushunish uchun insonning individual va jamoaviy xatti-harakatlarini tahlil qiladi. Ijtimoiy dunyoni tushunishga bag'ishlangan ushbu fanlarning olimlari o'zlarining ko'rsatmalarini ikkita asosiy savol orqali boshqaradilar: **nima uchun ba'zi ijtimoiy va tarixiy hodisalar ro'y beradi va ularni qanday sharoitlar yaratadi.** Ushbu taxminlardan jamoaviy xulq-atvorni tahlil qilish osonlashadi.

Ijtimoiy fanlar antropologiya, aloqa, siyosatshunoslik, iqtisod, ta'lim, demografiya, tarix, tilshunoslik, psixologiya, geografiya, semiologiya va boshqa sohalarni qamrab oladi.

Kelib chiqishi va tarixi. Qadimgi asr. Ijtimoiy fanlar, odatda, ko'pgina epistemalar va bilimlarda bo'lgani kabi, qadimgi falsafaning paydo bo'lishida, yozuvga ega bo'lgan birinchi sivilizatsiyalar rivojlana boshlaganda paydo bo'lgan. Biroq, qadimgi asrlarda turli xil bilim sohalari o'rtasida farq yo'q edi, shuning uchun matematika, she'riyat, tarix va siyosat bir xil fan sifatida o'rganilgan. Bu turli xil bilim shakllari doirasida ilmiy asoslarni qo'llashga olib keldi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

XVIII-asrda ijtimoiy fanlar Russo, Didro va boshqa fransuz mualliflarining tadqiqotlari tufayli bugungi kunda ma’lum bo’lganidek paydo bo’ldi. Shu paytdan boshlab “ijtimoiy fanlar” atamasi qo’llanila boshlandi ammo, bu pozitivizm bilan qattiq bog’liq edi.

Ogyust Konte va Emil Dirksaym. Fransuz faylasufi Ogyust Konte ijtimoiy fanlarning rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko’rsatdi, chunki u ushbu fanlarni bilish uchun yangi yo’llarni ochishga imkon berdi. Ushbu yo’nalishlardan biri “ijtimoiy tadqiqotlar” deb nomlangan bo’lib, u Yevropaning ayrim mamlakatlari va Qo’shma Shtatlarda ishlab chiqilgan ko’plab statistik namunalardan iborat edi. Ijtimoiy fanlarning rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega bo’lgan yana bir olim - bu “ijtimoiy faktlar” ni o’rganish bilan tanilgan fransuz sotsiologi Emil Dirksaym; Shuningdek, Vilfredo Pareto tomonidan individual nazariyalar va meta-nazariy g’oyalarni joriy etgan ish muhim edi. Maks Veber o’z navbatida ijtimoiy hodisani aniqlashga imkon beradigan uslubiy ikkilikni joylashtirdi. Ijtimoiy fanlarni o’rganishning yana bir usuli iqtisodiy intizomga asoslangan edi, chunki u “qattiq fan” ko’rsatmalariga binoan iqtisodiy bilimlarni targ’ib qildi.

XX asrning boshlari va hozirgi zamon ijtimoiy fanlari ma’rifatparvarlik g’oyalari turli xil tanqidlarga va o’zgarishlarga duch keldi: masalan, turli sohalardagi matematik tadqiqotlar eksperimental tadqiqotlar bilan almashtirildi, chunki ular nazariy tuzilmani ishlab chiqish uchun tenglamalarni tahlil qildilar. Natijada, ijtimoiy fanlarning pastki sohalari metodologiya doirasida ko’proq miqdoriy bo’lib qoldi. Statistikalari amaliy matematikaning mustaqil sohasiga aylandi, chunki statistik jarayonlar katta ishonchlilikka erishdi. Xuddi shunday, tabiatshunoslikning ba’zi fanlari ijtimoiy fanlardan, masalan, sotsiobiologiya va bioekonomika kabi ba’zi tadqiqot formulalarini olgan. Zamonaviy davrda Talkott Parsons va Karl Popper kabi olimlar ijtimoiy fanlarni tadqiq etish sohasini yanada chuqurroq rivojlantirdilar. Bu turli xil fanlarni bir-biri bilan bog’lash uchun qaysi metodologiyani eng mos kelishini aniqlashdan iborat edi, chunki hozirgi paytda texnologik yutuqlar bilan o’zgartirilgan ko’plab usullar mavjud. Tarix davomida ijtimoiy fanlar kuchli munozaralarga duch kelgan, chunki ularni aniqlash va ularni tashkil etuvchi narsalarni aniqlash ziddiyatli bo’lgan. Ijtimoiy fanlarning delimitatsiyasi bilan bog’liq ushbu ziddiyatga qaramay, ushbu fanlarning quyidagi asosiy xususiyatlariga ega ekanligi aniqlanishi mumkin:

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Metodika. Barcha fanlarning ajoyib xususiyatlaridan biri bu foydalanadigan metodikadir. Buni ikkiga bo‘lish mumkin: deduktiv yoki induktiv metodologiya. Ijtimoiy fanlarda asosan aralash induktiv usul qo‘llaniladi, bu argumentlar va qoidalar ehtimollikini hisoblash imkonini beradi. Ilmiy va ijtimoiy fanlar bir necha o‘n yillar davomida fan nima ekanligi haqida bahslashib kelgan, chunki uning boshlanishida tabiatshunoslik namuna sifatida olingan. Shu bilan birga, ijtimoiy fanlarda (jamiyatda) o‘rganish ob’ekti tabiiy fanlar kuzatadigan ko‘rsatmalar doirasida tuzilishi mumkin emasligi aniqlandi. Bu asosan, institutlar va ijtimoiy tizimlarning mumkin bo‘lgan natijalar va sifat ta’sirlarini o‘zgartiradigan ma’lum tajribalarni ishlab chiqishda bir qator chegaralarni belgilashiga bog‘liq bo‘lgan.

Ijtimoiy fanlar o‘zaro bog‘liqligi bilan ajralib turadi, chunki ular yaxshiroq ajratmalar va natijalarni taklif qilish uchun bir-biriga muhtoj. Masalan, sotsiologiya psixologiya va ijtimoiy tarix, shuningdek, inson geografiyasi bilan bog‘liq bo‘lishi kerak. O‘z navbatida madaniy antropologiya urbanizm, demografiya va falsafa bilan bog‘liq bo‘lishi kerak. Barcha ijtimoiy fanlarni o‘rganish ob’ekti ijtimoiy mavjudot sifatida insondan iborat, ya’ni odamlarda ijtimoiy va kommunikativ mavjudotlar sifatida. Shu sababli, ushbu intizomlar odamlar muhitida olib boriladigan barcha harakatlar va xatti-harakatlar bilan bog‘liq. Binobarin, ushbu turdagi fanlar ramziy va moddiy jamiyatlarning namoyon bo‘lishini tahlil qilishga intiladi. Shu sababli, ijtimoiy fanlar ko‘pincha insoniy fanlar deb ham ta’riflanadi, garchi ba’zi tanqidchilar ushbu toifadagi farqlarni qilishni afzal ko‘rishadi. Hozirgi vaqtda ijtimoiy fanlar, ayniqsa, boshlang‘ich va o‘rta ta’lim ta’limi tayyorlashning asosiy qismini tashkil etadi. Buning sababi shundaki, ijtimoiy fanlar umumbashariy qonunlarni shakllantira olmasligiga qaramay, ular atrofimizdagi dunyoni yanada empatik va ko‘p qirrali tushunishga imkon beradi, eng yoshlarning ongini keskin kengaytiradi. Bundan tashqari, ijtimoiy fanlar odamlarga tarixiy jarayonlar, hokimiyat munosabatlari, tuzilmalar va hodisalar to‘g‘risida hozirgi kunda biz bilgan jamiyat shakllanishiga imkon berganligi haqida hayron bo‘lishlariga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy fanlar orqali inson o‘zini va boshqalarni chuqur bilishga qodir. Jamiyatda o‘quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ularni o‘zlari qiziqqan sohaga yo‘naltirish va oldilariga maqsad qo‘yish jarayonini ularga anglatish uchun birinchi galda o‘quvchi bilan muloqot qilish kerak. Ijtimoiy fanlarda muloqot muhim ahamiyatga ega. Demokratik jamiyatda o‘quvchilar ijtimoiy faolligi o‘z-o‘zidan yuzaga kelmaydi, balki

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

muntazam tarzda maqsadli ravishda olib borilgan pedagogik faoliyat natijasida shakllantiriladi. O‘quvchi yoshlarga nazariy-amaliy bilimlarni berish, ularda ijtimoiy faollik ko‘nikma va malakalarini hosil qilish pedagogika nazariyasi va amaliyoti uchun ham o‘ziga xos ahamiyatga ega ekanligi bilan dolzarblik kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Díaz, C. (2011) Ijtimoiy fanlar nima uchun kerak? La Voz-dan 2019 yil 26 mayda olingan: lavoz.com.ar
2. Manzanos, C. (2002) Ijtimoiy fanlar: intizomiy yaqinlashuvlar. 2019-yil 26-mayda Redal-dan olingan: redayc.org
3. Prats, J. (sf) Ilmiy bilimlar doirasidagi ijtimoiy fanlar. 2019 yil 26 mayda UB didaktik tarixidan olingan: ub.edu
4. Ғозиев Э. Ғ. Педагогик психология. –Тошкент: Университет, 2014.-208 бет.
5. A. (sf) Ijtimoiy fanlar. 2019 yil 26 mayda Vikipediya dan olindi: en.wikipedia.org
6. Zinke, M. (1970) Ijtimoiy fanlar: tushuncha va tasnif. 2019 yil 26-mayda Gredos-dan olingan: gredos.usal.es

**UZLUKSIZ MALAKA OSHIRISH TIZIMIDA BIOLOGIYA FANI
O‘QITUVCHILARINING INNOVATSION KASBIY FAOLIYATINI
RIVOJLANTIRISH**

Xoldaraliyeva Nargiza Baxodirjon qizi

*Andijon viloyati PMM, “Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrası
o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada biologiya o‘qituvchilari o‘rtasida yangi professional amaliyotlarni ilgari surish bilan bog‘liq muammolar ko‘rib chiqiladi. Ta’lim sohasidagi zamonaviy innovatsiyalar o‘qituvchilarning kasbiy malakasini oshiradi, o‘quvchilarning fanga qiziqishini oshiradi va o‘quv jarayoni samaradorligini oshiradi. Tadqiqot biologiya o‘qituvchilari uchun zamonaviy texnologiyalar, interfaol texnikalar va raqamli resurslardan foydalanishning afzalliklarini ko‘rsatadi. Ijodiy pedagogikaning o‘qituvchilarning kasbiy o‘shishiga ta’siri ilmiy jihatdan tasdiqlangan.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kalit so‘zlar: biologiya o‘qituvchisi, ijodiy pedagogik amaliyotlar, zamonaviy ta’lim, interfaol texnikalar, raqamli texnologiyalar

Аннотация: В статье рассматриваются проблемы, связанные с внедрением новых профессиональных практик среди учителей биологии. Современные инновации в сфере образования повышают профессиональную квалификацию педагогов, усиливают интерес учащихся к предмету и повышают эффективность учебного процесса. Исследование демонстрирует преимущества использования современных технологий, интерактивных методов и цифровых ресурсов для учителей биологии. Научно подтверждено влияние креативной педагогики на профессиональный рост учителей.

Ключевые слова: учитель биологии, креативные педагогические практики, современное образование, интерактивные методы, цифровые технологии.

Annotation: The article discusses issues related to promoting new professional practices among biology teachers. Modern innovations in the field of education improve teachers’ professional qualifications, increase students’ interest in the subject, and enhance the effectiveness of the educational process. The study demonstrates the advantages of using modern technologies, interactive techniques, and digital resources for biology teachers. The impact of creative pedagogy on teachers’ professional growth has been scientifically confirmed.

Key words: biology teacher, creative pedagogical practices, modern education, interactive techniques, digital technologies.

Zamonaviy ta’lim amaliyotlari innovatsion metodologiyalarga tobora ko‘proq urg‘u bermoqda. Biologiya o‘qituvchilarining kasbiy rivojlanishi nafaqat ularning shaxsiy kompetentsiyalarini oshirish, balki o‘quvchilarga yaxshi ta’lim berish uchun ham muhimdir. Zamonaviy texnologiyalarning ta’limga integratsiyalashuvi, interfaol usullarni qo‘llash va raqamli resurslardan foydalanish biologiya o‘qituvchilarining kasbiy tajribasini oshiradi. Ushbu maqolada biologiya o‘qituvchilari o‘rtasida ijodiy kasbiy amaliyotni rivojlantirish traektoriyalari va bu jarayonning ta’lim tizimiga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Hozirgi vaqtda rivojlanayotgan jamiyatda o‘zgarishlarning hal qiluvchi omili pedagoglardir. Tarixan o‘qituvchilik kasbi ijtimoiy hayotda yo‘naltiruvchi kuch bo‘lib, ba’zida tuzum himoyachisi, ba’zan esa

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ijtimoiy asosning loyihachisi bo‘lib xizmat qilgan. Ushbu nozik kasb uchun zarur bo‘lgan pedagogik tajriba kelajak uchun juda muhimdir.

Ushbu maqola bo‘lajak biologiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetentsiyalarini jins, universitet, kafedra va o‘qitish turi omillari orqali tahlil qilingan tadqiqotlar haqida tushuncha beradi. 21-asrning boshlanishi ijtimoiy, iqtisodiy va ma‘naviy sohalarida bir qator global o‘zgarishlar bilan ajralib turdi, bu esa o‘tgan asrlar qadriyatlaridan voz kechgan yangi hayot falsafasining rivojlanishiga olib keldi. Aqliy, jismoniy va ijtimoiy muammolar bilan bir qatorda shaxsning hayot sifatining pasayishi kundalik psixologik va jismoniy stresslarga moslashish qobiliyatining pasayishida namoyon bo‘ladi, bu esa nevrozlarning erta boshlanishiga olib keladi, bu ham kattalarga ta‘sir qiladi va psixosomatik va ruhiykasalliklarda namoyon bo‘ladi. Bolalar salomatligini o‘rnatish, saqlash va mustahkamlash, shuningdek, sog‘lom bolani tarbiyalash azaldan pedagogikaning asosiy masalalari bo‘lib kelgan. Xalqimiz kelajagi, mustaqil O‘zbekistonning istiqboli, ta‘lim-tarbiya sohasida olib borilayotgan islohotlar samarasi ko‘p jihatdan o‘qituvchining malakasi, tayyorgarligi, fidoyiligi, yosh avlodni voyaga yetkazish, ularni yetuk insonlar maqomida ko‘tarishdagi shijoatiga bog‘liq. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev “Pedagog va professor-o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini, ularning maxsus bilimlari bilan bir qatorda, ularning kasbiy mahoratini ham hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Binobarin, ta‘lim-tarbiya jarayonlari, ma‘naviy yuksalish, asl qadriyatlarni qaror toptirishga faol yordam beradigan muhitni shakllantirish muhim, ularning istiqboli muhim ahamiyat kasb etadi”, deb ta‘kidladi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2016-yil 14-dekabr kuni O‘zbekiston ta‘lim tizimini modernizatsiya qilish, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash, yoshlarga har tomonlama barkamol ta‘lim-tarbiya berish, ularni jismonan va ma‘naviy barkamol etib tarbiyalash masalalariga ba‘g‘ishlangan Oliy Majlisga Murojaatnomasi bilan chiqqan edi. Palatalarning qo‘shma yig‘ilishida belgilangan asosiy vazifalar uzluksiz ta‘lim tizimi doirasida ularning kasbiy malakalarini doimiy ravishda oshirishga asoslangan UOM o‘qituvchilari o‘rtasida innovatsion faoliyatni tashkil etish va muvofiqlashtirishni, shu orqali uning sifati va samaradorligini ta‘minlashni taqozo etadi.

Metodologiya. Tadqiqotda ham nazariy, ham empirik metodologiya qo‘llanilgan. Biologiya o‘qituvchilarining innovatsion kasbiy rivojlanishiga oid

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ilmiy adabiyotlar bo'yicha tahlil qilindi. Empirik tadqiqotlar so'rovlar, suhbatlar va o'quv kuzatuvlari yordamida o'tkazildi. Tadqiqot uchun ishtirokchilar sifatida oddiy umumta'lim maktablari va akademik litseylarda ishlaydigan biologiya o'qituvchilari tanlandi. Biologiya o'qitish nazariyasi va texnikasi bo'yicha bo'lajak pedagoglarni kasbiy tayyorlash muammolari Verzilin N.M., Vsesvyatskiy B.V., Nikishov A.I., Pasechnik V.V., Ponomareva I.N., Solomin V.P., Traitaka D.I.ning ishlarida yoritilgan. Bir vaqtning o'zida, ba'zi tadqiqotlar (Orlova LN, Mironova MN, Suxorukova LN va boshqalar) istiqbolli biologiya o'qituvchilarining hozirgi ixtisoslashtirilgan tayyorgarligi (Slastenin VA) o'rtasida sezilarli tafovutni kuzatadi. Biologiya fanlari bo'yicha o'quv dasturlarini ishlab chiqish mazmuni va tamoyillari, biologiya pedagogikasining zamonaviy standartlari, tashkiliy-metodik kompetentsiyalarni o'z ichiga olgan tizimli o'qitish. Pedagogik kadrlar tayyorlash pedagogik ta'lim [4], umumiy o'rta ta'lim o'qituvchilarining kasbiy standartlari [5] va asosiy o'rta ta'limning davlat standartlari [6] taraqqiy etishining ajralmas qismi sifatida e'tirof etilgan. U belgilangan jamoat talablariga rioya qilishi va tegishli tarzda ko'rib chiqilishi kerak. O'qituvchilar malakasini oshirish bo'yicha xalqaro tashkilotlarning global tendentsiyalari va takliflari. Tadqiqot turli metodologiyalardan foydalanadigan vazifalar ketma-ketligini o'z ichiga oladi: qiyosiy tahlil; biologiya o'qituvchilari uchun tizimli o'qitish tizimini shakllantirishda barqaror rivojlanish tamoyillarini integratsiyalash; pedagogik tajribalarni sintez qilish; va bo'lajak biologiya o'qituvchilari uchun trening mazmunida ilmiy kuzatishlar, suhbatlar va anketalarni qo'llash. Biologiyaga ixtisoslashgan oliy ta'limning ikkinchi bosqichi talabalarining quyidagi masalalar bo'yicha istiqbollarni o'rganish uchun so'rovnomalar o'tkazildi: Barqaror rivojlanish konsepsiyalarini shakllantirishning dolzarbligi va zarurligi; ularning ushbu tushunchalarni ta'lim tizimiga integratsiyalashga tayyorligi; o'quvchilarning atrof-muhit va tirik tabiatga bo'lgan shaxsiy munosabatlarining diagnostik ko'rsatkichlari hamda ularning axloqiy va qadriyatga yo'naltirilgan tafakkurining rivojlanish darajasi. Hozirgi vaqtda biz ta'lim muhitini shaxsning xulq-atvorini shakllantiradigan shartlar va ta'sirlar to'plami, shuningdek, ularning rivojlanishi uchun ijtimoiy va fazoviy kontekstda mavjud imkoniyatlar sifatida qabul qilamiz. Adekvat ta'lim muhiti tabiat va uning tarkibiy qismlari bilan birgalikda insoniy qadriyatlarni qadrlashga asoslangan, madaniyatni rivojlantiruvchi barqaror rivojlanish elementi sifatida e'tirof etiladi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki: Interfaol metodologiyalar va raqamli texnologiyalarning samaradorligi talabalarning biologiya faniga faolligini oshirdi. Doimiy o'quv kurslari va yangi metodologiyalardan foydalanish orqali o'qituvchilarning ijodiy kasbiy rivojlanishi biologiya o'qituvchilarining malakasini sezilarli darajada oshirdi. Innovatsion metodikalarning samaradorligi, xususan, biologiya darslarida yangi pedagogik texnologiyani qo'llash o'quvchilarning idrok etish qobiliyatini oshirdi va ularning mustaqil tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirdi. Biologiya o'qituvchilari uchun yangi kasbiy amaliyotlarning rivojlanishi zamonaviy ta'lim standartlariga mos keladigan o'quv strategiyalarini amalga oshirishni talab qiladi. Interfaol va texnologik yutuqlarni ta'lim tizimiga kiritish orqali o'qituvchilar o'qitish jarayonini kuchaytirib, uni yanada qiziqarli va muvaffaqiyatli qilishlari mumkin. Shu bilan birga, malaka oshirish kurslari va seminar treninglar pedagoglarning doimiy kasbiy malakasini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Biz, birinchi navbatda, tabiatga ijobiy munosabatni rivojlantirish, kelajakdagi biologiya o'qituvchilarining ichki dunyosini qayta shakllantirish, ob'ektiv talabni sub'ektiv ahamiyatga aylantirish uchun strategiyalardan foydalandik. Ular ratsional kognitiv jarayonlar, shuningdek, jamiyat hayotining barcha jabhalarida barqaror rivojlanish tamoyillariga sodiqlikni hissiy va qiymatga asoslangan baholash jarayonida amalga oshiriladi. Ta'lim jarayonini osonlashtiradigan o'qituvchi nafaqat kitobdan olingan bilim yoki shaxsiy tajribaga, balki ijodiy izlanishlar natijasida olingan, adabiyotlardan olingan materiallar bilan to'ldirilgan tushunchalarga tayanadi. Atrof-muhitni tabiatning afzalliklariga ko'ra, ikkita alohida guruhga bo'lish mumkin: shart-sharoitlar -vaqt va makonda o'zgarib turadigan, ammo bitmas-tuganmas omillar; resurslar -tirik organizmlar tomonidan foydalaniladigan yoki iste'mol qilinadigan, ularning kamayib ketishiga olib keladigan atrof-muhitning barcha omillari. Inson nafaqat hozirgi zamon o'lchamida mavjud bo'lishi, balki o'z kelajagining imkoniyatlari haqida ishonch bilan o'ylashi kerak. Shaxslar nafaqat hozirgi paytda mavjud bo'lishlari, balki o'z kelajagining salohiyati va barqarorligiga ishonch bilan qarashlari kerak. Shaxslar salomatligi va tabiiy tizimlar. Atrof-muhitning tabiiy sharoitlari va sun'iy ta'sirlari inson salomatligiga ta'sir qiladi, jamiyatning rivojlanish darajasi (iqtisodiyot, sog'liqni saqlash, ta'lim) esa aholi salomatligi holatiga ta'sir qiladi. Insonlarning sog'lom turmush tarzi va atrof-muhit sharoitlari o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri va

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

teskari bog‘liqlik mavjud. Biologiya fani o‘quv rejasini o‘quv predmeti sifatida shakllantirishda, bo‘lajak o‘qituvchilarning uslubiy tayyorgarligida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan barqaror rivojlanishning asosiy tamoyillari barcha tirik organizmlarni hurmat qilish va ularni boshqarishni o‘z ichiga oladi; insonning hayot sifatini oshirish; Yerdagi hayot shakllarining hayotiyliigi va xilma-xilligini saqlash; qayta tiklanadigan resurslardan barqaror foydalanishni ta‘minlash; qayta tiklanmaydigan resurslarning tugashini kamaytirish; va individual munosabat va harakatlarning o‘zgarishi. Barqaror rivojlanish uchun ta‘limning asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardir: o‘z-o‘zini anglash, avtonom o‘rganish va kundalik hayotda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati. Bakalavriatda, xususan, tabiiy fanlar bo‘yicha malakaviy yondashuvni joriy etish bo‘yicha ilmiy-uslubiy ishlar misolida Gavronskaya Yu.Yu., Ivanova V.I., Kolomin V.I., Matveeva T.A., Myltseva N.A. va boshqalarning hissalarini keltirish mumkin. Pedagogik ta‘lim bakalavrining ixtisoslashtirilgan kasbiy kompetensiyalari (biologik profil) biologiya bo‘yicha ilmiy bilimlarni va biologiya o‘qitish metodologiyasini har tomonlama tushunishni o‘z ichiga oladi; biologik kuzatishlar va eksperimentlarni tashkil etish va amalga oshirish malakasi; biologiyani o‘qitish bo‘yicha tajriba; va kasbiy muammolarni hal qilish uchun ushbu bilim va ko‘nikmalar to‘plamini qo‘llash bo‘yicha amaliy tajriba. Shu bilan birga, biologiya o‘qituvchisining kasbiy mas‘uliyati doirasida (Slastenin V.A., Talyzina N.F. va boshqalar), biz biologiya o‘qituvchisi ro‘lida talabaning faolligini rivojlantirish uchun ta‘lim haqiqatini o‘zgartirish uchun mo‘ljallangan ataylab pedagogik kontekstni tushunamiz; biologik mavjudotlar, ularning kelib chiqishi va evolyutsiyasi, xatti-harakatlari, tarqalishi va bir-biri va tashqi muhit bilan o‘zaro bog‘liqligi haqidagi bilimlarni o‘z ichiga olgan; shuningdek, biologik muammolarni hal qilish, tajribalar o‘tkazish va ularning natijalarini yoritish qobiliyati. Kompetentsiyaga asoslangan yondashuvga oid ilmiy-pedagogik adabiyotlarni (Adolf V.A., Verbitskiy A.A., Zimnyaya I.A., Kolesnikova I.A., Markova A.K. va boshqalar), shuningdek, bo‘lajak pedagoglarda fan kompetentsiyasini rivojlantirish bilan bog‘liq masalalarni ko‘rib chiqish (Doroshachenko, T.G.A.P. L.A., Toropov S.I., va boshqalar), shunday xulosa qilish mumkinki, pedagogik ta‘lim bakalavriatining fan kompetensiyasi (biologik profili) zarur ixtisoslashtirilgan kasbiy kompetensiyalarga ega bo‘lishi sifatida belgilanishi kerak. Kompetensiyaga

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

asoslangan yondashuv (Adolf VA, Verbitskiy AA, Zimnyaya I.A., Kolesnikova I.A., Markova AK va boshqalar) va bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida fan kompetentsiyasini rivojlantirishdagi muammolar (Doroshenko E.G., Kazachek NA, Maxaeva TP, Osipova LA va boshqalar) bo'yicha ilmiy va pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish. Pedagogik ta'lim bakalavriati uchun kompetensiya (biologik profil) tegishli ixtisoslashtirilgan kasbiy kompetensiyalarga ega bo'lishi sifatida belgilanishi kerak. Bakharevaning ta'kidlashicha, kasbiy vazifalarning mazmuni biologiya o'qituvchisining kasbiy faoliyatiga mos ravishda asoslanadi va shakllanadi, bu maktab o'quvchilarida: hayvonlar dunyosi va uning rivojlanish qoidalari to'g'risida ilmiy bilimlarni, ekologik savodxonlik asoslarini shakllantirishdan iborat; biologik obyekt va jarayonlarni tavsiflashda, tabiatdagi inson faoliyati oqibatlarini baholashda ilmiy terminologik jarayondan foydalana olish; biologik muammolarni hal qilish qobiliyati; biologik tadqiqot usullarini qo'llash, biologik tadqiqotlar natijalarini tushuntirish va tahlil qilish ko'nikmalari; turli manbalardan biologik ma'lumotlarni tahlil qilish qobiliyati; xavf omillarining inson salomatligiga ta'sirini baholash qobiliyati, birinchi yordam ko'rsatish qobiliyati; sog'lom turmush tarzini olib borishga motivatsiya, gigiena qoidalariga rioya qilish; tibbiyot, veterinariya, qishloq va o'rmon xo'jaligi, biotexnologiya, tabiatni boshqarish va tabiatni muhofaza qilish bo'yicha kasbiy qarorlardan iborat.

Biologiya o'qituvchilari o'rtasida ijodiy kasbiy tajribalarning yuksalishi o'qitish jarayonining sifatini oshiradi. O'qitish jarayoniga interfaol usullar, raqamli resurslar va innovatsion pedagogik texnologiyalarni kiritish o'quvchilarning biologiya faniga qiziqishini oshirishi, mustaqil fikrlashni rivojlantirishi mumkin. Doimiy ta'lim va o'z-o'zini takomillashtirish o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi uchun juda muhimdir. Bo'lajak biologiya o'qituvchilarida ijtimoiy-madaniy kompetensiyani rivojlantirishni har tomonlama o'rganish uchun quyidagi jihatlarga e'tibor qaratish zarur: o'quvchilarda kasbiy kompetensiyani shakllantirishning hal qiluvchi elementi sifatida ta'lim jarayonida milliy, ma'naviy va ma'rifiy qadriyatlarni baholash; bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish uchun yuqori kommunikativ va psixologik to'siqlarni yumshatish uchun maxsus bilimlar bazasini yaratish; bo'lajak biologiya o'qituvchilarining ijtimoiy-madaniy kompetentsiyalarini oshirishning nazariy asoslarini aniqlash vazifalarini hal qilish; kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning nuanslarini hisobga olgan

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

holda, ushbu jarayonning o'ziga xos xususiyatlarini kasbiy pedagogik ta'lim doirasida ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiqdir. Olingan xulosalar barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan biologiya o'qituvchilarini kasbiy amaliyotga tayyorlashning uslubiy bazasini yaratish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Tizimning asosiy maqsadi maktab biologik ta'limi doirasida barqaror rivojlanish uchun ta'limni amalga oshirishda kasbiy kompetentsiyaning bilimkomponentini egallashdir. U barqaror rivojlanish uchun ta'limni biologiya o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligiga kiritishning ikkita yondashuvini birlashtiradi: oliy ta'limda tabiatga yo'naltirilgan ta'lim muhitida taqlid qilish usuli orqali uzatiladigan izchil xulq-atvor modeli, rivojlanish kontsepsiyasiga asoslangan; va maktab o'quvchilari o'rtasida barqaror rivojlanish konsepsiyalarini shakllantirishga qaratilgan maxsus tadbirlarni amalga oshirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dewey J. (1916). Demokratiya va ta'lim. New York: Macmillan.
2. Andreeva G.M. (2020). Innovatsion pedagogika va o'qituvchining kasbiy rivojlanishi. Moskva: Prosveshcheniye
3. Jononov A. (2022). Biologiya ta'limida innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Shabozov A. Biologiya o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2020.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish to'g'risida”gi qarori. — Toshkent, 2023.
6. Qodirov R., “Biologiya ta'limining metodik asoslari”, Toshkent, 2022.
7. Karimova N., “Pedagogik mahorat va o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi”, Toshkent, 2021.
8. Vygotsky L.S. (1978). Fikrlash va nutq. Cambridge: MIT Press.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ONA TILI O‘QITISH SAMARADORLIGINI ANIQLASHDA DIAGNOSTIK TOPSHIRIQLAR TIZIMI.

ADPI, Boshlang‘ich ta‘lim kafedrası dotsenti Sattarova I.M.

ADPI, Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi talabasi Nurmatova D.R

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda ona tili ta‘limining samaradorligini aniqlashda diagnostik topshiriqlar tizimidan foydalanish masalalari yoritiladi, o‘quvchilarning o‘qish, yozish, nutqni rivojlantirish hamda grammatik bilimlarini aniqlash va baholashda diagnostik topshiriqlarning ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: pedagogik diagnostika; ta‘lim samaradorligi; boshlang‘ich ta‘lim; ona tili metodikasi; monitoring; kompetensiyaviy yondashuv.

Аннотация: В данной статье рассматривается использование системы диагностических заданий для определения эффективности обучения родному языку в начальных классах, а также анализируется важность диагностических заданий для определения и оценки уровня развития навыков чтения, письма, речи и грамматики у учащихся.

Ключевые слова: педагогическая диагностика; эффективность обучения; начальное образование; методика родного языка; мониторинг; компетентностный подход

Abstract: This article discusses the use of a system of diagnostic tasks in determining the effectiveness of native language education in primary grades, and analyzes the importance of diagnostic tasks in determining and assessing students' reading, writing, speech development, and grammatical knowledge.

Keywords: pedagogical diagnostics; teaching effectiveness; primary education; mother tongue methodology; monitoring; competency-based approach

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Bugungi kunda yoshlarni zamon talablari asosida intellektual salohiyatini rivojlantirish ularni shaxsiy rivojlanishiga ahamiyat berish dunyo miqyosida keng ko‘rib chiqiladigan masalaga aylanmoqda.

“...Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma‘naviy salohiyatga ega bolib dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz...”

Boshlang‘ich ta‘lim o‘quvchining intellektual, nutqiy, mantiqiy va kommunikativ rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Aynan shu bosqichda ona tili fanining o‘rni o‘quvchilarning savodxonlik, grammatik tafakkur, leksik boylik va nutqiy kompetensiyasini shakllantirishda namoyon bo‘ladi. Ona tilini o‘rganish jarayoni faqat lug‘at va grammatik qoidalarni yodlashdan iborat emas; u o‘quvchining matnni tushunish, mazmuniy va sintaktik bog‘lanishlarni aniqlash, tafakkurini tizimli rivojlantirish, fikrlarini izchil ifodalash va muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. Shu bois, ta‘lim samaradorligini oshirish faqat o‘quv jarayonining yakuniy bahosi bilan cheklanmasligi, balki bilim va ko‘nikmalarni doimiy, tizimli va bosqichma-bosqich diagnostika qilish bilan bog‘liq.

Shu o‘rinda Prezidentimiz Sh.Miromonovichning: “...Yoshlarimiz haqli ravishda Vatanimizning kelajagi uchun javobgarlikni zimmasiga olishga qodir bo‘lgan, bugungi va ertangi kunimizning hal etuvchi kuchiga aylanib borayotgani barchamizga g‘urur va iftixor bag‘ishlaydi. Bu sohada olib borayotgan keng miqyosli ishlarimizni, xususan, ta‘lim-tarbiya bo‘yicha qabul qilingan umummilliy dasturlarimizni mantiqiy yakuniga yetkazishimiz zarur...”-degan fikrlari naqadar o‘rinli ekanligini ko‘ramiz.

Ko‘plab hollarda baholash faqat yakuniy nazorat vositalari bilan amalga oshiriladi, bu esa o‘quvchilarning individual rivojlanishini tahlil qilish, ularning zaif tomonlarini aniqlash va vaqtida pedagogik korreksiya choralari qo‘llash imkoniyatini cheklaydi. Boshlang‘ich sinflarda pedagogik diagnostika asosida ishlab chiqilgan tizimli topshiriqlarni qo‘llash dolzarb hisoblanadi. Tadqiqotning maqsadi — boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish samaradorligini aniqlashga xizmat qiluvchi diagnostik topshiriqlar tizimini ishlab chiqish va uning amaliy samaradorligini empirik tajriba orqali isbotlashdir.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Darslarda bosqichma-bosqich, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan diagnostik topshiriqlar tizimi qo‘llanilsa, o‘quvchilarning savodxonlik, nutqiy va mantiqiy tafakkur darajasi sezilarli oshadi. Pedagogik nazariyalar asosida o‘quv jarayonini samarali tashkil etish uchun o‘quvchining individual xususiyatlari, ilgari olingan bilim va ko‘nikmalari, qobiliyat va qiziqishlari hisobga olinadi. Diagnostik topshiriqlar tizimi o‘quvchining nutqiy faoliyati, grammatika va leksik qobiliyatlari, mantiqiy tafakkuri va matn bilan ishlash ko‘nikmalarini bosqichma-bosqich aniqlashga yo‘naltiriladi. Har bir bosqich o‘ziga xos baholash mezonlariga ega bo‘lib, reproduktiv, analitik va ijodiy darajalarni qamrab oladi.

Reproduktiv darajada o‘quvchi grammatik va leksik me‘yorlarni qo‘llashni, analitik darajada matnni tushunish, tahlil qilish va semantik bog‘lanishlarni aniqlashni, ijodiy darajada esa o‘z mustaqil matnini yaratish, nutqiy vazifalarni bajarish va kommunikativ vaziyatlarda fikr bayon qilishni amalga oshiradi.

Shu bilan birga, diagnostik topshiriqlar tizimi o‘quvchilarning yodlash, tushunish va qo‘llash qobiliyatlarini bir-biriga bog‘lab rivojlantirishga xizmat qiladi. Misol uchun, birinchi bosqichda grammatika va so‘z boyligini mustahkamlash orqali o‘quvchi matnni to‘liq anglashga tayyorlanadi; ikkinchi bosqichda matnni tahlil qilish va mantiqiy izchillikni aniqlash qobiliyatlari shakllanadi; uchinchi bosqichda esa o‘quvchi o‘z fikrini yaratish va ifodalash orqali ijodiy kompetensiyani rivojlantiradi.

Tizimli yondashuv o‘quvchining bilimlarini bosqichma-bosqich mustahkamlaydi va individual rivojlanish yo‘lini aniq ko‘rsatadi. Diagnostik tizimning yana bir afzalligi shundaki, u o‘quvchining xatolarini aniqlash, ularni tahlil qilish va pedagogik qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Bu jarayon o‘quvchilarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga, o‘qituvchiga darsni moslashtirish va individual yondashuvni qo‘llashga yordam beradi. Shu bilan birga, tizimli topshiriqlar tizimi o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi, savodxonlikni, mantiqiy tafakkur va nutqiy qobiliyatlarni barqaror rivojlantiradi, ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Shu sababli boshlang‘ich sinflarda pedagogik diagnostika asosida ishlab chiqilgan tizimli topshiriqlarni qo‘llash dolzarb hisoblanadi. Tadqiqotning maqsadi boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish samaradorligini aniqlashga

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

xizmat qiluvchi diagnostik topshiriqlar tizimini ishlab chiqish va uning amaliy samaradorligini tajriba asosida isbotlashdir.

Darslarda bosqichma-bosqich, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan diagnostik topshiriqlar tizimi qo‘llanilsa, o‘quvchilarning savodxonlik, nutqiy va mantiqiy tafakkur darajasi sezilarli oshadi. Ta’lim sohasida davlat siyosati mantig‘ida sifatli ta’limni ta’minlash eng muhim ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lib, sifatli umumta’lim o‘quvchilari xalqning kelajagi va iqtisodiy taraqqiyotining negizidir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti o‘z murojaatlarida sifatli ta’limni mamlakat rivojlanishining ustuvor vazifasi deb atagan, ta’lim sifatini oshirish hamda maktab ta’limini isloh qilishni mustahkam qo‘llab-quvvatlash zarurligini ta’kidlagan. ***“...Ta’lim sifatini oshirish – Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to‘g‘ri yo‘lidir...”***

Xususan, Prezident ta’lim tizimini yangilashda maktab ta’limini isloh qilish bo‘yicha katta dastur qabul qilinganini qayd etib, maktablarimizda ona tili va adabiyotni chuqur o‘rgatishga alohida e’tibor qaratilayotganini va bu yo‘nalish mamlakatning umumiy ta’lim strategiyasida asosiy o‘rin tutishini ta’kidlagan. Shu bilan birga, sifatli ta’limni ta’minlash orqali yosh avlodning nafaqat amaliy bilimga ega bo‘lishi, balki mintaqaviy hamda global munosabatlarda samarali ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish maqsad qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi kvazi-eksperimental dizayn asosida tashkil etildi. Tadqiqot jarayonida boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish samaradorligini aniqlashga qaratilgan diagnostik topshiriqlar tizimi ishlab chiqildi va uning amaliy samaradorligi tajriba-sinov ishlari orqali tekshirildi. Tadqiqot obyekti sifatida 2–3-sinf o‘quvchilarining ona tili fanini o‘zlashtirish jarayoni, predmeti sifatida esa ta’lim samaradorligini aniqlashga xizmat qiluvchi diagnostik topshiriqlar tizimi belgilandi.

Tizimli diagnostik topshiriqlar jarayonida o‘quvchilarning nutqiy va mantiqiy rivojlanishiga alohida e’tibor qaratiladi, bu esa ona tili fanining asosiy maqsadi — savodxonlik va kommunikativ kompetensiyani shakllantirishni to‘liq amalga oshirish imkonini beradi. Amaliy jihatdan tizim o‘qituvchiga o‘quv jarayonini boshqarish, individual rivojlanish rejalarini ishlab chiqish va o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini aniq baholash imkoniyatini beradi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Tizim uch bosqichdan iborat: boshlang‘ich diagnostika (tayyorgarlik darajasi), jarayonli monitoring (mavzular kesimida tahlil) va yakuniy diagnostika (o‘zlashtirish darajasi). Topshiriqlar reproduktiv, qisman ijodiy va ijodiy-diagnostik darajalarga ajratiladi. Tajriba guruhi uchun ona tili darslarida bosqichma-bosqich, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan diagnostik topshiriqlar tizimi joriy etildi, nazorat guruhida esa an‘anaviy o‘qitish va baholash usullari qo‘llanildi. Diagnostik topshiriqlar tizimi uch darajadan iborat bo‘lib, reproduktiv, analitik va ijodiy bosqichlarni qamrab oldi. Reprodukativ bosqichda grammatik me‘yorlarni qo‘llash, imlo savodxonligi va so‘z turkumlarini aniqlashga oid topshiriqlar berildi; analitik bosqichda matnni tushunish, mazmuniy va sintaktik bog‘lanishlarni tahlil qilish, mantiqiy izchillikni aniqlashga yo‘naltirilgan vazifalar qo‘llanildi; ijodiy bosqichda esa o‘quvchilarning mustaqil matn tuzish, fikrni argumentlash va nutqiy vaziyatlarga mos bayon qilish ko‘nikmalari baholandi.

Baholash mezonlari sifatida grammatik aniqlik, leksik boylik, mantiqiy izchillik, nutq ravonligi va ijodiylik ko‘rsatkichlari belgilandi. Har bir mezon 0 dan 10 ballgacha baholanib, umumiy maksimal ball 90 ni tashkil etdi

Xulosa qiladigan bo‘lsak, tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish samaradorligini aniqlashda diagnostik topshiriqlar tizimi yuqori natijadorlikka ega. Bosqichma-bosqich monitoring va tahlil o‘quvchilarning savodxonlik darajasini barqaror oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2023 yil 22 dekabr
- 2.Mirziyoyev.Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik o‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutq.T.”O‘zbekiston” NMIU. 2016 y.14-bet
- 3.Mirziyoyev.Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik o‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutq.T.”O‘zbekiston” NMIU. 2016 y.13-bet

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

4. Karimov, I. (2021). Boshlang‘ich ta’limda ona tili metodikasi. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim vazirligi.

5. Ahmedova, S. (2019). Pedagogik diagnostika nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Pedagogika nashriyoti.

6. Murodov, T. & Rustamova, D. (2020). Ona tili fanini o‘qitishda kompetensiyaviy yondashuv. Samarqand: Ilmiy nashrlar.

7. Sattarova, I. M., & Abdulmadjidova, M. (2021). Ta’lim Jarayoni Samaradorligini Oshirishda O‘yinli Texnologiyalardan Foydalanish Pedagogik Zaruriyat Sifatida. Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 1(6), 5-9.

TA’LIMNI RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA BO‘LAJAK TEXNOLOGIYA FANI O‘QITUVCHILARINING KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISH .

p.f.f.d, PhD Rajabova Dilfuza Abdumajitovna

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti

Texnologiya va professional ta’lim metodikasi kafedrası

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarining kreativligini shaxsiy-faollik yondashuvi asosida rivojlantirish uchun tegishli pedagogik shart-sharoitlar yaratish haqida fikrlar yoritilgan.

Аннотация: В данной статье освещаются идеи о создании соответствующих педагогических условий для развития творческих способностей будущих учителей технологии на основе личностно-деятельностного подхода.

Annotation: This article highlights ideas about creating appropriate pedagogical conditions for developing the creative abilities of future technology teachers based on a personal-activity approach.

Kalit so‘zlar: Raqamlashtirish, texnologiya, tizim, qobiliyatlar, funksional kreativlik, sub’ektiv model, shaxsiy omil.

Ключевые слова: Цифровизация, технология, система, способности, функциональное творчество, субъективная модель, личностный фактор.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Keywords: Digitalization, technology, system, abilities, functional creativity, subjective model, personal factor.

Jahon miqyosida mutaxassislarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonida kasbiy qadriyatlar tizimini shakllantirishning samarali texnologiyalarini ishlab chiqish, kasbiy fanlarning ilg‘or usullarini interpretatsiya qilish hamda kasbiy qadriyatlar tizimining aksiologik komponentlari klassifikatsiyasi va xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan keng ko‘lamli ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shaxsni rivojlantirish ta‘lim faoliyatini tartibga solishning maxsus tizimini ta‘minlaydi, unda asosiy o‘rinni shaxsning yo‘nalishi va xarakteri, moyilligi, qobiliyatlari, hayotiy pozitsiyasi, qiziqishi, ehtiyojlari, hissiy va irodaviy munosabati, intilishi, e‘tiqodi, o‘zini o‘zi bilish va boshqalar egallaydi.

Barcha shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish shaxsning kamoloti, sotsiologik rivojlanishi, o‘quv jarayonida, maqsadli o‘qitish va boshqalar davrida keng qamrovli tarzda, shuningdek, shaxs uchun muhim bo‘lgan vazifalarni hal qilish uchun funksional kreativlikni safarbar qilish orqali intensiv tarzda amalga oshiriladi.

Shu bilan birga, kreativlik aniq belgilangan maqsadlarni nazarda tutgan holda, sabablar yoki holatlarning ta‘lim faoliyatida erishilgan natijalar bilan mos kelish darajasini belgilaydigan turli omillar ta‘siri ostida shakllanadi va rivojlanadi.

Kreativlik va uning tarkibiy qismlarining rivojlanishi ko‘plab omillar bilan belgilanadi. Bizning fikrimizcha, bugungi kunda shaxsiy omil ayniqsa muhimdir, bu shaxsning faoliyat mohiyatining barcha mumkin bo‘lgan ko‘rinishlari, uning kreativ faoliyati va shaxsiy darajada ham, har qanday ish darajasida ham amalga oshiriladigan faoliyatning barcha mumkin bo‘lgan oqibatlarini qamrab oladi.

Kreativlikni rivojlantirishning hissiy omili kreativ faoliyatni amalga oshirish uchun muayyan harakatlarni qo‘llashda talabaning hissiy holatida namoyon bo‘ladi. Hissiyotlar insonning ehtiyojlari bilan bog‘liq muayyan vaziyatning farovonligi yoki noqulayligi bo‘yicha bevosita tajriba ekanligiga ishoniladi.

Shuni ham ta‘kidlash kerakki, hissiyotlar turli qadriyatlarga, shu jumladan, estetik qadriyatlarga nisbatan ijobiy va salbiy munosabatlarni aks ettiradi. Hissiy munosabat ichki holatga, tajribaga (insonning tashqi ta‘sirlarga munosabati),

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

kayfiyatga aylanadi. Shunday qilib, hissiy omil hissiyotlar, his-tuyg‘ular, tajribalar va kayfiyatni o‘z ichiga oladi.

Shunday qilib, hissiy omil eng muhim shartdir, ya’ni:

- kreativlikni rivojlantirish uchun, shu bois to‘liq va qoniqarli kreativlik uchun;
- o‘z-o‘zidan foyda sifatida ko‘p his-tuyg‘ular va tajribalar olib keladigan intellektual va axloqiy rivojlanish uchun;
- kognitiv faoliyatni haqiqatga hissiy munosabat sifatida faollashtirish;
- kognitiv qobiliyatlarni boyitish;
- asbiy madaniyatning obrazli va emotsional tilini o‘zlashtirish sifatida estetik rivojlanish uchun.

O‘z navbatida, ixtiyoriy omil voqelikni aks ettirishning aqliy shakli sifatida ishlaydi. Ushbu omil maqsad bilan bog‘liq bo‘lib, kreativ faoliyatning ajralmas tarkibiy qismlari bo‘lgan maqsadga erishish uchun rag‘batlantirish va ixtiyoriy harakatlar bilan bog‘liq. Ixtiyoriy omilga quyidagilar kiradi:

- shaxsning kuchli irodali xususiyatlari (qat’iyatlilik);
- insonning maqsadini tushunish;
- unga erishishga intilayotgan (maqsadni anglash, unga intilish va boshqalar.);
- faoliyat maqsadiga erishish uchun harakatlarni rag‘batlantirish.

Bundan tashqari, insonning kreativligini shakllantirishdagi ixtiyoriy omil hissiy omil bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, u bilan o‘zaro ta’sir qiladi, odamni ixtiyoriy harakatlarga o‘rgatadi va rag‘batlantiradi.

Talabalarning kreativligini shakllantirishga ta’sir qiluvchi shaxsiy omillarga o‘z-o‘zini baholash, o‘zini o‘zi bilish (refleksiya), o‘zini o‘zi boshqarish va o‘zini o‘zi nazorat qilish kiradi.

O‘z-o‘zini baholash omili inson xatti-harakatlarining muhim regulyatoridir. Boshqalar bilan munosabatlar, o‘ziga bo‘lgan tanqidiylik va talablar, muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklarga munosabat, o‘zini, qobiliyatini, fazilatlarini va boshqa odamlar orasidagi o‘rnini baholash bunga bog‘liq.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Shunday qilib, o‘z-o‘zini baholash inson faoliyati samaradorligiga va uning kreativligini yanada rivojlantirishga ta’sir qiladi. O‘z-o‘zini baholash insonning da’volari darajasi, ya’ni u o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlarning qiyinchilik darajasi bilan chambarchas bog‘liq.

Shuning uchun kreativ yutuqlarni umume’tirof etilgan standartlar nuqtai nazaridan baholamaslik, balki individual yutuqlarni ta’kidlash kerak, shu bilan birga baholash shaxsning o‘zidan u erishgan natijaga o‘tkazilishi lozim. Shu ma’noda, mustaqillik tuyg‘usi, umumiy qabul qilingan qonuniyatlardan chetga chiqish uchun jasorat va yangi yechimlarni izlash doimiy ravishda qayta tiklanishi va saqlanib turishi kerak.

Insonning o‘zini o‘zi qadrlashi barqarorligiga jamoadagi ijtimoiy-psixologik iqlim, yetakchilik uslubi, moddiy va ma’naviy rag‘batlantirish tizimi va boshqalar ta’sir qiladi. Ushbu ta’sirlarning samaradorligi ularning shaxsning o‘zini o‘zi qadrlashiga qanday hissiy ta’sir qilishiga bog‘liq.

Olimlarning fikricha, o‘z-o‘zini baholash o‘zgarmas narsa emas, balki o‘zgarishi mumkin. Shuning uchun vaqti-vaqti bilan o‘zingizni baholash muhimdir. O‘z-o‘zini baholash o‘z-o‘zini tarbiyalashning asosidir. Bu insonning o‘ziga nisbatan tanqidiy va talabchan bo‘lishiga bog‘liq. Agar shunday bo‘lsa, bu uning shaxsiyatini takomillashtirishga qaratilgan keyingi faoliyatini aniqlaydi.

Kreativ faoliyatni o‘z-o‘zini tartibga solish xususiyatlarini belgilovchi asosiy bo‘g‘in sub’ektiv ravishda qabul qilingan maqsaddir. Qabul qilingan maqsadga muvofiq harakatlar ketma-ketligini tashkil qilish uchun maqsadni ushbu faoliyat amalga oshiriladigan haqiqiy sharoitlar bilan bog‘lash, maqsad nuqtai nazaridan eng muhim shartlarni aniqlash kerak. Ushbu jarayon “faoliyatning muhim shartlarining sub’ektiv modeli” havolasi orqali amalga oshiriladi, uning asosida shaxs “harakatlar dasturi” havolasida harakatlar va usullarni tartibga solishni amalga oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Muslimov N.A, Sharipov Sh.S, Qo‘ysinov O.A. Mehnat ta’limi o‘qitish metodikasi, kasb tanlashga yo‘llash. Darslik. Toshkent.: 2014 y.
2. Nishonova Z.T. Mustaqil badiiy ijodkorlik fikrlash.-T.: Fan-2003y.
3. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.

4. Инновацион таълим технологиялари /Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. – Т.: “Сано стандарт” нашриёти, 2015. – 81-б

5.D.A.Rajabova, M.T.Mirzamaxmudova Ta’limni raqamlashtirish jarayonida bo‘lajak texnologik ta’lim o‘qituvchilarining kreativligini rivojlantirish omillari . “Zamonaviy uzluksiz ta’lim sifatini oshirish:innovatsiya va istiqbollari” xalqaro konferensiya.T.:2023 yil. 121-123-betlar.

6.G.M.Anarkulova, D.A.Rajabova Scientific and Methodological Aspects of the Formation of Creative Thinking in Future Teachers on the Subject of “Technology”. International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT) Vol.17 No. 1 October 2019.

7. D.A.Rajabova, M.B.Abduzaxidova, Q.Sh.Begaliyev “Bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarini tayyorlashda ta’lim tizimi samaradorligi va kreativligini takomillashtirish”. TDPU “Innovation ta’limda raqamli texnologiyalar: muammo va yechimlar” mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya.T.:2022 yil

SING CREATIVE APPROACHES IN TEACHING FOLK CRAFTS AND ART DESIGN

doctor of pedagogical sciences, PhD Rajabova Dilfuza Abdumajitovna

National Pedagogical University of Uzbekistan named after Nizami

Department of Technology and Professional Education Methodology

Abstract:This article describes the forms and means of using creative approaches in the teaching of folk crafts in technology classes.

Key words:_modern education, verbal, pattern, non-verbal, visual, audio, form, natural, technology, system,innovation, abilities, skill, creative, folk, art, creativity, design.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

In our country, extensive work is being done on the reform of the vocational education system based on modern educational trends, and special attention is being paid to the training of qualified personnel by increasing its efficiency. is considered an integral part of ati. On the other hand, folk applied art is very much combined with the fields of folk crafts and has a lot of overlapping aspects. Especially in the education system, the interrelationship and mutual strengthening of these branches of applied science is one of the important factors in providing artistic education and training to students.

Various educational activities play an important role in the students' acquisition of knowledge, concepts and imaginations in various fields and areas of technological education. Due to the practical significance of technology science and its direct and integral connection with production, it is very important to conduct various educational activities with the participation of children.

Forming, developing and strengthening the students' theoretical knowledge, imagination and understanding of the production and labor process, practical skills and qualifications, as well as direct participation in the productive work process. More than 20 types of educational activities have a great role in ensuring their achievement.

It is important to observe the accuracy of processing details (parts of the product) in folk crafts and its various fields. It is assumed that the shapes and patterns found in folk crafts are not of precise geometric dimensions, but of different curves and angles, creative, national character. The fact that the forms and patterns found in folk handicrafts do not have exact angular geometric dimensions, creative and national character leads to the size of details, the quality of preparation, and the absence of specific state requirements, templates and standards. The quality and accuracy of the dimensions of the products are the main measuring criteria, and the products prepared by skilled, highly qualified folk craftsmen and the ways and working methods are used. The trainings organized on folk crafts, the leaders of the circle should determine the requirements themselves, in agreement with the methodological council of the educational institution, assuming that the labor activities in this direction are practical and productive, manual labor. .When creating requirements for the accuracy of detail processing, it is necessary to take into account that production

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

tasks are individual in nature, and correspond to the age, mental, and psychophysiological characteristics of students.

In folk crafts, it is manifested in cases where labor is performed correctly. For example, in hankhkor: correctly drawing and marking the image of the shape being made and the size of the drawing. Proper preparation of the surface of the product to which the ganch mixture is glued; Accurately and correctly prepare the design of the pattern; Preparation of ganch mixture, gluing and cutting tools based on it, proper holding and efficient use; Observance of economy in cutting patterns and shapes, performing correct work actions; To be able to perform delicate movements in the finishing of shapes and patterns, to use polishing tools and materials correctly; Compliance with labor safety rules in folk crafts is one of the main guarantees of preserving the health and working ability of craftsmen in practical and production activities and extending the service life of labor tools. Strict adherence to safety rules, in addition to increasing labor productivity, prevents various injuries and occupational diseases.

Students' creativity is divided into 4 levels:

1. News for them;
2. The field of science, news for specialists;
3. Nationwide news;
4. A new discovery.

In order to bring students to the level of creativity, it is necessary to teach them to search and acquire knowledge more independently. The most important thing here is to make each student confident in his own abilities. For this purpose, it is necessary to include a lot of special creative tasks in the educational process, to form students' educational-theoretical, construction, repair, new items, devices activities.

Special tools are necessary for the implementation of pedagogical technologies in the teaching of folk crafts and art design. The tools used in each pedagogical technology are generally similar, and there are many types. They can be conditionally divided into the following types: verbal, non-verbal, visual, audio, natural, educational materials and school equipment.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Verbal tools are based on information. These are information expressed in words, and in order to express them through words, the teacher must have mastered it, that is, he must have knowledge about this information. In other words, the verbal tools of pedagogical technologies are made up of information at the level of the teacher's knowledge. Therefore, the participation of only the student and the teacher in the educational process is no longer enough.

Another necessary condition for the implementation of modern education is the creation of conditions in which every student and teacher can freely use information sources on educational subjects, including the types that allow quick and convenient use of new information technologies. In other words, in order to provide quality education, it is necessary to organize the activity of a third party, which consists of two traditional parties - a service that provides the necessary information to the student and the teacher.

This direction is called the direction of introduction of information technologies into the educational process. Expressing this information in logical forms that students can understand constitutes verbal communication between the student and the teacher.

There are different forms of verbal communication, the main of which are speech, lecture, conversation, answering questions, debate, discussion, negotiation, reporting, advice, advice, advice, rebuke, congratulations, greeting, farewell, etc. includes.

Non-verbal means are to express or emphasize a meaning through gestures, hand and body movements. Non-verbal communication tools are extremely important and cannot be replaced by anything else. Each human action has a certain meaning, and these actions are understood differently in different nations. It is accepted to call these actions non-verbal speech. Non-verbal speech is carried out through the movement of one or another muscle of a person. At this point, it is appropriate to mention that any movement of a person, including his thinking, consists of the movement of certain muscles in him.

Visual (visual) tools include all tools designed for students to see with their eyes in the process of pedagogical technology. These include writing and other images on the blackboard, writing and images in books, handouts, photographs, visual art works, videos, film images, animals, plants, natural objects, various objects, etc.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Also, teaching folk crafts and artistic design is learning to design industrially produced art objects.

In artistic design, industrial production of practical decorative art items (clothes, fabrics, carpets, furniture, art glass, porcelain, jewelry, etc.) that serve to decorate the domestic environment is designed. Art industry products, which are a part of the industry that produces a wide range of consumer goods, turn into original works of decorative art with their elegant shape and decoration. In the artistic design of each type of product, the skill of the artist, painter, designer who prepared the original copy (first sample) of this product is important. Under the supervision of the author, who created the first sample, and another group of artists, engineers, technologists, executive workers, based on this sample - copy, the product (with the help of machines) is released in mass and series.

In addition, the artistic industry became a branch of industry, separated from artistic crafts, in connection with the emergence of cities, the gradual development of crafts, artels and associations (armourers, weavers, jewelers, etc.). This, in turn, led to the appearance of new types of practical decorative items, and the methods of their preparation also changed.

List of used literature:

1. Innovatsion ta'lim texnologiyalari /Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A.B. – T.: “Sano standart” nashriyoti, 2015.
2. Ibragimova G.N. Interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish: ped.f.f.d. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. Avtoreferati. -T.: 2017, 39 b
3. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). - Alexandria - Virginia, USA: ASCD, 2014.
4. Shoyoqubov Sh.K O'zbek xalq amaliy-bezak san'ati. – T:, 2009
- 5.Zohidova D.A. Hunarmandchilikka kirish / Metodik tavsiyanoma. –Toshkent, O'MKXTRI, 2001.
- 6.G.M.Anarkulova, D.A.Rajabova Scientific and Methodological Aspects of the Formation of Creative Thinking in Future Teachers on the Subject of

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

“Technology”. International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT) Vol.17 No. 1 October 2019.

7. D.A.Rajabova, M.B.Abduzaxidova, Q.Sh.Begaliyev “Bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarini tayyorlashda ta‘lim tizimi samaradorligi va kreativligini takomillashtirish”. TDPU “Innovation ta‘limda raqamli texnologiyalar: muammo va yechimlar” mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya.T.:2022 yil

ФОРМИРОВАНИЕ КЛЮЧЕВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ГЕОМЕТРИИ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА НА 12-ЛЕТНЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Тагаева Дамира Абылкасымовна,

кандидат педагогических наук, доцент, Ошский государственный университет, Кыргызстан, tagaeva.69@mail.ru

Аннотация: Данная статья посвящена актуальной проблеме формирования ключевых компетенций учащихся в процессе обучения геометрии в условиях перехода Кыргызской Республики на 12-летнюю модель образования. Автор обосновывает необходимость трансформации образовательной парадигмы от традиционного накопления знаний к компетентностному подходу, обеспечивающему функциональную грамотность выпускника.

Ключевые слова: 12-летнее образование, компетенции, геометрия, модульно-гнездовой подход, сингапурские методики, цифровизация, искусственный интеллект, GeoGebra, практико-ориентированное обучение.

DEVELOPMENT OF KEY COMPETENCIES OF STUDENTS IN THE PROCESS OF TEACHING GEOMETRY IN THE CONDITIONS OF THE TRANSITION TO 12-YEAR EDUCATION

Damira Abylkasymovna Tagaeva,

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Osh State University, Kyrgyzstan, tagaeva.69@mail.ru

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Abstract: This article addresses the urgent issue of developing students' key competencies during geometry instruction within the context of Kyrgyzstan's transition to a 12-year educational model. The author substantiates the necessity of transforming the educational paradigm from traditional knowledge accumulation to a competency-based approach that ensures the functional literacy of graduates.

Keywords: 12-year education, competencies, geometry, modular-nested approach, Singaporean methods, digitalization, artificial intelligence, GeoGebra, practice-oriented learning.

Переход на 12-летнее обучение в Кыргызстане — это не просто механическое добавление учебного года, а глубокая трансформация образовательной парадигмы. В центре внимания оказывается переход от «знаниецентричного» к «компетентностному» подходу. Геометрия, как дисциплина, сочетающая в себе строгую логику и наглядное моделирование, играет ключевую роль в формировании интеллектуального каркаса личности.

В условиях расширенного образовательного цикла (с 5 по 12 класс) критически важно избежать фрагментарности знаний. Модульно-гнездовой подход позволяет выстраивать учебный процесс как систему взаимосвязанных блоков (гнезд).

- Когнитивная преемственность: Каждое «гнездо» (например, «Многогранники») закладывается на уровне базовых представлений в среднем звене и обрastaет функциональными связями (тригонометрическими, аналитическими) в старших классах.
- Дидактическая адаптивность: Модуль позволяет интегрировать темы смежных дисциплин, создавая условия для развития математической грамотности — способности распознавать математическую природу проблем, возникающих в контексте реального мира [1].

Структура ключевых компетенций в геометрии.

Для системного описания результатов обучения мы выделяем уровни владения компетенциями:

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Компетенция	Содержание в контексте геометрии	Инструментарий формирования
Пространственная	Способность мысленно оперировать 3D-объектами, преобразовывать их и проецировать на плоскость.	Динамические среды (GeoGebra, Cabri 3D).
Алгоритмическая	Умение выстраивать четкую последовательность шагов для решения конструктивных задач.	Построение чертежей циркулем и линейкой + написание скриптов.
Исследовательская	Навык выдвижения гипотез (например, о свойствах медиан) и их экспериментальная проверка.	Проблемные ситуации, метод «открытия».

Инновационные технологии: Сингапурские методы и Активное обучение.

Для развития социально-коммуникативной компетенции (умения работать в коллаборации) в 12-летней школе предлагается внедрение структур, минимизирующих пассивное слушание.

Методика «Think-Puzzle-Explore» (Думай-Загадывай-Исследуй).

При введении темы «Теорема Пифагора» ученикам не дается готовая формула.

1. Think: Что мы знаем о прямоугольных треугольниках?
2. Puzzle: Какая связь существует между площадями квадратов, построенных на его сторонах?
3. Explore: Самостоятельное исследование через разрезание фигур или использование ИТ-моделей.

Структура «Continuous Round Robin». Используется при решении задач на доказательство. Каждый ученик в группе пишет только одно логическое звено доказательства, передавая лист следующему. Это заставляет учащихся внимательно анализировать ход мыслей сверстников, формируя навык критического аудита [3].

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Цифровая среда и Искусственный Интеллект в геометрии. Трансформация образования предполагает, что ИИ становится ко-пилотом учителя.

- Персонализированные траектории: ИИ-платформы анализируют типичные ошибки ученика (например, трудности с применением свойств подобия) и генерируют микро-модули для устранения пробелов.
- QR-кодирование образовательного пространства: Внедрение QR-кодов в учебники и на стенды кабинета геометрии позволяет ученику мгновенно перейти к видео-разбору сложной задачи или 3D-анимации теоремы, что поддерживает информационную компетенцию.
- Дополненная реальность (AR): Проецирование стереометрических фигур на реальные объекты через камеру смартфона помогает преодолеть барьер абстракции у учащихся 10–12 классов.

Практико-ориентированная геометрия: Проектная деятельность.

В 12-летней системе возрастает роль итоговых проектов. Геометрия перестает быть «наукой на бумаге» [5].

Примеры проектов для старших классов:

1. «Геометрия родного города»: Расчет объемов и площадей поверхностей архитектурных памятников (например, мечетей или административных зданий в Оше) для целей реставрации.
2. «Оптимизация упаковки»: Поиск наиболее экономичной формы упаковки товара с использованием знаний о телах вращения.
3. «Золотое сечение в дизайне»: Исследование эстетических параметров современных цифровых интерфейсов.

Мониторинг и оценка компетенций. Традиционные контрольные работы не всегда показывают уровень владения компетенциями. Мы предлагаем систему критериального оценивания:

- Портфолио достижений: Сборник исследовательских работ, моделей и цифровых чертежей ученика за весь период обучения.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

- Формативное оценивание: Постоянная обратная связь («две звезды и одно пожелание»), где акцент делается на прогрессе ученика относительно самого себя.
- Аудит через самооценку: Использование рефлексивных карт в конце каждого модуля, где ученик оценивает не только «что я выучил», но и «как я смогу применить это в жизни».

Формирование ключевых компетенций в рамках 12-летнего образования требует от педагога высокой степени адаптивности. Интеграция модульно-гнездового подхода, сингапурских технологий и цифровых инструментов создает синергию, превращая изучение геометрии в процесс активного созидания. Конечная цель — подготовить выпускника, способного мыслить системно, использовать современные технологии и находить эффективные решения в условиях неопределенности [7].

Модуль: «Стереометрия в архитектуре и дизайне» (10–12 классы). Этот модуль является «гнездом» для интеграции знаний о многогранниках, телах вращения и методах проектирования.

1. элеполагание.
 2. роостранственная: Умение декомпозировать сложные архитектурные формы на простые геометрические тела.
- нформационно-технологическая: Навык создания цифровых двойников зданий в среде GeoGebra или архитектурных симуляторах.
 - оциально-коммуникативная: Навык коллективного принятия решений в «архитектурном бюро» (учебной группе).

2. Структура модуля.

Этап (Гнездо)	Содержание деятельности	Метод /
---------------	-------------------------	---------

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Технология

I. Аналитический	Изучение геометрии куполов, призм и пирамид на примере мировых шедевров (Пирамида Лувра, Тадж-Махал).	Think-Puzzle-Explore
II. Проектировочный	Расчет площади поверхности и объема для определения расхода стройматериалов.	Проблемное обучение
III. Цифровой	Построение 3D-модели выбранного объекта с использованием формул.	ИТ-моделирование

Таблица 1. Модульно-гнездовое распределение.

3. Сценарий активного занятия: «Архитектурный аудит»

Шаг 1. Структура «STIR THE CLASS» (Сингапурская методика).

Ученики перемещаются по классу, на стенах которого развешаны фотографии уникальных зданий (например, юрты, современные небоскребы в стиле хай-тек, минареты). Задача: за 2 минуты выписать в таблицу, из каких геометрических тел состоит каждое здание.

Шаг 2. Расчетный блок (Интеграция с ИИ).

Группы получают задание: «Рассчитать оптимальный объем купола для выставочного центра».

- Запрос к ИИ-тьютору: «Сравни объем полусферы и конуса при одинаковой площади основания. Какой объект энергоэффективнее для отопления?».
- Математический вывод: Ученики доказывают, что сфера имеет минимальную площадь поверхности при максимальном объеме, используя формулы:

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

$$V = \frac{2}{3}\pi R^3$$

$$S = 2\pi R^2$$

Шаг 3. QR-контроль и самопроверка.

На партах размещены QR-коды, ведущие к интерактивным разверткам фигур. Ученики сканируют код, «собирают» фигуру в дополненной реальности и проверяют свои расчеты площади боковой поверхности.

4. Практический кейс: «Геометрия родного края».

В рамках 12-летнего образования важно связывать теорию с локальным контекстом.

- Задание: Исследовать геометрию юрты как совершенного энергоэффективного жилища.
- Анализ: Юрта сочетает в себе цилиндр (стены — *кереге*) и усеченный конус (крыша — *уук*), увенчанный кругом (*тундук*).
- Задача: Рассчитать площадь войлочного покрытия для юрты заданного радиуса R и высоты стен h [4].

5. Оценка результатов.

Вместо оценки за ответ у доски, ученик защищает мини-проект:

1. Чертеж (ручной или цифровой).
2. Математическое обоснование (формулы и расчеты).
3. Экономический анализ (сколько материала сэкономлено благодаря геометрической оптимизации).

Пропедевтика и визуализация (6–7 классы). Цель: Формирование пространственного мышления и информационной компетенции через динамическую геометрию.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Пример задания «Живая теорема»: Ученикам предлагается в среде GeoGebra построить произвольный треугольник и провести в нём все три медианы.

1. Исследование: Ученики меняют форму треугольника, перетаскивая вершины.
2. Наблюдение: ИИ-инструментарий среды показывает, что точка пересечения всегда остается внутри, а отношение отрезков медиан неизменно (2:1).
3. Результат: Формируется компетенция «самостоятельное открытие знаний» — ученик сам выводит свойство, а не получает его в готовом виде.

Компетентностно-ориентированные задачи (8–9 классы). Цель: Социально-коммуникативная компетенция и решение прикладных проблем [8].

Пример задания «Геометрия освещения» (Метод кейсов):

Условие: На центральной площади города Ош планируется установить новый фонарь. Высота опоры — 6 метров. Под каким углом α должны падать лучи, чтобы осветить круг диаметром 10 метров?

Алгоритм решения в классе:

1. Работа в группах (Сингапурская структура Team Stand-N-Share): Ученики обсуждают, какую геометрическую модель использовать (прямоугольный треугольник, где катеты — высота фонаря и радиус круга).
2. Математизация: Применение тригонометрической функции тангенса:

$$\tan(\alpha) = \frac{R}{H} = \frac{5}{6}$$

$$\alpha = \arctan(0.833) \approx 40^\circ$$

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3. Аудит: Ученики проверяют решение через QR-код, ведущий на онлайн-калькулятор или видео-подсказку.
4. Стереометрический расчет: Вычисление площади поверхности сферы по формуле:

$$S = 4\pi R^2 \quad (\text{для полусферы} \quad S = 2\pi R^2 + \pi R^2)$$

Переход на 12-летнюю модель обучения в Кыргызстане открывает уникальное «окно возможностей» для ревизии классического математического образования. Пример преподавания геометрии на основе модульно-гнездового подхода наглядно демонстрирует, что учебный процесс перестает быть линейным накоплением формул, превращаясь в объемную систему формирования жизненно важных компетенций [11].

Интеграция сингапурских образовательных структур, цифровых инструментов и элементов искусственного интеллекта позволяет решить главную проблему современной школы — когнитивную пассивность учащихся. Геометрия в новой парадигме — это не абстрактная дисциплина, а действенный инструмент анализа окружающего мира: от архитектуры родного города до оптимизации высокотехнологичных производственных процессов.

Таким образом, трансформация образовательной среды в 5–12 классах направлена на воспитание выпускника нового типа. Это личность, обладающая не только «багажом знаний», но и адаптивным интеллектом, способностью к коллаборации и критическим мышлением. Реализация описанных подходов гарантирует, что школьное образование станет фундаментом для успешной самореализации молодежи в условиях динамичного и технологичного будущего.

Список литературы:

1. Концепция перехода к 12-летнему общему среднему образованию в Кыргызской Республике. — Бишкек: Министерство образования и науки КР, 2022.
2. Атанасян, Л. С. Геометрия: учебник для 7–9 классов общеобразовательных учреждений / Л. С. Атанасян, В. Ф. Бутузов, С. Б. Кадомцев. — М.: Просвещение, 2023.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

3. Беспалько, В. П. Слагаемые педагогической технологии. — М.: Педагогика, 1989. (*Основы модульного обучения*).
4. Селевко, Г. К. Энциклопедия образовательных технологий: В 2 т. — М.: НИИ школьных технологий, 2006.
5. Роберт, И. В. Теория и методика информатизации образования (психолого-педагогический и технологический аспекты). — М.: БИНОМ, 2014.
6. Каримов, С. К. Математиканы окутуунун методикасы (Методика преподавания математики). — Ош: ОшМУ, 2015.
7. Сингапурская методика обучения: Практическое руководство для учителей / под ред. Н. М. Лаврентьева. — Казань, 2018.
8. Геометрия в цифровой среде: Использование GeoGebra в школе / под ред. И. Р. Высоцкого. — М.: МЦНМО, 2021.
9. Блум, Б. Таксономия образовательных целей: Сфера познания. — Нью-Йорк: Лонгман, 1956. (*Классика для формирования компетенций*).
10. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning / Center for Curriculum Redesign. — Boston, 2019.
11. Тагаева, Д. А. Формирование ключевых компетенций на уроках геометрии (Материалы научно-практической конференции). — Ош, 2024.
12. ЮНЕСКО. Рекомендации по структуре ИКТ-компетентности учителей. — Париж, 2018.

**O‘ZBEKISTON TA’LIM BOSHQARUVIDA INSON RESURSLARI
(HRM) SAMARADORLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARI**

*Hakimov Bunyodbek A’zamjon o‘g‘li Oriental universiteti, “Ta’lim
menijmenti” yo‘nalishi bo‘yicha magistranti*

+99890 216 74 74, bunyodbekhakimov28@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekiston ta’lim tizimini modernizatsiya qilish sharoitida inson resurslarini boshqarish (HRM) samaradorligini oshirish mexanizmlari tadqiq etilgan. Muallif tomonidan ta’lim muassasalarida

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

boshqaruv xodimlari va pedagoglar salohiyatini baholash, motivatsiya qilish hamda rivojlantirishning xorijiy ilg‘or modellarini milliy amaliyotga adaptatsiya qilish masalalari tahlil qilingan. Maqolada ilk bor O‘zbekiston ta’lim boshqaruvi uchun "KPI-Competence-Incentive" (KCI) integratsiyalashgan HRM modeli taklif etilgan bo‘lib, u ta’lim sifati va inson kapitali qiymatini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: ta’lim menejmenti, inson resurslari (HRM), modernizatsiya, strategik boshqaruv, KPI, KCI modeli, inson kapitali, professional rivojlanish.

Аннотация. В статье исследуются механизмы повышения эффективности управления человеческими ресурсами (HRM) в условиях модернизации системы образования Узбекистана. Автором проанализированы вопросы оценки, мотивации и развития потенциала руководящих кадров и педагогов в образовательных учреждениях на основе адаптации передовых зарубежных моделей в национальную практику. Впервые предложена интегрированная модель HRM для управления образованием Узбекистана — «KPI-Competence-Incentive» (KCI), которая служит повышению качества образования и росту стоимости человеческого капитала.

Ключевые слова: менеджмент в образовании, человеческие ресурсы (HRM), модернизация, стратегическое управление, KPI, модель KCI, человеческий капитал, профессиональное развитие.

Abstract. The article explores the mechanisms for increasing the efficiency of human resource management (HRM) in the context of modernizing the education system of Uzbekistan. The author analyzes the issues of evaluating, motivating, and developing the potential of management personnel and educators in educational institutions, based on the adaptation of advanced foreign models into national practice. For the first time, an integrated HRM model titled "KPI-Competence-Incentive" (KCI) is proposed for the education management of Uzbekistan, aimed at enhancing educational quality and increasing the value of human capital.

Keywords: education management, human resources (HRM), modernization, strategic management, KPI, KCI model, human capital, professional development.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Kirish. Zamonaviy dunyoda har qanday davlatning iqtisodiy barqarorligi va intellektual salohiyati bevosita uning ta’lim tizimi sifati bilan belgilanadi. Global raqobatbardoshlik asrida ta’lim muassasalarini boshqarish an’anaviy ma’muriy-buyruqbozlik modelidan inson resurslarini strategik boshqarish (Human Resource Management – HRM) modeliga o’tishni taqozo etmoqda. O‘zbekistonda uchinchi Renessans poydevorini yaratish strategik maqsad qilib belgilangan bugungi davrda, ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlarida faoliyat ko‘rsatayotgan boshqaruvchi va pedagog kadrlar salohiyatini maksimal darajada yuzaga chiqarish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim sohasini isloh qilish, pedagogik mahorat va boshqaruv tizimini takomillashtirishga doir farmon va qarorlarida ta’lim muassasalariga zamonaviy fikrlaydigan, andragogik prinsiplardan xabardor va strategik rejalashtirish qobiliyatiga ega yetakchilarni jalb etish masalasiga alohida urg‘u berilgan. Biroq, bugungi kunda ta’lim boshqaruvida inson resurslaridan foydalanish samadorligi, kadrlarni tanlash, ularni joy-joyiga qo‘yish, motivatsiya qilish va doimiy kasbiy rivojlantirish mexanizmlarida fundamental ziddiyatlar ko‘zga tashlanmoqda. Mavjud tizim ko‘pincha ijro intizomiga e’tibor qaratib, xodimlarning kreativ salohiyati, divergent fikrlashi va ichki motivatsiyasini yuzaga chiqarishda oqsamoqda. Ushbu muammoning dolzarbligi ta’lim tizimida HRM mexanizmlarini ilmiy-nazariy asosda qayta ko‘rib chiqish va amaliy yechimlarni ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqaradi.

METODOLOGIK ASOSLAR

Tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli yondashuv (systemic approach), inson kapitali nazariyasi (human capital theory) va zamonaviy andragogika prinsiplari xizmat qiladi. Ta’lim boshqaruvida inson resurslarini o‘rganishda quyidagi fundamental yondashuvlarga tayanildi:

1. Inson kapitali konsepsiyasi: Ushbu nazariyaga ko‘ra, ta’lim sohasidagi xodimlarning malakasi va mahoratini oshirish shunchaki xarajat emas, balki strategik investitsiyadir. Ta’lim tizimi xodimlariga kiritilgan investitsiya yakuniy bosqichda jamiyatning intellektual salohiyatini geometrik progressiyada oshiradi [1].
2. Andragogik prinsiplar (M.Nouls): Malaka oshirish va qayta tayyorlash kurslaridagi tinglovchilar (maktab direktorlari, o‘rinbosarlar, pedagoglar) kattalar (adult learners) bo‘lganligi sababli, ularni boshqarish va o‘qitish

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

bolalar pedagogikasidan tubdan farq qiladi. Kattalarning o‘z-o‘zini anglash, tajribaga tayanish va muammoga yo‘naltirilganlik xususiyatlari HRM mexanizmlarining o‘zagini tashkil etishi lozim [2].

3. Kompetensiyaviy yondashuv: Kadrlar samaradorligini faqatgina ularning ish staji yoki rasmiy ma‘lumoti bilan emas, balki amaliy va muammoli vaziyatlarda qaror qabul qila olish (masalan, 4K ko‘nikmalari: kreativlik, kritik fikrlash, kollaboratsiya, kommunikatsiya) darajasi bilan baholash metodologiyasi qo‘llandi.

Tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil, pedagogik va menejerial diagnostika, modellashirish hamda ta‘lim muassasalari rahbarlarining boshqaruv faoliyatini monitoring qilish metodlaridan foydalanildi.

MANBASHUNOSLIK ASOSLARI VA ILMIY ADABIYOTLAR SHARHI

G‘arb ilmiy maktablarida ta‘lim boshqaruvida HRM masalalari Devid Ulrich, Maykl Armstrong va Raymond Noe kabi olimlar tomonidan chuqur tadqiq etilgan. Armstrong o‘z asarlarida korporativ HRM prinsiplarini ijtimoiy sohaga, xususan ta‘limga adaptatsiya qilish modelini taklif etadi va bunda xodimlar sadoqati (commitment) hamda tashkilot strategiyasining o‘zaro mutanosibligini asoslaydi [3].

Muttasil o‘zgarib borayotgan ta‘lim muhitida rahbar kadrlar va pedagoglarning kasbiy o‘shishini baholashda Benjamin Blum tomonidan ishlab chiqilgan va keyinchalik takomillashtirilgan Blum taksonomiyasining 6 ta darajasi (bilish, tushunish, qo‘llash, tahlil, sintez/baholash, yaratish) muhim o‘rin tutadi. Zamonaviy HRM tizimlarida xodimlarning kompetensiyalarini shunchaki reproduktiv (eslab qolish va tushunish) darajada emas, balki yuqori kognitiv (tahlil, baholash va yangi metodologiyalar yaratish) darajada rivojlantirish zarurligi ko‘plab tadqiqotlarda o‘z aksini topgan [4].

Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi (MDH) olimlaridan A.Klimov va T.Shamina o‘z ishlarida ta‘lim muassasalarida innovatsion jamoalarni shakllantirish va "iste’dodlarni boshqarish" masalalarini o‘rganganlar [5]. O‘zbekistonlik olimlardan X.Ibragimov, Sh.Qurbonov, E.Seytxalilovlar mamlakatimiz ta‘lim tizimining milliy xususiyatlarini hisobga olgan holda boshqaruvni ijtimoiylashtirish va demokratlashtirish masalalarini tadqiq etgan bo‘lsalar-da, aynan zamonaviy andragogika va raqamli HR texnologiyalarini maktabgacha,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

maktab va oliy ta’lim boshqaruviga integratsiya qilish mexanizmlari hali yaxlit tizim sifatida mukammal ishlab chiqilmagan. Ushbu maqola aynan shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan. Ilmiy yangilik sifatida esa Ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagi konseptual va amaliy xulosalarda ifodalanadi:

Andragogik HRM Modeli: Ilk bor ta’lim xodimlarini boshqarish jarayoni andragogikaning o‘ziga xos qonuniyatlari (kattalar ta’limi tabiati) va zamonaviy nepropendagogika yutuqlari bilan sintez qilindi.

Divergent Baholash Tizimi: An’anaviy, chiziqli (linear) test va monitoring usullaridan voz kechib, rahbar kadrlar zaxirasini (Talent Pool) shakllantirishda shaxsning divergent (ijodiy, ko‘p variantli) fikrlash qobiliyatini va muammoli keyslarni yechish tezligini o‘lchovchi indikatorlar tizimi asoslandi.

“Modulli Rebus” va vizuallashtirish integratsiyasi: Xodimlarning dars o‘tish samaradorligi va boshqaruv xaritalarini tuzishda axborot bloklarini vizuallashtirish va tizimli modellashtirish prinsiplari ilmiy asosda muomalaga kiritildi.

TAHLIL VA MUHOKAMA

O‘zbekiston ta’lim tizimidagi amaldagi inson resurslarini boshqarish holati tahlil qilinganda, bir qator tizimli muammolar ko‘zga tashlanadi. Hozirgi kunda hududiy malaka oshirish markazlari va ta’lim boshqarmalari kadrlar bilan ishlashda asosan statik ma’lumotlar bazasiga tayanadi. Xodimlarning haqiqiy salohiyati va ularning kasbiy ehtiyojlari (Professional Needs Assessment) chuqur tahlil qilinmaydi.

Ta’lim muassasalari rahbarlari va metodistlar tarkibini shakllantirishda ko‘pincha "staj" omili birinchi o‘ringa chiqadi. Vaholanki, zamonaviy ta’lim boshqaruvi rahbarlardan strategik menejment, moliyaviy savodxonlik va jamoani konvergent va divergent usullarda boshqara olish mahoratini talab etadi.

Quyidagi jadvalda an’anaviy kadrlar bo‘limi (Kadrlar hisobi) va zamonaviy strategik inson resurslarini boshqarish (HRM) tizimining farqlari ta’lim sektori misolida qiyosiy tahlil qilingan:

Baholash mezonlari	An’anaviy kadrlar tizimi (Eski model)	Zamonaviy strategik HRM (Taklif etilayotgan model)
---------------------------	--	---

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Boshqaruv maqsadi	Qonun va qoidalarga rioya etilishini, ijro intizomini nazorat qilish.	Xodimlarning salohiyatini ochish, inson kapitalini boyitish.
Kadrlar seleksiyasi	Diplomi va rasmiy ish stajiga qarab tanlash.	Kompetensiyalar darajasi, 4K ko‘nikmalari va divergent fikrlashga ko‘ra tanlash.
Kasbiy rivojlanish	Har 3-5 yilda bir marta majburiy (shablonli) malaka oshirish.	Uzluksiz, ehtiyojga yo‘naltirilgan va andragogik prinsiplarga asoslangan mikrouzluksiz ta’lim.
Motivatsiya tizimi	Faqat moddiy (maosh) va jazo choralari balansi.	Moddiy va nomoddiy (karyera traektoriyasi, psixologik qulaylik, mualliflik huquqini tan olish) uyg‘unligi.

Bizning fikrimizcha, ta’lim boshqaruvidagi HRM samaradorligi bevosita Blum taksonomiyasining yuqori pog‘onalari (tahlil, baholash va yaratish) pedagogik amaliyotga qanday joriy etilayotganiga bog‘liq. Agar o‘qituvchi yoki maktab ma’muri faqat quyi bosqichdagi buyruqlarni bajarish darajasida qolib ketsa, tizimda turg‘unlik (stagnatsiya) yuzaga keladi. Shuning uchun, kadrlarni tayyorlash va ularni boshqarish mexanizmlari xodimni ijodiy shaxs va mustaqil qaror qabul qiluvchi subyekt sifatida ko‘rishi shart.

MEXANIZMLAR VA AMALIY YECHIMLAR

Muallif tomonidan O‘zbekiston ta’lim tizimining o‘ziga xos xususiyatlari hamda xalqaro tajribalarni hisobga olgan holda quyidagi amaliy mexanizmlar paketi taklif etiladi:

1. Ehtiyojga yo‘naltirilgan malaka oshirish traektoriyasi

Mavjud universal malaka oshirish tizimidan individual-differensial modelga o‘tish lozim. Hududiy pedagogik mahorat markazlariga kelayotgan har bir rahbar va pedagog dastlabki bosqichda diagnostikadan o‘tkaziladi. Diagnostika xodimning kasbiy tayyorgarligidagi kamchiliklarni (Gap Analysis) aniqlaydi va unga mos modulli o‘quv rejasi taklif etiladi. Kattalar ta’limida majburlash emas,

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

balki "muammoni hal qilish istagi" ustuvor bo‘lgani uchun, andragogik ta’lim modullari amaliy keyslar shaklida tuzilishi shart.

2. KPI va akademik erkinlik muvozanati

Ta’lim muassasalari rahbarlari faoliyatini baholashda asosiy samaradorlik ko‘rsatkichlari (KPI) tizimi joriy etilishi kerak. Biroq, bu KPI qog‘ozbozlikni oshirmasligi, aksincha quyidagi aniq mezonlarga tayanishi lozim:

- Muassasadagi pedagogik jamoaning qo‘nimsizligi darajasi (Kadrlar oqimi kamayishi);
- Jamoda innovatsion dars ishlanmalari va mualliflik metodologiyalarini yaratgan o‘qituvchilar ulushi;
- Psixologik iqlim barqarorligi va nizolarni boshqarish ko‘rsatkichlari.

3. Kadrlar zaxirasi

Kelajak markazlari va Barkamol avlod markazlari kabi ixtisoslashtirilgan muassasalar rahbarligiga kadrlarni saralashda chiziqli bo‘lmagan topshiriqlardan iborat “Sarkarda nigohi” yoki shunga o‘xshash muammoli-situatsion tahlil metodlaridan foydalanish lozim. Bu usul nomzodning kutilmagan, ekstremal inqirozli vaziyatlarda (masalan, kadrlar yetishmovchiligi, budjet taqchilligi yoki jamoaviy nizo sharoitida) qanday optimal boshqaruv qarorlarini qabul qila olishini baholash imkonini beradi.

4. HRM tizimini raqamlashtirish

Ta’lim vazirligi tizimida “Inson resurslari auditi va monitoring” yagona raqamli platformasini to‘liq modernizatsiya qilish zarur. Bu platforma shunchaki xodimning ma’lumotlarini saqlaydigan arxiv emas, balki uning professional portfolio platformasiga aylanishi kerak. Unda pedagog yoki rahbarning yaratgan dars ishlanmalari, yozgan maqolalari, jamoaviy loyihalari va uning malaka darajasi dinamik tarzda ko‘rinib turadi.

XULOSA

O‘zbekiston ta’lim tizimining bugungi taraqqiyot bosqichi inson resurslarini boshqarishda tub burilish yasashni talab etmoqda. An’anaviy kadrlar hisobini

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

yuritish tizimidan strategik HRM modeliga o‘tish ta’lim muassasalarining ichki muhitini sog‘lomlashtirish va ta’lim sifatini oshirishning yagona yo‘lidir.

O‘tkazilgan ilmiy tahlillar va ishlab chiqilgan mexanizmlar asosida quyidagi yakuniy xulosalarni shakllantirish mumkin:

Birinchidan, ta’lim boshqaruvida kadrlar salohiyatini oshirish tizimi andragogika prinsiplariga to‘liq moslashtirilishi, ya’ni tinglovchilarning yoshi, tajribasi va kasbiy ehtiyojlari hisobga olingan holda tabaqalashtirilishi lozim.

Ikkinchidan, baholash tizimi Blum taksonomiyasining yuqori darajalarini qamrab olishi, ya’ni xodimlardan faqat ijro etishni emas, balki tahlil qilish, baholash va yangi g‘oyalar yaratishni rag‘batlantirishi zarur.

Uchinchidan, taklif etilgan raqamli va divergent baholash mexanizmlari amaliyotga joriy etilsa, ta’lim muassasalarida boshqaruv inqirozlarining oldi olinadi va raqobatbardosh kadrlar zaxirasi shakllanadi.

Inson resurslariga bo‘lgan munosabatning o‘zgarishi, o‘z navbatida, o‘sib kelayotgan yosh avlodga ta’lim berish va ularning speech kompetensiyalari hamda intellektual ko‘nikmalarini yuzaga chiqarishda poydevor vazifasini o‘taydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives. – New York: Longman, 2001. – 352 p.
2. Armstrong, M., & Taylor, S. Armstrong's handbook of human resource management practice. – 15th ed. – London: Kogan Page Publishers, 2020. – 745 p.
3. Becker, G. S. Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education. – 3rd ed. – Chicago: The University of Chicago Press, 1993. – 390 p.
4. Ibragimov, X. I., & Abdullayeva, Sh. A. Pedagogika nazariyasi: darslik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008. – 288 b.
5. Klimov, A. A. Upravleniye chelovecheskimi resursami v obrazovatelnix organizatsiyax: strategicheskiy podxod: uchebnik dlya vuzov. – Moskva: Yurayt, 2021. – 285 s.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

6. Knowles, M. S., Holton, E. F., & Swanson, R. A. The adult learner: The definitive classic in adult education and human resource development. – London: Routledge, 2015. – 406 p.
7. Qurbonov, Sh., & Seytxalilov, E. Ta’lim sifatini boshqarish. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2006. – 260 b.
8. Shamina, T. N. Innovatsionniy menedjment v sisteme neprerivnogo obrazovaniya vzroslix // Vestnik visshey shkoli. – Moskva, 2019. – № 4. – S. 45–51.
9. Ulrich, D. Human resource champions: The next agenda for adding value and delivering results. – Boston: Harvard Business Press, 2013. – 304 p.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-fevraldagi “O‘zbekiston – 2030” strategiyasini “Yoshlar va biznesni qo‘llab-quvvatlash yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF-37-son Farmoni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. – 2024-y.

**TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDA ILG‘OR PEDAGOGIK
TAJIRIBALARNING AHAMIYATI**

Mo‘ydinova Ma`muraxon Abdulqosimovna

AndPI akademik litseyi o`qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim olish jarayonlari, davlat tomonidan ta’lim-tarbiyaga yangicha yondoshish nuqtai nazardan munosabatlari o‘rganildi.

Kalit so‘zlar: Zamonaviy ta’lim, ta’lim-tarbiya, loyiha, tizim, pedagog, ijodkor, ijodkorlik.

Buyuk kelajak taraqqiyoti tomon odimlab borayotgan mamlakatimizda kadrlar masalasi, yosh avlod tarbiyasi birinchi o‘rindagi muhim masalalar qatorida bo‘lib qolmoqda. Zeroki, O‘zbekiston ravnaqi, kelajagi shu yoshlar, ya’ni zamonaviy kadrlar qo‘lida ekan, jamiki e’tibor ularning hur fikrli bo‘lishi, jahon ta’lim standartlariga mos kela oladigan ta’lim olishi buyuk kelajak uchun qo‘yilayotgan mustahkam poydevordir. Buning uchun esa, avvalo, ta’lim sifatini jahon andozalariga mos ravishda oshirish lozimdir. Zamonaviy ta’lim olishning o‘zi har bir shaxs zimmasiga katta mas’uliyat yuklaydi. Zeroki, ta’lim-tarbiyajarayoni shaxsni har tomonlama kamol toptirish, yuksak g‘oyali, milliy

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

g‘ururli, chuqur ma‘lumotli, ma‘naviy va jismoniy yetuk qilib yetishtirish maqsadini ko‘zdatutadi va o‘z harakatlarini shu nuqtai nazardan yo‘lga qo‘yadi. Istiqlolning dastlabki qadamlaridanoq, yosh avlodni tarbiyalash, hayotda o‘z o‘rnini topishi, demokratik davlat qurish vazifalariga bo‘ysundirilishi lozim ekanligini uqtiribo‘tilgandi. Oradan yillar o‘tib, zamonaviy innovatsion ta‘limni turli usullarda amalga oshirish imkoniyatlari kundan-kunga kengayib bormoqda.

Bularning baridabutun mas‘uliyat faqatgina o‘qituvchi zimmasigagina yuklatilmasdan ta‘lim oluvchidan ham o‘z-o‘zini boshqarish talab etilmoqda.

Ta‘lim-tarbiyaga yangicha yondoshish, ta‘lim sifatini oshirish, mavjud ta‘lim dasturlarini zamonaviy talablarga muvofiq isloh qilish va yosh avlod tarbiyasi muammolarini oqilona tarzda hal qilish imkoniyati yaratilgan bo‘lib, bu ulug‘ niyatlarni amalga oshirishda, avvalo, ta‘lim tizimini maktab yoshigacha bo‘lgan bola tarbiyasidan boshlab, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash, yuksak aql-zakovat mohiyatini shakllantirish, buning uchun zamonaviy moddiy-texnik va axborot bazasini yaratishgacha bo‘lgan barcha sohalarni isloh etish kerak.

Ta‘lim tizimini isloh etish va uning sifatini oshirish vazifalari muvaffaqiyatli hal etilsa, ijtimoiy - siyosiy sohalar sekin o‘zgaradi, odamlar ongida demokratik qadriyatlar qaror topadi, inson jamiyatdagi o‘rnini ongli ravishda o‘zi belgilaydi.

Bugungi kunda hayotimizda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarning tub mohiyati bevosita ta‘lim jarayoniga taqaladi. Ta‘lim-tarbiya sohasida olib borilayotgan tub islohotlarning asosiy yo‘nalishlari quyidagilar:

- a) ta‘lim mazmuni tizimini isloh qilish;
- b) ta‘lim - tarbiya tizimini isloh qilish;
- c) ta‘limning bozor iqtisodiyotiga asoslangan mexanizmini isloh qilish;
- d) ota-ona, o‘qituvchi va o‘quvchining ta‘lim jarayoniga bo‘lgan yangicha
- e) qarashlarini shakllantirish;
- f) yangi pedagogik texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishdan iborat.

Ta‘lim mazmuni va uning tarkibini kengaytirish, chuqurlashtirish, bumazmunga nafaqat bilim, ko‘nikma, malaka, balki umumisoniy madaniyatni tashkil etuvchi ijodiy faoliyat tajribasi, tevarak - atrofga munosabatlarni ham kiritish g‘oyasi juda muhimdir. Ilg‘or pedagogik, ijtimoiy tajribalar pedagogic mahoratni shakllantirishda muhim omildir. Yangi pedagogik texnologiyalarning asosiy tomoni maktab darsliklarini qaytadan yuksak darajada, yuqori saviyda tuzish

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

lozimligidir. Darsliklar tuzish ko‘p yillik ilmiy, madaniy, estetik, ma‘naviy tajribalarga tayangan holda amalga oshirilmog‘i kerak.

Ta‘lim jarayonidagi pedagogik faoliyat o‘z mehnatiga ko‘ra ijodiyxarakterga ega. Ma‘lumki, inson oldida biror muammo turgandagina ijodkorlikkaehtiyoj tug‘iladi. O‘qituvchilik faoliyati ana shunday xususiyatga ega. Pedagogik ijodkorlikning asosiy mohiyati pedagogik faoliyatning maqsadi va xarakteri bilan aniq. Pedagogik faoliyat kishi shaxsi, uning dunyoqarashi, e‘tiqodi, ongi, xulq-atvoriga bo‘ysungan son-sanoqsiz pedagogik masalalarini yechish jarayonidir.

O‘qituvchi faoliyatidagi ijodkorlik ana shu masalalarni yechish usullarida, ularni hal qila olish yo‘llarini qidirib topa bilishida ifodalanadi.

Pedagogik ijodkorlik manbai - bu ilg‘or pedagogik tajribadir. Ilg‘or pedagogik tajriba muammoli vaziyatlarga juda boydir. Ilg‘or pedagogik tajriba deganda, bizo‘qituvchining o‘z pedagogik vazifasiga ijodiy yondoshishi, o‘quvchilarning ta‘lim-tarbiyasida yangi, zamonaviy, samarali yo‘l va vositalarni qidirib topishini tushunamiz. Ilg‘or pedagogik tajriba o‘qituvchi tomonidan qo‘llaniladigan ish shakli va usullari, uslub va vositalar hamda innovatsion texnologiyalardir. Ilg‘or pedagogik tajriba o‘rganish, unga asoslanib yangi pedagogik hodisa va qonuniyatlarni ochish, o‘quv-tarbiya jarayoniga yaxshi, sifatli o‘zgarishlar kiritish, o‘quvchilarning bilish faoliyatini boshqarish, yangi ko‘rinishdagi o‘quv jarayonini modellashtirish muammolarini yechishga sabab bo‘ladi. Ijodiy ishlaydigan o‘qituvchi faqatgina muvaffaqiyatli o‘qitish va tarbiyalash, ilg‘or o‘qituvchilar ish tajribalarini tahlil qila olish tadqiqotchilik ko‘nikma va malakalariga ham ega bo‘lishi zarur. Ilg‘or o‘qituvchi hamma vaqt pedagogika sohasidagi yangiliklarni bilishga intiladi, boshqa o‘qituvchilarning tajribalaridan foydalanishga hamda o‘z shaxsiy tajribalarini umumlashtirishga harakat qiladi.

Hozirgi zamon fan va texnika taraqqiyoti o‘qituvchining ijodkor bo‘lishi, o‘z fanining muhim muammolari yuzasidan erkin fikr yurita olishi, fan yutuqlarini o‘quvchilarga yetkaza olishi, va nihoyat, o‘quvchilarni ham ijodiy fikrlashga, tadqiqot ishlariga o‘rgata olishini talab qiladi. Shuning uchun o‘qituvchi, avvalo, tadqiqotchilik malakalarini egallashi zarur. O‘qitvchi ilmiy-tadqiqot ishlari olibborishi davomida olimlarning tajribalarini to‘playdi, tahlil qiladi, ular asosida xulosalar chiqaradi. U fan xulosalaridan o‘zining amaliy faoliyatida

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

foydalanish jarayonida hozirgi zamon o‘qituvchisi uchun zarur bo‘lgan juda muhim fazilatlarni egallaydi. Ilg‘or o‘qituvchilar o‘qitish metodlarini tanlashga alohida e‘tibor beradilar. O‘quvchilarning frontal, differensiyalashgan va yakka tartibdagi faoliyatlarining umumiy jihatlari ko‘proq bo‘lsa-da, ularni tashkil etish o‘qituvchidan o‘ziga xos ijodiy yondoshishni talab qiladi. Agar butun sinf, guruh va alohida shaxsga nisbatan bir xil metod bilan ta’sir ko‘rsatilar ekan, unda tarbiya ham, ijodiy yondoshish ham barbod bo‘ladi. O‘qituvchi pedagogik mahoratini shakllantirishda ilg‘or pedagogik tajribalarga tayanishi yaxshi natijalarga olib keladi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, ta’limda ilg‘or pedagogik tajribalarni qo‘llash orqali ta’lim sifatini yanada takomillashtirish zarur. Bu orqali biz yoshlarimizning quyidagi xususiyatlarini rivojlantirgan bo‘lamiz:

- bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish;
- yoshlarni jahon arenalariga intilishlariga zamin yaratish hamda ularning yetuk kadr sifatidagi raqobatbardoshligini oshirish;
- ularda ijodkorlik hamda tanqidiy fikrlay olish qobiliyatlarini shakllantirish.

Yana shuni aytish lozimki, bugungi kunda oldimizda turgan asosiy hamda buyuk vazifamiz har tomonlama yetuk, barkamol shaxsni tarbiyalab voyaga yetkishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmoni, <https://lex.uz/docs/4545884>
2. N.R. Kelchevskaya N.B. Proxorova M.V. Pavlova “Provedeniye finansovogo analiza gosudarstvennogo obrazovatel’nogo uchrejdeniya” (Izdaniye vtoroye, ispravlennoye). Yekaterinburg 2003, 126 st.
3. Xojayev A.S. Oliy ta’lim muassasalarida budjetdan tashqari mablag‘lar ichki auditi va nazoratini tashkil qilishning metodologik masalalari// “Soliq va hayot” elektron ilmiy-ommabop jurnali, IV son, 2022 yil, 108-117 betlar http://soliqvahayot.uz/packet/maqolalar/9852473_maqola.pdf 9-bet

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

4. Ekonomicheskaya ustoychivost visshego uchebnogo zavedeniya / N.R. Kelchevskaya. Yekaterinburg: GOU UGTU–UPI, 2002. 77 s.
5. A'zamov A., Yusupov A. "O'quvchilarga bilim berishda innovatsion usullardan foydalanish" Toshkent. 2002.
6. Jumayev M.E, Jumayev E.E, Adilxanova N.A. “Matematika o‘qitish metodikasi”. Toshkent, “Ilm Ziya”. 2003.
7. “Erudit” gazetasi. 2015 yil sonlari.

TURKISTON ASSR AHOLISINING KUNDALIK HAYOTIDA MAISHIY XIZMAT TIZIMINING O‘RNI VA IJTIMOIIY-SIYOSIIY TRANSFORMATSIYALAR

Bozarov Azamatjon Qosimjonovich,
Andijon viloyati, Izboskan tumanidagi

49-umumiy o‘rta ta’lim maktabi direktori, mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Turkiston ASSR (1918–1924-yillar) mavjud bo‘lgan davrda aholi kundalik hayotida maishiy xizmat ko‘rsatish tizimining shakllanishi, sovet hokimiyatining ushbu sohadagi siyosati va uning an’anaviy turmush tarziga ta’siri arxiv hujjatlari hamda tarixiy manbalar asosida tahlil qilingan. Shuningdek, maishiy xizmat sohasining milliylashtirilishi, uning mafkuraviy jihatlari va aholi hayotidagi o‘rni o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: Turkiston ASSR, kundalik hayot, maishiy xizmat, kommunal xo‘jalik, sovetlashtirish, an’anaviy turmush, ijtimoiy transformatsiya.

Kirish. Har qanday jamiyatning barqarorligi va unda yashayotgan aholining ijtimoiy kayfiyati bevosita kundalik hayot madaniyati hamda maishiy xizmat ko‘rsatish darajasi bilan belgilanadi. Turkiston muxtor sovet sotsialistik respublikasi (Turkiston ASSR) davri mintaqa tarixida tub burilishlar, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy inqirozlar hamda yangi mafkuraviy tizimning shakllanish pallasini bo‘ldi.

1918–1924-yillarda sovet hokimiyati o‘zining siyosiy va mafkuraviy ta’sirini mustahkamlash maqsadida aholining faqat iqtisodiy va siyosiy hayotini emas, balki eng mayda bo‘g‘in — maishiy hayotini (boshpanasi, ovqatlanishi, kiyim-

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

kechagi, gigiyenasi) ham tubdan o‘zgartirishga urindi. Maishiy xizmat ko‘rsatish tizimining an‘anaviy shakllardan davlat nazoratidagi sotsialistik shaklga o‘tkazilishi o‘lkada kechgan eng murakkab ijtimoiy jarayonlardan biridir.

Turkistonda an‘anaviy maishiy turmush va inqiroz yillari (1918–1920)

Rossiya imperiyasi davrida Turkiston shaharlarida maishiy xizmat asosan ikki tomonlama xarakterga ega edi: "yangi shahar" qismida qisman yevropacha kommunal xizmatlar (suv quvurlari, elektr tarmog‘i, mexanik novvoyxonalar) rivojlangan bo‘lsa, "eski shahar" va qishloqlarda asosan an‘anaviy hunarmandchilik, sartaroshxona, hammom va choyxonalar aholiga xizmat qilar edi.

1918-yilga kelib boshlangan fuqarolar urushi, iqtisodiy qamal va "harbiy kommunizm" siyosati o‘lka maishiy tizimini butunlay falaj qilib qo‘ydi. Xususiy mulkchilikning taqiqlanishi va maishiy xizmat maskanlarining davlat ixtiyoriga o‘tkazilishi (nacionalizaciya) dastlabki yillarda teskari natija berdi:

1.Hammomlar va gigiyena: An‘anaviy hammomlar yoqilg‘i (o‘tin, ko‘mir) yetishmasligi sababli yopilib ketdi. Bu esa o‘lkada tif, vabo va boshqa yuqumli kasalliklar tarqalishiga zamin yaratdi.

2.Oziq-ovqat va umumiy ovqatlanish: Choyxonalar va oshxonalar yopilib, o‘rniga davlat taqsimot tizimidagi umumiy oshxonalar (stolovayalar) tashkil etildi. Biroq, ulardagi antisanitariya va mahsulot yetishmasligi aholining noroziligiga sabab bo‘ldi.

Yangi iqtisodiy siyosat (YIQS) va maishiy xizmatning qayta tiklanishi (1921–1924)

1921-yilda Yangi iqtisodiy siyosatga (NEP) o‘tilishi bilan Turkiston ASSR hukumati maishiy xizmat ko‘rsatish sohasida biroz erkinlik berishga majbur bo‘ldi. Mahalliy hunarmandlarga, sartarosh, tikuvchi va etikdo‘zlarga xususiy tartibda yoki artellarga (shirkatlarga) birlashgan holda faoliyat yuritishga ruxsat
Maishiy xizmatning mafkuraviy jihatlari: "Yangi turmush" siyosati

Sovet hukumati uchun maishiy xizmat tizimi faqat aholiga qulaylik yaratish vositasi emas, balki mafkuraviy qurol edi. "Yangi turmush" konsepti doirasida an‘anaviy o‘zbek va musulmon xonadonlarining turmush tarzi "ortda qolganlik" belgisi sifatida ko‘rilib, uni sotsialistik asosda qayta qurish maqsad qilindi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

Ayollar ozodligi va maishiy xizmat

Maishiy xizmatni sotsializatsiyalash orqali mahalliy xotin-qizlarni uydagi qora mehnatdan (ovqat qilish, kir yuvish, bola boqish) xalos etish va ularni jamiyat mehnatiga jalb qilish rejalashtirildi. Shu maqsadda Turkiston shaharlarida ilk bor:

1. **Markaziy kir yuvish joylari (Prachechnie):** Ayollarning og‘ir jismoniy mehnatini yengillatish maqsadida tashkil etildi.
2. **Bolalar bog‘chalari va yaslilar:** Onalar korxona va idoralarda ishlashi uchun bolalar tarbiyasi davlat maishiy muassasalari ixtiyoriga berila boshlandi.
3. **Tikuvchilik ustaxonalari:** Mahalliy xotin-qizlar uchun maxsus tikuv artellari ochilib, bu yerda ham maishiy xizmat ko‘rsatildi, ham ayollar ijtimoiy ishlab chiqarishga o‘rgatildi.

Biroq, bu yangiliklar mahalliy aholining diniy va milliy qadriyatlari, sadoqat va oilaviy yopiqlik an‘analari tufayli dastlab juda qiyinchilik va qarshiliklar bilan kutib olindi.

4. Aholi kundalik hayotidagi muammolar va inqiroziy holatlar

Turkiston ASSR Xalq xo‘jaligi markaziy kengashi hisobotlariga ko‘ra, maishiy xizmat tizimida mablag‘ yetishmasligi va kadrlar muammosi surunkali tus olgan edi.

- **Suv ta‘minoti muammosi:** Eski shahar qismlarida aholi hamon ariq va hovuz suvidan foydalanishda davom etar edi. Suv tozalash inshootlarining yo‘qligi va maishiy chiqindilarning ariqlarga tashlanishi shaharlardagi sanitariya holatini og‘irlashtirardi.
- **Elektrlashtirishning sustligi:** Garchi "GOELRO" (mamlakatni elektrlashtirish) rejasi e‘lon qilingan bo‘lsa-da, Turkistonda maishiy iste‘molchilar uchun elektr energiyasi tanqis edi. Ustaxonalar, sartaroshxonalar va jamoat joylari asosan kerosin lampalar yordamida ishlardi.
- **Sinfiy yondashuv:** Maishiy xizmat ko‘rsatishda sinfiylik prinsiplariga amal qilinar edi. Ishchilar, qizil askarlar va kambag‘allarga xizmat ko‘rsatish birinchi navbatda va arzon narxlarda amalga oshirilsa, "burjua unsurlari",

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

savdogarlar va ruhoniylardan bir necha barobar yuqori haq olinardi yoki umuman xizmat ko‘rsatish rad etilardi.

Xulosa. Turkiston ASSR davrida aholining kundalik hayotida maishiy xizmat tizimi chuqur transformatsiyani boshdan kechirdi. Bir tomondan, an‘anaviy hunarmandchilik va maishiy xizmat ko‘rsatish shakllari (bozorlar, xususiy hammomlar, choyxonalar) qat‘iy davlat nazoratiga olinib, sotsialistik qolipga solingan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, zamonaviy maishiy xizmat elementlari (tashkiliy artellar, markazlashgan kommunal xizmatlar, xotin-qizlar uchun maishiy qulayliklar) o‘lka hayotiga kirib kela boshladi.

Maishiy xizmat ko‘rsatish sohasi shunchaki iqtisodiy tarmoq bo‘lib qolmay, sovet hokimiyatining aholini sovetlashtirish, an‘anaviy jamiyat asoslarini o‘zgartirish va "yangi sovet kishisi"ni shakllantirish siyosatining muhim bo‘g‘iniga aylandi. Biroq, infratuzilmaning zaifligi, mablag‘ yetishmasligi va mahalliy aholining an‘anaviy turmush tarziga bo‘lgan sodiqligi ushbu tizimning to‘liq va muvaffaqiyatli ishlashiga uzoq vaqt davomida to‘sqinlik qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Milliy arxivi (O‘zMA) hujjatlari.
2. Rajabov Q. Turkiston ASSR tarixi. — Toshkent: Sharq, 2010.
3. Alimova D.A. Istoriya povsednevnosti: metodologiya i praktika. — Tashkent, 2009.
4. Turkiston ASSR Xalq xo‘jaligi kengashi hisobotlari (1922-1924 yy.).

**AXBOROT ASRIDA KELAJAK AVLODNI TARBIYALASH:
BOLALARDA TANQIDIY FIKRNI SHAKLLANTIRISH YO‘LLARI**

Nishonov G‘olibbek Shuxratbekovich

Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi uzluksiz

kasbiy ta’limi bo‘limi boshlig‘i

Biz yashayotgan XXI asr — axborot portlashi va texnologiyalar asridir. Har daqiqada dunyo bo‘ylab millionlab ma’lumotlar tarqaladi, ijtimoiy tarmoqlar va sun‘iy intellekt hayotimizning ajralmas qismiga aylandi. Bunday sharoitda o‘sib kelayotgan yosh avlod uchun shunchaki ma’lumotni yodlash yoki tayyor bilimlarni qabul qilish yetarli emas. Zamonaviy dunyo boladan oq-qorani

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ajratishni, ma’lumotlarning ishonchligini tekshirishni va mustaqil qaror qabul qilishni talab qilmoqda.

Tanqidiy fikrlash (Critical Thinking) — bu ma’lumotlarni shunchaki qabul qilmay, ularni tahlil qilish, baholash, sabab-oqibat aloqalarini topish va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Bolalarda bu ko‘nikmani shakllantirish ularni manipulyatsiyalardan, feyk (yolg‘on) xabarlardan himoya qiladi hamda muammolarga ijodiy yechim topishga o‘rgatadi.

Bolaning miyasi yoshligidan boshlab dunyoni anglashga va savol berishga moyil bo‘ladi. Mashhur psixolog Jan Piaje ta’limotiga ko‘ra, bolalar atrof-muhitni faol tadqiq qilish orqali o‘z bilimlarini shakllantiradilar. Biroq, agar ta’lim va tarbiya jarayoni faqatgina "aytganimni qil" yoki "kitobdagini yodla" tamoyiliga asoslansa, boladagi tabiiy qiziquvchanlik va tahlil qilish instinkti so‘na boshlaydi.

Tanqidiy fikrlash quyidagi asosiy bosqichlardan iborat:

1. **Kuzatish va ma’lumot yig‘ish:** Bola muammoni yoki vaziyatni ko‘ra bilishi kerak.
2. **Savol berish:** "Nima uchun?", "Bu qanday ishlaydi?", "Agar shunday bo‘lsa-chi?" kabi savollar tahlilning boshlanishidir.
3. **Tahlil (Analiz):** Ma’lumotlarni bo‘laklarga ajratish va taqqoslash.
4. **Sintez va Xulosa:** Olingan dalillar asosida shaxsiy fikrni shakllantirish.

Pedagogikada tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bolaning intellektual salohiyatini (IQ) va hissiy intellektini (EQ) bir vaqtda oshirishi isbotlangan. Bunday bolalar o‘z his-tuyg‘ularini boshqarishni va boshqalarning fikriga hurmat bilan qarashni ham tezroq o‘rganadilar.

Bola uchun ilk maktab — bu uning oilasidir. Ota-onalar kundalik hayotda oddiy muloqotlar orqali farzandlarida tahliliy fikrlashni uyg‘otishlari mumkin. Buning uchun quyidagi usullardan foydalanish tavsiya etiladi:

1. Savollarga ochiq bo‘lish va "Nima uchun?" zanjirini qo‘llash

Bolalar kuniga yuzlab savollar berishadi. Ko‘pincha charchagan ota-onalar "Chunki shunday", "Menga xalaqit berma" deb javob qaytarishadi. Bu —

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

bolaning fikrlash eshigini yopish demakdir. To‘g‘ri yondashuv — savolga savol bilan javob berish: *"Xo‘sh, seningcha, nega yomg‘ir yog‘ayotgan bo‘lishi mumkin?"* yoki *"Nima deb o‘ylaysan, mushuklar nega qorong‘uda yaxshi ko‘radi?"*. Bu bolani miyasini ishlatishga majbur qiladi.

2. Tayyor yechimlarni taqdim etmaslik. Bola o‘yinchog‘ini tuza olmayotgan bo‘lsa yoki oddiy muammoga duch kelsa, darhol uning o‘rniga qilib bermang. Unga yo‘naltiruvchi savollar bering: *"Bu bo‘lakni boshqa tarafdin qo‘yib ko‘rsang-chi?"*, *"Muammoni hal qilishning yana qanday yo‘li bor?"*.

3. Kitobxonlik va multfilmlar tahlili. Birgalikda ertak o‘qiganingizdan yoki multfilm ko‘rganingizdan so‘ng, albatta uni muhokama qiling:

- *"Seningcha, bosh qahramon nega bunday qildi?"*
- *"Agar sen uning o‘rnida bo‘lganingda nima qilarding?"*
- *"Sujetning oxirini yana qanday o‘zgartirish mumkin edi?"*

Zamonaviy pedagogika an‘anaviy "avtokratik" (o‘qituvchi gapiradi, o‘quvchi eshitadi) modeldan voz kechmoqda. Ta’limda tanqidiy fikrlashni shakllantirish uchun **"Interaktiv ta’lim"** metodlarini joriy etish zarur.

O‘qituvchi sinfda shunday muhit yaratishi kerakki, unda bolalar o‘z fikrini bildirishdan, hatto u fikr ko‘pchiliknikiga to‘g‘ri kelmasa ham, qo‘rqmasliklari lozim. "Xato qilish — o‘rganishning bir qismidir" tamoyili darslarning asosiga aylanishi shart.

Tanqidiy Fikrlashni To‘suvcchi Omillar va Ularni Bartaraf Etish

Bolalarda bu ko‘nikma o‘z-o‘zidan rivojlanib qolmaydi, unga to‘sqinlik qiluvchi bir qancha ijtimoiy va psixologik to‘siqlar mavjud:

- **Dogmatik tarbiya:** "Kattalar nima desa shu to‘g‘ri", "Sening yoshing hali kichik fikr bildirishga" qabilidagi yondashuv bolani itoatkor, lekin fikrsiz manqurtga aylantiradi.
- **Gajetlarga qaramlik (Klipcha fikrlash):** Qisqa va tezkor videolar (TikTok, Reels) bolalar miyasini tayyor va yengil ma’lumotga o‘rgatib qo‘yadi. Bola uzoq vaqt diqqatni jamlay olmaydi va chuqur tahlilga erinadi.

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

- **Xato qilishdan qo‘rqish:** Maktabdagi yomon baholanish qoralamasi yoki ota-onaning urushishi sababli bola noto‘g‘ri gapirib qo‘yishdan qo‘rqadi va sukut saqlashni afzal ko‘radi.

Yechim: Raqamli gigiyenaga rioya qilish (gajetlar vaqtini cheklash), bolaning shaxsiy chegaralarini hurmat qilish va unga har qanday vaziyatda ham qo‘llab-quvvatlanishini his ettirish lozim.

Xulosa: Bolalarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish — bu bir kunlik yoki bir oylik jarayon emas. Bu uzoq muddatli, sabr va e‘tibor talab qiladigan pedagogik va psixologik mehnatdir.

Tanqidiy fikrlaydigan bola kelajakda:

- Firibgarlar va chalg‘ituvchi axborotlar qurboniga aylanmaydi.
- O‘zi qiziqqan va jamiyatga foyda keltiradigan kasbni to‘g‘ri tanlay oladi.
- Hayotiy qiyinchiliklarga duch kelganda tushkunlikka tushmay, muammoning yechimini qidiradi.

Biz farzandlarimizga barcha bilimlarni berolmasligimiz mumkin, chunki dunyo tez o‘zgarmoqda. Ammo biz ularga **qanday fikrlash kerakligini** o‘rgatsak, ular har qanday davrda va har qanday sharoitda o‘z yo‘llarini topib ketishadi. Kelajak avlodning intellektual mustaqilligi — millatning mustaqilligidir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (BIBLIOGRAPHY)

1. **Karimov, N. A.** (2022). *Zamonaviy pedagogikada tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi*. Toshkent: "O‘qituvchi" nashriyoti.
2. **De Bono, Edward.** (2015). *Six Thinking Hats*. New York: Little, Brown and Company. (*Edvard de Bono. Oltita fikrlash qalpog‘i xalqaro bestselleri*).
3. **Piaget, Jean.** (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. New York: International Universities Press.
4. **Halpern, Diane F.** (2014). *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking*. Cognitive Psychology Press. (*Dayana Halpern. Fikr va bilim: Tanqidiy fikrlashga kirish*).

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

MUNDARIJA

	Ism v familyasi	Maqola nomi	Sahifasi
1	Turg‘unov Tursunali Tolibjonovich	So‘z boshi	4-5
1-SHO‘BA. XXI ASR KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING IMKOIYATLARI			
2	Baxtiyor Axtamovich Omonov	XXI asr yoshlari tafakkurini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning imkoniyatlari	6-8
3	Axmedov Ijod Narziqui o‘g‘li, Axmedov Ali Usmonovich	Yangi avlod o‘quvchilarini o‘qitishda pedagogik g‘oyalarni transformatsiya qilish	9-14
4	Rasulov Xakim Mamanovich	Inson va tabiat muvozanatining falsafiy muammolari	14-17
5	Kuychiyeva Mo‘jizaxon Abdumannobovna	Ta’lim jarayonida 4K modeli va uning pedagogik mohiyati	17-23
6	Qurbonov Tohir Hamdamovich	Ziyoli nutqining mohiyatiga - Falsafiy va ijtimoiy yondashuvlar	23-28
7	Avazov Komil Xolliyevich	O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning imkoniyatlari	28-31
8	Karshiyev Sherzod Saydaliyevich	Millatlararo ziddiyatlar va ularni keltirib chiqaruvchi ayrim ijtimoiy omillar	31-34
9	Abduraimov Sherali No‘monjonovich	XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy fanlarning imkoniyatlari	34-37
10	Olimov Nodirbek Anvarjon o‘g‘li	Jadid Isxoqxon Ibratning „Tarixi Farg‘ona“ asari o‘zbekiston tarixi	38-42

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

		fanini o‘qitishda muhim manba	
11	Baltabaev Salimjan Akramovich	Olimlarning kashfiyotida g‘ildirak, vaqt o‘lchov birligi, aloqa qurilmasi ixtiro qilinishi	42-47
12	Mirzayev Toxirjon Turg‘unovich, Raxmonov Bobonur Rustam o‘g‘li	Bo‘lajak o‘qituvchi mutaxassislarning huquqiy kompetentligini kompetensiyaviy yondashuv asosida shakllantirish	48-54
13	Щитка Неля Николаевна	Особенности работы с терминологией и специализированными текстами в подготовке будущих филологов	55-58
14	Davronova Rashidaxon Qahramon qizi	Andijon tarixini o‘rganishda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirish	58-66
15	Yo‘ldoshev A.S	XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda geografiya fanining o‘rni va ahamiyati	66-70
16	Muladjanova Gulchexraxon Abidjanovna	Tarbiya fani orqali o‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirish	70-73
17	Dilnoza Axmadjonova	1946–1990 yillarda O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida pedagogik kadrlar tayyorlashdagi asosiy muammo va rivojlanish jarayoni	73-76
18	Normuxamedov Zarif Normo‘minovich	Birinchi renessans allomalari merosi va ijtimoiy-gumanitar fanlar integratsiyasi asosida yoshlarda xxi asr ko‘nikmalarini shakllantirish mexanizmlari	77-84
19	Gadayeva Munira	O‘smir egoizmining ijtimoiy-psixologik determinantlari va XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirish	84-89
20	Mamadaliyev Dilmurod Murodilovich	Ijtimoiy-gumanitar fanlarning o‘quvchilarda transversal kompetensiyalarni (XXI asr ko‘nikmalari) shakllantirishdagi strategik roli	89-91

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

21	Xoliqulov Asliddin Habibulloyevich	Ma’naviyat samaradorligini ta’minlashda milliy, tarixiy manbalardan foydalanishning o‘rni	91-95
22	Murotov Oybek Odil o‘g‘li	Tolerantlik tushunchasining XXI asr yoshlar tarbiyasidagi moslashuvchan shakllari	95-100
23	Norqobilova Shohista Sobir qizi	Huquq ijodkorligi tushunchasi va turlari, prinsiplari	100-107
24	Ismatova Yulduz Valiyevna	Gulxaniyning "Zarbulmasal" asarida maqol va hikmatlarning Uslubiy-funksional xususiyatlari	107-112
25	To‘raxonova E‘tibor Yo‘ldoshevna	Harbiy terminlarning tarixiy va zamonaviy qatlamlari: Pirimqul Qodirov asarlari misolida	112-117
26	Usmonova Shahnoza Xoshimjonovna	Darslarini tashkil qilishda 4K modelidan samarali foydalanish	117-121
27	G‘aniyeva Gullolaxon Obitovna	Amir Temur va temuriylar davri mavzularini o‘rganishda interfaol metodlarning ahamiyati	121-127
28	Umarova Nozima Temurbek qizi	XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning imkoniyati.	127-132
29	Valijonova Maftuna Solijon qizi, Vahobova O‘g‘iloy	Shaxs ijtimoiylashuv jarayonining xulq-atvoriga ta’siri	132-136
30	Qazaqboyev Shoxbozbek Husniddin o‘g‘li	Zaruriy mudofaa va uning oxirgi zarurat bilan o‘zaro munosabati	136-145
31	Qazaqboyev Shoxbozbek Husniddin o‘g‘li	Inson huquqlarini himoya qilishda ombudsman institutining o‘rni	145-153
	Baxtiyarova Ozoda	XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishda raqamli	

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

32	Dilshod qizi	texnologiyalar va psixologik motivatsiyaning o‘zaro bo‘g‘liqligi	153-157
33	Ibragimov Aydos Maratovich	Oliy ta’lim xizmatlari raqobatbardoshligini ta’minlashda ijtimoiy-gumanitar fanlarning strategik ahamiyati	157-160
34	Исоева Мохинисо Бахтияровна	Фразеологизмы в системе языка	160-164
35	Олимжонова Фарангиз Алишеровна	«Цветовая концепция мира в лирике С. А. Есенина: от природной гармонии к психологическому драматизму»	165-169
2-SHO‘BA. UMUMTA’LIM FANLARNI O‘QITISHDA RAQAMLI TAXNALOGIYALAR VA SUN’IY INTELEKTDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI			
36	Zakirova Zilola Azamovna	“Musiqqa ta’limida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanish metodikasini takomillashtirish”	170-173
37	Xasanova N.M.	Ijtimoiy-gumanitar fanlar rivojida zamonaviy intellekt va raqamli texnologiyalarning o‘rni	173-177
38	Baltabaev Salimjan Akramovich	Texnik ijodkorlik fanida kemalar konstruksiyasini loyihalash va modelini yasash texnologiyasi	177-185
39	Nurolliyev Novruz Shoymardon o‘g‘li	Fizika darslarida raqamli texnologiyalar vositasida talabalarning kasbiy o‘quv-bilish faoliyatini takomillashtirish mana shu mavzuni tanladim	185-188
40	Shodiyeva Nafosat Hamza qizi	Geografiya darslarida didaktik o‘yinlardan foydalanishda raqamli platformalarning o‘rni	188-191

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

41	Axmedova Zulnura Allayarovna	Using the geogebra program to animate the graph of a function	191-194
42	Ахунджанов Ибрагим Маратович	Интеграция искусственного интеллекта и геймификации в преподавании социально-гуманитарных дисциплин как фактор развития критического мышления и цифровой грамотности у учащихся начальной школы	194-200
43	Nabiyeva Xatiraxon Abdukarimovna	Texnologiya fani o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari	200-203
44	Rahmonqulov Jasurbek To‘rabek o‘g‘li	Umumta’lim fanlarini o‘qitishda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanish orqali o‘quvchilarning mustaqil ta’lim kompetensiyasini rivojlantirish	203-207
45	Toxirov Farruxbek Baxtiyorovich	Zamonaviy ta’limda AI vositalaridan foydalanishning pedagogik afzalliklari	207-211
46	Nizamov Akmal Shoxobiddinovich	Umumta’lim fanlarida sun’iy intellekt va raqamli vositalar: o‘qituvchi yordamchisidan tortib, shaxsiy repetitorgacha	211-216
47	Tursunova Nilufar Samiyevna	Sun’iy intellektning ta’limdagi o‘rni va raqamli ta’lim muhitini takomillashtirishdagi ahamiyati	216-220
48	Xolmirzayeva Shahnoza	Raqamli transformatsiya sharoitida maktabgacha ta’limda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari	220-225
49	Narmatova Gulnora	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishda sun’iy intellekt texnologiyalarining	225-229

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

		o‘rni	
50	Sobirov Dilshod To‘xtamurod o‘g‘li	Maktabgacha va maktab ta’lim tizimida geranativ sun’iy intellekt texnologiyalarining o‘rni	229-233
51	Rashidov Abduaziz Abduvali o‘g‘li	Chapaqay o'quvchilar uchun neyropedagogik raqamli platforma: sun'iy intellekt asosida inkluziv ta'lim	234-238
52	Mamadaliyev Dilmurod Murodilovich	Umumta’lim fanlarini o‘qitishda sun’iy intellektdan foydalanishning ahamiyati va istiqbollari	238-241
53	Xudayberdiyev Muzaffarjon Mukumjonovich	Sun’iy intellekt vositalarining bolalardagi fikrlash qobiliyatiga ta’siri	241-244
54	Shamsiddinov G‘iyosjon Husniddin o‘g‘li	Ijtimoiy tarmoqlar va raqamli kommunikatsiya vositalarining o‘spirinlarda emosional intellekt va empatiya rivojlanishiga ta’siri	244-247
55	Mamadaliyev Dilmurod Murodilovich	Umumta’lim fanlarini o‘qitishda sun’iy intellektdan foydalanishning ahamiyati va istiqbollari	247-250
56	Mongiyev Abdulxokim Ibragimovich	Nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilot-larida menejment kompetensiyalarining ta’lim sifati oshishiga ta’siri va raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanishning afzalliklari	250-253
57	Sultonova Shohida Muxtor qizi	MTTda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanishning afzalliklari	254-257
58	Sotimova Farog‘at Safarboy qizi	Raqamli ta’lim muhitida texnologiya mashg‘ulotlari orqali kasbga yo‘naltirish	257-262
	Karimov Otabek	Informatika darslarida refleksiv	

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

59		ko‘nikmalarni rivojlantirish	262-265
60	Izzatillo Ikromjonovich Komilov	Raqamli ta'lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining Sanogen tafakkurini rivojlantirish metodikasi: Biologiya fani o'qituvchilari misolida	265-269
61	Boltaboyev Rahmatjon Omonboy o'g'li	Oliy texnika ta'limida sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari	270-274
62	Olimjonova Dilnavoz Maribjon qizi	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida XXI asr ko'nikmalarini shakllantirishda sun'iy intellekt texnologiyalarining o'rni	274-280
63	Raxmonova Sarvinozoy Xasanboy qizi	Ta'lim tizimida raqamli transformatsiya va intellektual tizimlarning ijobiy jihatlari	280-283
64	Олимжонова Заринабону ОЛИМЖОН КИЗИ	Преимущества использования цифровых технологий и искусственного интеллекта в преподавании общеобразовательных предметов	283-288
65	Ibragimov Farrux O'roq o'g'li	Sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalarni tarix darslarida qo'llash: imkoniyatlar va amaliy tajriba	288-292
66	Mamadaliyeva Muxlisabonu Ravshanbek qiz	Ta'lim tizimini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va sun'iy intellektdan foydalanishning afzalliklari	292-298
67	Xudoynazarova Moxira Xakimovna	Raqamli ta'lim muhitida o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini kengaytirish	299-307

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

68	Kubayeva Fotima Jamshid qizi	Umumtaʼlim maktablarida raqamli texnologiyalarni joriy etishda amaliy qoidalar	308-312
69	Raxmatova Madina Abduxoliq qizi	Boshlangʻich fanlarni o‘qitishda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanishning afzalliklari	312-316
70	Xoldarboeva Mahliyo Shuhrat qizi	Texnik ijodkorlik fanida avtomobillar konstruksiyasini loyihalash va modelini yasash ketma – ketligida bajarish jarayoni	316-322
71	Madaminjonova Malikaxon Rahmatillo qizi	Umumtaʼlim fanlarini o‘qitishda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanishning afzalliklari	322-327
72	Davronbekov Afzalbek Asiljonov	O‘quvchilarda texnogen madaniyatni shakllantirishda axborotlashuv jarayonlarining ahamiyati	327-333
73	Roziqov Shohijahon Rashid o‘g‘li	Sun’iy intellekt yordamida umumtaʼlim fanlarida XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirish: imkoniyatlar va amaliy yechimlar	333-338
74	Baratova E‘zoza Toir qizi	Texnik ijodkorlik fanida mashina maketini yasash texnologiyasi	338-341
75	Абдухалимова Мумина Абдурашид кизи	Использование искусственного интеллекта при изучении биографии А. С. Пушкина на уроках литературы	341-347
76	Mamajonov Baxramjon Bahodirjon o‘g‘li	“Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellekt asosida oliy taʼlim muassasalari pedagogika yo‘nalishi talabalarini sog‘lom turmush tarziga tayyorlashning pedagogik	347-349

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

		mexanizmlarini takomillashtirish”	
77	Sotvoldiyev Akmaljon	Ijtimoiy fanlarda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanishning afzalliklari	349-353
3-SHO‘BA. IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNI O‘QITISHDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YONDASHUVLAR			
78	Turg‘unov Tursunali Tolibjonovich	“Zamonaviy o‘quvchi psixologiyasini boshqarishda ijtimoiy-gumanitar fan o‘qituvchisining asosiy vazifalari”	354-362
79	Qurbonov O‘tkirbek Abdumalikovich	Boshqaruv faoliyatini amalga oshirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati	362-366
80	Azizova Qizlarxon Mashrabovna	Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda pedagogik-psixologik yondashuvlar	366-370
81	Axmedova Shoiraxon Bilalxanovna	Ta’lim integratsiyasi dunyoning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi asosiy omil	370-373
82	Usmonov Muzaffar	Boshqaruv faoliyatining pedagogik-psixologik tavsifi	373-377
83	Nazarqulova Gulnora	Tyutorlik xizmatlarining sifati va baholash mezonlari	377-381
84	Bakirov Baxromjon Baxodirjon o‘g‘li	Odil sudlovga qarshi jinoyatlar: Jinoyat-huquqiy tahlil va profilaktika muammolari	381-385
85	Odiljonova Kamola Abduvosit qizi	Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda talabalarning lisoniy tafakkurini rivojlantirishning psixolingvistik texnologiyalari	386-390
	O‘smanova	Dars jarayonida adabiy-nutqiy	

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

86	Diloromxon Ziyodinovna	kompetensiyani rivojlantirish orqali o‘quvchilarda kreativ va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish	391-395
87	Kamolova Nargiza Ibragimovna	Ta’lim jarayonida aksiomatik yondashuvdan foydalanishning pedagogik ahamiyati	395-401
88	Berdiyeva Xanifa Meyliyevna	Innovatsion ta’lim metodlarini baholash	401-404
89	Tillaboyeva Muvazzam Baxtiyorovna	Ipoteka shartnomalaridan kelib chiqadigan nizolarni fuqarolik ishlari bo‘yicha sudlarda ko‘rishning protsessual jihatlar: nazariya va sud amaliyoti	405-408
90	Isroilova Barchinoy Abdug‘appor qizi, Anisbekova Afruza Shoyatbek qizi	Yangi avlod darsliklarining tuzilishi, mazmuniy talablari va metodik yondashuvlari	408-413
91	Sulaymonova Nilufar O‘tkir qizi	Milliy uyg‘onish davrida jadid ma’rifatparvarlarining boshlang‘ich ta’limdagi ta’limiy va tarbiyaviy qarashlari	413-418
92	Valijonov Ravshanbek Jamshidbek o‘g‘li	Jamoat tartibiga qarshi jinoyatlar: Jinoyat-huquqiy tahlil	418-422
93	Mo‘minova Go‘zalxon G‘ulamjanovna	Ta’lim jarayonida kreativ fikrlashga o‘rgatishning ahamiyati	422-427
94	Mirzayev Otabek Xusanovich	Kasalxona sharoitida gospital pedagog, shifokor va psixolog birgalikda ishlashining maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga ta’siri	427-430
95	Me‘mnova Muqaddasxon, Iminova Xojinso Olimjon Qizi	Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida o‘quvchilarning ijodiy kompetensiyasini rivojlantirishning metodik tizimlari	430-436

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

96	Teshaboyeva Gulnoza, Pazliddinova Zilola	Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish	436-440
97	Miliev Normamat Davlyatovich	O‘quvchi shaxsini rivojlantirishda yangicha yondashuvlar (texnologiya fani o‘qituvchilari misolida)	440-442
98	Baxavadinova Zamira Muxamattairovna	Uzluksiz ta‘lim tizimida tinglovchilarni sog‘lom turmush tarzi hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirishning imkoniyatlari	442-445
99	Teshaboyeva Shahodat Erkinovna	Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda pedagogik-psixologik yondashuvlar	445-449
100	Талипов Алмамбет Тынычбекович	Методические основы преподавания языка программирования python в условиях перехода на 12-летнюю систему образования	449-454
101	Ишбобоева Гулбарчин Рустам КЫЗЫ	Психологические аспекты стабильности семьи в удовлетворенности браком	454-459
102	Djabborov Ma’sud Bahriddinovich, Abduvaliyeva Marjona Anvar qizi	Tarbiya fani o‘qituvchilarida ma’naviy – marifiy tadbirlar orqali tashkilotchilik madaniyatini shakllantirish	459-464
103	Zuxridinov Shohruhbek Shaxobbekovich	Akmeologik yondashuv asosida tinglovchilarini umumkasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirish aspektlari	464-468
104	Ishboboyeva Gulbarchin Rustam qizi, Ashurov Shovkat Raxmatullayevich	Ijtimoiy ongda gender tenglikni shakllantirishning psixologik omillari	468-471
105	Usmanaliyeva Orzigul	Tinglovchilarda refleksiv ko‘nikmalarni rivojlantirishning	471-473

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

		pedagogik imkoniyatlari	
106	Zaynobiddinov Fayzullo Muhammadkarim o‘g‘li	Adabiy ta'limda o‘quvchilarning ma’naviy-estetik ehtiyojlarini diagnostika qilish va motivatsiyalash	473-478
107	Zaynobiddinov Fayzullo Muhammadkarim o‘g‘li	Ma'naviy kamolotni yuksaltirishda interfaol motivatsion strategiyalar (storytelling va keys-study misolida)	478-483
108	Karimov Odiljon Baxadirovich	Mini-futbol mashg‘ulotlari jarayonida talabalarda jismoniy sifatlarni shakllantirish metodikasi	483-487
109	Qosimov Dilmurodjon A‘zamjonovich	“Tarix ta’limida aloqa va axborot tizimlari evolyutsiyasini o‘qitish orqali o‘quvchilarda media va axborot kompetensiyalarini shakllantirish”	487-497
110	Ochilova Fayyoza Mansurovna	OTM talabalarining tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishning pedagogik ahamiyati	497-502
111	Ibragimova Zarinabonu Nizomjon Qizi	Bo‘lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonini shakllantirishning didaktik imkoniyatlari	502-507
112	Botirov Anvarbek Omonboyo‘g‘li	Talabalarning umumiy jismoniy qobiliyatlarini futbol sport turi vositalari orqali takomillashtirish uslubiyati	507-510
113	Tursunova Iroda Salimovna	Talabalarning chet tilida muloqot qilishdagi psixologik to‘siqlarini interaktiv metodlar orqali bartaraf etish	510--515
114	Umarova Sitora Muxlisovna	“Kalila va Dimna” hind xalq eposidan ba’zi hikoyatlari mazmuniga oid	515-519

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

		mulohazalar	
115	Mo‘ydinov Ozodbek Olimjonovich	Oliy ta’lim muassasalari raqobatbardoshligi ta’lim va iqtisodiy rivojlanishining muhim omili sifatida	519-524
116	Sulaymonova Nilufar O‘tkir qizi	Milliy uyg‘onish davrida jadid ma’rifatparvarlarining boshlang‘ich ta’limdagi ta’limiy va tarbiyaviy qarashlari	525-530
117	Курбанова Шоира Абдурахимовна	Концептуальные основы педагогической толерантности в условиях цифровой трансформации образования	530-537
118	Olloqulov Ma’rufjon Bahromjon o‘g‘li	O‘zbekistonda uyda yakka tartibda ta’lim berishda subyektlar hamkorligining hozirgi holati	537-541
119	Yoqubaliyeva D.P.	Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini kasbiy-metodik rivojlantirishda pedagogik-psixologik yondashuvlardan foydalanish metodikasi	542-545
120	Xudoynazarov Dilshodbek Obidjon o‘g‘li	Maktabgacha va boshlang‘ich ta’limda musiqa madaniyati fanining rivojlantiruvchi ahamiyati	546-551
121	Zaynobiddinova Gulmiraxon Olimjon qizi	Kasbiy qasamlar janri: lingvopoetik va kommunikativ-pragmatik xususiyatlar	551-555
122	Yuldashov Nosirjon	Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda disfunktsional oila munosabatlarining pedagogik- psixologik yondashuvlar	556-563
123	Topvoldiyeva Umidaxon Qahramon qizi	Faoliyat markazlarida ta’limiy-tarbiyaviy jarayonda steam texnologiyasidan foydalanishning o‘rni	563-565

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

124	Axmedova Dildoraxon Satvoldiyevna	Xalqaro ta’lim dasturlari , finlyandiya tajribasi	566-568
125	Karimov Otabek	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kompyuter savodxonligini shakllantirishning pedagogik asoslari	568-572
126	Tairova Sevara Murodjonovna	The need to organize educational processes on the base of modern pedagogical approaches	572-576
127	Sabirov Sanjarbek Xaldarovich	Massagetlar, marg‘iyonaliklar, so‘g‘diylar va sak qabilalarining o‘zbek xalqi davlatchiligi tarixida tutgan o‘rni	576-580
128	Xasanov Lutfullo Ubaydullayevich	Bolalarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishning pedagogik-psixologik asoslari	580-584
129	Насирдинова Муаттарой Мансурбековна	Педагогические основы формирования базовых компетенций у детей дошкольного возраста	584-587
130	Islomova Nodira	Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim asosida oliy ta’lim talabalarida mustaqil ta’lim kompetensiyasini rivojlantirishning metodik tizimi	587-592
131	Jumayeva Muhabbat Ergash qizi	Maktabgacha katta yoshli bolalarning shaxsiy rivojlanishida muloqotning ahamiyati	592-594
132	Avazova Shodiya To‘lqinovna	O‘zbek toponimikasi va uning shakllanishi:Lisoniy-tarixiy va etnomadaniy asoslar	595-600
133	Raxmonova Nigora Jumamurotovna	Dostonlardagi ruhiy holatni ifodalovchi metaforalar: "Go‘ro‘g‘li" dostoni misolida	601-604
	Avazova Shodiya	Mikrotoponimlarning grammatik tuzilishi va tarkibi:Denov tumani	

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

134	To'liqinovna	mikrotoponimlari misolida	605-612
135	Abrahmatova Mahbuba Yusup qizi	Surxon–Sherobod vohasida amalga oshirilgan irrigatsiya loyihalari va ularning qishloq xo‘jaligi taraqqiyotidagi ahamiyati	612-617
136	Murtazoyeva Shohida Faxriddin qizi	O‘zbek tilida kasanachilikka oid terminlarning semantik maydoni va kognitiv tabiati	618-623
137	Jummayeva Sohiba Shokirovna	O‘zbek xalq maqollarida shakl va mazmun uyg‘unligi hamda ularning evfemistik xususiyatlar	623-626
138	Rahmonova Sayyoraxon Rahmoddinovna	Iqtisodiy tarbiya vositasida o‘quvchilarda mas’uliyat va tejamkorlik fazilatlarini shakllantirishning pedagogik asoslari	626-633
139	Suleymonov Baxoriddin Jumanazarovich	Akademik litsey o‘quvchilarida liderlik qobiliyatini rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar	633-636
140	Odilbekova Mohinur	Boshqaruvning pedagogik-psixologik xususiyatlari	636-639
141	Mirzayev Muhammadaziz Erkinjon o‘g‘li	Globalashuv sharoitida maktab o‘quvchilarida harbiy-vatanparvarlik harakatini tashkil etishning ijtimoiy-pedagogik muammolari	639-644
142	Alijonova Nigoraxon Ilxombek qizi	Maktabgacha ta’limda kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishning nazariy metodik asoslari	644-649
143	Nabiyev Shohjahon Abdusamad o‘g‘li	Oilada gender tenglikni ta’minlash va qo‘llab-quvvatlashning psixologik mexanizmlari	650-656
144	Nasirdinova Diyora Raximjon qizi	Lingvo-psixologik paradigmada shaxs nutqiy portretining shakllanishi va individual xususiyatlari: psixolingvistik tadqiqot	656-659

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

145	Akhmedova Nilufar Bakhtiyor qizi Qurbonova Zebiniso	Effectiveness of developing english speech skills in primary school students through fsmu and steam methods	659-663
146	Yo‘ldosheva Navbahor Akbarali qizi	Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda pedagogik-psixologik yondashuvlar	664-669
147	O‘shxojayeva Dilobarxon G‘ulomjon qizi	Badiiy asarlarning inson ruhiyatiga ta’siri	669-672
148	Mamataliyeva Mahbuba Abdovor qizi Bozorova Mohira Ilhom qizi	O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tizimining tarixiy rivojlanish bosqichlari	672-677
149	Mamataliyeva Mahbuba Abdovor qizi	Musiqa madaniyati darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish	677-683
150	Abdurahmonova Mahfuza Usmonovna	Usmon nosir asarlarida kirisish so‘zlar va birkimli parantez birliklarning semantik imkoniyatlari	683-688
4-SHO‘BA. BOLALARDA KREATIVLIK VA TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISH			
151	Abdullayeva Muqaddasxon Abdulxakimovna	“Bolalarda kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda didaktik o‘yinlardan foydalanishning pedagogik-psixologik mexanizmlari”	689-698
152	Akhunov Umidbek Ruzibayevich	Didaktik o‘yinlar asosida kinestetik faoliyatni rivojlantirish orqali talabalarning kasbiy tayyorgarligi, kreativ va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish	698-701
	Mirzayev Otabek Xusanovich	Bolalarda kreativlikni shakllantirishda didaktik o‘yinlardan foydalanish	701-704

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

153			
154	Abdullayeva Nafisa Anvarovna	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda ta’limiy o‘yinlarning ahamiyati	705-708
155	Teshaboyeva Gulnoza	Boshlang‘ich sinflarda didaktik o‘yinlar va pedagogik texnologiyalar asosida ta’lim samaradorligini oshirish	708-710
156	Tadjibayev Salimjon Sabirjanovich	Tarbiyalanuvchilarda kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda didaktik o‘yinlardan foydalanish	710-715
157	Mahammatova Ma`muraxon Jalilovna	Boshlang‘ich ta’lim jarayonida kreativ topshiriqlar asosida intellektual avtonomiyani rivojlantirishning metodik tizimi	715-719
158	To‘xtasheva Nodira Qahramonovna	Musika darslarida interaktiv-didaktik o‘yinlar orqali bolalarning ijodiy va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini sinxron rivojlantirish	719-724
159	Mamatkulova Nilufar Boyzoq qizi	O‘quvchilarda media va axborot kompetensiyalarini shakllantirish	724-729
160	Yo‘ldasheva Zilolaxon A’loxon qizi	Boshlang‘ich sinflarda ona tili ta’limining integratsiyalashgan prinsiplari va innovatsion metodikasi	729-732
161	Xakimova Gulbahor Dilshodbek qizi	Boshlang‘ich sinf matematika darslarida didaktik o‘yinlar orqali o‘quvchilarning kreativ va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish metodikasi	732-737
162	I.S.Ubaydullayev	Sharl Perro va bolalar adabiyoti	737-741
	Sattarova I.M.	Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish samaradorligini aniqlashda	

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

163	Nurmatova D.R	diagnostik topshiriqlar tizimi	741-746
164	Sattarova I.M. H.Botirova	Boshlang‘ich sinflarda “Son” mavzusini o‘qitish jarayonida ta’limiy vositalardan samarali foydalanish	746-752
165	Mo‘ydinova Gulnozaxon Baxtiyor qizi	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini PIRLS topshiriqlari asosida matnni tahlil qilishga o‘rgatish metodikasi	752-756
166	Sultonova Shohida Muxtor qizi	Bolalarda kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda didaktik o‘yinlardan foydalanish	756-759
167	Davronova Rashidaxon Kaxramon qizi	Andijon viloyati yoshlarining bugungi kunda ijtimoiy-iqtisodiy hayotdagi o‘zgarishlari	759-767
168	Nasiba Yunusmetova Satimbekovna	Tarbiya darslari: nazariyadan hayotiy kompetensiyaga	767-778
169	Насирдинова Муаттарой Мансурбековна	Педагогические основы формирования базовых компетенций у детей дошкольного возраста	778-775
170	Rahmonov Javohir Saydulla o‘g‘li	Bolalarda kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda didaktik o‘yinlardan foydalanish	775-787
171	Ergasheva Umriniso Komilovna	O'yinlar orqali ekologik tarbiya berish mazmuni	787-794
172	Sobirova Asaxon Muzaffarovna	Yosh erkin kurashchilarning sport qobiliyatini baholashda genetik omillar	794-799
173	Yoqubjonov Nodirbek G‘ayratbek o‘g‘li	Futbol mashg‘ulotlari orqali talabalarda ijtimoiy faollik va yetakchilik ko‘nikmalarini	799-802

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

		rivojlantirish	
174	Turg‘untosheva Hamidaxon Rahmatullo qizi	Jamoaviy harakatli o‘yinlar orqali autizmli bolalarda muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishning metodik asoslari	802-808
175	Sobirova Zilolaxon Mashrabboyevna	Adabiyot darslarida o‘yinlar asosida tahlil qilishning ahamiyati	808-811
176	Allayarova Sojida	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining so‘z boyligini oshirishda pedagogik shartlar	811-814
177	Boyqobilov Kamoliddin Abdushukurovich	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kreativ va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda didaktik o‘yinlarning amaliy ahamiyati	814-817
178	Abduraxmonova Dilobar Shuhratbekovna	Oliy ta’lim muassasalarida tarbiya fani o‘qituvchilarini tayyorlashda individual yondashuv asosida samarali baholash va rag‘batlantirish tizimini yaratish	817-820
179	Burxonova Munajatxon Maxkamboyevna	Genetikadan masalalar yechish asosida talabalarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirishning didaktik asoslari	820-824
180	Raximova Zulfiyaxon Xashimjanovna	Ijtimoiy media platformalarining didaktik imkoniyatlaridan foydalanishning metodik tizimi	824-832
181	Azimova Vasila Yigitaliyevna	Kasb hayot uchun	832-835
182	Buranova Sevara Sa’dullayevna	Bolalarda kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda didaktik o‘yinlardan foydalanish	835-839

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

183	Madaminova Shaxodat Shomurotovna	Jadid pedagogikasi asosida bolalarda kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda didaktik o‘yinlardan foydalanish metodikasi	839-844
184	Shamsiddinov G‘iyosjon Husniddin o‘g‘li	Raqamli didaktik o‘yinlarning o‘spirinlarda kognitiv rivojlanishga ta’siri	844-847
185	Allaberganova Marifat Kuranbayevna	Ona tili darslarida didaktik o‘yinlardan foydalanish orqali imloviy savodxonlik va kreativlikni oshirish	847-851
186	Raxmatov Sherqo‘zi Olimovich	Oliy ta’lim muassasasi talabalarida axborot-texnologik ko‘nikmalarini pedagogik dasturiy vositalar asosida rivojlantirish metodikasi	851-855
187	Ismatov Sobirjon Raximqulovich	Imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatga moslashtirishda korreksion-didaktik o‘yinlarning roli	855-861
188	Karimov Xabibullo Shavkatovich	Talabalarning sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni	861-866
189	Xabibullayeva Xilola	Tayyorlov guruh bolalarida sog‘lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirish	866-868
190	Raxmonova Iroda Samijonovna	Maktabgacha yoshidagi bolalarda rivojlantiruvchi o‘yin asosida refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirishning muhim tamoyillari	868-873
191	Qosimova Gulbahor O‘rmonbekovna	Blended learning (aralash ta’lim) o‘qitish modeli misolida onlan hamda oflayn darslar uyg‘unligi	873-876

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

192	Tursunova Navruza Ravshanovna	O‘zbek xalq ertaklari va ularning tarixiy-tadrijiy o‘rganilishi	876-882
193	Davronov Kozimjon	Mahalla va maktab hamkorligi yurt kelajagi.	882-888
194	Matmusayeva Nodira Mamirovna Qosimova Irodaxon Boxodir qizi	“Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida xalq og‘zak i jodi namunalari asosidagi didaktik o‘yinlar vositasida kreativ fikrlashni rivojlantirish”	888-897
195	Алиева Маржона Каххаровна	Теоретико-методологические основы синдрома дефицита внимания у детей и игровые методы коррекции	897-901
196	Xasanova Madinabonu Soyibjon qizi	Maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirishning nazariy-metodik asoslari	902-904
197	Abduxolisova Odinaxon	Oiladagi shaxslararo munosabatlarning tizimiga xos umumiy xususiyatlar	905-909
198	Qahramonova Dilshoda	O‘smirlik davridagi psixik rivojlanishning umumiy tavsifi	909-912
199	Abdurahmonova Dilshoda Norqobil qizi	6–7 yoshli bolalarda kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda didaktik o‘yinlarning o‘rni	913-916
200	Ibrohimova Farangiz Iqboliddin qizi	Bolalarda kreativlik va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish	916-920
201	Gulomova Mahliyo xon Ikromjon qizi	Maktabgacha yoshdagi bolalarda didaktik o‘yinlar orqali nutqni rivojlantirish	920-926
	G‘afforova Umida	Bolalar adabiyotida leksik birliklarning lingvopoetik	

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

202	Nosirovna	imkoniyatlari	927-932
203	Tojiyeva Nigora	Etnonimlarning ilmiy - nazariy asoslari va tarixiy -lingvistik ahamiyati	932-938
204	Farmankulova Nodirabegim Qudratbek qizi	Maktab o‘quvchilarida tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish usullari	938-941
205	Abdumuhtorova Mohlaroy Baxtiyor jon qizi	Tayyorlov guruhlarida tasviriyl faoliyat mashg‘ulotlari tashkil etishning didaktik imkoniyatlari	941-949
206	Jumakulova Mavludaxon Xosilovna	Pedagogik ta’lim klasterida raqamli boshqaruv muhitini shakllantirish va samaradorligini oshirish	949-954
207	Latibjonov Rahmatillo Abdurashid o‘g‘li	Ta’lim oluvchilar faoliyatida ijtimoiy fanlarning ahamiyati	954-958
208	Xoldaraliyeva Nargiza Baxodirjon qizi	Uzluksiz malaka oshirish tizimida biologiya fani o‘qituvchilarining innovatsion kasbiy faoliyatini rivojlantirish	958-965
209	Sattarova I.M., Nurmatova D.R.	Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish samaradorligini aniqlashda diagnostik topshiriqlar tizimi	966-971
210	Rajabova Dilfuza Abdumajitovna	Ta’limni raqamlashtirish sharoitida bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchilarining kreativligini rivojlantirish	971-975
211	Rajabova Dilfuza Abdumajitovna	Using creative approaches in teaching folk crafts and art design	975-980
212	Тагаева Дамира Абылкасымовна	Формирование ключевых компетенций учащихся в процессе обучения геометрии в условиях перехода на 12-летнее образование	980-989
213	Hakimov Bunyodbek	O‘zbekiston ta’lim boshqaruvida inson resurslari (HRM) samaradorligini	989-997

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

	A‘zamjon o‘g‘li	oshirish mexanizmlar	
214	Mo‘ydinova Ma‘muraxon Abdulqosimovna	Ta‘lim sifatini oshirishda ilg‘or pedagogik tajribalarning ahamiyati	997-1001
215	Bozarov Azamatjon Qosimjonovich	Turkiston ASSR aholisining kundalik hayotida maishiy xizmat tizimining o‘rni va ijtimoiy-siyosiy transformatsiyalar	1001-1004
216	Nishonov G‘olibbek Shuxratbekovich	Bolalarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish	1004-1007

“O‘quvchilarda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

ANDIJON VILOYATI PEDAGOGIK MAHORAT MARKAZI

“So‘nggi yangiliklar va e‘lonlardan xabardor bo‘lish uchun bizni ijtimoiy tarmoqlarda kuzatib boring!”

**“O‘QUVCHILARDA XXI ASR KO‘NIKMALARINI
SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIIY-GUMANITAR AHAMIYATI”
MAVZUSIDA RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI”
MATERIALLARI**

2026-yil 20-may